

A

ROMÁN NEMZETISÉGI TÖREKVÉSEK TÖRTÉNETE

ÉS

JELENLEGI ÁLLAPOTA

II. KÖTET.

IRTA

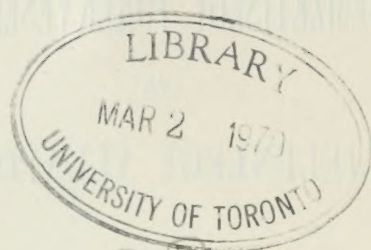
JANCSÓ BENEDEK.

BUDAPEST, 1899.

LAMPEL RÓBERT (WODANER F. ÉS FIAI)

cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása.

66—1898. Budapest. Nyomatott Wodiáner F. és Fiainál.

A HÓRA-VILÁG.

I.

Az „Imperatu.“

Heydendorf jellemzi II. József erdélyi utazását. II. József és a magyar nemesség. Az előjogok eltörlése, mint az új politikai irány alapelve. II. József nézetei az állam feladatairól és a fejedelem absolut hatalmáról. Miért akarta a magyar nemesség tehermentességét megszüntetni? II. József utazásainak valódi czéljai. Hogyan fogta fel ez utazást a közvélemény? Az erdélyi régi adórendszerek. A Bethlen-féle adórendszer. A szászok küzdelme ez adórendszer ellen. A Bruckenthal-féle új adórendszer életbe léptetése és hatása a jobbágyság állapotára és érzületére. A Bizonyos Punktumok és módosításai. A jobbágy az állam vivum aerariuma lesz. A folytonos táblák felállítása és működésének hatása a jobbágyság földesúrhoz való viszonyára. A katonai hatóságok beleavatkoznak e viszonyba és denuncziálják a földesurakat. E körülmények káros hatása. II. József elhatározza, hogy Erdélybe utazik. Bruckenthal kormányzó memoranduma az erdélyi viszonyokról. Az oláhok jellemzése e memorandumban. II. József Nagy-Szebenbe érkezik. Heydendorf jellemző életképei a császár utazásairól. Az alsó-bajomi (bonnesdorfi) szász parasztok panaszai. Minő hatást tesznek e panaszok a császárra? Az eczeli (hetzeldorfi) szászok és oláhok pöre. Régi harcz a földmívelő szászok, magyarok és a még félig nomád román elem között. II. József a népnevelést tartja a legjobb segítő eszköznek. A császár magatartása s ennek hatása a román népre. Tulságos reménykedések támadnak a népben. II. József második erdélyi útja tiz évvel később. Magatartása szemben a román néppel ez alkalommal is. Az erdélyi utazás kedvezőtlen benyomásai. Az örökös jobbágyság eltörlése tárgyában kiadott császári rendelet E rendelet tévedései az erdélyi és magyar jobbágyságra vonatkozóan. A kanczellária felvilágosításai II. József haragját provokálják.

„A mi a császár ez utazása alatt nevezetes dolog történt — írja Heydendorf Mihály önéletiratában [1]) — II. József 1773-ki első erdélyi utazására vonatkozóan — azt az utókornak át fogja adni a történelem. Nekem ezt elbeszélni nem czélom, de időt sem engedne rá sokféle hivatalos elfoglaltságom. Csak azt tartom

[1]) Dr. *Rudolf Theil*: Michael Conrad von Heydendorf. Eine Selbstbiographie. Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge XVI. Band. II. Heft. 490. l.

szükségesnek megjegyezni, hogy *Ő felsége semmi figyelemmel sem volt a magyar mágnások és a nemesség iránt*, ellenben nekem úgy tetszik, hogy a szász nemzetről a legkegyelmesebb fogalmakat látszott szerezni és *hogy azon legkegyelmesebb magatartás, melyet a monarcha a néptömeg iránt mutatott, azt valóságosan elkábította*. Ő felsége az országban mintegy 19.000 emlékiratot kapott." Tehát Erdélyben is az történt, a mi Morvaországban, sőt talán itt még inkább, mint amott. „Az emberek tömegesen tódultak hozzá — írja Kaunitz Leopoldina grófné Lichtenstein herczegnének [1]) — azt hivén, hogy a császár egyetlen kézmozdítással ki fogja húzni őket a nyomorból. Egyáltalán a nép nagyon meg volt vele elégedve; kevésbbé a nemesség."

Montesquieu azt mondja: „Törüljétek el valamely monarchiában a főrendeknek, a papságnak, a nemességnek és a városoknak előjogait, népszerűvé teszitek az államot, vagyis jobban mondva despotikussá". József császár a XVIII. század szellemi légkörében növekedett fel, de ha előtte hét pecséttel lezárt titkos iratok lettek volna is a franczia államb ölcselők s az encyclopaedisták könyvei, mégis híve lett volna az úgynevezett „felvilágosult absolutismus"-nak. Államelméletét nemcsak theoriából vonta el, hanem a Habsburgok birodalmának azon nemzetközi helyzetéből is, mely a XVIII. század közepe óta a multhoz képest egészen megváltozott.

A XVII. század végén és a XVIII. első három tizedében a Habsburgok birodalma hatalomban, erőben az akkor ismert világ legelső birodalma volt. A XVIII. század második felében Franczia- és Poroszország súlyos csapásokat mértek rá s a dinasztia régi fénye homályosodni kezdett. Józsefnek csak összehasonlítást kellett tennie édes anyja, Mária Terézia birodalma s a vele versenyző másik két birodalom belső szervezete között. Francziaországban a nemzeti egység s a központosított állami hatalomnak mindent felölelő munkássága alkotta az erő és a hatalom megdönthetetlennek látszó alapját. Poroszországban a korlátlan királyi hatalom s az általa szervezett hadsereg adták Nagy Frigyes kezeibe azt az erőt, melylyel a Habsburg dinasz-

[1]) *A. Wolf:* Aus dem Hofleben M. Theresias. Wien. 1859. 104. l.

tiát megalázta s birtokaiban megkisebbítette. A Habsburgok birodalma pedig kezdet óta különböző tartományok, országok, sőt államok laza konfoederácziója volt, jóformán minden belső egység nélkül. Idáig két dologgal próbálták ezt a mozaikszerű birodalmat oszthatatlan egységbe szorítani: a dinasztia közösségével és a vallásbeli egységgel. A vallásbeli egységet a II. Ferdinand trónraléptétől az I. Lipót haláláig lefolyt időszakban a protestantizmus üldözésével és az erőszakos térítésekkel akarták megvalósítani. III. Károly és Mária Terézia idejében ez az eljárás szelidebbé lett és inkább bizonyos, Kelet felé irányzott civilizatorius és kulturmisszióvá alakult át, de azért egy pillanatra sem szünetelt.

II. Józsefet az a nagy változás, melyet a franczia irodalom a művelt társadalom gondolkozásában előidézett, meggyőzte arról, hogy a vallási egység most már nem szolgálhat alapjául a mozaikszerű birodalom összeolvasztásának. Az egyházi törekvések és a vallásos eszmék felfogása szerint örökre el látszottak veszteni erejüket. Voltaképen nem is eszmék, hanem csak előítéletek, melyek napról-napra veszítik erejöket. Ujabb és tartósabb kiindulási pontot kell keresni és ez nem lehet más, mint az örök ész és a természeti jog törvénye. Minden, a mi ezzel ellentétben van, vagy a mi nem ebből veszi gyökerét, mint káros előítélet megszüntetendő. Az állam eszmei és erkölcsi tényező, melynek feladata az alattvalók jólétének lehető legtökéletesebb megvalósítása. Az állam tehát egyaránt számít úgy a fejedelem, mint az alattvalók teljes és áldozatra kész szolgálatára. A fejedelem csak úgy töltheti be hivatását, ha korlátlan hatalma van az állam javára mindent tenni.

Mint „Rêveries“ — álmodozások [1]) — czimű emlékiratában maga mondja — ehez mindenekelőtt az szükséges, hogy a nemesség kiváltságai megszünjenek. Szükséges, hogy a nemesség is fizessen adót. Nem illik, hogy a fejedelem kicsiny legyen és az alattvalók nagyok, hogy nagyságukban még az állam iránt való kötelességük teljesítéséről is megfeledkezhessenek. Szerinte

[1]) *Arneth*: Geschichte Maria Theresias. VII. köt. 65—68. l. *Marczali*: Magyarország II. József korában I. köt. 392 és köv. lap

a nemességnek még csak fogalma sincs a hazaszeretetről (L'amour de la patrie est une terme ignorè des deux noblettes voluptueuses). Ha a haza fogalma alatt a II. József-féle mindenható államot értjük, akkor e súlyos itélet igaz is, mert hiszen a nemesség szemében a haza és az állam egy volt saját előjogainak és szabadságainak fogalmával s ezért nem is szerethette azt a hazát, illetőleg azt az államot, mely a maga absolut hatalmának érzetében ezekről semmit sem akart tudni.

A politikának — mint egy 1765-ben készült emlékiratában mondja — egyetlen alapja van s ez a nép tömege, mert ez ád katonát és ez fizeti az adót. Ezért az állam, illetőleg a fejedelem feladata: védelmezni a népet, szemben a kiváltságos osztályokkal. Ne nyúzzanak kétszáz parasztot egy henyélő urért. Az egyes rendek és osztályok kiváltságai és előjogai csak akadályozói a fejedelem személyében megnyilatkozó állami akarat megvalósulásának s azért eltörlendők.

Ez általános és inkább elméleti okok mellett van egy tisztán gyakorlati ok is, a miért II. József mindenképen meg akarta szüntetni a rendi kiváltságokat. A birodalomnak, hogy Nagy Frigyessel szemben diadalmasan megállhasson, nagy hadsereget kell tartania. Az állam pedig már most is nagyon ki van merülve és eladósodva. Ezért nemcsak takarékoskodni kell, de új jövedelmi forrásokat is nyitni. Ez új jövedelmi forrás pedig mindjárt megnyílik, mihelyt megadóztatják a nemességet, különösen Magyarországon. A Mária Terézia korabeli államférfiak Magyarországot rendkívül gazdag államnak tartották, csakhogy gazdagsága szerintök elsősorban nem az államnak válik hasznára, hanem csak a nemességnek és a papságnak. II. József maga is meg volt győződve, hogy a birodalomnak valóságos kincses bányája nyílik meg, mihelyt Magyarországot is sikerül belevonni az örökös tartományok adórendszerébe, a minek előbb-utóbb meg kell történnie.

A magyar nemesség pedig a tehermentességet nem csupán kiváltságnak tartotta, hanem a szabadság leglényegesebb alkotórészének és a nemzeti alkotmány elsőrangú követelményének is. Mária Therézia a magyar állam kozjogát 1761 után jóformán magára nézve kotelező erejunek sem tartotta, de azért még gon

dolatban sem szándékozott a magyar nemesség teherviselési jogát csorbítani. Az ellentét, mely élete vége felé közte és fia között mind határozottabbá vált, nemcsak a magyarok iránt való személyes vonzalmát emelte, de épen ilyen fokban József ellenszenvét is a magyar nemesség ellen. Míg Bécsben a koronához legközelebb álló egyének is buzgó követői József eszméinek, addig a magyarok nemcsak hűséggel szolgálják a dinasztiát, de ép oly szívvel-lélekkel ellene is vannak a II. József-féle nivelláló és szerintök veszedelmes törekvéseknek, mint maga az öregedő Mária Terézia.

Mindezek a körülmények nagyban hozzájárultak, hogy II. József a magyar nemességben szándékba vett reform-terveinek olyan makacs ellenzőjét lássa, a melyet, ha terveiről lemondani nem akar, okvetetlenül háttérbe kell szorítania. Ehez magának szövetséges társat kellett keresnie s vajjon ilyen szövetséges társat hol kereshetett volna inkább, mint magában a lakosság nagyobb tömegét alkotó jobbágyságban? — Utazásainak nyiltan bevallott czélja a közállapotok tanulmányozása volt ugyan, de be nem vallott, vagy helyesebben mondva, öntudatlan czél gyanánt határozottan kimutatható, főleg eredményeiben, a nép rokonszenvének és feltétlen ragaszkodásának megnyerése a nemesség ellen.

Az egykorú magyar források nem egyszer adják II. József szájába azt a mondást, hogy kiveszi a magyarok szájából Mátyás királyt, azaz a nép elfogja feledni azt a közmondást: Meghalt Mátyás király, oda az igazság! — mert II. Józseffel együtt a nép számára újra eljött az igazság országa. Ezek a bámulatos egyszerűséggel végrehajtott fény- és zaj nélkül való utazások voltaképen a közvélemény meghódítására szánt Harun al Rasid-féle szinpadi utazások voltak. Legenda keletkezett nyomában mindenütt, a hol járt, hirdetve, hogy a felség szeme mindent meglát, mindent orvosol; lehetetlenné teszi, hogy jövőre az erőszak elnyomja az igazságot, a hatalmas gonosz a becsületes gyenget.

„On ne voyait jamais marcher devant son char
D'un bataillon nombreux le fastueux rempart
Au milieu des sujets soumis à la puissance
Comme il était sans crainte, il marchait sans defense.
Par l'amour de son peuple il se croyait gardé

Mikor párisi időzése alatt a Comédie Française szinésze jelenlétében e verssorokat szavalta, a szinházban levő közönség fanatikus tapsolásban tört ki, mert meg volt győződve, hogy egy új Titus jelent meg előtte, ki elrejtette felségének sugarait és lelépve a trónról, leszáll a nép közé, a legalacsonyabb kunyhókhoz, hogy közvetlen szemléletből megismerje az emberiség elelnyomott szenvedőinek fájdalmát és eddig néma panaszát.

Utazásainak e szinpadias hatást vadászó része sehol sem domborodott ki annyira, mint épen Erdélyben. Az igaz, hogy a nemesség és a jobbágyság között az ellentét birodalmának egy tartományában sem volt akkora, még Galicziát sem véve ki, mint épen itt, mert hiszen a nemzetiség, nyelv és a vallás különbözősége is hatalmas vonással járult a társadalmi, jogi és közgazdasági ellentétek rendkívül módon való kiélesítéséhez, eltekintve attól, hogy 1760 óta több olyan kormány-intézkedés történt, mely különlegesen is hozzájárult a legfeszültebb helyzet előkészítéséhez.

Ilyen különleges előkészítésnek tekinthető az 1769 óta megváltozott adórendszer és a jobbágyság érdekében tett különféle kormányzati intézkedések.

Erdélyben az első nagyobb adóreform az 1754-iki Bethlen Gábor-féle adózási rendszer volt, megbővítve az 1755-ki pótlásokkal. Ezzel az adórendszerrel a szászok kezdet óta elégedetlenek voltak. Azt állították, hogy különösen az 1755-ki pótlások következtében, szemben a székelyekkel és magyarokkal, igazságtalanul meg vannak terhelve és pedig fejenként 20 kr.-ral, — egy köböl gabona termés után pedig épen egy negyedével vannak jobban megadóztatva, mint amazok. Ez ellen mindjárt kezdetben tiltakozást adtak be a főhadparancsnokhoz, kérve, hogy az ő adójok is épen annyi legyen, mint a más két nemzeté. A szászok e kivánsága azért nem volt jogos, mert az adófizetés alapja soha sem az arithmetikai egyenlőség, hanem a vagyoni jóléten alapuló adózó képesség. E tekintetben pedig a vagyonos szászság mindig fölötte állott a más két erdélyi nemzetnek.

B. Bruckenthal, mint az erdélyi államügyek bizottságának igazgatója, 1765 juliusában a főhadparancsnoknak, Bucownak beleegyezésével, Mária Teréziához az életbe léptetendő új adó-

reform tárgyában emlékiratot nyujtott be. E memorandum alapján bízta meg aztán a királyné őt egy új adóreform kidolgozásával. Ezt a Bruckenthal-féle javaslatot az államtanács 1769 julius 31-én és augusztus 5-én tartott ülésében fogadta el. A királyné pedig 1769 november 3-án ez adóreform életbeléptetésére császári biztosul magát Bruckenthalt nevezte ki.

Ezek után gondolhatjuk, hogy a szászoknak most már nem lehetett valami súlyosabb természetű panaszuk a Bruckenthal-féle új adórendszer ellen, mert hiszen ez adórendszer gondoskodott arról, hogy a Bethlen-féle rendszer panaszolt terhei most már a székelységre és a vármegyékre essenek. Miután a vármegyék adófizető népségét majdnem kizárólagosan az oláh jobbágyság alkotta, a Bruckenthal-féle rendszer ennek anyagi helyzetét még súlyosabbá, még elviselhetetlenebbé tette. Az új adórendszer tényleg oly súlyosan is nehezedett az oláh jobbágyságra, hogy azon a kivetett adót igen sok esetben a legsúlyosabb eszközökkel sem tudták behajtani. A nép zúgolódása és elégedetlensége e miatt folyton nőtt. Természetesen, az időközben kormányzóvá lett Bruckenthal nem vallhatta be, hogy a hiba az általa javasolt adórendszerben van, hanem saját és a szászok érdekében a bécsi központi kormány előtt úgy tüntette fel a dolgot, hogy a jobbágyság azért nem tudja az adót megfizetni, mert a nemesség kizsarolja, — sőt konstatált dolog, — hogy az adószedők egyenesen arra biztatták a népet, hogy a nemességet vallja az egész baj okának.

Az 1769-ki „Bizonyos Punktumok" képezték ugyan az erdélyi úrbériség alapját, de ezek az 1771-ki rendelet által némi módosításokat szenvedtek és pedig a földesurak terhére. Egyáltalán a Mária Terézia-féle úrbéri reformok és az azokat megelőző vizsgálatok a jobbágyság körében nem csekély fokú mozgalmat okoztak. Igy a „Bizonyos Punktumok" kibocsátása előtt három évvel 1766. január 11-én megrendelte a királynő a kormányszéknek, hogy az egyes vármegyékben puhatolják ki a hatóságok a jobbágyság földesúrhoz való viszonyát, megallapitván a jogos szolgáltatások mennyiségét a visszaélésekkel egyetemben. Hogy Mária Terézia mennyire nem tekintette végleges szabályzatnak a „Bizonyos Punktumok"-at, bizonyitja az a ko-

rulmény is, hogy 1770. julius 11-ről megbízta O'Donell gróf főhadparancsnokot és Bajthai r. kath. püspököt, hogy egy új úrbéri rendszert dolgozzanak ki s azt terjeszszék megerősítés végett eléje.[1])

De talán legnagyobb hatással volt mégis a Bizonyos Punktumok azon rendelkezése, mely kimondja, hogy „ha a földesúr nem teljesítené megszabott kötelességeit, vagy úrbéreseivel kegyetlenűl bánnék, a jobbágyok a törvényhatóságok derékszékeihez folyamodhatnak s ezek tartoznak az előadott panaszt megvizsgálni és a szegények ügyvédei által a panaszosoknak segítségükre lenni s nekik az igazságot törvény szerint kiszolgáltatni."

Erdélyben a közhivatalok betöltésénél az volt az eljárás, hogy a főispán az üresedésbe jött tisztviselői állásra mindenik bevett vallás hívei közül hármat kandidál és a törvényhatóság tagjai választanak és a legtöbb szavazatot nyert három egyént kinevezés, illetőleg megerősítés végett felsőbb helyre felterjesztik. A tisztujítás e nemét azonban 1761 után teljesen kiszorítani látszott a divatba hozott helyettesítési rendszer. Különösen az ekkor felállított „folytonos táblák" (tabula continua) tagjait volt nagy divatban ilyen helyettesítés útján tölteni be, úgy hogy bátran el lehetett mondani, hogy a törvényhatóságok tagjai ez állások betöltésére tényleg jóformán semmi befolyást sem gyakoroltak. A központi hatalom mindig előszeretettel alkalmazta a vagyontalan és így a teljesen tőle függő embereket a hivatalokra. A paraszt és a földbirtokos között előforduló ügyekben a jelzett módon összeállított folytonos táblák birái itéltek. Ezek a birák jól tudták, hogy a központi hatalomnak jobban tetszik, ha itéletökben inkább tekintetbe veszik a jobbágy, mint a földesúr érdekeit. Nem egyszer megtörtént, hogy magok e táblák tagjai, kik később itélni voltak hivatva, készítették a parasztok folyamodásait.

Ez okozta, hogy a nemességben csakhamar az a meggyőződés vert gyökeret, hogy ezeknek a biráknak nem annyira a

---

[1]) *Joh. Georg Schaser*: Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Freiherrn Samuel v. Bruckenthal 35. l.

fennforgó egyenetlenségek igazságos elintézése fekszik szívükön, mint inkább a paraszt elégedetlenkedésének növelése. Viszont, a parasztok között is elterjedt a hiedelem, hogy e folytonos táblák nemcsak igazságot tesznek, hanem a királynő akaratához hiven, védelembe is veszik a szegény jobbágyot a földesúr ellenében még akkor is, ha nincs teljes igaza. A jobbágyok tudomást szereznek arról, mert hiszen a rendeletek közzé tétetnek, hogy a felsőbb helyről jövő rendeletekben nagyon sokszor előfordul az a kivánság, hogy a hatóságok a jobbágyságot, mint állami „*vivum aerariumot*" a földesurak zsarolásaival szemben védelmezzék. A központi kormányhatóságok az állam érdekében nem is cselekedhettek másképen, mihelyt meggyőződéssé vált bennök, hogy a parasztság az adót a földesurak zsarolása miatt nem tudja fizetni. Ennek az egyre jobban terjedő felfogásnak és hitnek az lett az eredménye, hogy a parasztság egyrészt elözönlötte panaszaival a folytonos táblákat, másrészt pedig kételkedni kezdett, hogy a dolgok ez állásában köteles-e ő a robotot és a más úriszolgálatokat époly teljes mértékben és szigorúsággal teljesíteni, mint eddig? A jobbágy és a földesúr között levő patriarkális viszony, mely ez intézmény súlyos terheit idáig igen sokban enyhítette, csakhamar helyet engedett a pörösködő huzavonának. Az állam lefoglalván a jobbágyot a Bruckenthal-féle adózási rendszer segítségével a maga „*vivum aerariumául*", az többé nem lehetett a földesúr „*vivum aerariuma*" is, a melynek lehető legjobb karban való fentartása a földesuraknak saját érdekükben feküdt.

A Leopoldi diploma 17. pontja azt mondja, hogy a német generális, ki a sereg parancsnoka, a rendeket, vagy a kormányszéket illető dologba nem elegyedhetik. A diploma ezt a pontját csak a legritkább esetben tartották meg s 1761 után pedig épen nem. A határőrség felállítása a katonaság parancsnokainak és tiszteinek állandó alkalmat szolgáltatott a rendek és a kormányszék dolgaiba beleavatkozni. Sem a nemesség, sem a parasztság előtt egyáltalán nem volt titok, hogy „a századosoknak az ezredesekhez, az ezredeseknek a sereg osztályparancsnokához s ezeknek az országos katonai parancsnoksághoz tenni szokott rendes felterjesztéseik főtárgyát azok a tudósitások tették, hogy

miként bánnak a földesurak jobbágyaikkal s rajtok állítólagosan minő módon kegyetlenkednek? Az idegen nemzetbeli fő- és alsóbb katonatisztek nem értették a haza alaptörvényeit; nem tudták, hogy a paraszt mivel tartozik urának; nem vették tekintetbe, hogy a mije van, azt földesura földjéből szerzi s az adóját is abból fizeti. Látván ekként a parasztság, hogy a katonaság által is pártoltatik, hovátovább nagyobb bátorságot vett." [1])

A jobbágyságnak ezekután könnyű volt észrevennie, hogy Bécsben, ha konfliktus támad közte és a földesúr között, az ő ügyét fogják pártolni. Bécsben pedig azt hitték, hogy ily módon megtalálták azt a legjobb eszközt is, melylyel a köznépet egyszersmindenkorra teljesen elválaszthatják a nemességtől s a vele összeforrott nemzeti ügytől. A reménység mind a két fél részéről kölcsönös lett, sőt sok esetben ez a reménység a jobbágyság részéről erőszakos módon is tört ki. Igy Inczédi Sámuelt 1773-ban jobbágyai kihurczolták házából, megverték és meg is ölték volna, ha idejekorán katonaság nem érkezik s meg nem menti. Az erőszakoskodó parasztokat a megyei törvényszék elitélte ugyan, de a királynő megkegyelmezett nekik.

Ilyen volt Erdélyben 1773-ban — József első erdélyi utazásának évében — a jobbágyság és a földesúr között való viszony. Hogy ezt a kellemetlen és feszült viszonyt mennyire segített József ez utazása még rosszabbá változtatni, azt az alábbiakban igyekszem érthetővé tenni.

1773 márczius 10-én közölte II. József Bruckenthallal, Erdély ez idő szerint való kormányzójával, hogy legközelebbről Erdélybe szándékozik utazni, hogy az odavaló állapotokat közvetetlen szemléletből megismerje. Bruckenthal erre felséges ura számára Erdély alkotmányáról egy összefoglaló tanulmányt írt az ország azon részére vonatkozó földrajzi vázlattal egyetemben, melyet be akart utazni.

„A nemesek — írja Bruckenthal e tanulmányaiban [2]) — különbség nélkül egyenlő szabadságot élveznek. A mágnás,

[1]) *Gróf Teleki Domokos*: A Hora-Támadás története. Pest, 1865, 78. l.

[2]) *Joh. Georg Schaser*: Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Freiherrn Samuel von Bruckenthal 24. l.

rangját leszámítva, semmivel sem több az egyszerű nemesnél. Tehermentes, nincs szállásadásra kényszerítve, nem fizet vámot, személyében és vagyonában egyaránt sérthetetlen a vádlott bün bebizonyítása előtt. Birtokain ő az első bíró s bizonyos esetekben — egy megyei ülnök közreműködése mellett, még halálos itéletet is hozhat. Ő a földesúr s jobbágyainak munkájok bérén kivül nincs más vagyonuk. Jobbágyai tartoznak neki hetenként 4 napot dolgozni; a jószágain letelepedett szabad emberek pedig rendszerint 2-t. Birtoka amolyan hűbérszerű, melyet a koronától kapott s mely a férfiág kihalása esetén megint arra száll vissza. Van ettől eltérés is, a mennyiben némely birtokok a leányágra is átruházhatók a fejedelem által. A megyék majdnem két harmadát alkotják az országnak. Parasztrenden levő lakói többnyire oláhok és egy kevés magyar, kik között még kevesebb szász lakik . . . . Az oláhok nem alkotnak törvényes értelemben vett nemzetet, hanem csak plebs-et, közönséges népet. A törvényektől csak türetnek és egyuttal a többi nemzeteknek minden jogaiból és szabadságaiból ki vannak rekesztve. Sem külön rendet nem képeznek, sem külön kerületet nem alkotnak, hanem el vannak oszolva a többi nemzetek és kerületek között. Itt aztán részint külön falvakban laknak, részint a többiekében. Nincsenek külön törvényeik vagy intézményeik, sem pedig saját nemzeti szokásaik, hanem azon nemzet szokásai és törvényei szerint élnek, a mely között laknak, de azért van bennök mégis valami természetes vonzódás az erények és a bűnök összezavarásához, a mely őket Erdély többi lakosaitól megkülönbözteti. Ebből származik a köztük észlelhető különbözőség is, a mely sorsukat majd jobbá, majd rosszabbá teszi a szerint, a mint helyesebb vagy ingatagabb törvények és szokások alatt élnek. Papjaik közül az egyesültek mindazokat a kiváltságokat és szabadságokat élvezik, mit törvény szerint a bevett vallásfelekezetek papjai élveznek."

1773 május 27-én érkezett II. József minden nagyobb kiséret nélkül Nagy-Szebenbe és itt a disznódi utczában levő vendéglőben, melyet ennek emlékezetére később „*Római császár*"-nak neveztek, 13 napig tartózkodott. Szeben nem valami kellemes hatást tett rá; legalább mindjárt második nap azt írja, hogy

egészen megbotránkoztatta ez a Csaszlau szabású főváros.[1]) Tudakozódván a helyszinén az erdélyi állapotokról, állítólag egy ízben úgy nyilatkozott, hogy Bruckenthalnak mindenben igaza volt, a mit mondott.[2])

Ez utazásáról igen érdekes részleteket közöl Heydendorf medgyesi jegyző önéletiratában, ki a császár rendelete értelmében, mint magistratualis comissarius volt Medgyes-szék részéről a császár kiséretéhez rendelve, mintegy kalauzul mindaddig, mig a császár a szék területén tartózkodik.

Heydendorf valóságos életképekben mutatja be, hogy minő módon szerzett magának tájékozást a császár az erdélyi jobbágyság állapotáról.

»Ily módon jutottunk — irja Heydendorf — az országut szélen álló alsó-bajomi (bonnesdorfi) szász parasztokhoz, kik közül egyik egészen veres volt s a ki így szólott ő felségéhez: »Felséges uram! Az uraság, Bethlen Miklós a sok dologgal egészen tönkre tesz minket. Sokszor egész heten dolgoznunk kell. Nem ád semmit ennünk: a helyett azonban a prefektus mindennap megver. Koldúsbotra juttat. Mig a fiskus jobbágyai voltunk, addig gazdag emberek voltunk. Most azonban kifogytunk marháinkból s alig van betevő falatunk.«

Császár: És addig jobban volt dolgotok, a mig a fiskus jobbágyai voltatok?

Paraszt: Igen is, felség! Akkor pénzünk, marhánk, gabonánk bőven volt. A falu tele volt emberekkel s a határ jól mivelve. Most már semmink sincs. Alig van a faluban 20 eke és 50 ember megszökött s a határ pusztán maradt. Ha nem segítenek rajtunk, az egész falu elpusztul.

Császár: És inkább szeretnétek a fiskus jobbágyai lenni?

Paraszt: Nagyon jó szívvel, mert ez alatt a prefektus alatt tovább ki nem bírjuk.

Császár: Menjetek csak haza. Ügyeteken segitek: majd megvizsgáltatom.

Paraszt: Nem merünk többé hazamenni, felséges uram, mert a prefektus minket agyon veret. Latja felséged veres ingemet. Tegnap engem minden ok nélkül ilyen véresre veretett. Ha meghallja, hogy felségednél voltunk, még jobban megveret. Az isten nevére kérjük felségedet, segitsen rajtunk!

[1]) Hermanstadt, dont je suis tout scandalisé. Imaginès vous Czaslau, c'est une capitale dans ce gout.

[2]) *Joh. Georg Schaser:* Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Freiherrn Samuel von Bruckenthal. 40. l.

Császár: Minek hívják a prefektust?

Paraszt: Kádár Mózesnek, felséges uram!

Erre a császár leült a kocsiban. Elővette a tárczáját az oldaltáskából és elkezdett írni. A prefektus nevét azonban nem birta emlékezetében megtartani s tőlem újra megkérdezte s azután leírta a többi ide tartozó dolgokkal s a parasztokhoz így szólott: »Menjetek csak haza. Nem lesz bajotok!« — Ekkor felállott a kocsiban, tovább hajtatott s rám kegyes pillantást vetve ezt mondá:

»Hallja, ezek súlyos panaszok.«

Én: És felséges uram, nem minden alap nélkül valók!

Császár: Melyik Bethlen ez?

Én: Miklós, felséges uram, a kincstárnok, a volt praeses gubernii.

Császár: De hogyan lehetséges ez?

Én: Felséges uram! Bethlen nagyon jó úr. De talán nincsen elég . . . nem is tudom, hogyan fejezzem ki felséged előtt magam illendőképen.

Császár: Nos? Belátása?

Én: Talán nincs elég belátása és módja tisztjeit kellő fegyelemben tartani és odahatni, hogy olyan jól cselekedjenek, mint a hogyan ő gondolkozik.

Császár: De a szászok nem szoktak elszökni és ezek az emberek azt mondják, hogy 50-nél többen szöktek meg a faluból.

Én: A faluban, a honnan ez emberek valók, nemcsak szászok laknak, hanem oláhok is, a kik nagyobb részt megszökdöstek. A szász lakosok nem is voltak mind jobbágyok: többnek szabad költözési joga volt s ezek közül egynéhányan ebben a székben telepedtek le. Oláhországba nem megy egyetlen szász sem.

Császár: Igen, de a jobbágyokat szökés esetén visszahozzák.

Én: Igen is felség, két kanczellista vagy más két homo regius segítségével egy mandatum repetitorium alapján, de nagyon sok szegény ember épen ezen a módon veszíti el szabadságát.

Császár: Hogyan?

Én: Felséges uram, a mandatum repetitorium oly módon van fogalmazva, hogy ha az, a kinek jurisdictiója alatt találtatik a szökevény és rögtön ki nem adja, a kanczellista ex instanti a királyi tábla elé idézi s a causalis director perbe fogja, mint ha valami nagy dolgot követett volna el és in casu succumbentiae 200 forint bírságot fizet. Ezek miatt aztán a szegény embereket szívesen kiadják.

Császár: De a jobbágyoknak nincs okuk mindig földesuraiktól megszökni.

Én: Igen is felséges uram, de sok földesur jobbágyaival tényleg nagyon gyalázatosan bánik.

Nem kell a XVIII. századbeli franczia bölcselők tanítványának lenni, sem pedig olyan fejedelemnek, a ki lelkében el

van határozva, hogy a jobbágyságot, az emberiség e rabszolgai lealacsonyitását meg fogja szüntetni, hanem csak emberségesen gondolkozó egyénnek, hogy elitélje azt a rendszert, a melynek keretében az ilyesmi megtörténhetik s a hatalom azon kezelőit, kik ilyesmit nemcsak visszaélésként megtűrnek, hanem rendszerré fejlődni is engednek. Megdöbbentően szomorú kép ez magában is, Heydendorf Mihály uram minden felvilágositó magyarázatai nélkül is. Hiba volna és a megismert igazság ellen való makacs tusakodás eltagadni, vagy kisérletet tenni szépitgetésére.

Ehez hasonló nem egy, nem tiz, de száz, sőt talán az idők folyamában megszámlálhatatlan sok eset történt. Egyet azonban nem szabad felednünk, azt t. i. hogy a mód, melylyel a császár elé vitetett, nem annyira önkénytelen s a helyzet elviselhetetlen nyomása alatt fakadó volt, mint inkább ügyesen scenirozott és hatásra számitott jelenet. A ki nem kizárólag a könyvek világában és az elvont elméletek emlőjén nevekedett fel, hanem az életet úgy ismeri, mint az a valóságban jelentkezni szokott, a ki belemélyedt a nép érzület- és gondolatvilágába, a ki néha-néha megfigyelte a néplélek öntudatosan vagy tudatlanul működő rúgóit és ösztöneit, az előtt nem lehet titok, hogy az ilyes jeleneteket vagy egyesek szokták rendezni, vagy pedig a népnek ama hajlandóságai, melyekbe a külső viszonyok által mintegy beleneveló̋dött.

Hogy a tömeges kérelmezés jeleneteiben sok volt az előre kicsinált, a szinpadias hatásra számitott, arról Heydendorf előadásának egy kissé figyelmesebb elemezéséből teljesen meggyőződhetünk. „Közvetlen Sárosfalu előtt, a Sáros patakán túl Ebesfalva felé — irja Heydendorf — térdepeltek a sárosi oláhok, ifjak és vének; jobb kéz felől a férfiak, balról az asszonyok. A férfiak élén térdelt a nemegyesült pópa egyházi ornatusban és kezében a templomi zászlóval. Ő felsége kezével intve, azt kiáltotta feléjok: „Szkula, szkula!" (Kelj föl, kelj föl.) Ha ezt a jelenetet nem a szász közigazgatási hatóságok rendezték, akkor bizonyára a pópa maga.

A császár azonban az ilyen jelenetek nélkül is feltűnően nagy érdeklődést mutatott az oláhság sorsa és helyzete iránt.

Igaz ugyan, hogy erre utazásában lépten-nyomon egymást követve kínálkozott a legérdekesebb alkalmak egész sora. Oly életviszonyok, oly társadalmi és műveltségi állapotok ötlöttek szemébe, a minőkről idáig talán még sejtelme sem volt s a melyek iránt még akkor is kénytelen lett volna érdeklődni, ha szelleme nem lett volna oly élénk és az életjelenségei iránt anynyira fogékony s ha nem jött volna Erdélybe azzal a feltett szándékkal, hogy itt megismerje a jobbágyság helyzetét.

»Mikor az eczeli (hetzelsdorfi) hídhoz értünk — beszéli Heydendorf — ott térdelt a hídon túl a eczeli esküdt egynéhány falusi elöljáró emberrel, kezében egy kérelmet tartva, melyben azt kérték, hogy az odavaló oláhokat, legalább azokat, kik a gyújtogatásban gyanusak, kiköltöztessék.«

Miután a jámbor szász esküdt a császár láttára teljesen zavarba jött, a császár Heydendorfot szólította fel, hogy adja elő röviden a kérelem tartalmát.

Heydendorf: Eczel (Hetzelsdorf) a mult században nagyon elpusztult. Kevés lakossága és sok adóssága volt. A lakosoknak nem volt szükségük a határ egy részére s azt elzálogosították egy magyar hitelezőnek, a ki aztán egynehány oláh családot telepitett le. Az ilyen embereket nálunk *kalibások*-nak nevezik. Ezek egyik hitelezőről a másikra szállva, fél-századnál tovább laktak ott. Végre, körülbelöl 5 év előtt, a község adósságát törlesztette és az elzálogosított területet visszakapta. Minekutána időközben a községbeli gazdák száma 100-nál többre emelkedett, s igy szükségük volt a visszaváltott területre, arra a gondolatra jöttek, hogy onnan a kalibásokat átköltöztessék a községbe. Ezek azonban, megszokván a magában véve nagyon jó helyhez, jó szántukból nem akartak átköltözködni. E miatt kénytelenek voltak az átköltöztetést erőszakkal foganatosítani s ez alkalommal egynehány nyomorult kalibát (viskót) leégettek. A kalibások közül egy azzal fenyegetőzött ez alkalommal, hogy ezt az eczeli szászok még drágán fogják megfizetni. Be is következett. A következő évben, épen azon a napon, a melyiken az oláh kalibakat elégették, Eczel egynéhány helyen meggyulladt és pedig első sorban annak az embernek háza, a ki tavaly felgyujtotta az oláh kalibakat. Ilyen gyújtogatás ezután még ötször ismétlődött, holott ezelőtt Eczelen emberemlékezete óta nem volt éges. A szászok ezekre az oláh kalibásokra gyanakszanak s attól félnek, hogy nem lehetnek a gyujtogatástól mindaddig biztosak, míg az oláhokat valahová, messzire el nem költöztetik, a honnan aztán többé nem árthatnak nekik. Ezt kérik, felséges uram, ezek az emberek.«

Császár: »Igen, de az mégis nagy büntetés ez embereket átköltöztetni, mielött nincs semmi rájok bizonyitva.«

Heydendorf: »Természetesen nincs rájok bizonyitva semmi, mert

hiszen ez esetben ellenök a törvények szigorát alkalmaznák. A gyanu azonban elég nagy és az oláh nép elég gonosz is hozzá.«

Császár: »Hát a törvényhatóság nem vizsgáltatta meg a dolgot?«

Heydendorf: »Igenis megvizsgáltatta. Magam is tagja voltam a bizottságnak, de nem lehetett semmi biztosat kisütni, mindössze is csak annyit, hogy az utolsó tüzeset alkalmával a csóva, a melyet a tettes a sövénybe dugott, egy oláh ing rongyába volt göngyölve.«

Császár: »Súlyos gyanú bizonyára, de azért ezt más valaki is ép úgy tehette, mint egy oláh. Abból, ki az átköltöztetésnél tüzzel fenyegetőzött, nem lehetett semmit kivenni?«

Heydendorf: »Felséges uram, az megszökött és pedig valószinüen Oláhországba.«

Császár: »Az emberek szorgosan őrködjenek, főleg éjszaka.«

Heydendorf: »Felséges uram, mindent megkisérlettek, de minden siker nélkül. Az istentelen gonosztevőnek elvetemültsége oly nagy, hogy egy év előtt a hatóság kérése folytán a gubernium nagyobb hitelesség okáért idegen biztos által kihirdettette az oláhok előtt, hogy ha a községben több tüzeset előfordul, a károkat az oláhok lesznek kénytelenek megfizetni. Egy pár héttel ezután a birónak, kinek házában ezeket kihirdették, csűrét és boglyáit szégyen-szemre felgyújtották és elégették.«

Császár: »De hogyan lehet az oláhokat a kár megfizetésére itélni, ha semmi sem bizonyult rájok?«

Heydendorf: »Ez elrettentésül szolgált, felséges uram, de nem használt semmit.«

Mig így beszélgettek, elérkeztek addig a dombig, a melynek lábánál az eczeli és a baráthelyi (prethey) határ találkozik. Itt állottak az eczeli oláhok, a kik a császárnak egy folyamodványt adtak át. Hangosan kiabálva mondották, hogy adót és onera provinciae, sedis, oppidi publica, egy szóval mindent épen úgy kénytelenek viselni, mint a szászok; gabonát, szénát, zabot, előfogatot, szék- és malommunkát ép úgy végeznek, mint amazok s még sincs sem szőlőjök, sem szántóföldjök, sem rétjök. A szászok nem akarnak nekik semmit adni, azt mondják, hogy a föld kizárólag az ő birtokuk, mert a régi királyok nekik adták."

Ez a kettős jelenet valóban erős és jellemző kép volt, kiragadva a régi erdélyi köz- és társadalmi élet kellős közepéből. Micsoda sötét és megdöbbentő állapotok tanuságtétele az előtt, a ki a XVIII. század állambölcseletének emlőjén nevekedett fel. Egy darab középkor a maga erőszakával, igazságtalanságával és úri kényen alapuló jogszolgáltatásával. II. Józsefnek sok oka és talán joga is volt ezen megbotránkozni és tőle bizonyos undor-

ral fordulni el, a történetírónak azonban megbecsülhetetlen és nagy értékű kulcs az akkori politikai és társadalmi viszonyok megmagyarázásához. E munka I. kötetében (297—8. l.) megemlékeztünk Mátyás királynak egy 1464-iki okleveléről, melylyel Monetarius Konrád szebeni lakosnak kérésére megerősíti a szászok helyhatósági szabályzatát, mely egyik pontjában azt mondja: ha a lopott jószágot nyomozva, a „nyomok oláhok lakta helységre vagy határra vezetnek, az oláhok a keresett jószágot tartoznak kiadni. Ha pedig ki nem adnák s a megkárosodott heted magával leteszi a szokásos esküt, az oláhok a lopott jószágnak árát kötelesek lefizetni.“ Az 1382-ki Gobelin-féle szerződés azt mondja, hogy a gyujtogatással fenyegető oláhot is elégetik, ha ellene a szászok közül heten tanuskodnak. Mátyás király 1487-ben egyenesen megparancsolta, hogy egy falut, melyet az oláhok a szerdahelyiek határán, azoknak akarata ellen építettek, égessenek el és pusztítsák el a földszínéről, mert nem akarja, hogy ott a királyi jobbágyok veszedelmére befészkelődjenek az oláhok.

Ezekből az okleveles adatokból világossá lesz előttünk az a harcz, mely az állandó lakóhelylyel biró és földmíveléssel foglalkozó erdélyi régibb lakosok és az újabban bevándorló, pásztorkodásból élő félig nomád oláhság között állandó volt ez időszerint. Hogy ez a harcz megszűnjék, annak első feltétele az lett volna, hogy az oláhságot a kultura segítségével kiemeljék a nomád élet primitiv és a közerkölcsiségre épen nem kedvező állapotok közül. E munka folyamán részletesen elbeszéltük, hogy a XVI. és XVII. században a jobbágyság intézményével és a vallás-reformáczió segítségével, hogyan kisérlették meg Erdély fejedelmei az oláhok czivilizálását. Azt is előadtuk, hogy e kisérlet miért nem sikerült. A második kisérlet a XVIII. század első éveiben megindított vallásos unio volt. Hogy az unionak kulturalis hatását minő körülmények gyöngítették és akadályozták, azt is világossá tettük előadásunk folyamán. Ha II. József előtt ezek a történelmi előzmények ismeretesek lettek volna, bizonyára nem döbbent volna meg annyira attól, a mit látott s nem kereste volna, mint tette, annyira egyoldaluan a baj okát kizárólag a jobbágyságban. Eleslátásáról tesz azonban tanuságot,

hogy mindjárt a helyszínén felismerte, hogy az oláhság állapotán leginkább annak nevelésével segíthetni. Világossá teszi ezt az az eleven érdeklődés, melylyel Heydendorftól az oláhok iskolázási és művelődési viszonyairól tudakozódott.

Mikor Heydendorf egy ízben készen lett egy öreg oláhnak, *Kintze Misu*-nak kérelme tolmácsolásával, a császár csodálkozását fejezte ki, hogy Heydendorf szász létére milyen jól tud oláhul és azt kérdezte, tud-e írni és olvasni is?

Heydendorf: Nem tudok, felséges uram, de nem is szükséges, mert oláh nyelven nem igen van írni és olvasni való.

Császár: És az oláhok magok tudnak-e írni és olvasni?

Heydendorf: A parasztság nem, felséges uram.

Császár: Hát a papok?

Heydendorf: Azok tudnak, de írni nem tud mindenik.

Császár: Hát az oláhoknak nincsenek iskoláik?

Heydendorf: Van egynéhány, de nem minden községben, a hol laknak.

Császár: Nem járnak az oláhok a szász iskolákba?

Heydendorf: Nem, felséges uram!

Császár: Befogadják önök őket iskoláikba?

Heydendorf: Nagyon szivesen, felséges uram!

Császár: Nem lesz közülök egy sem protestáns?

Heydendorf: Erre egyetlen esetet sem tudok, felséges uram. Az oláhoknak a vallásos dolgokról sejtelmök sincs. Nem tudnak egyebet elavúlt szokásaiknál, melyeket jóformán az anyatejjel szívnak magokba s ettől semmi szin alatt sem térnek el.

Egy másízben meg arról tudakozódott Heydendorftól, hogy vannak-e az oláhok között jóravaló földmívelők?

Heydendorf: Igen is, felséges uram, kötük is van egynéhány jó földmívelő, de a legtöbbje rest és semmirevaló. Magának a fajnak sok szép természeti tulajdonsága van, csak hiányzik a kimüvelése ezeknek.

Császár: Hogyan lehetne őket kimüvelni?

Heydendorf: Ha az ifjúság az iskolában jó erkölcsöket és a keresztény vallás tiszta tanításait tanulná, úgy a nemzetet a maga nyersességéből ki lehetne vetkőztetni.

Így járja végig Erdélyt a császár, érdeklődve minden ponton az oláhok sorsa iránt és meghallgatva azoknak panaszait. Mikor folyamodványaikat és kérő leveleiket átveszi, nemcsak meghallgatja panaszkodó előadásukat, hanem egy két útközben eltanúlt román szóval kérdezősködik is tőlük és *»oi kauta«*, *»oi kauta«* (megfogom vizsgálni) szavakkal vigasztalni és bátori

tani igyekszik őket s a ki katona volt közöttök, azt rendszerint egy-egy fényes tallérral, vagy aranynyal is megajándékozza. Könnyü elgondolni, hogy mindez mekkora hatással volt a román parasztságra! Mise közben a pap mindennap imádkozik az uralkodóért. A katholikus pap halkan és latin nyelven s azért a hivőknek jóformán ez imádságról tudomása sincsen. A román templomban ellenben úgy a gör. katholikusban, mint a gör. keletiben a császárért (pentru împeratu) a pap hangosan és román nyelven imádkozik, tehát megérti a legutolsó oláh paraszt is, hogy kiért imádkoznak a templomban. A hatalmas imperatu, a kiért az isten házában a pap mindennap imádkozik, ime eljött a szegény, megvetett és lenézett román nép közé. Nem kergeti el a hajdu, a vármegye katonája útjából, mint a szolgabiró vagy főispán elől, ha panaszkodni megy hozzá. Ellenkezően, a hatalmas imperatu szóba áll vele, vigasztalja saját anyanyelvén s megigéri, hogy ügyét védelmébe veszi. Az imperatu hisz az istenben és eljött, hogy a szegény oláhoknak ügyében igazságot tegyen.[1]) Minő reményeket, minő vágyakat támaszthatott ez az utazás és a román parasztsággal való e kegyes bánásmód, azt csak az tudja megitélni, ki ismeri a népnek gondolkozásmódját és érzelmei világát.

Ez utazás után épen tíz év telt el és II. József 1783. május 28-án másodszor is Erdélybe érkezett.

»És most az egész világ — írja Heydendorf idézett önéletiratában II. Józsefez újabb utazására vonatkozóan — Erdélyben részint félelemmel, részint reménységgel, sőt kiváncsisággal várta, hogy mit fog Ő felsége, a császár tenni? Ő felségének itt időzése kezdetén egynehány napig csendesség volt, leszámítva azt, hogy a gubernátor, a főhadparancsnok és a többi elnökök kihallgatáson fogadtattak egyik a másik után s hogy a kérelmezők minden fajtája: öreg, ifjú, magas és alacsony társadalmi állású, Erdély minden nemzetéből valók, különösen pedig az oláhok Ő felségének szállása előtt megjelentek és kérőleveleiket garmadával nyujtották be. Ezeket minden akadály nélkül bocsátották Ő felsége elé, kinek nem volt más őrsége, mint egyetlen gyalogos a Gyulai-féle, helyben állomásozó ezredből s ennek is meg volt hagyva, hogy a belépésben senkit se akadályozzon. Igy tehát mindenki, még a legalacsonyabb parasztság is bemehetett a házba egész a felső lépcsőig, mely a császár szobája előtt levő elő-szobába vezetett. Ő felsége gyakran kijött ez előszobába s igy

[1]) Imperatu fă dreptate, dacă crezi în zeitate.

könnyű volt mindenkinek kihallgatást nyerni. A kinek nem volt valami fontosabb kérni valója, annak ügyét Ő felsége rögtön szóbelileg intézte el. A kinek nagyobb ügye volt, azt Ő felsége bevitte szobájába s ott körülményesen kihallgatta. A parasztok megtöltötték az egész lépcsőt legalsó fokáig. Ő felsége majdnem minden negyedórában kijött szobájából egész a lépcsőig. A parasztok folyamodványaikat letették a lépcső felső fokára és Ő felsége a nélkül, hogy az emberekkel valamit beszélt volna, sajátkezüleg vette fel onnan s adta át az ott álló gárdistáknak. Ezek ölszámra vitték be a császár írószobájába, ott kivonatolták és további elintézés végett Bécsbe küldötték, honnan aztán később megjött a rájok vonatkozó kegyelmes parancsolat.«

Junius 6-án ezekkel a szavakkal vett búcsut a guberniumn, a kincstár és a főhadparancsnokság tagjaitól: „Isten önökkel uraim. Teljesítsék becsületesen kötelességüket és hagyjanak fel mindenféle chicane-nal“. Szebenből Brassóba, onnan Székelyföldre és Radnán keresztül Bukovinába utazott. Úgy látszik, hogy az erdélyi állapotok ez alkalommal még kellemetlenebb hatást tettek rá, mint első utazása idejében. Bizonyítéka ennek az a ténye is, hogy egyenesen Nagy-Szebenből bocsátotta ki híres rendeletét a jobbágyság megszüntetéséről, azért, „hogy az emberiség e szolgai és rabszolgai lealacsonyítása mindenütt megszünjék“. [1])

E rendeletében azt mondja, hogy Erdélyben még érvényben vannak a régi visszaélések a természetes szabadság ellen. Szabad legyen ezentúl mindenkinek, minden taksa nélkül, házasodni, mesterséget tanulni, vagy elszegődni. Érdekes, hogy II. József itt a magyar és az erdélyi jobbágyság sorsát teljesen összezavarja az osztrák örökös tartományokban levő jobbágyság állapotával és ez utóbbi sulyosabb természetű terheit egyenesen az erdélyi jobbágyság számlájára írja. Nem Magyarországon, nem Erdélyben volt megtiltva a jobbágyoknak, hogy földesura engedelme és beleegyezése nélkül ne házasodhassék, kézi mesterséget ne tanulhasson, ipart ne űzhessen és saját tulajdonát el ne adhassa vagy el ne zálogosithassa, hanem az osztrák örökös tartományokban. II. József tehát szebeni rendeletében intézkedéseit olyan visszaélésekkel indokolja, melyek az erdélyi parasztok

[1]) Damit diese knechtische und sklavische Herabwürdigung der Menschheit aller Orten ohne weitern aufgehoben werde.“

előtt tényleg és elvileg egyaránt ismeretlenek voltak. II. József e tévedése aztán okúl és alkalmúl szolgált a román történetíróknak arra, hogy minden igaz ok nélkül a magyarság rovására azt tanítsák, hogy az erdélyi oláh jobbágynak II. József idézett rendelete előtt, földesura engedelme nélkül, még csak házasodni sem lehetett.

Az erdélyi udvari kanczellária 1783. junius 18-ról és julius 26-ról kelt felterjesztéseiben, utalva II. József e tévedésére, nem csekély sikerrel igyekezett kimutatni, hogy az erdélyi parasztok állapota, hasonlítva az osztrák örökös tartományokbeli parasztságéhoz, voltaképen még csak nem is jobbágyság, hogy az erdélyi jobbágyság az osztrák Leibeigenschafthoz még csak nem is hasonlítható. [1])

A császárt ez ellenmondás valóságosan felbőszítette és felelve e felterjesztésre, e szavakkal förmed rá a kanczelláriára: „Semmiben sem fognak a dologhoz, puszta fölvilágositást adnak vagy jelentéktelen nehézségeket támasztanak és szánt-szándékkal összezavarnak mindent, hogy csak meg ne ismerjem az igazságot. Nem akarom eldönteni, elvből történik-e ez a régi zavaros állapotok megtartása végett, vagy csak a munkától való félelemből. Ha személyes és helyi tapasztalaton alapuló meggyőződéseim után rendelek valamit a hatóságoknak, — azoknak kötelességök buzgón fölkarolni elveimet, nem pedig az, hogy vádíratnak nézzék parancsomat, mely ellen egész tehetségökkel iparkodnak védőiratot szerkeszteni, hogy mindent szépíthessenek." [2])

---

[1]) „Nihil prorsus Jobbagionatus hic improprie dictus in Hungariae Regno, partibus eidem adnexis analogiae cum aliarum provinciarum mancipatu, ac proprie Leibeigenschaft dicto habere, vel ex eo patet". Julius 26-iki felterjesztés.

[2]) *Marczali* Henrik. Magyarország története II. József korában 1888. III. köt. 21. l.

II.

A katonai összeirás.

Az általános népszámlálás elrendelése. A nemesség ezt sérelmesnek találja önmagára nézve. A parasztság gyanuja emiatt erősödik a tekintetben, hogy a császár meg akarja szüntetni a nemesi kiváltságokat. Kisérlet a katonai határőrség kibővítésére. A kisérletképen elrendelt katonai összeirás. A rendelet kihirdetése. A berepei oláhok jelentkeznek Ortmayer főhadibiztosnál. Ortmayer folytatja az összeirást. Nemcsak irodát szervez e czélra, de bevonja az oláh papságot is. Az oláh papság szerepe. Karp alezredes követi Ortmayer példáját. A dako-román történetirók a román paraszt római legionarius őseitől örökölt harczias szellemét látják felébredni. Igazi oka, hogy miért akarnak az oláh jobbágyok határőrök lenni. Fenyegetések és a jobbágyi szolgálatok megtagadása. Visszahatás a földesurak részéről. Orgyilkosságok. Aradmegyei mozgalmak. Betörés Kibiczére. Aradmegye 24 hajdut fogad az oláh rablók ellen. II. József gúnyos észrevételei. Hogyan jellemzi Aradmegye a rakonczátlankodó oláhokat? A császár jutalmat tüz ki a főczinkosok fejére. Az oláhok elrabolják Forray alispánt és csak irásbeli biztositék mellett adják ki. B. Bruckenthal jelentése a katonaság eljárásáról gróf Eszterházy kanczellárhoz. A kormányszék átir Preiss főhadparancsnokhoz. A főhadparancsnok mentegetődzése. A kormányszék Halmágyi Istvánt biztosul küldi ki. Halmágyi jelentése és leköszönése. Báró Bánffy Farkas optimismusa. Bornemisza főispán helyesebben itél. Jelentése. A kormányszék közreműködésre kéri fel Nikitics Gedeon gör. kel. püspököt. Zeyk János jelentése. A katonaság helytelen és vétkes magatartása. Koszta István, mint kormányszéki kiküldött. Bruckenthal kormányzó jelentései. A kanczellária és II. József császár erre vonatkozó észrevételei.

Nem szabad még számításon kivűl feledni egy másik mozzanatot sem, mely nemcsak nagy izgatottságot szült az országban, de egyúttal alkalmas is volt arra, hogy a parasztságban azt a hitet keltse fel, hogy a császár ellensége a magyar nemességnek. Ez az általános conscriptio vagyis a népszámlálás elrendelése volt. A császár mintegy maga is érezte, hogy a nemességet ez az intézkedése vérig fogja sérteni s azért ily módon igyekszik azt rábeszélni: „Magától érthető, hogy sem nemesnek, sem főúrnak nem szabad restelnie, ha családjaikkal együtt felirják

őket, házaikra pedig számokat raknak. A császári várak is számozva vannak. Az örökös tartományokban használatos íveket pedig azért kell alkalmazni, mert különben kárba veszne az egész munka, ha egyszer a rendes ujonczozást akarnák behozni, mely népességen, renden és műveltségen alapúl." A nemességet e rendelet nemcsak büszkeségében sértette, hogy oly módon írják össze őket is, mint a parasztokat, hogy udvarházaikat és kastélyaikat ép úgy megszámozzák, mint a jobbágyok portáit; hanem aggasztotta is, azt a félelmet keltvén fel benne, hogy az összeírást nyomban fogja követni a nemesség adófizetési és katonáskodási kötelezettsége. A parasztság is így értelmezte ez újabb intézkedést és benne csak újabb bizonyítékát látta azon gyanúja alaposságának, hogy a császár készül végleg megszüntetni a nemességet. Miután neki a császár pártfogója volt, a nemesség pedig százados elnyomója, világosan állott előtte, hogy az esetben, ha mint rebesgetik, a császár és a nemesség között tettleges összetűzésre kerülne a sor, akkor neki csak egyetlen kötelessége van: a nemesség ellen a császár pártjára állani.

Azt a bajt és nehézséget, melyet a császár e rendelete okozott az általános összeírás megparancsolásával, Erdélyben még egy más fajtájú részleges összeírási rendelet is komplikálta. II. József folytatni kivánván Erdélyben a határőrvidéki katonaság rendszerének tovább fejlesztését, 1784. január 31-én elrendelte, hogy mindazok a határszéli falvak, melyek a határszéli kordonba még bevonhatók, egyelőre kisérletképen — zur Probe — összeírassanak. Ez ideiglenes katonai összeírás végrehajtására egyúttal császári biztosul le is küldötte Bécsből Geney-ne tábornokot.

Már az előbbi kötetben rámutattam, mikor az erdélyi katonai határőrség szervezésének történetét beszéltem el, hogy a román jobbágyság mily készséggel és örömmel sietett a határőrségi szolgálatot magára vállalni, csakhogy ily módon megszabadúljon a jobbágyság terheitől. Azt is elbeszéltem, hogy a határőrségi községek szervezése miatt miképen váltja meg egymás után a kisebb és nagyobb nemesi birtokokat a katonai kincstár. A parasztság látja, hogy a katonai kormány birtokba veszi a nemesi jószágokat s arra parasztokat telepít határőri katonasá

gul, nem igen distingual és nem veszi apróra számban, hogy itt tulajdonképen nem depossedatio, hanem egyszerű birtokcsere vagy vásár forog fenn, hanem a maga egyszerű eszével úgy okoskodik, hogy a császár elveszi a nemes úr földjét s az általa kedvelt parasztnak adja azon feltétel alatt, hogy katona legyen.

A határőrvidéki katonaság felállítása óta lefolyt közel 20 év alatt a földesúri hatalom alatt élő oláh jobbágyságnak bő alkalma volt összehasonlítást tenni saját helyzete s a határőrökké lett egykori jobbágyok sorsa között. Világosan állott előttök, hogy a jobbágyságtól való megszabadulásnak legalkalmasabb és rájok nézve legelőnyösebb módja, ha határőrökké lesznek. Igy lett aztán a fegyverfelvétel, mint a jobbágyság igájának legalkalmasabb módú lerázása hallgatagon az erdélyi oláh jobbágyság egy igen nagy részénél jelszóvá.

1784. május 22-én kelt az a rendelet, melylyel a január 31-ről elrendelt katonai összeirást az országban kihirdették. Gyulafehérváron a vásáros alkalmatossággal összegyült nép előtt a piaczon hirdették ki ezt a rendeletet. A vásárra összegyült oláhok, mint az udvari kanczellária szeptember 23-ki felterjesztése mondja, „hazamentökben egymás között megbeszélték, hogy e rendeletnek mi lehet a czélja és a magok buta fogalmaik szerint azt a következtetést vonták le belőle, hogy ő felsége az ország összes lakóit katonákká akarja összeiratni".

A hír, hogy a császár az ország összes jobbágyait katonákká akarja összeiratni, gyorsan elterjedt a nép között és csakhamar következményei is mutatkoztak. A herepei oláhok mindjárt julius hó első felében egy tíz tagból álló követséget küldöttek Ortmayer gyulafehérvári főhadbiztoshoz azzal a kérelemmel, hogy a község lakóit irassa össze határőri szolgálatra. Ortmayer ajánlkozásukat szívesen fogadta, de egyuttal meghagyta, hogy most menjenek haza és egy pár nap mulva jojjenek vissza, — addig útasitást kér a főhadparancsnokságtól, s akkor az eredményt közölni fogja velök.

A főhadparancsnok, báró Preiss felhatalmazta Ortmayert, hogy a herepei oláhokat kivánságukhoz képest összeirathassa, de egyuttal meg is hagyta neki, hogy világosítsa fel a parasztokat arról, hogy az összeirás még nem menti fel jobbágyi kotele-

zettségeik alól s hogy tartoznak a földesúri szolgálatokat mindaddig pontosan teljesíteni, mig a császár sorsuk felett véglegesen dönteni fog. Egyúttal arra is felhatalmazta, hogy ha még más községből jelentkeznek, azokat is ezen módon összeírhassa.

Hogy Ortmayer főhadbiztos összeírta a herepei oláhokat, híre hamar elterjedt a szomszédos községekben. Csakhamar ujabb négy község oláh jobbágysága jelentkezett. Ezeket is összeírta, de egyúttal azt is tudtokra adta, hogy neki utasítása van a főhadparancsnokságtól összeírni mindazokat, kik önkényt jelentkeznek. Az alsófehérmegyei oláh jobbágyok példáját csakhamar követték a Torda-, Zaránd-, Hunyad- és Küküllő vármegyei oláhok közül is sokan. Ortmayer, hogy könnyebben boldoguljon a jelentkezők összeirásával, külön összeírási irodát nyitott, melyben segédszemélyzetül saját emberein kivül még 6 oláh papot alkalmazott. Mikor látta, hogy ez a külön irodai személyzet sem elégséges az összeírás munkálatainak gyors elvégzésére, rovatos összeirási íveket küldött az egyes falukba, hogy az összeírást a község birái a papok segítségével odahaza végezzék el és Gyulafehérvárra csak a kitöltött íveket küldjék el. Az összeírás ily módon oly nagy mérveket öltött, hogy julius közepétől augusztus közepéig — tehát négy hét alatt — az előbb említett vármegyékből mintegy 81 község lakosságát írták össze.

Ortmayer példája Hátszeg vidékén Karp alezredesben csakhamar követőre talált. Itt legelőször a Gonczága községbeli oláhok jelentkeztek az összeírásra, kiknek példáját csakhamar más 8—10 község követte. Az oláh papok ez összeirásnál nemcsak mint kisegítő személyzet működtek közre, hanem mint buzdítók és a mozgalom szervezői is. Igy az alsóbajomi pap a szószékről buzdította hallgatóit, hogy irassák össze magokat, sőt az összeiratkozásra jelentkezettek csapatját egyenesen maga is vezette Gyulafehérvárra. A későbbi vizsgálatok több ilyen papra bizonyították rá, hogy híveiket az összeirásra buzdították, még pedig oly módon, hogy elhitették velök, hogy ha összeiratják magokat, nemcsak katonákká lesznek és ennek következtében fel is szabadulnak a jobbágyság alól, de egyúttal birtokukban marad az a föld is, melyet most mint jobbágybirtokotművelnek.

»A fegyverviselés iránt való régi előszeretet — uj-

Densusianu[1]) — a román parasztban újra felébredt.« Hogy azonban ez a nagy buzgalom nem a román nép azon állitólagos ősi katonáskodási hajlamából származott, melyet a dako-román történetirók tanítása szerint őseitől, a római legionariusoktól örökölt, hanem sokkal prózaibb és anyagiasabb okokból, melyeket az összeirásra jelentkező egyes községek küldöttségei és lakosai tettek az összeirást teljesítő császári katonatisztek előtt. Így, a már említett alsó-bajomi oláhok kijelentették Karp alezredes előtt, hogy azért akarnak katonák lenni, mert az uraság tiszttartója őket kegyetlenül s majdnem halálra botoztatja.

Egy szóval, a nagy katonáskodási buzgalomnak az volt a valódi oka, hogy az oláh parasztok azt hitték, hogy ily módon megszabadulnak a jobbágyságtól. Az összeirás után többé nem is igen akartak tudni a jobbágyi szolgálatok teljesítéséről. Több községben egyenesen megtagadták a földesurak iránt való engedelmességet. Egész nyiltan és minden tartózkodás nélkül beszélték, hogy nemcsak a jobbágytelek lesz ezentúl az ő valóságos tulajdonuk, hanem fel fogják osztani magok között a nemes urak földjeit is, kiket azonnal ki fognak irtani, mihelyt a katonai hatóságoktól fegyvert kapnak kezökbe. Egy Buda József nevű ilyei paraszt azt mondotta egy nemes embernek: »Most elveszszük birtokaitokat; 15 nap múlva fegyvert kapunk s akkor levágjuk fejeteket is.« Egy Lupás János nevű szakamási paraszt pedig így nyilatkozott földesura hallatára: »Szent Mihály napja után fegyvert kapunk, s akkor többet egy napot sem dolgozunk, hanem úgy széthasitjuk a magyarok fejeit, mint a répát.«

Természetesen a földesurak és az egyes uradalmak tiszttartói sem nézték a parasztok e magatartását összedugott kézzel, és nem voltak süketek az idézett nyilatkozatok hallatára. Némelyik szigorú eszközökkel igyekezett a parasztok rendbontását meggátolni s őket kötelességeik teljesitésére szoritani. Így Szántóhalmán Macskássy Ferencz, — mint a parasztok Karp ezredes előtt panaszolták — hogy az összeirásra engedelme nélkül megjelentek, többeket vasra veretett, s Dévára, a megye börtönébe kül-

[1]) Revolutiunea lui Hora. 119. l.

dött, másokat megbotoztatott, sőt egynéhányat házaikból ki is hányatott. Gazdatisztje pedig azokat, kiket börtönre vettetett, gúnyosan azzal biztatta: majd eljön a császár és kiszabadítja őket. Kemény eszközöket használt még az összeírásra jelentkezett parasztok ellen b. Bornemissza Hunyad megyei főispán is, ki a guberniumhoz augusztus 23-ról küldött jelentésében azt írja, hogy a parasztok mindenütt nyiltan beszélnek a kezdődő gyilkolásokról, gyújtogatásokról s e miatt a tisztviselők már nem is igen merik teljesíteni kötelességeiket; különösen az adószedők nem tudják, hogy miként hajtsák be az adókat, mert az összeírás következtében a közbiztonság máris olyan állapotba jutott, hogy ha idejekorán nem tesznek kellő intézkedéseket, *csak egy szikra kell és lángra lobban a nagy tűz.* Hogy Bornemissza jelentése nem volt alaptalan gyanúsításokon épülő, azt bizonyítják a következő esetek. Klopotiván egy Nandra nevű nemes embert az oláh parasztok megölték. Hercza szolgabirót hivatalos utazása alkalmával éjjel ágyában agyonlőtték. Megölték még a dévai uradalom egy erdőkerülőjét is.

Az oláh parasztság elégedetlensége azonban nemcsak Erdélyben vetett fenyegető hullámokat, hanem a szomszédos magyarországi vármegyékben is, különösen a Zaránddal szomszédos Arad vármegyében. Itt e mozgalmak szorosabb összefüggésben állottak a Magyarország délvidéki részén ez időben uralkodó szomorú közbiztonsági állapotokkal, melyeknek oka, mint az előző kötetben kimutattuk, egyedül a román nép akkori rettenetesen elhanyagolt és megromlott erkölcsi állapotában kereshető.

Arad vármegye a bajokon oly módon vélt segiteni, ha a szétszórt házakból álló falukat, melyekben a közbiztonság fentartása lehetetlen volt, rendezett községekké vonja össze. Miután a helytartótanács 1782 október 21-én kieszközölte a kir. kamara és a modenai uradalom hozzájárulását, a vármegye megkezdette a községek szabályozását. A földeket e czélra fel kellett méretni. Az oláh népben, melynek a községek e rendezése egyáltalán nem tetszett, az a hiedelem keletkezett, hogy a földesurak a mérnökökkel összejátszanak a végre, hogy ezek a jobbágyok földjeiből hasitsák ki az uradalmi legelőket. E miatt már

1782-ben egy, a Bánságba áttelepedni kivánó pópa bujtogatására *Bogyest, Petris, Tok, Baja, Trojas, Bucsáva, Berzova* stb. aradmegyei községek lakói formálisan fellázadnak. 1783 nyarán pedig egy rablóbanda a népnek ezt a hangulatát felhasználva, Arad megyéből betör Ribiczére és ott a földesurakat kirabolja. Arad vármegye *Kiss* György esküdt vezetése alatt 24 pandurt küldött üldözésökre, de hiába, mert a rablók elmenekültek. A kanczellária ez esetből meggyőződve, hogy a szokásos büntetésnek „semmi hatása sincs erre a vad és minden érzésből kivetkezett népre", a kinzás és a halálbüntetés alkalmazását sürgette. II. József császár gúnyolódva jegyezte meg a felterjesztésre: „Ebből a felterjesztésből is látszik, milyen hibás a magyar közigazgatás, midőn egy megye nem szégyel 24 pandurt fogadni, csakhogy megnyugodjanak rettegő tisztviselői; holott kuriáikban őket talán több cseléd szolgálja s ezeket a cselédeket kétségtelenül a szegény népnek kell eltartania." Aztán megparancsolta, hogy a pandurokat el kell bocsátani és eltiltotta nemcsak a kinzást, de még a botozást is. Ez ellen a vármegye szept. 10-én felirt, mivel napról-napra ijesztőbb módon szaporodnak a gonosztettek. A helytartótanács ekkor azt kérdezte a vármegyétől, hogy mit ajánl, hogy a király szándékát tortura nélkül hajthassák végre? A vármegye azt felelte, hogy a tortura alkalmazása nélkul nem hiszi a király szándékát végrehajthatónak, mert søpredék ez a nép. 20–25 fegyveres rabló garázdálkodik egy csapatban s bár oláhok és görög-keletiek, még sem kimélik sem az oláhot, sem a gör.-keletit. 1784 juliusában már Zarándmegye is panaszkodik, hogy ott ujabban kegyetlen rablások és gyujtogatások történtek. Arad vármegye erre készségesen megigéri, hogy mindent megtesz a rablók kiirtására, de csak akkor kezdette ezt igazán reméleni, mikor a kir. kamara felterjesztésének engedve, maga a császár is száz darab aranyat tűz ki jutalmul annak, ki egy rablót élve kézrekerit és ötvenet annak, ki halva.[1])

Hogy tényleg ez időben a megyei tisztviselők minő vesze-

[1]) *Márki Sándor*: A Hóra-lázadás magyarországi része. Budapest 1894. 4–5. l.

delemben forogtak s mennyire alap nélkül való volt II. József gúnyolódása, azt a már említett eseteken kívül megdöbbentően igazolja *Forray* aradmegyei alispán esete, kit 20 fegyveres rabló 1784 julius 27-én hajnalban saját soborsini kastélyából rabolt el s hurczolt magával a hegyek közé és csak Petrovics Péter aradi gör.-kel. püspök közbenjárására bocsátották szabadon, miután a vármegye írásban biztosította őket, hogy a ribiczei rablásért nem lesz semmi bántódásuk. Egy darab életkép a balkáni hajdúéletből, átültetve II. József birodalmába. Ezek a vármegyével békét kötő oláh rablók a későbbi mozgalmakban tekintélyes szerepet játszanak. A vármegye ebbe a furcsa békekötésbe nemcsak azért megy bele, hogy népszerű és szeretett alispánját kiszabadítsa a rablók körmei közül, hanem azért is, mert „meggondolta, minő vakmerő s minden merész dologra mily könnyen hajlandó az oláh nép, úgy hogy ennek következtében már nyilvános lázadásuktól lehetett tartani.“

1784 augusztus 18-ról Báró Bruckenthal erdélyi kormányzó gróf Eszterházy udvari kanczellárhoz küldött jelentésében a következőket írja: „A tegnapi postával különböző hírek érkeztek a guberniumhoz, a melyekből kitünik, hogy több alsó-fehér- és hunyadmegyei falvak lakói azzal jelentkeztek részint a szomszédos határőrvidéki tiszteknél, részint a károlyfehérvári parancsnoknál, valamint az oda való hadi biztosnál, hogy szeretnének a katonaság kötelékébe felvétetni, s hogy ezeket tényleg katonai szolgálatra össze is írták és hogy ezek azóta megtagadtak földesuraikkal szemben minden engedelmességet. Minekutána a gubernium lehetetlennek tartja, hogy a főhadparancsnokság ilyesmit elrendelhetett volna, mert hiszen ez esetben a szokásos értesités el nem maradt volna, de másfelől nehéz elgondolni, hogy a katonaság, minden meggondolás nélkül, annyira mehetett volna, hogy egész helységeknek, mint a minők a szóban forgó községek, megengedte volna, hogy csoportosan, a hatóságok tudta nélkül, nyiltan ellenszegűlve a földesuraknak, jelentkezhessenek, sőt azokat, kivánságukhoz képest, még össze is írja, — azért a főhadparancsnokságot a gubernium felhívta, hogy adja meg a erre vonatkozó felvilágosításokat és egyúttal szüntessen meg minden további összeirást. Egyúttal a gubernium a maga rész-

ről egy biztost küldött ki, azzal az utasítással, hogy mindent megvizsgáljon." [1])

A gubernium a vármegyék jelentéseiből meggyőződvén, hogy a megindult összeírási mozgalmak, melyekről őt a katonai hatóságok előzetesen nem értesítették, a köznyugalomra és az ország belső békéjére csakugyan egyre veszedelmesebb jelleget öltenek, a már jelzett értelemben átirt báró Preiss főhadparancsnoknak. A főhadparancsnokság nagyon ártatlan képpel igyekezett válaszolni a gubernium megkeresésére. Elismerte, hogy értesítve volt arról, hogy a herepei oláhok kérték az összeírást, de nincs tudomása arról, hogy ezt más községek lakosai is kérték volna. Miután tudja, hogy a parasztok könnyen zavargásra és rendetlenkedésre csábíthatók, meghagyta a gyulafehérvári hadi biztosnak, hogy adja értésére a parasztoknak, hogy ezentúl is viseltessenek tisztelettel és engedelmességgel a földesurak irányában. Meghagyta a gyulafehérvári parancsnoknak, valamint a határőrségi tiszteknek is, hogy azonnal szüntessenek meg minden további összeírást, sőt, ha valahol szüksége mutatkoznék, adjanak karhatalmat a kiküldött kormányszéki biztosnak, hogy feladatát annál könnyebben teljesíthesse.

A gubernium Halmágyi Istvánt, Marosszék főkirálybiráját nevezte ki biztosúl, ki akkor éppen Szebenben időzött. Meghagyta neki, hogy nyomozza ki, miként kezdődött és folyt le az összeírás, s hogy mik voltak az összeírást megelőző és kisérő körülmények és hogy e miatt minő intézkedések megtételére van szükség? Meghagyta egyuttal azt is Halmágyinak, hogy jelenjék meg a helyszinén a nép között és adja értésére a parasztoknak, hogy az összeirás ő felsége tudta nélkül és akarata ellenére történt s hogy mint ilyennek, nincs is semmiféle értéke vagy kötelező ereje s hogy ezután is úgy tartoznak minden közterhet viselni és minden földesuri szolgálatot teljesíteni, mint eddig.

Halmágyi azonnal útra kelt és legelőszor is Gyulafehérvárott jelent meg. Itt ekkor körülbelől 300 oláh jobbágy volt összegyűlve, kik azért jöttek, hogy miután katonáknak össze vannak

[1]) *Georg Schaser*: Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Freiherrn Samuel v. Bruckenthal. Hermanstadt 1848. 61 l.

írva, fegyvert kérjenek és kapjanak. Összehívatta ezeket a jobbágyokat s a várparancsnok és több tiszt jelenlétében tudtokra adta, hogy az összeírás a főhadparancsnok és a gubernium tudta és a császár parancsa nélkül hajtatott végre. Meghagyta nekik, hogy menjenek haza és otthon engedelmeskedjenek a megyei hatóságoknak és teljesítsék földesuraik iránt tartozó kötelességeiket, ellenkező esetben fegyveres halatommal is kényszeríteni fogják őket erre. Felszólította, hogy haza menvén, útjokban a hallottakat közöljék azokkal, a kikkel találkoznak, valamint az otthon maradottakkal is. A következő napon a közel fekvő faluk mindenikéből egy-egy 7 tagú küldöttséget hivatott be, élükön a község papjával. Ezeket atyai módon felvilágosította a dolgok valódi állásáról és megparancsolta nekik, hogy maradjanak csendesen. Azonkivül intézkedéseket tett, hogy az esetben, ha a nép nagyobb tömegekben jönne Gyulafehérvárra, a hidaknál és a réveknél feltartóztassák és szép szóval vagy szelidebb eszközökkel birják hazatérésre.

Halmágyi Gyulafehérvár vidékén kevés ellentállásra talált s így szeptember 1-ről kelt jelentésében azt írta, hogy miután czélját elérte s főkirálybírói hivatalába való beiktatásának napja is közeledik, haza megy. Ekkor a további teendőkkel a Déván időző Bánffy Farkas kormányszéki tanácsost bízták meg. Bánffy Farkas 4 nappal később, szeptember 5-ről azt jelentette a guberniumnak, hogy újabb rendetlenkedési esetek nem fordultak elő, bár némely földesurak a jobbágyok engedetlensége ellen még mindig panaszkodnak. Noha a katonai összeírás következtében a köznép sok daczosságra vetemedett, mégis egyes jobbágyok makacsságán s ivás közben történt beszédeken kivül, oly jelenségek nem mutatkoznak, „melyekből a jobbágyoknak felkelését lehetne következtetni" s azért biztosan lehet állítani, hogy a nép azonnal le fog csendesedni, mihelyt a közel eső katonaságot a megyében elszállásolják.

Bornemissza János báró, Hunyadmegye főispánja, azonban nem látta a helyzetet oly rózsásnak, mint Halmágyi vagy báró Bánffy Farkas. Szeptember 12-ről azt jelenti a guberniumnak, hogy egyetértve Karp ezredessel, az oláhok kedélyének lecsendesítésére és az engedelmesség helyreállítására a megye külön-

határozó helységeibe két zászlóalj katonaságot küldött ugyan, de a tiz statióra kiterjesztett katonai czirkálásnak — bár az utolsó helyen maga a főispán is megjelent — kevés sikere volt a jobbágyoknak itt-ott (például Városvize, Gonczága, Oláh-Brettye helységekben) tettleg, sőt részint igen kirívó módon kitört nyakassága miatt. Az engedelmességet a jobbágyok csak feltételesen igérték meg, t. i. addig, a mig a sorsukat eldöntő legfelsőbb intézkedés leérkezik. Városvizén az oláh pap volt a szónok s a népnek igen rossz példát mutató arczátlan és daczos magaviseletet tanusitott.

A Sztrigy völgyébe és a Marosmentére Déván felül, hol a nép ellenszegülése a legnagyobb volt, Richárd kapitány kiséretében a Halmágyiéhoz hasonló megbízatással Zeyk Andrást küldötték ki. Zeyk András jelentése szerint nagyon kevés foganatja volt, különösen Hátszeg vidékén — a nép között annak, hogy kihirdették az összeirás érvénytelenségét, „mert nagyobb része a népnek több hitelt ád a hátszegi katonatiszt előtt véghezment feliratásnak, mint a publicatiónak. A provinciális statustól anynyira elidegenednek a katonaság felállása és egyéb biztató reménységből, hogy majd számba sem veszik, sőt felséges urunkhoz való indulatjok is nagyon kétséges," a mit bizonyít egy órja-boldogfalvi embernek nyilatkozata és több alsó-szilvási és macsói embernek magaviselete is. A macsóiak a szolgabirót és a katonaságot falujokból kikergették és ur dolgára sem mennek. Az udvarbirákat úgy megkergették, hogy némelyikök még a szilvási hegytetőn sem maradhatott meg. Kis-Oklos és Jó-Valcsel lakosai az esetre, ha katonaság menne rájok, egymás kölcsönös segítségére kötelezték magokat. Macsón jel- és hiradás végett három hegyen strázsa áll és engedelem nélkül hazulról eltávozni senkinek sem szabad. Még a katonaságot is kuruczvilággal és rebellióval fenyegették. Az összeirás betiltásának kihirdetésénél több faluban a lakosok igen szenvedélyesen jelentették ki, hogy a katonai összeiráshoz ragaszkodnak, sőt Alsó-Szilváson némelyek hűtlenséggel határos vakmerőségre vetemedve, nyilvánították ki, hogy „ha ő felsége nekik fegyvert adni nem akarna, ***majd eleget kapnak más hatalmasságoktól.*** Minekutána éjjel-nappal foly a correspondentia az egész helységben,

nem akar se Isten, se császár előtt oka lenni annak, ha lábra kap az oláhoknak ez az intentumok; azért elégséges katonaság kiküldetését kéri.

A kormányszék megkereste az ujonnan kinevezett gör. kel. román püspököt, *Nikitics Gedeont* is, hogy papjainál, kik között igen sok van olyan, ki a mozgalmat szítja, interveniáljon és egyházfői tekintélyével hasson oda, hogy a papság ne csak távol tartsa magát a mozgalomtól, de egyúttal csendesítő hatást gyakoroljon magára a tömegre is. Nikitics több körlevelet intézett papjaihoz, a melyekben felszólította őket, hogy kövessenek el mindent a nép lecsendesítésére és bírják rá, hogy pontosan teljesítse minden kötelességét a hatóságokkal és a földesurakkal szemben.

Zeyk János hunyadmegyei alispán 1784. szeptember 24-ről gróf Teleki Károly kincstárnokhoz intézett tudósításában azt irja, hogy feltétlenül szükséges a zavargások lecsillapítására a megyébe téli szállásra is ott maradó katonaságot küldeni, de ne határőrvidéki katonákat; mert azok *oláhok* s így velök czélt nem érhetni. Hogy az összeírás elrendelésével a mozgalmat a katonaság provokálta, arról az eddig előadottak után nem lehet kételkedni, de az is bizonyos, hogy a kormányszék most ismertetett intézkedései után szintén a katonaság kétszínű magatartása miatt nem csendesülhetett le. A kormányszék szeptember 30-ról kelt felterjesztésében Ő felségének tudomására hozza, hogy az összeírás betiltását a katonaság nem a gubernium rendelete értelmében tette közzé és hogy Karp alezredes a fegyverkapásnak reményét a köznépben még most is táplálja, mert az összeírásnak teljes megsemmisítését ki sem hirdette s a népet csak arra intette, hogy addig maradjon csendesen, mig a fegyvert megkapja.[1]) Hogy Karp alezredes, ha nem is lázította, de legalább ingerelte a népet a földesurak ellen, az kitünik Hunyad vármegye egy. Jankovics kir. biztoshoz későbben tett felterjesztéséből. E felterjesztéshez csatolt bizonyítványból kitünik, hogy ő az összeirás alkalmával a népet azzal kecsegtette, hogy ez úton felszabadúl a földesúri hatalom alól és földjei birtokában marad. A katonaság

[1]) *Szilágyi Ferencz*: A Hóra-világ Erdélyben. Pest, 1871. 40. l.

e magatartása okozta, hogy a nép makacsúl megmaradjon azon tévhite mellett, hogy a császár mindnyájokat katonává téve, fel akarja szabadítani a jobbágyság alól, — de ez azért nem megy könnyen, mert az urak nem engedelmeskednek a császár parancsainak. »Mi tiszteljük a császár parancsolatait — mondá egy ostrovi paraszt — és követjük is utolsó csepp vérünkig, de az urak nem engedelmeskednek a császár parancsainak.«

A jelentések, melyeket a kormányszék a kiküldött biztosoktól s a helyi közigazgatás főbb embereitől a mozgalom nagyságára és jelentőségére vonatkozóan kapott, a mint az eddig előadottakból is kitűnik, egymásnak ellenmondó volt. Különösen Hunyad vármegye volt az a törvényhatóság, melynek területéről a legzavarosabb hírek jöttek. E miatt báró Bruckenthal kormányzó Koszta István kormányszéki titkárt kormánybiztosul küldötte e megyébe, hogy a helyszinén szerezzen tudomást arról: vajjon lehet-e a parasztok részéről valami komolyabb veszedelemtől tartani vagy nem, és hogy az előbbi esetben minő intézkedéseket kellene megtenni? Koszta Hunyad vármegyébe utazván, onnan csakhamar azt jelentette, hogy Hátszeg vidékén és a megyének a Maroson innen fekvő kerületeiben a csendesség helyreállott, a Maroson túl, főleg pedig az algyógyi járásban a jobbágyok még mindig nem akarnak engedelmeskedni földesuraiknak. Hogy Zarándban miként állanak a dolgok, arról nem sikerült semmi biztosat megtudnia, mert e vidékről a tisztviselők még nem értesítették a főispánt.

Báró Bruckenthal Halmágyi és Koszta jelentései alapján nagyon vérmesen fogta fel a helyzetet s jelentéseiben igyekezett az udvari kanczelláriát is megnyugtatni az iránt, hogy semmi komolyabb veszedelemtől sem lehet tartani. E jelentések alapján az udvari kanczellária is szeptember 23-ról tett felterjesztésében arról igyekszik a császárt megnyugtatni, hogy a parasztok lázadásától egyáltalán nem lehet tartani és remélhető, hogy a gubernium tett helyes intézkedései teljesen czélhoz vezetők lesznek. Az eddigiekre vonatkozóan a kanczellária azon nézetének ád kifejezést, hogy a maga részéről szükségesnek tartja, hogy a hatóságok szeliden bánjanak az eltévelyedett bűnösökkel és súlyosabb büntetésekben csak azokat részesítsék, a kik vezetők,

és felbujtók voltak, vagy a kik gyilkosságot követtek el. A kanczellária nézete szerint ezek a zavargások sem történtek volna meg, ha a főhadibiztos az összeírásnál komolyabban járt volna el és ha a főhadparancsnokság több elővigyázatot tanusított volna rendeletei kibocsátásában. Czélszerűnek tartaná azonban, ha komoly vizsgálat tárgya lenne az, hogy mi okozta a zavargásokat? II. József válaszában e vizsgálatot feleslegesnek tartja, mert hiszen már a zavargók lecsendesültek, azonkivül a főhadparancsnokság, meg a gyulafehérvári főhadibiztos is helytelenül cselekedtek, a mely körülmény volt oka a parasztok megtévedésének. A maga részéről azonban ajánlja, hogy a hatóságok humanusabban bánjanak a parasztokkal, mint eddig tették.

A kormányszéki biztosok, a kormányszék és ennek jelentései alapján a császárhoz tett felterjesztésében az udvari kanczellária is egyhangúlag konstatálták, hogy a tett bölcs és czélszerű intézkedések következtében a mozgalom lecsendesült és nem lehet semmitől tartani. A való igazságot azonban nem ezek a guberniumi jelentések fejezték ki, hanem Hunyadmegye augusztus 23-ról tett és már idézett jelentése, mely a helyszinén szerzett közvetetlen észrevételekre támaszkodva, azt konstatálta, „hogy ha a baj orvoslásáról korán nem gondoskodnak, *egy kis szikrából nagy tűz fog támadni.*" Az égő anyag, mint eddigi előadásunkból kitetszik, minden oldalról össze volt halmozva, csak a kis szikra hiányzott még. Hogy ez a „*parva scintilla*" honnan pattant ki és hol gyujtotta meg az összehalmozódott égő anyagot, azt a következő fejezetben fogjuk elbeszélni.

III.

Parva scintilla.

A zalathnai jobbágyok régi állapota és kötelességei. Az 1715-ki uradalom-rendezés. 1775-ben az illetéket felemelik. A korcsomárlás szabályozása és a dolgosia nevü illeték. A jobbágyok panaszkodnak Nagy-Szebenben. A zalathnai úriszék itélete. Ujabb panasz 1780-ban és pedig az udvari kanczelláriánál. A jobbágyok sérelmei. A kérelmet Hóra és Kloska viszik Bécsbe. A nyert válasz. Nem tartnak vizsgálatot. Az 1781-ki újabb intézkedés Bisztrai Áron János ajánlata következtében. Bisztrai bele bukik a bérletbe és átengedi két örménynek. Panasz az örmény bérlök eljárása ellen. A topánfalvi vásár. A zendülés kitörése és lefolyása ez alkalommal. A bérlök elhagyják az uradalmat. A kincstár panasza következtében a kormányszék vizsgálatot rendel el. A megtartott vizsgálat eredménye és a megyei törvényszék itélete. A kormányszék ez itéletet feloldja. Hóra a „famosus seductor". Miért nem tudják elfogni? Hóra újabb bécsi utazása. A panasz tárgya. Az utazás eredménytelen volta. Hóra negyedszer is Bécsbe megy. Ez alkalommal újabb audiencziát nyer II. Józseftöl. Ez audienczia fontossága. Thut ihr das. Ribiczei levele. Szödler állitólagos tanúságtétele. Mende-mondán alapszik Ribiczei levele. Egyéb jelenségek. a melyek miatt hitték. hogy Hórát a nemesség kiirtására tényleg II. József hatalmazta fel. Cu voia si cu porunca imperatului. A vizsgálat erre vonatkozó adataiból kitünik. hogy Hóra ezzel csak ámitotta a népet. Hóra tüzbe dobott iratai táplálják a gyanút. valamint a kivégzésénél tanúsitott eljárás is azzal egyetemben. hogy az egész vizsgálat Jankovics kezeibe tétetett le. Hóra visszatér Bécsböl és beszámol küldöinek. Kloska a Bécsben kapott végzést Nagy-Szebenbe viszi. Onnan Gáldra utasitják. Jelentkeznek a gyulafehérvári föhadibiztosnál is. Hóra. Kloska. Krizsán megbeszélik a teendöket. A brádi vásár. A mesztákoni gyülés. A kurétyi eset kilobbantja a parva scintillát. melyböl gyorsan magnum incendium lesz.

Az Abrudbánya. Zalatna és Offenbánya vidéke körül elterülö havasok falvai s velök az egész terület kezdet óta királyi uradalmak voltak s oláh telepitett lakossága kir. jobbágyok, kik az oláhok ötvenedén kivül, tartoztak elöbb a királyoknak és késöbb az erdélyi fejedelmeknek fejenként egynehány vadbört fizetni. Miután pásztorok voltak eredetileg s a talajviszonyok

mostohasága miatt földmívelőkké később sem lehettek, tulajdonképen való jobbágyi szolgálatot nem teljesítettek. Lassanként a vadbőrökkel s az oláhok ötvenedével való fizetés helyét kisebb összegű fejenként való pénzbeli illeték (taxa) fizetése foglalta el. 1715-ben, mikor a Rákóczi-forradalom leverése után rendezettebb viszonyok léptek életbe Erdélyben is, az Abrudbánya környékén levő állami jószágok s a rajtok lakó oláhok helyzete is újabb rendezés alá került. Az egész terület zalathnai uradalom nevet nyert és négy uradalomra osztatott fel, melynek kormányzása a Zalathnán felállított jószág-igazgatóságra bízatott. Az állam főjövedelme s a lakók majdnem egyetlen terhe az összesen 5859 frt $30^1/_2$ kr.-ra rúgó illeték volt.

A zalathnai uradalom oláh jobbágyainak állapota 1775-ben megint újabb szabályozás alá került. Ez alkalommal az illetéket 14.769 frt 12 krra emelték fel. Három évvel később a korcsomárlási jog is szabályozás alá került. A zalathnai felső-, közép- és alsó uradalomban régtől fogva az volt a szokás, hogy a bormérés joga a községeknek volt átengedve mérsékelt díjfizetés mellett, még pedig oly módon, hogy e díj lefizetése után minden lakosnak szabadságában állott a szükséges bort onnan vásárolni, a honnan neki tetszett. Pálinkát főzni és árulni minden díjfizetés nélkül szabad volt mindenkinek. 1778-ban azonban *dolgosia* czím alatt illeték hozatott be és pedig minden kimérendő veder bor után $1^1/_2$ kr., minden kupa pálinka után pedig 1 kr. Természetesen, e *dolgosia* nevű illetéket csak azok a parasztok fizették, kik borméréssel foglalkoztak. Maga használatára bort mindenki vehetett és pálinkát főzhetett minden díjfizetés nélkül.

Ez az újabb megterheltetés nem tetszett a jobbágyoknak. Ezért és más egyéb, az uradalmi tiszttartók részéről elkövetett állítólagos visszaélések miatt *Nagy-* és *Kis-Aranyos*, *Bisztra*, *Topánfalva* és *Vidra* községek lakói 1778-ban Nagy-Szebenben a kormányszéknél panaszt tettek. Panaszkodásuknak semmi eredménye sem lett, sőt ellenkezően, Dévai György uradalmi tiszttartó által a zalathnai úriszék előtt még porbe is fogattak és el is ítéltettek, mivel Nagy-Szebenben a felsőségnél panaszaikkal alkalmatlankodni merészeltek s ott magukat lármásan és illetlenül viselték. A „kérelem módjában kihágást el nem kö-

vető" bisztraiakat és kis-aranyosiakat felmentették, de több topánfalvi jobbágyot, kik a küldött követekhez csatlakoztak és így Szebenben a kérelemhez nem szükséges számban jelentek meg, 12—12 súlyos botütésre itélték. Három nagy-aranyosi jobbágyot, mint bujtogatókat, 25—25 botütéssel és négy, ugyanezen helységből való kevésbbé bűnös jobbágyot pedig 12—12 botütéssel büntettek azon komoly figyelmeztetéssel, hogy földesuruknak, a császárnak szentséges személyét képviselő tisztek iránt a köteles tiszteletről és engedelmességről ezután meg ne felejtkezzenek. [1])

Ezzel azonban, bármilyen erélyes, sőt drastikus intézkedés is volt a zalathnai úriszék itélete, az ügy nem volt elintézve. A következő évben újabb panaszt emeltek, még pedig az udvari kanczelláriánál Bécsben, és miután orvoslást nem kaptak, 1780-ban kérésüket megújították. Ez alkalommal előadott panaszaik és sérelmeik a következőkbe foglalhatók össze: Az úrbéri illetéket az utóbbi években rendkívül felemelték. Azonkívül elvették tőlük, a mit idáig háborítatlanul élveztek, a legeltetés jogát és annak jogát, hogy az uradalmi erdőkben épületfát vághassanak. Azonkívül több, a törvénynyel ellenkező dologra kényszeritették. Igy rájok parancsoltak, hogy az uradalom számára vágjanak le évenként 13.182 öl fát s hogy az uradalom számára élelmiszereket fuvarozzanak, hogy kaszálják le az uradalom szénáját, hogy bort és pálinkát szállítsanak Zalathnára és Hunyad megyéből vasat a bányaépületekhez. Rájok tukmálták azt is, hogy az uradalmi serfőzőház számára árpát hozzanak Magyarországból, a mely utazásuk teljes 12 napot vesz igénybe és hogy egy csatornát ássanak. Mindezen dolgokat ingyen voltak kénytelenek teljesiteni, vagy szót sem érdemlő csekély napszámért. Minekutána nincsenek elégséges és jó szántóföldjeik, idáig meg volt engedve, hogy Magyarországból minden vám vagy más egyéb illeték fizetése nélkül gabonát hozhassanak, most pedig arra kényszeritik, hogy a gabonát kettős áron az uradalom bérlőjétől vegyék. Papjaikat is kényszeritik, hogy az illetéket épen úgy fizessék s a többi szolgálatokat is épen úgy

[1]) *Szilágyi Ferencz*: A Hora-világ Erdélyben. Pest, 1871. 17. l.

teljesítsék, mint akármelyik legutolsó jobbágy. Templomaikat elvették s odaadták az egyesülteknek. A bányászok szabadságait sem tisztelik. Ha valaki közülök egyenes örökös nélkül hal meg, rokonait arra kényszerítik, hogy az uradalmi tiszttől egész vagyonát megváltsák. A jobbágyi szolgálat mellett még vármegyei munkákkal is terhelik, melyekre gyakran egy fogtában 14 napig is visszatartják. Bár földjük terméketlen, mégis arra kényszerítik, hogy a hadsereg számára bizonyos dolgokat, melyeket magok számára is kénytelenek pénzen venni, természetben szállítsanak. [1])

Ezeket a kérelmeket Bécsbe a nagyaranyosi oláhok nevében *Urs* Nicola, másképen *Hóra* és a kerpenyesi, bucsumi, abrudfalvi lakosok nevében pedig *Kloska* János vitték.

Ezeket a panaszokat Bécsből azzal az utasítással küldötték le az erdélyi kormányszékhez, hogy helyszini vizsgálattal konstatáltassa: mennyiben igazak vagy hamisak a kérelmezők állításai? A vizsgálat eredményét magában foglaló jegyzőkönyvet pedig terjessze fel a kormányszék az udvari kanczelláriához, véleményt mondva arról is, hogy az esetben, ha a parasztok állitásai igazak, mi módon kártalanítsák a parasztokat és végül miféle büntetésben részesüljenek a vétkesek?

Az elrendelt vizsgálatot azonban nem tartották meg, hanem mindjárt a következő 1781-ki esztendőben egy olyan újabb intézkedést léptettek életbe, a mely csakhamar kipattantotta azt a szikrát, mely hivatva volt lángra gyújtani az idő folytán felhalmozódott nagy mennyiségű gyulékony anyagot.

1781-ben történt, hogy Bisztrai Áron János szolgálatból kilépett lovaskapitány az erdélyi kincstárhoz ajánlatot adott be, hogy a zalathnai uradalomban a korcsomárlási jogot évi 12.000 forint haszonbérért adják neki. A kormányszék elfogadta Bisztrai Áron János ajánlatát. A kapitány azonban rossz üzletembernek bizonyult, mert már az első rátát sem tudta megfizetni. Ekkor a kincstár beleegyezésével ugyancsak évi 12.000 forintért a haszonbérletet 6 évre átruházta két örményre: *Bosnyák* Mártonra és *Patrubány* Mártonra. Úgy látszik azonban,

[1]) *Nic. Densusianu*: Revolutiunea lui Hora. Bucuresci. 1884. 86. s. [illegible]

hogy az időszerint a megajánlott 12 000 forint haszonbér tényleg igen nagy volt. A két örmény, hogy a haszonbért biztositsa, nemcsak a legszigorúbban kezeltette az ellenőrzést, de oly üzleti fogasokhoz is nyúlt, melyek miatt a nép magát tényleg megcsalatottnak és kizsákmányoltnak érezte. Legelőször is megtiltották az örmények, hogy rajtok kivül senki se bort, se pálinkát ki ne mérhessen. Nem volt szabad bort vagy pálinkát, mint eddig, faedényekért becserélni a közelebb eső helységek vásárain és ha valaki ezekről a vásárokról pálinkát vagy bort hozott haza, tőle a bérlő emberei elvették és érte gyakran pénzbüntetéssel is sújtották. Megtörtént az is, hogy 1782-ben a husvéti ünnepek közeledtével egy abrudbányai ember az abrudfalvi papnak a miseáldozathoz egy üveg jó bort küldött. A bérlők, mint csempészetet, ezt is elkobozták s e kiméletlen lépésökkel megsértették a nép vallásos érzelmeit. Az elégedetlenség ezek miatt egyre növekedett s nemsokára az alkalom is megjött, hogy nyilt erőszakban törjön ki.

1782 május 24-én Topánfalván vásár volt, melyen a szomszédos községek lakosai rendszerint tömegesen szoktak megjelenni. Régi szokáson alapuló joguknak tartották a topánfalviak, hogy e vásáron ők gyakorolják a korcsomárlást minden idegen korcsmáros vagy uradalmi bérlő kizárásával. Ha valaki más községből való ember szeszes italt hozott a vásárra, tartozott vámot fizetni. Az örmény bérlőknek minderről tudomásuk volt ugyan, — de azért nemcsak a saját pálinkájukat és borukat kezdették a vásáron kiméretni, hanem felfegyverezett szolgáikkal a jobbágyoktól elárusitás végett hozott bort és pálinkát is elkoboztatták, a mi rendkivül felingerelte a vásárra összegyült és magokat régi jogaikban megcsorbitottaknak érző parasztokat.

Történt, hogy az örmények egyik lándzsával felfegyverzett szolgája, *Kosolány* Izsák, a mint lóháton fel és alá járt a vásáros tömeg között, lovával egy halmágyi asszonyt elüttetett s ugyane pillanatban a ló egy zarándi parasztnak is a lábára taposott. A paraszt dühében felragadta zsákja mellett levő fejszéjét s egy csapással a bérlő közelben levő pálinkás hordói egyikének fenekét beütötte. Ezt megelőzően történt, hogy a bérlők másik fegy-

veres szolgája, *Vertán*, egy méhsert áruló parasztot, mivel neki ellenszegült, az uradalmi ispánhoz kísért. Az ispánhoz kísért paraszt visszatértében épen akkor ért a helyszínére, mikor a zarándi jobbágy fejszéjével a pálinkáshordó fenekét beütötte, — rögtön fejszét vett kezébe és harsány szitkozódások kíséretében ő is beütötte egy másik hordó fenekét. Példájok utánzásra talált csakhamar s egy pár pillanat alatt a bort és pálinkát a bérlők összes hordaiból kieresztették. Majd egyikök azt indítványozta, hogy menjenek a bérlők pinczéihez és ott is verjék be a hordók fenekét. A megrémült örmények a vásárban időző Dévai György tiszttartóhoz szaladtak védelmet keresendők. Dévai azonban mindössze is csak két hajdúval rendelkezett s igy komolyan gondolni sem lehetett arra, hogy a zavargást karhatalommal el lehessen fojtani. Hogy nagyobb baj nem történt, azt a nagyaranyosi biró, *Todea Dumitru* közbelépése akadályozta meg, ki rábírta a népet, hogy az eddig történtekkel elégedjék meg s ne bántsa az örmény bérlők pinczéit.

Ez eset után az örmény bérlők azonnal elhagyták Topánfalvát, Kis- és Nagy-Aranyost, Vidrát és Bucsumot s beszüntették e községekben egyuttal a korcsomárlást is, megtagadván a további haszonbér-fizetést. Az uradalmi igazgatóság azonnal jelentést tett az esetről a kincstárhoz. A kincstár pedig átírt a kormányszékhez, mely deczember 5-én kelt leiratával meghagyta Alsó-Fehérmegye hatóságának, hogy rögtön küldjön ki Zalathnára két vagy három birót, hogy azok ott, az uradalmi tisztek társaságában tartsanak úriszéket; fogassák el a zavar inditóit és szigorúan vallassák ki őket többi társaikra vonatkozóan s rögtön példás büntetésben részesitsék a bűnösöket a többiek elrettentésére.

A megtartott vizsgálat eredménye a következő itélet volt, melyet a zalathnai úriszék 1783 tavaszán mondott ki. Az elfogott 23 egyén közül 5-öt bizonyitékok hiánya miatt felmentettek; 13-t 50—100 botütésre és 3 hónaptól 2 évig terjedő fogságra itéltek; 5-t, névszerint *Mancs* Pétert, *Bosztán* Simont, *Pasku* Andrást, *Gombos* Urszot és *Todea* Dumitrut is, a ki — mint láttuk — a topánfalvi zendulés lecsillapitója volt, halálra itélték. *Dévai* György uradalmi tiszttartó azt kivánta, hogy a halálos

itéleteket azonnal hajtsák végre. Az úriszék azonban kimondotta, hogy az elitélteknek jogában áll az itélet ellen a kormányszékhez felebbezni. A kormányszék feloldotta az úriszék itéletét s újabb itéletben egy vagy két évi börtönnel s évnegyedenként 25—25 botütéssel sujtotta a bűnösöket. A topánfalvi zavargás által okozott károkat 8708 frt 44 3/4 krban állapította meg az úriszék s annak megtérítésére a zavargásban részt vett felső uradalom jobbágyait kötelezte oly módon, hogy azok köteles adójokon felül minden adóforint után 33 krt fizessenek. Ez öszszegből a Hóra-lázadás kitöréséig a felső uradalom jobbágyai 6179 frt 22 krt fizettek be. A többi hátralékban maradt. [1] — Miután az örmények a korcsoma bérletet nem merték tovább folytatni, a korcsmák kezelését az uradalom vette át, a nélkül azonban, hogy a népen az előbbi állapottal szemben a legcsekélyebbet is könnyített volna.

A zalathnai úriszék 1783-ki itéletében többször van említés téve a „*famosus seductor*"-ról *Hórá*-ról és közeli rokonairól, Nicola Péterről és Nicola Kristea-ról. Elitélni azért nem lehetett, mert nem tudták kézrekeríteni. Az itélet kimondotta köröztetését és ennek alapján elfogatását is. Elfogni azonban a következő ok miatt nem lehetett.

A zalathnai úriszék itéletének kihirdetése után Nagy-Aranyos, Vidra, Topánfalva, Bisztra, Offenbánya, Bucsum, Abrudfalva és Kerpenyes lakói egy újabb kérvényt és egy újabb követséget küldöttek Bécsbe. Kérelmökben előadták, hogy mennyi igazságtalanságot és minő kegyetlen bánásmódot kénytelenek elszenvedni az uradalmi tisztektől. Kérik nemcsak a visszaélések megszüntetését, de azt is, hogy a császár ő felsége szabadítsa meg a haláltól azt az 5 embert is, kit a zalathnai úriszék csak azért itélt halálra, mert panaszkodni mertek Bécsben a császárnál. Könyörögnek azért is, hogy ez alázatos kérésüket Ő felsége mentül hamarabb intézze el, mert kifogytak minden pénzükből és a legnagyobb nyomorúsággal küzködve tengődnek Bécsben. E kérelmet junius 7-én tárgyalta az udvari tanács és a császár

[1] *Nic. Densusianu*. Revolutiunea lui Hora. Bucuresci 1884. 94. l. *Szilágyi Ferencz*: A Hóravilág Erdélyben. Pest 1871. 22. lap

következő parancsával küldötte le az erdélyi kormányszékhez: A kormányszék a legszigorúbban intézkedjék, hogy mindaddig, míg le nem érkezik a legfelsőbb császári elhatározás, a zalathnai jobbágyoknak és követeiknek semmi bántódásuk se legyen azért, hogy Bécsben panaszkodni jártak és a kimondott halálos itéleteket se hajtsák végre senkin. Végre a császár azt is meghagyta, hogy mihelyt fel fog érkezni az erdélyi kormányszéktől a szóban forgó tárgyra vonatkozó jelentés, a kanczellária és az udvari tanács azonnal adja elé nézeteit, hogy miként lehetne megszüntetni ezeket a visszaéléseket és zsarnokságot.

Hóra — a kiről már említettük, hogy 1781-ig kétszer volt Bécsben — vezetője volt annak a küldöttségnek, mely e kérelmet Bécsbe vitte. Vele volt Kloska is. Az utat most is, mint a megelőző két ízben, gyalog tették meg és pedig 4 hétig tartott, míg Bécsbe gyalogoltak és 4-ig, míg onnan visszajöttek. A költséget, fejenként 20–20 forintot számukra az érdekelt községek jobbágyai adták össze. A kérelmet a két első ízben egy abrudbányai *Marczi Sámuel* nevezetű nemes ember csinálta, e harmadikat pedig Enyedi Ferencz István udvari ágens, még pedig mint Hóra vallomásaiból kitűnt, ingyen. Állítása szerint Enyedi Ferencz udvari ágenshez maga a császár utasította volna.

A küldöttség visszatért útjából, de miután idehaza az ő javukra semmi se történt, Hóra 1783 deczemberében negyedszer is Bécsbe ment, hogy megsürgesse kérésük elintézését. Mikor Bécsbe érkezett, II. József császár már elindult volt római utjára és csak 1784 márczius 20-án érkezett vissza. Hórának tehát ez alkalommal Bécsben hosszasan kellett várakoznia. A császár április 1-én fogadta Hórát kihallgatáson. Ez a negyedik audienczia az, a mely bizonyos tekintetben nevezetes szerepet játszott ebben a lázadásban, és egy körülbelül 46 évvel később irt levél alapján egy rendkívül sok félremagyarázásra alkalmat szolgáltató gyanúsításnak szolgált okul.

„A kihallgatáson a korcsmát haszonbérlő örmények ellen tett panasza végén — írja id. Gróf Teleki Domokos[1] — az oláhoknak a magyarok urasága, a jobbágyság alól leendő fel-

[1] Ld. gróf *Teleki Domokos*: „A Hóra-támadás története" Pest 186[illegible]. 8.

szabadításáért esedezett Hóra a császárnak s hozzá tette, hogy ha az nem történik meg, könnyen megeshetik, hogy fel fognak kelni s magukat közveszélylyel is felszabadítják. Erre József ezen súlyos szavakat mondván: „*thut ihr das*“. Hóra hálája jeléül lábaihoz borult. E nagy fontosságú eseményt az egykorú Ribiczei alább, az adatok közt említett levelében azon hozzátétellel említi, hogy ezt Szódlertől, a toscanai herczeg Károly nevét viselő gyalogezred egykori hadbirójától hallotta több versen, ki a császári kihallgatáson valami más ügyben jelen volt s később, mint a tudósító huzamos időn általi barátja, Zalathnán halt meg. Az említett közlemény valóságát sokan hitték, részint Ribiczei előadásának körülményessége miatt, részint azon oknál fogva, melyek a politikai viszonyokban rejlettek. Úgy vélekedtek, hogy az indulatosság, melylyel az uralkodó — kitől a hajlam nemességét senki sem tagadhatta meg — szabadelvű, de át nem gondolt terveihez ragaszkodott, azon hosszasan táplált ellenszenv, melylyel viseltetik a magyar alkotmány és nemesség iránt, melyben tervei fő akadályait szemlélte, könnyen ajkaira hozhatták a hibás szavakat a nélkül, hogy azok horderejét átgondolta volna. Hogy a kormány a lázadás elnyomásánál felette hosszútűrő volt, az események egész folyamából meglátandjuk. A kérdés, melyet a történelem maig sem döntött még el, a körül forog: közvetlen folyt-e be a kormány a lázadás keletkezése- és elterjedésébe? — vagy csak közvetve — vétkes elnézés által? mert a súlyos felelősség bizonyos mértékét — azok után, mik történtek — a legrészrehajlatlanabb biró sem fogja tagadhatni. Azt azonban meg kell vallanunk, hogy a kezünkön forgott számos adatok között olyat, mely a császár és Hóra közti fennebbi jelenetre vonatkoznék, a Ribiczei levelén kívül egyet sem találunk.“

Ribiczei szóban forgó levele az „Erdélyi Muzeum“ birtokában van és egy bizonyos, idáig még ismeretlen nevű gróf hoz van czímezve. Mint már említettük, az események után 46 évvel, 1830. april 8-án kelt, mikor Szodler hadbiró, kire, mint tanúra hivatkozott, már nem élt. Érdekes, hogy Ribiczei a levél végére e szavakat írta: „Bölcsen észre veheti gróf úr, hogy ezt a levelet egyedül hazafiságának írtam és *el kell égetni*.“ Az ismeretlen

nevű gróf azonban nem égette el és a levél megmaradt, hogy irott forrása legyen egy kezdet óta szájról-szájra keringő mende-mondának, vagy helyesebben mondva: közhitnek.

Hogy Hórát a magyar nemesség kiirtására egyenesen II. József biztatta volna fel, azt a közvélemény a gróf Teleki által említett politikai körülményeken kivül egyébből is következtette. Ki fogjuk mutatni, hogy a lázadó oláh parasztok között általánosan el volt terjedve a meggyőződés, hogy Hóra, a *császár akaratából és parancsolatából* (cu voia si cu porunca împeratului) cselekszik. A későbbi vallatások során egy hunyadmegyei paraszt azt vallotta: „hogy József császár egy ízben panaszkodott Hórának, hogy a magyar nemesség semmiképen sem akar neki engedelmeskedni s ekkor Hóra azt mondotta neki: ha a császár az ő kezeire bizná a parasztokat, ezeknek segítségével engedelmességre kényszerítené, vagy pedig teljesen kiirtaná a magyar nemességet. Ekkor a császár neki egy arany keresztet ajándékozott."

Hogy magyarok és oláhok ezt elhigyjék és beszéljék, arra még más körülmény is szolgáltatott okot és alkalmat. Mikor Hórát elfogatásakor meglepték és földre teperték, hogy megkötözzék, Hóra hirtelen kebelébe nyúlt s onnan egy csomó írást húzott ki s azt a tűzbe dobta. Az emberek azonban el lévén foglalva a megkötözéssel, a tűzbe dobott papirokat nem bírták kimenteni a tűzből. [1]) Az emberek: magyarok és oláhok meg voltak győződve, hogy ezek az elégetett iratok Hóra titkos iratai voltak — vagyis mint Szilágyi Ferencz mondja: „Nem lehet kételkedni, miszerint azon levelekben a Hóra-lázadás legfontosabb, annak eredetére s valódi indítóira világot derítő okmányok égtek el." [2])

A Hóra-lázadás leverése után folyt vizsgálatokból egészen világosan kiderült, hogy micsoda iratok lehettek azok, melyek Hóra annyira féltékenyen őrzött levéltárát alkották s a mely

[1]) Während dem Hora ein Handvoll Papier aus dem Busen zog, und in die grossen Feuerflammen warfte, welche wegen ihrer Beschäftigung zu retten unvermöglich waren. Kray alezredes jelentése Hora elfogatásáról.

[2]) *Szilágyi Ferencz*: A Hora világ Erdélyben. Pest, 1871. 211. l.

iratok úgyszólván hatásának titkát képezték. Marcul György lázadó alkapitány Molnár szemorvosnak azt mondotta, mikor ez velök a kormányszék nevében alkudozásokat folytatott: „Kapitányunknak, Hórának írása van arról a császártól, hogy ezentúl nem az uraknak, hanem egyenesen neki tartozunk szolgálni." *Vibar* Urs a kihallgatás során azt vallotta: „Hóra azt mondotta, hogy neki a császártól rendelete van, hogy az urak ellen fellázítson." Hogy Hóra azzal ámította a parasztokat, hogy neki a császár felhatalmazást adott a népnek a nemesség ellen való fellázítására, azt határozottan állították *Bognár Toma* és *Petrutza Toma* lázadó parasztok is. Ez utóbbi még azt is vallotta, hogy Hóra nekik a császár parancsát is megmutatta.[1]) Maga József császár is említi testvéréhez, toscanai Lipóthoz írott levelében, hogy Hóra egy iratot mutogatott a parasztoknak, azt állítván, hogy a császártól kapta.[2]) Ezek nyomán aztán könnyű volt lábrakapni annak a közhitnek, hogy Hóra azért dobta e papirokat a tűzbe, mert nem akarta, hogy ily módon elárulják azt a titkot, hogy őt voltaképen II. József császár biztatta fel a nemesség kiirtására.

A halálos itélet úgy szólott, hogy Hórát és Kloskát kerékbe törjék. Előbb Kloskát és miután Hóra végig nézte, azután őt. „Kloska legalább is húsz ütést kapott — írja *Gábri* József gyulafehérvári tanár három nappal a kivégzés után Dániel Imrének — mielőtt kiokádta volna lelkét. Hórát, a míg Kloska toretett kerékkel, két hóhérinas kötözve, fennállva tartotta, — hogy nézze, mily iszonyú halállal kell meghalni gyilkos társának. Kloskát elvégezvén s félrevetvén, Hórát ágyába fektették s lekötözvén, ordítások közt törni kezdették, kerékkel lábait, de negyedik ütés után Eckhardt úr parancsolatjából mellét kezdették ütni s így nyolcz-kilencz ütés után megdöglött." Ugyancsak azt írja a *Magyar Hirmondó* egykorú tudósítása is, „hogy Hórával kegyesebben bántak." „Az első ütés után, mely eltörte jobb lábszárát, kegyelemből egy ütést mindjárt mellére mértek." Egyszóval, Hórával a kivégzést vezető tisztviselő interveneziójára kegyel

[1]) Ostentabat nobis mandata Regia, quae sibi ab Imperatore dicebat esse data.

[2]) „et a une patente comme s'il était envoyé de ma part. *Arneth*: Joseph II. und Leopold von Toscana. Ihr Briefwechsel I. 230. l.

mesebben bántak, mint Kloskával, holott az itélet mindkettőjökre nézve egyenlő módját állapította meg a kivégzésnek. Ez a körülmény adott alkalmat arra, hogy a közvélemény ennek okát kutassa és a maga módja szerint meg is találja. „Hórának a fogság és vallatás alatti magaviseletéről fennmaradt híreket – írja id. gróf Teleki Domokos — kir. biztos Bruckenthal titoknoka, később kir. táblai ülnök, Kakucsi János nyilatkozatai is igazolták, melyeket a leghitelesebb kútfőből volt alkalmunk hallani. Ezek szerint Hóra úgy vallatása alatt, mint különben a hozzá intézett kérdéseket megvetéssel utasította vissza; de midőn a kerékkel a lábán tett első csapásnál látná, hogy a halálos büntetést többé nem kerüli el, felkiáltott, miként most már kész vallani; de ekkor egy mellére intézett csapás végkép elnémította."

II. József császár még a lázadás folyama alatt kinevezte gróf Jankovicsot kir. biztosul. Jóformán az ő kezeibe tette le az egész Hóra-lázadás ügyét. A lázadás leveretése után a vizsgálat vezetését és az itélet-hozatal jogát is az ő elnöklete alatt álló bizottságra ruházta és nem az erdélyi rendes hatóságokra. „Ezen zenebonának lecsendesítésére — írta Gábri József — (a mint már írtam vala) komiszáriusokat küldött Ő felsége, gróf Jankovics ő excellenciáját és Papilla generálist, de épen nem contentus az ország velek." Ez a körülmény is nevelte a megrémült magyar nemességben a gyanút és tápot adott azon hiedelemnek, hogy a császár Hóráék megbüntetését csak azért vette ki a rendes erdélyi hatóságok kezéből, hogy az a titok, hogy Hóra tulajdonképen az ő akaratából cselekedett, valahogy napfényre ne kerüljön. Hogy a közhit mennyire téves és igazságtalan volt, mikor II. Józsefet a direkt felbujtással gyanusította, azt látni fogjuk az elbeszélendő események során.

Hóra ez audienczián Nagy-Aranyos, Vidra, Topanfalva, Bistra, Kerpenyes, Bucsum, Offenbánya, Abrudfalva stb. érdekelt községeinek jobbágyai nevében egy újabb kérelmet adott be, melyben ismételten arról panaszkodtak, hogy bár több izben folyamodtak Ő felségéhez, de ügyök még sem nyert elintézést. Nem részesultek semmi könnyitésben. Ellenkezően, az uradalmi és a megyei tisztviselők annyira üldözik, hogy jóformán ha csak-

ban is alig maradhatnak. A kapott verések következtében már néhányan meg is haltak, néhányan pedig a börtönben pusztultak el. Kérik Ő felségét, intézkedjék, hogy ezután a községek megbizottait többé ne üldözzék azért, hogy panaszkodni mertek.

Ápril 13-án a császár parancsolatából Hóra a kanczellariától egy rendeletet kapott a kormányszékhez intézve. Ebben a rendeletben Ő felsége meghagyta a kormányszéknek, hogy mindaddig, míg Ő felsége ez ügyben a fölterjesztett vizsgálati iratok alapján dönteni nem fog, a kormányszék az illető községek lakosait védelmezze meg az uradalmi és vármegyei tisztviselők üldözéseitől s ha valaki közülök börtönbe kerülne a miatt, hogy panaszkodni mertek, a kormányszék azonnal rendelje el szabadon bocsáttatásukat.

Hóra hazatért Bécsből és küldőinek megmutatta a császár rendeletét. Ezek julius elején Kloska vezetése alatt elkérvén Hórától e rendeletet, elvitték Szebenbe a kormányszékhez. A kormányzó ez alkalommal azt mondotta nekik: Legyenek nyugodtan és menjenek haza, mert nemcsak a topánfalvi zavargásban elfogottakat fogják szabadon bocsátani, de 14 nap alatt kérésöket is az igazságnak megfelelően fogják elintézni. E határidő eltelte után Kloska és társai ismét jelentkeztek, de ekkor azt a választ kapták, hogy ügyöket elintézés végett az alsófehérmegyei főispánhoz, báró Kemény Simonhoz Gáldra küldötték. Szebenből tehát Gáldra mentek. Itt a főispán megigérte ügyök elintézését s arra határnapot tűzött ki. Háromszor telt el ez a határidő s harmadik ízben azt mondotta a főispán: menjenek haza, mert a vizsgálat be van fejezve és pedig minden eredmény nélkül. Természetesen Kloska és társai ezzel a válaszszal nem elégedhettek meg. Gáldról elmentek Gyulafehérvárra a főhadibiztoshoz, a kinek átadták a császári végzést. A főhadibiztos elolvasta s visszaadván nekik, azt mondotta: menjenek csendesen haza, a császár rövid idő mulva úgyis Erdélybe fog jönni s akkor személyesen adhatják elő neki ügyöket.

A parasztok haza mentek s otthon közölték küldőikkel, hogy minő eredménynyel jártak. Hóra és barátai, Kloska és Krizsán György faluról-falura jártak megbeszélni, hogy a történtek után mit lenne leghelyesebb cselekedni, mert azokból

nyilván meggyőződtek, hogy az eddig követett panaszkodással és kérvényezéssel nem sokra mennek. 1784 október 28-án Brádon országos vásár volt. Hóra Krizsánt utasításaival ellátva, elküldötte e vásárra, hogy ott érintkezzék a különböző községekből való jobbágyokkal és közölje velök közös megállapodásaikat. Krizsán a vásárban közölte a parasztokkal, hogy Hóra Bécsben volt s onnan a császárnak egy rendeletét hozta magával, melyben a császár meghagyta, hogy az oláh parasztoknak fegyvert adjanak s hogy azokat a jobbágyság alól felszabadítsák. Hogy szavainak mentől nagyobb hitelt adjon, megmutatta a parasztoknak azt az arany keresztet is, melyet Hóra a császártól kapott s Hóra nevében felhívta őket, hogy a következő vasárnap minden faluból jőjjön össze legalább 3—4 ember Mesztákonban a templom körül, hogy ott meghallgassák a császár parancsát, melyet Hóra magával hozott. Egyuttal megbízta a parasztokat, hogy küldöttek útján szólítsák fel azon községek lakóit is, kik közül jelenleg a vásáron senki sincs, hogy közülök is jőjjön el Mesztákonba legalább 3—4 ember, mert Hóra azt akarja, hogy ez a gyűlés mentől népesebb legyen.

A következő vasárnapon, október 31-én, csakugyan összejött Mesztákonba valami 5—600 paraszt ember Zarándból, Hunyadmegyéből és a zalatnai uradalomból. Ezen a gyűlésen Krizsán felmutatta az arany keresztet és egy írást, a császár állítólagos parancsát s egyuttal a népnek tudtára adta, hogy Hóra betegsége miatt nem jöhetett el. Azt mondotta, hogy ezt a keresztet és irást Hórának a császár azért adta, hogy az összes erdélyi parasztságot összegyűjtse és Gyulafehérvárra vigye, hogy ott azok fegyvert kapjanak és határőrökké legyenek. E naptól fogva megszűnik a jobbágyság s még azok a parasztok is, kik nem lesznek határőrök, csak hetenként egy napot tartoznak dolgozni a földesúrnak, de nem ingyen, hanem fizetésért. Ekkor a keresztet magasra emelve, felszólította őket, hogy esküdjenek meg és kövessék őt Gyulafehérvárra. Hóra Zalathnán várja őket s velök együtt fog menni.

A mesztákoni pap megerősítette mindazt, a mit Hóra mondott s így elhatározták, hogy azonnal elindulnak Gyulafehérvárra. Utjokat azonban nem Brádnak veszik, nehogy a

magyarok feltartóztassák, hanem Kurety-felé. Ha majd fegyvert kapnak, Krizsán megfogja őket románul tanitani a katonai vezényszavakra, hogy aztán annal könnyebben tanuljak meg németül a tisztektől. A mesztákoni pap megáldotta őket s igy bocsátotta, áldást és szerencsét kívánva, útjokra.

Zaránd megye alispánja, Hollaki István Kis-Halmagyon, saját birtokán időzve, hallotta hírét a mesztákoni gyűlésnek. Abban a hitben, hogy még a parasztok Mesztákonban vannak, egynehány pandur kiséretében *Gál* Mihály és *Naláczi* Farkas szolgabirákat oda küldötte, hogy a népet csendesitsék le és fogják el a fő czinkosokat. A szolgabirák útrakeltek, de Kőrösbányán arról értesültek, hogy a parasztok Kuretybe mentek. Egy *Kara* Péter nevű gornyikot előre küldöttek, hogy kémlelje ki, hol szállott meg Krizsán? Kara Petru feladatát pontosan oldotta meg. A szolgabirák másnap éjfél után Kara Péter kalauzolása mellett körülvették azt a házat, melyben Krizsán megszállott. Egy asszony azonban észrevette szándékukat és tudtára adta Krizsánnak, aki szerencsésen megugorva, futásnak eredt. A szolgabirák a panduroknak lövést parancsoltak, de mielőtt lőhettek volna, a figyelmessé tett nép őket körül fogta. A harangokat félre verték s a minden oldalról összefutó nép kövekkel és botokkal agyonverte a szolgabirákat. Kara Pétert is, kiről kiderült, hogy kémszolgálatot teljesitett, Krizsán parancsara agyonütötték.

A kis szikra belekapott a lassanként felhalmozódott égő anyagba és a nagy tűz lángra lobbant.

IV.

Hungarico sanguine natus crimen erat.

A kuretyi eset volt közvetetlen alkalma és oka a lázadás kitörésének. Az eredeti terv szerint május 24-én kellett volna egyszerre az ország minden román-lakta részében kitörni e lázadásnak. A kristyóri vérengzés. Kosztán pópa és szereplése. A brádi öldöklés. A ribiczei támadás. Csiszárné. Hollaki Katalin viszontagságai. Az úri nők gör. keleti hitre való átkeresztelése és erőszakos férjhez adása oláh parasztokhoz. Körösbányai templomrablás és szentségtörés. A lázadás átcsap Hunyadmegyébe is. A hunyadmegyei pusztítások és vérengzések. Bartos huszárkáplár jelentése. Déva ostroma. A parasztok szétkergetése. Stojanich őrnagy és Kalliani hadnagy diadalmas csatározásai. A Salis de Salfeld ellen kiadott rendelet. A dévai rögtönítélő bíróság. Az elítéltek kivégzése. A főhadparancsnokság és kormányszék állásfoglalása az ítéletekkel szemben. A rögtönítélő bíróság betiltása. A vajda-hunyadi foglyok ügye. A román írók és a dévai rögtönbíróság ítélete. Hóra Krizsán akczióján felbátorodva, megkezdi működését. A három kapitány Blazsényben. Bevonulás Topánfalvára. Kloska és Krizsán Abrudbánya ellen mennek. Abrudbánya elpusztítása. Kloska és Verniczart hadnagy. Erőszakos térítések. Verespatak elpusztítása. A bányába menekültek sorsa. Hóra albaki és vidrai szereplése. Elfogatása és megszabadulása. Kloska csapatját az Aranyos völgyébe vezeti. Hóra fia pedig az Ompoly völgyébe. Kloska beszéde Lupsán. Offenbánya elpusztítása. Gáld czélbavett megtámadása. Egyesülés Krakkóban. Schultz alezredes bevonul Gáldra. Az alvinczi és borbereki pusztítások. Az aradmegyei Hóra-lázadás és szétveretése. Hungarico sanguine natus crimen erat.

Ez az incidens volt közvetetlen alkalma és oka a Hóra-lázadás kitörésének. A mesztákoni gyűlésnek és a gyulafehérvári tervezett útnak még nem volt közvetetlen czélja a lázadás és az öldöklés megkezdése. Hórának és elfogott társainak vallomásaiból nyilvánvaló tény gyanánt derül ki, hogy ők tényleg a mesztákoni gyűléssel nem akartak egyebet, mint mentől több embert összecsődíteni s az így összecsődített tömeget Gyula-Fehérvárra vezetni, hogy ezzel a tömeges tüntetéssel rákényszerítsék a katonai hatóságot a fegyverek kiszolgáltatására s így

teljességgel téves Szilágyi azon nézete, hogy „a károlyfejérvári út csak ürügy és ráfogás volt, melyet az összeesküvés czéljának elpalástolására gondoltak ki.“[1]) Az összeesküvők terve az volt, hogy megkisértsék kezökbe minden áron fegyvert kapni, mert tudták, hogy fegyver nélkül a fegyver birtokában levő nemességgel nem boldogulhatnak. Hogy a fegyvereket a katonai hatóságoktól akarták kapni, olyan naivság volt részökről, melyet az előzmények bizonyos fokig érthetővé tennének és igazolnának, még az erdélyi oláh parasztoknál intelligensebb népvezérek részéről is.

Tényleg úgy szervezkedtek, hogy a lázadást akként készitsék elő, hogy a lázadás egyszerre egy napon törjön ki Erdélynek minden részében, hogy ily módon egyszerre kössék le a karhatalmat s így szándékukat sikeresebben kivihessék. A lázadás napjául 1785. május 24-ike volt kitűzve.[2]) Hóra Bécsből való visszatérte után szükségük volt ennyi időre, hogy az összes oláhságot előkészitsék arra, hogy május 24-én minden falu jobbágysága a maga semmit sem sejtő földesurait egyszerre, mintegy vezényszóra legyilkolhassa. A kuretyi véres esemény azonban lehetetlenné tette, hogy tovább várhassanak. Krizsán és parasztjai a szolgabirák megölése után azonnal belátták, hogy most már nem mehetnek Gyulafehérvárra, hanem kénytelenek visszafordulni és véres munkájokat azonnal megkezdeni ott, a hol annak sikerültére legtöbb kilátásuk lehet. Krizsán a szolgabirák meggyilkolása után a népet a templom előtt álló fakereszthez vezette és ott felhívta őket, hogy miután, mint a történtekből láthatják, a nemesség minden erejéből ellene fog szegülni annak, hogy fegyvert kapjanak, tegyenek le szándékukról, kövessék őt és segitsenek neki a nemességet kiirtani. Ne tartsanak semmitől, mert Hórának parancsolata van a császártól arra, hogy a nemességet kiirtsa és vagyonukat elrabolja.

Krizsán vérszomjas és felduhödött csapatja Kuretyből más-

[1]) *Szilágyi Ferenc:* A Hóra-világ Erdélyben.

[2]) „Die ganze Conspiration ist zu früh ausgebrochen. Es war nur allgemein eingeleitet und sollte erst den 24-ten May künftigen Jahres im ganzen Lande zugleich mit Ermordung aller Edelleute ihren Anfang nehmen.“ Ahlfeld fogarasi föispán jelentése november 23-ról

nap, november 2-án délelőtt 10—11 óra között a közelfekvő Kristyór községébe érkezett. Haladéktalanul megtámadták a kristyóri nemes udvarokat és 17 nemes embert megöltek, köztük a Kristyóri családnak 12 tagját, Pakót Mihály szolgabirót és a református pap feleségét. Egynehányan szerencsésen elszaladtak, de a többit elfogták. Az asszonyokat és a gyermekeket gör. keleti hitre újra keresztelte a község papja, Kosztán pópa. Pakót Mihálynak Apollonia nevű felnőtt leányát a templomba vitték, Kosztán pópa újra keresztelte és egy Szerb János nevü fiatal jobbágy legényhez nőül kényszerítette. Ez a Kosztán pópa — családi nevén *Turcs* Konstantin — egyike volt azoknak a gör. keleti oláh papoknak, kik e lázadás szellemi vezetői közé tartoztak. Mondhatni, talán az összes között a legfanatikusabb. Több ízben azzal biztatta az oláh parasztokat, hogy ne féljenek, mert a császár csakugyan megparancsolta az oláhságnak a magyarok kiirtását. Míg a lázadás tartott, minden nap könyörgött a templomban, hogy az Isten segítse a népet szándéka elérésében. A nép megszokta őt a lázadás főpapjának tekinteni.

Krizsán csapatja a kristyóri öldöklés után két részre szakadt. Egyik része Brádnak tartott, a másik pedig Mihelény községének. Mikor a brádi nemes emberek meghallották, hogy az oláhok csapata közeledik, a református templom padlására és tornyába menekültek. Az oláhok az ajtókat betörték, felmasztak a templom padlására és a toronyba, a menekülteket lehozták és egynehányat azonnal kivégeztek közülök. November 4-én az asszonyokat és lányokat újra keresztelték és a fiatalabbak életét csak oly feltétel alatt hagyták meg, ha feleségül mennek valamelyik jobbágyhoz. Nemes János két fiával, Anka György egy fiával és a református kántor megszöktek. Szökésüket azonban rögtön észrevették. Elfogták és egy czigánynyal fejüket vétették.

Brádról a tömeg, kisebb-nagyobb csapatokra szakadozva, a szomszédos községekben eloszlott s egy pár nap alatt egész Zarándmegye lángban állott. Krizsán csapatjával Ribiczére ment. A ribiczei nemesség hirét vevén az oláhok közeledésének, Ribiczey József, volt megyei perceptor keményen épült kuriájába vonult és magát a lázadók ellenében elszántan védelmezte. Már heten estek el Krizsán csapatjából, mikor sikerült a házat fel-

gyujtani. Azokat a nemes embereket, kik el nem estek a harcz közben, megkötözték és másnap a falu végére kivitték s ott egy czigánynyal lefejeztették. Nemes Imre két fiatal leányának, Ágnesnek és Rafaelának azon feltétel alatt kegyelmeztek meg, hogy gör. keleti hitre kereszteltetik magokat és egy-egy paraszthoz férjhez mennek. A két leányt a templomba vitték és a pap tőlök azt kérdezte: útálják-e régi hitöket? Igennel kellett felelniök s útálatok jeléül háromszor a földre köpniök. Azután a pap olajjal kente meg homlokukat és kezök fejét s vizet ontve rájok, Rebeka és Rafira névre keresztelte őket. Ribiczén mintegy 42 embert öltek meg, köztük a Nemes családnak 19 tagját.

A Kriscsorból Mihelénybe indult csapat másnap délben érkezett Mihelénybe. Itt egyetlen nemes ember lakott, Csiszár László, ki hallván, hogy az oláhok közelednek, öccsével és két gyermekével futásban keresett menedéket. A parasztok azonban utól érték, elfogták és mind a négyet kivégezték. Felesége, ki leánya volt Hollaki Pál volt zarándi főispánnak, az oláh pap tanácsára, paraszt ruhába öltözve, a templom padlására menekült. Két kiszolgált katona azonban másnap megtudva rejtekhelyét, onnan előhúzta és a templomba vitte, a hol rákényszerítették, hogy katholikus hitét megtagadva, gör. keleti hitre térjen. Mikor harmadnapra Krizsán is megérkezett csapataival, a megrémült szép fiatal asszony futással igyekezett életét megmenteni. Krizsán három embert utána küldött és visszahozatta. A haláltól ezúttal csak úgy menekült meg, hogy egy Klés Tódor nevű jobbágyhoz férjhez ment. Csiszárné, Hollaki Katalin József császárhoz beadott későbbi panaszában szenvedései között ezt a kényszerházasságot nem említi, a mi azonban nem bizonyitéka annak, hogy nem történt meg. A lázadás leveretése után több fiatal úri asszony szégyenében tényleg eltagadta ezt a kényszerházasságot és valószinű, hogy őt is ez akadályozta meg abban, hogy panaszában felemlítse, holott, mint az egykorú magán tudositások mondják, ahoz a jobbágyhoz volt kénytelen nőül menni, ki, mint a hivatalos vizsgálat konstatálta, férjét és gyermekeit leszúrta.

November 4-én egy csapat Kőrosbányát támadta meg. Itt

egy ferenczrendi kolostor is volt. A barátoknak, egy társuk kivételével, sikerült elmenekülniök. A kolostorba és ennek templomába behatoltak. Az ott maradt barátot kegyetlenűl elverték. A Szűz Mária képét átszúrták, mondván: „Ez a magyarok boldogságos Szűze.“ A szentségtartót az oltárról levették s földhöz csapva, azt kiabálták: „Ime, a magyarok Istene! Segítsen most rajtok, ha tud.“ A reformátusok templomába betörtek és az úr szent kelyhébe rondítván, azt mondották: „Ez a magyarok szent úrvacsorája.“ A templom sírboltját feltörték és onnan kivonszolták Máriaffy László volt főispán holttestét, kit egy év előtt temettek oda. A Kuretyen megölt Gál Mihály özvegyét, a ki két hetes gyermekágyas volt, férjhez erőltették egy jobbágyhoz. Megölték Szentkirályi György ügyvédet, Kis József birtokost és egy vármegyei lovas legényt.

Ócs, Acsuva, Acsucza, Pleskucza, Trestya, Nádfalva, Nagy- és Kis-Halmágy községekben a birtokosoknak mindennemű épületeit kirabolták és feldúlták. Lunkojon elpusztították Gyulai Ferencz gróf pompás kastélyát és megölték Genesi Antal jószágigazgatót. A grófi udvarban nevelt két ifjú nemes leányt gör. keleti hitre átkeresztelve, az egyiket egy szabadságos katonához, a másikat pedig egy falubeli jobbágyhoz adták férjhez.

A lázadók már november 4-én átmentek Zarándból Hunyadmegye területére. A Maroson túl fekvő kerületben feldúlták a nemesi udvarokat: Ilye, Szirb, Tataresd, Guraszáda, Maros-Solymos, Berekszó, Harró, Kéménd, Bábolna, Algyógy és Bokaj községekben. A Maroson inneni kerületben Laposnyak, Kő-Bódogfalva, Oláh-Brettye községekben; a *hátszegi* kerületben Galacz és Zajkány községekben. Az összes áldozatok száma e három kerületben 47-re rúgott. A meggyilkoltak között voltak *Ilyén*: Krajnyik János és édes anyja, Ribiczei Éva, terhes neje és hét gyermeke; Lőrincz Károly, Ribiczei Imréné két fiaval s Vajda György református pap. *Szirb*-ben: Gottfy László, kinek az oláhok által való megöletését s háza romlását, a Hóra-világ egyik gyászos epizódját, leírta leánya, Borbála, ponori Thewrewk Jánosné. *Guraszádán* megölték Kun Pált 3 gyermekével. Bartha György tiszttartónak gyermekágyban levő feleségét agyából kihurczolták, a háztetőn keresztül dobták és ujszülött gyermeké-

vel együtt darabokra vagdalták. Hunyadban és Zarándmegyében 133 egyént öltek meg, kik 38 özvegyet és árvát hagytak hátra.[1] Hunyadmegyében hivatalos adatok szerint az oláhok 61 helységben 232 nemesi kuriát prédáltak fel. „Dobrától Dévaig — írja Barthos János huszárkáplár Hilscher kapitányhoz küldött jelentésében — mindenütt iszonyú pusztitás tétetett. A halottak, a mint meggyilkoltattak, helyen-helyen még a földön feküsznek s az elásottak közül is az állatok többet kiástak."

„Házainkat hamuvá égették — írják a lázadás leveretése után II. József császárhoz beadott kérelmükben a zarándi nemesek — vagy pedig nyomorúságos romná tették. Összes vagyonunkat elrabolták és ebben a helyzetben, melyben lelkünk majdnem összetörött a fájdalom alatt, olyan állapotba jutottunk, mely sokkal keservesebb volt, mint lett volna a halál. Lelkünket arra kényszerítették, hogy elfogadjuk az ő ó-görög hitüket s minket a legszomorúbb rabszolgaságba vetettek s ebben a nyomorult helyzetben négy hétnél tovább kellett maradnunk minden segítség nélkül, parasztjaink és szolgáink kezei között."

Hunyadban azonban még sem esett az oláh parasztok dühének áldozatúl annyi nemes ember, mint Zarándban. Ennek oka az volt, hogy Hunyadmegye nemessége a pár nappal Zarándban előbb kitört lázadás hírét hallva, a falukból rögtön igyekezett Dévára és Vajda-Hunyadra menekülni. A lázadó parasztok erről meggyőződvén, elhatározták, hogy Dévát megtámadják és elpusztítják. November 5-én érkeztek a Zaránd felől jövő lázadók csapatjai Déva alá. November 6-án a környéken fekvő falvak lakosságát felhívták, hogy siessen minden háztól legalább egy fegyveres ember Déva alá, hogy a várost megtámadják, mert Horának felhatalmazása van a császártól, hogy a magyar nemességet kiirtsa. Még az nap feldúlták a szomszédságban fekvő Maros-Németi községben a nemesi kuriákat és behatoltak Déva bolgároktól lakott kulvárosába. Déván ez idő szerint mintegy 300, többnyire oláh nemzetiségű katona volt. A katonák sortűzzel fogadták a betörő oláhokat és bar tjesztésul csak fejok felett lőttek el, mégis megszaladtak és

[1] *Szilágyi Ferenc:* A Hóra-világ Erdélyben. 67. l.

visszavonultak Maros-Németibe, a hol Gyulai József gróf feldúlt udvarában, mint főhadiszálláson tanácskoztak a további teendőről.

A következő napon, mintegy 800 főből álló csapat Maros-Németiből kiindulva, nagy kiabálás között megtámadta Déváf. A dévai vár parancsnoka, Pfeifer főhadnagy azonnal ellenök küldött 70 gyalog katonát és 74 huszárt, a kikhez még 22 lovas nemes ember csatlakozott. Rövid ellenállás után a parasztság megfutamodott egyenesen neki a Marosnak. A huszárok és a lovas nemesek üldözőbe vették és közülök mintegy 72-t levágtak és 44-t elfogtak.[1]) Ugyanez időben Karp alezredes is egy csapat határőrrel éppen akkor csapott a lázadó parasztokra, mikor azok Benczenczen báró Orbán Antal udvarát dúlták fel. Ez alkalommal megsebesült vagy elesett 21 paraszt és fogságba esett 41, kiket azonnal átadott a megyei hatóságoknak. November 9-én pedig Hátszegen verte szét a parasztokat, kik közül ez alkalommal 51-en maradtak az összeütközés színhelyén, többen pedig futás közben a Sztrigybe fuladtak.

A dévai csata után másnap Hunyadmegye törvényszéke összeült és maga elé állíttatta az elfogott parasztokat. József császár 1784. szeptember 16-ról kelt legfelsőbb rendeletével meghagyta az erdélyi kormányszék útján a hatóságoknak, hogy *Salisra*[2]) — nagyon vigyázzanak, mert az embereket kivándor-

[1]) Stojanich őrnagy jelentése a főhadparancsnoksághoz.

[2]) Igazi neve *Herzog* Kristián Ignácz volt s a ki *Salis de Salfeld* nevet azért vette fel, hogy az embereket jobban megcsalhassa. Mihelyt híre terjedt Hóra lázadásának, azonnal beszélni kezdették Erdélyben, hogy a lázadók igazi főkapitánya ez a Salis lett volna. A Hóra-lázadás számos mendemondái között, de meg a Jankovics-féle bizottság előtt tett vallomásokban is egy párszor előfordul egy vörös csákós, magyar kardos alak, kit ugyan senki sem ismert az oláhok közül, de a ki Hora társaságában egy párszor, mint legfelsőbb rendelkező megjelent s a ki egyszerre nyomtalanul eltünt. A közvélemény e rejtélyes egyéniségben a körözött Salist vélte rejleni, a ki miután a rablott kincseket magához vette, Törökországba ment át, azt hazudva Hóráéknak, hogy ott a magával vitt értékes holmikkal a lázadó parasztok számára fegyvert és lőszereket fog vásárolni. Természetesen ennek semmi alapja sincsen. A vizsgálatnak egyetlen adata sem igazolta, hogy Salis csak a legtávolabbi összeköttetésben is állott volna Hórával vagy lázadó parasztjaival.

lásra csábítja. Ha őt, vagy ügynökeit valahol elfogják, azonnal állítsák rögtönitélő biróság elé és akasztassák fel. A parasztlázadás legfőbb kezdőjének és vezérének Erdélyben ez idő szerint mindenki ezt a Salist tartotta, tehát senki sem kételkedett abban, hogy József császár idézett rendelete ez esetben teljes joggal alkalmazható és alkalmazandó. Az elfogott parasztokat, mint a közcsend tettleges megháborítóit és nyilvánvaló lázadókat pallos halálra itélték, „bár — mint az itélet hangzik — a hazai törvények értelmében sulyosabb büntetéssel kellene sujtani, de tekintettel a közbiztonság érdekeire és a jelenlegi viszonyokra, tanácsosnak látszott, hogy a büntetés lehetőleg enyhe legyen."

A vármegye a rögtönitélő biróságot a november 7-iki csata után futár-küldönczczel bejelentette ugyan a guberniumnak, de mielőtt választ kapott volna, hozzáfogott az itélet végrehajtásához. Husz elitéltet kivezettek a várhegy alá, a Dobrafelé vezető utra s itt egy hosszú sánczot ásattak velök. A sáncz szélére sorjában letérdeltették az elitélteket. A hóhér leütötte az elsőnek fejét és testét belökte a sánczba s aztán ismételte ez eljárást addig, míg az utolsó is erre a sorsra jutott. Zeyk János alispán rögtön értesítette az itélet végrehajtásáról a kormányzót, de mintegy érezve, hogy az elnöklete alatt eljáró tábla helytelenül cselekedett, jelentését e szavakkal zárta be: „Ha pedig a jelenlegi körülmények között valamit a katonai joggal ellenkezőt cselekedtünk, kérjük Nagyméltóságodat vesse közbe érettünk magát."

Másnap 14 foglyot végeztek ki hasonló módon az előbbi helyen és harmadnapon pedig a benczenczi gyujtogatásnál és kastélykirablásnál elfogott parasztok közül végeztek ki 22-őt. Igy összesen 56 paraszt halálát okozta a dévai rögtönitélő biróság eljárása. A vizsgálat és a kihallgatás nagyon hiányos és felületes volt. Igy aztán nem csodálkozhatni, ha a kivégzettek között egy-két teljesen ártatlan is akadt. Ez ártatlanok közé tartozott Murár Sándor zsibóti paraszt ember is, kit a benczenczi csetepaté alkalmával utközben fogtak el a katonák és egy Schreiber Antal nevű szász paraszt, kinek összes bűne az volt, hogy egy oláhtól két czitromot kapott, melyet azok valamelyik feldúlt kastély üvegházából loptak el.

Stojanich őrnagy, a ki jelen volt e kivégeztetéseknél, jelentést tett rólok a főhadparancsnokságnak, a mely azonnal átírt a kormányszéknek, hogy mivel a szóban forgó Salis-féle rendelet erre az esetre nem alkalmazható, rendelje meg az alárendelt hatóságoknak, hogy hagyjanak fel a kivégeztetésekkel, mert csak a máskülönben is nagyon elkeseredett kedélyeket még csak jobban felingerelnék.[1]) A kormányszék a megyének november 7-iki azon felterjesztésére, melyben jelentést tett a rögtönitélő biróság felállításáról, november 9-én válaszolt. Bár nemtetszését nyilvánította a rögtönitélő biróság felállításáért, de azt mégsem tiltotta be, csak azt rendelte el, hogy a rabok vallatása felől körülményes jelentést tegyenek. A főhadparancsnokság november 11-ről kelt fentebb ismertetett átiratának az a közvetetlen hatása lett, hogy a kormányszék november 12-ről kelt leiratában keményen megpirongatta a megyét, hogy nemcsak helytelen, de „az ország törvényében sehol ki nem szabott, a rendeletekkel is ellenkező volt a lépés" és egyuttal minden további rögtönbiráskodást megtiltott. A megyének ez az elhamarkodott és meggondolatlan lépése oly menthetetlen balfogás volt, mely mint később látni fogjuk, II. József császárt nemcsak felingerelte, de okot is szolgáltatott arra, hogy a sokat szenvedett nemességet balul itélje meg. A felelősség ezért voltaképen a megye ezúttal túlságos erélyü alispánját, Zeyk Jánost terheli, ki azonban annak ránézve kedvetlen következését nem érte meg, mert november 10-én éjjel hirtelen meghalt.

Szerencse volt azonban, hogy a kormányszék legalább, ha elkésve is, de betiltotta a további kivégzéseket, mert ha egy pár napot késik, Vajda-Hunyadon a megyei igazságszolgáltatás a dévaihoz hasonlót, ha nem nagyobbat vétkezik. Történt ugyanis, hogy Kalliani hadnagy Pestesnél és Csolnakosnál elfogott valami 97 lázadó parasztot s azokat Vajda-Hunyadra kisérte. Minekutána Vajda Húnyadon még a várba menekült nemes

[1]) dass das angezogene Hof-Decret auf die vorseynde Umstände gar nicht anwendbar seye und dass durch solche übereilte und ganz offenbar das rechte Mass überschreitende Executionen die Gemüther der übrigen ohnehin im höchsten Grad aufgebrachten Tumultuanten nur noch mehr verbittere.

ségnek sem volt elegendő élelmi szere. Váradi Mojzes táblabiró november 9-ről irott levelében felkérte Hunyadmegye alispánját, hogy a dévai katonaság parancsnokával egyetértve, küldjön 100 huszárt, hogy azokat Dévára, a megye börtönébe kisérjék, mert tovább a várban őket nem tarthatják nagy veszedelem nélkül, ha pedig huszárokat nem küldhet, miután a hasonló vétség elkövetése közben elfogott parasztokat Déván elitélték, kuldjon az alispán az itéletre vonatkozóan bővebb informácziókat, hogy ők is hasonló itélet hozhassanak. Legjobb lenne azonban, ha egy kész itéletformulát küldene s azzal együtt egy hóhért is, hogy hiány ebben se legyen.

Leitner József, a vajda-hunyadi uradalom igazgatója attól félt, hogy ha ez a kivégzés a várban vagy az uradalom teruletén fog végrehajtatni, a parasztok még jobban feldühödnek és alkalom adtán az eddiginél is nagyobb pusztításokat tesznek, azért tiltakozott is a kivégzés ellen s egyúttal hasonló értelemben irt Dévára a megyei hatósághoz, hogy ha itéletet is hoznak a parasztok ügyében, végezzék ki őket egyébütt, ne a vajdahunyadi uradalom területén. Míg Leitner és a vármegye ekként alkudoztak, hogy az elitélendő parasztokat hol végezzék ki, az alatt megérkezett a kormányszék már ismertetett rendelete a megyéhez és a főhadparancsnokságé a hunyadmegyei katonaság parancsnokához, Karp alezredeshez, a kinek parancsára Kalliani hadnagy szabadon bocsátotta őket.

A dévai rögtönitélő biróság itéletét azok a román irók, kik a Hóra-lázadás történetéről irtak, vagy csak mellékesen is érintették, úgy szokták emlegetni, mint a magyar nemesség vérszomjas kegyetlenségének és a román faj iránt érzett kiolthatatlan dühös gyűlölségének kézzelfogható bizonyitékát. Egyúttal igazolni is akarják vele a Hóra-lázadást, úgy okoskodván, hogy a román nép, mikor fellázadt, nem tett egyebet, mint egyszerűen csak megbüntette azokat az embereket, a kik ily embertelen kegyetlenségre képesek voltak. A dévai itéletet sem menteni, sem igazolni nem lehet, csakis magyarázni Háborúban, de kulonosen belháború és lázadás idején okos megfontolást, gyöngéd humanismust hasztalan keresünk akár a hatalom, akár a megtámadott fél megtorló intézkedéseiben.

1784-től 1888-ig egy századnál több idő telt el. A humanus gondolkozás, a szabadelvű intézmények fejlődése azóta óriási haladást tett és ha összehasonlítjuk a dévai ítéletet azokkal a megtorló intézkedésekkel, melyeket az 1888-ki román kormány tett s melyeknek jóformán állandó refrainja az ismeretes „lőjjétek le a csőcseléket“ volt, nincs okunk valami nagyon szégyenkezni a dévai rögtönítélő biróság ítélete miatt. Az 1888-ki romániai paraszt lázadásban egygyel sem pusztult el kevesebb ember a katonaság golyói alatt, mint 1784-ben lázadó oláh paraszt, holott az Ilfov- és Jalomitza-beli parasztok nem gyilkoltak és nem égettek, mint az erdélyiek. „A fellázadt parasztok — írja Zamfir Filotti[1]) — legelőször is kezet tettek a kukoricza-magtárakra, hogy azok tartalmát kioszszák a szűkölködőknek. Ez azt bizonyítja, hogy a lázadóknak nem volt szándékuk senkit kifosztani, mert hiszen lajstromba foglalták azok neveit, a kiktől elvették a kukoriczát és annak mennyiségét, hogy aratás után visszaadják, tehát jóformán úgy tekintették, mint valami kényszerkölcsönt. Itt-ott követtek el ugyan némi súlyosabb kihágást a papok és birák ellen, de meg nem öltek senkit. És a kormány ekkor nem tudott egyebet tenni, mint katonaságot küldeni ellenök, hogy rajtok a leggyalázatosabb gyilkosságot kövessék el. Hát ha még tekintetbe veszszük, hogy a parasztok fegyvertelenek voltak. Így nyomták el a parasztok lázadását. És a kormány, mint a haza megmentője, valóságos érdemet csinált magának abból, hogy volt bátorsága lelövetni ezeket a fegyvertelen embereket. Az ellenzék pedig (liberalisok és konzervativek egyformán) taktikából vagy talán meggyőződésből is, czélszerűnek találták vádolni a juminista kormányt, hogy nagyon gyengén lépett fel a lázadók ellen s nem nyomta el kellő erélylyel mindjárt kezdetben a felkelést, hogy így példát statuált volna a többiek számára is.“ Ha ezeket meggondolják a román irók, bizonyára enyhébben fogják megitélni azokat a száz év előtti magyar táblabirákat, ha abban a pillanatban, mikor a dévai vár ablakaiból füstölgő kuriáik kormos romjait még jól láthatták, mikor szemökről még le sem törölhették azt a könyet, melyet

[1]) *Zamfir Filotti*: Chestia agrara in Romania. Galatz, 18[illegible]. 88.

testvérek, gyermekek, feleségek, apjok, édes anyjok, közeli rokonaik kínos halála kisajtolt, 56 lázadó oláh parasztot, kik azok közül valók voltak, kik e gyujtogatásokat és gyilkosságokat elkövették, hosszas fontolgatás nélkül hamarosan lefejeztették.

Mihelyt Hóra meghallotta, hogy Brád környékén vezértársa, Krizsán minő fényes sikerrel működik, a zalatnai uradalomban lakó parasztokat ügynökei által azonnal Topánfalvára összehivatta, hogy nekik a császár parancsát felolvassa. November 4-én Krizsán is átjött Zarandból, hogy Hóra és Kloska csapatjaival egyesuljön. A három vezér Blazsény községe Paltinis nevű határán egyesult egymással. Itt megeskették a parasztokat, hogy nekik engedelmeskedve, hiven a császár parancsolatához, ki fogják az utolsó láb-ig irtani a nemességet és a magyarokat, ha azok gör. keleti hitre nem térnek.

Blazsényben a csapat két részre oszlott. A nagyobbik csapat Hóra, Kloska és Krizsán vezetése alatt november 5-én vonult be Topánfalvára. Itt egyenesen Incze Elek uradalmi ispán és aranybeváltó udvarába mentek, honnan Incze Elek még az előtt való nap elmenekult. Itt Hóra kihirdette a parasztoknak a császár állítólagos parancsát, azt mondván, hogy e parancs értelmében joga van neki a parasztok élén az urakat kiirtani, házaikat és javaikat felprédálni. Azokat a parasztokat, a kik nem sietnek az ő táborába, a császár ugyanezen parancsolata alapján, karóba fogja húzatni és házaikat gyermekeik fejére gyujtatja. A császár megbizatása hiteléül egy arany keresztet adott neki s mihelyt ezt a keresztet felmutatja, a katonaság sem fog vele szembeszállani. Ennek kihirdetése után a parasztság betört Incze Elek házába s azt felprédálta. Majd a katholikus templomra került a sor, melyben mindent összerontottak. Feltörték az uradalmi pinczéket is és a hordók fenekét beutve, az összes bort és a pálinkát eleresztették. A pénzváltó hivatalból pedig elrabolták az összes aranykészletet.

Topánfalváról Hóra Kloskát és Krizsánt Abrudbánya ellen küldötte, ő pedig visszatért Vidrára és Albakra, hogy az odavaló községi birákkal elbánjék. Kloska és Krizsán a Zaránd megye 29 falujából és a zalathnai uradalom 16 falujából összecsődített vérszomjas és Topánfalván lerészegedett parasztsággal még az

nap délután megérkezett Abrudbánya alá, hol a városon kívül tábort ütött. Másnap reggel azonnal megtámadták Abrudbányát és legelőször is Sulucz Ábrahám gör. kath. lelkészt végezték ki, aki a berohanó tömeget vállalata bűnös voltáról igyekezett felvilágosítani s a ki egyúttal kisérletet is tett a dühöngőket rábirni, hogy vezéreiknek ne engedelmeskedjenek, hanem szépen térjenek vissza lakásaikra.

A városi hatóság követséget küldött a betörő tömeg elé, azt kérdezvén, hogy mi czélja van tervezett támadásuknak? Ha esetleg egyes ember ellen van valami szándékuk, nevezzék meg és ők kiadják, csak el ne pusztítsák a várost. „A magyarokat akarjuk kipusztítani, hogy egy se maradjon közülök életben" kiáltással berontottak a városba. Először is a városházát rohanták meg. A pénztárt kirabolták, a levéltárt szétszórták, a börtönöket felnyitották és az elfogott jobbágyokat kiszabadították. Berontottak a református templomba, elrabolták a templom pénzét és összetörtek minden templomi butorzatot. Behatoltak a magyar és német nemzetiségű polgárok házaiba és minden benne találhatót elraboltak és elpusztítottak. A pinczéket feltörték s a hordók fenekét beütötték. Egyeseket a templomokban, mint például Csányi Jánost, másokat az utczán vagy saját házukban öltek meg. „Az abrudbányai dúlások — írja Bruckenthal Mihály kormánybiztos jelentésében — minden képzeletet felül múlnak. A magyarok, németek és szászok házai szét vannak rombolva, csupán közben-közben az oláhok házai maradtak épen."

Egyedül a fiskális épület és pénztár-helyiség maradt épen azon czím alatt, hogy a császár tulajdonai. November 7-én, hallván az abrudbányai támadás hírét, Richárd kapitány Vernicourt hadnagyot 34 emberrel Abrudbányára küldötte, hogy a kincstári épületeket és pénztárt szükség esetén minden támadástól megvédelmezze. Mikor Vernicourt hadnagy megérkezett Abrudbányára, akkor már a város a szóbanforgó épületek kivételével teljesen el volt pusztítva. Vernicourt hadnagy embereivel együtt bevonult ez épületekbe, de jóformán meg sem pihenhetett, mikor megjelent előtte Kloska és távozásra a következő szavakkal felszólította: »Mi is császári katonák vagyunk s minden rendetlenséget azon császári parancsolat következtében okoztunk, melyet

kapitányunk, Hóra nekünk felolvasott. Mi kiméljük a kincstár vagyonát és házait. Mi nem bántjuk a németeket és románokat, csak a magyar nemességet akarjuk egytől-egyig kiirtani. Távozzék Isten hirével s ne féljen, hogy valaki önt háborgatni fogja, csak ne bántsa a mi híveinket és csapatja élén vitessen egy fehér zászlót."

November 8-án a piaczon kihirdették, hogy az Isten és a császár akarata, hogy mindazokat házuk előtt karóba húzzák vagy lefejezzék, a kik nem akarnak áttérni az oláhok vallására és nem öltoznek az oláh parasztok ruhájába. Megparancsolták, hogy Abdrudbánya összes katholikus, kálvinista, unitárius és lutheránus lakói azonnal térjenek át az orthodox hitre. Némelyeket újra kereszteltek, másoknál megelégedettek azzal is, hogy eskü alatt kijelentették, hogy elhagyják régi hitüket s áttérnek az igaz vallásra. Több abrudbányai polgár látván a veszedelem közeledését, Kornán a bányaüregekbe menekült, de a parasztok agyonéheztetéssel és kifüstöléssel fenyegetve, rábirták, hogy kijőjjenek. Mindenüket elrabolták s életoknek is csak úgy kegyelmeztek meg, hogy az orthodox hitre tértek.

November 8-án a lázadó parasztok egy nagy csapatja Kloska vezetése alatt Verespatakra tört. Jöttök hirére egy Vörös Pál nevű polgár 94-ed magával egy bányaüregbe menekült. Az oláhok fenyegetésétől megijedve, Vörös Pál kijött a bányából. Minden vagyonát az oláhoknak adta és magát egy pópával megkereszteltetve, az orthodox hitre tért nejével együtt, — de azért házát lerontották és őt magát majdnem halálra verték. Még csak ruházatát is elvették, hogy mezitláb, nadrágban és mellényben maradt. A többiek nem jöttek ki a bányából, bármint fenyegették is őket. Ekkor a parasztok őrséget hagyva a bánya előtt, eltávoztak, hogy szalmát hozzanak az üregbe menekültek kifüstölésére. Verespatakon is oly módon kényszerítették a magyarokat és németeket hitök megtagadására, mint Abrudbányán. A ki áttért az orthodox hitre, annak az oláh pap erről egy czédulát adott s meghagyták neki, hogy háza elé fehér lobogót tűzzön ki. A három napig tartó dúlás alatt Abrudbányán és Verespatakon erőszakkal orthodox hitre térítettek 65 katholikust, 41 lutheránust, 468 reformátust, 548 unitáriust, összesen 1122-t. Kegyet-

lenűl elvertek vagy megsebesítettek 6 katholikust, 3 lutheránust. 36 reformátust és 61 unitáriust, összesen 106-t; megöltek pedig 7 embert.

Hóra, mint említettük, Topánfalváról Vidrára és Albakra ment, hogy az odavaló községi birákat megbüntesse. Ez alkalommal több olyan nagy- és kis-aranyosi, topánfalvi, vidrai jobbágyot, kik nem akartak a mozgalomhoz csatlakozni, megbüntetett. Ha kézre nem keríthette őket, házaikat lerontatta, takarmányaikat pedig felégettette. Gója Vasilie kis-aranyosi jobbágyot egy magas kősziklából ledobatta. Vucza Dumitru nagyaranyosi jobbágyot pedig kivégeztette. Albakban a falusi elöljárókat letette s e tettét azzal indokolta, hogy most már ő a földesúr. Bucsum községében egy 12 tagból álló gárda kiséretében jelent meg. Vele volt az a vörös csákós, hosszú magyar kardos ismeretlen egyén is, kiről az a hír volt elterjedve, hogy ő az a bizonyos Salis kapitány, tulajdonképen való lelke és fővezére az egész lázadásnak. Hóra összehivatta a Bucsum és környékbeli népet, egy, a község közelében levő hegyre. Az ismeretlen nevű kapitány megparancsolta a bucsumi parasztoknak, hogy rögtön vigyenek szénát és szalmát azon verespataki bányához, melyben a magyarok elrejtőztek. Tömjék be vele a bánya üregét és gyújtsák meg, hogy füstjétől a bányába rejtezett magyarok fuladjanak meg.

A bucsumi biró, Szucs György és a vele tartó parasztok sehogy sem voltak megelégedve Hóra rendelkezéseivel. Követelték, hogy mutassa meg a császár azon parancsolatát, mely felhatalmazta őt a magyar nemesek és tisztviselők kiirtására s aztán, ha előmutatta e parancsot, mondja meg, hogy mit szándékozik folytatólagosan cselekedni? Hóra erre azt felelte: Igenis, neki a császártól arra, a mit mondott, határozott parancsa van; ez a parancs nála is van, de ez annyira szent dolog, hogy minden alkalommal s mindenkinek nem mutathatja meg, eltekintve attól, hogy a kik megmutatását követelik, el sem tudnák olvasni. A mi pedig azt a kerdést illeti, hogy mit szándékozik tenni, azt feleli, hogy Bucsumból Gáldra megy, onnan Enyedre s azután Toroczkóra, hogy kiirtsa az összes ott lakó magyarságot s vagyonukat felprédálja.

Hóra válasza Szucs Györgyöt és a vele tartó bucsumi parasztság nagy részét nem elégitette ki. Szucs György parancsára társaival együtt elfogták és egy Bajasán Makává nevű paraszt házába zárták. Egyuttal hírnököt is küldöttek Zalatnára, hogy rögtön jöjjön katonaság és az elfogott Hórát vigyék el Zalatnára. Dandea Jonucz, Hóra bucsumi kapitánya azonban az alsóbucsumi, muntári és cserbi parasztokat Hóra érdekében felizgatván, segítségökkel fogságából kiszabadította. Mikor Zalatnáról megérkezett a katonaság, akkorra már Szucs György hívei szét voltak ugrasztva és Hórát mintegy 800 főből álló parasztcsapat vette körül. A kevésszámú katonaság nem tehetett egyebet, mint visszatért Zalatnára, Hóra pedig csapatjával Muszka község felé vonult.

Abrudbánya és Verespatak feldúlása után az oláhok csapatja két részre oszlott. Az egyiket maga Kloska vezette az Aranyos völgyébe, a másikat Hóra 19 éves fia János az Ompoly völgye felé. Czéljok volt az útjokban eső falvak lakosait fellázitva, magokhoz vonni s igy megerősödve, Krakóban egyesülni. Az egyesülés után Alsó-Gáldon Kemény Simon alsó-fehérmegyei főispán kastélyát akarták feldúlni és magát Kemény Simont kezökbe keríteni, hogy elevenen megnyúzzák.

A Kloska vezetése alatt levő csapat előbb Muszkára, majd onnan Lupsára érkezett. Lupsán Kloska a környékbeli parasztságot összegyűjtötte s nekik beszédet tartott, melyben a többi között azt mondotta, hogy ő és Hóra 7 esztendeig fáradoztak, mig a császárnál ki tudták eszközölni, hogy a nép katona lehessen. Most az erre vonatkozó parancs tarisznyájában van s ebben az van mondva, hogy Gyulafehérvárra menjenek, hogy ott fegyvert kapjanak. Ezután nem kell többé jobbágyi szolgálatot tenniök. Minden háztól tehát jöjjön egy ember az ő táborába. A ki nem akar fegyvert fogni, karóba huzatja és házát gyermekeire s feleségére rágyújtatja. Ezután feleskettette őket és a következő napon, november 9-én velok megtámadta Offenbányát és ép oly módon dúlta fel s bánt el lakóival, mint a megelőző napokban Abrudbányával és Verespatakkal.

Offenbánya elpusztítása után Gáld felé vette útját s útközben egyesült Krizsán csapatjával s ugy vonult be Krakóba.

A csapat élén Sular Gábor magosi egyesült pap, egy másfélöles hosszú, veresre festett keresztet vitt zászló gyanánt. A második csapat, mely Hóra fiának vezérlete alatt az Ompoly völgye felé vette útját, miután Metesd, Igen-Pataka, Czelna, Buzás-Bocsárd, Magyar-Igen helységek lakóit fellázította és a bennök található nemesi kúriákat elpusztította, november 11-én megérkezett Krakóba, hol az előbbi csapattal egyesült. Czéljokat, Gáld elpusztítását azonban nem érhették el, mert Schultz alezredes épen ez napon vonult be egy tekintélyesebb katonai csapat élén Gáldra és Probst hadnagyot Kloskához küldötte, hogy vele alkudozzék.

November 6-án és 7-én a hunyadmegyei oláhok, áttörvén Alsófehérmegye területére, Alvincz és Borberek mezővárosokat is megrohanták. Itt azonban nemcsak a nemes udvarokat prédálták fel, hanem az adózó magyarság házait is kirabolták és a kezökbe esetteken iszonyú kegyetlenséget követtek el. Lázár György polgárnak arczbőrét lenyúzták. Inczédi Györgyöt, Szász Istvánt és Bakó Krisztinát ugy elverték és ugy megkínozták, hogy az első egy hét, a másik kettő pedig három hét mulva meghalt.

Offenbányáról november 9-én egy nagyobb csapat Szolcsvára ment át és itt másnap gróf Toroczkai Zsigmond udvarát felprédálta. Ez a csoport utközben tetemesen megnövekedve, betört Toroczkó-Szentgyörgyre, a hol feldúlták a Toroczkai grófok két udvarházát, a református templomot és a ferenczrendiek klastromát. Itt a dúlások alkalmával különösen kitüntette magát egy Járai János nevű református magyar, ki azért, hogy boszúját kitölthesse a református papon, a betörő oláh csapatok élére állott. Innen aztán a lázadás átcsapott Kolozs vármegye területére is, hol mintegy 17 község csatlakozott a lázadókhoz.

Hunyadból és Zarándból a lázadás csakhamar átcsapott Aradmegyébe is, hol mint megelőzően láttuk, az oláh rablóbandák garázdálkodásai már kellőleg előkészítették a talajt. A lázadóknak egyik csapatja már november 6-án áttört Zámnál Aradba. Obersia falu egyik lakosa, *Fareu* Mihály elbolondította a környékbeli népet, hogy maga a császár parancsolta meg a magyar nemzet kiirtását. Az oda és Petrisbe érkező erdélyi oláhokkal egyetértve, mindenféle igérettel és halálos fenyegetéssel rabírta

a népet, hogy részt vegyen a lázadásban. Petrisből Argyelán Ruszán és Alexi Athanaszie hívták át az erdélyi lázadókat, kik között Ribieze Ursz, ki Forray alispán elfogatásának egyik főtényezője volt, mint vezér szerepelt. Lupenes vagy Lukács Juon kapitány Zámból indult ki 32 emberével.

A zámi oláhok november 6-án Petrisen megtámadták a Salbek-féle kastélyt. Itt Simon János theologus, ki mint a család vendége a kastélyban időzött, a kastély védelmére idejekorán felfegyverzett valami 20 parasztot. Lupenes János azonban e parasztokat azzal beszélte le a védelemről, hogy az erdélyiek a császár parancsolatából jőnek. Simon János azonban nem eresztette be a kastélyba őket, de a kastélyt még sem védhette meg, mert saját emberei, miután megitták pálinkáját, az ellenséghez csatlakoztak. Maga a petrisi biró hirdette ki, hogy a császár parancsából ki kell irtani a nemességet, mire a parasztok nem törődve Vitkay Pál tiszttartó ellenállásával, felgyújtották az uradalom összes épületeit. Másnap Szelistyére és Iltyóra rohantak, melynek földesasszonya, özvegy Lengyel Józsefné csak egy szál ingben futhatott el.

Soborsinba Ribieze Ursz és Lupenes János vezérlete alatt november 7-én törtek be a lázadók. A vezetők utczahosszat azt kiabálták, hogy a császár rendelete szerint csak az oláhokat és a németeket hagyják életben s hogy az útban levő parasztok mindenkinek házát felgyújtják, a ki nem csatlakozik hozzájok. Branicskán György községi biró vezette a lázadók csapatát a kastély alá s a bezárt kapun botjával kopogva, a császár nevében bebocsáttatást kért. A tiszttartó ellenállásra buzdította ugyan a benn levő cselédséget, de minden eredmény nélkül. A lázadók berontottak a kastélyba. Szétszórták a könyvtárt és az iratokat. Az ezüstneműt egymás között elosztották; a vadaskertből az állatokat szabadon bocsátották vagy lelőtték. Szétrombolták a virágházat, felgyújtották a kastélyt az uradalom minden épületével. Lángba borították a róm. kath. plébános lakását is és Argyelán még meg is verte a papot. A templomot megszentségtelenitették. Athanaszie Alexi az oltári szentséget darabokra törte s darabjait lábával összetaposta. Aranyos Avrám pedig magára vette a misemondó ruhát s az utczán orditozva tánczolt

végig s a kehelyből nemcsak maga ivott, hanem másokat is itatott.

Igy vonultak faluról-falura. A falusi birákat, hogy a nép jobban bizzék bennök, mindig magokkal czipelték. Magok előtt postasípot fúvatva, kiabálták, hogy Hóra nagy serege nyomban követi őket s hogy az aradi püspök is utasította már papjait, hogy Horát tisztességesen fogadják, mert ő lesz az, ki elpusztítja a magyar fajt és elhamvasztja a nemesek házait. A császár parancsából már Aradon ki is végeztek egynehány nemes embert, másokat meg Temesvárra vittek fogságba. November 9-én kirabolták a vámai kápolnát, azután Tótvárad, Gyulicza, Halalis, Gavosdia, Kaprucza, Berzova, Milova, Konop és Odvos községekben feldúlva a nemesi udvarokat, egész Solymosig hatoltak előre s Radnát akarták lángba borítani, az odavaló barátoknál gazdag zsákmányra számítva. Radnán és Lippán e hírre félreverték a harangokat s a lakosság menekülni kezdett. Azonban az aradi várból katonaság ment Paulisra, hogy az oláh paraszthad kihágásait megakadályozza. Magok az aradi polgárok is fegyvert fogtak, hogy városukat s annak határát megvédjék. November 10-én az aradi polgároknak egy nagyobb csapata ment a lázadók elé. Velök ment néhány földesúr is cselédjeikkel s némi katonasággal. Solymosnál megtámadva a lázadókat, közülök többet megöltek, tizet pedig elfogva, Aradra vittek a megye börtönébe.

Aradot azonban nemcsak Radna, de Világos felől is fenyegette a veszedelem. Bécs Petru, a korábbi szökött katona és rablóvezér újra garázdálkodni kezdett. Pópák, falusi birák és esküdtek voltak bűntársai. A pópák a szószékről izgatták a népet. Rosiu Athanáz borossebesi esperes azzal kecsegtette Boros-Sebesen, Popovics Miklós Boros-Jenőben a református magyarokat, hogy ha áttérnek a gör. keleti hitre, megvédelmezi a lázadók dühétől. November 8-án a Kőrösvidék parasztjai felgyújtották Galsát, hová azelőtt Erdélyből több család menekült. Pankotán pedig megtámadták a jegyző házát, de a báró Petras alezredes vezetése alatt váratlanúl ott termett lovasság szétverte őket s utánok nyomulván, elfogta a borossebesi protopópát, utóbb a galsai, ternovai és szlatinai pópákat, mint bujtogatókat. Igy ez a vidék is megtisztult a

lázadóktól. November 14-én a Radna és Petris között való falvakból egész csapat lázadó parasztot hajtottak be Aradra a vármegye börtöneibe, melyek csakhamar annyira megteltek, hogy a vármegye már november 17-én kénytelen volt megkérni Günther ezredes aradi várparancsnokot, hogy egynehány börtönhelyiséget engedjen át a vármegye használatára.[1])

Ez volt nagyjában és általános vonásokban a Hóra-lázadás képe annak első két hetében. Jókora kötetet tenne, ha előadnók részletesen mindazokat a pusztításokat és kegyetlenségeket, miket az oláh parasztok ez alkalommal elkövettek. „Hungarico sanguine natus crimen erat" — írta Éder Károly abban a latin költeményében, melyben Csiszárné-Hollaky Katalina szenvedéseit énekelte meg. Igazán méltán kiálthattak fel Hunyad megye rendei: „Boldog Isten! mely nemzet, mely század esztendő ért vala ilyen történeteket? és a mi keservesebb, nem ellenség által, hanem földnépének kegyetlenségével, egy olyan uralkodó alatt, a kinek a külső és belső bátorságnak megtartására háromszázezer katonája fegyverben volt. Hallatlan és iszonyú történet." [2])

[1]) *Márki Sándor* A Hóra-lázadás magyarországi része. Budapest. 1894. 16—21. l.

[2]) Hunyadmegye fölirata 1790. junius 2-ról a budai országgyűléshez.

V.

A kormányszék és a főhadparancsnokság magatartása.

Bruckenthal kormányzó a lázadás kitöréséről értesíti báró Preiss főhadparancsnokot. A főhadparancsnok kényes helyzete. Kitérő választ ád. A főhadparancsnok tévedésének okai. A katonaság és a nemesség kölcsönösen egymást vádolják. Személyes viszony a kormányzó és a főhadparancsnok között. Személyes érintkezés. Bruckenthal a nemesi felkelésre való hivatkozással akar nyomást gyakorolni a főhadparancsnokra. Indítványozza, hogy Magyarországból katonaság hivassék be. A főhadparancsnok ezt fölöslegesnek tartja. Bruckenthal védekezése. A katonai csapatok parancsnokai a lázadás szinhelyén is követik a főhadparancsnokság példáját. A katonaság magatartásának jellemzése. Balló László alispán jelentése. Fábián Dániel jelentése. Boros szolgabiró jelentése a ponori esetről. A Marosvásárhelyen összegyült nemesség panasza a katonaság magatartása miatt. Densusianu itélete a katonaság magatartásáról. Az erdélyi nemesek Jankovicshoz erre vonatkozóan beterjesztett panasza. A kormányszék a maga hatáskörében is intézkedik a lázadás elfojtására. A helyeiket elhagyó főispánok megdorgáltatnak. Utasitás a közigazgatási hatóságokhoz. Ez utasitások egy igen jellemző pontja. Bruckenthal Mihályt kormányszéki biztosnak nevezik ki. A számára adott utasitások. A kormányszéki biztos Szerdahelyen. Akadályok a kormányszék rendeletének kihirdetésére vonatkozóan. A mogosi eset. Nikitics Gedeon közreműködése és eredményei. Popovics, Petrovics és Bob János püspökök magatartása. Hogyan itéli meg őket ezért a dako-román történetirás. A foglyok. A kormányszék három osztályba sorozza a foglyokat. Minő elbánásban részesülnek a foglyok?

November 4-én d. e. 10 órakor kapta meg a kormányszék a hunyad-megyei folytonos táblának lovas-futártól küldött jelentését a Zaránd megyében kiütött lázadásról. Bruckenthal kormányzó rögtön értesitette báró Preiss főhadparancsnokot, felszólitván arra is, hogy a közcsendesség és bátorság helyreállitására a szükséges katonai erőt azonnal inditsa el a lázadás szinhelyére; Zalathnára és a Maros mellé rögtön küldjön elegendő számu lovasságot, hogy azok a falukra szétküldözött bújtogatók járáskelését akadályozzák meg.

Báró Preiss meglehetősen kényes helyzetben volt. E kényes helyzet megértésére szükséges az események folyamán egy pár héttel előbbre menni. A kormányszék még szeptember végén felkérte volt a főhadparancsnokságot, hogy a katonai összeirások következtében mutatkozó zavargások meggátlása czéljából Hunyad megyébe az ott levőnél nagyobb számú katonaságot küldjön. A kormányszék e felszólítására október 15-én felelt a főhadparancsnokság s kérte a kormányszéket, hogy jelölje meg azon hunyadmegyei helységeket, melyekbe katonaságot kell küldeni s nevezze meg a tartományi főbiztosság azon tisztjeit is, kiknek a katonaság élelmezéséről gondoskodniok kell, — de egyúttal arról is értesítette a kormányszéket, hogy időközben az udvari főhaditanácsnak egy rendelete érkezett, mely meghagyja, hogy katonai segítséget csak a legnagyobb szükségben bocsássanak a polgári hatóság rendelkezésére és akkor is az udvari főhaditanács előleges engedelmével.[1]) Báró Preiss a kormányszék átiratából azonnal megértette, hogy itt nemcsak egyszerű katonai karhatalom kiküldéséről van szó, hanem egyenes fegyveres közbelépésről, még pedig a nélkül, hogy erre az udvari főhaditanács engedelmét előlegesen kikérhesse. Egykorú magántudósításokban gyakran előfordúl, hogy mikor a kormányszék e felszólítását vette, igy kiáltott fel: „El vagyok veszve, mert ha a fellázadt parasztokkal szigorúan bánok el, a császár engemet fog hibáztatni, hogy lelövettem alattvalóit; ha pedig nem, akkor még nagyobb baj fog történni s azért is engem fognak vádolni."

Ez ok miatt a kormányszék kérését sem el nem utasította, sem nem teljesitette, hanem oly kitérő választ adott, melyben a főkormányszéket vádolva, védelmezte a maga álláspontját. Mindenekelőtt emlékeztette a kormányszéket azon kivánatára, melyet október 15. átiratában fejezett ki s melyre a feleletet a kormányszék jónak látta mindaddig elhalasztani, mig a dolgok állásáról magának bővebb tudomást fog szerezni. Azt is tudo-

---

[1]) Weiter aber eine Hofkriegsräthliche Verordnung beigerückt, nach welcher der Militärbeistand auszer nur in dringenden Fällen ohne Vorwissen des Hofkriegsraths nicht eingestanden werden dürfte. L. Georg Schaser: „Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Freiherrn S. v. Brukenthal". 67. l.

mására hozza egyúttal a kormányszéknek, hogy a hozzá intézett átiratban s annak mellékleteiben leírt, de szinte hihetetlen eseményeket illetően más intézkedéseket most sem tehet, mint a miket október 15-ki átiratában kilátásba helyezett. Ismételt hivatkozással ez átiratára kéri, hogy a kormányszék, mielőtt a katonaság Nagy-Szebenből és Kolozsvárról elindulna, jelölje ki azokat a helyeket, hová katonaságot kell küldeni és nevezze meg a katonaság ellátásáról gondoskodó tartományi főbiztossági tiszteket. Különben a főhadparancsnokság nem fog késni a Hunyad megyében állomásozó Karp alezredest és Stojanich őrnagyot utasítani, hogy a kormányszéki biztossal és Hunyadmegye főispánjával és táblájával mindenben egyetértően járjon el és végre azt is reméli, hogy nemsokára megbízhatóbb értesítéseket fog kapni, mint a vele közölt és *„csupán az alispántól s szolgabírótól aláírt jelentés.“* Hogy a katonaság még a szóbanforgó eseményekről nem értesült, annak oka az, hogy Brád és Krisesór Dévától, hol két század és Halmágytól, hol egy század gyalogság van, távol esnek.

A főhadparancsnokság ez átiratából kitetszik, hogy a vármegye emberei jelentésének igazságában kételkedett. Azt hitte, hogy a nemesség szándékosan nagyítja a bajt, hogy ily módon katonai közbelépést eszközölvén ki, erőhatalommal elvegye a parasztság kedvét minden oly mozgalomtól, mely arra van irányozva, hogy terhein könnyítést eszközöljön. A főhadparancsnokság tudta, hogy a nemesség mily makacsul ellenszegült József császár minden oly törekvésének, a mely a jobbágyság megszüntetését czélozta. A parasztok mozgalmát egy bizonyos mértékig még előnyösnek is tartotta a császár tervére s azért inkább hajlandó volt pártolni, mint a császár engesztelhetetlen ellenzékét alkotó nemesség érdekében fegyveres erőszakkal elnyomni. Arra természetesen a legtávolabbról sem gondolt, hogy ebből még véres parasztlázadás is lehet.

Különben a parasztság elégedetlenségéért és lázongásáért a katonaság és a nemesség kölcsönösen egymást vádolták. A nemesség meg volt győződve, hogy a törvénytelenűl elrendelt és tapintatlanúl megindított katonai összeírás nélkül a parasztság nyugton maradt volna. A katonaság pedig minden baj okát a

nemesség zsarnokságában, a megyei és a kincstári közigazgatás zsarolásában kereste, mint az nyilvánvalóan kitünik Karp alezredes azon iratából, melylyel a Hóra-lázadás kitörése után a főhadparancsnokság előtt védelmezte magát a nemesség vádjai ellenében.

„A zavargás szelleme már régebben be volt gyökerezve a nép lelkébe ugy, hogy azt nem kellett a katonai összeírásnak előidéznie. Összes igyekvéseim arra voltak irányozva, hogy a közelgő kitörést elodázzam, a mi hosszabb időn át sikerült is nekem. A vármegyében rendetlenség uralkodott. A nemesség nem tartóztatta magát vissza semmitől. A parasztok elnyomatása nőttön-nőtt. A jobbágyok panaszait csak ritkán fogadták el s akkor is csak felületesen vizsgálták meg. Sőt a parasztság azon kéréseit is, melyeket ők személyesen nyújtottak be a császárnál s a melyek Ő felsége legmagasabb kézjegyével küldettek le a vármegyéhez, hogy megvizsgálják és elintézzék, — még azokat sem vizsgálták meg ugy, a mint kellett volna, jóllehet a bizottság már a múlt nyáron konstatálta azok igaz voltát, még sem nyert a nép semmi könnyítést, igy tehát nem csoda, ha a nép elkeseredett és kétségbeesett terveket koholt.“[1])

Köztudomású dolog volt az is, hogy a katonai főhadparancsnok és a kormányzó között a személyes viszony is a lehető legrosszabb volt, a minek következtében a lázadás első napjaiban — bár jóformán tőszomszédságban laktak — személyesen nem is érintkeztek.

A kormányszék bár észrevette a főhadparancsnokság átiratának ellene irányzott élét, azért másnap, november 5-ről kelt újabb átiratában elég tárgyilagos hangon figyelmeztette a főhadparancsnokságot, hogy a helyzet október 15-ike óta lényegesen megváltozott s ezért a főhadparancsnokságnak kötelessége a kitört lázadás elnyomására elegendő katonai erőt adni.

Ez átiratra b. Preiss főhadparancsnok másnap, november 6-án válaszolt, elmondván, hogy minő intézkedéseket tett az érkezett hírek hallatára, a melyeket különben nem tart elég hiteleseknek. Hunyad megyében az Orosz gyalogezred 3 százada

---

[1]) *Nic. Densusianu*: Revolutiunea lui Hora. 133—134. l.

van; de a legénység felerésze beteg lett a vármegyei hatóságtól elrendelt ide-oda járkálásban. E 3 századon kívül a Gyulai- és Orosz-ezredből még 10 századot küldöttek Hunyad megyébe. Az első határőrezred huszáraiból egy-egy század van Lozsárdon és Dobrán; Aranyoson pedig egy és fél escadron huszár a toscanai ezredből. Mindezek a csapatok Karp alezredes és Stojanich őrnagy parancsnoksága alatt állanak, kiket utasított, hogy mindenben egyetértőleg járjanak el a kormányszéki biztossal, a főispánnal és a megyei tisztviselőkkel, — de természetesen tartózkodva minden tettleges közbelépéstől.[1]) Egyébiránt a kormányszék ne vegye rossz néven a főhadparancsnoktól, ha a nélkül, hogy praejudikálni akarna, azon nézetének ád kifejezést, hogy a katonaság egymagában még nem lesz képes helyreállítani a rendet. Azt hiszi, hogy ehez szükséges a kormányszék közreműködése is s ezért küldjön ki egynehány biztost vagy ügyes papot, hogy ezek rábeszéljék a népet, hogy hagyjanak fel minden rendetlenkedéssel és vallják meg őszintén, hogy miért kezdették és miért folytatják ezt az embertelenséget és ki csábította őket erre és ha a parasztok őszintén megvallják mindezeket, a kormányszék orvosolja sérelmeiket. Ezeket akarja a kormányszék figyelmébe ajánlani addig is, mig bővebb és megbízhatóbb híreket kapna.

A főhadparancsnok ez átiratából világosan kitetszik, hogy a helyzetet teljesen félre ismerte. Azt hitte, hogy a nemesség túlságosan nagyítja a helyzet veszedelmességét és hogy a katonaság jelenléte minden tettleges beavatkozás nélkül is elégséges lesz arra, hogy a zavargások lecsendesedjenek, ha a közigazgatás rábeszélés és a bajok orvoslásának komoly igéretével az elégedetlenkedő népet megnyugtatja. És ez nem is csodálható, ha meggondoljuk, hogy megelőzően a vidéki csapat-parancsnokoktól minő jelentéseket kapott arra vonatkozóan, hogy minden bajnak gyökere a nemesség zsarnoksága, a megyei és a kincstári közigazgatás terén uralkodó visszaélések.

A főhadparancsnoknak ez az átirata mélyen megdobben

[1]) Jedoch sich von aller Thätigkeit ernstlich und ohnfehlbar zu enthalten.

tette, a kormányzót és a kormányszék tagjait. Bruckenthal félretéve a személyes feszültséget, másnap személyesen kereste fel a főhadparancsnokot és szóval is megismertetve vele a helyzetet, kérte, hogy térjen le elfoglalt álláspontjáról s adja meg a kívánt katonai segítséget. Báró Preiss kijelentette, hogy ragaszkodik álláspontjához s attól még az esetben sem térhet el, ha a parasztság mozgalma nagyobb és veszedelmesebb méretűvé lenne.

November 9-én Bruckenthal tudtára adta Preissnak, hogy ha a november 6-iki átiratában kifejezett álláspontjától el nem tér, akkor a kormányszék, tekintettel a fenyegető közveszedelemre, az ország törvényei értelmében el fogja rendelni a nemesi felkelést. Báró Preiss erre azt válaszolta, hogy nincs elegendő ok ilyen általános felkelés elrendelésére, a mely különben is nagyon sokba kerülne és elviselhetetlen terhet róna az országra. Nézete szerint abban az esetben, ha az oláhok lázadása általánossá lenne, akkor a nemesség és a polgárság saját biztonsága érdekében ott, a hol nem lenne katonai erő kéznél, tehetne védelmi intézkedéseket. Két nappal később, november 11-ikén Bruckenthal azt a javaslatot tette, hogy miután a lázadás terjedőben van s az Erdélyben állomásozó katonaság valószinűen nem lesz elegendő annak gyors elfojtására, a főhadparancsnok kérjen segítséget a Magyarország szomszédos részeiben állomásozó katonaság parancsnokaitól. Báró Preiss erre is azt felelte, hogy a veszedelem nem akkora, hogy kénytelen volna egy más országból kölcsönözni katonai segítséget. Egy ilyen segítségkérés sokkal fontosabbnak tüntetné fel a parasztlázadást, mint a mekkora tényleg, — azonkívül azt sem szabad feledni, hogy az Erdélylyel határos magyarországi részekben többnyire lovaskatonaság van, annak pedig nem sok hasznát lehet venni a lázadás főszínhelyét alkotó hegyes vidékeken.

Ez a sajátságos huzavona később II. József császárnak is tudomására jutott, a ki őket ezért felelősségre is vonta, különös neheztelését fejezvén ki a miatt, hogy személyes érintkezés és szóbeli megállapodások helyett ezt a rendkívül fontos és sürgős ügyet hosszadalmas írásbeli eljárás tárgyává tették. Ezzel szemben Bruckenthal deczember 5-én az udvari kanczelláriához védőiratot nyújtott be, melyben annak igazolására, hogy miért nem

igyekeztek szóbeli megállapodások útján jutni megegyezésre. felhozta Preiss főhadparancsnoknak azon hevességét, melyet a november 7-ki értekezlet alkalmával tanusított s azon nyilatkozatát, hogy „a katonai intézkedésekért a felelősség egyedül őt illeti s igy azokat egyedül rá is kell bízni.“ E miatt ilyen vegyes tanácskozások tartását nem vélhették tovább szükségesnek, annyival is inkább, mert „a gróf Teleki Sándor befogatása alkalmával a főhadparancsnok s közöttem folyt levelezésből Excellentiád bölcsen átlátni méltóztatott, hogy mi az ilynemű ügyekre nézve mikép állunk s milyen nehezen lehet abban tovább haladni; de biztosíthatom Excellentiádat, hogy a szóbeli értekezések még kevésbbé sikerültek, mert egymást teljességgel meg nem értettük.“ [1])

A lázadás szinhelyén állomásozó katonaság parancsnokai a főhadparancsnokságtól nyert utasítások következtében hasonló magatartást tanusítottak. Inkább csak felfegyverzett semleges nézők voltak, mintsem a lázadás erélyes elnyomói. A tettleges közbelépéstől még a legégetőbb szükség alkalmával is óvakodtak. Garmadával lehetne idézni eseteket a mozgalom hivatalos irataiból annak igazolására, hogy mily bűnös és veszedelmes volt a katonaság magatartása a lázadás első felében és mennyiben járult ahoz, hogy a mozgalom, melyet kezdetben némi kis erélylyel el lehetett volna fojtani, egyikévé legyen a legvéresebb és a legszörnyűbb parasztlázadásoknak. Térszűke miatt azonban meg kell elégednünk egy-két frappánsabb és feltünőbb eset megismertetésével.

Baló László alsófejérmegyei alispán november 8-ról jelenti a kormányszéknek, hogy a kormányszék azon rendeleteit, melyek a lázadás elnyomását illetően intézkedtek, közölte Schultz ezredessel és Hellebran Antallal. Mig az előbbi az előfordulható esetekben a kitelhető segitségadásra késznek nyilatkozott, addig Hellebran ezredes sok nehézséget csinált. Igy a megyei tisztek sürgető kérését nem vette számba és nem adott Nagy-Enyed

[1]) Ich kann aber E. E. versichern, dass die mündliche Concertationen noch weniger gelangen, weil man sich durchaus nicht verstand Bruckenthal jelentése gróf Eszterházi kanczellárhoz l. *Szilágyi Ferencz*. A Hóra-világ Erdélyben. 93—94. l.

őrzésére 50 huszárt. Ugyancsak Baló László jelenti november 24-ről, hogy a Magyar-Igennél időző fegyveres nemesekkel s az ott levő huszár-csapattal egyesulni akart az oláhok uldozésére, de e czéljat el nem érheté a hadirend miatt, mert „azok a bellicumtól jövő parancsolatjok által meggátoltattak, hogy velunk a havasokra a tolvajok után jőjjenek, sőt az is meg van nekik parancsolva, hogy az ide lejövő tolvajságot is kergessék ugyan vissza, de ne öljék, ne vágják."

Fábián Dániel kormányszéki számvevőségi lajstromozó, mint kormányszéki biztos november 10-ről jelenti a kormányszéknek: Echinger székely huszár-századost az Alvinczen és Borbereken elkövetett dúlások után kérve-kérte, hogy keresztül vonulva Alvinczen, a garázdálkodó oláhokat kergesse szét. A kapitány meg is igérte, de másnap, november 8-án fájdalommal tapasztalta, hogy a kapitány a lázadók szétkergetésére semmi intézkedést sem tett, azt állítván, hogy semmi rendelete sincs arra vonatkozóan, hogy Alvincznek katonai segitséget adjon. Csak nagy nehezen birhatta rá, hogy századával azon az utczán vonuljon végig, a melyik épen abban a perczben az olahok dúlásának szinhelye volt. Az elrejtőzött lakosok meglátván a katonaságot, rejtekhelyeikből előjöttek s ujjal mutattak a rabló oláhokra, de a kapitányt a szemeláttára történt tolvajságok sem birták rá, hogy csak egy perczig is megállapodjék. Hasonló jelenet ismétlődött Borbereken is, hol a katonákat megpillantó oláhok szétszaladtak ugyan, de a katonaság elvonulásával garázdálkodásaikat tovább folytatták, mintha semmi sem történt volna. November 9-én Gyulafehérvárott írásban kérte a vár parancsnokát, hogy Alvinczre küldjön legalább 30 katonát, de azt a választ kapta, hogy a várparancsnoknak nincsen arra rendelete, hogy a tolvajoktól háborgatott helyekre katonai erőt küldjön, a nélkül pedig a jelenlegi felette kényes körülmények között semmit sem tehet.

Azután, hogy november 9-én Kloska csapatja Szolcsvát és Toroczkó Szent-Gyorgyot feldúlta, a tordai-, szindi-, túri- és komjátszegi nemesek, számszerint 72-en a Szolcsván összegyült mintegy 200 főnyi oláhságot szétugrasztották s közülök mintegy 80—85-öt elfogtak. Ezalatt a Hertelendi kapitány és Inczédi had-

nagy által vezérelt 43 főnyi huszárság is megérkezett és együttesen vallatás alá vették a foglyokat. Egyszerre Ponor felől a hegyekről nagy lármával, lövöldözéssel nagyszámú oláhság közeledett. Ezt látván Hertelendy kapitány, a huszársággal a szolcsvai hídhoz vonúlt, majd a három kápláraljára oszolt nemesség is, a melynek élén Kerekes postamester és Boros szolgabiró állottak — oda ment, mig a szomszédos hegy-oldalakat szükséges elővigyázatúl gyalogság szállotta meg. Ekkor a kapitány két előre küldött huszárral az oláhoknak jelt adatott, hogy velök valami beszéde van s egyszersmind megparancsolá, hogy senki helyéből ki ne mozduljon. Maga két huszárral a közbeneső Aranyos innenső partján felfelé indult. Mig a lázadók a tulsó parton állottak. Kerekes is a kapitány után ment, hogy hallja és lássa: mi történik? „Kapitány Hertelendy úr elejökbe terjeszti szép szóval, mely veszedelmes dologban indultak meg, egyszersmind ajánlá a tolvajoknak az Ő Felségétől megnyerendő gratiát, ha lakhelyekre visszatérvén, a fellázadt népet lecsendesítik s lármának indítóját (kit ők Hórának hívnak) kézbe szolgáltatják, melyet ők ugy igértenek meg, ha az elfogott rabokat is elbocsátanák; ezt megigérvén nekik kapitány Hertelendy úr, nekem, Borosnak, a hídhoz visszajövén, igy szóla: Uram! szolgabiró uram, itt egyéb mód nincs, hanem hogy a rabokat szabadon bocsássuk. Én itt oly accordára mentem a tolvajok itt levő vezérével, Torda nevűvel, hogy ők lecsendesedjenek, haza takarodjanak és Hóra vezéreket kézbe adják, mi pedig a rabokat elbocsássuk és őket ne bántsuk, én, Boros János (mivel a kapitány a General-Commando ily rendelését a leendő accorda iránt producálá) elmenék és a rabokat a hídhoz hozám. A híd tulsó végén Hertelendy kapitány és Inczédi hadnagy urakkal és Kerekessel akkor is erről beszélő tolvajokat megoldván, által bocsatám a legelső rabot, ki épen azon Torda nevű tolvaj fia volt.“ [1])

A Maros-Vásárhelyre szorult nemesség 1784. november 27-ről folyamodást adott be az udvari kanczelláriához, melyben a kérelmezők a katonaság magatartását igy jellemzik: „Melyek-

[1]) Kerekes és Boros jelentése. Lasd Szilágyi F. A Hóra-világ Erdélyben 98. l.

hez — még hozzá ragasztani bátorkodunk azt is, a mit három királyi tábla íródiákjainak, kik magok személyesen jelen voltanak a Hátszeg vidékén történt pusztítások között, hitek alatt adott és a mélt. guberniumhoz is beküldött bizonyságtételekből bizonyosan irhatunk: Hogy a Hátszegen levő limitaneusoknak kapitánnyok az ablakából nézte a boldogfalvi udvaroknak iszonyú pusztítását, égetését, mégis nem hogy népet indított volna a gyilkos tolvajokra; sőt valami ötön, haton az odaszorult nemesség közűl a viczeispánnak interpositiója mellett kéredzettek ki, hogy reájok üthetnének s azt felelte: ugy menyjenek ki, hogy többször vissza nem bocsátja őket! Sőt ugyanazon kanczellisták vallásából kitetszik, miként részesedtenek némely limitaneus katonák is azon prédálásban." — Schultz alezredesről pedig ezt írják: „szemeláttára Biró Miklós jó, nemes atyánkfiát szőlőjében dolgozó emberei mellől agyonverték. Szotyori Istvánnét, Inczédi házból született nemes-asszonyt, háza felprédálása mellett felmészárolták, mégis vice colonellus Schultz úr kergetésektől megszűnvén, amazoknak időt s szivet hagyott a Toroczkó-Szent-Györgyön végbevitt iszonyatos pusztításokra."

Csepi László kapitány, ki egy század katonasággal volt a zarándi kerületbe küldve, „semmit sem dolgozván, nézte a ribiczei tüzet, sőt, a mig egy csoport oláhval, kik Lunkától Ribiczére sietnek vala prédálni, beszélgetett, katonáival puskájokat a kerthez támasztatta." [1]) Schultz alezredes és Probst hadnagy a krakói nemes udvarok felprédálását végig nézték a nélkül, hogy valamit tettek volna a rablások megakadályozására. Mielőtt az oláhok Krakó alá értek, Probst hadnagy katonáival együtt a La Pereu Turkuluj nevű helyen abból a négy ökörből, melyet a lázadók Pap László püspöki tiszttartótól raboltak el és levágtak, vígan lakomázott s egyúttal a helység oltalmára kért katonaságot megtagadta. A Marschante alezredes parancsnoksága alatt álló katonaság szemével látta, hogy mint pusztították el a lázadók Solymos, Harró, Berekszó, Keménd, Bábolna stb. községekben a nemesek házait. Az adatok további szaporítása nélkül is bátran

[1]) Kolozsvári Nagy Naptár 1865. 109. l.

kimondhatjuk, hogy a Hóra-lázadás az első két hétben a katonaság valóságos passiv assistentiája mellett folyt.

„Igy történt az, — mondja Densusianu [1]) — hogy a császári hadsereg majdnem mindenütt csak szemlélő magatartást tanusított a forradalommal szemben. A különböző csapatok parancsnokai végig nézték, hogy mint alakulnak meg a parasztok csapatai, mint törnek a nemesek udvaraira, mint végezik ki volt uraikat, mint égetik le házaikat s mint hordják el vagyonukat kocsikkal és csolnakokkal. És ezek a parancsnokok süketek és némák maradtak a nemesek minden kérésével szemben. Néhol azt mondották: nincs rendeletök a közbelépésre, vagy ezek a rendeletek csak más kerületek területén hatalmazzák fel őket erre. Több ízben olyan helyekre érkezvén, a hol a parasztok már prédáltak, gyilkoltak és égettek, a katonák is ugy beszéltek, hogy a románok csak a nemességet pusztítják ki s nem egyúttal az adófizető népet is, sőt a határőr katonák még azt is hozzátették, hogy két hét múlva a románok egyedül lesznek Erdély urai. Az is megtörtént, hogy némely helyen ők is részt vettek a dúlásokban. Ily körülmények között a népnek bátorsága megnőtt és Hóra azon szavai, hogy a császári hadsereg nem fog ellenök szegülni, igazoltaknak látszottak. „És ha valahol megtörtént — mondák a parasztok, — hogy a katonák a mieinkre lőttek, ez csak a magyarok mesterkedéseire történhetett meg. Stojanich horvát, a másik magyar, de íme most ők sem mernek semmit ellenünk tenni, mert hallottuk, hogy most erre vonatkozóan ők is parancsot kaptak.“

Érdekes, hogy Densusianunak, ki a Hóra-lázadás történetét a dáko-román történetírói felfogás szerint dolgozta fel, e nézete mennyiben megegyezik az erdélyi nemeseknek azon felfogásával, melyet Jankovics kir. biztoshoz nyujtottak be: „Minekutána militaris succursus adatott volna is, a katonatiszt urak nem hogy ezen tűznek megoltásában annak rendi szerint igyekeztek, a rebellis, pusztító, prédáló, égető és öldöklő oláh serget elszéleszteni, fogni, lőni és vágni kivánták volna, de sőt hozzájok nagy engedelmességgel viseltettek, velek hazánk örökös gyalázatjára,

[1]) *Nic. Densusianu*: Revolutiunea lui Hora. 247. l.

mint valóságos idegen ellenséggel a békességről tractáltak, velek ettek, ittak és több alacsonságra is vetemedtek, melyet idezárt hiteles testimoniumaink valóságosan bizonyítanak; ez alatt az engedelem alatt nevekedett a veszedelem, a rebellisek szivet vettek, magokat erősítették és jobban is megerősödtek azon általános hiedelmekben, melyet Hóra s utána az oláh papok s más hasonló impostorok, coryphaeusok istentelen hitegetésökből vettenek volt. El is borította volna minden kétségeken kívül egész hazánkat a veszedelem már eddig, ha az ártatlan és a maga uralkodójához tökéletes hívségét sok ízben bizonyított uraság és nemesség maga oltalmára fegyverben állani kényteleníttetvén, sok helyeken a paraszt oláhság dühösségeinek eleibe nem állott volna." [1])

Hogy a kormányszék a kitört lázadás elfojtására szükséges katonai segítség kieszközlésére minő tárgyalásokat folytatott a főhadparancsnoksággal, azt már láttuk. Ezzel azonban nem elégedett meg, hanem a maga hatáskörében, az adott körülményekhez képest igyekezett mindent megtenni a lázadás lecsendesítésére vagy legalább tovább terjedésének meggátlására.

A legnagyobb nehézség abban állott, hogy a közigazgatási apparatus azon a területen, hol a lázadás kitört, mindjárt az első napokban majdnem teljesen megszünt működni. Bornemissza János Hunyad- és Kemény Simon alsófehérmegyei főispánok azonnal Szebenbe menekültek. A kormányszék őket ezért szigorúan megdorgálta és utasította, hogy haladéktalanúl visszatérjenek megyéjökbe.[2]) Azután az ország minden törvényhatósá-

---

[1]) „Nagy Erdélyországában az fene oláhságnak lecsendesitésére és feltámadások s pártütések valóságos okainak kikeresésére rendeltetett kir. Comissióhoz alázatos jelentése — az erdélyi megszomorittatott és részszerint utolsó pusztulasra jutott uraságnak és magyarságnak." Jankovicsféle gyűjtemény. Nemzeti Muzeum.

[2]) Auch dem Obergespan des Hunyader-Comitats, welcher denselben verlassen und hieher nach Hermannstadt gekommen war, wurde der schärfste Verweis deswegen gegeben, und der gemessene Befehl ertheilet, sich alsogleich dahin zu verfügen, und einverständlich mit dem Obristlieutnant von Karp fur zugehen." A gubernium november 8-ról tett jelentése Ő felségéhez.

gaihoz egy kilencz pontból álló utasítást küldött, melyben elsősorban szigorúan meghagyta a főbb megyei tisztviselőknek, hogy minden körülmények között megyéjök területén maradjanak, valamint a járási tisztviselőknek is, hogy járásukban és kerületeikben maradva, a nép mozgalmaira a legszigorúbban ügyeljenek. A falukban a néptől a fegyvereket szép módjával szedjék el. A városokban azon kereskedőknek, kik lőport árultak, szigorúan meghagyták, hogy a parasztoknak lőport semmi szin alatt se adjanak. Minden faluban felelős éjjeli őröket állítottak fel, kiknek kötelességök volt az utasokra felvigyázni s azoknak útleveleit megvizsgálni, számon tartani a faluból elutazó parasztokat s őket esetleg kérdőre is vonni. A járási tisztviselőknek kötelességükké tétetett még az is, hogy a szomszédos járások tisztviselőivel mindenben egyetértően járjanak el és az utakat és a hidakat jókarban tartsák. Az erély és az éberség mellett a néppel való szelid és igazságos bánásmód is szigorúan lelkökre köttetett: „a magok kerületében és járásában akár magán okból, akár közügyben utazzanak, minden zsarolástól, pénz csikarástól s a nép kizsebelésétől hivataluknak feltétlen elvesztése s a kétszeres visszatérítésben való elmarasztalás terhe alatt óvakodjanak." A korbeli közigazgatás gyarlóságait s azzal kapcsolatosan a nép elkeseredésének okait is rikító színben mutató e rendeletet nagyon is a maga rendjén, de egy kissé elkésve adta ki a kormányszék.

November 8-án Bruckenthal Mihályt, a kormányzó öcsesét kormányszéki biztossá nevezi ki a kormányszék s a következő utasításokkal látja el:

a) „A biztos főgondja legyen a lázadás lecsillapitása, mire nézve az idő és körülmények szerint intézkedjék s a mennyire lehetséges leend, a közcsendesség s bátorság helyreállítása verontás nélkül s az elcsábított együgyü emberek kiméletével eszközöltessék. *b)* A kóborló csapatok számáról, vezéreiről, a felkelés okairól s a pártütöktől elkövetett gonosztettekről s további szándékukról, közikbe vegyülő s megbizható kémek útján teljesen hiteles adatokat szerezzen be. *c)* A biztos mellé rendeltetik a görög nem egyesült püspök, ki az alatta levő esperesek, popák vagy más biztos emberek által igyekezzék a népet lecsendesíteni.

6*

sőt, ha a szükség kivánná, maga személyesen menjen a lázadókhoz s e czélból élőszóval igyekezzék rájuk hatni s őket az engedelmességre visszatériteni. *d)* Azon esetben, ha a lázadás némileg már csendesednék s a körülmények azt engednék, a biztos a főczinkosok elfogásáért s kézbe adásáért 20—50, sőt több aranyat is igérjen jutalmul s ez alkalommal nemcsak a főczinkosokat kézhez adóknak, de más alattvalóknak is, ha csak néplázítók nem voltak, nyújtson reményt arra, hogy a kormányszék közbocsánat adásáért Ő Felségénél közben fog járni. *e)* Ha békés úton s a nép intése és oktatása által a lázadást lecsendesiteni nem lehetne, de a végett a katonaságnak kellene a kiadott parancsok értelmében eljárni, — ez esetben a kormánybiztosnak egyéb teendője nem lesz, mint tudósításait a vezérlő tiszttel közölni s őket a körülmények szerint figyelmeztetni, hogy hol kellene legsürgősebben katonai erőt alkalmazni. *f)* A kormánybiztosnak szükséges fedezetül és személye bátorságáért 20 katona adatik egy káplár parancsnoksága alatt. *g)* Rendkívüli s előre nem látható, gyors intézkedést kivánó esetekben a biztos felhatalmaztatik mindent haladéktalanúl megtenni és elrendelni, mi a lázadás lecsillapitására s a veszélyben forgók megmentésére szükséges."

Az újonnan kinevezett kormányszéki biztos tartózkodásának helyéül Szász-Sebest jelölték ki. Szebenből elindulván, november 11-én, épen országos vásár napján érkezett meg Szerdahelyre s itt az összegyűlt nép előtt kihirdettette, hogy mily tévedés azt hinni és terjeszteni, mintha a lázadást a császár maga is pártolná. A kormányszék körrendeletét, melynek czélja volt a népet felvilágosítani s melyet nagyobb elterjedés kedvéért román nyelven is kinyomattak, a közigazgatási tisztviselők megkisérlették más helyen is kihirdetni, de általában véve nem sok eredménynyel,- sőt még azt sem lehetett elérni, hogy több helyen a kihirdetést botrányos zavargások ne kövessék, vagy épen meg ne akadályozzák. A hangulat jellemzéséül csak egy esetet említek fel. November 15-én a Zalathnán állomásozó Richard kapitány e rendeletet három lovas-katonától elküldötte Mogos községébe, hogy az odavaló oláh pap a népnek hirdesse ki. A pap a megbizatást teljesitette is, de Uibár Urs, ki magát Hóra fiának

adta ki és a ki ekkor, mintegy 280 főnyi lázadó csapattal a községben volt, a pap kezéből felolvasás után kiragadta a körlevelet, lábával rátaposott s azután leköpte. A biró s egy-két józanabb gondolkozású mogosi paraszt azonban őt félretaszították s a körlevelet a földről felvették. Ekkor Uibár Urs arany-paszomántos csákójának s lovának hátrahagyásával futni kezdett. A katonák utána szaladtak és elfogták. Az oláhok azonban kiszabadították s a katonákat visszatérésre kényszerítették, kik azonban lovát és csákóját is magukkal vitték.

A kormányszék nem késett *Nikitics* Gedeon görög-keleti püspököt személyesen is utasítani, hogy csatlakozzék Bruckenthal Mihály kormányszéki biztoshoz és kisérje el mindenüvé utazásában s igyekezzék odahatni, hogy a gör. keleti papság a népre mérséklően hasson. Nikitics készségesen s minden habozás nélkül tett eleget a kormányszék felszólításának. A kormányszéki biztossal Szász-Sebesbe ment s a kormányszék rendeletét Szerdahelyen az összegyűlt népnek maga hirdette ki. Szerdahelyről pedig Gyulafehérvárra sietett és itt egy hetivásár alkalmával a parasztokat megdorgálta s lelkökre kötötte, hogy jövőre óvakodjanak minden kihágástól. Gyulafehérvárról visszatért Szász-Sebesbe, a honnan pásztor-leveleket küldött a lázadás területét alkotó vármegyék összes espereseihez és papjaihoz, a kiket felszólította, hogy haladéktalanúl járják be a gondjaikra bizott községeket, gyűjtsék össze azokban a népet s olvassák fel nekik a kormányszék rendeleteit, igyekezvén felvilágositani Hóra és az őt követő parasztok gonosz tetteiről s azoknak káros következményeiről.

November 16-ról kelt körlevelében Nikitics püspök Hóráról a következőképen nyilatkozott: „Hóra, a lázadók feje még mindig nem hagyott fel gonosz tetteivel és hazudozásaival, melyek ellenkeznek az Isten, a császár, az egyház és a püspökség törvényeivel. Ezért tehát ezennel a császár nevében megparancsoljuk, hogy ezentúl egyetlen román se merészelje Hóra hazudozásait meghallgatni: ne menjen hozzá, sem az általa tartandó gyűlésekre; ne is adjon neki vagy embereinek semmiféle segitséget se nyiltan, se titokban." E rendelet következtében a gör. kel. klerus főbb papjai siettek is a püspök rendeletent tel-

jesíteni. Adamovics József esperes a zalathnai uradalom falvait s az Aranyos völgyét járta be, Sanzianu János esperes pedig a zarándi kerületet. Popovics János, Popa György, Popa Salamon esperesek pedig a magok esperességi kerületökben igyekeztek a népet felvilágosítani arról, hogy mily veszedelmes dologba fogtak Hóra és követői s hogy minő istentelen hazugság azt állítani, hogy Hórát maga a császár hatalmazta fel a magyarok és a nemesek kiirtására.

Szász-Sebesből a püspök Szászvárosra és Dévára ment. E két helyen összehivatta a környék papjait és minden községből 2—3 értelmesebb embert. Ezek előtt megmagyarázta a lázadás bűnös és veszedelmes voltát s felszólította, hogy ezentúl engedelmeskedjenek a kormányszék, a hatóságok és a földesurak rendeleteinek s teljesítsék jobbágyi kötelességeiket. Ha előtte egy-két pap magaviselete gyanusnak látszott, felszólította a katonaságot, hogy az illetőt azonnal fogja el. Popovics János volt vikáriust Szász-Sebesre küldötte Bruckenthal Mihályhoz, felkérve ez utóbbit, hogy miután Hunyad megye rendei nem tartják megbízható embernek, a nyugalom és csendesség okáért tartsa maga mellett, mig vége lesz a lázadásnak.

Hasonló magatartást tanusítottak Petrovics aradi, Popovics verseczi gör. keleti és Bob János balázsfalvi gör. kath. püspökök is, sőt Petrovics aradi püspök személyesen ment a halmágyi kerületbe, hogy felvilágosítsa a népet. A román püspökök e korrekt és loyalis magatartása természetesen nem tetszik a dako-román szellemű történetíróknak. „A szegény népért e püspökök egyike sem tett még annyit sem, mint Schultz alezredes és Molnár szemorvos tettek. Közülök egynek sem volt bátorsága és kötelességérzete felvilágosítani a kormányt e forradalom igazi okairól, a jobbágyság szörnyű sorsáról és a klerus tűrhetetlen állapotáról. Mily messze mögötte maradnak ezek a félénk alakok az örökre halhatatlan Kleinnak!“ — írja Densusianu.

Mihelyt a nemesség, a Hunyad-megyebeli nemesség dévai ellenállásának példáján okulva, összeszedte magát és ellenállott a lázadóknak, az elfogott lázadók száma is egyre növekedett. A dévai, vajda-hunyadi és a gyulafehérvári börtönök zsufolásig megteltek foglyokkal. A dévai rögtönitélő biróság elhamarkodott

itélete kötelességévé tette a kormányszéknek, hogy hasonló hibák elkerülése miatt, kellő intézkedéseket tegyen és utasításokat adjon a foglyokkal való elbánásra is.

November 15-én egy rendeletet adott ki a kormányszék e tárgyban is. Mindenekelőtt meghagyja az illető hatóságoknak, hogy a foglyokat, köztök külömbséget téve, oszszák három osztályba. Azokat, kiket kezükben fegyverrel fogtak el, oszszák az első osztályba, azokat, a kik mint támadók és makacs ellenszegülők estek fogságba, a másodikba és végűl a harmadikba mindazokat, kik a főczinkosoktól elcsábítva, a lázadó tömeghez csatlakoztak, vagy mint részegek itt-ott prédálás közben kerültek kézre. A két utolsó osztálybeliek közűl azokat, kik abból a törvényhatóságból valók, melynek területén fogságban vannak, az adott utasítások értelmében vonják feleletre, nevüket és lakásuk helyét jegyezzék fel és szorítsák az elrablott zsákmány bevallására. Azokat, kik megelőzően magokat csendesen viselték s nem gyanusok, miután elkövetett vétkeikhez mért testi büntetésben részesítették s figyelmeztették a fejedelem, a tisztviselők és a földesurak iránt való hűségre, bocsássák szabadon, meghagyva nekik, hogy otthon magukat csendesen viseljék, mert visszaesés esetén szigorúbban fognak bűnhödni. Azon rabokkal, kik más törvényhatóság területéről valók, szintén hasonló eljárást kell követni, de neveiket az illetékes tisztviselőkkel közölni kell, a kiknek aztán kötelességök lesz figyelemmel kisérni, hogy odahaza megtartották-e, mit szabadon bocsáttatásuk alkalmával igértek? Az első osztálybeli rabokat, azaz a fölkelt nép vezéreit, a főczinkosokat szigorúan kérdőre kell vonni s börtönben tartani, de ott velök a kiadott rendeletek értelmében kell bánni. Ezek a kiadott rendeletek pedig II. József azon rendeletei voltak, melyek a régi erdélyi bűnügyi igazságszolgáltatás keménységét, sőt kegyetlen szigorúságát nagyban enyhítették, a mennyiben a vizsgálat régi eszközét, a benignum examen-t, azaz a „súlyos botoztatás"-t eltörölték.

VI.

A béke-alkudozások.

Teleki gróf véleménye Schultz alezredes békealkudozásáról. Probst hadnagy küldetése. Értekezése a parasztokkal és a parasztok kívánalmai. Probst hadnagy jelentést tesz Schultz alezredesnek. Schultz és Kloska találkozása. Vibár Urs, mint Hóra állítólagos fia. Schultz és Kloska értekezése. A nyolcznapi fegyverszünet. Egy tervbe vett második értekezlet november 19-én Topánfalván. Schultz jelentkezése Bruckenthal kormányzónál. A főhadparancsnokság átküldi Schultz jelentését a kormányszéknek. A kormányszék erre vonatkozó véleménye és felelete. Schultz a főhadparancsnokság intencziói szerint cselekedett. Miért tartotta szükségesnek a főhadparancsnokság e békealkudozásokat? Volt-e erre vonatkozóan eszmecsere a főhadparancsnokság és a kormányszék között? E két hatóság felfogása mennyiben volt eltérő? Schultz példáját követték az egyes katonai csapatparancsnokok is. Miben állott ez alkudozások tényleges haszna? Schultz alezredes Topánfalvára megy. Vibár Urs találkozik Hórával. A Hóráékkal folytatott értekezlet. Miért maradt sikertelen az értekezlet? Bruckenthal Mihály biztos jelentése az oláhság hangulatáról. A jobbágyság hangulata ez időben annyira izgatott volt, hogy általános parasztlázadástól lehetett tartani. Mire határozza el magát a helyzet nyomása alatt a kormányszék? Molnár szemorvos zarándi küldetése. Találkozása Krizsánnal. A lázadó oláh parasztok panaszai és követelései. A 15 napi fegyverszünet megkötése. A lázadó oláh jobbágyok béke-ultimátuma. A nemesség a veszedelemben nem csügged el. Az alsófehérmegyei nemesség fegyverkezik. Példáját követik Hunyad- és Küküllő megyék is. A székelyföldi nemesség, sőt a határos magyarországi vármegyék is fegyverkeznek. A kolozsmegyei nemesi felkelés szervezete. Az általános harczias hangulat. A nemesség harczi készülődései megdöbbentik II. Józsefet is.

„Ekkor történt, hogy székely huszáralezredes, Schultz — irja id. gróf Teleki Domokos[1]) — csapatjai élén Tibor nevű falunál a rablókkal találkozván, ott velök pajtáskodott, az általuk mutatott aranyozott keresztet megcsókolta, tisztjeivel megcsókoltatta, azon irományt, melylyel a lázadás főnökei a nép ámi-

[1]) A Hora támadás története. 40. l.

tására éltek, felolvasván, nem hogy a népet felvilágosította volna. hanem az okmány ezen első szavainál „Nos Josephus" — fejét meghajtotta s a pecsétet kereken felmutatta; végül pedig 8 napi fegyverszünetet kötött s felsőbb helybenhagyás végett bizonyos békepontokat vitt magával Szebenbe." „Velek hazánk örökös gyalázatjára, irják erre vonatkozóan az erdélyi nemesek Jankovics kir. biztoshoz benyújtott kérelmükben — mint valóságos idegen ellenséggel a békességről traktáltak."

Már elbeszéltük, hogy november 10-én Kloska és Krizsán csapatjai Krakóban a végre egyesültek, hogy Gáldon Kemény Simon, alsófehérmegyei főispán kastélyát feldúlják s őt magát kézrekerítve, elevenen megnyúzzák. Czéljokat azonban nem érhették el, mert Schultz alezredes egy tekintélyesebb katonai csapat élén épen ezen a napon vonult be Gáldra és Probst hadnagyot Kloskához küldötte, hogy vele alkudozzék. Probst hadnagy, mint román eredetű s a román nyelvet teljesen biró egyén a legalkalmasabbnak mutatkozott erre. Mintegy 24 huszár kiséretében indult útnak és november 10-én estefelé a La Pereu Turkuluj (török pataka) nevű völgyben találkozott a lázadókkal.

Probst a helyszinére érkezvén, kijelentette, hogy a lázadók vezérével akar beszélni. Erre a tömegből előlépett két fegyveres paraszt és azt kérdezték a hadnagytól: mit akar és kinek a pártján van: a császárén-e vagy az urakén? Prebst azt felelte, hogy a parasztok biztonsága végett küldetett a vidékre. Mire a parasztok megjegyezték, hogy az ő bátorságuk abban állana, ha a hadnagy nekik fegyvert adna s a jobbágyság alól való felszabadulásuk hirét hozná. Miután látták, hogy a hadnagy román nemzetiségű és azt hitték, hogy az ő vallásukon is van, a következő három pontba foglalva, előadták követeléseiket:

1) legyenek mentesek a jobbágyságtól;

2) legyenek határőrségi katonákká;

3) bocsássák szabadon azokat az embereket, kik jelenleg Gáldon börtönbe vannak zárva.

Probst hadnagy jelentése szerint ez alkalommal mintegy 1400 ember volt összegyűlve, kikhez folytonosan ujabb meg ujabb csapatok érkeztek. Két kapitány vezetése alatt állottak. Egyik Kloska volt, a másik egy Birla Gábor nevezetü remetei

egyéniség. Kloska fegyverzete puskából és egy üres kardhüvelyből állott. Társának puskán kivül pisztolyai is voltak. Lőszerük és eleségük jóformán semmi sem volt. A hadnagy kérdezősködéseire kijelentették, hogy szándékuk az összes nemességet kiirtani. A mi a császáré, azt nem bántják, de a kálvinistákat és az unitáriusokat papjaikkal a magok hitére kereszteltetik. Mindezt azért teszik, mert erre a császártól parancsolatot kaptak. Mikor a hadnagy arra kérte őket, hogy mutassák meg neki a császár erre vonatkozó parancsát, egyik kapitány egy negyedív papiroson megmutatta román fordításban azt a kanczelláriai végzést, melyet Hóra 1784. április havában kapott [1] s melyben, mint Probst hadnagy hozzá teszi, egyáltalán semmiféle indíték sem volt erre a lázadásra.

Probst hadnagy jelentését Schultz alezredes Magyar-Igen és Czelna között vette. Útban volt épen Krakó felé, hogy az ottani dúlásokat, mint maga mondja jelentésében, megakadályozza. Késön érkezett, mert már minden el volt pusztítva s a lázadó parasztok nagy számú serege visszavonult a helységet környező hegyekre. Mikor az elpusztított gróf Székely-féle udvarba belovagolt, egy gyanús emberrel találkozott, kit, miután a hozzá intézett kérdésekre érthetetlen és ellenmondó feleleteket adott, megkötöztetett és Gáldra küldött. Az elfogott gyanús ember épen Probst hadnagy küldötte, Péter lupsai pópa volt. Ezt megtudva, Schultz alezredes maga is visszatért Gáldra, hol a papot kötelékeitől feloldatva, kihallgatta.

Másnap egy altisztet véve maga mellé, elindult, hogy a lázadók csapatját személyesen keresse fel. Útközben találkozott a

[1] Ez az állítólagos császári parancs, melyre Hóra annyiszor hivatkozott s melyet később Hóra tarisznyájaban meg is találtak, az eredeti latin nyelven a következőképen hangzik: „674. Disponitur sub hodierno ad gubernium, ut cum querelae supplicantium nunc recte sub incude versentur, ad secuturam usque earum decisionem ipsos, ipsorumque deputatos contra omnes indebitas persecutiones manuteneant; Supplicantium proinde erit, cum ipsorum praesentia nihil seu ad accelerationem, seu ad favorem negotii sui conducere possit, semet domum conferre et ibidem eventum illius proxime secuturum pacate opperiri. — Ex Consilio Cancellariae Regiae Hungar. Trannicae Aulicae. Viennae 13-tia Apr. 1784. Franciscus *Horváth*.

küldetéséből visszatérő Probst hadnagygyal. Csakhamar észrevették, hogy a Nagy-Enyed felé vezető úton nagyszámú oláh csapat megy. Visszakiabálták a parasztokat s értésökre adták, hogy mit akarnak. Nem sok időbe került, csakhamar eléjökbe jött lóháton Kloska is hat fegyvertelen gyalog-oláhtól kisérve, a kik azt kérdezték Schultztól, hogy a császár pártján van-e vagy az urakén? Erre Schultz azt felelte, hogy mint katonatisztről tudhatják, hogy a császár pártján kell lennie és azt kérdezte Kloskától, hogy ő-e a főkapitány?

Kloska e kérdésre azt a választ adta, hogy e csapat főkapitánya Hóra fia, Juon. Ő csak a második kapitány és rögtön belekezdett a panaszok felsorolásába. Schultz alezredes félbeszakította és azt mondotta, hogy az értekezletre jöjjön elé a csapatból Hóra Juon és az a pap is, ki velök van bizonyára. Kloska erre azt felelte: A pap nem jöhet elő, mert az Probst hadnagyhoz ment, a mi pedig Hórát illeti, Hóra és ő teljesen egyek. Különben is Hóra most nincs itt, de majd eljön. Ekkor az állítólagos Hóra Juon is egy kis aranyozott keresztet tartva maga előtt, egész csapatjával együtt Schultz felé indult. Schultz rájok kiáltott, hogy a csapat maradjon vissza és csak a kapitányok jöjjenek hozzá. Ekkor Kloska és Hora Juon három más ember társaságában az aranyozott keresztet is magokkal hozva, Schultz elé léptek s neki kezet adva, kijelentették, hogy Ő felségének mindnyájan hűséges alattvalói.

Schultz mindenekelőtt azt kérdezte tőlök, hogy miért csődítettek össze annyi népet?

E kérdésre előadták mindazt, a mit megelőzően Probst hadnagygyal is közöltek, hozzátevén, hogy az ő ügyök egyúttal az egész ország ügye is. Több mint 7 éve panaszkodnak előbb élvezett jogaik visszanyeréseért, de nem nyertek idáig semmi könnyítést. E körülménytől kényszerítve, Hóra útján, ki személyesen utazott Bécsbe, Ő felségénél több ízben alázatosan panaszkodtak is. Folyamodásukra egy végzést kaptak, melynek román nyelvű fordítását neki bemutatják s a melyben igéretet kaptak, hogy panaszaik orvosoltatni fognak és ők most csak e végzés alapján állanak. Igaz ugyan, hogy a kormányszék ugyokban vizsgálatot inditott, de ezt a vizsgálatot könnyen vették és te-

lületesen is vitték keresztül s azonkívül több mint 100 embert elfogtak, a kik közűl nehányan a botozások következtében elhaltak. Még most is fogva vannak 5-en Zalathnán és 2-en Gáldon.

A második kérdésre, hogy miért háborították meg a közcsendességet s miért követnek el annyi gyilkosságot, mikor tudhatnák, hogy ily módon épen nem nyerhetnek igazságot, a következő feleletet adták:

A gyilkosságok tudtok nélkül és akaratuk ellenére történtek. Velok olyan emberek is egyesültek, kik nem tartoznak hozzájuk. Akárhová is mennek, a földes urak ellen felbőszült jobbágyok hozzájok csatlakoznak s a gyilkosságokat ezek követik el. Az elégedetlenségnek legfőbb oka különben az, hogy a földesurak és az udvari tisztek nagyon emberteleműl bánnak a jobbágyokkal, a kiket, ha valamiért panaszra hozzájok mennek, összeszidnak és házukból kikergetik, „holott tudniok kellene, hogy ők a császár Ő felségének alattvalói és adót fizetnek."

Tehát kicsodák azok az emberek, a kik velök vannak és honnan jöttek? kérdé tőlök Schultz, mert tetteik után itélve tolvajoknál egyebeknek őket sem tarthatja. Erre kijelentették, hogy köztök tolvajok nincsenek, mert ők mindnyájan uradalombeli emberek.

Majd felszólította, hogyha van valami különös kivánságuk, akkor adják elé most. Erre ismételték mindazokat a kivánatokat, a melyeket két nappal előbb Probst hadnagynak is tudomására hozták. Miután Schultz részletesen szemök elé tárta mindazon törvénytelenséget, a mit elkövettek, megparancsolta, hogy menjenek haza és otthon viseljék csendesen magukat, hogy Ő felsége kegyelmét és bocsánatát kiérdemeljék. Különösebben meghagyta Hóra állitólagos fiának, hogy hazamenet atyját keresse fel s mondja meg neki, hogy ő is szélessze el csapatjait s gondoskodjék arról, hogy azok, tűzhelyeikhez visszatérve, ott nyugodtan maradjanak. A maga részéről pedig igéretet tett, hogy óhajtásaikat Nagy Szebenben illetékes helyre fogja terjeszteni. Miután Hóra Juon és Kloska csapatjoknak azonnal való szétoszlatását megigérték, azt kérdezték Schultztól, hogy mikorra kaphatnak a kezökben levő kanczelláriai végzésre irásbeli választ s hogy

annak meghallgatására ismét a mostani helyre gyülekezzenek-e? Erre Schultz megtiltott nekik minden további összecsoportosulást, azt mondván, hogy neki csak a vezérekkel, mint kérelmesekkel lesz dolga és pedig Hóra jelenlétében. E czélból november 19-én Topánfalván meg fog köztök jelenni.

Miután az oláhok vezérei ismételten kérték a lupsai pópa szabadon bocsáttatását, a magokkal hozott keresztre téve kezöket, megesküdtek, hogy magokat csendesen viselik s az itt történt dolgokat Hórának is tudomására hozzák. Schultz ez ígéretnek mintegy megerősítéseül maga is megcsókolta a keresztet [1]) s mikor a vezérek a vett parancsot kihirdetni Probst hadnagy kiséretében a tömeghez visszatértek, Schultz is odalovagolt. Az oláhok levett süveggel s nagy tisztelettel fogadták őt s hallgatták meg az egyesség kihirdetését s azonnal szétoszolva, falvaikba visszavonultak.

„Most már — végzi jelentését Schultz — a felsőbb kegyelmes parancsolatoktól függ, hogy a jobbágyok e kérései minden további vérontás eltávolítása végett teljesíttetnek-e? s nekem a november 19-ére adott találkozás alkalmával micsoda rendeleteket fognak adni? Ezuttal azt is meg kell jegyeznem, hogy Kloska Juon mindjárt megérkezésekor előttem ugy nyilatkozott, hogy most ugyan tőlök nem kell félni, de miután már rég sürgetik a magok dolgát, jövendőre majd rettentőbb módon fognak fellépni, ha nekik életükbe kerülne és bármeddig huzódnék is a dolog."

Mikor Schultz a fegyverszünet megkötése után Nagy-Szebenbe ment, a főhadparancsnok hadsegéde kiséretében a kormányzóhoz küldötte jelentéstételre. A kormányzónál épen társaság volt együtt, mikor a főhadparancsnok hadsegéde jelentette, hogy Schultz alezredes személyesen, szóval akar jelentést tenni. A kormányzó a hadsegédnek azt mondotta, hogy a jelentés irásban való előterjesztését kéri; Schultz ezredesnek pedig: „A mit tett, azért majd felelni fog" — s ezzel hátat fordítva neki, vissza ment a társasághoz.[1])

[1]) Und ich bestätigte ihren Schwur und meine Mitwirkung durch Küssung des Kreuzes.

[1]) Rosenfeld András adatai az Eder-féle gyűjteményben. L. Szilágyi „A Hóra-világ Erdélyben." 139. l

A főhadparancsnokság aztán Schultz jelentését Probst hadnagyéval együtt átküldötte a kormányszékhez, mely november 16-án a lázadás állására vonatkozó felterjesztése kapcsán felküldötte Bécsbe a császárhoz. E felterjesztésében Schultz küldetésére vonatkozóan megjegyezte, hogy „minden körülmények érett megfontolása után illetlen, helytelen és rosz következményeket szülő dolog, valóságos lázadásban levő alattvalókkal, mielőtt a fegyvert letennék s egészen lecsendesednének, alkudozásba bocsatkozni“ s hogy erről egy átiratában a főhadparancsnokságot is értesítette.

Ez említett átiratában a kir. kormányszék röviden foglalkozik a lázadó oláhok három pontba foglalt követelésével is. A mi a parasztok jobbágyság alól való felszabadítását és a katonaság kötelékébe való felvételét illeti, — írja a kormányszék — miután arról már a törvény rendelkezett, a kir. kormányszéknek nincs hatalmában határozatot hozni. A fogvatartott oláhokat sem bocsáthatja szabadon a törvény felforgatása nélkül. Ezek közül azokat, kik a zalathnai uradalomban elkövetett súlyos zavargásért és kártételért pörbe fogattak, részint fogságra, részint pedig halálra itélték. A halálos itéletek végrehajtása a legfelsőbb eldöntés leérkezéséig be van tiltva s igy ezeknek ügye még függőben van. A gubernium ez átiratára a főhadparancsnokság november 22-én rögtön felelt és Schultz eljárását védelmezően azt a megjegyzést tette, hogy „Schultz eljárását nem rosszalhatja, mert lényeges hasznot tett.“

Schultz jelentésének bevezető soraiban azt, a mit tett, ugy jellemzi, mintha saját elhatározásából tette volna, a főhadparancsnokság tudta és beleegyezése nélkül.[1]) Semmiféle hivatalos okirat sem bizonyítja tényleg és az egykorú feljegyzésekben s tudósításokban sem találjuk nyomát, hogy erre a főhadparancsnok-

[1]) Teljesen meg lévén győződve arról — irja jelentésében, — hogy a mai szomoru körülmények között mind a mágnások és a nemesek bátorsága, mind pedig a nyugtalan jobbágyok vérének kimélése végett a szelidség és az engesztelés eszközeihez való nyúlás a legsikeresebb lenne, határoztam el magam arra, hogy a csapatok vezéreihez megyek és személyes értekezés utjan győződöm meg arról, hogy micsoda emberek lennének s mi inditotta őket rendzavaró tetteikre?“

ság őt utasította volna. Egyrészt azonban a szigorú katonai fegyelem természete, másrészt az a körülmény, hogy Schultz eljárását utólag a főhadparancsnokság helyeselte és a kormányszékkel szemben védelmezte, azt bizonyítják, hogy Schultz, mikor Hórával alkudozott és fegyverszünetet kötött, birta a főhadparancsnokság helyeslését és annak intencziói szerint járt el. És ez nagyon természetes is, mert a főhadparancsnokság helyzete és elfoglalt álláspontja olyas természetű volt, a mely feltétlenül szükségessé tette, hogy a határozott és erélyes katonai fellépés ideje mentől hátrább tolassék, vagy, hogy egyáltalán el is maradjon. A főhadparancsnokságnak, mint már említettük, határozott rendelete volt a főhaditanácstól, hogy minden tettleges katonai fellépéstől tartózkodjék mindaddig, mig arra vonatkozóan nem veszi a főhaditanács parancsát. Báró Preiss ez ideig még semmi parancsot vagy utasítást sem kapott a főhaditanácstól. Nem tudta, hogy mit cselekedjék. Attól félt, ha erélyesen lép közbe, megszegi a főhaditanács rendeletét, ha pedig továbbra is tétlen marad, a parasztok lázadása az ország belbékéjére végzetessé lehet. Egy ilyen békealkudozás és a kötendő fegyverszünet eredménye időnyerés leend mindenesetre s ő ezalatt akként tájékozhatja magát, hogy Scyllát kikerülve, nem szenved hajótörést Charybdis szikláin.

Hogy a főparancsnokság és a kormányszék egymáshoz való viszonyával teljesen tisztában legyünk, szükséges felvetnünk azt a kérdést is, hogy miután később a kormányszék meghatalmazottja, Bruckenthal Mihály maga is tett ilyen békéltető kisérletet, egy ilyes fajtájú közös lépésről e két hatóság nem folytatott-e eszmecserét? A lázadás fennmaradt hivatalos irataiból tudjuk, hogy november 12-én írásban tárgyalt e két hatóság egymással az iránt, hogy nem volna-e czélszerű a lázadók taborába egy császári kir. tisztet küldeni? Igaz ugyan, hogy ez egy-két nappal később történt, mint az, hogy Schultz Kloskaékkal targyalásba ereszkedett, mindazonáltal Schultz eljárása nem azért nem tetszett a kormányszéknek, mert megelőzte a végleges megállapodást a két hatóság között, hanem azért, mert nem felelt meg a kormányszék intenczioinak. A kormányszék nem azért akart egy katonatisztet a lázadok taborába kuldeni, hogy velok

az fegyverszünetet kössön, hanem azért, hogy ez azokat a fegyver feltétlen lerakására szólítsa fel.[1])

Schultz példáját követték a többi katonai csapatok parancsnokai is. Igy kötött fegyverszünetet Ott alezredes is az alsófehérmegyei lázadó parasztok egy csapatjával. Mikor a tárgyalások során felszólította őket, hogy adják elő sérelmeiket és követeléseiket, a lázadók táborában levő parasztok egyike a következő két követelést állította oda a béke feltételéül: 1) mostantól kezdve magyar nemes lábát be ne tegye az ő falujok határába; 2) a román parasztságot szabadítsák fel a jobbágyság alól. A katonatisztek ez alkudozó eljárásának megvolt az a jó eredménye, hogy a parasztok abban a reményben, hogy nekik biztos igéret tétetett az iránt, hogy kivánalmaik teljesíttetni fognak, a további szervezkedéstől elállottak és nagyobb részökben felhagyva a rablással és gyújtogatással, falvaikba haza széledtek. Az is bizonyos, hogy Schultz e békealkudozása állította meg az oláhokat Enyed felé nyomulásukban, mely város bizonyára arra a sorsra jut már ekkor, mely 1849-ben oly gyászosan utólérte, kivált ha a katonaság is, mint eddig tette, passiv szemlélő maradt volna.

Schultz alezredes a Tibor falu melletti alkudozások befejeztével igéretet tett a lázadó oláhok vezéreinek, hogy a kormányszék válaszát a békefeltételekre vonatkozóan november 19-én közölni fogja velök Topánfalván, a hol a főkapitánynak, Horának is meg kell ez alkalomra jelennie. Láttuk azonban, hogy a kormányszék a Schultztól hozott feltételeket még csak figyelmére sem méltatta. Igy hát Schultznak tulajdonképen nem volt semmi közölni valója a kilátásba helyezett topánfalvi találkozás alkalmára. Preiss báró főhadparancsnok azonban mégis utasította, hogy a megigért határnapon jelenjék meg Topánfalván s ott a békealkudozások ürügye alatt igyekezzék a mozgalom vezéreit a hegyek közül szépszerével kihozni, vagy ha ez nem sikerülne, akkor rábirni a lázadókat, hogy fegyverüket letegyék és vezéreiket kiadják.

Schultz alezredes a főhadparancsnok rendeletét véve, no-

[1] A kir. kormányszék jelentése az udvari kanczelláriához 1784. november 30-án

vember 19-én Abrudbányára érkezett. Megérkezése után a hűségre visszatért lupsaiak megkötözve eléje vitték azt az egyéniséget, kivel ő november 12-én, mint Hóra fiával s a lázadók egyik kapitányával alkudozott. Ekkor sült ki nagy meglepetésére, hogy az elébe vitt fogoly nem Hóra Juon, mint ő hitte november 12-én, hanem Uibar Urs, ki megelőzően Incze Elek topánfalvi kincstári számtartó gornyikja volt s a topánfalvi dúlások idején csapott fel lázadó kapitánynak. Időközben történt, hogy ezt az Uibár Ursot egy zavargás alkalmával a huszárok üzőbe vették. Csákója és lova hátrahagyásával sikerült megmenekülnie. A tibori békealkudozások után Hóra neve aláírásával a zalathnai jószágigazgatósághoz levelet küldött, melyben 50 frtra becsült lovának és csákójának visszaadását követelte, „mert különben a Schultz-czal kötött béke nem lesz jó". Mikor Schultz elé állították, nemcsak e levelét tagadta, hanem azt is, hogy ő lett volna az, a ki november 12-én Hóra fiának nevében alkudozott volna. Később azonban látva, hogy tagadása nem használ, tettét beismerte, de azzal mentegetőzött, hogy Hóra fia beszélte arra, hogy az ő neve alatt vegyen részt az ismert békeértekezleten.

Ez a kellemetlen epizód — mint maga Schultz mondja köztudomásra jutva, igen kellemetlen hatással volt az egész környékre és reá is és belőle azt következtette, hogy az oláh vezérek vagy nagy sereg kiséretében, vagy pedig egyáltalán meg sem fognak jelenni a kitűzött topánfalvi értekezleten. Ekkor éjjel Abrudbányán hált, de másnap 10 huszár kiséretében Kerpenyesen át Topánfalvára ment s ott Hóráék után kérdezősködve, azt az értesítést kapta, hogy Hóra és társai a megelőző napon csakugyan Topánfalván voltak s ott egy császári tiszt után kérdezősködtek s minthogy nem találkozhattak vele, Albakra, Hóra lakóhelyére mentek. Mialatt a helységben véghez vitt dúlások nyomait nézegette, egyszerre megpillantotta, hogy a nagy-aranyosi hegyekről egy lovascsapat ereszkedik le. Csakhamar kitünt, hogy ezek Hóra és társai, a kik azért jöttek, hogy vele értekezzenek. Schultz alezredes ekkor megparancsolta, hogy másnap, november 21-én előtte jelentkezzenek.

Miután Hóra és társai a kapott parancs következtében eltávoztak, Schultz alezredes kiséretével együtt Bisztrára ment.

hogy a környékbeli nép hangulatát kiismerje. Úgy találta, hogy a nép csendes és szokott napi munkájával, az arany-mosással foglalkozik s hogy általában hajlandó a békességre. Hálni visszament Topánfalvára. Éjjel több izben havasi kürt-hangokat hallott, a melylyel valószinüen jelt adtak a körülfekvő községeknek a másnapi gyülekezésre. Másnap délután egy órakor Nagy- és Kis-Aranyos, Topánfalva, Bisztra, Lupsa községek birái és esküdtjei Hórával együtt pontosan megjelentek. Ekkor Schultz megparancsolta, hogy gyüljenek össze a Topánfalva mellett elterülő kis síkságon. Az egész 600 főnyi tömeg a vett parancsnak engedelmeskedve, a síkságon helyet foglalt és levett kalappal, csendesen állott. Hóra, Kloska és 12 idősebb ember a tömegből kilépve, Schultz elé járultak.

Schultz ekkor felszólította őket, hogy a felsőség parancsa értelmében, az öregek, az esküdtek és a vezérek november 24-én Krakó és Tibor között azon a helyen, hol az első értekezletet tartották, a császár parancsolatának meghallgatására jelenjenek meg. Erre az előtérben álló vezető egyéniségek azt válaszolták, hogy ők csak úgy magokban Krakóig nem utazhatnak, ha pedig a községeket is magokkal viszik, nem állhatnak jót, hogy valami rendetlenség nem történik-e?

Ekkor Schultz azt mondotta nekik: Látszik, hogy lelkiismeretök nem tiszta, mert különben magokban is el mernének indulni az útra. Felszólítja tehát őket, hogy tegyenek őszinte vallomást — és tudják-e, hogy miféle gyalázatos tettek által vesztették el Ő felsége kegyelmét? „Igenis vétkeztünk — kiáltá az egész oláh csapat térdre esve — és Ő felsége kegyelméért esedezve, igérjük, hogy magunkat rendeleteinek teljes bizalommal alávetjük, mihelyt rajtunk, sujtott jobbágyokon segítve leend. Kényszerítve voltunk e lépéseket megtenni, hogy ily módon keserves körülményeink s kérésünk a császár fülébe jussanak."

Schultz erre nekik azt mondotta: ha vétkeiket beismerik, jelentsék ki, hogy az elkövetett dolgokra ki csábította? „Az egész czárina (uradalom, ország) tette, — volt a felelet s kérték az alezredest, hogy a magukkal eredetiben elhozott udvari kanczelláriai válaszokat tekintse meg. Hóra és Kloska ekkor tarisznyá

jukból elővették a szóbanforgó latinúl írott válaszokat s odaadták az alezredesnek, ki a vele levő Probst hadnagygyal megmagyaráztatta és értésükre adatta, hogy azoknak tartalma nem jogosította fel őket az elkövetett gonosz tettekre s hogy őket a gonosz csábítók félrevezették és megcsalták. Most már nem marad hátra egyéb, mint megválasztani küldöttjeiket s azokat utasítani, hogy november 24-én Szász-Sebesben a kirendelt bizottság előtt a császár parancsolatának meghallgatására jelenjenek meg. A császár nevének említésére az egész sereg térdre borult s megigérte, hogy magok közül az öregeket el fogják küldeni Szász-Sebesbe.

Ha gonosz tetteiket megbánják, folytatá az alezredes, kegyelmet mégis csak úgy nyerhetnek, ha két dolgot azonnal teljesítenek. Először is adjanak át a katonaságnak mindennemű fegyvert, lándsát és puskát, a mi nálok van. Másodszor az őket megcsalt és félrevezető főczinkosokat adják ki tüstént, hogy megérdemelt büntetésöket elvegyék. Erre azonban határozottan kijelentették, hogy fegyvereiket nem adják ki, mert, mint az alezredes maga is láthatja, náluk fegyver nincs és csak szokott botjukat hozták el magukkal. Otthon van ugyan némelyiknek vadászfegyvere, de mikor összecsődültek, csak baltájuk s vasvillájuk volt egynehány kivételével, a kik fegyverüket is magokkal vitték. Vezéreiket sem adhatják ki, mert nekik nincsenek vezéreik. Mindent a czarina tett. Különben is a tűz a Kőrös vidékéről csapott át hozzájok s ők a Kőrös vidékiekhez csatlakozván, ugy hatoltak elő Krakóig. Tiborig, a honnan meghallvan az alezredestől a császár parancsolatait, csendesen visszatértek lakásaikba.

Az alezredes látván, hogy csak mentegetik magokat, de nem akarnak engedelmeskedni, szigorúan rájok kiáltott: „Valamint irományaitok az itt előttem álló két ember kezében vannak (s ekkor Hórára és Kloskára mutatott), ugy előttetek nagy hitellel kell nekik birniok és én őket ezért rögtön magammal viszem a katonai főhatósághoz, hogy ott a községek ügyét a ti neveteklben védelmezzék.“

— „E két embert ki nem adjuk!“ — kiáltá az egész csapat, a melynek egyik szárnya elóre kanyarodott, hogy az alezredest bekerítse. Az alezredes azonban e kritikus pillanatban meg[illegible]ve

hidegvérét és lélekjelenlétét, rájok kiáltott, hogy csendesen helyükön maradjanak. A tömeg engedelmeskedett, de a zaj tovább tartott és csak ismételt figyelmeztetés után lett csendesség. Hóra a támadt zavart arra használta, hogy helyét elhagyta s hosszú juhász-bundáját magáról levetve, a tömeg közé furakodott, a hol a többi oláh között Schultz már nem tudta felismerni. Kloska nem követte társa példáját, hanem mozdulatlanúl helyén maradt Schultz mellett.

Ekkor egy kis szünet után azt kérdezte: kihirdették-e nálok a közbocsánatra vonatkozó császári nyilt parancsot? A tömeg igenlőleg felelt, de azért Probst hadnagygyal még egyszer kihirdettette s annak egy nyomtatott példányát e szavakkal adta a nagy-aranyosi pópa kezeibe: „nehogy majd, midőn a további szerencsétlenség bekövetkezik, e rendelet nemtudásában keressetek mentséget, fogadjátok el ezt az én kezemből; térjetek magatokba, maradjatok otthon csendesen s a felsőbb parancsnak engedelmeskedjetek.“

Az oláhok megigérték erre Schultz alezredesnek, hogy pontosan teljesíteni fognak mindent, a mit tőlök kiván s azután a hegyeken át, lakásaikra távoztak.[1])

Schultz e második követsége, a mint az előadottakból kiviláglik, nem érte el czélját, mert a lázadó oláhok vezérei nem mozdultak ki hegyeik közül. Megigérték ugyan, hogy az öregeket el fogják Szász-Sebesbe küldeni, de ebből semmi sem lett s ha lett volna is, egész biztosra vehetjük, Hogy Hóra és Kloska nem lett volna köztük. Fegyvereiket sem szolgáltatták ki és annál kevésbbé voltak hajlandók ezt tenni vezéreikkel. Hogy miért szerette volna báró Preiss azt, hogy a lázadó oláh parasztok vezérei Szász-Sebesben megjelenjenek, kitünik Bruckenthal Mihály november 24-ről kelt jelentéséből: „Ha a felkelt parasztok vezérei, holnap itt meg fognak jelenni, a mint Schultz közölte velem, a mit én azonban kétségesnek tartok, akkor az alezredestől felállitott feltételekhez még azt is oda csatoljuk, hogy adják vissza a nemesektől elvett dolgokat s aztán e küldöttek közül

[1]) L. Schultz jelentését a főhadparancsnokságnak. *Nic. Densusianu*: Revolutiunea lui Hora. 281—286. l.

egynehányat vissza fogunk tartani s még többet is megfogunk közőlök biztosítékul, kiket aztán lajstromba veszünk." Az oláhok küldöttei nem jelentek meg s igy Bruckenthal tervei sem sikerültek. Schultz e második békéltető kisérletének is az volt egyetlen eredménye, hogy a parasztokat visszatartotta megkezdett dúlásaik folytatásától s időt szerzett arra, hogy a legnagyobb mértékben meglepett katonai és polgári hatóságok a helyzettel tisztába jöhessenek és magokat összeszedhessék.

„A jobbágyok sokasága — különösen a románoké — írta Bruckenthal Mihály az udvari kanczelláriához november 30-ról irott jelentésében — még a csendes, de a lázadás színhelyétől a legtávolabbra eső kerületekben is figyelmüket a lázadás felé irányozták, hiszik és örömmel hallgatják a hamis ámításokat és itt-ott már meg is kezdették tagadni a robotot, sőt az adófizetést is, mely körülmény egyre növeli a nemesség félelmét." „Még itt minden csendes — írja november 17-ről a küküllőmegyei folytonos tábla, — de a nép rossz érzelmű (übel gestimmt) és csak egy lázítóra vár." Hasonló izgatottság volt észlelhető Magyarországon még a tisztán magyar ajkú hajdú-városokban, továbbá a ruthénnel és románnal vegyesajkú Máramaros- és Bereg megye egyes kerületeiben is. „Hogy minden baj elháríttassék — írja József császár deczember 25-ről keltezett leiratában a budai helytartó-tanácshoz, — mely a beérkezett tudósítások szerint azon lázadásból származhatnék, mely Bereg- és Máramaros megyékben, valamint a Hajdúvárosokban van készülőben, a kir. kamara elnökét, Majláth Józsefet megbizzuk, hogy a szükséges intézkedéseket stb. megtehesse." Biharmegyében három oláh pap a templomban hirdette ki híveinek, hogy a császár elrendelte, hogy a parasztokat katonáknak összeirják és ezentúl évenként senki többet adóban egy forintnál ne fizessen.

Egy szóval, a polgári hatóságoknak nagyon sok okuk volt félni, hogy az oláh parasztoknak ez idáig még helyi lazadása általános paraszt-lázadássá fajúl s a Dózsa-féle parasztlazadas szörnyű napjai megújulnak. Miután látta a kormany, hogy erélyes fellépésre a katonaság részéről nem számithat, Schultznak általa annyira perhorreszkált békéltető kisérletével egyidejüleg a veszedelem általánossá válását megelőzendő, maga is rálépett

a békéltető kisérletek útjára. November 14-ről kelt rendeletével utasította a kormány-szék kiküldött biztosát, Bruckenthal Mihályt, hogy egyetértően a gyulafehérvári parancsnokkal, Pfefferkorn tábornokkal és Nikitics püspökkel, keressen egy megbizható román nemzetiségű egyént s azt egyedül vagy katonaság kiséretében küldje el a felkelt parasztok vezéréhez, Hórához, hogy tudja meg tőle: mik az okai és czéljai e lázadásnak? Egyúttal adjon Hórának salvus conductust is, hogy ha akar, Szász-Sebesre jöhessen a kiküldött kormányszéki biztoshoz.

Bruckenthal Mihály e megbizatás teljesitésére Molnár János szemorvost választotta ki. Molnár János, ki humanus és felvilágosult szellemű ember volt s ki a románság kulturális történetében később vázolandó figyelemreméltó szerepet játszott, szivesen magára vállalta e megbizatást. Molnár, hogy az oláh parasztok előtt nagyobb hitele legyen, magához vett egy kereszt-tet is és Szerencsés János Orosz gyalogezredbeli káplár társaságában elindúlt és november 16-án Válye-Brád és Brád mező-város mellett fekvő oláh falu előtt találkozott Krizsánnal és 600 főnyi puskákkal és vasvillákkal felfegyverezett csapatjával. A parasztok körülfogták ugyan Molnárt, de minden ellenséges szándék nélkül. Ekkor Molnár azt kérdezte tőlök: mikor és hogyan támadt ez a lázadás?

„Ez a lázadás ugy támadt — felelé Krizsán, kinek valódi neve Márkul György volt, — hogy 1784. júliusában Zalatnára mentem s itt Váradi korcsmájában Péter, a korcsmáros azt kérdezte tőlem: voltam-e Gyulafehérvárott s ha nem voltam, kriscsóriak mi is menjünk el és irassuk fel magunkat katonának, mert aki nem iratja fel magát, jobbágy marad. A ki pedig fel-iratja magát, az mint katona, csak a császárt fogja szolgálni. Három hét múlva a község lakosainak nevében elmentem Gyulafehérvárra, de mikor hazajöttem, szolgámat megláncozolva és két ökromet földesasszonyomnál, Szebeninénél, bekötve találtam azért, hogy Gyulafehérvárra mentem feliratkozni és a többieket is feliratni. Ily módon iratkoztak fel a többi vidékek is és az egész ország."

„De hát honnan tudod — kérdé Molnár, — hogy az egész ország össze van irva?"

„Hórának, a mi kapitányunknak írása van a császártól s ennek erejénél fogva az emberek nem tesznek többé szolgálatot az uraknak, hanem csak a császárnak, mivel Hóra személyesen volt a császárnál és a császár a kormányszéknek is küldött parancsolatot, hogy mi ezután ne tegyünk szolgálatot az uraknak az eddigi mértékben. De mivel az urak nem akarnak hallgatni a császár parancsolatára, ezért azt parancsolta a császár, hogy mi is, mint az egész ország, katonák legyünk."

„De hogyan tartottatok gyűlést és hogyan kezdődött ez a zavargás?

„Hóra nekünk azt izente, hogy gyűljünk össze a mesztákoni határban s azonkívül írta is, hogy a császártól parancsolata van és hogy gyűljünk össze, hogy ezeket a parancsolatokat nekünk tudtunkra adja és minket megkérdezzen, hogy a császárral vagy az urakkal akarunk-e tartani? Azok, a kik a császárral tartanak, menjenek el vele Gyulafehérvárra, hogy hallgassák meg ott a további parancsolatokat. Igy esküdtünk meg a mesztákoni templomban, hogy majd meglátjuk, vajjon fogunk-e többet szolgálni az uraknak vagy pedig fegyvert kapunk, vagy a parancsnok (Gyulafehérvárott) más parancsolatot ád. Igy mentünk november 1-én reggeli 8 órakor Kurety felé, de Hóra nem volt ott jelen, csak Krizsán, kit Hóra küldött."

„Miféle fegyvereitek voltak akkor?"

„Kezdetben, mikor elindultunk, hogy Gyulafehérvárra menjünk, nem volt botnál más kézbelink. Némelyeknek az sem volt."

„Mi az oka ennek a lázadásnak?"

„Mindenekelőtt térdrehullva és könyes szemekkel kérjük kegyelmes császárunkat, hogy bocsásson meg nekünk, mert mi szánjuk-bánjuk, a mit tettünk, mi szegény földesurainktól kinzott emberek. Azután kérjük a császárt, hogy kegyeskedjék a jobbágyság igájától minket megszabadítani és a császári szolgálatba felvenni, ugy a mint feliratkoztunk Gyulafehérvárott, mert ha újra a földesurak hatalma alá kerülünk, azok még rosszabbul bánnak velünk és az ország fel fog lázadni."

„Hátha én nektek kijelentem, hogy a császár nem akarja

hogy katonák legyetek, kivált azon kihágások után, a melyeket elkövettetek?"

„Ha a császár nem akarja, hogy katonák legyünk, akkor mi engedelmeskedni fogunk akaratának és parancsolatainak, de ne legyunk többé jobbágyok és adjanak nekünk német tisztviselőket, de soha többé magyarokat."

„De hát miért akartok ti most egyszerre megszabadulni uraitoktól, a kik veletek annyi jót tettek, titeket védelmeztek és ha szukségben voltatok, minden módon segitettek rajtatok?"

„Azért, mert az urak visszatartották a császár minden rendeletét, a melylyel könnyíteni akart a szegénységen, sőt minket nehezebb szolgálatokkal terheltek meg. Némelyek tőlünk buzát és más egyéb gabonát vettek el s a mellett a dézsmát is követelték mindenkitől. Csak a vizért nem kellett fizetnünk s mindnyájan eskü alatt valljuk, hogy husvétkor és karácsonykor egy kalácsot, egy korsót, egy gyertyát és egy tyúkot tartozunk adni az uraságnak s ha van valakinek két disznaja, akkor az úr elveszi egyiket; ha pedig nincs disznaja, akkor az uraságtól való féltében egyet pénzen vesz s azt adja oda az uraságnak. Ezenkivül akár van tehene a jobbágynak, akár nincs, mégis minden jobbágy tartozik a földesúrnak évenként két veder vajat adni. Mikor e miatt most 5 éve panaszt tettünk a kormányszéknél, azt a választ kaptuk, hogy ezentúl csak egy vedret adjunk. Minden héten tartozunk négy napot dolgozni, noha némelyikünknek nincs nagyobb földje egy negyed holdnál. Sőt, a mi ennél is több, a földesurak még arra is kényszeritenek, hogy nekik szent karácsonunk napján fát hozzunk, azt mondván, mit bánják a mi unnepeinket. Ha egy olyan jobbágy elhalálozik, kinek jó háza van, az özvegyet, ha nincsen fia, kidobatják a házból és börtönbe vetik, hogy igazán bevallja vagyonát, a mi férjétől maradt reá. Aztán ezt elveszik tőle s gyermekeivel együtt kihajtják a nagy világba, hogy keresse meg kenyerét ott és ugy, a hol tudja. Sőt, ha fiai is maradnak, de ezek még kis korúak s nem tehetnek jobbágyi szolgálatot, ezektől a kis gyermekektől is elveszik az atyáiktól orokolt földet, ha felnőnek, kényszerítik, hogy újra jobbágyi szolgálatokat tegyenek, bár nem adnak semmit vissza a szuleiktől elvett vagyonból. Az asszonyokat is kényszerítik, hogy

fonjanak és szőjenek kendervásznat s ha az asszony nem tud jól fonni, szőni, akkor pénzzel kell fonatnia és szőtetnie."

„Ezek az okok, a mik kényszerítenek bennünket kérni a császárt, hogy egyszer szabadítson meg minket ettől a járomtól."

„Végül még azt is kérjük, hogy ebben a járásban szüntesse be a birtokok haszonbérletét. Maradjanak azok a kincstár kezében, mert az örmények, kik ezeket bérbe veszik, azokból a mi közvetítésünkkel a legnagyobb hasznot akarják húzni s mi ezt az állapotot tovább el nem viselhetjük. Azt is kérjük továbbá, hogy bocsássák szabadon azokat is, a kiket e mozgalmak ideje alatt elfogtak és bezártak."

Ha a lázadó oláh parasztok sérelmeinek ez összefoglalását összehasonlítjuk azon szerződéssel, melyet a lázadó magyar parasztok 347 évvel előbb, 1437-ben kötöttek a kolozs-monostori konvent előtt a magyar nemességgel, lehetetlen a tényvbeli azonosság mellett bizonyos hangulatbeli azonosságot is észre nem vennünk: „mivel uraik által — mondják a szerződést inkább diktáló, mint megkötő parasztok, — mint vásárolt rabszolgák nehéz rabszolgaságra voltak vetve, mert midőn valakinek birtokairól — tartózkodás végett — más helyre akartak költözni, még összes javaiktól és birtokaiktól megfosztva sem engedtettek el ... Uraik azonban kérésökre füleiket bedugták, kérésöket nem hallgatták meg s követeiket Csáky László erdélyi vajda elfogatta, lenyakaztatta és szétdaraboltatta."

Negyedfélszáz év előtt a lázadó parasztok a régi szent királyok elveszett, de elékerítendő szabadság-levelére hivatkozva, igazolták lázadásukat, most pedig a császár azon kegyelmes rendeleteire, melyeket a földesurak elrekkentettek ugyan, de a melyek mégis ott vannak a Hóra tarisznýájában, igazolásául annak a sok embertelen kegyetlenségnek és gyújtogatásnak, melyet „az istentelen lázadó parasztok" elkövettek. Negyedfélszáz év története tehát minden tanúlság és okulás nélkül folyt le!

A parasztok e vallomását Molnár ott a helyszínén román nyelven írásba foglalta és a tömeg vezetői nevök aláírása mellé tett kéznyomásukkal hitelesnek ismerték el. Hogy ez írás az igazságot tartalmazza s az írástudatlan parasztokat senki sem csalta meg, hét pap igazolta aláírásával. A nyilatkozat felolvasása

után Molnár megigérte, hogy azt a felsőség elé fogja terjeszteni, de egyúttal világosan és határozottan azt is megmondotta nekik, hogy lázadó magokviselete egyenesen ellenkezik a császár akaratával és hogy teljesen lehetetlen az, hogy Hóra bármiféle parancsot is kaphatott volna a császártól, kinek magas méltósága különben sem engedi meg, hogy a Hórához hasonló alacsony sorsú emberrel még csak szóba is álljon. Hóra őket megcsalja, félrevezeti s a legnagyobb szerencsétlenségbe akarja dönteni nemcsak őket, hanem az egész románságot. Azután figyelmeztette, hogy nyugton maradjanak, mert ellenkező esetben a katonaság, mely útban van mindenfelől, meg fogja őket semmisiteni. Erre az oláhok Szerencsés káplár jelenlétében a Molnártól hozott keresztre téve kezüket, megesküdtek, hogy nyugton fognak maradni. „Hogy aztán — teszi hozzá Molnár — hívek maradnak-e ez eskühöz vagy nem? — azt a jövendő fogja megmutatni." [1])

Molnár e jelentésében nem tesz ugyan említést, de a későbbi kihallgatások során kitűnt és Szerencsés káplár jelentése is mondja, hogy ez alkalommal a lázadókkal 15 napi fegyverszünetet kötött, a melynek leteltével választ fog hozni követeléseik teljesitését illetően. E fegyverszünet következtében Krizsán embereit elszélesztette, megparancsolván azonban nekik, hogy tartózkodjanak minden erőszakoskodástól, de legyenek készen, hogy ha szükség lesz, a legelső hívó szózatra megjelenhessenek.

Némileg ezekhez hasonló békéltetési kisérletek nyomára a lázadó parasztok részéről is akadunk. Ez az ugynevezett béke-*ultimatum*, melyet Hóra nevében a zarándi lázadók küldöttek Brünek Károly maros-solymosi sótiszthez, hogy juttassa azt Hunyad vármegye főispánjához.

Brünek Károly a lázadó oláh parasztok e békeultimátumát november 11-én juttatta rendeltetése helyére. „Sub hodierno dato — írja Brünek e levélben — Krisesórról Dsurdsa Mák, Abrudján Juon és rudai Abrudján Petru Horra nevű kapitanyjoktól, mint deputatusok küldettek énhozzám ilyen izenetekkel, hogy Nagyságodnak és az Tktetes Nemes Táblának szándékjokat említett

[1]) Molnár jelentése. Densusianu: „Revolutiunea lui Hora" 270—275 lapok.

Horra kapitányjuknak és népének okvetetlenül megírjam, mert ha nem, életemtől megfosztatva lészek bizonyossan. Mindezekre én is ugy árgumentálódván, hogy ha tudtára nem adnám Nagyságodnak és a Tktetes Nemes Táblának, minden dispositiójok nélkül Nagyságtoknak, erőszakkal megháborgattatnának: másodszor, ha meg nem írom, életem elvész és az aerarium is gyújtásokkal kárt szenved és Nagyságtok is minden készület nélkül lettek volna és azért Nagyságtokat is alázatosan instálom, hogy ezen kénytelenségemet balitéletre ne vegyék és véljék, sőt inkább kegyességekben bévenni alázatosan instálok."

„A mely izenetjök a fennírt Horra nevű vezéröknek és köznépének e vala:

1. Hogy a nemes Vármegye minden Possessoratusaival együtt a kereszt alá esküdjék, minden magzatjaival együtt.

2. Hogy nemesség többet ne légyen, hanem, a ki hol kaphat királyi szolgálatot, abból éljen.

3. Hogy a nemes possesorok a nemes jószágból lábokat végképen kivegyék.

4. Hogy szintén olyan adót fizetők legyenek, valamint a köz kontribuens népek.

5. Hogy a nemesi földek a köznépek között következendő felséges császárunk parancsolatja szerint felosztassanak.

6. Ha ezekre Nagyságod és Tktetes Nemes Tábla a nemes possessorátusokkal együtt reá állanának, békességet igérnek, a mely békességre jelül mind a várra, mind a város végeire és egyéb helyekre fehér zászlót mentől hosszabb rúdra felállítani kivánnak.

Mindezekre pediglen terminust praefigalának a fenn megirt három deputatusok Horra nevű kapitányjok parancsolatjából, hogy Nagyságodtól, a Tktetes Nemes Táblától és a nemes possessoratustól válasz menjen vasárnap, azaz 14 én hujus estvére Krisesórra, Krisesóri Popa Danillához, mert ha nem (mint fenyegetőznek) egész erővel kapitányjokkal együtt, hitek letétele mellett semmivé tenni az helységet igyekeznek.[1]

[1]) *Szilágyi*: A Hóra világ Erdélyben 141—142. l.

A nemesség azonban nem volt hajlandó az ilyen béke-ultimátum-féle ajánlatok alapján békét kötni. Nem csüggedt el sem a veszedelem, sem pedig a császári katonaság passiv magatartásának láttára, hanem felfegyverkezett saját élete és jószága védelmezésére. Kezdő e tekintetben Alsófejér vármegye volt. November 11-ről Balló László alispán jelenti a kormányszéknek, hogy az alsófejéri nemesség saját védelme érdekében felfegyverkezett, hogy a hol szükséges lesz, segíthessen a katonaságnak. Kemény Simon főispán fegyvert kért a gyulafehérvári parancsnoktól a nemesi felkelők számára és kapott is 2000 puskát, pisztolyt és 1900 töltényt, melyet legott szétosztott a gyulafehérvári, enyedi, sárdi és alvinczi magyarság között. Az enyedi polgárság is fegyvert fogott s katonai gyakorlatokat tartott.

Alsófejér példáját követte Kolozsmegye. A vármegye közgyűlése kimondotta a vármegyei nemesség insurrectióját. A fegyveres mozgalom élére, mint főhadvezér gróf Csáky János főispán állott, kinek alhadvezére Bánffy György volt. Kolozsmegye nemessége teljesen katonailag századokba szervezkedett s magát egyenruhával és egyforma fegyverzettel látta el. Ezenkívül felszólította még Szathmár vármegyét is, hogy ha teheti, küldjön Kolozsmegye segítségére mintegy 50 lovast.

Hogy a hunyadmegyei nemesség Déva várában miként védelmezte magát, láttuk. Mihelyt a lázadás által keltett meglepetés nyomában támadt rémület első hullámai elsimultak, a nemesség itt is összeszedte magát és vagy egyes helyek védelmére szorítkozott, vagy pedig kivonult az egyes lázadó községek megfékezésére. A küküllőmegyei nemesség is katonailag szervezkedett gróf Bethlen László és gróf Toldalaghi vezérlete alatt. Marosvásárhely nemessége és polgársága lovas-és gyalogcsapattá szerveződött, egyrészt saját, másrészt pedig a veszedelemtől fenyegetett vidék védelmezésére. Háromszék- és Udvarhely megyék a kormányszékhez küldött feliratikban kijelentették, hogy a nemesség fegyveres készenlétbe helyezkedett, hogy bármelyik perczben indulhasson a megtámadott vármegyei nemesség segítségére. Közép-Szolnok, Kraszna és Kővár nemessége a Meszeshegység aljában kordont vont, hogy ily módon megakadályozhassa a lázadás átterjedését. Sőt a szomszédos magyarországi me-

gyék is a legkomolyabb hadikészülődésekkel foglalatoskodtak. Igy Máramaros megye rendei kimondották, hogy egy 400 főből álló gyalog és egy 200 főnyi lovascsapatot szerveznek. Szabolcsvármegye főispánja, Sztáray Mihály gróf pedig javaslatba hozta az udvari kanczelláriánál, hogy rendeljék el az egész magyarországi nemesség insurrectióját. „A fegyveres nemességnek [1] — írja gróf Teleki — részint már nyugalmazott katonatisztek, részint lelkes hazafiak alatti felosztása, a szolgálat katonai szabályok szerinti elrendezése, valamint többek által használt egyenruhák harczias alakot kölcsönöztek a csapatoknak, melyek habár rendes katonaság ellen keveset értek volna, az épen oly bátortalan, mint kegyetlen csoport ellen annak távoltartására elégséges hatással birtak." Fel van jegyezve, hogy Kolozsvárott a nemzeti szellem és lelkesedés emelése végett még a nők is magyar ruhába öltöztek. Egyszóval, a magyar nemesség nem esett gyáván kétségbe a rátört veszély hatása alatt, hanem múltjához híven, jogainak és javainak fegyveres védelméhez készült. Mint később látni fogjuk, a nemesség e határozott lépése még magát II. Józsefet is megdöbbentette, azt hivén, hogy ez egy bekövetkezhető polgári háború veszedelmét sokkal inkább provokálhatja, mint akár csak Hóra véres lázadása is.

[1] Gróf *Teleki Domokos*: A Hóra támadás története 49. l.

VII.

II. József császár nézetei a lázadásra vonatkozóan.

A dáko-román történetírók minő színben tüntetik fel II. József magatartását a lázadással szemben? A császár „kedvetlen tudomással" hall'ja a lázadás hirét. Első intézkedései. Ujabb értesítések. A császár rendeletei, melyeket Bruckenthalhoz, b. Preisshoz és b. Schröckinhez küldött. E rendeletek világos czáfolatai a dáko-román történetírók állításainak. A császár megdöbbenéssel értesül az erdélyi kormányszék és a főhadparancsnokság tétlen magatartásáról. Kemény kritikában részesíti mindkettőt, s miből látjuk, hogy a főhadparancsnokság tanusított magatartása nem volt a császár intentióinak megfelelő. A dévai ostromlott nemesség ütése miatt haragra gyúl a császár. Ez eset arra birja, hogy első helyes intézkedéseivel ellentétben álló, ujabb utasításokat és parancsokat adjon ki. A főhadparancsnokság jelentéséből tévesen ugy értesül, hogy a kormányszék elrendelte az általános nemesi felkelést. Megdöbben és egyuttal megparancsolja a rögtönitélő eljárással egyetemben a nemesi felkelés beszüntetését is. E rendeletének jellemzése és hatása. A főhadparancsnokot nyugalomba küldi. Jankovich grófot kir. biztosul nevezi ki, melléje adván katonai részről Papilla tábornokot. Gróf Eszterházy kanczellár nem értvén egyet a császár e rendeletével, megteszi rájok vonatkozó megjegyzéseit. A császár felelete Eszterházy e megjegyzéseire. Kontradiktorius összeállítása a császár és Eszterházy lázadásra vonatkozó nézeteinek. Párhuzam kettejük államférfiúi felfogása között. A császár nézeteinek birálata. A „Wiener Diarium" félhivatalos közlése a Hóra-lázadás mozzanatairól. E különösen jellemző adat a kérdéses császár magatartásának megértéséhez. Azért félt a lázadás ellen energikusabban fellépni, mert azt hitte, hogy az ily módon provokált csakis az általános felkelés szociál-politikai terére.

De ezek után vizsgáljuk meg, hogy minő hatással volt e lázadás, melyet jóformán Hóra és társai az ő nevében inditottak, magára a császárra. Ezt tennünk annyival is inkább kötelességünk, mert a dáko-román szellemü történetirás maig sem szünt meg e lázadást úgy tüntetni fel, mint a melyet Hóra és társai József császár elnézésével, söt titkos jóváhagyásával inditottak meg az általa annyira gyülölt magyar nemesség kiirtására. Mikor

azonban tudtára esett József császárnak a magyar nemesség fegyveres fölkelése saját védelmére, attól félt, – mondják a dako-román szellemű írók és politikusok — hogy az egész Erdélyben és Magyarországon felkelt magyarság nemcsak a lázadó oláhok ellen fordul, hanem összeköttetésbe helyezve magát II. József külföldi ellenségeivel: a poroszokkal, a hollandiakkal és a francziákkal, fel fog lázadni a császár ellen is. Ezért József nem támogatta tovább se nyiltan, se titokban Hóra lázadását, hanem hogy nagyobb tűz ne legyen belőle, megparancsolta a császári haderőnek, hogy a Hóra szabadságharczát fojtsa vérbe. Igy lett aztán a magyarok általános lázadással való fenyegetőzése miatt Hóra áldozata a magasabb birodalmi politika tekinteteinek.

A Déváról november 4-ről elindított legelső jelentés kilenczedik napján november 12-én reggel érkezett Bécsbe, a mely késedelmen, ha tekintetbe veszszük az akkori közlekedési viszonyokat, semmi okunk sincs csodálkozni. Gróf Eszterházy kanczellár azt rögtön a császár elé terjesztette, ki azt „kedvetlen tudomásul véve" utasította, hogy egyetértően a budai helytartótanács elnökével, azonnal indítson via Buda egy futárt Nagy-Szebenbe. A futár utján kézhez adandó kéziratban a császár megparancsolta a kormányszéknek, hogy egyetértve a főhadparancsnoksággal, egész erélylyel intézkedjék s ennek következtében a lázitók ellen rogtönbirósági s hol a szükség úgy kivánná, minden kimélet félretételével történő eljárás követtessék, mivel épen az ilyen bánásmód a tömeggel szemben kimélet.

November 13-án és 14-én ujabb jelentések és tudósitások érkeztek Erdélyből, melyekre vonatkozóan a császár november 15-én tett különböző intézkedéseket gróf Hadikhoz, gróf Niczky Kristófhoz, b. Schackmin Lajoshoz, b. Bruckenthal erdélyi kormányzóhoz és b. Preiss erdélyi főhadparancsnokhoz küldött legfelsőbb kézirataiban.

„Az oláh parasztok oly bosszantó, mint felette elszomoritó és veszélyes lázadását, s az elkövetett kegyetlenségeket és pusztításokat egész komolysággal és egyszersmint lehető gyorsasággal kell orvosolni. A jól elrendezett közigazgatásnak a maga legfőbb figyelmét arra kell forditania, hogy az államban úgy a

személyeket, mint a vagyont illetőleg békés birtoklás és közbátorság legyen. Mivel ezek oly botrányos módon megsértettek, ön azonnal a főhadparancsnokkal rövid uton egyetértend s a parancsokat a vármegyékhez közösen fogják intézni s igy kövessenek el mindent, mi e lázadás lecsendesitésére szükséges. Mivel a rögtönbirósági eljárás az ily esetekben a legnagyobb rémületet okozza, Ön néhány megyei tisztviselőt: alispánokat, szolgabirákat vagy ulnököket a hadi csapatokkal ki fog küldeni részint azért, hogy a lázadókat saját nyelvükön intsék, részint, hogy a bujtogatók és azok ellen, a kik ellenszegülnek, sommás vallatás után rögtönitélő biróságot tartsanak s az elitélteket in loco az ott kéznél levő hóhér által kivégeztessék. Önkényt értetődik, hogy ezzel semmi visszaélésnek sem szabad történni s hogy csak a leghirhedtebb gonosztevőkkel kell így bánni." Azt is megparancsolja, hogy a görög vallású papságot is utasitani kell, hogy az mindent elkövessen, hogy a lázadók téveszméjukkel felhagyván, a tartozó engedelmességre visszatérjenek. Meghagyta továbbá, hogy országszerte hirdessék ki, hogy 300 aranyat fog kapni, a ki a lázadás fővezéreit kézreadja. Ezek teljesítése után pedig a kormányzó a lázadás eredetéről és okairól azonnal tegyen jelentést, mert ez a dolog neki, a császárnak nagyon is szívén fekszik. [1])

Épen ily erélyes és határozott hangon utasitja rendeletében a főhadparancsnokot: „Nem kételkedem, hogy ön — hangzik a császári rendelet bevezető része — a távolból is a leghathatósabb rendszabályokhoz nyúlt, hogy meggátolja az erdélyi parasztok lázadását, vagy ellenkező esetben, azonnal és a legnagyobb komolysággal fog intézkedni e tekintetben. Minek utána az ilyen esetekben a tömegre a legerősebb hatást az ágyúk szokták tenni, ön e testőr által haladéktalanul rendeletet küld Gyulafehérvárra, hogy onnan küldjenek Szebenbe egy néhány 3 fontos ágyút a szükséges tüzérekkel és lőszerekkel egyetemben, a melyek aztán a kellő előfogatokkal éjjel-nappal oda szállitandók, hol katonaság van a zászlóaljak és hadosztályokhoz való beosztás végett."

[1]) Da mir nun dieses sehr am Herzen liegt.

Egyuttal arról is értesíti a főhadparancsnokot, hogy meghagyta a magyarországi főhadparancsnoknak, br. Schackminnak is, hogy azonnal küldje Erdélybe Koppenzoller tábornokot a De Vins és a Károlyi-féle két ezreddel, valamint Sturm tábornokot a Würtemberg és a Berlichingen-féle dragonyos ezredekkel, hogy azt ő ott alkalmazhassa, a hol ez szükségesnek és kivánatosnak mutatkozik, hogy ily módon a felkelőket két tűz közé lehessen szorítani. Ha a nyugalom ez országrészben még nem állott volna helyre, rendeli, hogy az I. román határőrezred legénységét tekintettel még fegyelmezetlen voltára, azonnal századonként össze kell vonni, hogy a tisztek jobban felügyelhessenek rájok, hogy ily módon minden esetleges kihágás elkerültessék. A mi pedig a fellázadt népet illeti, ha az szétoszolni nem akarna s a bujtogatókat kiadni nem akarná, akkor ellenében erőhatalmat kell alkalmazni, de csak addig, míg szétoszlásukat vagy megfutamodásukat látni lehet. Különben annak a nézetének ád kifejezést, hogy a főhadparancsnok az alatta levő Orosz- és Gyulai-féle gyalogezredeket, valamint a Lipót huszárokat már is alkalmazta a lázadók ellen. Egyebekben arról is meg van győződve a császár, hogy a főhadparancsnokság a kormányszékkel teljes egyetértésben jár el a tekintetben, hogy e rendeletei végrehajtassanak s hogy a rend és a nyugalom Erdélyben mentől gyorsabban helyreálljon.

A magyarországi főhadparancsnokhoz, b. Schackminhoz küldött rendeletében dicséretét és helyeslését fejezi ki, hogy a parasztok lázadásának hírét hallván, azonnal két gyalog- és lovasezredet küldött az erdélyi határszélek felé s meghagyja, hogy a küldött katonaságon kivül még küldjön annyit, a mennyi kezeügyében akad s a mennyi a helyszinén szükségesnek mutatkozik. Azonkivül meghagyja, hogy Temesvárról és Budáról a nagyobb és gyorsabb hatás kedvéért a leggyorsabban küldessen a lázadás helyszinére egy néhány 3 fontos ágyút. Elrendeli azt is, hogy Hubel ezredesnek küldjenek parancsot, hogy ha szükségesnek látja, tekintettel az illyr-román határőr ezred legénységének fegyelmezetlenségére, azonnal intézkedjék, hogy könnyebb felügyelet végett ez ezred legénysége századonként vonassék össze, hogy így minden lehetséges kihágásnak elejét vegyék.

A császár e három rendeleténél semmi sem lehetne ékesebb czáfolata a dako-román irók azon állításának, hogy József császár titokban pártolta Hóra lázadását és hogy annak elnyomására csak akkor adott komoly és határozott utasitást, mikor a nemesi felkelés őt a magyarság forradalmának lehetőségére figyelmessé tette. Mikor a császár e rendeleteit kiadta, még csak sejtelme sem volt arról, hogy a nemesség kényszeritve a veszedelemtől és a császári katonaság bűnösen passiv magatartásától, megyénként fegyvert készül saját védelmére fogni. E rendeletekből egyuttal az is kitünik, hogy az erdélyi császári katonai kormányzat magatartása egyáltalán nem felelt meg a császár intenczióinak.

E közben egyre érkeztek Bécsbe a lázadás egyes részleteit feltüntető jelentések, a melyekből aztán alkalma nyilt a császárnak a legmélyebb keserűséggel győződni meg azokról a botrányos kormányzati viszonyokról, melyek e lázadás kitörését és hihetetlenül gyors elterjedését úgyszólva megkönnyitették. A kormányszék és a főhadparancsnokság között való áldatlan huzavona a császár előtt november 17-én lett ismeretes a kormányszék november 8-ról keltezett jelentéséből. „A kormányszék és a főhadparancsnokság között folyt jegyzékváltás — irja a császár azon kéziratában, melylyel a kormányszék e jelentését gróf Eszterházy kanczellárnak megküldötte — felette botrányos és tavaly kiadott utasitásom pontjaival egészen ellenkezik, hogy egy ily fontos ügyben több napon át a piaczon keresztül egymással leveleztek [1]) s jobbnak látszott az embereket kifosztatni és meggyilkoltatni engedni, mint a kormányzó tekintélyét annyiban megsérteni, hogy ő maga a főhadparancsnokhoz menjen, vagy ez utóbbi szolgálati buzgóságból s emberszeretetből magát czélszerű rendszabályokhoz való nyulásra határozta volna el a helyett, hogy még egy be nem érkezett feleletre hivatkozzék.“ [2])

---

[1]) A Bruckenthal-ház, a kormányzó lakása és a főhadparancsnok háza mindketten a nagyszebeni piaczon vannak, alig 100 lépésnyire egymástól.

[2]) A be nem érkezett felelet alatt a császár azt a feleletet érti, melyet a főhadparancsnokság a kormányszéktől október 15-ről kelt kérdésére vonatkozóan várt.

A császár nemcsak ebben találta hibásnak a kormányszéket és a főhadparancsnokságot, hanem számos más egyebekben is. Igy a főhaditanács jelentésére vonatkozólag egyik rendeletében nyiltan megmondja, hogy a főhadparancsnokság „már kezdetben nagyot hibázott, mikor a katonává létel végett magokat jelentő embereket összeiratta s hogy a szükséges katonai intézkedések elmulasztása a császár egyenes parancsára az erdélyi főparancsnokság hibájául minősíttetett a kormányzóval folytatott levelezéssel egyetemben." Harmad nappal később, november 20-án a császár egyenesen elrendelte Preiss főhadparancsnok nyugalmaztatását is.

A császár kemény kritika alá fogta a kormányszék eljárását is. Különösebben lekötötte figyelmét azon körlevél, melyet a kormányszék a lázadás első napjaiban, november 8-án küldött a közigazgatási hatóságoknak s melyben az alsóbbrendű megyei tisztviselőknek szigorúan megtiltotta a nép zsarolását. „A kormányszéktől kiküldött latin körlevél is nevezetes okirat — jegyzi meg a császár erre vonatkozóan — főképen a 3. pont, melyben a jelen események alkalmából a megyei tiszteknek utazásuk közben minden zsarolás, pénzcsikarás és zsebelés megtiltatott, mialatt tehát tacite értetődik, hogy az ily dolgok ott rendszeresen meg szoktak történni. De a többi pontok sem czélszerűek." „Magyarország rosz alkotmánya felől — folytatja a császár — a bármennyire megrögzött előitéletű embereket is sikeresebben semmi sem győzheti meg, mint az, a mi most történik, hogy milyen rosszak a vármegyékben fennálló intézmények."

De legtöbb bosszúságot és legnagyobb megdöbbenést okozott a császárnak a dévai rögtönitélő biróság elhamarkodott és kegyetlen eljárása. A császár erről jóformán azzal a hirrel egy idejüen értesült, hogy a kormányszék elrendelte a nemesi felkelést. Az emberszerető császár attól félt, hogyha az általános nemesi felkelés ténynyé fog válni, a dévai eset számtalanszor ismétlődni fog s az elkeseredett nemesség saját ügyében biráskodva, oly megtorló eljáráshoz fog nyulni, mely örökös szégyene lesz kormányzatának. Ez okból november 22-ről kiadott kéziratában megparancsolja Eszterházy főkanczellárnak, hogy szüntesse meg a már elrendelt rögtönitélő biróságot és vonja

vissza az erdélyi kormányszék azt a rendeletét, mely a nemesi felkelésre vonatkozik.

„Egy hozzánk érkezett jelentésből — írja a császár e rendkivül figyelemreméltó kéziratában — kedvetlenül értesültünk, hogy az összegyült nemesek, kik egy rendes megyei közgyülést sem alkotnak, két helyen önhatalmulag azon vakmerőségre vetemedtek, hogy egyik helyen több mint 60, a másikban pedig 40 foglyot minden további nyomozás nélkül rögtönbiróságilag kivégeztettek. Mivel az ily eljárás az embereket csak még jobban elkeseriti és egyébként sincs semmi haszna, bár más tekintetben a nép magaviseletét tényleg úgy lehet tekinteni, mint a bosszú eredményét, mégis a népet a jó útra csak meggyőzés és saját hibájának megismertetése által lehet birni. E czélra pedig a megkegyelmezés és a szabadonbocsátás sokkal alkalmasabb, mint a legszigorúbb büntetés, mivel szigorúság által a népet csak el lehet nyomni, de nem egyuttal meg is győzni s igy a tűz a legelső alkalommal újra kitörhet. Ezt a humanus bánásmódot kötelessége Önöknek a nemesek szívére kötni, bármilyen kegyetlen megtámadtatásnak is voltak kitéve a fellázadt parasztok részéről, mert különben biztossagra nem számithatnak, söt ellenkezően, még nagyobb veszedelemnek teszik ki magokat a legelső alkalomnál. Ez okból meg kell rendelni a megyei hivatalnokoknak is és pedig a legszigorúbban, hogy ez emberekkel szemben ne tanúsítsanak semmi bizalmatlanságot, mert különben a parasztok látván, hogy a tisztviselők félnek tölök, még vakmeróbbek lesznek. A rögtönitélő biróságokat ez okból meg kell szüntetni, a letartóztatott parasztok azonban maradjanak fogva mindaddig, mig Dévára fog menni az a bizottság, melyet én kineveztem, hogy vizsgálatot tartva, kipuhatolja a bűnösöket."

„Legelőször is arra igyekezzenek birni a parasztokat, hogy ujra visszatérjenek falvaikba s arra, hogy az erdőkre menekülteknek szabad legyen ujra lakásaikra térni, ha megigérik, hogy csendesen maradnak. Ez az egyetlen és a legbiztosabb eszköz a rend- és csendesség helyreállitására, mivel a nemesi udvarok elpusztitásán kivül a népesség csokkenése is kár; a mi még rosszabb, az oláh parasztok nem mervén hazatérni, kivándor-

lásra szánják el magokat s ily módon a földmívelés is nagy kárt fog szenvedni."

„A legrosszabb azonban az, hogy önök elrendelték a nemesség általános felkelését. E téves lépésük után is hiszem, hogy helyesebb belátásra fognak jutni. Egy ilyen felkelés elrendelésére az én legfelsőbb rendeletem vétele nélkül nincsenek is önök feljogosítva s ezért ezt az elhatározást oly vakmerőségnek kell tekintenem, a melynek a legszomorúbb következményei lehetnek a jövőre nézve, mert az ilyen intézkedés minden bizonyára csak nagyobb izgatottságot szülne, sőt esetleg bel- vagy vallásháborút is provokálhatna.[1]) Ha a kormányszéknek kedve lett volna ezt az indítványt megtenni, azokat, kik ilyesmire vetemedtek, a legszigorúbban büntetném meg." Végül utasítja a kanczellárt, hogy hagyja meg a kormányszéknek a rögtönitélő biróságok megszüntetését, a közbocsánat kihirdetését és továbbá jelentené ki, hogy „a nemesség felkelésének elrendelése nemcsak legnagyobb kedvetlenségére szolgálna, de érzékeny büntetést is vonna maga után."

A császár e rendelete és a november 15-kéről kiadott első rendelet irányzata és szelleme között lényeges különbség van. Az elsőben csak az lebeg szeme előtt, hogy a lázadás, mely kormányzatát csak kompromittálhatja, minden erővel és gyorsan elnyomassék; ebben pedig, támaszkodva azon informácziókra, melyeket az erdélyi főhadparancsnokságtól vett, inkább a lázadás saját felfogása szerint való okait véli előbb megszüntetendőknek, hogy ily módon aztán maga a lázadás is minden szigorúbb eszköz alkalmazásba vétele nélkül megszünjék. „Az erdélyi oláhok háborgásáról felküldött különböző tudósításokból — írja ugyancsak Eszterházy kanczellárhoz intézett egyik kéziratában — világosan lehet következtetni, hogy a lázadás szelleme a földesurak által jobbágyaik irányában gyakorolt sokféle nyomásból eredett, kikre nézve az úrbérnek már rég megigért szabályozásához hozzá fogni elmulasztották." A lázadás oka tehát

[1]) A császár téved, mert a kormányszék nem rendelte el a nemesi felkelést, hanem csak a főhadparancsnok pressionálására kilátásba helyezte. A részletes felkelést a veszedelem nyomása alatt az egyes vármegyék rendelték el.

a földesurak rosz bánásmódja és az, hogy az úrbért életbe léptetni elmulasztották. De kik mulasztották el? A kormányszék. Igy tehát a lázadás okainak kinyomozása és a bajok orvoslás sem bízható a kormányszékre, hanem egy részrehajlatlan nyomozó bizottságra. Nagyon természetes, hogy ennek a részrehajlatlan bizottságnak sem a kormányszék hivatalnokai, sem az erdélyi közéletnek emberei, kik „a magyar rosz alkotmánynak" és „a hibás megyei intézmények"-nek hívei voltak, tagjai nem lehettek. Ez okból, egy második kéziratban kir. biztossá gróf Jankovich Antalt, a hétszemélyes tábla biráját nevezte ki, melléje adván a katonaság részéről Papilla tábornokot.

Gróf Eszterházy kanczellár azonban nem értett mindenben egyet a császárral s ezért november 22-ről keltezett felterjesztésében megtette rájok vonatkozó legalázatosabb észrevételeit. Eszterházy kanczellár e felterjesztése, a császárnak rája tett megjegyzéseivel együtt kétségen kivül a Hóra-lázadás egyik legérdekesebb okirata, a mennyiben világossá teszi előttünk azt az ellentétet, mely e lázadásra s úgyszólván az egész socialis politikára vonatkozóan a császár és a még leghiggadtabban gondolkozó magyar hivatalos egyéniségek között is fennforgott.

„A nemesség — mondja Eszterházy — elvesztette majdnem minden vagyonát, sőt télire igen soknak még hajléka sincs. E tekintetben tehát intézkedni kell."

„A veszteség — felelé a császár — mely a nemességet érte, szerencsétlenség és e miatt nem lehet érdekükben semmit tenni, mint nem lehet azok érdekében sem, kik a véletlen következtében vagyonukban kárt szenvedtek."

„E vidékeken az összes gabonát felperzselték, a bort és egyéb italt eleresztették s e miatt intézkedni kell, hogy gabonát hozzanak a Bánságból úgy a nemesség, mint a közönség részére."

„Miután csak a nemesi udvarok égtek le — hangzék a császár megjegyzése — és egész falu nagyon kevés, nem szükség semmi más intézkedés, mint megengedni az élelmiszerek vámmentes szállítását a Bánságból és Erdély többi részeiből."

„A mi az amnestiát illeti — írja Eszterházy — hozzá kellene tenni, hogy ez nem terjed ki a lázadók főnökeire. Amne-

stiának csak akkor van helye, ha az emberek egy bizonyos ideig visszatérnek lakásaikra és megtérítik az okozott károkat. Ha ez nem történik meg, akkor a rablók jutalmazva lesznek rablásaikért, míg az üldözött tisztviselők és nemesek kétszeres büntetést szenvednek és jövőre nem lehetnek biztosak házaikban."

„Azon a két egyéniségen kivül — volt a császár válasza — kik a Schultzczal való alkudozásokon jelen voltak, nagyon nehéz megkülönböztetni a lázadás főnökeit. Hogy a csendesség helyreálljon s az emberek visszatérjenek házaikba, az amnestiának általánosnak kell lenni és csak a vizsgálat alkalmával kitünő vezetőket kell, de más ürügy alatt, felelősségre vonni, mivel máskülönben a tömeg tanácsaikat követve, együtt marad és nem fog szétoszlani."

„Meg kell hagyni Jankovich grófnak, hogy ezekkel az emberekkel komoly és erélyes hangon beszéljen, mert ha Jankovich gróf igéretekkel és szép szavakkal kecsegteti, akkor még jobban megerősíti abban a hitökben, hogy helyesen cselekedtek."

„Jankovichnak — jegyzé meg a császár — úgy kell beszélnie, mint részrehajlatlan és igazságos embernek, mint a király küldöttének, azaz szigorúan azokkal, kik sem be nem ismerik, sem meg nem bánják vétkeiket, — meggyőzően, hogy felvilágosítsa tévedéseikről és buzgónak is kell lennie, hogy felfedezze az igazságot tekintet nélkül bárkire és résztvevő lelkűnek, hogy végét vethesse a visszaéléseknek és az elnyomásnak és tettel mutassa meg a parasztoknak, hogy teljesiteni fogja mindazt, a mi igazságos s hogy viszont tőlök is nyugalmat és engedelmességet kiván."

Eszterházy a lázadás egy esetleges ujabb kitörését tartva szeme előtt, azt javasolja, hogy a hegyek között elszórt házakat a völgyekben és a hegyek lejtőin vonják össze nagyobb községekbe.

„A házak összébb vonása — veti ellen a császár — különösen a hegyes vidékeken, a hol a mivelhető földek annyira szét vannak szórva, nagyon eltávolitaná az embereket foglalkozásuk helyétől s azért nagyon terhes lenne a népre. Ezt a javaslatot függőben kell hagyni."

„Román iskolákat kell mentől hamarabb állitani [illegible] a

vidékeken — javasolta mintegy praeservativumul Eszterházy — hogy ez emberekből, kik inkább vadállatokhoz hasonlítanak, állampolgárokat lehessen nevelni."

„Igaz ugyan, hogy az iskolák szükségesek — veté ellen a császár — de a házak szétszórtsága miatt ez nagyon nehéz és nem is fogna gyümölcsöző lenni, — de talán épen olyan üdvös lenne, ha ez oláhok földesurait is az iskolákban jobb elvekre tanítanák."

„Az urbér bevezetése, különösen a mostani időben, a legrosszabb következményekkel járna. Majd ha a csendesség helyre áll mindenütt s lehet remélleni annak állandóságát, érkezik el az urbér ideje is. Mert, ha ez ujabb intézkedés javukra válik, akkor azt hiszik, hogy erőszakkal mindent kivihetnek, ha pedig nem fog nekik tetszeni, akkor a zavargásokat ujra kezdik. Miután ezek a zavargások a fiskalis birtokokon kezdődtek s fészkök ma is ott van, másrészt a bányahatóságok tisztjeinek és más részrehajlatlan egyéniségeknek jelentéseiből konstatálni lehet, hogy e csőcselékkel a bányászok és más szabad emberek is egyesültek, csakhogy zsákmányolhassanak, és hogy e czélra a tömeg Magyarországból és a Bánságból is hozzájok sereglett s az is bizonyos, hogy a zalathnai uradalom jobbágyai küldöttek mindenüvé emissariusokat a parasztok felbujtására, eléggé világos, hogy e tolvajságok oka nem a nemesség szigorú keménysége volt s hogy ennek következtében az urbér nem segít semmit. A mi azt a vádat illeti, hogy e lázadás oka a nemesség kegyetlensége volt, ez ellenkezik a tapasztalattal is, mert akkor a magyar, székely és szász jobbágyok is egyesultek volna velok, a kik földesuraik részéről csak olyan bánásmódban részesülnek, mint az oláhok; de ez nem történt, söt ellenkezően, az oláhok ezek közül is többet megöltek."

Erre a császár a következő megjegyzést tette:

„Az egész világ tudja, hogy 10 év óta az összes erdélyi jobbágyok, de kulonösen az oláhok folytonosan és kitartóan panaszkodtak a robot ellen és konstatálható oklevelesen, hogy még a boldogult császárné ő felsége a legerélyesebb rendeleteket adta ki az urbéri szolgáltatások rendezésére s hogy ezeket az összes rendeleteket állandóan meghiusították és csak természe-

tes következmény, hogy a hol elnyomás van s a hol a javításnak még csak lehetősége is hiányzik, ott nyugalom sem uralkodhatik. Ismeretes dolgok, a melyeket eltagadni nem lehet, hogy a zalathnai uradalomban a visszaéléseknek egész tömege volt az ellenök való panaszokkal egyetemben és hogy a kincstár a bányaigazgatósággal egyetemben semmit sem tettek arra vonatkozóan, hogy ezek a visszaélések megszünjenek, sőt ezek a hatóságok elvakítva tisztviselőiktől, még kisérletet tesznek, hogy magokat mentegessék. Tény az is, hogy ilyen panaszok még április óta elintézetlenül hevernek. Hasonló dolgok történnek más bányavárosokban, így Nagy-Bányán is, a hol a zsarnokot Mitis udvari tanácsos testvére képviseli és a testvér idefenn az ő hibáját védelmezi. Kétségtelenül Jankovich grófnak vizsgálatot kell tartania Zalathnán is, hogy végét vesse az ilyes panaszoknak és megbüntesse a vétkeseket. De egyuttal végül életbe kell léptetni az urbért is, a melyet annyi előmunkálat után méltányosnak talált a kormány is, a kanczellária is. Ily módon aztán igazság tétetik ezeknek az embereknek is, mert valamint a lázadó oláhot felkötik, lefejezik, agyonlövik és más súlyos büntetésre itélik, azonképen az ő panaszai orvosoltatnak s egy igazságos urbér is életbeléptettetik,[1]) a melyet a királyi hatalom erejénél fogva úr és paraszt egyformán tartozik respektálni. Ily módon aztán nem lesz meg az a téves hatása, a mit ön gyanít."

„A népszámlálást ell kell halasztani mindaddig, míg a tüz teljesen ki nem alszik és pedig annyival inkább, mert egynehány község konskripcziója volt egyenes oka e zavarok kitörésének. Hasonlóképen meg kell szüntetni a jobbágyok és határőrök elkülönítésére vonatkozó munkálatokat is, mivel a hátszegvidéki nép nagyon elszóródott s ennek következtében e munkálatok nem felelhetnek meg kitűzött czéljuknak."

„A népszámlálás — válaszolá a császár — semmiféle összefüggésben sem áll ezekkel a zavargásokkal s hogy ezt megnu-

[1]) So wie der aufrührerische Wallach gehengt, geköpft und todt geschossen, dann zu anderen schweren Strafen verurtheilt worden, also auch seine Beschwerden behoben und ein angemessenes Urbarium eingeführet werde.

tassuk, tovább is folytatni kell, különösen az oly kerületekben, hol nem volt semmi zavargás s a hol nem is lehet ennek folytán azt a kifogást tenni, hogy az emberek nincsenek odahaza. A mi pedig a jobbágyok és a határőrök elkülönítését illeti, az erre vonatkozó munkálatok Hátszegvidékén is függőben maradhatnak."

Jankovich teljhatalommal való felruházását illetően Eszterházy a következő észrevételeket teszi:

„Az első legfelsőbb kézirat szerint Jankovich csak a nyugalom helyreállítására és a zavargások megvizsgálására küldetett Erdélybe. A tegnap érkezett királyi kézirat szerint Jankovich hatalma arra is kiterjed, hogy a tisztviselőket letehesse és tetszése szerint másokat is nevezhessen helyökbe s azonkivül arra is, hogy véleményt adjon az urbérre vonatkozóan. E rendelkezés értelmében az összes megyei hatóságok Jankovich alá rendeltetnek s miután ez összefüggésben van a legtöbb politikai, közgazdasági, sőt jogi intézménynyel is, lehetetlen, hogy zavarok ne támadjanak s a kormány összes tekintélye meg ne semmisüljön, a melyet pedig különösen e pillanatban fenn kell tartani. Miután Jankovich nem ismeri az erdélyi viszonyokat és embereket, lehetetlennek látszó dolog is, hogy a tisztviselőket helyesen megválaszthassa. Ez okból azt sem lehet remélleni, hogy az urbért helyesen megitélje, mivel e czélra ismernie kellene az ország összes szükségleteit, tekintettel politikai és természeti viszonyaira, holott ő egyszer sem volt Erdélyben s igy annál kevésbé ismeri. Ez okból Jankovich hatalmát az első javaslat értelmében csak a lázadás okainak kikutatására kellene korlátozni és egyuttal utasitani is, hogy a kormányszékkel teljes egyetértésben járjon el."

„Jankovichnak mindenesetre hatalmat kell adni — válaszolá a császár — arra, hogy a megyei és kincstári tisztviselőket, ha vétkeseknek találja, letehesse s helyökbe másokat is tehessen. A módot, hogy az urbér miként fog életbeléptetődni, abból a czélból kell közölni, hogy működése közben erre vonatkozóan utasíthassa a népet és az uradalmi tiszteket, az urbér életbeléptetése azonban kétségkivül a kormányszék és a megyék feladata lesz és csak abban az esetben kell egynehány biztost

kinevezni, ha ezek a hatóságok nem járnának el komolyan és kötelességszerűen."

Csak össze kell hasonlítani a császár és Eszterházy kanczellár fennebbiekben contradictoriusan összeállított nézeteit s nem lesz nehéz itéletet mondani, hogy az adott körülményeket tekintve, kettejök közül, melyik nézte érettebb felfogással s államférfiúéhoz méltóbb álláspontról a helyzetet? Eszterházy kanczellár ellenvetéseiben a tényleges helyzettel számotvető államférfiú felfogását látjuk megnyilatkozni, József császáréban pedig a régi rendet és társadalmat minden áron saját képére és hasonlóságára teremteni akaró ujító kiméletlenségét és könnyelműségét. A nemesség élelem és födél nélkül maradt a parasztlázadás következtében. Elemi csapás, melyen nem lehet, de nem is kell segíteni. A parasztság nyilt lázadásban van, követelve nemcsak a jobbágyság eltörlését, de egyuttal a birtokosok földjeinek felosztását is és a császár úrbér életbeléptetésével akarja lecsillapítani azokat, kik égetnek, rabolnak és gyilkolnak. A ki a humanismust, az emberszeretetet folytonosan ajkán hordja, egy résztvevő szót sem bir ejteni a kifosztott, megsebesitett, felégetett és legyilkolt magyar nemesség érdekében, hanem szívtelenül gunyolódva, hánytorgatja annak hibáit. A közveszedelem és a megdöbbenés amaz érzete, melyet e lázadásnak szörnyű kihágásai minden nemes szivű emberben felkeltettek, nem képes elnyomni a császár gyűlöletének cinikus megnyilatkozását azon magyar nemesség ellen, melynek egyedül volt bátorsága az ő még sehol ki nem próbált theoriákon felépült reformtörekvéseinek ellenszegülni. A Hóra-lázadás II. József kormányzatának közigazgatására tagadhatatlanul sötét árnyékot vet. De az a szívtelenség és államférfiú könnyelműség, melylyel ettől a lázadástól sújtott magyar nemesség szenvedését és sorsát nézte, fennen diesért emberszeretetére és humanitására szintén nem csekélyebb árnyékot borit. Ha József császár megmaradt volna azon az álláspontján, melyet november 15-ről kelt első kézirataban elfoglalt s nem adott volna későbbi rendeleteiben ezzel ellenkező olyan parancsolatokat, melyeket fennebb vázoltunk s a melyek csak arra voltak alkalmasok, hogy az erdélyi polgari és katonai hatóságok habozását és ingadozását még jobban nö-

veljék, nem lett volna kénytelen később fájdalmasan konstatálni, hogy „az Erdélyben folyvást tartó ellenszegülés őt szerfölött kedvetleníti, mert fájdalom! mindjárt kezdetben az illetők nem úgy jártak el, mint kellett volna, hogy azt egész komolysággal megakadályozhassák." Miért nem jártak el úgy? Az előadottak után könnyű kitalálni.

A bécsi hivatalos „Wiener Diarium"-ban 1785. január 5-én a Hóra-lázadásról egy hivatalos jellegű ujdonság jelent meg, mely igy hangzik:

„Az Erdélyből érkezett utolsó tudósításokból kitetszik, hogy az egyesült Hunyad-Zarándmegye egy részében összesereglett pártütő oláhok czélszerűleg tett katonai intézkedések folytán, miután téveszméjöket részint a püspökök, részint a politikai hatóság kiverte, minden erőhatalom és vérontás nélkül lakhelyeikbe mindnyájan visszatértek, nálok levő kevés fegyvereiket letették s vétkeiket bánatosan megismerték, egyszersmint az őket tévútra vezető s a hegyek és erdőkbe menekült gonosztevő Hóra és társa, Kloska fölkeresésében s elfogásában fáradoznak." Ennek az ujdonságnak szerzője nem csekélyebb egyéniség volt, mint maga a császár. — „Kedves Eszterházy, — írja a császár — az idezárt tudósitást az erdélyi háborgásokról, ön a mai Wiener Diariumba azonnal be fogja iktattatni."

Ez a kis, sajátkezűleg fogalmazott ujdonság igen érdekes psychologiai kulcsúl szolgál a császár e lázadással szemben tanusitott egész magatartásához. A császár a sugalmazott hivatalos hírlapi közlemények ma is szokásos igazmondásával azt a tényekkel ellenkező dolgot konstatálja, hogy a lázadás minden erőhatalom és vérontás nélkül csupán holmi közelebbről meg nem határozott katonai intézkedésekkel és rábeszéléssel csendesíttetett le. A császár érezte, hogy egy fegyveres erővel elnyomott lázadás alig volna másnak minősithető, mint reform politikájának nyiltan bevallott csődje, mert a világ kezdete óta a véres erőszakkal elnyomott lázadásokat sohasem tekintették a hatalom birtokában levő fejedelmek vagy politikusok kiváló államférfiúi és kormányzói képessége mellett tanuskodó bizonyítványnak. A császár nem akarta, hogy politikája Erdélyben Hóra lázadása miatt nyilvánvalóan csődöt mondjon, söt abból egyenesen hasz-

not is akart reform-terveire vonatkozóan húzni s innen magyarázható az, hogy félt minden olyan keményebb rendszabálytól, a melynek alkalmazása a fennebb jelzett csőd bevallását jelenthette volna. Még világosabbá teszik ezt a császárnak Jankovichhoz irott következő sorai: „Ha még más fontos aggodalmak engemet most az innen való eltávozástól vissza nem tartanának, már eddig e fontos pillanatban ez országban megjelentem volna, mert ezt még inkább a jövőt, mint a jelent illetőleg az egész birodalomra nézve a legnagyobb fontossággal birónak tekintem.“ Attól félt ugyanis, hogy ha a lázadás hosszasabb időig elhuzódik, vagy épen nagyobb mérveket ölt, akkor mégis csak kénytelen lesz erőszakosabb intézkedéseket tenni s a nemesség és a közvélemény a lázadás által provokált kényszerű reakczionarius áramlatot arra fogja felhasználni, hogy a császárra rá oktroyálja a jobbágyságra vonatkozó reformterveinek feladását. Nem szerette volna, ha a Hóra-lázadás okozója lesz social-politikai tervei elejtésének.

VIII.

Jankovich kir. biztos vizsgálatai a lázadás okaira vonatkozóan.

József császár utasítja Jankovichot, hogy működését Papilla tábornok társaságában haladéktalanul kezdje meg. Jankovich Aradra megy. Megsemmisíti a megyei törvényszék ítéletét és új javaslatot tesz. A császár ezt is szigorúnak találja és enyhíti. Az erdőkbe szaladt oláh lakosságot Aradban hazatérésre birja. Dévára érkezik. A kisebb bünöket elkövetett foglyokat szabadon bocsátja. A Maros-menti oláhok kihallgatása. Jelentése a császárhoz a nemesség magatartásáról és a felmerülhető nehézségekről. Az udvari kanczellária Jankovich több intézkedését nem helyesli. A császár Jankovichnak ád igazat. A parasztság benne pártfogóját látja és sérelmeit terjedelmes panaszokban nyújtja be hozzá. E panaszok tárgyának előadása. A jobbágyok sérelmei, összehasonlítva a Bizonyos Punktumok követeléseivel. A felhozott sérelmek nem voltak mindenütt egyformák. A panaszkodók czélzatosan foglalták mind össze. A dako-román szellemü irók fogása. A nemesség hibáztatja, hogy Jankovich egyoldalúan vezeti a vizsgálatot s hogy a katonaság magatartására nem terjeszkedik ki. A maga részéről is mindent megtesz, hogy a kir. biztos világosan lássa a lázadást előidéző okokat. A magános nemesek emlékirata. Ez emlékirat tartalma. Hunyad-, Alsófehér és Kolozs-vármegyék emlékiratai. Ez emlékiratok ismertetése. A nemesség a legszigorúbb megtorlást sürgeti, míg a császár álláspontja s ennek keretei közt a Jankoviché is a szelídség s a jobbágyság valóságos sérelmeinek orvoslása volt.

Mikor József császár gróf Jankovichot királyi biztossá nevezte, azonnal utasította is, hogy katonai biztos-társával, Papilla tábornokkal együtt haladéktalanúl útra keljen s a Marosnál kezdve, látogassa meg azokat a helyeket, a melyekben háborgások történtek és Erdélybe bemenve, „a lázadás okának kipuhatolására az elfogott lázadókat kihallgatván, ezekről beható jelentését és véleményét az udvari kanczelláriához terjeszsze fel, hogy azok onnan Ő felsége elébe terjesztessenek."

Jankovich működését Aradmegyében kezdette meg. Az

aradi nemesi tábla Forray András alispán elnöklete alatt november 25-én tartott ülésében az elfogott lázadó parasztok közül 42-őt halálra itélt. Jankovich ennek hírét vevén, már november 26-án megírta Forray alispánnak, hogy miután a császár mindenféle rögtönitélő biróság működését beszüntette, az itéletek végrehajtását függeszszék fel mindaddig, a mig ő oda nem érkezik.

December 2-án érkezett Jankovich Aradra s az elitélteket újra kihallgatta. A császárhoz tett jelentésében azt írta, hogy a vármegyétől halálra itélt parasztok egytől-egyig tagadják a nekik tulajdonított bűnöket s hogy a biróság őket még csak nem is szembesítette azokkal a tanukkal, kik esetleg látták őket a tettek elkövetése közben. A vizsgálat határozottan azt sem tudta megállapítani, hogy kik voltak közöttük a kapitányok. Nézete az, hogy új vizsgálat rendeltessék el és a vádlott parasztok rendes törvényszéki eljárás elé állíttassanak, a hol aztán vétkeikhez mért büntetés szabassék rájok, de az itéletet megerősitésre ez esetben is Ő felsége elé terjeszszék. Nézete szerint a főkolomposok közül elrettentésül egyet-kettőt halálra kell itélni, a többieket pedig fogságra. A mi pedig a megyei itélet azt a részét illeti, hogy a parasztok az okozott károkat tartoznak megtériteni, nézete szerint ez csak oly formán valósitható meg, hogy e károkról készítsenek lajstromot, hogy igy egyik lakos ne legyen jobban megterhelve, mint a másik és hogy erejöket meghaladó munkákra ne kényszerítsék őket. A mi pedig a megyei itélet azt a határozatát illeti, hogy azon községek lakosai, a mely községek résztvettek a lázadásban, megbotoztassanak, nézete szerint fölösleges s azért meghagyta a vármegyének, hogy tiltsák meg a hajduknak a további befogatásokat s az emberek botozását.

A császár még a Jankovich álláspontját is túlságosan szigorúnak találta. A halálos itéleteket egy-három évi kényszer-munkára s 60 vagy kevesebb botütésre változtatta az illetőktől elkövetett bűnök nagysága szerint. A kártérítésre vonatkozóan pedig úgy intézkedett, hogy annak helye semmi szin alatt se legyen, csupán a parasztok birtokában talált elrabolt vagy ellopott tárgyak adassanak vissza.

Jankovich teendőjének második része az volt, hogy a

dokre széledt lakosokat hazatérésre birja. Ezért meghagyta a vármegyei hatóságoknak, hogy egy megyei tiszt, egy császári kir. katonatiszt és egy gör. keleti esperes társaságában küldjön azon vidékekre, hová a parasztok elhuzódtak és Ő felsége nevében birják őket hazatérésre. E küldöttségnek tagjai lettek: a vármegye részéről *Stanislovics* Pál szolgabiró, *Stetten* báró hadnagy és *Gresics* Péter aradi esperes.

E küldöttség azonnal elindult a jelzett helyekre és ott a községeket bejárva, kihirdette, hogy a lakosok hazatérhetnek minden aggodalom nélkül. A hazatért parasztokat aztán a lázadás okáról és lefolyásáról kikérdezte s elkövetett bűneik miatt megdorgálva, csendességre és törvénytiszteletre intette. A visszatért lakosság önként kijelentette, hogy nemcsak elkövetett kihágásait bánja, de az okozott károkat is kész jóvátenni. Jankovich erről is jelentést tett a császárnak, ki e jelentésre vonatkozóan ismételve megjegyezte, hogy az okozott károk megtérítéséről szó sem lehet, különösen oly módon, hogy a parasztok e károkat ledolgozzák a földesuraknál, mert hiszen a robot most is oly nagy mértékű, hogy a parasztoknak teljesítése után alig marad annyi idejök, hogy saját gazdasági teendőjüket is elvégezhessék s igy abba a helyzetbe juthassanak, hogy az adót is megfizethessék.

Arad vármegyében ily módon elvégezvén teendőit, deczember 15-én Dévára érkezett. Itt legelőször is a fogságban levő 200 oláh paraszt kihallgatásához fogott, kifürkészni igyekezvén, hogy mi kényszerítette őket lázadásra? Az összes foglyokat három osztályba sorozta. A kisebb bűnösöket, miután szigorúan megdorgálta, csendességre és nyugalomra intve, hazaküldötte, megigérvén nekik, hogy az urbérre vonatkozó panaszaikat át fogja tenni a kormányszékhez. A Marosmenti helységek lakóinak értelmesebbjeit élökön papjaikkal, rendre maga elé hivatta s megmagyarázván nekik, hogy mily nagy bűnt követtek el, azon intéssel, hogy magokat ezentúl csendesen viseljék, haza küldötte. „Igy bánok a néppel — irja a császárhoz küldött jelentésében, — de a nemesekkel és mágnásokkal igen sok bajom van. Sok özvegy férje s gyermekei erőszakos halálát sirva panaszolja. A nemesek és mágnások, kik a gyüjtogatás és rablás következ-

tében súlyos inségre jutottak, mély fájdalomban vannak s nálam megjelenvén, keservesen panaszolnak és káraik megtérítéséért s a gonosztevők példás megbüntetéséért esedeznek." Igyekszik őket tőle telhetőleg meggyőzni, hogy a parasztoknak nem a bűnösök megöletésével kellene példát adni, mert ez nemcsak a parasztokra, de magokra a földesurakra is következményeiben ártalmas lehet, hanem szelídséggel. Mindez azonban nehezen megy, mert „a seb még igen friss. Erőszakos orvosszert nem használok, de remélem, hogy lassanként mind a közönséget, mind a magánosokat érdeklő okok által meggyőzöm, hogy bátorságos létök fenntartásához jobb mód is van s azért emberhez illőbb módon is fognak majd gondolkozni." Jelenti továbbá, hogy a nép lecsendesítésére az erdélyi és aradi nem egyesült püspökök közreműködését is felhasználta. Ez utóbbit azért, mert Zarándmegye (nagy-halmágyi járás) ennek egyházmegyéjéhez tartozott. A jobbágyokat biztatja s nekik reményt nyújtott, hogy a körülményekhez képest sérelmeiket orvosolni fogják s terheiken is könnyítenek. Zaránd- és Alsófehérmegyében Albak és Rada községek kivételével, a nép egészen csendes. Mindazonáltal a katonaságot a vármegyében kell hagyni, a míg a nép a maga terheinek valami könnyítését érezni fogja.

Az udvari kanczellária Jankovich e jelentését 1785. január 7-ről két észrevétel kiséretében terjesztette a császárhoz. A kanczellária nézete szerint a papság felhasználása a nép lecsendesítésére helyes is lehet és Ő felségének rendeletei alapján is történik, de el nem titkolható azon aggodalom, hogy sok félreértés is származhatik abból, ha a pópák a népet terheinek könnyítésével biztatják, kiknek köztudomás szerint magoknak is helytelen fogalmaik vannak, mert tapasztalt dolog, hogy azok sok helyen a népnek a jelen zavargásokban is izgatói voltak. Azért ez ügyben egyáltalán nagyobb óvatosságot kellene tanusitani, nehogy a nép terheinek könnyítésére nézve olyan igéreteket tegyenek, melyek alkalmat adjanak arra, hogy azokból nem teljesíthető dolgokat következtethessen a nép.

A császárnak a kanczellária e megjegyzése épen nem tetszett s erre vonatkozó nézetét Jankovich eljárását helyeslő és tudomásul vevő kéziratában a következő meglehetősen éles han-

gon hozta a kanczellária tudomására: „Jankovichnak igaza van s kiben azért nem kellene hibát keresni, hanem még inkább buzdítani, hogy az életbeléptetendő urbér jóságát a néppel értesse meg s az elkövetett visszaéléseket szüntesse meg, míg ellenben az udvari kanczellária javaslatának czélja: mindent elpalástolni, azáltal pedig minden bizonynyal a csendesség fentartása nehezebbé válik, mintha ez alkalom a visszaélések megszüntetésére használtatnék.“

Mihelyt Jankovich megérkezett Dévára s megkezdette papjaik vezetése alatt a Marosmenti oláhok kihallgatását, azok nem késtek, benne saját pártfogójukat látva a nemességgel szemben, a parasztság sérelmeit és panaszait a leendő orvoslás reményében tudomására hozni. E panaszok és sérelmek Jankovich jelentései alapján a következőkben foglalhatók össze:

A lázadás által magokat megkárosítottnak vélő földesurak állítólagosan elrablott javaiknak visszaadása végett a helyszínére mennek s a parasztokat a rablott dolgoknak visszaadására vagy az okozott károknak természetben vagy pénzben való megtérítésére kényszerítik s így majd a magánosoktól, majd pedig a községektől veszik el erőszakkal a gabonát, bort, marhát és más kézugyba eső dolgot. Nemcsak teljes kárpótlást, de igen sokszor kétszeres árat is követelnek s ily módon saját ügyökben biráskodvan, a népet ütik, verik, sőt meg is sebesítik. A jobbágyokat a nemesség és a katonaság számára szállitandó különböző termények adására kényszerítik, sőt a katonaságot élelmezni is tartoznak a nélkül, hogy erről utalványokat adnának, vagy legalább az adóba beszámítanák.

A magyar jobbágyok a közterheket kisebb arányban hordozzák, mint az oláhok s azoktól a mostani körülmények között teljesen fel is vannak mentve. Az oláh jobbágyokat a magyar jobbágyok rágalmazzák, ócsárolják, sőt veréssel is illetik, olykor pedig merőben illetlen, gyűlöletes és kemény büntetésre méltó szólásmódokkal keserítik, a miért aztán lehetetlen az oláhoknak a magyarok között maradniok s kérniök kell, hogy azoktól elkülöníttessenek, német tisztviselőket és urbért kapjanak.

A tisztviselők a népet elnyomják és kizsarolják.

A jobbágyokat sokszor úrdolgára saját ünnepeiken is ki-

parancsolják. Ha az úrbéri örökségek 8, sőt 12 részre is oszolnak, azért mindenkitől külön-külön annyi úrbéri szolgálatot követelnek, mint a mennyit előbb az egészért követeltek. Azonkivül még 2 frt 33 krt, fél öl fát, egy kancsó vajat, vagy a helyett 12 krt vesznek. Régebben egy egész jobbágytelek után csak 5 frt 57 krt fizettek és egy középnagyságú sertést. Némely helyeken rendesen télen 4, nyáron két és több hetet is folyvást úr dolgában töltenek, másutt a hét minden napját szolgálatban töltik s ezenkivül minden telektől 22 frtot fizetnek. Az asszonyok és a leányok az uraság házában az asszonyi munkákat minden beszámitás nélkül kénytelenek végezni. Néha a jobbágyok feleségök után 1 frtot s ezenfelül bizonyos szövés megváltásáért 30 krt fizetnek.

Némely jobbágy földesura gabonájának Magyarországba való szállítása végett 70–80 szekeres napszámot kénytelen adni s ha a hosszú utban marhái megdöglenek, kárpótlást nem nyer. Vannak helységek, melyek kötelesek a földesúrtól évenként 25 frt érő bort elfogadni s ha ezt nem is teszik, az árát megfizetni.

Minden jobbágyház köteles 6 krt vagy 60 icze szilvát és 60 kupa zabot beszolgáltatni, minden kupát 9 krba számitva. A papiros-malmoknak rongyot adnak s ha ez nincs, használható fehérneműt. Születésnapokon egy tyúkot, husvétkor disznóoldalast vagy a helyett 17 krt. Mások Szent-Györgynapkor egy kövér bárányt, husvétkor és karácsonykor egy-egy tyúkot és 10 tojást. Nyárban két csirkét, két véka zabot, 200 csigát s egy darab szurkot.

A rossz bort a földesurak vagy haszonbérlőik a birtokukon levő jobbágyoknak átadják a nélkül, hogy azért egy veder után csak a 3 krt is megfizetnék s mégis, ha a bor megromlik, vagy eladni nem tudják, árának megfizetésére kényszerittetnek. A földesurak lakasától messzebb fekvő helyeken a jobbágyok telkenként 1000 szőlőkarót kötelesek késziteni és a helyszinére szállitani. Azon ürügy alatt, hogy a jobbágyok a karácsony és husvét közötti illetéküket megfizetni ne köteleztessenek, a földesuri lakhelyhez közelebb eső falvak lakói köteleztetnek karácsonykor barmaikat a földesur udvarára hajtani s akkor egy és

husvétkor ismét egy hízott ökröt adni a földesurnak az általa megszabott áron s ezenkivül minden két-három jobbágy évenként egy kövér malaczot szolgáltat természetben vagy vált meg készpénzzel. Régebben a sertésekből a 10-iket vették el, most az 5-iket és ha soványok, minden malacz után 17 kr. jár. Minden 10 darab juhból egyet elvesznek bárányostól együtt. A boronálásra az embereket is barmok módjára használják. Két kecske legeltetéséért egy napot dolgoznak. A makkolásért régebben egy disznó után 3 krt fizettek, most 6-t fizetnek.

A földesurak a szabad embereket tilos módokon jobbágyokká teszik. Ha pedig a jobbágy meghal, vagyonát magoknak foglalják le és gyermekeiket vagy béresekké teszik, vagy katonának adják. A halászatot csak néhol engedik meg s ha két halat fognak, egyiket a földesurnak adják. A földesurak a szántóföldeket, réteket és erdőket tetszés szerint veszik el s az erdőtől megfosztott jobbágyok a fát kénytelenek drágán venni s egy öl fáért olykor 30 napot is dolgozni s ha barmaik az erdőkbe mennek, keményen megbüntetik őket. A sószállítókat és zselléreket, ha nincs is külsőségök, nagy adóval és illetékekkel terhelik meg; a kik pedig illetéket nem fizetnek, azok hetenként gyakran 4, sőt több napot is dolgoznak. Több olyan zsellér van, a kinek nincs semmi külső birtoka s a ki kevéssel ezelőtt csak 51 krajczár illetéket fizetett, de a ki most 4 frt 30 krajczár illetéket fizet s azonkivül még robotban is dolgozik.

A haszonbérlők nagyon zsarolják a jobbágyokat. E miatt többen panaszoltak is, de a császárhoz benyujtott folyamodványaikra még maig sem kaptak választ. E folyamodásuk óta még keményebben bánnak velök, jóllehet a kormányszéktől s az illető folytonos táblától kedvező rendeleteket kaptak, de azért nem részesültek semmi könnyitésben. A megyei tisztviselők is több súlyos visszaélést követnek el a jobbágyokkal szemben. A többi között a rokkant katonákat, bár azoknak nincs semmi fekvőségök, közterhekkel és adóval terhelik. Az özvegyekre, kik a lázadás alatt férjeiket egy vagy más okból elveszitették, 1785-re is oly nagy adót vetettek ki, mintha férjeik még élnének.

E panaszok nagy része előfordul Molnár szemorvos jelentésében is. Hasonló sérelmeket emlegettek a Schultzczal alku-

dozó parasztok is. Ha a földesurak ez állítólagos követeléseit összehasonlítjuk az 1769-ben kiadott „Bizonyos Punctumok" követeléseivel, úgy találjuk, hogy azok tényleg súlyos visszaélések, melyeket tűrni a kormányzat részéről súlyos és nagy hiba volt. Nem szabad azonban feledni, hogy ezek a visszaélések nem egyszerre és egy helyen sújtották a jobbágyokat. A panaszkodók foglalták egy képbe össze mind e visszaéléseket részint azért, hogy eljárásukat igazolják, részint pedig hogy követeléseiknek nagyobb súlyt kölcsönözzenek. A dako-román szellemű történetírók és publiczisták természetesen egy cseppet sem haboznak mind e különböző helyen, különböző mértékben divatozott visszaéléseket minden jobbágyot egyformán és mindenütt egyenlő mértékben terhelő általános szabálynak minősíteni. Igy természetesen a magok hiszékeny olvasóközönségét könnyebb félrevezetni és a magyarság ellen izgatni, mint a történetíró igazságérzetétől megkövetelt és a valóságnak megfelelő megkülönböztetéssel.

Visszatetszést okozott az erdélyi nemesség körében Jankovich az az eljárása, hogy a lázadás okainak kiderítését czélzó vizsgálat közben egészen egyoldalúan járt el, a mennyiben csak az abban cselekvő szerepet játszó oláhságot hallgatta ki s nem egyuttal a lázadás által sújtott nemességet is. Csak a jobbágyság sérelmei iránt látszott érdeklődni s nem egyuttal a nemességé iránt is. Arra pedig, hogy a katonaság vétkes magatartását és annak káros hatását is megvizsgálja, egyáltalán nem terjeszkedett ki. A nemesség ezt látván, nem akarta, hogy a császárnak a Jankovich által egyoldalúan vezetett vizsgálat adatain kívül ne legyen itélet hozatalában semmi más anyaga, azért még a vizsgálat folyama alatt egy terjedelmes emlékiratot nyujtott be Jankovichhoz. Ez emlékiratban előadta mindazokat az okokat, a melyek nézete szerint előidézték ezt a lázadást.

Mindenekelőtt az emlékirat szerzői tagadják azon állítás igazságát, mintha „a parasztságot a földesuraságok rendkívüli keménysége lázasztotta volna fel." Ha ez igaz volna, akkor e lázadás nemesi birtokokon kezdődött volna, de a Hórától fellázitott népnek fészke a zalathnai uradalom volt, holott ez uradalomban a jobbágyoknak oly könnyű életök van, mint sehol

Európában másutt. Örvendenek, hogy ő felsége Jankovichot azért küldötte az országba, hogy az oláhság dühösségének és felháborodásának valóságos okait kikutassa.

De „ha Excellentiád a mostani, közöttünk lakozó avagy kvártélyozó idegen nemzetbeli emberektől, hadi tisztektől szándékozik végére járni, czélját nem éri el, mert ezek azok, kik nagy idegenséggel szorongattatásunk közepette hozzánk nem segedelemmel, hanem hideg vérrel mutatták magokat s mutatják ma is; de a dolgokat sem tudják s nem is értik. Ha pedig a fellázadt néptől kíván végére járni, itt sem fogja czélját érni, mert ezen ellenünk dühösködő és már is rajtunk sok kegyetlenségeket véghezvitt felzúdult nép kigyót-békát fog a nemesség ellen kiáltani és a maga irtóztató cselekedeteinek elfedezésére is mindazon okokat fogja előadni, a melyeket régtől fogva a nemességnek megesküdt ellenségei szívökbe igyekeztek plántálni. Ha pedig a nemességtől kívánja Excellentiád magának annak okait feladattatni, annyi lészen a lázadásnak módja, a hányan vannak azok, kik ezen mostani közönséges veszedelemben kárvallottak fetrengenek. Nem tagadhatjuk ugyan, hogy kiki maga különös sérelmeinek legjobban tudván okait, ezek adhatják legigazabban elé a környül álló dolgokat azokról, a mik rajtok történtek. De hogy mégis az ezen rosszat szülő valóságos közönséges okok, melyekről ritka embernek van tudománya s mindnyájan által sem láthatják, nyilvánságosabbak legyenek, szükséges egynehány esztendőkre visszatérni, midőn Erdélyországa régi administrácziójának formája változott ujabbá s a két administráczió formájának egybenvetéséből kikeresni a valóságos okokat épen könnyű, de szükséges is.“

„Scithiából jött őseink győzelmes fegyverükkel és vérükkel foglalták el ezt a drága hazát s ezután meghódították és jobbágyokká tették azon románok őseit, a kik most ellenünk feltámadtak. Nyugodtan uralkodtak rajtuk, mert kemény fegyelemben tartották őket, de nem háborgatták életmódjukban. Még Ulászló király uralkodásának idejéből, a mikor 1514-ben tört ki az általános parasztlázadás, sem olvassuk sehol, hogy Erdélyben a nemesség ellen felkelt volna a parasztság. Ma azonban patakokban folyna a vér e haza minden vidékén, ha a különben

oly csekély számú nemesség, a mennyire a kényszerítő körülmények engedték, össze nem gyült volna, hogy a természet törvényének megfelelően gondoskodják saját védelméről. „Nem átallotta és ma is nem átallja ezen rajtunk dühösködő parasztság teli torokkal kiáltani, hogy mindezeket felséges urunk parancsolatából teszi", pedig a lázadás valódi okai a következőkben foglalhatók össze:

1. Az 1761-ki évig az adót az országgyűlések szabták meg és akként, hogy a nép „a maga erejében megmaradva", viselhette terhét, de a jelzett évben a régi adórendszer felbomlott „s következett annak csupán csak arbitraria administrácziója". Ez ujítást olyan emberek hozták be, „kik ez által magoknak érdemeket csinálni és magok szerencséjét feljebb hágtatni kivánták" és egyszersmint az adót „inkább a vármegyékre és a székely nemzetre rakták." S midőn „a minden industria nélkül való ostoba oláhság" túlterheltsége miatt panaszkodott az új adórendszer „koholói nem az adó mértékfölötti nagyságában, hanem a földesuri szolgálat terhes voltában keresték a bajt, sőt a perceptorok és mások által véghez vitték azt," hogy a nép is a maga nyomorúságáért a földesurakat vádolta.

2. Az 1763. évben az eddigi tisztségek és törvényszékek helyébe az úgynevezett folytonos táblákat — tabulae continuae — állították fel s ezzel az administráczió régi formáját megszüntették s ez úton a természete szerint minden nyugtalanságra hajlandó oláh nép szivébe lassanként beoltották az ura iránt való engedetlenséget. A continua táblák két kézzel bevevék a parasztoknak minden fundamentum nélkül való méltatlan panaszait és nem a haza törvényeinek s régi jó szokásainak védelmezői voltak, hanem csak a kormánytól jövő parancsolatoknak véghezvivői. E táblák tagjai a parasztok panaszait magok dolgozták ki s midőn bennültek, magok itéltek benne. Ha a földesurak panaszai felebb hatoltak, ott nem ezeknek, hanem a continua tábláknak volt hitelök. Innen aztán a parasztság naponként szarvat emelt magának a nemesség ellen s levetkezte lassanként az urához való minden kötelességét.

3. Igy lassanként az urához való engedelmességet levetkező oláhság védelmet találván a folytonos tábláknál, a maga nyo-

morúságát nem az adó aránytalanságára, hanem földesura terhes szolgálatjára kezdette hárítani s ez volt első kútfeje azon gyűlölségnek, melylyel a földesurak irányában viseltetett. Ha pedig a parasztoknak földesurok ellen való panaszaik a haza törvényei szerint biráltattak volna el, ha mindjárt igazak lettek volna is, könnyen el lettek volna intézhetők; de inkább tetszett a parasztok sziveit a földesurak ellen felgyújtani, hogysem a törvényeknek s a haza constitutiójához ragaszkodni.

4. Az 1769-ki „Bizonyos Punctumok" kiadása után sem szűnt meg az ehez megszoktatott parasztság panaszkodni és nyomorúságát a földesuri szolgálatnak tulajdonitani. Majd 1771-ben a földesurak megzabolázására bizonyos cynosura reserváltatott, mely mellett a földesuraknak az ő embereiken praetestuált kegyetlensége vindikáltassék. Ez azonban a jobbágyságot a földesurak ellen való gyűlöletre még jobban fölbátorította és pedig annál inkább, mert az említett cynosurának egyéb sikere nem volt, mint az, hogy a kisebb földesurakat feleletre vonták, mig a hatalmasabbak büntetlenül maradtak.

5. Minthán igy a földesurak kegyetlenségéről már a kovász a parasztok szivébe plántáltatott, azt üzték-fűzték, hogy mint a tatár rabjával, úgy bánnék az erdélyi nemesség a maga jobbágyaival. Hogy e gyalázatos hirt a felséges udvarnál is hitelesebbé tegyék, segitségül vették a határszéli katonaságot is. Sőt ezenkivül a dologba még a rendes katonaság is belevegyült. Az volt a compániáknak a regimentekhez, a regimenteknek a brigádákhoz, a brigádáknak a generalcommandóhoz tett föladásoknak szokásba vett egyik objectuma, hogyan bánnak a földesurak a jobbágyokkal s azokon minémű kegyetlenséget visznek? E nagyobbára idegen nemzetbeli fő- és altisztek a haza alaptörvényeit nem értették, azt sem tudták, hogy a földesurak irányában mivel tartozik a parasztember, kinek valamije van, mind az ura földjéből való s a királyi adót is onnan fizeti s hogy a törvény azt mondja: „rusticus nihil habet praeter mercedem laboris". A magok állapotát és jurisdictióját többre nevelni akarván, a földesurakat, azoknak nem kevés kisebbségére, az irt módon igyekeztek a felséges udvar előtt mind több gyanúba hozni, mi

által a parasztság a földesurak ellen mind nagyobb bátorságot vett magának, látván, hogy mindenütt pártját fogják.

6. A parasztok szívében mély gyökeret vert ezen gyülölséget táplálta a földesurak ellen keresztül vitt számos vizsgálat is, melyeket, ha alaptalanoknak is találtak, az ok nélkül panaszoló parasztokat sohasem büntették meg.

7. „Fataliter intercedalt" az is, hogy 13 szász falu jobbágysága földesurok s magistratusok irányában „minden engedelmességet felrúgott." E zavargás felbujtói a Trauttmannsdorf-ezred két kapitánya: Aipech és gróf Lerchenfeld voltak, a kik semmi büntetésben sem részesültek.

8. Az aprólékos dolgokat, melyek a parasztok és a földesurak között előfordultak, a Folytonos Táblák nem igazították el s e miatt a parasztok folytonosan felsőbb instáncziákra futkároztak s ily módon is lábat kaptak. Ide járult az is, hogy a közönséges gyűlésekből készült felírásokat, folyamodásokat sohasem terjesztették a király elé s így ennek következtében keservesen kellett hallani, mintha Erdélyben nem lennének a publica adminisztráczióhoz kellőképen készült egyéniségek, holott az ilyenek elmellőzése csupán azoknak érdekében történt, kik magok hizelkedések által tulajdon principiumokat foveálták s így elősegítették.

9. Hogy ha egynehány esztendőtől fogva ezen hazának, mint azelőtt, régi nagy érdemű s tehetségű familiákból, hazafiaiból valóságos praesessei lettek voltak, hogyha a törvény és a magyar nemzet principiumai szerint kormányoztatott volna, nem lehetne azt remélleni is, hogy ezen rossz származhatott volna, de 1761-dik esztendőtől fogva a régi administrácziónak változásával miként érzette ezen, a régi időben kemény fenyíték alatt tartott oláh nép a magistratusok s földesurak labefactiójával az neki való felette való kedvezést, felrúgván azon nexusokat, melyek őrállói voltak a régi administrácziónak, tudniillik: a magistratust és a földesurat, úgy kezdett elvetemedni; érezheti ezt maga a kir. gubernium, a ki midőn patenseket s parancsolatokat is publikáltatott koztök, számba sem veszik megvetett földesurokkal együtt a guberniumot; gyakran azt hallatnak mondani: eh, nem a király, csak az uraság parancsolja!

10. Midőn II. József császár Erdélyben utazott s mind a kétszer veleszületett és kegyelmes indulatját a föld népéhez azzal is bizonyította, hogy kit-kit kegyelmesen nemcsak meghallgatott, de alázatos kérelmőket a maga szentséges kezeivel beszedte, „A természete szerint állhatatlan és mindent maga malitiája szerint magyarázni szokott oktalan nép" szemlélvén e kegyelmességét ő felségének, felette sok alaptalan instáneziákkal terhelte s ebből bátorságot vett magának más alsóbb instánneziáknál is magistratusa s földesura ellen tartózkodás nélkül panaszolni s azokat méltatlanul terhelni.

11. Az 1778. esztendőben az ujonczok állításában az addigi rendtartástól különböző azon módszert hozták be, hogy a földesurak magok állítsák ki az ujonczokat, a mit midőn azok híven és sikerrel teljesítettek, jobbágyaik előtt magukat azzal gyűlöletessé tették.

12. Bekövetkezett 1783-ban az excorporatoria principalis comissio [1] conferentiája, mely 1784-ben is működött s hogy az uraságoknak, nemességnek örökségei elvétetődnek és a határőrvidéki katonák számára átadatnak, sőt az efféle jószágoknak összeirására is biztosok rendeltettek. Mindezekből ő felsége intentiója ellenére a föld népe tudatlanságból azt magyarázza ki, hogy a nemesek allodiumai elvétetnek és a föld népe között felosztatnak.

13. Mikor az oláh népnek a fegyver felvételére való rábeszélése végett minden szükség nélkül számtalan oláh pópát felvettek, akkor vették észre ezek a pópák, hogy tulajdonképen ők uralkodnak az oláhságnak szivén. Ezek biztatták az oláhságot minden rosz véghezvitelére, ezek biztatták, hogy ha a fegyvert felveszik, nem ők lesznek a földesurak hatalmában, hanem a földesurak az övékben, — sőt a földesuraknak allodiumjait is ők fogják maguk között felosztani. Azzal is izgatták a jobbágyokat a nemesség ellen, hogy ez utóbbi, mivel ragaszkodik kiváltságához és nem adózik, — sem a királynak, sem az államnak nincs hasznára.

[1] Az a kisajátító bizottság, mely a magánbirtokokat a határőrvidék katonaság területén megbecsülte s megállapította a kárpótlásul szolgáló kincstári jószágok mennyiségét.

14. A lázadást előmozdító vagy kitörését elősegítő kisebb okok voltak: *a)* az 1784. év nyarán a Gyulafehérvár és Hátszeg vidékén végrehajtott katonai összeirás, *b)* az, hogy a zalathnai uradalomban a nem falukban, hanem szétszórtan lakó oláhságra nehéz volt felügyelni és azt rendben tartani, *c)* az időt otthon henyéléssel töltő obsitos katonák a zavargók és a tolvajok számát szaporították. (Tényleg az elfogott oláhok között számos ilyen obsitos katona volt s közöttük nem egy olyan is, ki a lázadó parasztok között kapitányságot viselt), *d)* miután a természeti situsa szerint különböző s hegyek között helyheztetett s a legvadabb oláhoktól lakott Zaránd vármegye, melyben ma egyedül Hóra és tolvajai uralkodnak, Hunyad megyével egyesíttetett, ennek következtében a zarándi kerületben levő, kevés számból álló magistratus a föld népére elegendő felvigyázással nem lehetett s az onnan eredett veszélyt meg nem gátolhatta.

Mindezekből a nép a maga állhatatlansága szerint ezeket itélte: 1. hogy neki felséges urunk parancsolatjából kell fegyvert fognia, 2. az uraságokat ki kell tűzzel-vassal pusztítania, 3. az uraság allodiumait, az uraságok elpusztítása után fel kell magok között osztaniok, minthogy ezt már némely elpusztított uraság allodialis földjeivel meg is tették s abba már be is ültenek jobbágyai.

Előadván ily módon a lázadás általános és különös okait, javaslatokat tesznek, hogy mi módon kell a lázadást mentől gyorsabban és úgy elfojtani, hogy az többé ki se törhessen. Mindenekelőtt szigorúan meg kell büntetni a fellázadt népet, mert ha nem, nem fogják kiadni Hórát és fegyvereiket. A lázadás tüze nem fog kialudni magától Hórának és társainak szivéből, mert a hány oláh falu van Erdélyben, annyi Hóra is van. Az oláhokat nem lehet lecsendesíteni semmiféle urbéri rendszabással, mert ha az urbért most elrendelik, azt fogják mondani, hogy ők erőszakolták ki s ekkor ujra még nagyobb dologba kezdenek. Szükséges elsősorban Erdélybe a mostaninál több katonát hozni, mert hiszen 4—5000 emberrel még a lázadás fő fészkét alkotó hegyvidéket sem lehet korülzárni.

De nemcsak a magános nemesek nyujtottak be emlékiratokat Jankovichhoz, hanem a vármegyék is. Igy Hunyad, Alsó-

Fehér- és Kolozsmegyék, melyek a lázadás fő szinhelyei voltak. Ez emlékiratok tartalma nagy részben megegyezik a magános nemesek fennebb részletesen ismertetett emlékiratának tartalmával. Az okok vizsgálatában kivétel nélkül azt igyekeznek bebizonyítani, hogy az okot egyáltalán nem lehet a földesurak jobbágyaik iránt való bánásmódjában keresni, mint azt a parasztok állitják s mint az udvari és katonai körökben is szeretik hinni. A lázadás elnyomására mindnyájan szigorú fellépést ajánlanak s hogy a lázadás többé meg ne újuljon, kivétel nélkül a kézrekerített főkolomposok legszigorúbb megbüntetését követelik.

Legjellemzőbb e tekintetben a Hunyad vármegyei rendek felfogása. Szerintök az oláhokkal szemben azért kell a legpéldásabb szigorral eljárni, mert az oláh népnek a jóról és az igazról semmiféle fogalma sincs. A keresztény hit elveiről nemcsak a népnek, de még papjainak sincs semmi fogalma. Papjaik tudatlanok s ha ezek írni és olvasni tudnak s képesek a misét elénekelni, már alkalmasoknak itélik a papságra. Az oláh nagyobb bűnnek tartja a böjtöt megszegni, mint embert ölni. Az esküt csak akkor tartja kötelezőnek, ha önként teszi le s így a polgári esküt megszegni szabados dolognak tartja. Minden rosszat elkövethet, mert ha e földön büntetés nem éri, nem fél a jövő életbeli büntetéstől, mivel meg van győződve, hogy papjaik a *szerindár* nevű imádság elmondásával még a pokolból is kiszabadíthatják. Ünnepjeiket nem a vallásos gyakorlatokra, hanem a korhelységre és bűnre használják s erkölcsi romlottságukban csak akkor nem tesznek rosszat, mikor a polgári hatóság meglepetésétől s ennek következtében büntetésétől tartanak.

Őseink ismervén e népnek természetét, tudták, hogy csak a legszigorúbb büntetésekkel lehet engedelmességre és kötelességük teljesitésére szorítani s ezért az országgyűléseken nemcsak az egyes gonosztevők, de az egész vétkes községekre is a legszigorúbb büntetéseket szabták. Régebben is megtörtént, hogy gyakran az ország határszéleit koszorúzó erdőkben 400 főnyi tolvajbandákban is csatangoltak és rátörve a nemesi udvarokra s a vagyonosabb oláh parasztokra, azokat kirabolták, de megfogatván, kellőképen lakoltak is. Ebben az időben a földesurak-

nak, kik pallosjoggal is birtak, nagy volt hatalmuk s ennek következtében tekintélyük is velök szemben. Birtokaikon belül ugyanazon hatalommal voltak felruházva, mint az alsóbb rangú köztisztviselők. Uriszékeiken a kisebb kihágásokat megbüntették s csak a nagyobbakat terjesztették a hatóságok elé.

Most azonban a földesurak tekintélye épúgy meg van csökkenve, mint a köztisztviselőké. A minek oka az, hogy a földesurakat a jobbágyok szabadon bevádolhatják s azok ellen vizsgálatokat tartanak minden itélethozatal nélkül. A megsértett földesurak és tisztviselők becsülete ilyen módon soha helyre nem állíttatik s a méltatlan vádlókat büntetés sohasem éri. Régen a gyujtogatók, a rablók, a gyilkosok a nép jelleméhez mért halálos büntetéssel sujtattak. Most a halálbüntetés helyébe a börtön lépett s a büntetés szelidsége csak a bűnösök vakmerőségét növeli. Annyi a rab, hogy sok megyében hely sincs számukra a börtönökben s azért a kisebb bűnösöket elbocsátják. Több megyében az is megtörtént, hogy a foglyok feltörvén a börtönöket, elmenekültek és rablóbandákba állottak össze. Az Approbaták III. része 47. czim 10. czikkelyét, mely a tolvajokkal egyetértő s őket fel nem adó falukat 500 forinttal büntette s a birót és az esküdteket, ha a hiba bennök volna, karóba huzatással büntette, az ujabb rendeletek oda módosították, hogy a kimutatott főczinkosokat testi büntetéssel sujtsák. Igen, de az oláhoknak a bűnökben szerzett jártasságuk miatt közülök a főczinkosokat majdnem sohasem lehet kikapni, a bűn büntetlenül marad s a parasztok semmit sem óhajtanak buzgóbban, minthogy a bűnt mentől számosabbaktól elkövetettnek tüntethessék fel.

Inczédi Sámuelt 1773-ban jobbágyai házából kihurczolván, megverték és meg is ölték volna, ha katonaság nem érkezik és meg nem menti. A parasztok felsőbb helyen kegyelmet nyertek, minek az lett a következménye, hogy a mult évben Ribiczei Ádám alezredes udvarát megrohanták, kirabolták és öt magát is megölték. Ezek a parasztok is kegyelmet nyertek ő felségétől, kinek kétszeri erdélyi utazása alkalmával a parasztok iránt tanusított leereszkedő kegyessége is káros hatással volt reájok.

Ezek az események és intézkedések, melyek mindnyájan a földesuri tekintély aláásására voltak irányozva, azt az istente-

len gondolatot keltették a parasztságban, mit különben nem is átallanak nyiltan kimondani, hogy ő felsége a magyar nemességet nem szenvedheti s igy aztán könnyű volt a csaló Hórának a néppel elhitetni, hogy ő felsége reá bizta, hogy a magyarokat az oláhokkal úgy elpusztittassa, hogy lakásaikból kő kövön ne maradjon.

Hajdan a robot ellen való panasznak hire sem volt az országban. Akkor a jobbágyoknak a földesurak iránt való szeretete örökölt volt. A földesurak őket, mint élő kincstárukat fentartani kivánták, jobbágyaik házasságát előmozditották s azon igyekeztek, hogy jó nőket kapjanak. A tisztviselőket, hogy a jobbágyoknak terhökre ne legyenek, vendégszeretettel fogadták, a katona-végrehajtókat élelemmel látták el és midőn az ország inséget szenvedett, jobbágyaikat eleséggel segitették. Ily és ezekhez hasonló eszközökkel a földmivelőt a magok és az állam hasznára jó karban tartották. E viszonyt azonban az ujabb rendeletek teljesen megváltoztatták azzal, hogy a jobbágyoknak földesuraik bevádlására szabadságot adtak, hogy földesuraikkal szembesíttetnek s a kihágó földesurakat kemény büntetés éri, mig szigorú rendelet tilalmazza, hogy a hamis feladót büntetés érje. A felsőbb rendeletekben semmi sem fordúl oly gyakran elő, mint hogy a jobbágyok, mint az állam élő kincstárai a zsarolások ellen minden igyekezettel megoltalmaztassanak s e miatt a jobbágyok tartozásai jelenleg annyi gáncs és vizsgálat alá jönnek és a földesurak a jobbágyok előtt oly bizalmatlanság és számba nem vétel tárgyává lettek, hogy a jobbágyok kételkednek: vajjon kötelesek-e robotot és más uri szolgálatot tenni vagy nem? — és nagyon bajos őket meggyőzni, hogy mindezt törvényszerűen tartoznak teljesiteni.

Ha a fennebbi okokból folyó s a legistentelenebb kegyetlenségre fajult lázadás a legnagyobb erélylyel el nem fojtatik; ha a tőczinkosokat és a több szerepet játszott helységeket a legkeményebben meg nem bünteti, méltán lehet attól tartani, hogy a jövő tavaszon a haza még irtóztatóbb bűntények szinhelyeve válik. Bizonyos, hogy ez esetben a vallás és nemzetiség palástja alatt terjesztett eszmék iránt fogékony oláhság nemcsak az ország többi részeiben, de a Bánságban, a határőrvidéken s

a hol annyian vannak, Moldovában és Oláhországban is követni fogja a jelen lázadók példáját. Az oláhra ugyanis durva természeténél fogva a halálos büntetéseken kivül a szelidebbeknek, minő a fogság, semmi hatása sincs s a példák azt bizonyítják, hogy egy bárdolatlan nemzetnél minél keményebbek a büntetések, annál kevesebbet szükség büntetni s a szerfelett szelid büntető törvények mellett több vétkes és ártatlan esik áldozatul. Legveszedelmesebb pedig e nagy kimélet külháború esetén, midőn a belzavarok az állam erejének kivülre való használhatására nézve a legkárosabb akadályt szülhetnék.

Az emlékiratot előterjesztő vármegye kéri tehát a kir. biztost, hogy a ráruházott legfelsőbb hatalmat használja arra, hogy a már fogva levő és a tél folyamán még befogandó főbb czinkosok és bűnösök az egész nép tanuságára az ország különböző részeiben kemény és a jelen körülményekhez mért szigorú büntetést nyerjenek és hogy a pópákat is, kik a népnél a magyarok kiirtására a vallás ürügye alatt istentelen eszméket terjesztettek, példás büntetés érje s hogy azon helységekben, honnan a lázadás kiindult, nemcsak a főczinkosok, hanem a birák és esküdtek is, kik a titkos forrongást feljelenteni elmulasztották, az Approbaták 47. czimében kiszabott büntetésben részesüljenek és hogy az oláhoktól minden fegyver beszedessék.

Szükségesnek látják továbbá azt is, hogy a hegyek között egymástól szétszórva fekvő házak összevonásával némely falvak, a mennyire az ország rendszere megengedi, rendbeszedessenek, annyival is inkább, mivel a királyi biztosnak ezekhez hasonló intézkedéseit a temesi bánságban szép siker követte. A legjogosabb kivánság szerintök az is, hogy az okozott károk legfennebb öt év alatt megteríttessenek.

Alsófehér megye rendei erre vonatkozóan azon nézetüknek adnak kifejezést, hogy a nagyobb mértékben bűnös falvakat meg kell tizedelni s hogy a rablók távoltartására Kalotaszegtől Aradig határőröket kell alkalmazni. Zaránd megye rendei pedig azt inditványozták, hogy a lázadásban részesek telepittessenek ki Bukovinába. Hunyad és Zaránd megye, mely különben is a határ szélen fekszik, láttassék el állandó katonasággal, miután az odavaló határőrség nem tudja rokonait féken tartani.

Általában az érdekelt rendek egybehangzóan kijelentik, hogy nekik semmi kifogásuk sincs az ellen, hogy az urbéri tartozásokra egyformaság hozassék be, de az urbér szabályozása csak akkor történhetik meg, ha a jelen zavargást alaposan elfojtják. Meg vannak azonban arról is győződve, hogy mindez siker nélkül fog maradni, ha a földesurak és a tisztviselők régi tekintélyét helyre nem állítják s ha a határőri katonatisztségnek szigorúan meg nem lesz tiltva, hogy a polgári hatóság teendőibe avatkozzanak.

A nemesség szigorúságot ajánl, a császár pedig szelid, humanus és békülékeny akart lenni minden áron. „A vármegyei tábláknak összes kérelmeik, irataik, beadványaik — irta II. József az ismertetett emlékiratokra vonatkozóan b. Bruckenthal kormányzónak — valamint az összegyülekezett nemesség cselekedetei nem bizonyítanak egyebet, mint azt, hogy teljesen elveszítették önuralmokat és biztonságukat egyedül abban látják, ha kerékbe törethetnek, nyársba huzathatnak tekintet nélkül mindenkit." Nem tagadjuk, hogy a magyar nemesség csakugyan elveszítette önuralmát, de az elfogulatlan történetiró is kénytelen elismerni, hogy nem ok nélkül.

IX.

A lázadás leveretése.

A lázadás ujra kitör. Krizsán levelet küld Hóra nevében a Maros mentére. Az abrudbányai négy oláh tábor. A lázadók haditerve. A katonai őrjáratok visszaverése. A lázadók a felajánlott kegyelmet visszautasítják. Az offenbányai szerződés. A kincstár ratifikálni akarja e szerződést. A kormányszék és a főhadparancsnokság pedig megsemmisítik. A katonaság akczióba lép. Haditerv a lázadók megsemmisítésére. A lázadók csak védelemre szorítkoznak és eltorlaszolják a hegyek közé vezető utakat. A mogosi csata. Schultz visszavonulása. Stojanich őrnagy sikertelen brádi expeditiója. Dolcinengo őrnagy kudarcza. Mesterházy hadnagy eleste. Mi okozta a sikertelenséget? E sikertelenség megdöbbenti nemcsak a nemességet és a kormányszéket, de magát a császárt is. Kray alezredes Stojanich segítségére siet. Vele megy Nikitics püspök is. Az útközben történt dolgok. A mihelényi csata. E csata volt a Hóra-lázadás legvéresebb csatája, mely egyuttal végét is jelenti az egész lázadásnak. Schultz topánfalvi hadmenete. Kray alezredes, Stojanich és Dolcinengo őrnagyok közreműködése. E hadmenet eredménye, hogy Hóra is feloszlatja táborát. A dako-román történetirók valami nagy hadjárattá akarják felfujni ez apró csatározásokat. Densusianu véleménye. Hóra Bécsbe akar menni. A hatóságok szeleskörü intézkedéseket tesznek kézrekeritésére. Kray alezredes értesül tartózkodása helyéről. Melczer erdész terve. Hét oláh gornyik vállalkozik Hóra elfogására. A terv végrehajtása. Hóra és Kloska fogságba esnek. Kray Abrudbányára viteti őket. Krisánucz pópa. Gyulafehérvárra viszik és ott elzárják. Dako-román mende-monda. Krizsán elfogatása. II. József örömmel értesül a három kapitány elfogatásáról. Kiránesi vallomásaikra s azért utasításokat ád Jankovichnak.

Mig az erdélyi hivatalos világban az érdekelt felek a lázadás valódi okainak kifürkészésével és tisztába hozatalával foglalatoskodtak, addig a szünetelni látszó lázadás ujra lángra lobbant. Hóra látván, hogy a békealkudozásoknak nincs semmi eredménye, kiadta a parancsolatot, hogy a nép ujra kezdje meg a nemesség öldöklését s jószágainak felprédálását. Négy, pisztolyokkal felfegyverzett parasztot küldöttek le a Maros mentére, hogy ott községről-községre felolvassák a következő parancso-

latot: „Én Krizsán György kapitány küldom a Hóra kezeiből vett eme parancsolatot e négy embertől, hogy ezt faluról-faluba, egyik paptól a másikhoz vigyék Prészakától Homoródig, annak kihirdetése végett, hogy minden ember felfegyverkezve jöjjön Homoródra. Azt, a ki nem fog eljönni, gyermekeivel együtt meg fogjuk kötözni s házát fejére gyujtani. Jöjjön minden ember puskával, bottal, vagy vasvillával felfegyverkezve."

Egy másik parancsolatot Algyógy vidékére küldöttek, meghagyván, hogy november 22-re minden háztól jöjjön legalább egy ember Algyógyra. Ellenkező esetben a parasztok, mikor visszatérnek, felfogják gyujtani mindazok házait, kik otthon maradtak. A hirnökök végig járták a kijelölt községeket és kényszerítették a papokat, hogy Hóra parancsolatát hirdessék ki. Különben erre, mint a brettyei gör. kath. pap példája bizonyítja, nem nagyon sokat kellett kényszeríteni az oláh pópákat. A brettyei pap, Popa Zacharia ugyanis önkényt, saját egyéni elhatározásából parancsolta meg a környékbeli oláhságnak, hogy minden háztól egy ember szálljon táborba, mert ellenkező esetben házát fejére fogják gyújtani.

Ez izgatások következtében a marosmenti parasztság ujra megkezdette a zavargásokat. November 24-én, mintegy 400 főnyi paraszt csapat szállotta meg Maros-Ilyét és felszólította a szomszédos községek lakosait, hogy 8 napi élelemmel ellátva, jelenjenek meg Ilyén, hogy Dobrát és Guraszádát elpusztítva, Dévát támadhassák meg. Dévát mindjárt a rákövetkező napon akarták megtámadni és pedig a Maros alsó- és felsőrészéről egyaránt.

Az Abrudbánya környékebeli oláhság is készen állott, még pedig négy csapatra osztva. Az első csapat, a mogosi, ponori és remetei oláhok csapata Mogosnál állott Hóra fiának, Jánosnak vezetése alatt. A második csapat, az Offenbánya és környékéről való parasztok csapata Offenbányánál táborozott Kloska vezérlete alatt. A harmadik csapatot, mely a felső uradalombeli jobbágyok Albaknál táborozó csapatja volt, maga Hóra vezette. A negyedik csapat Krizsán vezetése alatt pedig Zarándban készült az ujabb támadásra.

Hóra ujabb kapitányokat nevezett ki az egyre növekedő csapatok élére s rendeletet küldött a hunyadi vamszedőnek,

hogy az abrudbányai hegyek közé Hátszeg vidékéről hozott gabonától ne merjen vámot szedni. Az albaki, lupsai, dupapiatrai és algyógyi kovácsok pedig éjjel-nappal egyebet sem csináltak, mint a kiegyenesített kaszákból lándzsákat a lázadó parasztok számára. Szándékuk az volt, hogy a közel fekvő városokat ujra megtámadják. Az Abrudbánya környékéről való parasztok kijelentették, hogy e várost ujra meg fogják támadni. Porrá és hamuvá teszik. Még az anyák méhében való magzatokat sem kimélik, kardra hánynak mindenkit és felgyújtják még az ott lakó oláhok házait is, mert ezek a multkor több magyart elrejtettek dühök elől.

Krizsán meghagyta a zarándi parasztoknak, hogy november 28-án gyüljenek össze mindnyájan Mihelény és Bucses között, hogy Abrudbányát megtámadják s úgy elpusztítsák azt, hogy kő-kövön ne maradjon. Abrudbánya után a sor Zalathnára került volna, majd pedig Gáldra és Enyedre. E helységek elpusztítása után két helyen, Fenesnél és Gyalunál szándékoztak betörni Kolozsmegyébe. A terv az volt, hogy a marosmenti és a zalathnai uradalombeli románság egyszerre s egymással párhuzamosan kezdje meg az akciót s folytassa mindaddig, mig Erdély összes oláh parasztsága a lázadás zászlaja alá nem áll.

Az egyes katonai őrjáratokat, melyeket a csapatparancsnokok a Nagy-Szebenből vett rendelet értelmében azért küldötték az egyes községekbe, hogy ott a császár és a kormányszék rendeleteit a lakosságnak kihirdessék, a lázadók megtámadták, megszalasztották, megsebesítették vagy megölték. November 30-ról keltezve, a kormányszék általános amnesztiát hirdetett. Az ujra fegyvert fogott parasztok azonban kijelentették, hogy nekik nem kell amnesztia. Készebbek meghalni, mintsem ujra visszatérni a földesuri hatalom alá, annyival inkább, mivel a kihirdetett parancsolatok és rendeletek nem a császártól, hanem csak a nemességtől adattak ki az ő megcsalatásukra. Kendi Sándor utján, ki Hórának bizalmasa volt, magát Hórát is megkinálták kegyelemmel azon feltétel alatt, hogy a népet csendességre birja. Hóra azonban kijelentette, hogy neki nem kell kegyelem s a nép is csak akkor fog lecsendesülni, ha szabadon

bocsátják a gáldi és zalathnai foglyokat s ha a nép terhein könnyíteni fognak.

November 29-én az offenbányai parasztok az odavaló bányatisztviselőkkel szerződést kötöttek. E szerződés szerint megigérték a parasztok, hogy nemcsak nem bántják őket, de a más vidékről való lázadó parasztok ellen is megvédelmezik, ha ennek viszonzásául a tisztviselők megigérik, hogy nem kérnek katonaságot s ha hirét veszik a katonaság közeledésének, azt tudtául adják a szerződő parasztságnak. Az offenbányai tisztviselők kötelezik magokat, hogy otthon maradnak és nem távoznak el más helyre. Belenyugosznak, hogy a románok a tisztviselők közül egy német birót választhassanak, a kinek feladata lesz dönteni minden vitás kérdésben, mely az oláhok között esetleg felvetődik s hogy a jövőben egyetlen magyar se telepedhessék meg Offenbányán.

Ezt a szerződést irásba foglalták s annak párját tudomásvételül a bányahivatal deczember 1-én be is küldötte a kincstárhoz. Bár e szerződés ellen Kemény Simon alsófehér-megyei főispán a leghatározottabban tiltakozott, azt a kincstár, féltvén az offenbányai hivatalnokok életét, azon figyelmeztetéssel küldötte meg a főhadparancsnoknak, hogy találja módját, hogy a szerződés értelmének megfelelően katonaság Offenbányára ne menjen. A főhadparancsnok azonban nagyon veszedelmesnek találta egy ilyen fajtájú szerződés megerősítését, mert a lázadás elnyomására feltétlenül szükséges, hogy ezeket a vidékeket is katonaság szállja meg.

A parasztság e mozgalmait a katonaság sem nézte tétlenül. A terv az volt, hogy a lázadó parasztok főerejét minden oldalról bekerítsék, hogy igy teljesen megsemmisíthessék. A Magyarország felől való részen Sturm tábornok egészen a feketetói szorosig hatolt előre, a honnan különböző kisebb-nagyobb csapatok szállották meg Bihar- és Arad megye egyes részeit. Erdélyben a Maros alsó részén Dobrát, Ilyét, Dévát, Szászvárost és Vinczet szállotta meg kisebb csapatokban a katonaság, — főerejével Gyulafehérvárra támaszkodva. Kelet felől pedig egy nagyobb csapat igyekezett behatolni az abrudbányai hegység közepébe, mig Maros-Vásárhelyről a székely határőrök egy csa-

patja indult Kolozsvárnak, hogy Gyalu és Bánffi-Hunyad környékéről kisértse meg a hegyek közé való behatolást.

A parasztok szoríttatva e csapat-mozgalmaktól, kénytelenek voltak minden támadásról lemondani s egyedül a védelemre szorítkozni. E czélból Mogos, Remete, Vulkán és Bucsesd körül az utakat ledöntött fákkal eltorlaszolták: „Hogy mennyire veszedelmes kezd lenni ez a lázadás — írja deczember 2-án a kincstár a kormányszéknek — láthatni a bányahivatal ide mellékelt s futártól küldött jelentéséből. Ebből kitünik, hogy a felkelt parasztok az utakat a csapatok előtt nagy fatorlaszokkal elzárták, s ez a tény elárulja, hogy köztök idegen parancsnoknak kell lenni.“

A főhadparancsnok november 27-ről tudósította a kormányszéket, hogy a katonaság hadi intézkedései most fogják kezdetöket venni. Minden katonai csapat mellé, mely a parasztok ellen indult, egy vagy két pap volt adva, azzal a megbizatással, hogy a támadás kezdete előtt még egyszer intsék és szólítsák fel a parasztokat, hogy tegyék le fegyveröket és térjenek vissza házaikba. Zarándban Mogosnál és Offenbánya körül csak kisebb előőrsi csatározások voltak, mig november 29-én Remeténél komolyabb összeütközésre került a katonaság és a parasztok között. Schultz alezredes 143 gyalog katonával és 68 székely huszárral Remetére akart menni, hogy e helységet Ponorral együtt megszállja. Utközben a hegyszorosokban mintegy 1000 főnyi parasztra bukkant. Felszólította, hogy legyenek nyugton; ne tartsanak semmit, mert a császár a hazatérőknek bűnbocsánatot adott; menjenek tehát haza! A parasztok azonban puskalövéssel válaszoltak a felszólításra. Mintegy 4 óráig tartó csata keletkezett, melyben megöletett egy katona és megsebesült 15. A lázadók közül elesett 17 és három fogságba került, kiket azonnal Enyedre küldöttek. A csata kimenetele mégis csak az volt, hogy Schultz alezredes kénytelen volt csapatjait Kakova felé visszavonni. A hegyoldalak sürűjében elrejtőzött oláhság puskalövésekkel kisérte a visszavonuló katonaságot, a mely alkalommal a katonaságot kisérő megyei biztos is megsebesult lábán. Közben-közben kiáltások hangzottak fel az oláhok soraiból: „Rajta fiúk, mert jön Hóra az egész országgal!“ „Vigyen el

az ördög császárostól együtt. Nekünk is van császárunk! Katonák sem vagytok, hanem csak katonaruhába öltözött magyarok és nemesek!"

November 27-én indult ki Déváról Stojanich őrnagy 320 főnyi katonasággal, hogy behatoljon Zarándba. Még az nap éjfélkor megérkezett Brádra, de itt — mint Simény hadnagy irja jelentésében — csak kevés lázadó parasztot találtak, mivel azoknak mintegy 4000 főnyi csapatja Kristyórra ment volt Krizsán vezetése alatt. Mikor Krizsán értesült, hogy Brádra katonaság érkezett, utközben jelentékenyen megszaporodott csapatával visszatért Brádra. Bruckenthal kormányzó a császárhoz küldött jelentésében Krizsán csapatját 9000 főre teszi. Látva Stojanich, hogy a harczot sikerrel egy ilyen nagy tömeg ellenében meg nem kezdheti, visszavonult Halmágy felé, — visszavonulásában többször összeütközött a lázadókkal, kik közül a katonaság többet leölt vagy levágott. Krizsán folytonosan sarkában volt Stojanichnak egészen Halmágyig s egyuttal ügynököket küldött Zaránd minden falujába, hogy siessenek táborába Halmágy felé. Stojanich látva, hogy erőszakkal nem boldogul, alkudozásba bocsátkozott velök. Halmágy előtt mintegy 1000 lépésnyi távolságra bevárta a parasztok táborát s ekkor Zigány százados kiséretében a parasztok elé lovagolt. A lázadók látván ezt, magok közül is követeket küldöttek Stojanich elé. Miután hosszabb ideig tárgyaltak együtt, a parasztok megigérték, hogy ezentúl engedelmeskedni fognak ő felsége rendeleteinek, csak ő felsége ne kényszerítse őket arra, hogy visszafogadják régi földesuraikat. Adjon nekik német földesurakat, de ne magyarokat. Miután Stojanich biztosította őket, hogy minden kivánságuk szerint lesz, puskáikat kilőtték és a hegyek közt elszéledtek. [1])

November 29-én Dolcinengo őrnagy Lupsára érkezett mintegy 70 katonával. Innen Bisztra felé akart előre nyomulni, de mikor kiment Lupsa községéből, a hegyekről nagy csapatokban leozonló parasztok megtámadták s visszavonulásra kényszerítették. Észrevevén ezt Mesterházi hadnagy, egy kis csapat-

[1]) Koppenzoller tábornok jelentése Jankovich gróf hoz.

tal Zalathnáról Dolcinengo őrnagy segítségére sietett. De a lázadók Valea Vincz-nél utját elállották, őt magát 8 katonájával együtt lelőtték s kisded csapatjának életben maradt részét elszélesztették.

Annyi bizonyos, hogy az eddigi csatározások nem voltak kedvező eredményűek a katonaságra nézve. A főhadparancsnokság a kincstárhoz küldött átiratában erre vonatkozóan azt mondja: „A katonaság előhaladásának egyetlen akadálya van s ez az eleséghiány úgy a katonák, mint a lovak számára . . . . s ez ok miatt a csapatok egy része kénytelen volt feladni előbb elfoglalt posiczióit." Hogy az eleséghiány nagy akadály volt ezen az elpusztított vidékeken, bizonyos, de a szenvedett vereségek oka nyilvánvalóan mégis csak az volt, hogy a rendkivül szétszórtan működő katonaság nagyon csekély erővel lépett fel és hogy legtöbbször számra nézve 15-de vagy huszada sem volt az ellenségnek. Ez a sikertelenség egyaránt megdöbbentette úgy a rendeket, mint magát a kormányszéket. Hunyad megye rendei a főhadparancsnokság kikerülésével egyenesen futár utján szólították fel Koppenzoller tábornokot, hogy azonnal küldje Erdélybe a Würtemberg és De Vins ezredeket. A kormányszék a császárhoz küldött jelentésében a legsötétebb szinekkel festette a helyzetet és kérte a császárt, hogy mentől hamarabb több katonaságot küldjön Erdélybe. Magát a császárt is kellemetlenül érintették az Erdélyből jövő rosz hirek. „Az erdélyi zavarok — irja Bruckenthalnak — a melyek még maig sem csendesültek le, engem nagyon megszomorítottak, annyival is inkább, mivel az egymásnak ellenmondó jelentésekből nem tudom biztosan megitélni a dolgok igazi állását. Mindjárt az első hirek vétele után megadtam a szükséges utasításokat úgy az erdélyi, mint a magyarországi főhadparancsnokságoknak, de úgy látszik, hogy részint nem követték, részint pedig elégtelen eszközöket alkalmaztak."

Deczember 4-én Kray alezredes 400 székely határőrrel sietett a szorongatott Stojanich segitségére. Vele volt Nikitich püspök is. Még az nap Czebebe érkeztek. Itt Nikitich püspök beszédet tartott az összegyült papokhoz és a néphez. Szemökre hányva az elkövetett gonoszságaikat, lelkökre kötötte, hogy

nyugodtan maradjanak s engedelmeskedjenek a felsőbbség és a földesurak parancsainak. Czebéből a püspök és a katonaság Brádra ment, hova 25 falu papsága és népe volt összehiva s a hol az előbbi eljárás ismétlődött. Brádról Kristyórra ment a katonaság, hol a püspök hasonlóképen megdorgálta a papságot és a népet. Ez eljárásnak eredménye az volt, hogy Brád és Kristyór környékén a nép vérontás nélkül lecsendesült és Krizsán csapatja feloszlott.

Deczember 7-én délután a püspök és a Kray alezredes parancsnoksága alatt álló katonaság Blazsény felé ment, hogy vagy szép szóval hazatérésre birja a lázadók itt összecsoportosult főerejét vagy szükség esetén fegyverrel verje szét. Az előcsapatot Vajda hadnagy 50 embere képezte. Zdrapez és Mihelény községen minden akadály nélkül keresztül mentek, de mikor Mihelényt elhagyva, Blazsény felé mentek, a Kőrös folyó egy szorulatában mintegy 600 főnyi puskákkal, pisztolyokkal, lándzsával és vasvillával felfegyverzett lázadó csapat állotta el Vajda hadnagy utját. A püspök rögtön előre küldött Vajda hadnagy csapatához két papot, hogy azok beszéljenek a nép lelkére és birják rá a fegyver letételére. A parasztok azonban kijelentették, hogy a fegyvert csak akkor fogják letenni, ha a Molnár orvossal kötött béke pontjai érvényre fognak emelkedni. A felajánlott általános bűnbocsánatot is csak az esetben voltak hajlandók elfogadni. Kray alezredes látván, hogy szép uton nem fog boldogulni a parasztokkal, gyalogságát két oszlopra osztva, a hegyet két oldalról megkerültette, mig közepén a parasztok figyelmének lekötéséért lovasságával igyekezett előre hatolni. A parasztok ily módon két oldalról szoríttatva, csakhamar kénytelenek voltak kedvező helyzetüket elhagyni és a faluba vonulni. Itt a házakban elrejtőzve, puskalövésekkel fogadták az előre nyomuló katonaságot. A katonák azonban a falut felgyujtották és a lázadókat szétverték. Mintegy 84 paraszt esett el ebben a csatában, nagyon sokan megsebesültek és 15-en fogságba estek. Az elesettek között volt a csapat kapitánya, Bibarcz Mikula is, kinek rézszegekkel kivert botját és pitykés bőrtarisznyáját Kray alezredes, mint trophaeumokat magánál tartotta. Igy végződött Hóra parasztjainak állitólagos termopilei ütközete Blazsény előtt.

A Mihelény és Blazsény közötti csata, az egész Hóra mozgalom e legnagyobb és legvéresebb csatája egyuttal végét is jelentette a lázadók fegyveres ellenállásának, mert ennek következtében a helyzet képe teljesen megváltozott. Kray alezredes a csatát követő éjszakát a harcz szinterén Blazsényben töltötte. Másnap széthányatván a vulkáni útban emelt torlaszokat, bevonult az abrudbányai hegyek közé. A remetei és mogosi lázadók hallván a blazsényi vereség hirét, rögtön követeket küldöttek a kormánybiztoshoz, kijelentvén, hogy meghódolnak. Az offenbányai és a felső uradalombeli jobbágyok, valamint a nagyaranyosiak és a vidraiak Topánfalvára huzódtak Hóra táborába. Deczember 8-án Kray Abrudbányára érkezett. Nikitics püspök összehivatta ide a környék papságát és minden faluból 6 parasztot. Miután elkövetett bűneikért megdorgálta őket, kihirdette nekik az általános amnesztiát.

Schultz alezredes 750 főnyi katonaságával deczember 11-én Hóra topánfalvi tábora ellen indult. Az Abrudbányától Topánfalva felé vezető uton — mint Schultz jelentésében írja — a hegyeken kisebb-nagyobb csoportokban mintegy 20.000 főre tehető lázadó paraszt táborozott, de a legelső ágyúlövésekre ijedve vonultak vissza Nagy-Aranyos felé. Schultz ez utjában megállott Kerpenyesen Kloska házában, kikutatván azt, de nem kapta meg a lázadók óhajtott irattárát. Estére Schultz bevonult Topánfalvára. Csakhamar azonban arról értesült, hogy a parasztok mögötte az Abrudbánya felé vivő utat elvágták és egy eleségszállító kocsit elfogtak. Még akkor éjjel értesítette erről az Abrudbányán tartózkodó Kray alezredest, a Bucsumban időző Ott őrnagyot, továbbá Stojanich és Dolcinengo őrnagyokat. Ezek másnap kora hajnalban Topánfalva felé indultak, utközben ágyúlövésekkel kergetvén szét a mutatkozó lázadó paraszt csapatokat. Igy nyomultak elé egészen Albakig, Hóra lakóhelyéig. E katonai séta teljesen szétszórta e vidéken a lázadókat és pedig minden komolyabb ellenállás vagy vérontás nélkül. Hóra mihelyt hírét hallotta, hogy a katonaság bevonult Topánfalvára, feloszlatta táborát s hiveinek tudtára adta, hogy előbb Albakba megy s azután a hegyeken át a Fekete-Kőrös vidékére, hogy igy Bécsbe jusson, hogy ott még valamit kieszközölhessen a császártól.

Hóra forradalmának e szerint egy meglehetősen kevés számú haderő katonai sétája könnyűszerrel véget vetett s ha mindjárt kezdetben akczióba lépett volna a katonaság, felényi erőfeszítésre és véráldozatra sem lett volna szükség. A dako-román történetírók azonban nem elégednek meg ez egyszerű tény konstatálásával. Valami nagyszerű forradalomról tudnak mesélni, mely nemcsak Erdélyt, de az egész magyar államot is kifordította volna sarkából, ha egy nagy birodalom összes katonai hadereje (tényleg alig vett részt a zarándi és abrudbányai expediczióban 2000 katona) a legnagyobb erőfeszítésével vérébe nem fojtja.

„Vajjon — írja Densusianu[1]) — azért bukott-e meg ez a forradalom, mert hijával volt az erkölcsi eszméknek, mert nem volt népszerű s mert a román jobbágyok nem akartak szabadok lenni s a román nemzet nem akart uralkodó nemzet lenni Erdélyben? Nem. Az általános lelkesedés nem hiányzott a román parasztok osztályában. A gyorsaság, melylyel e forradalom elterjedt, megmutatta, hogy mily népszerűek voltak eszméi. De ez a forradalom elbukott, mivel sokkal nagyobb erők ellen küzdött: egy nagy birodalom hadserege ellen, egy mindenféle befolyással rendelkező hatalmas feudalis rendszer ellen, egy oly rendszer ellen, mely századokon át tartott uralmával szétzúzta a román nép minden erejét és előkészítette arra, hogy számára lehetetlen legyen a rabság igájából való felszabadulás. Elbukott, mert hiányzott a harcz folytatásának minden feltétele: fegyver, lőszer és minden egyéb, a mi szükséges az eredmény biztositátására." E pathetikus szavalatnak, mely a Hóra-lázadás bukása okainak magyarázata akar lenni, csupán utolsó mondata felel meg az igazságnak, az t. i., hogy hiányzott a harcz folytatásának és az eredmény biztositásának minden feltétele s épen ez a körülmény az, a mi ezt csak egyszerű zendüléssé teszi s megakadályozza, hogy komolyan még a nagyobb szabásu szocziális jellegű paraszt-forradalmak közé is sorozhassuk.

Mikor Hóra feloszlatta topánfalvi táborát, azt mondotta híveinek, hogy Bécsbe fog menni a császárhoz. „Bizonyos

[1]) Revolutiunea lui Hóra 398. l.

— írja Beöthy János Bihar megye főispánjának, — hogy Hóra czinkostársával egyetemben utját a feketetói szoroson át Magyarország felé vette. Minden intézkedést megtettem, a mit csak ember kigondolhat s nem hiszem, hogy ha ebbe a megyébe jön, megtudjon szabadulni . . . azt hirdeti, hogy Bécsbe akar utazni ő felségéhez." Bécsben József császár a kanczellária utján közölte a rendőrséggel Hóra és Kloska személyleirását, meghagyva, hogy szigorúan vigyázzanak és ha csakugyan Bécsbe érkeznének, azonnal fogják el. Meghagyta továbbá az erdélyi kormányszéknek is, hogy az Oláhország és Moldova felé vezető szorosoknál és utaknál szigorúan őrködjenek, nehogy kiszökjék az országból. Sőt diplomácziai lépéseket is tettek a portánál, hogy parancsolja meg Moldova és Havaselföldé vajdáinak, hogy azon erdélyi és magyarországi alattvalóknak, kik fellázadtak a császári udvar ellen, ne adjanak menedékhelyet. [1]

Mig ily messzireható intézkedéseket tettek Hóra kézrekerítésére, Kray alezredes arról értesült, hogy Hóra Kloskával együtt az Albak felett elterülő Szkoracset nevű nagy erdőségben lappang. Ekkor magához hivatta Melczer Antal erdőszt, ki hivatásánál fogva nagyon jól ismerte a topánfalvi hegyeket s elébe tette a vidék térképét s azt kérdezte tőle, hogy az erdőségekben miként lehetne Hórát legkönnyebben megfogni? Melczer az elébe tett térképen megmagyarázván az alezredesnek a megjelölt pontok egymástól való távolságát, kijelentette, hogy Hórát ezen a vidéken, hol minden odvas fa, barlang, hegyszakadék és zúg menedéket nyújthat annak, a ki ott a járást jól ismeri, megfogni katonasággal nem lehet. „Varjúnak kell, hogy a varjú szemét kivájja" — felelte a tapasztalt erdősz. Neki vannak — úgymond — az erdő minden zúgát jól ismerő gornyikjai, a kik tisztességes jutalomért hajlandók lesznek Hórát és czinkostársát kézbe adni. Csakis a hegyek lábánál fekvő falvakban kell

[1] 1785. február 25-ről keltezve irja a nagyvezér Moldova és Havaselfölde vajdáinak: L' Internonce Imperial et Royal résident auprés de la sublime Porte ayant . . . . demandé, que dans les circonstances présentes des troubles en Hongrie et Transylvanie, il ne soit accordé aucun retraite a ceux, qui s' élévant contre la cour Imperiale" L. *Hurmuzaki* Documente VII. 439.

biztosság végett katonaságot elhelyezni azon megbizatással, hogy kisebb-nagyobb csapatokban az erdőségekben őrjáratot teljesítsenek.

Melczer e czélra hét oláhot fogadott, kiknek jutalmul oda igérte a császártól Hóra elfogóinak kitüzött 300 aranyat. Kray alezredes Vajda és Jenei hadnagyok parancsnoksága alatt egy csapat katonaságot küldött a vállalkozó oláhok támogatására. Deczember 25-én jöttek össze az oláh erdőkerülők a La Gura a Rezi nevű helyen, hogy tervök végrehajtásáról tanácskozzanak. Mikor a követendő főbb irányokban megállapodtak, elindultak. Két napig sikertelenül kutatták az erdőt. Harmadik napon deczember 27-re virradóan friss hó esett, a melyen emberi lábnyomokat látva, a nyom irányában előre haladtak és nemsokára Hórának egy Krisztea Nicola nevű bizalmas emberére akadtak. Ezt megfogták s azon igérettel, hogy nem lesz semmi bántódása, rábirták, hogy velök Hóra buvóhelyét közölje. A hét oláh közül négyen puskával voltak felfegyverkezve s ezek előre mentek, a más három pedig távolról követte őket.

Nem sokáig kellett menni a megjelölt irányban, egyszerre megpillantották Hórát és Kloskát egy terebélyes fa alatt lobogó tűz mellett ülve. Hóra semmi rosszat sem gyanított s az ujonnan érkezett vendégeket, mint jó ismerősöket fogadta s azt kérdezte tőlök: talán vadásznak? — Igen, — volt a felelet, — mert kénysz erítve vannak a katonaság számára vadászni, de idáig még semmit sem kaptak. Hóra felszólította, hogy üljenek a tűz mellé. Le is ültek és pedig ketten Hóra, ketten pedig Kloska mellé. Kloska azt kérdezte tőlök: mi ujság van a faluban? Nincs semmi jó — felelének a kérdezettek — az emberek panaszkodnak a sok katonaság miatt, a melyet tartaniok kell. — Ne féljetek — kiáltá káromkodva Kloska — majd a pokolba kergetjük őket! — Ez alatt a hátra maradt három paraszt is a tűzhöz érkezett és e pillanatban Trifu István és Nutzu Mátyás Hórára és Kloskára vetették magokat s miután más öt társuk is segítségükre sietett, megkötözték őket. Hóra a birkózás közben hirtelen kebelébe nyúlt s onnan egy marék papirost kihúzva, a tűzbe dobta s miután támadói megkötözésével voltak elfoglalva, a papirok a lángok martalékaivá lettek.

Hóra és Kloska megkötözése után az oláh erdőkerülők attól félve, nehogy valahonnan Hóra emberei elétörjenek s foglyaikat kiszabadítsák, velök együtt egy közel levő juhász-kunyhóba vonultak nagy hirtelenében. Innen aztán az erdő szélén czirkáló katonaságot értesítették, mely csakhamar meg is jelent Hóra és Kloska elfogatásának szinhelyén s átvette a gornyikoktól a lázadás most elfogott két főkapitányát. Hóra és Kloska puskával és lándzsával voltak elfogatásuk alkalmával felfegyverkezve. Kloskának még pisztolyai is voltak. Pénzt összesen 6 frtot találtak Kloskánál.

Deczember 31-én, tehát 3 nappal elfogatásuk után, Hórát és Kloskát a katonaság Abrudbányára vitte. Nagy sokaságú nép, magyarok és románok vegyesen várták a piaczon a foglyokat. A mikor Hórát és Kloskát megkötözve, a katonaság a piaczon átvezette, egy Krisánucz János nevű oláh pap, másként Hadzsi pópa, hangosan felkiáltott: „Ime itt van Hóra, kit a magyarok annyira vártak, most már elevenen megehetik." Erre a mellette álló magyar asszony Király Istvánné, Szappanos Rebeka azt felelte neki: „Inkább ti faljátok fel s ti egyétek meg Hórát, mert ő volt a ti királyotok. Ti választottátok őt királyotoknak." Erre Krisánucz pópa fenyegető hangon ezt válaszolta: „Vigyázzatok magyarok, mert majd megadjátok ti még ennek az árát." A katonaság értesülvén a pópa fenyegetéseiről, azonnal elfogta.

Január 1-én Kray alezredes Hórát és Kloskát 70 székely határőrkatona kiséretében Gyulafehérvárra küldötte. A román irók támaszkodva a „Horja und Klotska" [1]) czimű egykorú, de igazat és mesét minden kritika nélkül összezavaró s adataiban rendkivül pontatlan német röpiratra, azt mesélik, hogy a Hórát kisérő katonák papiros koronát nyomtak Hóra fejébe és gúnyolták, mint az oláhok királyát. Eltekintve attól, hogy az akkori, még a mostaninál is szigorúbb katonai fegyelem ilyes dolgokat bizonyára meg nem engedett, az egykori hivatalos iratokban, a melyek pedig gyakran a legaprólékosabb részletekre is kiter-

[1]) *Horja und Klotska* Oberhaupt und Rathgeber der Aufruhrer in Siebenbürgen. Karlsbarg und Hermannstadt, 1785. In Comission in der Buchhandlung der Gelehrten zu Leipzig 8° 71. l.

jednek, ilyesmiről egy szó említés sincs téve. Január 2-án érkeztek meg a foglyok Gyulafehérvárra. Kloskát a vár déli kapujánál a III. Károly szobra alatt levő kis czellába zárták, Hórát pedig az északi kapu, vagyis az új kapu alá.

Krizsán, csapatjának elszélesztése után koldusnak öltözve, faluról-falura csatangolt. Egy hónappal Hóráék elfogatása után a katonaság Mojzes kerpenyesi oláh pap segítségével nyomára akadt s Mogoson egy házban elfogta. Február 1-én Krizsán is Gyulafehérvárra érkezett erős katonai fedezet alatt, hol a főőrség alatt levő börtönbe zárták el. „Nagy örömmel vettem — írta február 7-ről gróf Jankovichnak a császár — az ön levelét. Különösen annak örvendek, hogy a 3-ik kapitányt, Krizsánt is elfogták. Most már csak arra vagyok kiváncsi, hogy mi fog kisülni e gonoszak vallomásaiból? De azt hiszem mégis, hogy e mozgalomban nem szerepelt semmi különösebb összeköttetés s hogy sem idegenek, sem hazaiak nincsenek belevegyülve. Azonban ne siessen ön megbüntetésökkel mindaddig, a míg határozottan fel nem derített mindent."

X.

Az itélet.

Illetékességi vita. A Jankovichcsal való elégedetlenség és okai. A kedélyek izgatottsága. A parasztság kételkedik Hóráék elfogatásában. Mit tesz Jankovich ennek eloszlatására. A jutalmazási ünnepély. Hóra és Kloska körülhordoztatása. Miért ellenzi ezt a kormányszéki biztos? Densusianu okoskodása. Hóra mindent tagad. Kloska tagadása és vallomása. Krizsán vallomása. Öngyilkossága. Hivatalos vizsgálat ez öngyilkosság tárgyában. Ellenmondó adatok az öngyilkosság módjára és eszközeire vonatkozóan. Minő gyanúra szolgáltatott okot Krizsán öngyilkossága. Az itéletet azonban kimondja a bizottság és végre is hajtják holttestén. Hóra és Kloska halálos itéletének indokolása. A végrehajtás és körülményei. Az Alsófehér-, Hunyad- és Kolozs meggei főbűnösökre kimondott itéletek. József császár enyhébbé teszi ez itéleteket. Rémhírek. Egyes paraszt izgatók: Ferczala és Popa Nikuláj. Keszey Gergely panasza. József császár e panasz alapján kelt kiköltöztetési rendelete. 160 oláh család kitelepitése a bánságba. II. József betiltja a további kitelepitést. Hóra fiainak sorsa. Az enyedi állitólagos szörnyű tett. Az egész csak mende-monda. A dako-román történetirás szándékos ferditése. A kormányzat nemcsak megtorló intézkedésekre szorítkozik. Intézkedés az árvák gondviselése tárgyában. Az urbér szabályozása azonban elmarad. II. József rendelete a bajok orvoslására. Bruckenthal Mihály vizsgálatot tart a zalathnai uradalomban. A könnyítések, melyekben II. József az uradalombeli jobbágyokat részesitette

A lázadás elfogott három kapitányának valóságos és Erdély közjogának megfelelő törvényszéke Alsó-Fehér vármegye itélő táblája lett volna. Ezért b. Kemény Simon, mihelyt értesült elfogatásukról, azonnal lépéseket tett úgy Jankovich grófnál, mint a gyulafehérvári parancsnoknál, hogy a foglyok vizsgálattartás és itélethozatal végett átadassanak illetékes törvényszéküknek. Kérését azonban úgy Jankovich, mint a vár parancsnoka elutasitották. A kormányszék meg azt kivánta, hogy a három kapitány kihallgatásánál Bruckenthal Mihály kormányszéki biztos is jelen legyen. Jankovich azonban e kivánságot sem teljesitette

A kormányszék Jankovich határozata ellen a császárhoz folyamodott, a ki nemcsak magáévá tette Jankovich álláspontját, hanem egyuttal arról is értesítette a kormányszéket, hogy a vizsgálatot abban az esetben, ha Jankovichot egészségi állapota megakadályozná, Papilla tábornokra bizta.

Hogy Erdély minden illetékes forumát kizárták e fontos ügyre vonatkozó vizsgálatból, a melynek ilyen formán egyuttal teljesen bizalmi és titkos jelleget is kölcsönöztek, nagy visszatetszést, sőt elkeseredést szült Erdélyben s egyuttal sok későbbi alaptalan mende-mondának és gyanusításnak lett szülő oka.

De az erdélyi rendek elégedetlenek voltak Jankovichcsal más okok miatt is. Mint már láttuk, az erdélyi rendek kivétel nélkül a legnagyobb szigorúságot kivánták alkalmazni a lázadók ellen való eljárásban. Jankovich pedig híven a császártól kapott utasításhoz, a legnagyobb és a viszonyok által épen nem indokolt kiméletet tanusította az elfogott lázadó parasztokkal szemben. Különösen elégedetlenek voltak azzal, hogy az elfogottak legnagyobb részét egy pár botütés kiállása után szabadon bocsáttatta. Hunyad megyében 200, Alsó-Fehérben pedig 400 elfogott oláh parasztnál több volt börtönbe csukva. Ezek közül Déván 94-t, Gyulafehérváron pedig 266-t, mint csekélyebb mértékben bűnösöket, a vizsgálati fogságot nekik büntetésül tudva be, szabadon bocsáttatott. Továbbra is börtönben csak az első és második osztályba [1]) sorozott bűnösöket hagyta. „Jól jövendölém — irta Gábri József tanár 1785 január 12-ről Dániel Imrének Rómába, — hogy a komisszárius ittenlétében kevés a köszönet. Ebben az órában elbocsátottak a tolvajok közül 34-t minden büntetés nélkül.“ Még világosabban és nyiltabban fejezi ki egy Károly-Fehérvárról január 16-án kelt magánlevél az

[1]) Az *első* osztályba azokat soroztatta, kik, mint főczinkosok a népet felkelésre biztatták vagy erőltették s a mellett, mint gyilkosok és gyujtogatók is megbélyegezték magokat. A *második* osztályba azok voltak sorozva, kik a lázadáshoz önkényt csatlakoztak s egyuttal az elrablott javakban is osztoztak. Ez utóbbiakra nézve elrendelte, hogy vétkeikhez mért testi büntetésben részesüljenek, a mi azonban 60 botütésnél nem lehet nagyobb s azután megeskettetve arra, hogy ezentúl a törvényeknek engedelmeskedni fognak, hazabocsáttassanak.

erdélyi rendek Jankovichcsal és eljárásával való elégedetlenségét: „A comissio a dolgokat itten így folytatja: Az elmult héten bocsátottak el 176 számból álló rabokat, minden nékiek való szótétel nélkül, a kik is úgy köszönték meg a gratiát, hogy kijövén a kapun, káromlással fenyegetőztek, hogy megadják az árát az ők kilenczhéti rabságoknak; ugyancsak hazamenő utjokban Felső-Gáldon felyül egy szabadságos katona jövén be az regimentjéhez, hat forintjától és gunyájától megfosztották, — ilyen effektuma van a komissziónak. Az elmult héten pedig Ponorban és Nagy-Aranyoson a falusi birákat azért, hogy királyi portiót hajtottak fel, megölték. Még egy rendes fogása van a komissziónak, melyben azt parancsolja, hogy szépen kérjék az elprédált portékákat vissza, de ne erőltessék a népet a visszaadásra, ne hogy ujra tumultus legyen. Hunyad vármegyének nagy része nem akar szolgálni és nem is kényszerítik. A ponori és nagy-aranyosi gyilkosokat el nem fogták. Generalis Papilla, ki igen jó oláh,[1]) az elbocsátott oláhoknak azt mondotta, hogy ennekutána az ő felsége parancsolatjának engedelmeskedjenek, a vármegyének, úgy utoljára az uraságokénak is, ***mindaddig, mig ez utolsó iránt más rendelés leszen,*** — tehát ez reménység nyujtás.“

Hóra és társainak elfogatása után a lázadás ugyan lecsillapult, de nem a nép izgatottsága. Fenyegetéseket lehetett hallani arra vonatkozóan, hogy most ugyan a lázadás lecsillapult, de tavaszszal ujra és nagyobb erővel fog kitörni. Több községben a pópák azt állították, hogy Hóra a havasok között bujdosik és számára a nép között utiköltséget gyüjtöttek, hogy azzal Bécsbe mehessen, a nép sérelmére orvoslást eszközlendő. A kormányszék erről a szavoyai huszárezred parancsnoksága utján értesülve, megparancsolta Küküllő- és Fogaras megyék folytonos tábláinak, hogy ezt a pénzgyüjtést szüntessék be. A gyüjtött pénzt adassák vissza az egyeseknek s a gyüjtés kezdőit fogassák el s az ügy állásához mérten büntessék meg szigorúan. Érdekes

---

[1]) E kifejezésből „igen jó oláh“ a magyar tortenetirok azt olvasták ki, hogy Papilla tábornok oláh nemzetiségű volt. Ez tévedés, mert e kifejezés csak annyit tesz, hogy jól tudott oláhul. Papilla nem volt oláh

tudni, hogy az erdélyi főparancsnokság szükségesnek vélte ez alkalomból kiindulva, utasítani az egyes katonai parancsnokokat, hogy az országban történő dolgokat kisérjék figyelemmel, különösen pedig tartsák szemmel a pópákat.[1] Széltében-hosszában beszélte a parasztság, hogy Hóráék nincsenek is elfogva. Mások meg azt mondották, hogy igaz ugyan, hogy ők jelenleg Gyulafehérváron vannak, de nincsenek elzárva, hanem ellenkezően nagy tiszteletben részesülnek ott. A mihálczi pópa Nikulaj és a czermurei pópa Gyulafehérvárt járván, visszatérve falujokba, azt beszélték a parasztoknak, hogy nemcsak látták Hórát, de beszéltek is vele. Hóra azt mondotta nekik: „Ne féljetek fiaim, mert én vagyok még a ti fejedelmetek és él még a ti királyotok." Hóra tánczolva ment be Gyulafehérvárra, a hol nagy tisztességgel bánnak vele és számára alkalmas szállást alig is tudtak találni. Hóra mindennap öt tál ételt eszik ebédre s vele egy asztalnál eszik még egy császári tiszt is, azonkívül naponként egy fél németforintot (60 kr.) kap fizetésül s ezüstlánczczal van keze megkötve.

Hogy az efféle kósza híreket megczáfolják s a népet meggyőzzék arról, hogy Hóra tényleg el van fogva s így kedve elmenjen egy esetleges ujabb lázadástól, Jankovich elhatározta, hogy a Hóráékat elfogó oláh gornyikoknak a császártól kitűzött jutalmat nagy ünnepélyességgel fogja átadatni. Az ünnep megtartásának szinhelyéül Zalathnát és napjául február 5-két, mint a rendes hetivásár napját tűzték ki. Ez ünnepély megtartását a megyei, kincstári és katonatisztek, továbbá pedig a pópák hirdették ki azokban a helységekben, a melyekből a lázadásban legtöbben vettek részt. A megjutalmazandó egyének a Hóra elfogásában közreműködő hét oláh gornyik és Adamovich József abrudbányai pópák voltak, ki Uibar Ursz elfogatásában működött közre.

Február 5-én a zalathnai piaczon egy nyilt faszint állítot-

[1] Da nun hieraus ein neuer Beweis sich veroffenbaret, wie sehr der Geist von der Unruhe sich bereits ausgebreitet hat, und besonders die Popen hierinfalls mitwirken, folgbar im Lande allenthalben und vorzüglich der Popen halber die belliessenste Aufsicht zu bestellen sein muss etc.

tak fel, melynek egyik oldalát fenyőágakkal befalazták s annak belső, szőnyegekkel diszített oldalára ő felsége arczképét akasztották fel. A szin közepén egy drága takaróval födött asztalon volt három ezüst tányér. Ezek egyikére a kiosztandó aranyokat tették, a másodikra az Adamovics pópa számára rendelt emlékérmet és a harmadikra az aranyosi hét oláh gornyik számára kiállított mentességi okiratokat — manu missionales — tették. Az ünnepély végrehajtására Bruckenthal Mihály kormányszéki biztos volt kiküldve. Richard kapitány az asztal két oldala mellett katonai sorfalat állított fel részint elővigyázatból, részint azért, hogy a katonák a szinbe betóduló népnek az ünnepély jelentőségét megmagyarázzák. A népet a szin egyik oldalán bebocsátották s a másikon kieresztették. Igy mindenki eleget láthatott s megkaphatta a kellő felvilágosításokat. Igy tartott a kiállított jutalmak megszemlélése déli féltizenkét óráig, mikor Bruckenthal Mihály kormányszéki biztos és Gerliczi főbányamester dobok pörgése és trombiták harsogása közben díszbe öltözött pópáktól megelőzve, katona- és kamarai tisztek kiséretében a helyszinén megjelentek.

Bruckenthal Mihály kormányszéki biztos kiséretével együtt elfoglalván a színben a számára kijelölt helyet, először is a román nyelvre lefordított királyi leiratot olvastatta fel s azután egyenként megnevezte a megjutalmazandókat, az összegyült néphez román nyelven beszédet tartott. Elmondotta e beszédében, hogy Ő felsége a hét gornyikot derék tettéért nemcsak pénzzel jutalmazta meg, de egyuttal a jobbágyi szolgálatok alól is felszabadította s erről nekik felséges királyi oklevelét is kiadatni rendelte. Aztán a megjutalmazottak példáját, mint követésre méltó példát az egész nép figyelmébe ajánlotta. Ezután előhivták Adamovics József abrudbányai pópát s annak mellére szintén egy beszéd kiséretében tüzte fel a felség által adott emlékérmet, a melynek „rendeltetése mindig arra emlékeztetni viselőjét, hogy azt a fejedelem és a haza iránt való hűséggel, valamint jó magaviseletével és a közcsendesség iránt tanusitott buzgó fáradozásaival érdemelte meg."

Ezután kiosztották a gornyikok között a pénzbeli jutalmat is, melynek teljesítése után Bruckenthal még egy rövid beszédet

tartott a jutalmazottakhoz és a néphez s ebben fölszólította őket, hogy vele együtt menjenek a templomba, hol hálaistenitiszteletet fognak a mai nap emlékezetére tartani. Adjanak ott hálát Istennek a helyreállott csendességért s imádkozzanak kegyes és jó fejedelmök életéért. Ekkor taraczk-durrogás, dob-pörgés és trombita-harsogás közben a nép hangosan kiáltotta: „Vivat Josephus secundus!" Majd az oláh templom harangjainak zugása közben a pópák és a protopópák kiséretében Bruckenthal a templomba ment.

Az isteni tisztelet után a pópák és protopópák a kormánybiztos lakására mentek. Mivel nagyon sokan voltak s e miatt a szobákba nem fértek be, az udvaron félkörben állottak fel. A kormánybiztos beszédet tartott hozzájok, a melyben arra figyelmeztette különösebb nyomatékkal, hogy hivatali teendőjökben ne szorítkozzanak csupán a rendes istenitisztelet tartására, de tartsák kötelességüknek jó példát mutatni s híveiket szorgalmas katekizálás által megtanítani arra, hogy mi kötelességük van Isten, a fejedelem, felsőség, a földesuraság és embertársaik iránt. Híveiket vezéreljék a szent vallás tanai szerint; az engedetleneket, makacsokat béketüréssel és szelidséggel emlékeztessék arra, mit kell tenniök s ha tanításukat azok megvetnék vagy elmulasztanák, vagy talán istentelenségekre vetemednének, azt kellő időben jelentsék fel a világi elöljáróságoknak, mert csak ezáltal tehetik magokat kedvessé az Isten előtt s méltóvá a fejedelem kegyére; ellenkező esetben sokkal nagyobb felelősségre vonást várhatnak, mint a gondjaikra bizott hivek. A pópák e beszéd után — a kormányszéki biztos jelentése szerint — láthatóan megilletődve fejezték ki köszönetüket e figyelmeztetésért s egyuttal teljes engedelmességet és hűséget is fogadtak.

Ily módon folyt le a zalathnai ünnepély, a melynek rendeltetése az volt, hogy kitörülhetetlenül megmaradjon a nép emlékezetében annak tudata, hogy Hóra, Kloska és Krizsán az igazságszolgáltatás kezeibe jutva, várják megérdemelt büntetésöket. Jankovich azonban ezt nem tartotta elégségesnek annyival inkább, mivel a zalathnai ünnepély szemtanui csakis a zalathnai kincstári uradalmak jobbágyai lehettek s nem egyuttal a Marosvidéki oláhok is, a kik pedig leginkább kételkedtek Hóráék elfo-

gatásában. „Mivel a Maros mentén a nép — irja február 2-ról a császárnak — még mindig kételkedik, hogy vajjon a két főczinkos csakugyan elfogatott-e vagy sem? én, hogy minden erre vonatkozó kételkedés megszünjék, elhatároztam, hogy elégséges katonai fedezet alatt e két főczinkost meghordoztatom a Maros tulsó részén egészen Déváig, onnan pedig a Maros másik partján egészen Solymosig, hogy a nép lássa és győződjék meg elfogatásukról, másrészt pedig végig vitetvén ezen leégett és elpusztított helyeken, hadd lássák ők is az épületek romjait és hamvát, mint eredményét gonoszságuknak."

Bruckenthal Mihály kormányszéki biztos nem helyeselte Jankovich e szándékát, „mert, — úgymond, Hórát és Kloskát személyesen ezen a vidékeken úgy sem ismerik és a két fogoly látása még nem elég meggyőző erejü bizonyíték arra vonatkozóan, hogy ők tényleg csakugyan Hórát és Kloskát látták. Azonkivül meghordoztatásuk csak haszontalan költséggel fogja a kincstárt megterhelni s provokálja azt a veszedelmet, hogy utközben megszöknek." Jankovich azonban megmaradt elhatározása mellett s igy Hórát és Kloskát február 5-étől kezdve, február 19-ig, tehát két hétig hordozták körül a marosmenti községekben. „A legszánalomra méltóbb inhumanitás tette volt ez — irja Densusianu[1]) — mely nem tisztelte ez emberek szerencsétlenségét s mely egy nemzeti forradalom főnökeiből a látványosság, sőt több a nyilvános nevetség és insultus tárgyait csinálta. Csak a fanatikus Tamerlanról mondják, hogy miután Ancyranál legyőzte Bajazet szultánt, egy vaskaliczkába csukatta s ugy hurczolta magával hadserege mulatsága és nevetsége tárgyául. Ma azonban Tamerlan e tettét is kétségbe vonják, mig 1785-ben ez Erdélyben mégis megtörtént." Igy csinál a román történetirás szunyogból elefántot, azzal, hogy egyes episodszerü jelenségeknek általános jelentőséget és oly czélzatokat tulajdonít, a mik azoknak végrehajtóitól teljesen távol állottak. Jankovich nem azért hordoztatta meg Hórát és Kloskát a Marosmenti falvakban, hogy őket köznevetség vagy insultusok tárgyává tegye, hanem azért, hogy ily módon megczáfolja azt a szándékosan terjesztett hirt,

[1]) Revolutiunea lui Hora. 445. l.

hogy még szabadon vannak, vagy épen Bécsben időznek s igy visszatartsa a népet egy esetleges ujabb lázadástól, a melynek szomoru és véres következményei lehettek volna a szegény félrevezetett népre. Eltekintve attól, hogy Hórát és Kloskát, e két durva parasztot semmiképen sem lehet Bajazet szultánhoz hasonlítani, Jankovichnak szándékai és indító okai is egészen mások voltak, mint Hóráék kigunyolása. De hát ismeretes fogása a dákóromán szellemü történetíróknak, hogy a valódi s általuk is ismert okot eltagadják és saját izlésöknek és czélzataiknak megfelelőkkel helyettesítsék, csakhogy népökben a magyarság ellen való gyülöletet szíthassák.

Hóráék tulajdonképen való kihallgatása csak január 16-án vette kezdetét. E késedelemnek oka nemcsak a fennebb elbeszélt körut volt, hanem főleg az, hogy Gyulafehérvárt majdnem az egész bizottság beteg lett. Jankovich két hétig nyomta az ágyat és Papilla is sulyosan megbetegedett. A bizottság jegyzője, mélynádasi Trájcsik Ádám és Knabe kapitány pedig időközben elhaláloztak. Hórát hat izben hallgatták ki, Kloskát szintén, Krizsánt pedig csak kétszer. Hórához a vizsgálat folyamán 118 kérdést intéztek, Kloskához 134-et és Krizsánhoz 47-et s mind a hármat több izben szembesítették a kihallgatott tanukkal.

Hóra vallomása a következőkbe foglalható össze:

Nem tudja okát, hogy miért fogták el. Mindössze is csak annyit tud, hogy négy év óta folytonosan nyomában vannak, azért, hogy a császárnál járt. Mikor elfogták, tarisznyájában volt egy nehány császári végzés, de ezt tőle akkor a gornyikok elvették. Öt év óta folytonosan azon fáradozik, hogy ezeket a császári végzéseket megvalósítsák, de azért mindig nyugodtan maradt. Nem tud semmit semmiféle olyan lázadásról, melyet ő indított volna. Soha életében sem volt Mesztákonban. Azt sem tudja, hogy Mesztákonban gyűlés volt s még kevésbbé, hogy mit végeztek ott. Krizsán Györgyöt nem ismeri s azt se tudja, hogy kezdődött a lázadás. A lázadás alatt senkinek sem adott semmiféle rendeletet sem szóval, sem írásban; nem is beszélt soha egyébről, mint bécsi utazásairól és semmi befolyása sem volt a lázadásra. Muszka községében, hol a vád állítása szerint kapitányokat nevezett volna ki, négy esztendő óta nem is volt s igy

nem is mondhatta a népnek, hogy a császártól arra vonatkozóan parancsolata van, hogy kapitányokat és falubirákat nevezzen ki. Igaz ugyan, hogy a lázadás ideje alatt is járt Bucsum községében, de csak azért, hogy tőlök elvegyen valami kiváltságleveleket, a melyek az Albak községéi voltak. Itt őt elfogták és be is zárták Bajasán Makávé házába, de nem tudja, hogy miért, a mint azt sem tudja, hogy aztán miért bocsátották szabadon, vagy azt, hogy kik fogták el és kik eresztették szabadon? Nem tudja azt sem, hogy ki volt az a vörös csákós, kardos és pisztolyokkal felfegyverezett ember, a kiről azt mondják, hogy vele volt Bucsumban és Muszkán. Nem volt Verespatakon sem s így nem is adott rendeletet a bucsumiaknak, hogy jöjjenek Verespatakra s itt szalmával tömjék be a bánya torkát s azt meggyujtva, a füsttel fojtsák meg a bányába menekült magyarokat. Nem tud sem olvasni, sem írni s így a lázadás ideje alatt nem is küldött senkinek levelet s viszont nem is kapott. Nem mondotta soha Kendi Sándornak, hogy bánja, hogy a lázadást olyan alkalmatlan időben kezdette s hogy nincs szüksége a császár kegyelmére. Arról sem tud semmit, hogy az offenbányai, ponori, mogosi és remetei lakosok őt ugy tisztelték volna, mint kapitányukat. Ő soha senkit sem nevezett ki kapitánynyá. Hasonlóképen nem tud semmit az arany keresztről és nem is volt nála soha semmiféle kereszt. Hogy a fellázadt parasztok között vottak-e idegen emberek, nem tudja. Az aradi lázadásról sem tud semmit. Igaz ugyan, hogy annak idején Schultz alezredes követelte az emberektől az ő és a Kloska kiadatását, de az emberek azt felelték, hogy őket nem adják ki, mert ők nekik nagyon jó szolgálatot tettek, a miért azután őket négy év óta folytonosan üldözik, hogy elfogják. Nem tud semmit arról, hogy a népnek azt hírdette volna, hogy parancsolata van a császártól a magyarok kiirtására. Ilyen dolgokat ő nem hirdetett soha. Mikor elfogták, ő nem dobott a tűzbe semmiféle írást. Neki nem is voltak egyéb iratai, mint azok, a melyek a tarisznyájában voltak s a melyeket tőle el is vették. Az oláhországi oláhsaggal nem volt semmiféle összeköttetése és nem is ismer senkit az ez országból való emberek közül.

Hóra egyáltalán mindent, még a legnyilvánvalóbban rabı

zonyított tényeket is tagadott. A hivatalos iratokban nincs nyoma, de magánjellegü egykoru forrásokban többszörös említés van téve arról, hogy Hóra vallatása alkalmával többször kérte, hogy vigyék Bécsbe a császárhoz, majd neki ott mindent megmond őszintén. [1]) Ez a valószinünek látszó, de hivatalosan egyáltalán semmivel sem igazolt hir aztán különböző mendemondáknak lett forrásává, melyeket a dákó-román történetirás czélzatosan táplált annak a hitnek erősítésére, hogy Hóra mégis csak a császár megbizásából tett kisérletet a magyarok kiirtására. E hitet ápolni a népben a román nemzetiségi irók azért tartják szükségesnek, hogy ily módon azt a tudatot keltsék benne, hogy ellenségesen viselkedvén a magyarság iránt, érdemessé teszi magát a császár kegyére.

„Meg kell vallanunk — irja Densusianu [2]) — hogy e forradalom folyamán sok dolog nagyon is meglepő. Bár a forradalom nem volt József császár müve, mint az erdélyi nemesség állította titokban, de az egyes jozefinus eszmék, melyek a forradalom szinpadán fellépnek, mégis meglepnek. Meglep minket az, hogy a zarándi parasztok Molnár szemorvos utján német hivatalnokokat kérnek. Meglep az is, hogy Stojanics őrnagytól német földesurakat is kérnek, továbbá a románok azon kisérletei, hogy a nemzetiségeket erővel összeolvasszák több parasztnak nemes nőkkel való összeházasítása utján. Ez utóbbi nem volt román eszme s nem is szerepelt soha a románok történetében s nincs is a románság saját nemzeti életéből véve és gyökeret is csak a főkapitányok közvetetlen közelében vert, mert Hunyadmegyében és Aradban a parasztok nem kereszteltek meg senkit és nem is házasítottak össze. Meglep továbbá az, hogy Hóra tudta, hogy a császár katonává akarja tenni az összes erdélyi

[1]) Ajoutons, pour achever, ce qui concerne cette révolte, qu' Horah persiste à demander une entrevue avec l'empereur. Kivonatok a „Journal politique de Bruxelles“ és a „Gazette de France“ 1785. évfolyamaiból. „Tesaur de Monumente istorice“ III. kötet 363. l.

„Horja drang fast in allen Verhören darauf, dass er mit dem Monarchen selbst sprechen müsse. Horja und Klotska stb.“ „Primipilum manifestare nihil velle, nisi soli Cesari.“ — irja Poehlin Bécsből február 14-ről Daniel Imrének Rómába.

[2]) Revolutiunea lui Hora. 437. l

jobbágyságot s hogy a fejedelem határozott ügyökben, de a kanczellária a császári elhatározást vonakodik kiadni."

„Végre nagyon sajátságosnak látszik előttünk az is, hogy mint folytatták a kapitányok pörét. Valóban nem találunk elégséges okot arra, hogy miért kellett külön bizottságot kiküldeni a három kapitány ügyének megvizsgálására és az itélethozatalra. Mert ha arról volt szó, hogy ne kövessenek el igaztalanságot ez emberekkel, miért volt szükség kivételes törvényszék kiküldésére? — hiszen halálra, — mint tette Jankovich — Alsófehér törvényszéke is elitélte volna őket. Meglepnek továbbá a bizottságnak adott titkos utasítások és a fejedelem azon rendelete, mely nem engedte meg, hogy a kormányszéki biztos még csak a kihallgatáson is jelen legyen. Meglep végre Hóra rendíthetetlen elhatározása is a tekintetben, hogy bármit is valljon a bizottság előtt. Mindezek a körülmények elég reális meggyőződésül szolgálhatnak a történelmi igazságra vonatkozóan s a tekintetben, hogy a császár Horával behatóan megbeszélte Erdélyre vonatkozó reform-terveit. Nem lehet állitani, hogy tiszta fantazia lenne, hogy ez a forradalom József császár jóváhagyásával csináltatott, mert ez esetben Hóra bizonyára nem hirdette volna, hogy „a császár akaratával és parancsolatából."

Hasonlóképen vakmerően tagadott Kloska is mindent. Mikor Bécsben voltak, folyamodást adtak be a császárhoz, kitől ugyanott azt a feleletet kapták, hogy rendeletben hagyta meg a kormányszéknek kérelmük megvizsgálását és azt, hogy tegyenek igazságot nekik. Bár több izben voltak Szebenben a kormányzónál és Gáldon a főispánnál s bár ez utóbbi azt mondotta nekik, hogy ügyökből semmi sem lesz, mégis nyugodtan maradtak. A lázadást más vidékről való emberek kezdették, kik hozzájok jöttek. A mesztákoni gyűlésen nem volt jelen. Nem vett részt a lázadásban s nem is volt az egészben semmi szerepe. Ő csak ugy ment a parasztok táborával Offenbányára és Krakóba. Háza az út mentén van s mikor a csapat háza előtt ment el, az emberek azt mondották: itt lakik az az ember, ki a császárnál járt, vigyük magunkkal. Ő a lázadás idején nem volt kapitány és nem is kényszerítette az embereket a lázadás megkezdésére azzal, hogy őket karóba huzatással és házuk felgyujtásával fenyegette

Kuretyen nem volt s azt sem tudja, hol van ez a község. Semmit sem tud a lázadás czéljáról vagy kezdetéről. Hórával együtt az a szándéka volt, hogy Béesbe utazzék s ott a császártól kegyelmet kérjen. Hogy az erdőbe visszavonult, annak az volt az oka, hogy a községek, melyeknek nevében Béesbe szándékozott menni, ide küldötték, nehogy üldözői megfogják. Egy Krizsán György nevű embert ismer ugyan, de két év óta nem is látta addig, mig Tibornál nem értekeztek Schultz alezredessel. Ő nem volt Hóra kapitánya és nem is tett senkit alkapitánynyá. A felkelt parasztok között oláhokon kivül nem látott más embereket. Nem beszélt senkivel, hogy miként kezdjék vagy végezzék be a lázadást és nem is mondotta senkinek, hogy a lázadást a császár parancsolatából csinálják. Nem látta, hogy Hóra miféle iratokat dobott a tűzbe, mikor a gornyikok megfogták őket. Ő nem mondotta, hogy neki parancsolata lenne a császártól az embereket Gyulafehérvárra vezetni, hogy ott fegyvert kapjanak s hogy ezután ne tegyenek szolgálatot senkinek, csak a császárnak fegyveres szolgálatot.

Sokkal fontosabb adatokat szolgáltattak a lázadás történetéhez Krizsán vallomásai. Az események, melyeket erre vonatkozóan Krizsán elbeszélt, ismeretesek a már előadottakból s azért itt csak a következőkre szorítkozunk:

Őt — ugymond Krizsán — Mogoson egy házban két ember s a lupsai félszemű pópa fogták el. A mi a mesztákoni gyűlést illeti, ő parancsolta meg a népnek, hogy gyűljön össze a mesztákoni templomba. A mesztákoni templomban is ő adta ki a parancsolatot, hogy minden ember hozzon magával másnap Kuretyba négy napi eleséget, hogy onnan aztán Gyulafehérvárra menjenek, hogy ott fegyvert kapjanak és meghallgassák a császár parancsolatát. Kuretyen két szolgabiró négy katonával és 12 gornyikkal meg akarta akadályozni, hogy Gyulafehérvárra menjenek. A nép azonban ellenszegült és megölte mind a két szolgabirót. A következő napon, kedden reggel gyűlésre hívta a népet a falun kivül álló kereszthez, a honnan aztán a templomba vezette és azt mondotta nekik: A mult éjjel őket megtámadták s azért most a nép irtson ki minden nemest és minden magyart s prédálja fel azoknak összes vagyonát.

Az ok, mi őket lázadásra kényszerítette, az a jobbágyszolgálatok súlyossága volt. Nyáron egyik vasárnaptól a másikig kell dolgozni a jobbágynak az uraság számára, az év többi részeiben pedig hetenként négy napot s azonkivül még tizedet is kell fizetniök. Az adó is nagy, mert az olyan jobbágy, kinek nincs külső fekvősége, adóban 4—5 frtot fizet évenként, az, a kinek van, 15—20 frtot. Nemcsak minden tizedik bárányt kell oda adni a földesúrnak, de minden tizedik juhot és disznót is. Azért is meg kellett kezdeniök a lázadást, mert a nemesek és a megyei tisztviselők nem akarták kihirdetni és a néppel megismertetni a császár parancsolatait.

Krizsánt, ki hajlandóbb volt vallani mint társai, csak kétszer hallgathatták ki. Második kihallgattatása után egypár nappal, február 13-án börtönében halva találták. További kihallgattatása tehát épen akkor lett lehetetlenné, mikor Hórával és Kloskával szembesíteni kellett volna. Öngyilkossá lett. Bocskora szíjával akasztotta fel magát. Ez öngyilkosság hosszasabb vizsgálat tárgya volt. A főhadparancsnok azt írta Pfefferkorn tábornoknak, a gyulafehérvári vár parancsnokának, hogy Krizsán halálának híre, mely egy pár nap múlva Szebenbe is megérkezett a nélkül, hogy neki erről jelentést tettek volna, őt nagyon kellemetlenül érintette. Elrendeli tehát, hogy ez ügyben tartson azonnal vizsgálatot, annyival is inkább, mert Krizsán a katonaság őrizete alatt állott. József császár is szigorú vizsgálatot kívánt, hogy megtudhassák, hogyan történt ez az öngyilkosság? A vizsgálatot megtartották és azt konstatálták, hogy Krizsán inge szegélyével és egy kő segítségével követte el az öngyilkosságot. A főhaditanács a vizsgálat ez eredményére vonatkozóan később megjegyezte, hogy ellenmondásban van Papilla tábornok első jelentésével, a melyben az van mondva, hogy Krizsán bocskorszíja és egy kő segítségével követte el az öngyilkosságot. Hogy Krizsán tényleg öngyilkos lett, minden kétségen felül álló, de épen maga az a tény, hogy az egyedül vallani hajlandó Krizsán öngyilkos lesz, mielőtt a lázadás végczéljáról s inditó okairól megadta volna a felvilágositásokat s hogy az öngyilkosság szigorú katonai felvigyázat ellenére teljesen ki nem deritett módon történik s annak eszközéről és végrehajtásának módjáról a hiva-

talos vizsgálat eredménye ellenmondásban volt Papilla tábornok jelentésével, nagyon sok mende-mondára adott okot. Sokan azt beszélték, hogy Krizsán csak amolyan „muszáj öngyilkos" volt, hogy ily módon lehetetlenné legyen téve minden olyan leleplezés, mely esetleg igazolhatná, hogy Hórának igaza volt, mikor azt hirdette, hogy a császár akaratából és parancsolatából vállalkozott a magyarság kiirtására.

Krizsán öngyilkossága azonban nem akadályozta meg, hogy rá az itéletet mindjárt másnap ki ne mondják és végre is ne hajtsák. Az itélet végrehajtása abból állott, hogy holttestét a vesztőhelyre vitték s ott a hóhér fejét leütötte és testét négy részre vágta. Fejét lakóhelyén, Kerpenyesen karóba húzták. Teste négy darabja közül az egyiket Alsófehérmegyében Abrudbányán, a másikat Hunyadban Bucsumban, a harmadikat és negyediket Zarándban Mihelényben és Brádon, mint pusztításainak és rablásainak színhelyén kerékre függesztették.

Február 26-án Hórára és Kloskára is kimondották a halálos itéletet, melynek tartalma a következő:

Bár Hóra, vagy más néven Ursz Nikola állhatatosan tagadott minden ellene felhozott tettet, mégis a megesketett tanuk egybehangzó vallomásai igazolták, hogy ő követte el a neki tulajdonitott tetteket. Ő bujtotta fel azokat a zavarokat, melyek az 1784. év végével Hunyadban, Zarándban és Alsófehérben kitortek. Ő állott a fellázadt nép élére, melyet ő gyűjtött össze s a melynek ő nevezte ki alkapitányait is. Részint személyesen, részint megbizott emberei útján ő adta ki rendeletben, hogy minden háztól legalább egy fegyveres siessen hozzá, hogy ily módon egyesült erővel kiirthassák az összes mágnásokat, nemeseket, a magyar polgárokat és jobbágyokat, hogy elrabolják azoknak összes vagyonát, rommá és hamuvá égessék épületeiket s ily módon kierőszakolják, hogy a román nemzetiségű jobbágyok kevesebb adót fizessenek.

Hogy nagyobb biztonsággal hajthassa végre vakmerő, gonosz és bűnös terveit ez elvetemült Hóra, a mint bebizonyult, a legveszedelmesebb eszközöket használta. Igy megeskettette hűségére az embereket és felségsértően, hogy elámitsa a népet, azt a bűnös nyilatkozatot tette, hogy nála irott rendelete van ő

felségének az iránt, hogy e rendelet erejénél fogva végrehajthassa terveit. Végre egy arany keresztet mutogatott, hogy a vallás e szent jelvényével takarja gonosz és szörnyű szándékait s megnyerje a nép teljes bizalmát és egyúttal azzal is fenyegette őket, hogy ha nem engedelmeskednek neki, hát házaik előtt karóba vonatja őket és házaikat felgyújtatja. Minekutána ez a gonosz csaló ily eszközökkel teljesen felizgatta a népet, elég vakmerő volt a népnek megparancsolni, hogy az esetben, ha a cs. kir. csapatok ellenök mennének, húzzák meg a harangokat és értesítsék a szomszéd községeket, hogy védelembe helyezkedve, egyetlen katonának se engedjék meg a községbe való belépést s hogy végre többé ne fizessenek sem adót, sem pedig jobbágyi illetékeket.

Ezen vakmerő rendeletek által rábírta a parasztságot, hogy az a legszörnyűbb és embertelenebb kegyetlenségeket követte el. Hiteles tanuk igazolják, hogy személyesen adott szigorú parancsot Vöröspatak határa szélén, hogy a bányák nyílásait, a mely bányákba a magyar nemesek és polgárok el voltak rejtőzve, szalmával és szénával betömjék s azután rájok gyújtsák, hogy ily módon kényszerítsék őket a kijövetelre vagy ellenkező esetben fuladjanak meg a legnyomorultabb módon.

A mi pedig Kloska Jánost illeti, bár ő is makacsúl tagad minden neki tulajdonított s általa elkövetett vétket, minden kétséget kizáró hiteles tanuk igazolták, hogy részt vett mindenben a Hórától támasztott zavarokban. Hasonlóképen kiviláglik Krizsán György vallomásaiból is, hogy Kloska vele és Hórával előlegesen értekezett s hogy ő hajtotta végre, a mint azt közös egyetértéssel határozták, a topánfalvi, lupsai, offenbányai, muszkai, mogosi, krakói és verespataki stb. pusztításokat és prédálásokat. Ő hirdette ki Hóra rendeleteit s ő fenyegette karóba vonással s házaik felgyújtásával mindazokat, a kik nem akartak neki engedelmeskedni, hogy a lázadó parasztok élére kapitányokat nevezett ki s hogy ily módon mint kezdő és főkolompos vétkessé tette magát minden véres gyilkosságban, gyújtogatásban, pusztításban és prédálásban, mit az ily gonosz módon fellázított és megcsalt nép elkövetett. Kloska kényszerítette Petru Janku lupsai papot, hogy magához vegye a templomból az úr

szent testét és vigye Krakóba a kicsapongó tolvaj népség után és pedig azért, hogy annál bizonyosabban végrehajthassa gonosz és embertelen szándékait s annál kárhozatosabb módon rászedhesse a népet. E tettével Kloska szentségtörő módon gyalázta meg az ur testét.

Igy tehát Hóra és Kloska, egyikök mint olyan, ki gonosz szándékkal megzavarta a közbékét, mint izgató és ámító, a másik mint a ki kapitány volt a leggonoszabb gyilkolásoknál és gyújtogatásoknál s mint olyanok, kik magok is erőszakos tolvajságokat és prédálásokat követtek el, megérdemlik a halálos büntetést ugy istentelen vétkeik miatt, melyeket magok követtek el, valamint azok miatt, melyeket elkövetett a nép.

Ennek folytán Hóra vagy másként Ursz Nikola és Kloska János, mint bebizonyított szörnyű gonosztevők, a kik gyilkosságokat és prédálásokat követtek el, mint vakmerő megzavarói a közcsendességnek és békének, a Theresia-féle büntető törvény 62. pontja — mely a lázadásról és a közcsendháborításról szól — és 90. pontja — mely a rablásról szól — alapján azon büntetésre itéltetnek, hogy alólról kezdve felfelé haladóan kerékbe töressenek és pedig először Kloska János, azután pedig Hóra. Testök pedig négyfelé vágassék. Fejöket és testrészeiket különböző helyeken, nevezetesen azon községekben, hol a legszörnyűbb kegyetlenségeket követték el, az út mellé kitegyék. Szivöket és belső részeiket pedig a vesztőhelyen temesse el a hóhér.

A kivégzés napjáúl február 28-ka tüzetett ki. Hogy Hóra és Kloska kivégeztetése köztudomásu és a népre mentől nagyobb hatásu legyen, Jankovich átírt Hunyad-, Alsófehér-, Kolozs- és Szeben-megyéknek, hogy minden községből Hóra és Kloska kivégeztetésének napjára küldjenek 3 idősebb és 3 fiatalabb, összesen 6 embert Gyulafehérvárra. Február 28-án reggel Hóra és Kloska, Rácz Miklós gyulafehérvári gör. kel. pópa által ellátva a halotti szentségekkel, katonai kisérettel kivitették a vesztőhelyre, mely a vártól délre elterülő szőlők felett emelkedő dombon volt. Mintegy 6000 ember volt szemtanuja e kivégzésnek, köztök 2515 paraszt, Jankovich rendeletének megfelelően 419 községből behozva Gyulafehérvárra.

Először Kloskát törték kerékbe és pedig lábától kezdve

felfelé haladóan. Összesen 20 kerékcsapást mért a hóhér rá, mig meghalt. Hórának végig kellett nézni, mig társát kerékbe törték. „Kloskát elvégezvén — írja a szemtanu Gábri József tanár — s félrevetvén, Hórát ágyába fektették s lekötözvén, ordítások között törni kezdették kerékkel lábait, de negyedik ütés után Eckhard úr parancsolatjából mellét kezdették ütni s igy nyolcz, kilencz ütés után megdöglött. Feldarabolásukat nem akartam nézni s azért megfordítván lovamat, visszajöttem a várba."

A főczinkosok után az itélet sora az elfogott másodrendű, de azért mégis főbbeknek nevezhető szereplőkre került. Alsófehérmegye börtöneiben a nagyszámú szabadonbocsátások után is 120 elsőrendü vádlott ült. Ezek közül a bizottság a megtartott vizsgálat után 36-ot halálra itélt. József császár azonban e halálos itéleteket 1—3 évig tartó fogság-büntetésre itélte. Az elitéltek közül 5-en időközben meghaltak. A többiek pedig mintegy 30-an a börtön falát kiásva, megszöktek. Adamovics József abrudbányai pópa azonban rábeszélte a szökevényeket, hogy térjenek vissza fogságukba. Adamovics pópa e sikeres közbenjárásáért 100 arany jutalmat kapott. Kolozsmegye 8 parasztot és egy papot itélt halálra. A császár ez itéletet is megváltoztatta, a mennyiben közülök 5-re 60 botbüntetést, a többire pedig 2—3 évre terjedő börtönt szabott. Hunyad vármegye folytonos táblája 16-ot itélt halálra. Ezek közül a császár 3-nak itéletét 10 évi fogságra változtatta, a többieket pedig hajóvontatásra itélte.

A kedélyek azonban még mindig nem akartak lecsillapodni. A zarándi parasztok nyiltan fenyegetőztek, hogy inkább levágatják fejöket, semhogy tovább szolgálják a földesurakat. Mihelyt kitavaszodik, majd megfogják látni, hogy miféle urat fognak szolgálni jövőre. Csáky gróf kolozsmegyei főispán február 26-án a vármegyei közgyüléssel azt a hírt közölte, hogy a naszódi oláh határőrök megegyeztek, hogy egy bizonyos napon előbb a tiszteket fogják legyilkolni, azután pedig neki kezdenek a magyarok kiirtásának. Ez ingerültséget egyes nyughatatlanabb szellemű parasztok is táplálták. Igy a többi között egy *Ilie* István, vagy másként *Ferczala*, izgatott a nép között, hogy a jövő tavaszon a lázadást ujra megkisértsék és pedig a Hóráénál nagyobb erővel és jobb előkészülettel. Ilyen szellemű paraszt volt a

szászvárosi Popa Nikuláj is, a ki Oláhországba szökött ki, hogy ott állitólag egy 600 főből álló csapatot szervezzen s azzal onnan betörjön Erdélybe. A kormány erről értesülvén, a bukaresti ügyvivő közvetitésével lépéseket tett Popa Nikuláj kiadatása ügyében, a vajda ki is adta, de azzal a kéréssel, hogy ne végezzék ki. Ferczala is úgy látszik Oláhországba akart kiszökni, — legalább Török főhadnagy egy hunyadmegyei határszéli faluban fogta el. Ferczalát Hunyad megye folytonos táblája kerékbetörésre itélte, a császár azonban az udvari kanczellária javaslatát fogadván el, Ferczala halálbüntetését életfogytig tartó börtönre változtatta, sulyosbitva évenkénti 50 botütéssel s azzal, hogy arczára bélyeg süttessék.

Keszey Gergely a kanczelláriához beadott folyamodványában elpanaszolta, hogy a parasztok a lázadás alatt mindenétől megfosztották, megkínozták és nyomorékká tették. Kéri ő felségét, hogy adasson neki valami kis hivatalt Gyulafehérvárott, hogy legyen miből megélnie, vagy pedig valami csekély kegydijat. A császár Keszey folyamodványára meghagyta a kanczelláriának, hogy a kormányszék a legelső alkalommal adjon Keszeynek valami kis hivatalt, azokat a parasztokat pedig, a kikről személyszerint és nyilván tudják, hogy ilyesféle kegyetlenségeket és fosztogatásokat elkövettek, marháikkal és összes felkelhetőségeikkel együtt telepitsék át Bánságba, a határőrvidékre. A vármegyék, vevén a kormányszék erre vonatkozó rendeletét, összeállították a kitelepitendő parasztok névsorát és a hatóságok hamarosan mintegy 160 családot telepitettek ki Bánságba. József császár azonban veszedelmesnek tartotta, hogy ha ezek a kitelepitések igen nagy méretet találnak venni s azért 1786 julius 10-ről kelt parancsolatával megtiltotta a további kitelepitéseket. Az új telepesek többnyire Pancsova környékén kaptak lakó helyet, a hol azonban nem valami sziyesen látott vendégek voltak s a hol nem is igen érezték jól magokat, legalább 1786—7 telén többen visszaszökdöstek Erdélybe. A Bánságba kitelepitettek között volt Hóra kapitányságot viselt idősebb fia, János is, feleségével együtt. Hóra második fia Luka, ki a lázadás idején 8—10 éves gyermek lehetett, később katona lett s mint obsitos Nagy-Szeben egyik külvárosában telepedett le.

1817-ben házasságra lépett egy Paraschiva nevű özvegy asszonynyal és 1839-ben, körülbelül 71 éves korában utódok nélkül halt el. Hogy a Bánságba kitelepített Hóra Juonnak voltak-e gyermekei s valami maradéka él-e most? — nem tudjuk.

A román nemzetiségi írók egy szörnyű epizódot tudnak és szeretnek elbeszélni a Hóra-lázadás elfojtását követő időkből, hivatkozva id. gróf *Teleki* Domokosnak [1]) ezen soraira: „A toroczkó-szent-györgyi rablók közül, mint fennebb láttuk, sokan leöletvén, számos sebesültek és foglyok Enyedre hozattak. Többen ezek közül az uton vagy a városon haltak el. Egy az utczán egy kerekeskút mellett adván ki lelkét, ott hevert, mig a bakó fejét lábaihoz kötvén, egy rúdon kivitte. A többi foglyokat a várral szemben a Bodor pinczéjébe zárták, naponkint egy font kenyér és viz mellett. Még e század harmadik évtizedében, mikor e sorok írója, mint tanuló mulatott Enyeden, általánosan beszélték, miként az emberi érzelmet levetkezett egy valaki éjjel a Bodorpincze ablakait szalmával kivülről betömvén, reggel a bebörtönözött nyomorultak megfúlva találtattak. A higgadt emberi ész, az oláhok által elkövetett irtózatos kegyetlenkedések után a visszatorlás e borzadalmas jeleneteit a míveletlenebb korszak gyászos bizonyítványául tekinti s az emberi természet nem oly rendkivüli kicsapongásai közé sorozza, melyekhez hasonlókat a történelem más hasábjain nem találhatni; ily tények mentségére azonban szót emelni nem képes."

Ez az egész mende-monda csupán, melynek valódi alapját Jankovich Hunyad megyéhez intézett levelének következő helyéből ismerhetjük meg: „A vizsgálatnál hallatlan dolgok kerültek napfényre. A kihallgatott tanúk vallomásából kitunt, hogy közülök többen még 8 hét előtt börtönbe dobattak, s hogy azota ingyen nem adtak nekik még csak vizet sem. A bortonfelügyelőnek 8 garast kellett fizetniök egy csöbör vizért és 4 krt egy vederért. Egyetlen éjszaka 7-en haltak meg közülök, de ennek daczára sem kaptak vizet azok, a kik nem tudtak fizetni. Nem lehet tagadni, hogy a foglyokkal való ilyen bánásmód ellenkezik a humanitással." Maga Densusianu is elismeri, hogy hiva

[1]) A Hóra támadás története. 50, 51. l.

talosan egyáltalán még említés sem tétetik az enyedi embertelenségről, a mi ha tényleg megtörtént volna, szigorú vizsgálat és büntetés nélkül csakugyan nem maradhatott volna II. József részéről, ki nemcsak készséget, de minden egyes esetben elég kíméletlenséget is tanusított a magyar nemesség részéről tapasztalt tulságos szigor vagy visszaélés megbélyegzésére. Ez a beismerés azonban nem gátolja meg abban, hogy támaszkodva egy egykorú röpirat azon állítására, hogy az enyedi pinczébe zárt parasztok egymással összeverekedtek, a mi közben egynehányan megölettek, a következő módon ne rágalmazza meg a magyar megyei tisztviselőket: „Az a körülmény, hogy a románok egymást nagyobb számban megölték volna a börtönben, nem valószinű. Itélve azonban azon rendkivüli izgatottságból, melyben akkor Alsófehér megye tisztviselői voltak, úgy látszik, hogy a megye tisztviselői nem voltak egészen idegenek ettől az orgyilkosságtól." Megjegyzendő, hogy a vizsgálati iratok között annak sincs semmi nyoma, hogy az enyedi börtönökben a fogoly parasztok egymással összeverekedve, valamelyik társukat megölték volna. A román nemzetiségi irónak azonban elégséges, sőt kapóra jövő minden alapnélkül való hagyomány és mende-monda arra, hogy történeti valóság gyanánt árulva, szükség esetén hatásosan meglehessen vele rágalmazni a magyar nemzetet.

A megtorló intézkedésekkel azonban nem elégedtek meg sem a kormányszék, sem a császár. A kormányszék a lázadás következtében árván maradt gyermekek gondviselését a földesurak szoros kötelességévé tette s az árva vagyonok kezelésére vonatkozóan utasítást bocsátott ki. A földesurakat egyenesen felszólította, hogy a régi jó szokáshoz híven inséggel küzdő jobbágyaikat segítsék. Intézkedés tétetett az urbér behozatalára is és erre kormányszéki biztosul Bruckenthal Mihály neveztetett ki, sőt a főispánokat az urbér behozatala ügyében tartandó tanácskozásra össze is hívták. A szép kezdetnek azonban nem lett folytatása, mert az urbér ügye a szebeni tanácskozással teljesen megfeneklett.

II. József császár 1785 julius 14-ről egy császári parancsolatot adott ki a teendők tárgyában. Helyre állván Erdélyben a nyugalom — mondja a császár e parancsolatában — ennek jövő

megszilárdítására több intézkedés szükséges. Különösen a földesurak és a jobbágyok közötti viszony rendezése és az urbérnek a már előbb kiadott rendelet szerint való behozatala halaszthatatlan. Az urbéri rendszabályokat ezután mind a földesurak, mind pedig a jobbágyok teljesítsék. Minthogy pedig a közelebbi zavarok is a kincstári uradalomban ütöttek ki, az urbér legelőször itt lépjen életbe. A földesurak és a jobbágyok között való önkényes szerződések legfelsőbb helybenhagyás végett felterjesztendők.

A határőrök közé ezentúl csakis oly parasztokat lehet beiratni, kiket erre a császár kijelöl. A kik magokat titkon akarnák feliratni, azokat fel kell jelenteni a politikai hivataloknak. És ha a császár határőrökül valamelyik helység lakosait kijelöli, akkor is az összeirásnál a katonai hatóság egyetértően járjon el a polgári hatósággal. Az udvari főhaditanács értesítse az erdélyi főhadparancsnokságot, hogy a kormányszék kivánatára mindenkor katonai erőt adjon, mikor erre mulhatatlanul és feltétlenül szükség van. A régibb s ujabban ismételt rendeletek, melyek tiltják, hogy a polgári s katonai hatóságok közül bármelyik a másik hatáskörébe vágjon, szorosan megtartandók.

Továbbá, látván, hogy az utolsó lázadás főoka is az oláh népnek úgy a vallás, mint az erkölcs tekintetében létező végtelen tudatlanságában volt, első teendő a görög nemegyesültek számára elemi iskolákat állítani fel s különösen a szerfelett tudatlan nemegyesült papság részére egy szeminarium felállítását rendeli el, melynek legalkalmasabb helye Temesvár. A terv készítését a császár a karlóczai érsekre bízta, fenntartván magának a költségekről való gondoskodást. Mi a nemegyesültek számára felállítandó elemi iskolákat illeti — miután az egyesultek részére Balázsfalván már épült egy felsőbb iskola s az iskolai pénztárból más iskolákat is állították fel — a nem egyesulteknek ellenben olyan alapjok, melyekből ily iskolákat fel lehetne allitani, nincsen — és a két oláh egyház közötti idegenségnél fogva pedig nem hihető, hogy a nemegyesultek az egyesultek iskolait latogathassák, azért a nemegyesult oláh püspök és Martonfi főigazgató a nemegyesultek számára felállitandó elemi iskolák tervét a fenntartási költségekre vonatkozóan is dolgozzák ki. E tervezetet a

kormányszék vizsgálja meg és aztán terjeszsze legfelsőbb jóváhagyás alá. A kormányszék azonban addig is gondoskodjék, hogy a nemegyesült iskolamesterek számára legalább egy trivialis és egy elemi iskola állíttassék fel. Az iskolai bizottság félévenként tegyen jelentést az egyesült oláhok tanügyének állapotáról. Ugyanez történjék annak idején a nemegyesült oláhok tanügyével is.

A zalathnai uradalombeli jobbágyok panaszait is megvizsgáltatta és orvosoltatta József császár. E czélra hasonlóképen Bruckenthal Mihályt bizta meg a kormánybiztosi teendőkkel. Bruckenthal a kapott császári parancsolat következtében azonnal Abrudbányára ment és ott gondosan megvizsgálta mindazokat a panaszokat, melyeket a parasztok 1780—84-ig beadtak a császárhoz és a vizsgálat eredményéről részletes jelentést tett. A következő évben II. József császár, támaszkodva a Bruckenthal jelentéseiben foglaltakra, a zalathnai uradalom jobbágyait a következő könnyítésekben részesítette:

1. A legeltetés az egész felső-zalathnai uradalomban jövőre is szabad legyen, mint volt hajdanában. A kecskék számára az erdészeti hivatal egy bizonyos helyet fog kijelölni ott, a hol erre alkalmas és az uradalomnak különben semmi hasznot nem hozó hely bővében van, mert hiszen a hegyek között sok olyan szegény ember van, a kik nem tarthatnak tehenet.

2. Tekintettel arra, hogy a felső uradalombeli parasztoknak nagyon kevés művelhető földjük van, szabad legyen nekik olyan helyeken, a honnan fát úgy sem hozhatnának, irtásokat eszközölni, s ez irtásokat aztán magok számára mivelés alá foghatják.

3. Az illeték, melyet az urasági szolgák fizetése czimén kiróttak a jobbágyokra, feltétlenul eltoroltetik s ezután az urak fizessék sajátjukból szolgáikat.

4. A bányászok mentesek legyenek jövőre minden rendes és rendkivüli köztehertől.

5. A zalathnai uradalom jobbágyai ne legyenek kötelesek jövőre, mint tették eddig, évenként 13.180 öl fát levágni az uradalom számára s azt Zalathnára szállítani. Az erdészeti hivatal jövőre lépjen a jobbágyokkal e tekintetben szerződésre, de ne kényszerítse őket erre.

6. A parasztok jövőre nem kötelezhetők arra, hogy Vajda-Hunyadról a bányák számára vasat hozzanak, vagy bort és pálinkát szállítsanak az uradalom számára gyakran négy napi járó földről.

7. A parasztok nem tartoznak ezután az uradalom szénáját lekaszálni, összegyüjteni és behordani, a mely munkára összesen egy évben 7000 napszám volt szükséges.

8. A korcsmák bérletét könnyű feltételek mellett adják oda a parasztoknak vagy pedig intézkedjenek akként, hogy jövőre e téren a parasztok ne zsaroltassanak.

9. Büntessék meg az örmény bérlőket, kik voltaképen okozói voltak az 1772-ki zavargásnak az által, hogy beleavatkoztak a parasztok korcsmárlási jogába és kártéritési igényüket, melyet tulságos nagyban állapították meg, szüntessék meg.

10. Mikor egy paraszt utódok nélkül meghal, a rokonok ne legyenek kényszerítve az uradalomnak az örökölt vagyon egész árát megfizetni. Ellenben e tekintetben kövessék a régi szokást, azaz, ha a vagyon jelentékeny, akkor fizessenek az uradalomnak 12 forintot, ha pedig csekélyebb, akkor 6 forintot.

11. A zalathnai uradalom mindenik községébe küldjenek biztosokat, kik a volt falu-birákat szorítsák számadástételre minden általuk beszedett pénzt illetően s kötelezzék, hogy adják vissza, ha valakitől többet vettek, sőt az illető visszaélést elkövető falu-birót részesítsék testi büntetésben is. Komáromi szolgabiró és Erdélyi végrehajtó biztos térítsék vissza a parasztoknak mindazt, a mit igazságtalanul behajtottak a parasztoktól.

12. Térítsék vissza mindazt a parasztoknak, a mit azok uradalmi illeték czímén a törvényesnél többet fizettek. A multra visszahatóan méltányos arányban utólag fizessék meg azt is a parasztoknak, a mi őket a favágásért, kaszálásért és a fuvarozásért illette.

XI.

A lázadás állitólagos eszmei háttere.

A román irók kisérletei e lázadást nemzeti szabadságharcz szinében tüntetni fel. Densusianu vélekedése. Xenopol szerint miben áll e lázadás eszmei és magasabb háttere? Van-e összefüggés e lázadás és a balásfalvi iskola hatása között? Odobescu ide vonatkozó nyilatkozata. A tények bizonysága szerint miben állhatott e lázadás magasabb eszmei háttere? Hóra királysága és a dácziai birodalom helyreállitása. A vallomások erre vonatkozó tanubizonyságai. Az oláhok béke-ultimátuma világossá teszi, hogy a vallásos és politikai czélzatokat e lázadásba a gör. kel. papság csempészte be. Az erre vonatkozó adatok. Az orosz törekvések közvetett hatása e lázadás folytán felszinre került politikai aspirácziókra. A vallomások erre vonatkozó adatai. Oroszország „történeti hatása" Keleten. Katalin czárnö tervei a bizánczi császárság felállitására vonatkozóan. Francziaország keleti politikája. Dislovay magyar emigrans terve egy Dáczia felállitására a Rákóczi dinasztia alatt. Az erre vonatkozó tárgyalások. II. Katalin czárnö Dácziája. Tárgyalások erre vonatkozóan II. Józseffel. A terv bukása. Az orosz emissariusok a Balkánon és az oláh vajdaságokban. E propaganda hatása. Az erdélyi gör. kel. papság érintkezése az oláh vajdaságokbeli kaluger zárdákkal. E zárdák az orthodoxia megannyi tüzhelyei. Hogyan lesz lassanként a távolabb állók szemében e lázadás a nép szabadságharcza? Hochmeister német kalendariuma. A szabadkőművesség és a szabadelvüség rokonszenvet támasztanak e lázadás iránt. A „Seconde Lettre" tartalma. A Hóra-lázadás, mint a román nemzeti szabadságnak állitólagos vérkeresztsége. A román kérdés kiállotta a tüzpróbát, tehát európai politikai kérdés is. Mikép igyekeznek e hamis meggyőződést a román irók belopni a szépirodalom utján is a közvéleménybe? Popp Ghatza „Hóra" czimü tragoediája. E tragoedia részletes elemzése. A mai román nemzetiségi politika végső és titkos czélja.

„Igy végződött ez a forradalom — e szavakkal fejezi be e lázadásról irott, többször idézett terjedelmes könyvét Densusianu — mely annyira izgatta Erdélyben a szellemeket; az a korszak, mely napfényre segitette azt a lappangó küzdelmet, mely a Kárpátokon túllakó két nemzet között különböző alakban több századon át fennállott. Megkezdődve az abrudbányai hegyek között 1782-ben egynehány község körében, később az erdélyi

összes románok nevében folyt. A visszaélések alól való felszabadulásból a román nép felszabadulása és végül Erdély felszabadulása a magyar uralom alól volt a jelszó. Jobbágyok, papok, tutajosok, bányászok, szabad emberek egyformán megelégelték a mult keserű szenvedéseit, mindnyájan izgatók, kapitányok és katonák lettek és mindnyájan alávetették magukat egy paraszt diktátorságának. Tanulsággal tele korszak."

„Bizonyítéka annak, hogy sem Ulászló szörnyű dekretuma (1514), sem az erdélyi három nemzet uniója (1437—1438), sem az Approbaták és Compiláták (1653, 1669), a melyek a románokat hazátlanoknak nyilvánították, nem alapíthatták meg a nemesség boldogságát s még kevésbbé Magyarországét és Erdélyét. Ha Magyarország nem lett volna hűtelen első királyai intézményeihez, ha nem hagyta volna el azt a rendszert, mely az első századokban tisztelte Magyarországon a nemzeti szabadságot, ha érintetlenül hagyta volna a román nemzet régi intézményeit, katonai szervezetét, román kerületeit, ha nem vette volna ki e paraszt katonák kezéből a birtoktulajdon jogát, ha engedte volna, hogy a román nemzetet, mely egyedül volt tekintélyesebb számmal és nemzeti területtel kiterjedve Erdélyben és a magyarországi részekben, ha meghagyta volna, mint nemzetet politikai jogaiban, melyeket birt a XIII. század végéig; sőt a mi több, ha 1653-ban egyszerű román polgári jogait el nem vették volna, szomorú jutalmául azon vérpatakoknak, melyeket hajdan Magyarország érdekeiért ontottak a románok, — akkor ez a nagy pusztulás nem történt volna meg!"

„De lassanként a katona-népből földmivelő rabszolgákat csináltak és a nagyszámú hadsereg helyett, mely védelmezte a Kárpátot és a Dunát, egy nagyszámú rabszolga csoportot alkottak, alávetve egy kevés számú kiváltságos csoportnak, mely képtelen volt magát és a hazát megvédelmezni. Az államot védelmező régi elem elpusztult és a fegyveresek osztálya helyébe lépett a születési nemesség. A diadalmas kulso háborúk helyébe a szerencsétlen belső háborúk léptek és bekövetkeztek a rabszolgákkal való küzdelmek. A nemesség a hatarszéli várak helyett kastélyokat emelt sajat alattvalói ellen. Ettől az időtől számitható, mint végzetes következménye ez uj rendszernek.

hosszú és szomorú sora a forradalmaknak és a királyság hanyatlásának korszaka."

„A Magyarországban létező nemzeti intézmények eltörlésével és eltörlésével azon törvényeknek, melyeket Korvin János alatt hoztak, lehanyatlott külső és belső hatalma is a királyságnak. Igy következett be a megsemmisítő mohácsi katasztrófa (1526), mikor Szent István királysága elveszítette függetlenségét, — azon ütközet, melyre Magyarország nem tudott 20.000 embernél többet összegyüjteni, mert nem léteztek többé a régi legionariusok és 12 évvel azelőtt a magyar országgyülés rettenetes büntetést szabott a parasztokra, kiket mindnyájan az örök szolgaság lánczaira vetett."

„Igy történt ez az 1780—1790-ig terjedő időszakban is, a mikor II. József császár megszüntette Magyarország alkotmányát. Akkor a román nép, melyet megfosztottak mindentől, a miért hajdanában annyi dicsőséggel ontotta vérét Magyarország háborúiban, nem segítő kezét nyújtotta ki, hanem ellenkezően, feltámadt a nemesség és a magyar elem ellen. Ugyanezek az események és tapasztalatok ismétlődtek 1848/9-ben, Magyarország utolsó szabadságharczában is. Ekkor a magyar törekvések ellen nemcsak a románok, hanem a horvátok, szerbek és a szászok is feltámadtak és Magyarország vereséget szenvedett. Igy az 1784-ki forradalom és mindaz a pusztulás, a mi a királyságot a XIV. század óta érte, nyilvánvalóan bizonyítják, hogy mily végzetes volt Magyarországra nézve a nemzetiségek megsemmisítésére alapított új rendszer."

„De minő jellege volt e forradalomnak? — kérdezi egy jelenleg Romániában nagyon népszerű történetiró, Xenopol.[1] Mindenekelőtt hasonlított elődeihez, az erdélyi paraszt elem régi forradalmaihoz. Socialis jellegű forradalom volt, mely véget akarta vetni a nemesség embertelen zsarnokságának a jobbágyok felett. De mivel ezek a nemesek mindnyájan magyarok voltak, e forradalom czéljául tűzte ki az erdélyi összes magyarok kiirtását is. Azt akarta, hogy az országot csak román vagy német születésű tisztviselők kormányozzák. A nemességet el akarták

---

[1] *Xenopol:* „Istoria romînilor din Dacia Traiana. V. köt., 706. l.

törölni s behozni, hogy mindenki fizessen adót s a nemesség földei osztassanak fel a parasztok között. Ennek az utóbbi követelésnek történelmi s nem sociálisztikus alapja volt, mert a parasztok magokat birtokaiktól, legelőiktől, erdeiktől és hegyeiktől jogtalanúl megfosztottaknak érezték. Ők most sem kértek új jogokat, csak visszaállítását a dolgok azon rendjének, a mely már egyszer létezett. Azon tény által, hogy ez a forradalom tulajdonképen két nép között folyt le, egyuttal nemzeti jelleget is kapott. Hogy a magyarokat orthodox hitre keresztelték a románok, nem követtek vallásos czélzatokat, hanem azt hitték, hogy ily módon megkezdik a magyarok románosítását, mert ugy voltak meggyőződve, hogy azok, ha vallásuk és társadalmi állásuk megváltozik, csatlakozni fognak a román nemzetiséghez. Ez okból az újra keresztelt nőket egy-egy román paraszthoz adták nőül, parasztruhába öltöztették, megtiltották, hogy magyarul beszéljenek és ne is említsék, hogy nemes úrnők voltak, kiknek előbb jobbágyaik voltak; kényszerítették, hogy rongyosan járjanak s minden házi és mezei munkát teljesítsenek."[1])

„E forradalomban politikai eszmékkel is találkozunk, a mennyiben czélja volt az erdélyi kormányt megbuktatni s helyébe egy románt tenni. Igy Kloska és Krizsán a mogosi nép előtt ki-

[1]) Hogy a Hóra-lázadás embertelenségeit a román irók minő képtelen logikával akarják, mint egy magasabb eszmei alappal biró nemzeti mozgalom jelenségeit magyarázni s ez uton mintegy megnemesíteni, arra igen érdekes példát szolgáltat Xenopol könyvének következő helye: „Minden fékevesztett dühök mellett is megőriztek ezek a parasztok egy bizonyos feljegyzésre méltó erkölcsi mérsékletet szemben a magyar nemes nőkkel. Nem tettek rajtok erőszakot, nem gúnyolták ki, hanem újra keresztelték s kényszerítették őket, hogy *valamely paraszthoz menjenek nőül, élesítve e rendszabályt gyakran azzal is, hogy szüleik, férjeik gyilkosához kényszerítették.* Épen ilyen jellemző még egy másik körülmény is. Habár a románok meg is öltek minden útjokba akadó nemes embert és hideg vérrel végeztették ki azokat, a kik a küzdelem hevében kezeik közé kerültek, e kivégzéseket sohasem ők magok hajtották végre, hanem czigányokkal hajtatták végre. Igy a román még a leghatártalanabb felindulásában is megőrizte vele született lelki nemességét." Igazán feljegyzésre méltó erkölcsi mérsékletre és veleszületett lelki nemességre mutat, ha egy román egyetemi tanár és egy magát történetirónak tartó egyéniség ily izléstelen és brutális otrombaságokat nem pirul leirni

jelentették, hogy ha kiirtották a magyarokat, az országot a Hórától és Kloskától kinevezett román tisztviselők fogják kormányozni. Úgy látszik, Hórának czélja volt a románok felett való legfőbb hatalmat kezeibe ragadni. A népdalok is így nevezik őt: „A meddig Hóra császár volt, a nemesek nem vetköztek le.“ „A míg Hóra császárkodott, az urak nem ettek tálból.“ A parasztok tudatával birtak annak, hogy ez az ország az övék s azért azt mondogatták, hogy ez az ország a románoké s ha majd fegyvert kapnak kezeikbe, elkergetik a magyarokat. A gorbói Kozma Flóra azt mondotta egy Szentpáli nevű nemes embernek: „Ez az ország a miénk, a tiétek Magyarország s rövid idő múlva kikergetünk belőle titeket.“ — Méltó párhuzam ahoz, a mit Vladimirescu mondott az oláhországi görögöknek.“

„A románok egyesülése a kath. egyházzal meghasonlást okozott nemzetiségökben. A román parasztok forradalma felekezeti különbség nélkül egy azon táborból indult ki és megmutatta nekik, hogy közösen védelmezendő érdekeik sokkal nagyobbak, mint az egyháziak és a dogmatikaiak. Ez a forradalom újra helyreállította a román nép erkölcsi és ethnikai egységét, melyet az unio szétbontással fenyegetett s ebben áll nagy jelentősége. Az unio derék képviselői által a román nemzet elismertetését követelte s azon jogok megadását, a melyekkel Erdély idáig kiváltságos polgárai birtak, de csak azok számára, a kik az uniót elfogadják. Ez a forradalom véres pecsétet nyomott az unitusok kivánalmaira, egyuttal követelvén azt az egész román nép számára. Igy ébredt fel a népben jogainak öntudata, mint nemzetnek s nem többé mint szektának. Nem azért követelt most már egyenlő jogokat, hogy katholikussá lévén, eladta lelkiismeretét, hogy ősi hazájában ily módon megvásárolja az emberi lét feltételeit, hanem azért, mert ő is polgára és lakója ennek az országnak.“

Mint ez idézetek is mutatják, a román irók nem kiméltek semmit, hogy Hóra lázadását eszményi háttérrel és czélzatokkal biró forradalommá magyarázzák át véres, de egyszerű paraszt zendülésből, melyben, ha itt ott meg is pendült egy-egy általánosabb természetű eszményi, politikai vagy nemzeti húr, a főszerepet mégis csak a nép bosszú és rablás vágya játszotta

minden magasabb vagy csak öntudatosabb czél nélkül. „Örök dicsősége marad a román népnek — mondja Densusianu,[1]) — hogy már 1784-ben patakokban ontotta vérét a hamis állami és társadalmi elvek, a feudalis nemesség és jobbágyság megszüntetésének érdekében." Az „Adunarea Nationala" czímű ujság (1869. junius 24.) azt írta: „A modern európai történelem két nagy eseménye vett irányt, vagy legalább született meg a mi földünkön adott jelre, u. m. 1) a franczia forradalom, 2) az olasz meg a német egység. A franczia forradalom csupán folytatása Hóra forradalmának, azzal a különbséggel, hogy a Hóra-félének a szocziális mellett nemzeti iránya is volt." *Maniu* G. a bukaresti Athenaeum felolvasó-termében 1892-ben az irodalmi és politikai eszmék kölcsönösségéről tartott felolvasásában Hóra lázadását egyenesen a Sinkai, Major, Klein-féle történeti és filologiai mozgalmakkal kapcsolta össze. Igaz ugyan, hogy Sinkai Klein Sámuellel egyetemben már 1780-ban kiadta „*Elementa linguae Daco-Romanae*" czímű könyvét, de hogy ezt Hóra, Kloska, Krizsán vagy akár csak a lázadás főpapja, Kosztán pópa is olvasták volna, a legelevenebb román történetírói fantáziával sem lehet valószinűvé tenni. Odobescu [2]) látva ez elméletnek képtelen voltát, a Hóra-lázadást holmi politiko-metafizikai népléleктan segítségével igyekszik nagy jelentőségü nemzeti forradalom színében tüntetni fel.

E felolvasásában Odobescu azt mondja, hogy József császár azért küldött fegyveres erőt a lázadás elnyomására, mert a magyarok vele elhitették, hogy Hóra Dácia királya akar lenni. „Természetes, uraim — folytatja Odobescu e felolvasásában, — hogy a durva juhbőr-bunda s a kék zsinórral diszitett fekete czundra, a mokány kucsma és a bocskor alatt, egy szóval az ősi paraszt öltözet alatt e kevéssé faragott, de büszke, állhatatos és vitéz férfiú ereiben legalább is oly tiszta, oly hazafias és meleg román vér csörgedezett, mint a román faj latinitásainak legtudósabb hirdetőjében és legügyesebb védelmezőjében. De kérdem

[1]) Revolutiunea lui Hora. 150. l.

[2]) Motii. r[illegible]scóla románilor ardeleni sub capetenia lui Hora. S[illegible] *literari si istoric[illegible]* I., III. köt. Bucuresci 1887.

szükség volt-e a mieinknek Rómába menni azért, hogy a nép magát külön, önálló nemzetnek érezze? Egy nép, melynek vére és neve román! Mi nem mondunk le oly könnyen fajunk legcsodálatosabb és legértékesebb adományáról, a lét azon hatalmas ösztönéről, mely a románoknál sohasem hiányzott sem nálunk a fejedelemségekben, sem pedig a Kárpátokon túl, a hol egy nyolczszázados szörnyű és megfojtó nyomás, a magyar pallostól leigázott erdélyi románt nem birta rákényszeríteni, hogy más nyelvet beszéljen és más nevet hordjon, mint a románt."

„Ez a kincse megvolt a románnak, mert ellenkező esetben két-három, sőt száz tudós sem tudta volna ezt a román nép százezreibe, sőt millióiba bele lehelni. Hogy még egyszer visszatérjek arra a képre, a melylyel összehasonlítottam azokat az érzelmeket, melyek ma is mozgatják Erdélyt, azt mondom, hogy ép ugy a Kárpátokon innen, mint túl az igazi román hazafiság csakis a román nép keblében égett, habár hamú alatt is, mint a zsarátnok. A mi dako-román tudósainknak csak azon egyetlen érdemét ismerhetjük el, hogy ők voltak azok, kik a hamut, mely ezt a kiolthatatlan szikrát eltakarta, elfujták. Igaz ugyan, hogy a korszak, melyben Hóra az erdélyi parasztság élén felkelt, éppen összeesik azzal, melyben a balázsfalvi tudósok latin eredetünk visszaszerzéséért küzdöttek. De nem látom semmi jelét, hogy e tudósok ösztönzése adott volna lökést a parasztok e felkelésének. Az erdélyi jobbágyok azért vették izmos kezeikbe a bosszú fegyverét, mert a kés már csontjaikig hatolt, mert a magyarok számukra az emberhez méltó életnek még árnyékát sem hagyták meg. József császár pedig a mint látszik, nekik megigérte egy szabad élet minden jótéteményét ugy, a mint ők álmodták régi meséik révén az ősi római császárok idejéből."

„Ekkor a jobbágy azt mondotta: „Meddig leszünk még rabok hazánkban? Ők nem akarnak minket az általuk élvezett jogokban részesíteni, itt ebben a mi országunkban. Majd kivesszszük magunk a minket megillető részt." És hogy ezt mondja a jobbágy, ahoz bizonyára nem kellett, hogy iskolába járjon a tudósokhoz. Minden paraszt anyja méhéből magával hozta e természeti jog ismeretét és ezt mindenikben könyv nélkül is

megerősítette a szülei ház hagyományos élete s azon szántóföldön való munka, melynek barázdáiba verejtéke csak földesura javára hullott. Ezekből szabad legyen azt következtetni, hogy az erdélyi parasztok Hóra vezérlete alatt való felkelése önmagában teljes népies jellegű volt s hogy e jelleg tisztább, valódibb és őszintébben nemzeti volt, mint összes és többé-kevésbé tulságba vitt bizonyítékai a hazafias tudósoknak. Ezért mi románok talán büszkébbek lehetünk a móczok e spontán mozgalmára, mint az erdélyi iskola kitünő korifeusainak összes elméleteire és vitatkozásaira. Hórát és annyi ezer vitéz társát, a kik vezérlete alatt harczoltak, román hazafiakká nem a latin könyvek olvasása és a római emlékek szemlélete tették, hanem azon egyszerű és igazságos gondolatok, melyek azt súgták nekik, hogy magokat született románoknak érezzék egy természeténél és szokásainál fogva román országban és azt, hogy csak az egy istennek és a császárnak van joga tőlük életüket és munkájokat kérni a törvények és ősi hazájok védelmezésére."

Bármilyen érdekes és tanulságos is lehet a politikai mozgalmak és törekvések léleklanának tanulmányozójára az ilyes fajtájú lelkes deklamácziók csoportosítása és elemezése, tekintettel a kiszabott tér szűkös voltára, kénytelenek vagyunk mégis arra szorítkozni, hogy a tények világánál kutassuk: tényleg miben kereshető és miben állott e lázadás magasabb fajtájú és eszmei háttere s hogy egyáltalán eredetileg birt-e ilyennel, vagy csak a hagyomány s az utólagos történelemcsinálás politikai tendencziái magyaráztak ilyesmit bele?

Hunyad megye rendei deczember 3-ról keltezve irják az alkanczellárnak Bécsbe: „A románok nagy mértékben hajlandók a zavargásra és vakmerőségükben odáig mentek, hogy Hórát királyuknak nevezik s tömegesen sietnek hozzá, hogy meghallgassák rendeleteit." „Hóra, e gonosztevők kapitánya — írja gróf Kálnoky Lajos deczember 12-ről Eszterházy kanczellárnak — a mint halljuk, nem félt magát Dacia királyának hirdetni." Eszterházy kanczellár gróf Kálnoky e levelét megelőzően egy nappal, mint nagyon figyelemre méltó jelenséget közli a császárral, hogy a fellázadt oláhok Hórát fejedelmöknek kezdik tekinteni. Hermann Mihály 1802-ben a kezében levő hivatalos

iratok alapján írja: „Hóra merészségében odáig ment, hogy az oláh néppel elhitette, hogy Erdélyt még Dáczia régi királya az oláhoknak adta ezekkel a szavakkal „Dau-io-ție" (neked adom) és hogy ennek következtében a nemesség ellen való ez összeesküvés olyan kérdés, a mely egyformán érdekli az összes erdélyi oláhokat."[1] Hogy Hóra magát királynak nevezte, jóformán előfordul majdnem mindenik iratban, a mi e lázadásra vonatkozóan a mult század végén, vagy a jelen század elején megjelent. Némelyek állítják, hogy Hóra eleintén magát csak kapitánynak, később főkapitánynak, majd Dacia királyának s végül Dáczia császárának nevezte.

Több bizonyító erővel bir azonban mindezeknél az a körülmény, hogy Hóra királyságáról a vizsgálat folyamán kihallgatott szereplők és parasztok is vallomást tesznek s így egyáltalán nem mondható, hogy ezt csak a magyar nemesek fogták volna Hórára, hogy vele József császárt megdobbentve, a lázadás ellen való komolyabb fellépésre birják.

Topánfalvi Kendy Sándor, ki deczember hóban 8 napig Hóra mellett Albakon jóformán titkári teendőket teljesitett, azt vallja Kray alezredesnek, hogy Hóráéknak egyetlen czéljuk volt: a magyarokat Erdélyből kiűzni és az uralkodást a magok kezeibe keríteni. Szoka Nisztor azt vallotta, hogy Hóra kijelentette, hogy nem fog addig nyugodni, mig a magyarokat ki nem űzi az országból, ha 7 esztendeig kell is harczolnia s a mig ő nem lesz a románok királya. Stojanich őrnagy azt mondja, hogy a kőrösbányai parasztok arra a kérdésére, hogy mit akarnak, így feleltek: „Azt teszszük, a mit a mi császárunk parancsolt." És mikor azt kérdezték: ki a császárotok? Hóra — felelének. Mikor november 29-én Schultz alezredes Remeténél megutközött a parasztokkal, akkor ezek ily módon kiabáltak embereire: „Az ördög vigyen el császárotokkal együtt. Nekünk is van császárunk!" Mikor az oláhok Alvinczet elpusztították, az utczán azt kiabáltak, hogy a császár megcsalta őket, mert fegyvert igért nekik és nem adott. Ha azonban most is megcsalja s nem engedi meg az egész magyar nemzet kiirtását, akkor majd ők is fognak

[1] Das alte und neue Kronstadt I. köt. 74. l. kézirat.

egy más császárt találni és azt fogják megválasztani. Mikor Hórát és Kloskát fogva bekisérték Abrudbányára, a Krisánutz pópával szóváltásba elegyedett Szappanos Rebeka így válaszolt Krisánutz-nak: „Ti egyétek meg Hórát, mert ti neveztétek királyotoknak." Mikor a czermurei pópa Hóra fogságának idején falujába visszatérve, azt beszélte, hogy látta Hórát, azt is mondotta, hogy ő hozzá Hóra imigyen szólott: „Ne féljetek semmit, él még a ti királyotok!"

Ez előadás folyamában, már ott, a hol a katonai összeirás történetét elbeszéltük, említettük, hogy a parasztok általánosan már akkor úgy beszéltek, hogy „ez az ország a románoké s ha kezökbe fegyvert kaphatnak, földjeikről elkergetik a magyarokat és a földesurakat." [1]) A gorbói Kozma Flóre egy Szentpáli nevű nemesembernek nyiltan szemébe mondotta, hogy „ez ország a miénk; a tiétek Magyarország és rövid idő mulva elkergetünk titeket." „Mindezen — úgymond Densusianu [2]) — nincs semmi csodálni való. A dako-román ideák, vagyis a történeti jog eszméi elkezdtek terjedni Erdélyben még Klein Innocentius idejéből s a nemesek jószágainak felosztása szembeszökő módon azon történeti kérdésre redukálódik, hogy Erdély a román nép országa. Már ekkor azt kérték a románok, hogy a régiség jogán ismertessenek el Erdélyben, mint politikai nemzet. A XVIII. század e két nemzeti férfia: Klein és Hóra között csak az a különbség van, hogy az első törvényes politikai uton, kérelmekkel, leiratokkal és törvényczikkekkel akarta e jogot biztositani, mig Hóra a természetjog utján."

Eltekintve attól a csiklandós kérdéstől, hogy a rablás, gyujtogatás és a tömeges mészárlás mennyiben nevezhető meg Barnutiu szellemében is a természetjog utjának? — csak azt kérdezzük, ha csakugyan igaz az, hogy Hóra vissza akarta állitani az állitólagos régi dácziai birodalmat s annak maga akart

[1] „Quod publico e rumore audiverimus eo ex Principio et motivo Valachos Albam Carolinam ivisse, et arma violenter petiisse, quod Regnum non Hungarorum, sed Valachorum esset, consequenter Hungaros et Dominos suos terrestres ejecturi sint e propriis suis Possessionibus." Veress J. Bessenyei István és Izsák László táblabirák szeptember 13-iki jelentés.

[2]) Revolutiunea lui Hóra. 467. l.

királya lenni, egy ily törekvés partolása hogyan egyeztethető meg a Habsburg dinasztia iránt érzett s az állítólagos magyar forradalmi hajlamokkal szemben annyit hánytorgatott román hűséggel és loyalitással? A dako-román történetírás az oláh nyelvben előforduló *craĭ* (király) szó segítségével e rejtély kulcsát is megtalálta. Abból, hogy az erdélyi fejedelmeket a régibb időkben oláhul craĭ-nak hívták, azt okoskodta ki, hogy craĭ, a hogyan Hórát is nevezték, annyit teszen, mint fejedelem, a kinek megvan a maga suzerénje.[1] Hóra csak erdélyi fejedelem lett volna, azaz ura az összes erdélyi és magyarországi románoknak, de egyuttal alattvalója is II. József császárnak. Talán amolyan oláhok herczege, mint a minőnek czíme felvételére kérték Sagunaék 1849 végén I. Ferencz Józsefet.

A nélkül, hogy valami nagyon komolyan vennők a dako-román történetírás ilyen fajtájú okoskodásait és utólagos belemagyarázásait, meg kell vallanunk, hogy tényleg a mozgalom folyamában igen is jelentkeztek némi ilyen magasabb személyi és politikai aspiracziók is, nem Hóra, Kloska, vagy Krizsán, hanem a mozgalomban oly jelentős szerepet játszott gör. kel. popák révén. Ilyen politikai mozzanatokat tartalmazott magában az a Hóra-féle ultimatum is, melyet a zaránd-megyei oláhok küldöttek Brunek Károly utján Hunyad-vármegye rendeihez s melyről Szilágyi Ferencz[2] nagyon helyesen jegyzi meg a következőket: „Ha Schultz előtt az oláh jobbágyság mondotta el a maga sérelmeit, panaszait s kérelmeit, a zarándi oláh tábor ultimatumában minden bizonynyal a pórzendülés titokban működő s Hórát eszköz gyanánt használó fejei, mint az *oláh nemzet* követeléseit izenték meg Hunyad megyének azon terveket s törekvéseket, miket ők az egyházi, mint polgári rend felforgatására forraltak — ebben a fennebbi levél elolvasása után kételkedni nem lehet. Hol kelljen a lázadás érintett fejeit és vezetőit legnagyobb részben keresni, miután az ultimatum első pontjában a magyar nemzetnek az oláh vallásra térítése, a levélre adandó

[1] Hogy az erdélyi fejedelmet miért nevezték *erdélyi király*-nak a porta és az oláh fejedelmek, azt megmagyaráztam e mű I. köt. 4[illegible] lapján.
[2] A Hóra-világ Erdélyben 14[illegible] l.

válasznak pedig a brádi pópához küldése kívántatik? — azt mondani nem szükség, főkép ha az oláh papságnak ismert pórzendülési szereplését ez ujabb nagyjelentőségű adattal összevetjük."

A Hóra-lázadás végső napjaiban az erdélyi főhadparancsnokság utasította a katonai csapatok parancsnokait, hogy a nyugtalanság szelleme főleg a pópák beavatkozása következtében terjedt el s azért kisérjék különösebb figyelemmel az országban a pópákat mindenütt. „A fegyver elnyerésére — írja Bornemisza főispán Déváról gróf Eszterházy kanczellárnak november 28-ról küldött tudósításában — nem királyunkhoz, császárunkhoz való hűségből, hanem azért vágytak, hogy hűségre, közönséges bátorságra készített fegyverrel régen forralt és *oláh papjaik által folytatott pártütésöket vigyék véghez.*" Bágya Ferencz Hunyad-megye tisztségéhez Dobráról november 27-ről tett jelentésében ezeket irja:

„Bizonyos circumstantiákból és a rebellisek szavaikból azt tapasztaltam, hogy gonosz szándékjoknak végbevitelekre segítséget várnának, nevezetesen a lapusnyaki oláh pap vulgo práznyik alkalmatosságával egy magyar asszony fülehallatára azt beszélte volna, hogy ezen meg ne ütközzenek a parasztok, mert *jovendő* a segítség, csakhogy imádkozzanak az magok vallásokon levő Potentatorok élete megmaradásáért, hadd imádkozzanak az magyarok az magok császárokért; különben is olyan bátran viselik magokat, mintha ezen cselekedetekkel épen nem hibáztanak volna; ezt is mondván az említett pap, hogy ez csak semmi, különben várhatnak az magyarok; és igy az oláh papok bizonyosan informatusok, nagyon bizván az muszkához."

E mű I. kötetének azon fejezeteiben, a melyekben elbeszéltem az unio nyomában támadt orthodox visszahatás történetét és vázoltam azt az izgatottságot, melyben a Vizarion és Sofronius kalugerek által támasztott mozgalmak tartották Erdély román ajkú lakosságát, rámutattam arra is, hogy e korszak eseményei valóságos előiskolául szolgáltak arra, hogy a gör. keleti román papság megszokja lassanként tekintetét Oroszország és az oláh fejedelemségek felé fordítani s a nép belevélje magát a zavargásokba és megtanulja gyűlölni egyrészt a Mária

Terézia-féle katholizáló közigazgatást, másrészt az öt jobbágyi kötelességeire sok esetben tulságos szigorúsággal szorító földesuri osztályt.

Említettük, hogy a jobbágyok részéről Jankovichhoz beadott panaszok legnagyobb részét az oláh papok írták. Egyik ilyen panaszos beadvány azt mondja: „A nemesek azzal vádolják a jobbágyokat, hogy hitszegők a császárral szemben. Nem igaz, mert a nemesség hitszegő szemben a császárral, — hisz a nemes urak kiabálták több izben nyilvánosan, hogy ha a császár nem akarja, hogy úgy bánjanak a jobbágyokkal, mint ők akarják, hát akkor *ők más császárt választanak és behívják a poroszt az országba*." Ez a nyilatkozat eléggé nyomós bizonyítéka annak, hogy az oláh papság nem volt egészen tudatlan abban, hogy minő áspiráeziók jelentkeztek ez idő tájban akár a magyarok, akár pedig mások részéről a nemzetközi politikában. Azt sem szabad feledmünk, hogy az 1774-ben kötött kucsukkajnárdzsii béke Oroszországot tette a keleti keresztények protektorává. Az erdélyi gör. keleti románok nem éltek ugyan a török szultán birodalmában, de érezték, hogy testestől-lelkestől a keleti orthodoxokhoz tartoznak s hogy szellemi közösségben élnek ezekkel.

Hogy a lázadásban szerepet játszó gör. kel. oláh papság többször fenyegetőleg hivatkozott az oroszokra, konstatált tény s hogy az egykorúak közül többen szilárdul hitték, hogy az egész lázadást kivülről, valószinűen orosz kezek szitogatják, az is bizonyos. „Hóra Bécsből hazaérkezvén — irja Teleki Domokos [1]) — csak alkalomra várt, hogy lángra gyulaszsza fajtársai izgatott kedélyét, kiknél a külbujtogatások sem hiányoztak. Bessarionis és Szofron szereplése óta, az orosz politikának az oláhságra befolyása iránt kétség többé nem lehetett. Folytonos orosz ügynököknek, ez időben különösen a szent képeket áruló oroszokat tartották, kiket az oláhok szivesen fogadván, idegen nyelvok daczára velok titkon értekezni igyekeztek s midőn a tisztviselők ily tettokért az oláhokat dorgálták, ezek nem tartozkodtak nyilván kijelenteni, hogy bármennyire is igyekeznek

[1]) A Hóra-támadás története. 9. l.

őket az oroszoktól elvonni, ők ezután is társalognak velök, mert keblökben a legjobb szív ver s velök ugyanazon a hiten vannak."

Szilágyi Ferencz [1]) a hivatalos vizsgálat adataira támaszkodva, azt mondja, hogy általában a Hóra-világban sem orosz, sem bármi más külbefolyásnak nyoma az okiratokban nem találtatik. Elmondja továbbá, hogy „1784-ben és 1785-ben is Erdélyt három rendbeli orosz képárulók vagy inkább házaló parasztok látogatták meg, kik, mivel főkép szűk esztendők s rosz termés miatt hazájokban meg nem élhettek s az erdélyi oláhok hitbuzgóságát hallották, oda utaztak s azon hitrokonaiknak szent képeket árultak, a miből azonban több hasznuk nem volt, minthogy napról-napra élhettek. Említést érdemel e részben főkép azon körülmény, hogy az orosz parasztok az oláhokkal, kiknek nyelvét nem értették, nem beszélhettek, miért azon idegen alattvalóknak a kormány rendeletéből történt nyomozás alkalmával vallatásuk tolmácsok által eszközöltetett. Igy azok ártatlanoknak találtatván, az országból egyszerűen kiutasíttattak; s az egész ügynek a pórzendüléssel semmi más összeköttetése nem volt, minthogy az orosz szentképek árulása s a lázadás egy időben történtek."

Jankovich királyi biztos 1785. márczius 3-ról kelt befejező felterjesztésében a császárnak, a ki nagyon kiváncsi volt arra, hogy az elfogott gonosztevők vallomásaiból minő dolgok fognak kiderülni, azt írja, hogy nagy gonddal és vigyázattal végrehajtott vizsgálatainak eredményeképen semmi mást sem konstatálhatott, mint azt, hogy abban semmi hazai vagy külföldi idegen befolyásnak még csak nyoma sem volt. [2]) Annyi bizonyos, hogy egyetlen bizonyító adat sincs arra vonatkozóan, hogy ebbe a lázadásba biztatással, pénzzel, fegyverrel vagy egyes vezetők küldésével akár Oroszország, akár pedig az oláh fejedelemségek részéről valaki valami befolyást gyakorolt volna. De nem is erről van itt szó, hanem csak arról, hogy azok az általánosabbnak tetsző és magasabb politikai aspiracziók jellegével biró

[1]) A Hóra-világ Erdélyben. 250. l.

[2]) Nullus tamen vel extraneus vel domesticus influxum habuisse compertus est.

ellenségek, melyek e lázadás folyamán főkép a gor. kel. román papságnak részvétele eredményeképen jelentkeztek, minő általánosabb politikai vagy vallásos aspiráeziókkal hozhatók kapcsolatba, mert hiszen maga az a tény is, hogy a külső, nevezetesen az orosz befolyás gyanuja a lázadással egyidejűen konkrét alakban felvetődött, kötelességünkké teszi ennek magyarázatát már csak azért is megkisérteni, hogy a további fejlemények hasonló természetű mozzanatait annál helyesebben megitélhessük.

Oroszország „történeti hivatása" Közép-Ázsiában és Keleten, melyet Nagy Péter czár Bekovics-Cserkaszky herczegnek adott ismeretes utasításaiban oly merész vonásokkal rajzolt, megvalósulásukhoz közelebb talán sohasem állott, mint II. Katalin czárnő idejében. Katalin czárnő rendkivüli szorgalommal és csüggedést nem ismerő erélylyel tanulmányozta mindazokat a terveket és javaslatokat, a melyeket a török Európából való kiűzésére és Konstantinápoly elfoglalására vonatkozóan elébe terjesztettek. A mindenható Subow tervet kovácsolt az örmény birodalom visszaállítására, Potemkin herczeg pedig a régi bizánczi birodalom helyreállítására. Mig azonban Katalin czárnő Subow terve iránt csak platonikus vonzalommal és jóakarattal viseltetett, addig Potemkin tervébe, mely egy orosz nagyherczeg császársága alatt vissza akarta a fényes porta romjain állítani a bizánczi birodalmat, valóságosan szerelmes volt.

Ez az ugynevezett „görög terv" háttérbe szoritotta II. Katalin czárnő minden egyéb tervét s a viszonyok előtte erre nagyon is kedvezőknek látszottak. Angolország ez időben még nem alapította volt meg befolyását Keleten és minden ez irányban tett lépésével küzdeni kellett a vele versenyező Francziaországgal. Ausztria és Poroszország Lengyelország felosztása révén Oroszország szövetségesei lettek s igy Katalin és miniszterei felfogása szerint könnyű dolog lett volna a magára hagyott Törökországot Európából kiűzni és romjain az uj bizánczi császárságot, élén az orosz uralkodóház egy nagyherczegével, feltámasztani. Ez a hit nemcsak Katalin czárnőben és tanácsosaiban, de egyuttal a nagy közönségben is szilárd meggyőződéssé vált ugyannyira, hogy a moszkvai és szentpétervári orosz társa-

dalom képzelete már a félhold helyett az orthodox hármas keresztet ott látta ragyogni az Aja-Sophia templom kupolája tetején.

Pál nagyherczegnek 1779. április 27-én megszületett második fia is. Ezt Katalin császárnő Konstantin bizanczi császár nevéről Konstantinnak kereszteltette, mert őt szemelte ki a visszaállítandó bizánczi császárság trónjának leendő birtokosául. Potemkin herczeg, ki a törököket szárazon és vizen egyaránt több izben megverte, a czárnő hadseregét igyekezett harczra kész állapotban tartani, hogy az első kedvező alkalommal rátámadhasson Törökországra. Mialatt igy titokban megtettek minden előkészületet, a melyről azonban jóformán mindenki tudott, gondoskodtak arról is, hogy Konstantin nagyherczeg leendő bizánczi császárhoz méltóan görög szellemben és görög erkölcsökben neveltessék fel. Dajkája, inasa egyaránt görögök voltak. Játszótársa egy Kolageorg nevű görög fiú volt azért, hogy tőle a görög nyelvet elsajátíthassa s egyuttal leendő alattvalóinak jellemét is idejekorán megismerhesse. Katalin czárnő maga is görög kosztümöt kezdett viselni s hogy a görögöket Oroszországhoz közelebb hozza, Szent-Pétervárott egy görög kadétiskolát is nyitott. Potemkin ezalatt Krimben görög nevű városokat alapított (Sewastopol, Simferopol) és egyáltalában megszokták az ujonnan elfoglalt Krimet ugy tekinteni, mint összekötő hidat Oroszország és a leendő bizanczi császárság között.

A ravasz és okos Katalin idevágó terveinek egyik részét mély titokban tartotta, másik részét pedig szándékosan a legszélesebb körben igyekezett elterjeszteni. Francziaországban Katalin czárnő e görög tervét az enciklopedisták és a filozofok, kik a czárnőnek állítólagos humanus és philantrop terveiért különben is nagy tisztelői voltak, rendkivül nagy helyesléssel és örömmel fogadták, mig XV. Lajos minisztereinek és diplomatáinak egyáltalán nem tetszett az új bizánczi birodalom.

Francziaországnak keleten már a XVI. század óta egészen más tervei voltak. IV. Henrik óta Francziaország keleti politikajában valóságos dogmává lesz a Habsburgok birodalmának háta mögött levő három birodalomnak: Svédországnak, Lengyelországnak és Törökországnak Francziaországgal való szövetsége.

a melyet később Richelieu és Mazarin dolgoznak ki teljesen. Katalin czárnő ezt a szövetséget akarta Poroszország, Anglia és Dánia szövetségével az ugynevezett éjszaki szövetség neve alatt a maga javára helyettesiteni. A Francziaországgal egyetértő három állam szövetsége a XVIII. század kezdetével megszünik ugyan már a franczia diplomáczia evangeliuma lenni, de azért időről-időre mégis csak megujul és valamiféle alakban feleleveneddik. Igy 1732-ben, mikor Lengyelországban a trónörökösödésért és Magyarország déli határain Törökország, Ausztria és Oroszország között egyszerre háború volt kitörendő, Francziaországban ez igaz ugyan, mint egy mellékes incidens, de mégis jelentkezett, még pedig minket magyarokat igen sajátságosan érdeklő formában.

Francziaország követe ez időben Konstantinápolyban Villeneuve volt, kihez, mint a Hurmuzaki-féle gyűjtemények [1]) egy okleveléből kitűnik, egy *Dislovay* nevű állítólagos magyar emigráns egy új és katholikus Dáciára vonatkozó tervet adott be. Ez a *Dislovay* nevű magyar emigráns azt a javaslatot tette, hogy Ausztria és Törökország között a porta és Francziaország segitségével egy új államalakulatot kell létre hozni, a mely keresztény és katholikus lenne és a Rákóczi-dinasztia alatt állana. Ez az új, katholikus és Francziaországgal barátságos viszonyban levő állam megalakult volna Dislovay terve szerint Erdélyből és Magyarország bánsági részeiből, továbbá a két oláh fejedelemségből.

Villeneuve Dislovay tervét 1732. május 13-án küldötte Párisba, a honnan a külügyi hivatal deczember 12-ről a következő választ adta: „Dislovay terve épen ugy, mint az öné, nagyon chimerikusnak látszik. Egy állam alakulva a császár és a szultán birodalma között, vallására nézve katholikus, de azért egyidejüen kész segédhadakat adni Törökországnak, oly intézmény volna, melyhez egyszerre ugy a porta, mint az oláh fejedelmek beleegyezése is szükséges lenne, de mindenekelőtt a (franczia) király protekeziója is — s mind ez annyi körülmény és feltétel mellett, a melyeket lehetetlen egyesíteni s a melyek különben sem arra

[1]) *Hurmuzaki:* Documente VII. K. 187. l.

valók, hogy együtt maradjanak. Ha Dislovay feleletet kérne, mondja azt neki, hogy eszméjének megvalósítása nagyon nehéznek tetszett előttünk s bár a királynak érdeke, hogy nehézségeket gördítsen a császár hatalma elé, — de ez nem elég erős ok arra, hogy Ő felsége elhatározhassa magát a keresztények és Törökország között egy új katholikus állam alakítására. Ha azonban ez az állam valamikor, mint Törökország vazallja megalakulna, akkor a király Ő felsége nem vonakodnék ugyanazon pártfogásban részesíteni, mint a minőben részesít minden katholikus vallású más államot."

Dislovay tervét tehát Párisban elejtették, bár a Valcroissant-féle későbbi kisérlet azt bizonyítja, hogy hasonló gondolat utóbb is merült fel a franczia diplomáczia titkos keleti tervezgetései közepett. Szó sincs róla, hogy Dislovay terve chimerikus, de egy csöppet sem nagyobb mértékben, mint II. Kataliné, melyet ő 1782-ben közölt először II. József császárral.

Arneth lovag monographiájából [1]) tudjuk, hogy a czárnő 1782. szeptember havában írt levelében három éves unokáját, Konstantin Pavlovics nagyherczeget, mint az új bizánczi birodalom első császárát említi. Lord Malmesbury, Anglia ez időbeli szent-pétervári követe ugyancsak ez évben arról tudósította kormányát, hogy Katalin czárnő a törökök Európából való kiűzését, Konstantinápoly elfoglalását és a bizánczi birodalom helyreállítását, Konstantin nagyherczeg császársága alatt végleg elhatározta. Azok a levelek, melyeket Konstantin Konstantinovics nagyherczeg az orosz történelmi társaság jelenlegi elnöke a Katalin czárnő udvaránál nagy tekintélyben állott Michailov tábornok leányától megszerzett s a melyeket az orosz történeti társaság három év előtt közrebocsátott, egy részt rikító világosságot vetnek Katalin czárnő keleti politikájára, másrészt pedig megismertetnek mindazon eszközökkel, melyekkel e tervének megvalósításához az érdekelt udvarok beleegyezését meg akarta nyerni.

Mindjárt az első orosz-török háború kitörése után írja II. Katalin Potemkinnek: „Ha a háború eredményei Oroszország

[1]) „Joseph II. und Katharina II." Wien.

nak eszközöket és alkalmat fognak adni Krisztus ellenségeinek Európából való kiűzésére, akkor Oroszország a kereszténységnek és az emberiségnek tett e szolgálataiért jutalmul követeli, hogy a barbár birodalom romjain visszaállíthassa a régi görög birodalmat. Oroszország kötelezni fogja magát, hogy az új birodalmat, mint teljesen függetlent, átadja a legfiatalabb orosz nagyherezegnek, Konstantin Pavlovicsnak, kinek azért, mint orosz nagyherezegnek az orosz trónról le kell mondania, mint testvéreinek az új görög birodalmat illető minden jogáról és igényéről."

Egy második Potemkinhez irott későbbi levelében részletesen foglalkozik Katalin azzal, hogy miként nyerheti meg II. Józsefet terveinek. „Mihelyt Ausztria kinyilvánítja, hogy kereskedelmi érdekeinek védelmére a Közép-tengeren valami pontot birtokába akar venni, Oroszország kötelezi magát ezt a kivánságot teljesíteni. A két császári udvar a többi udvarokat is rá fogja birni, hogy előmozdítsák e terv megvalósítását. Ha pedig valamelyik hatalom ellenséges magatartást tanusítana a két szövetséges hatalom ellen, akkor ez ellen közös erővel kell fellépni s a többi államoknak is kereskedelmi előnyöket biztosítani."

Ugy látszik, e tekintetben a bécsi udvarral Katalin tényleg alkudozásokat is kezdett, mert csakhamar egy újabb terv merül fel arra vonatkozóan, hogy miként kellene a három: osztrák, orosz és görög császárság között egy független államot állítani fel, hogy köztök minden surlódás elkerülhető legyen? „Hogy a római, orosz és görög császárság között minden összeütközés elkerülhető legyen, örök időkre érvényesen ki kell mondani, hogy e birodalmak között egy önálló, független terület legyen. E czélra egyesíteni kellene Moldovát, Bessarabiát és Oláhországot az ott uralkodó keresztény fejedelmek alatt, kiknek hűségére mind a két császári udvar számíthat."

„Egyuttal azonban azt is ki kell mondani, hogy ez új államot az említett birodalmak egyikével sem szabad soha egyesíteni. Ez elválasztaná ugyanis a görög birodalmat a római birodalomtól, mig Oroszország és az új görög birodalom között a határt a Fekete-tenger alkotná. Lengyelország ugy fog maradni, mint azt a három hatalom megállapitotta. Oroszország lemond minden

terület-nagyobbításra vonatkozó igényéről, csak Ocsakov városát kivánja a Bug és Dnjeper között fekvő területtel, Krim félszigetét s továbbá kereskedelmi czélokból két-három szigetet az Archipelaguson. A bécsi udvar ellenben Belgrádot Szerbia egy részével, Boszniát és Kis-Oláhországot visszafoglalhatja."

II. Katalin e levelére II. József 1782. november 13-án felelt Bécsből. „Nem szabad szem elől téveszteni — figyelmeztette az e tekintetben hidegebben gondolkozó II. József Katalint, — hogy Franczia- és Spanyolország könnyen meghiusíthatják Oroszország és Ausztria együttes vállalatait a Középtengeren, egyszerüen segítséget adva a törököknek és megtámadva Németalföldet. Poroszország királyát is csak drágán és a legnagyobb nehézségek árán nyerhetnék meg tervöknek. A mi pedig az orthodox vallású fejedelem kormányzata alatt felállítandó új Dáciát és a feltámasztandó bizánczi császárságot illeti, egyedül csakis a háború dönthet. Ha a hadi esélyek ezekre vonatkozóan szerencsések lesznek, a maga részéről, a mennyiben birodalmának érdekei meg fogják engedni, nem fog akadályokat támasztani."

A mi a török birodalom felbontása esetén az új birodalmak határait illeti, II. József azt kivánja, hogy Hotin városa a Ga09 cziát és Bukovinát védő föld-nyelvvel, Kis-Oláhország, továbbá Nikopolistól kezdve a Duna irányában Belgrádig, a Duna mindkét partján Vidin, Belgrád városok és a Bulgáriába három mértföldnyire benyúló földnyelv, Boszniával és Herczegovinával együtt Ausztriához csatoltassanak. Ide csatolandók továbbá az Istria és Dalmáczia területein levő velenczei birtokok is, melyekért cserébe Velencze, Moreát, Candiát és Ciprust kapná. Követeli továbbá, hogy Ausztriának szabad hajózása legyen a Dunán egészen a Fekete-tengerig s hogy se a leendő Dácia, se pedig az új bizánczi császárság ne akadályozzák azt semmiképen.

1783. január 4-én Katalin czárnő azt felelte József császárnak, hogy elfogadta kikerekítési javaslatait és teljesen osztozik a dunai hajózásra vonatkozó nézeteiben. Biztositja a császárt, hogy az új államok, ugy Dácia, mint a görög birodalom épen ugy fognak bánni Ausztria alattvalóival, mint Oroszországéival. József végre megigérte, hogy elő fogja segiteni Katalin görög

terveinek megvalósítását, ha a czárnő is segíteni fogja abban, hogy Németalföldet elcserélhesse Bajorországgal. Katalin ezt is megigérte, de nagy terve még sem sikerült.

A porosz királynak nem igen tetszett, hogy a török birodalom helyén Oroszország egy névleg ugyan görög, de tényleg orosz császárságot állítson fel. Értesülvén a Katalin és József között folyó alkudozásokról, rábirta Károly-Tivadar bajor választó-fejedelmet, hogy ne egyezzék bele a II. Józseftől felajánlott cserébe. Egyesülve Angliával és Svédországgal, a porta tudomására hozta az egész görög tervet, sőt, hogy lehetetlenné tegye e terv megvalósítását, egy új tervet, — az ugynevezett porosz- vagy Herzberg-féle tervet — csinált s azért követei Ziegelin és Dietz által a porta tudomására hozta a következőket: Ha Oroszország és Austria titkos szerződésük értelmében a portának megizennék az általuk régóta előkészitett háborút, Poroszország magára vállalja, hogy a szóbanforgó nagyhatalmaknál közben jár és a fényes porta számára kedvező békét eszközöl ki a következő feltételek mellett, a mely feltételek elfogadására a szultán még a háború megkezdése előtt szerződésileg kötelezi magát: Törökország Ausztriának adja Oláhországot, Ausztria Lengyelországnak Galicziát, Lengyelország Poroszországnak Danczig és Thorn városokat, Gnezen és Kalisch vajdaságokat. Poroszország nem ád senkinek semmit. Moldova Oroszországot kapja, de Krim félszigetét vissza fogja adni Törökországnak. Ez a porosz terv és szerződés nem maradt titokban, mert a konstantinápolyi befolyásos görögök (fanarioták) megtudták és azonnal közölték Katalin czárnővel.[1])

Igaz ugyan, hogy a bécsi udvar sem ment szivesen bele e tervbe, de mégis a fennebb előadott körülmény akadályozta meg, hogy Katalin kedvencz görög tervének megvalósításába még csak bele sem kezdhetett. Még csak azt akarom megemliteni, hogy Katalin e tervéhez annyira ragaszkodott, hogy el volt határozva annak keresztülvitelére a bécsi udvar nélkül, sőt annak ellenére is.

Hogy a vonakodó és habozó bécsi udvar figyelmét az orosz

---

[1]) *Jonescu Gion:* Istoriee, Dacia Catarinei II 20. l.

politika keleti terveiről elforditsa, elhatározta, hogy Francziaországgal konfliktusba bonyolítja. Erre vonatkozóan írja Potemkinnek: „Ne téveszsze ön szeme elől a görög birodalom helyreállítását; kövessen el erre vonatkozóan mindent. E czélra a következőket kell megvalósítania: 1) a bécsi, berlini és stockholmi udvarokat a franczia ügyekbe beleugratni; 2) a franczia királynak és herczegeknek nagy mértékű támogatást és segítséget adni; 3) Angolországgal békességben maradni; 4) Lengyelországot szem elől nem téveszteni; 5) a hadsereget a lehetséghez képest készenlétben tartani.“

Ez mind igen szép és magában véve igaz okoskodás is lehet, mondja az olvasó, de hát az erdélyi tudatlan oláh pópák honnan értesültek e titkos diplomácziai tervezgetésekről, hogy belőlök ösztönt és indítékot merítsenek kezdetleges dako-román álmadozásaikhoz? vagy ahoz, hogy magasabb politikai áspiráeziók is kisarjadozzanak lelkükből a Hóra-lázadás véres és szörnyű jelenetei között?

A ki azonban csak homályos sejtelemmel is bir arról, hogy II. Katalin minő módon és minő eszközökkel készítette elő nagy terveihez a balkáni népek lelkében a talajt, nem fog fennakadni ez egymástól látszólag nagyon távol álló dolgok okbeli összetartozóságán.

1761 óta az orosz emissariusok és kémek valóságosan hemzsegtek a Balkánon. Görögországban már Anna Ivanovna és Elisabetha Petrovna czárnők idejében is nagy tevékenységet fejtettek ki az orosz ügynökök, kik többnyire jámbor zarándokok vagy kalugerek voltak. Thessaliában ez időtájt egy Papazoglu nevű orosz tüzértiszt készítette elő a keresztények lázadását, melynek azonnal ki kell törni, mihelyt az Angliában megrendelt orosz hajók a török vizekre érkeznek. „Isten“, a „vallás szabadsága“, a „függetlenség“, „vérrokonság a czárnő birodalmával“, a „czárnő anyai szeretete minden orthodox keresztény nép iránt“ voltak a jelszavak, melyek a Balkánon egyre sűrűbben hallatszottak. Szerbiában, Albániában és Boszniában egy István nevű kaluger nyiltan prédikálta: „Német- és Magyarország nem tudnak semmit segíteni; Francziaország alszik; Lengyelország haldoklik. Egyedül Oroszország van ébren s vigyáz ratok, kelet

feltétek nyujtván, mert egyedül ő az orthodox." Maga Katalin czárnő is 1769-ki nevezetes manifestumában az orthodoxia minden húrját megpendítette. Igéretet tett, hogy megfogja jövőre akadályozni abban a törököket, hogy „Moldova, Oláhország, Bulgária, Bosznia, Herczegovina, Macedonia, Szerbia stb. keresztény lakóit a legnagyobb lelki gyötrelmekbe taszítsák." Az oláh fejedelemségekben, különösen Oláhországban az orosz ügynökök lankadatlan buzgalommal dolgoztak. Két nagykereskedő, Jukaroff Bukarestben, Csernokopra Jassyban voltak az orosz kémkedésnek főnökei és középpontja. A görög eredetű Ghermanos orosz alezredes csak azért jött a vajdaságokba, hogy megértesse az emberekkel, hogy a pravoslavnik oroszok hatalma és a nagy czárnő elhatározása szét fogják rombolni a szultánok birodalmát s kiűzik a törököt Európából. Pénz, kitüntetés, drágakövekkel kirakott keretű arczképek stb. voltak szavainak kisérői. [1]) Jenachitza *Vacarescu* régi román történetiró „*Az ottomán czászárok története*" czímű művében azt mondja: „Az összes tudatlan keresztények s azok, a kik nem ittak a politikai kormányzat tudományának forrásából, azt hitték, hogy Oroszország ki fogja a török uralmat irtani, ha nem is az egész világból, de legalább Európából. Némelyek a vallás, mások pedig a ragadozás szeretetéből orosz katonákká lettek."

De nemcsak az orosz ügynökök és kémek nevelték ily módon a balkáni és különösebb esetben az oláh vajdaságok népeit a Katalin és a pravoslavnik Oroszország iránt való szeretetben, hanem mások, az orosz ügynökökkel ellentétes irányban működők is igyekeztek teljes világításba helyezni Oroszország keleti terveit. A lengyel menekültek igyekeztek minden titkos orosz tervet a porta tudomására hozni, hogy a czárnő akczióit meghiusíthassák. Ezek a lengyel menekültek, kiknek az oláh vajdák udvaraiban is hatalmas pártfogóik és összeköttetéseik voltak, egyetlen alkalmat sem mulasztottak el az úgynevezett török-párt segítségével a román közvéleményt Oroszország minden tervéről tudósítani.

Az oláh vajdaságok nagyszámú kolostorai telve voltak

---

[1]) *Jonescu Gion*: Din Istoria Fanariotilor. 18. l.

görög és orosz kalugerekkel, a kik érintkezve az orosz ügynökökkel, a konstantinápolyi fanariotákkal, az athoshegyi kalugerekkel, a moszkvai szent szinodus tagjaival, egytől egyig buzgó hívei és apostolai voltak a pravoslavnik Oroszország terveinek, aspiráczióinak. Katalin czárnő tervei csak Nyugatfelé voltak diplomácziai titkok, Keleten, az orthodox papság körében, mely ez időben a balkáni keresztényeknek egyetlen, némileg intelligensnek mondható eleme volt, élesztő kovásza és középpontja az általános érdeklődésnek, a vallásos és nemzeti aspiráczióknak.

Pópa Krisánutzról a Jankovich-féle itélet megemlíti, hogy megelőzően csavargó-zarándok-életet folytatott. Beutazta Bukovinát, Moldovát, sőt mint mondják, még Jeruzsálemet is megjárta. A lázadás idején községről-községre járt, biztatva mindenütt a népet fegyverfogásra. Több ilyen zarándoklásairól ismeretes papjok volt ekkor az erdélyi gör. keleti románoknak, kik ismételten megfordultak az oláh vajdaságok nevezetesebb kaluger-zárdáiban, tudomást szerezve ott az orthodoxia minden áspiráczióiról. Viszont az is szokásban volt, hogy a szent életű kalugerek nevezetesebbjei időnként átjőjjenek a havasokon prédikáczióikkal, buzgó imádságaikkal megerősíteni az erdélyi népet az egyedül üdvözítő orthodoxiában. És ez nem is lehetett másként, mert, mint a megelőző kötetben láttuk, az unió után a gör. keleti románoknak még csak püspökük sem volt majdnem egészen 1783-ig. A papság idősebb részét az oláh vajdaságokban szentelték fel és miután papi szeminarium nem volt, a gör. keleti román papoknak sem volt más előkészítő iskolájuk, mint a havasalföldi és moldovai kaluger-zárdák. Igy aztán érthetőnek és világosnak is tetszik a Hóra-lázadás és az orthodoxia áspiráczibi között való összefüggés, mihelyt Krisánutz pópa és Tures Konstantin s a többi gör. keleti román pap szerepére és szellemi hatására gondolunk e lázadás jelenségeinek elemezése közben.

„Nagy megilletődéssel jelentik némely atyánkfiai — olvassuk az 1791-iki erdélyi országgyűlés X. jegyzőkonyvében [1] —

[1] Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1790-dik esztendőben karácsony havának 12. napjára szabad kir. városba, Kolozsvárra hirdettetett és több következett napokon tartott közönséges gyülésekben lett végzéseknek és foglalatosságoknak *Jegyzőkonyve* Kolozsvarott. 1791. X. ülés 98.

hogy Hochmeister Márton könyvnyomtató által világ eleiben bocsátott Német Kalendariumban Hóra által inditott parasztok zenebonáját olyan környülállásokkal olvassák leirattatva, mintha a parasztságot a földesuraságok rendkivül való keménysége lázasztotta volna fel, mely a valósággal épen meg nem egyezik, sőt a nemességnek, földesuraságnak és az egész hazának kisebbségére és romlására czélozó szándékkal gondoltatott ki. Mely cselekedete által Hochmeisternak az egész haza ugyan, de nevezetesen Hunyad-, Zaránd-, Fejér-, Torda- és Kolozs vármegyék, melyek azon zenebonának kedvetlen történetét leginkább érzették s minthogy annak inditásában a földesuraságnak ártatlanságát az is nyilvánságossá teszi, hogy a nem más uraság jószágában, hanem a zalathnai fiscale dominiumban kezdődött, sőt magok az inditók is, úgymint Hóra, Kloska és Krizsán György az említett fiscale dominiumbeli jobbágyok voltak, magokat kiváltképen megsértetteknek állítván, mindnyájan ugyan, de nevezetesen Hunyad vármegyének követei hathatósan kérék a statusokat, hogy e gonosz cselekedetét Hochmeisternek büntetlenül ne szenvedjék, hanem ily felettébb való megbántódásokért illendő elegtételt vevén, mind cselekedete, mind pedig példás büntetésének neme a közrebocsátandó ujságok által világ eleibe terjesztessék.“

Hochmeister, ki Német Kalendáriumában „a hórai zenebonának e nem igazán, hanem a nemesség és földesuraság romlására czélzó álnoksággal“ teljes e leirását elkövette, tagja volt a nagyszebeni Szent-András szabadkőműves páholynak.[1]) Azok közé az emberek közé tartozott tehát, kik a felvilágosultság és az emberszeretet nevében József császár társadalmi és politikai reformterveit helyeselték s kik e mozgalom végső czéljától, a jobbágyság eltörlésétől rokonszenvüket a lázadók által elkövetett barbárságok daczára sem tudták megtagadni. Ezek a felvilágosult és szabadelvű emberek elitélvén a jobbágy-rendszert s a földesurak abból folyó erőszakoskodásait, ha nem is akarták igazolni, de legalább megkisérlették magyarázni e lázadást. Igy

[1]) Ferdinand von Zieglauer: Geschichte der Freimaurerloge St. Andreas zu den drei Seeblättern in Hermandstadt. Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. XIII. B. 78. l.

keletkezett e lázadásra vonatkozóan a távolállók és a nem érdekeltek szívében bizonyos rokonszenv, mely időteltével kezdette egyre szebb szinben, mint az elnyomott néptömeg véres szabadságharczát tekinteni. E hatás alól még e lázadás magyar történetírói sem tudtak menekülni. „Bármennyire igyekezett a nemesség — írja az elég konzervativ gondolkozású id. gróf Teleki Domokos is [1]) — bebizonyítani, hogy a lázadásnak legkevésbbé okául nem szolgált, mi ebben neki nemcsak igazat nem adunk, de a lázadás egyik főokát a nemességnek a parasztság ellen elkövetett jogtalan eljárásában találjuk, mely szerint a nemesség elmulasztotta a törvényhozás utján a parasztság sorsán segíteni s a közte és a földesurak közt létező viszonyokat a haladó kor kivánatai szerint módosítani, átalakítani." Hórát, mint Kray alezredes írja, a parasztok, kik elfogták és a kik átadásánál jelen voltak, úgy jellemezték előtte, mint a leggonoszabb és legravaszabb embert. [2]) „De azért — írja Szilágyi Ferencz — másfelől a dráma jelentőségét nem csupán a bukás vagy siker, hanem az abban szereplő *eszme* szempontjából tekintő s úgy itélő részrehajlatlan historikus kénytelen e nagy gonosztevőről is megvallani, hogy elnyomott népe sorsát, annak felszabadítását szívén hordozta s bár e nemes czélra a legkárhozatosabb eszközöket használta, de az ügyet, melynek egész munkásságát és életét szentelte, melyért ezt feláldozta, soha el nem árulá, ahhoz mind végig, még a vérpadon is a legkínosabb halállal szemben, hűnek maradt." [3])

„Egy pár szót az eposzról — írja Arany János 1847. február 28-ról Petőfinek — Csák és Rákóczi, — sőt *Dózsa* is — megfordult ám az én fejemben. Dózsát mosolygod talán? Hisz tette nem volt egyéb, mint egy kis reactio a természet örök törvénye szerint. Historiában ugyan semmivel birók harcza a vagyonosok ellen. Istentelen (?) rabszolga-*lázadás* Szent-Domingón." A franczia forradalom s az azt követő általános reakczió idején és után a bellum omnium nihil habentium contra habentes nem

[1]) A Hóra-Támadás története. 106. l.

[2]) Alle hier anwesende Bauern sagen einstimmig, dass Hóra der *allerboshafteste* und verschlagenste Mensch seye."

[3]) *Szilagyi Ferencz*: A Hóra-világ Erdélyben. 234. l.

tetszik a szabadságért rajongók vagy az elnyomás terhe alatt nyögők előtt olyan szörnyűnek, olyan megbélyegezendőnek, mint előttünk, kik nem ismerjük a zsarnokság nyomását és egy szabadabb és nemesebb élet hatása alatt nőve fel, irtózunk minden erőszakoskodástól. Dózsa, Hóra a szent-domingói rabszolgavezér egyaránt a szabadság hősei voltak a mult század végének és a jelen első felének szellemében felnőtt szabadelvű emberek előtt és így nagyon természetes, ha sokan voltak hajlandók mindjárt kezdetben a Hóra lázadó csapatjai által kiontott vért úgy fogni fel, mint az új társadalom keresztvizét, mely megváltva a népet, lemossa a középkor feudalis rendszerének minden bűnét.

Mindjárt a Hóra-lázadást követő 1785. esztendőben találkozunk egy Dublinban megjelent röpirattal,[1]) melynek Locke és Rousseau bölcsészetétől áthatott szellemű szerzője körülvenni igyekszik Hórát az emberi jogok és a népszabadság hősének és vértanujának glóriájával. „Ma már e lázadás szerte van szórva — írja a *Seconde Lettre* ismeretlen szerzője — s ez a szerencsétlen (Hóra) néhány társával együtt kimult a kínpadon. Azt akarom vizsgálni, hogy ez a büntetés igazságos volt-e? Ennek elemzése azon kérdés vizsgálatára indít, hogy ***mi a forradalom? Van-e a fejedelmeknek joguk megbüntetni a forradalmárokat? És ha van, sujthatják-e halálbüntetéssel vagy találhatnak-e ki számukra válogatott kínzásokat?***"

„Mindazok, kik az oláhok forradalmáról írtak, mintha összeesküdtek volna e szerencsétlen nép ellen, hogy tégedet bátoritsanak fejedelem, hogy iszonyú büntetésekkel sújtsd a lázadás fejeit s hogy fűzd szorosabbra a nép lánczait. Láttam olyan írókat is, kik tréfálóztak a kerékkel, melyen ki kellett múlni a demagognak, Hórának (ők így nevezték őt). De távol legyen e szörnyetegeknek rettenetes elmélete, a kik a népek boldogtalanságára örömest prostituálják tollukat. Adná az ég, hogy egy szép napon esnék fejökre a szolgaság mindazon szörnyűsége, a

[1]) *Seconde Lettre d'un Défenseur du Peuple à l'Empereur Joseph II.* sur son reglement concernant l'émigration et principalement sur la révolte des Valaques; ou l'on discute à fond le droit de révolte du Peuple. Dublin MDCCLXXXV.

melyet annyi kárhozatossággal prédikálnak. Nem szabad hinnünk tehát a hirlapoknak legalább is gyanús jelentéseiben. Az oláhok tévedései túlságosan megnagyíttatnak, ellenállásuk támadássá travestáltatik át, mindent rájok fognak, mindent kitalálnak, csakhogy őket bűnösökké tegyék és tisztára mossák azokat a nemeseket, a kik rajtok zsarnokoskodtak és azt a közigazgatást, a mely segélyt nyújtott kínzásaikhoz.“

„Oh, ha kezeim között volnának e pör iratai, ha figyelemmel kísérhettem volna e nép sorsát és működését, mint kisértem szenvedéseit, ha élhettem volna kunyhójában és a föld hasadékaiban, melyek sok esetben egyedüli menedékhelyei voltak, ha jelen lehettem volna összeesküvésénél s tanuja könyörgéseinek, melyeket uralkodójához intézett, hogy megszabadítsa nyomorult állapotából, vagy harczának, melylyel egyszerre végét akarta vetni minden szenvedésének, mekkora erélylyel s az igazság mily erős fegyverével védelmezhetném most őt! De távol e harcz szinterétől s rá vonatkozóan nem rendelkezve egyébbel, mint a hirlapok némi hazug és száraz részleteket tartalmazó közleményeivel, jóformán minden vezérfény nélkül, támogatva csupán a buzgóságtól, hogy a népet védelmezzem mindenütt, a hol látom összerogyni az elnyomás kése alatt, nem tehetek egyebet, mint a győzelmes fél jelentéseinek adataival bebizonyítani, hogy az oláhoknak joguk volt fellázadni.“

„Fejedelem! Te kiontottad két ember vérét. De ők ártatlanok lehetnek, mint gyilkosok és mint lázadók is! Én jövök elsőnek, hogy reklamáljam hamvaikat! Kötelességem, de egyuttal jogom is, hogy ezt megtegyem. Mikor a népnek nincs senki védelmezője, akkor a bölcsész kötelessége, hogy vigyazzon a nép uraira; elemezze itéleteiket és vizsgálja meg, hogy azok, a kiket ők elitéltek, büntetést érdemelnek-e, vagy bosszút követelnek? A te kötelességed fejedelem meghallgatni keresemet es e pört behatóbb vizsgálat alá vetve, megvizsgalni, hogy vajon az igazság vagy pedig a monarchia régi, téves jogtudomanya szerint hozatott-e benne itélet?“

„Én vagyok az első, a ki védelmezem ez olahok ugyet, a kik e felkelésben az erőszak áldozatai lettek s a ki ismetlem, hogy az oláhoknak joguk van fellazadni mindaddig, mig szeren-

csétlenek és rabszolgák lesznek. Te megbünteted őket e jogaik gyakorlásáért s ez annyit jelent: megbünteted azért, mert emberek. Vagy meg vagy ennek igazságáról győződve, vagy nem. Az első esetben egy pillanatig sem szabad késlekedned az oláhoknak visszaadni szabadságaikat s nekik tulajdonjogot adni. Ha pedig azt hiszed, hogy tisztelni tartozik és tűrni nemes urainak visszaéléseit . . . . vagy ha ezek a nemesek ellene szegülnek erővel a te humanus terveidnek, akkor hagyd ez országot szabadjára; engedd, hogy e rabszolgák felfegyverkezzenek zsarnokaik ellen és akkor a pör azonnal be fog végződni."

Igy szövődik a távol állók szemében Hóra alakja körül a nép szabadságáért mártirhalált szenvedő hősök glóriája. Nem történeti felfogás, nem történetírói komoly és higgadt itélet, hanem eposz, melyet hinni néha divatos, néha szükséges azoknak, kik politikai aspiráczióik érdekében hasznosítani akarják. A román nemzetiségi törekvések tanulmányozójára Hóra alakját a történeti valóságnak megfelelő szinben tüntetni fel csak másodrangú fontosságú, mert reá inkább azok a hatások és eredmények kikutatása tartozik, melyeket a politikai aspiráeziók igazolására szolgáló költői, mondai vagy legyen, eposzi Hóra egyénisége okozott.

Mikor 1895 őszén Romániában a konzervativ kormány megbukott, egy hirlapiró, a bukott kormány egyik legjelentékenyebb tagját, *Carp* Pétert megkérdezte, hogy mi a véleménye az ugynevezett „nemzeti kérdés" további fejlődésének sorsáról? Carp azt felelte: a magyarországi román kérdés jelenlegi alakjában még nem politikai s főleg nem nemzetközi politikai kérdés és ilyenné memorandumokkal, hirlapi polémiákkal s tüntető körmenetekkel nem is lehet tenni. Ha azt akarják, hogy a nemzeti kérdés valóban kérdés legyen, akkor tessék az illetőknek vért ontani, a harcz mezején termett hősöket s a bitófán kiszenvedő mártirokat produkálni. „Nicht durch Reden und Majoritätsbeschlüsse werden die grossen Fragen der Zeit entschieden — sondern durch Eisen und Blut" hangzik Bismarck brutálisnak tetsző, de azért kettős: politikai és történeti igazságot kifejező ismeretes nyilatkozata. A román irodalom ezért akarja Hórát nemcsak az általános emberi, de egyuttal a nemzeti szabadság

hősévé is tenni s egyuttal azt is megmutatni, hogy az erdélyi román nép már száz évvel ezelőtt patakokban ontotta vérét az elvesztett nemzeti szabadság visszaszerzésére. A román kérdés tehát kiállotta azt a vérkeresztséget, mely feltétlenül szükséges ahoz, hogy valamely politikai aspiráczió igazán kérdéssé legyen nemcsak a bel-, de egyuttal a külpolitikában is.

Hóra ma nálunk ép ugy, mint Romániában a románság közfelfogásában a magyarországi románság nemzeti szabadságának hőse és vértanuja s az általa támasztott lázadás a román nemzeti kérdés vérkeresztsége. Ujabb mártirokra tehát nincsen szükség, hogy a románság aspiráczói a nemzetközi politikában mint kérdés szerepeljenek állandóan s kivánjanak megoldást, ha majd egy nemzetközi bonyodalom alkalmával Hórának és Kloskának „szelleme csonttá és hússá testesül s három millió nevében visszaköveteli majd az elrabolt jogot és szabadságot."

Hogy Hórát, mint a román nemzeti szabadság hősét miként csempészik be nemcsak a történeti, de a szépirodalom segítségével is a dako-román írók a románság köztudatába, annak igen érdekes és tipikus példája *Popp Ghitza* volt brassai gör. kel. román főgymnasiumi tanárnak *Hóra* czímű tragédiája,[1]) mely 1891-ben, mint a budapesti egyetem román ifjusága „Petru Maior" nevű körének kiadványa jelent meg, homlokán ezzel a mottóval: „***Mikor jogodat szép szerével nem vívhatod ki, végy fegyvert kezedbe: a fegyver ád neked igazságot.***" Miután e tragoedia teljesen kifejezi azt az egész szellemet, melyet a dako-román felfogás belevitt politikai czélzatai igazolására Hóra egyéniségébe és lázadásába, röviden ismertetjük e tragoediát.

Az I. felvonás kezdetén ***Kemény*** báró Alsófehérmegye főispánja s Erdély ideiglenes kormányzója József császárnak egy levelét olvassa, melyben a császár azt írja, hogy a romanok háromszori kértére, — miután elérkezett annak is ideje, hogy a monarchiából „egy szégyennel és vétekkel tele mult" kitoroltessék, — elhatározta, hogy az agrarius törvényekkel megkezdi

[1]) *Horia.* Tragedia istorica in 5 acte de *Ghitza Popp.* Editiunea societatii „*Petru Maior*" a junimii romane studioase din Budapesta 1891 Proprietatea societatii. Tiparul Institutului tipografic in Sibiu

Erdély reformját. Kemeny báro a levél elolvasása után kijelenti, hogy a nemesség ellene fog szegülni a császár elhatározásának.

Egy szolga időközben bejelenti Hórát. Hóra belép s a párbeszéd soran elmondja, hogy a császár tőle Keménynek a románok érdekében levelet küldött. Kemény átveszi a levelet, de miután elolvasta, visszadobja Hóra lábaihoz, hazugságnak nevezvén Hóra panaszait.

Hóra : Hazugság-e, hogy nyolcz román Gáldon a börtönben rothad s gyermekeik koldulnak, csak azért, hogy Hóra bécsi útjára pénzt gyűjtöttek? Hazugság-e, hogy a keresztutakon, a hidaknál keresztfák helyett akasztófák vannak felállítva? Hazugság-e, hogy a kivégzett parasztok holttetemei az utak mellett rothadnak a jobbágyok elrémitésére? Hogy fényes nappal feltöritek ajtainkat s meggyalázzátok nőinket s hogy az arát elragadjátok vőlegényétől s aztán megbecstelenítve adjátok vissza! Nem kegyelmet kérünk a császártól — - hisz eleget koldultunk. Többet akarunk. Jogot és védelmet akarunk a falánkok ellen. Tűrni fogunk, de ha egyszer szomorú életünk pohara megtelik keserüséggel és méreggel, — a mikor már nem tudunk többé tűrni . . . akkor bocsánatot onnan felülről kérünk s magunk fogunk igazságot tenni. Először is követeljük a jobbágyság eltörlését s miután *az ősbirtokos a román ez országban, nem pedig jövevény és megtürt, következik, hogy mi románok is egyenjogot élvezzünk a többi nemzetekkel.*

Kemény erre azt feleli, hogy az ilyes beszédért kerékbe fogja töretni Hórát.

A negyedik jelenetben fellép *Jonel* is, Hóra leányának, Ileanának kedvese. Jonel azt mondja, hogy ha majd elintézte Hóra minden dolgát, a román jobbágyok nem fognak többé engedelmeskedni az uraknak. Mikor Jonel eltávozik, a móczok állitólagos dalát énekeli: „Munții nostri aur portă, noi cersim din poartă in poartă.“ (Hegyeink telve vannak aranynyal s mi kapuról-kapura járva, koldulunk.) A hetedik jelenetben Báró Nyúl Ileanat el akarja raboltatni, hogy kéjvagyának feláldozza, de megjelenik Hóra és megszabadítja Nyúl bárótól, ki megszégyenülve kullog el Hóra kunyhajából.

A II. felvonás első jelenete párbeszéd *Pável* és *Nutzu* job-

bágyok között, kik kölcsönösen elbeszélik egymásnak szerencsétlenségüket, melynek okozója a földesúri zsarnokság volt. Pável elmondja, hogy egykor Topánfalván vásár volt és holmi lovas uraságok a néptömeg közé lovagoltak s az asszonyokat, öregeket s gyermekeket összetiprattták. Igy adta ki a lovak patái alatt lelkét az ő felesége is. Ezt látva, megragadta egyik uraság lovának kantárszárát, hogy megállítsa, de az uraság ezüst-gombos pálczájával kiütötte félszemét s azóta félszemére vak. Nutzu azt mondja, hogy a bárónő az ő feleségét saját szemei láttára korbácsoltatta agyon. Egyetlen fia maradt életben, a kit egy izben a bárónő pandurjai vele együtt elhajtottak, hogy a bárónő csűrét födjék be szalmával. Fiával épen a csűr legtetején állott, mikor a bárónő visszatért a vadászatból, a hol nem volt szerencséje. „Nem volt ma szerencsém a vadászaton! Hátha most" . . . ! s ezzel lelőtte Nutzu fiát a csűr tetejéről. A többi urak hahotázva megtapsolták és megdicsérték a bárónő lövészi ügyességét.

Nutzu rábirja Pávelt, hogy a közös nyomorúságtól indíttatva, legyen társa a román nép felizgatásában és az urak ellen viselendő harczban.

Nutzu: Régóta fonok egy dolgot gondolataimban. Ideje, hogy megszőjjük belőle a fáklyát.

Pável: Szőjjünk gyolcsot.

Nutzu: Igen, gyolcsot szemfedőnek az urak, e pióczák számára, kik szipolyoznak minket. Egyszerre egy napon csináljunk sírgödröt Erdély minden sarkában!

Pável azon megjegyzésére: nem volna-e jobb cselekvés előtt bevárni, hogy mit végez Hóra? — Nutzu azt feleli: Nem, mert sem a császártól, sem irásától, ha még hétpecsétes volna, sem félnek az urak — csak a bottól.

A harmadik jelenet éjjel Mesztákonban játszódik le, hol a templom mellett levő dombon Hóra, Kloska, Krizsán embereikkel összejönnek.

Kosztán pópa. Ki hitte volna Hóra, mikor te Bécsből visszajöttél s hozzám belépve, elmondottad, hogy a császár jól fogadott s mindaddig, mig panaszainkat orvosolja, megvigasztalva küldött haza? Vajjon ki hitte volna, *hogy bár a császár a mi barátunk*

mégis idáig jutunk, hogy magunk vagyunk kénytelenek önmagunknak erőhatalommal tenni igazságot.

Hóra: Az ég tanum, hogy mindent megkisérlettem fel egészen a császárig, hogy békés uton könnyitsek szomorú sorsunkon. Ők akarják igy! A románnak nincs már törvényszéke ez országban, hol panaszt emelhetne.

Krizsán: Nincs törvényszékünk, de itt állunk mi erdélyiek és magyarországiak. Alakuljunk önmagunk törvényszékké.

Vezért választanak. Mindnyájan Hórát akarják. Ő azt mondja: a legöregebbet tegyék. Az öreg Marián nevét kiáltják. Ő a legöregebb, de nem tud beszélni, mert egy izben azt mondotta földesurának, hogy a románok az ősi földbirtokosok az országban s azért a báró kivágatta nyelvét.

Krizsán: Ha kivágnák minden román nyelvét, akkor a források suttognák, hogy kik vagyunk.

Érdekes Krizsán beszédének folytatása, melyben Trajánnal kezdi és elmondja a románság állitólagos történetét egész a magyarok bejöveteléig azért, hogy bebizonyitsa, hogy *Erdélyben a magyarok jövevények s a föld ősi tulajdonosai a románok*. Elbeszéli, hogy miként győzi le csellel Tuhutum a románok urát s ennek következtében miként választja önkényt aztán Tuhutumot fejedelmének a románság. A románok azonban ezután is éltek önkormányzati jogukkal és ezt csak akkor veszitették el, mikor a magyarok törvényt hoztak, hogy hivatalt az országban csak katholikusok viselhetnek. Ekkor a *román főemberek a hatalom kedvéért katholikusokká lettek, megtagadván egyuttal nemzetiségöket is*. Ilyen renegát családok most a Majláthok, Drágfiak, Kendeffyek és a Nopcsák. „Igy lettünk pásztor nélkül való nyáj és prédája az urak falánkságának, a kik törvényeikben minket idegen jövevényeknek neveznek abban az országban, melynek földjében őseink alusznak. *Törvényeikkel roghöz kötöttek minket, holott nekünk kellene itt az uraknak lennünk*. . . . Fegyverrel veszik el tőlünk templomainkat s odaadják a pápista magyaroknak vagy pedig becsukják templomainkat és barmokat kötnek belé; papjainkat pedig kényszeritik, hogy az urak kutyáit megkereszteljék.

Tömeg: Tovább nem tűrjük! Fegyverrel törjük szét lánczainkat! Hát nem teremne elég vas hegyeinkben?

Mikor Hóra a tömegnek emberséges eljárást tanácsol, arra hivatkozva, hogy a román békés természetű ember, feleli *Krizsán:* Te büszkélkedel, hogy békeszeretők vagyunk? Beszéljünk igazán. Nem azért tartjuk hátunkat, mert békések vagyunk, hanem mert gyávák és gyengék vagyunk! Huzván, mint ökör a ránk rakott jármat, vérünk megvastagodott és elernyedtünk a jobbágyság lánczaiban. A mit te békés természetnek nevezesz, azt azok, kik téged járomba fogtak, úgy mondják, hogy ostobaság. . . . ***Tolvajul ellopott régi jogainkat ne kolduljuk kezünkben levett kalappal, hanem emelt homlokkal, emelt hangon követeljük azt vissza s kezünket felövedzett fegyverünkre téve*** és megfogod látni, hogy számba vesznek minket is. Az állat, a legnagyobbtól elkezdve a legkisebbig, védekezik. A szarvas ellenfelét szarvai közé veszi, a felingerelt méh ellensége husába döfi fulánkját s aztán . . . . meghal. És te, kinek karod erős, kinek érzésed emberi és arczra hasonlítasz az égi atyához, te . . . . mikor a kegyetlenség kiröhögi karodat, mikor a gonoszság megsérti emberi érzéseidet, mikor a gőg arczba csap . . . . te állj békésen, sőt dicsekedj is vele?

Lucaciu: Mit fegyver kötött, csak fegyver oldja szét.

Branisceanu: Kezünkben fegyverrel szabadítsuk fel magunkat. Ez a mai határozat.

Mikor a jelenet végén Hóra és társai ünnepélyesen esküt tesznek arra, hogy a román népnek jogait visszaszerzik, az öreg Marián, kinek nyelvét a báró kivágatta, a templom lépesőjére áll és pásztorkürtjét megfujja.

Hóra: Hah! Te nem tudsz beszélni! Hát fujjad, fujjad, hogy az egész földkerekségén hangozzék: *a román ősi birtokosa e völgyeknek!* A román ma eltörli a jobbágyságot! A román ma jogokat hirdet mindenki számára.

A III. felvonás egy Hunfy bárónőnél tartott bállal kezdődik. E jelenetben a többi között érdekkel bir az az epizod, mikor a bárónő észreveszi, hogy benn a faluban a parasztok házai ki vannak világítva s mikor megtudja, hogy ez azért van, mert a parasztság is ünnepel:

Hunfy: Micsoda, a jobbágyok mulatnak? Pandurokat a faluba s egy óra mulva ne lássak több világot. Még csak az hiányzik, hogy a jobbágyok az urakkal egyszerre mulassanak! Mikor az urak mulatnak, a jobbágyok sirjanak!

A jelenet azzal végződik, hogy a felkelt parasztok betörnek a kastélyba, az urakat szétugrasztják vagy megölik, a kastélyt pedig elpusztítják.

A IV. felvonás Déva ostroma. A nemesség nagy szorultságban van, de a katonaság épen az elhatározó pillanatban érkezik meg és szétveri a lázadókat. Ekkor a nemesség arról tanácskozik: miként kellene a lázadást véglegesen elnyomni? Első eszköz Hórát elfogni, második pedig a papság révén a népben a vezérek iránt való bizalmat és hitet megingatni.

Fiáth: A kormány pressio segítségével az egész egyházat a fölkelők főnökei ellen használhatja fel s utóvégre is, mikor nem akadtunk a románok között félénk lényekre még az oltár előtt is?

Azután előhoznak két elfogott jobbágyot. A fiatalabbik épen Hóra leányának jegyese, Jonel, a másik Nutzu. Az urak azt mondják Jonelnek, ha elárulja Hórát, kegyelmet kap, — ha nem, pedig kínos halállal fog kimulni. Jonel a halált választja.

Jonel: Nem is vártam tőletek mást, ti piszkos árulók!

Majláth: Meddig hallgatjuk még e jobbágyot?

Jonel: E jobbágy veled egy vér. Nem a magyarok karja tett minket jobbágygyá. Minket jobbágygyá a közülunk származott olyan nyomorultak, mint te és annyi száz társaid, tettek. A ti kezeitekből nem fogadok el semmit, még az életet sem." Letépi sebeiről a köteléket s meghal.

Most a sor a már ismert Nutzura kerül, kit Hóra embertelen kegyetlensége miatt halálra itélt s ki ezért Hórát halálosan gyűlöli. Nutzu megigéri, hogy Hórát kezökbe adja az uraknak. Erre Kemény báró, a kormányzó azt mondja, hogy *ezért nemessé teszünk!*

Nutzu (gunyosan): Mélyen meghajlok, hogy engem falkátokba fogadtok, de a mit teszek, nem ezért a kitüntetésért teszem, hanem mivel belsőmben egy tűz ég s azt akarom lecsendesiteni.

E felvonás végső jelenete Hóra házában játszik. Hóra fele-

sége sulyos beteg, haldoklik. Mikor meghal, épen abban a perczben lépnek be Nutzu és Nyúl báró a maga embereivel. Nyúl Ileanát anyja holtteste mellől rabolja el.

Az V. felvonás második jelenetében fenn a havasokon egy rejtett helyen Hóra és Krizsán beszélgetnek a teendőkről. Hóra azt mondja: felmegy Bécsbe és mindent elmond a császárnak. A császár majd igazságot tesz. Krizsán szerint e terv helytelen, mert a császárt az urak bizonyára a magok részére csábították már s azért az uraknak fog igazat adni. Nem tehetnek egyebet, mint kíméletlenül tovább folytatni a harczot. E közben megérkezik Kloska is, a ki elmondja, hogy mi történt a dévai vereség után. Az urak százával fogdostatják össze a románokat: férfiakat, asszonyokat, öregeket, gyermekeket és vizsgálat s törvénylátás nélkül tűzhalálra, akasztófára, kerékre, karóba huzatásra, lenyakazásra itélik, vagy kezöket vágatják le és szemöket szuratják ki. Még a gyerekeket is megbotoztatják, de ilyenkor egy chirurgus vigyáz fel, nehogy a gyermek nyomorék maradjon, mert ez esetben munkaképtelenné lenne s az urakat pedig a jobbágyoknak kell táplálniok, mint a munkás méhnek a heréket. A hol a hóhér nem működhetett, ott más gyikolásmódot találtak ki az urak. Igy Enyeden a börtönhelyiségeket füsttel megtöltötték, miután minden nyilást megtömtek. Igy pusztult ott el aztán 300 román jobbágy. Berehesen az akasztófát egyenesen az oláh templom ajtajában állították fel.

Miután Hóra megtudja Kloskától, hogy a császár 1000 forintot tűzött ki fejökre s hogy a vladika (püspök) a papságot utasította, hogy a népet jó tanácsaival vonja el a lázadó vezérek mellől, azt mondja: Ha mi hazudunk és csalunk, miért nem mondja meg ő, a szent vladika az igazságot a császárnak, mert ő levén a fej, tudnia kellene, hogy miként uralkodik a magyar a románokon. Vagy az tetszik a szent vladikának, hogy a *román saját országában koldus legyen* és ősi templomának ajtajába a magyar akasztófát állítson? És talán ez akasztófát tömjénnel még meg is szentelné? O villam, miért nem csapsz bele a füstölőbe, melyet kezében tart! — Végül harczra határozza el magát a hallottak után és felkiált: Véres harcz! Ez az én tanácsom! És ti, a kiket lehurrogatnak saját tűzhelyeiteknél, kiket elűznek

barázdáitokból és rabok vagytok saját országotokban, siessetek fegyvert fogni. Hegytetőről-hegytetőre, bérczről-bérczre szólaljon meg a kürt és mint az ég felhői s mint a tenger hullámai, oly szörnyűségesen jőjjetek az élethalál-harczra! — Ekkor Nutzu megjelenik a katonákkal és Hórát társaival együtt elfogják.

Az ötödik jelenet a vesztőhelyen foly le, mielőtt Hórát és társait kihozták volna ide.

Kosztán pópa: Nem azért jöttünk ide, hogy idegen kínokban gyönyörködjünk, hanem a kapitányaink iránt érzett szeretet vezérelt ide. Nevezzék őket azok tolvajoknak, gyujtogatóknak, minket ez nem fog tévedésbe ejteni. *A román mint szenteket fogja őket tisztelni* s ha életökben velük voltunk, maradjunk velök a halálban is. És mikor az ellenség látni fogja, hogy a nép nem hagyja cserben vezetőit, tudjátok meg, tisztelni kezd minket is. Azért tehát maradjunk itt. — Majd tovább folytatja: — Rabként akarsz élni hazádban?! Hát tedd öledbe kezedet! De ha meg akarsz szabadulni a rabságtól, harczolj! A hol nincs küzdelem, ott nincs is élet!

Az utolsó jelenetben Hóra a vesztőhelyre érkezik. Kemény báró felolvassa a halálos itéletet s azután felszólítja az elitélteket, hogy élve a törvény adta kedvezménynyel, kérjenek kegyelmet. Minketten kijelentik, hogy nem kell kegyelem!

Hóra: Tanúm az égi atya, hogy nem rablás és pusztítási vágy ösztökélt felkelésre, hanem *jogunk, melyet egy idegen faj elrabolt és a szegény román bánata és kínja. Mikor jogodat szép szerével nem nyerheted meg: végy fegyvert kezedbe és a fegyver neked jogot ád!* Igy hangzik az ősi törvény rendelése és létünkért való harczunkban legalább e zordon törvény a mi részünkön volt. De nektek — feleljetek — mi áll a részeteken, mikor így elitéltek? Vajjon mi vagyunk-e az okai, hogy Erdélyben a jog helyett a tűz és a kerék, a törvények helyett az akasztófa és a karó uralkodik s hóhér van ott, hol birónak kellene lennie? Hitet, nyelvet . . . . mindent eltöröltök. . . . . . Tekintsetek e szegény népre, a mely széttépve a rabság körmeitől s űzetve tőletek kiméletlenül a kétségbeesés utjára, erővel akart magának igazságot szerezni és most kutatjátok minden tévedését, melyet vak dühében elkövetett — és ti, Ő felségének nagy tanácsadói, miért

nem követtétek ezt a népet keserves életutjain, fájdalmában és szenvedéseiben?! Miért nem néztetek be csak egyszer is szűk házikójába? Ott, kalibájában a fekete föld ölén, a hol ti egy oly életre kárhoztattátok, a hol még a legnagyobb égi ajándéktól, a nap szelid fényétől is meg van fosztva, — ott megtaláltátok volna felkelésünk kulcsát is ...... (a nemesekre mutatva). Ha ti nem lettetek volna árulók, ez a nép nem vétkezett volna. De ti elhagytátok, eladtátok, elárultátok és magára hagytátok szegény fejét s így jutott el egész a lázadásig. És most feleljetek, ki a nyomorult?!

Hóra végső szavai, mikor Kemény intésére, hogy hangját elnyomják, megharsan a trombita és megperdülnek a dobok — a következők: — Hah! Rajta! Fujjátok, hadd remegjen meg a levegő! A román faj ébredését nem nyomja el a hóhér, az akasztófa, sem pedig a dobok pörgése! Rajta! Fujjátok!

Kosztán pópa: *Ti a román fajnak szent mártirjai elbuktatok: de az eszme felmagasztosul!*

Az erdélyi románság mozgalmainak történetirója Baritiu 1884-ben magát védelmezve, a nagyszebeni sajtóbiróság előtt e fenyegető szavakat mondotta: „A magyar kormány Hórától és Kloskától való félelmében követelte a román gör. keleti egyházi kongresszus elnapolását. Mi azonban azt kérdezzük, hogy mit fog tenni a kormány akkor, hogy ha azoknak szelleme csonttá és hússá testesül s három millió nevében visszaköveteli majd az elrabolt jogot és szabadságot, de nem a kormánytól, hanem egyenesen az elfelejthetetlen József dédunokájától, a ki mint amaz, másodízben is megparancsolandja majd a román népnek a rabságtól való fölszabadítását?!"

A mai román nemzetiségi politika végső és titkos czélja, hogy ennek a képzeleti és eposzi Hórának s társainak szelleme hússá és csonttá testesüljön! . . .

II.

A ROMÁN NEMZETISÉGI ESZME KIFEJLŐDÉSE.

I.

Az 1790—91-iki országgyűlés.

II. József császár eltörli Erdély nemzeteit és behozza a német hivatalos nyelvet. Ez intézkedések hatása a szászokra. Kisérletek a régi alkotmány visszaállítása érdekében. A szebeni kérelem. E kérelem létrejövésének története. A kérelem tartalma és sorsa. A magyarországi megyék kérvényei. II. József császár elhatározásában ingadozni kezd. Az 1789-ki bécsi értekezlet. A császár visszavonó rendelete. Halála. II. Leopold trónra lépte és köriratа. Az erdélyi országgyűlés összehivása.

1784. julius 3-án adta ki II. József császár azt a nevezetes rendeletét, melylyel az erdélyi három nemzetet, mint politikai és közjogi faktort, megszüntette s a magyarok, székelyek és szászok földének külön területi önállóságát eltörölve, az egész országot *tizenegy* uj megyére osztotta fel. A császári rendelet indokolásából világosan kitetszik, hogy a császár azért szakított ily rögtönözve és erőszakosan Erdély közigazgatási multjával, hogy a közigazgatás központositása és egyöntetűsége mellett az eddigi nemzeti és politikai ellentéteket is egyszersmindenkorra megszüntesse.[1]) Egyidejüen ezzel azt is elrendelte, hogy ezután a hivatalok vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül töltessenek be az arra legalkalmasabb egyéniségekkel s hogy az érdemes szász patriciusok közül a legérdemesebbeket dijtalanul magyar nemességre is ajánlhassa a kormányszék, hogy a nemesség hiánya ne szolgáljon nekik akadályul arra, hogy az eddigi magyar vármegyék területén is bármely hivatalra alkalmazhatók legyenek.

[1]) „Zur Aufhebung der bisher in der politischen Verwaltung des Grossfürstenthums Siebenbürgen bestehenden Verschiedenheiten und Ausrottung des damit verknüpft gewesenen Nationalhasses."

Ez, Erdély egész eddigi politikai szerkezetét és alkotmányát teljesen átalakító rendeletet épen két hónappal előzte meg az a másik híres rendelet, mely hivatalos nyelvvé Erdély minden forumánál a német nyelvet tette. E két rendelet után bátran és tartózkodás nélkül el lehetett mondani, hogy Erdély önálló alkotmánya, melynek idáig szilárd és rendithetetlen biztositéka volt a Leopoldi diploma, nem létezik többé. Gondolhatni, hogy József császár ez erőszakos reformjai minő lesujtó és elkeseritő hatással voltak Erdély mind a három eddigi nemzetére. A szászok végveszedelmöket látták bekövetkezni a szász nemzetnek, mint politikai és közjogi faktornak megszüntetésében. A szász nemzeti archivum eltörlését és a kormányszéki levéltárba való beosztását pedig úgy tekintették, mint a nemzet szellemi kincsének és politikai jogai történelmi tanubizonyságának elrablását; a concivilitas [1]) kimondását, mint depossedációjok szomoru kezdetét.

Hogy a magyarok és székelyek elégedetlensége még nagyobb volt, azt fölösleges fejtegetnünk. Miután országgyülést nem tartottak, az elégedetlenség nyilvánosan és politikailag számba vehető formában egyedul csakis a megyei gyüléseken nyilatkozhatott meg. Már 1786-ban több megye elhatarozta, hogy kérelmezni fog a császárnál Erdély régi alkotmányanak visszaállitásáért. A szándékba vett tervnek azonban nem volt semmi sikere. Több sikere volt a következő 1787-ik évben egy Bethlen Pál gróf és Dániel bárótól kezdett magan jellegu mozgalomnak. Miután ez évben még megyegyüléseket sem tartottak, egy kérvény elkészitésére és beadására társadalmi uton tették meg a szukséges lépéseket. 1787. szeptemberében, mikor Bánffy kormányzó távol volt Szebentől, gróf Bethlen Pál, Báró Dániel, Báró Kemény Simon és Rosenfeld Frigyes kormányszéki tanacsos értekezletet hivtak össze, melyen egy kérvénytervet készitettek s elhatározták, hogy sok ezer aláirással ellátva, fel fogjak terjeszteni a császárhoz. Az aláirások gyujtésére a mozgalom kezdői a tarsas összejöveteleket, családi unnepeket, névnapokat.

[1]) Hogy a szászok földén a nem szászok is birhassanak ingatlan vagyonnal.

lakodalmakat, keresztelőket, temetéseket stb. használták fel. Bécsben megtudták, hogy Erdélyben mi készül s hogy a kérvény felterjesztését megakadályozzák, Bánffy kormányzót utasították, hogy erre vonatkozóan tegye meg a szükséges intézkedéseket.[1]) Bánffy — bár neki volt szánva a kérelem átadásának szerepe — kijelentette, hogy nem vállalkozik a kérvény felküldésére, sőt a kormányszéki hivatalnokokat, a megyei tisztviselőkkel egyetemben el is tiltotta a kérvény aláirásától. Mindazonáltal a kérvény mégis elkészült, úgy hogy a kanczellária már november 21-én a császár elébe terjeszthette annak német kivonatát.

E kérvény bevezetésében mindenekelőtt azt hangsúlyozzák az erdélyi nemesek, hogy változtatásokat az ország politikai szerkezetében egyedül csakis a nép beleegyezésével lehet tenni, mert ő ismeri legjobban a javára szolgáló eszközöket s az ország alaptörvényei értelmében joga is van részt venni a törvényalkotásban. Azután indokolják részletesen e jogukat s idézik a császár azon nyilatkozatait, a melyekkel ezt a jogukat maga is elismerte. Azután felsorolják a kormány mindazon mulasztásait és intézkedéseit, a melyekre vonatkozóan panaszkodnak.

Panaszaik a következőkbe foglalhatók össze: 1. 1762 óta nem tartottak országgyűlést; 2. az alkotmányszerű hivatalok többjét megszüntették; 3. ujításokat hoztak be a közigazgatásba és ujra felosztották az országot, még pedig a nemzetekre való tekintet nélkül; 4. egyenjogusították az eddig csupán csak megtűrt nemzeteket; 5. megszüntették a vármegyék autonomiáját; 6. behozták hivatalos nyelvül a németet. Megjegyzik azonban, hogy semmi kifogásuk sincs az ellen, hogy a feliratok a császárhoz és a császár rendeletei ezentúl is németül legyenek írva; 7. a paraszt-lázadás, a mennyiben a Hóra-lázadás okai: a nemesség tudta nélkül kezdett katonai összeirás, a földesurak ellen folytatott vizsgálatok, a hamis vádaskodók büntetlensége, a halálbüntetés eltörlése voltak. Ez utóbbi következtében a börtönök telve vannak, a honnan a bűnös parasztok megszökdösnek és az erdőbe vonulva, rablókká lesznek s ezért meg kell szüntetni az urak cselédjeinek felfegyverzésére vonatkozó tilalmat;

[1]) *Hock* „Der österreichische Staatsrath." Wien, 1871. II. H. 191. l.

8. kifogást tesznek a jobbágyok szabad költözése és az urbér ellen is. Ez utóbbi nem bántaná annyira a földesurakat, ha nem abban az időben adatott volna ki, mikor még a Hóra-lázadás nem volt egészen elnyomva, mert azt most a jobbágyok úgy tekintik, mint jutalmukat a lázadásért. Sulyosnak tartják az 1787. május 12-én kibocsátott korcsomárlási rendeletet is; 9. panaszuk van a saecularizált egyházi tized visszavétele ellen is, mert ha a kincstár erre igényt tart, érvényesítse azt pör, ne pedig erőszak utján; 10. helytelenítik a nevelőintézetek (convictusok) megszüntetését, mert az ifjúság elveri az ösztöndijakat s azután nincs miből megélnie s e miatt a végzett emberek száma már csökkenőben van; aztán ez ösztöndijakat a rendi állapotra való tekintet nélkül osztogatják. Az elemi iskolák vezetését az anyanyelv elnyomására és kárára idegenekre bízzák; 11. kifogásaik vannak azon előkészületek ellen, a melyeknek czéljok minden adóterhet a birtokra háritani és az adózást a rendek beleegyezése nélkül is megszabni; 12. kifogásolják azt is, hogy az ujonczállításnál a szokásos *verbunk* helyett az összeirást állapították meg s az ujonczok előállítását a földesurak kötelességévé tették; 13. tiltakoznak az ellen is, hogy a jogszolgáltatást a nemesek nyilvános gyülekezete helyett alárendelt biróságokra bizták; 14. tiltakoznak az uj perrendtartás és az illetékek ellen s kivánják, hogy visszaállítsák a régi jó és az ország szokásaihoz simuló törvényeket, mert megbotránkoztató dolog, hogy az új büntető törvénykönyv a nemes embert ugyanazon eljárás alá fogja s ugyanazon büntetésben részesiti, mint a parasztot. [1])

Az erdélyi nemesség e kérvénye hosszas vitatkozás és eszmecsere okozója lett az erdélyi kormányszék, az udvari kanczellária és az államtanács között, míg végre 1789. augusztus 20-án a császár e bürokratikusan rideg megjegyzéssel vetett véget minden további vitatkozásnak: *Irattárba teendő*! De e rideg elutasító végzés ellenére is egyike volt a nemzeti akarat ama nyilvánulásainak, melyek előkészitették azt a válságot, melyből „Magyarország és Erdély megnyugtatása származott."

[1]) *Dr. Ferdinand von Zieglauer*: Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen in der Zeit Joseph's II. und Leopold's II. Wien, 1881 53. l.

Ama nagyszámú kérvények, melyeket 1788 késő őszén a magyarországi megyegyűlések egymás után terjesztettek fel a császárhoz, kezdették a nagy reformátor elhatározását megingatni s kételkedését a tekintetben egyre erősebbé tenni: vajjon a nemzet akarata ellenére, egyedül absolut hatalmánál fogva képes lesz-e nagyszabású reformterveit a magok teljességében megvalósítani?

1788 végén még azt a javaslatot, hogy hivassék össze a magyar országgyűlés, azzal a megjegyzéssel utasította vissza, hogy „sem az idő, sem a körülmények nem alkalmasok egy országgyűlés tartására s azért ez előterjesztést egyszerűen csak tudomásul veszem.“ [1]) 1789 vége felé már Bécsbe egy tanácskozást hívott össze, melynek feladata volt, megjelölni azokat az eszközöket, melyekkel Magyarország és Erdély lecsendesíthető lesz. Ebben a tanácskozásban Erdély kormányzója, gróf Bánffy is részt vett. 1790 január 30-án fogadta el a császár e tanácskozás határozatait s adta ki február 4-én híres visszavonó rendeletét. Erdély rendjeit már előbb, január 28-ról értesítette erre vonatkozó elhatározásáról. „A közigazgatásban ujításokat kezdettem, de azzal a szándékkal, hogy ezek az általános jólétet emelni fogják és abban a reményben, hogy a nép közelebbi vizsgálat után meg fog velök barátkozni. De arra a meggyőződésre jutottam, hogy a nép a régi állapotokat jobban szereti és boldogságát abban keresi és találja s azért én kivánságának engedve, ujra érvényeseknek nyilvánítom azt a közigazgatási szervezetet, melyet trónralépésemkor érvényben találtam . . . . és kinyilvánítom, hogy a törvényhozó hatalom továbbra is a rendek és a fejedelem között megosztva maradjon és a rendek örök időkig csorbitatlanul fennmaradjanak.“

E rendelet kibocsátása után három héttel József császár már nem volt az élők között. Utódja, II. Leopold 1790 márczius 14-ről kibocsátott köriratában nemcsak trónralépését jelezte, de egyuttal biztosította is az erdélyieket, hogy nemcsak megtartja bátyjának január 28-iki patensében tett azon igéreteit, hogy Erdélynek régi alkotmányát visszaállítja, hanem egyuttal május

[1] *Hock* Der österreichische Staatsrath. 200. l.

1-ig ezt tényleg vissza is akarja állítani, sőt augusztus hóban a rendeket is össze fogja hívni egyrészt hódolat-tételre, másrészt pedig azért, hogy az ország politikai ügyeit alkotmányos tárgyalás alá vegyék.

a) Az unio.

Késedelem az országgyülés összejövetelében. II. Leopold b. Rall altábornagyot nevezi ki királybiztossá. B. Rallhoz irott levelének az unióra vonatkozó részletei. Az unio történeti előzményei. Mi keltette ujra életre az unio gondolatát? B. Bornemissza inditványa az unióra vonatkozóan a hódoló felirat kapcsán. Az ekkor folyt vita ismertetése. Ki hozta napirendre az uniot? B. Bánffy György kormányzó szerepe az unio-ügyben. Unio és unioellenes párt. Az unio ügye érdemileg a kanczelláriák szétválasztásának tárgyalásával tétetik tanácskozás tárgyává. Az unio-bizottság kiküldése. E bizottság elkészíti munkálatát. E munkálat ismertetése. Országgyülési megvitatása e munkálatnak. Pontonként való tárgyalás. A háromszéki követek és a szász nemzet magatartása az unio-ügyben. A küldöttség tárgyában folyt vita. Az erdélyi kanczellár közbelépése leveszi az unio kérdését a napirendről.

Némely, itt nem tárgyalható okok miatt az augusztusra kilátásba helyezett erdélyi országgyűlést csak deczember hó 12-re hívták össze s miután a téli rosz időjárás miatt a követek csak bajjal és elkésve érkezhettek meg Kolozsvárra, tényleg deczember 21-én nyilt meg. E magában véve is nevezetes országgyűlés tárgyai és határozatai között nem egy van olyan, mely részint okbeli összefüggésben van a román nemzetiségi politikai törekvések fejlődésével, részint pedig kezünkbe adja a kulcsot egy-egy később felvetődő kérdés vagy jelenség megoldásához.

Ez országgyűlésre királyi biztosul II. Leopold *Rall* altábornagyot, Erdély főhadparancsnokát nevezte ki. November 5-én egy bizalmas levelet írt neki, melyben tájékoztatás végett a legszigorúbb bizalmassággal közli vele, hogy „tudomása szerint az erdélyi rendek közül némelyek azzal a gondolattal foglalatoskodnak, hogy Erdély nagyfejedelemsége Magyarországgal egyesíttessék.“ Miután ő ez egyesítést több tekintet miatt soha meg nem engedheti, aztán meg nem is akarja, utasítja Rall altábornagyot, hogy „kellő módon, kéz alatt minden segédeszközzel hasson oda, hogy a rendek ilyen javaslattal fel se lépjenek, vagy ha fellépnek, hát attól önkényt elálljanak.“ Hogy Rall

altábornagy „kitünő szolgálati buzgalmával" és „ügyességével" kéz alatt vagy nyilvánosan mit tett arra vonatkozóan, hogy a rendek az unio gondolatával fel se lépjenek, nem tudjuk, — de annyi bizonyos, hogy a rendek e gondolattal nemcsak felléptek, de az erre vonatkozó eléggé hosszas tanácskozások alatt absolute semmi kedvet sem mutattak az attól való elállásra.

Miután a román nemzetiségi politikusok programmjában és politikai nyilatkozataikban s panaszaikban Erdély Magyarországgal való unioja oly előkelő helyet foglal el, kötelességünk e kérdés történeti fejlődésével is egy kevéssé részletesen foglalkozni.

Az unio gondolata először az 1741-iki pozsonyi koronázó országgyűlésen vetődött fel. *Pietro Andrea Capello*, velenczei követ, ki az országgyűlés tartama alatt Pozsonyban időzött, erről jelentésében a következő szavakkal emlékezik meg: „Nagyon messzire menő nyakassággal és a királynő nagy engedékenységével visszaélve, azt követelték, hogy Erdélyt Magyarországgal egyesítettnek s azzal egybefoglaltnak jelentse ki. Rövid, hatásos és találó volt ő felségének válasza: Nem tehet eleget e kivánságnak, mert tudja, hogy Erdélynek Magyarországgal való egyesítése igazságtalanság volna." [1]) Ezért az 1741-iki XVIII. törvényczikkbe nem is került több belé, mint az a kijelentés, hogy Erdély tagja a magyar szent koronának s hogy ő felsége és utódai, mint magyar királyok birják és uralkodnak ez országon. József császár saját fejedelmi hatalmánál fogva czentrálizáló terveinek következményeképen egyesítette a magyarországi és erdélyi udvari kanczelláriákat és ily módon Erdély és Magyarország unioját a kormányzat legfelső fokán végre is hajtotta. Magától értetődik, hogy József császárt ez intézkedésében nem azok a motivumok vezették, a melyek az uniót sürgető magyar politikusokat, de azért e hatalmi intézkedésével oly statusquot teremtett, melyet fenntartani érdekükben állott azoknak, kik Erdély Magyarországgal való unioját helyesnek és szükségesnek itélték.

[1] *Arneth*. „Maria Theresias erste Regierungsjahre." Wien, 1863. I. k. 315. l.

Az erdélyi rendekben épen József reformjai keltették és erősítették meg még jobban az unio szükségességének gondolatát. Látták ugyanis, hogy mily könnyű volt a hatalomnak Erdély régi alkotmányát alapjából felforgatni s hogy ez többé ne történhessék, az erősebb Magyarországgal való szövetségben kerestek biztositékot. A II. József halála után tartott megyei gyűléseken 1790 nyarának folyamán több izben szóba került, vita és határozathozatal tárgya lett az unio. Junius havában több magyar megye és székely szék közgyűlése felszólítást intézett az unio tárgyában a Pozsonyban ülésező magyar országgyűléshez, de, meg kell jegyeznünk, hogy ez átiratok az uniot nem a mai formájában, nem a teljes beolvasztásban kérték, hanem csak „azon közelebbi összeköttetést, mely eredetileg fennállott s ezt is Erdély külön szabadságainak megóvásával, a minek az inaugurális diplomában és a királyi esküben is kifejezést kell találnia.[1])

Az 1790—1-ki országgyűlésen az unio kérdése a január 18-ki ülésen vetődött fel, mikor a hódoló feliratról folyt épen a vitatkozás. Báró Bornemisza azt az inditványt tette, hogy ebben a feliratban az erdélyi kanczelláriának a magyarországival való egyesítését már csak azért is okvetetlenül meg kell említeni, nehogy Bécsben szétválaszszák a kanczelláriát, még mielőtt a kanczelláriák egyesítése napirendre kerülne az országgyűlésen. Báró Kemény Simon, támogatva Bornemisza inditványát, hozzátette még azt is, hogy az egyesítés még azért is kivánatos, mert Erdély a magyar koronához tartozik és a magyar törvények is nyilván kifejezik, hogy Magyarország és Erdély között a jog és a törvények kölcsönös védelmezésének czéljából „bizonyos unio" van, melyet a kanczelláriák egyesítése nélkül nem lehet fentartani. *Nemes* János gróf, háromszéki fő királybiró a székely képviselők egy részével és a szász nemzettel együtt a leghevesebben ellenezte a kanczelláriák egyesítését. A szászok azt állították, hogy most — így mellékesen — ez egyesítés szóba sem kerülhet

[1]) Actenmäszige Darstellung der ungarischen und siebenbürgischen Landtagsverhandlungen über eine Vereinigung des Groszfürstenthums Siebenbürgen mint dem Königreiche Ungarn. Von Joseph *Trausch*. Kronstadt. 1866. 7. l.

s még kevésbbé hozhatnak erre vonatkozóan valami határozatot, mig a kanczellária kérdése napirendre nem kerül.

B. Kemény Zsigmond az 1790/1-ki országgyűlés reform-mozgalmairól irva, azt állítja, hogy az uniot II. Leopold maga pendítette meg először, a kir. előterjesztésekben egyenesen felszólítván Erdély rendjeit, hogy az egyesülés keresztülvitele tárgyában készítsenek tervet és terjeszszék a trón elé. Hogy II. Leopold hogyan vélekedett az unioról, azt láttuk a Rall altábornagyhoz irott bizalmas leveléből. Az unio az erdélyi közvélemény kedves eszméje volt ez időtájt s ha már egyes személyt akarunk felvetőjeképen látni minden áron, ez a czím inkább Bánffy György kormányzót illeti meg, ki — mint B. Kemény Zsigmond maga is mondja — nagyon vágyott a régi erdélyi vajdák rangjára. Mellékesen megjegyezve, az erdélyi vajdai méltóság visszaállításának gondolata szintén a József császár ideája volt. „Vissza akarom állítani — irja az udvari kanczelláriának — az erdélyi vajdai méltóságot úgy, a mint volt hajdanában Erdélynek a magyar királyságtól való első elválása ideje előtt és ujra behozni, hogy az a kormányzói hivatallal össze legyen kötve s az a Corpus Juris P. I. tit. 94. rendelése értelmében a magyar birodalom bárói között elfoglalja a negyedik helyet."

Magán az 1790/1-ki országgyűlésen az unio kérdésében két párt volt. Egyik a Bánffy György oldala mellett álló unio-párt, a másik pedig az erdélyi kanczellárságra igényt tartó s erre Bécsben már is kiszemelt gróf Teleki Sámuel unio ellenes pártja. Érdemileg az unio a kanczelláriák egyesítésének kapcsán három héttel később, február 11-én került napirendre. Megint Bornemisza báró hozta szóba és Kemény Simon báró támogatta Bethlen László gróf, Cserey főjegyző társaságában. Ellene voltak Nemes János és Donáth háromszéki követ kivételével, a székelyek és a szász nemzet. Az ülés zajos, sőt viharos jelenetekben sem volt szegény. Különösen heves vitatkozás tárgya volt Nemes János az a tette, hogy az unio ellen aláírásokat gyüjtött. Az ülés azonban az unionisták győzelmével végződött, a a mennyiben az unio tervének kidolgozására egy bizottságot küldöttek ki.

Az unio-bizottság elkészítvén a rábizott munkálatot, februá

22-én terjesztette elő elaboratumát, mely a következőket tartalmazta:

1. Bevezetésül vázolta Erdély viszonyát Magyarországhoz a három történeti korszakban és a szerződések alapján azt igyekezett bizonyítani, hogy Erdély úgy a vajdák korszakában, mint a nemzeti fejedelmek és a Habsburg-házi uralkodók idejében Magyarországgal bizonyos egyesülésben volt.

2. Azon feltételeket, melyek alapjául szolgálhatnak a kötendő unionak, és pedig: α) Ha a Habsburg-ház esetleges teljes kihalása után a királyválasztás joga visszaszáll Magyarországra, az esetben az erdélyi rendek is gyakorolni fogják szabad fejedelemválasztó jogukat. β) Minden magyar király köteles trónra lépésekor a magyar inauguralis diplomával egyidejüen, a Leopoldi diploma mintájára, Erdély számára is kiadni egy ilyen diplomát és nemcsak a királyi esküben kell megemlékezni Erdély külön jogai megőrzéséről, hanem a magyar rendek külön törvénynyel is tartoznak biztosítani Erdély municipialis alkotmányát, a három nemzet és a négy vallás jogait és szabadságait. Azonkivül a magyar országgyűlés tartozik a Leopoldi diploma teljes értékét és érvényességét elismerni. γ) A kormányzó régi vajdai minőségében a három nemzet és a négy vallás tagjai közül választott négy erdélyi követtel meg fog jelenni a magyar országgyűlésen, de ott semmi olyasba nem fog bocsátkozni, a mi kivül áll megbizatásuk körén. Másrészt meg a magyarországi rendek sem kényszeríthetik semmi ilyenre őket s akaratok és beleegyezésök nélkül az ország teljes bekeblezését sem indítványozhatják. δ) A kanczellária erdélyi tanácsosai úgy tekintetnek, mint a kormányszék tagjai s azért tartoznak ennek utasításait követni és az esetben, ha a király valami törvénytelen dolgot rendelne el, a magyar tanácsosokkal egyetértően az ellen indokolt felterjesztést tenni. Ha pedig ellentét támad köztök és a kormányszék között, kötelesek okaikat előadni s egyebekben a kormányszék véleményéhez tartani magokat. Azonkivül külön iktató és kiadóhivatal szervezendő a kanczellária erdélyi osztálya számára. ε) Az erdélyi kanczellária tanácsosai tartoznak esküt tenni a magyar törvényekre és kiváltságokra, a magyar tanácsosok pedig az erdélyi törvényekre. ζ) Az udvari kanczel-

lária jövőre nem fog forumképen szerepelni az erdélyi igazságszolgáltatásban, hanem e tekintetben a gubernium fog mint forum revisorium véglegesen dönteni.[1])

Mikor az unio-bizottság ez elaboratumát felolvasták, Kemény Simon báró azt indítványozta, hogy az országgyűlés magáévá téve az elaboratumot, határozza el, hogy ezt egyidejüen felterjeszti nemcsak Ő felségéhez, de a magyar országgyűléshez is. Indítványát támogatta Cserey főjegyző is, ki megjegyezte egyuttal azt is, hogy az unio ügye ezennel bevégzettnek tekintendő. A háromszéki követek azonban, Donáth György kivételével, azon nézetöknek adtak kifejezést, hogy utasításuk értelmében főkirálybirájuknak, Nemes János grófnak távollétében semmi ilyesmibe bele nem mehetnek. Az uniot pártoló Donáth György azt a megjegyzést tette, hogy a mit társai állítanak, egyszerüen nem igaz. Kemény Simon pedig azt vitatta, hogy ha ez igaz is, még abban az esetben sem képezhet akadályt, mert Nemes Jánosnak kötelessége volna jelen lenni.

Még ez a vita jóformán be sem végződött, mikor a nagyszebeni polgármester a szászok nevében azt kérte, hogy e fontos dolog tárgyalását halaszszák el másnapra, hogy véleményét a szász nemzet erre vonatkozóan irásban terjeszthesse be. Eleinte a szászok e kérését nem akarták teljesíteni, azt állítván, hogy a szász comes már megadta beleeggyezését és hogy odaigérték nemzeti pecsétöket is mind az Ő felségéhez, mind pedig a magyar országgyűléshez küldendő felirat számára s hogy az unio-bizottságban a szászok is képviselve voltak. Hosszas vitatkozás keletkezett, úgy hogy az idő előhaladottsága miatt, határozathozatal nélkül kellett az ülést berekeszteni s a tárgyalás folytatását a következő ülésre halasztani.

Az unio ügye szóba került a következő (február 25-iki) ülésén is, de érdemlegesen mégis csak márczius 1-én folytatták, mikor a rendek kérelmére e fontos ügy tárgyalására a kormányzó is megjelent az ülésen.

Az unio-bizottság elaboratumát most pontonkint vették tár-

[1]) *Ferdinand von Zieglauer*: Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen in der Zeit Joseph's II. und Leopold's II. 249. l.

gyalás alá. Az 1. pontot azon részében, hogy Erdélyt a fejedelem, mint Magyarország királya bírja, mint magától érthető teljesen alkormányos dolgot és a 2. pontot, hogy a Habsburg-ház kihalása után a fejedelemválasztás joga visszaszáll az erdélyi rendekre, mint fölöslegest és mint olyat, mely az uralkodóház tagjainál kedvetlenséget támaszthatna s így az uniot is esetleg meghiusítaná, elejtették. A második pontot holmi lényegtelen stiláris módosítással elfogadták.

A harmadik pontnál, mely azt követelte, hogy a koronázás alkalmával a király a koronázási oklevéllel egyidejüen a Leopoldi diploma mintájára Erdély számára is adjon ki egy diplomát, részletesebb vita támadt. A szász comes kijelentette, hogy a rendek ne kivánjanak egyebet, mint Erdély eddigi alkotmányának sértetlen fennmaradását és csak arra törekedjenek, hogy a Leopoldi diploma változatlanul maradjon. Miután a legtöbb szónok körülbelül ez álláspont felé hajlott, elhatározták, hogy e pontot csak általánosságban olyképen fogalmazzák, hogy Ő felsége a koronázáskor kegyeskedjék Erdély számára is kiadni egy külön diplomát.

A negyedik pont tárgya az volt, hogy az erdélyi országgyülés magát a kormányzóval és négy küldöttjével képviseltesse a magyar országgyülésen. Hosszas és nagyon szétágazó vita indult meg e tárgyban s miután nem tudtak eredményre jutni, az idő előhaladottsága miatt a tárgyalást másnapra halasztották, a mikor e pontot oly módosításában fogadták el, hogy csak a koronázó országgyülésre fognak küldöttséget meneszteni s hogy a kormányzó a magyar országgyülésen az őt megillető helyet foglalja el.

Az 5. pontnál a vita a körül forgott, hogy ha a kanczelláriák egyesítve maradnak, minő feltételek mellett történjék az egyesítés? Kemény Simon abban a véleményben volt, hogy ha már egyszer elhatározták az egyesülést, akkor az egyesülésnek valami látható kifejezést, valami *signum unionis*-t kell adni, ez pedig semmi egyéb sem lehet, mint a két kanczellária egyesitése. A nagy-szebeni polgármester kijelentette, hogy a szász nemzet a kanczelláriák egyesitésébe semmi szín alatt sem egyezhetik bele. És midőn ennek okát kérdezték, Heydendorf Mihály, medgyesi

polgármester a következő feleletet adta: Igaz ugyan, hogy Erdély a magyar koronához tartozik, de az is bizonyos, hogy teljesen önálló ország s azért egy más országtól való függésnek még csak nyomát is kerülni kell. A kanczelláriák egyesítése pedig látható jele volna e függési viszonynak, a mi elkerülhetetlen dolog is, ha egy kisebb ország dikastériuma egyesíttetik egy nagy királyságéval. Kétségtelen az is, hogy a magyar tanácsosoké lesz mindig a szavazatok többsége s így ők is fognak dönteni minden egyes esetben. Aztán mit is remélhetne ezektől egy oly ország, melynek egész alkotmánya a három nemzet és négy vallás rendszerére van felépítve, mikor ezek e rendszert nem ismerik és mikor ezek valószinűen minden egyes kérdést csakis saját országuk alkotmányának és törvényeinek szempontjából fognak megitélni. Miután nemcsak a szászok, de a magyarok és székelyek közűl is többen, mint Zeyk kormányszéki tanácsos, Teleki Lajos gróf és Türi főjegyző, körülbelül hasonló véleményben voltak, Kemény Simon egy közvetítő indítványt tett, a mi az volt, hogy a kanczelláriák egyesíttetnek ugyan, de az egyesített kanczellária keretén belől két szekcziót: egy erdélyit és egy magyarországit szerveznek, a melyek csak a világosan közös ügyekben tanácskoznak együtt, minden tulajdonképen való erdélyi ügyet az erdélyi kanczellária fog eldönteni. Miután ezt az álláspontot a szászok is magokévá tették, ez a pont ilyen formulázást nyert.

Az utolsó pont az volt, hogy a pörökben az utolsó felebbviteli forum jövőre nem a kanczellária lesz, hanem a kormányszék kebelében fognak felállítani egy *forum revisorium*-ot. Ez ellen a székelyek foglaltak állást azon kijelentéssel, hogy a székelységnek ősi joga, hogy pöreit, különösen örökösödési esetekben a király elé vihesse. Ez okból e pont csak röviden és általánosságban érintetett a teendő felterjesztésben.

Mikor Cserey főjegyző kidolgozta az Ő felségéhez és a magyar országgyüléshez küldendő felterjesztéseket, hosszas és szenvedélyes vita keletkezett, hogy miként küldjék fel e terjesztéseket. Végre elfogadták, hogy az országgyülés saját külön futárjával fogják elküldeni. Nem szándékom az e tárgyban folyt szenvedélyes és az erdélyi régi közélet tanulmányozója előtt rendkivül nagy érdekű vitákat ismertetni, csak befejezésul azt

akarom megemlíteni, hogy mialatt Kolozsvárott az erdélyi rendek a kanczelláriák egyesítéséről tanácskoztak, Bécsben a külön erdélyi kanczelláriát felállították. Így temette el az unio ügyét jó hosszú ideig egy kormányzati fait accompli.

b) A jobbágy-kérdés.

A kir. előterjesztések 5. pontja. A magyar nemzet „úrbéri szabályzata." B. Kemény Pál külön véleménye. Az általános vita. A szabadköltözködést ellenző Bethlen László és idősb b. Wesselényi Miklós beszédei. A parasztság helyzete a mult században mindenütt Európában. Kazinczy és Berzsenyi Berzeviczyvel szemben azt hiszik, hogy a magyar jobbágynak jó sorsa van. Külföldiek erre vonatkozó nyilatkozatai. Coxe a lengyel jobbágyságról. Macmichael a romániai parasztság állapotáról. A román paraszt szegénységének fő oka a restség. Mi okozza a román paraszt restségét? Wilkinson. Istrati. Derblich erre vonatkozó nézete. Az erdélyi földesúr viszonya e miatt román jobbágyaihoz. A magyar paraszt helyzete nem anyagi, hanem jogi és társadalmi tekintetben volt súlyos. Aranka, mint a magyar patrimonialis felfogás tolmácsolója. Nézete a külföldi parasztság helyzetéről. A göttingai Staatsanzeiger nyilatkozata Aranka felfogásáról. Nem helyes korunk álláspontjából itélni meg a régi magyar socialis felfogást és viszonyokat. Az úrbéri bizottság munkálata. E munkálat tartalma. Teleki József ellenzi a jobbágyság fentartását. Teleki Mihály és b. Wesselényi Miklós pedig helyeslik. A konzervativ többség győz. A székelyek magatartása. A Derzsiesct. A kormányzó közbeveti magát a reform érdekében. Az 1792-iki 26. és 27. törvényczikk.

Ez országgyülésnek második és minket a jelen tanulmány szempontjából még az unio kérdésnél is közvetetlenebbűl érdeklő tárgya a jobbágyság szabadköltözködése volt.

A királyi előterjesztések 5. pontja a következőképen hangzott: „Mivel Erdélyben nincs egy rendszeres urbarium életbe léptetve, azt akarjuk, hogy ez urbariumot a rendek egy kölcsönös egyetértéssel hozott törvényczikkel állapitsák meg, eltörölve egyúttal a földesúr saját birtokain lakó parasztság jobbágyi állapotát, megtiltva az önkényes testi büntetéseket s biztosítva a parasztok személyes szabadságát és azt a jogot, hogy a földesúr tulajdonjogának korlátozása nélkül, szerzeményeikkel szabadon rendelkezhessenek; továbbá gondoskodni kell az adózó nép jólétéről és alkalmas eszközöket találni az adózók szegénységének legyőzésére és állapotaik javítására."

A márczius 18-iki ülésen a magyar nemzet egy „úrbéri sza-

bályzat"-ot terjesztett be, melyet azonnal tárgyalás alá vettek. E szabályzat a szabadköltözés álláspontjára helyezkedett, de azon föltétellel, hogy a jobbágy erre vonatkozóan földesurával előzetesen megegyezzék és maga helyett állítson alkalmas egyéniséget. A magyar nemzetből azonban egynehány regalista és követ ez úrbéri szabályzattal nem volt megelégedve és báró Kemény Pál az ellenzék nevében külön véleményt olvasott fel, melyben határozottan a szabadköltözködés ellen nyilatkozott. Báró Kemény Simon azt indítványozta, hogy a két indítvány adassék ki egy, a három nemzetből választandó rendszeres bizottságnak bővebb megvizsgálás és véleményadás végett. Türi főjegyző helyeselte ezt, de azon hozzátétellel, hogy a bizottság számára állapítsák meg azt az elvet, hogy az úrbér a szabadköltözködés alapján szabályoztassék-e vagy nem?

Ez indítványnak aztán az lett az eredménye, hogy azonnal belementek az általános vitába.

Először *Bethlen* László gróf szólalt fel. Azon nézetének adott kifejezést, hogy a szabadköltözködés örökre kellemetlen viszonyt fog teremteni a földesúr és a jobbágy között. Ő kora ifjuságától kezdve úgy tapasztalja, hogy a jobbágy szivesebben marad ott, a hol született és örömestebb él együtt földesurával, a kit gyermekkora óta ilyenűl ismert, mintsem csupán a szabadköltözés hiu gondolatától vezettetve, gazdaságát elhagyja és azt egy puszta telekkel felcserélje. Különben is az egyes nemzetek gyülésében kimondották, hogy mindenik külön előbb meg fogja vitatni a napirenden levő tárgyat s erre vonatkozó véleményét a többi nemzetekkel közölni, hogy így eleje vétessék a hosszas vitatkozásnak. E tárgyat illetően is hasonló eljárást kell követni.

A szabadköltözködés ellen nyilatkozott hasonlóképen b. Wesselényi Miklós is. „Irigy és rágalmazó egyéniségek — mondá beszéde folyamán — az udvar előtt szándékosan kedvezőtlen szinben tüntették fel az erdélyi jobbágyok sorsát. Az erdélyi jobbágyok pedig uraiknak semmi több szolgálatot nem tesznek, mint a mennyire a földesúr földjének haszonélvezete őket kötelezi. Ideje volna már egyszer a felvilágosult európai államokat meggyőzni arról, hogy az erdélyi jobbágyokkal sokkal emberségesebben bánnak, mint az angolok, francziák és spanyolok Ame-

rikában a magokéival, hol még az emberkereskedés is divatban van. Nézete szerint a jobbágy bizonyos személyes szabadsággal a földesúr jogainak korlátozása nélkül igen is bírhatna, csak nem abban a mértékben, mint a polgári rend szabad állapotban született egyénei. A jobbágynak szabadságában állhatna saját keresményéből birtokot szerezni és azon tetszése szerint túladni. A jobbágy helyzete és állapota azonban magával hozza, hogy viszonzásul az uraság földjének haszonélvezetéért kötelezettségeit is teljesítse, és épen azért, azt hiszi joggal, hogy ez a kifejezés: szabadkoltözködés, nem egyéb, mint chimera."[1])

A paraszt a mult század végén Európa mindenik államában bőrig le volt nyúzva s a magyar földesúrnak a tények tárgyilagos összevetése után, bizony kevés szégyenkezni valója volt, még a nyugati művelt államok földesuraival szemben is. A glebae adstrictiót a maga országaiban eltörlő Nagy Frigyes Lengyelország felosztása alkalmával, lengyel földről közel hétezer 16—20 éves leányt hurczoltatott el porosz területre s aztán adóban kivetett bizonyos meghatározott számú hold föld után egy *leányt*, egy tehenet és három aranyat. Nagy Frigyes pedig élén állott a felvilágosultság korszaka azon absolut uralkodóinak, kik úgyszólván alapját vetették meg a modern jogállamnak. Miért követeljünk tehát a jobbágyság kérdésében a mult század végének magyarjaitól olyan reformokat, melyekre a viszonyok sem megérve nem voltak, sem nem kényszerítették őket, mint épen ez idétt Francziaországban a nemességet.

„Berzeviczy — írja Kazinczy 1809. február 14-ről Berzsenyinek — egy konyvet nyomtattata ‚De indole et conditione rusticorum in Hungaria' czímmel. A parasztok nyomorúságát festi szertelen szinekkel."

„Berzeviczy ballgatag és gonosz — válaszolja Berzsenyi — . . . s tán a hornyákokról itél a magyarokra. . . A földmívelő népnek állapotja a föld minéműségétől s részint az erkőlcsi kulturától és industriától függ. Én nem látom a magyart oly nyomorultnak, mint némelyek, söt azt tapasztalom, hogy a hol a nép

[1]) *Ferdinand von Zieglauer*: Die politische Reformbewegung in Siebenburgen in der Zeit Joseph's II. und Leopold's II. 463. l.

tiszta magyar és okos, magát legkevésbbé nyomni nem engedi, az urbariumot is alig lehet vele betőltetni, hanem a hol tót vagy tóttal kevert, mivel felette ostoba, ott nyomatik. Én a mennyire ismerem a magyart, gazdag és boldog s hol nem az, vagy a földje vagy maga az oka. Tolna és Baranya hegyes részein letelepedett svábok cserép fedélű czifra házakban laknak és gazdagok, holott csak oly földet munkálnak, mely a magyaroknak nem kellett, de mivel az industriának és takarékosságnak lelkét magokkal hozták, meggazdagodtak és a legjobb földön élő régi lakosokat elérték. Hogy lehet azt nyomorult népnek mondani, a melynek egy egész fele, azaz az asszonynép, a munkát nem is ismeri, a hol a férfi is az esztendőnek felét heveréssel tölti s még sem fogy el sem kenyere, sem bora? Hány országok vannak, hol a nép tiz annyit robotol, mint a magyar az ő urának, a hol egy asszony annyit dolgozik, mint hat magyar és még sem ehetik a kolompérban is eleget, még sincs más ruhája, mint fapapucs és magától font, szőtt czondra. Dunáninnen oly nagy luxus kezdett a magyar köznépen uralkodni, hogy kénytelenek voltak a vármegyék a mesterembereket kemény parancsolatok alatt némely ruháknak készitésétől eltiltani és az emberektől a száz forintos bundákat, 70 s 80 forintos czifra szűröket, ködmeneket, 30 és 40 forintos üngöket és gatyákat a pandurok által lehasogattatni."

József császár reformjai és jobbágy pártolása, nemcsak a jobbágyság anyagi helyzetét javították meg, hanem egyuttal vágyait is felkeltették. „Úgy meggonoszult az ember a világon — irja egy 1785-iki magánlevél — a nagy békességben és gazdagságban a parasztság, kivált, hogy a felséges udvar oly pártfogója a parasztnak a földes uraságok ellen, a milyen sohasem volt és már csak módját ejthetnék, mindegyik megölné a földesurát, ámbár világ teremtésétől fogva a paraszt soha jobb gazdagsággal nem bírt, mint most, mégis felette szegényeknek deklarálják magokat, gonoszságokkal tudván, hogy inkább hisznek a parasztnak, mint a nemeseknek."[1] Engedjük meg azonban, hogy ez csak a dunántúli és a magyar alföldi magyar parasztra áll s hogy ebben is sok az extra Hungariam féle elfogultság és on-

[1] *Marczali Henrik*: Magyarország története II. József korában.

magával való megelégedés, de ha a külföldi elfogulatlan utazók véleményét vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy közülök nehányan, mint az angol *Townson*[1]) a magyar jobbágyság helyzetét a többi európai parasztságéhoz viszonyítva, irigylendőnek tartja, de egyetlen egy sem nyilatkozott a magyar jobbágy állapotáról úgy, mint az angol Coxe 1778-ban a lengyel jobbágyságéról: „A kőből és zsindelylyel födött ház azt mutatja, hogy ott jobb módú nemes lakik. Egész csapat borzas kuvasz, köztök nehány jó kopó ugatja körül kocsinkat. A munkából hazatérő parasztok majdnem a földre borulnak előttünk. Halvány ajkaikon a *dicsértessék a Jézus Krisztus* csufolódásnak tetszik. Minél inkább szemügyre veszem őket, annál kevésbbé birom elképzelni, hogy voltaképen miért dicsérik az Istent. Ételük szecskával kevert kenyér; vizet és pálinkát isznak; olyan kunyhókban laknak, a hová sohasem jut napsugár; füst és gőz fojtja az embert, öli a gyermekeket. Ilyen vaczokban a robottól elcsigázva fekszik a családapa, meztelen gyermekeivel rothadt szalmán; ott velök egy födél alatt lakik a tehén borjával, a disznó malaczaival." Vagy mint e század második évtizede végén egy utazó épen Oláhország parasztjairól: „Beesteledvén, egy kunyhóba húzódtunk meg, melynél nyomorúltabbat életében egyik sem látott közülünk. Valóságos troglodita barlang volt. Majdnem egészen nyilt és szárnyas házi állatokkal telt előtér vezetett be egy földalatti helyiségbe, melybe három lépesőn mentünk le, a hol két asszonyt és három gyereket láttunk guggolni a tűzhelyen égő rőzsevesszők mellett. Társam volt Nubiában és Egyptomban, magam is láttam Finnland, Görögország és Szicilia kunyhóit, de mind a ketten kénytelenek voltunk bevallani, hogy soha egyetlen éjszakát sem töltöttünk ennél nyomorultabb lyukban."[2])

„A föld jövedelme — mondja Montesquieu — kevésbbé függ termékenységétől, mint a lakosok szabadságától." Ha ezt a szót: szabadság, a műveltség kifejezéssel helyettesítjük, mindjárt megkapjuk a kulcsot annak magyarázatához, hogy miért volt az

[1]) Travels. 132. l.

[2]) *William Macmichael*: Journey from Moscow to Constantinople. London. 1819. 105—106. l.

oláhság Erdély azon vidékén szegény és nyomorult, hol a művelt szász jólétben uszott és a munkásabb s felvilágosultabb magyar is elviselhető anyagi existencziát tudott magának teremteni. 1786-ban Erdélyben a jobbágyság egy rosz termésű esztendő miatt, majdnem az éhenhalás állapotába jutott. József császár biztosokat nevezett ki az éhség elhárítására s ezek jóformán egyhangulag sietnek konstatálni, hogy a legnagyobb bajt az okozza, hogy az oláh parasztság tudni sem akar a munkáról s ha könnyü szerrel nem tud megélni, hát azonnal kiszökik a gyéren népesített nyelvrokon Moldvába és Havasalföldre.[1])

Az erdélyi oláh jobbágyság földesúrhoz való viszonyának vizsgálásában nem szabad szemünk elől téveszteni a román népnek úgyszólvén vele született irtózását a munkától. Wiliam *Wilkinson* Romániáról 1842-ben irott tanulmányában ezeket írja: „És végre az ember, a természet e főműve is, itt nehézkes és lágy. Nincsenek eleven érzései, nincs jellemében semmi energia, s ezért valóságos természetes irózást tanusít minden testi vagy szellemi munkától. Természetesen ez a hajlam moralis okokból is származik, de Romániában a fizikai okok is tényleg legalább annyira közbejátszanak, mint az erkölcsiek.“ E fizikai okok közé tartozik, és pedig első sorban az oláh paraszt rosz táplálkozása. „A román munkásoknak nincs annyi dinamikai erejök a munkára — írja Dr. Felix, Romania egészségügyi főfelügyelője — mint a más országokbeli munkásoknak. Oka ennek frugalis táplálkozások és túlságos böjtölésök.“[2]) Az osztrák-magyar monarchia népfajai között — írja Derblich — egy nehányan rendkivüli hiányos táplálkozásúak, és pedig a vallásos böjt miatt, melyet szigoruan megtartanak. Ilyenek a románok és a ruthének, a melyeknek ujonczai gyakran a sorozásnál megdöbbentő példáit szolgáltatják a gyengeségnek és testi erő hiányának.“[3]) Az erdélyi földesúr munkaerejének legnagyobb részét ezek a munká-

[1]) *Marczali Henrik*: Magyarország története II. József korában.

[2]) *Dr. C. J. Istrati*: O pagina din Istoria Contimporana a Romániei. Bucuresci. 1880. 227. l.

[3]) *Derblich*: Die simulirten Krankheiten der Wehrpflichtigen in Oesterreich-Ungarn. 1878. 82. l.

tól irtózó és a munkára fizikai individualitásuknál fogva egyaránt képtelen román parasztok alkották s igy könnyű elgondolni, hogy a munkaadó földesúr és a munkás jobbágy között, első sorban nem a jobbágyok politikai szabadságának hiánya tette annyira feszültté a viszonyt. A nemesség a románságot az élet gyakorlatából ismerve, nagyon jól tudta, hogy midőn terhein könnyiteni akar, nem politikai jogok megszerzésére törekedik voltaképen, mint azt a mult század felvilágosultságának theoretikus irói a magok idealis szemüvegén látták, hanem egyszerüen attól a munkaminimumtól is meg akar szabadulni, melyet az önfenntartás gondja a Maros, Szamos és a két Küküllő eléggé termékeny völgyeiben is rákényszerít az emberre, ha emberhez méltó módon meg akar élni.

Egyáltalán nagy tévedés még a régi erdélyi földesurban is kivétel nélkül parasztnyúzó és vérszopó zsarnokokat látni. Igen sokan voltak köztök, kik a koreszmék befolyása alatt őszintén szivükön viselték jobbágyaiknak jólétét és azt iparkodtak saját érdekeikkel megegyeztetni. Nemesak Kazinczy felesége ápolta a házaiknál felkeresett betegeket patikából vett szerekkel, étellel, itallal és adta oda mellét az éhes paraszt csecsemőnek, kinek anyja betegen feküdt a nádfödelű kunyhó kemény ágyán, hanem akárhány nagyúri nemes asszony, báróné és grófné is, — és igy bizonyára nem állított a valósággal ellenkezőt *Trenck* báró, midőn „*A nemes szivű magyarokhoz*" irott levelében a magyar viszonyok éles hangú ócsárlása után is úgy találja, hogy „ama nagyra magasztalt szabad Angliaországban a közember jobban nyomatik, mint Magyar- s jobban, mint Törökországban."

A paraszt helyzete a mult század végén nem anyagi, csakis jogi és a mi még ezt sulyosabbá tette, társadalmi szempontból volt Magyarországon sulyos és lealázó. Az 1785-iki népszámlálás adatai szerint Erdélynek és Magyarországnak összesen — Horvátországot nem számítva, — mintegy $8^1/_2$ millió lakosa volt s ebből nemes ember mintegy 400.000. S ha most e számokat a földbirtokkal összehasonlítjuk, úgy találjuk, hogy a nemesség az ország összes lakosságának alig teszi huszad részét s ez a huszad rész eltekintve attól, hogy tényleg nem katonáskodik, semmi adót nem fizet és semmi terhet nem visel, a földnek mintegy $^{16}/_{20}$-ad

részét birja és a többi $^{19}/_{20}$-ad része pedig katonáskodik s viseli az összes adóterheket s mégis alig birja az ország földbirtokának $^{4}/_{20}$-ad részét. Azonkivül az úr nemcsak birája jobbágyának, hanem rendőri hatalmat is gyakorol fölötte és pedig a közrend ürügye alatt igen gyakran saját érdekében.

Ellenben a nemes ember tagja a szent koronának, maga is kis király, — ő alkotja a legalis nemzetet, az övé a haza minden szabadságaival és jogaival egyetemben. Övé még az ország történelme is és a parasztnak semmije sincs munkája bérén kivül, mindene a földesuré. „Egy magyar nemes ember — írja Aranka[1]) — megkülönböztetett dolog a maga parasztjától — olyan megkülönböztetett, mint egy tulajdonos személy a maga tulajdonától. Ennek — már tudniillik a parasztnak — mint maga tulajdonának minden boldogságán teljes tehetsége szerint igyekezni tartozik és nemes szivvel igyekezik is, de hogy ő mellé, egy korona tagja mellé a maga parasztja egy rangba, egy szám alá tétessék, annál inkább, hogy ő maga az ő eredeti nemzeti méltóságától megfosztatván, arra az alacsony sorsra vettessék, melyre a természet és a gondviselés az ő parasztját hívta és minden paraszt terheket vele együtt viseljen, ez a fönnebb említett nagy és szörnyű igazságnak mássa volna. A mit törvény szerént a hűtlenségnek vétkén kivül el nem veszthet, azt tőle egy tollvonással, egy nyüves okoskodással (értsd vitiosus sillogismus) elvenni nem lehet. Ezt látszanak vala némely rossz tanácsosok akarni. Mert azt mondották: egyik ember a társaságban olyan, mint a másik. Mely a Mátyás király igazságánál is erőszakosabb igazság. A törvény és az igazság olyan adás-vevés természetű dolog, mint a pénz: hol miképen élnek vele — annyiba jár. A mi a Lajtán túl igazság, az a Lajtán innen nem mindenkor igazság."

Ez az a patrimonialis nézet, mely a régi magyar nemesi világ gondolkozását és jogi felfogását annyira és oly makacsul jellemezte. Miért volna ez szégyen vagy hiba, mikor Aranka okoskodása szerint „Angliában nagy és mind természet szerent

[1]) *Concha Győző*: A kilenczvenes évek reformeszméi. Olcsó könyvtár 195. szám. 198 l.

való, mind törvényes különbség vagyon az Anglus és Irlandus, az amerikai és az indiai tartományok és nemzetek, a fehérek és a szerencsétlen feketék között; ezek többet vagy kevesebbet mind törvényesen különböznek. Ki merné okos ember létére az angliai parlamentum eleibe azt itéletre bocsátani, hogy ezek mind egyforma szabadságnak részesei, mivel, hogy mind egyformán emberek?" És Arankának igaza volt, mert különben aligha irhatta volna e század elején Burns, a skót parasztból lett költő, vádolván az angol társadalom kiváltságosait: a papságot és nemességet: „Nagyon lesujtó látni, hogy egy ember, kinek nincs annyi tehetsége, hogy maga erején naponként 8 garast kereső szabó legyen, kinek lelke nem ér 3 fillért, miként találja meg és élvezi azt a figyelmet és kitüntetést, melyet a szegény genietől megtagadnak. . . . . . Az ember azonban mindennek daczára is ember és a paraszt épen annyit ér, mint a lord. Igen, van a természetnél fogva is nemes ember és csak ez a nemes ember, mert a ruha a szabó dolga, a czim pedig a kanczelláré. Az egyetlen és igazi nemes levél egyenesen a mindenható Isten kezéből jön."

Burnsnek is igaza van, csakhogy száz évvel ezelőtt a földkerekségének egyetlen dikasteriumában vagy parlamentumában sem igen méltányolták a mindenható Isten kezéből jött legigazibb nemes levelet s többre becsülték mindenütt azt a gyarló kutyabőrt, melyet a kanczellár és a fejedelem aláirása tett értékessé.

Aranka német kritikusa a göttingeni Staatsanzeigerben ezeket a politikai nézeteket brutalisoknak bélyegezte, a melyek megérdemlik, hogy „felkeljen — nem egy Hóra, hanem egy hatalmas és felvilágosult emberbarát (talán II. József? *Szerző*) és visszakergesse ez ó-magyart, ki nemcsak magában gondolja, hanem le is irja azt az embertelen nézetet, hogy maga a természet helyezte a polgárt és a parasztot alacsonyabb fokra és hogy a paraszt a nemes ember tulajdona, melynek jólétéről ez utóbbi nemesszivüen gondoskodik; mint magyar ökréről, — visszakergesse ezt az ázsiait, ki ép oly kevéssé fogékony az európai kulturával szemben, mint egy török, — Turfánba, hol 900 évvel

ezelőtt legelt." E tudós német kritikának — mint Concha[1]) igen helyesen megjegyezte — az az egyetlen hibája van, hogy elfeledte megmondani, hová kergessék azokat a göttingai tudósokat és német fejedelmeket, kik, ha nem is mind a mult század végén, de annak első felében hasonló patrimonialis nézeteket vallottak. Korunk politikai közvéleményének emlékezete nagyon rövid, különösen az olyan kérdésekre vonatkozóan, a melyeket bárminő tekintetből is szenvedélyesen szoktak vitatni és e miatt hajlandók vagyunk a multak megitélésében is előszeretettel alkalmazni korunk eszméit és nézeteit s így czélzatosan vagy akaratlanul politikai és társadalmi követeléseink érdekében meghamisítjuk a multat. Ez a hiba különösen divatos betegséggé lett a régibb korok socialis kérdéseinek megitélésében. E fennebbi kitérésre is azért volt szükség, hogy az olvasót elvezessük arra a történelmi nézőpontra, a melynek elfoglalása nélkül az 1790-iki erdélyi országgyűlés politikusainak felfogását és eszejárását helyesen meg nem itélhetjük.

Visszatérve az 1790-ki országgyűlés jobbágyügyi tárgyalásaira, meg kell még említenünk, hogy a jobbágyok szabadköltözködése ellen a leghatározottabb álláspontot a székelyek foglalták el. Még csak abba sem akartak belenyugodni, hogy egy bizottságot válasszanak a tett előterjesztés részletes tárgyalására. Ezt sikerült is megakadályozniok annyiban, hogy ismételt kisérlet után csak az április 1-én tartott ülésben lehetett az indítványozott 22 tagu urbéri bizottságot megválasztani.

A bizottság elkészült munkálatával, mely a junius 3-iki ülésen került tárgyalás alá. A terjedelmes munkálat lényege a következőkben foglalható össze: a jobbágyság fennmarad, a szabad költözést nem engedélyezik, de minden, időközben becsúszott visszaélés eltöröltetik.

A bizottság javaslata ellen először gróf Teleki József emelt szót. Bár a jobbágyság — úgymond — az ország törvényeiben gyökerező intézmény, de tekintettel arra, hogy ez már megszünt a felvilágosult európai államokban s hogy a most folyó magyar

[1]) A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik. Olcso Konyvtár. 199. l.

országgyűlés is eltörölte s hogy a kor szellemével és a modern eszmékkel ellentétben áll, a szabad költözködés jogát meg kell adni a jobbágyoknak. A szabad költözés megadása a földesurra még előnyös is. Ha ez meg nem adatik a jobbágyoknak, akkor a szegénységre jutott dolog-tehetetlen jobbágyokat a földesuraknak kell eltartaniok, mig a szabad költözködés jogának megadása következtében a szoros viszony a földesur és jobbágya között megszünvén, az előbbi nem lesz köteles az utóbbit dolog-tehetetlensége esetén is eltartani.

Ellenben gróf Teleki Mihály és báró Wesselényi Miklós ez alkalommal is a szabad költözködés ellen nyilatkoztak, mert ha e jog megadatik, a jobbágyok elvakítva a szabadság gondolatától, elfogják hanyagolni a kezökbe bizott jobbágybirtokot. Különben II. József is belátta, hogy a megadott szabadköltözködési jog minő károkat okozott s azért ezt később kiadott rendeleteivel a lehetőleg korlátozni igyekezett, úgy hogy tényleg később a puszta névnél egyéb nem is maradt meg belőle.

Hasztalan emeltek szót a szabad költözködés mellett báró Kemény Simon, Naláczy és Türi főjegyző, hivatkozva arra, hogy az erdélyi rendeknek, kik a Magyarországgal való egyesülést annyira szivökön viselik, már csak azért sem szabad e jog megadását ellenezniök, mert a magyar országgyűlés is megadta, — a többség makacsul ellenezett minden reformot. Gróf Nemes János háromszéki királybiró nemcsak a maga, de az összes székelység véleményét is látszott tolmácsolni, mikor azt mondotta, hogy egy oly alaptörvényt és lényeges intézményt, mint a jobbágyság, egyszeruen a király óhajtására eltörülni annyi volna, mint vele alkalmat szolgáltatni arra, hogy a király más, talán még fontosabb törvények és intézmények eltörlését is követelhesse.

Hogy a székelyek mennyire ellene voltak a jobbágyságot illető minden reformnak, azt igen rikitóan jellemzi az úgynevezett Derzsi-eset is. Történt ugyanis, hogy 31 udvarhelyi székely község az országgyűléshez kérvényt adott be, melyben elpanaszolta, hogy erőszakkal és hamissággal nemcsak megfosztották előbbi szabadságaiktól és jobbágyokká tették, hanem saját székely birtokaikat is elvették, a mennyiben jobbágy birtokok-

nak nyilvánították. Kérik az országgyűlést, hogy sérelmök megvizsgálására küldjön ki egy részrehajlatlan bizottságot és a vizsgálat eredményéhez képest tétessen igazságot. Mikor e kérvényt az elnök a gyülés tudomására hozta, a székely követek egyhanguan egy Derzsi Pál nevű ügyvédet neveztek meg annak szerzője gyanánt, a ki már 1793-ban is hasonló bujtogatással zavarta meg a köznyugalmat és nemcsak gyors intézkedéseket sürgettek, nehogy a székely jobbágyok között lázadás törjön ki, de egyuttal annak szerzőjére is a legsulyosabb büntetést kérték, azért, hogy ezt a szerencsétlen dolgot mindjárt születése pillanatában elfojthassák és elejét vehessék minden szerencsétlen következménynek.

Nem is lett volna semmi a jobbágyok szabad költözködési jogából, ha a kormányzó közbe nem veti magát. Többszörös felszólalásának és energikus rábeszéléseinek lett eredménye a 26. és 27. törvényczikk, mely a koronától módosítva, 1792-ben nyert szentesítést. A 26. törvényczikk a szabad költözködés feltételeit és módozatait a következőkben állapítja meg:

1. A költözködés csak Szent-György napja táján eshetik meg és a földesurát elhagyni akaró urbéres tartozik az azt megmegelőző Szent-Mihály napja körül az iránti szándékát kinyilatkoztatni s az őszi vetést is, a mag és munkabér megtérítésének feltétele alatt elvégezni, különben a hanyagságából következő kárt mind a közkincstárnak, mind a földesurnak megtériteni köteles.

2. Mielőtt költözködéshez kezdene az urbéres, köteles a maga helyébe mind a közterhek hordozására, mind a földesuri szolgálatra épen olyan alkalmatos egyént állítani, mint ő volt; továbbá földesurától a megengedett költözködésre felszabadító levelet nyerni, melyet az helyes ok nélkül meg nem tagadhat és végre megnevezni azon helyet, a hová költözni fog.

3. El nem költözhetik az urbéres, mig a vármegye vagy tisztviselősége előtt tisztába hozandó azon adósságait, melyekkel földesurának tartozik, ki nem fizette és a reá rótt kozadot is járandóságaival együtt be nem szolgáltatta, azon esetben, midőn más faluba szándékozik költözni.

4. Ha valamely telken lakó család úgy megszaporodnék,

hogy abban nem férne s magát abból nem tarthatná el, a más lakhelyet keresni kivánó gazda, teljesitvén a fennebbiek szerint teljesitendőket, elköltözhetik; de csak azon feltétel alatt, hogy a telekben maradandó gazdák úgy meg ne gyengittessenek, hogy gazdaságuk folytatására, uri szolgálattételre, a kozadó fizetésre s közterhek hordozására alkalmatlanokká váljanak.

5. Ha a földesur és urbéres egymással meg nem egyezhetnének a költözködés feltételeit illetően, az illetékes törvényhatóság tiszteinek kötelessége a felek közötti kérdést ezen törvényczikk értelmében eldönteni s ha az urbéres követelései alaptalanoknak találtatnának, őtet elégtételre s illetőleg engedelmességre birni; ha pedig a földesur a feltételek teljesitése után is nem akarná elbocsátani urbéresét, neki a költözködhetésre felszabadító levelet adni.

6. A földesur a megegyezésével költözködő urbéresének készpénzbe került épitményei becsü szerinti árát tartozik készpénzzel kifizetni, azokat az urbéres különben másnak is eladhatván, az épitéskori munkája bérét is a H. K. 3. R. 30. cz. 7. §-a nyomán követelhetvén, de a melyet a földesur nem tartozik készpénzzel fizetni, kifizethetvén becsár szerinti ingókkal is. Egyéb javitásai becsü szerinti árát is meg kell az urbéresnek téríteni, a réteken és szántóföldeken tett irtványokét azonban csak azon esetben, ha a földesur engedelmével tétettek s hét esztendei haszonvétel által az urbéres azokra forditott munkája bérét még ki nem vehette volna; az erdőkben, földesuri engedelem nélkül tett irtásokért s hanyagsága miatt történt minden romlásokért az urbéres tartozik földesurának becsü szerinti kárpótlással.

7. Valamint az urbéres nem tartozik kárpótlással azon károkért, melyek nem gondatlansága, hanem az idő viszontagságai miatt történtek: úgy a földesur is az urbéres készpénzbe került épitményeinek csak a költözéskori becsü árát tartozik megtériteni.

c) A nyelvkérdés.

Heydendorf jellemzi a jozefinus korszakban elaludt, de az ekkor újra feléledt magyar nemzeti szellemet. A magyar nyelvért való buzgalom ekkor még csak szalmaláz volt. Gróf Gyulai József indítványa a magyar nyelv érdekében.

A székelyek és szászok halasztást kérnek. A rendek elnöke Gyulai inditványára támaszkodva, kérdi nem volna-e czélszerü a kormányszékhez e tárgyban egy küldöttséget meneszteni? A küldöttség megválasztása. Rosenfeld nyilatkozata a német nyelv érdekében. Miért uralkodott ez országgyülésen ellenszenv a szászok iránt? A szász küldöttek magatartása a kormányszék előtt. E magatartás felingerli a más két nemzetet. A támadt vita lefolyása. A kormányzó békitő közbelépése. A kibékülés.

„Hogy az emberi szellem — írja Heydendorf önéletiratában [1]) — minden időben és körülmények között mennyire tud azoknak követelményeihez alkalmazkodni és azok szerint cselekedni és azok előtt meghajolni, például szolgálhat arra a II. József-féle kormányzat ideje. . . . . . Az erdélyi nemesség a német nyelv megtanulásában akkora erőfeszítést fejtett ki, hogy csak kevesen voltak köztök, kik nem tudtak németül beszélni és irni és egyéb külsőségekben is majdnem egészen németekké lettek. Majdnem mindnyájan német ruhát viseltek és azok is, kik még magyarosan öltözködtek, a mentére német kabátot öltöttek. Hajukat is egészen német divat szerint sütötték és hajporozták és mélyen, majdnem felismerhetetlenül el volt takarva az idő szellemétől az örökölt magyar lélek és csak néha-néha csillámlott elő egyes cselekedetekben vagy bizalmas beszélgetésekben. Maga Bánffy gróf, a kormányzó is Szebenben a jozefinus korszakban csattos czipőben, harisnyában, egyszóval egész németesen öltözve járt. Mindig németül beszélt s ha néha a mágnások társaságában magyarul szólították meg, még annak is németül felelt, ki a német nyelvben nem volt valami nagyon jártas.“

„Mihelyt azonban a nagy József császár behunyta szemeit s kormányzatának vége lett, egyszerre kormányzatának szelleme és elvei is kialudni látszottak. . . . . . Egyszerre megváltozott az előző korszak szelleme és magatartása. A német nyelvet rögtön száműzték és a magyar nyelv nemcsak a mindennapi életben diadalmaskodott a nemesség körében, hanem hivatalos nyelvvé is lett, úgy hogy a nemesség és a nagy urak körében

[1]) *Rudolf Theil*: Michael Conrad von Heydendorf. Eine Selbstbiographie. Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde Neue Folge XVII. I. füzet. 207. l.

ezentúl egy német szót sem lehetett hallani. Maga Bánffy kormányzó sem beszélt többé németul. A magyar tudósok is egyszerre feléledtek és neki bátorodtak. Elkezdették a magyar nyelvet finomitani és emelni. Nyelvtanokat írtak, hirlapokat, havi folyóiratokat szerkesztettek és hogy az idegen nyelveket feleslegessé tegyék, elkezdették a külföldi műveket magyarra fordítani."

„A német szokások, öltözet, hajdisz egy rövid hónap alatt kimentek divatból és a magyar hölgyeket az előbbi német főkötő helyett magyar csákóban, kalapokban s rövid mentékben lehetett látni. A férfiak is felhagytak a porozott hajviselettel s magyar módra rövidre nyirattàk hajukat és bajuszokat egész fülök tövéig megnöveszteték s az előbbi térdig érő kabát helyett, rövid, csak csipőig érő mentéket viseltek s az eddig rövid keskeny kard helyett hosszú és széles kardot. Maga Bánffy kormányzó is levetette a német öltözetet s magyarosan, kékes báránybőr prémes mentét öltött. A nemesség megyénként egyenruhát öltött. Egyik megyében barna, a másikban kék, a harmadikban zöld volt az egyenruha. Ezeket az urakat én májusban német öltözetben hagytam Nagy-Szebenben s mikor deczemberben Kolozsvárra jöttem az országgyűlésre, egészen magyarrá átváltozottan láttam viszont."

„Mindjárt megérkezésem első estéjén gróf Bánffy kormányzóhoz mentem estélyre, a melyen rendszerint a haza legkiválóbb emberei voltak összegyülekezve. Miután a legtöbbjével ismeretségben voltam és láttam is előbbi alakjukban s öltözékeikben, egészen elbámultam a nagy változáson. Első, a kivel e társaságban találkoztam, báró Kemény Simon volt, egykori alelnöke a királyi táblának s akkoriban hivatalfőnököm, most pedig Kolozs vármegye főispánja. Észrevette, hogy a tolongó tömeg közott öltözete miatt nem ismertem fel, mert hiszen előbbi felsütott haja és fürtjei helyett rövidre nyirott haja volt s előbb sima felső ajakán nagy bajusza. Rövid megyei egyenruha volt rajta s oldalán hosszú, széles kard. Hozzám jött s üdvözölve engem, felém nyujtotta kezét: „Követem a méltóságos főispán urat, ebben a kontosében majd meg nem ismerém" — mondám neki. — „Már ez a mi kedves kontosünk — felelé. — Ha tegnapelőtt itt lett

volna a méltóságos úr, még másképen látott volna. Akkor pantallér s karabinyos is volt rajtam. Én vezettem be a vármegye nemességivel a comissarius regiust Kolozsvárra" ..... De leginkább feltünt a megfigyelőnek a magyar nemzet szelleme. Egy egész évszázadon át azon igyekeztek, hogy érzelmeit törvényeihez és szabadságaihoz való ragaszkodásától más elvekhez vezessék s ezekhez szoktassák, s ime egyszerre kitör a régi szellem, a hazai alkotmányhoz való szeretet, mint azt az országgyűlési jegyzőkönyvek tanusítják nyilvánvaló bizonyságául annak, hogy a népek érzelmei elrejtőzve is fennmaradnak s kedvező alkalommal régi alakjukban nyilvánulnak."

Alig lehetne plastikusabban rajzolni a josefinus rendszer bukása után kitört nemzeti visszahatást, mint az egykorú szász Heydendorf rajzolta e sorokban. Száz esztendeig azon igyekeztek, hogy a nemzetet fajának és nemzetiségének szeretetétől elidegenítsék és ez már-már annyira sikerült is, hogy az idők folytán felöltött külső máz alatt alig lehetett észrevenni az eredeti magyar jelleget. De ime, megjön a nem remélt kedvező alkalom s a sokáig hamu alatt szunnyadó parázs lángra lobbant. A magyar nyelvért és nemzetiségért való ez első felbuzdulás azonban, mint a későbbi következmények megmutatták, csak szalmaláng volt. Első, rövid ideig tartó fellobbanása egy később nemes gyümölcsöket hozó nagy és hatalmas érzelemnek. „A nemzetnek anyai nyelvéhez való mostani forró buzgóságában — mondta már 1790-ben Decsy Sámuel „Pannoniai Fénikszé"-ben — nem igen lehet bizni, mert nem nemzeti nyelvünkhöz való igaz hajlandóságunk, hanem nemesi szabadságainknak elvesztésétől való félelmünk indította bennünk ezt a forróságot és mihelyt amazokat erős fundamentumra állíthatjuk, mindjárt elfogunk nyelvünkről felejtkezni."

Az április 8-iki ülésen vetődött fel először a nyelvkérdés. A napirend kimerítése után gróf Gyulai József a következő indítványt tette: Fájdalommal tapasztalta, hogy az udvartól jövő rendeletek idáig idegen nyelven — németül voltak fogalmazva s idegen ember aláirásával küldettek le a kormányszékhez. Ezért szükségesnek tartja azt az inditványt tenni, hogy egyrészt az idegen nyelv mellőzése, másrészt pedig a szóban forgó Huber

nevű tisztviselő elbocsátása tárgyában írjon fel az országgyűlés az udvarhoz. Báró Kemény Simon ehez még azt is hozzá akarta tétetni, hogy a kormányszék is tiltakozzék az idegen nyelv használata és a külföldi tisztviselők alkalmazása ellen. A székelyek és a szászok azt kivánták, hogy ez inditványokat most ne tárgyalják, hanem halaszszák el a jövő ülésre, hogy legyen idejök megfontolni azokat.

April 12-én a rendek elnöke azt a kérdést intézte az országgyűléshez, hogy a Gyulay József gróftól tett inditvány értelmében nem volna-e czélszerű a német nyelvű királyi leiratok tárgyában a kormányszékhez egy küldöttséget meneszteni és tiltakozni a német nyelv használata és a külföldiek hivatalra való alkalmazása ellen? A küldöttség már össze is volt állítva, mikor Nagy-Szeben polgármestere, *Rosenfeld* Frigyes, a következő nyilatkozatot tette: A szász nemzet egyetért a rendeknek úgy Huber, mint egyáltalán az idegenek hivatalokra való alkalmazására vonatkozó nézeteivel, — de azt az inditványt, hogy a német nyelvű leirat visszaküldessék az udvarhoz és hogy ezután az ilyes fajtájú leiratokban a német nyelvet ne használják, nem teheti magáévá, mert ilyen módon saját anyanyelve ellen nyilatkoznék. Nincs azonban a szász nemzet ellenére az a kivánság, hogy a kir. leiratok jövőre latin nyelven is, — melyet a szász nemzet jobban megért, mint a magyart — közöltessenek a rendekkel."

A szászok iránt már az országgyűlés kezdetén bizonyos idegenség volt észlelhető, a mire okot az unio eskü letétele alkalmával tanusított maguktartásával adtak. „Az a kérdés támadt — írja Heydendorf többször idézett önéletleiratában — hogy az az unio esküt minő nyelven tegyék le. Egynehány ifjú és heves szász követ egész hangosan úgy nyilatkozott, hogy mivel a magyar nyelvben nem jártasak eléggé és mégis csak érteniök kell, hogy mire esküsznek, az unio esküt vagy német anyanyelvükön teszik le, vagy pedig latinul. De a szász követeknek nagyobb és okosabb része, meggondolván, hogy miután az országgyűlés nyelve a magyar s miután semmi bizonyiték sincs arra vonatkozóan, hogy ezt az esküt valaha még ősatyáik is akár német, akár latin nyelven tették volna le, elhatározták a szászok, hogy ezuttal is magyar nyelven teszik le."

Ehez járult még az is, hogy a szászok véleményének tolmácsa, Rosenfeld, egyike volt a magyar és székelyrendek előtt már egyéniségénél fogva is a legkevésbé népszerű szászoknak. Alig végezte be fennebb ismertetett beszédét, egyszerre csak felhangzott a magyar rendek ajakán az erélyes tiltakozás e szavakba foglalva: „Menjenek hát Németországba!"

Ez alatt a magyar és székely nemzet küldöttei már utban voltak a kormányszék felé s a gyülés elnöke felszólította a szászok közül kijelölt két küldöttet: Rothot és Hirlinget is, hogy csatlakozzanak a küldöttséghez. Ezek el is indultak, de a szászok előbb lelkükre kötötték, hogy álláspontjukat fejezzék ki a kormányszék előtt is.

Mikor a küldöttség visszatérve a kormányszéktől, küldetésének eredményéről beszámolt, a küldöttség szónoka azt is megemlítette, hogy a küldöttség szász tagjai a kormányszék előtt ünnepélyesen kijelentették, hogy a szász nemzet a német nyelvü leiratok visszaküldése és a német nyelv kiküszöbölése tárgyában nem ért egyet a másik két nemzettel. Miután e nyilatkozat megbizatásukkal homlokegyenest ellenkezik, a küldöttség magát a szászok eljárása által sértve érzi és elégtételt kér. Erre rögtön felemelkedett báró Wesselényi Miklós és a legnyilvánvalóbb elégtételt követelte a szászoktól azért, hogy az országgyűlés határozatának ellene mertek szegülni. Báró Jósika meg azt jegyezte meg, hogy a szászoknak nem volna szabad megfeledkezniök arról, hogy magyar kenyeret esznek.

A szászok a más két nemzet haragját annak kijelentésevel akarták lecsillapítani, hogy nekik nem volt szándékukban senkit megsérteni és a szóban forgó nyilatkozatot is azért tették, nehogy úgy tünjék fel, mintha ők a német nyelvre vonatkozóan egyetértenének a más két nemzettel. E nyilatkozattal azonban csak még jobban felingerelték a más két nemzet tagjait. Bardocz székely követ azt inditványozta: vétessék jegyzőkönyvbe, hogy a szászok e lépésökkel a más két nemzetet nagyon megsértették. Maga az elnök is úgy nyilatkozott: azzal, hogy a szászok külön utasításokat adtak küldöttjeiknek és pedig az ő tudta és beleegyezése nélkül, őt is megsértették, mint a gyülés elnökét. A királyi ügyek igazgatója pedig azt inditványozta, hogy miután

a szászok megsértették az országgyűlést *e numero statuum* zárassanak ki. Cserey főjegyző pedig azt indítványozta, hogy a magyar és székely nemzet kebeléből válaszszanak egy deputácziót és azt küldjék el a királyi biztoshoz, hogy a szász nemzetet, mely minden alkalmat felhasznál arra, hogy a viszálykodás almáját a rendek közé dobja, — ez alkalomból utasítsa rendre s ez által adjon teljes elégtételt a nagyon megsértett országgyűlésnek.

Wesselényi hasonló tartalmú felszólalása után Cserey indítványát a rendek elfogadták és a küldöttség el is ment a királyi biztoshoz. A mig a küldöttség visszaérkezett, a teremben nagy lárma és szenvedélyes felindultság uralkodott. A küldöttség visszatérve, jelentette, hogy a kir. biztos kéri, hogy a rendek foglalják irásba panaszukat és engedjenek neki időt, hogy a támadt egyenetlenség okait megfontolva, azokat elsimithassa.

A következő ülésben maga a kormányzó, gróf Bánffy is megjelent, hogy a támadt meghasonlást tekintélyével és mérséklő szavaival elsimítsa. Fájdalommal tapasztalta — mondá e beszédében Bánffy — hogy a mindnyájok által annyira óhajtott országgyűlést bizonyos félreértések megzavarták. Egyetlen ház sem lehet el koronként való félreértések nélkül, annál kevésbé ez a három nemzet és négy vallás által alkotott ország, — de épen ezért kell a félreértéseket a legnagyobb buzgósággal eloszlatni. Hivatala kötelezi, hogy segítsen e félreértéseket eloszlatni s hogy ezt tehesse, meg kell vizsgálni annak okait és előzményeit. Az első ok abban az általános bizalmatlanságban keresendő, mely a rendek közé mindjárt az országgyűlés kezdetén becsúszott. A második pedig azon általánosan ismert körülmény volt, hogy a szászok hozzájárulásukat az unio ügyében Béesbe menesztendő futár küldéséhez megtagadták. A harmadik pedig a mostani eset, a melyben a szászok magatartása őt magát is kellemetlenül érintette. Sokat gondolkozott, miként lehetne a kivánatos egyetértést helyreállitani. Ritkán van alkalma az üléseken jelen lehetni s azért a szóban forgó ügyet csak jelentésekből ismeri. A magyar és a székely nemzet panaszt emeltek, hogy a szászok őket ismeretes lépésökkel megsértették. A szászok pedig arról panaszkodnak, hogy a más két nemzet velok szem-

ben illetlenül és sértően viselkedett. A panaszokat meg kell fontolni és a panaszkodóknak vagy elégtételt szolgáltatni, vagy pedig az összeütközést békésen kiegyenlíteni. Az első eset az idegen nemzeteknél azt a gondolatot ébresztené, hogy az erdélyieknek van ugyan országgyűlésök, de nem tudnak vele élni. A második ellenben a tanácskozások menetére üdvösen és gyorsítólag hatna a haza javára és üdvére. Az ő tanácsa tehát az, hogy a szász nemzet tiltakozását vonja vissza és ha jövőre akármiféle ügyben megjegyezni vagy előterjeszteni valója lesz, azt tegye meg a nyilvános ülésben. De másrészt arról is értesült, hogy a szász nemzetet heves kifakadásokkal és illetlen kifejezésekkel megbántották. Miután ő ezt helytelennek és illetlennek tartja, mivel a szász nemzet az országgyűlésnek a más két nemzettel teljesen egyenértékü és egyenjogu tagja, a mely abban jelenlegi követei által van képviselve, felhivja a gyülés azon tagjait, a kik állítólag megsértették a szász nemzetet, hogy álljanak fel és magyarázzák meg tett nyilatkozataikat. Különben a jelenlegi körülmények között a leghelyesebb volna az egészet elfelejteni s még az országgyűlés jegyzőkönyveiből is kihagyni, nehogy nyomtatásban e jegyzőkönyvek megjelenve, okul szolgáljanak arra, hogy az idegen nemzetek a történteket a rendek rovására félremagyarázzák. A jegyzőkönyvből az egész dolgot annyival könnyebben ki lehetne hagyni, mert az elnök és a főjegyző, kik a szászok lépésétől leginkább megsértettnek érezték magokat, ebbe beleegyeztek.

A kormányzó után azonnal szólásra jelentkezett Bruckenthal Mihály szász comes és a szász nemzet nevében kijelentette, hogy őket a kormányzó nyilatkozata teljesen kielégítette és azért örömmel nyujt békejobbot. Nemcsak a tiltakozást vonják vissza, de azt sem kivánják, hogy az országgyűlés azon tagjai, kik a szász nemzet ellen sérelmes kifejezéseket használtak, szavaikat nyilvánosan megmagyarázzák. Két feltételt azonban mégis kiköt. Először azt, hogy az egész dolog kihagyassék a jegyzőkönyvből, másodszor nyujtassék biztosíték, hogy jövőre a szász nemzet nem lesz többé ilyen sértegetéseknek tárgya.

A kormányzó Bruckenthal e nyilatkozatát annyival örvendetesebbnek találta, mert nézete szerint kitünt belőle a szász

nemzetnek nagylelkű készsége az egyetértés helyreállítására. Kemény Simon báró a magyar nemzet nevében ugyan készségesen elfogadta a szászok feléjök nyujtott kezét, de kifejezéseiben kevésbbé omledező volt. Kijelentette, hogy a magyar és székely nemzetnek soha sem volt szándékában a szászokat megsérteni vagy valamiben károkra tenni és épen ezért kéri a szászokat is, hogy ők is velök szemben hasonló érzelmeket ápoljanak, mert valóban itt az ideje az egyenetlenségek már-már veszedelmessé váló tüzét eloltani. A mi azt illeti, hogy az egész dolog kimaradjon a jegyzőkönyvből, egy kissé megfontolandónak tartja, mert a szászok lépése által az elnök és a főjegyző hitelessége volt egy kissé nagyon is megtámadva. Mindazonáltal, ha az illetők beleegyeznek, a két nemzetnek sem lehet ez ellen semmi kifogása. Azonban kénytelenek mégis három feltételt kikötni: 1. a szász nemzet többé ne piszkálja a magyar törvényeket, 2. a szász nemzet a kir. biztoshoz benyujtott panaszát vegye vissza, 3. a kormányzó ő nagyméltósága, a ki a kibékülést létre hozta, biztosítsa a rendeket, hogy többé ilyen kellemetlenségnek nem lesznek kitéve.

Alig végezte szavait báró Kemény Simon, hangos tetszésnyilatkozatokban tört ki a terem minden zugában a rendek békés indulata, mit még csak fokoztak a kormányzó szavai, a ki saját nyilatkozata szerint, úgy érezte ez alkalommal magát, mint három olyan derék testvérnek az atyja, kiket sikerült neki egymással kibékítenie.

Erdély unioja Magyarországgal, a jobbágyok szabadköltözése, a nyelvkérdés, a melyek később annyi vitának s annyi heves haragnak lettek erjesztő kovászai Erdély közéletében, ily módon lettek vitatkozás és eszmecsere tárgyaivá az 1790 1-iki erdélyi országgyülésen s mintegy kiinduló pontjaivá annak a történelmi folyamat fejlődésének, melyben a román nemzetiségi törekvések oly fontos és előkelő szerepet játszottak. De nemcsak ez előzetes és a román nemzetiségi törekvésekkel okozati összefüggésben álló kérdések kerültek az országgyulés elé, hanem magok a román nemzeti törekvések is és pedig, mint formulázott politikai törekvés és kérdés.

II.

A Supplex libellus Valachorum.

II. József császár reformjainak hatása a románságra. A románok hangulata a restitutionale edictum kiadása után. B. Wesselényi Miklós inditványa a fejedelem gonosz tanácsadói ellen. Beyschlag terve a románok negyedik törvényes nemzetté tétele tárgyában. Beyschlag javaslata, mint a Supplex libellus előfutárja. Ő felsége a románok kérvényét tárgyalás végett Flórenczből leküldi az országgyüléshez. A kérvény felolvasása. Wesselényi nyilatkozata. A rendek Bobb püspököt felelősségre vonják. A püspök mentegetőzése. A Supplex libellus Valachorum tartalma. Felolvasás után a rendek ad dictaturam adják. A kérvény átvizsgálására kiküldött bizottság jelentése. A szász követek nyilatkozata. A bizottság jelentését latin nyelven kidolgozva Ő felségéhez is felterjesztették. A bizottság jelentése, mint felelet a Supplex libellus Valachorum-ra. Tartalma e jelentésnek. Az udvar a püspököknek egy kis intelmet ád kérelmök visszaküldésével egyidejüen. E kérelem, mint a románság politikai evangéliuma. Pozitiv eredménye a gör. kel. vallás szabadgyakorlatáról szóló törvényczikk. A rendek álláspontjának birálata szemben e kérvénynyel. A román katonatisztek kérvénye

József császár kormányzatának idejéig politikai és közjogi tekintetben a román nép Erdély három politikai nemzete között úgy élt, mint az egykoruak mondogatni szokták: mint az égbe nyúló bérczek aljában az elrejtőzött liget növényzete. József császár kormányzata az eddigi három politikai nemzet magas bérczeit lerombolván, napvilágra hozta egyuttal a bérczek árnyékában jó formán ismeretlenül lappangó románságot is. A császár az a reformja, hogy a területileg is külön szervezkedett három politikai nemzetet megszüntette s kimondotta, hogy jövőre nézve a hivatalképesség csak az egyének arravalóságahoz lesz kötve, a nemzetiségre és vallásfelekezetre való minden tekintet nélkül, a románok előtt is megnyitotta a haladás és a fejlődés útját. A szabadelvű absolutismus a románság individualis fejlődésenek utjából elháritotta mindazon akadályokat, melyeket a régi rendi

alkotmány számukra annyira leküzdhetetlenné tett. A restitutionale edictum azonban egyetlen tollvonással visszaállítván Erdély régi alkotmányát, a románságot is jogilag visszahelyezte eredeti alkotmányon kivüli helyzetébe.

József császár reformjai úgyszólván uj erjesztő anyagot dobtak a monarchia minden népébe, minden tartományába és minden társadalmi rétegébe. Ez aránylag rövid, tiz éves reform korszak, az erdélyi oláhok felett sem suhant el nyomtalanul. A románság folyton szaporodó értelmisége, látva József rá nézve annyira kedvező alkotásainak összeomlását, nem akarta teljesen tétlenül és minden remény nélkül végig nézni, hogy mint állítják helyre azt a politikai rendszert, melynek keretében az ő népüknek semmi hely sem jutott.

„A februar 4-iki gyülésen — mint az országgyülés jegyzőkönyve mondja[1] — Báró Wesselényi Miklós atyánkfia jelentést teszen arról, hogy mivel az elmult esztendőknek folyása alatt hazánkban történt változásokat némelyeknek törvénytelen tanácsadásai szerezték, szükséges lenne azoknak neveit a főigazgató tanácstól kikérni és az Approbált törvény 2-ik részének 3-ik titulusának tartása szerént, számadás alá húzni.” Az országgyülés Wesselényi ez inditványát magáévá tévén, a februar 8-iki ülésben összeállította mindazoknak neveit, a kik gonosz tanácsokat adván a fejedelemnek, az ország törvényei értelmében büntetésre méltók. E gonosz tanácsadók között volt a józefinus kormányzat egy bizonyos *Beyschlag* nevü hivatalnoka is, ki a negyedik nemzetnek behozatalát javasolta. A rendek e kivánságára a kormányszék azt felelte, hogy Beyschlag azon tervét, melyben az országba a negyedik nemzetnek behozatalát javasolta, nem bocsáthatja az országgyülés rendelkezésére, mert az „udvari parancsolat mellett felkéretvén, Ő felségének felküldetett.” Ez a Beyschlag ugyanis József császár uralkodásának utolsó éveiben részletes tanulmányt készitett arról, hogy Erdély régi alkotmányát miképen lehetne minden nagyobb rázkódtatás

[1] Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1790-ik esztendőben tartott közönséges gyülésekben lett végzéseknek és foglalatosságoknak Jegyzőkönyve. Kolosvárott. MDCCXCI. 159. l.

nélkül úgy átalakítani, hogy annak keretébe a románság mint negyedik alkotmányos nemzet beillesztessék. Beyschlag e tervéről csakhamar tudomást vett egész Erdély és mint magától érthető, a régi három nemzet tagjai felháborodással, a román értelmiség — mely jóformán ez időben még majdnem kizárólag csak papokból állott — azért is nagy örömmel és megelégedéssel fogadta, mert abban a már ismertetett Klein Innocentius-féle követeléseket az idők szelleméhez módosított alakjában formulázva ismerte fel. Igy készíti elő s igy formulázza a német Beyschlag az erdélyi románság politikai követeléseit.

Az 1791. junius 21-iki ülés jegyzőkönyvében[1] a következőt olvassuk: „Ugyancsak a sokszor tisztelt Gubernator úr ö excellentiája eléadja a királyi biztos úr ö excellentiájának ezen folyó hónapnak 20-ik napján költ levelét, a melyben rekesztette Ö felségének Florentia városban a multi pünkösd havának 18-ik napján költ levelét, a mely mellett a mindkét vallású oláh papi, nemesi, hadi s polgári rendnek neve alatt Ö felségének az iránt beadott könyörgő levelét, hogy mivel ez hazában az hazafiusag jussával való éléstől az időnek viszontagságai miatt elestenek, arra Ö felsége kegyelme által visszatétessenek, a statusoknak oly rendelés mellett küldi, hogy azoknak sérelmeket az 1744-beli végzéseknek 6-ik czikkelyéhez képest megorvosolják s abbeli végzéseket Ö felsége eleibe terjesszék... Ezen utolsó királyi levélben rekesztett könyörgő levele az oláhságnak felette hosszas léte miatt ide bé nem iktattatván, a királyi főigazgató tanács levéltárházában megtaláltathatik."

Ez a könyörgő levél volt a híres „*Supplex libellus Valachorum.*" Előzményeiről s a készítését megelőző esetleges tanácskozásokról jóformán semmit sem tudunk. Mindössze is csak annyi bizonyos, hogy az erdélyi kanczelláriánál levő *Méhes* titkár tanácsos fogalmazta a balázsfalvi tudós kalugerek segítségével és hogy azt II. Leopoldhoz *Bobb* János, balázsfalvi gör. katholikus és *Adamovich* Gerasim, gör. keleti püspökök nyujtották be.

Mikor e kérvényt felolvasták, mintegy — szemtanu irja :

[1]) A medgyesi szász követek Naplója. Lásd *Zieglauer*: Die politische Reformbewegung stb. 227. l.

— „általános csendesség uralkodott és nagy megdöbbenés volt észrevehető az arczokon." Olvasása közben egyszerre megkondultak künn a városon a tüzet jelző harangok. A teremben levő követek és regalisták helyökről felugrálva, az ajtó és az ablakok felé szaladtak, hogy megnézzék, hol ütött ki a tűz?

— Maradjatok helyeteken és ne szaladjatok! — kiáltá báró Wesselényi Miklós — mert elég nagy tűz ég ebben a házban, bár azt olthassuk el!

Miután a kérelem a papság nevében is iratott, a rendek azonnal kérdőre vonták a jelenlevő gör. kath. püspököt, hogy tudtával és beleegyezésével készült-e ez a kérvény? A püspök kijelentette, hogy a mi magát a kérést illeti, hogy a románok a nélkül, hogy negyedik nemzetet alkossanak, élhessenek azon nemzetek jogaival és szabadságaival, a melyeknek földjén laknak, egyetért és beleegyezett, de a kérelem előadásmódjaban — stilusában — több oly dolog van, a mivel nem ért egyet s a mibe bele sem egyezett.

A Supplex libellus Valachorum tartalma részletes és bő kivonatban a következőkben foglalható össze:

„Miután felségednek, mint a birodalom kormányzójának a legmagasabb czélt és a legteljesebb igazságnak megfelelő intenczióját abban véljük feltalálhatni, hogy úgy az emberi jogokat általában, mint az állampolgári jogokat annak minden olyan tagjára ki akarja terjesztetni, a ki az állam terheit viseli s azt vérével és vagyonával fenntartani segít. Miután felséged gondoskodása arra irányul, hogy egyik nép a másikat jogaitól meg ne foszsza és el ne nyomja, az oláh nemzet, melynek hazája Erdély nagyfejedelemségében van, e kérését bátorkodik felséged trónjának lábaihoz téve, a legalázatosabban kérni, hogy régi jogait adja vissza, azokat a jogokat, melyek minden állampolgárt megilletnek s melyeket az előző századokban nem valamely törvényes hatalom, hanem az idők mostohasága folytán veszitett el.[1])

[1]) Ut sibi reddantur pristina jura, quae omnibus civibus essentialiter adhaerent, quibusque saeculo superiore nulla auctoritate, sed iniqua duntaxat temporum illorum sorte ut mox eponetur, exspoliata fuit.

A kérelmezők ez általános jogokból indulnak ki, de követelésük alapja gyanánt, mindjárt rátérnek a történeti alapra. „Az emberi jogok — írja Rösler e kérvényre vonatkozóan — melyek a Szajna partján lelkesülést keltettek, kénytelenek voltak az Olt vidékén történeti köntöst ölteni." És ez nagyon természetes volt, mert mikor mindenki át volt hatva a régi rend és jogi állapotok visszaállításának gondolatától, jogot követelni másképen, mint régi történelmi jogokra hivatkozva, nem is lehetett. Erdély három nemzetből álló rendjei előtt csak a történelmi jognak volt értéke. Királyi oklevelekre, régi törvényekre való hivatkozás volt legerősebb fegyverök az erdélyi politikusoknak, akár uj jogokat kértek, akár pedig régieket védelmeztek az ujítás ellenében. Semmi sem lehetett volna a románok részéről hivságosabb kisérlet, mint történelmi jogok és bizonyítékok helyett a felvilágosodás korszakának eszméire vagy humanitarius elméleteire hivatkozni s ezért nagyon érthető, ha a román értelmiség körében arra a merész vállalkozásra szánták el magokat, hogy a kérvényükben óhajtott egyenjogusítást úgy tüntessék fel, mint egyenes és jogi következményét az egykor birt ősi, de az idők mostohaságai következtében elkallódott s elfeledett jognak. Mikor Klein Innocentius formulázta népe számára a maga politikai követeléseit, akkor még e követeléseknek hiányzott igazi történeti alapjok. Azóta azonban ez alap is előkerült az 1741 óta ismeretessé lett Anonymusban, kinek krónikája akkor a magyar tudós világban nagy és általános tekintélynek örvendett s vele egybehangzóan mondhatták a kérelmezők, hogy:

„A román nemzet Erdély összes nemzetei között a legrégibb. Azon római gyarmatosoktól való származását, kiket Traján császár a második század kezdetével Dáciába hozott e tartomány védelmére, bizonyítják a történelem tanuságtételei, a szakadatlan hagyományok és rokonságuk a római nyelvvel, szokásokkal és erkölcsökkel. Traján császár utódai e tartományokon egy nehány századig uralkodtak és kormányzatuk alatt a kereszténység, és pedig annak keleti ritusa a negyedik században gyökeret vert, főleg Protogenes Gaudentius, Niketas és Theotimus buzgólkodásai folytán, mint azt az egyetemes egyháztörténelem is tanítja. Azonban már a III. században kezdet

tek a barbár törzsek a római birodalom e tartományaiba betörni. Sikerült is nekik ennek némely részeiben bizonyos ideig állandóan meg is telepedni, de azért soha sem sikerült nekik a római nevet eltörölni és a római uralmat teljesen megdönteni. Kétségtelen, hogy már a IV. században több megerősitett hely, különösen a Duna partjain, a kelet-római császárok birtokában volt és hogy a tartomány belső részeiben a román elem oly erős volt, hogy ez már a VIII. században az idegen járom lerázása után saját állami szervezetet alkothatott."

„Ez a szerencse különösen Dácia azon részének jutott, mely ma Erdély nevet visel. Ez ország román nemzetiségü lakói az idegen járom lerázása után egész a magyarok bejöveteléig, tényleg saját nemzetök kebeléből választott fejedelmök alatt is éltek.."

„Mikor a IX. század végén a magyarok Tuhutum nevü vezérok alatt Erdélybe betörtek, ekkor változott a lakosok román neve oláhvá. A legrégibb magyar történetirónak, Béla király névtelen jegyzőjének bizonysága szerint Erdélyben akkor a fejedelmi méltóságot Gelou viselte. A harczban, melyet hazája védelmezésére a magyarok ellen viselt, szerencsétlen volt és a csatában életével együtt elveszté birodalmát is. Fejedelmök szomoru végzete után a tartomány román lakói, kik vlach nevet viseltek, felhagytak az ellenállással és mikor fejedelmök haláláról értesultek — mint azt Béla király névtelen jegyzője a magyar vezérekről szóló történetének 27. fejezetében elbeszéli — szabad elhatározásból békejobbot nyujtván, fejedelmökké választották a magyarok vezérét, Tuhutumot és hűségöket eskűvel erősitették meg. Az idősebbik Gyula, Tuhutum vezér unokája és hasonlóképen Erdély fejedelme, a X. században egy konstantinápolyi utazása alkalmával felvette a kereszténységet és pedig a keleti egyházhoz csatlakozva. Ő egy Hierotheus nevű szerzetest hozott magával, a ki később puspökké lett, sok hivet szerezvén az ország lakosaiból a keleti egyháznak, mint azt Timon Sámuel is tanitja „Imago antiquae Hungariae" czimu konyve III. fejezetében."

„Mikor a XI. században István király az ifjabbik Gyula vezér legyőzése után Erdélyt szorosabban a magyar királysághoz csatolta, az Erdélyben élő magyarok is a keresztény hitre

tértek, de a nyugoti egyház papjainak térítő tevékenysége folytán a nyugoti egyházhoz csatlakoztak. Lassanként a nyugoti egyház kebelébe tértek át azok a magyarok is, kik előbb idősebbik Gyula vezér uralkodása idején a keleti kereszténységhez csatlakoztak s így csak egyedül az ország oláh lakosai maradtak meg a keleti egyház kötelékében. A vallásbeli különbözőség mellett is azonban mind a két nép, magyarok és oláhok egyenlő politikai jogokat élveztek azon időtől kezdve, hogy Tuhutum uralkodása alatt egy állami szervezetté egyesültek. A rövidség kedvéért elég lesz hivatkozni bizonyítékul azon szerződésre, melyet a kolozsmonostori káptalan előtt 1437-ben kötöttek s a melyben ez a hely fordul elő: „Paulus Magnus de Vajdaháza vexilifer universitatis regnicolarum Hungarorum et Valachorum in partibus Transilivanicis."

„Ebben a szerződésben a magyar és oláh lakosok egyeteme Szent István királynak egy instructiójára hivatkozik, a melyben az ők jogairól és igazságaikról van szó, a mi bizonyítékul szolgál arra, hogy mindkét nemzet jogai és szabadságai azonosak és egyenlők voltak. Bár még e szerződés kiállításának évében a magyar, székely és szász nemzet egymással uniot kötöttek, a melyet a rákövetkező 1438. esztendőben megujítottak, ez az unio semmi kárára sem volt a román nemzet szabadságának és jogainak, sőt mondhatni, hogy a román nemzet ez idő után is a legszebb virágjában állott, úgy annyira, hogy a legkitünőbb férfiak a román nemzet kebeléből a rendek szabad választása folytán, a legnagyobb kitüntetésekre és hivatalokra emelkedtek. Ezen kitünő férfiak sorába tartozott *Hunyadi* János és fia, Mátyás is, *Gétzi* János, kinek családjából ma is élnek Dobokamegyében, román nemesek. *Józsika* István, mint arról a történetiró Bethlen Farkas is tanuskodik, Oláh Miklós, kinek I. Ferdinánd 1548 november 23-án a következőket írta: „Az oláhok, a te nemzetségbelieid, a mint tudva van, a világ felett uralkodott Rómától származnak s azért is nevezik magokat romanoknak. A te fajodból sok kitünő hadvezér származott, igy Hunyadi János, a híres Mátyás király atyja, kik mind a ketten a te legközelebbi őseidhez tartoznak."

„Egy szóval, a román nemzet a XVII. századig mindaz on

jogokkal, szabadságokkal és kiváltságokkal élt, mint a többi nemzetek. A XVI. században a magyarok, székelyek és szászok vallás tekintetében négy részre szakadva: katholikusokká, lutheránusokká, kálvinistákká és unitariusokká lettek. Ezt a négy vallást aztán az ország különböző törvényei bevett vallásfelekezetül ismerték el s mint olyanokat az ország alkotmányába be is iktatták. A keleti egyház, a melyhez az oláh nép keresztény-ségre való térése után állandóan tartozott, azért nem talált em-lítésre az akkori erdélyi törvényekben, mert az volt a czélzat, hogy először a reformatio következtében keletkezett egyházak jogi viszonyait rendezzék, a melyek közé tudvalevően a görög keleti egyház nem tartozott. A görög keleti egyház Erdélyben ekkor is még, mint előbb, a szabad vallásgyakorlat birtokában volt és élvezett minden ezzel egybekötött más jogot is. A román nép e kedvező helyzete, melyet annyi századon át úgy az egy-házi, mint a politikai alkotmány keretében élvezett, a XVII. szá-zadban teljesen megváltozott. Ennek folyama alatt az ország törvénygyüjteményébe különböző s az oláhok nemzetére és val-lására kedvezőtlen és kártékony törvényczikkek csúsztak be.

Igy Ap. Const. P. tit. 8. art. 1. „Jóllehet az oláh nemzet nem tartozik az statusok közé, de mégis propter emolumentum regni toleraltatik.“

Pars. I. tit. 9. art. „Jóllehet, hogy az oláh natio csak prop-ter bonum publicum admittaltatott, mégis alacsony állapotát nem tekintvén.“

Pars 3. tit. 1. art. Három nemzetből állván az ország stb.

Pars 3. tit. 53. art. 1. „Mivelhogy az oláh natio religiója nem tartozik a négy recepta religióhoz“ stb.

Valóban megfoghatatlan — folytatják a kérvényezők, hogy miként találhattak helyet ezek az artikulusok az ország törvény-gyüjteményében. Az előszó és az approbatio egyaránt bizony-ságul szolgálnak arra vonatkozóan, hogy e törvénytárba csak az 1540-től, Erdélynek Magyarországtól való elválása idejétől kelt dekretumok és országgyűlési végzések vétettek fel. Igen, de az egész 1540—1653-ig eső időközben, sem az azt megelőző időkben egyetlen olyan törvényczikket sem hoztak, melyben tényleg benne lett volna e határozat: „Mivel az oláh natio nem

tartozik a státusok közé és vallása a recipiált religiók közé, azért egyik úgy, mint a másik, csupán propter emolumentum regni admittáltatott." Minekutána egyetlen ilyen törvény sincs, fel kell tennünk, hogy az ilyen káros kifejezések csupán a szerkesztők figyelmetlenségéből és tévedéséből csúszhattak be a törvények gyüjteményébe. Hogy e tekintetben fenforgott-e az ártani akarás szándéka? azt a folyamodók nem akarják kutatni. Annyi azonban bizonyos, hogy ezekben a gyüjteményekben olyan kifejezések fordulnak elő, a melyek a szerkesztők részéről az oláhok iránt való több és nagyobb gyűlöletről tesznek tanuságot, mint szeretetről.

Bár e jelzett kifejezéseknek és hozzátételeknek nincs semmi törvényes alapjok s így jogilag nem is érvényesek, mégis a haza több polgárában azt a meggyőződést keltették, mintha az oláhok nemzete és vallása ebben a fejedelemségben csupán eltüretnék és ez a meggyőződés nemcsak általánossá lesz, de csakhamar gyökeret verhet az idegen nemzeteknél is. E téves nézet megczáfolására a kérelmezők ujra hivatkoznak az 1437-iki kolozsmonostori szerződésre, az Erdélyben való régiségökre és szakadatlan lakásukra, a történelem tanuságtételére (Anonymusra) a tekintetben, hogy Gelou halála után az oláhok Tuhutumot önként választották fejedelmökké s *fogadták be állami szerkezetökbe a magyarokat.*

Ez a kifejezés befogadott (admissa) egyáltalán nem talál az oláh nemzetre, mivel ez régibb lakos Erdély minden más nemzeténél, sőt ezt nagyobb joggal lehetne a többi nemzetekre alkalmazni, kik sokkal később jöttek az országba, mint ők s kiknek az állampolgári jogokat szerződések és fejedelmi kiváltságlevelek adták meg csupán.

E szélesen megokolt praemissák alapján azon következtetéshez jutnak a kérelmezők, hogy az oláhok nemzete és vallása sérelmet nem valami nyilvános törvényczikk, hanem csakis az idők mostohasága következtében szenvedett és az a vélemény, hogy az oláh nemzet és vallás Erdélyben csak türetik, minden törvényes alapot nélkülöző állítás, véletlenul becsúszva az Approbatákba és Compilátákba. Ez okból remélik is, hogy a fejedelem kegyelme és igazságérzete meg fogja szabaditani a

románságot e méltatlan állapottól és előbb élvezett jogaiba vissza fogja helyezni.

Az oláh nemzet alázatosan közelítve ő felségének trónjához, kellő tisztelettel és alázattal a következőkért esedezik:

1. A gyűlöletes és sértő kifejezéseket, minők *csak megtürt, befogadott, nem recipiált*, melyek minden jogi alap és törvényes határozat nélkül szégyenfoltképen tapadtak az oláh nemzetre, mellőzzék s mint méltatlan és nyilvános sértéseket töröljék ki a törvénykönyvekből és az ő felsége kegyelme által uj életre hivandó oláh nemzet visszahelyeztessék minden politikai és polgári jogaiba.

2. Az oláh nemzet a rendek sorában azt a helyet ujra visszakapja, mely őt az 1437-iki kolozsmonostori oklevél értelmében megilleti.

3. A nemzet görög papsága tekintet nélkül arra, hogy a nyugati egyházzal egyesülve vannak-e vagy nem, épen úgy nemessége, polgári és parasztnépe teljesen egyenlő legyen a többi nemzetek papságával, nemességével, polgári és paraszt népével s velök együtt részesüljön amazok minden kiváltságában.

4. A vármegyékben, a székekben, járásokban és községekben a tisztviselők és országgyűlési követek választásánál, továbbá az udvari kanczelláriai kormányszéki s más egyéb tisztviselői állások betöltésénél az oláh nemzet számának megfelelő mértékű tekintetben részesíttessék.

5. Azoknak a vármegyéknek, székeknek, kerületeknek és községeknek, melyekben az oláh nemzet többségben van, román neveket adjanak. Azok pedig, melyekben a többi nemzetek vannak többségben, az illető nemzet nyelvén neveztessenek, vagy pedig vegyes, magyar-oláh vagy oláh-szász nevet kapjanak, vagy pedig minden nemzeti megnevezés elmaradjon s neveket vegyék a bennök levő folyókról és várakról. A fejedelemség minden lakosa vallás- és nemzetiségi különbözőség nélkül ugyanazon szabadságokat és kiváltságokat élvezze és ezek egyuttal a közterheket saját teljesitési képességeik arányában viseljék.

Ezekután statisztikai adatokkal igyekeznek bebizonyitani, hogy Erdély román nemzetiségű lakossága körülbelül egy mil-

lióra tehető és alázatosan kérik ő felségét: engedje meg, hogy a két oláh püspök papságával, a nemesség és a katonaság oláh nemzetiségű tagjaival együtt egy *nemzeti értekezletet* tarthasson abból a czélból, hogy ez emlékiratot az országgyűlés elé terjeszthessék, mert könnyen megtörténhetik, hogy részint a hazai történelem tekinteten kivül hagyásából, részint a nemzeti követelések jogosságának el nem ismeréséből, részint lappangó felekezeti és nemzeti gyűlölségből némelyek a kérdés megoldását késleltethetik, sőt lehetetlenné is teszik.

Ebben az ülésben a rendek nem bocsátkoztak a kérvény tárgyalásába, hanem az akkor divatos országgyűlési műkifejezéssel élve, csak *ad dictaturam* adták.

Öt héttel később, julius 30-án került az oláh nemzet e kérvénye tárgyalás alá. Ekkor a kérvény átvizsgálására kiküldött bizottság egy törvényjavaslatot terjesztett a gyűlés elé a románok jogi helyzetének rendezését illetően. E törvényjavaslat kimondotta, hogy az oláh nemzetiségű nemesek a székelyek és magyarok földjén minden tekintetben egyenlőknek tekintetnek a magyar és székely nemesekkel; a Királyföldön pedig a szabad oláhok a szabad szászokkal és hogy nemcsak polgári jogokra s ebből folyó hivatalra való alkalmaztatásukra tarthatnak igényt, hanem az allodialis jövedelmekre is. Az oláh jobbágyság szintén a többi nemzetek jobbágyságával esik minden tekintetben azonos és egyenlő elbánás alá.

Mihelyt a bizottság előadta e javaslatot, azonnal szólásra jelentkeztek a szász követek, kijelentvén, hogy a bizottság a szászokra vonatkozó részt a szászok tudta nélkül és távollétökben foglalta a javaslatba s azért kérik, hogy az bővebb megvizsgálás végett adassék ki a szászoknak. A rendek a szászok e kivánságát minden ellenvetés nélkül teljesitették. Majd báró Naláczi kért személyes kérdésben szót, a mit megkapván, kijelentette, hogy ámbár a kérvényezők családjáról azt állitják, hogy oláh, de ő kijelenti, hogy magát és családját sohasem tartotta oláhnak és ezt kész oklevelekkel is igazolni.

Augusztus 5-én ujra tárgyalás alá került az oláhok kérvénye s akkor feleletül a következő határozatot hozták, melyet latin nyelven kidolgozva, ő felségéhez is felterjesztettek:

„Ő felsége a királyi levelekben a statusok által végezésbe vétetni méltóztatott rendelni, hogy tudniillik :

1. Minémű módon lehessen a könyörgőknek polgári just és szabadságot ez hazában engedni?

2. A vallásoknak szabad gyakorlást adni?

3. A könyörgők vallásabeli mindkét rendű papságnak állapotján segíteni.

4. A tudatlanabb oláh népnek kimívelésében és annak idővel való gyarapításában módot találni?

A mi az *elsöt* illeti, a deputatio úgy vélekedik, hogy az oláhságnak több vagy nagyobb polgári just és szabadságot, mint a mennyivel ma bír, a nemes vármegyék és székely nemzet kerületeiben a haza törvényének megsértése és annak polgári alkotmánya felforgatása nélkül engedni nem lehet.

Ugyanis e hazának törvényes polgári alkotmánya áll az három, úgymint magyar, mely a vármegyékben, székely, mely a székely székekben és a szász nemzetekből, mely a szász székeken tartja lakását. Ezen három nemzet környékében más nemzetbeli lakosokon kivül számos oláhok is találtatnak, de nem olyanok, kik eredetöket a rómaiaktól veszik, mint a könyörgők magok kérésében állítják (mivel hogy ilyenek lennének, semmiképen megmutatni nem lehet), hanem a szomszéd országokból ide származott jövevény oláhoknak maradéki: már pedig

először: A mi illeti a vármegyékben lévő magyarságot, az, valamint szintén a közötte lakozó oláhság is, áll vagy nemességből, vagy szabadosokból, vagy pedig földes urokat szolgáló parasztokból.

A *nemes*, akár magyar légyen, akár oláh, ha a négy bevett vallásokból valamelyiket tartja, a nemességnek szabadságaival, jussaival és hasznaival egyaránt él. Mert minekutána valamely oláh a fejedelemnek és hazának tett hivséges szolgálatjáért nemességgel megajándékoztatik, az jószágokat is birhat, hivatalt is viselhet, melynek bizonyságára elegendő mind ujabb, mind pedig régibb példákat elé hozhatni lehetne: de azokat elhagyván, azt magok a könyörgők is megvallják, midőn *először* könyörgő levelekben a gróf *Kendeffy*, báró *Jósika*, *Huszár* és

Naláczi familiákat, kiknek nemzetségökből voltak és vannak mai napiglan is, kik mind jószágoknak birodalmára, mind pedig hivataloknak viselésére nézve virágzó állapotban vannak, eredetökre oláhoknak lenni állítják, midőn 2-szor más helyt azt erősítik, hogy a nemes Hunyad vármegyében és Fogaras vidékben levő nemesek is eredetekre nézve oláhok, és talán nem is fundamentum nélkül, mert ezek talán azoknak az oláhoknak maradékai, kik Erdélynek a magyarok által lett meghódoltatása idejekor már itten laktanak. Már pedig a feljebb említett grófi és bárói familiákból kettő, a két nemes vármegyének, mint főispánjok kormányát viselik. A nevezett két kerületben levő nemesek közül pedig ketten a királyi főigazgató tanács mellett dicséretesen szolgálnak. Továbbá a főigazgató tanács mellett levő altisztek között számosan vannak oláhok is. De a nemességgel biró oláhok, ha különben is a hivatalviselésre megkivántató tulajdonságok bennök feltaláltatnak, azoknak viselésétől el nem rekesztetnek.

A *szabadosoknak*, akár magyarok, akár oláhok legyenek azok, egyenlő mind szabadságok, mind pedig a közönséges terhek viselésében kötelességök és valamint a magyar szabadosok, úgy az azon sorsú oláhok is mind az adófizetésben, mind pedig egyéb közönséges terhek viselésében egy arányú tekintetben vannak.

A *parasztok* eredetekre nézve akár magyarok (a milyenek nem kevesen találtatnak) akár oláhok legyenek, az adófizetésen és egyéb közönséges terheknek viselésén kivül, melyet a szabadosokkal egyaránt viselnek, a földesuraknak is tartoznak szolgálatot tenni.

Másodszor: A székelyek hasonlóképen vagy nemesek és azok három rendűek, úgymint úri, lófő és darabontok, vagy szabadosok, vagy pedig parasztok. Ezen harmadik rendű vagy paraszt székelységről a nemes székely nemzet nem hagyja helyben azt, hogy az azoktól a székelyektől venné eredetét, a kik Pannóniában először megtelepedett scythiai néptől származnak, hanem azt erősiti, hogy az máshonnan ment légyen oda. De akármint légyen ez a dolog, a bizonyos, hogy az ilyenek is a nélkül, hogy a székely nemzetnek szabadságában részesül

hetnének, székelyeknek neveztetnek. Ezen székelyek között vannak imitt-amott oláhok is, de nem más rendüek, hanem csak parasztok, a kik, valamint az előbb említett székely parasztok, azon kivül, hogy adót fizetni és a közönséges terhet viselni tartoznak, magok földesuroknak is szolgálatot tenni kötelesek.

Ezekből megtetszvén tehát, hogy a könyörgőktől ő felségéhez feladott panasz, hogy a polgári jussal való éléstől megfosztattak volna, azokra az oláhokra nézve, kik a nemes vármegyékben és székely székekben laknak és a négy bevett vallás körül valamelyiket tartják, az igazsággal ellenkezik és hogy az oláh nemes a magyar nemessel és székelylyel egyenlő szabadsággal él, a szabadosnak akármely nemzetből légyen az előszámláltak közül, egy arányú mind a szabadságuk, mind a teherviselésbeli kötelességük. A paraszt oláh sincs inkább megterhelve, mint más nemzetbéliek; nem láthatja azért által a deputatio, mi okból indíttatván panaszoltak a könyörgők, a polgári jussal való éléstől lett megfosztatásokért, mivel ez aránt egyedül az oláh nemességnek lehetne valami panasza abból az okból, hogy a közelebbi esztendőkben az adófizetésre s egyéb közönséges terheknek viselésére szintúgy kényszeríttettek, mint a nemtelenek; de megtekintvén a magyar és székely nemességnek sorsát, az idő viszontagságainak és az akkori környulállásoknak lehet tulajdonítani, hogy ezek is azon terheket kényteleníttetnek viselni; de minekutána felséges urunk a közelebb mult esztendőben Karácsony havának 3-ik napján költ királyi levélben foglalt királyi előadásainak 7-ik pontjában az ország rendjeinek tanácskozás tárgyául feltenni kegyelmesen azt méltóztatott: miképen lehessen az armalista és egyházi nemeseket az adófizetésnek terhe alól kivenni? Az ország rendei pedig az erről írt artikulust ő felsége eleibe terjesztik, — valamint a magyar, úgy az oláh nemesség is nemesi szabadságának helyreállítását ő felségének kegyelmes válaszától várhatja; teljes reménységét helyhezheti pedig abban a deputatio, hogy ezen vélekedése által mind ő felsége szentséges czéljának, mind pedig a könyörgők kivánságának elég fog tétetni, mert ő felségének az a czélja, hogy a statusok az 1744-beli végzéseknek 6-ik czikkelyét vévén fel fundamentumul, a könyörgöknek kérését a

szerént vegyék végzésben; az említett czikkelynek pedig értelme abból áll, hogy az egyesült görög valláson lévő oláhok (ide nem értvén tehát a nemegyesült görög vallásuakat) az 3 nemzetek közül ahoz, a melynek kerületében jószágot birnak, csatoltassanak a nélkül, hogy negyedik nemzetet formáljanak. De a könyörgőknek magoknak sem fogott lenni szándékjok, hogy kérésöket az említett végezésnek értelmén kivül terjeszszék, mivel a görög egyesült valláson levő püspök az ország rendeinek közönséges gyülekezetében magát úgy nyilatkoztatta ki, hogy az oláhságnak teljességgel nem volt czélja azt kivánni, hogy negyedik nemzetet formálni kivánjon, hanem egyedül az, hogy a mely nemzetnek kerületében laknak és jószágot birnak az oláhok, azon nemzetbéli lakosokkal a magok sorsokhoz és állapotjokhoz képest egyenlő szabadsággal élhessenek, melylyel, mivel a mint feljebb meg vagyon mutatva, eddig is éltek; nem látja által a deputatio, mit lehetne még tovább az oláhságnak engedni, ha csak a nem adatik meg nékiök, hogy negyedik nemzetté váljanak az országban, a mely nemcsak hogy az országnak törvényeivel és polgári alkotmányával meg nem egyezik, hanem ő felségének szentséges czéljával is ellenkezik.

Harmadszor: A mi nézi a szász nemzetet, bizonyos dolog az, hogy annak kerületében számos oláhok találtatnak, a kikről a szász nemzetnek követei a deputatio előtt magokat úgy nyilatkoztatták ki, hogy a szász nemzet közt lakó oláhok rész szerént a szomszéd országokból oda telepedett jövevényekből, rész szerént ezen országnak más részeiből oda szökött és bizonyos feltételek alatt bebocsátott parasztokból állanak, melyet nemcsak a történetírókból, hanem semmi kétséget nem szenvedhető oklevelekkel is megmutatni készek. Jelentették továbbá azt is, hogy a szász nemzetnek királyoktól és fejedelmektől nyert adomány- és szabadságlevelei s törvénye szerint is, melyekkel régtől fogva élnek, az oláhok a polgári jussal való életre nem bocsáttattak be elébb, mint 1781 ben, a midőn néhai II. József császár a polgári jussal való élést a szász nemzetnek kerületében is közönségesen megengedte. Minekutána az említett boldog emlékezetü császár 1790. esztendőben Boldogasszony havanak 28. napján költ királyi levele által előbbeni rendeléseit viss-a

híván, mindeneket az 1781. esztendőbeli állapotjára visszatétetni méltóztatott volna rendelni, ezen királyi levélnek ereje által a szász nemzetnek törvényei és jussai helyreállíttatván, a polgári jussal való élhetés is közöttök az oláh nemzetre nézve elenyészett. Mindazonáltal, mivel ő felsége feljebb említett királyi levele által a statusoknak elejekben adni méltóztatott, hogy abban valamely módot találjanak, miképen lehessen az oláhoknak a polgári jussal való élést megengedni? arra nézve a szász nemzetnek követei is jelentették, hogy Ő felsége szentséges akaratát teljesíteni kivánván, attól ugyan nem idegenek, hogy az oláhságnak annyiban, a mennyiben a szász nemzet törvényeinek és polgári alkotmányának sérelme nélkül megeshetik, polgári jussal való élés a szász nemzet kerületében is megengedtessék, de mivel ily nagy dologban székjek és vidékjek, kiknek közönségei képében jelen vannak, hírek és tanácsok nélkül belé nem ereszkedhetnek, arra nézve Ő felsége kegyelmességétől azt kérék, hogy a szász nemzet közt lakó oláhságnak állapotja a következő országgyulésig függésben hagyattassék; ajánlták egyszersmint készségeket, hogy őket mostani állapotjokban hagyván, az ők kéréseket tanácskozás tárgyául közönségeiknek felteszik s azoktól adandó utasitások szerént eszközöket fognak feladni, melyek által mind a könyörgők sorsán konnyebbíteni lehessen, mind pedig Ő felsége szentséges akaratjának eleget tenni.

A *második ágára* nézve a könyorgők kérésének, hogy t. i. mind a két vallásnak szabad gyakorolhatása megengedtessék, nevezetesen, a mi az egyesült görög vallásuakat nézi, minekutána az 1744. esztendőbeli végzéseknek 6. és 7. czikkelyei által a római katholika hithez kapcsoltatott, azt véli a deputáczió, hogy azon vallásnak annyi szabadság engedtetett, hogy teljességgel nem lett volna oka ezen uj kérésnek beadására. Kulombben vagyon pedig a dolog a nem egyesült görög vallásuakra nézve. Ugyanis, a mint már feljebb említtetett, ezen hazának polgári alkotmánya áll az három nemzetekből és azokon kivul a negy bévett vallásokból, melyeknek száma, nevelése az haza törvényeinek sérelme és polgári alkotmányának felforgatása nélkul meg nem eshetne; ezt pedig igyekeztek eltávoztatni, mind Ő felségének diesőséges elei, mind pedig a mi atyáink.

Ebből következett, hogy boldog emlékezetü királyné, Mária Terézia az 1744-ik esztendőbeli végzéseknek 6-ik pontja által az egyesült görög vallást a római katholika hittel egyben kapcsolta és nem külömben, hanem a szerént juttatta el az abban levőket vallásoknak szabad gyakorolhatására; innen volt, hogy az említett végzésnek ereje által az oláh nemeseket ahoz a nemzetekhez csatolta, melyeknek területében laknak, avagy birtokok vagyon, hogy t. i. a nemzeteknek és vallásoknak száma nevekedése által az haza törvénye és polgári alkotmánya sérelmet ne szenvedne. Azt méltóztatván tehát Ő felsége is rendelni, hogy a sokszor említett 1744. esztendőbeli végzéseknek 6. czikkelyét vévén fel fundamentumul, a könyörgők kérését a szerént vennék igazításba a statusok, hogy ezért Ő felsége szentséges akaratjának elég tétessék, arra nem lát a deputatio egyéb utat, hanem, hogy valamint az egyesült görög vallás magát a római katholikusokhoz csatolta, úgy a nem egyesült görög vallásúak is magokat valamelyikhez kapcsolják, nehogy különben ötödik törvényesen bevett vallássá legyen.

Azonban, hogy valahogy eddig, úgy ennek utána is a magok vallásoknak gyakorlásában nem fognak háborgattatni, arról következendő czímű articulust adott elő a deputáczió:

Articulus: *De libero Religionis Graeci Ritus Disunitorum exercitio.*

Az ***harmadik pontjára nézve*** a könyörgők kérésének, mely aránt Ő felsége azt méltóztatik rendelni, hogy mind a két rendű papságnak illendő élelmében valami módot találjanak a statusok, a deputáczió azt adja fel, hogy minekutána az egyházi jószágok Izabella királyné idejében saecularizáltatván, azok az említett királynénak és fiának, János Zsigmondnak élelmére rendeltettenek, a fejedelemnek és országnak megegyezett akaratjából az időtől fogva minden vallású papnak a maga hallgatói adtanak élelmet, a mely annakutána a fejedelmeknek adományi és különös embereknek adakozásai által nevekedett; mely szerént nem lát a deputáczió egyéb utat a görög valláson levő papságnak élelme módjában, hanem hogy az aránt az ők hallgatóiktól segíttessenek.

Jelenti továbbá a deputáczió, hogy az egyesült görög val-

lásnak püspökje a deputácziónak benyujtott kérésében a szász székekben lakó papokra nézve azt kivánta volna, hogy valamint az augustana confessión levő papoknak az alattok levő helységektől dézma adattatik, a szerint az oláh papok is az ők hallgatóiktól dézmát vehessenek. De mivel a szász nemzetnek követei a deputáczió előtt azt erősítették, hogy a szász székekben királyi adománylevelek és azok aránt költ itéleteknek ereje által a dézmák az ő papjaikat illetik és azokat régtől fogva minden háborgatás nélkül veszik, azért a deputáczió úgy vélekedik, hogy a görög vallású püspök kivánságának ez uttal helyt adni nem lehet, hanem annak kérésére a törvény utjára kellene utasítani.

A *negyedik pontjára nézve* a kérésnek, mely aránt Ő felsége azt méltóztatott rendelni, hogy az oláh nemzetnek kimívelésében és annak idővel való gyarapításában valamely módot találjanak az ország rendei; ezt a deputáczió is szükségesnek találván, azt terjeszti a statusok elibe, hogy mivel azon nemzet míveletlenségének és tudatlanságának főoka és kutfeje papjainak tudatlanságában és mind magoknak, mind pedig papjaik nevelésében való fogyatkozások, a kik, midőn nékiek kellene a jó erkölcsre és a polgári társaságban élő embernek és kereszténynek kötelességeire hallgatóikat oktatni és inteni s mindenekben jó példával lenni, ők magok tudatlanok és gyakran a rosznak elkövetésére tanácsadók. Ezen okokra való nézve szükségesnek állítja a deputáczió, hogy a következendő országgyűlésre az egyházi dolgokban rendelendő a több eleiben adandó foglalatosságok között az is tétetnék fel, hogy mi módon lehessen mind a két görög vallásu papságot sorsokhoz képest illendőleg nevelni? — tanácskozása tárgyául felvegye s arról készítendő munkáját a következendő országgyülésben a statusok eleibe terjeszsze.“

Ebben állott az 1790 1-iki országgyűlés felelete a Supplex libellus valachorum követeléseire, melyet, mint már említettük, a rendek Ő felségének is tudomására hoztak augusztus 9-ről keltezett alázatos felterjesztésökben. Az oláh püspökök is visszakapták Ő felségétől 1791. deczember 24-én beadott kérvényöket azzal a válaszszal, hogy Ő felsége többi népei mellett az oláh

nép és papság érdekeit is szivén viseli, de egyuttal egy kis intelmet is kaptak, mert „nincs bebizonyítva, hogy az egész oláh néptől felhatalmazást kaptak volna e fellépésre."[1]) És egyuttal figyelmeztette is Ő felsége a kérelmező püspököket, hogy „a legkegyelmesebb királyi rendeleteknek és Erdély nagyfejedelemsége törvényeinek engedelmeskedjenek és hogy az ő hűséges gondjaikra bízott népet tanítsák meg a haza és a fejedelem iránt való kötelességeikre, a törvények iránt való tiszteletre és a hatóságokkal szemben való engedelmességre. Tartsák meg engedelmességben s komolyan intsék nyugalomra s a polgártársaikkal való békesség ápolására és saját felelősségük terhe alatt tartsák vissza minden kihágástól."

„A románok e kérelmének — írja Baritiu[2]) — e napokban kevés positiv haszna volt, de mégis ez által alakult át természetes uton a románok kivánsága politikai és nemzeti programmá, melyet a románok kegyelettel és forró vágygyal igyekeztek megvalósítani. E program által, melyet Petru Maior történeti és filologiai iratai kommentáltak, ébresztődött fel és erősödött meg mind jobban a nemzet öntudata, a mely még 1848 előtt is több szép gyümölcsöt termett." Vagy, mint a bukaresti akadémia egyik titkára, Maniu mondotta: „E kérelem mai napig evangélioma és kátéja a Kárpátokon túl lakó románok politikájának." Tényleg csakugyan meg is volt e kérelemben a korhoz képest a román nemzetiségi politikusoknak minden lényeges követelésök. Hogy a románság Erdély negyedik nemzetévé legyen, körülbelől abban az időben épen azt jelentette, mint most Erdély autonomiája: azaz Erdély teljes és végleges elrománosítását.

Egyetlen positiv sikere ennek a kérelemnek egyedül a „*De libero Religionis Graeci ritus Disunitorum exercitio*" czímű articulus volt, mely a rendek szövegezésében a következőképen hangzott: „A nem egyesült görög vallásról, mely idáig az ország törvényei szerént, a csupán türt vallások közé számittatott, e törvényczikk erejénél fogva határoztatik, hogy e vallásnak összes hívei az Ő felségétől kinevezendő püspöktől fognak füg-

[1]) Absque legitimatione missionis suae nomine totius Nationis Valachicae.

[2]) *Parti alese din Istoria Transilvaniei.* I. kötet. 543. l.

geni, mindazonáltal a kir. kormányszék, a megyék és kerületek felügyeleti jogának fentartásával, nehogy a papok száma szükség nélkül szaporíttassék és hogy az adózók fizetési képessége a templomépítések által kimeríttessék." E törvényczikk szentesítést csak a következő 1792-ik évben nyert és pedig lényegesen módosított alakjában, a mennyiben utolsó részeit e szavaktól kezdve: „*mindazonáltal a kir. kormányszék* . . ." kihagyták és a következő kifejezésekkel cserélték fel: „és hogy állapotjukhoz képest az ország többi lakóival egyenlő bánásmódban részesüljenek, a közterhek viselésében és más egyéb szolgáltatásokban amazoknál inkább ne terheltessenek."

Ennyi volt mindaz, a mit az 1790/1-iki országgyűlés politikusai s az akkori erdélyi kormányférfiak a b. Wesselényitől „elég nagy tűz"-nek vélt román nemzeti követelések tárgyában szükségesnek véltek tenni. Ha összehasonlítjuk az erdélyi rendek fennebb egész terjedelmében közölt operatumát a „Supplex libellus Valachorum"-mal, azt tapasztaljuk, hogy a rendek voltaképen nem is foglalkoznak az abban foglalt kivánságokkal vagy követelésekkel, hanem teljesen eleget véltek tenni kötelességüknek, ha előadják nézeteiket a kisérő kir. leiratban foglalt négy pontra vonatkozóan. Az eszökbe sem jutott, hogy az oláhok által támasztott követeléseket miképen kellene az állam érdekében olyan módon leszerelni, hogy azoknak okai eltávolíttassanak? Megelégedtek azzal, hogy e követeléseket, mint az ország három nemzetén és négy valláson alapuló alkotmányával ellenkező valamit teljesen figyelmen kivül hagyják és olyan de jure nem létező dolgoknak tekintsék, melyekkel még foglalkozni sem szükséges. „Mi pedig — írta ez időben Martinovics apát „*Oratio ad proceres*" czímű művében a magyar politikai műveltség és gondolkodás jellemzésére — a legszomorúbb Verbőczy, Huszti, Szegedi, Kitonich munkáival az igazságnak csak szinét s formáját írjuk le s ezekhez a bugyborékos, tisztátalan forrásokhoz, mint Minosnak törvényeihez ragaszkodunk. Míg a többi népek előre haladtak, addig mi régi törvényeink és privilegiumaink által mintegy álmos betegséggel meg lévén vesztegetődve, henyélésben, tudatlanságban és semmi oszlopokra nem támasztódott kevélységtől felfuvalkodva, mások előtt ismeretlen voltunk-

ban éltünk és maradtunk."[1]) Okvetetlenül e szavaknak kellett eszünkbe jutni, mikor láttuk, hogy miként elégednek meg őseink az olyan követelések eligazításában tisztán paragrafusokra való hivatkozásokra felépített prókátori okoskodással, mely követeléseknek fontosságát lehetetlen volt nem érezniök és be nem látniok, — a helyett, hogy eszöket legalább valami olyan positiv eszközök kitalálásával fárasztották volna, a melyekkel elejét vehették volna annak, hogy ez a kérelem idő folytán ne legyen valahogyan az erdélyi románság politikai evangeliuma és kátéja.

A „Supplex libellus Valachorum" tárgyalását nem fejezhetjük be a nélkül, hogy meg ne emlékezzünk még egy másik kérelmezési kisérletről is. Ugyanez évben az I. és II. román határőrezred több román nemzetiségű tisztje II. Lipóthoz kérelmet adott be, melyben egyenesen azt kérték Ő felségétől, hogy a románságot tegye Erdély negyedik nemzetévé. E kérelem, úgylátszik, a Hóra-lázadás leverésében tettleg részt vett, akkor hadnagy, most százados *Kalkyáni* buzgólkodása folytán jött létre. Rajta kivül aláírták még *Lupp* Péter főhadnagy, *Remetei* Miklós főhadnagy, *Moldován* László hadnagy, *Vitéz* Simon zászlótartó, *Ignát* János tábori káplán az I. ezredből; *Sinkai* János[2]) kapitány, *Pop* Vazul főhadnagy, *Androny* Athanasius főhadnagy, *Sárda* Nicefor hadnagy, *Gallan* Dániel zászlótartó és *Drágossy* Tiron tábori káplán a II. román határőrezredből.

Egyik magyar ezred tisztjei is, Laczkovics kapitány és társai, ez időben az iránt kérelmeztek Ő felségénél, hogy a hadsereg magyarországi részében a vezénylet nyelve magyar legyen s hogy annak tisztikarában ezentul csak magyarokat alkalmazzanak. A kérelmező magyar tiszteket megbüntették; hogy a kérelmező román nemzetiségű tiszteket valami kellemetlenség érte volna e lépésökért, nem tudjuk, de nem is hiszszük.

---

[1]) *Concha Győző:* A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik. Olcsó könyvtár. 153. l.

[2]) A Sinkai György testvére volt.

III.

Román közművelődési kisérletek.

A Nagy-Szebenben alakúlt hírlapkiadó társaság. Folyamodik egy román ujság kiadhatásáért. Bánffy kormányzó ajánlóan terjeszti fel a folyamodást. Gróf Bánffy ajánlása. Az udvari kanczellária tudakozódása. A társulat válasza a kanczellária tudakozódásaira. A vállalat programmja. A császár engedélyezi a hírlapot, de a postai szállítás díját nem engedi el. E miatt a vállalat elmarad. A nagy-szebeni szabadkömíves páholy. Ennek román tagjai. A nép felvilágosítás útján való javítása kiválóan szabadkömíves eszme. A román nép ez időkorbeli jellemzése. Molnár János 1793 végén kisérletet tesz a hírlap kiadására. A megváltozott viszonyok. Molnár nem kapja meg az engedelmet. Jorgovics kisérlete. A kanczellária betiltó rendelete. A bukaresti tudós-társaság kisérlete. Mitrovszky főhadparancsnok erre vonatkozó jelentése. Barth Péter folyamodik, hogy kinyomathassa a bukaresti tudós-társaság munkálatait. A kormányszék erre vonatkozó engedélye. A Filozofiai Társaság története. Lugosianu szerint ennek székhelye Balásfalva volt. Valószinű, hogy e Filozófiai Társaság a bukaresti tudós-társasággal azonos volt. E tervezők szeme előtt a román faj kulturális egysége lebegett.

1788-ban Nagy-Szebenben egy, e czélra alakult társaság, melynek tagjai nem nevezték meg magokat, a földmíves oláh nép számára román nyelvű ujság alapítását kezdeményezte, mely ujságnak 1790. kezdetével kellett volnamegindulnia. Gróf Bánffy György erdélyi kormányzó 1789. május 26-án ez ujság tárgyában melegen ajánló felterjesztést tett az udvarhoz, kérve a császárt, hogy adjon Hochmeister szebeni nyomdásznak és könyvkiadónak ez ujság nyomtatására engedelmet s a lapnak postadíjmentességet Erdély, a Bánság és Bukovina területén.

„Az oláh nép művelése oly üdvös czél — írja Bánffy kormányzó a kérelem indokolásául, hivatalos felterjesztésében, — a milyen egy létező hazai ujságnál sem forog fenn. A lapot a legműveletlenebb és a csak oláhul tudó nép fogja olvasni. A posta-

szállítás díját próbaképen legalább 3 évre elengedni kéri, mert ellenkező esetben a lapot a nép szegénységéhez mérten igen drágán kellene adni s e miatt nem lehetne arra számítani, hogy a kivánt mértékben el fog terjedhetni a nép között."

Az udvari kanczellária mielőtt határozott volna, azt kérdezte a kormányszéktől, hogy ki lesz a lap megindulása esetén a szerkesztő és a censor? Továbbá a vállalat meg fog-e tényleg felelni a czélnak és szinvonala nem fogja-e meghaladni a papság értelmi felfogását s így majd felvilágosítás helyett nem fog-e tévelyekre s balmagyarázatokra utat nyitni? Továbbá nem sérti-e Kurtzböck bécsi kiadó oláh könyvnyomtatói kiváltságait?

Ezután maga a társulat is folyamodott az udvari kanczelláriához, megadván egyuttal folyamodványában a kanczellária fennebbi kérdéseire is a megfelelő válaszokat. Folyamodását 1789 julius 30-án adta be, mellékelve egyuttal a lap programmját is, melyben a többi között azt írja, hogy „a nemzet, melynek számára e lap megindulna, nincs a műveltség azon fokán, hogy közötte az olvasás és írás általános legyen. Az ujság ennélfogva főleg a papoknak van szánva, a kik tartalmát hetenként közlenék a néppel. A lap tartalmát és főtárgyait a napi események, a jó erkölcsről és a földmívelésről felfogásukhoz mért oktatás alkotnák. Egy Popa Miron nevű „Valea Frumosa"(szépvölgy) falubeli derék pap históriájával kezdődnék a lap. Ebben a papról el lenne beszélve, hogy mint élt házában gyermekei között s szomszédai társaságában? Miként folytatta gazdaságát; mit dolgozott, mit tett termékeny vagy rossz esztendőkben; mint engedelmeskedett elöljáróinak; a szegényeket mint segítette s minő kimélő, mérsékelt és igazságos volt még ellenségeivel is szemben és egyszóval, minő igaz oktatója és atyja volt népének!

E pappal később szembe lenne állítva egy ugyanoda való részeges, veszekedő és rossz társaságot kedvelő ember is, ki a dolgot kerüli és engedetlen a felsőbbek iránt s ez ember élete történetének szomorú végződése azért, hogy az olvasó az elsőt megszeresse s példája által a szép és jó követésére serkentessék, az utolsót pedig megutálja s életmódjának követésétől elrettentessék a rút példa által.

Előadták továbbá, hogy közölni akarják a hadi híreket, a

kormányi kinevezéseket és előléptetéseket s egyéb tanulságos és érdekes dolgokat. Meg akarják ismertetni az alattvalók felsőbbek iránt való kötelességeit. Utasításokat akarnak adni a nép fiainak, hogy mit tegyenek esetleges sérelmeik orvoslása tárgyában. A gazdaság ágai közül ismertetnék a földmívelés, a méh- és juhtenyésztés helyes módjait. Erre vonatkozóan tervezeteket és javaslatokat közölnének. A legfelsőbb rendeleteket pedig román nyelvre lefordítva közölnék, hogy azok tartalma mentől szélesebb körben elterjedjen. Egyes becsületes és szorgalmas alattvalókat példaképen állítanának olvasóik elé, hogy ők azokat követni igyekezzenek. A lap kiadója Hochmeister Márton lenne. A társaság az előfizetés dijából csak a lap költségeit fedezné. Munkásságáért dijat nem kiván, ingyen áldozná idejét és fáradtságát a nemes czél érdekében. Az esetleg fennmaradó tiszta jövedelmet derék és szorgalmas földmívesek jutalmazására fordítaná s minden évben kiosztaná e dijat s a jutalmazottak névsorát a lapban is közzé tenné.

Még tárgyalás alá sem került az ügy, mikorra már a kormányzó felvilágosító jelentése is megérkezett. E jelentés alapján aztán Pálfy gróf főkanczellár 1789. szeptember 17-én a felséghez erre vonatkozóan pártoló felterjesztést tett. Ebben a főkanczellár a császár tudomására hozta, hogy az erdélyi kormányzó a lapot engedélyezhetőnek tartja, mert véleménye szerint az okosan lesz szerkesztve. A lap censora az oláh nemzeti iskolák felügyelője, *Eustatovics* lenne s azon szabályokat követné, miket a német lap vizsgálója is követ. A lap engedélyezése *Kurtzböck* bécsi kiadó szabadalmát nem sértené, mert az nem terjed ki Magyarországra és Erdélyre, hol kizárólagos szabadalma egy könyvkiadónak és egy lapnak sincs. A kanczellária, mint dicséretes szándékot méltányolva emelte ki a társulat önzetlenségét és ezért a maga részéről ajánlotta is a dijmentes postai szállítás kedvezményének megadását.

A császár a kanczellária felterjesztésére a következő határozatot hozta: „Helyben hagyom a kanczellária ajánlatát, de a dijmentes postai szállítás nem engedhető meg, hanem a társulat fizessen egy méltányos általány-összeget.“ Ezt a kir. főkormányszék egy forintban állapította meg, a mi a lap árát 2 frtra emelte

volna. Ennek következtében a társulat szándékától elállott, mert saját nyilatkozata szerint nem remélt annyi előfizetőt a 2 frtos előfizetés mellett, hogy a költség fedezve legyen; de reméli — ugymond visszalépését bejelentő nyilatkozatában, — a császár ismeretes érzületétől, hogy később, a most elhalt nagy kiterjedést igérő szándék felelevenítésének módját fogja találni. Tudomására hozván ezt a kormányszék az udvari kanczelláriának, az 1790. január 10-én a társaság visszalépését tudomásul vette.[1])

Az a kérdés most már, hogy kikből állott az a magát meg nem nevező társaság, mely Hochmeister Márton kiadásában Nagy-Szebenben egy román nyelvű hirlap szerkesztésére határozta el magát? E kérdés megfejtéséhez a kulcsot Hochmeister Márton neve adja kezünkbe. Hochmeister neve épen a 141. helyet foglalja el a Nagy-Szebenben 1767-ben megalakult és egész 1790-ig működött Szt-András nevű szabadkőműves páholy tagjainak névsorában.[2]) Ugyancsak e páholy tagjainak sorában a 34. helyen találjuk beiktatva a gróf Bánffy György kormányzó nevét is. A román intelligencziából pedig *Koszta* István, *Burutz* László és a Hóra-lázadásban is jelentékeny szerepet játszó *Molnár* János szemorvos voltak tagjai e szabadkőműves páholynak. A lap programmja s az egész vállalat e programmból kisugárzó szelleme azt bizonyítják, hogy e névtelen társaság nem lehetett más, mint a nagy-szebeni Szent András nevű szabadkőműves páholy. Mint egy későbbi incidens alapján egész biztossággal állíthatjuk, e lap szerkesztője Molnár János szemorvos lett volna.

A Hóra-lázadás alkalmából és elnyomatása után keletkezett számos arra vonatkozó terv és tanács között, hogy egy ilyes fajtájú durva kihágás többé ne ismétlődhessék, állandóan előfordul az az óhajtás és javaslat, hogy a román nép kimívelésére a szükséges lépések és intézkedések megtétessenek. A nép mívelése, az iskolázás és a felvilágosítás eszközeivel való erkölcsi

[1]) *Jakab Elek:* Az Erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig. 12—13. stb. l.

[2]) *Ferdinand von Zieglauer*: Geschichte der Freimaurerloge St. Andreas zu den drei Seeblättern in Hermannstadt. Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge 13. B. I. Heft.

megjavítása nemcsak a XVIII. század kedves eszméje, de kiválóan szabadkőművesi idea is volt. A román nép kulturai hátramaradottsága az állam és a társadalom biztosságára nézve egyaránt fenyegető veszedelmet jelentett. Hogy a román nép kulturalis visszamaradottsága, mennyire szükségessé tett minden erre vonatkozó lépést, kitünik e hirlap-alapítási kisérlettel egykoru következő leirásból is.

„Az oláh a hegyek között, a hol legszivesebben lakik, egy egészen sajátos emberfajta — a mostoha természettől nagyon el van hanyagolva. Sokat találhatni köztök, kiben az emberi alakon kivül semmi emberi sincs, — de ezek is golyvák és más egyéb természeti hibától el vannak rutítva és ferdítve. A síkságon, a többi nemzetek falvaiban és városaiban (mert hiszen az egész fejedelemségben el vannak terjedve s a lakosság legszámosabb részét képezik) van ugyan mindenre tehetségük, a mire az ember egyáltalán alkalmas, de míveletlenül, durván és vadul maradnak e tehetségek. A kimagyarázhatatlan konokság egy bizonyos fajtája majdnem teljesen alkalmatlanná teszi őket minden kulturára. Természetes szellemesség, veleszületett józan ész pótolja nála, a mit más népeknél az iskola és a nevelés ád meg."

„Az ország többi nemzetei iránt való közös gyűlölet s a közös hajlam az öröklött szokások és erkölcsök iránt testvér gyanánt egyesítik őket a többiek iránt való gyűlöletben. És a népnek ez egészen sajátos hangulatánál fogva, nincs is borzasztóbb valami, mint egy felingerelt és megsértett oláh. Bár meghunyászkodik és csúszik mindenütt, hol nagyobb hatalmat lát, de ezt, mint mondani szokták, megjegyzi magának és kikeresi a kedvező alkalmat; sötétben ólálkodik és nem hagy semmit megtorlatlanul, a mi megtorolható. A történelemben ritkán szerepelnek, de ha ez megtörténik, akkor tetteiktől megborzad a toll a történetiró kezében. Nemcsak Daschas (Dózsa) lázadói, Mihály embertelen kormányzata, hanem a legujabb Hóra-féle zendülés is elég bizonyíték erre. Jellemzésükre szolgál az a körülmény, is, hogy a ló- és szarvasmarha-tulajdonosok kénytelenek állatjaikat az oláhoknál biztosítani, ha nem akarnak meglopatni."

„Papokat ismerek, kik egyik vagy másik oláhnak egy bi-

zonyos évdijat kénytelenek fizetni, hogy az aratás után való leégés veszedelmét kikerüljék. Társul szegődik e természetes vadsághoz még az ivás és az érzéki kéj iránt való előszeretetük is. Borral és pálinkával már a gyermeket elárasztják és a kéjvágyat bennök ép ily korán felébresztik. Ha addig vissza is tartják magukat, az ifjak, 17—18 éves korukban megházasodnak, a leánykák pedig már 12 éves korukban férjhez mennek. Akárhányszor megtörténik, hogy 25—26 éves fiatal embereknek már 6—7 gyermekük van. Különben jó katonáknak tartják őket, de közelebbről nézve, legfölebb is csak jó verekedők. Bátorságuk fellobbanó ostobaság és ha a veszély nő, bátorságuk azonnal lelohad. Elég ravaszok s így jó zsákmányolók is, de a rendet és a fegyelmet csak nehezen szokják meg. Hihetetlen, hogy mennyi fáradságba került köztök a határőrségi katonaságot csak bizonyos fokig is szabályszerű lábra állítani."

„Szorgalom és munkásság nem az ő tulajdonságuk. Legnagyobb részök a juhok után henyél vagy fuvarral kóborol az országban szerte. Nagyon kevesen mívelnek közülök csak némi megerőltetéssel is földet vagy szőlőt s akkor is alig többet, mint a mennyi szükséges nyomorúságos táplálékukra, öltözetükre és az adófizetésre. A talmácsi kerületben nehányan timárságot folytatnak, de csak mint kontárok. Restségük és hanyagságuk kilátszik minden cselekedetükből. Egész külsejök elárulja a mindenféle kicsapongás iránt való hajlandóságukat. Alacsony, korán ránczos homlok; barna, szemökbe lelógó, fésületlen haj, fejök hátsó részén lenyirva; erős és bozontos szemöldök, kicsiny, forgó szemek, sovány arcz, szakállal és bajuszszal benőve, zömök csontos testük teljesen megfelel azon míveletlen léleknek, mely őket élteti." [1])

Bizonyára sok tulzás van a románság rovására e leirásban s talán nem csekély ellenszenv a minden valószinűség szerint erdélyi szász iróban a románság iránt, de annyi mégis határozottan kitünik e leirásból, hogy a román nép erkölcsi megjavulására a legbiztosabb eszköznek a nép természetes tehetségei

[1]) Über den National-Charakter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen. Wien 1792, bei Johann David Hörling. 86. és köv. lapok

és jó tulajdonságainak iskolázás által való kifejlesztését tartotta mindenki. Tényleg első sorban erre is volt szüksége a román népnek, nem pedig azon politikai jogokra, melyeket nevében a Supplex libellus valachorum írói követeltek. El kell ismerni azonban, hogy a román intelligencziának egy pár évtizedig még nem jutott eszébe a politikai jogok ez idő előtt való követelése, de igen is szeme előtt lebegett a román nép kiművelésének ügye s e tekintetben az elsőség pálmája kétségtelenül Molnár János szemorvost illeti.

Az 1790. elején hajótörést szenvedett népmívelő román ujság feltámasztását is ez a Molnár János kisérlette meg ismét 1793 végén. Mint a kolozsvári orvos-sebészeti akadémia tanára ugyanezen év deczember 1-én aziránt folyamodott, hogy szabadalmat nyerjen egy román hirlap szerkesztésére és kiadhatására. Az idők szelleme azonban 1789 óta nagyon megváltozott. A mi akkor valószinű és lehetséges volt, az most lehetetlenné vált. II. József halálával a bécsi körök megszüntek a nép művelését a politika legbiztosabb eszközének tekinteni s azért a román lap alapításáról a főkormányszék, de meg az udvari kanczellária is másképen gondolkozott, mint négy évvel előbb.

Molnár kérvényét az udvari kanczellária deczember 23-ról kelt leiratával azon meghagyással küldötte le a főkormányszékhez, hogy az Molnárnak ne adjon ujságszerkesztésre engedélyt, hanem utasítsa tanári kötelességei pontos teljesítésére. Molnár azonban nem csüggedt el, mert 1794. április 9-én az engedelemért ő felségéhez folyamodott, kérve a kormányszéket folyamodása felterjesztésére. Folyamodásában igéretet tett, hogy az esetben, ha az ujság kiadására engedelmet kap, a most folyó franczia háború költségeire 1000 rhénus forintot ád azonnal s ujsága jövedelméből pedig évenként az erdélyi iskolai alapba 208 forintot fog befizetni. Az ügy kedvező elintézését azért is kéri, nehogy időközben valaki megelőzze. A kir. kormányszék azon értesítéssel adta vissza folyamodását, hogy nincs szokásban a magánosok kérvényeinek ő felsége elé való terjesztése.

Mig e tárgyalások folytak, a kir. főkormányszék arról értesült, hogy egy bizonyos *Jorgovics* Pál, a bécsi illyr nyomda korrektora ez ujságot már nyomatja, sőt belőle néhány példányt

Adamovics Gheraszim nagy-szebeni gör. kel. püspöknek el is küldött; másfelől a kérelmező Molnár Jánosnak ő felségéhez való folyamodása előre látható lévén, azért a kormányzó a tényállás e vázolásával egyidejüen kéri az udvari kanczelláriát, hogy Bécsben e lap kiadását, miután arra sem Molnárnak, sem Jorgovicsnak engedélye nincs, szigoruan tiltsa meg, mert a mostani idők körülállásai és a dolgok nagy változásai napról-napra sulyosodnak s az ily ujságok terjesztése, ha valaha, úgy most épen nem tanácsolható, mikor a franczia szabadság veszedelmes eszméi oly hirtelen terjednek s a lap káros elbeszélései és téves magyarázatai az elmék különféle megzavarodását, a vélemények megrendűlését és köznyugtalanságot idézhetnek elő elannyira, hogy nyomós okok szólnak a mellett, hogy az ujságoknak inkább apasztása volna kivánatos, mintsem szaporítása. Az udvari kanczellária aztán e felterjesztés következtében Jorgovicsot is eltiltotta lapja kiadásától.

A román ujság kiadásának terve azonban e sikertelen kisérletek után sem került le a napirendről, mert csakhamar egy bukaresti tudóstársaság tett más alakban, de hasonló irányú kisérletet. E szándék gróf *Mitrovszky* erdélyi főhadparancsnoknak is tudomására jutott, a ki saját maga tájékoztatása végett s azért, hogy szükség esetén a megindulandó mozgalommal szemben a kormányszékkel egyöntetüen járhasson el, kérdést intézett a kormányzóhoz, ki 1794. deczember 27-ről kelt átiratában az ügyet a következőképen ismertette meg a főhadparancsnokkal:

Augustus havában Barth Péter szebeni könyvnyomtató a kir. kormányszékhez beadott folyamodásában előadta, hogy őt egy oláhországi tudósokból álló társaság felszólította egy filozofiai, mathematikai, történelmi és földrajzi könyvekből összeszerkesztendő időszaki irat vagyis ujság kiadásának elvállalására. Barth Péter ennek következtében azt kérte a kir. kormányszéktől, hogy ez ujság kinyomattatása neki a szebeni tanács felügyelete alatt annyival inkább megengedtessék, mert ez ujságból Erdélyben egy példányt sem fognak eladni s így az egész vállalatból Erdélyben senkire sem háramlik sem kár, sem sérelem. Ellenkezően, az idevaló nyomdák és papiros-malmok javara Oláhországból némi pénz fog bejönni. A bukaresti társaság

kész egy idevaló kezest is állítani arra nézve, hogy e lapokban nem fog semmi olyan megjelenni, mi az erkölcsökre nézve káros lenne, vagy ellenkeznék a kir. kormányszéktől előszabott feltételekkel, a melyeket pontosan meg fognak tartani.

A kormányszék azon tekintetből, hogyha Szebenben az ujság kinyomatását meg nem engedi, a társaság majd módját találja azt máshol kiadni, vagy pedig Bukarestben állít fel nyomdát s így Erdélyből az így várható jövedelmet is elvonja, a tervezett ujság kinyomatását Barthnak a kikötött feltételek szigorú megtartása mellett megengedte; a vizsgálatot és felügyeletet pedig Adamovics gör. keleti püspökre bízta, kinek szigorúan meghagyta, hogy semmi olyannak kinyomatását meg ne engedje, a mi a vallást, a fejedelem személyét és a jó erkölcsöket sértené s az országra nézve káros lenne. A szebeni tanácsnak pedig szigorúan meghagyta, hogy szigorúan őrködjék a tekintetben, hogy ez ujságlapokból Erdélyben egyetlen példányt se adjanak el vagy szét ne küldjenek. Megjegyzi a kormányzó még azt is, hogy a Barthnak adott engedelem oly természetű, hogy általa az erdélyi ujságok száma egyáltalán nem szaporodhatik.

Minő társulat volt ez a bukaresti tudóstársulat és kikből alakult? Azt tudjuk, hogy 1795-ben „*Societatea filosofēscă a Neamului Românesc in Mare Principatul Ardealului*“ czím alatt egy társaság készült megalakulni, még pedig Lugosianu véleménye szerint Balázsfalván. E társaságnak czélja volt „*Vestiri filosofeşti şi moraliceşti*“ czím alatt egy könyvsorozatot adni ki a filosofia muzsáit szerető szivek számára. Mint a társaság czélját fejtegető értesítő mondja, pártolást főleg a román fejedelemségekből vár az odavaló tudósok részéről, a hol sok „európai“ egyéniség talált védelmet s a hol görög hírlapokat olvasnak s a hol a tudósokra a bölcs vajdák magas székéből mindig az igazság védelmező sugarai ragyogtak le. Czéljok az, hogy ezentul már meg ne szünjenek a muzsák román nyelven szólani. Nagyon dicsérik Jenache *Vacarescu*-t, az első román grammatikusok és költők egyikét, kitől nagyon sokat várnak.

Eszközökül a kitűzött czél elérésére először a keleti egyház theologiájának tanulmányozását és megirását tűzik ki s oly

egyháztörténeti más könyvek kiadását, melyek idáig román nyelven nem voltak, másodszor pedig földrajzi, természettani, mennyiségtani és bölcsészeti könyvek kiadását, harmadszor Moldova és Havaselfölde fejedelmeinek életrajzait, negyedszer pedig a románság történetének régi krónikák s más egyéb figyelemreméltó történeti emlékeknek alapján való terjedelmes leirását.

Azonkivül a folyóirat publikálni fog politikai dolgokat, különösen tudósításokat a most folyó háborúról. Elő lehet fizetni Bukarestben Renner úrnál, az osztrák ágencziánál. A társulat tagjai lehetnek: papok, tudósok s a keleti egyháznak minden más hive, filozofiai doktorok, történettudósok és más egyéb tanult emberek, a kik vállalkoznak hozzájárulni ahoz, hogy a tervezett nagy vállalat sikerüljön.

A társaság czélját és megalakulását jelentő köriraton sem a társaság székhelye, sem pedig a nyomda, a melyben a körirat készült, nincs megjelölve, — így hát nem tudjuk: hol lett volna a társaság székhelye és kikből állott volna? Lugosianu, a mint említettük, azt hiszi, hogy a társaság székhelye Balásfalva lett volna, mit abból következtet, hogy Klein Samuel 1796-ban itt adta ki „Theologia moralicească" czimű könyvét. Bár a társaság körözvényében a társaság theologiai és egyháztörténeti munkásságának keleti jellege egy kissé erősen is van hangoztatva, még sem tarthatjuk valószinűtlennek, hogy a társaságot a balásfalvi tudós kalugerek indítványozták, kikben, mint később látni fogjuk, tényleg nagyon erős volt a graecizáló hajlandóság.

Valószinű az is, hogy az az állítólag bukaresti tudóstársaság, mely Barth Péter számára engedelmet kapott egy enciklopédikus jellegű tudományos folyóirat kinyomtatására, azonos volt ezzel a Lugosianu szerint Balásfalván tervezett filozofiai társasággal.

Molnár kisérletei a társaság tervezőit meggyőzték arról, hogy engedelmet egy román nyelvű ujság vagy folyóirat számára nem kaphatnak a kormánytól, hát ilyen kerülő uton igyekeztek czéljokat elérni. Hogy az egész vállalatból nem lett semmi, annak valószinűen az volt az oka, hogy a kormányszék

nagyon szigorúan megtiltotta, hogy a kinyomandó könyvekből Erdélyben egyetlen példányt sem szabad eladni vagy szétküldeni. E jelenség nemcsak tisztán román kulturalis szempontból érdemel figyelmet, hanem politikai tekintetből is igen érdekes jelenség, mert nyilvánvaló bizonyítéka annak, hogy a román irodalom és kultura első munkásainak már ekkor szemök előtt lebegett a románság kulturai egysége.

IV.

A balásfalvi tudományos és irodalmi iskola megalakulása.

A balásfalvi iskolák hatásának jelei. Intézkedések a gör. kath. népiskolázás érdekében. Sinkai tanfelügyelői működése. József császár intézkedései a gör. kel. népiskolák ügyében. A vezérszerep azonban Balásfalváé. Klein Sámuel, Sinkai György és Maior Péter mint tanulók. Klein Sámuel Balásfalván tanár lesz. Sinkai és Maior Rómába mennek. A római tanulmányok hatása. A programm sarkpontja a román nyelv megmentése és kimüvelése lesz. Klein és Sinkai Bécsben. Együttes működésök. Klein nyelvtana és Sinkai, mint annak kiadója. A latin betük. A cyrill betük ellen indított harcz. Példájok követőkre talál. A nyelvtan Előszava. Sinkai nézetei a román nyelvről. Sinkai bécsi tanulmányai és érintkezései. József császár a gör. kath. román népiskolák igazgatójává teszi. Tankönyvirói működése. A biblia román nyelvre való fordításának ügye és Klein Sámuel összeütközése Bobb püspökkel. Bobb püspök Klein Sámuelt schismatikus hajlamokkal és törekvésekkel vádolja. Vizsgálat Klein ellen. A gör. kel. üresedésben levő püspökség ügye. Bobb püspök szigorú katholikus nézetei. Ellentét e miatt közte és a graecizáló hajlamú Klein, Sinkai és Maior Péter között. Ez utóbbiak nézete az unióról. Küzdelem Bobb püspök és a graecizaló hajlamú papság között. Mi volt a tárgyi oka annak, hogy Bobb püspök a graecizaló törekvésekkel szemben szigorúan lépett fel? A gör. kel. egyházban az autonom intézmények a kálvinista hatás szülöttei voltak. Ennek bebizonyitása. Klein, Sinkai és Maior ezt tévesen a gör. keleti egyházjog következményének tartották. E miatt a szigorú katholikus egyházkormányzati irányt románellenesnek és a schisma felé való törekvést a romanismus követelményének tartotta a Klein-Sinkai-Maior-féle iskola szellemében felnőtt román közvélemény. Klein egyháztörténeti művei és hatásuk. Sinkai pere és bukása. Elhagyja Balásfalvát. Nevelő lesz a gróf Wass-családnál.

Az előbbi kötetben előadtuk a balásfalvi gör. kath. román iskolák alapításának történetét s rámutattunk, hogy az Apafi fejedelem egykori magán birtokán miként kezd megalakulni egy kis román Athén. Ez iskolák a most tárgyalt korszakban már nemcsak sikerrel működtek, de az erdélyi románság kultu-rájára nézve igen szép és figyelemre méltó gyümölcsöket is ter-

mettek úgy annyira, hogy egy Caraba nevű román poéta egész joggal énekelhette már ekkor:

Léganule de sciința
Si de simțuri natio.alo,
Blajule! tu locuința
Geniului gintei tale.[1]

A balásfalvi iskolákon kivül azonban Mária Therézia halála idején, mint Hurmuzakitól tudjuk, a gör. kath. románságnak összesen 10 népiskolája volt. II. József császár idejében azonban minden megváltozik. 1782-ben Sinkai Györgyöt nevezte ki a császár a gör. kath. román népiskolák igazgatójává, ki 12 évi működése alatt 300 népiskolát állított fel. E tizenkét év alatt Sinkai háromszor utazta be Erdélyt, iskolákat vizsgálván és szervezvén. A gör. keleti románoknak József uralkodásának első éveiben konstatálhatóan mindössze is csak 4 iskolájok volt. József császár, látván a gör. keleti románok iskolázásának e teljes hátramaradottságát, 1786. márczius 4-ről egy rendeletet adott ki, melyben megparancsolta, hogy a nagyobb községekben állítsanak fel iskolákat. Az olyan megyékben, hol a községek kicsinyek és szegények, több község számára kell egy közös iskolát felállítani. Az iskolák állításának költségeit adakozásból, a szüléktől fizetendő tandíjakból fedezzék s ha ez nem lenne elegendő, akkor az erdélyi és magyarországi tanulmányi alapokból. És egyuttal az erdélyi tanulmányi alap terhére ki is nevezett 25 tanítót 50 frt évi fizetéssel és Nikitics püspök ajánlatára a gör. keleti román iskolák igazgatójául *Eustatevics* Demeter személyében 400 frt évi fizetéssel egy igazgatót is. Hogy a gör. keleti román népiskolák számára alkalmas tanítók is legyenek, II. József elrendelte, hogy Temesvárott és Verseczen egy 6 hónapig tartó tanfolyamot rendezzenek be bánsági román és szerb fiatal emberek számára. Ennek a tanfolyamnak tanárai közé tartozott a román irodalom nagyhírű meseírója, Czichindeal Demeter is.

Igy aztán lassanként emelkedni kezdett a gör. keleti román papság szellemi szinvonala is a gör. keleti román nép iskolá-

[1] Balásfalva, a tudomány és a nemzeti érzések bölcseje! Te lakóhelye fajod géniuszának.

zottságával egyetemben, a minek hatása azonban csak később lett érezhető. A románság kulturai felébresztése és a román nemzetiségi aspiracziók felkeltése a román irodalom, nyelv és történelem művelése révén ez időben a gör. kath. románok, — illetően Balásfalva számára volt fentartva. Hősei *Klein* Sámuel, *Sinkai* György és *Maior* Péter voltak.

Klein Sámuel, Klein Innocentius unokaöcscse 1745-ben született a mai Szeben-megye *Szád* nevű községében. Mint gyerek került Balásfalvára, a hol növendéke lett az Áron Péter püspöktől alapított nevelőintézetnek. 1762-ben pedig belépett a balásfalvi bazilita kalugerek közé. Majd egy évvel később Rednik püspök az Áron Péter-féle konviktus prefektusává tette. E mű első kötetében említettük, hogy Mária Therézia a bécsi Pazmaneumban két alapítványt tett a balásfalvi püspökség két fiatal theologusa számára. 1776-ban a püspök e két állást *Pop* Istvánnal és *Klein* Sámuellel töltötte be. Klein a philosophia és a theologia tanulásával 6 évet töltött Bécsben, a honnan 1772-ben tért vissza Balásfalvára, társával, Pop Istvánnal együtt. Balásfalván ekkor már a püspök Maior Gergely volt, a ki a balásfalvi iskolát kibővítette az akkor szokásos philosophiai tanfolyammal is, a melyen tanárul a Bécsből visszatért két fiatal kalugert alkalmazta. Klein Sámuel a mathematika és az ethika tanárává lett. Jóformán meg sem kezdette tanári működését, midőn ujra Bécsbe távozott püspöke kiséretében, honnan 1773-ban tért vissza Balásfalvára. Ez évben lépett be a bazilita kolostorba Sinkai György is, kit a püspök már a következő évben Maior Péterrel együtt Rómába küldött felsőbb philosophiai és theologiai tanulmányokra.

Sinkai György 1574-ben született Marosszéken, Sámsondon, melynek vegyes nemzetiségű lakossága székelyekből és románokból áll. A Sinkai-család különben O-Sinkáról származott Sámsondra s eredetileg fogarasmegyei nemes (boér) család volt. Tizenkét éves korában a maros-vásárhelyi ev. ref. kollegiumba a nagyhirű Kovásznai tanár kezei alá került. Két évvel később a kolozsvári jezsuita gymnasium tanulója s egyuttal a Szent József fínevelő-intézet növendéke is lett. Négy évig maradt itt a grammatikai és poetikai tanfolyamot tanulva, még pedig kitűnő

sikerrel. Kolozsvárról részint a jezsuita tanárokkal való összeütközésért, részint pedig a német nyelv megtanulásáért a beszterczei gymnasiumba ment. A rhetorikát itt elvégezvén, 1773-ban Balásfalván belépett a kalugerek közé, a honnan, mint már említettük, Maior püspök Darabont Ignácz prépost és későbbi nagyváradi gör. kath. püspök ajánlatára magasabb theologiai tanulmányokra Rómába a „propaganda de fide" kollegiumba küldötte Maior Péterrel együtt.

Maior Péter 1753-ban Tordamegyében, Mező-Kapuson született. Fia volt dicső-szentmártoni Maior György, mező-kapusi görög kath. esperesnek. Tanulmányait épen úgy, mint Sinkai, Maros-Vásárhelyt kezdette és Kolozsvárott folytatta. Kolozsvárról Balásfalvára ment, a honnan, mint tudjuk, rokona, Maior püspök Sinkaival együtt Rómába a „propaganda de fide" kollegiumba küldötte magasabb theologiai tanulmányokra.

Az idősebb Klein Sámuel Balásfalván volt, Sinkai és Maior Péter pedig Rómába mentek, a kath. egyházi tudományosság középpontjába. Öt évig maradtak Rómában. Két évig filozofiát és három évig theologiát tanultak. Sinkai időközben a propaganda de fide kollegium könyvtárnoka lett s ebben a minőségében lépett közelebbi érintkezésbe *Borgia* István kardinálissal, ki látva a tudományra szomjas ifju theologus buzgóságát, pártfogásával lehetővé tette, hogy Róma gazdag könyvtárait teljes mértékben használhassa. Borgia kardinális VI. Pius pápától azt az engedelmet is kieszközölte számára, hogy a tiltott könyveket is olvashassa. Róma nemcsak a kereszténység és a katholicismus fővárosa volt, de egyuttal a nagy történeti emlékeké és emlékezéseké is. A két balásfalvi theologus előtt nem volt ismeretlen, a mit Bonfinius írt az erdélyi oláhokról s mit a tradiczió, különösen az unio, de még inkább Klein püspök politikai természetű követelései óta egyre czélzatosabban hirdetett, hogy a románok Trajanus dácziai gyarmatosaitól származnak s így unokái a hajdani dicső Rómának. Nagyon természetes, ha a két fiatal román theologus figyelme és érdeklődése a történelem tényei s ezeknek kapcsán a román nyelv és nép eredetének vizsgálata felé fordult. A régi rómaiak nagy tetteiről és hajdani dicső nagyságáról beszélő műemlékek és maradványok szemlélete megujította szivök

lelkesedését és szárnyat adott ifju képzelő tehetségüknek. És gyakran kérdezték önmaguktól, hol vannak e dicső és nagy nemzet utódai? Megtalálták rá a feleletet Bonfiniusban és a Bonfinius nyomán keletkezett tudós hagyományban; Trajan oszlopát szemlélve, az azon ábrázolt római harczosokban s a legyőzött dák vitézekben fajuk és nemzetük ősapáira véltek ismerni. „Coloniae Legionesque Romanae, inter barbares obrutae, Romanam tandem linguam redalere vindentur et ne omnino eam deserant, ita reluctantur, ut non tantum pro vitae quantum pro linguae incolumitate certasse videntur" — írja Bonfinius. A románok tehát még életüknél is többre becsülték nyelvüket, mert íme, mint Bonfinius írja, inkább nyelvükért, mint sem életükért harczoltak. „Ez az édes nyelv, a mely előtt őseink, mint valami bálványkép előtt borultak le, az egyetlen el nem idegenített örökség, mely őseinktől maradt s mely, mint valami vörös fonal vezethet ki minket az antik nép minden sötét labirinthusából."[1]) Az első feladat tehát, mi a román tudósra vár, ezt az ősöktől maradt egyetlen örökséget kimívelni s alapjává tenni annak a jövendőbeli nemzeti életnek, mely méltó folytatása lesz a dicső ősök fényes életének, édes és igazi kárpótlás a közben eső homályos mult minden keserű szenvedéseért és fájdalmas megaláztatásért.

Mikor bevégezte a két fiatal theologus Rómában tanulmányait, Maior Péter visszatért Balásfalvára, Sinkai pedig Bécsben maradt a Szent Borbála szemináriumban, a hol akkor a tanulmányi felügyelő épen Klein Sámuel volt. A két rokon szellemű férfi, kik mindketten a balásfalvi románság azon eszmekörében nőttek fel, a mely mint konkrét alakot öltött politikai vagy Klein Innocentius egyházi és politikai követeléseiben nyilatkozott meg, egymást hamar és teljesen megértve, munkásságukat a nagy ősöktől örökölt egyetlen kincsnek, a román nyelvnek kimívelésére fordították. 1780-ban adta ki Klein latin nyelven Sinkai szerkesztő támogatásával az első román nyelvtant.[2]) E

[1]) *Cipariu*: Archiv pentru filologia si istoria rom. 256. l.

[2]) *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, composita ab Samuel *Klein* de Szád ord. S. Basilii M. in collegio graeci ritus catholicorum Vindobonensi ad S. Barbarum Ephemerio, locupletata vero, et in hunc ordinem

grammatika nemcsak azért nevezetes, mert első volt a maga nemében, hanem azért is, hogy mint az uj szellemi és irodalmi áramlat első terméke, a román nép latinsága érdekében hadat izen a cyrill betűknek, melyek idáig a román nyelvben, mióta e nyelven csak írtak, kizárólagosan használtattak. „Ha ezeket a cyrill betüket — mondják erre vonatkozóan a grammatika szerzői — továbbra is makacsul megtartjuk, akkor Apollinus segítségével sem fog tudni senki román nyelvtant írni, mert a hány szó van, annyi betüre lenne szükség. Mily könnyen meg lehetne ettől a nehézségtől szabadulni, elfogadván egyszerüen a latin betüket.“ Ez okból Klein grammatikájában igyekezett megállapitani azon elveket is, melyeket követni a román nyelv latin betükkel való írásában feltétlenül szükségesnek tartotta. E helyesírási elvek az etymologiára voltak alapitva s czéljok volt a román nyelvet mentől közelebb vinni ősi typusához, a latinhoz. Klein később, hogy megmutassa helyesírásának gyakorlati használhatóságát és azt lehetően általánossá is tegye, két imádságos könyvet is írt latin betükkel s ezek egyikének előszava gyanánt egy grammatikai értekezést közölt abban helyesírásának elveit és előnyeit magyarázva. „Ez által sok hasznot hozott és nagy hajlékonyságot kölcsönzött a román nyelvnek — mondja Radu Tempea 1796-ban kiadott román grammatikájának Előszavában — kitisztítván az általa kiadott sok könyvvel az összes gyomot, mi ellepte nyelvünket, arra igyekezvén ily módon, hogy a mennyire csak lehetséges, azt közelebb hozza eredetijéhez.“ Az irodalmi dako-romanismus utja e grammatikával meg volt törve és e miatt csakhamar egész sora keletkezett a román nyelv törvényeivel és kitisztításával foglalkozó nyelvtanoknak. *Vacarescu* Jenache, *Deleanu* János, *Körösi* Sámuel, *Molnár* János, *Tempea* Radu, *Maior*, *Jorgorici* stb. léptek a Klein által megkezdett utra.

Klein grammatikájának Előszavát Sinkai írta s ebben fejti ki először röviden a román nép eredetére és elterjedésere, valamint a román nyelv keletkezésére vonatkozó nézeteit. Szerinte a román nyelv leánya levén a latin nyelvnek s Dáciában kelet-

redacta a Georgio Gabrielli *Sincai* ejusdem ordinis. AA. LL. Phil. et SS. Th. D. Vindobonae typis Jos. Nob. de Kurtzböck. MDCCLXXX.

kezvén, valóságos dako-román nyelv és nővére az italo-román nyelvnek (az olasznak). Sinkai e grammatika mellékleteképen egy dialogust is akart közölni a román nép keletkezéséről, de a censura nem engedte meg.[1])

Sinkai Bécsben a többi között a népiskolai tanítás módszereivel is foglalkozott, és II. József e tanulmányai alapján nevezte ki 1782-ben az erdélyi gör. kath. román népiskolák igazgatójává. Rómában megkezdett történelmi tanulmányait itt még nagyobb mértékben folytatta. Megismerkedett *Cornides* Dániellel és *Benkő*vel, a kik nemcsak bátorították tanulmányaiban, de ritkább könyvek és okíratok odakölcsönzésével is segítették. *Garampi*, pápai nuntius megengedte, hogy a nuntiatura könyvtárát használhassa. Ismeretséget kötött a főhaditanács elnökével, a hires huszártábornokkal, ***Hadik*** Andrással is, ki nemcsak tudománykedvelő ember volt, de mint Erdély és Bukovina egykori kormányzója, kiválóan érdeklődött minden iránt, a mi ez országok történetére és népeire vonatkozott. Miron Costin krónikáját pedig egyenesen *Sulzer*től kapta. *Koszta* István udvari tanácsos pedig Mihály vitéz azon diplomájával ajándékozta meg, a melyikkel az 1599-iki Gyulafehérvárt tartott országgyűlés végzéseit megerősítette.

Bécsből 1782-ben tért vissza Balásfalvára, hová II. József a gör. kath. népiskolák igazgatójává nevezte ki, a mely állásban 12 évig működött. E minőségben román nyelven több népiskolai könyvet írt, segítendő a román népiskolák ebbeli szükségletein. 1784-ben Kleinnal, Péterlakival és Petru Maiorral egyetemben kilépett a bazilita szerzetből, hová, mint maga mondotta, csak azért lépett be, hogy alkalma legyen Rómába menni s a hol sem ő nem szerette, sem őt nem szerették.

1792. november havában Bobb püspök azt írta a kormányszéknek, hogy miután az 1688-ban Bukarestben kinyomtatott Szent Biblia tele van helytelen szólásmódokkal és elavult szavakkal, de mert a meglevő példányok is elrongyolódtak a hosszas használat következtében, szükségesnek tartaná egy uj bibliafor

[1]) *A. Papiu Ilarianu*: Vietia operele si ideele lui Georgiu Sincai din Sinca. Bucuresci. 1869. 15. l.

dítás kiadásáról gondoskodni. Ezt azért hozza a kormányszék tudomására, hogy ha valami erre vonatkozó észrevétele volna, méltóztassék vele közölni, hogy a nyomást hamarabb megkezdhessék. A kormányszék a biblia kiadását megengedte a püspök felelősségére, de azon nézetének adott kifejezést, hogy nagyon jó volna, ha a püspök ezt a dolgot közölné a többi magyarországi gör. kath. püspökökkel is, hogy azoknak erre vonatkozó nézetéről is tájékozva legyen. A fordítást Klein Sámuel végezte s tiszteletdijképen a biblia példányainak fele volt neki igérve készpénz értékben a püspök részéről.[1]) Mint Kleinnak egy 1796-ban irott leveléből kitetszik,[2]) nem kapta meg az igért tiszteletdíjat s ezért a püspökkel kellemetlenségei keletkeztek. Különben is úgy látszik, hogy Klein, Sinkai, Maior Péter és Bobb püspök között már kezdet óta nem a legjobb egyetértés volt. A püspök és Kleinék között fenforgó meghasonlásnak több konkrét és kisebb-nagyobb jelentőségü oka volt, melyeket a kiszabott tér szüke nem engedi meg elbeszélnünk, de a főoka mégis e férfiaknak a püspökétől egyházi dolgokban eltérő nézete volt. Ezt látszik bizonyítani a kormányszéknek egy 1796. május 30-ról kelt s Bobb püspökhöz intézett leírata is, melyben a kormányszék a püspöknek tudtára hozza, hogy egy Klein Sámuel nevű balásfalvi basilita Adamovics gör. keleti püspök halála után Nagy-Szebenben járt azzal a szándékkal, hogy áttérjen a schismára és ily uton Adamovics utódja legyen a püspöki székben.

Bobb püspök a gubernium e leíratára válaszolván, elmondja, hogy Klein, miután őt Rednik püspök a bécsi Pázmáneumba küldötte, ott a legnagyobb buzgalommal látott azon könyvek olvasásához, melyek telve voltak görög keleti eretnekségekkel s azok közül nem egyet magáévá is tett. Emlékezteti Bobb püspök a kormányszéket arra is, hogy Klein a nagy-szebeni parochiáért is folyamodott azon a czímen, hogy ez a város közel van születése helyéhez s hogy ott a levegő is kedvezőbb lenne egészségére, de ez csak ürügy volt, mint a későbbiekből ki fog tünni.

¹) Joanu *C. Bianu* Vietia si activitatea lui Maniu Samuilu Miculu. Bucuresci, 1876. 14. l.

²) *Cipariu*: Archiv pentru filologia si historia romana. 700. l.

Nem kapván meg a szebeni parochiát, többször Nagy-Szebenbe utazott majd rokonai látogatására, majd pedig egészsége helyreállítása szempontjából s ott mindannyiszor huzamosabban időzött azért, hogy a görög nem egyesültek pártfogását és szavazatait megnyerje az Adamovics halála után üresedésbe jött gör. keleti püspöki székre. Nagyon fél attól Bobb püspök, hogy Klein atya abban a reményben, hogy megnyeri a gör. keleti püspökséget s atyjafiaitól is erre ösztönöztetve, készül elhagyni a gör. kath. hitet s ily módon a népben nagy zavarodást keltene, kéri tehát a kormányszéket: eszközölje ki Ő felségénél, hogy Kleint poenitencziára a munkácsi kolostorba küldhesse.

A balásfalvi káptalan — a mely akkor a basilitákból állott — tényleg vizsgálat alá is fogta Kleint, a ki a püspök által neki tulajdonított azon szándékot, mintha a schismára áttérni szándékoznék, a leghatározottabban tagadta, sőt egyenesen azt kérte: engedje meg neki a püspök, hogy átállhasson a latin ritusra, mert igy legalább senki sem gyanusíthatja azzal, hogy magát az orthodoxok által püspökké akarja választatni. Igaz ugyan, hogy Szebenben érintkezett a gör. keletiekkel, de nem azért, hogy magának kérje a püspökséget, hanem azért, hogy nekik azt tanácsolja, hogy ne fogadjanak el idegen nemzetiségű (azaz szerb) püspököt. A püspök felelve a káptalan felterjesztésére, azt mondja, hogy az, hogy Klein hajlandó átlépni a latin ritusra, még nem bizonyítéka annak, hogy nem akart áttérni a schismára s nem is mossa el ezt a vétkét, mert erre szükséges lenne, hogy egész magaviseletét megváltoztassa.

Közbevetőleg a Klein és Bobb püspök között való viszony világosabb megértése miatt meg kell még említeni azt is, hogy Adamovics gör. keleti püspök 1796-ban elhalálozván, e püspöki széket 1810-ig nem töltötték be. Oka ennek az volt, hogy a gör. keleti román klérus, támaszkodva a vallásos unio előtt való törvényes szokásra, a püspökválasztás jogát magának követelte. A kormány nem igen sietett e jogot elismerni, mert szándékával és óhajtásaival az sem nagyon ellenkezett, ha ez a püspöki szék huzamosabb ideig betöltetlenül marad is. Az interregnum zavarai és gyenge kormányzata legalább nem fognak akadályokat támasztani azon katholizáló törekvés elé, mely sehogysem tudott

belenyugodni abba a ténybe, hogy az erdélyi románság fele az orthodoxia híve legyen. Csak 1810-ben ismerte el a király a gör. keleti klérus e jogát s hívta össze a kormányszék Tordára a püspökválasztó gyűlést ugyanezen év szeptember 19-re. A hármas választás megejtése után a második helyen megválasztott *Móga* Vasiliet erősítette meg ő felsége deczember 21-én a gör. keleti püspöki széken.

Bobb püspök erős katholikus érzelmű volt, — talán nem is hibázunk, ha azt mondjuk, hogy fanatikus és ellenzője mindennek, a mi csak legtávolabbról is a schismára emlékeztetett. Azonkivül fösvény és kiméletlen vagyongyüjtő volt. Nem a maga, hanem egyháza számára, mint azt félmillióra menő végrendeletével oly elismerésre méltóan meg is mutatta. Az ifjú tudós kalugerek vonzódását a görög egyház szelleméhez és szertartásaihoz nemcsak nem szerette, hanem azt egyenesen a schismához való vonzódásnak is tartotta s e miatt kiméletlenül el is itélte. Viszont a tudós kalugerek fösvénységét nem szerették. Tőle, mint az általok felébresztett román irodalom, nyelv és tudományosság helyzet és természet szerint való patronusától törekvéseik bőkezűbb támogatását várták volna. „Sohasem volt a románok egyháza — írja Maior Péter a románok történetéhez csatolt értekezésében — mint az erdélyi egyesültek klérusa e században annyira gazdag tudós férfiakban, a kik egyházuk emeléséhez hozzájárulhattak volna, ha segítséget kaptak volna a mindennapi kenyér megszerzésében, ha ellátták és támogatták volna őket, a mint illik. Nem panaszkodnék a közönség s vele együtt ezek a férfiak, hogy a császári uralkodás bőkezűsége annyit költött a távoleső egyetemekre és akadémiákra s a hazai iskolákra, hogy kimívelje és tökéletesítse a románok fiait is. De jelenlegi püspökük, a ki huzamosabb idő óta uralkodik felettük, magát teljesen a pénz- és vagyongyüjtésre adta. Ha ilyen hajlandósággal viseltetnék a tudományok iránt is és pénzeinek egy részével gyarapitaná a balásfalvi konyvtárt, sok konyv látott volna napvilágot a román faj kimívelésére."

Az I. kotetben a vallásos unio történetéről szólva, emlitettük Kapy jezsuita levelével kapcsolatban, hogy mikor Athanasius püspokot bécsi látogatása után ő felsége kinevezte püspökké,

az egyház sem magával Athanasiusszal, sem pedig az elért eredményekkel nem volt valami nagyon megelégedve, de azzal vigasztalta magát, hogy a jövőre nézve az oláhokat lassanként majd csak megjavítja a püspök mellé adott jezsuita szokásaikban, a lithurgiában és a szent dolgokban egyaránt és elhagyatja velök azokat a szokásokat és külsőségeket, melyek a józan észszel és az igazi keresztény vallással ellentétben állanak. Klein Innocentiusnak bűne a katholicismus szempontjából épen abban állott, hogy mint Hurumzaki mondja [1] — egyházán és egyházmegyéjén belől oly melegséggel és előszeretettel karolta fel a görög szertartás alkalmazását, a mely sem a jezsuita kollegiumnak, sem a bécsi udvarnak nem tetszett." Bobb püspök épen ellentéte volt Klein Innocentiusnak. Rajta volt minden erejével, hogy a gör. kath. egyház a vallásos unio intenczióinak megfelelően mentől szorosabb viszonyba jőjjön a latin egyházzal s hogy minden, a mi a schismára csak legtávolabbról is emlékeztet, az egyház szokásaiból és szertartásaiból kiküszöböltessék. Sinkai, Klein és Maior Klein Innocentiusnak nemcsak irodalmi és politikai nézetét örökölték, hanem egyház-politikait is és ily módon képviselői is lettek a görögösítő iránynak, melyet gondolatukban összekapcsoltak a tiszta román nemzeti törekvésekkel is szemben a püspök latinosító irányával, melyről azt tartották, hogy a nemzeti törekvéseknek csak ártalmára lehet. „És most akadnak olyan bolondok is, — írja Sinkai Krónikájában [2] — a kik azt hiszik, hogy a gör. katholikusok, mivel magokat egyesülteknek nevezik, alávetettjei a római katholikusoknak, holott az okosság azt mondja, hogy egyesült annyit jelent, mint hasonló és nem alávetett."

Hogy az uniót Sinkai és társai miként itélték meg, annak több bizonyítékát találjuk Sinkai Krónikájában. Igy, mikor azon unióról beszél, melyet 1202-ben a bulgárok királya, Kalojanos megkisértett, ez uniót a következőképen jellemzi: „A románok és bulgárok nem hagyták el előbbi hitöket és csak annyiban vették alá magokat a római egyháznak, hogy a papát elismer-

[1]) Fragmente zur Geschichte der Rumänen. II. B. 107. l.
[2]) III. köt. 319. l.

ték legelsőnek a pátriárkák között s hogy nem vetették meg a latinokat és szokásaikat. Igy cselekedtek később az erdélyi románok is, mikor egyesültek. . . . Azonban nagyon helytelenül cselekedtek a lengyel- es a magyarországi ruthenek, mikor a Hiszekegybe felvették ezt is „*a fiútól is*," mert meg kellett volna tartaniok régi hitöket és szokásaikat. Az lett volna az igazi unio, hogy a nyugatiak és keletiek is tartsák meg szokásaikat és egymást ne vessék meg." Majd az erdélyi románok uniója kapcsán a fogarasi gör. kath. püspökség felállításáról szólva, így nyilatkozik: Pataki püspök, ki latinná lett, fiatal fejébe vette, hogy nincs is a világon igazi püspökség, ha az nincs megerősítve a római pátriárkától. De az erdélyi románok egyházának, melynek első érseke, Teofilus az első niceai zsinaton ott ült a 300 szent atya között, mi szüksége volt a római pátriárka megerősítésére? Talán csak nem azért csinálták a fogarasi püspökséget, hogy eltemessék vele a gyulafehérvári metropolitaságot? De miért kellett eltemetni a gyulafehérvári metropolitaságot? Talán csak nem azért, hogy a románokat azon nemzetek alattvalóivá tegyék, melyeket ők hódítottak meg a kereszténységnek? . . . Az unio nem áll egyébből, mint abból, hogy ne üldözzük azokat, kik a római egyház hívei, szokásaikért és hogy mi románok hivek maradjunk a keleti egyház szokásaihoz és szertartásaihoz s ezért a latinok ne üldözzenek minket, — mert ama bizonyos négy pontot nemcsak a tudatlan román nép nem ismerte, de a tanult románok közül is a legtöbb nem értette. Az unio csakis a papoknak használt, a kik nyertek is ennek következtében valami csekély mentességet, a nemesek pedig ma is görbe szemmel néznek rájok, mert a latinok a magok részére csalván a románokat, számukat tekintve, felülmulhatták a kálvinistákat, a kik pedig abban az időben az erősebbek voltak."

Nagyon természetes, hogy az ilyes fajtájú nézetek, melyek Sinkai, Klein és Maior Péter közös nézetei voltak, a buzgó katholikus püspöknek tetszését nem nyerhették meg, annál inkább, mert a gör. kath. klerusban nem állottak e nézetükkel magokban, hanem számos követőjük volt, kik e miatt a püspökkel ellentétbe, sőt összeütközésbe jőve, kénytelenek voltak a püspök neheztelését és haragját érezni. „A Czópa-család — mondja

Maior Péter történetében [1]) – ma is él a románok között Erdélyben. E családból való a derék Czópa Cziril hátszegi vikarius is, a ki azon szörnyű üldöztetések után, melyben őt a klerus legnagyobbjai részesítették, kifáradva a sok gondtól, a mult évben halt meg. Hasonlóképen században az erdélyi egyesült klérusból többen haltak meg idő előtt bánatukban. Igy *Salcián* István, a minek legfőbb oka az volt, hogy Bobb János a marosi esperességből fogarasi püspökségre emeltetett. *Fiskuti* Sándor hátszegi vikárius, *Ungur* Péter esperes, sőt *Timár* Mihály, a ki Fiskuti után hátszegi vikárius volt, még Czópa előtt halt meg vigasztalanul. Mások pedig a legderekabbak közül egyenesen elhagyták az országot. Ezek közül való volt *Bran* Simon, most nagyváradi kanonok is. Többen elvégezvén a theologiai tanulmányokat, nem akarták magukat felszenteltetni. Ezek közé tartozott Budai Deleanu János is."

„Ily módon távolított el Bobb Balázsfalváról és a klerusból más tudós férfiakat is — mondja Papiu Ilarianu. [2]) – A többek között a theologiai doctort, Filipanu-t is, a ki eltávozván Balásfalváról, Bajuczon lelkész lett. Nem élhetvén meg azonban fizetéséből, kénytelen volt két ökrös szekerével a raktárba terhet fuvarozni. Majd azután Csukudon lett plébános. Egy ízben gabnát vitt Kolozsvárra eladni, a hol meghallotta, hogy az akadémián egy ifjú vizsgálatot tesz. A falusi papok czondrájában s vállán ostorral belépett a terembe. Tekintélyes kinézése, mely elárulta, hogy ez öltözet alatt is tanult ember rejlik s tiszteletreméltó szakálla magokra vonták az összes jelenlevők s azok között az ország kormányzójának, Bánffy György grófnak figyelmét is. Még nagyobb volt meglepetésök, mikor Filipanu engedelmet kért latin nyelven, hogy a vizsgálatot tevőnek ő is adhasson fel a bölcsészetből kérdést. Filipanu ez időszerint a legkitünőbb latin szónok volt egész Erdélyben. A vizsgálat után a kormányzó magához hivta ebédre, de Filipanu, a ki már szekere rudjához támaszkodva, elköltötte kenyérből és szalonnából álló ebédjét, azt mondotta, hogy már ebédelt. A kormányzó

[1]) Istoria pentru inceputul stb. 189. l. 3. kiadás.

[2]) Istoria Romänilor din Dacia superiora I. 204.

megismervén ekként Filipianu tudományosságát, kényszerítette a püspököt, hogy a káptalan felállítása alkalmával tegye meg kanonoknak. És Filipianu 1831-ben, mint prépost halt meg."

Egyszóval, Bobb püspök az egyházi fegyelmet nemcsak szigorúan, de autokrata módon is kezelte, a mi őt papságának nem egyszer legtanultabb elemeivel hozta összeütközésbe s e miatt épen ezek a legtanultabb papok benne nem is igen voltak hajlandók mást látni, mint egy olyan, a kortól elmaradott autokrata szellemű papot, a ki üldöz mindenkit, a ki a klerusban a tudományosabb és szabadabb szellemet képviseli. Bobb püspök ez álláspontjának azonban nemcsak alanyi, de tárgyi okai is vannak. Püspöksége első éveiben jelent meg II. József türelmi rendelete s azon pátense, melylyel lehetővé tette egyik keresztény felekezetből a másikba való átlépést. Tudjuk azt is, hogy a Sofronius és Visarion kalugerektől támasztott orthodox visszahatás hullámai még alig voltak ez időtájt lecsillapodva. Az elégedetlenek közül sokan e pátenset úgy fogták fel, mint kedvező alkalmat az unióról az orthodoxiára való áttérésre. Az unio titkos és nyilt ellenségei biztatni is kezdették a román népet azonnal az orthodoxiára való visszatérésre. A nép között az izgatottság egyre nagyobb lett s ez már Fogaras vidékén veszedelmes méreteket is kezdett ölteni. Hogy a mozgalmat lecsillapítsa, kénytelen volt generalis vikáriusával, Darabont Ignáczczal együtt Fogarasba menni, a hol sikerült is neki a mozgalmat csirájában elfojtania. A román gör. kel. egyház Erdélyben a XVIII. század végén, mikor a tárgyalások Rómával az unio végett kezdetöket vették, hittételeiben és szervezetében teljesen el volt kálvinizálva. Alkotmányának alapját az úgynevezett kis- és nagy zsinatok (sobor mare si mic) képezték. Már pedig az úgynevezett nagy szinodus — a sobor mare — mint azt ma már minden ily dolgokban járatos ember tudja, — semmi egyéb, mint az erdélyi kálvánisták synodus generalisa. Az antiochiai zsinat 20. canonja, mely be van foglalva a „Pravillá"-ba is, azt mondja: „Nem szabad a püspöknek zsinatot tartani a nélkül, a kinek gondjaira van bizva a metropolia." [1]) Zonara a keleti egyház canonjainak

[1]) Card. *Piatra*: Juris ecclesiastici Graecorum, Historia et monumenta. I. köt. pag. 463.

leghiresebb magyarázója azt mondja: „A canonok nem engedik meg, hogy a püspök egyedül, nem lévén jelen a metropolita, zsinatot tarthasson.“ [1]) Az erdélyi sobor mare azonban csak a vladikából állott és a klerus tagjaiból, sőt mikor vladika-választás vagy letétel volt, még a püspök sem volt jelen. Ilyen fajtájú zsinatot pedig a „Pravilla“ egyáltalán nem ismer.

Ez okból a tirgovisti, illetőleg a bukaresti metropolita, ki alá, mint exarchatusi joggal biró metropolita alá tartozott az erdélyi gör. keleti egyház és vladika, nem is ismerte el soha törvényeseknek ezeket a zsinatokat. Hogy ez így van, világossá teszi az a körülmény is, hogy a tirgovisti metropolita sohasem szentelte fel az erdélyi zsinatok által választott vladikákat, hanem minden egyes esetben a Pravillától megkövetelt szabályszerű uj választás alá vetette őket. Igy történt ez 1682-ben Joasaf vladikával is, ki Theodosius tirgovisti metropolitához ment, hogy felszentelje. Ez a Pravilla rendelkezései értelmében egy három főpapból (archier) álló főpapi zsinatot hivott össze s ezek aztán megválasztották a Pravillától megkövetelt három jelöltet, kik közül aztán Theodosius Joasafot megerősítette. [2])
Hasonló eset ismétlődött Vestimián Sava és Varlaam vladikákkal is. Ily módon szentelték fel ugyancsak Theodosius és Athanasius püspököket is, kik alatt a vallásos unio kezdődött és be is fejeződött.

Volt a szinoduson kivül még egy másik intézmény is, mely szintén a kálvinista hatás eredménye volt, miután nyoma a gör. kel. egyházjogban ennek sincs s ez az, hogy a vladikának mintegy tanácsát képezte az a 12 esperes, kiket a szinodus e czélból megválasztott. Ez intézmény a szinodussal egyetemben megmaradt az unio után is, noha a basilita monostor alapításának egyik legfőbb czélja épen az volt, hogy ezek a basiliták a püspököt az egyház kormányzatában segítsék. A 12 esperest ilyen egyháztanácsosi minőségben még Bobb püspök idejében is megválasztották, de ő sohasem hívta össze őket.

„A mi egyházunk kanoni tevékenységének — mondja

[1]) *Zishmann*: Die Synoden und die Episcopal-aemter in der morgenländischen Kirche. Wien. 1897. 216. l.

[2]) T. *Cipariu*: Acte si Fragmente 237. l.

Grama Sándor[1]) — az unio után kettős iránya volt. Az első irány szerint ki kellett tisztítani ez egyházi törvényhozásból és intézményekből mindent, a mi kánoni tekintetben eredménye volt a kálvinista hatásnak és ennek következtében nem is volt kibékíthető a katholikus elvekkel. A második irányban a katholikus elveknek és az egyház uj helyzetének megfelelő egyházi törvényhozást kellett teremteni." Ezt a kettős irányt az eddigi püspökök közül nagyobb erélylyel és következetességgel senki sem karolta fel, mint épen Bobb püspök. „Bobb püspök — mondja Papiu Ilarianu[2]) — nem sokat törődött a nemzeti ügygyel, hanem elkezdette fenekestől felforgatni a keleti egyház régi intézményeit. Felforgatta alapjából az egyház alkotmányát s a szinodalis rendszer helyébe, mely a keleti egyház szelleméhez tartozik, behozta a katholikusok despotikus hierarchiáját. A barátok helyébe káptalant alapitott, mint a katholikusoknál van s a helyett, hogy az egyházi ügyekben összehivta volna a szinodust, a káptalan tagjaival tanácskozott. A valóságos esperesek helyébe, a kik az egyházi alkotmány értelmében akkora jogokkal birtak, hogy meg is semmisíthették a püspökök önkényes rendelkezéseit, ha meghaltak, nem nevezett ki tényleges, hanem csak helyettes espereseket, administratorokat, jegyzőket és felügyelőket, de ezeket sem az egész főesperesség területére, mert ezeket felosztotta több administrátor és felügyelő között, a kik mindnyájan az ő kreaturái voltak s ezek abban a reménykedésben, hogy megkapják a vörös övet, nem mertek szólani semmit a püspök visszaélései ellen. Ezen kivül elkezdette ismerni maga felett az esztergomi magyar érsek fenhatóságát s azokat a férfiakat és főespereseket, kik emlékeztetni merték, hogy elnyomja az összes egyházi jogokat, szörnyen üldözőbe vette."

A mint az eddig mondottakból is kitetszik, Klein, Sinkai és Maior Péter azokat az egyházkormányzati intézményeket, melyeket az unio előtt az erdélyi gör. keleti egyházban a kálvinizmus honosított meg, de a melyek ép annyira ellentétesek voltak az orthodox egyház hierarchicus szellemével, mint a ka-

[1]) Istoria Basericei Romanesci unite cu Roma. 178. l.
[2]) Istoria din Dacia superioare I. 95. l.

tholikus egyházéval is, egyenesen a keleti orthodox egyház sajátos és jellemző intézményeinek tartották. Mikor a püspök az egyház katholikus jellemének nyilvánvalóbb kidomborításáért ezeket egymásután igyekezett mellőzni vagy mással helyettesíteni, oly dologért hibáztatták a püspököt, a mit voltaképen nem követett el. Klein, Sinkai és Maior történelmi és filologai dogmáikban el lévén fogulva, az egyházszervezeti kérdésben sem láthattak tisztán. Nem vették észre, hogy az az autonomikus és demokratikus irány, melyet az egyházkormányzatban állandóan követeltek, ép oly kevéssé felel meg az orthodox egyház szellemének, mint a katholikus egyházénak, mert az egyenesen a presbiterianus szerkezetű kálvinista egyház százados és nem épen platonikus hatásának volt eredménye az erdélyi görög keleti román s egyuttal örökségképen az unio után a gör. kath. egyházban is.

Miután e három férfiú az igazi román nemzetiséget az orthodoxia fogalmával lelkében összekapcsolta, azért a püspök orthodox-ellenes egyházkormányzati és irodalmi működése is a román nemzetiség iránt ellenségesnek, vagy a legjobb esetben is közönbösnek vagy érzéketlennek tünt fel előttök és miután a jelen századbeli román egyházi, irodalmi és politikai közvélemény e három férfiú iratain és az ez iratokat interpretáló hasonló szellemű irodalmi termékeken nőtt fel, — e közvélemény előtt is.

„A főtisztelendő püspök is nyomatott ki Balásfalván holmi theologiai könyveket — mondja a már idézett helyen Maior Péter. — Maga mondja első szavában, hogy ő fordította le Turnellinek könyvét — ebben a felvilágosult században — a hét szentségről. Erről egy gyulafehérvári pápista theologiai tanár azt az annyira furcsa, mint igazságos itéletet mondotta, hogy a mig Bobb János Turnelli-t románra fordította, okosabban cselekedett volna, ha kereket csinált volna. Ennél haszontalanabb könyvet Balásfalváról nem adhattak volna a románok kezébe." Igy vélekedtek Maior, Klein és Sinkai a püspök irodalmi működésének értékéről.

Időközben Klein Sámuel megirta a keleti egyház történetét is (istoria bisericésca) s azt előszavában a karlóczai gör. kel.

szerb pátriárkának ajánlotta. A kéziratot az imprimatur elnyeréseért benyujtotta a kormányszékhez, honnan 1794-ben küldötték le átvizsgálás és véleményadás végett Bobb püspöknek. A püspök az I. kötetet a bazilitáknak adta ki birálatra, a II-kat pedig Nemes László és Novák Eliseus espereseknek. A kalugerek az első kötetre vonatkozóan azon nézetüknek adtak kifejezést, hogy „teljesen érdemetlen a kiadásra és ha kiadnák, nagy megbotránkozást okozna." Novák és Nemes véleménye a II. kötetről nem volt ily sujtó, de annyira kedvező sem, hogy ellensúlyozhatta volna a baziliták elvető itéletét. A püspök aztán e kettős vélemény alapján kimondotta, hogy miután a karlóczai patriárka vallásához van a könyv alkalmazva és disunitus nézetekkel tele van, hiányos és tökéletlen is, ezért kinyomatása nem engedhető meg. Tényleg e könyv kéziratban is maradt, egy másik hasonló természetű művével, az „*Istoria bisericésca a Romanilor Transilvani*" czimű́vel egyetemben, de azért jóformán a korabeli román tudós körökben általánosan forrásul használtatott és alapja lett a románság későbbi egyháztörténeti összes tudásának és e kérdésekre vonatkozó felfogásának. Hizelgett e könyv a román nemzetiségi és a graecizáló törekvéseknek, de ártott azon szigorú katholikus felfogásnak, melyet Bobb püspök az egyházi kormányzatban és az irodalomban képviselt. Ez az itt vázolt küzdelem okozta azt, hogy a románság közvéleménye hajlandó lett a szigorúan katholikus egyházi irányban valami ellenségest vagy legalább is ellenségesen közömböst látni a román nemzetiség ügye iránt és mindenben, mi kaczérkodás volt az orthodoxiával és az egyház elgörögösítésével, a román nemzetiség támaszát.

Ez a feszült viszony nem tarthatott a nélkül, hogy Klein eltávolítása után elvtársára, Sinkaira is rá ne kerüljön a sor.

1794-ben történt, hogy Pára és Fiskuti esperesek Sinkaival együtt beszélgettek a püspökről és kormányzatáról. Pára és Fiskuti azt mondották, hogy ők segítették Bobb-ot a püspökségre, a ki nekik akkor megigérte, hogy az ő tudtok és beleegyezésök nélkül még uradalmi tiszteket sem fog tenni. Most azonban nemcsak, hogy ezt nem teszi, hanem még egy hordó bort sem

ád nekik. E beszélgetést Sinkai — mint vallomásában [1]) maga mondja — non prodito nemine megizente a püspöknek. Ez azonban nem használt semmit, mert a püspök Sinkai ellen is jelentést tett a kormányszékhez. Mikor e jelentésnek hire Balásfalván elterjedt, Sinkai, ki ekkor még a gör. kath. román elemi iskolák igazgatója volt, — bement egy pohár borra a kalugerek zárdájába. Itt a barátok azt mondották neki: No Sinkai, téged ugyan eláztattak! Mire Sinkai azt felelte: No ha úgy bánik velem a püspök: ego etiam vero dux et autor rebellionis atque conjuratorum. Erre a philosophia tanára azt felelte: Sinkai, nagyot szóltál és a fejeddel játszol! Sinkai nyilatkozatát azonnal értésére adták a baziliták a püspöknek, ki szószerinti értelemben véve Sinkai mondását, a vármegye alispánjához úgy jelentette fel, mint egy összeesküvés szerzőjét és egy indítandó forradalom vezérét. Gyujtó Sándor alispán azonnal elfogatta Sinkait. Miután nemes ember volt, ügyében a vármegye egy héttagból álló bizottságot küldött ki ügye megvizsgálására és itélethozatalra. Az 1794. szeptember 11-én megtartott vizsgálatból azonban kitünt, hogy valami politikai összeesküvésről vagy épen egy indítandó forradalomról szó sincs, s azért Sinkait azonnal szabadlábra helyezték. Bár minden, a mi „a hosszas kérdezkedésekre tett vallomásokból kitünt, mindössze is oly semmiség és kicsinység volt, hogy sem conspiratio, sem papi engedetlenséget akarni szoros theologia szerint is nem érdemlett", Sinkait iskolai igazgatói hivatalából kitették s helyébe Bobb püspök ajánlatára *Tatu* Györgyöt nevezték ki.

Sinkai hivatalából való letételébe nem nyugodott bele, hanem magát védelmezni és hivatalát visszanyerni egyenesen Bécsbe ment. Itt azonban Martinovicsnak és társainak kivégeztetése után nagyon rosz helyt kopogtatott mindenki, a kiről, ha csak tréfából is, az a hir terjedt el, hogy az összeesküvés és a forradalom vezére. Kérelmét jóformán meg sem hallgatták és igy minden siker reménye nélkül kénytelen volt Bécsből visszatérni. Czegei gróf *Wass* Dániel, a jeles tudós és kitünő paedagogus hirében álló Sinkait azonban három fia: Tamás, János és György nevelésének

[1]) *Papiu Ilarianu*: Vietia operele si ideile lui Georgiu Sincai din Sinka 93. l.

vezetésére magához vette. Sinkai itt hat esztendeig maradt békességben, tanítványai nevelésével és megkezdett történeti tanulmányainak folytatásával töltvén csendes és elégedett napjait.

Sinkai ekként hagyta oda Balásfalvát. Maior Péter, a mint 1784-ben kilépett a bazilita kolostorból, Szász-Régenbe ment papnak, a hol az akkor hadbirói minőségben élő Sulzerrel ismerkedett meg és társalgott históriai kérdésekről. A kegyvesztett Klein sem sokáig maradt Balásfalván.

V.

Budapest, mint a román művelődési mozgalmak egyik középpontja.

A Helytartó Tanácsnál szervezett román könyvvizsgálói hivatal. E hivatal jelentősége a román irodalomtörténetben. Az egyetemi nyomda, mint román könyvek nyomtatója. Klein, mint román könyvvizsgáló és korrektor az egyetemi nyomdánál. Sinkai a Wass-családot elhagyja, hogy Budapestre menjen. Nagyváradi időzése. Sinkai Budapesten. Segédkezik Kleinnak. Érintkezései a magyar tudósokkal. Klein meghal. A könyvvizsgálói állomás és a korrektorság üresedésbe jön. Vulkán püspök nem Sinkait ajánlja, hanem előbb Cornellit, majd pedig Maior Pétert. Sinkai megkezdi Krónikájának közlését. A közlés félbemaradt, de nagy népszerüséget szerez Sinkainak a románok között. A Wass-családhoz tér vissza. E család pártfogása és a románok részvétlensége. Lépéseket tesz a Krónika kiadása érdekében. Opus igne, autor patibulo dignus. Mi az igazság? Mártonffy censor véleménye. Sinkai balásfalvi látogatása. Eltünik a románság szemei elől Halála. Sinkai és Klein Sámuel kéziratai Nagyváradon. A romániai kormány tárgyalásai e kéziratok ügyében a nagyváradi gör. kath. püspökséggel. Maior Péter, mint könyvvizsgáló és korrektor. Maior Péter kiadja historiáját. E könyv hatása. Az általa támasztott irodalmi vitatkozás. A budapesti román társaság Maior Péter idejében. A román nőegylet és tagjai. A magyar társadalom támogatása. A román vajdaságok előkelői és tudósai műveiket a budai egyetemi nyomdában adják ki. Petru Maior egyháztörténetírói munkássága. A Budai Lexicon. Petru Maior erre vonatkozó munkássága. Halála és végrendelete.

A budai kir. helytartótanács mellett egy könyvvizsgáló hivatal is volt. Eleinte ennek hatásköre csak a katholikus könyvekre terjedt ki. Az 1790/1-ki országgyűlés e vizsgálatot az ágostai evangelikus és az ev. ref. egyházi könyvekre is kiterjesztette. A jelen század elején pedig a román könyveket is bevonták e hivatal működése körébe. Az első román könyvvizsgáló épen Klein Sámuel lett. „Ez az intézmény — mondja *Marienescu* Athanáz [1]) — valóságos jótétemény volt a románokra, noha

[1]) Viétia si operete lui Petru Maioru. Bucuresci 1883

gör. kath. egyházi érdekeknél nem volt egyéb czélja. A könyvvizsgáló volt az egyetlen román tisztviselő a helytartótanácsnál, néha azok közül kinevezve, a kik üldöztettek az egyházmegyében, néha pedig a korszak legtudósabb románjai közül. Egy tudós nemzeti érzületű és munkakedvvel biró román nem is kivánhatott magának szebb hivatalt, mert itt volt az egyetemi nyomda és könyvtár, folytonosan ösztönözvén, hogy mentül többet tegyen önművelése és a román irodalom érdekében. A budai könyvvizsgáló hivatal középpontjává lett azon román ifjaknak, kik tanulni Budapestre jöttek; valóságos tűzhelye lett a nemzeti ébredésnek a nyelv és a történelem tanulmányozásának Maior Péter műveinek hatása alatt állva, a honnan a népre is a világosság sugarai ömlöttek és önkénytelen összeköttetés okozója azon tanulók között, kik kisebb-nagyobb mértékben írókká lettek vagy szerepet játszottak a nemzeti életben, mint *Bozsinka*, *Jorgovics*, *Murgu*, a *Patriciu* testvérek, *Popescu* Ghennadie, *Sándor* Athanáz és *Vasics* Pál."

Novákovics István udvari agensnek Budán egy illyr-román nyomdája volt. Ezt a nyomdát az egyetemi nyomda 1805-ben megvásárolta és I. Ferencz 1805. junius 23-án kiadott rendeletében, melylyel e vásárt helyben hagyja, átruházza az egyetemi nyomdára a román és illyr egyházi könyvek nyomtatásának és kiadásának jogát is.[1] Az egyetemi nyomdának e vásár és intézkedés következtében egy román korrektorra is szüksége lett. E korrektorság mintegy magától ruházódik át a helytartótanácsnál alkalmazott román könyvvizsgálóra s így lesz a m. kir. tudomány egyetemi nyomda is jelentékeny tényezővé a jelen század első felének román nemzeti, irodalmi és művelődési mozgalmaiban. E nyomdának legelső román terméke épen Klein híres nyelvtanának az „*Elementa linguae Daco-Romanae, sive Valachicae*"-nek Sinkaitól javított és bővített 1805-ki kiadása.

Sinkai 1803-ban hat évi működés után bevégezvén a Wass-fiúk nevelését, elbucsúzott a családtól és Nagyváradra ment azzal a szándékkal, hogy onnan Budapestre jusson, ott teremtve

[1] *Baloghy István*: A m. kir. egyetemi nyomda termékeinek czimjegyzéke 1777—1877. Budapesten. 1882. Előszó V. l.

magának állást és alkalmatosságot tudományos önképzésének és buvárlatainak folytatására. Nagyváradon régi pártfogójánál, Darabonth gör. kath. püspöknél megállapodott. Ennek udvarában s tudós kanonokjai: Vulcan, Szilágyi, Brán, Cornelli, Vitéz, Farkas György társaságában három hónapot töltött. Épen ez időben dolgozott *Engel* az oláh fejedelemségek történetén. A román tudósok Balásfalváról, Nagyváradról s egyebünnen számos okiratot s kutforrásul szolgáló krónikát küldöttek Engelnek. Miron Costin krónikáját számára Vulcan felügyelete mellett és Darabonth püspök megbizásából e nagyváradi időzése alatt fordította le Sinkai. Elkészülvén e krónika fordításával, 1803. végén Budapestre érkezett, a hol felkereste Kovachicsot, kit még Bécsből ismert és Katonát. A Novakovics-féle illyr-román nyomda az egyetemi nyomda birtokába kerülvén, a román korrektura is Klein kötelességévé lett, a ki, mint említettük, ekkor már a román könyvek vizsgálója volt a helytartótanácsnál. A már idősebb Klein ez időben gyengélkedni kezdett s így bizta meg barátját, Sinkait, a nyomdai korrektorsággal, a mely egyuttal alapja is lett önfentartásának.

A mi után Balásfalván hasztalanul sóhajtozott, azt megtalálta Budapesten. Tudós emberek társasága és barátsága, könyvtárak, levéltárak, sőt még egy nyomda is mind rendelkezésére állottak a lehetőség mértékéig. A század elejének Budapesten élő magyar tudós férfiai mind barátai, segítői és biztatói tudományos munkálkodásában. Ha van is küzdelme az anyagiakkal, de legalább élhet lelke ideáljának, álmodozhatik nemzete műveltségének, irodalmának és nyelvének felemeléséről. Az erre való ösztönzésnek környezetében kiapadhatatlan forrására is akadt, mert hiszen a magyar tudósok is, kikkel mindennapi érintkezésben van, hasonlókról álmodoznak: az ő szemuk is a régi dicsőség, a hajdani fényes mult dicső emlékein révedez és gondolatuk egy a réginél is szebb s dicsőbb nemzeti jovendő életre van irányozva. Aztán együtt van régi baratjával, kuzdelmei és vágyai osztályos társával, Klein Sámuellel is. Mennyi terv, minő nagy irodalmi munkásság korvonalai lebegnek szemeik előtt a kedvező és osztonző helyzetben. Nem elegszenek meg Klein grammatikájának Sinkaitól javitott és bővitett kiada-

sával, hanem Klein ki akar adni egy román-latin-magyar-német szótárt is. Azonkivül szorgalmasan dolgozik a havasalföldi és moldovai vajdák évkönyvein, hogy azt is mentől hamarabb kiadhassa. Sinkai pedig, mint 1804-ből írja Engelnek, lelkesen dolgozik a román faj krónikáján és már el is jutott egészen 1660-ig. Tömérdek oklevelet, krónikát, emlékiratot gyüjt, kivonatol és dolgoz fel. A térképesináló Lipszkyhez is tudós levelet írt arról, hogy minő helyesírást használjon térképén a román nevek leirásában? E buzgó munkálkodás közben azonban 1806-ban nagy csapás éri. Barátja és sok tekintetben mestere, a régóta gyengélkedő Klein Sámuel karjai közt hal meg.

Klein halála után az egyetemi nyomda igazgatósága 1806. julius 6-ról keltezett felterjesztésében arra kéri a helytartótanácsot, hogy az elhunyt Klein helyébe nevezzen ki uj román korrektort. A helytartótanács pedig három héttel később felszólítja a nagyváradi káptalan vikáriusát, hogy e hivatalra ajánljon neki egy alkalmas román tudós férfiút. Vulcán azonban nem Sinkait ajánlja, hanem egyházmegyéje egyik tudósabb papját, Cornelli Jánost, kit a helytartótanács ki is nevez 1807. augusztus 3-án. Cornelli azonban nem foglalja el állását s ezért az egyetemi nyomda igazgatósága jelentést tesz erről a helytartótanácsnak, a mely most Vulcán püspököt sürgősen felszólítja, hogy miután Cornelli nem foglalta el állását, mert időközben kanonokká nevezték ki, ajánljon egy más embert. Vulcán ekkor sem a helyettesként buzgón működő Sinkait ajánlja, hanem Petru Maiort, a kit aztán Ő felsége ez ajánlat folytán ki is nevezett a román könyvek censorává és ezzel kapcsolatosan az egyetemi nyomda román korrektorává. Maior Péter új állását 1809. márczius 8-án foglalta el.

Klein Sámuel halálától Maior Péter kineveztetéseig három év telt el. Sinkai, a kinek bizonyára már első izben való mellőztetése is nagyon fájhatott, nem vesztette el munkakedvét. Hitt és remélt még mindig sorsa jobbra fordultában. Az 1807. évben egy román naptárt adott ki Budán s e naptár végén kinyomatta nagy művenek, az „*Istoria Romänilor*"-nak egy fejezetét s azt folytatta 1808 ban a következő évre szóló naptárban is. Ily módon kisérlette meg nagy műve kinyomatását. Akarta folytatni a

naptár következő évi folyamában is, de nem tehette, mert e közben Maior Péter kinevezése megtörtént s neki helyettes korrektori hivatala megszűnt. Elvesztvén ily módon állását, Budapestről eltávozott és Abauj megyében régi tanítványainak, a gróf Wass-fiúknak házánál vonta meg magát. A gróf Wass-család az egykori nevelőt szeretettel fogadta és lehetővé tette, hogy nagy művét, melynek életét szentelte, nyugodtan és az élet anyagi küzdelmeitől mentesen bevégezhesse. „Egy okiratot mutatok itt fel — írja Krónikájában az 1510. évnél, — a mely a gróf Wass-család birtokában van, hogy megmutassam, hogy *ha ez a család engemet nem segített volna, ezt a krónikát sohasem tudtam volna megírni az én románjaim segítségével és régen elégettem volna, mert annyit kesergettek engemet ezek a románok, a kiktől pedig segítséget vártam volna.*" Maga Sinkai mondja, hogy a románok csak kesergették életében, nemhogy segítették volna élete azon főművének megirásában, melylyel nemzetét, mint nagy kincset alkotó örökséggel akarta megajándékozni, s hogy azt a gróf Wass-család segítsége nélkül meg sem írhatta volna. Egy másik helyén meg azt írja, hogy a Wass-fiúkat krónikája leírásában, sajtó alá rendezésében valóságos segédeiül használja. És a dako-román történetírás mégis úgy akarja feltüntetni Sinkait, mint a magyar üldözés áldozatát. Ismeretes fogása különben a román történetirásnak eltagadni még a legkézzelfoghatóbb tényeket is, csakhogy ne kelljen elismernie, hogy a magyar segítség valamieskével is hozzájárult a román nemzeti kultura fejlesztéséhez és előmozdításához, mert ugyan mivé lenne az az annyi művészettel és mesterséggel kidolgozott és indokolt dogma, hogy a magyarság századok óta semmi egyébre sem törekedett, mint elnyomni és megsemmisíteni a román kulturát és nemzetiséget!

Szándéka volt Krónikájából kétféle kiadást csinálni. Egy rövidebbet román nyelven a nagy közönség és egy hosszabbat latin nyelven a tudós világ számára. Mikor készen lett teljesen művével, elhagyta a Wass grófok házát és Nagyváradra Vulcán püspökhöz utazott. Czélja volt műve kinyomatására az engedelmet a censurától kieszközölni. Ez azonban nem sikerült. Hogy mi módon nem sikerült, a dako-román történetírás arra is tudott egy kapós és tetszetős legendát kieszelni. „A czélt, melyett

Sinkai Erdélybe jött — írja Papiu Ilarianu — nem érte el. Mondják, hogy mikor Krónikájának latin kéziratát benyujtotta, a magyar censor véleményét a következő szavakkal fejezte ki: „Opus igne, author patibulo dignus.“ (A mű tűzre, a szerző akasztófára érdemes). A történelmi valóság pedig ebben is a következő — mint azt Densusianu maga is kénytelen volt a bukaresti akadémiához intézett jelentésében [1]) elismerni s mint azt Sinkai censorának, Mártonffy püspöknek az „Erdélyi Muzeum“-ban őrzött kézirata is bizonyítja.

A magyarországi censor, *Szerdahelyi* Antal készséggel megengedte, hogy Sinkai Krónikájának latin szövegét Magyarországon minden akadály nélkül kinyomathassa, de mivel Sinkainak több kilátása volt arra, hogy krónikáját Erdélyben a balásfalviak és Vulcán püspök segítségével kinyomathatja, az engedélyt Erdély számára is ki akarta eszközölni. Ezt pedig külön kellett kérni és egy erdélyi censor véleménye alapján adták meg az engedélyt. A könyvvizsgálatot ekkor Mártonffy, később erdélyi püspök, teljesítette. „*Reflexiones in Chronicon Dni. Georgii Sinkai*“ czímű kéziratában a következő nézetet nyilvánította: „*Chronica Valachorum*“ nem jó czím, mert a krónika egész első részében, egy-két konjekturát leszámítva — szó sincs az oláhokról. Jobb volna ezt a czímet adni neki: „Chronicon Imperatorum Romanorum tam occidentalium, quam orientalium, qui in Dacia aut pro Dacia bella gesserunt.“ Igen, de ezen szempontból is felesleges, mert ilyen fajtájú és tartalmú könyv van ennél jobb is, — aztán Domitianusszal kezdődik, a ki pedig még Daciát nem is látta. Absurdum azt állítani, hogy Hunyadi és fia, Mátyás oláh eredetűek voltak; sőt ha még anyja oláh nő lett is volna, annyi bizonyos, hogy nem a Corvinok családjából való volt. Absurdum azt is állítani, hogy a magyarok bejövetele előtt oláhok lettek volna Erdélyben. Gelu nem volt román s nem is volt fejedelem, ha ugyan egyáltalán létezett, hanem csak holmi hegyi tolvajvezér (sylvestrorum harumbasa). Nevetséges a dako-román nevezet is, melyet csak Sinkai és Klein találtak ki. A II. kötetben megkisérti Sinkai bebizonyi-

[1]) „*Raport despre misiunea mea in Ungaria si Transilvania.*“

tani, hogy Tuhutum nem fegyverrel hódította meg az országot s hogy ennek következtében a magyarok és szászok csak bitorlói a román államnak, a kikkel ezért örökös hadilábon is állanak s e miatt az oláhoknak nincs is egyébre szükségök, mint egy Hóránál szerencsésebb boszúálló vezérre. Kezdjük csak a nép felizgatásával — mondják az oláhok tudósai, hogy aztán folytassa gyilkolással, gyujtogatással és rablással. „An de aliquid brevibus Gyaris et carcere dignum, Juvenalis et Sinkai“ fejezi be birálatát Mártonffy. Ez utóbbi juvenalisi idézetből csinálta aztán a dako-román szellemű hagyomány és történetirás a maga czéljaira a könnyen szálló igévé válható „opus igne et autor patibulo dignus“ mondást.

Sinkai történetírói munkássága, melyet a budai kalendariumban megjelent töredékekből a román olvasó közönség is ismert, lassanként tisztelet és csodálat tárgya lőn a román értelmiség előtt. Hogy különösen az ifjabb nemzedék előtt minő tiszteletben állott egyénisége és munkássága, plastikusan rajzolja egy, utolsó balásfalvi látogatásáról szóló egykorú tudósítás. „A klerikusok mind vacsoránál az asztal körül ültek, de az étel elfeledve állott előttök, mindnyájok tekintete rá volt irányozva s mindnyájan telve voltak az iránta való tisztelettel. A papok és klerikusok között egyetlen zúgban sem lehetett mást hallani: Ez a Sinkai! Minő ember! — Mindnyájan akarták közelebbről látni és hallani. Ő azonban figyelmes volt mindenki iránt. A klerikusok felé fordulva, így szólott: Az öregekkel beszéltem, most akarok a románok sarjadékaival is beszélni. Sorba vette őket s egy sem maradt, kit meg nem szólított volna. Végre e szavakkal vett búcsút tőlök: Román ivadékok, viseljétek jól magatokat és ne felejtsétek el Sinkait! — Másnap a klerikusok szokás szerint sétálni menve, Sinkait a városon kivül találták a Küküllő partján levő püspöki vendéglő előtt, az árnyékban ülve. A klerikusok körülvették, mint a juhok a pásztort. Lábai előtt tarisznya volt tele könyvekkel: a román faj vagyona, Krónikája volt begyömöszölve az ócska tarisznyába a tudományban leggazdagabb román szerző összes szegénységével egyetemben. Ez alkalommal sokat beszélgetett velünk Sinkai. Azt kérdeztem tőle: miert hord oly súlyos terhet alkotó annyi iratot hátán? — Ez az én

magzatom — felelé ő — a melyben halálom után meg fogok dicsőülni. Ha nem volt szégyen nemzenem, miért lenne szégyen a hátamon hordani." [1]) Sinkai írói egyénisége törekvéseivel egyetemben, mint ideál volt tehát bevésődve az ifjú nemzedék szivébe. Azok az eszmék és törekvések pedig, a melyek az ifjú nemzedék szívében csirát hajtottak, mint a jövő eszméi és törekvései egyuttal irányozói is lesznek a népek és nemzetek jövendőjének.

Balásfalváról Sinkai Nagyváradra ment Vulcán püspökhöz. Mint Vulcán egy levelében mondja, mikor Sinkai belépett udvarába, így szólott hozzá: „Sámuel! Ha udvarodba fogadsz és eltartasz engemet, nem kivánom ezt ingyen tőled. Megajándékozlak Krónikám egy másodlatával." Tényleg le is másolta Krónikáját Vulcán számára. Mikor aztán ezzel készen lett, elhagyta Nagyváradot is és visszatért Szinyérváraljára, egykori növendékeihez s ott fejezte be életét 1816-ban, 63. évében. Utolsó éveiben egészen eltünt a románság szeme elől úgy, hogy halála után csak 50 esztendővel tudták meg még azt is, hogy hol és kinél halt meg.

Kéziratai, valamint a Klein Sámuelé is nagyobbrészt Vulcán püspökhöz kerültek s ott őriztetnek ma is a püspöki könyvtárban. Itt őriztetik Klein Sámuel négy kötetes „*Istoria Românilor din Dacia*" czimű kéziratos történeti műve is, melynek I. kötete magában foglalja a románok eredetét, a román-bolgár királyság történetét és Erdély történetét kezdettől a jelen század elejéig; a II. köt. a havasalföldi vajdák történetét 1724-ig; a III. a moldovai vajdák történetét és a IV. az erdélyi román püspökségek történetét. 1861. és 1865. között a romániai kormány Sinkai és Klein kéziratainak megszerzése tárgyában több levelet váltott a nagyváradi gör. kath. püspökséggel. 1861-ben *Maiorescu* Jón írt e kéziratokért a román miniszterium nevében. A kéziratok átengedéseért a püspökségnek 200 kinyomott példányt igért. E lépésnek azonban nem volt semmi sikere. *Cretulescu* közoktatásügyi miniszter 1864-ben ujra felvette e tárgyban az érintkezés elejtett fonalát. Pap-Szilágyi püspök az

[1] Gavra levelei Sinkai Krónikájának 1844-iki budai kiadása előtt.

ügy megvizsgálására Váncsa kanonok elnöklete alatt egy bizottságot küldött ki; figyelmébe ajánlván a bizottságnak azt, hogy ez ügygyel kapcsolatosan nem lehetne-e a román kormányt rábirni arra, hogy Bukarestben egy gör. kath. kápolnát építsen, melybe a papot és a kántort aztán ő nevezné ki? A bizottság összeállította és áttanulmányozta a kéziratokat és rájok vonatkozó véleményét a Váncsa elnöklete alatt felvett jegyzőkönyvben a következő módon foglalta össze: „Ezek a művek jelenlegi összeállításukban nem adhatók közre, mert ezeknek tartalma és anyaga olyan politikai, egyházi, sőt nemzetközi kérdéseket is érint, melyek kárt is okozhatnak. Feltétlenül szükséges lenne tehát e műveket úgy nyelvi, mint alaki és tartalmi tekintetben átdolgozni. Különben a bizottság átengedésökbe belenyugszik, ha a püspök is jónak találja." A püspök azt mondotta, hogy maga is kinyomathatja szivesen, ha a román kormány megadja az ehez szükséges 35,000 frtnyi költséget. Igy maradt el a dolog véglegesen e második alkalommal is.

Klein és Sinkai — egyik 1806-ban, a másik 1809-ben — lekerülnek a cselekvés szinpadáról. Klein meghalt, Sinkai pedig az önkénytes számüzetés és a feledés homályába merült. Ekkor lép fel voltaképen Maior Péter és átveszi Klein és Sinkai szellemi örökségét. A mint könyvvizsgálói és korrektori állását Budán elfoglalja, nagy és külső sikereit tekintve, elődeinél szerencsésebb irodalmi munkásságot fejt ki. 1809-ben és 1811-ben három rendbeli prédikáczió-gyüjteményt ád ki. 1812-ben pedig egy kötetben 347 lapnyi terjedelemmel kiadja „*Istoria pentru începutulŭ Românilorŭ în Dacia*" czímű művét. *Radulescu* Eliad Czichindeal meséi kiadásának előszavában azt mondja: „Petru Maior története olyan volt, mint Mózes vesszeje, mely elválasztotta a sötétség tengerét, a mely lekötve tartotta a romanokat és lehetővé tette, hogy elhagyva a hazugságok Egyiptomát, megismerhessék igazi eredetöket." „Petru Maior — mondja Kogalniceanu Mihály Moldova történetének Előszavában — a legtöbbet tett arra, hogy a nemzeti szellem felébredjen román honfitársai között." Tényleg Maior Péter históriájának érdeme hatásában áll s nem tudományos vagy irodalmi értékében s tekéletesen igaza van Maiorescu Titusnak, mikor azt mondja,

hogy voltaképen nem egyéb, mint Sinkai Krónikájának kivonatos plágiuma.

Az eredetiség kérdése azonban minket nem érdekel, hanem csupán csak a hatásé. A román olvasóközönség sem törődött ezzel, hanem csak a benne rejlő szellemmel és tendencziával, mely teljesen azonos volt nemcsak a Kleinéval és Sinkaiéval, de az egész korszakéval is. Kézikönyve volt az akkor kipattant román nemzetiségi és politikai aspiácziók történelmi igazolásának s innen magyarázható jelentősége és hatása. Nem volt egyéb, mint az 1791-ki „Supplex libellus Valachorum" részletes és adatszerű igazolásának és történeti alapon való indokolásának megkisérlése. A „Supplex libellus" maga is irodalmi vitát provokált. Éder Károly és Bolla Márton feleltek reá. Bolla műve kéziratban maradt és csak az Éder Károlyé lett ismeretes. A román tudósok Éder kritikai észrevételeinek megjelenése után kötelességüknek tartották ez észrevételeket is megczáfolni. Sinkai Éder művének megjelenése után azonnal czáfolatot írt, a mely csupán az akkori sajtóviszonyok miatt nem láthatott napvilágot. Maior Péter könyve e kérdés majdnem 25 éves szünetelésének vetett véget.

Maior Péter könyvét a bécsi Literatur Zeitung 1813. deczember 13-ki számában *Kopitár* fogta birálat alá. Kopitár Maior Péter álláspontját nem fogadta el, mert úgy találta, hogy az egyenes ellenmondásban van azokkal a tényekkel, melyeket a szlávság története idevonatkozóan a kezünkbe ád. Kopitár érdeme, hogy a szláv történetek e kérdést illető fontosságára rámutatott, noha álláspontja tényleg egyoldalú szláv álláspont. Maior Péter nem hagyta Kopitár e kritikáját felelet nélkül. 1814-ben, 1815-ben és 1816-ban három rendbeli latin értekezésben [1]) felelt Kopitár kifogásaira, „de több idegességgel, mint a mennyit Kopitár jó akarata megérdemelt" — mondja Bogdan Duica. [2]) Ez a Kopitár és Maior Péter között folyó polémia nagy

[1]) *Animadversiones* in recensionem historiae de origine valachorum in Dacia. Buda 1814.

Reflexiones in responsum domini recensentis vienensis ad Animadversiones. Pestini 1815.

Contemplatio recensionis in Valachicam anticriticam. Buda 1816.

[2]) *George Bogdan-Duica*. Petru Maior. Un studiu biografic. *Cernauti* 1893. 53. l.

érdeklődést keltett az akkor Budapesten időző fiatal román tudósok és írók között. Alig csillapodtak le a Kopitár és Maior Péter között lefolyt polémia által keltett hullámok, a vita ujra kitört, de már ekkor csak Maior Péter utódai folytatták román részről. 1823-ban egy magát megnevezni nem akaró császári tanácsos Halleban: *„Erweiss dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind"* czím alatt egy füzetet adott ki Maior Péter álláspontja ellen. Erre aztán *Bozsinka* felelt 1827-ben *„Animadversio in dissertationem Hallensem"* czím alatt.

Maior Péter Kleinnál és Sinkainál még abban is szerencsésebb volt, hogy Budapesten nemcsak egyes magyar tudósok barátságát és szellemi támogatását élvezhette, mint azok, hanem a nemzeti tanulmányokkal foglalkozó egyén számára annyira szükséges társadalmi milieu-t is megtalálta, mert ekkor már egy elevenen lüktető román társadalmi élet nyomai is észlelhetők voltak Budapesten. Bizonyítéka ennek egy 1819-ben az egyetemi nyomdában *„Neujahrs-Geschenk den Herrn und Frauen, Bürgern und Bürgerinnen walachischer Nation zu Pesth am Abend des 31-n December dargebracht vom Petrovitsch K. P-r."* czímű füzet, melyből kitünik, hogy Pesten már 1815-ben egy román nőegylet alakult. Ez egyesületről különben az akkori *„Ofner Zeitung"* [1]) is megemlékezett. Czélja volt ez egyesületnek a megkezdett gör. keleti iskolát bevégezni; annak fentartásához, a tanitók fizetésére és stipendiumokra elégséges alapot gyüjteni. A magyarországi gör. kel. iskolák ez időszerint való felügyelője *Nesztorovics* volt. Ő felsége nemcsak megengedte ez egyesület alapítását, sőt az alapítók nemes szándékát és buzgalmát dicsérte is. Az első elnöknő Grabovszky Helén volt. Utóda pedig Rózsa Mária. A gör. keleti nemzeti iskolák alapjának igazgatósága a pesti román nők e nagylelkű vállalatát tudomására hozta példaadás végett a többi egyházközségeknek is.

A magyarság anyagi és szellemi támogatása a románság e kulturális vállalkozásánál sem hiányzott. E román nőegylet tagjai között számos előkelő magyar nő nevével is találkozunk. Ilyenek Argiray Sofia szül. B. Horváth, Fejérvári Róza, Puspoky

[1]) 1817. évfolyam 89- 80. szám.

Mária stb. A pesti románság társadalmának élén ez időben a gazdag Grabovszky-család állott. Ez a Grabovszky nagybátyja volt a később oly nagy szerepet játszó Sagunának is. Ez időben a budapesti kereskedővilágban igen nagy szerepet játszottak a nagyobbrészt macedo-oláhokból (czinczárok) álló görög kereskedők, a kik úgyszólván közvetitői voltak a Kelet és Nyugat között való kereskedelmi és kulturális érintkezésnek. „Nem kevésbé igaz — mondja Lugosianu — az is, hogy ez időben Buda-Pesten egy hatalmas román nemzeti áramlat keletkezett, mely egyrészt a sajtótermékek, másrészt pedig azon utazások révén, melyet a román boérok tettek Magyarország fővárosában, jelentékenyen hozzájárult a román faj felébresztéséhez. Sok ideig Buda volt az összekötő kapocs a Dunafejedelemségek és a művelt Nyugat országai között. Az idevaló könyvnyomdákban számos könyvet nyomtak ki, melyek az oláh fejedelemségekben találtak vevőkre. A társadalmi érintkezéseknek középpontja a Grabovszky-család volt, mely nemcsak nyilt házat vitt, de érintkezésben állott egyrészt a magyar püspökökkel és mágnásokkal, másrészt pedig a bukaresti boérokkal is."

Ugyanez időtájt jelent meg *Patzkó* Józsefnél Montán György „Kurzgefasste Geschichte der Wlachischen Nation in Dacien und Macedonien" czimű könyve is, melynek előfizetői közé tartozott *Vitkovics* Mihály magyar író és a gör. keleti nemzeti iskolai alapnak ügyvéde is. Ugyancsak Budán az egyetemi nyomdában jelent meg *Beldiman* Sándornak „Mortea lui Abel" és „Tragedia lui Orest" czimű szomorújátéka is. Itt adta ki *Golescu* Konstantin *„Insemnarea calătoriei mele"* czimű útleírását és *„Adunare de pilde bisericești și filosoficești"* czimű bölcsészeti tárgyú könyvét, valamint *Karkaléki* Zakarias is *„Biblioteca românéscă"* czimű 7 kötetből álló könyvgyüjteményét és később a román állam „Almanach"-ját, nyilvánvaló jeléül annak, hogy Budapestet e század első három tizedében a román fejedelemségek írói és aristokratái is úgy tekintették, mint a román irodalom és művelődés egyik középpontját. Magyarország fővárosa tehát ott állott segitő kezével az ébredező román nemzeti művelődés bölcsőjénél, de azért a szándékosan és azért nagyon könnyen is feledő dako-román történetírás mégis azt hirdeti, hogy a ma-

gyarság esküdt ellensége volt a románság minden nemzeti törekvésének.

Petru Maior nem elégedett meg a románság politikai történetének megirásával, de hogy elveit teljesen átvihesse a román nép lelkületébe, szükségesnek tartotta annak egyházi történeteit is megírni az általuk alapított balásfalvi iskola szellemében. Az egyetemi nyomda igazgatójának, Markovics Mátyásnak egy 1821. február 14-ről kelt felterjesztéséből tudjuk, hogy egyháztörténetének kinyomatásához is hozzá kezdett, de annak bevégezésében a halál meggátolta. Kéziratban maradt tehát ez is, mint latin nyelven irott román nyelvtana, melyből idáig csak egyes töredékek ismeretesek csupán. Irt kiegészítésül egy „*Orthographia daco-romana sive valachica*“ czímű tanulmányt is, melyet e nyelvtanával kapcsolatosan szándékozott kiadni. A román nyelv kezdetéről írott dialogusa pedig az ismeretes „Budai Lexicon“ előszavában jelent meg.

A „Budai Lexicon“ egyik legnevezetesebb terméke a balásfalvi irodalmi iránynak. 1825-ben jelent meg, de megirására már 30 évvel előbb megtette az egyetemi nyomda a szükséges lépéseket. Mikor Klein Sámuel átvette a könyvvizsgálói hivatalt a budai helytartótanácsnál és a korrektorságot az egyetemi nyomdában, azonnal ajánlatot tett egy román-latin szótár szerkesztésére. A nyomda igazgatósága ajánlatát elfogadta. Már jóformán készen volt vele, mikor halála bekövetkezett. A magyar-német részt *Kolozsi* Vasilie szekerembi esperes-plébános készítette el, majd pedig az egészet Vulcán nagyváradi gör. kath. püspök megbizásából és költségén *Cornelli* nagyváradi kanonok dolgozta ujra. A kézirat, mikor Maior Péter Budára érkezett, már az egyetemi nyomda birtokában volt. Mint 1809. márczius 8-ról kelt jelentésében írta az egyetemi nyomda igazgatóságának, igyekezni fog, hogy a szótár kéziratát mentől hamarabb sajtó alá rendezhesse. A dolog Maior Péter e buzgósága mellett is annyira elhuzódott, hogy tényleg sajtó alá csak 1820-ban kerülhetett. A helytartótanács a kézirat kijavításáért és a korrekturáért 500 frt tiszteletdijat engedélyezett neki és tekintettel beteges állapotára, 100 frtot mindjárt a nyomtatás kezdetén kiutalványozott. Maior Péter azonban 1821. február 16-án 60 éves korában

meghalt. Ekkor az egyetemi nyomda igazgatósága a szótár nyomtatására való felügyelettel *Teodorovics* János budai gör. keleti papot és dr. *Teodori* Sándort bízta meg, a kiknek felügyelete alatt a „Budai Lexicon" tényleg el is készült.

Mint végrendelete bizonyítja, nem halt meg üres kézzel. Anyagi tekintetben is szerencsésebb volt tehát, mint Sinkai. Készpénz-vagyonából 3700 forintot a maros-vásárhelyi róm. kath. finevelő intézet számára alapítványképen helyezett el oly kikötéssel, hogy a kamatok adassanak ösztöndíjképen olyan tanulóknak, kik vele és családjával rokonságban vannak; ilyenek nem létében pedig Torda megyéből való románoknak, legyenek azok akár görög-, akár pedig római katholikusok. Végrendelete 11. pontjában pedig könyveire vonatkozóan a következő intézkedést találjuk: Predikáczióiból 700 példányt 6 frtjával még 1812-ben átadott volt Móga gör. keleti püspöknek. Ez tesz összesen: 4200 frtot, a temetkezéseknél tartani szokott beszédek gyűjteményéből (propovedanie) és a „*Didachii*" czímű neveléstani könyvéből 300 példányt, melynek értéke 1116 frt. Összes értéke Móga püspöknél levő könyveinek tehát 5316 forint, a melyből idáig a püspök csak 1000 frtot adott meg. Továbbá Derra kereskedőnél politikai történetéből van 220 példány kötve, á 6 frt 1320 frt értékben és a nyomdában 165 kötetlen példány, á 5 frttal, 815 forint értékben. A püspöknél levő 4316 frtnak egy harmada legyen a nagy-szebeni szegények házáé, egy harmada a fogarasi diocesis papi alapjáé és egy harmada pedig csatoltassék azon 3700 frtnyi alapítványhoz, melyről végrendelete 10. pontja alatt intézkedett.

VI.

A gör. keleti románság kulturalis fejlődése és Lázár György.

Maior Péter halálának éve egy korszakot zár be, de egyúttal egy másik újat is nyít meg. Urechia erre vonatkozó nyilatkozata. A magyar szellemi élet hatásának czélzatos eltagadása. A két román felekezet egyesítésére tett kisérletek. Min szenvednek ezek hajótörést? Móga püspökké lesz. Móga óhajtásai nem teljesülnek. A Mógának adott utasítások. A gör. keleti papság helyzete ez időben. Móga igyekvései és tettei a gör. keleti román papság és a nép helyzetének emelésére. A kormány intézkedései a gör. kel. népiskolák tárgyában. Haladás e tekintetben. Maior Péter nyilatkozata. Az aradi tanítóképző-intézet és tanárai. Cichindeál egy érdekes kijelentése. Lázár György életrajza. A román vajdaságokbeli iskolák állapota Lázár György előtt. Miért volt Lázár György ellensége a görög iskolának? Hogyan jött létre Lázár iskolája Bukarestben? Ez iskola működése és hatása. Lázár iskolája megszünik. Asaki György és földmérő-iskolája Jassyban. Venjamin átalakitja a socolai semináriumot főiskolává

1821-el, Maior Péter halálának évével, nemcsak egy korszak záródik be a románság kulturális és nemzeti törekvéseinek történetében, de egyúttal egy másik, igen nevezetes korszak is nyílik meg. „Venjamin metropolita és Lázár György alatt — mondja Urechia azon beszédében, melyben Maior Péter életíróját, *Marienescu* Athanázt üdvözölte a bukaresti akadémiában tartott székfoglalója alkalmával — a Kárpátokon túl lakó románoknál, Maior Péter, Klein Sámuel és Cichindealu alatt a nemzeti nyelv kristálytiszta patakocskája hatalmas folyóvá lett. Igen, Maior Péter, Stamati Jakab, Klein, Cichindealu előfutárjai voltak Vladimirescu Tódornak. Vladimirescunak 1821-iki forradalmát csakis a nemzeti művelődés irányának történetével lehet csupán helyesen megmagyarázni. Állíthatjuk tehát, hogy az 1821-iki mozgalom a Maior Péter-féle Kárpátokon túl lakó férfiak iratai által készíttetett elő. Mert nem lehet eltagadni a nemzeti kultura e férfiának, a mint ön Marie-

nescu úr elnevezte, hatását a Kárpátokon innen lakó románok felébresztésére. Stamati Jakab, ki maga is erdélyi eredetű, vajjon nem hozta volna-e a temesvári iskola tanítóitól a kultura igazi magvait? S vajjon ez a halhatatlan metropolita szép paedagogiai ismereteit nem az erdélyiekkel — s talán épen Maior Péterrel — való viszonyából és levelezéseiből merítette volna-e? Azt mondják, hogy a szabadság és a demokráczia Európába Amerikából, a gyapjú-csomagokkal jött. Állíthatjuk mi is, hogy az eszmecsere az idevaló és a Kárpátokon túl lakó románok között nemcsak a könyvek, de a kereskedelmi érintkezések útján is közvetítődött. A brassai ládákkal és az Erdélyen keresztül jövő lipcsei csomagokkal a Cichindeáloknak, Klein Sámueleknek, de főleg a Maior Pétereknek új román és románosító iratai is bejöttek Bukarestbe és Jassyba." [1])

Urechia nemcsak elismeri, de nézetünk szerint Vladimirescu Tódor mozgalmára vonatkozóan túlságosan sokra is becsüli a balásfalvi iskola ébresztő hatását, de arról, hogy ez iskola irodalmi munkásságára az akkori magyar szellemi milieu is hatással lett volna, nem akar semmit tudni. „Marienescu úr — mondja idézett beszédében Urechia — ön bőséges, sőt mindnyájunk előtt ismeretlen dokumentumokkal kisért beszédében elmondotta Maior Péter nevelésének történetét, de egyszerű hódolatként az ön következtetései iránt, legyen nekem megengedve az a kérdés: vajjon a társadalmi környezet *vagy a német iskola, melyben Maior Péter nevekedett, járult-e ahhoz, hogy Maior Péternek hazafias iránya legyen?*" E bevezetés után Urechia, csakhogy a magyar szellemi hatás feltevését is lehetetlenné tegye a román olvasó előtt, hosszasan előadja a Fichte és Arndt-féle német patriotismus történetét és hatását Németországon, mintha Maior Péter valahol Németországon élt volna s nem Balásfalván, Szász-Régenben és Budán. Maior Péter életrajzából kitünik, hogy német iskolába soha sem járt. Maros-Vásárhelyt, Kolozsvárott, Balásfalván, sőt a római propaganda de fide kollegiumban is édes keveset tudtak a német szellemi mozgalomról, vala-

[1]) Viétia si operele lui Petru Maior. Atanasiu Marianu Marienescu. Bucuresci 1883. 118. és 119. l.

mint Balásfalván és Szász-Régenben sem sokat hallottak Fichte lelkesítő beszédeiről és Arndt német hazafiságtól duzzadó énekeiről. Budapesten pedig az a légkör, melybe Maior Péter jutott, teljesen ugyanaz volt, a mi nekünk magyaroknak Horváth Istvánt szülte s a mely a maga bélyegét Maior Péter történelmi műveire, sőt egész gondolkozására is rányomta; a mely Otrokocsi Ferenczczel kezdődve, az őstörténeti kutatások és a nyelvészet terén eltartott egészen Reguly-ig és Hunfalvy Pál felléséséig. Ez az ábrándos és hazafias történeti és filologiai irány, melynek Maior Péter, Sinkai, Klein Sámuel épen ugy hívei és rabjai voltak, mint Horváth István és követői. Ez magyarázza meg Maior Péter hazafias és chauvin román nemzetiségi irányát s ezért épen nem alaptalan egy román írónak, Missir Péternek az az állítása, hogy az erdélyi románok az őket jellemző makacs chauvinizmust egyenesen a magyaroktól tanulták.

Klein, Sinkai és Maior Péter egyház-politikai tendencziája az volt, hogy a románság két felekezete, ha másképen nem lehet, hát a katholiczizmus rovására is egyesüljön egymással. A három közül irodalmilag e gondolatot leginkább Maior Péternél találjuk kifejezve. Czélja ez egyesülésnek nem vallásos, hanem nemzeti és politikai volt. A nemzeti megerősödést és a mívelődésben való sikeresebb előhaladást várták a felekezeti viszálykodások megszüntetésétől. A „Supplex libellus valachorum", mely a két román püspök egyetértő fellépésének eredménye volt, szintén biztatólag hatott e tekintetben. Az egyesülés gondolata visszhangra talált egy nehány befolyásosabb gör. kel. románnál is és annyira előhaladt, hogy már 1798-ban ez egyesülés keresztülvitelére tervet is készítettek, melyet jóváhagyás és végrehajtás végett felterjesztettek Bécsbe. Bécsben ennek nagyon megörvendettek, mert azt hitték, hogy ez egyesülés voltaképen abban fog állani, hogy a gör. keleti románok áttérnek a kath. egyház kebelébe s azért Gyulafehérvárra össze is hívták a két román klérus gyűlését. E gyűlésen a kir. biztos az erdélyi főhadparancsnok lett volna. E gyűlés azonban Bobb püspök katholikus orthodoxiáján hajótörést szenvedett, mert ő a gor. keletiek kivánságával szemben nyiltan és határozottan kijelentette, hogy az alkudozásokba csak úgy megy bele, ha az ő püspöki joghatóságát a gör.

keleti románok is elismerik, mert egy megyében két főpásztorra nincs semmi szükség.

Adamovics halála után Bécsben azért is halasztották bizonyos fokig az erdélyi gör. keleti püspöki szék betöltését, hogy az interregnum természetszerűen gyöngébb és ziláltabb kormányzata növekedni engedje ez egyesülési hajlamot. Végre 1810. szeptember 19-én beteljesedett a gör. kel. románság vágya is, a mennyiben *Halmágyi* István és *Koszta* István kormányszéki biztosok jelenlétében megtarthatták püspökválasztó gyűlésöket. E zsinatra 41 esperes, ugyanannyi pópa és esperességi jegyző gyűlt össze. Első helyre Huczoviesot, a püspöki vikariust, másodikra Móga esperest választották meg. A harmadik jelölt neve ismeretlen. Ő felsége a második helyen megválasztott Mógát erősitette meg. Móga megerősíttetése után azonnal Bécsbe ment s ott támogatva Koszta István udvari tanácsostól, előadta a gör. keleti román klérus kivánságait, a melyek a következőkben foglalhatók össze: A gör. keleti papok is kapjanak kanonika porcziót, mint a gör. katholikusok. A papság legyen vám-, adó- és tizedmentes. A templomszolgák (kántorok, dászkálok, egyházfiak) s a papok fiai legyenek mentesek a katonaságtól.

Móga óhajtásai azonban nem teljesültek, hanem a helyett, a nevezetesebb pontjaiban alább közölt, következő utasitást kapta. Móga Athanasius unióra térése után az első román nemzetiségű gör. keleti püspök volt s azért bizonyos érdekkel bir ez utasitás, mely sok tekintetben jellemző és érdekes világosságot vet az erdélyi gör. kel. klérus állapotára már csak az által is, ha összehasonlítjuk azon utasitásokkal, melyeket a régi oláh vladikák kaptak az erdélyi fejedelmektől.

5) Hogy főpásztori tisztjét annál pontosabban teljesithesse, nem fogja megtürni, hogy egyházmegyéjébe idegen emissariusok jőjjenek és ott zavarokat támaszszanak.

6) Ez okból az esperesek útján szólittassa fel a papokat, hogy azon kalugereket, kik Oláhországból és Moldovából jőve, a Kárpátok alatt levő falvakban szoktak tartózkodni: azonnal szólitsák fel hazatérésre s ha ezek nem akarnának visszatérni vagy késedelmeskednének, papi hivatalok elvesztésének terhe alatt azonnal tegyenek jelentést az illetékes hatóságoknál.

7) Ne feledje a püspök, hogy Erdélyben négy törvényesen bevett vallásfelekezet van és hogy az egyesült klérus és nép az 1744-iki törvény

által befoglaltatott a katholikus egyházba s annak kiváltságait és jogait is élvezik, míg a nemegyesült klérus csak *tűretik*. Épen ezért tudja meg azt is, hogy meg van neki tiltva, ellene szegülni az egyesült vallás terjesztésének és növelésének s így hát ne merészeljék sem ő, sem pedig az alája rendelt papok az egyesülteket sem nyiltan, sem pedig titokban az uniótól való elállásra biztatni, sem pedig másokat a többi bevett felekezetekből a magok részére vonni.

8) Tudja meg, hogy a magyarországi illyr nemzet szabadalmai nem terjednek ki Erdélyre és ennélfogva ezekkel a kiváltságokkal az erdélyi nem egyesült klérus sohasem is birt s azért ez jövőre is az eddigi állapotában marad.

9) A püspök és papsága ellátásukat illetően ragaszkodjék a hazai szokásokhoz és törvényekhez s ha a püspök panaszaira nem nyer az alsóbb törvényszékektől kellő elégtételt, akkor az erdélyi udvari kanczelária útján Ő felségéhez folyamodhatik.

10. A püspök tartozik megelégedni 4000 forint fizetésével és óvakodni minden tiltott és törvénytelen zsarolástól vagy papsága és a nép körében történő gyüjtéstől és pénzbüntetéstől. A királyi kormány engedelmével kanonikai vizitácziókat is tehet, de mindig csak a politikai hatóságoktól kiküldött két biztos jelenlétében és tartozik szigorúan alkalmazkodni az Approb. és Compiláták I. rész, 7. art. 1. §-hoz és meghagyni a papságnak, hogy stóla czímen ne merészeljenek többet követelni híveiktől, mint a mennyit az 1784. szept. 27-ről kelt kir. rendelet megszabott és székhelyét ott fogja tartani, a hol ezt a kir. kormány ki fogja jelölni.

11) Kanonika portiót, melyet a földesurak vagy községek kötelesek voltak adni az egyesült papoknak, a nem egyesült papok nem kaphatnak. Ha az egyesült papok idővel megszünnének, ez a kanonika-portió visszaszáll a földesurakra és a községekre. A nem egyesült papok ily módon kötelesek megelégedni a kiszabott stólával. A hol pedig földet is kapnak, ott tartoznak ez után minden terhet viselni, mert csak a király különös kegyelméből vannak felmentve a fejadó fizetése alól is.

12) A mint idáig is meg volt engedve a nem egyesülteknek az unióra térés, ezután is úgy lesz s ha valamely faluban a nemegyesültek áttérnek az unióra, a kanonika-porczió is átmegy az egyesült pap tulajdonába.

13) Ha pedig valamelyik faluban az egyesültek átternek a schismára, de papjuk hü marad az uniohoz, akkor a kanonika-portio a pap tulajdona marad.

14) A hol az egyesültek és nem egyesültek vegyesen laknak és csak egy templom van, ez az egyesültek tulajdonának tekintendő s még akkor is az övék marad, ha idővel számuk kisebb is lesz, mint a nem egyesültéké. Ez utóbbiak azonban építhetnek a magok számára uj templomot is a fennálló szabályok tiszteletben tartásával, de ugy, hogy ezzel meg ne terheljék a lakosokat.

15) Mintán Adamovics püspök nem vette tekintetbe a parochiákra fennálló szabályzatokat, Móga püspök tekintse kötelességének ragaszkodni az 1806-iki szabályzathoz.

16) Mintán előbb a püspök és a konzisztorium azon ürügy alatt, hogy némelyik pap nagyon öreg s így hivatásának nem tud megfelelni, a papok számát annyira megnövelték, hogy a parochiák szabályozása alkalmával igen sok felesleges pap maradt, gondja legyen a püspöknek arra, hogy ezeket elhelyezze a megüresedett parochiákban s ha a községek e rendelkezésének ellene szegülnének, a püspök ezt ne vegye tekintetbe.

17) Mintán a papok számának megnövekedésével járt a papi jövedelmek csökkenése is, több pap hivatása kárára inkább gazdálkodik; a püspök csak olyan községekbe küldjön papot, a hol annyi hivő van, a mennyit a felsőbb helyen megállapitott szabályzat megkiván; a hol pedig a szükség ettől eltérést parancsolna, a püspök tegyen róla jelentést a kormányszéknek.

18) A nép miveltségét a papok míveltsége segiti elő s azért már előbb meg volt rendelve, hogy a papjelöltek tartoznak ismerni az embernek az isten, a felsőbbek és felebarátjai iránt való kötelességeit; tartoznak írni és olvasni tudni, ismerni a kathekizmust, a négy arithmetikai alapmíveletet. Megkivánandó még a papjelöltektől az is, hogy nemcsak az elemi, de grammatikai osztályokat is elvégezzék, hogy *tudják az annyira szükséges magyar nyelvet is*. A püspök kötelessége lesz mindezekre vigyázni.

19) A mívelődésnek egy másik akadálya abban áll, hogy a papok arra törekednek, hogy hivatali utódjok fiok vagy vejök legyen s e miatt nemcsak a papságot tartják örökölt hivatalnak, hanem másokat is elriasztanak attól, hogy magokat papi hivatalra kvalifikálják. Az is tapasztaltatott, hogy azon rendeleteknek, melyek erre vonatkozóan felsőbb helyről a konzisztoriumnak adattak, nem lett kellő foganatja, mert a papok azon ürügy alatt, hogy előregedtek, helyetteseket kértek és a községeket könnyen azok részére vonták, kiket a papok akartak, azért a püspök kötelessége lesz kiirtani ezt a visszaélést.[1])

Ez utasitásokból meglehetősen eleven és szemlélhető körvonalakban tükröződik vissza a század elején élő és működő erdélyi gör. keleti klérus erkölcsi és kulturális képe. Mária Terézia 1777-ben az illyr nemzet számára kiadott szabályzatában azt mondja: „Ezentúl megtiltjuk a metropolitának és a püspököknek, hogy a felszentelt papokat megbüntethessék veréssel, bilincsekkel és megkötözéssel, mely dolgok csak szolgák számára valók s a melyeket nem lehet megegyeztetni a papi méltósággal

[1]) *Siaguna*: Istoria bisericésca. II. köt. 197. és kov. l.

s a mely tekintély helyett csak megvetést szerez a papoknak. Ez ok miatt kerüljék az igazságtalan felfüggesztést is és szükség esetében mindig jelentést tegyenek az illyr bizottsághoz." Ezt Mária Terézia a Mógának adott utasítások előtt 33 évvel adta ki, de a szerb püspökök és szerb papok számára, a mely elem akkor uralkodó volt a gör. keleti egyházban a románok felett, kiket a szerb papság valóságos buta páriáknak tartott. „Az aradi, verseczi és temesvári püspökségekben — irja Petru Maior — szerb nemzetbeliek a püspökök. Ez az egyik főoka annak, hogy a bánáti románok egész mostanig a régi tudatlanság sötétségétől megvakítva tévelyegtek s fognak talán tévelyegni, míg a szerb püspökök alá lesznek rendelve". Sinkai ismertetett úgynevezett összeesküvési perében tett vallomásában egy helyen ezt a passust olvassuk: „most két esztendeje Koltort a *püspök* úr holmi excessusáért én *általam megfenyegettette, hogy 25-ig megvágattatja.*" Igy fenyegetőzhetett a múlt század végén papjaival szemközt még a balásfalvi gör. kath. püspök is, hát aztán minő lehetett a viszony a gör. kel. szerb püspök és ugyanez egyház román nemzetiségű papsága között?

Móga püspök, ki az erdélyi gör. keleti román egyházat 1810—1845-ig teljes harminczöt éven át kormányozta, nagyon sokat tett az erdélyi gör. keleti románság kulturális és politikai helyzetének javítására. Hogy magának és papságának nagyobb tekintélyt és befolyást biztositson, minden eszközzel előmozditotta a két román klérus egyetértését. Ezért itt-ott az egyesült püspök barátságáért, a mi ránézve nagyon értékes volt, még az unióra való áttérés előtt is szemet húnyt.[1] Legelső teendője az volt, hogy a temesvári szerb püspöki papi szeminarium mintájára egy 6 hónapos papi tanfolyamot szervezett Szebenben. Püspöki házat vásárolt Szebenben s a papság számára egy 27.000 frtnyi alapot gyűjtött. Több tehetséges fiatal embert bécsi és külföldi főiskolákon taníttatott, hogy papsága számára bennök tudós és használható férfiakat nyerjen. Híveit a polgári, különösen a szász hatóságokkal szemben mindenben támogatta s e miatt az iratváltás

[1] *Johann Hintz:* Geschichte des Bisthums der griech. orient. Glaub. 51. l.

a polgári hatóságok között a gör. keleti románok kérelmei és panaszai tárgyában egyre növekedett. Ha ma nyugalomra intették őket a hatóságok, holnap újabb okot találtak kérésük ismétlésére. Egy nehány gör. kath. román ez idétt már magasabb állásba jutott s ezek épen Móga előzékeny magatartása folytán, de meg a balásfalvi irodalmi iskola szellemi hatása következtében is rokonszenveztek a nem egyesültekkel s azok ügyét tőlök telhetően minden forumon támogatták. Prókátori ügyességgel a helyi engedményekből elveket kovácsoltak s azokból egész sorát következtették az általános és egyéb óhajoknak. Móga ez irányú hatásának volt eredménye és mintegy összefoglalása az a kérelem is, melyet 1837-ben a románoknak a Királyföldön való conciviliтásuk tárgyában benyújtott az erdélyi országgyűléshez, a mely kérelemről azonban a későbbi eseményekkel kapcsolatosan fogunk részletesebben megemlékezni.

De a román nép iskolázása nemcsak a román püspökök gondját képezte, hanem az ország kormányáét is. A kormányszék 1816. julius 18-án rendeletben közölte Móga püspökkel az udvari kanczellária ugyanez év május 10-ről kelt utasítását a népiskolák felállítására vonatkozóan, meghagyván a püspöknek rendelete pontos végrehajtását. E rendeletében a kormányszék a püspök kötelességévé tette, hogy gondoskodjék arról, hogy minden nemegyesült községben a pap igyekezzék egy rendes elemi iskolát állíttatni. A tanító a kántor legyen s ha az egyházközségnek nincs a tanítói fizetésre alapja, minden gyermekes gazda adjon a tanítónak egy véka gabonát. A község gondoskodjék az iskola fűtéséről, világításáról és minden egyéb szükségéről. A tanítással foglalkozó kántor nem fog fejadót fizetni és katonának sem fogható el. A pap kötelessége arra ügyelni, hogy a tanító vagy kántor a gyermekeket a latin és magyar betű olvasására is megtanítsa és ezekkel irasson a román nyelvben is, hogy mikor a gyermekek más nyelvű felsőbb iskolába mennek, már némi gyakorlatuk legyen. A püspök és a papok tartoznak megengedni, hogy a román gyermekek más nemzetek iskoláiba is mehessenek. A Királyföldön, hol a nemegyesultek a szászokkal vegyesen laknak, a község pénztárából a román iskolák is kapjanak, de csak az esetben, ha a szász iskolát is e

pénztárból tartják fenn. Azon községekben, hol annyi gyermek van, hogy a kántor egyedül nem tudná tanítani, alkalmazzanak egy külön tanítót is. Ha valaki nem akarná gyermekét az iskolába adni, azt a pap jelentse be a szolgabirónak, vagy a szászföldön az inspektornak, hogy illő büntetésben részesüljön. Kántorok és tanítók — büntetés terhe alatt — csak azok lehetnek, kik hiteles bizonyítványnyal tudják igazolni, hogy dicséretes eredménynyel végezték a normalis iskolát. Ha pedig valahol mégis olyan kántor vagy tanító akadna, a kinek nincs bizonyítványa ez iskola végzéséről, azt szorítsák e vizsgálat letételére, vagy pedig hivatalából bocsássák el. Az is megengedtetik, hogy az olyan nem egyesült egyének, kik a rendes elemi iskolákat elvégezték, a mennyiben ezt az ország törvényei megengedik, községi tisztviselők is lehessenek.

Móga püspökké való kineveztetése után alig telt el 8—9 év és Maior Péter már is a következőket irhatta: „bármilyen kevés vagyonuk is volt az erdélyi nemegyesülteknek, alig telt el két év, hogy a püspök letelepedett Szebenben, már is a nemegyesültek papi szemináriumot állítottak fel és a császári kegyelem megengedte, hogy évenként négy erdélyi nemegyesült papjelölt theologiát tanulhasson Bécsben, hogy aztán idehaza tanárok lehessenek. A mi pedig a falusi iskolákat illeti, a nemegyesültek már is felülmulták Erdélyben e tekintetben az egyesülteket. Ha az erdélyi nemegyesültek ily rövid idő alatt ilyen nagy előhaladást tehettek, csak azért, mivel kebelökből való püspökük van, mit nem remélhetnének a bánsági románok, hol a nemegyesült püspökök hatalmasok s hol a papságnak nagyon szép kiváltságaik vannak, ha fajukból való román püspökük volna.“

A magyarországi nemegyesült románság ugyan még hoszszasabb ideig a szerb hierarchia kormányzata alatt maradt egyházi tekintetben, de arra, hogy ennek nyomása alól kulturai tekintetben mentől hamarabb felszabaduljon, az első leghatalmasabb lépést szintén a magyar kormányzat tette, amennyiben 1812-ben Aradon országgyűlési végzés következtében a gör. keleti románság számára tanitóképző intézetet állitott fel. E tanitóképző intézet első tanárai voltak: a híres román meseköltő

Cichindeal, továbbá *Diaconovich Loga* és *Jorgovics* József, kik a román kultura terén mind jelentősebb szerepet játszottak.

„Minő édes volna látni — írja Cichindeal[1] — a nagyszámú románságot Bánságban, Magyarországon, Erdélyben, Oláhországban, Moldovában és Bukovinában, a mint egymást testvérként szeretik és megbecsülik. Legyünk tehát románok mindnyájan egyek. Ne legyen se görög, se latin, se egyesült, se nemegyesült. Az ész fogja megnövelni a dako-román nemzetet Moldovában, Erdélyben és Magyarországon. Ész, mikor te megvilágosítasz tudománynyal és a jótettek világosságával, te egyesíteni is fogsz és előkelőbb nemzet nem lesz a földön.“ Igy pattan ki lassanként a dako-román idea a mult és a jelen század végének irodalmi és kulturalis törekvéseiből. Egyelőre csak irodalmi és kulturai közösségre való törekvés az igaz, de nem várat sokáig magára, hogy mint nemzeti ideál és politikai törekvés is jelentkezzék.

Azon négy theologus között, kiket Móga püspök Bécsbe küldött, volt Lázár György is. Lázár György született 1779-ben Feleken, Szeben megyében, szegény jobbágysorsú szülőktől. Alsóbb iskoláit Szebenben, a jogot pedig Kolozsvárott végezte. Bécsbe menvén, a theologia tanulmányozása mellett, mérnöki tudományokat is hallgatott. 1814-ben visszatérve Szebenbe, pappá szenteltetett és tanárrá lett a Móga püspöktől felállitott gör. kel. román papképző intézetben. Időközben Verseczen üresedésbe jött a gör. keleti püspökség és ő, mint az akkori orthodox papság egyik legtudósabb tagja, szeretett volna püspök lenni. A püspökséget azonban nem nyerhette el. A karloviczi pátriárka, mikor értesült Lázár szándékáról, állítólag azt mondotta volna: „Az oláhoknak nem kell ily tudós püspök.“ E mellőztetés nagyon fájt neki s egy alkalommal nyiltan kifejezést is adott ennek egy prédikácziójában, a melyben élénk szinekkel rajzolta azon nyomást, melyet Magyarországon a gör. keleti románság kénytelen eltűrni a szerb hierarchia részéről. E heves és tapintatlan templomi beszédéért Móga püspök, a ki különben sem nagyon szerette a heves és kissé provokativ természetű

[1] A 174. mese tanulságaképen

tudós papot, keményen megdorgálta. Lázárnak ez nagyon zokon esett s azért 1816-ban Szebent elhagyta és Bukarestbe száműzte magát abban a számításban és reményben, hogy itt tehetségeit inkább fogja érvényesíthetni, különösen a felsőbbfokú oktatás terén.

Grigorie Ghica vajda egy 1748-ban kiadott rendeletében azt mondja, hogy miután az eddigi fejedelmek nem sokat törődtek az iskola ügyével, a nép tömege iszonyú tudatlanul maradt. Ő ezen segítendő, elhatározta, hogy négy iskolát állítsanak fel és pedig négy-négy tanítóval. Egyik tanítsa a hellén nyelvet (klassikus görög) és legyen évenként 360 lei fizetése, a másik a görög nyelvet (uj görög) 120 lei fizetéssel, a harmadik pedig az ó-szláv nyelvet 130 lei évi fizetéssel és a negyedik évi 100 lei fizetéssel a román nyelvet. Azonkivül az ország három püspöke szintén állítson három iskolát és pedig a szükségletnek megfelelően román és szláv nyelven s a tanítók tartsák kötelességüknek a gyermekeket az ó-szláv és a román nyelvre megtanítani. Az előbbi iskolákat fejedelmi iskoláknak nevezték, az utóbbiakat pedig püspöki iskoláknak. A fejedelmi iskolákban a román nyelv tanítója csak arra való volt, hogy a görög nyelv tanítóinak kezök alá dolgozzék. [1]) A püspöki iskolákban jóformán az egyházi használatra szükséges román és ó-szláv olvasáson kivül egyebet nem is tanultak. Hogy mily alacsony fokon állott a XVIII. század közepén a mai Romániában a nemzeti nyelv és irodalom szeretete és becsülete, ékesszólóan bizonyítja az a tény, hogy ez időben Havasalföldön egyetlen nyomtatott könyv, egy *ábécés* könyv jelent meg 1744-ben Rimniken.

A fejedelmi iskolákban a román nyelvnek rendkivül alárendelt szerep jutott, úgy hogy azok görög iskoláknál egyébnek nem is tekinthetők. Stamati Jakab metropolita ez iskolákat következőképen jellemzi: „a papagályszerű magoltatással csak a növendékek eszét butítják, elrontják itélő-képességét; tiz-tizenkét évi grammatikai tanulás után megöregednek anélkül, hogy tudnák vagy értenék, a mit tanultak.“ Raicsevich [2]) azt mondja.

[1] *Ar. Densusianu*: Istoria limbei si literaturei romane. Jassy 1894 146. és 147. l.

[2]) *Raicsevich*: Osservazioni interno la Valachia e Moldova. Napoli 1788. 243. l.

hogy a görög tanítók általában véve nagyon tudatlanok; ízlés és ismeret nélkül való egyének, kik egész életökben aprólékos grammatikai pedanskodással foglalkoznak. Wolf[1] azt írta, hogy e görög tanítók közül a századik sem tudná becsületesen és értelmesen kommentálni a legegyszerűbb görög klaszszikus írót sem. Buch[2] a jassy-i fejedelmi iskoláról azt írja, hogy „élére kizárólagosan görög tanítók vannak téve, kik azzal vesztegetik az időt, hogy a moldovai alsóbb néposztályok gyermekeit görög nyelvre tanítják, melyet igazában magok sem tudnak. Természetesen ez a törekvés nem egyéb, mint haszontalan kínzása az ifjúságnak s eredménye nem is volt más, mint az, hogy végre az iskola üresen maradt."

Ilyen iskolai és közművelődési állapotok voltak Oláhországban, mikor Lázár György Szebenből Bukarestbe költözött. Nagyon természetes, hogy ezeken erős román nemzeti érzelme mélyen felháborodott, de az ideális okokon kivül ahoz, hogy gyülölője legyen a görög nyelvű iskoláz ásnak, egy prózaibb ok is hozzájárult. Nem tudott ugyanis görögül s így tudását a tanügy terén nem érvényesíthette, pedig neki ebből a tudásból kellett megélnie. Valószinűen, ha tudott volna görögül, a kenyérkereset gondjaitól kényszerítve, minden erősebb román nemzeti érzülete mellett is csendesen beilleszkedett volna az általános keretbe s mint valamelyik görög tannyelvű iskola tanítója igyekezett volna mindennapi kenyerét megkeresni s talán román nemzeti törekvései megvalósítására is imitt-amott a lehetséghez képest utat törni.

Volt azonban ránézve egy kedvezőbb általános társadalmi és közgazdasági körülmény is ez időszerint Romániában, mi lehetővé tette, hogy ott a nemzeti művelődés megindítója lehessen. A birtokviszonyok ugyanis ez időben meglehetősen zavarosak voltak Oláhországban. Az egyes boérok nem tudták birtokaik terjedelmét, határait stb. Egyáltalán, kezdették általános szükségét érezni valami kataszter-félének, mert ennek hiányá-

[1] *Wolf*: Beiträge zu einer statistischhistor. Beschreibung der Moldau. Hermannstadt. 1805, 174. l.

[2] *Buch*: Moldauisch-walachische Zustände. Lipcse. 1844. 104. és 105. lap.

ban számtalan pör, birtokháborítás stb. keletkezett. [1]) Némelyek a nagyobb birtokosok közül egy-egy bevetődött német vagy magyar mérnökkel fel is mérették birtokaikat és megcsináltatták azoknak térképeit. A többiek is szerették volna ezt tenni, de nem voltak kéznél hozzáértő emberek. Lázár György épen akkor telepedett le Bukarestben, mikor a kereslet ez irányban a legnagyobb volt. Említettük, hogy Bécsben nemcsak theologiát tanult, de a mérnöki tanulmányokat is szép sikerrel hallgatta. Eleven eszével, de meg a létért való küzdelem adta vállalkozó ügyességével is mindjárt észrevette, hogy a kinálkozó szükséglet gyors kielégítésével biztosíthatja nemcsak a megélhetést, de a szélesebb körü hatást is.

Lázár György egy román tannyelvű földmérői tanfolyam szervezésére vonatkozóan tervet készített s azt jóváhagyás és pártfogás végett benyujtotta az iskolák eforiájához, melynek tagjai akkor Dionisie Lupu metropolita, Balaceanu Konstantin bán, Golescu György vornik és Stefan Nistor logofet voltak. Az öreg Balaceanu nagyon furcsának találta Lázár György ajánlatát, mert nem hitte, hogy román ember tudhassa az „indzselléri" tudományokat és hogy azokat román nyelven egyáltalán lehessen is tanítani. Mikor Lázár ezt neki nagyon bizonyítgatta, elhatározta, hogy próbára teszi Lázár tudományát. Tudományának bebizonyítására megbizta, hogy egyik telkét mérje fel. Lázár teljesítette a feladatot s mikor látta Balaceanu, hogy az általa csinált terkép s a felmérés eredményei teljesen megegyeznek azzal, a melyet megelőzően egy német mérnök teljesített, nemcsak elismerte Lázár tudományát, de az általa tervezett földmérő-iskolának is buzgó pátfogója lett.

Lázár iskolája némi nehézségek legyőzése után a Szent-Száva-kolostorban meg is nyilt. Első hallgatói nagyobb részint a bukaresti görög iskolák tanulói voltak, sőt azoknak egynémelyik román eredetű tanára is, mint Poenaru, Markovich, Poteca, Costachi Moroiu stb. s azonkivül egynéhány városi hivatalnok és kereskedő. A hallgatóság e miatt nagyon vegyes volt és igy

[1]) *A. D. Xenopol*: Istoria rominilor din Dacia Trajana. Jassy. 1892. V. köt. 737. l.

Lázárnak nemcsak a földmérés tudományát kellett lehetőleg népszerű modorban tárgyalni, hanem időnként belevonni az elemi tudományokat, a hazai történet és földrajz elemeit is. A legnagyobb hatást azonban azzal érte el, hogy kisérletet téve minden ismeretágnak román nyelven való előadására, az ifjúságban felkeltette és megerősítette a hitet, hogy a román nyelv is alkalmas arra, hogy a tudomány, az irodalom és a nemzeti közművelődés eszközévé legyen. Gyakori kitéréseiben sohasem mulasztotta el hivatkozni a román nép multjának lélekemelőbb mozzanataira és kiválóbb hőseire, sőt nem egyszer rámutatott a román irodalom és művelődés ama fellendülésére is, melyet Erdélyben és Magyarországon Klein Sámuel, Sinkai, Maior Péter és követőinek munkássága idézett elő. Lassanként divatba jött Lázár iskolája és példája után indulva, a bukaresti görög iskolák egynémelyik tanára s egyuttal Lázár hallgatója is, mint Poteca és Poenaru kisérletet tettek a tantárgyak román nyelvű tanítására. Tanügyi programmját „*Povețuitoriulu tinerimei*" czímű művében fejtette ki, a melyet 1820-ban írt, de a melyet csak később, halála után 1826-ban Budán az egyetemi nyomdában adtak ki. 1821-ben kitört a Vladimirescu Tódor-féle mozgalom, a minek következtében aztán iskolája is felbomlott, ő maga pedig visszatért szülőföldére, Felekre, hol 1823-ban 43 éves korában elhunyt. Sírját később egyik volt tanítványa, gróf Rosetti Károly emlékkővel jelöltette meg, melyre a többi között a következő tartalmú román distichon van írva: „*Valamint Jézus Lázárt halottaiból feltámasztotta, úgy ébresztetted fel Romániát álmából.*"

A mit Lázár György Oláhországban tett, azt Moldovában Asaki György már előbb megkezdette és később Venjamin moldovai metropolitától támogatva, szerencsésebb végre is vitt, miután erre Moldovában a viszonyok kedvezőbbek is voltak. Asaki György Lembergben és később Németországban tanulta a mérnöki tudományokat s 1813-ban Jassyban letelepedve, 1814-ben megnyitotta román nyelven az első földmérői tanfolyamot épen olyan czéllal és rendeltetéssel, mint három évvel később Lázár György Bukarestben. Mikor elégséges földmérőt nevelt, iskoláját is megszüntette, de nagyobb szabású tanügyi tevékenységet tényleg mégis ezután fejtett ki.

1820-ban Venjamin metropolita elhatározta, hogy a felügyelete alatt álló socolai szemináriumot Asaki segítségével amolyan akadémiaféllévé teszi. Tervét Sturza Mihály vornik is támogatta, a ki a fiatalabb boérivadék egyik legműveltebb s legjobb indulatú tagja volt. Asakit Erdélybe küldötték, hogy onnan a socolai iskola számára hozzon képzett és alkalmas tanárokat, mert Moldovában ez időszerint nem lehetett találni ilyen egyéneket. Asaki Erdélyből négy tanárt vitt Jassyba. Koszta Jánost a rethorika és a poetika, Mánfi Jánost a latin nyelv, Fábián vagy Bob Lászlót a theologia és dr. Pap László orvostudort a természettudományok számára.

A további fejlemények megértése végett szükséges egy futó pillantást vetni a román fejedelemségek e korbeli állapotaira.

VII.

Az erdélyi és a vajdaságokbeli románság egymásra való kölcsönös hatása.

A román vajdaságok állapota az 1812-ki bukaresti béke után. Caragea és Calimachi kormányzata. Vladimirescu előélete. Sutzu Sándor halála után a népet fegyverre szólítja. Bukarestet elfoglalja. Vladimirescu mozgalmának eredeti jellege socialis. Később lesz politikaivá. Erre vonatkozó bizonyitékok. Ipsilanti betör az országba. A Hetaira mozgalma. Ipsilanti életrajza. Ipsilanti és Vladimirescu egymáshoz való viszonya. Vladimirescu megöletése. A törökök szétverik Ipsilanti hadait. Ipsilanti Erdélybe menekül. E mozgalmak hatása az erdélyi románságra. Az oláh menekültek és a román nép. A boérok brassai titkos társasága. A fiatalabb boérok irodalmi társaságot terveznek. E társaság feladatai és czéljai. A menekültek kibékülnek a vajdával. Az irodalmi társaság megkezdi működését. Munkásságának eredményei. Az orosz okkupáczió és kormányzat hatása Erdélyben. A nép izgatottságának jelei. Erre vonatkozó vizsgálatok. A vajdaságok nemzeti fejedelmeket kapnak. A közművelődés elejtett fonalát az uj vajdák felveszik. Iskolákat szerveznek. Az Erdélyből behivott tanárok és hatásuk politikai tekintetben. Ürmössy Sándor egykoru erre vonatkozó tudósítása. A viszony ma is változatlan e tekintetben. A balásfalvi iskola nemzetiségi tekintetben közelebb hozza a románság két felekezetét. Erre vonatkozó adatok. Ez iskola fokozódó hatása a román közművelődésre.

Az 1812-ki bukaresti béke következtében Oroszország birtokába vette Moldova keleti részét, a mai Bessarabiát s ily módon a Duna torkolatának birtokába jutván, befolyását Keleten, illetően a Balkánon véglegesen is megerősítette. Mikor az orosz csapatok kivonultak a román fejedelemségekből, a porta Oláhország számára vajdául 7 évre dragománját, *Caragea* Jánost nevezte ki, Moldovában pedig *Calimach Scarlatot*.

Caragea Oláhországnak törvénykönyvet adott (Condica lui Caragea), a melylyel kétségkivül hozzájárult az ország belső állapotainak rendezéséhez, de azért uralkodása még sem

volt üdvös, mert alig ült Oláhország trónján zsarolóbb fanarióta valaha, mint ő. Az ország hivatalait pénzért árulta a görög jövevényeknek és 6 évi uralkodása alatt 4000-nél több egyént emelt pénzért *boéri* rangra. Idáig egy paraszt évi átlagos adója nem rugott 12 leinél magasabb összegre, de ezt ő épen 180 leire emelte. Ily módon sikerült neki rövid 6 év alatt mintegy 93 milliónyi vagyont gyüjtenie. Mikor hírét vette, hogy a szultán el akarja űzni, összeharácsolt kincseivel együtt Erdélybe, illetőleg Ausztriába szökött. Utódja 1818-ban *Sutzu* Sándor lett, a ki mindenben elődje példáját követte s két év alatt 15 millió leit harácsolt össze. 1821-ben váratlanul meghalt s halála után nyomban kitört Vladimirescu Tódor forradalma.

Moldovában *Calimach* uralkodása kedvezőbb volt. Nem zsarolt olyan kegyetlenül, mint elődei vagy oláhországi vajdatársa. Ellenkezően, gondja volt rá, hogy országában a kereskedés, az ipar és a földmívelés fellendüljön. Nemcsak törvénykönyvet adott — természetesen görög nyelven — országának, hanem a közoktatást is igyekezett tőle telhetőleg emelni. A szultán azonban elégedetlen lett az ő uralkodásával is s elrendelte elüzetését s meghagyta, hogy trónját adják *Sutzu* Mihálynak.

1821-ben lép fel Oláhországban Vladimirescu Tódor, a kinek e lépését a román történetírás korszakalkotónak szokta tartani. 1770 és 1780 között született Gorj megye Vladimir nevű községében földmíves szülőktől. 1806—1812-ig mint önkéntes szolgált az orosz hadseregben a török ellen viselt hadjáratokban. Ekkor szerzett érdemei alapján boéri rangra emelkedett. 1815-ben amolyan szolgabiró-féle hivatalt viselt egyik kerületben s mellékesen Erdélyben ökrökkel kereskedett, a mivel tekintélyes vagyont is szerzett magának. Vitézi hírnevével, energikus fellépésével a maga vidékén nagy tekintélyben állott a nép előtt, a mit büszke viselkedése is emelt a vidéki, többnyire görög eredetű nagybirtokosokkal és főbb tisztviselőkkel szemben. Csernetzi házában valóságos fegyverraktárt tartott, várva a háború kitörését, a mi rá nézve anyagi érdekkel is össze volt kötve, miután vagyonának alapját épen az orosz-török háborúban szerzett zsákmányból vetette meg. Mikor Sutzu Sándor fejedelem meghalt, Vladimirescu épen Bukarestben időzött. Gyorsan visszatért

szülőföldére s a vidék népét kiáltványnyal szólította fel, hogy fogjon fegyvert, vagy ha nincs fegyvere, kaszát, vasvillát, fejszét és siessen hozzá, hogy együtt szabadítsák meg az országot a zsarnok egyházi és világi főtisztviselőktől s helyökbe tegyenek jobbakat és igazságosabbakat.

A tömeg eleinte csak Gorj és Mehedintz megyékben csatlakozott hozzá, majd pedig az egész Olton-innen való vidéken. Bukarestből az arnóta csapatokat küldötték ellene, de azok a helyett, hogy megtámadták volna, hozzá csatlakoztak s vele együtt mentek Bukarest ellen. Serege ekkor már 16.000 főből állott s így minden akadály nélkül bevonulhatott Bukarestbe, hol a kotrocsényi monostorban ütötte fel főhadiszállását. A metropolita és azok a boérok, kik el nem szaladhattak, nem tehettek okosabbat, mint meghódoltak neki és felhatalmazták, hogy mint főparancsnok kormányozza az országot a továbbiakig.

Vladimirescu kiáltványaiból világosan meg lehet állapitani, hogy felkelésének eredeti czélja nem politikai, nem nemzeti, hanem socialis volt. „Én testvérek — mondja egyik proklamácziójában [1]) — és velem együtt nemzetembeliek nem a császári kormány ellen fogtunk fegyvert, hanem azért, hogy űzzük el a boérokat", mert az „ország urai, a görög és román boérok egyesülve, úgy kizsákmányoltak és úgy kifosztottak, hogy a lelkünkön kivül egyebünk sem maradt."

Tényleg Vladimirescu csapatai nem is csináltak egyebet, mint rabolták és fosztogatták a boérokat, tekintet nélkül arra, hogy azok görögök vagy románok voltak-e? „A legtöbben, a kik őt körülvették — írja Xenopol is, a ki pedig nagyra van e mozgalom nemzeti jellegével [2]) — nemcsak a pórnép, de kapitányai is, azt hitték: itt az ideje, hogy meggazdagodjanak." Mindenik kerületben csapatok alakultak és pedig nemcsak román parasztokból, de a jövevény bolgárokból és szerbekből is, kik a földbirtokosoktól elvett puskákkal, kardokkal és pisztolyokkal, vagy pedig ezek hiányában kaszákkal, lándsákkal és fejszékkel felfegyverkezve, raboltak s fosztották ki az utasokat, sőt a templo-

---

[1]) Memoriul anonim, in Revista lui Tocilescu II. 386.
[2]) *Xenopol*. Istoria rominilor din Dacia Traiana. V. köt. 475. lap.

mokat is. Különös előszeretettel üldözték és rabolták a földbirtokosokat és bérlőket. Mikor Vladimirescu megbékült a Bukarestben maradt boérokkal, miután ezek őt az ország főparancsnokának ismerték el, igyekezett az általa indított mozgalom socialis jellegét is politikaivá: az idegen uralom ellen irányuló mozgalommá változtatni. Társai azonban ennek következtében valóságos rablóbandákká alakulva, őt magára hagyták úgy, hogy mikor Ipsilanti a maga embereivel az országba bejött, már alig is lehetett őt többé a hatalom igazi birtokosának tekinteni.

Ipsilanti — vagyis a görög „*Hetaira*“ ez időbeli mozgalma meglehetősen ismeretes az ujabbkori történet folyamán s azért itt épen csakis a kép kiegészítése kedvéért érintjük. A *Hetairat* vagy *Eteirat* egy *Skufos* Miklós nevű görög alapította Odessában. Czélja volt e társaságnak a török birodalom keresztényeit felszabadítani és helyreállítani a hajdani görög birodalmat. Hetaira csakhamar számos követőre és pártolóra talált a román fejedelemségek előkelő görögjei között is. Maga Sutzu Mihály, Moldova fejedelme is egyike volt legbuzgóbb híveinek. Ez időben a Hetaira feje Ipsilanti Sándor lett.

Ipsilanti Sándor fia volt Ipsilanti Konstantinnak, Oláhország egykori fejedelmének. Még ifjan belépett az orosz hadseregbe s itt a Napoleon ellen való harczokban Dresda mellett elveszítette egyik karját. A Hetaira fejévé lévén, minden reménységét Oroszországba helyezte. Az orosz politikának — a mint már láttuk — már II. Katalin czárnő idejében kedves eszméje volt a bizánczi birodalom visszaállítása s azért részéről a görög forradalmi törekvések mindig pártfogásra számíthattak. E pártfogásra Ipsilantinak most annál nagyobb kilátásai voltak, mivel Oroszország külügyi politikáját ez idő szerint egy született görög, Capodistria gróf vezette, a ki egyuttal az athenei görög kultur-egyesületnek, a „*Filomuzos*“-nak is elnöke volt.

Ipsilanti abban bizott, hogy az orosz pártfogás, ha megindítja tényleg a felkelést, nem hagyja cserben, sőt e felkelés csak bevezetése lesz a kitörendő orosz-török háborunak, mely nem végződhetik egyébbel, mint a régi bizánczi birodalom visszaállításával. Oroszországban a török birodalom keresztény menekültjeiből és más egyéb kalandorokból, egy csapatot szervezett s

azzal a Pruth folyón átkelve, betört Moldovába. Sutzu Mihály fejedelem s vele a boérok legnagyobb része abban a hitben, hogy Ipsilanti csakugyan a czár megbizásából cselekszik, nem mertek ellenállani, hanem Oroszországba szaladtak. Ipsilanti nem találva semmi ellenállásra, birtokába vette Moldovát s mindenféle gyülevész néppel megszaporodott seregével, betört Oláhországba is. Itt is akadály nélkül haladt előre Bukarestig, a hol már Vladimirescu Tódor nem képezvén igazi hatalmat, kisérletet sem tett arra, hogy őt kiűzze az országból. E közben Ipsilanti értesult, hogy az ellene inditott török hadak a Duna felé közeledtek s e miatt visszavonult Tirgovistre. Majd Vladimirescu is a török jöttének hirére Pitest alá vonult. Ipsilanti azt hitte, hogy Vladimirescu titokban egyetért a törökkel s azért elhatározta, hogy eltéteti láb alól. De a török hadakkal való ütközet előtt nem akarta erőszakkal tenni lehetetlenné Vladimirescu-t s azért cselhez folyamodott. Egyik emberét, *Bimbasa Szávát*, 300 arnautával Vladimirescuhoz küldötte, ki ekkor Argesben volt. Bimbasa Száva fegyvereseinek nagy részét visszahagyta egy erdőben s úgy kereste fel Vladimirescu-t. Rábeszélte, hogy menjen vele megnézni a környéket, hogy miként lehetne a törökök ellen erőditéseket csinálni? Vladimirescu táborát Bimbasa Száva kiséretében elhagyva, csakhamar azon erdő közelébe jutott, hol a 300 arnauta el volt rejtőzve. Ezek előtörtek, elfogták és Tirgovistre hurczolták Ipsilantihoz, ki azonnal börtönbe vetette és két nap mulva darabokra vagdaltatta.

Ezután Vladimirescu pandurjai részint haza széledtek, részint pedig Ipsilanti seregéhez csatlakoztak. A török sereg is csakhamar megérkezett és Ipsilantival Dragasán mellett megütközött. Az ütközet a törökök javára dőlt el s Ipsilanti majdnem egész seregét elveszítve, Brassóba menekült. A török csapatok Moldovában is három csatában tönkretették a hetairistákat. A diadalmas törökök nem kimélték ugyan a románokat sem, de haragjuk mégis inkább a hetairista görögök ellen irányult, a kik közül többet pusztítottak és üldöztek ki az országból, mint Vladimirescu pandurjai. Igy e török okkupáczió is nagyban hozzájárult, hogy a román vajdaságok megszabaduljanak a görög elnyomóktól. A Hetaira mozgalmaiból meggyőződvén a porta arról,

hogy saját érdekére mennyire veszedelmes a román fejedelemségeket a görögök kezeibe adni, többet nem is tett fanariotát vajdává, hanem visszatért az 1711. előtti gyakorlathoz és a románoknak mindkét országban belföldi fejedelmet adott. 1822. julius 22-én hét évre kinevezvén *Sturdza* Jánost Moldova- és *Ghica* Gergelyt Oláhország vajdájává.

E zavargásoknak megvolt a magok hatása nálunk is a romanismus ébredésére. A menekültek, kik a román társadalom előkelői voltak, Erdélyben húzták meg magokat. Brassó, Szeben és környékeik nagyobb községei megteltek az Oláhországból kiszaladt boérokkal. A nép látta a sok drágaságot, az aranypénzt, a selyem- és bársonyszöveteket, a pompás lovakat, miket a boérok magokkal hoztak. Mindennapos érintkezésbe jutott a véréből való és vele egy hitet valló urakkal, kik viszonyítva az általa ismert magyar urakhoz, szemeiben nábobóknak tűntek fel. De másfelől a menekültek az idegen földön sem felejtették el, hogy ők orthodoxok és románok. Tudták, mivel tartoznak vallásuknak s e tartozásukat le is rótták az orthodox papoknak és templomoknak adott gazdag ajándékokkal. Mise-alapítványokat tettek és templomokat építtettek újra. Köztök a legtekintélyesebb és a leggazdagabb Brancován herczeg járt jó példával elöre, ki ekkor a brassai görög templomnak két falut ajándékozott Oláhországban.

Ghica Gergely trónralépése után sem akart a Pini orosz konzul által felizgatott boérok legnagyobb része visszatérni. Nem ismerték Ghicát fejedelemnek s azért Brassóban maradtak, míg megjön az alkalom arra, hogy orosz segítséggel elűzzék. Brassóban azonban nem maradtak tétlenül, hanem egy titkos társaságot alakitottak oly czélból, hogy Ghicát megbuktassák. Ebbe a titkos társaságba tényleg csak az öregebb boérok voltak beavatva, mint *Vacarescu* Miklós, *Baleanu* Gergely, *Ilarion* püspök, *Campineanu* Konstantin, *Baleanu* Emanuel, *Florescu* Emanuel, de a be nem avatott fiatal boérok sem maradtak tétlenül. Ezek is összeállottak, de az erdélyi szellem hatására már nem politikai, hanem irodalmi társaságot alakitottak, melynek czélja idegen nyelvű jeles irodalmi művek román nyelvre fordítása és kiadása lett volna.

Ez irodalmi társaság eszméjét *Golescu* Gyorgy pendítette meg azon utazási jegyzeteiben, melyek, a mint már említettük, „Insemnare a calatoriei mele" czím alatt később a budai egyetemi nyomdában jelentek meg. Golescu és Heliade Radulescu, Lázár iskolájának egyik tanítványa, dolgozták ki Brassóban az oláhországi románság kulturális programmját az esetre, ha a szerencsés politikai események folytán hazájokba visszatérhetve, annak sorsára befolyást gyakorolhatnak. E programm alkalmas és jobb időkig titokban tartandó főbb pontjai a következők voltak:

1. Kollegiumi ranggal Lázár iskoláját vissza fogják állítani s ennek mintájára Krajovában egy másodikat is fognak szervezni.

2. Minden megyében tanítóképzőt állítanak fel a két kollégiumból kikerült tanulók segítségével.

3. Minden faluban felállítanak egy népiskolát.

4. Kiadnak egy román nyelvű lapot.

5. Eltörlik a nyomda-monopoliumot.

6. Tehetséges embereket arra fognak buzdítani, hogy idegen nyelvű remekműveket románra fordítsanak s e fordítások kiadását előmozdítják.

7. Lerakják alapját egy román szinháznak.

8. Arra fognak törekedni, hogy a fanariota rendszernek czélszerű reformok vagy a régi helyes intezkedések segítségével véget vessenek.

9. E feladatok megvalósítására egy irodalmi társaságot fognak szervezni, de a míg e társaság létre jön addig az egész csupán Golescu és Heliade titka lesz.

1826-ban a menekült boérok végre kibékültek Ghica fejedelemmel és visszatértek Oláhországba, tehát a tervezett irodalmi társaság is megalakult. Tagjai közé tartoztak Bukarest összes fiatalabb boérjai s köztök Ghica fejedelemnek három öcsese: Mihaly, Sándor és Konstantin is. A társaság üléseit *Golescu* Konstantinnál tartotta s működésének első terméke Heliade Radulescu román grammatikája volt, melyet 1828-ban Nagy-Szebenben adtak ki. Heliadenak egy tanítványa Krajovába ment, hogy ott a programm értelmében iskolát nyisson Golescu. Kon-

stantin családi birtokán elemi iskolát nyitott, melynek vezetését az Erdélyből jött Áron Florianra bizta. Ghica fejedelem maga is rokonszenvvel kisérte a fiatalabb boérok e kulturális törekvéseit. Miután a porta egy rendeletével a román fejedelemségekben elrendelte az összes görög iskolák bezárását, Lázár iskoláját nem ugyan a Szent Száva-kolostorban, mert ezt az okkupáló törökök lakhatatlanná tették, hanem a Serban Voda-féle vendégfogadóban megnyitották. Majd azután kijavíttatván a Szent Száva-kolostort, a megbővített és alkalmas tanerőkkel ellátott iskolát oda helyezték át.

Az Ipsilanti-féle zavarok Moldovában is feloszlatták a socolai iskolát, de Sturza fejedelem alatt más helyen, az ugynevezett Schola Vasiliana-ban feltámadt. Ez iskola egy tanítóképző-féle intézetből s egy gymnasium-féléből állott. Sturza fejedelem ép oly barátja volt minden kulturális törekvésnek, mint oláhországi fejedelemtársa Ghica. E kettős szép kezdetnek azonban csakhamar végét vetette az orosz okkupáczió.

A navarrai tengeri összeütközés elégséges ürügy volt arra, hogy az orosz czár a porta ellen a háborut tényleg megkezdettnek nyilatkoztassa. Ez orosz-török háború a drinápolyi békével végződött, mely békének egyik feltétele az volt, hogy a török hadi kárpótlásul 10 millió aranyat fizet az orosznak és mindaddig, míg ez összeget kifizeti, zálogul átengedi az oláh fejedelemséget. Igy telepedett le huzamosabb időre Erdély tőszomszédságában az oláh fejedelemségeket megszálló orosz hadsereg és azon orosz hivatalnoki kar, melynek feladata volt a fejedelemségek adminisztráczióját reorganizálni. Az oroszok helyzetüket, mint a románok felszabadítói a félhold uralma alól s velök egy hitet vallók nagyon is fel tudták használni a magok javára. Ezt annál könnyebb volt a néppel elhitetniök, mert az általuk szerkesztett „*Regulement organic*“ tényleg a fejedelemségekbeli parasztságra az előző állapotokhoz képest több, szemmel látható könnyítést hozott. Az erdélyi román parasztsag — különösen pedig az orthodox papság — a mind gyakoribbá váló és huzamosabb érintkezés folytán határozott és részletes tudomást szerzett csakhamar ezekről, a parasztságra annyira előnyos reformokról. Ez okból nagyon érthető volt, ha aztan a roman parasz-

ság így okoskodott: a Kárpátokon túli testvéreket a vele egy hiten való orosz szabadította meg a török igától és a görögök nyúzásától. Majd eljön ide is és meg fog minket szabadítani a jobbágyságtól. Építtetni fog fényes biserikákat a mostani fatemplomok helyett s úrrá teszi a szegény orthodox oláh papot is.

Tényleg 1831-ben bizonyos izgatottság is szállotta meg Erdély románságát s vele együtt az odavaló magyar társadalmat is. Több oly jelenség került napfényre, melyből nyiltan lehetett következtetni, hogy az orosz politika kezei titokban átnyulkálnak a Kárpátokon is, hogy itt zavarokat idézzenek elő. A felső-magyarországi kolera-lázadáshoz hasonlótól kezdettek tartani Erdélyben is. Beszélték, hogy Moldovából több mint 10.000 fegyvert küldöttek az oroszok a román felkelés számára a határszéli havasokon át. Sokan nyilván tudták, hogy ezek a fegyverek az oláh templomokban vannak elrejtve. A birtokosság nagy része az oláhoktól lakta vidékekről tömegesen kezdett beköltözni a városokba. A hatóságok e hirek hallatára indíttatva érezték magokat, egy-két oláh papot elfogatni. A kormányszék pedig szigorú utasítást küldött Móga gör. kel. püspöknek és Caianu balásfalvi gör. kath. püspök-helyettesnek, hogy nyomozzák ki: vajjon a papjaikat terhelő vádaknak van-e alapja vagy nincs? Az egyházi és politikai hatóságok szigorú vizsgálata nyilvánvalóvá tette ugyan, hogy egy második Hóra-féle lázadás előkészitéséről szó sem lehet. Vak lárma vagy legfölebb is izgatottság volt csupán gyökere az egésznek, de így is világos bizonyítéka annak, hogy az oláh fejedelemségekben történt változások minő mély hatást tettek az erdélyi románságra és ennek következtében mekkora lökést adtak a romanismus fejlődésének.

Az orosz okkupáczió kezdetétől egész 1834-ig *Kisselef* tábornok kormányozta a román fejedelemségeket. Ebben az évben a porta Oroszországgal egyetértve, Oláhországban fejedelemmé tette az oroszoktól elűzött előbbi fejedelemnek öcsesét *Ghica* Sándort és Moldovában Sturdza Mihályt. E két fejedelem alatt újra kezdetét vette a közoktatásügy szervezése és fejlesztése, még pedig ez alkalommal is legnagyobb részben Erdélyből és Magyarországból hozott tudósok és tanárok segítségével. Az eddig említetteken kívül 1834—1844-ig költöztek át az oláh fejedelemsé-

gekbe: *Maiorescu* János, *Tempea* Radu, *Tudor* Veniamin, *Balasiescu* Miklós, *Munteanu* Gábor, *Almasán* Dávid, *Procopie* János, *Laurianu* Trebonian, *Bozsinka* Damascén, *Murgu* Euthym, *Campianu* Péter, *Hodocsin-Mihalik* stb. Ezek az emberek mind Klein-Sinkai és Maior Péter történeti és filologiai iskolája, azaz a balásfalvi iskola szellemében növekedtek fel s ebben a szellemben is igyekeztek az oláh fejedelemségek fiatalságát felnevelni és megerősíteni.

Take Jonescu, Románia volt közoktatásügyi minisztere, Románia külügyi politikájáról 1891-ben irott franczia nyelvű röpiratában azt mondja: Jól tudja, hogy népszerűtlen dolog mellett száll síkra, mikor oroszellenes politikát prédikálva, honfitársait arra akarja birni, hogy őszintén és minden utógondolat nélkül csatlakozzanak a középponti hatalmakhoz, mert hiszen tanárai mindnyájoknak jó formán kivétel nélkül erdélyiek voltak, kik a magok bajának orvoslását, szemben a magyarokkal, végső instáncziában az oroszoktól remélik, de Románia érdekei mást parancsolnak, mint a mit az erdélyi származású tanárok szubjektiv hajlama beleoltott a királyság románjaiba.

A nemzetiség elvét nem a diplomaták és politikusok tették a nemzetek életében eleven erővé, hanem a tanárok, tanítók, papok és az írók élesztették fel, táplálták és növelték nagyra. Az államférfiak és diplomaták csak felhasználták a magok czéljaira vagy eveztek szépen előre annak mindent magával ragadó sodrában. A mai politikában oly hatalmas szerepet játszó nemzetiség eleinte nagyon kis ereeske volt a világon mindenütt. Az eszmék és elvek fejlődésének történetírója azonban tartozik visszafele menve, nyomon követni ezt a mai hatalmas áramlatot egészen addig a kis ereeskékig, a melyekből megalakult. Az élő szervezetet nem lehet addig megismerni, míg a sejtek tulajdonságaival tisztában nem vagyunk.

Hogy a román nemzetiség eszméjével együtt a magyarellenes érzelmeket és a dáko-román törekvéseket is ezek az Erdélyből átszármazott tanárok már kezdetben beoltani igyekeztek a román fejedelemségek fiatalabb értelmiségének lelkületébe, arra klasszikus tanu *Úrmosy* Sándor, ki a negyvenes évek elején be-

utazván Oláhországot, 1844-ben Kolozsvárott kiadott útleírásában erre vonatkozóan a következő érdekes dolgokat irja:

„A nagyobb oláh iskolát is meglátogattam (t. i. Bukarestben), melynek növendékei szép számból állanak s melyet az elűzött Ghicának köszönnek, kinek uralkodása előtt benne csak számtan és olvasás taníttatván, kevés számmal voltak, de ő mindjárt hozatott be a külországokból tudományosabb tanárokat, kik jelenleg a hasznosabb philosophiát terjesztik s minden szükségesebb nyelveket tanítanak, még latint is, azt mindazonáltal oly csekély előhaladással, hogy az által közhasznú ismereteket századok múlva vesznek. Nincs ezen rokonnyelv tanulására hajlamuk az oláh fiaknak, melyet, midőn ejtegetnek, csaknem kitörik nyelvök rajta. Egy-két tanárjai ezen tanodának erdélyi fiak, kik tanulásokat tán Balásfalván végezvén, Ghicától behivattak az országba vagy hogy ők ajánlották magokat? — Közkedvességben is vannak és messze híresek, ezért is felkerestem a latin nyelv és más bölcsészet egyik tanárját, kinek csinos szobájú ajtaját benyitva, asztala mellett ülve latin konyvet olvasva találtam, köszönésemet latin nyelven intéztem hozzája, melyet ő is hasonló nyelven viszonozott — leültetett s mintha betölt volna az óra, melyben valakinek egy egész panasza levén, elérkezett volna, kinek hallatára kiöntse, oly tekintettel kezdé magyar nyelven kérdezni utazásomnak czélját, melyet kifejtve neki, kért, hogy mondjam ki birálatomat nemzetéről. Én kedvező választ adtam neki, melyet kedvesen fogadván, mintha vele feltöttem volna orrát, egész készséggel vágá el szavaimat.

— Látja az úr! — fejét rázva, szólá hozzám beszédét — minden nemzet, ha lelkével és sorsával ki van békülve, tud tenni valamit — ámbár még Oláhország nagyjai keveset tettek, mert nékik eddig még az idő ellenök lévén, nem haladhatott Európának művelt nemzetei nyomán, hasztalan iparkodtak sorsuk ellenére is, kivánt helyzetbe átalakulni — csak 1833-ban sute fel a nap, mely nemzetünket felköltötte tettre, kedvtelenségének hosszas éjszakáján álmalatiból, ma már öltozik, hogy egyszerre kezdjen a magos tetthez. Látja az úr! — ismét felszólítva — nemzetünket vad kedélyességgel vádolják a magyarok és nevetnek — itt megrázva fejét, szüntette beszédét — igazán úgy

van — szavait folytatván — az oláhok mind vadak, de csak a magyarok között, mert vadként üldöztetnek. Nemzetem ott gyűlöli földesurát, mert az kutyafajzatnál is alább tekintvén, gyűlölteti magát. Nem szereti hazáját, mert nincs neki benne, mit szeressen, — nincs a mi leláncolja annak szeretetéhez, csak élnek benne, mint a barmok, de csak mint a teher-huzásra alkalmaztatott barmok, nem mint olyanok, melyet a magyar nemesít akkor, midőn nemzetemet helyökbe neveli. Élnek tehát ők is. Élnek, mert éltetik szabadító reményeik. Higyje el az úr! — ismét szólítólag — Oláhország is siratja másokkal együtt az erdélyi nemzedékünk pórgyermekeit; azért országunk gyülölettel emlékezik a magyar nemzetre, pedig úgy-e a szomszédoknak jól kellene egymással élni? Nem hiszem, az úr is ne vette volna észre, hogy itt a magyarok milyen gyűlölségben vannak az oláh nemzet előtt; de itt azért még sem sanyargattatnak a magyarok, mint a magyarok között az oláhok. Látja az úr! — harmadszor szólítva — itt a főnemzet pórnépe nagyon is terheltetik, de a magyar panasz nélkül húzza itt életét; hazájában megszegényedik; itt megvagyonosodik — onnan sorsüzettek, mindenkor menedékre talál . . . . . bizony higyjék el az urak, ha későre is, de egykor Istenünk meghallgatja a sok millió lelkek imáját, melyet rég, hogy egyeztetett harmóniában bocsátnak hozzája a szabadító kegyért — s tán egyszer kireggül azon éjszaka, melyben a reménysugár oly soká nem jelenék meg szürke egünkön.“ [1])

Ha valaki ma, 54 év mulva, látogatást tesz Bukarestben egy magyarországi származású román tanárnál, kilenczvennel tiz bizonyosság ellen a beszélgetés tárgya most is hasonló lesz a felhozott vádakkal és szemrehányásokkal egyetemben, azzal a különbséggel, hogy a bukaresti tanár, ha őt német vagy franczia nyelven köszöntjük, kedvünkért nem fogja magyarra fordítani a beszélgetést, mert az ő körükben divat eltagadni a magyar nyelv ismeretét, — hangja is provokálóbb, sőt fenyegetőbb lesz, a mi annál feltünőbb, mert a romániai benszülött intelligenczia

[1]) *Ürmösy Sándor:* Az elbujdosott magyarok Oláhországban. Kolozsvárt. 1844. 63—65. l.

nál a társadalmi érintkezés közben annak a magyargyűlöletnek, melyet Urmosy Sándor beszélgető társa, már 54 év előtt konstatált valami nagyon szembeötlő nyomát épen nem találjuk.

Az eddig előadottakból is világosan kitűnik, hogy a román elem abban a korszakban (1800—1831-ig) is, melyben Erdély közélete a legteljesebb stagnáczióban volt, szép csendesen, de azért fokozatosan fejlődött. Mária Terézia, de különösen II. József népiskolai reformjainak hatása mindinkább érezhetővé lett. A román írni és olvasni tudó elem, az egyházi és világi román értelmiség száma egyre gyarapodott. A balásfalvi iskola jelentőségében és hatásában folyton emelkedett. Román nemzeti főiskolává lett. Bánffy György kormányzó egy ízben meglátogatván Balásfalvát, csodálkozással látta, hogy ez iskolában majdnem 300 tanuló van s ha hitelt adhatunk Baritiu szavainak, némi megdöbbenéssel kérdezte Bobb püspöktől: mit gondol? mit fog csinálni ez a sok ifjú ember, ha majdan elvégzi az iskolát s vajjon nem rejlik-e veszedelem az országra az intelligens proletárság ilyen nagyobb mértékű elszaporodásában?

A vallásos unio meglehetősen ketté vágta volt nemcsak felekezeti, de nemzetiségi tekintetben is a románságot. Az orthodoxok értelmisége ez ideig nem is volt román, hanem görög s e miatt az orthodox vallású intelligens embert egész Erdélyben nem is tekintette senki másnak, mint görögnek. Brassóban s a többi nevezetesebb erdélyi kereskedelmi középpontokon, melyek ma mind megannyi góczpontjai a romanizmusnak, a társalgás nyelve a míveltebb egyének között a görög volt, mint épen az istenitiszteleté. Sokan vannak, kik ma a román nemzeti pártnak oszlopemberei, de a kiknek nagyapja kész lett volna arczul ütni, a ki neki azt találta volna mondani véletlenül vagy gúnyból, hogy oláh.

Játéka talán a kulturalis fejlődés történetének, de tény, hogy a nemzeti összetartozandóság érzetét a románság két felekezete között épen a szétválást okozó unio által teremtett balásfalvi iskola hozta létre, még pedig a réginél erősebb és öntudatosabb alakjában. 1825-ben Circa Oprea csernovitzi orthodox vallású román intelligens ember volt, ki legelőször a „balásfalvi unitusok iskolájába" merte hozni György és Opra nevű

fiait. Példáját követte zernesti Brán János. 1834-ben pedig egyszerre három orthodox román fiú ment Brassóból Balásfalvára: *Leca* Demeter, *Jipa* János és *Tempeán* Radu a brassai orthodox esperesnek fia és két görög *Naslim* és *Panajotti Djanli*, a ki fia volt a brassai görög egyház gondnokának. A pünkösdi ünnepekre az öreg: *Djanli* egy *Hadzsi Ghidru* nevű görög rokonával Balásfalvára ment fia látogatására, de egyuttal azért is, hogy lássa: micsoda vallásúak is azok az unitusok? Mikor kijöttek a templomból, nagy csodálkozva mondá a két görög: a szent liturgiát épen úgy olvassák itt is, mint a konstantinápolyi pátriárka!" [1]) Tehát nincs mit félni attól, hogy a fiú más hitben fog nevelkedni, mint apja. Igazok volt a görögöknek. A két fiú orthodox hitét nem érte semmi veszedelem, de nemzetiségök áldozatul esett, mert elfeledték, hogy bennök görög vér csörgedez s elhitték minden lelkiismeretfurdalás nélkül, hogy ők is egyenes leszármazói Trajánus gyarmatosainak.

A brassai román és görög kereskedők fiaikat Balásfalván taníttatván, nagyon természetes volt, ha egy pár év mulva önként arra a gondolatra jutottak, hogy jó volna, ha Balásfalváról egy alkalmas diákot vinnének Brassóba, ki ott egy román iskolát csinálna, a melyben szépen előkészítené fiaikat a balásfalvi iskola számára. Igy vitték aztán 1837-ben Baritiut ez új iskolához dászkálnak.

1831-ben a balásfalvi papi szeminariumba egyszerre hét olyan román ifjú lépett be, kik a kolozsvári kir. lyceumban végezték a bölcsészeti tanfolyamot s a kik ott mindennapos érintkezésben voltak dr. Ramonczai Simonnal, kinek nevét később a gör. kath. ifjak számára tett nagyobbszerű alapítványa tette örökre emlékezetessé a románság előtt. Ettől a Ramonczaitól kapták ez ifjak Maior Péter könyvét olvasmányul s egyikok, a későbbi brassai dászkál, Baritiu le is fordította e könyvet magyarra. Ezek az ifjak a balásfalvi szeminariumban a theologiai studiumoktól fennmaradt idejöket a román történelem, nyelv és irodalom tanulmányozásával töltötték. Igy egymással vitat

[1]) *G. Baritiu*: Istoria Transilvaniei. I. kot. 617 s köv. l.

kozva, egymást tanítgatva, jutott eszökbe, hogy jó volna a szemínárium falai között szini előadást rendezni.

E merész gondolatot közölték a három legifjabb tanárral, kik nem voltak a gondolatnak ellenségei, sőt a rektornál az engedély tárgyában sikeresen is közbenjártak. Az engedély megvolt, de hiányzottak a költségek. Az ifjakat nem hagyta cserben találékonyságuk. Leveleket küldözgettek az esperesekhez, adakozásra szólítva fel őket. A kérésnek nem várt sikere lett, mert csakhamar összegyűlt 160 frt. Ez összeggel szerezték be aztán Szebenben a szükséges szinpadi kellékeket. A karácsonyi szunnapok alatt nyilott meg 1833-ban Erdélyben az első román szinház. Tanulók, tanárok írták a darabokat és a papnövendékek játszották el a szerepeket. Közönsége is volt: a püspök, a kanonokok, a tanárok, a püspöki uradalom tisztviselői családjaikkal együtt s az öreg Splényi báróné Pánádról. És ez történt abban az időben, mikor Kolozsvárott a kir. lyceumban karczellel és 20 pengő krajczár pénzbirsággal büntették meg azt a tanulót, ki a farkasutczai nemzeti szinházba ment. [1])

Igy ébredez a balásfalvi iskolában a román nemzetiségi szellem, mint egypár évtizeddel előbb a soproni önképző körben és a pesti központi papnevelő magyar iskolájában a magyar. Bánffy György kormányzó Balásfalván jártakor csak az oláh diákok nagy számától döbbent meg, elgondolkozván azon; ki tud majd annyi szegény tanuló ifjúnak a kicsiny Erdélyben hivatalt adni? Arról, hogy ez iskolában micsoda törekvések bújnak ki, a kegyelmes úrnak még csak sejtelme sem volt.

[1] *G. Baritiu*: Istoria Transilvaniei. I. köt. 611. l.

VIII.

Az erdélyi közélet fellendülése.

Az erdélyi közélet szomorú állapota 1811 után. Az ébredés első jelei. Az ujonczozás törvénytelen elrendelése. B. Wesselényi ellenszegül. Példáját követik az egyes megyék. Harcz az ellenzék és a kormány között. Wlassics királyi biztossága. Wlassics az országgyűlés összehívását javasolja. A kormány összehívja az országgyűlést. Estei Ferdinánd, mint királybiztos. Az 1834–5. országgyűlés eseményei. Az országgyűlést feloszlatják s Erdély alkotmányát felfüggesztik. Az 1837-ki országgyűlés. Móga püspök kérvénye. E kérelmet ad acta teszik. A román püspökök folyamodása a királyföldi oláhok érdekében. E folyamodás előzményei és története. E kérelem tartalma. A románok panaszai és óhajtásai. A szászok magatartása és feleletök e kérvényre. A magyar nyelv helyzete Erdély közéletében. Az 1837-ki országgyűlés nyelvügyi határozata. A kormányszék használatba veszi a magyar hivatalos nyelvet. A szászok ellenállása. A szászok előkészületei az 1841-ki országgyűlésre. Bedeus József szereplése. B. Kemény Dénes előterjesztése a magyar nyelv érdekében. A szász követek ellenszegülése. A szászvárosi követek magatartása. Ennek következményei. B. Kemény Dénes beszéde. A muzeum és országház ügye. A szászok ez ügyben tanusított magatartása még élesebbé teszi az ellentétet.

1791-től 1811-ig is volt Erdélyben több országgyűlés, csakhogy ez országgyűléseknek alig volt egyéb teendőjök, mint megszavazni a katonai költségeket és aztán szépen hazamenni. Épen úgy, mint Magyarországon. 1811 után pedig, mint b. Kemény Zsigmond írja, komor idők borultak Erdélyre. „Lassanként elkopott az ősi intézmények gépe és megszűnt mozogni. A kerekek akadoztak. A törvényhozás terme bezáratott. A hivatalszobák lettek állammá.“ Egyszóval, Erdély közélete a legnagyobb stagnáczióban volt.

Miután országgyűléseket nem tartottak, azon kormányszéki s egyéb főhivatalokat, melyeket a törvény értelmében csak az országgyűlésen végrehajtott választás útján lehetett betölteni, egyszerűen helyettesítették. 1822-ben 35 évi hivataloskodás után

gróf Bánffy György kormányzó is meghalt s helye ideiglenesen báró Jósika Jánossal töltetett be. A törvényesen megválasztott kormányszéki tanácsosok közül még csak a szász nemzetiségű öreg Strausenburg volt életben. A megyékben is kiment lassanként a választás útján való tisztújítás divatból és az üresedésbe jott megyei hivatalokat kormányszékileg kinevezett tisztviselőkkel töltötték be épen úgy, mint Mária Terézia uralkodásának utolsó két évtizedében. Ezek a törvénytelen intézkedések és tények aztán Erdélyben a politikai életben valóságos stagnácziót teremtettek. A közügyekkel törődni többé senki sem látszott. Ehez járult még Erdélynek elszigeteltsége és közgazdasági életének teljes fejletlensége is. Mindezeknek a többi között az a káros hatása volt, hogy Erdély társadalmának vezérlő elemei műveltségben a korhoz képest is végtelenül elmaradtak. A világ nem ismerése, a megszokottság kényelme az ujabb eszmék iránt a régi erdélyi intelligencziában a passiv resistenczia egy sajátságos nemét fejlesztette ki. Magyarország rendeit sem lehet arról vádolni, hogy az 1791-iki országgyülést leszámítva, valami túlságos mohóságot árultak volna el a modernebb eszmék iránt, de ha összehasonlítjuk az ugyanegy időben s hasonló tárgyban hozott erdélyi s magyarországi törvényeket, azt tapasztaljuk, hogy az erdélyiek mindig mögötte maradnak a magyarországiaknak legalább egy emberöltőnyi idővel.

Az a nemzeti ébredés, melynek eredménye volt az 1825-iki pozsonyi országgyűlés és ez országgyűlés eseményei lassanként éreztetni kezdették hatásukat Erdélyben is. A megyei gyüléseket egyre szorgalmasabban kezdették látogatni s annak tanácskozásaiban a felébredt nemzeti és ellenzéki szellemet ébresztgetni és előtérbe helyezni. Egyes vármegyék, mint Alsó-Fehérmegye, a melynek gyülésein Kemény Dénes és Szász Károly vitték a vezérszerepet, csakhamar irányadókká váltak az ellenzéki mozgalom szervezésében. Wesselényi Miklós és gróf Bethlen János pedig egynehány hasonló gondolkozású társukkal nemcsak saját megyéjük közgyülésein jelentek meg, hanem mindenik olyan megye közgyülésén is, a melyikben birtokuk s így szólási joguk is volt. A közvélemény „vándorhazafiak"-nak nevezte őket azért, hogy megyegyűlésről megyegyűlésre jártak s azokon az

aktuális politikai kérdéseket fejtegetve s rámutatva a törvénytelen és nyomasztó állapotokra, az alkotmányos és nemzeti ellenállást szervezték és harczba vezették.[1])

Ez ellenzéki és szabadelvű reformokat sürgető szellem fejlődésének a külpolitikai események is kedveztek. Az 1830-iki juliusi forradalom és lengyel szabadságharcz által támasztott szabadelvű áramlat Európaszerte egyre növekedett és mindinkább csökkentve a kormányok ellenálló erejét, növelte az ellenzék bátorságát mindenütt s így Erdélyben is lehetővé tette, hogy a vezetés a szenvedélyes és tüzesvérű Wesselényi Miklós kezeibe kerüljön, a ki szemben a törvénytelen bürokratikus eljárással a passiv ellenszegülést tette az ellenzéki és nemzeti mozgalom legerősebb fegyverévé.

1831-ben az udvar, a kormányszék és az erdélyi kanczellária ellenvetései daczára is elrendelte, hogy az erdélyi három gyalogezred és a József huszárezred kiegészítésére Erdély területén fogjanak össze 2000 ujonczot. A kormányszék bizalmas úton kötelességévé is tette az egyes megyei hatóságoknak a kivánt ujonczok kiállítását. Báró Wesselényi Miklós e bizalmas rendeletről valahogyan értesülve, a közép-szolnoki alispánhoz, Bölöni Imréhez írt levelében, nyiltan kijelentette, hogy birtokain meg fogja gátolni a katonafogdosást, miután az alkotmány sérelme nélkül a kormánynak nincs joga az országgyűlés erre vonatkozó felhatalmazása nélkül az ujonczozást elrendelni. A legközelebbi megyei közgyűlésen a rendek Wesselényi példáját követve, megtiltották a megye tisztviselőinek az elrendelt ujonczozás tettleges végrehajtását. Egyúttal fel is írtak az udvarhoz, hogy Ő Felsége az országgyűlés összehívását rendelje el, hogy azon tárgyalhassák azon ujonczozási törvényjavaslatot, melyet Ő Felsége tudtával és jóváhagyásával az 1809-iki országgyűlés szerkesztett.[2])

Még sulyosabbá tette a kormány helyzetét Alsó-Fejérmegye magatartása. E megye közgyűlése Szász Károly és Kemény

[1]) *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történelméből. Pest. 1868. I. köt. 313. l.

[2]) *Eugen von Friedenfeld*: Joseph Bedeus von Scharberg. Wien, 1876. I. köt. 59. l.

Dénes tanácsára hallgatva, törvényes tisztujítást tartott. Felsőbb szentesitésre csak azokat a választott tisztviselőket terjesztette fel, kikre nézve a felsőbb megerősítést a törvény kötelezően kimondotta, a többieket pedig tényleg azonnal beigtatta hivatalaikba. A legtöbb vármegye követte Alsó-Fejérmegye példáját. A kormányszék e választásokat megsemmisítette. Azok a megyék, melyekben az ellenzék teljesen a maga kezébe vette a politikai vezetést, újabb tisztujítást tartottak és ezt mindannyiszor ismételték, valahányszor a kormány megsemmisítette e választásosokat. Más megyékben pedig nem mentek ugyan idáig az ellenállásban, de a leghatározottabban tiltakoztak a kormány eljárása ellen. Akadtak olyan megyék is, a melyek határozatilag kimondották, hogy ha az országgyűlést bizonyos ideig össze nem hívják, nem fognak engedelmeskedni a törvényellenesen összeállitott kormányszéknek.

Az udvar látva, hogy a kormányszéknek csakugyan nincs semmi tekintélye s hogy Erdélyben valóságos politikai és közigazgatási anarchia kapott lábra, erélyes lépésre határozta el magát. Wlassics altábornagyot és horvát bánt teljhatalmu kir. biztosul küldötte Erdélybe. Wlassics azonban Erdélybe érkezve, csakhamar belátta, hogy itt erőszakot alkalmazni annyi volna, mint az állapotokat még türhetetlenebbé tenni s azért mindjárt az udvarhoz intézett második jelentésében egyedüli orvosszerul az erdélyi országgyűlés összehivását ajánlotta. Bécsben nem szívesen tették magukévá Wlassics ajánlatát, de végre is belátva, hogy másként a bajokon nem segíthetnek, 1834 május 26-ra összehívták az országgyűlést és Wlassics lemondását elfogadva, ez országgyűlésre Ő felsége teljhatalmu királyi biztosul Estei Ferdinánd főherczeget nevezte ki. A királyi meghivó az országgyűlés tárgyaiul a főhivatalok törvényes betöltését s az 1791-ki országos bizottság reformmunkálatainak megvitatását és a változott viszonyokhoz való alkalmazását tette az urbéri szabályzat tárgyalásával egyetemben.

A követválasztáson a diadal az ellenzéké lett. A magyar és székely törvényhatóságok, sőt legnagyobb részt a városok is ellenzéki követet küldöttek ez országgyűlésre. Az ellenzék a leghevesebb harczot indította meg a kormány ellen. Mint később

mondogatni szokták, Wesselényi „faltörőkos politikája" került felül. Tényleg ez országgyűlésnek nem is lett semmi eredménye a törvényalkotás terén, de annál több az ellenzéki szellem erősbítését illetően. A kormány hatalommal akarta megtörni a hatalmassá lett ellenzéki szellemet s azért 1835 február 6-ról kelt királyi leirattal nemcsak az országgyűlést oszlatta fel, hanem Erdély alkotmányát is felfüggesztette, Estei Ferdinándot nevezvén ki továbbra is Erdély teljhatalmu királyi biztosává. Metternich az absolut kormányzatot Magyarországon Pálffy Fidél kanczellár, Erdélyben pedig Estei Ferdinánd főherczeg segítségével próbálta meg.

Tényleg ez erőszakos intézkedés következtében Erdélyben ez idő szerint csendesség állott be, mit az is elősegített, hogy Wesselényit pörbe fogták s az erdélyi királyi tábla el is itélte. Wesselényi e miatt Erdélyből politikai tevékenységének szinterét kénytelen volt áttenni Magyarországba, hol azonban Szathmár megye közgyűlésén tartott beszédéért szintén pörbe fogták. Ez alatt I. Ferencz elhunyt és V. Ferdinánd lépett a trónra. Össze kellett tehát hívni a szokásos hódolati országgyűlést és össze is hívták 1837 ápril 17-ikére. A királyi előterjesztésekben első tárgyul a rendek szokásos hódolati esküje volt kitűzve s az után mindazok a tárgyak, a melyek az 1834-ki országgyűlésre ki voltak tűzve, különösebben hangsúlyozva, hogy az úrbéri szabályozás terve feltétlenül készíttessék el a jövő országgyűlésre.

Ez országgyűlésnek különösen egy mozzanata érdekel minket, a nemzetiségi eszmék és politikai törekvések fejlődésére vonatkozóan. Ez Móga püspök azon folyamodása volt, melyben a királyföldi románok számára a szászok ellenében védelmet kért. E kérelmet azonban fölolvasása után egyszerűen irattárba tették. Hogy e kérelem inditó okait megértsük, egy kissé szükséges általánosságban visszapillantanunk az oláhok és a szászok között való viszonyra. A szászok ugyan az 1791-ki országgyűlésen, felelve a Supplex libellus valachorum-ot kisérő kir. leirat első pontjára, azt mondották, hogy készek a magok területén a románok egyenjoguságát elismerni, a mennyiben az nem járna a létező közjogi állapotok felforgatásával; de a gyakorlatban

ez igéretökről tudni sem akartak. Igy a többi között a balásfalvi gör. kath. püspök a maga hivei számára Medgyesen templomot akart épiteni. Az épitést meg is kezdették, de mikor a falak az ablakok magasságáig készen voltak, a szászok hatóságilag rontották le. Szász-Régenben hasonló történt s ott még a papot is, a híres Major Pétert befogatták, nem tekintve, hogy nemes ember, kit itélet nélkül börtönbe vetni nem csak nem lehet, de a ki felett, mint magyar nemes ember felett, a szászok törvényt nem is ülhetnek. A püspöknek a gubernium közbenjárásához kellett folyamodnia, mit meg is nyert s ennek folytán fel is épült mindkét helyen a gör. kath. román templom. Ezek és a hasonló előzmények okozták, hogy Móga püspök jelzett folyamodását beadja az országgyűléshez.

A kedvezőtlen eredmény azonban nem csüggesztette el a román püspököket. Az 1841-ki országgyűlés alkalmával Leményi püspök inicziativájára Móga püspök is beleegyezett, hogy az 1791-kihez hasonlóan ujra egy kollektiv kérvényt adjanak be, de csak a királyföldi románság érdekében. A püspökök úgy okoskodtak, hogy a mit 1791-ben nem lehetett elérni az egész Erdélyre vonatkozóan, most talán sikerülni fog legalább részben a Királyföldre vonatkozóan elérni. Számítottak arra az ellentétre is, mi a szászság és a más két erdélyi nemzet között régóta fennállott, de a mely ez idő szerint ujra igen élessé lett. A román püspökök e kérelmét *Gáll* László fogalmazta, ki a maga korában, mint az erdélyi történelem és közjog kitünő tudósa volt ismeretes.

E kérelem eszmemenete majdnem azonos a Supplex libellus valachoruméval és röviden a következőkbe foglalható össze:

A Királyföldön a legutóbbi hiteles statisztikai adatok szerint 198048 román lakik és csak 167.147 szász. A román többségnek még sincs semmi joga, holott e földön régebbi idő óta és a szászokkal egyenlő jog alapján lakik, mert András király e területet nem csak a szászoknak adta, hanem a már ott lakó románoknak és besenyőknek is, mint azt az Andreanumi diploma következő szavai bizonyítják: „Universus populus a Varos usque Boralt unus sit populus" és továbbá „praeter supradicta

Sylvam Blachorum et Bissenorum cum aquis usus communes exercendo cum praedictis scilicet Blachis et Bissenis iisdem contulimus."

A királyföldi románok e kérelemben foglalt sérelmei a következőkben foglalhatók össze: A románok a Királyföldön az országgyülési képviseletből és az állami hivatalokból ki vannak zárva. A helyi közigazgatási hivatalok betöltése a szászok grófjától függ, ki e hivatalokra kizárólagosan csak szászokat alkalmaz. A községekben, hol a románok a szászokkal vegyesen laknak, községi hivatalra sem alkalmaztatnak, vagy ha igen, számuknak nem megfelelő arányban. A királyföldi közjövedelmekből, melyek a hét birák pénztárába és a külön városi s községi pénztárakba folynak be, a románok semmit sem kapnak, mert azokat kizáróan a szászok czéljaira használják fel. Az iparos czéhekbe egyetlen románt sem fogadnak be azon ürügy alatt, hogy nem szász s így ők hasznos és jövedelmező mesterségeket nem tanulhatnak. Több szász községben a szegényebb sorsu ifjú szász házasok a községi birtokból némi kisebb-nagyobb részt szoktak kapni. Ilyesmiben románokat sohasem részesítenek. A faizásból, korcsmáltatási s más egyéb községi közjövedelmekből a románok kizáratnak azon ürügy alatt, hogy nincsenek kimagasló kéményeik. A tizedet nem saját papjaiknak, hanem a szász papoknak kénytelenek fizetni. A szász papok a községekben egyházi birtok czim alatt kisebb-nagyobb földbirtok haszonélvezői, sőt a káplánok, kántorok, harangozók és egyházfiak is kapnak ilyen földeket, mig a román papoknak és kántoroknak semmi sem jut ilyen czimen. A szászok levéltáraikban visszatartják mindazokat az okiratokat és leveleket, melyekre a románok pör esetén támaszkodhatnának. A szászok a szelistyeieket jogaiktól megfosztották és jobbágyokká tették. Végezetre kérik mindezen panaszaiknak orvoslását. Es ezt annyival is inkább kérik és remélik, mert már 1792-ben Ő felségétől azt a biztosítást nyerték, hogy „a román nemzet élhet mindazon jótéteményekkel, melyeket a törvények megengednek."[1])

[1]) Quod omnibus beneficiis, quae leges admittunt, nationem valachicam beare vellit.

E kérvényt az országgyülés egy bizottságnak adta ki tanulmányozás és javaslattétel végett. E bizottság elnöke *Nemes* János gróf volt. Lemény püspök sürgetéseire a bizottság több izben foglalkozott e kérvénynyel, sőt körében felmerült az az eszme is, hogy a gör. kel. vallást iktassák a törvényesen bevett vallásfelekezetek közé; de odáig a dolog 15 hónap alatt, a meddig ez országgyülés tartott, sohasem jutott, hogy e kérvényről a bizottság jelentést tett volna.

A szászok a román püspökök kérvényét nem vették tréfára. A szász-sebesi követ, *Meister* még az országgyűlésen felemelte szavát és alapos jogtörténeti adatokkal és bizonyítékokkal igyekezett a kérvényezők állításainak és követeléseinek tarthatatlan voltát kimutatni. Hogy a magyarok és székelyek kedvét elvegye a román püspökök kérvényének esetleges pártolásától, rámutatott arra az ellentétre, mely szerinte a királyföldi és a vármegyei románság helyzete között fennállott. Azt állította, hogy a románok a Királyföldön teljes polgári és birtokjoggal birnak, mig a vármegyéken a sirgödörnél többet egy talpalatnyi földet sem nevezhetnek sajátjuknak. [1]) De e védelemmel nem elégedtek meg, mert azt gondolták, hogy rájok meglehetős kedvezőtlen következményekkel járhat az, ha a románok politikai követelményeinek történelmi és jogi alapjairól az erdélyi közvéleményt fel nem világosítják. Megbizták tehát a brassai *Trausch* Józsefet, hogy irjon czáfoló feleletet a püspökök kérvényére. Ugyanez alkalommal jelent meg a nagy tudományu *Schuller* Károly szebeni szász tanárnak is e kérdésre vonatkozó czáfolata.[2]) Mind a kettő figyelemre méltó mű, de különösen az utóbbi értékes a dácziai kontinuitást czáfoló és az oláh inkolatust sok tekintetben világossá tevő fejtegetései miatt.

A mai nemzetiségi politikai követeléseknek legsajátságosabb és legtöbb kényes érdeket érintő pontja: a nyelvek egyenjoguságának kérdése. Erdélyben ez ideig ez a kérdés nem sok

[1]) Hundert Jahre sächsischer Kämpfe. Hermanstadt 1896. 77. l.

[2]) *Johann Karl Schuller:* Beleuchtung der Klagschrift gegen die sächsise Nation, welche die beiden walachichen H. H. Bischöfe auf dem Landtage von 1841—1843. den Ständen des Grossfürstenthums Siebenbürgen überreicht haben. Hermanstadt 1844.

gondot adott a politikusoknak. Hogy az 1791-iki országgyűlésen minő alakban került elő, azt volt alkalmunk az előzményekben részletesen látni. A hivatalos nyelv ugyan a Leopoldi diploma után de consuetudine a latin volt, de 1791-en innen napról-napra szükebb körre szorulva. A 30-as évek végén csak a Bécscsel való közlekedés és a törvények szövegének nyelve volt a latin. Az országgyűlésen magyarul beszéltek még a szászok is. Ez utóbbiak a kormányszékkel és a többi hatóságokkal latinul leveleztek. Belső ügyvitelökben pedig a német nyelvet használták. A román püspökök is a guberniummal való érintkezésben a latin nyelv helyett a magyart kezdették kivétel nélkül használni. sőt volt eset arra is, hogy a sinodusok jegyzőkönyveit is magyarul szerkesztették. Papiu Hilarianu ez okból vádolta később Sagunát azzal, hogy a román nyelvet a magyar nyelv kedvéért még a templomból is ki akarta szorítani.

Az 1837-iki országgyűlés a felséghez intézett feliratában azon óhajtásának adott kifejezést, hogy ezentul a törvények hiteles szövege a magyar legyen és hogy a főkormányszéknél s az ország más egyéb hivatalaiban a hivatalos nyelv a magyar legyen. Ebbe a kivánságba magok a szászok is belenyugodtak. A kormányszék azonnal alkalmazkodott is az országgyűlés kivánságához és teljes mértékben is alkalmazásba vette a magyar nyelvet. A szászok részéről azonban nem várt ellenállásra talált. „Először — irja Friedenfels [1]) — szerény szóbeli kérelmekkel igyekeztek az illető tisztviselőnél vagy főnökénél ez ellen védekezni, majd irásban s így egymást követték az irásbeli tiltakozások és folyamodások: Végre, mikor ezek nem segítettek, a magyar polgártársainktól annyiszor sikeresen használt eszközhöz, az önsegedelemhez folyamodtak: akadtak hatóságok, melyek a gubernium e magyar nyelvü rendeleteit, mint törvénytelleneket és érthetetleneket egyszerüen visszaküldötték".

A szász sajtóban a magyarosítás állítólagos veszedelme ellen kezdetét vette az izgatás. Az 1841-iki országgyűlésre megválasztott követek kész utasításokkal mentek Kolozsvárra, hogy ott felvegyék a harczot e veszedelem ellen. *Bedeus* József tarto-

[1]) *Eugen von Friedenfels.* Joseph Bedeus von Scharberg I. köt. 308 l.

mányi főbiztos indítványára az országgyűlés megnyitása előtt *Wachsmann* szász ispán összehívta Szebenbe tanácskozásra a szászok főtisztviselőit. E tanácskozáson elhatározták, hogy a követeket egyértelmüen fogják utasitani, hogy az országgyűlés ideje alatt minden egyes fontos ügyben tartsanak nemzeti értekezletet s a nyilt ülések alkalmával a többségtől hozott határozatok mellett egyértelmüen lépjenek fel. Sőt Bedeus rábirta a szász egyházi főkonzisztóriumot is arra, hogy a nyelvkérdésben a magyar törekvésekkel szemben állást foglaljon. Igy felkészülve jelentek meg a szász követek az 1841-iki országgyűlésen azzal az elhatározással, hogy a magyar nyelv kérdéséből egyenesen nyelvharczot fognak csinálni.

Az 1841-iki országgyűlésen a magyar nyelv kérdése a kormány azon leirata kapcsán vetődött fel, mely válasz volt az 1837-iki országgűlés feliratának erre vonatkozó kivánságára. A rendek a kormány válaszával nem elégedve meg, törvényjavaslatot készítettek, a melyben kimondották, hogy Erdélyben a hivatalos nyelv ezentúl a magyar lesz. Nemcsak a törvényeket fogják ezentul magyar nyelven szerkeszteni, hanem még Ő felsége is leirataiban ezt a nyelvet fogja használni. A kormányszék s a törvényhatóságok belső ügyvitelökben, valamint az egymással való érintkezésben a magyar nyelvet fogják használni. Kivételt fognak képezni azonban a szászok, kiknek ezentul is jogukban fog állani, hogy a kormányszékkel és a magyar hatóságokkal való érintkezéseikben ezentul is tetszésök szerint a magyar vagy latin nyelvet használják. Belső ügyvitelökben természetesen az eddigi állapot változatlanul marad. Kimondotta továbbá a törvényjavaslat, hogy az összes iskolákban ezentul — kivéve a szászok iskoláit — a tanítás nyelve a magyar lesz. Az egyházi hatóságok is tartoznak hivatalos nyelvül az anyakönyvvezetésben és a hivatalos érintkezésben a magyar nyelvet használni. A szászoknak anyanyelvök használata egyházi téren is sértetlenül fennmarad. A többi nem magyar anyanyelvü egyházak pedig csak tíz év mulva lesznek kötelesek a magyar nyelvet az anyakönyvek vezetésében és levelezéseikben használni.

Mihelyt B. Kemény Dénes előterjesztette e javaslatot, azonnal felállott *Schreiber* Simon szebeni kovet és oda nyilatkozott,

hogy a szász nemzet nevében külön véleményt fog benyujtani. Schreiber kijelentését az összes szász követek magokévá tették, kivéve Szászváros követeit, *Lészayt* és *Loreni*-t, a kik a magyar és székely követekhez és regalistákhoz csatlakozva, a törvényjavaslatot elfogadták. A mint azonban Szászváros ezt megtudta, követeit azonnal visszahivta és helyöket intransigens szászokkal töltötte be. Ez eset nagy feltünést és izgatottságot keltett úgy a magyar, mint a szász közvéleményben és nagyban hozzájárult a nemzetiségi ellentétek kiélesítéséhez. A nemzeti nyelv ügyéért buzgó magyar társadalom tagjai Lészaynak és Loreninek derék magoktartásokért való elismerésök jeléül arany kelyhet adtak át. A szászok pedig emiatt való boszuságukat egy gúnyversben öntötték ki, melyben a diszkelyhet „Judás-kehely"-nek nevezték s amely versnek egyes szakaszai e refrain-nel végződtek „Nur aus einem ja nicht trink: Kostet dreisig Silberling".

A magyarság meg volt győződve, hogy a szász követek e magatartása nem a szász nép akaratának volt kifolyása, hanem csak annak a szász bureaukratianak, mely Mária Terézia uralkodása alatt hatalomra jutva, úgyszólva magának foglalta le a szász nemzet összes kiváltságait, jogi helyzetét, sőt jövedelmi forrásait is. Igen érdekesen fejezi ki e meggyőződést b. Kemény Dénes azon beszéde, melyet február 12-én a szászvárosi követek visszahivása tárgyában mondott.

„Mi a szász nemzet most? — kérdi b. Kemény Dénes e beszédében. — Egy kontár orvos által tengetett életü beteg. Hol lelhetni fel a szász nemzetet? hol van gyűlése, hol hallatszik hangja? hol tudhatni meg vágyát, panaszait? hol láthatni életjeleit? hol leli a szász ifjú, ha neki is dagasztja keblét azon nemes érzés, mely hazát, szeretett, imádott hazát kér, hogy érte élhessen s benne boldog lehessen? Flandern avagy Siebengebürge tája? vagy Erdély, melyben 700 év mulva még mind nincs hazája? S miből ered e szomorító helyzet? Nem abból-e, hogy a bureaukratia, mely mindenben minden, mely a nemzet jogait kirekesztőleg gyakorolja, a divide et vinces elvein járva, minden nemzeti érdekegyesülést — legyen szászszal magyar vagy oláh szemben — kitelhetőleg gátol, hogy hatalma boldog birtokát megörökíthesse? S hogy e rendszer szomorítólag gyarapodóban

van, megtetszik azokból, miket ez országgyűlésen a szász követek irántunki viseletéből tapasztalunk; meg a magyar nyelv iránti utasítványaikból, melyek valóban az 1837-belinél idegenebb indulatot mutatnak; s nekem úgy tetszik, mintha beszédmód és minden, a mi ehez tartozik, nagyobb különválás jeleit hordaná magán; a mit bizonyít ezen különvélemény is, mire az ujabb időkben példa nincs; bizonyít ezen becsület-bélyegző lépés, e visszahivás."

„Igen is, kettő vala a szász követek közt, ki a bureaukratia intéseit utasítványán s meggyőződésén felül nem emelte. Kettő, ki a nemzetiség ügyében a szász érdeket szeme előtt viselte ugyan, de ellenünk sem törekedett. Kettő, ki azon padokról ritkán hallatszó hangon, Erdély felvirágzásának a nemzetek egyesülésén alapulható édes előérzetét költötte fel keblünkben. Kettő vala, ki előtt nem volt ismeretlen, mily behatással bir a magyarra minden eszme, mely a középszerüség porából ki van emelkedve, mely ment az önzés bűzétől; ki előtt nem volt titok, mily hálás érzetet kelt a magyarban, ha csak szorosan annyit nyer is akár felsőbbtől, akár magához hasonlótól, mennyire jog szerint számot tarthat, ha az szivességgel nyujtatik. Csak kettő vala, ki értette, hogy a különhuzó hidegség csak hidegséget szűl. Szivesség és jóakarat sehol oly könnyü bemenetet, fogékonyságot s viszonzást, mint a magyarnál nem lel. Csak kettő volt, ki átlátta, hogy a szász nemzetnek túlkivánattal, mely idegenséget szűl, nem, hanem igazságos elismeréssel s érdekek egyesítésével tehet csak szolgálatot; ki megfontolta, hogy a szásznak a magyar szivességre van annyi, tán több szüksége, mint a magyarnak a szász előrenézésére, és meggondolta, hogy a szász nemzetnek nincs jövendője különfogva s így nincs hazája, ha nem az, a melyet magyar honnak hívnak s mely Szász- vagy Németországgá is egyáltalán nem válhatik. Kettő volt, mondom, ki fennebb becsűlte a szász nemzetet, mint a szász bureaukratia érdekét s ime, ezek visszahivattak! S már én az igazsághoz tartozó kotelességemnek ismerem kijelenteni, hogy én ezt nem a nemzet, hanem a bureaukratia boszús tetteinek tekintem."

B. Kemény Dénes e beszédéből nem csak azt ismerjük meg, hogy mi volt az akkori erdélyi magyar politikusok felfo-

gása és meggyőződése a szászok magatartásának okairól, hanem azt is, hogy mekkora volt a szászság felfogása és a magyarság politikai és nemzeti törekvései között az ellentét már a negyvenes évek elején. Élesebbé és nagyobbá tette ez ellentétet még ez országgyűlés egy második eseménye is. A magyar rendek részéről indítványt tettek egy országos muzeum felállítására. A szászok ez indítvány ellen állást foglaltak és nyiltan kifejezték azt is, hogy ezt azért teszik, mert a felállítandó országos muzeum kizáróan magyar nemzeti czélt fog szolgálni. Mikor a rendek magukévá tették ez indítványt, a szászok külön véleményt adtak be. E külön véleményt azonban a más két nemzet nem fogadta el azon közjogellenes kifejezések miatt, melyek benne előfordultak. Erre Schreiber Simon a szász követek nevében kijelentette, hogy a szász nemzet pecsétjét nem engedik ráüttetni az országgyűlés végzésére, ha a külön-véleményt a rendek el nem fogadják. E nyilatkozatra kitört a magyar és székely követek és regalisták soraiban a méltatlankodás viharja s az oly erőssé lett, hogy az elnök a tárgyalás további folytatását kénytelen volt másnapra halasztani. A királyi biztos a szünetet arra használta fel, hogy rábírja a szászokat az engedékenységre. *Regius*, a beszterczei királybíró azonban kijelentette, hogy „a nemzeti becsület rovására nem szabad előzékenynek lenni." Regius e nyilatkozatát a Kolozsvárott időző szász ifjuság arra használta, hogy Regiust ezért ováczióban részesítve, zajosan demonstrálja a maga szász nemzeti érzelmeit szemben a magyar nemzeti törekvésekkel.

IX.

A nyelvharczok és a nemzetiségi mozgalmak.

A szászok magatartásának összefüggése az általános nemzetiségi mozgalmakkal. A szlávság jelentősége egyre emelkedik a franczia forradalom eszméinek hatása folytán. A demokráczia és a nemzetiségi eszmék egymáshoz való viszonya. A szláv egység gondolata Kollárnál. Az irodalmi panslavismus és hősei. Slavy deera. Gáj az illyrismus hőse. A magyarság, mint a Pánszlávia akadálya. A panslávismus és a pozsonyi iskola. Palacky nézete a magyar honfoglalásról. A németség és a magyarság egymáshoz való viszonya. A germanizáló törekvések, mint a németség kultur-hivatásának állítólagos következményei. A magyarság a XIX. század elején úgy tünt fel, mint érett gyümölcs, mely kész a német törekvések ölébe hullani. A magyar nemzeti ébredés provokálja a németség haragját. A modern és nemzeti magyar állam utjában áll a bécsi centralizáló kormány törekvéseinek. A nemzetiségi mozgalmak felhasználása a magyar nemzeti törekvések ellen. E miatt van az illyr törekvések félhivatalos támogatása. Roth István Lajos röpirata. E röpirat tartalma. A nyelvügyi vitába Gáj is beleszól. A nemzetiségi korifeusok a magyar nyelv érdekében tett intézkedéseket támadásnak minősitik. Azt mondják, hogy a nemzetiségi mozgalom csak önvédelem volt. Az ide vonatkozó nézetek összefoglaló jellemzése. A románság viszonya a nyelvharczhoz. A Gazeta de Transilvania magatartása. A balásfalvi konzisztorium folyamodása.

Ez a nemzetiségi küzdelem és nyelvharcz a szászoknak azon loyalis magatartása után, melyet a nyelvkérdésben csak egy pár évvel előbb, az 1837-ki országgyűlés alatt tanusitottak, csak látszólag jött váratlanul. Legszélső keleti hullámgyűrűje volt egy nagy és hatalmas áramlatnak, mely nyugatról indulva meg, egy pár év alatt Erdélybe is elhatott. A napoleoni harczok után lassanként ébredezni kezdett a népek idáig alvó nemzeti öntudata is. Hogy a magyar nemzeti öntudat s ezzel kapcsolatban a nemzet politikai törekvései és vágyakozásai is miként ébredeztek, azt e helyen nem szükség magyaráznunk.

Egy osztrák történetiró már 1791-ben ezeket irta: „Az

osztrák monarchia népei között számra és hatalomra nézve a legerősebbek a szlávok és ha az államtudományban szokásban volna az egyesült erők összegét a legnagyobb homogén erőről nevezni el, akkor Auszriát épen úgy szláv államnak kellene nevezni, mint Oroszországot." [1]) Egyáltalában a jelen század elején a tudósok, irók és államférfiak részéről Európa-szerte nagy divatban volt a szlávság jövőjéről és feladatairól gondolkozni. A franczia forradalom eseményei és következményei megmutatták, hogy a politikában legnagyobb súlya a nép tömegének van. A demokrata eszmék az eddigi államjogi tényezőkkel szemben, fontossá, sőt döntővé a tömeget tették. Nem kételkedhetett többé most már senki, hogy mihelyt az újabbkori eszmék által öntudatra ébresztett néptömegek erélyesebben fogják egyéniségüket érvényesíteni a politikában, a szlávság nagy tömegénél fogva, átalakító hatással lesz Európa politikai és nemzetközi viszonyaira. Ezért fejezte ki nyilván *Fallmerayer* Morea történetében azon aggodalmát, hogy „most már úgy látszik, hogy az emberiség felett való uralkodás a latin és germán faju népekről átmegy a nagy szláv nemzetiségre", vagyis mint I. Napoleon mondotta: Európa vagy köztársasággá lesz ötven év alatt vagy kozákká! De a szent-szövetség e napjaiban, mikor I. Sándor czár állott őrt Byron szavai szerint a börtönné tett Európa előtt, sokkal igazoltabbnak látszott a feltevés, hogy Európa inkább lesz kozákká, azaz szlávvá, mint köztársasággá. Ez a gondolat, a mely a német, vagy magyar iróknál és politikusoknál az aggodalmak egész sorát költötte fel, pezsgő örömmel töltötte el a szláv tudósok és politikusok lelkét. „A szlávoknak kell tehát — ujjong Kollár [2]) e gondolat hallatára — átvenni az emberiség szellemi életének folytatását; ők fognak közvetítők lenni az ó- és az újvilág, kelet és dél között; az ő feladatuk az öregedő kultur-elemeket megifjítani és humanitássá emelni. Igazán szép, megtisztelő és magasztos feladat; méltó a nemes izzadtságára. Természetesen idő kell hozzá, talán egy

[1]) *Anton Linhardt:* Geschichte Krains. Laibach 1791. II. köt. 2. olda .

[2]) *Johann Kollár:* Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slavischen Nationen. Leipzig. 1827. 63. l.

egész század, de az alapokat és a kezdetet az irodalmi kölcsönösséggel már most le kell rakni." A czél tehát, mint *Herkel* kifejezte, 1826-ban Budán kiadott szláv grammatikájában: „Unio in literatura inter omnes Slavos, sive verus Panslavismus."

„A kinek van valamije, az rendszerint megelégszik vele, — mondja Kollár[1]) — de a kinek semmije sincs, az sokat, az mindent akar. A kárpáti szlávoknak (tótoknak) sem volt idáig jóformán semmi sajátjuk az irodalomban, azért voltak az elsők, kik kinyujtották karjaikat az összes szlávok átölelésére. Szójárásuk grammatikai és földrajzi tekintetben középpontját alkotja az összes szláv dialektusoknak, mert a Kárpátok vagyis a Tátra az összes szlávok bölcsője. Ez az oka, hogy a kölcsönösség eszméjét, ha legelőször nem is köztök látott napvilágot, de legelevenebbben ott karolták fel, ott terjedt el leggyorsabban s ott vert legmélyebb gyökereket." A szegény magyarországi tót tehát, kinek idáig kulturai és politikai tekintetben semmije sem volt, a faji és a nemzetiségi elragadtatás ez idejében mindent akart és mint központja a szlávságnak, kész volt átvenni a germán és latin fajoktól a szláv egység nevében az emberiség felett való uralkodást.

A magyarországi *Schaffarik* adta ki 1826-ban a szláv egység eszméjének szolgálatában álló „A szláv nyelvek és irodalmak története" czímű könyvét, megalapítva vele jóformán a szlavisztikai tudományt. *Herkel* szintén 1826-ban és pedig Budán az irodalmi és nyelvi egységben álló igazi panslavismust hirdető szláv nyelvtanát. Dobrowsky, Dankovsky, kiknek munkássága alapvető a szláv nyelvészeti tudományosságban, mind magyarországi tótok voltak. Magyarországi tót volt a szláv irodalmi kölcsönösség feltalálója és a panslavismus költője, Kollár János is, kinek 1821-ben irott „*Slávy dcéra*" czímű költeményét a panslavismus evangeliumának és egyuttal hősi eposzának is tekinthetjük. „A szlávismus folyton terjeszkedik — mondja Kollár e költeményben — s mint az özönvíz, szakadatlan áramlással borítja el e világrészt. A nyelv, melyet a németek lenézőleg rabszolgák nyelvének gúnyolnak, az ő palotáik termeiben,

---

[1]) Idézett műve 19. lapján.

az ő folyamaik torkolatánál fog zengedezni. Szláv csatornákban áramlanak majdan a tudományok; szláv szokások s erkölcsök, szláv dalok és jelmezek fognak uralkodni az Elba és Szajna partjain.“ Felszólítja azért a szláv testvéreket, hogy egyesüljenek kölcsönös szeretetben s ismerjék el honuknak Pánszláviát, hogy a szláv nép e föld csillagos kupoláján a brittek és görögök közt tündököljön.

Míg Kollár és társai éjszakon, a tótság között hirdették a panslavismust, addig *Gáj* délen a horvátok között hirdette a panslavismussal rokon illyrismus tanait. „Európa egyik felében — irta Gáj 1835-ben az „*Illyr Ujság*“ szépirodalmi mellékletében, a „Danica“-ban — egy rettenetes nagyságu óriás fekszik. Feje Közép-Illyriában van, melle Magyarországban, szive pedig a Tátra alatt ver, derekát Lengyelország síksága alkotja, hasát és czombjait pedig a mérhetetlen Oroszország és lábai az éjszaki jég és hósivatagokon át egész a chinai falakig nyúlnak és ez óriás testét egy vér hatja át: a szláv nemzetiség.“

Az elragadtatás e festőien nagyszerű képeinek szemlélete sem tudott keblökben egy kellemetlen érzést elnyomni, mert lelkesedésök hevében is kénytelenek voltak érezni, hogy ennek az óriásnak nagy baja van. Testében, szive körül egy erős, idegen elem fekszik, a magyar, mely esetleg a maga nemzetiségének és politikai hatalmának kifejtésével meg fogja akadályozni a XIX. században is, mint tette a IX-ben Szvatopluk idejében, Pánszláviának megalakulását. Ezért a pánszláv rajongással párhuzamos érzés gyanánt tör ki ez eszme hőseinek kebeléből a magyarság vad gyülölete is. A mit a magyarságról Kollár e költeményének V. énekében irt, gyülöletre és féktelen szenvedélyességre nézve talán az azóta keletkezett összes magyarellenes irodalomban is ritkítja párját.

Ez irodalmi kisérletek rövid idő alatt iskolát teremtettek a szláv ifjuság irói hajlamokkal biró és politizálni szerető tagjai között. Iskola, egyház lettek, a mint ilyen esetekben szokás — ez eszmék meleg ágyaivá. A papok, tanitók, tanárok, tanulók és irók csoportja lassanként egy pánszláv érzelmű csapattá tömörült össze, hirdetve a szláv egyesülés eszméjét s a gyülöletet annak akadálya, a magyarság ellen. A pozsonyi ágostai

evangelikus lyceum volt tulajdonképen e panszláv törekvéseknek a meleg ágya. E lyceumban 1803 óta a cseh-morva nyelvnek és irodalomnak tanszéke volt, melyet *Palkovics* György szintén magyarországi származásu cseh író töltött be teljes harmincz éven át. Ez iskolában tanult *Palaczky* is, a csehek később nagy hírre és jelentőségre emelkedett történetírója. Itt tanult ez időban a „*Slawy dcéra*“ költője, *Kollár* János is, továbbá *Benedikti* (Blahoslav) János, a kinek közvetítésével ismerkedett meg Palaczky az akkor Jenában tanuló Schaffarik-kal. Prágában, Pétervárott a jelen század első negyedében a panslavismusnak még híre-hamva sem volt, mikor Pozsonyban már ennek alapját Schaffarik, Palkovics, Palaczky, Kollár, Benedikti, Dobrovsky, Dankovsky stb. megvetették, midőn együttes működésükkel Pozsonyban és a budai egyetemi nyomdában lerakták alapjait az öntudatos panszláv eszméktől lelkesített szláv nemzeti irodalomnak.

Palaczky „*A cseh nemzet történelme*“ czímű műve III. könyvének első fejezetében foglalkozott a magyar honfoglalással és rája vonatkozó nézeteit a következőkben foglalja össze:

»A magyarok betörése és megtelepülése az egyetemes történelem legfontosabb eseményei közé tartozik. Évezredek folyamán a szláv világot soha ennél végzetesebb csapás nem érte. A IX. században a szlávok a holsteini határoktól egész a Peloponnesusig terjeszték ki lakohelyeiket és ámbár régi függetlenségüknél fogva egymástól sokfélekepen el voltak válva, mégis mindenütt erős, értelmes és tevékeny népnek bizonyultak. Az általuk lakott nagy terjedelmű földrésznek epen közepen Rostislav és Svatopluk alatt akkor kezdett képződni azon törzsök, melynek üde sarjaiból egykoron a keresztény s egyuttal nemzeti müveltseg leggyönyörübb virágai fakadhattak volna. E tövel forrott volna össze egykoron belső és külső okok hatása alatt lassanként és egymás után a többi szláv törzs és a keresztényseggel együtt mindnyája talán uj állami szervezetet, de legalabb is uj európai müveltséget, ipart, nyelv- és irodalmi egységet nyert volna tőle. Valamint nyugaton római befolyás alatt a franczia monarchia szülemlett meg, épen úgy keletkezett volna és pedig a bizanczi szellem hatása alatt keleten egy nagy szláv birodalom és keleti Europa ezer év folyamán egészen más alakot öltött volna. De az által, hogy a magyarok az épen keletkezőfélben levő államszerkezet szivébe

ékelték be magokat és azt elölték, a szlávok e reményeit megsemmisítették örökre. A nagy test egyes tagjai még mielött kifejlödhettek volna, ismét szétváltak, miután erőszakkal idegen elem hatott közéjök. . . . . . Két ezer év óta az őskor legerősebb s legvadabb népei is, scythiák és szarmaták, a hunok, avarok, bolgárok és kazárok, a varégek, besenyők és tatárok több más világdulókkal együtt a szlávok benső ereje, szellemök és egész életmódjuk eredeti fensőbbsége előtt elbuktak, itt mint győztes uralkodók, amott mint meg legyözöttek fölolvadtak a szláv elemben és magok is szlávokká lettek. Hogy pedig egyes-egyedül a magyarok kerülték ki a végzetet, mely összes elődeiket elérte és hogy a szlávság között saját nemzetiségöket is megóvták, ez bizonyára figyelemre méltó esemény, melynek okát nem annyira nagyobb nemzeti erejükben, mint más sajátszerü körülményekben kell keresnünk. Bölcs Leo császár, ki első hívta őket az Al-Dunához segítségül a bolgárok ellen, hadakozási módjuk általános jellemzéseül azt hozza fel, hogy ők nem érték be azzal, mint más népek, hogy ellenüket legyőzzék, maguknak alávessék, vagy elüzzék, hanem valahányszor az övék lett a győzelem, az ellenség üldözésével nem hagytak fel mindaddig, míg azt végkép tönkre nem tették. Fennmaradásukat elősegítette az is, hogy ők voltak az utolsó beköltözők Európába, kik, miután az általános népvándorlás hullámai lecsillapodtak s a kereszténységre tért népek magoknak állandó hazát szereztek, maguk is siettek a keresztény vallás fölvételével s ezzel együtt szomszédaik további háborgatásával idejekorán felhagytak.«

Igy határozza meg Palacky a magyarság világtörénelmi helyzetét és szerepét a szlávság multjával és jövendő aspiráczióival szemben. Ezt a magyarázatot tette magáévá a pánszláv irodalom s ezért lett az ellenséges indulat és gyűlölet a magyarsággal szemben kiegészítőjévé a panslavizmusnak. A magyar nemzet akadályozta meg ezer év előtt a szláv egység megalakulását és most is egyedül ő áll útjában ennek a törekvésnek, tehát delendam esse.

Hogy e korszak nemzetiségi viszonyait és aspiráczióinak okait behatóbban megértsük, a szlávság és a magyarság egymáshoz való viszonyán kivül szükséges még egy futó pillantást vetni a magyarság helyzetére, szemben a német törekvésekkel.

Az általános gondolkodás egyformaságában, az erkölcsökben, a szokásokban, éghajlatban s a sokféle népekben annyira

különböző monarchia nemzeteinek észrevétlen politikai összhangzatba hozásáról Mária Terézia államtanácsában is gyakran volt szó azért, hogy lehetőleg a monarchiában egy igazi nemzeti szellemet teremtsenek. [1]) A német iskolai rendszer ráerőltetése a 70-es években az egész monarchiára, nyiltan elárulta azt a szándékot, hogy a különböző nyelveket necsak az állami életben és közigazgatásban, de a köz- és a művelt társadalmi életben is felcseréljék egygyel, a némettel. A monarchia germanizálása voltaképen Mária Terézia alatt kezdődött meg lassan és óvatosan. Hogy II. József mit tett ez irányban, azt nem szükséges fejtegetni e könyvben.

E germanizáló törekvések abból a gondolatból indultak ki, hogy egy nagy államot közös nyelv nélkül kormányozni nem lehet és hogy a közoktatásügynek elsőrangú feladata e tekintetben az államhatalmat teljes erejéből támogatni. Ez a közös nyelv pedig nem lehet más, mint a német, mert annak elterjedtségével, kimívelt voltával és gazdag irodalmával egyetlen más nyelv sem versenyezhet a monarchiában. II. József germanizáló törekvései politikai tekintetben ugyan Magyarországon esődöt mondottak, de nem egyúttal míveltségi tekintetben is. A mint a német irodalom és műveltség a mult század végén és a jelen század elején európai tényezővé lett, úgy erősbödött kulturális hatása Magyarországon is. A német kultura és a német törekvések hőseinek agyában e szép kezdet alapján nagyszerű tervek és aspiracziók születtek meg. Egyszerre a Duna német folyó lett előttök, majd pedig álmodozni kezdettek „von einem deutschen Stadtekranz am Schwarzen Meere", mert egyedül csak a német nyelvnek és műveltségnek van hivatása arra, hogy a műveltséget és az erkölcsöt elterjeszsze a műveletlen keleten a félbarbár szlávok és görögök között. A Duna völgyét és kelet félbarbár népeit a németség kötelessége a német nyelv és irodalom segítségével megnyerni a czivilizácziónak. E népfajok germanizálása tehát nemcsak német, de egyuttal kulturai és emberiségi érdek is. Igy okoskodott a németség legnagyobb része e század első felében.

[1]) *Joseph Alexander Freiherr von Helfert:* Geschichte Oesterreichs vom Ausgange des Wiener October-Aufstandes 1848. II. köt. 136. 147. l.

A „Drang nach Osten" volt jelszava ennek a panslavismushoz hasonló germán politikai álmodozásnak.

Magyarországot ezidőben a németség oly kulturailag megérett gyümölcsnek tekintette, mely rövid idő alatt ölébe fog hullani. Hogy a jelen század első évtizedeiben Magyarország társadalmi és közéletében minő fölényben volt a német nyelv és míveltség a magyar felett, azt igen plasztikusan vázolják egyes emlékiratok, melyek e korszakra vonatkoznak. Fiáth báró emlékirataiban igen érdekes képben mutatja be, hogy mennyire át volt hatva a magyar előkelő értelmiség a Dunántúl a német műveltség szellemétől. Atyjának kedves olvasmánya az „Augsburger Allgemeine Zeitung" volt. Édes anyja kedvencz költői Göthe, Schiller, Wieland, Kotzebue voltak. Esténként ezek műveiből olvasott és mesélt gyermekeinek. A társalgás német és franczia nyelven folyt. Francziául azonban már csak az idősebbek szerettek beszélni, az ifjabbak többre becsülték s így inkább is használták a német nyelvet. Báró Fiáthtól tudjuk, hogy a német nyelv a Dunántúl nagyobb városaiban, mint Győrött még az iskolában is kiváló gondozásban részesült. A zene és rajztanárok majdnem kizáróan németül tanítottak. A katona-tisztikar németsége nagy hatással volt arra is, hogy a vele szívesen érintkező középbirtokos osztályban a német nyelv tudása és kedvelése elterjedjen. A női társaságok nyelve majdnem kizáróan a német volt. „Az eperjesi társas életben — irja Pulszky Ferencz Emlékiratai I. kötetében — a német nyelv uralkodott. Ennek ismeretét úgy tekintették, különösen a nőknél, mint a műveltség jelét, mert az összes nőnevelő intézetekben a tanítás nyelve a német volt." Pulszky említi, hogy a felvidéki nemesség még Széchényi „Hitel"-jét is német nyelven olvasta csak, mert magyarul nem értette volna meg. „A német nyelv — irja 1829-ben Csaplovics „*Gemälde von Ungarn*" czímű művében, a nemességnél és az értelmiségnél napról-napra nagyobb tért hódít. Valóban e nyelv elterjesztését annyiféle és oly hatásos eszközök teszik lehetővé, a minőkkel egyetlen más nyelv sem dicsekedhetik. A főok az, hogy az Ausztriával való összeköttetés miatt a „forgalmi nyelv" jelzőt megosztja a magyarral. Németül irnak az összes bányahivatalok. A magyar katonaságnak német szolga

lati szabályzata van, németül vezénylik és németül levelez. Az összes postahivatalok is hasonlóképen cselekszenek. Már azért is, hogy a hivatalban és az életben boldogulhasson, sok százezer embernek németül kell tanulnia. A magyar udvari kanczelláriánál Bécsben minden tisztviselőnek tudnia kell németül és a magyar nemességnek, valamint a kérvényező ügyes-bajos embereknek Bécsbe tóduló száma igen nagy. A legvagyonosabbak állandóan ott laknak, vagy legalább ott töltik az évnek egy nagy részét, vagy évenként többször odautaznak. És e miatt természetesen mindenik megtanul németül. A ki Bécsben huzamosabb ideig élt, egészen megváltozva jön haza és idehaza (sokszor nagyon szerencsétlenül) öltözetben és nyelvben bizonyos előkelőséggel adja a németet. A ki zenét tud, férfi vagy nő, a bécsi szinházakban egész tömegét tanulja meg könyv nélkül a német dalocskáknak. A többiek, kik még nem voltak Bécsben, ebben az Eldorado-ban, bámulják a szerencsést, aki Bécsről annyit tud beszélni és óhajtoznak ők is, hogy ilyen modernek lehessenek."

És mikor már ilyen szépen és kellően elő volt készítve a németség számára Magyarország és a magyar nemzet, egyszerre váratlanul a romlásnak indult hajdan erős magyar a már majdnem lezárt koporsóból kitör és eget kér. Magyar irodalomról, magyar művészetről, magyar tudományról s magyar nemzeti államról kezdenek beszélni előbb a költők és irók, majd röviddel rá a politikusok mondják ki Kölcseyvel az 1832—6-iki országgyűlésen, hogy a magyarnak nemzeti és állami önnállóságából foly természeti törvényképen saját nyelvének használati joga s hogy a nemzeti politika s a magyar állam eszméje követelik meg, hogy a magyar nyelv használatának kiterjedése ne legyen kisebb, mint a magyar nemzet és országa s mint a magyar kormányzat minden ágának határa. Ez a gondolat ragadja meg ellenállhatatlan erővel az egész nemzetet és csendül meg az erre irányult követeléseket hangoztató időszaki sajtóban. Modern és magyar nemzeti állam, ez lesz egyszerre a mozgalmak jelszava és a nemzeti törekvések végső czélja.

A magyar nemzeti állam eszméje viszont a bécsi kormányzat háromszáz év óta követett irányával jön összeütközésbe.

Gondoskodni kellett tehát oly eszközökről, melyekkel e mozgalmat ellensúlyozni, vagy legalább megakadályozni lehetett. A század második évtizedében megindult nemzetiségi mozgalmak erre nagyon alkalmasaknak látszottak. Stadion-nak a monarchia déli részeiben az olasz törekvések ellensúlyozására — mint az időben mondani szokták, sikerült „felfedeznie a szlovéneket". Ugyancsak ő fedezte fel röviddel ezután a lengyelek ellen Galicziában is a ruthéneket. Az illyrismust a magyar nemzeti törekvések ellen nem kellett Stadion módjára felfedezni, csak ügyesen ki kellett használni. Gáj, az illyr mozgalom vezetője erre alkalmas eszköznek mutatkozott. Az 1831-iki országgyűlés megnyilta után kiadott „Sollen wir Magyaren werden?" — czímű röpirat megmutatta, hogy a bécsi kormánynak mit kell tennie, hogy a magyar nemzetet és a magyarországi nemzetiségeket egymástól mentől távolabb tartsa és hogy a magyar nemzeti törekvések ellen a legalkalmasabb irodalmi csatatér Horvátország. Bécsben a felvetődött „nemzetiségi kérdést" alkalmas eszköznek tekintették arra, hogy a magyar nemzeti törekvések fái valahogyan az égbe ne nőjjenek. Ez okból az 1832—6. országgyűlés után a bécsi kormány nemcsak jóakaratú semlegességet tanusított a nemzetiségi törekvések iránt, mint eddig, de egyuttal hol fél-, hol pedig egész hivatalosan is támogatta. Báró *Bedekovicsot*, a ki az illyr törekvések egyik legbuzgóbb előharczosa volt, a magyar állam alkanczellárjává nevezte ki, *Zdenczayt*, Gáj Lajos egyik legbuzgóbb hívét pedig Zágráb megye főispánjává. „Ekkor nyeretett meg — mondja Horváth Mihály [1]) — egyebek közt a horvát illyr-ügy részére b. Kulmer is, ki előbb a magyar nemzet s az alkotmányos szabadság hívének lenni látszott."

Visszatérve Erdélybe, ott is azt tapasztaljuk, hogy a szász követeket a magyar nemzeti törekvések ellen való harczra — a mint láttuk — egy magasrangú államhivatalnok, Bedeus József oktatja ki és tüzeli fel. A kormány tényleg a Kemény Dénestől beterjesztett és az országgyűléstől némi módositásokkal elfogadott magyar nyelvi törvényt nem erősitette meg s ezt a magyarság a szász követek magatartásának tulajdonitotta. A szászok nem

[1]) Huszonöt év Magyarország történelméből II. köt. 84. l.

elégedtek meg ezzel a sikerrel, hanem irodalmi téren tovább folytatták a magyarosítás képzelt veszedelme ellen való harczot. E tekintetben a pálma kétségtelenül *Roth* István Lajost illeti meg, kinek 1842-ben kiadott „*Der Sprachkampf in Siebenbürgen. Eine Beleuchtung des woher und wohin?*" czímű röpiratát úgy tekinthetjük, mint összefoglalását és típusát a szászok összes idevonatkozó okoskodásainak és vádjainak.

Roth röpiratában mindenek előtt azt igyekszik konstatálni, hogy a magyarságot csekély száma és rokontalansága miatt, most, mikor a népek létért való harcza élesebb és határozottabb lett, mint volt valaha, állandóan az a kínzó aggodalom gyötri, hogy lassankint alá fog merülni az idegen népek áradatában. Különösen a szlávok számbeli és értelmi növekedésétől fél. És velök szemben körülbelül abban a helyzetben van, mint voltak annak idején az egyptomiak a zsidókkal szemben, kik úgy elszaporodva, mint a tenger homokja, elborítással fenyegették őket. Ezt az aggasztó érzelmet e szóban lehet összefoglalni: *panslavismus*, a mi körülbdlül annyit tesz jó németül mondva, mint oroszláz. Miután nincs reményük, hogy akár természetes szaporodás, akár pedig rokon törzsek beolvasztása útján megerősödjenek, a magyarosítás útján való megerősödést tűzték ki cselekvéseik egyik legfőbb feladatául.

A magyarok körülbelül úgy vannak magyarosító mániájokkal, mint az inquisitorok voltak az eretnekek megtérítésével. Nem akarnak neki a kényszerítéssel ártani, csak jót tenni, hogy lelküket a pokoltól megszabadítsák. Szívesen elhiszszük ezt nekik, de az emberi természet olyan, hogy a kényszerítés útján még üdvözölni sem akar, kivált mikor ez üdvözülés ára a legdrágább kincstől, az anyanyelvtől és a nemzetiségtől való hűtelen megválás. Ha törvénynyé lenne, amit a magyarok akarnak, akkor a szászok nagy hátrányba jutnának a magyarokkal szemben, tekintve az eddigi állapotokat is. A hivatalviselésnek ezután feltétele a magyar nyelv tökéletes tudása lenne. A magyar ezt úgy szólva, az anyatejjel szívja magába, míg a szásznak ezt nagy fáradsággal kell megtanulnia s a míg ezt megtanulna, addig a magyar az egyéb hasznos ismeretek elsajátításában megelőzné őt, a mi egy második ujabb előnyt jelentene a magyarra. Miután

a szász tapasztalatból azt is tudja, hogy felnőtt korban nem lehet teljesen elsajátítani a magyar nyelvet, gyermekeit kénytelen lenne már gyönge korában ráfogni a magyar nyelv tanulására, a mi nemcsak a gyermekek megmagyarosodását, de az egész szász családét is maga után vonná s így a szászság egymásután veszítené el legintelligensebb elemeit.

A magyarosítás nemcsak lehetetlen tényleg, de magára a magyarságra is nagy veszedelemmel fog járni. A magyarok most nyelvökből a legnagyobb buzgósággal irtanak ki minden idegen szót. És nagyon sajátságos, hogy míg nyelvöket úgy féltik minden idegen szótól, a legnagyobb hirtelenséggel szeretnék az összes hazai nem magyar nemzetiségeket beleolvasztani és nem félnek attól, hogy az idegen elemek nagymértékü felszívása egyenesen megrontaná nemzeti egyéniségöket és könnyen kitehetné annak a veszedelemnek, hogy elveszítik igazi nemzeti jellegöket, mint a hogy ez annyi néppel megtörtént a világtörténet folyamában.

A kolozsvári országgyűlés tagjai törvényjavaslatukkal bizonyára csak egy *hivatalos nyelv* statuálását czélozták és nem egyuttal egy *országos nyelvét* is, mely Erdély összes nemzetei és népei között, mint egy közlekedési nyelvül szolgáljon, mert hiszen egy ilyen országos nyelv tényleg úgy is van és ez a román, mit világossá tesz az a körülmény, hogy mikor két egymás nyelvét nem értő különböző nemzetiségű erdélyi ember összejő, akkor az érintkezés nyelvéül a románt használja. Erdélyben a legszámosabb népelem a román, amint azt a statisztika adatai is igazolják s azért Erdély igazi országos nyelve is a román.

Ez okból, ***ha a románoknak, a kik eredetileg szlávok***, kedvök jönne a nagy orosz birodalomhoz csatlakozni, — mint arra a magyarómánok czélozgatni szeretnék, — nagyon rosz dolog lenne. Azt hiszi azonban, hogy a panszlavismusra való folytonos hivatkozás egyrészt sértés a velünk barátságos viszonyban álló orosz birodalomra, másrészt pedig igazságtalan befeketítése és gyűlölködést provokaló meggyanusítása a monarchiában élő annyi sok millió szláv alattvaló hűségének és loyalitásának.

De ha már egyszer felvetették ezt a dolgot a magyarómániában szenvedők, kötelességünk ennek szemébe nézni. Egy do-

fog bizonyos, az t. i. ha felvetődik az a kérdés, hogy a szlávok kihez tartozzanak? — az az Al-Duna mentén fog eldőlni. A Duna partjain Oroszország faj- és hitsorsosainak millióira fog találni, kik epedve várják megváltásukat és az új birodalom felállítását. Az erdélyi románok ugyan nem vonzódnak az oroszokhoz, de mégis megszokták Oláhországban igazi hazájokat tisztelni. Ha szívök deleje nem is fordul Oroszország felé, de azért annak csúcsa mégis a *Czára* felé van irányozva, melyet tejjel-mézzel folyó országnak szeretnek tartani. Ha most már el akarjuk románjainkat Oroszországtól vonni, melyre különben is a magyarrománok fecsegései tették figyelmessé, akkor az első feladat őket Oláhországtól elidegeníteni. Hogyan és mily eszközök által? Felelet: a vallás, nyelv és az érdek által. Részemről az utolsót, az érdeket tartom legalkalmasabb eszköznek erre, a más kettőre nem akarok sok súlyt fektetni.

A vallással való szétválasztást régóta megkísértették, — a magyarrománok pedig most a nyelvvel akarnak megpróbálkozni. Az érdek ezidő szerint, úgy látszik, még nem játszik szerepet. A vallásváltoztatást azért nem kell erőltetni, mert azzal a románságnál holmi külsőségeknél egyebet úgy sem érhetni el. Aztán lehet-e igazán hű a trónhoz és a hazához az, a ki hűtlen lett a valláshoz és az egyházhoz, a melyek szentebb dolgok, mint az állam? Hogyha azt akarjuk, hogy a románságot teljesen elidegenítsük a panslavismustól, akkor elégítsük ki érdekeit. A kormányzat elégítse ki a jelenben a nép éhségét és szomjúságát, hogy ne legyen kénytelen egy ismertelen jobb jövő után áhítozni. Meg kell nekik adni mindent, a mi őket jog és méltányosság szerint megilleti. A magyar nemesség kötelessége a románokat kielégíteni és jótéteményekkel magokhoz és a hazához bilincselni. Önként és jószívvel kell adni, mert csak az ilyen adomány kötelezi le az elfogadót. A mit daczczal és erővel kierőszakoltak és a mit kénytelenül adtak, az csak ujabb és szemtelenebb követelésekre izgatja az elégedetleneket.

Az első és a legszükségesebb dolog, mit a magyar nemesség köteles megadni saját és a köz érdekében a románoknak, az az ***urbarium***. Ha az ország meg akarja nyerni az oláhokat, akkor legyen igazi édesanyjok tekintet nélkül arra, hogy egyesultek-e

vagy nem egyesültek? Azonkívül adjanak egy kis földet, azaz canonica portiot a nem egyesült egyházaknak is, azon egyházaknak, melyeket igazi román egyházaknak tekint a románság tömege. Ezzel meggyőzik a románt arról is, hogy ez a jótétemény egyuttal a románnak is szól, nemcsak a felekezetnek. Az ilyen jótéteményekkel bedugják fülüket, hogy ne hallhassanak a kiküldött emissariusok csábító igéreteire. Ha ily módon kielégítik a románokat, pöröghetnek a Kárpátokban az orosz dobok, mert a románok nem fogják meghallani.

Mit szóljak a nyelvről? Nem sokat és még sem keveset. Adjátok oda a románnak szép arany kötésben az egész magyar irodalmat — miattam akár Bileam szamarának bőrére is nyomva, — nem csillapítjátok le kivánságait, nem elégítitek ki várakozásait és nem teljesítitek reménységeiket. Az a remény, hogy a románokat a magyarosítás utján nyeritek meg, homokra épített ház. A kinek gyomra az éhségtől korog, az a virágbokrétával nem lakik jól. Ezzel az ajándékkal csak kigunyoljátok őket. Ők pedig szemetekbe fognak nevetni és nektek hátat fordítani. Ez fog lenni az eredmény, ha kárpótlásul a többi elutasított kérésekért ajándékul felajánljátok nyelveteket, ha pedig tiz év mulva, mint a kérvényjavaslat akarja, erőszakkal még a templomokba is be akartok hatolni, az sem fog segíteni, hanem meg fogjátok látni, hogy szentségtörő vakmerőségtekben izzó szenet dobtok a szalmába. Szelet vettek és vihart fogtok aratni!

Azzal, hogy a magyar nyelvet mindenkire rá akarják erőszakolni, a szlávok részéről egy gyanusítást provokáltak és ez a *Magyaria* vádja, pendantja a panslavismusnak. Ez a Magyaria abban áll, hogy a magyarománok egyesíteni akarják Magyarországgal mindazon tartományokat, melyek valamikor hozzá tartoztak. Azon 300 éves elévülés daczára is, a mióta Erdély Magyarországtól való függetlenségét kivívta, nem szünik meg Magyarország Erdélyt egyesülésre biztatni. Ezenkivül beszélnek Szerbiáról, Bulgáriáról, Oláhországról és Moldováról, mintha azóta a világtörténetben egy év sem mult volna el és Mátyás királyt tegnap temették volna el. És ilyenkor mindig a Magyarországgal és nem az osztrák császársággal való egyesulésről beszélnek. Ezt a beszédet nem lehet másnak nevezni, mint meg-

gondolatlannak és tapintatlannak, mert hiszen olyan tartományokat akarnak magokkal egyesiteni, melyekkel egy államban, mint annak tagjai élnek együtt. Azonkivul egy lélekzetvétel alatt, magyar czimert, magyar korirast követelnek a pénzeken, magyar vezényszót, magyar nyelvet még legfelsőbb helyről is, magyar vándorkönyveket stb. Igazán ezen meg kell bökkenni és a gyanakvó szláv könnyen mondhatja: ex ungve leonem!

Magyarország, mikor Ausztria szerető és védő karjaiból ki akarja magát szakitani, csak azon kigyó meséjét juttatja eszünkbe, melyet a paraszt keblén melengetett. Ha tényleg a magyar alkotmány szálka volna a bécsi kormány szemében s azt el akarná torolni, bizonyára egy magyar felkelés volna a legalkalmasabb eszköz ez alkotmányt a koporsóba fektetni. Egy önálló Magyarország tényleg létezik, de egy független Magyarország nem fog lenni soha. Ez utóbbi ellen szól a multak története, a jelenlegi külpolitikai viszonyok és e nép állapota, élete és viszonyai. Ez a nép nagyon kicsiny és át van hatva különböző népségektől s e miatt, mint állam nem lenne képes biztositani a szükséges egységes akaratot. A népes szlávok féltékenysége, a németek megsértett becsületérzése, nem fogják soha megengedni, hogy az a vonzó erő kifejlődhessék, a mely mint egy szilárd mag a távolabbi anyagot magához vonhassa és együtt tarthassa. A magyar magnesnak sok ellentétes sarka van, melyeknek hatásai egymást kölcsönösen zavarják. Magyarország boldog csak Ausztriával való egyességben lehet. Egy független Magyarország, egy Magyaria könnyü zsákmánya lenne Oroszországnak.

Sokkal czélszerubb azonban keresni a jelenlegi helyzetből való kigazolást, mint makacsul azon vitatkozni, hogy magyarul-e vagy németul? Épen ezért ő a béke alapjául a következő javaslatot ajánlja:

1. A törvények három hasábban, előbb latinul, azután magyarul és végül németül adandók ki.

2. Az országgyülés tanácskozásai magyar nyelven fognak folyni. A szász kisebbség ezt az előnyt szivesen adja a magyar többségnek, miután különben is bevett szokás, hogy a kisebbség alkalmazkodjék a többséghez. A királyi biztos azonban latin nyelven nyitja meg és zárja be az országgyülést.

3. Magyarok és németek magok között kizárólag saját nyelvöket használják. Az egymással való érintkezésben pedig a legbékésebb a következő eljárás lesz: Ha udvarias akar lenni a német, a magyar hatóságokhoz németül ír; ha a magyar udvarias, akkor németül ír a németnek. Ha pedig valamelyik fél annyira udvariatlan, hogy a saját nyelvén ír a másiknak, akkor nincs oka panaszkodni, ha a másik is így tesz. Ha a német oly udvariatlan, hogy valamelyik megyének németül ír, akkor a megye neki magyarul felel és viszont.

4. A kormányszék magyar, német, latin és román nyelven ír, ha az minden népet érdekel, ha pedig csak egyet érdekel, ahoz azon a nyelven ír, melyet az beszél: a magyarhoz magyarul, a némethez németül.

5. Az ország és a trón között való levelezés nyelve a latin marad.

6. A főhadparancsnokság, mely a német hadsereghez van beosztva és a kincstár, mely a német uralkodóhoz tartozik, német marad.

Egyéb esetekben a nyelvkérdés, ha az igazság és méltányosság ez alapelve elfogadtatik, magától fog rendeződni. Ily módon aztán egyik törvényes nemzet nyelve sem fog hátrányt szenvedni vagy előnyben részesülni s így a megháborított nyugalom a szívekbe és az országba ismét vissza fog térni.

Roth István Lajos e nézetével nem áll az időben egyedül. *Gáj* is beleszólott csakhamar[1] az egyre élesebbé és szenvedélyesebbé lett vitába. Egy egész röpirat-irodalom keletkezik német nyelven, melynek czélja denunciálni a magyar nemzeti törekvéseket a külföld, különösen pedig Németország előtt és a nemzetiségi mozgalmakat úgy tüntetni fel, mint a nemzetiségek önvédelmi harczát a kíméletlen magyarosító törekvésekkel szemben. Egy egykorú, hasonló tárgyú magyar nyelvű röpirat[2] ezt az álláspontot, melyet e kornak összes magyarellenes írói és történetírói is a magukévá tettek, a következőkben foglaltatja

[1] *Der Sprachkampf in Ungarn.* Dargestellt von Thomas Világosvári. Agram. In der Typographie des Dr. Ljudevit Gaj. 1841.

[2] *Lukács Pál:* „A nyelvbéke Magyarországon.“ Pesten 1841. 6 és 7. l.

össze a párbeszédben a szláv álláspontot képviselő egyéniség által: „Nem ok, hanem okozat vagyis inkább a megkezdett háboru jelenetei valának. Ezeknek egy felsőbb okuk s kútfejök volt s e kútfő nem egyéb, mint azon törekvése a magyaroknak, hogy nyelvöket általánossá s egész Magyarhonban uralkodóvá tegyék s így a többi honi nyelveket lassankint megnémitsák és kiirtsák. Hogy ilyen törekvés külömbféle nyilt s rejtett, vastagabb s finomabb módon sokszor és sok magyar által nyilvánittatott, azt tagadni vagy kétségbe vonni nem lehet. Hány politizáló, bölcselő, gúnyoló, korholó, rábeszélő, óhajtó czikkeket az általános magyarosítás dolgában foglalának magokban a magyar lapok a „Jelenkor"-tól kezdve egész a legujabb folyóiratig? Hány értekezés külön munkákban hirdeté a „nemzetisedést s nemzetesítést." A nem régen Lipesében megkezdett s tulságokban nem igen szegény „*Vierteljahrschrift aus und für Ungarn*" még a legkétkedőbbet is meggyőzi a dolog valóságáról. A protestánsokat eléggé világosan értesíté főfelügyelőjök a czélba vett magyarosításról székfoglaló beszédjében, a lőcsei oktatókhoz írt levelében s még egy különös értekezésben [1]) és honunk minden táján harsogott dicsérete. Ime, ez az egész háboru kútfeje. A megtámadó pedig az, a ki egy másik életét veszélyezteti s nem az, ki a veszélyben forgó létét védi. Nem mi vagyunk tehát a támadók, hanem csak a mimagunkat védők."

Az önvédelem czím alatt tehát megindult minden oldalról a támadó hadjárat a magyar nemzeti törekvések ellen. Bármenynyire kecsegtető és magában érdemes dolog is volna e harcz főbb mozzanatainak történetét előadni, e munkálat megszabott tere arra kényszerít, hogy egyszerüen csak azon mozgalmak vázolására szorítkozzunk, melyeket e szenvedélyes politikai harcz az egyre jobban pezsgésbe jövő románság körében okozott. A román értelmiség németül értő része nemcsak Roth röpiratából, de a szász lapok polemikus czikkeiből is tudomást szerzett magának erről a harczról és levonta belőlük magára nézve az alkalmazható következtetéseket.

[1]) *Protestantismus. Magyarismus. Slavismus.* Von aller Menschen-Freunde, nur der Finsterlinge Feinde. Leipzig. 1841.

Nem szabad tekinteten kivül hagyni, hogy valóságos forduló pontot jelez a romanismus történetében Baritiu „Gazeta de Transilvania"-jának megindítása 1838-ban. A mint terjedt a románság körében az irni-olvasni tudás, úgy nőtt hatása e lapnak is. Nincs a román nemzetiségi mozgalomnak egyetlen mozzanata, melyet le ne lehetne olvasni a „Gazeta de Transilvania" hasábjairól. És Baritiu megnyitotta e lapnak, valamint melléklapjának a „*Fóia pentru minte, inima si literatura*"-nak is hasábjait a szászok által jelzett irányban a magyar nyelv ellen való harcznak s ezzel megindítója lett román részről is az ugynevezett magyarosítás ellen való küzdelemnek.

A Kemény-féle törvényjavaslat azon pontja, mely kimondatni kivánta, hogy egy 10 éves határidő leteltével a szászok kivételével — a többi nem magyar anyanyelvű egyházak is tartoznak az anyakönyvek vezetésében és a hatóságokkal való levelezéseikben a magyar nyelvet használni, érintette a balásfalvi püspökséget is, hol ekkor a Bobb püspök idejebelihez hasonlítva, már erősebb román nemzetiségi szellem volt észlelhető. A káptalan egy, *Krajnik* Simon prépost és *Mánfi* István konzisztoriumi jegyző által aláirt kérelemben tiltakozott a magyar nyelv kötelező tétele ellen s azt Leményi püspök utján az 1843-ki országgyűlésen akarta benyujtani. A balásfalvi konzisztorium nemcsak egyházmegyei zsinatot akart ez ügyben tartani, hanem tervbe vette azt is, hogy a balásfalvi püspök közreműködésre ez ügyben a nagy-szebeni gör. keleti püspököt is felszólítsa. Leményi püspök átvette a konzisztorium alább ismertetendő kérvényét, de nem tartotta szükégesnek sem a zsinat összehivását, sem pedig azt, hogy a nagyszebeni gör. kel. püspököt felhivja az együttes közreműködésre.

E kérelmében a konzisztorium arra kéri a püspököt, hogy könyörögjön Ő felségénél, hogy Ő felsége szemben az országgyűlés által javasolt törvénynyel, kegyeskedjék a gör. kath. klerust a dioecesis belső adminisztráeziójában, az ifjuság és a nép oktatásában a román, illetőleg annak anyja, a latin nyelv használatában meghagyni, mert azt a jogot, hogy saját ügyeiben saját anyanyelvét használhassa, — e papságtól, mint az egyéni önállás el nem idegeníthető és el nem kobozható jogát senki el

nem veheti. Igaz ugyan, hogy valamely nyelv használata semminemű szoros kapcsolatban sincs a vallással, de a papság saját nemzeti nyelvének birtokába az egyházi téren századok hosszu folyamának vallásos gyakorlata által szentesítve, jutott. Miután — bár fajdalom — rendkivül lassu, de azért épen nem megvetendő előhaladását a román nyelvnek a műveltség és oktatás terén figyelembe veendőnek tartja, a konzisztorium meg van győződve, hogy ha annak és a kiművelt latinnak helyébe tétetnék a magyar nyelv, mely még nincs eléggé kiművelve s a mely a jó könyvekben sem igen bővelkedik, a románság régi barbár állapotába, melyből alig tudott kivergődni, nyomorult módon visszasulyedne már csak azért is, mert a magyar nyelv a román nemzet azon nagy tömege előtt, melyből a papság kizárólag nyeri tagjait, majdnem teljesen ismeretlen s ezt a magyarság viszonylag csekély száma s a románság túlnyomó többsége miatt — miután a székelyek a románsággal való közösség határain kivul fekszenek — semmiféle uton módon sem lehet ismeretesebbé tenni s a jövőre nézve sem lehet e tekintetben előhaladásra számítani; sőt ellenkezően, arra is lehet számítani, hogy a két ellenséges érzelmű népelem között fennálló s a még egyébkor felmerülő okok is siettetni fogják az oláhság visszasulyedését az említett barbár állapotba.

A magyar nyelv egyetemes használatából a fejedelem, a haza és a vallás javára nem is származhatik Erdélyben nagyobb haszon, mert ha ebből esetleg a magyar nemzetiség részére nagyobb hatalom és nagyobb szilárdság is származik, nem fogja még sem csökkenteni az adózó nép terheit s nem is fog hozzájárulni a különböző nemzetek között szükséges kölcsönös egyetértés emeléséhez, sőt ellenkezően, nagyobb gyuloletet fog okozni annak következtében, hogy a magyar nemzetiség részéről az anyanyelvéért küzdő oláh elem ellen a törvény végrehajtására bizonyos kényszereszközök is alkalmaztatni fognak. A konzisztorium nem csak maga van úgy meggyőződve, de azt hiszi, hogy minden értelmes ember is, a ki ismeri a két nemzet között fennálló érintkezést, abban a meggyőződésben van, hogy ez csak ujabb gyujtó anyag és erősebb izgató szer csupán. Mert ha tényleg a tervbe vett törvényczikknek 7. és 8. pontjait megvizsgáljuk, miután azok azt követelik, hogy 10 év mulva a magyar

nyelv ismerete feltételül tüzessék ki minden egyházi állás elnyerésénél s hogy a balásfalvi iskolákban ugyanekkor a tannyelv kizáróan a magyar legyen s hogy e nyelv még a falusi iskolákban is behozassék, nem kételkedhetünk abban, hogy e törvény életbeléptetése egyházunkat és nemzetiségünket nagy veszedelemmel fenyegeti, mert a mi az első követelést illeti, nem látható előre, hogy azok, kik a papi hivatal elnyerésére érdemesek és alkalmasok lesznek, tudni fognak-e magyarul, aztán ezentúl is nem kevesem lesznek a papi hivatalra érdemes és alkalmas emberek, kik a magyar nyelv kivételével tudni fogják a latin, német és román nyelvet s ezek az egyház és a nemzet súlyos megkárosítása nélkül nem zárhatók ki a a papi hivatalból, mikor Erdélyben vannak egyházak, így a Királyföldön, a szászok között, hol a magyar nyelv tudása nemcsak nem szükséges, de nem is fog használni, míg ellenben a németre és az oláhra szükség van.

A mi pedig a második pontot, a balásfalvi iskolákat illeti, ez iskoláknak czélja a megdicsőült osztrák császárok kegyes szándéka és atyai gondoskodása értelmében az volt, hogy ezek az iskolák nemzeti intézmény legyenek és szolgálják az oláhok között az erkölcsi, vallási és irodalmi műveltség előmozdítását Bensőleg meg vagyunk győződve, hogy e czél elérésére egyetlen eszköz sem alkalmasabb az oláh nyelvnél, mint anyanyelvnél. Ez eszközt használták mindig a mi őseink s mai nap is ezt használjuk. Ehez a nyelvhez szoktak papjaink és taníttatva ezek a nemes czéljaikra szükséges tudományokra, magok is e nyelven oktatnak erényre és vallásosságra: nyilvánvaló tehát, hogy ez a nyelv a balásfalvi iskolákból az erkölcs, a vallásosság és a mi nekünk nem kevésbé fájdalmas, drága nemzetiségünk pusztulása és veszélyeztetése nélkül nem küszöbölhető ki. Őszintén megvalljuk, hogy nem csak 10 év után, de még 10 száz év után, sőt soha semmikor, minket és nemzetünket oly törvénynyel kötelezni nem lehet, mely erkölcsi és vallási életünkre veszedelmet, nemzetiségünkre pedig romlást és pusztulást hoz. Távol van ugyan tőlünk a magyar nyelv gyülölete, — ellenkezően, mint egyet a hazai nyelvekből nem csak eddig tanultuk s tanulta sok oláh ember, de tanulni is fogja a hivatalok

kedvéért mindenki, s a magyarokkal való közelebbi viszonyok is ezt javasolják, — de semmiképen sem az anyanyelv s a ráépített nemzetiség kárával.

A mi a 3. pontot illeti, meg vagyunk győződve, hogy a magyar nyelv behozatala a falusi iskolákba a falusiak műveltségének nem javára és támogatására, hanem ellenkezően, egyenes akadályára lesz. A falusi iskolákban ugyanis a fiatalság mindenek előtt erkölcsiségre és vallásosságra tanítandó és pedig az anyanyelv segítségével. Több nyelvnek ismerete, mikor az alacsonyabb fokon álló kulturával jő kapcsolatba, nem tartozik a népre, melynek legnagyobb része mindig a földmíveléssel foglalkozik és tartozik viselni a közös hazai terheket s igy nem fog ráérni több nyelv tanulására, hanem boldognak fogja magát érezni és meg is elégszik vele, ha anyanyelvén erényt, vallást, gazdaságot és egyéb, az ő körébe tartozó dolgot tanulhatott, azért bárcsak olyan segédeszközökről történnék gondoskodás, melyekkel népiskolákat lehetne felállítani, hogy ez által az annyira szükséges czélokat az eddiginél jobban meg lehessen valósítani, a mi nem csak a konzisztoriumnak, de az egész papságnak és a nemzetnek, sőt bizonyára Ő felségének is régi óhajtása.

Ha végtére Méltóságod jónak látná, magának a papságnak véleményét is meghallgatni ebben a dologban, a konzisztorium arra kéri Méltóságodat, hogy az erre a czélra összehívandó egyházi zsinatra az engedélyt legfelsőbb helyen kieszközölni méltóztassék.

X.

A balásfalvi iskola és a tanuló ifjuság hatása a negyvenes évek mozgalmaira.

Hogyan jellemzi ez ifjúságot Baritiu? A hazafias és simulékony magyarbarát szellem a század első három tizedében a mindkét felekezetű román klerus tagjai között. E szellem az ujjászervezett balásfalvi iskola hatása következtében megváltozik. Ez iskola új tanárai. Barnutiu és működése. Cipariu és a tervezett balásfalvi román lap, az „Organul Luminarei". Cipariu nyelvészeti munkásságának jellemzése. Laurian Trebonián „Tentamen criticuma". A balásfalvi tudmányos és irodalmi iskola jellemzése. Ez iskola politikai czélzatokat követett. Maiorescu bírálata. Barnutiu szelleme éreztetni kezdi hatását a balásfalvi iskola tanulósága körében. Az engedelmességet megtagadó papnövendékek ügye. Ez ügy miatt a tanári kar és a püspök között viszálykodás tör ki. A püspök és tanárok pörének részletes története. A Balásfalváról eltávolított román ifjúság. A nagyszebeni szász jogakadémia hatása a román ifjúságra. Barnutiu mint szebeni jogász. A Balásfalváról eltávolitott ifjúság nagyrésze a kolozsvári kir. lyceumba megy. Az ifjúság magatartása a kolozsvári kir. lyceumban. Popea Nicolae erre vonatkozó tudósítása, melyből kitűnik, hogy az 1848/9-ki román mozgalmak előidézői jórészt ez ifjak voltak.

„Ha a magyar ifjuság — irja Baritiu — [1]) mártiroknak tekintette Lovassyt, Kossuthot és a többit, kik szenvedtek azért, hogy századuk eszméit magokévá tették; ha b. Wesselényi valami hét esztendeig az ország egyik szélétől a másikig a kormány rendeletei ellen való ellenszegülést hirdethette, — ha az ifjúság áhítattal és lelkesedéssel hallgatta és szívta magába Szász Károly és Dósa tanárok előadásait, — a román ifjúság sem volt süket ez időben. Ő is hallgatta és magába szívta az új eszméket épen úgy, mint a magyar. 1830—1845 között a kolozsvári kir. lyceumban, a nagy-váradi jogakadémián 100 s talán több ro-

[1]) *G. Baritiu:* Istoria Transilvaniei. I. köt. 632. l.

mán ifjú is volt, kik nem tagadták meg nemzetiségöket. Ezeknek egy része Maros-Vásárhelyre ment joggyakorlatra, mások meg a balásfalvi papi seminariumba léptek be. Azok az ifjak, kik Balásfalvára a magyar intézetekből jöttek, magokkal hozták azt az ellenzéki szellemet, melyet a megyei gyűléseken szívtak lelkökbe. A balásfalvi seminariumba is beférkőztek az olyan könyvek, mint Széchenyi „Hitel"-je, Wesselényi „Balítéletek"-je és Bölöni Farkas Sándor „Észak-amerikai Utazása" s a többi politikai tartalmú s épen ezért tiltott könyvek is. Majd pedig 1836 óta az „Erdélyi Híradó" s azok számára, kik tudtak németül, a „Pressburger Zeitung", a „Siebenbürger Wochenblatt" és a „Blätter für Geist", melyek keményen támadták az elnyomó magyarismust és végül 1838 után ez az ifjúság román lapot is kezdett olvasni".

Mikor 1830-ban Bobb püspököt eltemették, Leményi nagyprépost a székesegyházban magyar halotti beszédet mondott felette. 1829-ben pedig Móga gör. keleti püspök körrendeletben hagyja meg papjainak, hogy ha ezentúl valami ügyök eléadja magát, ne írjanak román nyelven a kormányszékhez, hanem magyarul. Hogy pedig ez jövőre a magyar nyelv kellő elterjedése folytán annál könnyebb legyen, meghagyja, hogy a magyar nyelvet ezentúl minden iskolában, de különösen a szebeni theologiai intézetben tanítsák. A román nemzetiségi írók panaszképen emlegetik, hogy Leményi püspök udvarában közönségesen nem lehetett más nyelvet hallani, mint a magyart. Hogy a papnövendékek inkább szerették és tudták is beszélni magyarul, mint románul. Hogy az esperesek és módosabb papok leányaikat magyar városokba küldötték nevelésbe s azok ott egészen elmagyarosodtak. Sőt Leményi püspök még az istentiszteletbe is be akarta szerintök vezetni a magyar nyelvet. Történt ugyanis, hogy 1841-ben egy székelyföldi gör. kath. pap a lithurgiát románból a románul nem tudó gör. kath. székelyek számára magyarra fordította. Leményi puspök e fordítás kinyomatására engedélyt kért a kormányszéktől. A kormányszék azonban azt felelte, hogy ő a ritus dolgába nem avatkozhatik, azért hát a püspök kérésével forduljon az esztergomi primáshoz. Jellemző, hogy az esztergomi érseki hivatalban nemcsak ezen dobbentek meg, hanem

azt is egész megütközéssel kérdezték Leményitől, hogy „minő joggal használják az isteni tiszteletben a románok a román nyelvet“?[1]) E furcsa kérdésből megítélhetjük, hogy Leményi a primási hivataltól sem kapta meg az engedélyt, hogy a magyar lithurgiát kinyomathassa. Akadtak olyan esperesek is, kik az esperességi gyülések jegyző-könyveit is magyarul vezették. Egy szóval Bobb püspök utolsó és Leményi kormányzatának első éveiben az erdélyi gör. kath. román klérus körében bizonyos hazafias és símulékonyan méltányos magyarbarát szellem volt elterjedve. Nem is szólva a nagy-váradi egyházmegyéről, hol ez a szellem változatlanul megmaradt még a nyelv- és nemzetiségi harczok idejében is egész 1848. utánig. Még csak egy igen jellemző adatot akarok megemlíteni a mindkét felekezetű román klérus hazafias szellemének jellemzésére a nyelvharczokat megelőző időkből. Móga püspök 1821. november 5-ről keltezett körlevelében meghagyja az alája rendelt gör. kel. román papságnak, hogy Szent Istvánnak, Magyarország első királyának emlékezetét, ünnepélyes istenitisztelettel ünnepeljék meg minden év augusztus 20-án. Ha pedig akadna pap, ki e rendeletnek nem engedelmeskednék, azt, mint a felséges császár iránt engedetlenséggel viseltetőt meg fogja büntetni“.[2])

E hazafias és magyar-barát szellem ellen azonban 1831. után lassanként erős román nemzetiségi visszahatás kapott lábra a balásfalvi iskolák azon iránya következtében, melyet azok 1831-ben történt kibővítésök után nyertek, azon ujabb tanárok hatása képen, a kik e kibővítés folytán kerültek a balásfalvi iskolához. Balásfalván ugyanis egész 1831-ig csak egy 6 osztályos gymnasium volt, a papi seminariumot nem számítva. Leményi püspök ez iskolát 1831-ben a két éves bölcsészeti tanfolyammal lyceummá egészítette ki és a papnevelő intézetet is 4 éves tanfolyammal teljes theologiai fakultássá szervezte. A lyceumnál alkalmazott tanárok *Barnutiu* Simon, *Cipariu* Thimotheus, *Marcu* Miklós, *Russu* János és később *Boer* Demeter voltak. E tanárok

[1]) Quo jure utuntur Walachi in sacris lingua valachica?
[2]) *Dr. Ilarion Puscariu:* Documente pentru limba si Istoria Sibiu 1889. 193. l.

közül Barnutiu és Cipariu voltak legnagyobb hatással a románság kulturalis és nemzetiségi fejlődésére. A Klein, Sinkai és Major Pétertől alakitott balásfalvi irodalmi és tudományos iskolának ők voltak az újra szervezői. Szükséges tehát egy kissé velök behatóbban foglalkozni.

Mihelyt elfoglalta Barnutiu tanszékét a balásfalvi lyceumban, azonnal egy fontos és messzire kiható újítással lepte meg Balásfalva s azzal együtt az egész erdélyi románság szellemi életét. Belefogott a természet-jog és a philosophiai disciplinák román nyelven való tanításába. Lefordította — természetesen kéziratban — az akkor divatban levő német bölcselőnek, Krugnak összes műveit és azokat magyarázta a balásfalvi tanulóknak. Különösen a természetjogból tartott előadásaival tett nagy és tartós hatást az ifjúságra s tette magát az ifjúság bálványává. Ez előadásait minden előleges engedelemkérés nélkül kezdette és tartotta abban az időben, mikor ezt a tantárgyat egész Erdélyben egyedül csak a kolozsvári kir. lyceumban volt szabad előadni s ott is csak a hivatalosan jóváhagyott és engedélyezett rendszer szellemében.

Hogy minők voltak tényleg azok az eszmék és elvek, melyeket ő a természetjog kapcsán a román ifjúság lelkületébe csepegtetett, az erre vonatkozó egykorú források nem ismerése, illetőleg nem léte miatt egész bizonyossággal meghatározni nem lehet, de hogy a történelemben, bölcsészetben, jogtudományban és a politikában minő volt álláspontja, azt későbbi műveiből és működése szelleméből nem nehéz dolog összefoglalóan jellemezni. *Slavici* János „*Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und in der Bukovina*" czimü konyvének 231. lapján Barnutiu tudományos és politikai álláspontját a következő szavakkal jellemzi: „Barnutiu szerint a római kultura örökösei egyszersmind örökösei is a rómaiak Dácziára vonatkozó jogainak. A római származás, a római szellem, a római nyelv, a római vér, egyszóval a románnak egész római lénye fel kell hogy lázadjon azon hallatlan igaztalanságok miatt, melyeket a rómaiak ivadékai századokon át kénytelenek voltak türni. Az egész irodalmi tevékenység arra való, hogy ennek a megbotránykozásnak energikus kifejezést adjon. A ki ezt tagadja, áruló: a ki egy oly igazságot

mond, melylyel ez ellenkezik, szintén áruló és a ki oly dolgokkal foglalkozik, a melyeknek ezzel semmi közük, az eltévelyedett."

Barnutiu irodalmi főművének, a „*Dereptu publicu alu Romániloru*" (A románok közjoga) czimű jassy-i egyetemi tanár korában irt könyvét tekintik. Ezzel lett ő állítólag a román jogtudomány atyjává. E könyvnek lényegét a következő négy tételre vihetjük vissza: 1. a kereszténységet, mivel ez idegen természetű dolog a római eredetü románság szellemére, helyettesíteni kell a római pogánysággal; 2. a földbirtokot egyenlően kell felosztani; 3, idegen eredetü fejedelmet választani veszedelmes és ha véletlenül az van, el kell távolítani, ha csak egyetlen román is kivánja; 4. Románia legyen szabad állam minden fokon választott hatóságoktól kormányozva; 5. idegeneknek ne szabadjon Romániában földbirtokot szerezni s azok bármikor, ha szűkségesnek látszik, kiutasíthatók legyenek.

De hogy Barnutiunak politikai és tudományos iránya menynyiben volt veszedelmes és a román közszellemre megtévesztő hatásu, arról legalaposabban *Maiorescu* Titus „Contra scoalei Barnutiu" czímű tanulmányából győződhetünk meg. Maiorescu e tanulmányában kimutatja, hogy a mit Barnutiu a tudomány czégére alatt árult, nem egyéb beteges és zavaros eszméknél, tudományos szempontból teljesen értéktelen gondolatoknál, destruktiv és kommunisztikus nézeteknél s hogy egész közjogi rendszere a nemzeti elfogultságtól sugalmazott hazugságra van alapítva. A férfiú Barnutiu tudományos munkásságáról alkotott képről egész biztossággal következtethetünk arra, hogy a még ifjú Barnutiu természet-jog czíme alatt minő eszméket és elveket csepegtetett a balásfalvi román ifjúság naiv és emiatt nagyon is fogékony lelkébe.

Barnutiu példáját követték *Russu* János és *Boer* Demeter tanárok is. Russu román nyelven kezdette tanitani a világtörténetet, valamint Major Péter nyomán a románok történetét is. A kormányszék erről tudomást vett s 1833 ban Leményi püspököt kérdőre vonta, hogy miért engedi meg, hogy a balásfalvi iskolaban a világtörténelmet, mint általános kotelező tantárgyat adják elé? Leményi püspök válaszában igyekezett az iskola eljarasat

megvédelmezni. E védelemmel úgy látszik a kormányszék megelégedett, mert legalább nincs nyoma, hogy ezután is kifogást tett volna a világtörténet tanitása ellen. *Boer* Demeter pedig a gör. keleti egyház történelmét és jogát adta elő románul a theologusoknak, természetesen Klein és Maior Péter művei alapján és iskolájuk szellemében.

Tudományos tekintetben azonban e tanárok közül legnagyobb hatása *Cipariu* Thimoteusnak volt. Leményi püspök a tanárságon kivül megbizta az ujra szevezett püspöki nyomda igazgatásával is, mely tisztében teljes harmincz évig maradt meg, igyekezvén e nyomda segitségével is előmozdítani a román nyelv és irodalom fejlődését.

A „Gazeta de Transilvania" engedélyezése arra birta Leményi püspököt, hogy ő is folyamodjék hívei részére egy nemzeti nyelven kiadandó egyházpolitikai és tudományos tárgyu ujság engedélyezéséért. 1838. aug. 1-ről kelt kérelmét a kir. főkormányszék ajánlóan terjesztette fel az udvarhoz, honnan azon meghagyással küldötték vissza, hogy legelsőbben is szükséges annak tisztába hozása: mi a terve, czélja és szándéka a lapot kiadó társaságnak? Ki lesz a felelős szerkesztő? Olyan-e ez, a kinek politikai gondolkozása biztos adatokból ismeretes? Ki vizsgálja meg? Feltünőnek találta az udvar azt is, hogy a püspök az egyesültek részére kérte az engedélyt, holott, mikor a brassai oláhságnak engedélyt adtak, szó sem volt arról, hogy az a nem egyesültekė lesz. Ezt a kormányszék a püspökkel közölte, felszólítva őt, hogy a társaság tervét terjeszsze fel. A püspök a társaság tervét 1839. április 13-án fel is terjesztette.[1]) E terv csekély változtatással ugyanaz volt, a melyet 1793-ban, a mint láttuk, egy másik társaság akart megvalósitani. „A társaság — így szól a programm — a végre alakult, hogy népek erkölcsi és értelmi kimiveléséhez csekély erejökhöz képest valamivel járuljon. Munkájáért semmi hasznot nem kiván. A mi haszon lesz, azt a köznek ajánlja fel

[1]) Planum et Scopus Ephemeridum eclesiastico-polico literarium valachico idiomate et characteribus latino-slavicis cura Societatis et Typis Typographiae Blasiensis edendorum. Aláirva in nomine Societatis Timotheus Cipariu m. p. professor studii biblici et religionis typographiae diocesanae Prefectus, redactionis membrum.

uj jeles művek kiadására vagy a szegények és közintézetek felsegélyezésére, az év végén teendő számbavétel eredményei szerint. A lap czíme „*Nuncius*" lenne s román nyelven adatnék ki Két részből állana. Az egyik t. i. az egyházi és politikai a műveltebbek számára latin betükkel; a másik, a közismeretterjesztő a nép kedvéért, hogy többen olvassák, cirill-betükkel lenne nyomva. A tartalom más hirlapokéhoz hasonló lesz. Igérték, hogy a politikai és dogmatikai polémiáktól tartózkodni fognak. A közismeretterjesztő részben a hasznos a tisztességessel lesz összekötve. Lesznek benne ékes irályu versek, elbeszélések; a haza történelmét, irodalmát és nyelvét, a mezőgazdaságot, közoktatást, új találmányokat stb. illető közlések.

A könyvvizsgálat rendszabályait szigoruan meg fogják tartani; névtelen czikkeket nem vesznek fel stb. Ohajtanák a felség azon kegyét is megnyerni, hogy Moldvából és Oláhországból a szerkesztők főleg irodalmi lapokat kaphassanak. A szerkesztő Cipariu lesz; a lap előfizetési ára népök vagyoni viszonyaihoz mért; a kiállítás pedig a korhoz illő.

E tervet a püspök a következő megjegyzésekkel terjesztette fel: *a)* A lapért felelősek lesznek a szerkesztő-tanárok, főleg Cipariu, a nyomda igazgatója, kinek józan gondolkozásáról a püspök meg van győződve, *b)* a censor pedig a mind jelleméről, mind tudományosságáról ismeretes *Alután* Konstantin kanonok. Arra nézve pedig, hogy a brassaiakat, mint nem egyesülteket említette, kijelenti, hogy nem arra czélzott, mintha annak a hirlapnak vallásos czélja lenne, hanem csak azt kivánta hangsúlyozni, hogy ha a nem egyesültek, mint kevésbé pártfogoltak, a nép művelését lapjok utján előmozdíthatják, — nekik is engedje meg a felség, hogy ők is ébreszthessék népükben az olvasási kedvet s a szükséges könyveket megszerezni nem képes papság a lapból kellő ismeretek birtokába juthasson; végre, hogy a szerkesztőknek a szomszéd oláh fejedelemségekből járó lapok meghozatására engedély adassék, mivel azokra gyakran szükséges lesz felelni, vagy állításaikat megczáfolni.

A kormányszék május 27-ről ajánló felterjesztést tett a kanczelláriához, mely azt junius 24-én véleményével együtt a cs. kir. udvari legfelsőbb rendőri és vizsgáló hatósághoz küldötte

el. Ez ajánlásra a felség az engedélyt 1841. október 8-án meg is adta, miről a kanczellária a kormányszéket november 4-ről azzal értesítette, hogy felelős szerkesztő Cipariu legyen s az egyházilag megvizsgált lapok a kormányszéktől kinevezendő világi censorhoz küldessenek felülvizsgálatra, szigoruan megtartván a censurai szabályokat. Kolozsvárott a középpontban nem akadván alkalmas, románul tudó censor, a lap megjelenése egyre késett, míg végre 1847-ben „*Organulu Luminarei*" czím alatt napvilágot látott.[1])

Cipariu publicisztikai működése rövid ideig tartó és csekély hatásu volt. Egyénisége nem a politikai agitatoré, hanem a komoly tudósé volt s azért hatása is a tudományos téren volt nyomós és jelentékeny a román nemzetiségi törekvések fejlődését illetően. Ő folytatta a Klein-Sinkai-féle latinizáló nyelvészkedést s ennélfogva őt is tekinthetjük a román irodalomban etimologiainak nevezett philologiai álláspont legnagyobb hatásu és tudományu képviselőjének. Uj irányt jelölt a román nyelv történelmének tanulmányozásában, de a kor nyelvészeti tudományosságának haladásától elzárkózva, mereven ragaszkodott ahoz az elavult irányhoz, mely úgyszólván jogot adott a grammatikusnak ahoz, hogy tekintélyénél fogva az élő és történelmileg fejlődött nyelvvel szemben egy saját előlegesen megalkotott elvek szerint való nyelvet rekonstruáljon.

Cipariu nyelvészeti munkásságának nyiltan bevallott czélja az volt, hogy a román nyelvet „visszavezesse egy homogénebb és primitivebb formára,"[2]) azaz annak latinitását mentől szembeotlőbbé tegye. Cipariu Kleinnal szemben Petru Maior álláspontját tette magáévá, mikor tiltakozva azon állítás ellen, mintha a román nyelv a klasszikus latinból romlott volna románná, rámutatott annak vulgár-latin eredetére és azt állította, hogy ennek következtében a román nyelv régibb a klasszikus latin nyelvnél.

Még Cipariu nyelvészeti munkáságát megelőzően lépett fel e téren a Cipariuénál is radikálisabb irányban *Trebonian*

[1]) *Jakab Elek*, „Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig." 65. lap.
[2]) *T. Cipariu*: Principii de limba si de scriptura. Blaj 1865. 5. lap.

Laurian „Tentamen criticum"[1]) czímű művével, melyben kisérletet tett a román nyelv olyan rekonstruálására, milyen az a Kr. u. V—XII. században lehetett az ő felfogása szerint. Laurianu ezt a rekonstruált nyelvet valóságos nyelvideálnak tekintette, a melyhez a mai román nyelvet mentől közelebb kell hozni azért, hogy annak eredeti latinsága mentől jobban kitünjék. Ha a Klein és Sinkai-féle nyelvészkedő irány a Budai Lexiconban mintegy elérte betetőzését, úgy ez a Laurian-Cipariu-féle irány a bukaresti Akadémia Nagy szótárában végződött a legsajnálatraméltóbb tudományos csődök egyikében.

„Az ironia fegyvere adta meg, mondja *Saineanu*, a román philologiai történetéről irott művében[2]) a kegyelemdöfést az etimologiai iránynak. Az a százados tévedés, a mely az erdélyi tanárok legderekabbjainak elméjét megragadta, saját tulzásainak terhe alatt rogyott össze. Ha az etimologiai irány Romániában örökre meg is bukott, születése helyén, Erdélyben hosszasan éreztette káros hatását. Kevés kivétellel még ma is visszatükröződik az erdélyi írók műveiben. Ott azonban nem szorítkozott csupán a városok műveltebb köreire, hanem mint valami járvány terjedt el úgy, hogy az utolsó falusi tanító és pap is gondolatait egy oly nyelven fejezi ki, mely egyaránt idegen úgy formáira, mint szerkezetére a nemzeti nyelvtől. A mi leginkább hozzájárult e szomorú állapotok előidézéséhez, az az erdélyi hirlapok és folyóiratok valóságos macaroni-stilja volt, a melyre több alkalommal úgy hívták fel a figyelmet, mint valóságos veszedelemre, mely magát a nemzet egyéniségét fenyegette." Tényleg, ha az etimologiai irány győzedelmeskedett volna az egész román irodalomban s olyan kizárólagossá lett volna, mint a minőnek Laurian és Cipariu tervezték, lassanként egy olyan román irodalom keletkezett volna, melyet a román nép egyáltalan meg nem értett volna s a melynek e miatt a népre semmi művelő és nemesítő hatása sem lett volna. Igy végződött rövid idő alatt a jelen század elején megalakult balásfalvi iskola tudo-

[1]) *Trebonianu Laurianu*: „Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae Romanicae in utraque Dacia vigentis vulgo Valachicae. Vindobonae 1840.

[2]) *Lazar Saineanu*: Istoria filologiei romane. Bucuresci 1892. 171. l.

mányos és mívelődési iránya teljes csőddel. Hogy történetpolitikai iránya, a dako-romanismus is biztos és a románságra sokkal pusztitóbb csőddel fog végződni, azt a jövendő eseményei előbb vagy utóbb meg fogják mutatni, mert a hazugság nem csak a tudományban boszulja meg magát, hanem a politikában is.

A balásfalvi iskolának a nyelv és a nyelvészeti tudomány nem azért volt szükséges, hogy segitségökkel népöket a kultura magasabb fokára emeljék, hanem hogy a segitségökkel felépitett tudós hazugsággal a népbe a dako-román eszmét bevigyék és megerősitsék. Ezért mondja Maiorescu Titusz ép oly elkeseredéssel, mint igazsággal, hogy a balásfalviak meghamisitották a román etimologiát és filologiát s hogy a román nemzetiség épületét oly alapra helyezték, melynek közepén nem az igazság, hanem a hazugság fekszik. „Utóvégre is kénytelenek vagyunk azt kérdezni, — folytatja Maiorescu erre vonatkozó fejtegetéseiben — ez uraktól, hogy komolyan hiszik-e, hogy van a tudománynak oly nemzetisége, a mely képes a tévedésből igazságot csinálni csupán azzal, hogy e tévedés román szerzőtől származik? Vagy például a bukaresti tudományos akadémia, mely bármely müvelt országban csak a követelőző tudatlanságnak volna középpontja, lehet-e az igazi tudomány góczpontja, legalább a meddig a Dimboviczа habjai folynak? Hogy Cipariu nyelvészeti theoriái, melyek minden nyugati filologus előtt nem lennének egyebek a tévedések hosszú sorozatánál, jók és helyesek lehessenek, akár csak a két Küküllő közén is? Hogy Barnutiu közjoga, mely még egy oly jogász előtt is, ki csak a jogtudományok elemeibe van beavatva, nem egyéb, mint szövedéke a téves interpretáczióknak s a megbocsáthatatlan tudományos konfuzióknak, legalább a *Bahlui* partján lehetne a román jog törvénytáblája? Hogy *Pralea*-nak, *Tautu*-nak, *Czichindeal*-nak, *Saulescu*-nak, *Densusianu*-nak stb. iratai, melyek más országokban kiapadhatatlan forrásai lennének az élczlapok idézéseinek, komolyan elég jók legyenek *Pumnul* ur irodalmi olvasókönyve számára, hogy abból a román ifjuság elméje táplálkozzék."

Annak a szellemnek, melyet Barnutiu és társai honositottak meg a balásfalvi iskolában, megvolt a maga fegyelem bontó hatása az iskolai életben is. Történt ugyanis, hogy 1843-

ban Leményi püspök által a nagycsütörtöki lábmosáshoz kirendelt papnövendékek nem csak ez egy esetben tagadták meg az engedelmességet, hanem továbbra is oly zavargó és engedetlen magavisetet tanusítottak, hogy a püspök kénytelen volt ugyanez év junius 23-ról kelt elhatározásával mind a 12 papnövendéket kizárni az intézetből. Hogy ezeket a papnövendékeket a Barnutiutól vezetett tanárok titkos pártfogása biztatta és bátorította fel az engedelmességet megtagadó magaviseletre, kitünik abból a tényből, hogy a tanári testület mindjárt az itélet kihirdetése után tiltakozást nyujtott be az itélet ellen a konzistoriumhoz s abban a szeminárium rektora ellen a legkiméletlenebb vádakat emelte.

Ez a tiltakozás, mit a kicsapott papnövendékek érdekében a konzistoriumot és a püspököt leczkéztető hangon benyujtottak, volt kezdete a püspök és a tanárok között keletkezett harcznak. A tanároknak sikerült a prépostnak, Krájnik Simonnak pártfogását megnyerni. Ez a Krájnik Simon volt az, ki 1843-ban a balásfalvi káptalan azon kérvényét, melyben a magyar nyelv hivatalossá tétele ellen tiltakozott, aláírta. E házi pörpatvarnak látszó czivakodás csakhamar két pártra osztotta az erdélyi gör. kath. klérust. Barnutiu és Krájnik valóságos összeesküvést szerveztek a püspök ellen, melybe belevonták a vidéki papság magasabb egyházi állású tagjainak egy nagy részét is. Nemcsak a tartozó engedelmességet tagadták meg a püspöknek, hanem vakmerőségükben odáig mentek, hogy az egyház nevében a püspököt főpásztori teendőinek gyakorlásától eltiltották. A püspok a kormányszékhez fordult tanácsért. Onnan azt a feleletet kapta, hogy az ügyek megvizsgálására egy kir. biztost fognak kiküldeni, de a püspök addig is *Barnutiu* Simon, *Pap* József és *Boer* Demeter tanárokat távolítsa el hivatalukból, de alkalmazza őket más képzettségüknek megfelelő állásra. A puspök ez utasitást követve., mindnyájokat jovedelmező lelkészi állásba helyezte s tanszékeket más tanárokkal töltotte be.

Az állásukból elmozdított tanárok azonban a puspok rendeletének nem engedelmeskedtek. Új állásukat nem foglalták el, hanem Balásfalván maradtak, kijelentvén, hogy a puspök határozata ellen Ő felségéhez folyamodtak s mig folyamodásukra a

legfelsőbb helyről választ kapnak, magukat tényleges tanároknak tekintik. Kinevezett utódaikat, mint usurpatorokat írásbelileg tiltották el a tanítástól és az ifjúságot igyekeztek rábirni, hogy a helyettök kinevezett tanárokat ne hallgassák. A szülőknek leveleket írtak, melyekkel őket az új tanárok és a püspök ellen ingerelték. Különösen Barnutiu tűnt ki az izgatásban és az ellenszegülésben. Sikerült is neki tizenegy tanítványát, névszerint *Béldián* Simont, *Albini* Jánost, *Hodos* Zacheust és Józsefet, *Munteán* Jánost, *Porutiu* Tivadart, *Salvianu* Vazult, *Vitéz* Györgyöt, *Punsz* Istvánt, *Bokis* Vazult, *Rád* Pétert annak kijelentésére rávenni, hogy ők az új tanárokat nem hallgatják és a városból sem távoznak addig, míg Ő felségétől a tanárok folyamodására válasz nem jön.

A püspök segedelemért ujra a kormányszékhez folyamodott. Ez pedig az egész esetet Ő felsége tudomására hozta, ki az ügyek megvizsgálására biztosul *Erdélyi* Vazul nagy-váradi püspököt küldötte ki. Mikor Erdélyi püspök 1845. május 6-án Balásfalvára érkezett, a püspök ellen fellázadt papok, számszerint húszan, megjelentek előtte. Legelőször is kiküldetése ellen írásbeli tiltakozást nyujtottak be, melyben fenyegető hangon tiltották el attól, hogy megbízatásában eljárjon s egyúttal kijelentették azt is, hogy nem engedik meg a káptalannak az egyházi alapokra és alapítványokra vonatkozó felvilágosítások megadását. Május 9-én pedig nemcsak ismételték, de egyuttal az esperesek Leményi püspököt a királyi biztos szeme előtt is eltiltották minden püspöki teendő gyakorlásától.

A kormánybiztos a látott és tapasztalt dolgokat tudomására hozta a kormánynak. E jelentés alapján V. Ferdinánd király aztán 1845. május 30-ról kelt rendeletében *Krájnik* Simon prépostot, ki a lázadás élére állott, hivatalából letette és minden élvezett javadalmazásától megfosztottnak jelentette ki. *Barnutiu* Simon, *Boér* Demeter, *Moldován* Gergely, *Pap* Vazul és *Kutfalvi* Vazul tanárokat pedig tanári tisztöktől megfosztotta s ellenszegulés esetén ellenök karhatalom alkalmazását is elrendelte. Egyuttal a kormányszéket megbízta, hogy a rendelet végrehajtására küldjön ki új kormánybiztost s melléje közigazgatási se-

gítséget is adjon azért, hogy a balásfalvi püspöki megyében a megzavart rendet és fegyelmet helyre állíthassa.

A közigazgatási hatóságoktól támogatott kormánybiztos. *Gaganetz* eperjesi gör. kath. püspök a királyi rendelet minden intézkedését végrehajtotta, sőt azonfelül még *Marcu* Miklós tanárt is, ki *Papp* József nevű tanártársára lőtt és *Koszta* János normalis tanítót is elmozdította állásukból és egyuttal a hittani tanfolyam két felső osztályából kizárt 12 növendéket azért, mivel kijelentették, hogy az új tanárokat nem ismerik el és nem hallgatják. A kizárt papnövendékek között voltak olyanok is, kiket az 1843-iki zavargás alkalmával már egyszer kizártak, de a püspök kegyelemből, miután javulást ígértek, újra befogadott. A kormánybiztos által kizárt papnövendékek a következők voltak: *Baternai* Sándor, *Papp* Sándor (később Papiu Hilarianu), *Puján* Vazul, *Germán* Gergely, *Marsinai* János, *Papp* István, *Axente* János (később Axente Sever), *Brád* Péter, *Erdélyi* Vazul, *Groze* János, *Román* Konstantin, *Mán* Gábor. Oly nevek, melyeknek majdnem mindenikét megtaláljuk az 1848—49-iki román lázadás főbb szerepvivői között.

A biztos eltávozása után *Pap* László, *Mikás* Florián, *Popovics* József Marosvásárhelyre mentek joggyakorlatra; *Barnutiu* és *Boer* Demeter pedig Nagy-Szebenbe jogot tanulni. *Moldován* és *Krajnik* pedig Balásfalván maradtak, hogy ügyöket a káptalan előtt képviseljék. Személyesen azonban sem ők, sem az eltávozottak egyetlen esetben sem jelentek meg a káptalan előtt, hanem ügyök védelmezését *Schmidt* Konrád nagy-szebeni ügyvédre bízták. A káptalan 1846. október 2-án teljesen elmarasztaló ítéletet hozott s ez ítéletet a primás is megerősítette, elrendelvén, hogy nevöket a püspöki megye schematismusából örökre kitöröljék. Ez ítélet ellen is folyamodtak, még pedig Ő felségéhez, kifogást téve az ellen, hogy Magyarország primásának befolyása legyen az erdélyi egyházi ügyekbe. A kanczellária e felebbezést felterjesztette ugyan a Felséghez, de onnan 1847. márczius 8-án azzal küldötték vissza, hogy Ő felsége a folyamodásnak nem adott helyet.

A kizárt papnövendékek, kik többnyire a gör. kath. klérusban előkelő és nagyobb családi összeköttetéssel biró papok fiai

voltak, elszéledtek az ország különböző részeibe s ott magokat és társaikat, mint az üldözött igazság vértanúit és a püspöki önkény áldozatait mutogatván, az izgatottságot egyre jobban növelték. Hogy mennyi zavart okoztak az egyház kormányzatában és személyes kellemetlenséget Leményi püspöknek, az kitűnik egy, a kormányszékhez tett felterjesztésének következő szavaiból: „Kértem volt a magas kormánytól, hogy miután Ő felségéig minden bíróságnál elveszítették gonosz akaratú rágalmazóim ügyöket, nekik örök hallgatást parancsoljon, hogy ne újíttassanak fel mindig kegyetlen káromlásaik által szívem sebei; de nem teljesíttetett. Fel s alá szabadon járnak most is az országban s terjesztik az ellenem való epét és gyűlölséget; gyalázzák nevemet bántatlanul s aláássák püspöki tekintélyemet. Barnutiu elítéltetése óta Szebenben lakik, Boér Demeter, hol ott, hol Brassóban. Krájnik Gyulafehérváron a monostorban él, Moldován, mint az átkos szövetség főmozgatója, most egyikhez, majd másikhoz megy, a vidéken izgat, vagy Bécsbe viszi Barnutiu kollégája kérvényét. Így megy ez évek óta megszűnés nélkül. Elégelje meg már a magas kormány — ez egyedüli kérésem — három év ótai halálnál súlyosabb fájdalmaimat s intézkedjék elleneim felől tetszése szerint, de én őket a főtanácsnak a herczegprimás által is helybenhagyott ítélete compromissiója nélkül s a közvélemény ellenére állomásaikra vissza nem helyezhetem.“ [1])

A szász ifjúság középiskolai tanfolyamát ez időben is a szászság tisztán német és latin nyelvű gymnasiumaiban végezte. Azok azonban, kik közpályára szánták magokat, a jogot a kolozsvári kir. lyceumban vagy Maros-Vásárhelyen a híres jogtudóstól, *Dósa* Elektől tanulták. 1840 után azonban, mikor a szászság magatartása egyre ellenségesebb lett a magyarság nemzeti törekvései iránt, mozgalom indult meg, hogy Nagy-Szebenben egy szász jogakadémiát állítsanak fel, hogy a leendő szász jogászok Kolozsvárott vagy Maros-Vásárhelyt ne legyenek kitéve a magyarosítás és a magyarosodás veszedelmének. A tervezgetésből csakhamar valóság lett. 1844-ben nyílt meg a szebeni jog akadémia, melynek későbbi hatása Erdély nemzetiségi moz-

[1]) *Jakab Elek*: Szabadságharczunk történetéhez. 54. és 55. l.

galmaiban nyilván kimutatható. Az ujonan megnyílt akadémia rektora *Müller* János György volt; tanárai pedig *Zimmermann* József, *Hann* Frigyes, *Schmidt* Henrik és *Benigni* József. Különösen Benigni és Schmidt gyakoroltak kizárólagosan osztráknémet és magyar-ellenes szellemü előadásaikkal nagy hatást a szászságra. Hogy a szászság magatartása 1848—49-ben csekély kivétellel egyenértékű volt a hazaárulással, ahhoz nagyban hozzájárult Benigni és Schmidt Henrik tanári és publicisztikai működése. „Ez az intézet nemcsak alaposan képzett és nemzeti érzületű jogászokat nevelt — írja Schuller [1] — hanem a tanártestületben a német tudománynak és a szász nép előharczosainak kicsiny, de nagyon jelentékeny csapatját is szolgáltatta." Azaz kép nélkül szólva, a magyar-ellenes szellemnek tűzhelyévé lett ebben és a következő korszakban, míg 1870 után meg nem magyarosodott, illetőleg meg nem szűnt. Ebbe az iskolába ment jogot tanulni Barnutiu is. Hogy az oláhság a szabadságharcz alatt teljesen a főhadparancsnokság és a szászok vontató kötelébe kapaszkodott, abban Sagunán kívül kétségtelenül Barnutiunak volt legtöbb érdeme, a minek indítékai bizonyára abban a magyar-ellenes és reakczionárius szellemben kereshetők, a mit a nagy-szebeni szász jogakadémia előadásain magába szívott.

Az erdélyi gör. kath. román értelmiségnek különösen az a része, a melyik polgári életpályára készült, már régebbi idő óta a kolozsvári kir. lyceumban tanult és így a Balásfalváról kizárt gör. kath. klerikusok egy része is, leszoríttatván az egyházi pályáról, tanulmányai folytatására Kolozsvárra ment. Tudomásom szerint közülök a következők mentek át a kolozsvári kir. lyceumba: *Papp* Sándor, a *Hodos* testvérek, *Mán*, *Gábor*, *Axente* János. Az a kérdés, hogy minő volt ez iskola román ifjúságának szelleme s hogy vajjon a Balásfalváról átment tanulok révén ragadt-e valami rá abból a szellemből, melyet Barnutiu előadásain magokba szívtak?

Nicolae Popea, jelenleg karán-sebesi gör. kel. püspök Saguna érsek „Emlékiratai"-ban [2] igen érdekes képet fest a ko

[1] Hundert Jahre sächsischer Kämpfe 93. lap.

[2] Memorialul Archiepiscopului si Metropolitului Andreiu [illegible]

lozsvári román ifjúság e korbeli érzelmi állapotáról. Maga is köztök nevelkedett föl, sőt köztök vezérszerepet is játszott, — tehát klasszikusabb egykorú tanút, mint őt, nem beszéltethetnénk.

„A legelső lépést politikai irányban — mondja Popea idézett művében — kezdetét a mi nemzeti és politikai mozgalmainknak ebben a korszakban — a mit nemzeti büszkeséggel konstatálhatunk — annak az ifjúságnak köszönhetjük, mely akkoriban az ország különböző tanintézeteiben folytatta tanulmányait. Mint kezdeményezők különösen a maros-vásárhelyi kir. tábla kanczellistái vagyis joggyakornokai tűntek ki, a kiket némely értelmes és nemzetiségökhöz hű románok támogattak, mint *Pumnul* Áron balásfalvi, később bukoviniai tanár, felébresztői az ottani testvéreknek is, — ***Mikes*** Flórián kolozsvári ügyvéd, kit később a magyarok elfogtak, *Buteanu* János abrudbányai ügyvéd, kit a magyarok 1848/9-iki mozgalmukban kivégeztek és még egynéhányan mások az ország más részeiben."

„Nem lehet tagadni, hogy a nemzeti érzés a románoknál ez időben még csak bölcsejében szendergett, mert hiszen 1848. előtt nem sok idővel kezdett csak fejledezni és akkor is szétszórva a nagyobb román középpontokon, mint Balásfalván, Szebenben és Brassóban. Ez utóbbi helyen a „Foia Duminicei", — de különösen a „Gazeta de Transilvania" megalapitása óta. Az 1843—1846-ig terjedő időszakban — mikor e sorok írója a kolozsvári lyceumban tanult — még nagyon sokan voltak az odavaló román tanulók között, kik még írni és olvasni sem tudtak románul, — sőt még olyanok is voltak, kik román könyvet még csak nem is láttak. Egynéhányan közülök, különösen az Erdély távolabbi vidékeiről valók, a szolnokiak, a kővárvidékiek legtöbbnyire még magok között is magyarul beszélgettek. Mondhatni, valóságos szerencse volt a romanismusra nézve, hogy a kolozsvári román tanulók között, kiknek száma különben csak 1840-ben s az azt követő években kezdett figyelmet érdemlő módon nőni, volt egynéhány brassai ifjú, így különösen Konstan-

Şaguna sau luptele nationale-politice ale românilor 1846—1873. de Nicolae Popea. Tomul I. Sibiu 1889. 38. és köv. lapok.

tin *Secareanu* és Konstantin G. *Joanu*, kiknek szülei jómódú kereskedők voltak s kik így jobb családi nevelésben részesültek, mint a többi román tanulók. Ezek már hazulról magokkal hozták a román nemzetiségi érzést és függetlenebb szerepet is játszhattak társadalmi helyzetöknél fogva. Barátságot kötöttek az előkelőbb magyar és német tanulókkal s ezen a réven bejáratosak lettek a kolozsvári jobb körökbe, s végre, a mi mindennél fontosabb, anyanyelvükön beszéltek mindenütt és minden tartózkodás nélkül, sőt némi nemzeti büszkeséggel, a mely felbátorította a többi félénkebb románokat is, a kik anyagi helyzetük szükössége miatt különben is visszavonultabb életet éltek s ezzel gyorsították, a mennyire lehetett, a nemzeti szellem fejlődését a kolozsvári román ifjúság körében.“

„Ily módon a nemzeti szellem fejlődése nagyobb mérveket öltvén, nem csodálkozhatunk, ha ebben a korszakban, a mely korszak különben is a román tanuló ifjuság fénykora volt Kolozsvárott — tekintve az ifjúság számát és minőségét — ha lángra lobbant lelkesedésökben magukat arra határozták el, hogy egy „olvasó társaság“-ot — talán az első olvasó társaságot az összes románságban — alakítanak és ezenfelől „Aurora“ vagy „Diora“ (Zora) czímmel egy irott folyóiratot (lehet, hogy szintén a legelső eféle folyóiratot a románság körében) a lelkes *Papiu Ilarianu* (akkor Pap Sándor)[1] és ezen sorok írójának szerkesztése alatt. A társaság tagjai közül, kik mind a bölcsészeti és jogi tanfolyam hallgatói voltak, a következő nevekre emlékezem: *Jancu* Ábrahám, később a „havasok királya,“ *Papiu* Ilarianu, *Rosca* Péter, *Pinciu* János és Amos, *Tordasianu* Sándor, a *Hodosiu* testvérek, *Gaitán* Bukur, a *Hosesciu*-k, a *Buteanu*-k, *Baloméri* János, *Ratiu* János, *Mánu* Gábor, *Pop* (Moldován) Simon, *Pop* Máté, *Tobiás* Dénes, *Páncz* Konstantin, *Orosz* alias *Russu* János, *Brote* Péter, *Román* György, *Vlád* Miklós, *Carpenisianu*, *Casian* (Kásay), *Cacorán*, *Armatu*, *Verzea* Jeremiás, *Popea* Radu, *Axente* János (később Sever), *Moga* János, *Moga* Zakariás, *Mihályi* Gyula, *Simonis* stb. A társaság elnöke *Bohaczel* Sándor, (jelenleg nyugalmazott kerületi főkapitány) volt.“

[1] A Balásfalváról jött kicsapott klerikusok közül való volt

„*Jonnescu Nicolae*, Románia volt minisztere jelenleg a román akadémia és a parlament tagja, mikor tanulmányai befejezésére Párisba ment, Kolozsvárott is időzött egy pár napig az ottani román tanulók körében s a lelkesedéstől egészen el volt ragadtatva, mikor nem remélve, ily nemzeties szellemet s irányzatot talált a kolozsvári román tanulóság körében. A társaság tagjai irodalmi üléseket tartottak, könyvtárt alapitottak és nemzeti irányban egymást buzdították, azokat pedig, kik nem tudtak írni és olvasni románul, oktatták a román nyelvtanban és a történelemben, söt az „Aurorá"-t olvasás végett elküldötték még a maros-vásárhelyi kanczellistáknak is. Igazán öröm volt látni, hogy azok az ifjak, kik előbb még román könyvet sem vettek kezokbe, most mint hordozzák hónuk alatt *Major* Péter históriáját, nem tudván tőle megválni. Egy szóval, az érdeklődés a román nyelv és a román könyvek iránt s a nemzeti lelkesedés soraikban tetőpontra hágott."

„Még egy különös esetről kell itt megemlékezni. Szokásban volt akkor is, mint ma, hogy a tanulókat ünnepélyesen temessék el és a sirnál beszédet mondjanak, de csak magyarúl. Lehet, hogy előbb az ily beszédeket latinúl tartották s kizárólagosan magyarúl csak az akkori idők szokásainak megfelelően. Történt, hogy a jogi tanfolyam utolsó évének egy román nemzetiségű tanulója, *Mihályi* Gyula, fia Mihályi esperesnek és később balásfalvi kanonoknak — meghalt. Igen derék és kitünő ifjú volt. A lelkes román ifjak elhatározták, hogy ez alkalommal a sirnál románul fognak beszélni. A beszédet e sorok írójának kellett tartania. De mi történt! A mint az első román szó elhangzott, zúgás, kiabálás és rettenetes zaj tort ki a magyar tanulók soraiban, a kik rárohantak a szónokra, hogy kezéből kiragadják a beszéd szövegét. De a román ifjak sem állottak összedugott kézzel. „Ne hagyjatok!" — kiáltá a szónok. — „Ne félj!" volt rá a válasz a románok részéről, kik mint megannyi oroszlán törtek a sokaságra, szidván, lökdösvén és hátratolván őket s aztán fal gyanánt fogták körül a szónokot és biztatták, hogy csak folytassa beszédét. Ekkor láttam, hogy micsoda bűvös és ellenállhatatlan erőt tud kifejteni a lelkesedés, mely egy pillanatra képes lenne hegyeket elmozdítani helyéből. A szónokot ezután is egy

párszor félbeszakították, de azért a román ifjúságtól, mint testőröktől környezve, beszédével együtt haza mehetett. Így védték meg társai a magyarok fenyegetéseitől, kik dühökben meg akarták verni és beszédének szövegét kivenni kezéből. Később is voltak e beszéd miatt kellemetlenségei, mert ez ideig nem hallván nyilvánosan román szónoklatot, a román szó Kolozsvár magyar közönségének akkor nagyon fülsértően hangzott. Azon ürügy alatt, hogy a beszédben államellenes kifejezések is voltak, az akadémiai tanács is foglalkozott vele. Magyarra lefordítva, a kormányszékhez felterjesztették s talán ma is ott van eltemetve valahol a kormányszéki levéltár porában."

„Indíttatva éreztem magamat, hogy ezeket a dolgokat ez alkalommal felemlítsem, mert róluk idáig senki sem emlékezett meg s nem is hiszem, hogy valaki ezután is valamikor feljegyezze, mert ez időből való harczosaink száma nagyon megfogyatkozott, s hogy velök együtt mindezek a feledés örvényébe sülyedjenek, nem hiszem, hogy a román irodalom és történelem érdekeinek megfelelők legyenek. Mert akármilyen csekélységnek látszassék is mai napság a kolozsvári akadémiai ifjúság e vállalkozása, mégis a nemzeti fejlődés szempontjából örökre megbecsülhetetlen marad s még inkább azon nagy haszonért, melyet maga után vont szemben a később bekövetkezett nevezetes politikai eseményekkel. Elég annyit mondanunk, hogy ezek az ifjak mindannyian aktiv részt vettek az 1848/9-iki nemzeti mozgalmakban. Ők kezdeményezték és rendezték a híres Tamás-vasárnapi gyűlést Balásfalván; ők ébresztették és lelkesítették a román népet, ők tették ki életöket halálos veszedelmeknek, sőt többen egyenesen halált is szenvedtek, hogy megmenthessék a román fajt. Röviden még csak annyit mondhatok, hogy ezek az ifjak és vállalatuk valóságos melegágya és fészke volt a román nemzeti szabadságért küzdők csoportjának."

XI.

A nép mozgalmai.

B. Geringer egy jellemző nyilatkozata. Erdély kormányférfiai makacs konzervativizmusokban félreismerik a helyzetet. Az urbér állapota 1791 után. Az 1819-iki Cziráky-féle urbéri bizottság. Az ellenzék tiltakozik a terrbe vett urbér ellen. Az ellenzék diadalt arat. Az urbér ügye az 1834., 1837., 1841-iki országgyülésen. A magyar nemesség helytelen szempontból tekinti a jobbágyság helyzetét. Ennek káros következményei. Az 1832–36-ki országgyülés urbéri tervei. Előbb a kormány sürgette az urbéri reformokat, most pedig ő késlelteti. Mi volt ennek az oka? A kormány, mint a parasztság pártfogója. E szerep kijátszása a nemzetiségi kérdésben. A jogegyenlőség, mint a nemzeti egység feltétele és előmozdítója. Erdélyben a nemzeti egység egyik legerősebb feltétele a Magyarországgal való unio. B. Wesselényi az unio érdedében veti fel a Részek egyesitésének kérdését. Erre vonatkozó terékenységének vázolása. Az unio ügye az erdélyi országgyüléseken. A szászok ellenzik az uniot. I. Ferencz ezért megdicséri őket. A szászok között az unio ügyében két párt alakul. E pártok egymással való harcza. Az unio és a románok. A „Gazeta de Transilvania" magatartása ez ügyben. A harasi románság elégedetlensége. B. Wesselényi figyelmeztet a növekedő veszedelemre. Felismeri a román nemzetiségi mozgalmak kulturalis jellegét. Orvoslásukra programmot ád. E programm ismertetése. Wesselényit azonban nem értik meg. A zalathnai uradalombeli jobbágyok pöre. Varga Katalin szereplése. Elfogatása. E mozgalom jellemzése. E mozgalom az 1848/9-iki események előkészitője volt. Az 1846-iki urbéri törvény története és ismertetése.

1847 május havában történt, hogy Brassó és Szeben városok egy öttagú küldöttséget menesztettek Bécsbe azzal a kéréssel, hogy a Magyarországon épiteni kezdett vasutat vigyék be Erdélybe is, még pedig úgy, hogy érintse Brassót és Szebent is. A küldöttség a többi között felkereste b. Geringert is, a ki később Magyarországon meglehetősen ismeretessé tette magát hazánk újabb történetében. B. Geringernek az anyja szebeni szász polgárlány volt s ezért gondolták, hogy a nagy befolyású férfi nem fogja pártfogását megvonni Szebentől. Mikor a küldöttség elő-

adta kérését, nem szólt semmit, hanem csak felütötte az orrát, mint az agár s elkezdett a levegőben szaglászódni s azután a bámuló küldöttséghez e kérdést intézte: „Uraim! Nem éreznek önök a levegőben valami különös szagot?" — „Nem, báró úr!" felelének a semmit sem sejtő küldöttek.[1]

Nem csoda, ha a jámbor szebeni és brassói burgerek nem éreztek semmi különöst a levegőben, hiszen gróf *Teleki* József kormányzó és báró *Josika* Samu kanczellár sem éreztek semmit, pedig ez időben Erdélyben is tényleg szaglott valami nagyon erősen a levegőben. Ama „Bizonyos Punktumok" még mindig szilárdul állottak, mint az erdélyi szocziális rend megingathatatlan alapjai. A szabadelvű és modern gondolkozástól áthatott ellenzék Erdélyben sokkal több nehézséggel küzdött, mint Magyarországon s így lassabban is foglalhatott tért s tehetett szert befolyásra. Az 1841—43-iki országgyűlésen az öreg *Méhes* Sámuel professzor, midőn szóba hozta „a nemességnek az adófizetésben résztvevését," még rosszabbul járt, mint Nagy Pál az 1807-iki pozsonyi országgyűlésen, midőn azt találta mondani, hogy jó volna már egyszer valamit tenni az adózó nép érdekében is. Nagy Pált, mint bolondot kikaczagták, Méhes Sámuelt pedig *Cserey* Miklós kormányszéki tanácsos indítványára majdnem perbe fogták. Sőt 1841-től 1846-ig még rosszabbult is a helyzet, mert hiszen *Josika* Samu azért vállalkozott 1845-ben a kanczellárságra, hogy megfékezze, és ha lehet, meg is semmisítse a mindinkább lábrakapó ellenzéki és szabadelvű áramlatot. Ő rendezte és vezette az 1846—7-iki országgyűlésre a választásokat s így aztán nem csodálkozhatunk, ha a konzervatívek jelszava: „Erdélynek nem lehet szabadelvű úrbéri törvénye" az országgyűlés úrbéri törvényeiben betű szerint való megtestesülésre talált."

Hogy az úrbér dolgában az 1791-iki országgyűlésen mi történt, azt láttuk. Az úrbér ügyében kiküldött bizottság elkészítette a maga úrbéri tervezetét, melyet egy 1809-iki királyi leirat meghagyása értelmében az 1810/11-iki országgyűlés volt hivatva tárgyalni és elfogadni. A bizottság javaslata tényleg az

[1] *Baritiu*: Istoria Transilvaniei, I. köt. 646. és 647. l.

1810/11-iki országgyűlés elé is került, de ezen az országgyűlésen az úrbér tárgyában nem történt egyéb, mint annyi, hogy a junius 26-án tartott ülés kimondotta, hogy közelebbről az úrbéri javaslatot is tárgyalás alá veszi. Ez azonban nem történt meg. 1811 után tudvalevően egész 1834-ig országgyűlést Erdélyben nem tartottak s így az úrbér ügye sem kerülhetett ez idő alatt országgyűlési tárgyalás alá. A kormány azonban nem nyugodott bele a statusquoba, hanem kisérletet tett, a régóta sürgetett úrbért rendeleti úton behozni.

1819. május 17-ről kelt 1677. számú kir. rendelettel ő felsége külön e czélra adott utasításokkal ellátva, az úrbér behozatalához szükséges előmunkálatok elvégzésére gróf *Cziráky* Antal udvari kamarai alelnök elnöklete alatt egy bizottságot küldött ki, melynek tagjai *Geöcz* László kamarai, *Géczi* István helytartósági tanácsosok és gróf *Majláth* György pozsonyi alispán voltak. E bizottságnak feladata volt, a leendő úrbér alapjául Erdély minden egyes vármegyéjében szigorú vizsgálat alapján összeírni az egyes jobbágytelkeket, megállapitván azoknak nagyságát, és a tényleges jobbágybirtokokat elkülöníteni az allodiális birtokoktól. A Mária Tereziától kiadott „*Bizonyos Punktumok*"-nak, a mint láttuk, az volt a legnagyobb hibája, hogy a jobbágytelkek nagyságának megállapítását „a földesúr okosságára" bizta. Ennek következtében igen sok földesúr, hogy feles munkaerőt nyerjen allodialis földjei művelésére, a jobbágytelkeket igen elaprózta, úgy hogy azon jobbágytelkekből, a melyekből egy jobbágy türhetően megélhetett, két, három jobbágytelket is csináltak. A bizottság feladata e miatt az egyes kolonikalis és allodiális birtokok tényleges nagyságának megállapitása volt azért, hogy ennek alapján a jobbágytelkek helyi viszonyokhoz mért nagyságának megállapitására czélszerű kategoriákat lehessen felállítani.

A tervbe vett urbarium teljesen olyan lett volna, mint a Magyarországon ez idő szerint érvényben volt úrbér. Nagyon figyelemre méltó és érdekes, hogy a kormány e tisztán erdélyi ügy elintézésére olyan bizottságot küldött ki, melynek egyetlen tagja sem volt erdélyi. Már maga ez a körülmény is visszatetszést keltett az erdélyi rendek körében, mert az udvar részéről sértő

bizalmatlanságnak tekintették, még a kormánynyal tartó körök is. Az ellenzék pedig a fiatal Wesselényi Miklóssal élén a vármegye-gyűléseken határozottan tiltakozott a bizottság ellen, azon a czímen, hogy a kormánynak nincs joga az úrbért országgyűlésen kivül egyszerű rendelettel behozni. A bizottságot azonban e tiltakozással nem zavarták. Megkezdette munkálatát és folytatta fennakadás nélkül, míg 1820-ban be nem végezte. Úrbér azonban most sem lett, mert az 1820-iki magyar események hatása alatt ő felsége az eléje terjesztett munkálatot azzal a megjegyzéssel küldötte le a kormányszékhez, hogy ez a leendő úrbér alapjáúl szolgáljon akkor, a mikor az úrbér ügye törvényhozási úton fog szabályoztatni.

A bizottság munkálatai tehát egyelőre ad acta tétettek, mert a mint láttuk, bár a tárgysorozatba fel volt véve, az úrbér ügyében sem az 1834-iki, sem pedig az 1837—8-iki országgyűlésen nem történt semmi. Az 1841-iki országgyűlésen sem történt egyéb, mint bizottsági tanulmányozása az 1796-iki úrbéri tervezetnek és az 1820-ki Cziráky-féle munkálatnak összehasonlítása mindazon intézkedésekkel, melyeket e tekintetben a magyarországi törvényhozás életbe léptetett. Az országgyűlésen már igen tekintélyes párt volt, a melyik a kor szellemének megfelelő úrbért akart adni Erdély jobbágyságának is, de a kormánynyal tartó konzervativ többség, a mi az idők sajátságos jelensége volt, épen felülről kapott sugalmazás következtében mereven elzárkózott minden szabadelvű reformtól, s e miatt — mint Horváth Mihály [1]) mondja: „ama végzések, a melyek a jobbágyok önkény elleni biztosításáról és szolgálataikról, továbbá a közmunkákról, a földesurak fenyítő hatalmáról, visszaéléseik korlátozásáról stb. alkottattak, vajmi kevéssé feleltek meg a kor igényeinek.“

A XVIII. században és a jelen században is egészen Széchényi felléptéig azt látjuk, hogy a magyar rendek az urbér ügyében makacs konzervativismusokkal tünnek ki s hogy e téren minden reformot a bécsi kormány sürget vagy erőszakol ki a rendek akaratának ellenére. Ez a körülmény tette lehetővé,

[1]) Huszonöt év Magyarország történelméből. II. köt. 376. lap.

hogy a népszabadság iránt tulajdonképen soha semmi érzéket sem tanusító bécsi kormány úgy tünjék fel, mint a nép pártfogója szemben a nemességgel. Ennek a makacs konservativismusnak az oka az volt, hogy politikusaink a jobbágyság kérdését egészen Széchényi eszméinek diadalmaskodásáig, mint közjogi és nem mint közgazdasági kérdést fogták fel. Ha e felfogás divatja el nem homályosítja apáink szemeit, lehetetlen lett volna, hogy fel ne ismerjék, hogy hazánk közgazdasági nyomorúságának főforrása a jobbágy-rendszerre fektetett gazdálkodás. Berzeviczy volt egyedűl, ki „*De conditione et indole rusticorum*" czímű művében e kérdést tisztán a haszon és a földesúr érdeke szempontjából tárgyalta. Ő volt az, aki kimondotta, hogy a magyarországi paraszt közjogi állása ellenkezik a gazdasági élet törvényeivel. Berzeviczy azonban közömbös volt a nemzetiség eszméje iránt; azon eszme iránt, mely 1790 után újra szülte a nemzetet s e miatt nem volt hatása a nemzetre. És a nemzet nem hallgatott azon „patriótára, a ki nem érezett semmit a nyelvért és a nemzetért, a ki csak azt nézte, mely jászol van tele." Ez a nemzet, mint Kazinczy mondá: „nem akart austriacussá lenni magyarból azért, hogy commerciuma legyen." — Minő másképen lett volna, ha Berzeviczy a nemzeti ébredés e korában úgy össze tudta volna kötni social-politikai reformjainak eszméit a nemzetiség eszméjével, mint később Széchényi!

Az 1832—6-ki pozsonyi országgyűlés az urbér ügyében a következő reformokat akarta megvalósítani:

1. a jobbágyok némely terhének, mint a kisebb tizednek eltörlését és a robot oly szabályozását, hogy azt a jobbágy saját dolgainak elhagyása nélkül végezhesse; 2. a jobbágy magát örökösen megválthassa és telkét eképen szabad vagyon gyanánt birhassa; 3. a jobbágy és ura között ne az uriszék itéljen, hanem a vármegyei törvényszék; 4. a jobbágyot törvényes itélet nélkül elfogatni és akár személyében, akár vagyonában büntetni ne lehessen és viszont, hogy bárki ellen saját nevében keresetet indíthasson.

A kormány azonban csak az anyagi engedményeket volt hajlandó megadni s nem egyszersmind a jogiakat is. Nem akart tudni semmit az örökváltságról, sem arról, hogy a jobbágy sza-

badon pörlekedhessék a vármegyei törvényszéknél. A kormány tagadó válasza az 1833. november 10-ki ülésen került tárgyalás alá. Bezerédy, Beöthy, Balog s a szabadelvüek jelesei egymás-után keltek fel s tartották a szebbnél-szebb beszédeket, de e beszédek közül kettő emelkedett magasan társai fölé, a Kölcseyé, és a Deáké. Kölcsey ez alkalommal mondott beszédében vissza-pillantást vetett a lefolyt háromszáz év történetére, hogy beláthassa azt a pályát, melyet a kormány a jobbágy-kérdésben állandóan követett és fog követni. A kormány minden törekvése Kölcsey szerint a lefolyt háromszáz év alatt arra irányult, hogy magának a néppártfogó czímet megszerezze s ennek folytán a nép annyira elidegenedett a nemességtől s annyira bizott a kormányban, hogy bár e kormány több rendeletével egyenesen a népet terhelte s a nemesség e rendeletek ellen a nép érdekében lépett fel, a jobbágysággal még sem lehetett elhitetni, hogy őt a kormány nyomja, a nemesség pedig oltalmazza. Azt lehetett az előzményekből következtetni, hogy a kormány most a nemességet a jobbágyok sorsának könnyítésére irányzott reform-munkáiban segíteni fogja! És mi történt? a kormány a nemesség törvényjavaslatát visszautasította a nélkül, hogy csak valamivel is igyekezett volna okát adni ennek a visszautasításnak. Sőt most még nehezíteni is igyekezik a kormány a jobbágyok helyzetét, a helyett, hogy könnyítene rajta.

Hogy miért jár így el a kormány, az ellenzék, hite szerint, annak is megtalálta a magyarázatát s ezt a magyarázatot Wesselényi Szatmármegye közgyűlésén azon beszédében, mely miatt felségsértési pörbe fogatott, a következőképen fejezte ki: „*A kormány nem akarja ezt, tek. Karok és Rendek, mely csalárd álorczát tévén ocsmány képére, kihúzta 9 millió zsirját s most csak azon várakozik, hogy ezen 9 millió ezáltal felingereltetvén, annak körmei közül ő szabadítson ki; ekkor jaj nekünk! tek. Karok és Rendek, mert szabad emberekből rabszolgákká alacsonyodunk.*" Ha nem is igaz ilyen nyersen és mereven az, a mit az ellenzék ez időben hirdetett s a minek Wesselényi ily kíméletlen kifejezést adott, de annyi tény, hogy Béesben nem szivesen látták, hogy a szabadelvű ellenzék a jobbágyság kérdésében méltányosabb és igazán szabadabb elvű álláspontra helyezkedett, mint

valaha a bécsi kormány bármelyik tagja is. Az is tény, hogy a jobbágyok kellő időben való felszabadítása közelebb hozta volna a politikai magyar nemzethez, a nemességhez nemcsak a magyar népet, hanem a nem magyar nemzetiségű parasztságot is, ami megint azért nem tetszett az udvari felfogásnak, mert első rangú tényezője lett volna az önálló magyar nemzeti állam konszolidácziójának, a mit az időben sehogy sem véltek az udvari körökben a birodalmi egység eszméjével megegyeztethetőnek; eltekintve attól, hogy a magyarországi nemzetiségi mozgalmakat félhivatalosan épen e konszolidáczió megakadályozására szították és pártolták.

Mihelyt a magyar politikában az önálló magyar nemzeti állam gondolata irányadóvá lett, azonnal paranesoló szükségességgé is válott a jobbágyság bevétele a magyar alkotmány sánczaiba, azaz a polgári jogok kiterjesztése az állam összes polgáraira. Wesselényi, Széchenyi s a korszak többi szabadelvű politikusai kivétel nélkül meg voltak győződve, hogy a nemzet ereje csak úgy fog minden viharral daczoló hatalommá nőhetni, ha a nép zöme szabaddá lesz. És ha szabaddá lesz a nagy tömeg, egyúttal a szabadság s az ennek nyomában fakadó kultura áldásainak hatása alatt magyarrá is lesz. Az ő gondolatukban a tömeg szabaddá létele és megmagyarosodása egymást kiegészítő fogalmak gyanánt tünnek fel. Mint Wesselényi magát a „*Balitéletek*"-ben kifejezte, a reform-politika egyetlen igazi czélja az, hogy „a csak lakók nemzetté váljanak". A polgári jog elnyerésének feltétele a nemzethez való őszinte csatlakozás. Az elérendő czélra nézve nincs különbség Széchenyi, Wesselényi és Kossuth között, csupán a czélhoz vezető utakra és eszközökre nézve.

Magyarországon ez magától fog menni, ha sikerül a jogegyenlőséget s a nemzeti állam feltételeit kivívni. Erdélyben azonban a jogegyenlőség kivívása s a lehető alkotmányos biztosítékok nem elégségesek, mert itt a magyarság kisebbségben van az idegen nemzetiségű tömeggel szemben. Erdélyt csak úgy lehet megmenteni, ha az erősebb Magyarországgal egyesül. Erdély uniója Magyarországgal tehát kiválóan nemzeti jelentőségű kérdés is. Ez a meggyőződés teszi Wesselényit az unió félelmet és gáncsot nem ismerő lovagjává. Az unió e miatt poli-

tikájának sarkkövét alkotta. Ugy volt meggyőződve, hogy ha az unió létrejön, Erdély megszabadul az elnyomástól, Magyarország pedig erősebb lesz a bécsi kormánynyal szemben. Az állami egység e kivívása után erősödni fog a nemzeti egység is. Előtte pedig ez volt a végczél, mert neki is, mint Széchényinek a nemzetiség erősödése volt a politikában a végső czél.

Még 1830-ban rábirta Szatmármegyét, hogy az unió tárgyában köriratot intézzen az országhoz. Azóta folytonosan ez ügy érdekében működött Kölcseyvel együtt. De meg lévén győződve, hogy az unió a bécsi kormány ellenállása miatt csak hosszas küzdelmek s talán évtizedek után fog bekövetkezni, el volt határozva mindent megkisérteni, mi csak kivívását megkönnyíti. Ilyes eszköznek tekintette a *részek* visszakapcsolását is, abban a reményben, hogy ez okvetetlenül maga után fogja vonni az uniót. „Wesselényi idézte fel a részek ügyét is — mondja Kemény Zsigmond Wesselényiről irott tanulmányában — mely különben az erdélyi unió kérdésétől soha külön nem választatott volna. A szónoklatok, melyek e tárgyban hatást gerjesztettek, az általa gyűjtött félig igaz, félig csalfa és gyakran rosszúl magyarázott adatokkal voltak felczifrázva, sőt Kölcseynek az „Athenaeum"-ban közlött híres czikke is a feldolgozáson kivül Wesselényi szellemi tulajdonának mondható." Az igaz, hogy Wesselényi hozta napirendre az 1832—6. országgyűlésen a részek kérdését és hogy a visszacsatolás eszméje testet nyert még ez országgyűlésen, azt az ő kitartó izgatásainak és Kölcsey remek feliratának és szónoklatának tulajdoníthatni; de nem szabad felednünk, hogy Wesselényi eszméjével sem magára, sem pedig Erdély ellenzéki vezér-politikusainak felfogásával ellentétben nem állott. A részek ügyében kifejtett politikáját a lángeszű és sok oldalú műveltségű Szász Károly nemcsak helyeselte, hanem a jogtörténeti adatokat egyenesen ő is adta Wesselényi közvetítésével Kölcseynek. Kemény Dénes, kinek nemcsak szónoki képessége, hanem közjogi és politikai ismeretei is nagyobbak voltak, mint Wesselényié, ép úgy helyeselte eljárását, mint a higgadt, tapintatos és eszélyes Bethlen János.

A részek visszakapcsolását már az 1791-iki országgyűlés elrendelte, de a kormány sohasem hajtotta végre; mindig az

erdélyi rendek beleegyezésétől tette függővé. Az 1825-iki országgyűlés az előleges sérelmek közé vette fel, de igyekvései sikertelenek maradtak, épen mint az 1830-iki országgyűlésé is. Kölcsey feliratában, melyet 1833. január 8-án olvasott fel, meggyőző dialektikával mutatta ki, hogy a visszakapcsolást Erdély kihallgatásától nem lehet függővé tenni, hanem a már alkotott törvények alapján haladéktalanul végre kell hajtani. Az unió helyreállítása végett össze kell hívni az erdélyi országgyűlést is, hogy igy ez ügyben a két országgyűlés tárgyalásait megkezdhesse. Wesselényi azonkivül leveleket írt az erdélyi vármegyékhez, hogy tegyék az ügyet megyei tanácskozások tárgyává. E levelek eredménye az lőn, hogy gróf Teleki Domokos megjelent Pozsonyban, mint a négy részbeli megyének küldötte egy, a magyar országgyűléshez czímzett levéllel. Wesselényi azt akarta, hogy a levelet a nádor vegye át s az országgyűlés rögtön tegye tanácskozás tárgyává. A nádor átvette Telekitől a levelet, de tanácskozás tárgyává tenni nem engedte, azt állítván, hogy az 1791-iki eset erre praecedens nem lehet, mert ez csakis az akkori zavaros időben történhetett meg; de megigérte, hogy a királynak átadja. Az erdélyi országgyűlés, híven eddigi szerepéhez, tiltakozott a partium visszacsatolása ellen és az erdélyi kormányszék megakadályozta az egyoldaluan hozott törvény végrehajtását.

A részek visszakapcsolásának kérdése révén került Erdély és Magyarország uniója a két országgyűlésen szóba. Magyarország rendei az 1843—4-iki országgyűlésen ötödikszer irtak fel a királyhoz, hogy az egyesülés eszközlésére egy országos bizottság küldessék ki. Az unió Erdélyben 1791 után pozitivebb alakjában az 1834—5-iki országgyűlésen került napirendre, a nélkül azonban, hogy törvényhozási akczió tárgyává lett volna. A szászok azonban már akkor ellene foglaltak állást, a miért aztán I. Ferencz meg is dicsérte őket. „A szászok derék emberek — mondá az országgyűlési küldöttség egyik nála tisztelgő szász tagjának, a brassói *Trausch* Józsefnek — meg vagyok velök elégedve. Követeik az országgyűlésen szilárdul tartották magokat. Higyje el nekem, hogy ha egy kisebb test egy nagyobbal egyesül, akkor a kisebbik elvész. Erdélynek Magyarországgal való

egyesülésébe nem fogok soha beleegyezni."[1]) Ez országgyűlés után az unió kérdése a napi sajtó egyik kedves thémája lett. Lassanként a szászok között két párt alakult. Az egyik párt, élén a brassaiakkal, hajlandó volt az unióra, de oly feltétel alatt, hogy abban a szászoknak külön állása és kiváltságai a magok egészében biztosíttassanak. A másik párt, a szebeniek Benigni és Schmidt jogakadémiai tanárok vezérlete alatt a leghatározottabban ellenezte az uniót. Ennek következtében a szász árnyalatok között heves hirlapi háború tört ki. Az unió barátjai úgy gondolkoztak, hogy az 1000 éves együttlét Erdély és Magyarország között annyi tényleges kapcsolatot fejlesztett ki, hogy a politikai különállás ellenére hanyatlása vagy emelkedése a két országnak teljesen egymástól függő. Miután Magyarország emelkedőben van, Erdély a hanyatlás és sülyedés örvényéből csak úgy menthető ki, ha politikailag is szorosabban csatlakozik Magyarországhoz. Az uniót ellenzők úgy okoskodtak, hogy az egységes és német Ausztriának nemcsak Erdély lehető legnagyobb fokú autonomiája áll érdekében, hanem a német érdekek szempontjából a szászság különösebb pártfogolása is, míg az önálló magyar nemzeti államot alkotó Magyarország nemcsak Erdély eddigi politikai különállását fogja áldozatul követelni, hanem a magyar elemet is uralkodóvá teszi az állami élet minden ágában, s ha az ily módon fellendült Magyarország meg is ajándékozza Erdélyt politikai szabadságokkal, gyümölcsöt hozó társadalmi és közgazdasági reformokkal, de a szász nemzetnek önálló intézményes nemzeti szabadságai s minden bizonynyal nyelve és nemzetisége is áldozatul fognak esni. A brassaiak hirlapi organuma a „Siebenbürger Wochenblatt," a szebenieké pedig a „Siebenbürger Bote" volt. A magyar királyi szászoknak nevezett brassaiak azonban csakhamar elveszítették a csatát a „Siebenbürger Bote" körül csoportosuló császári szászok ellenében. „A legkiválóbb politikai tisztviselők — írja Schiller[2]) — e küzdelemben kiléptek a csatasíkra, magától érthetően a császáriak mellett, és pedig részint a hazai sajtóban, részint a bécsi

[1]) Hundert Jahre sächsischer Kämpfe 70 lap.
[2]) Hundert Jahre sächsischer Kämpfe 107 lap.

lapokban, a melyeket akkor innen a legélénkebben támogattak. Ezek közül különösen kitűnnek *Bedeus* József, ki néha tollat is ragadott, báró *Rosenfeld* Lajos Károly, udvari kamarai tanácsos, egyike az egységes állam eszméje legbuzgóbb és legjelentékenyebb képviselőinek, a mennyiben azt meg lehetett egyeztetni Erdély autonomiájával. Számos, állása miatt kivétel nélkül névtelenül megjelent czikkében Magyarországot, Erdélyt és Ausztriát érdeklő közjogi kérdéseket tárgyalt, azonkivül a röpiratoknak egész sora került ki tollából, a melyek közül csak az „Ungarns und Siebenbürgens Stellung zur Gesammtmonarchie" czímüt akarjuk kiemelni, a mely a legjelentékenyebb mindazon röpiratok közül, melyeknek akkor e tárgyról egész áradata jelent meg. Rosenfeld korának tipikus jelensége, képviselője azon felvilágosult és czéltudatos iránynak, a mely nagyon jól értette azt a művészetet, hogy miként lehet urának, népének és a törvényeknek egyszerre hű szolgája lenni. A legelőkelőbb és legfinomabb hírlapiróit népünknek azonban a szebeni jogakadémia tanári kara szolgáltatta. Az összes tanárok a jogos alkotmányos álláspontot foglalták el" (azaz unió-ellenesek voltak. Szerző.)

Az unió kérdését a szász és magyar lapok egyenlő buzgalommal tárgyalták. Az unió védői gyakran hozták fel bizonyitó okul az unió szükségessége mellett azt a veszedelmet is, a mi Erdélyben a magyarságot és a szászságot a nemcsak egyre szaporodó, de jogokat és politikai elismertetést is sürgető román többség részéről fenyegeti. Nagyon természetes, hogy az eszmélni kezdő románság figyelmét sem kerülte el az unió sokat vitatott ügye s ennek következtében ők is csakhamar állást foglaltak. A Supplex libellus valachorum óta a románság politikai programmjának első pontja az volt, hogy a románság legyen Erdély negyedik nemzetévé. E követelést azonban csak a politikailag autonom Erdélyben lehetett érvényesiteni és nem egyúttal a két testvérország egyesülése folytán keletkezett önálló magyar nemzeti államban is, azért tehát az uniónak a priori is ellenkeznie kellett a román nemzetiségi törekvésekkel.

Volt még egy másik szempont is. Az erdélyi román értelmiség jól tudta, hogy az oláh fejedelemségekben az orosz és török gyámkodás, meg a görög kormányzás alatt a románság

nemzeti szellemben való kifejlése és önálló nemzetté levése nagyon kétséges és koczkáztatott valami. Szükségesnek látszott szemeikben a Habsburgok szelidebb uralkodása alatt egy román autonom tartományt szervezni. Vajjon lehetett volna-e erre alkalmasabb terület Erdélynél, ha sikerülni fog benne a román többséget negyedik alkotmányos nemzetül elismertetni? — Viszont, sokan úgy gondolkoztak, hogy nincs oka a románságnak az uniót ellenezni, mert hiszen Erdély politikai különállásának a románságra nézve megvan az a káros oldala, hogy elválasztja a körülbelül számosabb s talán vagyonosabb magyarországi románságtól. A brassai „Gazeta de Transilvania" és melléklapja, a „Foia pentru minte si inima" épen e szempontból indulva ki, még az 1848-iki események előestéjén is az itt kiemelt szempontból az unió érdekében több czikket írt. A románság az uniónak csak akkor lett ellensége, mikor politikai vezetése teljesen a szebeni unió-ellenes szászok befolyása alatt álló Barnutiu kezébe került.

Így erjed, forr és pezseg az 1841-től 1848-ig terjedő időszakban minden olyan törekvés, vágyakozás és eszme, a mi az 1848/49-iki forradalom eseményeiben mozgatója és tényezője lett az újkor egyik legvéresebb és legszörnyűbb polgárháborújának. Erdély konzervativ főemberei azonban, mint az 1846-diki országgyűlés eseményei tanusítják, még a 12-ik órában sem éreztek semmit a levegőben. Meg voltak győződve, hogy a három nemzet és a négy vallás elvére fektetett politikai rendszer alapján kiváltságaik rendületlenül fenn fognak maradni egész a világ végezeteig. Hogy van egy nagy tömeg, a misera plebs contribuens, melynek lelkében sajátságos érzések váltakoznak, mely a dolgok rendjével elégedetlen s hogy ez a tömeg épen a románság, arra még csak nem is gondoltak. Hogyan is gondoltak volna, mikor ennek a tömegnek nincs semmi szava a politikában, misera plebs contribuens, mely csak usque ad bene placitum regum türetik. A jogi fikcziók, a magyar politikusok e kedves önámítási eszközei, elfödték Erdély urainak szemei előtt a fenyegető valóság szomorú tényeit.

Csak egy ember látott világosan és sejtette meg aggodó hazafias lelkével a nagy veszedelmet: *Wesselényi* Miklós. A

erdélyi magyar politikusok ez időben mindarról, a mit fennebb elbeszéltünk, nem tudtak, vagy nem akartak tudni semmit. Kényelmesebb volt a megnyugtató hitnek elfogadása, mely szerint román értelmiség nincs, a népet pedig műveletlenségénél fogva figyelembe sem kell venni.[1]) Wesselényi volt az egyetlen, ki észrevette a román nemzetiségi mozgalom kulturális természetét s kimondotta, hogy annak orvoslása egyedül csakis kulturai úton és eszközökkel lehetséges. Miután „*Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*" czímű művének 89. és következő lapjain konstatálta, hogy mennyi ok munkált közre s mennyi hiba követtetett el arra, hogy oláh népességünk tőlünk elhidegüljön s távoltartassék, így folytatja: „Ellenben sem nemzetileg velünk való egyesítésökre, vagyis magyarosításukra, sem hozzánk való édesítésökre s polgári érdekeinkhez való csatlásukra semmi sem tétetett. Népiskolák s népnevelés által lehetett s kellett volna leginkább az oláh népességet magyarosítani. Törvényhatóságok semmit s egyesek is oly keveset tettek ez ügyben; valamit, mi mint csepp a víztömegben, nem is számítható. Másfelől csak a néhány év előtt elhunyt egyesült oláh püspök, *Bobb* János, egy millió forintra rugó alapítványokat tett tiszta oláh szellemben — s a magyar nyelvet egészen elmellőző s kizáró nevelő- s tanítóintézetekre. Az erdélyi — és a mennyire tudom — a magyarországi szélbeli oláh ezrednél pedig minden iskolában a német nyelv hozatott be. Ha ez tétetett volna a magyar nyelvre nézve s a helyett, hogy most azok nagyjára már tudnak németül, magyarúl tudnának, mi nagy közeledés lenne ez nemzetiségünkhöz! Így pedig németekké nem lettek és soha nem is lesznek, de lett a szellemnek, miben neveltettek, azon következése, hogy azon gyülölséghez, mit oláh létüknél fogva irántunk táplálnak, a németek magyarok elleni gyülölsége is hozzáadatott."

Érintkezve és eszmét cserélve gleichenbergi fürdőzése alatt több ott megforduló moldvai és oláhországi bojárral, megismerte azokat a vágyakat és titkos törekvéseket is, melyeket az erdélyi

[1]) *Zsilinszky Mihály*: Báró Wesselényi Miklós és a nemzetiségi kérdés. Budapesti Szemle. 1895. márcz. (219) 339. l.

íróktól és tanároktól életre keltett romanismus az oláh fejedelemségek fiatalabb előkelőinek lelkébe ültetett. észrevette azt is, hogy ennek az egyre terjedő érzelemnek politikai konzekvencziája az irredentismusnál és a dako-romanismusnál egyéb nem lehet s ezért mondja idézett művében, mintegy figyelmeztetően: „Fognak-e nemzetileg egyesülve polgári életet élni és mikor? — Európa kétes viszonyaitól s oly sok eseményektől függvén, a jövendők homálya borítja. De ezen képtelennek épen nem nevezhető kilátás honszeretet s nemzeti buzgalom által biztos reménynyé és hévvágygyá lett. Nagyok és messzevágók azok a tervek, melyeket szemök előtt forgatnak s munkásan érlelnek Oláhország s Moldova fiai, kiknek egy része közt sokkal több műveltség létezik s kiket az újabb kor szelleme sokkal inkább meghatott, mint azt sokan gondolják."

Wesselényi azonban nemcsak a betegséget és veszedelmet konstatálta, hanem igyekezett rámutatni azokra az eszközökre is, melyekkel a betegséget gyógyítani s a veszedelmet minden valószinüség szerint el lehet hárítani. Az első és legfontosabb orvosszer a jogegyenlőség, mert „ha országunk különböző lakosait az egyenlő jogok, kötelességek és érdekek egymáshoz kapcsolják, külön nyelvek mellett is alkothatnak tömött testet." Sőt e szoros kapcsolatban ez a nyelvbeli különbség is elenyészhetik, sőt el is fog enyészni, mert a mi polgárilag jól össze van forrva, az nemzetileg is össze szokott forrani. Viszont a csak faj- és nyelvbeli ugyanazonosság a polgári jogok, kötelességek és érdekek közössége nélkül a szétváltságot, idegenkedést, sőt az egymás ellen való törekvést sem képes elenyésztetni."

A magyar nyelvet nem szabad erőszakolni, hanem az idegen ajkú gyermekek között édesgetéssel, szelid módon és nem anyanyelvök eltiltásával kell tanítani és terjeszteni. A legalkalmasabb hely és eszköz erre a kisdedóvó intézet, mert az egész helység népessége a kisdedóvó intézet létrejöttétől számitott husz év mulva meg lesz magyarosítva; azaz fog tudni magyarúl. Sem szükség, sem czél, hogy az idegen ajkuak anyanyelvüket elfeledjék.

Idézett munkájában valóságos nemzetiségi törvényjavaslatot is készített, melyben törvényhozásilag kivánta kimondatni,

hogy a magyar nyelv valamint a törvénynek s országos és törvényhatósági tanácskozásoknak, úgy a közigazgatásnak is hivatalos nyelve; továbbá, hogy a közoktatás nyelve is a magyar s hogy ezt a kisdedóvótól elkezdve az egyetemig minden fokon egész kiterjedésében tanítsák, a miből az is következik, hogy a lelkészeknek és tanítóknak is kell tudni magyarul. E követelményekkel szemben azonban az idegen ajkuak javára törvényben kéri kimondatni, hogy

1) az idegen ajkuakat anyai nyelvöktől megfosztani s annak magánéletben s társas viszonyokban való használatától eltiltani korántsem szándéka; sőt annak szabados használata iránt azokat biztosítja. Valamint

2) a hozzá kapcsolt Horvát- és Tótországokban, azoknak törvényesen létező saját nemzetiségét a magyar alkotmány oltalma s biztosítása alá helyezvén: ez országokra nézve az ott divatozó nyelv magán és társas életben való használatán kivül, keblökben való közdolgok s közigazgatás következtében s minden hivatalos indokra nézve az eddig ott divatozott s divatozó szokást föntartandónak határozza.

3) A különböző ajkuak közötti viszálykodást károsoknak s veszélyeseknek ismervén el, az arra való okadást bűnösnek nyilvánítja. Mire nézve

4) az idegen ajkúakat — legyenek azok németek, tótok, oláhok vagy más nyelvet beszélők — anyanyelvök magán s társas körökben való használatában akadályozni s azokat erőszakkal a magyar nyelv használatára szorítani se törvényhatóságoknak, se egyeseknek nem szabad. Nem különben

5) az idegen ajkúakat nyelvökért s fajukért gúnyolni és sérteni, azok ellen ingerelni — akár szóval, akár irásban vagy tettel történjék is — tilalmas. Másfelől

6) a magyar nyelv lévén a törvényhozásnak, közigazgatásnak s törvénynek eredeti nyelve s ezekben központosulás s egység a közboldogság föltéte: azért a magyar nyelv törvényrendelte használata s terjedése ellen bárminő igenleges vagy semleges merény, valamint az és az ezt beszélők elleni gúny s ingerlés tiltatik."

Wesselényi nemzetiség-politikai eszméit kortársai nem

értették meg s ha jól emlékszem, mikor könyve megjelent. Széchenyi azt mondotta: „Azt a népszerűséget, melyet Wesselényi eddigi politikai működésével szerzett, e könyvével meg fogja semmisíteni." Ha nem is telt be teljesen Széchenyi jóslata, annyi tény, hogy pusztába kiáltó szózat maradt csupán. Wesselényit nem értette meg a politikai vezetést kezében tartó ifjabb nemzedék. Egyéniségét tisztelték, de a nemzetiségi aspiráczió-kat, melyeknek veszedelmességére rámutatott, olyan agyrémnek tartották, melyeket, ha magoktól meg nem fognak szünni, más eszközökkel kell elfojtani s nem azokkal, melyeket Wesselényi javasolt. A mint az idő előre haladt s közeledett a katasztrófa, akként tágult az űr Wesselényi s az ügyek élén álló vezérférfiak között. Lehetetlen volt egymást megérteniök. Csak a katasztrófa árja hozta megint össze, hogy aztán az újabb csalódás és a még súlyosabb természetű félreértés végleg szétválaszsza egymástól.

Wesselényi aggodalmai, eszméi és javaslatai iránt különösen az erdélyiek tanusítottak kevés figyelmet és érdeklődést, hol nem kevesen gondolkoztak úgy, mint gróf Eszterházy Dénes, kinek azon nyilatkozatát, hogy Erdélyben csak a magyar tekinthető embernek, az oláhval pedig csak úgy lehet és kell, mint barommal bánni, Széchenyi István, mint Naplójából tudjuk, oly nagy megbotránkozással jegyezte fel. Az erdélyi urak nem akartak tudomást venni arról, hogy a románság már régóta nagyon megunva viseli a jobbágyság jármát, különösen a havasok között, hol a pásztorélet nagyobb szabadságra növeli az embert, hol az ősrengeteg oly jó buvó helye annak, ki összeütközésbe talált jönni a polgári hatóságokkal. Amott fenn az Érczhegység havasai között, hol Hóra és Kloska bölcseje ringott, kezdettek felélедni Hóra lázadásainak emlékei s valami olyan lázadás-féle készülődött lassan, mint a minő 50 év előtt lezajlott.

Bucsum község és a hozzátartozó Cserb, Izbita, Bucsum-Szász, Pojána, Muntár kisközségek, továbbá Abrudfalva és Kerpenyes nagyközségek román nemzetiségű lakosai azt állították, hogy ők a régi erdélyi fejedelmektől nyert szabadságlevelök értelmében nem tartoznak robotot teljesiteni a zalathnai fiskusnak. A fiskus más véleményben volt s e községek lakosaitól a robot teljesítését követelte. A községek, támaszkodva állí-

tólagos kiváltság-levelekre. Enyeden ügyvédet fogadtak és pörrel igyekeztek meggátolni, hogy a fiskus kivánságai teljesedésbe menjenek. A pört elvesztették s a nyertes uradalmi igazgatóság, számitva az ellenállásra, katonai karhatalmat kért, hogy jogaiba visszahelyeztessék. A katonai karhatalomtól támogatott polgári hatóság 1837. julius 6-án szállott ki Bucsum községébe. A román parasztok tényleg ellene is szegűltek, de a lovasság az ellenszegülést könnyű szerrel szétverte s a bujtogatókat összefogdosta. A főkolomposra, *Kozma* Manassiere száz botot vertek; a többire pedig kire 25-öt, kire 50-et vagy 75-öt. Igy aztán egy pár nap alatt helyreállították a rendet és a román parasztok a kényszerűség előtt meghajolva, mintegy három évig teljesitették is a kívánt robotot, de ekkor egyszerre úgy találták, hogy az terhes és igazságtalan is. Ujra pörölni akartak. Három bizalmi férfiút választottak mindenik községből, hogy azok fogadjanak Enyeden ügyvédet és a pört folytassák. A zalathnai fiskus azonban földesuri joga alapján elfogatta ezeket a bizalmi férfiakat, akik aztán, mint a nép felbujtói, másfél évet töltöttek a zalathnai uradalom és Alsó-Fehérmegye börtöneiben.

A bucsumiakat azonban társaik szomoru példája nem rettentette el. Más bizalmi férfiakat választottak, csakhogy most már titokban. E bizalmi férfiak bementek Enyedre, hogy ügyvédet keressenek. A véletlen ott összehozta egy *Varga* Katalin nevű nővel. Elmondották neki ügyöket és ő nemcsak igazságosnak találta, hanem segítségét is felajánlotta, amely a román parasztok előtt annál értékesebbnek látszott, mert, a mint ő mondotta nekik, testvére Bécsben udvari agens és nagy befolyású ember. A parasztok nagyon megörültek, hogy ilyen hatalmas pártfogóra találtak. Elvitték magukkal Bucsum-Pojánára; ott számára lakást rendeztek be s ellátták minden szükségessel. A „Doamna noastra" (A mi urasszonyunk) — csak így hívta őt a környék minden parasztja — volt ezután a pörösködő jobbágyok ügyében a közvetítő. A zalathnai uradalom többször kérte a vármegyei hatóságot, hogy fogassa el ezt a bujtogató kalandornőt. De ez nem ment olyan könnyen, mert ez az asszony mintegy megboszorkányozta az egész móczságot. A megyei hatóság utasította is egy párszor a községek biráit, hogy fogassák el.

A birák azonban semmit sem tehettek, mert a nép kereken kijelentette, hogy „csak az fogja el a Doamnat, kinek tíz feje lesz." Igy élt körülbelül 1843—1847-ig Varga Katalin Bucsum-Pojánában. A parasztok annyira szerették, hogy bár ki volt ellene adva az elfogatási parancs, de csupán a parasztságtól való félelemből nem merte a közigazgatás még akkor sem elfogni, mikor lement Abrudbányára.

„E nép között — írja Friedenfels [1]) — a 40-es évek második felében újra nagy izgatottság támadt, mely lassankint egészen a kamarai uradalom szigorú uralma ellen való tettleges ellenállásig növekedett. Egy *lázító* telepedett le közéjök s a mi igazán csodálatos dolog, nem férfi, hanem nő, — sőt mi több, nem is román, hanem magyar, ki még erdélyi születésű sem volt, hanem magyarországi: *Varga Katalin*. Előélete mind e napig sincs felderítve, sőt a tekintetben sem támaszkodhatunk semmire, a miből magunknak itéletet alkothatnánk, hogy mik voltak vezérlő szándékai? Különösen Abrudfalva, Bucsum és Kerpenyes tüntek ki az ellenállásban és a fenyegető erőszakoskodásban annyira, hogy egyetlen kamarai vagy vármegyei tisztviselő sem mert arra vállalkozni, hogy közéjök menjen és így minden felszólítás, hogy Varga Katalint adják ki s magokat vessék alá a törvényeknek, eredménytelenűl maradt. Katonaságot azért nem küldöttek ki az izgató nő elfogására, mert a főbb tisztek ellene voltak, mivel ismerték a vállalkozás nehézségeit s a várható eredmény lehetetlenségét, el akarván ekként kerűlni a haszontalan vérontást és lehetőleg megóvni a császári fegyvereket az eshetőleges kudarcztól és szégyentől. Ebben a zavarban szükségesnek találták az új gör. kel. püspöki vikariushoz, a kovili archimandritához, *Sagsuná*-hoz fordulni, ki csak most jött Erdélybe, felszólítván, hogy papi tekintélyénél s a román népre való nagy befolyásánál fogva birja rá a népet az engedelmességre. Neki csakugyan sikerült is visszatartani a felizgatott csapatokat a bosszuló kihágásoktól, illetően várakozásra birni mindaddig, míg porük el nem fog dőlni. Varga Katalin ekkor újra megjelent a hegyek között s a kedélyek izgatottsága megint

[1]) Joseph Bedeus von Scharberg, 414. l.

nőni kezdett. Ekkor a buzgó vikárius bízva a népre való nagy befolyásában, merész tervet szőtt, melyet ügyességgel készitett elő s bátorsággal vitt keresztűl."

Sterca Siulutiu „O lacrima ferbinte" czímű könyvében ide vonatkozóan ezeket írja: „Épen ebben az időben ijesztő híre terjedt el az egész országban, hogy a havasok között Hóra lázadásának második kiadása készül és pedig ezuttal egy Varga Katalin nevű nő közreműködésével, kiről a magyarok azt tartották, hogy magyar s viszont a havasi románok, kik közönségesen csak „doamna noastra"-nak nevezték, saját szavai után románnak.

. . . . Valóban, ha a feldühödött nép ekkor megfogja Sagunát, nagy botrány történik. Valószinűen úgy jár, mint Drágos 1849-ben Abrudbányán. A nép, mely 1848-ban szabad lett, megőrizte asszonyainak édes emlékezetét, valamint elfogójának is, — de az ellenkezőt."

„Nehéz feladat volt ez nekem; sok gondot és aggodalmat is okozott" — szokta mondogatni Saguna, ha valaki előhozta a Varga Katalin esetét s azután igy folytatta: „Sokat írtak és beszéltek erről idáig s meglehet, még többet fognak írni és beszélni a jövőben, de lelkiismeretem nyugodt, hogy én ezt meg tudtam oldani mindenki megelégedésére. Meg vagyok lelkemből győződve, hogy én mint pap, román és hazafi nem tehettem másként, mert véleményem szerint, ha nem nyúlok ehhez az eszközhöz ebben a nagy fontosságú ügyben, bizonyára katasztrófa fog bekövetkezni, sőt meglehet, a legszörnyűbb és a legszerencsétlenebb lázadás havasi népünk — s az sem lehetetlen — az egész román nemzet részéről. Hálásak lehetünk, hogy az Isten ettől megőrizett."

De hát miért örvend Saguna s vele együtt a legtöbb román iró, hogy Varga Katalin oly módon fogatott el, hogy elfogatásának szomorú és véres következményei nem lettek? Nehogy valaki azzal vádoljon, hogy a tényekbe oly czélzatokat akarok belemagyarázni, melyek a valóságban e tényektől messze estek s a melyek csupán álláspontomnak konzekvencziái, Popea Nicolaet beszéltetem, hiszen tőle csak nem lehet megtagadni, hogy eléggé illetékes tolmácsolója a román álláspontnak és felfogásnak.

„Ha Saguna nem folyamodik ez eszközhöz, okvetetlenül következik egy második katonai vagy karhatalmi kiszállás a havasok közé, melynek szomorú következményeit elgondolhatja mindenki, különösen pedig az, aki hallott vagy olvasott az első kegyetlen katonai brachiumról .... Aztán még van egy figyelemre méltó körülmény, melyet tekinteten kívül nem hagyhatunk. Mert ime, a Varga Katalin-féle eset után mindjárt következett az 1848-iki szörnyű polgárháború. Kérdem: mit csináltak volna a havasi románok, különösen a móczok és általában a románok, ha a mondott időben az előbbieket (t. i. a móczokat) egy új katonai végrehajtás, egy új katasztrófa éri, következményeire nézve borzasztóbb, mint az első volt? Vajjon lett volna-e ez esetben a móczoknak kedvök és bátorságuk felkelni, a mozgalom élére állani és Jankunak őket felhívni a harczra? S ha a móczok nem mozdulnak, vajjon Gyulafehérvárt nem foglalták volna-e el a felkelők és történt volna-e több olyan dolog, mely csak a móczok felkelésével való szoros kapcsolatban történhetett meg csupán?"

Azt hiszem, világosan rámutattam az 1848/9-iki román lázadás három fő mozgató elemére: a bécsi politikára, a román ifjúságra és a móczságra. Kifejtettem e három tényező fejlődésének minden előzményeit és körülményeit. Rámutattam az egyházzal egybeforrott iskolára és a jobbágyrendszerre, azaz a románság kulturális és social-oeconomiai helyzetére, azonkivül a román nemzetiségi érzülettel kapcsolatban nem álló harmadik tényezőre, a bécsi politikára is, mely 1690 óta belenyúl a román nemzetiségi mozgalom minden egyes fázisába; de az is bizonyos, hogy ez egymagára nem lett volna elégséges semminek elérésére, ha a másik két tényező számára a talajt elő nem készitette volna. A kik irodalmunkban a románság 1848/9-iki lázadásával foglalkoztak, csak e harmadik, külső tényezőt vették számba, a mélyebben fekvő más kettőt, a román nemzetiségi eszme fejlődési fázisainak nem ismerése miatt, nem vették figyelembe s így aztán nem csoda, ha e mozgalmakat teljesen félreismerve, helytelen és ferde világításba helyezték.

Mielött áttérnék az 1848/49-iki események vazolására, a kép teljesebbé tételének kedvéért még röviden érinteni akarom

a korszak egy social-politikai alkotását, az 1846-iki úrbért, mely a románság socialis állapotára vonatkozóan az események kényszere folytán inkább csak elméleti, mint gyakorlati értékkel birt. Elkésett és magában is félszeg kisérlet volt ez az úrbér Erdély nagy social-oeconomiai problemájának megoldására, de tanulságos próbája annak, hogy Erdély akkori irányadó politikusai és kormányférfiai minő viszonyban állottak az ország égető kérdéseivel és a kor szellemével s mennyi érzéket tanusitottak a magyar nemzeti politika ama feladatai iránt, melyeknek kulcsát a néptömeg helyzetének korszinvonalán álló megjavítása alkotta.

Az 1846. erdélyi országgyűlés tizennégy hónapig tartott, mely időt a hivatalnokok választásán és egy pár jelentéktelenebb törvény meghozatalán kivül egészen az úrbér tárgyalása foglalt le. Az országgyűlés munkásságát az is késleltette, hogy a kormány az 1843-iki országgyűléstől kiküldött úrbéri bizottság munkálatát, mely a hozandó úrbéri törvénynek alapjáúl szolgálni volt hivatva, csak az országgyűlés megnyitása után kezdette nyomatni, s a mig azzal elkészültek s a mig annak elkészülte után a megyék követeiknek az arra vonatkozó utasításokat megadhatták, három havi szünetet adott a kormány az országgyűlésnek. A három havi szünet alatt az időszaki sajtó állandóan tárgyalta az úrbéri reform kérdését, a melyet különben a követeknek adandó megyei utasitások készítése is állandóan napirenden tartott.

A követi utasítások nagy része nem volt kedvező a szabadelvű és a kor követelményeinek megfelelőbb úrbérre. Nagyon sok megye kimondotta utasitásaiban, hogy az úrbérnek nem lehet más alapja, mint az 1819-iki Cziráky-féle összeirás. A Cziráky-féle összeirás, a mint tudjuk, a rendek ellenzése daczára hajtatott végre s e miatt igen számos esetben megtörtént, hogy a földesurak erős nyomást gyakoroltak jobbágyaikra, hogy sokkal kevesebb colonicalis jószágot valljanak be, mint a mennyit tényleg birtak, s így a Cziráky-féle összeirás alapúl vétele annyit jelentett, mint a jobbágyságot megkárositani, szemben a tényleges helyzettel. Némely megyék pedig az úrbéri birtok nagyságát még a Cziráky-féle javaslatnál is kedvezőtle-

nebb kulcs szerint kivánták megállapíttatni. Így Közép-Szolnok megye a jobbágybirtokot 6 holdban, Felső Fehér pedig csak 5 holdban kivánta megállapíttatni. Az 1843-ban kiküldött rendszeres bizottság munkálata azt javasolta, hogy mielőtt megállapítanák az úrbéri birtok nagyságát, előbb fel kell mérni az egész ország földbirtokát mindenütt, a hol csak földesúri és jobbágybirtok van. Ennek a felvételnek alapján aztán pontosan el kell különíteni egymástól a colonicalis és allodialis birtokot, azután arányosítani a királyi haszonvételeket s csak úgy hozni be az úrbért. Természetesen a terv keresztülvitele még a legkedvezőbb körülmények között is belekerült volna legalább 25 esztendőbe.

Az ellenzéket az ügyek e szomorú állása nagyon elkeserítette. Hírlapjaiban hevesen megtámadta az országos bizottság munkálatát s a kormány eljárását, s nem habozott nyiltan kimondani, hogy ha a javaslat törvénynyé lesz, annak csak egyetlen szomorú következménye lehet: a parasztlázadás. Sőt az ellenzéknek hevesebb és szabadabb elvű része nyiltan kimondotta, hogy a jelenlegi viszonyok között az úrbért egyenesen el kell ejteni, mert az ma már meghaladott álláspont, és egyszerüen a helyzet gyökeres orvoslására ki kell mondani az örökváltságot. A felvetett örökváltság hívei, különösen a fiatalabb értelmiségben, most már egyre szaporodtak, s így voltaképen a szélső konzervativ árnyalat és a szabadelvű szélsőség kezdette lefoglalni maga számára a küzdőteret.

A mérsékeltebb szabadelvüek észrevették, hogy az örökváltság sürgetőinek túlzásai csak a konzervativek malmára hajtják a vizet a viszonylag legjobb és ez időszerint lehetséges úrbér kárára, azért igyekeztek barátaikat rábirni, hogy ez idö szerint mondjanak le az örökváltságról és egyesüljenek velök egy jobb úrbér kivívására. *Wesselényi*nek sikerült is rábirni az örökváltságot sürgetőket, azok egyikének, *Weér* Farkasnak közreműködésével arra, hogy ráálljanak az úrbér pozitiv alapjára. A közvetítő indítványt mindjárt az úrbéri tárgyalások megkezdése elején báró Kemény Dénes tette meg. Ez inditvány, melyet egypár ellenkező felszólalás után majdnem egyhangúlag fogadtak el, így hangzott: „A hűbéri viszonyok kiegyenlítését a karok és rendek forrón óhajtván egyfelől; másfelől elismervén,

hogy ezen czélhoz jutni örökváltság nélkül nem lehet, a rendszeres bizottság teendői közé sorolják, ez iránt tervet dolgozni ki. Azonban a jelen szükség igényeinek megfelelni kivánván, nem késnek a karok és rendek úrbéri intézkedéseik tárgyalásához azonnal hozzáfogni."

E szép kezdetnek azonban nagyon elszomorító folytatása lett. A szabadelvű ellenzék nem tudta épen legsarkalatosabb elveit érvényesíteni a konzervativ többség makacssága miatt. A legjelesebbek közülök, midőn látták, hogy az elvileg elrontott törvényt egyes intézkedéseiben sem tudják megjavítani, Kemény Dénes vezérlete alatt a követségről lemondottak s az országgyülést odahagyták. A többiek pedig lépésről lépésre folytatták a küzdelmet, de midőn a törvényjavaslatot az országgyűlés már elfogadta és készült ő felsége elé felterjeszteni, óvást emeltek az úrbér ellen. Ezt tenni azért tartották kötelességüknek, hogy ily módon magokat egyrészt küldőik és a közvélemény előtt igazolják, másrészt pedig a kormány figyelmét e törvény nagy hibáira felhívják s annak megjavítására neki ujjmutatásokat adjanak és kedvező alkalmat szolgáltassanak.

A mint az eddigiekből is láttuk, a vita középpontja a jobbágybirtok nagyságának megállapítása volt. Az ellenzék azt követelte, hogy a jobbágybirtok akkora nagyságban állapittassék meg, hogy annak jövedelméből az úrbéres fedezhesse minden kiadását, mi családja fentartásán kívül a közterhek és az úri szolgálat fedezésére szükséges, s hogy annak értéke arányban legyen a rajta fekvő terhekkel és szolgálatokkal. Az új törvényben ezek a követelmények nem találtak megvalósulást, mert a kiszabott jobbágybirtok sok helyen még kisebb volt az 1819-iki összeirásban megállapitottnál is. Legsérelmesebb az egészben pedig az volt, hogy a törvény azt is kimondotta, hogy a jobbágyok hét év mulva tartoznak kezeikből a földesurnak visszaadni mindazt a földet, a mennyivel tényleg a törvényben megállapitottnál többet birnak. Tehát az új törvény következtében a jobbágyság egy részének állapota nem hogy javult volna, hanem még rosszabbá vált. A korona e törvényt csekély módosításokkal elfogadta, mely módositások között a jobbágyokra némi előnyt az tartalmazott, mely kimondotta, hogy a jobbágyok

a kezeik között levő fölös földet nem hét, hanem tizenkét év mulva kötelesek visszaadni.

Az úrbéres lakótelkére vonatkozóan a törvény kimondotta, hogy azok jelenlegi kiterjedésökben meghagyatnak, de a hol a tényleg bírt telek 400 négyszög ölnél kisebb lenne, ott a hiány lehetőleg a helység közelében levő és minden évben használható külső földekből pótlandó. A külső telek a föld minőségéhez képest áll az I. osztályban 4—10 hold szántóból és 2—4 hold kaszálóból; a II. osztályban 6—12 hold szántóból és 3—5 hold kaszálóból; a III. és IV. osztályban 7—14 hold szántóból és 4—6 hold kaszálóból. A holdak általában 1600 négyszög ölben számítandók.[1])

Ez az úrbéri törvény azonban irott malaszt maradt csupán. Mielőtt életbe léptették volna, az idők gyorsan rohanó szelleme elrobogott fölötte. Megérkezett az új idők szellemét hirdető 1848 és a föld a rajta lakó paraszttal egyetemben szabaddá lett; csakhogy ezt a szabaddá lett földet csakhamar patakokban öntötte el az egykori földesurak és a szabad polgárokká lett parasztok piros vére, mint a következő részben látni fogjuk.

[1]) *Dósa Elek :* Erdélyhoni jogtudomány. II. köt. 121. és 122. l.

III.

AZ 1848/49-KI ROMÁN LÁZADÁS.

I.

A márcziusi események és a Tamás-vasárnapi gyűlés.

Márczius 15-ke és a románok. Mikor és minő körülmények között szabadúlt ki Murgu Euthym a fogságból? A Gazeta de Transilvania egykorú czélzatos tudósítása. Ki volt Murgu Euthym? A márczius 15-ki események hatása Maros-Vásárhelyen. A maros-vásárhelyi román ifjuság. Az ifjuság márczius 25-ki gyűlése. A román ifjuság részvétele a gyűlésen. A márczius 15-ki események hatása Balásfalván. Gyűlés Cipariu házában. Birlea utazása Maros-Vásárhelyre. Ez utazás hatása a Tamás-vasárnapi népgyűlés kimondása volt. Janku látogatása Balásfalván. Pumnul Áron proklamácziója. Az ifjuság lemásolja e proklamácziót és vállalkozik annak elterjesztésére. Az ifjuság izgató tevékenysége a Tamás-vasárnapi gyűlés érdekében. Legnagyobb hatást a szocialis kérdések megpendítésével érnek el. A mozgalom egyelőre nincs tisztában azzal, hogy a jobbágyság eltörlésén kivül mit követeljen. Erre vonatkozó bizonyitékok. A kolozsvári román ifjuság akcziója. A kolozsvári kérvény tartalma s az érdekében tartott népgyűlések Abrudfalván és Topánfalván. A brassai románság mozgalmai. Eleinte a mozgalom meglehetősen magyarbarát szellemű volt. Az erre vonatkozó bizonyitékok: Móga Demeter levele s a magyarországi román ifjuság felhívása. Barnutiu proklamácziója. E proklamáczió a mozgalomnak határozottan unió- és magyarellenes irányt ád. A nép izgatottsága egyre nő. A magyarországi események hatása a nép izgatottságának növelésére. A jobbágyszolgálatot kezdi a nép megtagadni. A statárium kihirdetése és annak rosz hatása. A kormányszék tudomást vesz a Tamás-vasárnapi gyűlés összehírásáról. A kormányzó bizalmas levele Lemény püspökhöz. A kormányszék a két püspökhöz intézett rendeletében betiltja a Tamás-vasárnapi gyűlést, de megengedi, hogy a püspökök külön-külön a román értelmiséget a maguk felekezetéből összehírhassák azért, hogy tanácskozzanak egy, az országgyűléshez intézendő kérelemről. A püspökök betiltják a Tamás-vasárnapi gyűlést, de összehívják a május 15-ki értekezletet. Az értekezlet székhelyét azonban nem jelölik meg. E mulasztás következései. Leményi püspök kisérletei a Tamás-vasárnapi gyűlés megakadályozására. A gyűlés összejön. A gyűlés lefolyása. A gyűlés a román írók megvilágitásában.

A román nemzetiségi eszmének fejlődését nyomon követve, elérkeztünk 1848 márczius 15-hez. E nap a magyar ifjuság napja volt. Története ismeretes. E napon szabaditották ki az ifjak

Táncsicsot és társait börtönükből. Horváth Mihály után[1] a magyar történetírás egyhangúan azt vallja, hogy a Táncsicscsal együtt kiszabadított foglyok között volt egy román is, *Murgu* Euthym, ki egyike volt a negyvenes években a romanismus legbuzgóbb apostolainak. „*Szabadságharczunk és a dako-román törekvések*" czímü könyvemben[2]) magam is e véleményen voltam. A történelmi valóság azonban, — mint a „Gazeta de Transilvania" egykorú tudósításából kitünik — az, hogy Murgu Euthymot Papp Zsigmond s a Budapesten tanuló román ifjuság közbelépésére, Nyári Pál szabadította ki 23 nappal később, ápril 8-án. A József-kaszárnyabeli börtönből a pesti városházáig kocsin valóságos diadalmenet kiséretében vitte a lelkesült nép. A legnagyobb lelkesedés közepette azonban egy *Demetrovics* Szevér nevű szerb kijelentette, hogy, a mint ő ezt a királyi ügyésztől hallotta, Murgu nem érdemli meg a nagy tiszteletet, mert hiszen bűne az volt, hogy a románokat a magyarok ellen való lázadásra izgatta. Ekkor Murgu Euthym felé fordulva s mintegy őt dorgálva, kijelentette, hogy a románoknak és szerbeknek, valamint Magyarország többi népeinek is szent kötelességük a magyarokkal való rendíthetetlen egységre törekedniök, mert ez egység nélkül rájok nem szabadság, hanem csak szolgaság következhetik s a hazának az a polgára, ki ez egységet aláásná, nem érdemel mást, mint halált. Demetrovics e beszédét nemcsak a magyar, de a tömeg között levő számos román és szerb ifjú is lelkesedéssel és helyesléssel fogadta.

A „Gazeta de Transilvania" pesti tudósítása, elbeszélvén ez esetet, a következő roszakaratú kommentárral kiséri: „Hogyan van, hogy mikor a pesti vérnélküli forradalom márczius 15-én Táncsicsot és a többi politikai foglyot kiszabadította, nem tette egyúttal szabaddá Murgut is? Talán csak nem azért, hogy nem volt magyar vagy német, hanem csak román? A meg nem érdemelt rabság, ha csak három perczig is tart, valóságos bűn az emberiség ellen s mi hiszszük, hogy Murgunak rabsága utolsó 24 napja sokkal súlyosabb volt, mint a sötét börtönben töltött

[1]) Magyarország függetlenségi harczának története. I. köt. 240. l.

[2]) 69. és 70. lapok.

három esztendő, kivált, mikor a börtön rostélya és bilincsei között arról értesült, hogy márczius 15-ke szabadúlást hozott az összes politikai foglyokra.“ Jellemző a román agitátor roszakaratú eszejárása, hogy a helyett, hogy örült volna a nemes tettnek, — mely utóvégre sem volt egyéb, mint a márczius 15-ki eseményeknek következménye, — vádaskodik és bűnbakot keres, holott tudhatta volna, hogy Murgut az ifjuság márczius 15-én csak azért nem szabadította ki, mert nem volt senki, a ki rá, mint politikai fogolyra, felhivja a figyelmet. A márcziusi ifjuság édes keveset tudhatott arról, hogy Murgu a magyarországi részekben az elsők közűl való volt, ki a románság felszabadítását követelte a szerb egyházi hierarchia zsarnoksága alól. Murgu először az irodalomban üzent hadat a szláv kulturális hatás egyik maradványának, — a ciryll betűnek, — azután pedig az egyház belkormányzatában követelte az ó-szláv lithurgiai nyelvnek felcserélését a román nyelvvel és azt, hogy a gör. kel. román egyház elválasztassék a gör. kel. szerb egyháztól. Ezzel maga ellen ingerelte az egész szerb hierarchiát, de népszerűsége a románság előtt határtalan lett. A negyvenes évek szabadelvű reformeszméinek hatása alatt Krassómegyében a földesurak és jobbágyok viszonyaira is kiterjesztette izgatásait, a minek következtében elfogták és mint közcsendesség-háborítót, négy évi fogságra ítélték.

A márczius 15-ki események híre villámgyorsasággal terjedt el. Egy pár nap mulva megérkezett Erdélybe is. Hogy minő hatással volt az erdélyi magyarságra és a magyar ifjuságra, annyira köztudomású, hogy előadása alól magamat bátran felmentettnek érezhetem. Kevésbbé ismeretes azonban az, hogy minő hatással volt a románságra, nevezetesen pedig a román fiatalságra? Az alábbiakban ennek vázolását fogom megkisérteni, az erre vonatkozó források alapján.

A pesti és bécsi események híre márczius 23-án érkezett meg Maros-Vásárhelyre. A következő nap az öröm és a tüntetések napja volt. Maros-Vásárhely akkoriban nem volt olyan csendes városka, mint most. Székhelye volt a királyi táblának, mely mellett mintegy 200 jogvégzett ifju gyakornokoskodott. Ezen kívül az odavaló ev. ref. kollégium *Dósa* Elek előadásai

következtében mintegy középpontjává lett az erdélyi jogtanításnak. Ez időben Maros-Vásárhelyt mintegy 30 román nemzetiségű ifju tartózkodott, nagyobb részben mint kir. táblai gyakornokok (kanczellisták), s csekélyebb részben mint joghallgatók. Ezek között, a későbbi mozgalmakban többé-kevésbbé nagyobb szerepet játszó, s igy ismertebb nevűek a következő ifjak voltak: *Janku* Ábrahám, *Pop* Vasilie, *Bologa* Jakab, *Popoviciu* Servián, *Margineanu* János, *Hodosiu* József, *Solomon* Miklós, *Dobra* Péter, *Pap* Sándor, (*Papiu* Ilarianu), *Secaseanu* Constantin, *Constantin* G. Joanu, *Porutiu* Sámuel, *Rosca* Péter, *Pinciu* János, a *Brote* testvérek és *Martianu* Dénes. Majdnem kivétel nélkül oly nevek, a melyeknek viselői szerepet játszottak a kolozsvári román ifjusági önképző-körben is.

Ezek az ifjak résztvettek a magyar ifjuság demonstráczióiban. Örömük közös volt. A most született szabadságot úgy tekintették, mint közös drága tulajdonukat. Márczius 25-én az ifjuság gyülést tartott, melyben elhatározták, hogy Ő felségéhez folyamodást fognak küldeni, melyben első sorban Erdélynek Magyarországgal való unióját fogják kérni. E kérést mindjárt a gyülésben megfogalmazták és aláirták. Aláirták pedig nemcsak a magyar, hanem a szász és román ifjak is. A többször említett Papp Sándor, alias Papiu Ilarianu e szavakkal irta alá. „Ezt a kérvényt aláirom, mint román.“ Baritiu azt mondja, hogy a magyar ifjak e szó hallatára: *román*, zajongani kezdettek. E zajongásról azonban a magyar források nem tudnak semmit. „Aláirom — folytatá — azon reményben, hogy a jobbágyság el fog töröltetni minden kárpótlás nélkül akár a parasztság, akár pedig az állam részéről, hogy respektáltatni fog az Erdélyben és Magyarországon lakó nemzetiségek nyelve és hogy teljes lesz a személyes, polgári és politikai egyenlőség.“ Végül, Baritiu szerint, követelte, hogy jegyzőkönyvbe vétessék, hogy a román ifjak az uniót csak ily feltétel alatt akarják. A magyar források ez utóbbi kivánalomról nem tudnak semmit, mint nem tudnak arról sem, hogy a magyar ifjuság e kikötés jegyzőkönyvbe vételét zajongásával megakadályozta volna.

De nézzük meg azt is, hogy ezzel egyidejuen mi történt Balázsfalván? „Csodálatos esztendő volt az 1848-iki — irja

Moldovan Vasilie [1]) — minden hét, minden nap meglepőbbnél meglepőbb események és történetek hirét hozta. Hol kezdjük, mit tegyünk, merre induljunk? — hogy nemzetünket felszabadítva lássuk, voltak a kérdések, melyekre határozott feleletet adni nemcsak Balásfalván nem tudtak, hanem sehol az összes románságban. Az egyetlen *Todoranu* Elizeus hangoztatta minden alkalommal röviden, de velősen: „Elnyomóink a magyarok! Az utat, melyen haladnunk kell, megmutatta nekünk *Ursz Nikola* (Hóra).“ Az a férfi, ki mindennap összejött velünk, ***Pumnul*** Áron tanár volt. Ő közölte velünk az öregek tanácsait s viszont velök a mi nézeteinket. Tüzes volt a legfelső fokban ő is, mint mi, bár állása arra kötelezte, hogy mérséklő legyen közöttünk. Hetenként kedden, csütörtökön és szombaton délután sétálni mentünk. A gymnasiumi ifjuság is hozzánk csatlakozott és Pumnul tanár sohasem hiányzott.“

„Napok teltek el s még nem volt semmi kiinduló pont elfogadva. Márczius 25-én tartották a kanonokok és a tanári testület első tanácskozásukat *Cipariu* Timotheus kanonok házában. Ezt a tanácskozást ***Pumnul*** tanár indítványára az nap délután is folytatták a gymnasiumban s abban részt vettek a papnövendékek és a felsőbb osztályos tanulók is. *Cipariu* azon nézeten volt, hogy a románok adjanak be Ő felségéhez egy folyamodást. *Ratiu* kanonok azt indítványozta, hogy egyuttal hasonló folyamodást adjanak be az országgyüléshez is. *Turcu* János tanár, érintvén egy néhány régibb és ujabb mozzanatot a románok történetéből, lelkesült éljen kiáltások között azt inditványozta, hogy a románok karjaik erejére támaszkodva, többé ne kérjenek, hanem követeljenek. Ekkor a terem hátsó részéből felzúgott Todoranu érczes bassus hangja: „Nem, tisztelt értekezlet! Mi nem kérünk, nem követelünk, hanem elveszszük azt, a mi a miénk.“

Egy Bîrlea nevű tanuló másnap, márczius 26-án este megvitte Maros-Vásárhelyre a balásfalvi értekezleten történt dolgok hirét s értésökre adta a román nemzetiségü kanczellistáknak, hogy a balásfalviak között a nemzeti dolgokat illetöen

1) Memorii din 1848—49 de Vasilie *Moldovan* fost prefect al legiunei III. in 1848—49. Brasov 1895. 5. és köv. lapok.

meglehetős egyetértés uralkodik, de azt szeretnék tudni, hogy mit akar a maros-vásárhelyi ifjuság? — s hogy ha lehet, működjenek mindnyájan egyetértően.

Ez értesítést vevén a román nemzetiségü kanczellisták, másnap este mintegy 30-an összegyültek Janku Ábrahám lakásán és miután nagy örömmel meghallgatták az ifju Bîrlea felvilágosításait azon szellemről, mely a balásfalvaiakat áthatotta s az odavaló nemzeti mozgalmakról, elhatározták, hogy a husvét után következő Tamás-vasárnapján mindazok, kik a jelen értekezleten résztvettek, polgári, papi, értelmiségi és parasztismerőseikkel, annyival, a hányat közülök rábírhatnak, össze fognak gyülekezni Balásfalvára, a hol majd többen összejövén, a nemzeti ügyben megtehetik a szükséges lépéseket." Papiu Ilarianu elbeszélése szerint, az ifjak a határozat kimondása után kezöket az égre emelvén, megesküdtek, hogy tüzön, vizen keresztül, életök bármilyen veszedelmeztetése árán is el fognak menni Balásfalvára.

E határozat kimondása után nagyon természetes, hogy a román ifjuságnak Maros-Vásárhelyről el kellett távoznia, hogy a Tamás-vasárnapi gyülésen mentől számosabb kísérettel jelenhessenek meg. E mozgalmak magyar leirói, nem ismervén azt a fordulatot, a mely Bîrlea megjelenésével a maros-vásárhelyi román ifjuság lelkében bekövetkezett, sok felé keresték a hirtelen eltávozás okát, csak ott nem, a hol rejlett. „A márczius napok egyik estéjén [1] — irja Kővári László — a magyar és román fiatalság együtt poharazott. A tömegben egy szikár termetü, vöröslő szakállal körített arczu egyén sötéten kísérte a jobbágyság felszabadítása iránti vitát s végre felkiáltott: *örök váltság ingyen, vagy halál!* E szavak nem hangzottak el s reggel nem vala román fiatal Maros-Vásárhelyen látható; senki sem vélte, hogy az egyszerű irnok nevét vérrel fogja Erdély története lapjaira leirni: Janku Ábrahám eltávozott, felment az abrudbányai havasokra, hazájába."

A Maros-Vásárhelyről eltávozó Janku Ábrahám Bîrlea, továbbá Papiu Ilarianu, Porutiu Sámuel és Mikás (alias Mikes) Florián kíséretében április 1-én jelent meg Balázsfalván, a hol

1) Erdély története 1848—1849-ben. 54. lap.

még az nap értekezletet tartottak a kanonokokkal és tanárokkal. Ez értekezlet magáévá tette a Tamás-vasárnapi gyűlés eszméjét és kimondotta, hogy a gyűlés összehivására eszközül a husvéti szünidőre hazatávozó balásfalvi tanuló ifjuságot fogja felhasználni. „Az értekezlet után Janku — irja Moldován [1] — felkeresett minket a seminariumban és felhivott, hogy legyen bátorságunk a nemzeti ügy védelmezésére. Az ifjuság nevében én válaszoltam neki, könybe lábadt szemekkel biztosítván, hogy a balásfalvi román ifjuság, tekintvén az ügy szentségét, nem fog ismerni semmi veszedelmet s hogy maga a halál is erőtlen lesz visszatartani feladatától s hogy össze fogja járni az országot, hogy összehívja a népet a gyülésre. Testvéri ölelés és kézszorítás után Janku övéivel együtt eltávozott." Pumnul Áron tanár pedig, ki az ifjuságra ez időben majdnem akkora hatással volt, mint egy pár év előtt Barnutiu, egy felhivást fogalmazott, melyben a román népet a husvét után következő Tamás-vasárnapra összehivta egy Balásfalván tartandó nemzeti értekezletre.

E felhivás a következőképen hangzik:

„Éljen a császár és éljenek az Erdélyben lakó magyar, székely és szász nemzetek! Proklamáljuk a békét, a testvériséget és a szabadságot, mert a főczél felebarátunk szeretetében áll! De ez a szeretet mostanig nem létezett, mert a románok nem birtak azon jogokkal, minőkkel a többi nemzetek s a mely jogok régóta megilletik a román nemzetet is."

„Megérkezett az ideje, hogy a románok is kérjék és megnyerjék e jogokat. De ki kérje? — ki van erre feljogosítva? A püspök nem kérheti, mert ő csak lelki atyja a románoknak. A román nép? Igen, de ő nincs képviselve az országgyülésen. Ki kérje tehát? Egyedül csak a nép egyeteme. E czélra szükséges, hogy a nép összegyüljön és tanácskozzék."

„Az esperesek, a papok és a világi hivők kötelessége, hogy minden esperes kerületéből két pappal és minden faluból két emberrel — legyenek egyesültek vagy nem egyesültek, hiszen mindnyájan románok — Balásfalvára gyüljenek."

„Ne várjátok, hogy a püspök hivjon, hiszen ő ezt nem teheti, de értesitsétek, hogy jöttök és jöjjetek! Ne féljetek semmitől! Mondjátok meg a többi nemzeteknek szóval és bizonyitsátok be tettel, hogy mi őket, mint testvéreinket szeretjük, kikkel egy hazában lakunk, — de az igazság azt kivánja, hogy ők is szeressenek minket. Mondjátok meg, hogy mi nem akarjuk az emberi jogokat karddal megnyerni az egészséges ész törvényei nélkül és hogy azért akarunk összegyülni, hogy e jogokrol

[1] Memorii din 1848—49. 8. lap

tanácskozzunk, mert a karddal szerzett jog nem jog, hanem visszaélés és jogfosztás és csak addig tart, mig a kard meg nem rozsdásodik, vagy el nem gyengül a kar, a melyik tartja; de a józan észre alapitott jog addig tart, meddig maga az ész! Mondjátok el ez elveket honfitársaitoknak; mondjátok meg nekik, hogy ők is vallják ezt s akkor nem lesz szükség ágyukra! Akkor kölcsönösen igy üdvözölhetjük egymást: Éljen a testvériség!“

„Románok! Egyesüljetek gondolatban és gyüljetek össze Balásfalvára, hogy megegyezzünk abban, hogy mit kérjünk a hon atyáitól. E módon szerkeszthetünk csak az összes románok nevében egy kérvényt, — ezzel tartozunk a hazának és a nemzetnek s ha ezt elmulasztjuk, hűtlenek leszünk az országhoz, az uralkodóhoz és nemzetünkhöz. A történelem a szerint fog megitélni és dédunokáink a szerint fognak áldani vagy elátkozni, mint a milyenek lesznek tetteink.“

E meglehetősen homályos és nagyon határozatlan irányu felhivást előbb 42 példányban irták le s azután ugyanannyi tanuló egy pár óra alatt körülbelül 400 példányban másolta le. »Ezután — irja idézett Emlékirataiban Moldován — lementünk sétálni a kertbe, a hol már nagy tömeg tanuló volt összegyülve, kiknek mindenike, kezében a Felhivás másolatának egy-egy példányát tartotta. Itt határoztuk el, hogy közülünk mindenik szülő falujába vivő útja közben lehetőleg mentől több falut meg fog látogatni s azokban a népet fel fogja hívni, hogy a gyülésről értesítsék a szomszédos falvak lakosságát is. Az utazás terve megállapittatott, kijelöltetvén minden egyesnek a maga utiránya.«

Hogy a szünidőre hazatérő tanulók miként hirdették ki és tették köztudomásuvá a Tamás-vasárnapi gyülés hírét, érdekesen és szemlélhető módon irja le ez akciónak egyik főrészese, Moldován Vasilie, ki ekkor épen III. éves theologus volt Balásfalván. „Elekes felé mentünkben szóba állottunk minden emberrel, a kivel az uton találkoztunk, vagy a kik az út mentébe eső földeken dolgoztak. A faluba valóságos diadalmenetben vonultunk be, mert követett mindenki, a kivel utközben találkoztunk. Igy érkeztünk *Molnár* lelkész házáig, a hová rövid idő alatt összegyült úgyszólván az egész falu. Én felolvastam és megmagyaráztam a népnek a Felhivást s ők nekem megigérték, hogy Tamás-vasárnapján mindnyájan ott lesznek Balásfalván. A beszédben, melyet tartottam, kiemeltem, hogy az összes románság

tervezett mozgalma következtében a jobbágyság el fog töröltetni s hogy ez a szégyenletes szolgaság csak azért nyomhatta annyi századon át a románt, mert érzéketlenül aludt és el volt tespedve a rabságban. De most, mikor három millió ember fog egyszerre felébredni halálos álmából, a rabság lánczai, melyek a röghöz kötötték, megrozsdásodva és széttörve fognak lábai elé hullani és bátran szembe tekintve az ellenséggel, az kővé dermed azon óriás erejének láttára, melyet eddig, mint valami vadállatot, leigázva tartott. A reformok következményei fenségesek fognak lenni, mert a Románnak, nem lévén arra kötelezve, hogy a földesurnak csak egy órát is dolgozzék, — lesz elég ideje saját földje mívelésére, kertje beültetésére és háza felépítésére. Anyagi jóléte emelkedni fog. Módjában fog állani az Isten dicséretére méltó templomot emelni és iskolát építeni az ifjuság nevelése számára. És segíttetve a kedvező körülményektől, a román csakhamar ki fog művelődni. Saját véréből és kebléből való tisztviselői lesznek és nem lesz többé arra kényszerítve, hogy halálos ellenségei, az idegenek szolgáltassanak ezután is igazságot neki."

Ily módon lelkesítette a román népet Balásfalvából, mint középpontból, a szélrózsa minden irányában szétrebbent tanuló ifjúság a mintegy 20 napig tartó husvéti szünidő alatt. Azokból a különféle forrásokból, melyek e nagyszabásu izgató működés részletekbe ható megismerésére rendelkezésünkre állanak, egész határozottsággal azt a meggyőződést meríthetjük, hogy abban a tömegre a legnagyobb hatást a socialis motivumok tették. A jobbágyság eltörlése, a nép felszabadítása voltak azok az eszmék, melyek a szabadabb élet után áhítozó nép lelkét elemi erővel ragadták meg. Az ugynevezett román nemzetiségi eszmék és vágyak ez időszerint még az izgató ifjak nyilatkozataiban is csak másod sorban találnak kifejezést és az első napokban nem is volt a mozgalomnak semmi határozottan kifejezett magyarellenes jellege. Ez magyarázza meg azt a jelenséget, hogy az ifjuság utazó szónokait nemcsak a román, hanem a románokkal vegyest lakó magyar jobbágyok is lelkesedéssel és örömmel hallgatták, sőt, hogy a május 15-ki balásfalvi gyülésen is konstatálhatólag részt vett egy pár száz főre menő magyar parasztság is. Egyáltalában, a mozgalom első napjaiban a románság

még nincs tisztában azzal, hogy a jobbágyság eltörlésén kivül mit követeljen. Bizonyítéka ennek egy *Sztáncs* György nevű balásfalvi theologusnak egy később köztudomásuvá lett levele, melyben márczius 30-ról erre vonatkozóan atyjának a következőképen ir: „Mi az egész növendék-papság nagy zavarban vagyunk. A magyarok és szászok kérnek: egyesülnénk velök. Mi akarjuk is, de a következő feltételek alatt: 1. hogy mi legyünk a negyedik bevett nemzet Erdélyben azon jogokkal, mint a magyarok s nyelvünk maradjon sértetlen; 2. a jobbágyság töröltessék el, de ők semmit se fizessenek, hanem földesuraik az ország pénztárából kárpótoltassanak; 3. követeik legyenek az országgyűlésen a nép számához képest; 4. hogy egész Erdély egyesüljön Magyarországgal.[1])

A maros-vásárhelyi és balásfalvi események hatása alatt a Kolozsvárott lakó fiatalabb román intelligenczia is megmozdúlt. A márcziusi mozgalmak hírére Buttyán János, ki mint ügyvéd, középpontja volt Abrudbánya vidékén az utóbbi években az összes román nemzetiségi mozgalmaknak, Abrudbányáról Kolozsvárra ment. Kolozsvárott a legujabb események hatása alatt Mikás Flórián ügyvéddel, Suciu János, Moroianu és Hodosiu József nevű kormányszéki kanczellistákkal egy kérvénytervezetet dolgozott ki abból a czélból, hogy a tartalmát alkotó követelések az ország nevezetesebb románok lakta középpontjain tartandó népgyüléseknek mintegy tanácskozási anyagúl szolgáljanak. E kérvény-tervezetet a most említettek márczius 28-án tartott tanácskozásukban állapították meg és tették magokévá.

E kérvény tartalma, melyet különben az erdélyi ellenzék vezérférfiaival s később Leményi püspökkel is közöltek a szerzők, a következőkbe foglalható össze: Kivánják, hogy a románok az erdélyi nemes magyar nemzet által egy polgári szerkezeten nyugvó, a magyar szent korona hatósága alatt álló külön polgári municipiumokba és nemzetiségökbe visszahelyeztessenek és hogy azon municipiumban nemzeti nyelvöket használhassák.

[1]) *Jakab Elek*: Szabadságharczunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—1849-re. *Budapest*. 1880. 81. lap.

(Tehát önálló nemzeti lét, negyedik nemzet és területi autonomia). Elismerik, hogy a magyar monarchiában diplomatikai nyelv csak a magyar lehet. Az igazságszolgáltatásban az egyformaság tekintetéből, valamint a hivatalos levelezésben is a magyar nyelvet elfogadják. A felsőbb kormányhatóságoknál s a felső biróságoknál a nyelvzavar kikerülése végett román fordítók alkalmazandók. Püspökeik egyházügyi hivatalos és iskoláik tanítási nyelve a román legyen. Minden közszolgálatra törekvő tartozzék megtanulni magyarul is, de akkor akadálytalanul vétessék fel a közszolgálatba. A görög nemegyesült vallás más vallásokkal való egyenjoguságа törvényesen biztosíttassék. A többi fenforgó kérdésekre vonatkozóan pedig az erdélyi nemes magyar nemzet kivánataihoz hiven csatlakoznak és ha ezen kéréseiket méltányolni fogják, nem lesznek idegenek az Unió nagy eszméjétől, hogy igy a nemes magyar nemzettel a haza közjava előmozdítására s annak fölvirágoztatására mint jó polgárok közremunkálhassanak.

Ezt a kérvény-tervezetet aztán Buttyán János Kolozsvárról magával vitte Abrudbánya vidékére s itt Abrudfalván *Bálint* Simon verespataki gör. kath. pap társaságában hatósági engedélylyel egy népgyülést tartott, mely a kolozsvári kérvény-tervezetet egyhangúlag elfogadta. Két nappal később, április 5-én Topánfalván tartottak népgyülést, a mely népgyűlés némi bővítésekkel szintén elfogadta a kolozsvári kérvény-tervezetet. E gyűlésen a Maros-Vásárhelyről hazaérkezett *Janku* Ábrahám is jelen volt, de csak mint egyszerü néző. A népgyülésen megjelent papok, tanítók és tanulók kék és fehérszinü kokárdákat és szalagokat viseltek abban a hitben, hogy ezek a román nemzeti szinek.

A Királyföldön legelőször a románság Brassóban mozdúlt meg, még pedig márczius 25-én, a maros-vásárhelyi román nemzetiségű kanczellistákkal majdnem egy napon. A márczius 25-ki előkészítő gyülést 28-án egy második, sokkal népesebb és zajosabb román népgyülés követte. Ebben a gyülésben elhatározták a brassói románok, hogy a Brassó városi szász municzipiumtól teljes nemzeti egyenjoguságot követelnek magoknak. Leményi Brán János ügyvéd volt a mozgalom vezetője. Az ő tanacsara

és személyes vezetése alatt, mintegy 400 bolgárszegi románból álló küldöttség jelent meg a városházában tanácskozó hatóság előtt, követelve a románság számára is a szászokkal való teljes egyenjoguságot. A brassói szászok azonban nem vették tréfára a román követeléseket, hanem fegyveres erőt kértek a helyőrség parancsnokától az erőszakoskodó románok ellen, sőt írtak a szebeni főhadparancsnoksághoz is szükség esetére szolgáló tekintélyesebb fegyveres erőért. Másnap pedig erélyes hangu falragaszokban intették rendre és csendességre a fészkelődő románokat, sőt ráparancsoltak *Baritiu* Györgyre, hogy lapjában, a „*Gazeta de Transilvania*"-ban is közölje a városi hatóság a felhivását. *Roth* Ágoston városi főjegyző a hatóság ez akaratát Baritiu tudtára a következő szavak kiséretében adta: „Egy század nemzetőrnek vagyok parancsnoka s így elég hatalmam is van, hogy bármely lázadó kapitányt elfogathassak. Felhatalmazom önt, hogy adja tudtára Brán-nak, hogy ha még egyszer fellázítja a bolgárszegi népet, a legelső lámpára köttetem fel." [1]) Ez volt legelső megható nyilatkozása a később oly bensővé lett szász-román fegyver-barátságnak.

A budapesti márcziusi események hatása alatt általános mozgás és pezsgés keletkezik a románság minden rétegében és az általa lakott terület minden zugában. A vágyak, az óhajtások, a remények egész csoportja jelentkezik egyelőre nemcsak minden magyarellenes szinezettől mentesen, de mondhatni — mint azt a már ismertetett kolozsvári kérvény-tervezet is igazolja — teljes hittel és reménységgel a magyar szabadság üdvözitő hatásában. Különösen a magyarországi románság s a magyarországi főiskolákon tanuló román ifjuság nyilatkozataival igazolhatjuk ez állításunkat. Április 8-án egy *Jura* György nevű technikus érkezett haza Budapesten át Bécsből Brassóba. Magával hozta több példányban a Pesten tanuló román ifjuságnak az erdélyi románsághoz intézett felhivását, melynek bevezető része a következőképen hangzik: „Erdélyi román testvérek! Csak egy gondolat, egy akarat kell s minden kivánságaink teljesulnek — ez az *unio!* Az unio Magyarországgal s annak jogaiban és nagy lelkű törvényeiben való részesülés, melyek az

[1]) G. *Baritiu*: Istoria Transilvaniei. II. köt. 88. l.

emberiséghez vannak alkalmazva. Erre testvérek fel vagyunk szólitva Magyarország fiaitól, kik testvérileg nyujtják kezöket a mi felemelésünkre és boldogitásunkra. Emeljetek hát szót ti 1,300.000 román testvérek s a szabadságot és az igaz testvéri egyenlőséget kérjük s vérünk feláldozásával szerezzük meg. Legyen ez határozatunk s végső akaratunk."

Moga Demeter román nemzetiségü ügyvéd april 27-ről bizalmas levelet ir az egyesült erdélyi pártok vezéréhez és abban a románság kivánságairól a következőképen informálja: „A Magyarországgal való unio 8 hét, ha lehet 8 nap alatt történjék meg. Minden magyar törvények, különösen a jelen nagy események között, fogadtassanak el. A három nemzet unióját szüntessék meg. A négy vallás helyébe lépjen a négy nemzet. Negyedik nemzetté a román alkottassék. Ha ez többséget nem nyerne, honfi és honfi között sem nemzetiség, sem vallás ne tegyen különbséget. A szász legyen köteles belügyét is magyarúl vinni. Ezt tegye az oláh is a Királyföldön. Több pontokat nem teszek, mert én és szegény elnyomott nemzetem ezekkel tökéletesen meg leendünk elégedve."

Hasonló testvéri és magyar-barát érzelmeket tolmácsol a nagyváradi román ifjuságnak azon felhivása is, melyet május 9-ről keltezve intézett az erdélyi románokhoz, melynek jellemzőbb részei a következőképen hangzanak:

„Mi statusban vagyunk, nem szükség most állitani. A legszebb kötelesség ránk nézve az, hogy a hazánknak javát munkáljuk [illegible], a kikkel abban együtt élünk — a magyarokkal. [illegible] a mi [illegible] testvéri érzelmekkel viseltetnek: mi sem táplálunk irántuk mást, mert testvérekké lettünk kölcsönös szenvedéseink, hazánkért és szabadságunkért ontott vérünk által. Románok! Nekünk [illegible] és felsőbbségi gondolataink, mi csak fenmaradásunkra törekedünk. [illegible] látja a világ, mi a szabadság szent ügyét nem úgy értelmezzük, mint a szerbek; mi [illegible] az ő [illegible] fogjunk, mert eddigi [illegible] is csak elnyomatásra [illegible]. Mi magunkat a magyar nemzet nagylelküségére bizzuk a magyar független minisztériumtól várhatjuk [illegible], de saját munkásságunktól is, mert erre van [illegible]. Követeléseink ezek: 1. román nyelvünk és nemzetiségünk biztosittassék, a románok képviselve legyenek [illegible]; 2. [illegible] nagyobb, oly román hivatalnokok és követek választassanak. 3. Állittassanak a román nyelvnek több tanári székek, a román

szabadittassanak fel a szerbek és oroszok (ruthének) alól vallási és politikai tekintetben. 5. legyenek egyházi gyüléseink; 6. legyen iskoláinkra befolyásunk; 7. minden román faluban legyen román iskola s tanitsanak mindkét nyelvet tudó férfiak; nyomassanak román könyveket államköltségen. 8. hivjuk fel mi magunk erdélyi testvéreinket egyesülésre — Erdély és Magyarország legyen egy!"[1]

A mi eddig történt, az csak félénk tapogatózás és határozatlan vágyakozás volt a románság fiatalabb értelmisége részéről. A követelések szelidek és nagy részben kielégíthetők voltak, a hang barátságos, és általában véve, a magyar nemzet iránt testvéries érzelmet lehellő. De csakhamar belevegyült az ébredező románság óhajtásainak és politikai vágyainak zajába Barnutiu szenvedélyes gyűlöletet hirdető erőszakos hangja is. Ő is megírta a maga proklamáczióját és a szebeni jogakadémián tanuló román ifjuság, kiknek vezére és tanácsadója volt, igyekezett több példányban lemásolva, az országban elterjeszteni.

„Magyarország Erdélyt unióra hívja — hangzik Barnutiu ez igazán forradalmi hangú proklamácziója — Kolozsvár nagy ünnepélylyel nyilatkozott, hogy akarja. A székelyek is úgy fognak nyilatkozni, de a szász nem. Hát a román mit tesz? Ettől függ élete, halála. Nyissa ki szemét minden román s használja fel az időt, mert vagy mindent nyer, vagy mindent veszt. Elveszti, a mit eddig is birt — nemzetiségét. Halljátok rómaiak unokái! mit kell felelnetek magyarnak és szásznak? Mi addig nem egyesülünk, mig a román nemzet nem emeltetik azon politikai rangra, melyből a magyar, székely és szász vetköztette ki. Nélkülünk irták az Approbatákba, hogy ő csak megtűrt nemzet; kiküszöbölték minden országos főbb hivatalból s ha mégis azzá akart lenni, nemzetisége és vallása elhagyását kivánták. De nem számláljuk elő a sok bünt. Isten ünnepet rendelt az elnyomott népeknek is. Minden város és falu visszhangzik az örömtől, mert a mai nap az elhalt népek feltámadása. És mi egy millió háromszáz ezeren — politikai halottak voltunk, nem nemzet. Most a feltámadás napja van. Menjünk, görditsük le a követ a sirról; oldjuk fel a román nemzet ezer éves kötelékét, hogy keljen fel a porból s éljen örök életet. Lelkészek! ha igaz atyái vagytok a népnek, ne hagyjátok veszni jogát, ne válaszszátok el érdekeiteket az övétől. Az Istenért, ne egyesüljetek senkivel, mig őt boldognak nem látjátok. Védjétek a román nép fényét; őrizzétek meg az édes anyai nyelvet. Mondjátok meg a magyaroknak, hogy ti az unióról nem beszéltek addig, mig az országgyülés a román nemzetet mint olyant el nem ismeri. Nemes románok, Fogarasban, Hátszeg vidékén és Kővárban, ébredjetek fel! Ne áműttassátok magatokat a

[1] *Jakab Elek*: Szabadságharczunk történetéhez. 84. és 85. l.

magyarokkal: ne szakadjatok el Erdély földjétől, anyátoktól, melyet román őseitek karja szerzett számotokra. Mondjátok meg a magyaroknak, hogy ti románok vagytok, hívei a császárnak, hazának, de az unióról addig nem akartok tudni, mig nem lesz nemzeti gyűléstek, melyen előterjeszszétek nemzeti kívánságtokat. Kérjétek meg: ne ítéljenek mindig „De nobis, sine nobis". Ők a magyart felosztották magyar és székely nemzetre, hogy a szászokkal mondhassák: három nemzetből álló ország s a románt, mint legrégibb lakosokat, kihagyták. Most is megerősítették nyelvöket, a miénket pedig számba sem veszik. Ez így nem maradhat. Nem leszünk a magyar és a szász rabja. Nyelvünk tekintélyét el kell ismernetek az államban és törvény előtt, melyet vérünkkel védtünk. Míg az egész román nemzet nem lesz jelen az országgyűlésen, addig óvást teszünk minden unió ellen. *Örökre átkozott legyen az a román, a ki uniót mer kötni, míg el nem lesz ismerve a román, mint politikai nemzet.*"

Ez a proklamáczió névtelenűl jelent meg, de azonnal felismerte benne mindenki Barnutiu elméjének szülöttét. A habozás, a tájékozatlan tapogatózás napjai épen alkalmasak voltak arra, hogy ez a határozottan forradalmi hang irányt és tartalmat adjon a forrongó kedélyeknek és a körülmények hatása alatt megindúlt félig tudalmatlan mozgalmaknak. Nem lehet Barnutiutól elvitatni, hogy eléggé élesen látó szemei azonnal helyesen felismerték, hogy az egész helyzet kulcsa az unió kérdésében van elrejtve. Tényleg az 1848-iki mozgalmaknak, egész a szabadságharcz megkezdéseig, középpontja Erdély és Magyarország uniója volt. Ez, és a jobbágyság felszabadítása alkotta azon tengely két sarkpontját, mely körül az időszak egyre nagyobb hullámokat vető mozgalmai forogtak.

A mint Barnutiu kiáltványa a Tamás-vasárnapi gyűlés előkészítésében utazó balásfalvi tanulók és maros-vásárhelyi kanczellisták kezébe jutott, azok azonnal öntudatosabbak, bátrabbak és követelőbbek lettek beszédeikben. Az izgatók számára a talajt még egy másik körülmény is segített előkészíteni. A Magyarországgal szomszédos vármegyék népessége, különösen azokon a vidékeken, hol a két ország között a közlekedés nagyobb és az érintkezés sűrűbb volt, csakhamar értesült, hogy Magyarországon az úrbéri szolgálatokat már törvényesen megszűntették. Hunyadmegye főispánja már márczius 27-ről azt írja a kormányszéknek, hogy a megyéjében lakó parasztság az utazóktól és a hírlapokból értesülvén arról, hogy Magyarországon

a nép felszabadult, nyugtalankodni kezd. Egy héttel később, április 4-én jelenti, hogy a nép tudomást szerezvén arról, hogy a szomszédos Krassó és Arad megyékben a jobbágyok felszabadítását nagy ünnepségek között hirdették ki, rögtönös felszabadítását követeli s a ki ennek lehetetlenségéről akarja meggyőzni, abban ellenségét látja s azért azt kéri, hogy a nép megnyugtatására küldjék ki megyéjébe Saguna gör. kel. püspököt. Kolozsmegyében is a román jobbágyság azzal fenyegetőzött, hogy az urbéri szolgálatok teljesítését megtagadja s nyiltan kezdették egyesek hirdetni, hogy nem csak a jobbágybirtok marad a jobbágyok tulajdona, hanem a földesur birtokát is fel fogják maguk között osztani. Minden oldalról nyugtalanító hirek érkeztek a nép egyre növekvő izgatottságáról. Kolozsmegye főispánja meggyőződve arról, hogy a megyéjében folyó izgatás szálai Mikás Florian ügyvéd és zsuki birtokos kezeiben folynak össze, a nagyobb zavarok kitörését megelőzendő, Mikást bujtogatásért elfogatta. Az elfogatásakor nála talált levelekből megdöbbenve tapasztalták, hogy mily kiterjedt és jól szervezett s mily veszedelmes czélokat követő az az izgatás, melynek legbuzgóbb ügynöke Pap Sándor, alias Papiu Ilarianu volt, középpontja és fővezetője Barnutiu, kit előbb ismertetett proklamácziója egyszerre a helyzet urává tett. „Mi ifjak és tüzesek vagyunk — írja ez elkobozott levelek egyikében Bukarestből április 6-ról Axente — és különféle terveket kovácsolunk, melyeket talán az érettebbek és értelmesebbek nem fognak helyeselni. Ha mi egyetértésre tudnók bírni az összes románokat és egy czélra felizgatni, nem ragadhatnánk-e ki mindent az idegenek kezéből, vagy legalább a robottól és más egyéb igazságtalanságoktól nem tudnók-e megszabadítani a románokat és a többieket? Azt hiszem, hogy könnyen lehetne találni fiatal embereket, a kik szivesen élére állanának a románoknak. Ha a felkelés tanácsosnak látszanék, akkor elkezdhetnék: *Molnár* Illés, ki udvarbíró Kománán, én az én kerületemben, *Román* az övében, *Marginean* a Maros mellett, *Baternai* a Mezőségen, *Janku* pedig az Ompoly völgyében“ stb.

Az urbéri szolgálat tettleges és erőszakos megtagadásának első fenyegetőbb jeleneteivel Belső Szolnok megyében találko-

zunk. Április 15-ike táján Völtsök községében a nép a szó szoros értelmében fellázadt a földesur ellen. A hatóság a támadt zavargás lecsendesítésére Vajda György megyei esküdtet küldötte ki. A zavargó nép azonban úgy elverte, hogy másnap a kapott verés következtében meghalt. Vajda Tivadarnak nemesi telkét szamosujlaki Pavel Mojzsa erőhatalommal elfoglalta. Kiss László szilágy-csehi birtokosnak egy jobbágyát azért, mert urdolgára ment, elverték. B. Wesselényi Farkasnak pénzért dolgozó napszámosait saját felszabadított jobbágyai elkergették, a báró vetéseit elfoglalták. A mozgalom Doboka megye több helységében is kiütött. Május 7-ig Felső Fehér megyében 11 község tagadta meg a szolgálatot. Különösen nagy volt az izgatottság a Papp Sándor szülőfalúja, Mező-Bodon környékén fekvő Oláh-Dellő, Pagocsa, Czintos, Bogát és Ludas községekben.[1]) Ezek a jelenségek arra kényszerítették a kormányszéket, hogy feljogosítsa az egyes megyéket a gyilkosok, rablók, gyújtogatók és közcsendháborítók ellen való statárium hirdetésre. Egy hivatalos jelentés szerint Alsó Fehér megyében, Mihálczfalván a nép a szolgabirót a rögtönitélő biróság kihirdetésében erőszakosan megakadályozta, mialatt többen hangosan azt kiabálták, hogy nem engedik meg a rögtönitélő biróság kihirdetését mindaddig, mig erre vonatkozóan balásfalvi királyukat meg nem kérdezik.

A rögtönitélő biróság elrendelése nem volt valami böles és előrelátó hatósági intézkedés, különösen egy vele járó sajátságos körülmény miatt. Szokásban volt ugyanis, hogy minden községben, a hol kihirdették a statáriumot, a község valamelyik pontján azonnal egy primitiv módon összetákolt akasztófát állitottak fel. „Madaras szolgabíró — irja Moldován Emlékirataiban [2]) — a tömeg közé állva, román nyelven felolvasta a kormány rendeletét. Minden mondathoz magyarázatot füzött és rám függesztvén tekintetét, nyomatékos hangon igy végzé: Mától kezdve tehát, a ki, bujtogatva az országban, megháboritja a közcsendességet, három nap alatt ott, hol tetten érik, akasztófára fog húzatni. Ezután a biróhoz fordulván, igy szólott: Kend pedig

[1]) *Jakab Elek*: Szabadságharczunk történetéhez. 115. l.

[2]) *Vasilie Moldovan*: Memorii din 1848—49. 35. l.

gondoskodni fog, hogy az akasztófa elkészüljön s amott (egy emelkedetebb helyre mutatott) fel legyen állítva. Egy pár óra múlva visszatérek s akkorra már ott álljon az akasztófa! . . . . . . Mikor az akasztófa elkészült, nagy triumfussal felemelték s a jelzett helyen felállították, mialatt több oldalról lehetett hallani e szavakat: Része legyen benned annak, a ki megparancsolta, hogy téged ide felállítsanak!"

Igazán, lehet-e hatalmasabb izgató szert feltalálni a nagy szenvedélyek és a társadalmi rend olyan megrendülésének napjaiban, mint a minők az 1848-ki idők voltak, a nép haragjának és szenvedélyének felkorbácsolására, mint egy-egy akasztófát minden községben felállítva. Ki is zsákmányolták e szerencsétlen akasztófákat a magyar nemzet és a magyar kormányzat ellen nemcsak a román nép között izgató tanulók és kanczellisták, hanem azon későbbi román irók is, kik az 1848 49-iki események czélzatos történelmi feldolgozására vállalkoztak.

A Tamás-vasárnapi gyűlést Lemény püspök tudta és beleegyezése nélkül hivták össze a balásfalviak. A főispánok a kezeikbe jutott Pumnul-féle Felhívások egy-egy példányát beküldötték a kormányszékhez, a további teendőkre vonatkozóan utasításokat kérve. A kormányzó ennek következtében elnöki uton átírt Leményi püspöknek, hogy Pumnul ellen e Felhívásáért, mint bujtogató ellen indíttason fegyelmi vizsgálatot. A tervezett gyűlésre vonatkozóan pedig megjegyezte, hogy bár nem volt soha szándéka a románságot attól elzárni, hogy kivánságait az országgyűlés elé terjeszsze, sőt, ha az törvényes módon és úton kezeibe jút, az igazság mértékéig még pártolni is hajlandó, — de nem látja át, miért kellene e czélra népgyűlést tartani, mivel a nyers tömegek összejövetele mindig veszedelmes, mert a vezetők nem állhatnak jót arról, hogy meddig lesznek képesek a tömeget a mérséklet határai között tartani. Erőszakot alkalmazni nem akar s azért kéri a püspököt, hogy vagy személyesen menjen fel a havasokra a felizgatott kedélyek lecsendesítésére és a további gyűlések megakadályozására, vagy pedig küldjön fel valamely magasabb egyházi állásu egyéniséget. Végül azt is tudatta a kormányzó a püspökkel, hogy az espereseknek és a helységek küldötteinek Balásfalvára

összegyűlését egyáltalán nem helyesli és csak kénytelenségből tudná elnézni. Zsinattartásra sem adhat engedélyt, mert az a hatáskörét túlhaladja. Legfölebb is csak annyit ígérhet, hogy, ha a püspök erre formaszerint felszólítja, hajlandó lesz vonatkozó kérelmét döntés végett Ő felségéhez haladéktalanul felterjeszteni.

A kormányzó e bizalmas jellegű elnöki átirata után csakhamar kiadta a kormányszék is a két román püspökhöz czímzett azon rendeletét, melylyel a felsőbb engedély nélkül hívatlan és ismeretlen egyének által kezdeményezett Tamás-vasárnapi gyülés összehívását megsemmisítette és az azon való megjelenést szigorúan megtiltotta. A püspököknek, kiket a továbbiakért felelősökké tett, azt is tudtokra adta, hogy az esetre, ha a gyülés megtartását mégis megkisértenék, a főhadparancsnokságtól annak megakadályozására elégséges katonai erőt kért s e katonai erőnek a szükséghez képest való alkalmazását az Alsófehér- és Küküllő vármegyei főispánok egyetértő gondoskodására és felelősségére bizta.

A püspökök a kormányszék e rendeletét nemcsak köteles tisztelettel fogadták, hanem az abban foglalt tilalom kihirdetését az espereseknek meg is parancsolták. Lemény püspök azonban, válaszolva a kormányzó bizalmas jellegü átiratára, azon nézetének adott kifejezést, hogy tekintettel a fenforgó rendkivüli körülményekre, mégis czélszerü lenne valami formában megengedni, hogy a románság értelmesebbjei tanácskozhassanak egy, az országgyüléshez intézendő kérelem tartalma felett. A püspök e kérésére a kormányszék kijelentette, hogy nem fogja ellenezni, ha a püspökök külön-külön, a magok székhelyére összehívják a papság és az értelmiség képviselőit, hogy velök egy, a románság óhajtásait magában foglaló s az országgyüléshez benyújtandó kérelem tárgyában tanácskozzanak.

Lemény püspök a kormányszék e rendeletének vétele után a gör. kath. espereseket és az értelmiség tagjait össze is hívta május 15-ére, székhelyére, Balásfalvára. A nagy-szebeni gör. keleti konzisztorium — Saguna távollétében — szintén május 15-ére hívta össze a gör. kel. espereseket s az értelmiség kiválóbb tagjait, de elfelejtették mindketten megjelölni a gyülés

székhelyét, a mely véletlen, vagy szándékos körülmény tényleg nagyban hozzájárult a május 15-iki balásfalvi gyűlés sikeréhez.

A püspökök tehát nemcsak a Tamás-vasárnapra összehivott gyűlés betiltását hirdették ki, hanem a május 15-iki gyűlés összehívását is. A Tamás-vasárnapi gyűlés azonban mégsem maradt el, mert a nép nem volt hajlandó hinni feltétlenül a hivatalos hirdetésnek s azért kételkedésében felvilágositást a körében időző tanuló ifjaktól és kanczellistáktól kért, a kik a legnagyobb határozottsággal nyugtatták meg azokat, kik abban kételkedtek, hogy a Tamás-vasárnapi gyűlés meg fog-e tartatni vagy sem?

A püspök és az az egynehány kanonok és tanár, kik feltétlen hívei voltak, mindent elkövettek, hogy a Tamás-vasárnapi gyűlés ne tartassék meg. Serényi szemináriumi rektor egy Moldován Illés nevű theologust, ki a gyűlés sikerén buzgólkodott, kitiltott a szemináriumból. Mán István tanár pedig kicsapatással fenyegette azokat a tanulókat, kik a gyűlésben részt fognak venni. E miatt Mán tanár másnap csak alig kerülte el a verést. A püspök rendeletéből a Küküllő hidjánál őröket állítottak fel, kiknek az volt a feladatuk, hogy az érkezőket visszatérésre bírják. Mindez azonban hasztalan volt, mert már szombaton este tömegesen érkezett a nép. A papság közül nem jött el senki más, csak Bálint Simon Verespatakról, még pedig nem egyedül, hanem mintegy 400 főnyi nép kiséretében.

Bánffy Miklós alsó fehérvármegyei főispán *Miksa* János alispánt és *Fosztó* Menyhért főbirót küldötte ki a gyűlés feloszlatására. E biztosok május 1-ről a főispánhoz tett jelentésükben a gyűlés lefolyását következőképen beszélik el:

„A katonaságot kiállítottuk a piaczra, hol az összesereglés történt; mikor is a templom tornáczára felállott egy Pap Sándor nevezetű kir. táblai irnok s elésorolta azon nyomorokat, melyek alatt eddig az oláh nemzet nyögött. A többek között azt mondotta, hogy az oláh nemzet, mely egyedül régibb lakosa ezen országnak, több századokon keresztül volt a kiváltságos osztály járma alatt. Ez tartotta a katonaságot és nemességet s mégis minden polgári jogoktól és javadalmaktól meg van fosztva,

holott ezen nemzet tagjai is az Isten képére teremtett emberek voltak; hanem most már isteni sugallatból egész Európát átlengette s a többek közt ide is elhatott azon alkotmányos szellem, mely szerint minden nemzet s azok között az eddig nyomás alatt volt oláh nemzet is kivivhatja polgári jogait és ebben semmi földi hatalom már többé nem gátolhatja. Az ezelőtt öt héttel alkotott terv szerint azon okból vannak összegyülve, hogy a jövő hónapban megnyilandó országgyülésre sérelmeiket kiemeljék és kéréseiket elkészítsék —, addig pedig, mig ez megtörténik, a robotot — kivéve a téli napokról elmaradott szolgálatot — tegyék meg. Említette továbbá, hogy egy ügyvédet, ki az oláh nemzet ügyében lépett fel, a kormány elfogatott és ma is fogva tart —, továbbá egy növendék pap hasonló okból a tegnap elküldetett. Következőleg, felszólította az összegyült népet, hogy addig innen el ne oszoljon, mig az elsőnek kiszabadítása, a másodiknak visszavétele iránt biztosítva nem lesz.“

„Miután láttuk, hogy a könnyen hívő népnek kedélye ezek által fel van ingerelve, nagy bajjal a beszélhetésre sort kapva, semmit nem mulattunk el a köznép megnyugtatására és lecsendesítésére. Ezekután egy Abrudbányán lakó *Buttyán* János nevű ügyvéd, vidrai *Jánk* Ábrahám és egy *Nemes* nevezetű Aranyosszék pojáni növendék pap hasonlólag a templom tornáczára felállva, az előbbinél valamivel nagyobb mérsékletességgel az oláh nemzet érdekeiről hosszason szónokolván, végtére úgy nyilatkoztak, hogy ezen gyülésnek czélja az, hogy a jövő hónapban megnyítandó országgyülésre beadandó kéréseiket megkészítsék, addig tehát mind jelenleg, mind innen való eltávozásuk után legyenek csendesen.“

„E szónokok beszédje közben és után, a mennyire szóhoz juthatott, a méltóságos püspök ur is a nép lecsendesitésére egy atyai és a nép felfogásához alkalmazott beszédet tartott —, kit is Pap Sándor beszédében több versen meggátolván, kigunyolván, azt mondotta a népnek, hogy a püspökre és a vármegye tisztviselőire ne hallgassanak. Továbbá, a mostan Szebenben lakó Barnutz Simon nevű egyénnek szekerébe fogott lovait a nép kifogván, magok huzták be szekerét a nevelő intézet udvarára s onnan a nevezett Barnutz Simont ugyan a nép kihozván,

ez is a templom tornáczára felállott és egy nagyon csendesítő s törvényes szellemű beszéde által igyekezett a népet csendességre bírni, melynek úgy látszott, nagy hatása is volt."

„Végűl, több izben elpróbált csendesítésünk és felvilágosításunk után azon kivánatokat jelentették nekünk, hogyha írásban megnyugtatjuk ezen szónokokat, hogy a népnek innen leendő eloszlása után, nekik a mai napon Balásfalván történtekért nem lesz semmi bántódásuk és továbbá, ha az eloszlás esetében bizonyságot teszünk arról, hogy ők a felséges kir. főkormányszék rendeletének hódoltak és a népet eloszlatták, abban az esetben tüstént eloszlatják a népet, és mindaddig, míg ezen dolog országgyűlésen törvényszerűleg ki fog egyenlíttetni, biztosítanak, hogy ezen nemzet részéről csendesség lesz. Ellenesetben nem oszlanak el és elvárják, hogy a kiállított katonaság akármely kinzásokat kövessen el rajtok — azonban ez esetben is a nép oltalmazására minden módokat fel fognak használni. — A dolog ilyen állásában, látva, hogy a nép ezen szónokokhoz nagyon ragaszkodik és a legnagyobb elszántsággal kész minden veszedelemmel szembemenni, másrészről pedig a néptömeg nőttön nő és az ingerűltség perczenként nagyobb kezd lenni, és a jelenlevő katonaság a jelen volt és későbbre még nagyobb számmal megjelenhető néptömeggal nagy aránytalanságban vagyon, hogy az országot a katonasággal leendő eloszlatásból következhető ingerűltség által lángba ne borítsuk, miután mind a szónokok, mind maga a nép biztosított az iránt, hogy ha e kivánságokat teljesítjük, ők is eloszlanak és mindaddig, míg ezen dolog törvényesen elhatározódik, csendesen lesznek, kénytelenek voltunk a kivánt bizonyítványt részökre kiadni. Ennélfogva eléretődött azon czél, hogy a nép a nélkül, hogy az országgyűlésre beadandó peticzió-készítésbe befolyt volna, délután fél négy órakor eloszlott... a katonaság állomásaira visszatért; estve a város kivilágíttatott és a növendék papság s a tanuló ifjuság által ezen nap zene és öröm zaj között ünnepeltetett meg." [1])

A marosvásárhelyi kanczellisták közül *Papiu Ilarianu* [2]) szerint a Tamás-vasárnapi gyűlésen jelen voltak *Janku* Ábra-

[1]) *Baritiu:* Istoria Transilvaniei. II. köt. 748 és 749. l.

[2]) Istoria Romănilor din Dacia superióra. II. köt. 283. l.

hám, *Porutiu* Sámuel, *Tordasianu, Tobias, Frânku, Penciu* János, *Rosca* Péter, *Bota, Margineanu* János, *Vesprimeanu* Vasilie stb. „Barnutiu megérkezése — írja Popea Miklós [1] — nagy félelmet gerjesztett a püspöknek és a kormány küldöttjeinek szivében. Azt hitték ugyanis, hogy azért jött ide, hogy kikergesse a püspököt székéből s így álljon boszút azért a pörért, melyet a püspök egynehány év előtt folytatott ellene és tanártársai ellen s melynek eredménye az lett, hogy Barnutiu elvesztette tanszékét. Félelmök azonban hiában való volt, mert Barnutiu a népet békére intette, tanácsolván neki, hogy menjen haza csendesen s engedelmeskedjék otthon felebbvalóinak és azután jőjjön el ismét arra a nagy gyűlésre, melyet a kormány engedélyével fognak tartani s melyben az iránt fognak határozni, hogy mit tegyen a román nép politikai jogai megnyerése érdekében? Ugy is történt. A nép hazament és az értelmiség is Barnutiuval együtt, ki, mint Cipariu írta az „Organul Luminei" czimű ujságban — úgy ment haza, Szebenbe, mint a „béke angyala."

A Tamás-vasárnapi gyűlés tehát a kormány betiltó rendelete következtében nem úgy sikerült, mint azt az összehivók és a rendezők akarták. Mégis így megtartva, hatása nagyobb volt, mintha elébe akadályok nem gördültek volna. A gyűlést összehivó s az egész mozgalmat vezető ifjuság e gyűlésen jött teljesen erejének tudatára. Az összegyűlt népet fanatizálta, a kormánytól kilátásba helyezett gyűlésre pedig a tért előkészítette. „Röviden — hogy ujra Popeát idézzem — e nélkül a gyűlés nélkül s azon előkészűletek nélkül, a melyeket az ifjuság ekkor tett, a május 15-ki nagygyűlésnek, ha meg is tartatott volna, nem lett volna semmi tekintetben az az értéke és hatása, a mi volt, sőt az is nagyon könnyen megtörténhetett volna, hogy téves utra jutva, eredményeiben egyenesen az igazi román nemzeti érdekek ellen lett volna."

[1] Memorialul Archiepiscopului si Metropolitului Andreiu baron de Siaguna sau luptele nationale-politice ale românilor 1846 1873. Tom I. 86. l.

II.

A balásfalvi népgyülés.

A Tamás-vasárnapi gyülés után a román nép izgatottsága egyre növekszik. Ez izgatottság jellemzése. Barnutiu tanácskozása a balásfalvi kanonokkal. A magyarországi románok kiválóbbjait is meghivják a május 15-ki gyülésre. A hatóságok intézkedései. Tárgyalások a kormányszék és a főhadparancsnokság között. A román nép vándorlása Balásfalva felé. Saguna megérkezése és fogadtatása. A Romániából visszatért intelligens románok. A kormány képviselői. Schurter tábornok és a katonai assistentia. Nopcsa László szereplése. Az előleges értekezlet és határozatai. A gyülés első napja. A megnyitás formaságai. Áttelepedés a „görög rétre". Schurter tábornok meghivása. Az előleges inditványok. A nemzeti eskü. Az első napi ülés bezárása. Az ebéd. A gyülés második napja. Az unióra vonatkozó incidens. A balásfalvi nemzeti programm. A bécsi és kolozsvári küldöttség. A román nemzeti komité és tagjai. A harmadik nap eseményei. A tömeg eloszlása. A záró értekezlet. Barnutiu beszédének fontossága. E beszéd kivonatos tartalma.

I.

A Tamás-vasárnapi gyűlés után a román nép izgatottsága egyre növekedett. A szűnidőkön még mindig otthon levő tanuló ifjuság fáradhatatlan volt az izgatásban. Nemcsak az értelmiség, de maga a nép is alig beszélt másról, mint a balásfalvi román országgyűlésről. Mindenki készült a május 15-iki nagygyűlésre, a melyen a tömegben elterjedt hír szerint nem fog sem több, sem kevesebb történni, mint hogy fel fogják osztani a földesurak birtokait. Több helyen az izgatottság tettlegességben és a hatóságok iránt való ellenszegülésben tört ki. Erdély különböző részeiből a fenyegető mozgalmakról egyre érkeztek a kormányszékhez a jelentések. „Tamás-vasárnapjától kezdve — irja Papiu Ilarianu már idézett könyvében — május 15-ig az egész ország s annak minden nemzete a legnagyobb forrongásban és

a legfeszültebb várakozásban voltak. Magyarok, románok és szászok nagyon jól tudták, hogy a románok gyűlése fog dönteni Erdély sorsa felett. Mindnyájan türelmetlenül várták, hogy mit fognak tenni a románok.“

A hatóságok ilyen körülmények között kénytelenek voltak nemcsak praeventiv intézkedéseket tenni az eshetőlegesen kitörhető mozgalmakra vonatkozóan, hanem egynehánynak azok közül, kik a kezei közé került adatok alapján a legfőbb bujtogatók voltak, elfogatását is elrendelni. Tényleg több helyre katonaságot kellett beszállásolni, hogy a nép izgatottsága lázadásban ne törjön ki. Az állapotokat híven és érdekesen jellemzi Leményi püspök azon jelentése, melyet május 10-ről a kormányszékhez küldött: „Ma egy igen hiteles hirt vettem arról, hogy a bujtogató ifjak innen Szebenbe menvén, odavaló lelkészemmel, *Mán* Miklóssal, ***Barnutiu*** Simonnal, ***Boér*** Demeter, ***Barb*** Miklós és ***Pap*** Sándor többször megesküdtek s magukban elhatározták, hogy ha én a gyűlésen az általuk előterjesztendő pontokat el nem fogadom, vagy ellene szegülök, engem láb alul eltegyenek, — hittel kötelezték magukat mindnyájan arra, hogy ha az unió pontjairól le nem mondok, a püspöki székről ledöntsenek. Mindenfelé azt hirdetik, hogy a nép Balásfalvára fegyveresen jelenjék meg. ***Mán*** Miklós papom is azt mondotta alsó-sebesi nem egyesült pap, ***Pópa*** Arszéniának. ***Pap*** Sándor pedig a szecseli utban összegyűlt és a Saguna püspök érkezését váró néptömeget arra buzdította, hogy május 15-én családostól, gyermekestől jelenjenek meg Balásfalván s erővel mutassák meg, hogy a román mindent meggyőzhet. És mindezt ő ***Fule*** igazgató, ***Moga*** theologus, ***Panevics*** és mások jelenlétében mondotta.“[1])

Mielőtt Barnutiu a Tamás-vasárnapi gyűlés után eltávozott volna Balásfalváról, Cipariuval és a velök egy nézetet valló kanonokokkal és tanárokkal a május 15-iki gyűlés előkészitésére vonatkozóan a főbb teendőkben megállapodtak. Elhatározták, hogy a káptalan, félretéve a felekezeti szempontokat, teljes egyetértésben fog eljárni a nagy-szebeni gör. kel. konzisztoriummal. Azonkivül megállapodtak abban is, hogy a gyűlésre meg fogják hívni a magyarországi románság kiválóbb férfiait is. Cipariu

[1]) *Jakab Elek:* Szabadságharczunk történetéhez 116. és 117. l.

már ezt megelőzőleg irt volt Murgu Euthymnak, Pumnul pedig több bihari és bánsági ismerőseinek. Mikor teljesen tisztába jöttek és megállapodtak a teendőket illetően, Barnutiu és Buttyán Szebenbe távoztak. Velök mentek a maros-vásárhelyi kanczellisták közül is többen, a kiket saját megyéjökben a hatóságok féktelen izgatásaik miatt el akartak fogatni. Mások meg részint a királyföldi román községekbe, részint a határőrségi falukban húzodtak meg, hogy nagyobb biztonságban legyenek és időről-időre innen rendeztek kisebb-nagyobb kirándulásokat a vármegyék területére. Attól féltek ugyanis, hogy a püspökök összehívója értelmében csak az esperesek fognak május 15-én Balásfalván megjelenni, legfölebb is a világi értelmiség egy-kétszáz főnyi tagjával együtt. Ők pedig minden áron nagy tömegével imponáló, sőt terrorizáló hatású népgyűlést akartak tartani s ezért, a hová nem tudtak személyesen eljutni, levelekkel s izenetekkel igyekeztek rábirni az érdeklődőket, hogy az egyes falukból ne csak a pap menjen el, hanem legalább két-három értelmes ember is.

A nagy készülődés és sürgés-forgás nem kerülte el a hatóságok figyelmét sem. Alsó-Fehér vármegye törvényhatósági bizottsága, mint a balásfalvi gyűlés által legközvetlenebbűl érdekelt vármegye hatósága, arra kérte a főkormányszéket, hogy a május 15-iki gyűlésre a rend és a közbiztonság érdekében a főhadparancsnokságtól eszközöljön ki nagyobb számu katonaságot, mert, bárha az ifjaknál higgadtabban gondolkozó papi elöljárókról fel lehet tenni, hogy az odacsődülő népet nem izgatni, hanem csendesiteni fogják, mindazonáltal félni lehet, hogy a féktelen vágyakkal eltelt néptömeg oly kihágásokra vetemedhetik, mit a polgári hatóságok tekintélyével és rendelkezésére álló erejével megakadályozni nem lehet. A kormányzó tényleg még május 3-án átirt a főhadparancsnoksághoz a kellő számu katonaság kirendelése tárgyában. A főhadparancsnokság a legnagyobb készséggel igérte meg, hogy a kellő számu katonaságot annak idején az illetékes polgári hatóságok rendelkezésére fogja bocsátani. Majd május 5-ről kelt átiratában szemrehányásokat tett a püspököknek, hogy az engedélyezett gyűlést nem külön-külön, hanem mindketten azonos helyre hívták ösz-

sze. Majd pedig Bánffy Miklós gróf főispán és Szabó Lajos kormányszéki tanácsosok személyében a gyűlés kormánybiztosait is kinevezte.

Mentől közelebb jött a kitűzött nap, annál nagyobb lett a román nép izgatottsága. A gyűlést megelőzően már három nappal kezdettek özönleni a nép és a küldöttségek az ország románság-lakta minden részéből Balásfalva felé. „Előre mentünk — irja Moldován, jellemezve a Balásfalvára tóduló nép mozgását[1] — mögöttünk és körülöttünk mindenütt nép. Ugy haladtunk előre, mint a folyó-vizben. A tömeg árja vitt magával. Azt hittük, hogy ha kiérünk a faluból, gyorsabban hajthatjuk a lovakat, de lehetetlen volt. Kiérve a faluból, nemcsak az út, hanem a mező is hemzsegett a néptől. A menet eleje Szent Pálon volt és Kerellőből még ömlött ki a nép. Mikor kiértünk az ország utjára, találkoztunk a más vidékekről jövő csapatokkal is. Későn délután érkeztünk Sajóra. Felmentem egy magas dombra s körülnéztem. Nem látszott a menetnek sem eleje, sem vége, nem lehetett látni sehol egyebet, mint csak románt."

Szombaton, 13-án délután érkezett meg Szebenből, mintegy 30 kocsiból álló kisérettel Saguna püspök is. Az ifjak elébe mentek s kérték, hogy a nemzeti ügy érdekében ne szálljon Leményi püspökhöz. „Inkább Balásfalva piaczán maradok, csak ne gyanusítsatok" felelé az ifjaknak. E kijelentésre az ifjak is belenyugodtak, hogy a püspök ne sértse meg a köteles illemet, melylyel főpásztor társa iránt tartozik. E gyűlésre hazajöttek még azok az intelligens románok is, kik már régebben kivándoroltak volt a vajdaságokba s ott különféle hivatalos és társadalmi állásokat vívtak ki maguknak. Igy jelen voltak már a gyűlést megelőző napon *Laurianu, Balasiescu, Maiorescu* Vasilie, *Suciu*. Valamivel később érkeztek meg *Maiorescu* János, *Áron* Flórián, *Munteanu* Gábor, *Almasianu* Dávid, kik mindnyájan azért jöttek haza, hogy részt vegyenek a nevezetes gyűlésen, s „hogy tevékenyen működjenek közre a maguk részéről is a nemzeti jogok kivívásában." De nemcsak ők vettek részt e gyűlésen, hanem a romániai ifjabb nemzedék közül is többen.

[1] Memorii din 1848—49, 54. és 55. lapok.

Igy a többek között *Negri* Konstantin, *Sion* György, *Russu*, *Rosetti* Lascar, *Curius*, *Jonnescu* Nicolae, *Balcescu* Miklós, stb.

Megérkeztek a kormánybiztosok, gróf *Bánffy* Miklós főispán és *Szabó* Lajos kormányszéki tanácsos is. Valamint *Schurter* tábornok vezérlete alatt a két ágyúból, két escadron dragonyosból, egy század Bianchini, egy század Siskovich gyalogságból és két század székely gyalog határőrből álló, mintegy 5—600 főnyi katonaság is. A katonaság részint Balásfalván, részint a szomszédos falukban voltak elszállásolva. A román irók a Balásfalvára összegyült néptömeget 40.000-re becsülik, a mi kétségkívül erős nagyítás, de ennek ellenére is tehetjük az összegyült tömeg számát mégis 20.000-re, a mi így is elég tekintélyes és imponáló szám.

A gyűlésen résztvettek között volt még egy igen érdekes egyéniség is, *Nopcsa* László, Hunyadmegye volt főispánja, ki nem akarván szolgálni a miniszterium alatt, a többi konzervativ főispánnal együtt lemondott. „Miután megérkezett Balásfalvára Nopcsa — írja Baritiu[1]) — azonnal kijelentette társaságunkban, hogy mint román jött e gyűlésre, s mint ilyen akar részt venni a gyűlés munkálataiban. Egyetlen hang fogadta kételkedéssel e kijelentést; mi, a többiek, mindnyájan örömmel fogadtuk. Mikor egy világiakból és egyháziakból választott 12 tagú ünnepélyes küldöttséget menesztettünk a kormánybiztosok ülésbe való meghívására, a világiak részéről Nopcsát jelölték ki szónoknak. Mikor a küldöttség belépett a biztosok lakásába, ezek elálmélkodva látták Nopcsát a küldöttség élén s némán egymásra néztek. Először is Szabó tanácsos tért ámulatából magához, kijelentvén, hogy tudják miért jöttünk. Ekkor a kormánybiztosok felövezték kardjukat és elmentünk a gyűlésbe. Mikor a rettenetes nemzeti eskü letételének pillanatában felemeltük kezünket, Nopcsa is felemelte keztyűs kezét. Ekkor egy tüzes ifju felkiáltott: „Húzza le a keztyűt!“ — és Nopcsa rögtön lehúzta.“

Vasárnap reggel mise után a gyűlés rendezői és kiszemelt vezetői egy 10 órától délután 3 óráig tartó előzetes értekezletet tartottak, melyben a főszerepet Barnutiu vitte. Délután 5 órakor

[1]) Istoria Transilvaniei. II. köt. 116. l.

az előzetes értekezletet tovább folytatták a székesegyházban és elhatározták, hogy Mikás Florián és a többi elfogottak kiszabadításáért kérelmezni fognak a kormányszéknél.

Az előleges értekezleten részleteiben megállapított gyűlés első napjának lefolyása a következő volt:

Időnyerés szempontjából az ünnepélyes istenitiszteletet reggel 6 órakor 12 pap segédlete mellett Lemény püspök tartotta. A mise után 8 órakor megkondultak a harangok s a polgári hatóságok képviselőinek társaságában a templom bejáratánál levő emelvényen megjelentek a két püspök és a román értelmiség notabilitásai. Asztalok és székek voltak elhelyezve az emelvényen. Az elnöki széket a püspökök foglalták el s ülésük felett a templom fala fel volt sárga-fekete, kék, vörös és fehér zászlóval díszitve — ez utóbbit akkor román nemzeti zászlónak tartották a románok, a jelenlevő magyarok pedig rácz vagy pedig orosz zászlónak. Ekkor Janku beszédet tartott a néphez, a mire a nép csoportokba verődött, szép rendes utczát hagyva az egyes csoportok között a járó-kelő és rendező fiatalságnak. A kormánybiztosok felolvasták a kormányszék engedélyét és a gyűlést megnyitottnak jelentették ki. A gyűlésre vonatkozó instrukcziókat Saguna püspök adta elé a következőkbe foglalva: 1) a gyűlés tanácskozásai szabadok; 2) a beszédek induljanak ki a fejedelem iránt való hűségből, a törvényes felsőbbség tiszteletéből s attól a reménytől lelkesítve, hogy a román nemzet rövid idő mulva meg fogja nyerni a magas tróntól mindazt, mit az egyenlőség, testvériség és szabadság elve megkövetel.

E közben a balásfalvi piacztér a még egyre özönlő tömeg számára szűknek kezdett bizonyulni s a tavaszi nap heve is a sürű embertömegnek elviselhetetlenné kezdette tenni a hőséget, ezért azt indítványozták, hogy menjenek le a város alatt elterülő „görög rét"-re s a gyűlést ott tartsák meg. Nem lévén az indítvány ellen senkinek kifogása, az egész gyülekezet áttelepedett a „görög rét"-re. Itt először is a megalakulást ejtették meg. Elnökké *Lemény*t és *Sagunát* kiáltották ki s azután *Barnutiu* és *Baritiu* személyében két alelnököt választottak és 10 jegyzőt: *Cipariu* Timotheust, *Popasiu* Jánost, *Laurianu*

Treboniant, *Boér* Demetert, *Bologa* Jakabot, *Dunka* Pált, *Anghel* Györgyöt, *Bobu* Jánost, *Maior* Pétert és *Mán* Jánost.

Ennek bevégezte után Saguna azt indítványozta, hogy Schurter tábornokot is hivják meg a gyülésre. A tábornok az érette ment küldöttség kiséretében csakhamar megjelent és Saguna üdvözölte, kérvén, hogy a román nép rendíthetetlen hűségét fejezze ki Ő felsége előtt, mert a román nép mindenét, amivel bir, Ő felségének és dinasztiájának köszöni. Schurter tábornok felelve Sagunának, nemcsak ez előadott kivánság teljesítését igérte meg, hanem azon meggyőződésének is kifejezést adott, hogy Ő felségét kedvesen fogja érinteni a román nép hűségének tapasztalt kifejezése. Ekkor a tábornok eltávozott. Távozásakor megkondultak a harangok, a nép román nyelven a „*Gott erhalte*"-t kezdette énekelni és a tüzérség három üdvlövést tett.

A tábornok eltávozása után a gyülés tovább folyt és Barnutiu lépve a szószékre, hosszabb beszéd kiséretében a következő és egyhangulag elfogadott indítványt tette:

1) a mezőt, hol ezt az első román nemzeti gyűlést tartották, e dicsőséges esemény örök emlékezetére nevezzék el »*Câmpul Libertatei*"-nek (Szabadság mezőjének).

2) A román nemzet kinyilatkoztatja, hogy állandóan hű marad Ő Felségéhez, Austria császárához, Magyarország királyához, Erdély nagyfejedelméhez és a felséges austriai házhoz.

3) A román nemzet magát önálló nemzetté és az egyenlő szabadságok alapján politikailag Erdély integráns részévé nyilatkoztatja.

4) A román nemzet a következő hűségi esküt teszi a császár, a haza és a román nemzet iránt:

„Én N. N. esküszöm az Atya, Fiu és Szent Lélek élő Istenre, hogy hű leszek Austria császárjához, Erdély nagyfejedelméhez, I. Ferdinándhoz és a felséges ausztriai házhoz. Barátja leszek Ő felsége és a haza barátjainak, ellensége ellenségeinek, hogy mint román mindig igyekezem megtartani a román nemzetet az igazság és a jog utján, s hogy minden erőmmel fogom védelmezni minden támadás és nyomás ellen és hogy sohasem fogok semmit tenni a román nemzet érdekei és jogai ellen, hanem ragaszkodni fogok a mi román nyelvünkhöz és vallásunkhoz és azt védelmezem is. Ez elvnél fogva tisztelem Erdély minden nemzetét,

kivánván tőle is hasonló tiszteletet. Nem fogok kisérletet tenni senki elnyomására, de nem is fogom eltűrni senkitől, hogy minket elnyomjon. Közre akarok működni tehetségem szerint a jobbágyság eltörlésében, az ipar és kereskedelem felszabadításában, a jog védelmében, az emberiség, a román nemzet és hazánk javának előmozdításában. Isten engem úgy segéljen s úgy adjon lelkemnek örök üdvösséget! Amen!"

Ezt az esküt aztán az egész gyűlekezet, ég felé tartván kezeiket, letette. Az eskütétel után felolvasták a Mikás Florián kiszabadítása tárgyában a kormányszékhez küldendő kérvény tervezetét s azt elfogadván, megbizták a gyűlés jegyzői hivatalát annak letisztázásával s az elnököket, hogy irják alá s azután adják át a jelen levő kormánybiztosoknak, hogy azok rögtön külön futárral küldjék el Kolozsvárra, a magok részéről is ajánlva a kérelem teljesítését.

Ezzel az első napi ülés véget ért. Kezdetét vette az ebéd. A püspöknél 200 emberre volt terítve, a papnövelő intézetben 60-ra, a baziliták monostorában 60-ra és egy fogadóban 150-re. A nép s az alsóbb papság pedig a magával hozott élelmi szereket költötte el szállásán vagy ott, a hol lehetett. A püspöknél tartott ebéden felköszöntőket mondottak Ő felségére, az uralkodóház tagjaira, a kormányzóra, a főhadparancsnokra, a kormányszéki biztosokra és az alelnökre, továbbá IX. Pius pápára, mint az európai szabadság kezdeményezőjére, a román nemzetre és az ifjuságra. Az ő felségére és az uralkodóház tagjaira mondott toasztok alkalmával a katonaság díszlövéseket tett.

Május 16-án reggel nyolcz órakor folytatták a megkezdett gyűlést. Legelőször is Lemény püspök emelt szót, megjegyezvén, hogy mikor a tömeg sorai között a gyűlés szinhelyére jött, több oldalról azt a kiáltást hallotta felhangzani, hogy „nem akarjuk az uniót!" Megjegyzi, hogy most nincs szó az unióról s azért szükségtelen e tárgyat a vitába bele vonni. Hosszabb vita után a gyűlés kimondotta, hogy mindaddig a románság az unió kérdésében nem kiván nyilatkozni, mig Erdély negyedik törvényes nemzetéül el nem ismerik.

Ez incidens után a tegnapi gyűlés jegyzőkönyvét hitelesítették, a minek megtörténte után *Laurianu* 16 pontba foglalva, előterjesztette a románság kivánságait, melyek anyagául voltak hivatva szolgálni a románság Ő felségéhez és az országgyűlés-

hez intézendő kérelmének. Hosszabb vita után e 16 pontot a gyűlés el is fogadta, mintegy román nemzeti programmul. E 16 pont a gyűlés által elfogadott teljes szövegében a következőket tartalmazta:

1. A román nemzet, támaszkodva a testvériség és a szabadság elvére, követeli politikai tekintetben való nemzeti függetlenségét s hogy mint román nemzet szerepeljen és számának megfelelő arányban legyen képviselve az országgyűlésen s hogy meg legyenek a maga tisztviselői a közigazgatás, igazságszolgáltatás és a katonai hivatalok minden ágában s hasonló arányban használtassék nyelve minden őt illető dologban, úgy a törvényhozásban, mint a közigazgatásban. Követeli, hogy minden esztendőben nemzeti gyűlést tarthasson.

E pontnál *Sulutz* vikárius azt az inditványt tette, hogy ezentul törvényesen Erdély többi nemzetei is saját nyelvükön a román nemzetet *román*-nak nevezzék, ne pedig *oláh*-nak, vagy *walach*-nak. A gyűlés ez indítványt egyértelmüen elfogadta.

2. A román nemzet követeli, hogy a román egyház minden felekezeti különbség nélkül szabad és független legyen minden más egyháztól és továbbá egyenjogu a többi erdélyi egyházakkal. Kéri a román metropolia helyreállitását és évenkénti általános synodus tartását a régi jog szerint s hogy ebben a synodusban résztvegyenek az egyháziak mellett a világi kuldöttek is. Ugyanez a synodus válassza meg a püspököket is szavazattöbbséggel és pedig minden kandidáczió nélkül.

E ponthoz még azt a hozzátételt is elfogadták, hogy ha a jövőben az egyházak és a káptalanok képviselve lesznek az országgyűlésen, e jog megillesse a román püspököket és káptalanokat is.

3. A román nemzet öntudatára jutva egyéni és emberi jogainak, kéri a jobbágyság haladéktalan eltörlését és pedig a parasztok részéről való minden kárpótlás nélkül. Kéri egyuttal a dézsma eltörlését is, mint oly adózási eszközét, mely akadályozza a gazdasági fejlődést.

E pontnál Barnutiu a következő megjegyzést tette: Bár reméljük, hogy a jobbágyság csakhamar el fog töröltetni, de mégis, a mig ez törvényesen megtörténnék, a parasztok teljesitsék addig tartozó kötelességeiket földesuraikkal szemben és legyenek türelmes várakozással. Saguna püspök is igyekezett ezt a népnek lelkére kötni, mire a nép felkiáltott: jól van, csak mentől hamarabb megtörténjék!

4. A román nemzet ipari és kereskedelmi szabadságot akar a czéhek és kiváltságok megszuntetésével és továbbá mindazon akadályok elhárításával, melyek hátráltatják a szomszédos országokkal való kereskedést és követeli a határvámok eltölését.

5. A román nemzet kivánja, hogy azon adó, melyet egy idő óta a szomszédos országokba legeltetésre hajtott marhákra vetettek, eltöröltessék, mert az látható és kézzelfogható akadálya az iparnak és kereskedelem-

nek, — továbbá, hogy mindazok a szerződések, melyeket erre vonatkozóan a fenséges austriai ház kötött az ottomán portával és az oláh fejedelemségekkel, szigoruan megtartassanak.

6. A román nemzet követeli, hogy az országban bányászott fémekre vonatkozóan a dézsma eltöröltessék, mert e dézsma valóságos akadályozója a bányák mívelésének.

7. A román nemzet kéri a szólás, irás és a sajtó szabadságát: ne legyen czenzura, ne kelljen kaucziót tenni se a hirlap-szerkesztőnek, se a nyomdásznak.

8. A román nemzet kéri a személyes szabadság biztositását, hogy senkit politikai ürügy alatt elfogni ne legyen szabad. Egyuttal kéri a gyülekezési szabadságot is.

9. A román nép kéri az igazságszolgáltatásban az esküdtszéket s ezzel kapcsolatban a nyilvánosságot és a szóbeliséget is.

10. A román nemzet kéri az országnak úgy bel-, mint külellenségtől való megvédelmezése szempontjából a nép felfegyverezését, azaz a nemzetőrség felállítását s kéri, hogy a román katonaság tisztjei is románok legyenek.

E szakasznál Ratiu kanonok azt az indítványt tette, hogy ha, illetőleg a mig fenmarad a határőrségi katonaság, a katona-családok birtokait ért sérelmek orvosoltassanak és egy családból csak egy legyen katonaköteles, a mint kezdetben is volt. Mikor pedig a nemzetőrséget felállítják, a határőröket olvaszszák be a nemzetőrségbe.

11. A román nemzet kivánja, hogy egy vegyes bizottságot nevezzenek ki, összeállitva románokból és a többi erdélyi nemzetek tagjaiból azzal a megbizással, hogy megvizsgálják és rendbe hozzák a románok azon követeléseit, melyek birtokaiknak a közös községi birtokokból való kihasítására és a jobbágybirtokok elkülönítésére vonatkoznak.

E pontnál a gyülés kijelentette, hogy a királyföldi románság nem elégedik meg azzal a négy ponttal, melybe a szászság legközelebbről engedményeit foglalta, sem pedig annyival, a mennyit 1842-ben a püspökök kértek, hanem teljes egyenlőséget kérnek mindenben. Azon kivul kivánják, hogy egy nem érdekeltekből összeállitott vegyes bizottság küldessék ki azért, hogy az megállapítsa és visszaadassa azon területeket, melyeket a szász községek elvettek a román községektől. Azon havasokat, erdőket, malmokat és jószágokat, melyeket a szász községek és városok a román községek határain birnak, adják vissza a román községeknek, ha a szász városi és falusi községek a nevezett bizottság előtt hiteles okiratokkal nem tudják bebizonyítani, hogy ezek az ő jogos tulajdonaik.

Tudvalevő továbbá az is, hogy a szász nemzetnek a Királyföldön több uradalma van, melyeknek jövedelmei a szász nemzeti pénztárba folynak be azon a czimen, hogy a szászok őrzik az ország határszélent, holott tudvalevő dolog, hogy e határokat a román plájások és a román határőrök őrzik s egyuttal az összes közterheket is a Királyföldön a románok viselik; ezért az igazság azt követeli, hogy azok a jövedelmek, a melyek

e jószágokból a szász nemzeti pénztárba befolytak, megtéríttessenek a románoknak s hogy ebből aztán a románok számára egy alapot létesitsenek. A Királyföldön a szász egyház számára fentartott községi földekből felekezeti különbség nélkül a románok számára is hasitsanak ki megfelelő területet.

12. A román nemzet kivánja, hogy az egész román klérus ép úgy, mint a többi nemzetek papjai az állami pénztárból kapja fizetését.

13. A román nemzet kéri, hogy a falukban és városokban román nyelvü elemi iskolákat állitsanak fel, valamint gymnasiumokat, technikai iskolákat, papnöveldéket s egy román tannyelvü egyetemet is, és mindezeknek költségeit az állam pénztárából fizessék az adózó nép számarányának megfelelően, meghagyván a román népnek azt a jogát, hogy ő válaszsza ez iskolák igazgatóit és tanárait s hogy az oktatás rendszerét ő állapithassa meg és hogy ez iskolákban legyen tanszabadság.

14. A román nép követeli, hogy a közterheket mindenki vagyoni helyzetének megfelelő arányban viselje és hogy a kiváltságok töröltessenek el.

15. A román nép kivánja, hogy egy, az ország nemzeteiből összehivandó alkotmányozó gyűlés Erdély számára uj alkotmányt csináljon és az uj alkotmány legyen a szabadság, egyenlőség, testvériség és az igazság elveire alapitva.

16. A román nemzet kéri, hogy az országban lakó többi nemzetek a Magyarországgal való uniót ne vegyék addig tárgyalás alá, mig a román nemzet is nem lesz alkotmányos nemzet tanácskozó és határozó szavazattal az ország törvényhozásában és ha az erdélyi országgyűlés nélküle mégis beleboesátkoznék az unió tárgyalásába, akkor a román nemzet ünnepélyesen tiltakozik ellene."

A gyűlés e pontozatokat egyhangúan elfogadta s kimondotta, hogy két küldöttséget választ. Egyik a románság követeléseit Bécsben a császár elé fogja terjeszteni, a másik pedig Kolozsvárra megy az országgyűlésnek tudtára adni ezeket a kivánságokat. E két küldöttségen kivül lesz *egy állandó bizottság* is, mely Nagy-Szebenben fog székelni s melynek feladata: bevárni a Bécsből és a Kolozsvárról hozandó válaszokat s arról értesiteni a románságot és e válaszok meghallgatására és tárgyalására összehívni a román nemzeti gyűlést.

Ez volt a „*román nemzeti* komité"-nek születése. Az ujszulott komitének elnökévé *Saguna* püspököt választották; alelnökévé pedig *Barnutiu* Simont. Tagjai a következők voltak: *Fulea* Mózes esperes, *Móga* János esperes, *Panoviciu* János esperes, *Manu* Péter kinestári fogalmazó, *Dunka* Pál kinestári

fogalmazó, *Manu* Miklós lelkész, *Pumnul* Aron tanár, *Papiu* Hilarion kanczellista, *Buteanu* János ügyvéd, *Jancu* Ábrahám ügyvéd, *Piposiu* János kanczellista, *Puskariu* János joghallgató, *Batraneanu* Sándor tanár, *Pinciu* Ábrahám ügyvéd, *Vajda* Gábor kanczellista, *Popoviciu* Száva plébános, *Balasiescu* Miklós (előbb Romániában volt) tanár, *Suciu* János kanczellista, *Moldován* István, *Román* Konstantin (előbb Romániában volt) tanár, *Tamás* Basilius kanczellista, *Mikás* Flórián. Összesen az elnökökkel együtt 25. De azt is kimondották, hogy e bizottság szükség esetén kiegészítheti magát még másokkal is, kiket az elnökök szükségeseknek és alkalmasoknak gondolnak.

A 30 tagból álló bécsi küldöttségnek vezetőjéül a gyűlés *Saguna* püspöket és *Nopcsa* Lászlót jelölte meg. A kolozsvári 100-as küldöttség elnöke pedig *Lemény* püspök lett. Alig lettek készen ezzel, az eső szakadni kezdett s a gyűlés feloszlott. A vezető ifjak közül többen azt kiabálták: Ime az ég is megkeresztelte és megáldotta e gyűlést lehulló csöppjeivel!

Harmadik napon délelőtt 10 órakor vette kezdetét a gyűlés és pedig a megelőző napon tartott gyűlés jegyzőkönyveinek hitelesítésével és a hozott határozatok enunciálásával. Ennek megtörténte után Saguna püspök beszédet tartott, melyben intette a népet, hogy türelemmel és csendességgel várja be a magas trón elhatározását a román nemzet most kifejezett kivánságait illetően. Hasonló szellemben beszélt Lemény püspök is. *Ratiu* kanonok pedig azt indítványozta, hogy a gyűlés szinhelyén a nevezetes napok örök emlékezetére emeljenek egy, a román nemzethez méltó emléket. Ez indítványt a gyűlés egyhangúan elfogadta.

Ezután felhivták a kormányszéki biztosokat, hogy a gyűlést hivatalosan zárják be és egyuttal működjenek közre a tekintetben, hogy a románság kivánalmai illetékes helyen méltánylásban részesüljenek. A biztosok erre bezártnak nyilatkoztatták a gyűlést, a tömeg pedig éltette a császárt, az uralkodóházat, a kormányt és a főhadparancsnokságot. Fulea Mózes pedig énekelni kezdette az egyházi hálaadó himnuszt, majd pedig a „Gott erhalte" román szövegét, melyet utána zugott úgy szólván az egész gyülekezet. A toronyban megkondultak a harangok és az

ujra hullani kezdő eső is siettette a gyűlés eloszlását. Saguna egy nyomtatott körlevelet osztatott ki a távozó tömeg között, melyben a román népet rendre és nyugalomra intette. Délután öt órakor már a néptömeg teljesen eltávozott Balásfalváról. A kormánybiztosok is még az nap délután elutaztak.

A vezetők azonban délután 6 órakor még egy értekezletet tartottak a bécsi és kolozsvári küldöttségek teendőinek megbeszélésére és a szegényebb küldöttségi tagok költségeinek fedezésére legott aláírást nyitottak. Hamarosan össze is gyült valami 210 frt. *Nopcsa* László 30 frtot ajándékozott, *Móga* esperes pedig 50 frtot. Az összegyült pénz kezelésével az állandó bizottság elnökét bizták meg. *Bologa* Jakab egy 100 főből álló román nemzetőri csapatot állított össze s azt katonás rendbe állítva, Schurter tábornok lakása előtt elléptette. A tábornok a tiszteletére elléptetett s őt tüntetően megéljenző csapat katonás magatartását megdicsérte. Este a visszamaradt értelmiség lakomát rendezett s a következő napon a szélrózsa minden irányában eloszlott s Balásfalván ujra csendesség lett.

A balásfalvi gyűlés leírása azonban, ha annak minden jellemző részletét is egy képbe összefoglalva, felsorolhatnók, mégis hiányos lenne, ha Barnutiu hirhedt beszédét legalább kivonatosan nem ismertetnők. E beszédben van kifejezve a gyűlés egész szelleme. Minden húr meg van benne pendítve, a mi ez időben a román értelmiség, különösen pedig a későbbi mozgalmakban oly jelentős szerepet játszott ifjuság lelkében rezgett. E beszédből a 48-ki román mozgalmakat mozgató eszméket és vágyakat világosabban s szabatosabban megismerhetjük, mint akár csak a lezajlott események legmélyrehatóbb elemezéséből is. Barnutiu e beszédéről joggal elmondhatjuk, hogy evangeliuma volt az 1848/9-ki román lázadásnak.

Beszédét rövid bevezetés után a legujabb magyarországi események és vívmányok rajzolásával kezdi. A magyarok — ugy mond — elérték czéljokat. Nem függnek többé Bécstől. Egyetlen kapcsolat köztök és a birodalom között az uralkodó személye. Mindent megnyertek, minden szabadság részesévé lettek és kijelentették, hogy nemcsak Erdélyben törlik el a kiváltságokat, hanem az ujonnan megnyert szabadság részesévé

teszik a haza minden más ajku polgárát is. De ők mindez áldásban való részesülést Erdélynek Magyarországgal való uniójától teszik függővé. Az unio a románság ajtaján kopogtat. Kérdés most már, hogy mit tegyen a románság? Először is, hogy e kérdésre felelhessen, szükségesnek tartja megvizsgálni azt a 900 éves viszonyt, a mely a román és a magyar nemzet között fennállott idáig. Nagyon hosszu és a kiszabott térnek aránytalanul nagy részét venné igénybe, ha beszédének történelmi részét csak kivonatosan is ismertetném. Az olvasó tájékoztatására csak azt jegyzem meg, hogy a beszéd e részében már benne van, legalább csirájában, a dakorománi történetírásnak mindazon irányzatos ferdítése, melyet e könyv előadása folyamán a magyar történelem minden egyes idevonatkozó kérdésére vonatkozóan részletesen kimutattam.

Beszédének e történelmi részlete után rátér a jelenlegi helyzet vázolására s itt legelőször is a magyarosítás kérdésével foglalkozik azért, hogy világossá tegye hallgatói előtt, hogy a magyar politika csak egyetlen czélt ismer: a hazai nem magyar nemzetiségek gyors és teljes elmagyarosítását. Ki nem olvasta volna a „*Pesti Hirlap*“-ot, melynek szerkesztője, Kossuth Lajos szakadatlanul azt menydörögte a magyarok fülébe: Szaporodjunk és magyarosítsuk meg az összes németeket, horvátokat, románokat és szlávokat! Mint a hegyről alázuhanó viztömeg, mindent elpusztítással fenyegetett az a mozgalom, melyet e férfiu megindított a nem magyar nemzetiségek eltörlésére. Még Széchenyi, a magyarok ez apostola is elragadtatott ez áramlattól, mikor azt írta: „ne kényszerítsük őket tűzzel-vassal, hanem vegyük be az alkotmány sánczai közé, hogy ők is vegyenek minket magokba, t. i. nyelvünket“. Wesselényi Miklós azt a tanácsot adta a magyaroknak, hogy csak annak a románnak adjanak jogot, a ki magyarrá lesz. Igy gondolkozik az összes magyar nemesség, az összes értelmiség. Egy nagy magyar tudós a kisdedóvásról irván, ezt azért sürgette, hogy ily módon lehetővé legyen, hogy az ország összes lakosai magyarúl beszéljenek. Melyik román nem tudná, hogy hat évvel ezelőtt a kolozsvári országgyűlés egy törvényt fogadott el, melyben a nem magyar nemzetiségeknek 10 évi határidőt adott, hogy megtanuljanak

magyarul, hogy e határidő letelte után minden ügyet magyarul lehessen vezetni. Mondja meg a templomban jelenlevő főtisztelendő balásfalvi konzisztorium, vajon nem rezdültek-e össze a félelemtől, mikor a kolozsvári országgyülés e határozatáról értesültek? Márczius 15-ig a magyarok kezei a bécsi kabinet által meg voltak kötve s így nem vihették keresztül a nemzetiségek ellen, a mit akartak, de most már szabadok és erre vonatkozó terveiket akadálytalanul végrehajthatják.

Mire való az unió? A magyarok érezték, hogy a tulajdonjog, melyet a románok földje iránt formáltak, nem nyugszik szilárd alapon, mert a hódítás csupán birtoklást ád, de nem egyszersmint tulajdonjogot is. A Verbőczivel, az Approbatákkal és a királyok diplomáival a magyarok nem igazolhatják a más nemzetek földje iránt való tulajdonjogukat, mert hiszen ezeket magok a magyarok gyártották s így nem lehet erejök az emberiség itélő széke előtt. Ők most úgy okoskodnak, hogy ha sikerül megnyerniök az unióhoz a románok beleegyezését is, ez ujabb okirat lesz legalább egy néhány századig birtoklásuk megerősítésére. Ha Erdélyt a magyarokon és szászokon kívül japánok laknák, nem szólhatnék semmit az unió ellen; de Erdélyt a maroknyi magyarság és szászság mellett románok lakják, a mely nemzetnek igazi tulajdonát képezi, azon jogon, hogy valami ezerhétszáz évvel előbb ők szerezték meg, ők védelmezték és mívelték annyi vér és verejték hullatással.

Tudom, hogy az unió barájai azt mondják, hogy az unió nem veszi el senki tulajdonjogát; ellenkezően, még azoknak is ád, kiknek idáig nem volt. De azt is tudom, hogy a magyarok a szabadsággal együtt el fogják törölni a többi nemzetiséget is. Egyedül csak a magyar lesz nemzet és a kiváltságok s a szolgaság eltörlésének költségeit a román nép eltemetésével fogják kifizetni. Ha a magyarok a tulajdonjogot vissza akarják adni az igazi tulajdonosoknak, mint a hogy vele dicsekednek, akkor először is ismerjék el a velök együtt lakó nemzetiségeknek nemzeti létjogát, mert ezek igazi tulajdonosai a földnek. A magyarok azonban nem akarnak a magyaron kivül más nemzetről tudni semmit s igy, midőn az egyénnek tulajdonjogot adnak,

tulajdonképen elveszik azt a többi nemzetektől s igy a románok és a más nemzetek tulajdonát önmaguknak adományozzák.

Az unió tehát egy egész országot adományoz a magyaroknak. Erdély az arany és nemes fémek országa, a melyek ezentúl a magyarok zsebeibe fognak folyni. A só és az országnak minden java csak a magyarok kincstárának gazdagságát és a románok szegénységét fogja növelni. A román ifjuságot ezredekbe fogják sorolni, a melyek azoknak dicsőségéért fognak harczolni, kik eltörölték dicső nevét. Erdély valóságos természeti erősség, melynek birtoka nélkül a magyarok Pannonia sikságain védtelenül ki vannak téve az ellenség minden támadásainak. Ha Erdélyt elszakítják a magyar államtól, az hasonló lesz a kezeitől, lábaitól megfosztott csonka-bonka emberhez, a ki nem bir mozdulni. Az erdélyi magyarok, elvesztve a pannoniai magyarsággal való összeköttetésüket, lassanként el fognak pusztulni. Ha pedig az unió utján egyesül a két ország magyarsága és az erdélyi magyarság megszaporodik vagy kétszáz ezer szászszal és másfél millió románnal, akkor a magyarok feltétlenül úrrá lesznek Erdély felett.

De mit fog hozni az unió a románokra? A történelem azt mutatja, hogy minden eddigi unió, akár politikai, akár vallásos volt, csak a magyarok hasznára és a románság kárára szolgált. Ha közelebbről megvizsgáljuk, be fogjuk látni, hogy az unió a szabadság és a testvériség álorczája alatt nem rejt egyebet, mint szolgaságot nemzetünk számára. Egy nemzetre nézve sem lehet az igazi szabadság más, mint a nemzeti szabadság.

A magyarok azt mondják a románoknak: ma a szabadság napja van. Számotokra is szék van téve a szabadság asztalához. Jertek, üljetek oda! Lehettek ti is tisztviselők a megyéktől elkezdve egész az udvari kanczelláriáig; vegyetek részt minden politikai és katonai tisztségben és kitüntetésben, de csak azok, kik úgy tudtok magyarúl, mint a született magyarok. Ma az igazság napja van mindnyájunk számára, de vigyetek magatokkal mindig egy magyart, hogy legyen a ki beszéljen ügyetekben a biróval. Ma a világosság napja van; az ország iskolai nyitva vannak a ti számotokra is, — tanuljatok, művelődjetek, de csak magyar nyelven, mert ezt kivánja az állam egysége.

Mit fog használni a sajtószabadság, mikor azt a románt, kinek eszébe jut nemzetének érdekeit megvédelmezni, ezért pörbe fogják és elitélik? Mit fog használni a felelős minisztérium még az esetben is, ha a miniszterek mind románok volnának, ha nem fogják felkarolni a román nemzetet és érdekeit! Kinek lehetnének illuziói kulturánk emelkedésére vonatkozóan, mikor ők nyilván megmondják, hogy a magyar korona alatt nem lehet több nemzet! Mit fog használni a románnak a törvények előtt való egyenlőség, ha csak a magyar szájával beszélhet ott. A magyar törvényszékek nyelve a magyar lesz. A román ügyét nem folytathatja saját nyelvén, biróval nem érinkezhetik közvetlenül. A román csak akkor tudja meg, hogy ügye miként áll e törvényszékek előtt, mikor a végrehajtó elveszi örökségét vagy mikor az akasztófa alá állítják.

A vallásbeli egyenlőségről nem is szólok. Hogy e tekintetben mit várhat a román 1848-ban, tanuságot tehet arról az 1842. év, melyben a kolozsvári országgyűlésen azt követelték a román püspököktől, hogy fordíttassák le azonnal magyar nyelvre az egyházi könyveket. Ez a nagy testvériség abból fog állani, hogy a magyarok a román egyház szolgáinak előbbkelői közül egynéhányat dédelgetni fognak, hogy segítségökkel, szép szavak sugdosásával és hazug igéretekkel elcsábítsák az összest. Egy pár év előtt láthattátok még a bojáni gör. kath. templomot, mely kukoriczaszárral volt fedve s oltára eltakarva a ráhulló hótól? Bizonyára láttátok az abosi gör. kath. papi lakot, mely nyomorultabb volt az utolsó havasi kunyhónál? Vajon hiszitek-e, hogy e politikai új unió után jobb gondját fogják viselni azoknak az egyházaknak, melyeket a régebbi vallásos unió ily nyomorult állapotban hagyott?!

A jobbágyság eltörlését igérik az unió barátai. De ez létre fog jönni az unió nélkül is, mert azt az idők szellemének kényszerítő hatalma meghozza unióval vagy unió nélkül egyaránt. De annyi bizonyos, hogy az unió létre jövése után egy év alig fog eltelni s a román ujra szolga lesz. A magyarok szabadságot csak annak adnak ugyanis, a ki egyuttal magyarrá is lesz. Ezek fognak hivatalt, kitüntetést, pénzt és dicsőséget aratni, azokat ellenben, a kik nemzetiségükhöz ragaszkodnak, üldozni fogják.

A ki ismeri a román természetét, azt is tudja, hogy nem fog alkalmazkodni a magyarok e kivánságaihoz s ezért megfogják őt ujra fosztani szabadságától. Nem emlékeztek-e, hogy Wesselényi egy pár év előtt azt irta, hogy csak annak a románnak adjanak jogot, a ki magyarrá lesz!

Igaz ugyan, hogy a nemzetőrség, mit a magyarok kilátásba helyeznek, a legerősebb biztosítéka a nemzetek szabadságának. Nemzetőrség és népképviselet nélkül a nép csak barom-csorda, melyet tetszése szerint fejhet és nyírhat a legelső zsarnok; de mégis, minő örömük lehetne abban a románoknak, hogy fiaik be fognak soroltatni a magyar ezredekbe? A nemzetőrség, a mívelt nemzetek szabadságának e védpajzsa, a Magyarországba olvasztott románságra nézve csak az elnyomás, a kizsákmányolás és gyilkolás eszköze lesz a magyar parancsnokok kezeiben. Egyik falu románságát azon másik falu románsága ellen fogják vezetni, a melyik nem akar elmagyarosodni és végre megfogják esketni, hogy vérökkel védelmezik azt a magyar alkotmányt s azon magyar törvényeket, melyeket a román nemzet kiirtására gyártottak.

Ha egy nemzetnek megsemmisítik nemzeti szabadságát, egyuttal megsemmisítik kulturáját is, mert nemzetiség nélkül nincs kultura. A művelt népeknél a kultura előmozdító eszközei az iskolák, a tudományos és művészeti intézetek. Különösen az egyetem középpontja és tűzhelye az összes kulturalis törekvéseknek. Tegyük fel, hogy az angol, franczia, német kormányok megrendelnék a magok iskoláinak, hogy ezentúl ne egy idegen, hanem csak a holt latin nyelven tanítsanak, mi történnék akkor? Az, hogy a tanuló ifjuság elméje összeroskadva az idegen nyelv súlyos terhe alatt, a tudományokban nem tehetnének kellő előhaladást és a kultura összes forrásai bedugulnának. A híres külföldi egyetemek alászállanának a katholikusok kolozsvári lyceumának színvonalára. Hasonlóképpen járnának a románok is, ha befogadnák iskoláikba a magyar nyelvet. Magok a magyarok is tele harsogják a világot azzal, hogy a magyar nemzetet csak magyar nyelven lehet művelni; minő ostobaság lenne tehát a románok részéről, ha ellentétben az összes művelt nemzetekkel, egy idegen nyelven, magyarul tanulnának.

Ha a román ifjuság a magyar iskolákban fog tanulni, nem fogja annak semmi hasznát venni, mert ez iskolák csak magyarokat fognak képezni s nem egyuttal románokat is. A románok előhaladására nagy akadály volt idáig a latin nyelven való tanulás és a román iskolák hiánya. Idáig azonban valami keveset mégis tanulhattak a balásfalvi román iskolában, de ezután vége lesz ennek is. Ismeretes dolog, hogy a kálvinista magyar papok sokkal jobb szónokok, mint a katholikusok vagy a románok. Oka ennek az, hogy magyarul tanultak. Nem is lesznek a románságnak addig kitünő politikai szónokai, jogvédeimezői, mig az iskolák tannyelve nem lesz román. Idegen tannyelv mellett a román irodalom sem emelkedhetik a középszerüségen felül. A magyar iskolák ki fogják irtani a román ifjak kebeléből azt a szeretetet, melyet a román anyák beleültettek. Mentől több román tanul az idegen iskolákban, annál több fiát fogja elveszíteni a román nemzet. A kitüntetés és a tisztségek vágya, a magán érdek őket az idegenekhez fogja vonzani; ők csak a magyar nyelvet fogják szeretni, annak szépségei fogják őket elragadni és csak a magyar nemzet tetteit fogják bámulni, mert ezt ismerik; egész életök és vágyuk hozzá lesz kötve e nemzethez, mely szépségeivel és jótéteményeivel el fogja őket csábítani; a román nemzethez nem fogja őket semmi sem kapcsolni, miután a legelső kötelékkel együtt a nyelv utolsó kötelékét is elszakították, a mi őket nemzetökhöz csatolta.

De vizsgáljuk meg, hogy mennyi igazság van a budapesti politikusoknak, az unió ügyvédeinek azon elméletében, hogy az állam egysége nemcsak a jog, hanem a nyelv egységét is megköveteli a törvényhozásban, az igazságszolgáltatásban, a kozigazgatás- és a tudományban?

A nemzetek magokban véve épen olyan személyiségek, mint az egyének. Egyetlen egyénnek sincs több joga, mint a másiknak s ennélfogva egyetlen egyén sem tukmálhatja erővel akaratát a másikra. Igy tehát egyetlen nemzet sem mondhatja a másiknak: „Csak én vagyok az állam! Csak az én nyelvem lehet az állam hivatalos nyelve. A tiéteket ki kell dobni, mint a konkolyt a búza közül.“ Az az ember, ki gyilkol, elvesztette azt a jogát, hogy megtüressék az emberi társadalomban. Igy veszti

el azt a jogát, hogy megtüressék a nemzetek között az a nemzet is, mely más nemzetek kiirtásán munkál. A nemzetek ez egyenlőségével szoros kapcsolatban áll azon joguk is, hogy az állami életnek minden ágában saját természetöknek megfelelő módon fejlődhessenek. Ebből tehát az következik, hogy az állam minden egysége mellett is, nem szükséges sem a jogi, sem a nyelvi egység.

A poliglott államokban a törvényhozás tekintetében sincs semmi szükség a nyelvi egységre, hiszen az ilyen államokban még a legnagyobb zsarnok is több nyelven adja ki rendeleteit azért, hogy azok, kik engedelmeskedni tartoznak, jobban megértsék. Minden nemzetnek megvannak a maga külön szükségletei, a melyekről tanácskoznia kell előbb a községi gyűlésekben, azután pedig a nemzeti gyűlésekben, s végül az államban lakó nemzetek közös gyűlésében. Minő lehetne azonban a vitatkozás szabadsága egy oly gyűlésben, melyben egy nemzet nem tanácskozhatnék saját nyelvén? Meg lehetne-e egyeztetni a szabadelvű törvényhozás követelményeivel egy egész nemzet hallgatásra kényszerítését? Miért volna Erdélyben és Magyarországon lehetetlen az, a mi lehetséges Helvécziában, hol a nemzetgyűlésben németül, francziául és olaszul beszélnek, vagy Belgiumban, hol a törvény megengedi a belga és franczia nyelven való tanácskozást?

A mi a közigazgatást illeti, nem volna-e előnyösebb a közbékére, ha ott, hol a lakosság kizárólag magyar, ott a tisztviselők is magyarok legyenek; a hol pedig román, csak román tisztviselők; a hol pedig a lakosság vegyes, a tisztviselők is vegyes nemzetiségüek legyenek, mert hiszen a józan ész azt mondja, hogy a tisztviselő van a népért s nem megfordítva. Ha megkérdezzük a népet, melyik igazságszolgáltatás olcsóbb: az-e a melyik egy pörben sok száz ivet is összeirva, azt évekig elhúzza, halasztja, vagy az, a melyik a felek saját nyelvén való egy-két napi tárgyalás után dönt? — bizonyára az utóbbit fogja választani. De miért is ne lehetne a hivatalokban ezentúl több nyelvet használni, miután tudjuk, hogy az ország dicasteriumaiban eddig is több nyelvet használtak tényleg. A mi pedig a román nyelvet

illeti, ez több századok óta hivatalos nyelve Erdélyben az egyházi konzisztoriumoknak és az esperességi székeknek.

Mindezekből nyilvánvalóan következik, hogy egy poliglott államban sem az állam, sem a törvényhozás egysége, sem pedig a kormányzat és igazságszolgáltatás gyorsasága és olcsósága nem követelik meg a nyelv egységét. A magyar nemzet nem követelhet kiváltságokat a maga számára a többi nemzetekkel szemben, hanem meg kell elégednie az egyenlőséggel és igazsággal. A magyar nemzetnek nincs sem oka, sem joga ezzel ellenkezően a többi nemzetek felett való uralkodásra. A vágy a többi nemzeteken uralkodni, nem egyéb, mint a zsarnoki hajlam láza. Ha a magyarok szükségét érzik, hogy saját gyülekezeteikben magyarul beszéljenek, úgy a románoknak is meg van erre joguk. Ha a magyarok nem érthetik, hogy miként kormányozhatná őket bárki is idegen nyelven, idegen hivatalnokokkal, — a románok sem látják át szükségét annak, hogy miért kellene őket magyar tisztviselőknek magyarul kormányozni és miért nem románoknak románul? Vajon a magyarnak kiváltsága van-e saját nyelvét jobban szeretni, mint a románnak a magáét? Vajon több joga van-e büszkébbnek lenni a maga scytha eredetére, mint a románnak italiai eredetére?

Nemzetiség nélkül nincs szabadság, nincs világosság sehol, hanem csak bilincs, sötétség és halál mindenütt. A mi a víz a halnak, a levegő a madárnak és az összes élőlényeknek, a világosság a szemnek, a napfény a növénynek, a szó a gondolatnak, ugyanaz a nemzetiség minden népnek. A nemzetiség édes anyánk. Ő nevelt férfiakká; ő tett szabaddá, benne mozgunk, általa élünk s ha bánatosak vagyunk, ő vigasztal meg nemzeti dalainkkal; az ő közvetítésével beszélünk őseinkkel, a kik ezer év előtt éltek s az ő utján fognak minket megismerni késő unokáink. A nemzetiség a leghatalmasabb ösztön, hogy dolgozzunk az emberiség boldogításáért. A kit szíve nem késztet arra, hogy nemzete boldogulásáért dolgozzék: az önző az emberiséggel szemben is,- és nem egyéb, mint a természettől emberi alakba öltöztetett vétek. A nemzetiség a mi szabadságunk és egyuttal biztosítéka jövőnknek is. Ezt az egyet nem vették el a barbarok a romántól, holott minden egyebét elvették. Tizenhétszáz eszten-

dőn át küzdött a román Dáciában a barbarok összes csordáival és élete hajóját egyedül csak ez a horgony mentette meg s ez védte meg, hogy a mélységbe barbar ellenségeivel együtt el nem sülyedt.

És most a Magyarországgal való unió azzal fenyeget, hogy széttörje vagy kitépje ezt a mentő horgonyt, hogy szétrombolja a román élet e szervezetét és elrabolja a románságtól a szabadság ez utolsó maradványát is. Ime, ezt jelenti az unió a románokra! Az unió a magyarok számára élet, a románoknak halál! A magyarokra nézve határtalan szabadságot, a románokra pedig örök szolgaságot jelent. Ha a román nemzet egyesülni fog Magyarországgal, nem lesznek sem nemzeti iskolái, sem tisztviselői, a kik gondot viselnének nemzeti érdekeire. Még nemzeti egyháza sem lesz. Mindezeket magyar névre fogják keresztelni és magyar köntösbe öltöztetni. Ez okból, ha a román nemzet beleegyezik az unióba, egyuttal beleegyezik saját elpusztulásába is. Egyszerre elkezd romlani, mint a villámsujtott fa és akkor sem isten, sem ember nem tudja a románt megmenteni a nemzeti végelpusztulástól.

Megkérdeztetvén az unióról, a gyülekezet ünnepélyesen nagy őseink szavával felelje a következőt: „Senatus et populus Dacoromanus benficii et injuriae memor esse solet. Coeterum ungaris, quoniam non poenitet, delicti gratiam non facit, foedus et amicitia dabuntur cum meruerint.“ Azaz, csak akkor fogják megérdemelni a magyarok a románok barátságát és az uniót, ha elismerik nemzeti jogainkat. Ha a román nép az egyenlő szabadság alapján szervezkedni fog alkotmányosan, csak akkor fog szövetséget kötni a magyarokkal a közös védelemre, mint szabad nemzet, szabad nemzettel. Az egyenlő szabadság feltétele nélkül a románok egyetlen lépést sem fognak tenni a magyarokkal való unió felé, mert minden felhivás a nemzeti szabadság feltétele nélkül való unióra, egyuttal felhivás a szolgaságra, melyre az összes szabad nemzet megvetéssel fog felelni s ellene ünnepélyesen tiltakozva, védekezni fog.

Hogy e gyűlésre az ország minden részéből összesereglett román nemzet megmutassa, hogy nem alávetettje egyetlen más nemzetnek sem, a gyűlés nyilatkoztassa ki a román nemzet füg-

getlenségét és szabadságát. Ezt úgy értem, hogy a román nemzet lerázza magáról a magyar alkotmány jármát, a mely egyrészt megsemmisíti nemzetiségét, másrészt lábbal tiporja a nép szabadságát. Ez okból a román nemzet kinyilvánítja, hogy ezentúl csak oly törvényeket ismer el, melyeket az ország olyan gyűlésén hoznak, a melyen az őt megillető módon ő is képviselve lesz, és hogy csak saját kebeléből választott tisztviselőknek fog engedelmeskedni. Egyuttal a román nemzet a társnemzetekkel szemben azt is kijelenti, hogy midőn nemzeti alapon, önállóan akar szervezkedni, nem vezeti ellenök ellenséges indulat s hogy jogaikat tiszteletben kivánja tartani, de viszont azt is megköveteli, hogy a többi nemzetek is tiszteljék az ő jogait.

Miután a román nemzet szabadságának tudatára jutott és mostantól kezdve nem lehet más nemzetek szolgája, hanem szabad nemzet akar lenni, — szükségét látja, hogy a gyülekezet erre az egész nemzet nevében ünnepélyesen esküt tegyen. Ez az eskü nem egyéb, mint jelképe azon uniónak, melylyel a természet édes anyánk egymáshoz kapcsolta nemzetünk minden fiát. Nagyon kérlek azonban testvérek, hogy ez unió alatt nehogy valaki valami felekezeti uniót vagy épen azon politikai uniót értse, melyről most annyi szó van.

Ez az unió, a mire most megesküszünk, nem felekezeti unió, hanem igazán román nemzeti unió. Ha a románok megmaradnak e nemzeti unió mellett, akkor egyesült nemzeti erőnkkel nemzeti alapot fogunk teremteni a népiskolák, gymnasiumok, akadémiák, az egyetem s a különböző tudományos és művészeti intézetek számára. Ily úton aztán súlyt és tiszteletet fogunk a magunk számára a világ előtt szerezni. Ha megszereztük a nemzeti élet e szükséges feltételeit, a nemzeti feladatok magoktól is a legszebben meg fognak oldódni. E nemzeti unióból az is következik, hogy a románság nemzeti ügyét többé ne bizza, mint eddig, csak a püspökökre. 150 év óta ismerjük részletesebben a románság történetét s azóta azt láttuk, hogy nemzeti ugyunk egyedül csak a püspökökre volt bizva csupán. E miatt aztán a mai napig egy lépéssel sem haladt előre s ma is ott van befogva a magyar alkotmány jármában.

Klein Innocentiust, ki a románok ügyét magáévá tette,

pörbe fogták s rákényszerítették, hogy világul menjen. Áronnak értésére adták, hogy politikával ne merjen foglalkozni. Redniket és Maiort a vallásos unió predikálására csábították. Bob püspököt rábirták, hogy szakítson a nemzeti ügygyel, holott 1791-ben ez ügyben a román nemzet nevében kérést adott be az országgyűléshez. Itt aztán elbeszéli röviden a maga czéljaihoz alakítottan a „Supplex libellus valachorum" történetét.

Igy állván a dolgok, testvérek, vessünk még egy pillantást nemzetünk azon napjaira, melyeket a magyar uralom alatt nyögve töltött. Bárminő szomoru és fájdalmas is legyen, gondoljuk el még egyszer, hogy mint nyomták el s gunyolták ki a magyarok törvényeikkel a románokat. Miként egyesült ellenök minden nemzet. Mint látták el kiváltságokkal nemzetünk kárára a szerbeket, szászokat és mindenkit, csak hogy mérgöket kiönthessék a románok ellen. Mint tiltották el a románokat az iskolától, csak hogy vakok maradjanak s a hivataloktól, csak hogy a román népnek védelmezői ne lehessenek. A kit nem tudtak tönkre tenni a politikai unióval, azt megrontották a vallásos unióval és most, mikor az egész világ kihirdeti a szabadságot, ők a románok kiirtását jelentik ki. Gondoljátok el testvérek, hogy ez a magyar zsarnokság alatt eltöltött ezer év csak egy nap nemzetünk fájdalmas életében; gondoljátok el, hogy reggel járomba fogtak s egész nap hajtottak minket, és most, midőn eljött az este, hogy lenyugodjunk, csak azért veszik le a jármot nyakunkról, hogy megöljenek. A föld melyik nemzete nem állana talpra, elkezdve a legkisebbtől a legnagyobbig, mikor élete napját megszámlálva látja?!

A szabadság a népnek legfelségesebb és legnagyobb kincse és a nemzetiség a szabadság legutolsó maradványa. Mit ér az élet, ha elveszett minden, a mi becsessé teszi azt? Testvérek, ne hallgassatok a magyarok igazságtalan követelésére, se pedig azon kevés megcsalatottra vagy csalóra közülünk, a kik a magyar uralom esetén zsiros fizetések reményében a magyarokkal tartanak. Ezek kötelesek igy ugatni a csontért, a melyet az idegenek nekik oda dobnak; kötelesek megugatni testvéreiket, megmarni nemzetöket, söt magát édes anyjukat is. Őrizkedjetek ezektől, mert ezek nem románok! Nézzetek a románság töme-

gére, mely az összes románság nevében azt kiáltja: „Ne üljünk a magyar szabadság asztalához, mert annak összes ételei meg vannak mérgezve! Ne adjuk el országunkat és nyelvünket, mert egyszer elveszítvén azt, nem nyerhetjük többé soha vissza! Egyesüljetek mindnyájan egy gondolatban s tanácskozzatok a nemzeti feltámadás eszközeiről, mert mindnyájan ugyanegy édes anyának vagyunk fiai!“

És ha végre lehetetlennek látszanék előttetek a küzdelem, ha nagy nehézségek tornyosulnának fel előttetek, jusson eszetekbe, hogy mekkora lelkesedéssel és férfiassággal harczoltak őseink Dáciában nemzeti becsületünkért és létünkért. „Coloniae Legionesque Romanae inter barbaros obrutae — írja rólok Bonfinius — Romanam tandem linguam redolere videntur, et ne omnino eam deserant, ita reluctantur, ut non tantum pro vitae, quantum pro linguae incolumitate certasse videantur. Quis enim assiduas Sarmatarum inundationes et Gothorum, item Hunnorum, Vandalorum et Gepidarum irruptiones, Germanorum excursus et Longobardorum, si bene supputavit, non vehementer admiretur, servata adhuc inter Dacos et Getas Romanae linguae vestigia.“ [1])

Ne felejtsétek el testvérek, hogy őseink sirjaikból igy kiáltanak felétek: Fiaink! Mi nehezebb viszonyok között is voltunk, mint ti vagytok most. Mi még jobban körül voltunk véve ellenséggel, mint ti vagytok most! Harczoltunk a gótokkal s nem lettünk gótok, harczoltunk a hunokkal és avarokkal s nem lettünk hunok és avarok; a bulgárokkal nem lettünk bulgárok és a magyarokkal magyarok. Igen, fiaink, nem oroszosodtunk, nem magyarosodtunk, nem németesedtünk el, hanem mint románok harczoltunk földünkért és nevünkért, hogy édes nyelvünkkel együtt ezeket rátok hagyhassuk. Ti se magyarosodja-

[1]) A római gyarmatok és legiok a barbarok közé ékelve, megőrizték a római nyelvet, és hogy teljesen el ne hagyják, oly fajta küzdelmet fejtettek ki, hogy nem annyira életükért harczoltak, mint inkább nyelvuk fennmaradásáért. Mert tekintetbe véve a szarmaták és a gótok szakadatlan beáradásait, a hunok, vandalok és gepidák betöréseit, a germanok és a longobárdok becsapásait, ki ne csudálkeznék nagyon, ha jól gondolkodás tárgyává tette, hogy a geták és a dákok között a római nyelv nyomai még fennmaradtak.

tok el, hanem maradjatok nevetekhez és nyelvetekhez hívek és mint testvérek, egyesült erővel védekezzetek békében és háboruban s küzdjetek, mint mi küzdöttünk, nyelvünkért és románságunkért. Küzdjetek ezekért és védelmezzétek, mint a szemetek világát mindaddig, mig ujra helyre áll a capitolium és a román nép és senatus Trajant legioival átküldheti a Dunán, hogy magatokat megkoszoruzzátok a halhatatlanság babérjával állhatatosságotokért és férfiasságtokért.

III.

Dakoromania, mint ellenszer az unió ellen.

Barnutiu beszédében egyenesen az uniót támadja, mint sarkpontját az összes politikai mozgalmaknak. Az unió és a bécsi kormány. Mozgalmak az unió érdekében. A kolozsvári közgyülés. Az erdélyi politikai pártok közös programmja. E programm első pontja az unió volt. A vármegyék akcziója az unió érdekében. A konzervativek unióellenes kisérlete. E kisérletek bukásával eltünik Erdély közéletéből az unióellenes magyar párt. Az udvari felfogás az uniót illetően. A szászok akcziója vitele az unió ellen. Miért féltek a szászok az uniótól? Unió-barát és unióellenes árnyalatok a szászok között. Roth Illés, Gooss Károly és Kurz Antal szerepe az uniókérdésben és hatásuk. A szászok az unió ellen igyekeznek szövetségesül megnyerni a románokat. Az erre irányult kisérletek. A szász egyetem április 3-ki határozata. A szász publiczistika és a románok. Schmidt Konrád svájczi mintára foederativ alapon akarja ujra szervezni a monarchiát. Erre vonatkozó tervezete. Roth Dániel Dakoromaniájának terve: Dakoromania, mint az unió ellenszere. Roth Dániel ismerte a románok titkos aspiráczióit. E Dakoromania egyuttal ideálja volt a Romániában élő erdélyi románoknak is. Baritiu párbeszéde Bibescu vajdával a krajovai memorandum tárgyában. A krajovai memorandum viszonya Maiorescu Dakoromániájához. Maiorescu memorandumai a frankfurti parlamenthez. Timoni bukaresti konzul jelentései a Dakoromaniára vonatkozó terveket illetően. Puchner javaslatai. A brassói királybiró jelentései az irredentisztikus izgatásokra vonatkozóan. Golescu Ghicához irott levelének a románok egyesülésére vonatkozó része. A dakoromán politikusok vezérgondolata. Maiorescu legujabban közzé tett levelei bizonyitják, hogy az 1848/9-ki román mozgalmak vezetői előtt tényleg Dakoromania ideálja lebegett. Bizonyitéka annak, hogy ezt a Dakoromaniát orosz segitséggel is tervezték. Dakoromania, mint a Habsburgház recompensatioja esetleg elvesztett olasz birtokaiért. Az unió akadálya volt ennek a tervnek s azért volt gyülölt a románok előtt. A románokat és a szászokat az unió ellen érzett közös gyülölet tette szövetségessé.

Barnutiu ez egész beszéde s lelkének abban megnyilatkozó egész szenvedélyessége az unió ellen volt irányozva. Természetes ösztöne, szenvedélyes magyargyülöletének éles látása mindjárt kezdetben észrevette, hogy az 1848-iki nagy változásnak

Erdélyre nézve egyetlen sarkpontja és döntő sulyú eseménye az unióban van. Ezért igyekezett a tömeg összes szenvedélyét ez egyetlen pont megostromlására egyesíteni. Az unió a románságra örökös halál és szolgaság, a magyarságra pedig a határtalan szabadság, az erő és az élet kiapadhatatlan forrása. Ez volt Barnutiu jelszava és egyetlen törekvése az, hogy a románság e jelszót magáévá téve, a magyar szabadságot visszautasítsa magától és azok mellé álljon a kitörendő harczban, a kik zászlajukra az unió ellen való küzdelmet írták fel.

Hogy az 1848-iki nagy változásnak Erdélyre nézve az unió a legdöntőbb fontosságu eseménye, érezte azt különben Erdély magyar társadalma is. Hogy az unió mit jelent Erdélyre, tudta azt mindenki még az 1848-iki eseményeket megelőző időkben is. Tudta ezt jól a központi bécsi kormány is, mely hiven régi tradiczióihoz a közvéleményben egyre növekvő unióbarát áramlat korlátozására adta ki 1847. márczius 5-é-ről az erdélyi udvari kanczellária utján a főkormányszékhez azt a meghagyást, hogy ezentúl ne engedje meg, hogy a felség előleges engedélye nélkül Erdélynek Magyarországgal való egyesüléséről írt bármely czikk vagy értekezés a lapokban megjelenjen vagy önálló alakban kinyomassék. A márcziusi események hullámai a tilalom ellenére is első sorban vetették fel az unió kérdését, még pedig oly erővel, hogy az egyszerre a mozgalmas idők majdnem kizárólagos jelszava lett.

A pesti márcziusi események Kolozsvárott miniatür alakban márczius 20-án a városi közgyülés alkalmával ismétlődtek. *Méhes* Sámuel tanár, az ellenzéki „Erdélyi Hiradó" szerkesztője, mindjárt a tanácskozás kezdetén az országgyűlés összehivását indítványozta, hogy az kimondja a nemzetőrség felállitását, a közteherviselést, a szabad sajtót és a jogegyenlőséget, mikor rögtön utána *Bethlen* János gróf kijelentette, hogy Erdélynek egyetlen üdve és reménye az unió s hogy ő tovább Erdély papirossá vált alkotmánya alatt nem kiván élni. A terembe benyomuló ifjuság kezében az unió jelvényéül, magyar nemzeti zászlókat lobogtatott s azoknak egyikét a gyülésteremben az elnoki szék folé, másikát pedig kivul a városház homlokára

tűzték ki. Lent a tömeg ajkán felharsant az unió alkalmi dala.[1] A városház körül fekvő házak ablakaiból a nők háromszinű kokárdákat szórtak le s azokat az ifjuság és a fiatalabb értelmiség tagjai mellökre tűzték s mint a vihar mennydörgése hangzott fel az „Éljen az unió!“ kiáltás.

A közvélemény e hatalmas megnyilvánulása rábirta a konzervativeket is, hogy ez egyre általánosabbá levő kivánsághoz csatlakozzanak. Két nappal később, márczius 22-én a konzervativ párt a liberális ellenzékkel, báró Jósika Lajos és Bethlen János elnöklete alatt közös értekezletet tartott azért, hogy abban egy közös programmot dolgozzanak ki. E programm első pontja Erdélynek Magyarországgal való uniója volt. Ezt a programmot egy manifesztum alakjában mindjárt másnap kiadták azért, hogy a megyegyüléseken megindítandó mozgalomnak mintegy zsinórmértékül szolgáljon. A megyék között első most is Alsó-Fehérmegye volt, mely márczius 29-én tartott közgyűlésében Kemény Dénes inditványára kimondotta, hogy a kormányzót küldöttség utján fogja felkérni az országgyűlés összehívására, a melynek első és legfőbb teendője az unió kimondása leend. Alsó-Fehérmegyét követte Kolozsmegye, mely április 3-án tartott közgyűlésében tette magáévá mindazt, mit a márczius 22-én megállapított közös programm tartalmazott. De talán legerősebben nyilatkozott meg a közvélemény április 3-án az udvarhelyszéki 30-as küldöttség fogadtatása alkalmával, mikor Kolozsvár utczáin jóformán egyebet sem lehetett hallani, mint: „Éljen az unió! Éljen az országgyűlés! Éljen a székely nemzet!“ — kiáltásokat. A közvélemény e nyomása okozta azt, hogy a kormányszék az országgyűlés összehívásában látta azt az egyetlen eszközt, a melynek segítségével a nehéz viszonyok között az ország hajóját biztos révbe vélte vezethetni. Április 10-én hirdette ki báró Kemény Ferencz két kormányszéki tanácsos kiséretében a kormányszéki épület udvarán összegyülekezett sokaságnak, hogy „a kormányzó tekintettel a rendkivüli eszközöket

[1] Itt a zászló kezeinkben,
Egy kivánat lengeti:
Legyen egy a két hazából,
Vesz igy meg nem döntheti.

és eljárást kivánó viszonyokra, az őt törvényesen megillető teljhatalomnál fogva május 29-ére összehivja az országgyűlést." Ezzel a nyilatkozattal Erdély Magyarországgal való uniója hivatalosan is napirendre tüzetett.

Ily módon lépett az unió parancsoló módon előtérbe a márcziusi események következményeképen Erdély politikai mozgalmaiban. Hatalmas és a magyarság legszélesebb rétegét átfogó áramlat volt kétségtelenül, de nagyon tévednénk, ha azt hinnők, hogy ellenzői magában a magyarságban is nem voltak az uniónak épen úgy, mint a márcziusi reformok legtöbbjének. A konzervativek nem voltak barátjai az uniónak s mihelyt első meglepetésükből felocsudtak, azonnal kisérletet is tettek annak megakadályozására vagy legalább elodázására. Az első kisérlet Doboka megyében történt, melynek főispánja, báró Jósika Lajos volt. Noha két héttel ezelőtt, mint a kolozsvári értekezlet egyik elnöke, aláirta az egyesült politikai pártok azt a programmját, melynek első pontja az uniót tartalmazta, megnyitó beszédében mégis szükségesnek tartotta különösebben hangoztatni, hogy ő politikai meggyőződését tekintve, mindig konzervativ volt s azért most, midőn hivatalból reformkérdéseket terjeszt a közgyülés elé, kötelességének tartja megjegyezni, hogy e reformok egyuttal nem tárgyai az ő egyéni meggyőződésének is. A haza ügyét a völgy felett emelkedő hegyen rohanásnak indult kocsihoz hasonlította. És mikor a közgyülés többsége egyuttal az összehivandó országgyűlésre a követeket is meg akarta választani, háromszorosan is tiltakozott, miután az a gyűlés nem ugy volt összehiva, mint választó gyűlés. Az unió simbolumául általában a magyar nemzeti lobogót tenkintették. Báró Jósika Lajos e gyűlés alkalmával a megye házára egy kisebb, — vagyis, mint az ellenzéki lapok szemrehányóan irták, arasznyi nemzeti lobogót tüzetett ki, az ellenzék magyarázata szerint azért, hogy unióellenes érzelmeit ily módon is kitüntesse. Torda megye április 10-én tartotta közgyülését. Itt már egy egész párt volt, a mely az unió ellen egy több száz aláirással ellátott tiltakozást akart benyujtani. Kemény Dénes ékesen szóló rábeszélésének sikerült azonban a tiltakozás tervezőit rábirni, hogy tiltakozásukat saját kezökkel tépjék szét.

Az unió mellett lelkesedő és lelkesítő sajtó e konzervativ kisérleteket keményen és szenvedélyesen itélte el. Azonkivül a bécsi és a magyarországi események meggyőzték az irányadó konzervativeket is, hogy a mindenhatóvá lett áramlat ellen való küzdelmokben a felség részéről, honnan reméllették, nem várhatnak támogatást. Jósika Lajos kemény kritikát és súlyos szemrehányásokat provokált beszéde után csakhamar lemondott főispáni állásáról. Példáját követte bátyja, Samu, a kanczellár is, a mi egyuttal jeladás volt a konzervativ főispánoknak is, kik habozás nélkül követték a két Jósika példáját, a kiket különben az erdélyi közvélemény állandóan úgy tekintett, mint nemcsak az unió, de egyuttal a szabadelvü reformok legmakacsabb ellenzőit is. Igy lett vége Erdély ez időszerint való politikai életében a konzervativ s vele együtt az uniót ellenző magyar pártnak is.

Az uniót ellenző magyar párt az események hatása alatt gyorsan megsemmisült, de többi ellenségei egyre növekedő ereju akcziót inditottak azzal a nyilván kifejezett szándékkal, hogy megakadályozzák, vagy ha mégis létrejön, felbontsák. 1791-ben II. Lipót Rall tábornagyhoz irott levelében azt mondotta, hogy ő az uniót több tekintet miatt soha meg nem engedheti, de meg nem is akarja. Azóta sem változott meg Bécsben az unióval szemben az itt lapidarisan kifejezett álláspont. A viszonyokat s az udvar irányadó koreinek gondolkozását ismerő politikus előtt nem volt titok, hogy az udvar Erdélynek Magyarországgal való unióját a vis major nyomása nélkül soha el nem fogja ismerni. Most a kérdés csak az volt, hogy az ujabb események következtében előállott-e ez a vis major?

A magyarság az uniót azért akarta, mert abban a nemzeti és állami erő forrását vélte látni. Bécsben viszont épen ezért nem akarták. Kezdet óta úgy okoskodtak a bécsi politikusok, hogy az unió következtében teljesen összeolvadó Erdély és Magyarország a monarchia keretén belől egy önálló nagyobb állami testet fog alkotni, a melynek egyenes következése az lesz, hogy az ujabb erőhöz jutott magyar állam politikai tekintetben egyre függetlenebbé lesz a birodalomtól. Az unió segitségével igy nagyobbá és önállóbbá lett magyar államban a

viszonylagos többségben levő magyar elem történelmi, politikai, gazdasági és műveltségi súlyánál fogva magába fogja olvasztani a többi nemzetiségeknek többségét, vagy legalább színe-javát s igy lassanként a magyar királyságból egy erős, egységes középhatalmasság fejlődik, mely azonnal el fog szakadni a Habsburgok birodalmától, mihelyt arra megjön a kedvező alkalom. Ezt a megindult történelmi folyamatot, mely 1848-ban végczéljához, az elszakadáshoz a bécsiek felfogása szerint egészen közel állott, megakadályozni egyformán birodalmi és dinasztikus érdek. Mihelyt az udvari politika czéljai és a magyar minisztérium álláspontja között a lappangó ellentét határozottabb alakot öltött, azonnal megtették Bécsben az első lépést arra vonatkozóan, hogy az unió erdélyi nem magyar ellenségei akczióba vitessenek közvetlenül az unió, közvetve pedig a magyar nemzeti és állami törekvések ellen.

Hogy Erdély törvényes nemzetei közűl a szászok nem voltak barátjai az uniónak, azt az 1848-at megelőző eseményekből világosan látta és határozottan tudta a bécsi kormány.

A szászok nem a közös magyar haza, nem az osztrák birodalom és nem is a régi erdélyi alkotmány szempontjából, hanem csak saját faji, illetőleg a szász értelmiség egyéni érdekeiből kiindulva, ellenezték az uniót. Ugy hitték, hogy az unió létre jötte esetén nem lehet többé a szászság nemzeti és privilegizált különállását fentartani. Az unió maga után fogja vonni Erdély három nemzetre és négy vallásra alapitott régi alkotmányának megszüntetését s a jogegyenlőség, a szászok külön nemzeti privilégiumainak fentartása nélkül a szász értelmiséget meg fogja fosztani azon anyagi és erkölcsi előnyöktől, melyeknek a régi politikai rendszer alapján kizárólagos birtokosának hitte magát. „És az áprilisi törvények, melyek a független felelős magyar minisztériumra vonatkoztak, tőlünk az egyetlen utolsó támaszt, a fejedelem döntő befolyását is elrabolták. A fejedelmet e törvények mindazon felségjogoktól megfosztották, a melyek őt, mint magyar királyt és Erdély fejedelmét megillették, mert csak annak volt törvényes ereje, amit a független magyar minisztérium tanácsolt és ellenjegyzett. Hogy pedig ez a minisztérium, mely a parlamentaris szokásnak megfelelően Magyaror-

szág törvényhozásának többségére volt kénytelen támaszkodni, azon többségre, mely ismeretlen a különleges erdélyi jogviszonyokkal s melyet a gyűlölködő ellenségek ennek következtében félrevezethetnek, hajlandó lesz a mi észjogon, állami szerződéseken és szakadatlan gyakorlaton alapuló intézményeinket megsérteni, az előre látható. Valamint az is, hogy a diadalmassá lett elem nem fog megállapodni az áprilisi vívmányoknál, hanem a nemzeti szenvedélyek által ösztökéltetve, az uralkodóvá lett magyar faj és a megrendszabályozott nem magyar fajok között egyre élesebb összeütközéseket fog provokálni." [1])

Ez volt körülbelül a szászság irányadó hivatalos egyéniségeinek nézete az unió ellen. E pártnak középpontja Nagy-Szeben volt s vezére *Salmen*, a szász comes. Theoretikusai: *Roth* Lajos István, *Schmidt* Henrik, *Benigni* és hírlapi organuma a „Siebenbürger Bote", melyet Benigni szerkesztett.

Az első szakaszban rámutattunk arra a körülményre is, hogy a „Kronstädter Zeitung" köré csoportosult brassaiak már az 1848-at megelőző unió-mozgalmakban is határozott unióbarát álláspontra helyezkedtek. A brassaiak ez álláspontjukon most is megmaradtak, mikor már az unió, mint bevégzett tény, kopogtatott Erdély közéletének ajtaján. Brassóhoz társul szegődött még Segesvár is, a hol a szászság szellemi vezetője *Gooss* Károly volt. Egyike azon kevés szászoknak, kik felül emelkedve azon szükkörü faji és osztályérdekeken, melyek úgy szólván, ez időben bezárták a szász vezetők politikai horizontját, méltányolni és megérteni tudta azokat az emelkedettebb elveket és eszméket, melyek 1848-ban mozgatói voltak a magyar törekvéseknek. Brassóban *Kurz* Antal és *Roth* Illés voltak az unió-barát áramlatnak tántoríthatatlan barátai. Szomoruan érdekes sorsa lett később az unió e három szász nemzetiségü barátjának. Roth Illés volt az egyetlen szász, ki a magyar parlamentet Debreczenbe is elkísérte. Ott is halt meg a nélkül, hogy megérte volna akár a magyar fegyverek diadalát, akár pedig a későbbi gyászos katasztrófát. Kurz Antal pedig, mikor Bem Erdélybe jött, mint honvéd a magyar hadseregbe lépett s mint Bem titkárja

---

[1]) *Eugen von Friedenfels*: Joseph Bedeus von Scharberg. II. B. 27. l.

esett el 1849. julius 31-én a segesvári csatában. Gooss Károly pedig 1848. szeptemberében a többi szász képviselővel együtt visszatért ugyan Erdélybe a pesti országgyűlésről, de nem csatlakozott a magyar nemzet ellenségeihez, hanem visszavonult parochiajára, hol kedélye és elméje egyaránt elborúlt hazafias fájdalmában és mint lelkibeteg mult ki az 1848-iki Sylvester napot megelőző estén.

E három ember működésének volt köszönhető, hogy Brassó, Segesvár és Kőhalom a május 29-re összehivott kolozsvári országgyűlésre unió-barát utasításokkal ellátva küldötték követeiket. A brassaiak és a szebeniek, illetőleg a „Kronstädter Zeitung“ és a „Siebenbürger Bote“ között az unió tárgyában élénk eszmecsere, sőt polémia származott, melyben az események sodrától és más egyéb tényezőtől is segítve, az energikusabb szebeniek kerültek felül.

Mihelyt napirendre került a szászok között az unió felett való vitatkozás, a szebeniek azonnal szövetséges társat kerestek és találtak is a románokban unió-ellenes küzdelmeikhez. Nem is kellett nagyon messze menniök, hiszen évek óta ott élt közöttök mint a szebeni jogakadémia kissé vénülő, de minden tekintetben szorgalmas és hű tanítványa, Barnutiu Simon. Politikai multja, sőt egész egyénisége is kezességül szolgált a szebeniek előtt, a kikkel mindennapos érintkezésben volt arra, hogy ő buzgó és kitartó eszköze lesz román részről annak a Szebenből, a márcziusi események után azonnal megindított mozgalomnak, melynek jelszava „Das Sachsenthum mit der Hilfe des Walachenthums zu retten“ volt.

Mikor a kolozsvári unió-tüntetések hire Szebenbe megérkezett, akkor a szász egyetem képviselői szokásos évi tanácskozásukat tartották épen. Volt tehát alkalmuk az események hatását és esetleges következményeit a magok kizárólagos szász szempontjából eléggé megbeszélni. A többség, melynek élén *Salmen* szász comes állott, rögtön arra az álláspontra helyezkedett, hogy az uniót semmi szin alatt sem fogja elismerni, sőt nyiltan és határozottan fel fog lépni ellene és szükség esetén a legkomolyabb védelmi eszközökről is gondoskodik, vagyis mint egy pár héttel később (május 5-én) Roth István Lajos össze-

foglalóan jellemezte a szász álláspontot: „Ha a székelyek és a magyarok egyesülni fognak Magyarországgal és azt mi szászok semmiképpen sem tudjuk meggátolni, visszatérünk, mint szebeni tartomány régi (azaz a szász felfogás szerint való 1437-előtti) jogi álláspontunkra. És csak aztán, ha a mi külön álláspontunkat a fejedelem visszautasítja és minket az unióra a leghatározottabb fejedelmi paranesesal utasít s igy a védelem minden jogi eszköze ki lesz merítve, fogunk az unióba belenyugodni, de akkor is a végrehajtásnál lépésről-lépésre védekezve."

Hogy a románokat megnyerje a szász egyetem az unió ellen viselendő hadjáratául szövetségesekül, április 3-án tartott ülésében kimondotta, hogy:

1. a románok választói joggol fognak birni ezentúl a községekben és hogy a községi és kerületi hivatalokban minden akadály nélkül ép úgy alkalmazhatók, mint a szászok.

2. Lehetnek iparos-tanulók és a czéhekbe is befogadtatnak.

3. A községi birtokokból a nem egyesült román anyaegyházak ezentúl kanonika portiót fognak kapni.

4. A nem egyesült román klérus tagjai személyökre vonatkozóan teljesen egyenlőknek fognak tekintetni a többi bevett vallások lelkészeivel.

Ez volt a szász egyetem részéről az első ajánlat a románok megnyerendő szolgálatáért. E hivatalos szerelmi nyilatkozatot a röpiratok és hirlapi czikkek egész sora követte, melyeknek irói nem győzték eléggé magasztalni és élénk szinekkel rajzolni azokat az előnyöket, melyeknek a románok osztályos részei leszneк, ha a szászokkal szövetkezve, az unió ellen fognak küzdeni. És viszont, kifogyhatatlanok voltak azon veszedelmek és szerencsétlenségek kiszinezésében is, melyek a románokat fogják érni, ha esetleg belenyugodnának Erdély Magyarországgal való uniójába. Maga, a magyarbarát hirében álló Bedeus kormányszéki tanácsos is a »*Transilvania*«-ban »*Von der Vereinigung Siebenbürgens mit Ungarn*«, »*Die Stellung der Walachen zur Union Siebenbürgens mit Ungarn*«, »*Welche Union wollen wir?*« czimek alatt egész czikksorozatot irt ebből a csábító hangnemből. Hogy mily boldogok lesznek a románok az esetleg önállósulható »Pro-

vincia Cibiniensis«-ben »*An das Volk der siebenbürger Sachsen*«, »*Guter Rath für das Volk der siebenbürger Sachsen in der Unionsfrage*«, »*Offenes Sendschreiben an das siebenbürgische Sachsenvolk*« stb. czim alatt egy egész sereg szász röpirat és hirlapi czikk igyekezett a román értelmiség vezetőivel megértetni különböző szerelmi nyilatkozatokban, melyeknek »*Leitmotiv*«-ját e sajátságos szász érzelmi állapotok egykorú költője a következő párversben foglaltan fejezte ki:

„Drum klingt so himmlisch uns der Sachsenton,
Dem Wlachen giebt Emancipation."

Sőt a szebeni szász politikusok nemcsak a rímkovácsolás nemes mesterségére adták különben elég okos és józan fejöket ez időben a jelzett czélból, hanem az egész monarchia eddigi közjogát gyökeresen átalakító nagyszabású tervek koholására is. *Schmidt* Konrád merészet és nagyot gondolva, foederativ alapon, svájczi mintára akarta átalakítani a Habsburgok monarchiáját. Nagyszabású terve, mely mint a maga nemében egyike az első e nembeli kisérleteknek, minden bizarrsága mellett is megérdemli legalább a futólagos felemlítést, a következőkbe foglalható össze: A németek, magyarok, szlávok és románok konfoederácziója fogja ezután képezni a monarchia közjogi alapját oly módon, hogy e négy egymással szövetkezett nemzetet egy közös fő, az osztrák császár kormányozza egy, a négy nemzetből egyenlő számban választott minisztérium segítségével. A közös törvényhozás négy évenként felváltva, az egyes nemzetek székhelyein tanácskozik és pedig 4 nyelven. A törvényeL is 4 nyelven lesznek szerkesztve. A négy nemzet mindenike a maga területén és a maga kebelében saját nyelvén szabad belátása szerint intézi a maga autonom ügyeit.

Sőt némelyek, mint például Roth Dániel, még tovább mentek. Egyenesen felajánlották a románoknak *Dakoromaniát*. Roth Dániel hermányi lelkész volt, a ki május első napjaiban »*Von der Union und nebenbei ein Wort über eine mögliche Dacoromanische Monarchie unter Österreichs Krone*« czim alatt egy röpiratot írt, melynek a dako-román törekvések fejlődésének szempontjából rendkivül érdekes tartalma röviden a következőkbe foglalható össze:

„Nézetem az, hogy a szász nemzet lépjen közösségbe a románsággal, mert a szász nemzetiséget csak ez eszme megvalósításával lehet megmenteni. Kötelessége nemcsak minden szásznak, de minden osztráknak is — szélesebb értelemben használva e szót — minden erejével és bölcseségével, vérének és vagyonának feláldozásával is fentartani a monarchia egységét és megakadályozni Magyarország teljes elszakadását ettől, a mennyiben e szándék léteznék, a mit különben nem akarok állítani. A ki másképen gondolkozik és tesz, az áruló."

„Továbbá, valósággal hiszem, hogy egy dako-román birodalom (Erdély, Moldova és Oláhország) alakítása által a bécsi német császári korona alatt e kettős czélt véglegesen egyesítjük; azaz, ha az osztrák monarchia integritásának megcsonkítását és Magyarország elszakítását terveznék most, vagy később, azt az így felállítandó dakoromán birodalommal meg lehetne akadályozni."

„Ez az osztrák császár souverenitása alatt álló dakoromán birodalom nem üres fantazmagoria, hanem olyan eszme, mely valószinüen már egy pár év alatt meg fog valósulni. A Brassó melletti Hétfalu lakosainak csak kevés érintkezésök van az oroszokkal és olvastam is a „*Siebenbürg. Wochenblatt*"-ban, hogy miként vélekednek az orosz kormányról. A moldovai és oláhországi fejedelemségek éveken át bőségesen megizlelték ezt az orosz kormányzatot. Vajdáik lelketlen bérlők, kik saját hasznukra kizsákmányolják az országot; az oroszok teremtményei, a kik a bukaresti és jassy-i orosz konzuloktól kapják a parancsokat. Tényleg e konzulok kormányozzák e fejedelemségeket. A moldovaiak és az oláhországiak undorodásig jóllaktak az orosz konzulok uralkodásával és fejedelmeikkel. Ők szabadság után sóhajtoznak és pedig nemcsak politikai és szellemi szabadság, hanem olyan intézmények után is, melyeknek alapján lábbal tiport népök sorsát megjavíthatják és nemzeti alapon való művelődését és kifejlődését előmozdíthatják."

„Dakoromania e magasztos áldásaiban azonban csak úgy részesülhetnek, ha teljes politikai függetlenségre jutnak egy általok választott örökös fejedelem alatt, vagy ha az osztrák monarchia árnyékában megkapják azon alkotmányt és intézmé-

nyeket, melyek megfelelnek kivánalmaiknak és szükségleteiknek. Ha a dakorománok arra törekednek, hogy saját fejedelmök alatt jussanak teljes politikai függetlenségre, akkor nagyon téves úton járnak. Erdély nélkül államuk geographiai helyzetére nézve nagyon gyönge lenne. Erdélylyel két millió lakossal növekednék meg, melyből egy és fél millió saját nemzetiségükből való román lenne s így államuk erős és tekintélyes is lenne. Szorongva Oroszország, Ausztria és Törökország között ez az állam földrajzi helyzeténél és csekély népességénél fogva, saját fejedelme alatt sem juthatna teljes politikai függetlenségre és léte örökre praecarius maradna."

„Ellenben, mint az osztrák monarchia kiegészítő része — megadva neki azt a szabadságot és alkotmányt, a mit ő akar, keleten és délen, biztosítva a monarchia hatalma által a nélkül, hogy ezért bármit is áldozatul hozzon belső autonomiájából, vagy akadályoztatnék szabad nemzeti fejlődésében — erős és virágzó lenne nemzeti léte. Ezenkivül még más előnyök is pl. kereskedelmiek háramlanának a dakorománállam Ausztriával való viszonyából. Ezek az óriási előnyök szemébe fognak ötleni azon felvilágosult nagylelkü dakoromán nemességnek is, mely önzetlenül lelkesedik a nép anyagi és szellemi fejlődéseért és nem lehetetlen, hogy az rövid idő mulva azon kéréssel fog Ausztriához járulni, hogy csatolja magához az ő országukat is."

„Mennyit nyerne ezzel Erdély, az osztrák monarchia és Németország, — gondoljunk csak a Duna torkolatára. E két fejedelemség megnyerése kárpótolná Ausztriát Itália és Galiczia eshetőleges elvesztéseért. Érdeke tehát Erdélynek, Ausztrianak és Németországnak figyelemmel és jóakarattal kisérni mindazt, a mik most jelenleg a fejedelemségekben történnek és igen fontos érdek pártolni a román fejedelemségekben a nemzeti pártot, mely jelenleg el van ugyan nyomva, de sem megfélemlitve, sem megsemmisítve nincs. Hogy a szász nemzetnek kötelessége pártolni e politikai átalakulást, mikor ez a monarchia érdekében van, kétségtelen. A dakoromán nemzet mellett a német nemzet fennmaradhat és fejlődhetik a politikai, értelmi és vallás-erkölcsi tökéletesség legmagasabb fokára és pedig német nemzeti alapon. A magyar nemzet mellett jovőre egy nemzetiség sem ma-

radhat fenn a nélkül, hogy áldozatúl ne essék. A magyarokkal való unió a szászokra mindig nagy szerencsétlenség forrása volt. A magyarok mindig magoknak követelték az oroszlánrészt s ezért helyesebb a multak vétkes kötelékeivel szakítva, egy más szövetséget kötni türelmesebb emberekkel."

„Nekünk, szászoknak közös ügyet kell csinálnunk a románokkal, ha meg akarjuk akadályozni az uniót. Mi szászok egyedül a jelzett úton nem győzhetünk az energikus és határozott fellépésü magyarok ellen. Nagyon kevesen vagyunk és így keveset is nyomunk Erdély politikai mérlegében. De egészen másképp lesz, ha mi a 300.000 erdélyi német az 1.500.000 hazánkbeli románok társaságában lépünk fel Ő felsége elé terjesztett panaszainkkal. Akkor már nemcsak Erdély egy kicsike részének, a Királyföldnek lakói leszünk, hanem az egész Erdélynek. Akkor remélhetjük, hogy Ő felsége meg fogja hallgatni az erdélyiek kérését és teljesíteni az erdélyi magyarok kivánságának ellenére is."

„Okunk van gyanitani, hogy a románok is közös ügyet fognak velünk csinálni és velünk együtt az unió ellen fognak nyilatkozni."

„Igaz ugyan, hogy a nagyszámu román nemzetet idáig egyszer sem kérdezték meg politikai ügyekben véleményét és nézeteit illetően. Határoztak róla nélküle, mint valami baromcsordáról. Ez igaztalanság azonban most megboszulta magát. A román nemzet hatalmának és politikai jelentőségének öntudatára ébredt. Először készül most szavát „en masse" felemelni a politikai ügyekben. Nem kételkedem, hogy döntő szavazatát a szász nemzet javára fogja adni. A jövő Daciája nem a magyaroké, nem a németeké, hanem csak egyedül a nagy számu román fajé. Vajon felvilágosult vezetői nem értenék-e meg ezt? – s arra használnák-e fel a döntő pillanatot, mely soha sem fog visszatérni, hogy magokat és népöket az unió által a magyarok diskréczziója alá helyezzék? Hiszen csak egyedül tőlük függ, hogy e hazában a legfüggetlenebb és legtiszteltebb állást foglalják el. Nem a budapesti, hanem a kolozsvári, szebeni és fogarasi arenában kuzdve, fogják kivívni politikai felszabadulásukat és egyenjoguságukat, nyelvük és nemzetiségük tiszteletben tartását.

Bolondság volna, ha sorsukat egy vesztett ügyhöz csatolnák, vagy azért meg épen küzdenének is.

A magyarok ügye el van veszve. A magyar supremáczia, sőt a magyar nemzetiség is a nemzet feudalis alkotmányán alapult s egyetlen támasztéka volt a megyei rendszer, hol a kiváltságos nemességnek egyedül volt szava. A pozsonyi országgyűlés legujabb határozataival magok a magyarok semmisítették meg ez alkotmányt, — forrását a nemesség gazdagságának és befolyásának. A megyei rendszer nem maradhat fenn az uj kormányzati rendszerben. A német, szláv, román és a polgári elem teljes erejével fog belépni az ütött réseken át és rövid idő alatt elborítja a magyar elemet. Kétségbeesett harcz fog keletkezni az aristokratikus elemek, másrészt a polgári elemek s továbbá a szláv, román és német nemzetiségek meg a magyarság között. E küzdelem végét könnyü előre látni, mert a magyarok magok dobták el legalkalmasabb fegyvereiket, sőt egyenesen ellenfeleik kezeibe adták. Ez okból a románok sem fognak e veszett ügy mellé csatlakozni, hanem küzdeni fognak saját függetlenségökért és politikai helyzetük javításáért."

„A szászok ellen a románok nem táplálnak ellenséges indulatot. A legnehezebb időkben, mikor macedoniai és dunántúli testvéreik véreztek a török basák zsarnoksága alatt, mikor a vajdaságokban élő testvéreik a görög fanarioták rabszolgáivá voltak alacsonyítva, mikor erdélyi és bánáti testvéreik egy kegyetlen feudalis nemesség járma alatt nyögtek; ez időkben is a románok a szászok között életök és személyes szabadságuk védelmére találtak. S ha a viharos mult időkben nem is lehettek egyenjoguak a szászokkal, de elnyomva és kinozva sem voltak soha."

„A románok a feudalis magyar földesurak zsarnoksága ellen több izben felkeltek, de soha a szászok ellen. A legutóbbi időkben pedig a szászok saját jószántukból kiterjesztették a a politikai jogokat a románokra is. Igy a szász egyetem legutóbbi bölcs és nagylelkü határozata a románokat illetően, nem adott uj jogokat a románoknak, hanem csak törvényesen szentesítette azokat, melyeket de facto régóta birtak és tacendo nekik meg voltak engedve. De más tekintetben is a megyei és

a székelyföldi románságnak szüksége van szövetségesre, hogy itt is kivívhassa politikai emanipáczióját."

A román publicisták, kik minden erővel azon vannak, hogy a román nemzetiségi mozgalmak dakorománi és irredentista czélzatait eltagadják, azt mondják, hogy az 1848-iki román népvezéreket nemcsak felelőssé nem lehet tenni Roth Dániel e röpiratáért s az abban foglaltakért, hanem egészen biztosra lehet venni azt is, hogy azért irta ezt, hogy a Dakoromania eszméjével kompromittálja a románságot. Hogy ez a felfogás teljesen helytelen, az már az előzményekből is kitünik, hiszen Roth a románságban szövetségest keres a magyarság ellen s ezért Dakoromania a valóságban a románság számára felajánlott csalétek, nem pedig eszköze a románság kompromittálásának, mit Rothnak álláspontja már elvileg is kizárt. Azon kivül azt sem lehet mondani, hogy olyan ember tollából származott, ki nem ismerte a románság nyilt és titkos aspiraczióit. Ellenkezően, Roth nagyon jól ismerte ezeket, s mikor felajánlotta Dakoromaniát a szászság nevében, nagyon jól tudta, hogy a románság titkos vágyainak és törekvéseinek ideálját állítja elérhető czél gyanánt szemeik elé. Ezt bizonyítja élete története is. 1801-ben született Nagy-Szebenben jó módu iparos szülőktől. Tanulmányai végezte után gymnasiumi tanár lett Nagy-Szebenben, de csakhamar Jassyba, Moldva fővárosába költözött, mint az odavaló evangelikus német egyház papja. Később lelkészi hivataláról is lemondott és magán-iskolát nyitott Jassyban, a hol ily módon alkalma volt a moldvai értelmiséggel közelebbről megismerkedni. Majd Jassyt elhagyva, Münchenbe ment, hol az orvosi tudományokat hallgatva, orvos-doktorrá lett. Mint okleveles orvos tért haza Erdélybe, de nem folytatott orvosi gyakorlatot, hanem Szász-Hermányban lelkész lett. Ebben az állásában találták az 1848/49-iki mozgalmak. Mikor 1849-ben Bem elfoglalta Nagy-Szebent, kimenekült Romániába, hol Rimniken orvos lett s ott is müködött 1859. aug. 23-án bekövetkezett haláláig.

Hogy ez az osztrák Dakoromania nemcsak Roth Dániel ideája volt, hanem a román vajdaságokban élő intelligens románoké is, azt ma már egész biztosan tudjuk.

Mikor 1848. juliusában a Bukarestből elüzött Bibescu vajda Brassóban időzött, magához hivatta Baritiut. Mikor Baritiu belépett a vajda lakásába, csodálkozva látta, hogy a vajda egy ágyra kiterített nagy térkép előtt áll. A vajda minden bevezetés nélkül igy szólította meg a belépő Baritiut: „Jer, mutasd meg, hol és mekkora földön akarjuk felállítani Dakorommániát, mert én sehol sem találok akkora területet, a mely megfelelő lenne e czélhoz?“ — „Bocsáson meg fenség, de nem értem a kérdést.“ — „Hogyan? Nem érted? Hiszen azért kérdezlek: mutasd meg, miképen akarjátok magvalósítani a krajovai Memorandum erre vonatkozó pontozatait?“ — „Lelkemre mondom fenség, nem értem az egész dolgot s nem is tudok semmiféle krajovai Memorandumról. Mi itt az országban csupán egy szász tervről tudunk, a mely Ausztria suverainitása alatt akar egy Dakoromaniát felállítaní. Valószinü, hogy fenséged házi orvosa dr. Meyer olvasta is e könyvet.“

Baritiu azt mondja, hogy ő tényleg semmit sem tudott arról, mit a vajda mondott neki, ki a beszélgetés alkalmával kezében egy vaskos iratot tartott, a melynek tartalmát azonban neki nem mutatta meg. A vajdától tudta meg, hogy annak szerzője felhívja a vajdát, hogy fegyverezze fel a románokat, álljon élökre s proklamálja Dakoromániát. A vajda abban a meggyőződésben volt, hogy ezt a Memorandumot egy összeesküvő társaság irta, a mely társaságnak bizonyára csak Maiorescu lehetett a lelke, aki Baritiuval baráti viszonyban állott s a ki igy bizonyára neki minden titkát is elbeszélte. Baritiu azt mondja, hogy Maiorescu vele, mielőtt Frankfurtba ment, hosszasabban érintkezett, de sem ekkor, sem azután soha sem emlékezett egy szóval sem erről a Memorandumról.

Baritiu állítását, hogy a Bibescu vajdától említett krajovai Memorandum nem Maiorescutól származik, elfogadhatjuk. A Maiorescutól tervezett Dakorománia okiratszerüen Baritiu könyvével egy időben jelent meg Ghica iratai [1]) között. Mikor Baritiu könyvét irta, bizonyára nem gondolt arra, hogy a véletlen meg fogja semmisíteni azon okoskodásának minden értékét,

[1]) Amintiri din pribegie. 120—151 l.

melylyel az 1848—49-iki román mozgalmak szereplőit tisztára akarja mosni a Dakoromania utopistikus tervezetétől. A Bibescu vajda kezeiben volt krajovai Memorandum Dakoromániája és a Maiorescu-é között a különbség csak annyi, hogy mig a krajovai Memorandum Bibescuval akarja megcsináltatni Dakoromaniát, addig Maiorescu János Ausztriával Bibescu nélkül, sőt Bibescu kárára. Gondolom, hogy egészen másképen beszélgetett volna Bibescu Baritiuval, ha tudta volna, minő Dakoromaniát tervez ennek jó barátja, Maiorescu.

Maiorescu János 1848 szeptember 29-én, mint a Duna-fejedelemségek forradalmi kormányának teljhatalmu megbizottja Frankfurtban a német birodalmi miniszteriumhoz a román fejedelemségek érdekében egy Memorandumot adott be, kérvén Németország támogatását. E Memorandumban többi között azt mondja: „az esetre, ha az olasz kérdés megoldása Ausztriától területi engedményeket követelne, a román fejedelemségek nemcsak hogy akarnak, de örömmel is fognak mindketten egy állammá egyesűlni és a Habsburgház uralkodása alatt Ausztriához csatlakozni a német birodalom protektoratusának elismerése mellett.“

A mit az első Memorandumban csak érintett, egész részletességében fejti ki 1848. november 16-án benyujtott második Memorandumá-ban, melynek e tárgyra vonatkozó fejtegetései a következőképen hangzanak:

„Szabadságot veszek magamnak Nagyméltóságod előtt egy pár szóval kifejteni azokat az eszközöket, melyekkel Európa keletén biztositani lehetne Németország s főképen pedig a dunai tartományok érdekeit s a melyeket legalább részben mindjárt alkalmazásba lehetne venni Moldovára és Oláhországra vonatkozóan, a melyek jelenleg kettős katonai megszállás terhe alatt nyögnek.“

„Németország délkeleti határaitól kezdve a Feketetengerig, különösen két, számra nézve az igaz kicsiny nemzet van: a magyarok és a keleti románok, kik a szlávságot két részre osztják. Laknak köztük németek is és pedig jelentéktelenebb német telepek Magyarországon és a szászok Erdélyben. Ezek mint egy 300.000-en vannak, de századok óta, mint önálló nemzet tulajdon-

jogokkal és kiváltságokkal birtak egészen Erdélynek Magyarországgal való uniójáig, melyet a kolozsvári országgyűlés azok és a románok ellenére mondott ki s a mely maga után vonta politikai létök megsemmisülését s okozta, hogy egyesülve a románokkal, felkeljenek a magyarok ellen. Ennek a felkelésnek, melyet futólag érintéк, nincs semmi kapcsolata a szláv mozgalmakkal, nincs is reakczionarius szinezete, a mint némelyek szeretik hirdetni s nem is akarja a magyarokat kiírtani vagy szabadságukat eltemetni. Nem, ez háború, melyet a kényszerűség okozott; háború a mostan kormányon levő magyarosító párt terrorismusa és követelőzései ellen s nincs is más czélja, mint a németek és románok számára kivívni azokat a nemzeti egyenlő jogokat, melyeket az osztrák alkotmány kimondott s a melyeket a Habsburgház iránt állandóan tanusított hűségökkel ki is érdemeltek. Ezért nyilatkoztak az erdélyi szászok és a románok az osztrák alkotmány mellett. Én, mint erdélyi születésü román, a ki románok, szászok és magyarok közt nevelkedtem fel, ismerem ez ország állapotát és viszonyait. Ha a magyarok törvénynyel elismerték volna és biztosították volna a többi nemzetiségek jogait, akkor a szászok és a románok a leghűségesebb küzdő társaik lettek volna a pánszláv törekvések ellen, ha ezek csakugyan léteznek.“

„A németek számukat tekintve, sokkal jelentéktelenebb elemet alkotnak, hogy sem alapja lehetnének ilyen politikai kombináczióknak. Ellenben a magyarok és a keleti románok egy erős és tartós vár alapjai lehetnek a világ és Európa szabadságának érdekében a panszlavismus ellen. Mind a két elem, — a magyar, mely eredetét a sémi népcsaládból veszi s a keleti román, melynek eredeti hazája Italia, Európa keletén teljesen elvan szigetelve. Ugy áll, mint egy sziget a nagy szláv tengerben, csupán egy keskeny földnyelvvel összekötve nyugaton Németországgal. A mily igaz, hogy csak e két nemzetnek és a köztök lakó szászoknak holttestén át foghatnak kezet a keleti szlávok az északi és déli szlávokkal, hogy megvalósíthassák az egyetemes szláv birodalmat, — ép oly igaz, hogy csak egy szabad magyar állam s ezentúl Keleten még egy erősebb román állam megalapítása s Németországgal való kapcsolata által lehet ártal

matlanná tenni a panslavismust. A magyarok és a románok készek is e hivatás teljesítésére, mint Európa keletén a civilizált népek előörsei."

„A mi Magyarországot illeti, tény, hogy a magyar elem ebben a királyságban teljes kompaktságra sehol sem jutott, — de ha egyszer belőlről tartósan konszolidálódhatik, hivatását akadálytalanul fogja teljesíteni. Ellenben a keleti románok a régi Dacia határai, azaz a Duna, Tisza és Dnieszter között a túlnyomó többséget alkotják; hisz az egykori Daciaban 9 millió román lakik szemben két millió háromszázezer magyarral, némettel, szerbbel; a mi pedig a Dunai fejedelemségeket illeti, ott a népesség kizáróan román. A magyarok az unióval, melyet a románok és a szászok akarata ellenére erőszakoltak ki, magokat erősíteni akarták. De a magyar nemzet az unió előtt Magyarországon sokkal kedvezőbb arányban volt szemben a többi nemzetiségekkel, mint az unió után, a mennyiben Erdély Magyarországnak hozott ugyan ötszázezer magyart, de egyuttal másfél millió románt és háromszázezer szászt is. Ez nyereségnek épen nem mondható. Ennek a rosszul kiszámított lépésnek legelső következménye volt azon nemzetiségi háború, mely Erdélyben is kitört. Úgy látszik, mintha a magyarok beismerték volna tévedésüket, mert ők a székelyeknek azt az ajánlatot tették, hogy költözzenek át Magyarországba. [1]) És ha ez meg fog történni, a mi valószinű, akkor nyugati Dacia, különösen pedig Erdély, sehogy sem lesz megtartható Magyarország számára, mert a székelység katonai szempontból nyugati Daciaban a magyarságnak legjelentékenyebb eleme, sőt számát tekintve is az. Aztán Erdély földrajzi helyzeténél fogva csak a Duna-fejedelemségekkel egyesítve juthat valamikor kedvező anyagi helyzethez s a szász ipar termékei ma is csak a fejedelemségekben találják meg piaczukat."

„Ebből nyilvánvaló, hogy a jövendőbeli önálló román állam területe magában fogja foglalni az egész régi Daciát, Bukovinát, Bessarabiát, melyeket erőszakkal és igazságtalanul szakasztottak el Moldvától s melyek természetszerüen a román államhoz

[1]) Maiorescu ez állítása téves nagyítása az 1848-iki telepitési javaslatnak.

tartoznak. A magyarok a mostanihoz képest kompaktabb, saját fajtáju népességet kapnak s hogy elkerültessenek jövőre a nemzetiségi küzdelmek a románok és magyarok között, rajta fognak lenni, hogy a mennyire csak lehetséges, a székelyek példáját követve, mind a két nemzetiség tagjai saját államukban kölcsönösen kicserélődjenek. A békés és iparos szász nép pedig akként biztosítaná nemzeti létét ebben az uj román államban, mint az unió előtt. Magyarország, Horvátország, Szlavonia és Erdély nélkül tulnyomóan magyar népességgel, sokkal boldogabb és erősebb lenne. Egy ily Magyarország véd- és dacz-szövetségben Romániával és mindketten olyan összeköttetésben Németországgal, a minőt a szeptember 29-én benyujtott Memorandumban kifejtettem, biztosítaná Európa Keletét a panslavismus ellen és megszerezné Németországnak a szükséges befolyást, mely őt megilleti, egész a Fekete-tengerig."

Miután a Duna-fejedelemségek török fenhatóság alatt állanak, Maiorescu e fenhatósági kérdést ugy véli megoldhatónak, ha a töröknek fizetett adót tőkésítenék s e tőkének megfelelő összeggel aztán Románia függetlenségét a töröktől megváltaná.

Hogy ezek a Dakorománia felállítására vonatkozó tervezgetések mindjárt a márcziusi napokban felvetődtek, ugy idehaza, mint a román vajdaságokban, sőt az erdélyi kormányszék tudomására is jutottak, az a következő tényekből tünik ki.

Puchner főhadparancsnok márczius 30-án bizalmasan megküldötte Teleki kormányzónak, *Timoni* bukaresti osztrák konzul jelentését, melyben az Puchner tudomására hozza, hogy a francziaországi, főleg pedig az ausztriai legujabb események Bukarestben is nagy mozgalmat idéztek elő, melyet a Párisban nevelkedett ifju boérság vezet. E mozgalmaknak kitüzött czélja nem más, mint az összes román nemzet egyesülése és egy egységes román birodalom alapítása Bibescu fejedelem főnöksége alatt (Lásd a krajovai Memorandumot). A fejedelem ez ügyben ugy neki, mint az orosz konzulnak kikérte tanácsát s biztosította is őket, hogy e tervet magától nemcsak elutasította, de szandéka annak koholóit el is fogatni. Az orosz konzul ezt azonban nem ajánlotta, hanem azt a tanácsot adta, hogy az ellenzék vezetet

hivassa magához s értesse meg vele, hogy e terv megvalósítása Török- és Oroszországtól függ s hogy ez utóbbi semmi ilyen irányu mozgalmat meg nem fog türni. Timoni konzul a vajda ismételt biztosításai után is azon nézetének adott kifejezést, hogy oka van a vajda tett nyilatkozatának őszinteségében kételkedni.

Puchner mindezt azért közli a kormányzóval, mert nézete szerint ezek Erdélyt már csak azért is közelebbről érdeklik, mert lakosainak legnagyobb része román s ennélfogva a vajdaságokból érkező emissariusok és felhivások ide haza nagyon káros hatást gyakorolhatnának az oláhságra. A nyert értesítés alapján a kormányzó feladata lesz oly eszközökről gondoskodni, hogy bármi is történjék a román vajdaságokban, az idevaló románság a felkelésre való csábítástól megóvassék. A maga részéről a határszéli állomások katonai főnökeihez szigorú utasításokat küldött, hogy az Oláhországból bejövőkre szigoruan ügyeljenek. Azt is szükségesnek tartaná, ha a polgári kormányzat a kedélyeket és a közvéleményt nyugtalanító hirek terjesztőit s azokat, kik a néphez lázító beszédeket tartanak, letartóztatná és szigorúan megbüntetné, mert az ilyen beszédeknek gyakran előre be sem látható rosz következményei szoktak lenni.

A brassai királybiró május 1-ről jelentette a kormányzónak, hogy Oláhországból a fejedelem üldözése elől többen Brassóba menekültek. A menekültek ellen az a gyanu, hogy az idevaló román népet fel akarják bujtogatni. Többnyire álnevet vettek fel, de van köztök olyan is, a ki saját nevét viseli. Ilyen Roman Konstantin erdélyi születésü egyéniség, ki Oláhországban tanító volt. Azt beszélik róluk, hogy tervök a régi dák birodalmat visszaállítani. Egy másik jelentésében írja, hogy a napokban Oláhországból három álnevű emissarius érkezett Brassóba, a kik most Szebenen át a balásfalvi gyűlésre akarnak menni, szavaikból kivehetőleg azért, hogy a román népet a hajdani Dacia visszaállítására buzdítsák. Május 5-ről a brassai rendőrbiztos jelentése alapján írja, hogy oda egy Jonescu Miklós nevű utas érkezett, ki mint emissarius megelőzően Csehországban is járt és most a balásfalvi gyűlésre akar menni, mint maga mondja. Május 11-iki jelentésében pedig azt írja, hogy

Dacia visszaállításának híre nem a moldvai menekültektől szivárgott ki, hanem egy kalugertől és egy Oláhországból jött romántól, a mely utóbbi több évvel ezelőtt Erdélyből vándorolt ki s ott mint tanító élt s a ki most két hónapi szabadsággal haza jött (Laurian Trebonianu). Ez nyilvánosan is beszélt Dacia visszaállításáról.

Hogy minő titkos gondolatok és rejtegetett reménységek fűzték a romániai forradalmárokat az osztrák politikához s hogy minő volt lényegében a viszony köztük és az erdélyi románok között, igen érdekes világot vet arra az elűzött bukaresti forradalmi kormány egyik tagjának, Golescu Sándornak Ghicahoz írott egyik levele[1]) : „Nagy jelentőségű dolog Ausztriára, hogy a birodalmában lakó többi nemzetek között elismerje a negyedfél milliónyi román nemzetet is, a mely nemzet a császári alkotmányos kormányzat alatt felvirágozván, a román fejedelemségek rokonszenvét is feltétlenűl Németország részére fogja vonni. Én mindig azt tanácsoltam az emigránsoknak, hogy kérjék Bécsben Erdélyben való honossá tételöket s így vagyonuk a fejedelemségekben biztosítva lesz, valamint személyök is. Meg vagyok győződve, hogy ha a romanismus ujra születik Ausztriában, nem fog elveszni a fejedelemségekben még úgy sem, ha az oroszok örökre ez országokban is maradnak. Ezért azt hiszem, hogy a román nemzetiségi kérdés Ausztriában egyuttal az élet és halál kérdése ránk nézve is. Ez okból arra ösztönöztem mindeniket, hogy ne távozzanak el Erdélyből, Bánátból, és Bukovinából, mert Ausztriának azonos érdekei lévén velünk, nem üldözhet minket.“

„Mindebből azonban ne következtesd, hogy én dobbal hirdetem Ausztriával való egyesülésünk szükségét. Azt is tudom, hogy, a mit a hirlapokban írnak, azért nem lehet minket felelőssé tenni; de azt sem szeretem, hogy még a hirlapokban is sokat és nagyon nyiltan beszéljenek a fejedelemségeknek Ausztriával való egyesüléséről. Hogy Maiorescu mit csinált, az titok és ha nyilvánosságra is kerül, desavoualhatunk egy ügynököt, — sőt mi több, én is minden utasitás nélkül abban az irányban

[1]) Amintiri din pribegie. 85. és köv. lap.

dolgoztam, mint ő, mert láttam, hogy csak így kelthetjük fel s vonhatjuk magunkra Németország figyelmét. Lépéseket kell tennünk, hogy megnyerjük Ausztriát az erdélyi s bukovinai románok számára. És meg kell e hajlandóságot nyernünk azért, hogy biztositsuk a fejedelemségek nemzeti létét. . . . . Ne hidd, hogy sok politikai rendszer áll előttünk. A románság három hatalom között van felosztva. Azok, kik Bessarabiában vannak, csekély érintkezésben vannak a többiekkel, de a kik az osztrák birodalom egy részét alkotják, többszörös viszonyban állanak az ottomán birodalomban lakókkal. Ha fel fog a romanismus Ausztriában virágozni, nem fog elveszni Törökországban sem és vice versa. Hát miként lehetne, hogy egyik ne érdeklődjék a másiknak nemzeti fejlődése iránt? Az ausztriai-belieknek politikája, hogy mentől jobb lábon álljanak az udvarral azért, hogy a magyarizmustól megszabaduljanak. A Törökországban lakóké pedig az, hogy mentől jobban éljenek a szultánnal, hogy megszabaduljanak a slavismustól. Összes művészetünknek abban kell nyilatkoznia, hogy megmutassuk a törököknek, hogy mentől jobban fogják támogatni a mi nemzeti fejlődésünket, annál biztosabban számíthatnak reánk, mert egyedül csak az kényszeríthetne arra, hogy magunkat az osztrákok kezei közé adjuk, ha lehetetlen lenne nemzetiségünket megőrizni a törökök segítségével. Különben is a románok és németek között már jellemök természeténél fogva nagy az ellenszenv és ha Törökország erős és szabadelvű hatalom lesz, az osztrák románok könnyebben fognak Konstantinápolyba jönni, mint Bécsbe s ha mi ki fogunk fejlődni és hatalmasok leszünk, Erdély könnyebben hozzánk jön, mint mi fogunk Erdély közvetítésével Ausztriával egyesűlni.“

E politika vezérgondolata: Ausztriát rábirni, hogy a birodalmában élő románokat egyesítse egy külön autonom tartományban, abban a reménységben, hogy ily módon magához fogja vonni a román fejedelemségeket is, sőt egyenesen fel is ajánlani ez utóbbiakat, azért, hogy Ausztria könnyebben teljesítse az eshetőleges nagy nyereség fejében az osztrák románok kivánságait. „Az egyesülés kérdése — írja Balcescu Golescu

Sándornak Párisból 1850 márczius 4-ről — nagyot haladt és tetemesen egyszerűvé lett. Oláhország és Moldova egyesülése az egész világtól elfogadott tény. Tény még az oroszok szemében is és megvalósulása nem késhetik. Ausztria románjai a márczius 4-iki alkotmány alapján együttesen és nagy hévvel követelik, hogy egy 3 és félmilliónyi nemzettestbe egyesíttessenek s előbb-utóbb el is fogják ezt érni. A midőn tehát egy négy milliónyi és egy negyedfél milliónyi románságból álló két nagy csoport lesz majd egymás mellett, ki akadályozhatná meg, hogy ne egyesüljenek.“ [1])

Ha a román publicziszták és történetírók az itt felsorolt adatok ellenében is tagadnák azt a valóságot, hogy az 1848/49-ki román nemzetiségi vezetők szemei előtt végczél gyanánt Dakoromania felállítása lebegett s hogy tökéletesen igaza volt a magyar publiczisztikának és történetírásnak, mikor mintegy ösztönszerűen mindjárt kezdetben úgy itélte meg e törekvéseket, mint határozottan irredentistikusokat, világosan kitünik Maiorescu Jánosnak azon levelezéseiből, melyeket fia, Titus épen most tett közzé a „Convorbiri Literare“ czimű folyóirat január-áprilisi számaiban.

Ismeretes dolog, hogy 1848 augusztusában a kir. kormányszék a feloszlatott román nemzeti komitének egyes tagjait Szebenben veszedelmes bujtogatásaik miatt elfogatta. Ez alkalommal kezeibe igen érdekes és tanulságos levelezések estek, melyeket egy, a román mozgalmakkal rokonszenvező szász író is a következőképen jellemez: „Az átkutatott iratok között talált levelek semmi kétséget sem hagynak fenn az iránt, hogy az erdélyi oláhok rendzavarásai az oláhországi forradalmi propaganda bujtogatásaiból és dakoromanistikus álmadozásokból származtak s nem a császári ház iránt érzett hű vonzódásukból.“ [2]) Az ekkor lefoglalt iratok az ötvenes években a volt erdélyi gubernium levértárából a Comité többi irataival együtt eltüntek. Mikor 1861-ben az erdélyi cs. kir. helytartóság levél-

[1]) *Jón Ghica:* Amintiri din pribegie 476. l.

[2]) *Eugen Friedenfels:* Joseph Bedeus von Scharberg. II. k. 60–61. l.

tárát Nagy-Szebenből visszavitték Kolozsvárra, a visszaállított kormányszékhez, már nyomuk sem volt. A dakoroman üzelmeket leginkább Golescu Sándornak egy Maiorescuhoz irott levele igazolta. A román irók e levél létezését egyenesen tagadják s azt állitják, hogy azt a magyarok csupán a román mozgalmak kompromittálására költötték. Hogy az igazság a valóságban nem így van, az kitünik Maiorescunak a Convorbiri Literare 1898 januáriusi számában közzétett egyik leveléből. „Lauriant — irja Maiorescu e levelében Golescunak — augusztus 6-án Szebenben elfogták. Én is jelen voltam és tiltakoztam ez ellen. Pesten engemet is majdnem becsuktak. *Egy leveled a magyarok kezébe esett s abban te minket csunyául kompromittáltál.* E miatt már te sem járhatsz biztosan Magyarországban. Álnév alatt szerezz magadnak egy franczia útlevelet."

Hogy ezt a Dakoromaniát nemcsak osztrák, de orosz segítséggel is tervezték, kitünik ugyancsak Maiorescunak egy másik leveléből. „Oroszország minket egy, a Tiszáig terjedő román királysággal kecsegtet, mely orosz viczekirály kormányzata és védnöksége alatt állana. Igazi czélja azonban az, hogy minket kezei közé kerítve, egyesítsen a horvátokkal s aztán ily úton elérjen egészen az Adriai tengerig." A román forradalmi politikusok Bukarestben nagyon jól voltak értesülve arról, hogy az orosz politika Ausztriát mindenben kész támogatni, de azt is tudták, hogy csak azért, hogy az neki Törökországgal szemben szabad kezet adjon Keleten s hogy Ausztria ne hogy kiszorítva Olaszországból, a Duna-fejedelemségekben keressen magának elvesztett olasz birtokaiért kárpótlást. Maiorescu és társai azért vetették fel a frankfurti gyűlésen jelen levő osztrák miniszterek előtt az osztrák birodalom védszárnyai alatt álló Dakoromania eszméjét, mert azt hitték, hogy ha ez megvalósul, akkor örökre mentve lesznek az oroszoktól. „Tegnapelőtt a parlament elnökénél, Gagern-nél voltam, — írja Golescunak Frankfurtból szeptember 26-án Maiorescu — s leírtam a mi ügyeink szomorú állapotát s kértem Németország közbenjárását. Hogy kellemesebbé tegyem ügyünket, azt javasoltam, hogy az olasz békébe vegyék be a vajdaságok dolgát is, azaz Ausztria hagyja oda Olaszországot és egyesítse Bukovinát, Moldovát, Oláhországot és Erdélyt

egy román királyságban egy osztrák fejedelemmel és Németország védnöksége alatt. Gagern szavaimat feljegyezte s azt mondotta, hogy rögtön a főherczeghez megy s beszél vele ez ügyben. Ezek után Schmerlinghez mentem, a ki jelenleg ideiglenesen a külügyeket vezeti. Neki is elmondottam ezeket. Megígérte, hogy előterjeszti a minisztertanácsban, de kért, hogy írnék neki a mi politikai állapotainkról egy Memorandumot."

„Ma éjjel végeztem be a Memorandumot — írja két nappal később. — E Memorandumban két dolgot kérek: *a)* a középponti hatalmak részéről gyors közbelépést a mi ügyünkbe; *b)* hogy a román ügyet hozzák kapcsolatba az olasz békével és pedig a következő alapon: Bukovinát, Moldovát, Oláhországot, Erdélyt egyesítsék egy román királyságba s adjanak fejedelméül egy osztrák főherczeget s helyezzék Németország védnöksége alá. Megmutatom, hogy mily könnyen meg lehet csinálni s hogy mekkora haszon fog abból származni az egész Európára, a keleti kérdésre, főleg pedig Németországra. A Memorandumban hivatalos jelleget adok magamnak s azt modom, hogy nemcsak kormányom, de az összes románság képviselője is vagyok. Engedje meg a románoknak, hogy a székelyek helyébe, a kiket most Magyarországba hívnak a magyarok, Bánátból és Magyarországból letelepedhessenek Erdélyben és a fejedelemségekben. Mikor ezeket szóval előadtam, tetszett a minisztereknek és a képviselőknek. Majd elválik, hogy mit szólanak most az íráshoz."

„A Memorandumot — írja október 1-ről, — melyet átadtam a minisztereknek, újra átdolgozva, megrövidítettem. Igy is két és fél sűrűn írott ivet tesz ki. A Dniesztertől Magyarországig terjedő nagy román királyság kimaradt belőle. Schmerling kívánságára csak Moldováról és Oláhországról beszéltem benne. Azt tanácsolta nekem, hogy egy nagyobb királyság tervét és felállításának módozatait bizalmas közlésképen adjam át neki, mert a Memorandum hivatalos jellegű."

Az itt előadott kétségtelen hitelességű adatokból teljesen kiviláglik, hogy az 1848-49-ki román mozgalmak vezérférfiait nem az általok annyit hánytorgatott dinasztikus hűség állította szembe a magyarsággal, hanem azon gondolat és vágy, hogy az

osztrák hatalom segítségével sikerülni fog nekik megvalósítani álmodozásuk tárgyát, a Dniesztertől a Tiszáig terjedő Dakoromaniát. Az unió, mely egységessé és közhiedelem szerint erőssé is volt hivatva tenni a magyar államot, útjában állott ennek a Dakoromanianak épen úgy, mint a czentralis és absolut egységes osztrákbirodalomnak s ezért volt egyaránt gyűlölet tárgya úgy románok, mint a szászok előtt. Les extrêmes se touchent. És valóban csak a gyűlölet volt az egyetlen közös kapocs, mely e két igazán ellentétes végletet egy akczióban rövid ideig egyesítette. A későbbiekben rá fogok minden egyes esetben mutatni, hogy a Dakoromania fantasmagoriája után induló románság mint távolodik el az események folyamán merészen kitüzött nagy czéljaitól s lesz egyszerű eszközzé a bécsi reakczió kezében, keserűen csalódva és megcsalatva.

IV.

Az unió kimondása.

Teleki kormányzó látogatása Nagy-Szebenben. Beszélgetése a nála tisztelgő szász küldöttséggel. E beszélgetés elferdített változata. A szászok ebben provokácziót látnak. Hirlapi helyreigazítások. Tüntetések az unió ellen. A lipcsei németek levele. Az alsó-ausztriaiak állásfoglalása az unió ellen. Glanz visszatérése Bécsből. Bedeus unióbarát nyilatkozata. A balásfalvi küldöttség megérkezése Kolozsvárra. Az előzetes tanácskozások. Beszélgetés Wesselényi Miklóssal. A román küldöttség tisztelgése gróf Telekinél és báró Puchnernél. A királyi propositiók. Az országgyülés megnyitása. Közös nemzeti értekezlet. Boheczel a románok nevében feltétellel fogadja el az uniót. Visszavonja feltételeit, de délután Papfalvi Konstantin megújitja. Wesselényi felszólalása. A románok képviselve voltak az országgyülésen az akkori érvényes törvények keretén belől. A szászok magatartása. Szász Károly beszéde. Az értekezlet eredmény nélkül oszlik el. Schmidt Konrád megérkezése. A szászok külön értekezletet tartanak. Gooss inditványára elfogadják az uniót. A május 30-ki országos ülés. Roth Illés a szászok nevében elfogadja az uniót. Az unio kimondása. Kemény Dénes beszéde. Schmidt Konrád válasza. A tömeg tüntetése Leményi püspök és Schmidt Konrád mellett. Unió vagy halál. Az unió bizottság megválasztása. Az uniótörvény szövege. Küldöttség Ő felségéhez és a miniszteriumhoz. Az országgyülés határozata a szászok emlékiratát és a balásfalvi kérelmet illetően. Az uniótörvény megerősitése. A további eljárás. Hiányok. Az uniobizottság Pesten megkezdi működését. Az insbrucki küldöttség kalandjai és a kapott királyi válaszok. Saguna a választ átadja az uniobizottságnak.

Május 2-án Teleki kormányzó Nagy-Szebenbe ment, hogy a székely katonaság s a nemzetőrség számára kiosztandó fegyverek tárgyában megegyezésre jusson báró ***Puchner*** főhadparancsnokkal. Május 3-án a szász egyetem és Szeben város tanácsa tisztelegtek a kormányzónál és ekkor közötte és a szászok között a következő párbeszéd folyt le:

— Megállhatnak-e az Unió mellett municipiális törvényeink?

— A mennyiben a közös törvényekkel megegyeztethetők.

— Megállhat-e a szász városok szerkezete úgy, a mint van?

— Az hiszem, többet fognak nyerni, ha nem fogják az uniót ellenezni, mert ez már bevégzett ténynek tekinthető.

— Megmarad-e a német nyelv közöttünk a közigazgatás nyelvéül?

— A kormányzás nyelvének egynek, a magyarnak kell lenni.

— S jót áll-e Nagyméltóságod, hogy a szász követeket Kolozsvárott nem fogják bántani, ha az unió ellen nyilatkoznak?

— A követ személye sérthetetlen.

A magyar források ebben az alakban adják elő e beszélgetést. A „Siebenbürger Bote" azonban úgy adta elé a dolgot, mintha a kormányzó a nála tisztelgő szász küldöttséghez az uniót illetően, minden különösebb erre vonatkozó kérdés nélkül a következő szavakat intézte volna:

„Az uniót tényleg előre is bevégzett kérdésnek lehet tekinteni. A keresztülvitele tárgyában tanácskozó értekezleten a szászok előadhatják szabadon kívánságaikat, de a kormányzati ügyvitel nyelvének a magyarnak kell lenni s azonkívül ujabb területi kikerekítések is lesznek. Egyébként, a ki ellenmond az unió elvének, az aligha biztosságban fog maradhatni az ország határai között."

A Szebenből még az nap eltávozott kormányzó később kénytelen is volt a Siebenbürger Bote-ban helyreigazítani elferdített nyilatkozatait, de ez már nem használhatott semmit, mert az unióellenes tüntetések — fenyegetésre magyarázván Teleki állítólagos nyilatkozatát — még az nap délután megkezdődtek. Waldstein gróf chevauxlegers alezredes mellére tűzött sárga-fekete kokárdával sétált Szeben főterén s példája pillanat alatt számos követőre talált. Este a szinházban Rannicher Jakab sárga-fekete lobogót tartva lépett a szinpadra, a hol tüzes unióellenes beszédet tartott a tüntető közönséghez. Vajda Ferencz és társai pedig még azon az éjjel kitűzték a sárga-fekete lobogót a városházának tornyára. Másnap pedig, midőn a főőrséget fel-

váltották, hatalmas kétfejű sasos sárga-fekete lobogót tűztek ki a szász comes lakása előtt levő négy fenyőfa mellé a „Gott erhalte“ éneklése mellett. Május 5-én pedig Hann Frigyes jogakadémiai tanárt, ki a „Siebenbürger Bote“ melléklapját, a „Transilvániá“-t meglehetősen unióbarát szellemben szerkesztette, arra kényszerítették, hogy a szerkesztéstől visszavonulva, helyét Rannicher Jakabnak engedje át. Május 7-én Schmidt Konrád, Friedenfels Eugen a segesvári gymnasium igazgatójának, Teutsch Györgynek társaságában Brassóba utaztak, hogy a brassaiakat is rábirják az unió ellen való állásfoglalásra. Utazásuknak azonban nem lett semmi sikere. Május 10-én a szász universitás Binder György püspököt, Lange Péter brassai senátort, Wächter Józsefet és Zimmerman József jogakadémiai tanárt küldöttségben Ő Felségéhez Bécsbe küldötte, hogy ott „a császár előtt tolmácsolják az egész szász nemzet hódolatát, szándékait, kivánatait és czélzatait az uj kormányzatnak megismerjék, a szász nemzet érdekeit ott képviseljék és az universitást a tapasztaltakról értesítsék.“

A kép kiegészítéséül csak még azt akarom megemlíteni, hogy a lipcsei németek május 10-ről átírtak az erdélyi szászokhoz is, hogy a magyarokkal a szabadság érdekében fogjanak kezet. Alsó-Ausztria ellenben Ő Felségéhez beadott kérelmében azt kívánta, hogy az uniót, mint a pragmatica sanctioban kimondott birodalmi egység veszedelmeztetőjét, Ő Felsége létre jönni ne engedje. Időközben Puchner titkárja, Glanz is visszaérkezett Bécsből, a honnan azt a hírt hozta, hogy Ő Felsége, mikor szentesítette az unióra vonatkozó magyarországi törvényeket, ezzel mintegy előlegesen is beleegyezett abba, hogy az erdélyi országgyűlés is kimondja az uniót s azért az unió nem csak bevégzett ténynek tekinthető, hanem minden unióellenes küzdelem is egyuttal czélt tévesztett. A finom érzékű s a szászok előtt nagy tekintélyben álló Bedeus József megértvén a hozott hír nagy jelentőségét, rögtön sietett kijelenteni a „Siebenbürger Bote“-ban, hogy „miután Ő Felsége a magyarországi törvények megerősítésével mintegy előzetesen is megadta beleegyezését az unióhoz s miután a magyarok és székelyek már is határozottan mellette nyilatkoztak, a maga részéről határozottan

és nyiltan az unió mellett nyilatkozik." Bedeus ez állásfoglalása nagyban hozzájárult ahoz, hogy még a szebeni szászok is a kolozsvári országgyűlésen május 29-én kevésbbé unió-ellenes hangulatban jelenjenek meg.

Az a küldöttség, melyet Leményi püspök vezetése alatt a balásfalvi népgyűlés küldött Kolozsvárra, május 28-án érkezett meg és még aznap összegyülekezett Leményi püspök lakásán egy előleges értekezletre. Ez értekezleten többen nem tetszésöknek adtak kifejezést a miatt, hogy a balásfalvi népgyűlésen sokkal több támadásban részesítették a magyarságot, mint a szászokat. „Többen a románok közül sokkal jobban fel voltak ingerűlve a szászok, mint a magyar arisztokráczia ellen — irja Baritiu, ki maga is részt vett ez értekezleten[1]). — Ezek között néhányan tiszta magyar nevelésűek voltak, mások meg össze voltak házasodva magyar családokkal. A következő nap reggelén a vitatkozás annyira hevessé lett, hogy az elnöklő püspök visszavonult a mellékszobába, felkérve Baritiut, hogy csendesítse le valami módon a felizgatott kedélyeket." Végre lecsendesedve, mindnyájan belenyugodtak abba, hogy a balázsfalvi pontokhoz mintegy kiegészitésül egy szászellenes kérelmet csatoljanak. Elhatározták azt is, hogy mielőtt a 120 tagból álló küldöttség tisztelegne Teleki kormányzónál, Puchner királyi biztosnál és Kemény Ferencznél, az országos rendek elnökénél, sajói Dunka Pál és Baritiu látogassák meg az országgyűlés kitünőségeit: Wesselényit, Kemény Dénest, Szász Károlyt, Teleki Domokost és végűl Perényi Zsigmondot, ki mint miniszteri biztos volt jelen Kolozsvárott s informálják őket kívánságaik tárgyairól.

Legérdekesebb s a románságtól is legfontosabbnak tartott beszélgetés Wesselényinél folyt, melyet Baritiu a következő párbeszéd alakjában beszél el:

— Köszönöm uraim a látogatásukat, de én nagyon haragszom a románokra.

— Nagyon sajnáljuk, báró ur, és szeretnők tudni haragjának okait is.

---

[1]) Istoria Transilvaniei II. köt. 137. l.

— A hazafiság teljes hiánya. Vajon Saguna püspök mit érdemel?

— Hogyan, báró ur? — hiszen mi úgy ismerjük, mint teljesen loyalis embert és erre vonatkozóan nagyon friss keletű bizonyítékaink is vannak.

— Nem lehetséges. Hiszen hát nem ő hozott-e önöknek Karlóczáról egy muszka zászlót s nem eskítette-e fel önöket erre Balásfalván? Ez árulás és lázadás. Mit érdemel tehát egy ilyen ember? mondják meg önök, uraim!

Baritiu ekkor felvilágosította a bárót a zászlóról és a románság oroszellenes érzelmeiről, rámutatva arra is, hogy az ő lapját, a „Gazeta Transilvaniei"-t épen oroszellenes magatartásáért utasították ki az oláh vajdaságokból, hozzá tévén azt is, hogy ha valaki Balásfalván orosz zászlót mert volna kitűzni, a nép verte volna agyon.

— Bravó! Ezt már szeretem. — Ön mint hazafi beszélt most!

Még az nap délben tisztelegtek Teleki kormányzónál is, ki előtt a románság kívánságait Lemény püspök tolmácsolta. A kormányzó biztosította a küldöttséget, hogy sérelmeiket illetékes helyre fogja terjeszteni, de egy kissé fölöslegesnek tartja a románok aggodalmainak oly erős hangoztatását most, mikor a régi válaszfalak az osztályok és a nemzetek között épen leomló félben vannak. Puchner báró pedig katonás rövidséggel a következő választ adta: „Köszönöm méltóságos püspök ur, és legyenek meggyőződve, hogy Ő Felsége egyaránt szívén viseli a kormánypálczája alatt élő népek mindenikének boldogságát; nekem pedig nincs más kötelességem, mint teljesíteni Ő Felsége parancsát".

Az országgyűlés tanácskozásainak sorrendjét megállapító királyi propositiók a következők voltak:

1. A lemondott Jósika helyébe uj kanczellár választása.

2. Az elhalt Dániel Elek helyébe királyi tábla-elnök választása.

3. Az unio.

4. Az urbéri terhek megszűntetése.

5. Az általános adókötelezettség kimondása.

6. Tegyék tanácskozás tárgyává az Erdély legnagyobb részét lakó románság helyzetét és hozzanak törvényt arról, tekintettel annak polgári és vallásos szabadságára.

7. A censurát megszűntetve, hozzanak sajtó-törvényt.

Régi szokás szerint a nyilvános közgyűlést megelőzően mindenik nemzet úgynevezett külön nemzeti értekezletet tartott. Majd május 29-én folyt le az országgyülés ünnepélyes megnyitása. Az értekezletet a rendek elnöke, b. Kemény Ferencz nyitotta meg. A megnyitó beszéd után megjelent a kir. kormányszék is és az értekezlet vezetését Teleki kormányzó vette át. Majd megérkezett a királybiztos, b. Puchner is, ki Ő Felsége nevében a megnyitó beszédet magyarul mondotta el, a mi leirhatatlan lelkesedést keltett.

A tanácskozást Kemény Dénes kezdette meg, szólani akarván a királyi propositiókban kitűzött sorrendről, de a teremben jelenlevők az uniót hangoztatták. Pálfy udvarhelyszéki követ azt inditványozta, hogy alakuljanak át közös nemzeti értekezletté, a mi meg is történt. Kemény Dénes ujra szót kért és felolvasta a magyar nemzet tegnap tartott külön nemzeti értekezletén szövegezett unió-törvényt. A szászok azt indítványozták, hogy a javaslatot előbb adják ad dictaturam, hogy a rendeknek idejök legyen a javaslattal részletesebben megismerkedni. A románok részéről *Boheczel* Sándor, Hátszeg város követe az unio feltételéül azt kívánta törvénybe foglaltatni, hogy a románság tétessék az ország negyedik törvényes nemzetévé. A székelyek részéről Gál Dániel illyefalvi követ azt kívánta, hogy mielőtt az unió tárgyalásába belekezdenének, az országgyűlés a székely határőrséget alakítsa át nemzetőrséggé.

Az előhaladott idő miatt délben félbeszakították az értekezletet és csak délután 5 órakor folytatták. A székelyeket nagyon könnyen sikerült megnyugtatni, de *Papfalvi* Konstantin, Vajda-Hunyad követe, nemcsak Boheczel Sándor inditványát tette magáévá, hanem az oláh határőrök helyzetének oly módu megjavítását is követelte előzetesen, mint azt Gál Dániel kívánta a székely határőrökre vonatkozóan. Ekkor Wesselényi felállott és előadta, hogy ha az unio kimondatik, akkor mindazok a panaszok, melyek román részről felhozattak, magoktól fognak

megszünni. A románságot azért nem szükség negyedik törvényes nemzetnek nyilvánitani, mivel az uj alkotmány nem a különböző nemzetek kasztszerű egyenlőségén, hanem az egyéni jogegyenlőségen és a szabadságon fog felépűlni s így az állam minden polgára vallás és nemzeti különbség nélkül egyforma jogban és szabadságban fog részesülni. A románok ezzel megnyugtatva érezvén magukat, feltételeiket visszavonták és beleegyeztek az unio minden előzetes feltétel nélkül való kimondásába. A román nemzetiségi történetirók és publicisták azt mondják, hogy az unió-törvényt azért nem tarthatják érvényesnek, mert arra a románság, mint nemzet nem folyt be s így az ő közreműködése nélkül jött létre. A románság a balásfalvi határozatok értelmében csakugyan nem volt képviselve ezen az országgyűlésen, a mint hogy jogilag és tényleg Erdély akkori alkotmánya szerint nem is lehetett. Erdélyben a törvényhozó testületnek másnemű összeállítása közjogilag teljesen lehetetlen is lett volna, mivel az összeállításról megelőző törvényben gondoskodva nem volt. A balásfalvi népgyűlést pedig semmiféle közjogi fikczióval sem lehet törvényhozó faktornak tekinteni s így annak határozatát egy új törvény meghozatalánál irányadónak vagy kötelezőnek tekinteni. A románság azonban ez országgyűlésen Erdély akkori alkotmányának keretén belől igen is képviselve volt, mert részt vett benne Lemény gör. kath. püspök, a román nemzetiségű Boheczel Sándor, Hátszeg város és Papfalvi Konstantin, Vajda-Hunyad követei, sőt e két utóbbi egyenesen a román nemzet nevében is beszélt s nyugodott bele aggodalmaik eloszlatása után az unióba. Voltak a királyi hivatalosok között is román nemzetiségüek, sőt tervbe volt véve Sagunának is, mint regalistának meghívása, a mi csak azért maradt el, mert a Bécsből Innsbruckba távozott felségtől a meghivó levelet késő volt kieszközölni.

A szászok közül Szászvárosszék követe az unió feltétlen elfogadása mellett nyilatkozott. Brassó és Szász-Sebes követei is az unió mellett nyilatkoztak, de csak feltételekkel, melyek a következőkbe voltak összefoglalhatók: Az unió nem fogja érinteni a pragmatica sanctiót. A szászok külön municipiuma a szászföld területi épségével egyetemben fennmarad sértetlenűl a német nyelv eddigi használatával együtt. Ha e feltételeket el

nem fogadnák, akkor óvást fognak jelenteni a meghozandó törvényczikk ellen. A helyzetet bonyolultabbá tette az is, hogy Szeben követe még nem érkezett meg az országgyűlésre. A rendek azt akarták, hogy az uniot feltételek s ellenmondás nélkül egyhangulag fogadja el az egész országgyűlés. Wesselényi és Zeyk a kapacitáció minden eszközét megkisértették, hogy a szászok visszavonják feltételeiket. Megigérték, hogy a szászok minden kívánatát pártolni fogják az összeülendő közös magyar országgyűlésen, csak ne gördítsenek akadályokat az unio elé.

„Erre Szász Károly emelte fel szavát — irja a szemtanu Kővári László[1]) — Este volt már. A terem közepén elnyúló zöld asztalon néhány gyertya. Az asztal jobb oldalán végig a magyar, a balon a szász követek, mind csak fennállva. Körülöttük és a karzatokon töméntelen hallgatóság feszülten várakozott... Szász Károly beszélt; széles mellének rezgő szavai elárulták, hogy a szó szíve melegén jön át. Nem használt. A szász követek hallgatának. Hangja emelkedni kezdett. Hogy látá, mikép a pusztában beszél, szenvedélyes kezekkel üté fel a történet azon lapját, melyen meg vagyon irva, hogy a szászokat I. Geyza magyar király jókedvéből hívta be, mint olyanokat, a kiknek honját a kiáradt tenger feneke alá borította. Felhányta, hogy gyönyörű alkotmányukat II. András magyar király kezéből nyerték. Megemlítette, hogy őket azon magyar korona tette boldog helyzetükbe, melylyel most egyesűlni nem akarnak. Sőt tovább ment; szenvedélyében szemökre lobbantá, hogy azt a földet, a mit a magyaroktól kaptak, most el akarják szakasztani s azon pénzt, mit e föld terem, a magyarok ellen ármánykodásra és bujtogatásra használják“.

Szász Károly beszédének hatása alatt oszlott el az értekezlet, a nélkül azonban, hogy a szászok határozott igéretet tettek volna az unió feltétel nélkül való elfogadására. Időközben megérkezett Szeben követe, Schmidt Konrád is és a szászok még aznap, késő este külön nemzeti értekezletet tartottak. Ez értekezleten *Gooss* Károly a következő indítványt tette: Tekintettel arra, hogy a magyarok a dolgok természete szerint, de meg

[1]) Erdély története 1848—49-ben. 45. l.

a nemzeti ülés szónokainak határozott nyilatkozatai szerint is, hajlandók és készségesek a szászok nemzeti jogait érintetlenül hagyni, a szász kerületek követei a legközelebbi ülésen jelentsék ki, hogy az unióba beleegyeznek azon reményben és szilárd hitben, hogy a magyar nemzet és Ő felsége, a szászoknak a természetjog s a positiv törvények biztosította nemzeti és municipialis jogait csorbítatlanul fogják hagyni." [1]) Ez indítványt az értekezlet elfogadta és másnap a szászok azzal az elhatározással jelentek meg az országos ülésen, hogy az uniót elfogadják.

A május 30-iki országos ülést a kormányzó nyitotta meg, ki a kir. leirat 3 első pontját tűzte napirendre. Elsőnek Wesselényi szólott, felhiva a rendeket, nyilatkozzanak: elfogadják a magyarországi VII. törvényczikk értelmében az Uniót? Szász Károly után Kemény Dénes szólott, azt mondván, hogy most már nem mint Erdély, hanem mint Magyarország polgára kéri a rendeket, hogy ha nem is engedik meg, hogy valaki az unió mellett beszéljen még, de engedjék meg, hogy ha valaki óhajtaná, hát ellene szólhasson. Mély csendesség lett és minden szem a szász követekre irányzódott. Ekkor a mély csendesség közepette felállott az unió-barát Brassó követe, *Róth* Illés és a következő beszéddel az unió mellett nyilatkozott:

„Tekintve, hogy a magyar és székely nemzet Erdélynek Magyarországgal való egyesűlését nemcsak közönséges szótöbbséggel, hanem a leglelkesebb, legihletettebb egyetértéssel, leghőbb nemzeti óhajtásuknak ünnepélyesen nyilvánították; fontolóra vevén továbbá azt, hogy ez értelemben a jelen országgyűlés által hozandó törvényjavaslat csakis Ő felsége, szeretett fejedelmünk és királyunk, ki egyszersmind osztrák császár, kegyes helybenhagyásával mindnyájunkat kötelező törvénynyé váland, végre azon kötelességszabta tekintetből, hogy Erdély a fennálló alaptörvények szerint Magyarország koronája kétségtelen tagja, küldői nevében a Pragmatica Sanctio fennmaradásával létrehozandó Uniót Magyarországgal pártolja: fenntartja azonban magának, hogy az Unió mikénti végrehajtására kinevezendő országos bizottság kebelében és a magyarországi közös országgyülésen a szász nemzet törvényeken alapuló jogai, nemzetisége, anyanyelve, politikai területe épségben tartása iránt kivánatait egy „Emlékirat"-ban előterjeszthesse s egyszersmind azoknak méltányos tekintetbe vételét reméli."

[1]) Amtliche Actenstücke, betreffend die Verhandlungen über die Union Siebenbürgens mit dem Königreich Ungarn. Hermannstadt 18[illegible]. I.

Róth Illés e szavainak elhangzása után helyeslések jeléül az összes szász követek felállottak s az egész terem: követek és közönség: éljen az unió! éljenek a szászok! kiáltásban tört ki. „Berzenczey, Marosszék követe — irja a szemtanu *Kővári* László [1]) — a terem ablakait felnyitja; a lent maradt sokaságnak tudtára adja, hogy a szászok pártolják az uniót. Az örömriadás az egész városon végig mennydörög. A nép ezrenként tódul a terem alá. Élteti a szász követeket s látni kivánja. A szász követek az ablaknál megjelennek. Künn a tetszés jelei hangzanak. A nép éljenzése itt is felvillanyozza a termet, az unió éljenzése itt is kitör; kendő-lobogás, kardcsörgetés vihara kel ujra fel. *Urházi*, az „Unió" zsebkönyv szerkesztője a pesti küldöttség lobogóját elragadja, a trón és király képe előtt azt meghajtván, kitüzi a trón állványára. Éljen a király! e szavakban tör ki ismét az öröm."

Ez alatt a kormányzó, mint elnök határozatilag mondja ki az unió egyhangu elfogadását. Majd nagy nehezen a zaj lecsillapulása után szóhoz jutott Kemény Dénes is. Az unió áldásait magasztaló beszédében megemlékezett az unió ellen folytatott bujtogatásokról is. „Vannak az uniónak ellenei is. Meg tudnék nevezni önök előtt egy olyan embert, ki a míg tisztviselő volt, sajtolta, kínozta a népet, kinek arisztokracziai dölyfe a legborzasztóbb szélsőségekbe ment s ki most a körülmények változtával a nép zekéjéhez surlódik s a nép emberének mondja magát. [2]) Van földesur, a ki csak hónapok előtt zsarnoka volt jobbágyainak; [3]) van ügyvéd, ki hatalmasan tiltakozott a most már életbelépett kérdések ellen. . . . Ezen emberek az oly honfit, ki azt mondta: menjünk alkotmányos uton, a tisztátalan szándék s tespedni akarás minden gyanusításával illették. Ime, egy hirlapot mutatok fel önök előtt, mely közelebbről jött Szebenből — (a Transilvania legujabb számából felolvasott egy részletet, melyben az író azt indítványozta, hogyha a magyarok erőszakolni fogják az uniót, tegyenek úgy, mint a horvátok: ne fogad-

[1]) Erdély története 1848—49-ben. 47. l.
[2]) *Nopcsa* László volt hunyadmegyei főispán.
[3]) A befogott *Mikás* Flórián zsuki birtokos és ügyvéd.

ják el a miniszterium rendeleteit.) Ez, uraim, bűnös egy mondás. De meg vagyok győződve, hogy ez, a mit felolvastam, legfeljebb egy rideg ujságíró agyszüleménye s nem vonatkozik a szász nemzetre."

A szász képviselők közül az uniónak legmakacsabb ellenzője, Szeben követe, Schmidt Konrád volt s ez Kemény Dénes szavaitól találva érezve magát, szükségesnek vélte mintegy önigazolásául a következőket válaszolni:

„Mit báró Kemény Dénes a bujtogatásokról mondott, nem veszem magamra. Hogy jelesen a szász nemzet kebelében volt ellenszenv az unió iránt: tagadhatatlan; de ennek oka némely hirlapok izgató eljárásában keresendő. Én tisztelem a sajtó-szabadságot, de őszintén megvallom, az unióra nézve rosz következései voltak. Nálunk az itteni hirlapok nyomán oly hírek kerengettek, mintha itt a szólásszabadság és személybátorlét veszélyeztetve lenne. Én e hireknek nem adtam hitelt, mit azzal bizonyítok be, hogy itt vagyok. Küldőimnek, megvallom, voltak s talán még vannak most is aggodalmaik. De miután értesülni fognak, hogy a tek. rendek mily nagy részvéttel fogadták nemzetemnek Brassóvidék által előadott kivánatait, reménylem, meg fognak szünni az aggodalmak. Több szószaporítással nem akarom a figyelmet fárasztani, csak azon óhajtásomat nyilvánítom, hogy az unió, melyről ez ünnepélyes órában tanácskozunk, sőt a melyet már el is fogadtunk, szolgáljon az egyesült két testvérország boldogságára."

Az egész gyülés Schmidt e nyilatkozatának mintegy méltánylásául, annak meghallgatása után felállott és éljenzésben tört ki. Ez alatt lent az utczán álló tömeg is értesült Schmidt hazafias nyilatkozatáról és nemcsak zajosan éljenezte, hanem azt is kivánta, hogy Lemény püspökkel együtt jelenjék meg soraiban. A gyülés az öröm és lelkesedés ilyen zajos tüntetése között oszlott el az unió kimondása után. Mihelyt meglátta a lelkesült tömeg a Redout-épületből kilépő Schmidt Konrádot és Lemény püspököt: éljen Lemény püspök! Éljen Schmidt Konrád! kiáltással — vállára emelte őket. Schmidt engedve a közkivánságnak, kijelentette, hogy nemcsak ő, de hite szerint, a történtek után, küldői is pártolni fogják az uniót. Lemény püspököt

székre ültették s úgy emelték a magasba, hol megáldotta az uniót és mélyen megindulva, köszönte meg ezt a megtiszteltetést, mi személyében a román nemzetet érte. Ha volt az unió ellen bujtogatás — mondá — az nem a román nemzet, hanem csak egyesek részéről történt. Míg a püspök és Schmidt Konrád beszéltek, valaki zászlót adott kezeikbe. E zászlók felirata véletlenül e jelmondat: *Unió vagy halál!* volt. A szász és román nemzetiségi írók nagyon sokat csűrik-csavarják e jelszót, hogy úgy tüntessék fel, mint halálos fenyegetést mindazok ellen, a kik nem akarták az uniót, holott ez nem fenyegetés volt, hanem csak egyszerü felkiáltás, sem több, sem kevesebb, mint az ismeretes: Roma o morte! „Ez a fanatizált tömeg — mondja Baritiu — épen így írhatta volna fel egy zászlóra vagy táblára a következő mondást is: „Nekünk törvényünk van s törvényeink értelmében ez ország autonomiájának meg kell halnia, — de mi azt akarjuk, hogy ezt a halált egy román püspök s vele együtt egyik barátja, a szász ügyvéd, Schmidt Konrád proklamálja!“ — Igazi ironiája az emberi sorsnak! Szegény román püspök! Téged nem ragadtak meg, hogy kidobjanak az ablakon, mint a hogyan majdnem megtörtént a te elődöddel, Innocentiusszal, de téged mégis elhurczoltak az oltár elől az utczára és bedobtak a forradalom hullámai közé, a hol később csak kevés hija volt, hogy valahol a véres küzdelmekben ott nem hagytad életedet is, mint ez idétt a párisi érsek, a kit épen akkor lőttek agyon a barrikadon, mikor kérte a népet, hogy hagyjon fel a vérontással.“ — Ez idézetnél semmi sem illustrálhatná szebben azt, hogy mint szokták irni román nemzetiségi szempontból a történelmet.

Az országgyülés még aznap délután folytatta tanácskozásait s az unió részleteinek megállapitására s a magyar kir. minisztérium erre vonatkozó felvilágosításai végett egy unió-bizottságot küldött ki, a mely bizottságnak 26 tagjából 4 szász és 3 román nemzetiségü volt. E bizottságba román részről Lemény püspök és Bohoczel Sándor mellé, kik az erdélyi országgyulésnek tagjai voltak, a románságra való tekintetből Saguna püspököt is beválasztották.

A meghozott uniótörvény vagyis *az erdélyi 1848-ki I. tör vényczikk* teljes szövege a következő:

„A magyarországi törvényhozásnak a honegység tárgyában folyó 1848-ik évben hozott VII. törvényczikkelyét Erdélyország hő rokonérzettel fogadván, Erdélynek Magyarhonnal egygyé alakulását a pragmatica sanctióban szentesített birodalmi kapcsolatnak épségben tartása mellett és teljes kiterjedésében magáévá tévén, ennek következtében, valamint a testvér Magyarhonban minden lakosok jogegyenlősége kimondva s életbeléptetve van, ugyanaz ugyanazon módon itt is e hazának minden lakosaira nézve, nemzet-, nyelv- és valláskülönbség nélkül örök és változhatatlan elvűl elismertetik s az evvel ellenkező eddigi törvények ezennel eltöröltetetteknek nyilváníttatnak.

Az említett VII. törvényczikkely alkalmazásául következő meghatározások tétetnek:

1. §.

A képviseleti joggal bíró erdélyi városok száma Kolozsvár, Maros-Vásárhely és Gyulafehérvár kir. városokon kivül 15 s ezek közül is kettő, t. i. Szamos-Ujvár és Erzsébetváros szintén szabad királyi város lévén: az említett VII. törvényczikkely 3. §-ába csúszott számításbeli vétség helyrehozásával az ugyanitt kimondott vezéreszméhez képest, az erdélyi szavazatok nem 69, hanem 73.

2. §.

Királyi kormányzó, gróf *Teleki* József s ennek meg nem jelenhetése esetében országos elnök: b. *Kemény* Ferencz elnöklete alatt: *Thoroczkay* Miklós gróf főispán, *Balásy* József főkirálybíró, *Lemény* János fogarasi püspök, *Bethlen* János gróf, *Jósika* Miklós báró, *Kemény* Domokos báró, *Teleki* Domokos gróf, *Horváth* István kir. hivatalosak, *Kemény* Dénes báró, *Zeyk* József, *Weér* Farkas, ifj. *Bethlen* János gróf, *Pálfi* János, *Mikó* Mihály, *Berde* Mózes, *Schmidt* Konrád, *Gooss* Károly, *Róth* Illés, *Löw* Vilmos, *Gyergyai* Ferencz, *Wesselényi* Miklós báró, *Szász* Károly, *Teleki* László gróf, *Demeter* József, *Hankó* Dániel, *Boheczel* Sándor követek, *Sajuna* András gör. nem egyesült püspök és *Debreczeni* Márton kincstári tanácsos személyeikben egy országos bizottmány neveztetik ki, mely bizottmány a teljes egygyé alakulás részletei iránt a magyar minisztériumot fel fogja világosítani, Erdély érdekének Magyarországéba illesztésén közremunkálni és a közelebbi közös hongyűlésre a minisztérium által e tárgyban előterjesztendő törvényjavaslatra anyagot nyújtani.

3. §.

Erdélyben a kozigazgatás és igazságszolgáltatás folyama és személyzeti szerkezete a közelebbi közös hongyűlés általi elrendezésig jelen helyzetében marad. Az udvari kanczellária funkcziója ellenben teljesleg megszünend és azon hatóság, melyet Ő Felsége folyó 1848-ik évi magyarországi III. törvényczikk értelmében Nádor ő Fenségére és a magyar minisztériumra ruházni kegyeskedett, Erdélyre is kiterjedend mind polgári, mind egyházi, mind katonai igazgatás tekintetében és általan az igazgatás minden ágaira nézve.

4. §.

A közigazgatásnak a miniszteri felelősséggel összhangba hozatala tekintetéből a folyó 1848-ik évi magyarországi XXIX. törvényczikkelylyel összhangzásban, a törvény utján kivüli elmozdithatlanság a kormányi kinevezéstől függő közhivatalok közül csak az igazság szolgáltatására rendelt birói hivatalokra szoríttatik.“

Az unió-törvényt meghozatala után megerősités végett azonnal felterjesztették Ő felségéhez, de hogy ez a megerősités annál bizonyosabban bekövetkezzék, *Weér* Farkast és *Pálfi* Jánost, mint az ország követeit Innsbruckba küldötték Ő Felségéhez. Az országgyűlés tulnyomó nagy többségét alkotó ellenzék pedig a minisztériumot igyekezett informálni. E czélból *Jakab* Eleket, ki jelen volt úgy a balásfalvi román gyűlésen, mint a szászok nagyszebeni mozgalmain, Pestre küldötték, hogy ott a minisztérium egyes tagjait az erdélyi viszonyokról a magával viendő levelekkel és élőszóval is informálja.

Az unió-bizottság megválasztása után a szászokat felhívták „Emlékirat“-uk beadására. Ez emlékiratot a rendek a junius 20-iki ülésen vették tárgyalás alá a románok balásfalvi kérelmével együttesen és kimondották, hogy „az országgyűlés a szászok „Emlékirat“-át irántok való rokonérzettel fogadta s azon meghagyással adta át az Unió-bizottságnak, hogy az igazság, méltányosság és a józan politika határai között teljes igyekezettel azon munkálkodjon, hogy ez emlékirat alapján a magyar minisztérium egy törvényjavaslatot terjeszszen elé.“ Az országgyűlés e határozatáért a szászok nevében Schmidt Konrád mondott köszönetet.

A balásfalvi kérelemre vonatkozóan ugyancsak ez ülés a következő határozatot hozta: A rendek érzik, hogy jó és rossz sorsukban századok óta osztozott s ma velök egyenlő jogokkal bíró s egyenlő kötelességek alatt álló román polgártársaikat rokoni szeretettel kell fölsegíteniök, de úgy találják, hogy az 1848-iki magyarországi törvények által, melyeknek érvénye az unió következményeképen Erdélyre is kiterjed s ezen polgártársaiknak úgy sérelmét, mint jogos panaszaiknak okát elenyésztetve, s igazságos óhajtásaikat betöltve látják. A mi pedig a még függő-

ben maradtaknak tekinthető ügyek igazságos és czélszerű elintézését tekinti, az az Erdélyen kívül lakó oláhokat, sőt a hon minden más lakóit egyaránt illetvén, s az ily ügyek különben is a hon minden lakóinak képviselőiből egybe alakulandó közös törvényhozás tárgyait tevén, helytelen lenne abba most e külön törvényhozásban beleavatkozni."

Az unió-törvényt Ő Felsége junius 10-én erősítette meg Innsbruckban a következő záradékkal:

„Mi tehát kegyelmesen meghallgatván és kegyelmesen elfogadván említett Híveinknek, fennevezett Erdély örökös nagyfejedelemségünk három nemzete Karainak és Rendeinek az érintett módon törvényes alakban bemutatott törvényczikkét, ezen levelünkbe szóról-szóra beiktatni és beiratni rendeltük és azt és az abban foglaltakat helyeseknek, kedveseknek és elfogadottaknak vallván, hozzájok császári, királyi és fejedelmi megegyezésünket és jóváhagyásunkat adtuk, s azokat királyi hatalmunknál fogva elfogadtuk, helybenhagytuk, helyeslettük és kegyelmesen megerősítettük, biztosítván az előemlített Karokat és Rendeket a felől, hogy az erdélyi Nagyfejedelemség törvényei sorába beiktatott ezen törvényczikket mind Magunk megtartjuk, mind pedig minden más híveink által megtartatjuk, miként is aztat jelen levelünk ereje s tanusága szerint elfogadjuk, helyben hagyjuk, helyeseljük és megerősítjük. Kelt Innsbruckban, Szent-Jakabhava 11-ik napján, az Urnak 1848-ik, országlásunknak 14-ik évében.

B. Apor Lázár, s. k. *Ferdinánd*, s. k."

A megerősített unió-törvényt a junius 19-iki ülésen hirdették ki s aztán átadták az országos protonotariusnak, hogy öntse a szokásos formába s azután egy bizonyos számu példányban nyomassa ki, mely példányokat a végleges megerősítés jeléül a törvényes szokásnak megfelelően Ő Felsége a kanczellárral együtt aláír és az ország pecsétjével meg is erősít. E feltétel teljesítését azonban a viszonyok megakadályozták. Az erdélyi országgyűlést Ő Felsége julius 18-án bezárta. Az unió-törvény megerősített szövege a kormányszék birtokában maradt, a mely julius 27-én terjesztette fel a belügyminiszterhez, hogy a szokásos formalitásokon vigye keresztül. Ez azonban nem történt meg. E körülmény okozta, a mint később behatóan el fogjuk beszélni, hogy e törvény teljes erejét utólagosan a szászok és a románok kétségbe vonták.

Az unió-bizottság Pesten gróf *Teleki* erdélyi kormányzó elnöksége alatt julius 16-án megkezdette tanácskozásait. Az er-

délyi országgyűlés által megválasztott 3 román tagon: Leményin, Sagunán és Boheczel Sándoron kivül a belügyminiszter az összminiszterium határozata alapján, meghívta a tanácskozásokra román részről *Ciparin* kanonokot, *Ighian* Józsefet, *Dunka* Pált, *Moldován* Demetert és *Brán* Jánost is, kik visszajövén bécsi — illetőleg innsbrucki — küldetésökből, Pesten várakoztak. E meghivottak azonban formai okokból nem vehettek részt a tanácskozásokban, mert nem lévén tagjai a bizottságot kiküldő erdélyi országgyűlésnek, Teleki gróf állitólag nem akarta koczkáztatni ezzel a bizottság munkálatainak legitim jellegét. E körülmény a románságban meglehetős elégedetlenséget keltett. A bizottság munkálatairól a későbbi eseményekkel kapcsolatosan hátrább részletesen meg fogunk emlékezni.

A balásfalvi népgyűlés Saguna vezérlete alatt egy küldöttséggel akarta tolmácsolni óhajtásait Ő Felsége előtt is. A küldöttség útnak indult. Saguna azonban Pesten maradt azon kijelentéssel, hogy tájékozás végett feltétlenül szükségesnek tartja a magyar kormányférfiakkal érintkezni. A többiek Popasu, Laureanu stb. Bécsbe mentek, hol értesültek, hogy Ő Felsége Innsbruckba menekült a bécsi forradalmi események elől. Mikor Tirolba megérkeztek, a tiroli rendőrséget a küldöttség pap tagjai Tirolban soha sem látott papi ruhájukkal rettenetes zavarba hozták. A bölcs rendőrség legokosabbnak látta, mindaddig lecsukva tartani őket, mig meggyőződést nem szerez kilétökről és küldetésök mivoltáról. Egy pár napi fogság után visszakapták szabadságukat és kérvényüket is benyújtották Ő Felségéhez. Kihallgatást azonban csak 11-én nyerhettek s ez alkalommal Ő Felségétől kérvényükre vonatkozóan a következő, írásban is kiadott választ nyerték: „Miután a román alattvalóim által a balásfalvi gyűlésen fogalmazott kérvény tartalma teljes megoldást nyert Erdélynek Magyarországgal való uniója által, örömmel biztosithatom a küldötteket, hogy ezen törvény által, mely Erdély összes lakóinak nyelv- és vallásbeli különbség nélkül ugyanazon jogokat adja, óhajtásaik legnagyobb része teljesítve van és hogy jövendő boldogságuk egyenesen e törvények végrehajtásától függ. Egyébiránt örömmel fogadom érzelmeik s rendületlen hűségüknek nyilvánitását, s biztositom őket kegyelmemről.“

A küldöttséget Ő Felsége e válasza nem elégítette ki. A kedvezőtlen választ részben annak tulajdonították, hogy elnökük, Saguna távolmaradt s így ő állítólagos befolyását Ő Felségénél a román követelések mellett nem érvényesíthette. Időközben azonban Saguna megérkezett, a mikor Popasu és Laurianu késedelmeskedéséért sulyos szemrehányásokkal illették. Másrészt Saguna sem volt megelégedve Popasu és Laurianu magatartásával. Tett lépésüket elhamarkodottnak s modorukat a jelen körülmények között provokálónak nevezte. Végre behatóbb tanácskozás után kimondották, hogy egy ujabb irásbeli kérelmet fognak Ő Felségéhez benyujtani. E kérelem Baritiu szerint[1]) az elsőnél sokkal erősebb és határozottabb hangon volt fogalmazva. E kérelemben hivatkoztak arra, hogy mig az április 25-iki osztrák alkotmány a monarchia összes népeinek nemzetiségét és nyelvét biztosítja, addig az unió-törvény a román nemzetet megsemmisíti, a mennyiben azon magyarországi törvények alá helyezi, a melyek egyedül csak a magyar nyelvet és nemzetiséget ismerik el csupán, a mi égbe kiáltó bűn. Az erdélyi magyar arisztokracziának nem volt joga egyedül, a többi nemzetek és osztályok beleegyezése nélkül az ország önállóságát elidegeníteni. Arra kérik tehát Ő Felségét, hogy hívjon össze egy másik országgyűlést, a melynek tagjai az összes nemzetek közül azok számarányában legyenek választva és ezt az országgyűlést kérdezze meg Ő Felsége az unió tárgyában.[2])

Ugy látszik, hogy junius 11-től junius 18-ig nagyon megváltozott az udvar hangulata, mert mig egy héttel előbb Ő Felsége a magyar alkotmányos szempontból teljesen kifogástalan fennebbi választ adta és pedig Eszterházy herczeg magyar miniszter jelenlétében, addig e meglehetősen merész hangú kérelemre minden magyar miniszteri ellenjegyzés nélkül a román követelésekkel szemben sokkal előzékenyebb következő irásbeli választ adta:

„Különös tetszéssel fogadván a már Magyarországgal egyesült Erdélyben való román alattvalóim hűségének biztosítását,

[1]) Istoria Transilvaniei II. köt. 173. l.

[2]) Lásd e kérelem szövegét: *Memorialul lui Andreiu baron de Saguna.* Tom. I. 136., 38. l.

nyilvánítom junius 11-én adott válaszom összefüggésében hogy a ti nemzetiségtek magyar minisztériumom törvényjavaslatára különös törvény által biztosíttassék és a nemzeti iskolák felállításáról gondoskodva legyen. Az általatok kért g. nem egyesült szentegyháznak az ország többi szentegyházaival való egyenlősége, valamint a templomi és iskolai szükségeknek az állam általi fedezése a legközelebb mult magyar országgyűlés 20-ik, a közteherviselés a 8-ik, a robot s a tized megszüntetése a 9-ik, a sajtószabadság és az esküdtszék a 18-ik, a nép fegyverkezése a 22-ik törvényczikk által meg vannak adva. Magyar minisztériumom gondot fog viselni, miszerint a ti helybeli panaszaitok megvizsgáltassanak s elláttassanak, az én román alattvalóim a közigazgatásnak minden ágainál számuk s képzettségük arányában hivatalokban alkalmaztassanak. Én azonban elvárom tőletek, hogy ti az én magyar koronámhoz híven ragaszkodva, mindazt el fogjátok mellőzni, a mi egyenetlenséget szül; mert csak polgártársaitokkali egyetértés biztosíthatja az általam adott szabadság élvezését; ki is nektek királyi kegyelemmel s jóindulatommal maradok…“ [1])

E válaszszal a küldöttség visszatért Pestre s e legfelsőbb kir. elhatározást átadta később figyelembevétel végett az itt ülésező unió-bizottságnak.

[1]) *Márki Sándor*: Az erdélyi unió-bizottság. Budapesti Szemle. 1898. 261. sz., 453. l.

V.

A román nemzeti-komité forradalmi bujtogatáshoz kezd.

A román nemzeti-komité ifjabb tagjai lázadásra ingerlik a román népet. A bujtogatások eredménye. A koslárdi eset. A mihálczfalvi véres eset elbeszélése. Az eset hire gyorsan elterjed. Alkalmas anyag a nép felizgatására. A szász és a román lapok ki is zsákmányolják a magok czéljaira. Berzenczey interpellácziója. Az eset megvizsgálására vegyes bizottságot küldenek ki. A román komité is vizsgáló biztosokat küld ki. A komité panaszt ád be a főhadparancsnoksághoz. A vád éle a székely katonaság ellen van irányozva. A hivatalos vizsgálat konstatálja, hogy a mihálczfalviakat Pumnul és Papiu Ilarianu bujtogatták fel. Pap János mező-bodoni lelkész elfogatása. Ez elfogatás alkalmával napfényre került levelek világossá teszik, hogy a komité ifjabb tagjai egyenesen fegyveres lázadásra ingerelték a népet. Ezt bizonyítja a szebeni gör. kel. konzisztorium több tagjának hivatalos jelentése is. A kormányszék biztosokat küld Szebenbe a komité feloszlatására. A komité hivatalosan feloszlik. Tagjai tovább folytatják a bujtogatást. Az izgatásra ujabb anyagot szolgáltat a nemzetőrség felállitása. Miért képezi gyülölet tárgyát a magyar nemzetőrség a román izgatók előtt? Az abrudbányai események. Bálint elfogatása s a vele kapcsolatos körülmények. Hirlapi hiresztelések a székely katonaság kegyetlenkedéseiről. A komité egy viharos ülése. A belőle levonható tanulság.

V.

A mig Kolozsváron, Budapesten és Innsbruckban az unió érdekében a fennebb ismertetett események történtek, az a forradalmi szinezetű népies mozgalom, mely kapcsolatos volt a balásfalvi Tamásvasárnapi és május 15-iki román népgyülésekkel, egy alsó-fehérmegyei faluban hatásában messze kiható véres hullámot vetett. A román nemzeti komitének részint Nagy-Szebenben maradt, részint a Királyföldről és az oláh határőrezred számukra biztosabb földjéről, a magyar vármegyék területére politikai kirándulásokat tevő ifjabb tagjainak izgatása csak-

hamar megtermette a tőlük annyira óhajtott keserű gyümölcsöket.

Mihálczfalván és Koslárdon az oláh jobbágyok nemcsak a jobbágyszolgálatokat tagadták meg, a mivel ez idő szerint még kötelesek voltak, hanem a földesuraknak majorságbirtokait is elfoglalták azon ürügy alatt, hogy azok egykor, valamikor az ő jobbágybirtokaik voltak. A vetéseket és a legelőket leétették. A földesurak orvoslást a vármegyénél kerestek. A parasztok azonban elkergették a kiküldött vármegyei tisztviselőket. A közigazgatás e miatt kénytelen volt ellenök katonai végrehajtást rendelni el. A környéken már előbb két század székely határőr katonaság volt elhelyezve. E két századot küldötték az ellenszegülő falukba a rend helyreállítására. A koslárdiak a fegyveres erő láttára engedtek a vármegyei tisztviselők felvilágosításainak s nemcsak beeresztették a fegyveres végrehajtást, hanem hibájukat megismerve, visszatértek az engedelmességre s igéretet tettek a földes urnak okozott kár megtérítésére is.

Egészen más magatartást tanusított a másik község, Mihálczfalva, a melyik az Eszterházy grófi család birtoka volt. A katonai végrehajtást itt egy őrnagy vezette két század székely határőr élén. A polgári hatóságot maga Bánffy Miklós főispán képviselte. Mikor a katonaság a falu elé érkezett, kaszával, vasvillával és botokkal felfegyverkezett néptömeg állotta utját. A főispán közéjük ment és személyesen igyekezett tettük balgaságáról és esetleges veszedelmes következéseiről a szenvedélyesen lármázó parasztokat felvilágosítani. Ezek azonban elhatározásuk mellett makacsul megmaradtak és kijelentették, hogy a székelyeket nem bocsátják be, mert azok nem a császár katonái, aztán nincs is erre vonatkozóan semmi utasításuk sem Balásfalváról, sem Nagy-Szebenből. A főispán erre azt válaszolta: a székelyek Ő Felségének épen olyan katonái, mint a többiek, aztán, ha a faluba bemennek is, nem fognak senkit bántani, a ki ártatlan. Be sem fogják őket az ártatlanokhoz szállásolni, mert csak a vétkesek lesznek kötelesek a katonákat házaikba befogadni és élelemmel ellátni. Ez alkudozások alatt a falu harangjait félre verték és a harangkongásra, mint valami adott jelre, a szomszéd Oláh-Csesztve, Obrázsa és Karácsonfalva köz-

ségekből mintegy 3—4000 főnyi, kaszákkal, vasvillákkal és lándzsákkal felfegyverezett tömeg gyült össze, mely egyre fenyegetőbb magatartást tanusított. A főispán az esetleges vérontást minden áron ki akarva kerülni, azt kérte tőlök, hogy csak őt és a bizottság tagjait bocsássák be a faluba, mert a katonaság éjszakára künn fog maradni a falu mellett elterülő réten. A főispánnak e kérését sem teljesítették, hanem durva szitkok között jelentették ki, hogy inkább meghalnak, mint a bizottság tagjait — a katonaságról nem is szólva — beereszszék a faluba.

A hosszas alkudozásokkal annyira eltelt az idő, hogy már esteledni kezdett. Ekkor a vezénylő őrnagy, Balázs Konrád elhatározta, hogy a katonaságot éjjeli szállásra a falu alól elvezeti oly módon, hogy háta a Marostól védve legyen s a katonák, kik az egész napot étlen és szomjan töltötték, éjjeli pihenőjök alatt legalább egy ital vizért háborítatlanul a Marosra mehessenek. A mint a katonaság zárt sorokban, szuronyt szegezve a tömeg felé kanyarodott, egyszerre az oldalt elterülő rozsvetésből, egészen közelről egy lövés dördült el, mely egy Móricz Samu nevű közlegényt leterített. E lövésre a tömegből többen, felemelt kaszákkal rohantak a vezénylő őrnagyra és Szilágyi kapitányra, a kiknek azonban a csapásokat sikerült kardjukkal maguktól elhárítani. Erre a katonaság, mintegy önkénytelenűl, megtámadott tisztjei védelmezéséűl, rálőtt a támadó tömegre, mely mintegy kilencz halottat és 12 sebesültet hátrahagyva, szétszaladt. Ezzel a mihálczfalvi oláh parasztok ellenállása meg volt törve. A főbb zavargókat és a bujtogatókat minden nagyobb nehézség nélkül befogták s a katonaság a falu lakosait engedelmességre és kártérítésre szorította.

A junius 2-án történt mihálczfalvi véres esemény hire gyorsan elterjedt az országban. A kiontott vér kedvező és hatásos anyag volt az uniót ellenző szebeni szászok és az összeütközést minden áron óhajtó ifjabb román nemzeti-komité tagoknak az izgatásra. A „Gazeta de Transilvania“ és a „Siebenbürger Bote“ e sajnálatos eseményt a magyarság ellen a legteljesebb mértékben igyekeztek kizsákmányolni. Hajmeresztő kegyetlenségeket és gyalázatos tetteket tudtak elbeszélni a koslárdi és mihálczfalvi végrehajtást eszközlő székely katonákról. Szerintök Kos-

lárdon a székely katonák a román nőket erőszakkal buja vágyaik tárgyává tették. A melyik nő ellenszegült, annak haját lenyirták, vagy meztelenre vetkőztették és úgy űztek gúnyt belőle. A miháleztalvi véres összeütközést a székelyek szándékosan provokálták. Megöltek mintegy 30 fegyvertelen embert és megsebesítettek mintegy 50-et. Úgy igyekeztek feltüntetni az esetet, mint első véres összeütközését azon polgárháborunak, melyet a felfegyverkezett székelység, illetően a magyar nemzet inditott az ártatlan román nemzet és valószínüleg a szászok ellen is.

A miháleztalvi eset tárgyában a kolozsvári országgyűlés junius 10-iki ülésén Berzenczey szólalt fel, hivatkozva azon galád rágalmakra, melyekkel a nagy-szebeni szász lap a végrehajtást eszközlő székely katonaságot elhalmozta. E felszólalás következtében a kormányszék elrendelte, hogy egy vegyes katonai és polgári bizottság a helyszinén nyomozza ki, hogy ki provokálta az összeütközést és ha magyar részről való a bünös, mint a nemzeti becsület és jó hírnév megsértője, elvegye büntetését. Ha pedig a vád alaptalannak bizonyúl, az illető hirlapirót, mint rágalmazót s a közbéke megzavaróját, fogják pörbe.

A hivatalos vizsgálatnál azonban gyorsabb volt azon nyomozás, melyet a román komité két tagja, *Muresán* Miklós és *Gerendi* József teljesítettek. A kiküldöttek nemcsak a miháleztalvi véres esetre szorítkoztak, hanem felvették jelentésükbe mindazon atrocitásokat, melyeket a székely katonaság Koslárdon és Torda környékén állítólag elkövetett. A román komité, e jelentés alapján, Barnutiu alelnök és Piposiu János jegyző aláirásával a nagy-szebeni főhadparancsnoksághoz egy beadványt intézett. E beadványban kérték, hogy a főhadparancsnokság sűrgősen parancsolja el a székely katonaságot a románoktól lakott területekről és küldjön helyökbe más nemzetiségű rendes sorkatonaságot, különösen pedig küldjön elégséges számu sorkatonaságot[1]) Balásfalvára a püspöki lak és a román nemzeti

[1]) Hogy miért kivánták a román komité tagjai a székelyek helyébe sorkatonaság küldését, azt igen szembeötlően illustrálja Kukullővármegyében a bényei eset. Bényén a román nép a rögtönitélő birósági hirdetményt a hirdető oszlopról leszakitotta s a földesuri szolgálatot megtagadta. A

iskolák megvédelmezésére. A főhadparancsnokság e beadványt azonnal átküldötte a főkormányszékhez, mely átadta a Mihálczfalvára küldött vegyes bizottságnak.

A vegyes bizottság, melynek polgári részről tagjai gróf *Béldi* Ferencz főispán és báró ***Kemény*** István, a katonaság részéről pedig *Teutsch* százados és *Sándor* hadbiró voltak, munkálatait junius 21-én bevégezte és több mint 40 román nemzetiségű tanu eskü alatt történt kihallgatása alapján konstatálta. hogy a székely katonaság Koslárdon semminemű erőszakosságot vagy kihágást sem követett el. A vizsgálat konstatálta azt is, hogy a mihálczfalviakat egyes balásfalvi bujtogatók vezették félre és biztatták fel az ellenállásra és hogy a tény azon előadása. mely a román komité beadványában foglaltatik, teljesen valótlan és nem egyéb szándékos ferdítésnél és rágalmazásnál.

E vizsgálat során kiderűlt az is, hogy a véres eseményt megelőző éjszakán Pumnul tanár Mihálczfalván volt s ő biztatta ellenállásra a parasztokat. Pap Sándor pedig, a román komité egyik tagja a mihálczfalviak nála Szebenben megforduló küldöttségének azt a tanácsot adta, hogy ne engedelmeskedjenek a megyei tisztviselőknek, sőt fegyverkezzenek fel kaszákkal, lándsákkal, vasvillákkal és álljanak ellen a katonaságnak is. [1]) Egyszóval, határozottan konstatáltatott, hogy a mihálczfalvi véres eseményt a román komité fiatalabb tagjainak izgatásai idézték elő.

A vármegyei tisztviselőktől beérkező jelentések s azok a levelek és felhivások, melyek a jelentésekhez voltak csatolva. semmi kétséget sem hagytak fenn a tekintetben, hogy a Barnutiu feltétlen rendelkezése alatt álló komité tagjai egyre növekedő tevékenységet fejtenek ki a tekintetben, hogy a román népet a

hatóságok a savoyai dragonyos-ezred egyik századát küldötték Bényére a rend helyreállítására. Mint egy későbbi vizsgálat igazolta, a vezénylő főhadnagy, Schmidt még biztatta a népet, hogy ne féljen tőlük, mert ők a császár katonái, kik az oláhok ellen nem tesznek semmit, mert azok is hivei a császárnak és hogy ne engedelmeskedjenek a kormányszéknek, mert az és a magyarok Ő Felsége ellenségei.

[1]) *Jakab Elek*: Szabadságharczunk történetéhez. 221. l.

fegyveres fellépésre erkölcsileg és anyagilag egyaránt előkészítsék. A jelentések és a napfényre került adatok világossá tették, hogy az izgatás terén az érdem pálmája a Kolozsmegyében Báldon tartózkodó *Baternait* és a Szebenben, mint komité-tag működő Pap Sándort, alias Papiu Ilarianut illeti. A kormányszék elrendelte Pap Sándor atyjának, Pap János mezőbodoni papnak elfogatását, a ki erre lázító beszédeivel már régen érdemessé tette magát. Azon levelekből és iratokból, melyek ez elfogatások alkalmával a hatóságok kezeibe estek, nyilván kitünt, hogy a komité izgatásainak czélja a román nép fegyveres felkelését előkészíteni, sőt gyorsítani. „Uram — irja Pap Sándor e levelek egyikében, melyet Krisán György helyettes espereshez irt — most mutassa meg, hogy akarja a nemzet boldogságát. . . . A magyarok megcsinálták az uniót Kolozsvárott. A jelen volt szászok azonban csak feltételesen egyeztek bele. Ők csinálták, minket nem kötelez. Az unió egy nagy kérdés, mely az ország minden népét érdekli. Ez nem egy óra műve, miként azt a megháborodott magyarok tették. Nekik tenniök kellett, mert higyje meg ön : a horvátok, szerbek, dalmaták stb. a magyarországi magyaroknak május 16-án délelőtt 11 órakor háborut izentek. A magyaroknak egy krajczárjok sincs. A pénz Erdélyben van. Ez az oka, hogy a magyarok oly eszeveszetten sietnek az unióval. Ez azonban nem fog létrejönni. A császár nem akarja ; nem akarja a szász, de sok magyar sem akarja. A románok május 15-én tiltakoztak ellene s tiltakoznak most is. Birja rá a népet, hogy tartsa magát a balásfalvi eskühöz. . . . A székelyek irtózatosságokat követtek el. Igy hát fegyverre vagyunk utalva. A polgárháboru nincs messze. Ki vagyunk híva. Mondja meg a népnek : egyenesítse ki kaszáját, csináljon lándzsákat, javítsa ki a csépeket, mert idáig jutottunk. Kérlek uram az Istenre tégedet és a népet, melyet tanítasz, hogy tegyétek, a mit mondok.“

Hogy a komité ifjabb tagjai ez aknamunkában minő jelentékeny szerepet játszottak, kitünik azon hivatalos jellegű iratból is, melyet a görög keleti egyház főtanácsának több tagja junius 7-ről, a mihálczfalvi véres eset hatása alatt küldött a kormányzóhoz s a melyben azt mondják, hogy mióta a mostani zavaros idők jelei mutatkozni kezdettek, minden befolyásukat s erejöket

arra fordították, hogy a béke fentartassék s minden kitörés csírájában elfojtassék. Ezért foglaltatták a balásfalvi eskübe azt a záradékot, hogy az oláh nemzet őt megillető jogait csak békés és törvényes uton fogja követelni. Fájdalommal tapasztalták azonban, hogy a komitéban, mely a jó rend és béke fentartása érdekében neveztetett ki — oly egyének is vannak, kik megfeledkezve hitökről, eddig alattomosan, most pedig félre vezetve a nagy-szebeni reákczionarius párt által, nyilván is bujtogatnak az unio ellen, mire anyagul szolgált a koslárdi és mihálczfalvi szomorú esemény, a melyeket a csalfa bujtogatók a székely katonák oláhság ellen való gyűlölségének tulajdonítanak és ezen ürügy alatt az oláhság kedélyét igyekeznek felizgatni. Ők a legnagyobb aggodalomban vannak, hogy ezeknek az izgatóknak, kik Balásfalván is a nép vezetői voltak, sikerűlni fog a szegény míveletlen népet mozgásba hozni s talán kitörésre is birni. Hogy e bujtogatók kik legyenek, azt tudja mindenki, de megtudható onnan is, hogy azok a komité tagjai lévén, az egész románság nevében bujtogatnak az unió ellen; ingerlik és uszítják a román népet a magyarság ellen.“

Bebizonyosodván azon előkelő szerep, melyet a román komité tagjai játszottak azon izgatottság és forradalmi hangulat előidézésében, melynek a mihálczfalvi eset első véres kitörése volt, a főkormányszék a komitét feloszlatta s elhatározta, hogy annak tagjai; Barnutiu, Papiu Hilárion, Buteanu János, Román Constantin, Pummul Áron és Mán Miklós ellen vizsgálatot indíttat. Szebenbe e végből biztosokat nevezett ki azon utasítással, hogy minden kíméletes eszközt használjanak fel arra, hogy őket feloszlásra birják s ha ez nem sikerülne, gyűléseit tiltsák be; levéltárát foglaltassák le és ha ellenszegülnek, az ellenszegülőket fogassák el, mi végre a katonai kormánynál a segélyadás iránt a szükséges lépések megtétettek. Ez erélyes fellépésnek az lett az eredménye, hogy a komité magát hivatalosan feloszlottnak jelentette ki, mit a bizottság, működésének eredményeképen azonnal jelentett is a kormányszéknek. A komité tagjai közul többen el is távoztak Szebenből, de nem azért, hogy a magánéletbe visszavonuljanak, hanem azért, hogy megkezdett izgatásaikat különböző helyen titokban tovább folytassák. A gyorsan

fejlődő események bőven nyujtottak anyagot a sikeres izgatáshoz.

Ilyen anyaga és alkalma volt az izgatásnak a közös magyar országgyűlére való képviselőválasztás elrendelése és a nemzetőrség megindult szervezése. A románok több helyen, követve a szászok példáját, nem akartak a magyar nemzetőrség soraiba állani, hanem saját nemzeti tisztjeik alatt román vezény-nyelvvel külön nemzetőrséggé akartak szervezkedni. A nemzetőrségnek fegyvert adni a szebeni főhadparancsnokság kötelessége volt. E tekintetben sok panaszra és húzavonára adott alkalmat az a körülmény, hogy részint elégséges számu fegyver nem léte, részint pedig a miatt, hogy a magyarságban nem bizott, a főhadparancsnokság a birtokában levő fegyvereket inkább a szászoknak, sőt esetleg a románoknak adta, mint a magyaroknak. A magyarság, különösen a városokban, e bajon azzal segített, hogy használatba vette saját önvédelmére tartott, vagy vadászfegyvereit s igy rövid idők, legalább a számosabb magyar lakosságú középpontokon mégis megalakult annyi nemzetőrség, mely elégségesnek látszott egy esetleges román lázadás első rohamainak visszaverésére. E miatt a román izgatók előtt meglehetősen gyülöletes szinben tünt fel a magyar városok nemzetőrsége. A tömeggel elhitették, hogy a magyarok a románság kiirtására fegyverkeznek s miután a nemzetőrség mintegy rendőri és csendőrségi szolgálatot volt hivatva teljesiteni, az alkalom sem hiányzott arra, hogy a nemzetőrség és a közcsendességet megháborító románok között egyes helyeken véres összeütközésre kerüljön a dolog.

A nemzetőrség és a románság között az első sulyosabb természetű összeütközés május utolsó napjaiban Abrudbányán egy heti vásár alkalmával történt. Egy korcsmában a mulató románok között egy asszony miatt verekedésre került a dolog. A verekedés eloszlatására csakhamar fegyveres nemzetőrök jelentek meg a korcsmában. A verekedők azonban ellenszegűltek a nemzetőröknek s azok kénytelenek voltak szuronyaikat használva, az ellenszegülők közül egy-kettőt megsebesíteni. Jóformán még le sem csillapult a korcsmai verekés, mikor hire futott, hogy a románok megtámadták a magyarokat. A tényállás a következő volt. Két bucsumi oláh összeveszett. Egy magyar legény, ki

mindkettőjöknek közös ismerősük volt, csillapítóan közbelépett. Ekkor a két pörlekedő — mint hasonló esetben akárhányszor megszokott történni — a békéltető magyar legény ellen fordult, s azt kezdette ütlegelni. A szolgálatban levő nemzetőrök, szám szerint mintegy nyolczan, a dulakodás színhelyére mentek és a verekedőket el akarták fogni. A jelenlevő abrudbányai oláhok, köztük egy pap is, a nemzetőrökkel szemben a verekedést provokáló oláhok pártjára állottak, mire ezek kénytelenek voltak szuronyos fegyvereiket használni s egy-két ellenszegülő románt könnyen megsebesíteni. Ha egy-két higgadtabb ember le nem csillapítja a felhevűlt tömeget, az abrudbányai magyarság és románok között a dolog már ekkor véres összeütközésre kerül.

Az abrudbányai román izgatók az abrudbányai magyar nemzetőrség ez állítólagos atrocitását is irásba foglalták s panaszképen nemcsak a kormányszékhez küldötték be, hanem a szebeni román komitéhoz és a „Gazetta de Transilvania" szerkesztőségéhez is.

A kormányszék Abrudbányára is nyomozó biztosokat küldött ki. A biztosok vizsgálata nemcsak azt állapította meg, hogy a románság nevében beadott panasz a fennebb előadott eseményt elferdítve és túlságosan megnagyítva adta elő, hanem azt is, hogy a románságot Bálint Simon esperes izgatta a magyarság ellen. Tekintettel a rendkivül felizgatott kedélyekre, a kormányszék Abrudbányára székely határőröket és galicziai származású sorkatonaságot küldött, Bálint Simont pedig elfogatta. Az abrudbányai izgatók azonban Bálint elfogatásából is újabb gravament csináltak. Az ekkor keletkezett „Organul Nationale"-ban és a „Gazetta de Transilvania"-ban, valamint a szebeni szász lapokban úgy irták le Bálint elfogatását, hogy Koncz városi tanácsos, ki ez elfogatás alkalmával a nemzetőrséget vezette, nemcsak elnézte, hogy a nemzetőrök puskatussal agyba-főbe verjék és szuronyaikkal megsebesítsék Bálintot, hanem maga is ütötte, sőt ezután börtönében több izben tettleg inzultálta is.

Egy izben Bálint börtöne előtt egy székely határőr és egy galicziai sorkatona összevesztek. A sorkatona a székelyre reá lőtt s a golyó ez alkalommal egy közelben álló fiú kezét is megsebesítette. Másnap a székelyek bajtársuk bántalmazását megboszu

landók, megtámadták a galicziai sorkatonákat, a kik életüket csak futással menthették meg. E zavar alkalmával valaki felgyújtotta azt a házat, a melyikben Bálint fogva volt. A szomszédos házak is tüzet fogtak és összesen valami hat ház a lángok martaléka is lett. A magyarság abban a meggyőződésben volt, hogy a házat a románok gyujtották fel azért, hogy Bálintot fogságából megszöktessék. Ez eseményeket a román lapokban s később az 1848—49-ki eseményekkel foglalkozó romántörténelmi könyvekben is a valóságot elferdítve, a következő, fajgyűlölet támasztására alkalmas módon irták le.

A meglőtt székely katona előzetesen bement Bálint börtönébe, a mely az napon egy galicziai sorkatona őrizetére volt bízva. A székely felpofozta Bálintot és szakálát tépdeste, majd pedig kihúzta szuronyát, hogy leszúrja. A sorkatona ezt megakadályozandó, lőtt rá a székelyre. Mikor Bálint börtöne kigyuladt, a magyar nemzetőrök, kik Koncz tanácsos vezetése alatt voltak, Bálintot kivonszolták a börtönből s nemcsak kegyetlenűl elverték puska-agygyal, de a tűzbe is akarták dobni.

Elhiresztelték a román és szász hirlapok útján azt is, hogy az enyedi nemzetőrök elhatározták, hogy fegyveresen rátörnek Balásfalvára és a püspöki lakást a román iskolákkal egyetemben fel fogják dúlni. A népet annyira felbujtogatták a székelyek és a nemzetőrök ellen, hogy tényleg történtek is apróbb összeütközések, a melyekben a dolog természeténél fogva, mindig a fegyvertelen románok huzták a rövidebbet. Ezeket az eseteket aztán rettenetesen elferdítve és nagyítva, a fajgyűlölet felkeltése és a hatásos izgatás szempontjából hirlapjaik segítségével lehető széles körben elhiresztelték. Igy beszélte el az „Organul Nationale“, hogy az aranyos-széki Poján községben a székelyek egy vasárnap nemcsak megrohanták a tánczoló románságot, hanem a falut is felgyújtották azért, mert a férfiak ellene szegültek, hogy a leányokat és asszonyokat meggyalázzák. Szent-Királyon a székelyek minden igaz ok és szó nélkül agyon szúrtak egy oláh legényt. Egy falubeli öt gyermekes szegény román paraszt azt kérdezte tőlök, hogy miért bántották, hisz semmit sem vétett. Feleletűl öt is leszúrták. Hogy a székelyek Szász-Régent, vagy a határos szász községeket készülnek megtámadni, söt azok egyikét-

másikát meg is támadták már. gyakran lehetett olvasni a szász és román lapokban.

Egyszóval a czél az volt, hogy a románságot teljesen felizgassák a fegyveres lázadásra. Hogy e tekintetben az ifjak egy kissé több mohósággal is dolgoztak, mint azt a higgadtabb, a tájékozottabb és jobban számító idősebb komité-tagok szerették volna, az kitünik Baritiu [1]) következő előadásából:

„Mikor a mihálczfalvi és abrudbányai szomorú hirek megérkeztek, mindnyájan, kik a kolozsvári küldöttségből visszatértünk, Szebenben összegyűltünk Jankuval együtt. A gyűlésre. melyet a komité, kényszerítve az ügy sürgősségétől, hivott öszsze, eljöttek egyaránt az ifjak és az öregek is. Miután a történtekről tájékozódást szereztek, az a kérdés vetődött fel, hogy mi a teendő? A püspök és a többiek egy nehányan Bécsben voltak. Az ifjak forrottak a haragtól. Az öregek, a konzistorium tagjai igyekeztek őket lehűteni; sőt egyikök keményen hibáztatta is az ifjúságot, hogy kimentek a falukra és a népet izgatták. azt is hozzátevén, hogy a mihálczfalviakat az ifjak rászedték, mikor arra buzdították, hogy szegüljenek ellen a felsőség parancsainak. Akkor Janku, ki a többi ifjakkal együtt a szoba hátterében ült egy padon, egyszerre három padon átugrott s a konzisztorium tagját egyszerűen megragadta e szavakért, a miket mondott. A tanácskozás folytatásáról természetesen szó sem lehetett többé. Az öregek eltávoztak s utánok az ifjak is. Nem hiszem, hogy valaha lett volna ennél viharosabb ülés“.

„A következő napon Janku felkereste Barnutiut és a „Gazetta de Transilvania“ szerkesztőjét és azt mondotta nekik: „Elmegyek! Magam mellé veszem az én jól felfegyverzett embereimet és bosszút állok a kiontott vérért“ — „Ábrahám — mondottuk neki — mindenre, a mi szent, kérünk, ne tedd ezt! Ha neked fáj azok gyásza, kik árván maradtak, gondold meg, hogy erőszakoskodásod következtében száz annyinál is többen fognak árván maradni. Hidd el nekünk, a főhadparancsnokság mostanáig még mindig kész összes haderejét a gubernium rendelkezésére bocsátani. Hogy mi lesz holnap, azt csak a mennybéli

---

[1]) Istoria Transilvaniei II, K. 164. l.

Uristen tudja. Értsd meg jól, mi nem mondjuk neked, hogy ne fegyverkezzél, sőt ellenkezően, légy készen minden eshetőségre és fegyverkezz fel mentől jobban. Nézd a szászokat, kik mindennap kimennek fegyvergyakorlatra. — Nem tudom, hogy még mit és miről beszéltünk, csak annyi jut még eszembe, hogy Janku rövid szünet után felsóhajtva, így szólott: „Ha úgy van, hát engedelmeskedem önöknek, de *czine minte székely!*" — Ezek után másnap elment. Ennek a két férfiúnak csak annyit kellett volna mondaniok Jankunak és a többi ifjúnak: menjetek és cselekedjetek! A legszerencsétlenebb polgárháború lángba és vérbe borította volna az országot, még mielőtt csak sejtelme is lett volna azon küldöttség sorsáról, mely András püspök vezetése alatt Bécsbe ment és mielőtt tudtuk volna, hogy mint áll ügyünk az udvarnál, a hadseregnél és hogy a többi népek melyik részre fognak állani s minő eredménye lesz az olaszországi háborúnak?"

Baritiu e vallomása sem többet, sem kevesebbet nem tesz, mint azt, hogy ha Jankuék fegyverfogásra bírják a román népet, mielőtt Pest és Bécs között kenyértörésre kerül a dolog és mielőtt a császári hadsereg tényleg fegyvert fog a magyar alkotmány ellen, — a magyar kormány a rendelkezésére álló haderővel leveri a román lázadást s az egész román nemzetiségi kérdés belefúl egy levert parasztlázadásba minden siker és politikai következmény nélkül. Barnutiu és Baritiu, kik összeköttetésben állottak a szebeni katonai körökkel, tudták, hogy addig vétek és ostobaság valamit kezdeni, mig a bécsi udvar és a szebeni főhadparancsnokság részéről kellő támogatásról biztosítva nincsenek.

VI.

A magyar törvényhozás nemzetiségi politikája.

A románság viszonya a szerbekhez. Rajacsics patriarka felszólítása a románokhoz. A magyarországi óhitü románok felelete. A magyarországi román ifjak proklamácziója. Papp Zsigmond Rajacsics e körlevelét szóba hozza a képviselőházban. B. Eötvös válasza. A telepitési javaslat és parlamenti tárgyalása. Az elemi oktatásról szóló törvényjavaslat és tárgyalása. Az unio-bizottság határozata a balásfalvi kérvényre vonatkozóan. Saguna és Boheczel javaslata. A bizottság határozata. Wesselényi törvényjavaslata a felsőházban. Román nemzetiségi vita a képviselőházban. Kossuth beszéde és nemzetiségi politikai álláspontja. Saguna külön véleménye. Az unio-bizottság e különvéleményt felterjeszti a minisztériumhoz. Az unio-bizottság a miniszterelnök kezdeményezésére szeptember 23-án tárgyalás alá veszi a román bizottsági tagok által készített törvényjavaslatot. E tárgyalás előzetes körülményei. Az álláspontok kölcsönös megjelölése. A törvényjavaslat részletes ismertetése. E törvényjavaslat kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a magyar törvényhozás kész volt a románok minden teljesithető kivánságát kielégiteni. Hiba volt-e, hogy az erdélyi országgyülés nem hozott a kir. propositiók kivánságához képest az erdélyi románságról külön törvényt? A román kivánságokat nem lehetett kielégiteni

Az itt ismertetett tények azonban csak mintegy külső és lázas tünetei voltak a románság akkori lelki állapotának. Vissza kell térnünk azon belső folyamat elemezéséhez, melynek e tünetek egyenes okozatai voltak. Hogy a románok viszonya a szászokhoz miben állott, azt az eddigiekben láttuk. Szükségesnek látszik most már a többi nemzetiségekhez, a magyar politikai élet egyes fázisaihoz, a hadsereghez, a bécsi centralista és reactionarius körökhöz való viszonyukat is részletesebb elemzés alá fogni.

Magyarország nemzetiségei közül a nyilt pártütés és lazadás terére legelőször a szerbek léptek. A szerbek és a románok között, mint az előbbi részben rámutattunk, egyházi és kultu

rális téren közel legalább is száz éves harcz folyt. Ez azonban nem akadályozta meg a szerbeket abban, hogy szövetségüket a magyar nemzet ellen a románoknak felajánlják.

Május 5/17-ről Rajacsics szerb patriarcha egy felhívást intézett a román nemzethez, melyben tudomására hozza a románságnak, hogy mit tett a szerbség mostanáig saját nemzeti léte és szabadsága biztosítására. Azután elmondja, hogy ő felségéhez benyujtott kérvényükben nemcsak saját, de a románok érdekeire is gondoltak és kérték ő felségét, hogy a románok önálló nemzeti létét is biztosítsa a szabadság és a nemzetiség szellemében. Ebből is láthatják a románok, hogy ők, a szerbek, készek az ő nemzeti ujjászületésöket testvériesen támogatni, mert hiszen ők testvérek nemcsak egyházi tekintetben, de szenvedéseik és kivánságaik közösségében is. Közös és jogos kivánságuk, hogy mind a ketten biztosítsák nemzeti létöket és önállóságukat. Mind a kettőjök ugyanegy nyomás alatt szenvednek. Ebből folyó kölcsönös kötelességük, hogy egymást törekvéseikben segítsék. Tegyenek úgy a románok is, mint ők tettek. Szövetkezzenek velök, de ne úgy, mint a mult idők rabjai, hanem mint szabad nemzet a tökéletes egyenlőség és nemzetiségük teljes biztosításának alapján. Ha ezt megteszik, mindaketten erősek lesznek. Öleljék meg testvériesen egymást, mert ők tényleg egy hajszállal sem akarnak többet magoknak, mint a románoknak.

A szerbek e felhívása azonban ekkor súlytalan gyönge kisérletnél nem volt egyéb. Az erdélyieket a szerbek felajánlott barátsága inkább csak platonikusan érdekelte, mint tényleg. Egymástól az akkori viszonyok között sokkal távolabb voltak, hogy sem egymásnak valami nagy hasznát vehették volna. A magyarországi románok azonban nagyon gyanus szemmel nézték a feléjök nyujtott baráti kezet, a melytől idáig csak sérelmeket kaptak segítség és jótétemény helyett. Nem fogadták el, hanem meglehetősen erélyes hangon vissza is utasították a kéretlenűl felajánlott fegyverbarátságot.

Mihelyt értesűlt a karlóczai szerb gyűlés eredményéről Bihar, Arad, Temes, Krassó és Torontál megyék óhitű románsága, azonnal 37 képviselőt küldött Pestre tanácskozni. A Gozsdu

Manó elnöklete alatt tartott gyűlés Rajacsics pátriárkává választását az összes magyarhoni orthodox vallású románság nevében érvénytelennek nyilvánította. A magyar kormányhoz pedig feliratot intézett, melyben iránta való bizodalmát kifejezve, kijelentette, hogy a magyar szent korona dicsőségéért, birodalmának egységeért hazafiui önfeláldozással küzdeni a közös haza iránt való szent kötelességöknek tartják s hogy a pártütő metropolitát többé főpásztoruknak nem ismerik el s a szerbektől egyházilag elválni kivánnak. Kérik tehát a kormányt, hogy a közös egyházi és iskolai alapítványok igazságos megosztására bizottságot nevezzen ki. Egyébiránt nemzeti kivánataikat a következőkre szorítják:

1. A diplomatikai magyar nyelv mellett belügyeikben s az iskolában nemzeti nyelvök gyakorlása ne gátoltassék.

2. A közoktatásügyi minisztériumban az ó-hitüek számára külön osztály állíttassék.

3. Oláhlakta vidékeken s a határőri ezredekben oláhajkú tisztek és hivatalnokok alkalmaztassanak.

Még energikusabb és nyiltabb választ kaptak a szerbek a magyarországi román ifjak proklamácziójában, melyben az ifjak a következőket mondják:

„Azon kivánatok, melyek nyomtatott ivekben a szerbek részéről 17 pontban köröztettek, a separatismus oly oldalát tüntetik elénkbe, mely által, midőn egy részről a gör. nem egyesült vallás ürügye alatt a magyarok irányában mindig rokonszenvvel viseltető románokat háttérbe akarván szorítani, az ő romjaik felett akarják magok diadalát felemelni. Tisztelt magyar polgártársak! Olvassátok el a nevezett pontokat s győződjetek meg arról, hogy a szerb népfaj még akkor sem tud megelégedni a neki nyujtott kedvezésekkel, a midőn a dicső magyar nemzet a szabadság, egyenlőség zászlaját kitüzvén, őket is ezeknek üdvös malasztjaiban részesíti. Nehogy ezáltal félreértések történjenek s igy az oláhok is, kiket a szerbek eddig vallási tekintetben elnyomtak és ezentúl is rajtok zsarnokoskodni kivánnak, akaratjok ellen a szerbekkel amalgamizálva képzeltessenek, ezennel ünnepélyesen kinyilatkoztatjuk, hogy az oláh népcsalád, valamint a magyar nemzettel bejövetelek óta békében és háboruban egyaránt türt, szenvedett, úgy jelenleg tökéletes megnyugtatását helyezi abban, miszerint az alkotmányosság védpajzsa alatt majd két millióra menő száma igénybe vevődvén, a szerbek minden fondorkodásai által nem fognak oly álláspontra juthatni, melyben a sok évek boszantásait és a szerbektől kiállott elnyomatásait kénytelen legyen megboszulni

Megérkezett az alkotmányosság és a szabadság arany kora. Az oláh népcsalád a magyarral kezet fogva, teljes reményét abban helyezi, hogy az uj magyar minisztérium meg fogja szabaditani ezen régi hős népcsaládot a szerb nép hatalma és befolyása alól s a nevelés terjesztése által fog köztök támasztani Hunyadiakat és Mátyásokat.

A karlóczai érsek e körlevele julius 26-án a képviselőházban is előfordult. Egy román nemzetiségi képviselő, *Papp* Zsigmond hivta fel a ház figyelmét arra, hogy a karlóczai érsek a románokat felszólította, hogy a szerbeket lázadásukban támogassák. A papok azonban, kik e felszólítást megkapták, felelet helyett beküldötték a vármegyéhez. A románok nem akarnak a szerbektől függeni, hanem a kormánytól, azért kivánja, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter a románok egyházi függetlenítése tárgyában adjon be törvényjavaslatot, mit ha nem fog megtenni, ő maga fog egy ilyen tartalmu javaslatot beadni. B. *Eötvös* közoktatásügyi miniszter rögtön válaszolt és válaszában kijelentette, hogy mielőtt egy ilyen javaslatot előterjeszthetne, minden érdekelt felet ki akar hallgatni. Ő maga is úgy van meggyőződve, hogy a románok alárendelt helyzetét tovább tűrni nem lehet. Az elválasztásnak azonban igazságos alapon kell történnie és e miatt több oldalu kihallgatás szükséges. Az utolsó országgyűlés rendelete értelmében gör. kel. kongresszust hivott össze Karlóczára, de miután ez itt össze nem jöhetett, ujra összehívta Temesvárra, de a kongresszus itt sem jött össze. Szükséges tehát egy ujabb kongresszus összehivása. E kongresszust azonban úgy kell összehivni, hogy a tagok számának megállapitásában azok nemzetisége is tekintetbe jöjjön.

Mielőtt részletesebben előadnám, hogy a julius 2-ára összehivott első magyar népképviselet e viharos időkben is mit tett, vagy mit szándékozott tenni a román nemzetiség érdekében, előzetesen két olyan parlamenti akcziót akarok e könyv olvasóival megismertetni, melyek napjaink nemzetiségi mozgalmaiban is jelentékeny szerepet játszanak s mindkét fél részéről egyaránt tárgyai úgy a mélyreható fejtegetéseknek, mint az elkeseredett és szenvedélyes vitatkozásoknak. Az egyik a telepités, másik pedig a nép iskolázásának kérdése.

Hogy az ország némely magyarság lakta vidékén a túlnépesedésnek bizonyos jeleivel találkozunk, vagy legalább is na-

gyobb számu kivándorlással, melyet a túlnépesedés jeleinek szoktak venni, noha tényleg bizonyos másfajtájú közgazdasági és társadalmi okok is szülhetik — köztudomásu. — Már az első felelős kormány tagjai előtt a magyar nemzeti állam kiépítésének és megszilárdítása egyik hatásos eszközének látszott ezt az állitólag tulnépesedés okozta nép-mozgalmat az ország nemzetiség lakta vidékein a magyar elem erősítésére használni fel. A székelység Moldovába és Oláhországba való kivándorlása a Székelyföld túlnépesedésének jeléül szolgálván, ez az elem látszott legalkalmasabbnak arra, hogy vele a magyar elem a bánság déli részein, ott, a hol az állam kiterjedt s jóformán még lakatlan területekkel rendelkezett, a kitelepítés segítségével megrősíttessék.

A székelyek kitelepítésének tervével Kossuth Lajos pénzügyminiszter, kinek tárczája körébe tartozott az állami jószágok kezelése, julius 26-án lépett a képviselőház elé:

„Engedelmet akarok kérni — mondá Kossuth azon beszédében, melylyel a szóban forgó telepítési javaslatot beterjesztette — a háztól egy rövid törvényjavaslat előterjesztésére, melynek tárgya következő: Óhajtanám, hogy a ház még mielőtt az erdélyi közigazgatás részleteinek elintézésébe bocsátkozik, azon értekezések nyomán, melyeknél az utolsó erdélyi országgyűlés által kiküldött választmánynak közbejötte is szükséges — óhajtanám, hogy adná jeleit a ház annak, miképen partiális dolgokban is, azon országnak lakosaira nézve, mely eddig Erdélynek neveztetett, figyelemmel lenni kiván. Másodszor, előttem forog azon nézet, miképen az aldunai és tiszai részeken, ha visszatekintünk a historiába, már negyedik ízben fordul elő most az, hogy a magyar nemzet, mely minden jogait mindenkivel megosztotta, saját lételéért kénytelen küzdeni a hálátlansággal. Nekünk Magyarországot ilyen eseményeknek visszafordulhatása ellen biztosítani kell és ez oly magas tekintet, melynél az apró fillérezésekre tekinteni nem kell. Némi materialis nyereség kevesebbet nyom, mint ezen magas politikai tekintet. Tehát akarom kérni a házat, hogy a nélkül, hogy sok aprólékos részletezésekbe bocsátkoznánk, a pénzügyminisztert hatalmazná fel arra, hogy azon vidékeken a kincstári javakra magyar telepítvényeket tehessen

és hogy ezen telepitvényeknél a magyar vidékek közt leginkább túlnépesedett székelységre terjeszsze ki figyelmét. Ha megengedik, bátor leszek felolvasni a következő rövid törvényjavaslatot:

„Torvényjavaslat a kincstári javakon eszközlendő magyar telepítésekről."

Miután az ország aldunai részén kiütött lázadás több históriai előzmények után ujolag bebizonyitotta, hogy az ország nyugalma s biztossága azon vidéken a magyar lakosság erősitését szükségessé teszi, addig is, mig a törvényhozás e részben bővebben intézkednék, következők rendeltetnek.

1. §. Az ország pénzügyminisztere felhatalmaztatik: hogy különösen Bács, Torontál és Krassó megyékben a kincstári javakra s bármi jogszerű czimmel a koronára szállandó birtokokra nagyobbszerű magyar telepitéseket vegyen eszközlésbe.

2. §. A pénzügyminiszternek meghagyatik, hogy ezen telepitéseknél a székelyekre, mint legnépesebb magyar vidékre kulonös figyelemmel legyen s közülök azoknak, kik arra hajlandóknak mutatkozandnak, ezen telepités által sorsuk javitására alkalmat szolgáltasson. — ha pedig a telepedni akarók közt olyanok akadnának, kik a haza szolgálatában magokat a harczmezőn kituntették, ezekre minden mások felett a feltételek megalapitásában is figyelmezni tartozzék.

3. §. A telepitésnél vezérelvül szolgáland, hogy egy-egy település oly kiterjedésü földbirtoknál kevesebb ne nyujtassék, mint mennyinek müveléséből egy szorgalmas család úgy élelmét, mint önállását biztosithatja s hogy a telepités oly tömegekben s oly egymássali kapcsolatban eszközöltessék, miszerint úgy nemzetiségök örök fentartása minden beolvadástól megóva, mint az ország nyugalma azon vidékek rendszerető polgáraival egyesülten minden berohanások s a mostanihoz hasonló lázadások ellen biztositva legyen.

4. §. A pénzügyminiszter felhatalmaztatik, ezen telepitéseknél hat évi adómentességen, a kevésbbé vagyonos telepedők mérsékelt segedelmezésein felul oly méltányos feltételek alapján egyezkedni, melyek a telepedőknek a birtok tulajdoni jogának és szabadságának megszerezhetését is ne csak biztositsák, hanem lehetségig könnyitsék is. — A telepekhez imaházakról s lelkészek s néptanitók ellátásáról pedig közálladalmi kotségen gondoskodandik.[1])

Kossuth e törvényjavaslatát a ház julius 31-iki ülésén

[1]) *Pap Dénes*: A pesti magyar nemzetgyülés 1848-ban. I. köt. 269—271. l.

vette tárgyalás alá és a központi bizottság a következő jelentés kiséretében terjesztette a ház elé:

„Az osztályok többsége ezen javaslatot mind alapelveire nézve helyesli, mind különösen czimét, bevezetését s az 1-ső, 2-ik és 3-ik §§-t változatlanul elfogadja; a 4-ik § utolsó pontját azonban, mely igy szól: „a telepekhez, imaházakról s lelkészek és néptanítók ellátásáról a pénzügyminiszter a közállomány költségén gondoskodandik," úgy kivánja módosítani, miszerint az ima- és iskolaházakat felépítvén, a lelkészek és néptanítók ellátásáról csak 6 évig gondoskodjék az álladalom, azontúl pedig ezen telepek e részben is az ország többi községeire hozott és hozandó köztörvények alá essenek. Mert nemcsak, hogy ezen 6 évi mentességet elegendő ösztön és előnynek tartja, hanem ennek határtalan időre biztosításában a jog- s teheregyenlőségbe ütköző kiváltságot is lát."

Ezeket az osztályok nyilatkozásai nyomán terjesztvén elő, a központi bizottmány el nem mulaszthatja a ház figyelmébe ajánlani még egyik előadó által tett s a központi bizottmány által helyeselt azon indítványt, hogy a telepedőkkel kötendő szerződésekben gondoskodás legyen arról, hogy a megszállott birtok eladás vagy bármely jogczímnél fogva is oly kezekre ne kerülhessen, melyek a nemzetiség szempontjából a jelen törvény czéljával ellenkeznének.

Raisz szepesi követ a javaslatban kitűzött czélt lelkéből pártolja ugyan, de kötelességének tartja a ház figyelmét a túlnépes felföldre is felhívni, melynek lakói százanként hagyják oda tűzhelyöket. Azon módosítást ajánlotta, hogy ennél a telepítésnél a felvidék lakossága is tekintetbe vétessék. *Kubinyi* Raisz e módosítását azért nem tartja helyesnek, mert most nem általános telepítésről van szó, hanem arról, hogy e speczialis intézkedéssel a délvidéken a magyar nemzetiség megerősítessék. *Madarász* József azt szeretné, ha szóba kerülne a bukovinai és moldvai csángók hazatelepítése is. *Kemény* Zsigmond a bérlői rendszert szeretné meghonosítani, mert az nézete szerint, miután nálunk a politikai jog czenzushoz van kötve, politikai súlyt kölcsönözne a letelepítendő magyar elemnek. *Majercsák* a ház figyelmét az éhhalállal küzdő felvidékiekre hívja fel s kéri a törvényhozást, hogy az ország e békés lakósairól se feledkezzék meg. *Román* F. Kubinyi nézetét pártolja s a bérleti rendszert a czél érdekében nem tartja oly helyesnek, mint az örök tulajdonjogot adó telepítést.

Kossuth, hogy a felszólalókat megnyugtassa, szükségesnek látta kijelenteni, hogy e javaslat nem telepítési törvény, hanem

egyszerüen oly intézkedés, melynek czélja az ország nyugalma és biztonsága. Egyébiránt — folytatja Kossuth — a székelységre nemcsak a túlnépesség tekintetéből illő figyelemmel lenni, hanem mint oly népfajra is, mely annyi sérelmet tapasztalt eddig, hogy e miatt kész volt még inconstitutionalis országba is kivándorolni. Midőn tehát az ország biztosításáról gondoskodunk, az oly dolog, mely sem rosz vért nem csinálhat, sem igényeket nem költhet. A mit a moldvai és bukovinai székelyek betelepítéséről mondottak, azt ő nem ellenzi, de más országról lévén szó, e törvényben ezt nem említhette meg, de jelentheti, hogy a tárgyalások e tekintetben is megkezdődtek, még pedig nem sikertelenül.

Kossuth e felszólalását még rövid eszmecsere követte, mely után a központi bizottság módosítványaival elfogadták e törvényjavaslatot. Természetesen, a bekövetkezett idők viharai miatt e törvény irott malasztnál egyéb nem lehetett. Izgató anyagnak és későbbi vádaskodásra tárgynak azonban jó volt a román nemzetiségi izgatók és történetirók kezében. Irányát és czélzatát ugyanis akként magyarázták, hogy a kormány a bánsági szerbek és románok kiirtását tervezvén, a tőlök elkobzott, vagy erővel elvett jószágokat akarta jutalmul adni a székelyeknek azért, hogy azok készséges és vak eszközül szolgáljanak a nemzetiségek kiirtásában. Hogy a telepítési törvényt a frankfurti parlamenthez s a Frankfurtban időző német miniszterekhez intézett Memorandumban minő sajátságos módon magyarázta Maiorescu János, azt már volt alkalmunk látni az előző fejezetben.

Augusztus 4-én nyujtotta be b. *Eötvös* közoktatásügyi miniszter a képviselőházhoz *„Törvényjavaslatát az elemi oktatásról“*, a melynek minket a nemzetiségi politika szempontjából közelebbről érdeklő intézkedései a következők:

1. §. A közállomány (állam) kötelessége felvigyázni, hogy az elemi nevelésben mindenki részesüljön.

2. §. A közállomány gondoskodni fog, hogy minden helységben s népes pusztákon, a mennyire lehet, tanintézek legyenek.

10. §. Az oktatás nyelve a lakosok többsége szerint határoztatik meg.

11. §. Oly helyeken, hol a fentebbi 10. §. értelmében a rendes oktatási nyelv nem a magyar volna, a magyar nyelv is taníttatni fog.

12. §. A vallásos oktatást a növendékek ezentúl egyenesen és közvetlenül vallásuk lelkészeitől veendik.

13. §. A mely községben több hitfelekezet van, mindenik hitfelekezet számára külön elemi iskola nyittatik, ha egy-egy felekezet iskolába járó gyermekeinek száma ötvenre megyen.

14. §. A mely községben több felekezet van, hanem oly számmal, hogy a 12. §. értelmében számukra külön iskolát nyitni nem lehet, ily helyen az iskola közös és az elemi nevelést a növendékek hitfelekezetbeli előny vagy külömbség nélkül nyerendik: másként is a vallásos nevelés a 12. §. értelmében nem ezen iskolához, hanem egyenesen az illető lelkészekhez tartozván.

15. §. Ha oly községekben, hol több hitfelekezet van, de a 13. §. értelmében ezek számára külön iskolákat nyitni nem lehet, akár egyesek, akár valamely hitfelekezetbeliek mégis saját erejökkel külön iskolát állítani kivánnak, ez szabadságukban fog állani, a nélkül azonban, hogy ez által a közös iskola fenntartására kivántató és aránylag kivetendő községi adó alól felmentetnének.

16. §. A községi iskoláknak egyenes felügyelése és vezérlése a községek által választandó bizottmányokat illeti: valamint ezeket fogja illetni a tanítók választása azok közül, kik kellő bizonyítványt bírnak arról, hogy a nevelési pályára elkészűltek.

Az osztályok központi bizottsága némileg lényegesebb módosításokat csak ezen §-oknál tett, a többit jóformán változatlanul elfogadta. A bizottság, mint alább látni fogjuk, főleg a magyar nyelv tanítása és a magyar tannyelv érdekében tartotta szükségesnek a törvényjavaslat intézkedéseit kibővíteni:

A 10. és 11. §-ra nézve megjegyzi a valasztmány, miképp a hazában több nem magyar ajkú helységekben is egy idő óta már jó sikerrel folytattatik a magyar nyelveni általános oktatás. Nehogy tehát a 10. §-beli javaslat szerint e részben ily helyeken a nemzetiségre nézve káros visszaesés lehetségessé váljék s hogy a kormánynak hatalmában álljon oly nem magyar ajku helyeken, hol a lakosokban a nemzeti nyelv iránt őszinte hajlam mutatkozik, azt minden káros ellenszenv vagy visszahatás nélkül az elemi oktatás által is elősegíthetni, e két § a központi választmány véleménye szerint következőkép volna módositandó:

10. §. A magyar nyelv mindenütt rendes tanulmány legyen.

11. §. Azon növendékek, kik a magyar nyelvet nem értik, az elemi oktatást saját anyanyelvükön fogják nyerni. [1])

E törvényjavaslat idézett §-aiból világosan kitünik, hogy a nemzet törvényhozása a legnagyobb kimélettel viseltetett úgy az egyes nemzetiségek, mint a vallásfelekezetek külön érdekei

[1]) *Pap Dénes*: A pesti magyar nemzetgyulés 1848-ban. 316—319.

iránt. A közös iskola és az állam ellenőrző hatalmának kiterjesztése jóformán csak minimalis követelményei voltak annak a reformnak, melyet ez időtájt Európában a népoktatás terén állami és nemzeti szempontból mindenki feltétlenül szükségesnek tartott.

Felekezeti vagy nemzeti türelmetlenségnek nyomát nemcsak e törvényjavaslatban nem találjuk, de még abban a vitában sem, mely e §-ok körül folyt. E vitában a más nemzetiségű képviselők is résztvettek s végül az elfogadott szerkezetben minden aggodalom nélkül megnyugodtak.

Mikor a részletes tárgyalásban a 10. §-hoz értek, *Tóth Lőrincz* az eredeti szerkezetet azért nem pártolta s a központi bizottság módosítását is azért találta aggodalmasnak, mert azoknak elfogadása az ő felfogása szerint visszaesést jelentene a tényleges helyzettel szemben. Az erőszakolásnak — ugy mond — sohasem volt barátja, de abba sem egyezhetik soha belé, hogy az oktatás nyelve a lakosok többsége szerint határoztassék meg s azért a következő indítványt teszi:

10. §. Mint a központi választmány javasolta.

11. §. Az elemi iskolák első osztályában, 6—9 évig azon növendékekre nézve, kik a magyar nyelvet nem értik, az elemi oktatás anyanyelven történjék. A második osztályban — 9—12-ig — általános oktatási nyelv a magyar nyelv legyen.

Patai István Tóth Lőrincz e javaslatát sem fogadta el, mert akármelyik szerkezetet fogadják el, mégis az fog történni, hogy a kisebbség nem fogja megérteni az előadást s azért ő a következő módosítást ajánlja:

„Oly helyeken, hol a lakosok több nyelvüek, oly tanító rendeltessék, ki azon nyelveken oktathasson mindaddig, míg a magyar nyelv a 11. §. szerint általánosan érthető lesz.“

Tallián és *Pap* Zsigmond mindketten más nemzetiségű képviselők, sőt az utolsó román — elismerik ugyan a magyar nyelv diplomatikai méltóságát és annak mindenben előnyt adnak, de kinyilatkoztatják, hogy ha a magyar nyelvet a multban más népfajokra annyira nem erőszakolják, úgy a délvidéken és Horvátországban nem állanának most oly szomorúan a dolgok.

Madarász József Tóth Lőrincz indítványát, a mely nem foglal magában erőltetést, pártolja, Talliánnak pedig azt feleli, hogy ő igazságot és méltánylást vár az ország bármely faju lakosától a nemzet irányában. Szóló az igazságot nem találja másban, mint hogy a magyar nemzetiség erőltetés nélkül e honban mindenütt megerősíttessék s azért megütközéssel hallja a verőczei követnek (Talián) azon kijelentését, hogy Magyarországban a törvényhozásnak a nyelv ügyében tett intézkedései idézték volna fel a reactiot. 1836-ban kezdettek a nemzeti nyelv illő méltóságáról gondoskodni és kérdi: e miatt kezdődött-e a reactio? Felelet: nem. Nem is a horvát nemzet nagyobb része támadt fel, hanem csak nehány roszakaratu sértett egyén. Kérdi: a legközelebbi országgyűlésen kivívott szabadság nem a legméltányosabban osztatott-e meg a kapcsolt részekkel s kikben támadt ellenszenv és reactio? A szabadság ellenségeiben.

Gál János és *Hunfalvy* Pál a bizottsági szerkezetet Pap Zsigmond módosításában fogadják el.

Barthoss a magyar nyelvet idegen ajku polgártársainkkal inkább megkedveltetni akarja, mintsem rájuk erőszakolni. Van benne valami — úgy mond — hogy Horvátországban sok máskép történt volna, ha azon bizonyos hat évet ki nem mondja a törvényhozás. A miniszterialis szerkezetet azonban nem pártolja, mert visszaesés van benne. Ő úgy módosítaná az eredeti szerkezetet, hogy a hol az oktatás nyelve eddig is magyar volt, — ezután is meg fog maradni. A hol pedig a tanítás más nyelven történt, ott oly tanító alkalmazandó, ki a magyar nyelvet is birja.

Kazinczy Gábor szerint tagadhatatlan, hogy a törvényhozás eddigi intézkedései közűl némelyek az izgatásra anyagúl vétettek. Tekintsük az alvidéken akár a tényeket, akár azon tömérdek röpiratot, mely ellenünk megjelent, mindnyájának tengelye, mely körül forog: a nyelv s az ugynevezett magyarománok ellen való kikelések. A törvényhozás bölcseségétől függ eltalálni a középutat. Szóló lemondott azon reményről, hogy a magyar nyelv ott, hol még csak csiráit sem látjuk, az élet nyelvévé legyen. De az ily helyeken is oda kell torekedni, hogy az álladalmi élet iránti rokonszenvet ne állítsuk megsemmisitő alapra. Atter-

vén *Tóth* Lőrincz módosítására, azt elvben megtámadhatatlannak ismeri; azonban azt hiszi, hogy annak elfogadása esetében nyertünk ugyan egy törvényczikket, de a népnevelést vetettük oda érte áldozatul. Nézete szerint, ha a törvényhozás a diplomatikai nyelv megtanulását az ország minden lakosára lehetővé tette, megtette, mivel tartozott.

Még többen is felszólaltak a központi bizottság javaslata mellett, kik között *Ambrus* F. úgy nyilatkozott, hogy Magyarországon csak egy nemzetiséget ismer s ezen kivül ismer még fajokat is. A fajokra nézve méltányosságot követel. Ezt a méltányosságot azonban feltalálja a bizottsági szerkezet 11. §-ában. A 10. §-ban azonban többet kiván. Kivánja, hogy a magyar nyelv tanulmány helyett rendes tanítási nyelvül mondassék ki. És a ki magoknak, a különböző fajoknak érdekében ezt ellenzi, az rosz szolgálatot tesz azoknak, mert a diplomatikai nyelvet elzárván tőlök, kizárná őket az alkotmány paradicsomából. Ki ezen köteléket is tágabbra akarja ereszteni, az szóló előtt gyanus a tekintetben, hogy bizonyos európai miasma reá ragadván, a fajból is nemzetiséget kiván csinálni.

A vita befejezése után az elnök kijelentette, hogy 11 szerkezet van, melyek közül első helyen, miután a miniszter is elfogadta, a bizottság javaslata fog először szavazásra kitüzetni, azután pedig az, a melyik hozzá legközelebb áll. *Drágos* a miniszteri javaslatot kivánja első helyen felvétetni, mert arra többen szavaztak. Drágos ez inditványát azonban nem fogadták el s első helyen a bizottsági javaslatot tűzték ki szavazásra, melyet szótöbbséggel el is fogadtak.

Ennyiből áll az az állítólag hallatlanul chauvin és magyarosító intézkedés, mely a román történetirók és publicisták állítása szerint tartalmát alkotta az 1848-iki elemi iskolai törvénynek s melynek az volt rendeltetése szerintök, hogy az ország nem magyar ajku lakosait nyelvüktől és nemzetiségüktől megfoszsza és az iskoláztatás segítségével beolvaszsza a magyarságba, holott tényleg kikötötte, hogy a nemzetiségek fiai az elemi iskolában saját anyanyelvükön tanuljanak s csupán csak alkalmat adott arra, hogy az állam nyelvét is elsajátíthassák. Hogy az 1848-ki első alkotmányos törvényhozás mennyire igyekezett

kielégíteni a nemzetiségek és első sorban a román nemzetiség kivánságait, s hogy mennyire méltányos és szabadelvü volt s mily kevéssé érdemli meg a nemzeti türelmetlenség és szűkkeblűség ellene nemzetiségi részről annyiszor hangoztatott vádját, kitünik az unió-bizottság által készített törvényjavaslatból, mely hivatva volt a románság minden elfogadható kivánságát kielégíteni s a mely törvénynyé csak azért nem lehetett, mert a viharos események a törvényhozás munkásságát más irányba terelték.

Márki Sándor érdeme,[1] hogy az unió-bizottság munkálatait kiásta Kolozsvár városának levéltárából, hova az unió-bizottság jegyzőjének, Gyergyay kolozsvári követnek irataival kerültek s igy hatalmas fegyvert szolgáltatott a magyar történetirás és publicistika kezeibe a románok azon sokat ismételt vádaskodása ellen, mintha az 1848/49-ki véres eseményeket a magyar törvényhozás chauvinismusa és szűkkeblűsége idézte volna elő azzal, hogy a nemzetiségek, különösen pedig a románok egyetlen jogos és méltányos követelését sem akarta tekintetbe venni. Ez állításnak fényesebb czáfolatát az unió-bizottság Márki Sándor tanulmánya alapján alább ismertetendő munkálatainál és törvényjavaslatánál még csak gondolni sem lehetne.

Márki előadása szerint a harminez tagú bizottság gróf *Teleki* József kormányzó elnöklete alatt julius 16-án tartotta első ülését, melyben a munka-programmot állapították meg. A románok ügye először a bizottság augusztus 3-án tartott ülésében került elő, a mennyiben *Boheczel* bemutatta a második román határőr-ezred kérelmét, a melyet hátrább a román határőr ezredek viselt dolgainak elbeszélése kapcsán fogunk ismertetni. Magát a román nemzet kivánatait: a balásfalvi programmot augusztus 7-én Horváth István terjesztette elő. Augusztus 8-án a bizottság abban állapodott meg, hogy mivel a kérelmezőknek az Ő felségétől adott válasz szerint is az unió s Magyarország ujabb intézkedései elfogadásával minden képzelhető sérelmök elenyészett s a román polgártársak a hon többi polgáraival

[1] Az erdélyi unió-bizottság. Budapesti Szemle (201.) szeptemberi szám 321—358. l.

egyenlő jogot és szabadságot nyertek, sőt a jelen nemzeti gyűlésen a többi polgárral egyaránt vannak képviselve, szükségtelennek tartja, hogy ennek ujabb kimondására egy külön törvényczikket alkossanak, mivel különben is egyenlő sorsuk lesz a magyarországi számos románnal. Teljes szabadságukban áll azonban, hogy a magyarországi románokkal közösen előterjeszthessék esetleges ujabb kivánataikat.

Saguna püspök e határozat ellen külön véleményt jelentett be és két nappal később, augusztus 10-én *Boheczel* Sándorral egyetemben azt inditványozták, hogy mivel a multkori határozat nem nyugtathatja meg eléggé a románokat, igen czélszerű volna mégis némely főbb kivánataikat, például anyanyelvöknek a templomban, iskolában, a községekben s egyes folyamodásokban való használatát törvényben biztositani s azért az ügyet ujabb tárgyalás alá venni.

A bizottság a kedélyek megnyugtatása s a törvényekbe való felvétel végett ajánlta is a minisztériumnak, hogy a románok egyházi belügyeikben s elemi iskoláikban saját anyanyelvöket használhassák, a magyart azonban, mint szükséges nyelvet, külön tanitsák. Továbbá, hogy egyházi testületeiknél, valamint a tisztán román ajku községekben a jegyzőkönyveket román nyelven irhassák, de a felsőbbséggel való megértetés végett azonban magyarúl is megszerkesszék. A polgári és más egyházi hatóságokkal magyarúl levelezzenek. A kérelmeket azonban román nyelven is elfogadhatják. A gör. nem egyesült vallásuakat a hon többi más vallását követők módjára biztositsák és kimondják, hogy a kellően képzett románokat a kozigazgatás bármely ágában is akadálytalanul alkalmazzák.

A román nemzetiségi kérdés, mint ilyen, Magyarország törvényhozó termében legelőször 1848. augusztus 24-én lett eszmecsere tárgyává. Az unió-bizottság egy tagja, b. Wesselényi Miklós, valószinüen az unió-bizottság megkérdezése nélkül inditványt tett a felsőházban „a román ajkuak ügyében hozandó határozat" tárgyában.

Wesselényi ez inditványa igy hangzott:

„A felsőház kifejezi s az alsóházat is barátságosan felszólitja annak kinyilvánitására, miszerint a házak, az összes törvényhozás a

honunkban lakó külömböző fajúak s ajkúak s azok közt az oláhok vagyis románok iránt rokon s testvéries érzettel viseltetik, velök a nemzet minden megosztható jogait szivesen megosztja, az alkotmányos közszabadság, jog- és kötelezettségbeli egyenlőség által sorsukat úgy mint érdekeiket a saját magáéhoz kivánja csatolni s azokat az alkotmány oltalma alatt állóknak vallja. Ezen nyilatkozatnak testté tétele végett felszólítja a ház a minisztériumot, miszerint terjessze a házak eleibe, mint törvényjavaslatot a következőt:

Törvényjavaslat.

A hon román ajku polgárainak nyilvánult aggodalmai s óhajtásai tekintetéből rendeltetik:

1. §. A görög egyesült és nem egyesült vallásu polgárok a többi keresztény vallásokkal s vallásbeliekkel az egész honban egyenlő jogokkal birván, az eddigi Erdélyben is az egyesült úgy, mint nem egyesült vallásuak egyházi dolgaik felett a felelős miniszteriumnak alkotmányos felügyelete alatt szabadon rendelkezhessenek.

2. §. Ezen egyházi belügyek folytatásáról szóló jegyzőkönyveiket szerkesszék magyar és román nyelven.

3. §. Elemi iskoláikban is a tanitás nyelve román lehet, a magyar nyelv a mellett taníttatván.

4. §. A román ajku községekben a falusi jegyzők által vinni kellető jegyzőkönyvek román és magyar nyelven szerkesztendők.

5. §. A román nyelven irt kér-, köt- s más magán oklevelek mindenhol elfogadandók, hogy ha latin betükkel s orthografiával irvák, mi a 2-ik és 4-ik §-okban érdeklett jegyzőkönyveket illetőleg is értendő.

Előterjesztvén Wesselényi ez inditványát, egy rövid beszéddel igyekezett tartalmát és czélzatát világossá tenni. Mindenekelőtt kiemelte, hogy e törvényjavaslatban az oláhok románoknak vannak nevezve. Czélszerűnek véli ezt azért, mert mint szokásaik, arczvonásaik, mindenekfelett pedig nyelvök bizonyítja, bizonyos, hogy a régi rómaiaknak ivadékai. Ujabb időben ez a név: román, mint a dáko-román nevezetből is kitünik, egy politikai pártot jellemez, de ő nem ezen politikai értelemben hajlandó rájok ruházni e nevet, hanem származásuknál fogva és ezt annyival könnyebben is megtehetjük, mert hiszen ők is magukat közönségesen rumunyoknak nevezik. Bár a jelenlegi viszonyok között gondolni sem lehet, hogy a gör. kel. vallás valamikor üldözés tárgya legyen de azért a törvényjavaslat idevágó intézkedése a románoknak mégis nagy megnyugtatására fog szolgálni. Miután a románok a valláson kivül nyelvükhöz ragaszkodnak legjobban, jó hatással

lesznek rájok a törvényjavaslatnak nyelvre vonatkozó intézkedései is. Igaz ugyan, hogy ők többet követelnek, de a magyar nemcsak nem adhat többet, sőt egyenesen, ha adna is, károkra szolgálna, mert nemcsak a román és magyar nyelv között való viszonyról van szó, hanem a magyar és a többi nyelvek között levőről is. Józanul közölök sem gondolhatja senki, hogy a nyelvvitának diadala részökre esnék. Czélja javaslatának a magyar nemzet és a román nép között békességet és egyetértést hozni létre, a melyre mindkettőjöknek annyi szükségök van már azért is, mert mind a ketten rokontalanul vannak beékelve a szlávok és németek közé.

Wesselényi inditványa törvényjavaslat alakjában a viszontagságos idők sürgősebb teendői miatt nem kerülhetett soha az országgyűlés elé. De két nap sem telt el és a román kérdés az alsóházban is eszmecsere tárgyává lett.

Augusztus 26-án *Drágos* János intézett kérdést a belügyminiszterhez azért, hogy micsoda hatalommal van a volt Erdélyben működő királybiztos (B. Vay) ellátva? A felséges guberniumnak felette, alatta vagy mellette van-e? A hirlapokban botrányos dolgok iratnak le. Igy a medgyesi oláh pap felszólította szomszédját, hogy kutyáját lőjje le. Az meg egyszerűen a papot lőtte agyon. Igaz-e ez a hir, mely az egész vidéket nagy izgalomban tartja? Doboka megyében egy földesur a jobbágyi tizedet megtagadó románokat önhatalmulag megbotoztatta. A románokat üldözik, különösen azokat, kik merészkednek a román nemzet érdekei mellett szavukat felemelni.

Szemere Bertalan belügyminiszter válasza után *Murgu* Euthym szólalt fel, kérvén a kormányt, hogy a román egyházat mentől előbb végleg szabaditsa ki a különben is lázangó rácz metropolita zsarnoksága alól.

Pap Zsigmond az eddigi arisztokrácziát teszi mindenért felelőssé. Azt mondja: az erdélyi arisztokráczia bánásmódja nagy bizalmatlanságot és idegenséget szült a román népben minden ellen, a mi magyar. Hogy mily erős a román népben a bizalmatlanság, naiv közvetlenséggel fejezte ki közelebbről egy román paraszt, ki folyamodása átadásakor az őt biztató igazságügyminiszternek e szavakat mondá: „Nem bizom benned. Te is er-

délyi ember vagy. Láttalak ott a minap." Ő még a márcziusi napokban inditványozta a románoknak a szerb hierarchia alól való kivételét. Kivánja, hogy ez az egyházi önállóság még ez országgyűlésen kimondassék és ugyancsak még ez országgyűlés vessen véget törvényesen intézkedéseivel minden surlódásnak, mi az urbériségből ered.

Szerb Tivadar Drágossal egyértelemben nyilatkozott s ez utóbbi másodszor is felszólalván, nyiltan bevallotta, hogy bár a megelőző kormánynak egyik provinczialis katonája volt, de azért most már tudja, mit várhat a schwarz-gelbtől, mióta az ausztriai minisztérium Moldovába megizente: hadd menjen be az orosz. Ily akaratnak, mely az alkotmányos életet az absolutizmussal meggyilkoltatja, szóló nem lesz soha embere. — Drágosról e könyv folyamán még lesz szó s épen azért idézett szavai figyelmünket nagyon megérdemlik. E szavak ugyanis nyiltan és világosan kifejezik, hogy Drágos magát teljes szolidaritásban érezte az oláh vajdaságokban élő románokkal s hogy őt a magyarok táborába csak az a meggyőződés vitte, hogy a magyar nemzet a románságtól is hőn óhajtott szabadság mellett küzd, míg Ausztria az orosz absolutismussal kezet fog, hogy segítsen szabadságuktól megfosztani még azokat a románokat is, kik nem az ő alattvalói s a kikhez ennélfogva köze sem volna.

Ezek után *Kossuth* Lajos pénzügyminiszter emelkedett fel helyéből. Beszéde, melyet ekkor mondott, a legelső nyilatkozat, melyet a román nemzetiségi kérdésben tőle hallottunk. Kossuth e beszédében mindenekelőtt kijelentette, hogy ő a polgári egyenlőség embere s ennélfogva azt szeretné, ha ennek a háznak minden polgára nyelv- és vallásbeli különbség nélkül élvezne minden jogot és szabadságot. Igen, de a különféle népfajok között e hazában olyan fajtájú és szellemű agitácziók vannak napirenden, melyek a közös jog és szabadság, valamint a haza egységével ellenkeznek. A kormánynak tudomása van arról, hogy az erdélyi oláhság között összeesküvési bujtogatások vannak, melyek kulföldről jönnek, — onnan, a honnan minden magyarellenes dolog jön. (Kossuth itt nyilván Bécsre czéloz.) Erdélynek jelen viszonyait és férfiait nem ismeri eléggé, de azt tudja, hogy a multban az arisztokráczia részéről sulyos bűnök követtettek el, csakhogy

az erdélyi arisztokráczia bűnei nem lehetnek a bujtogatások okai, mivel hogy azok most már megszüntek, de meg az is nyilvánvaló dolog, hogy a mult bűneinek jeleit 24 óra alatt nem lehet elenyésztetni. A kormány megigérte, hogy a legrövidebb idő alatt törvénynyel fogja kivenni a románokat a szerb hierarchia alól. Az elválasztásnak meg kell történnie, mert a körülmények kivánják, de nincs logika benne, mert teljesen illogikus gondolat nyelv szerint mérni a vallást. Hiba, hogy román ajku honfitársaink nyelvüket és vallásukat elannyira indentifikálják, hogy midőn méltán szóllalnak fel a rácz hierarchia ellen, nem veszik észre saját keblökben a hierarchia nyomását, pedig az annyira terjedt, hogy a keblökbeli papság egy része egyszersmind tulajdonképen politikai kormány is. Ha ezen urak felfognák, hogy nem az a hivatásuk, hogy politikai kormányt képezzenek, hanem, hogy a népet erkölcsössé és műveltebbé neveljék, akkor sok dolog másképen állana, mert minden népnek állapota rosz karban van, hol a pap több, mint pap, — ha egyszersmind politikai hatalmat is gyakorol.

Érdekesek Kossuth e nézetei a román papság szerepéről. Érdekesek azért, mert ma is aktualisok. *Mureșianu* András „Deșteaptă-te române!" kezdetű hires dalában ezt énekelte: „Preoții cu crucea in fruntea, caci ostea e crestina." Papok a kereszttel a sereg élén, mert a hadsereg keresztény!

Román részről — folytatja Kossuth — nagy előszeretettel használják e kifejezést *nép*. De nem minden nép, a mit népnek mondanak. Annak nevében nagyon bajos beszélni. *Murgu* Euthym Krassóban közelebbről népgyűlést tartott, a melyen azt határozták, hogy a románoknak külön kapitányuk legyen. Ez épen olyan, mint mikor a szerbek magoknak vajdát kérnek. Az érthető és természetes dolog, hogy egy bizonyos területnek, melyet megyének hívnak, egy főtisztviselője legyen, hívják ezt aztán akár főispánnak, akár kapitánynak vagy vajdának; de az, hogy egy országban a hivatalok fajok szerint osztassanak fel, az ország egységének felforgatására vezető gondolat. Magyarországon a kedélyek lecsillapítására s az ország minden népfajának boldogulására csak egy út van és ez az, hogy senki se gondolkozzék oly lépésről és ne tegyen valósítására semmit annak, mely

azt foglalja magában, hogy Magyarország nem egy status, hanem abban külön népfajok külön statust követelhetnek magoknak. Ezen alapon vagy szerte bomlik Magyarország vagy kardcsapás határoz. Ha azt vesszük, hogy Magyarország egységének alapján minden jogban, szabadságban, kötelességben és törvény előtt egyenlő legyen s ne tegyen külömbséget az, minő templomban imádkozik valaki s minő nyelven szól szomszédjához, ezen alapon van egység. De ha külön status-existencziát követel magának rácz, tót, oláh, nem lehet egység. Ő nem a népfajok egymás irányában való balancirozásában látja a haza megmentését, hanem a közös jogban és szabadságban. A szerbek vajdát követelnek magoknak, tehát az oláhoknak is adjunk kapitányt, hogy azok a magyarok mellett szólaljanak fel a szerbek ellen, mert ez ma úgy van, holnap pedig a magyar ellen fordúlhat. Ha tévedés van egy irányban, a mely Magyarország dismembrácziójára van irányozva, ne vigyük által a többi népfajok közé.

Kossuth tehát nem ismeri el a kormányzás alapjául a „divide et impera"-féle elvet. Az osztrák kormányzás eredményei megtanították, hogy minő következményekkel szokott járni az ilyesmi magára az állam egységére. Előtte az állam egysége szent és sérthetetlen alap, de ez alapon mindenki számára biztosítani akarja a jog és szabadság élvezetét; sőt nem ellensége a különféle faju és nyelvű népek individualis fejlődésének sem. Nem tartja szükségesnek ezt semmivel sem korlátozni mindaddig, míg az állami egység megbontására nem vezet.

Igy gondolkozott ez időben Kossuth és vele együtt minden számbavehető magyar politikus is, mint az világosan kitünik épen az unió-bizottság folytatólagosan ismertetendő munkálataiból.

Augusztus 31-én adta be Saguna az unió-bizottsághoz az augusztus 8-iki ülésen jelzett külön véleményét, melynek tartalma a következő:

Az erdélyi román nemzet valamint eddigelé is jogosan igénylé a haza törvényhozó testületétől, miszerint úgy vallása, valamint nemzetisége is törvényileg biztosittassék és ennélfogva bevett vallásnak és nemzetnek elismertessék; úgy mostanában, a midőn Erdélynek az anyahonnal való egyesülése megtörtént, e jogszerü s egyszersmind méltányos kivánatát hazafiúi önérzettel jelenti ki — nem ok nélkül tartván attól, hogy valamint

az unió előtt, úgy ezután is bármi módon polgári jogaiban csonkitást szenvedni kényszeríttessék, mely aggodalom, hogy többeket elhallgassak, alapúl azon sérelmében, melyet az 1791. 60. törvényczikk által bár gyérer nyújtott eredmény nélkülözéséből érezni kényteleníttetett és melynek következtében a görög nem egyesült vallás Erdélyben 1848-ig csak tolerata vallás volt, hitsorsosai pedig nemcsak a kir. kormányszéknek és az udvari kanczelláriának rendeletére, de még magának Ő felségének legfelsőbb parancsára sem vétettek fel hivatalba a törvényhatóságoknál, azt használván fel mentségül, hogy a román nemzet és disunita ecclesia non est recepta. Háládatos megemlitést érdemel a legközelebbi időben kir kormányzó gróf Teleki József ő excellentiája, kinek is erélyes cosmopolitikai intézkedései következtében a románajkú disunitusok kormányszéki irnokoknak fölvétetni kezdettek.

Ugyanezen aggodalmakat táplálja a románokban a megtörtént uniónak is modora, mi is világos az erdélyi 1848. I. törvényczikkből is; mert ezen unionis törvénynek nincs meg a kor és annak geniusa által igényelt kelléke; és hogy az nincs meg, tanusitja az azt felkisérő országgyülési felirat, mely a magyar, székely és szász nemzet nevében történvén, Erdély népességének kétharmada meg sem említtetik és így az unió az eddigi törvények által kizárólagos nemzetek által történt meg, de a nép nevében. Pedig hogy annak nem a kiváltságos testület, hanem Erdély összesége által kelle vala megtörténnie, bizonyitja az, miszerint az uniót indítványozó mult magyarországi gyülés, mint országilag kijelentett és elismert népképviselő országgyülés lépett ki és hivta meg Erdélyt és az ilyen minőségben Erdély uniójáról hozott törvénye is egész Erdélyre s nem a három kiváltságos nemzetre hivatkozott, mert ez magával a kitüzött iránynyal, a fölvett elvvel ellenkezik. Az unió-törvény tehát a nép igényeit nem képviseli. És hogy nem képviseli, még világosabban bizonyitja az erdélyi 1848. IV. törvényczikk, mely a vallások egyenlőségéről szól. Már ha az unió mindazt megadta volna, mit a század demokratikus szelleme kíván, miért kellett e 9-ik törvényczikk? Bizonyosan azért, mivel az unió törvénye csak a kiváltságos testületet képviseli.

Azon ellenvetés tétetnék talán, hogy most tehát az unionis és a IX. törvényczikk minket kielégít. De épen nincs úgy. Nincs pedig azért, mivel a magyar haza lelkes polgára és minisztere, Kossuth Lajos kimondá a most folyamatba levő országgyülésen, hogy Erdély országos gyülése csak uniót, teljes uniót vala mondandó és nem törvényeket hozandó és e véleményben a törvényhozó testület osztozott. És nincs úgy, végre azért, mivel az unió tökéletes egyenlőséget feltételezvén, a hozott törvény nem csak életbe nem hozta az egyenlőséget, sőt a három nemzet a számosabb negyedıknek érdemletlen rövidségére maig is fentartatott. Most itélje meg a nemzetek és emberiség jogait tisztelő czivilizált Európa, hogy ott, hol 6–700,000 lélek három külön nemzetet alakit, isteni és társasági törvények igényeivel összeférő-e, hogy egy millió és 300,000 lélek mégis csak nullifikálva legyen?

Az unió Erdélyt Magyarhon formájába vala öltendő; áll-e ez gyakorlatilag? Áll-e ez akkor, mikor az egyesült országban darabolt suverenitások lépnek elő, midőn egy megye — Kolozs — decretál és decretumait egész Erdélylyel közli?

Nem csoda tehát, ha az erdélyi románok még a megtörtént unió után is aggodalomban vannak jövendő polgári állásukra való nézve, még az esetben is, ha az unió megadta volna azt, mit az uniót is előidézett európai szellem igényelt; mert nem lehet ily körülmények között nem figyelni gróf Széchenyi István honunk kitünő nagy polgárának azon nagy mondására: „ámde ki sokáig élt becsület nélkül és azt visszanyerni kezdi, részint visszanyerte már, az százszorta féltékenyebb e kincse körül, mint az, ki ily erkölcsi agonia között sohasem volt.“ [1])

Aggodalma tehát a román nemzetnek annyival inkább okszerű, mivel a román nemzetnek szeretett királyunk Ő felségéhez benyújtott kérelmére Innsbruckban 1848. junius 23-án kiadott legfelsőbb királyi választ, mely által Ő felsége a román nemzetet biztosítani kegyeskedett, miszerint magyar ministeriumának meghagyandja, hogy a román nemzet biztosításáról törvényjavaslatot terjesszen föl, — a tisztelt bizottság jegyzőkönyvébe meg sem említette, hivatkozván egyedűl az elsőrendbeli, Innsbruckban folyó évi junius 11-én kiadott kir. válaszra; már pedig igen rendjén lett volna tárgyalni a junius 23-kit is, minekutána a 11-iki tárgyaltatott.

Mindez aggodalmak következtében, midőn e különvéleményemet tartalmazó nyilatkozatomat tenném, teljes reményben vagyok, hogy minisztériumunk méltányolván a román nemzetnek benne helyezett bizodalmát, Erdély népességének kétharmadát megnyugtatni és a közhaza boldogságának annyira kivánatos érdekek kiegyenlítését ki fogja eszközölni.

Saguna e külön véleményét az unió-bizottság minden megjegyzés nélkül terjesztette fel ugyan a minisztériumhoz, de azért a román kérdés rendezése továbbra is egyik fő gondja maradt.

Mint Márki Sándor alapul vett tanulmányában kimutatta, az unió-bizottság szeptember 1-től 23-ig nem tartott ülést. E három heti szünetet azonban arra használta, hogy a románok által anynyira sürgetett törvényjavaslatot kidolgozta. Ez ülésen mindössze 16-an jelentek meg az elnökkel együtt, úgy hogy a többség a románoké volt. *Boheczel* Sándor, *Saguna* András, *Lemenyi* János, mint az unió-bizottság tagjai, *Cipariu*, *Dunca* Pál, *Ighian* József, *Brán* János és *Moldován* Demeter. Ez utóbbiakat, kik mindnyáján tagjai voltak az insbrucki küldöttségnek, Szemere Bertalan belügyminiszter mindjárt kezdetben kinevezte volt a

[1]) Magyar Akadémia körül 15. l.

bizottság tagjaivá. Teleki József elnök azonban, mint az ülés elején ki is nyilvánította, a miatt, „hogy nem voltak az erdélyi országgyülés által kiküldve, eddig a bizottság tagjainak sem tekintette őket s a tanácskozásban való részvételre sem szólíthatta fel őket. Most azonban, miután a miniszterelnök megbizásából báró Kemény Dénes államtitkár szeptember 22-én 934. eln. szám alatt kelt levelében őket felszólította, hogy „néhány román biztos folyamodásának tárgyalása végett“ hivja össze az unió-bizottságot és küldjön meghivást azon öt román részére is, kiket a minisztérium e bizottságba pótlólag kinevezett, ő teljesítette az államtitkár kivánságát s a meghivottak meg is jelentek. A bizottság ezután kimondotta, hogy a meghivottak „a román ajkuak folyamodványa iránt folyó tanácskozásba a nézetek egyezhetése tekintetéből befolyhatnak.“

Viszont a meghivottak is kinyilatkoztatták, hogy ők a benyújtott törvényjavaslatra nézve csak mint egyes polgárok jelennek meg és magukat csupán olyanoknak kivánják tekinteni s nem egyuttal a román nemzet meghatalmazott képiselőinek is. A tanácskozás alapjául pedig a balásfalvi gyülés kérvényét s Ő felségének arra adott válaszát kivánják vétetni.

Az Ő felségéhez benyújtott kérvény tartalma semmi egyéb sem volt, mint rövid összefoglalása a 16 pontból álló balásfalvi román politikai programmnak. Ő felségének e kérvényre adott mindkét rendbeli válaszát az előzőkben részletesen ismertettük.

A beadott folyamodás szerint azonban a román nemzet Ő felsége e válaszaival nem elégedhetett meg és pedig a többi között azért nem, mert a választói jog feltételekhez van kötve. A census és a magyar hivatalos nyelv adottnak képzelt jogaikat egészen meghiusítják; nemzetiségöket s nyelvöket háttérbe szorítják, mivel Magyarországon csak egy magyar nemzetet és egy hivatalos nyelvet — a magyart akarnak ismerni. Ennélfogva, valamint eddig a régi rendszer és elnyomó törvények, úgy ezentúl e census stb. következtében a román nemzet továbbra is tényleg elzárva marad minden politikai jogtól. A bizottság román tagjai ennek alapján kijelentették, hogy a balásfalvi kivánatokhoz ragaszkodnak s azoknak helybenhagyását kérik.

Az unió-bizottság azonban azt határozta, hogy mivel a balásfalvi kérvény még az unió kimondása előtt készült s az unió kimondásával a kivánalmak részben elenyésztek, részben benne vannak a benyujtott törvényjavaslatban, azt a javaslatot fogja tárgyalni, melyet a meghívott 5 román négy fejezetbe s húsz pontba foglaltan, mint magán egyének szeptember 19-én folyamodvány kiséretében nyujtottak be a miniszterelnökhöz.

A bizottság ezután pontonként tárgyalta a törvénytárban XXI. czikknek szánt javaslatot s így állapította meg annak szövegét, mely mindaddig ismeretlen volt, míg Márki Sándor a mult év szeptemberében többször említett tanulmányában közzé nem tette.

XXI. törvényczikk, a román nemzet polgári jogainak egyenlőség alapjáni biztosításáról.

I. FEJEZET.

A nemzetiség- és nyelvről.

1. §. A románok nemzetisége és nyelve elismertetik és biztosittatik.

2. §. A románok saját templomaikban, egyházi ügyeik igazgatásában, elemi és felsőbb iskoláikban, valamint papinöveldéikben saját román nyelvöket háborítatlanul használhatják.

3. §. Azon megyék-, vidékek- és székekben, az úgynevezett Királyföldön, királyi és mezővárosokban, a hol románok is feles számmal vesznek részt a tanácskozásban, románul is szabad leszen felszólalni. Egyházi testületeikben, úgy a románajkú községekben a jegyzőkönyveket román nyelven írhatják ugyan, hanem a felsőséggeli megértetés végett magyarul is. Azonban más, akár egyházi, akár polgári hatóságokkali levelezésöket csupán magyar nyelven tehetik.

4. §. A fenntebbi értelemben román nyelven írt jegyzőkönyvi kivonatok, nemkülömben kérelem, köt-, biztositó s más oklevelek mindenhol elfogadandók.

5. §. Országos törvények, királyi, miniszteri és más köztörvényhatósági körrendeletek forditásban román nyelven is közzéteendők ott, a hol románok is vannak.

6. §. Az 1848-ki 22. törvényczikk a volt Erdélyországra is kiterjesztetvén, a románokból alakult és alakulandó őrsereg vezényleti nyelve is magyar leend, de a mellett a román nyelveni vezényletben is gyakoroltathatik. (A románok javaslata megfordítva kivánta.)

7. §. Mindazon jogokban és kedvezményekben, a melyekben a többi határőrök törvényileg részesittetni fognak, a román határőrök is részesitendők.

II. FEJEZET.

A kormányzást és igazságszolgáltatást illetöen.

8. §. Az 1848-iki 16. törvényczikk rendelete szerint népképviselet alapján alkotandó megyei szerkezetbe tanácskozó tagokul választhatók az olyan románok is, kik a magyar nyelvet nem beszélik, de értik. (A román tagok javaslata mellőzte a magyar nyelv tudását s a románok beválasztását a nép számaránya szerint kivánta.)

9. §. Az állományi közigazgatás minden ágában a románok képességök tekintetbe vételével igazságos arányban alkalmazandók.

10. §. Minden kir. törvényszék mellett, ideértve a Királyföldön levőt is, a románajku szegény nép ügyeinek ingyen vezetésére egy-egy, az álladalom által fizetéssel állitandó románajku ügynököt fog a kormány kinevezni.

11. §. Mindennemű kinyomozó bizottságokban, a hol valamely román egyén vagy közönség érdeke forog fenn, román egyének is alkalmazandók.

12. §. Az erdélyi Approbata és Compilata törvényekben a románokat kisebbitő vagy terhelő bármi törvények eltöröltetnek. (A román tagok által benyujtott szerkezetben e §. igy hangzik: A román nemzet egyéni személybátorsága olyformán biztosittatik, hogy csak gyanura s politikai vétségek ürügye alatt be ne fogattassanak, az ezzel ellenkező törvények eltöröltetvén.)

III. FEJEZET

A nevelést illetöen.

13. §. Az elemi iskolák, felsőbb tanodák és képző intézeteknek álladalmi költségen leendő felállitásában és fentartásában a román ajkuakra nézve is épen olyan tekintet lesz, mint az ország más ajku lakosaira.

14. §. A magyar egyetemeknél román nyelv és literaturai tanszékek állittatnak fel, valamint a román középtanodákban és felsőbb iskolákban a magyar nyelv és litaratura rendes tanulmány leend.

A 15. §. az eredeti szerkezetben következőképen hangzott: „Az aradi tanitó képzőintézet, a balásfalvi fő- és belényesi középtanodák a románok tulajdona lévén, azokban a tanitási nyelv a román, a magyar nyelv azonban rendes tanulmány leend.“ E §-t azonban elhagyták és helyébe következett a 16-ik, mely mint 15. §. az uj szerkezetben igy hangzott: „A katonai fennálló és állitandó képezdékben román növendékek is fognak képeztetni.“

Elmaradt a 17. §. is, mely igy hangzott: „A sajtó tökéletesen szabad s jelesen a románokon nehézkedő hirlapi kaueziό eltöröltetik.“

IV. FEJEZET.

A vallásról.

18. §. Az 1848. évi XX. törvényczikkben lefektetett elvek nyomán rendeltetik:

1. Az ó-hitű románok a karloviczi metropolitától s általában a szerb egyházi kormánytól, — a római katholikusokkal egyesültek pedig a latin szertartású hierarchiától függetleneknek nyilvánittatnak: minek következtében mindkét felekezet úgy fő- mint alrendű egyházi elöljáróit szabadon választandja.

2. Az ó-hitű románok a temesi s verseczi egyházmegyékben azonnal, üresség esetében pedig a n.-szebeni s aradi egyházmegyékben is maguknak román ajku püspököket és metropolitát választandnak.

3. A püspököket az illető egyházmegyei zsinat, a metropolitát pedig az illető egyházmegyéknek román népe egyházi gyülekezetekben, képviselők által minden kijelölés nélkül fogja választani s a magyar minisztériumnak bejelenteni.

4. Az összes egyházmegyék gyülekezete kerületenkint oly arányban választandó 120 tagból fog állani, hogy negyven az egyházi osztályból, ideértve a püspököket s archimandritákat; nyolczvan pedig a világiakból s ezek között huszonöt követ a határőrvidékről küldessék.

5. Az egyházi összes gyülekezetben fog az egyes megyék zsinatainak, mely időben s mi módon tartása is meghatároztatni és az egyházi s az iskolai kormányzásnak általános rendezése eszközöltetni.

6. Egyházi s iskolai ügyeik kormányzására a vallás- és közoktatásügyi minisztérium mellé románajku egyénekből külön osztály fog felállíttatni.

7. A vallás- és közoktatásügyi miniszter egy elnököt s a románokból és szerbekből négy-négy, vagy ha valamelyik felekezet vonakodnék ahoz járulni, más felekezeti négy egyént fog bizottságképen kinevezni, mely bizottság a románok és szerbek között fönforgó mind nemzeti, egyházi s iskolai pénzalapot, mind pedig a kolostorok jogviszonyait megvizsgálja s a románok illetőségét az igazság- s méltányossághoz képest kijelölve, valósággal ki is adassa. A vallás- és közoktatásügyi miniszter jelen törvényczikket haladéktalanul végrehajtandja.“

Mielőtt e törvényjavaslat ismertetését tovább folytatnám, e 18. §. tárgyára vonatkozóan szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az egyházi ügyekre vonatkozóan a bizottság már augusztus 16-án *Szász* Károly előadó javaslata alapján abban állapodott meg, hogy a római katholikusok, görög egyesültek és nem egyesültek, valamint a zsidók egyházi és iskolai ügyeinek kormányzására nézve azonnal életbe kell léptetni a Magyarországban

elfogadott rendszert, úgy azonban, hogy a gör. keleti és gör. kath. püspököket továbbra is erdélyi módon válaszszák.

Saguna püspök nem lévén e határozattal megelégedve, két nappal később az erdélyi gör. kel. egyházat illetően következő javaslatot terjesztett a bizottság elé:

1. A görög nem egyesült vallás a már Magyarhonnal egyesített Erdélynek ezen hitbeli lakosaira is törvényesen bevett vallásnak nyilvánittassék, tökéletes egyenlőséggel és viszonossággal az összes hazában minden vallásfelekezetek irányában.

2. Az átmenetről szóló 1844. III. t. cz., az 1848. XX. t. cz. 6. §-a rendeletei az Erdélyből való görög nem egyesültekre is kiterjesztessenek.

3. És mivel az 1848. XX. t. cz.-nek 8. §-a következtében a görög nem egyesült egyháznak vallásbeli és iskolai ügyei iránti intézkedési jogai az álladalom felügyelése mellett az anyahonban biztosittatnak, hogy tehát az erdélyi görög nem egyesült népes püspöki megye vallásbeli és iskolai ügyei és alapítványai iránt korszellemileg intézkedhessék, engedtessék meg e püspöki megyének is, hogy egyházi institutioi szerint a minisztériumnak előleges jóváhagyása mellett és felügyelete alatt egyházi és iskolai gyülekezetet időről-időre tarthasson. Minthogy pedig egy ily egyházi és iskolai ügyekre, nemkülönben az alapítványokra vonatkozó gyülekezetnek megtartása elkerülhetetlenül szükséges e püspöki megyében, mely semmi tekintetben rendszabályozva nincsen, ennélfogva határozottan mondassék ki, miként a vallás- és közoktatásügyi miniszter mentől előbb egybehívja az e püspöki megyére vonatkozó egyházi és iskolai gyülekezetet, melynek tagjai addig is, míg annak szerkezete törvény által rendszereztetni fog, az illető megyés püspökön kivül 44 esperesből és 56 világiból álljnak.

4. A Királyhágón tul levő görög nem egyesülteknek papsága és hitsorsosainak nagyobb biztositása tekintetéből emlittessék meg e megyére nézve is az egyházi és iskolai szükségeknek közálladalmi költségek által teendő fizetésről szóló 1848. évi XX. t. czikknek 3. §-sa, megszüntettetvén a sidoxialis garasoknak adása.

5. Az emberi emlékezetet felülhaladó időktől e megyékben a papság által gyakorolt megyés püspöknek választása továbbra is meghagyassék azzal a módosítással, miként az jövendőre az egyházi gyülekezet által történjék, magától értetődvén az 1848. III. t. cz. 7. §-a nyomán Ő felségének a megválasztott egyének közüli kinevezési joga.

6. Nemkülönben a lelkészek választásának a községek által gyakorolt joga.

7. Valamint az esperesek választásának a lelkészek által gyakorolt joga jövendőre is megmaradjon.

Az unió-bizottság Saguna javaslatát a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez azon megjegyzéssel terjesztette fel, hogy en-

nek több pontját már aug. 16-án tárgyalta s hogy a zsinat tartásra vonatkozó pontokat nem találja a maga hatáskörébe tartozónak·

Visszatérve az ismertetett törvény 18. §-ra, a bizottság megjegyezte, hogy azt nem tárgyalhatja, mert az részint a magyarországi viszonyokat, részint a kultuszminisztert érdekli és illeti. Mind a mellett Erdélyre nézve külön törvényben kivánja kimondani, hogy mindakét felekezetű ó-hitű vallást bevett vallásnak nyilvánítsák és hogy mint eddig, püspökeit mind a két felekezet ezentul is szabadon válaszsza.

Az V. fejezet a *képviselő-választással* foglalkozott s annak 19. §-a így hangzott:

„A románok egyenlő követ- és tisztválasztási joggal birandanak a többi honpolgárokkal minden különbség nélkül s jelesen a magyarhoni s erdélyi polgárok között az utolsó erdélyi országgyűlés által hozott követválasztási jogegyenlőtlenség eltöröltetik s az ennek alapján megválasztott képviselők hivataloskodása a jelen országgyűlés végével megszüntettetik.“

Az unió-bizottság kijelentette, hogy e §. tárgyalásába ezuttal nem bocsátkozhatik ugyan, de szükségesnek látja, hogy az erdélyi követválasztásokat is lehetőleg egyenlőkké tegyék a magyarországiakkal s hogy a követek számát helyesebb arányokba hozzák.

Az eredeti tervezet e §-a (19) e szerint elmaradt s helyébe jött, mint utolsó, befejező §. a következőképen hangzó:

„16. §. Mindazon jogokban s kedvezményekben, melyeket e hon más nemzetei birnak vagy ezután törvényhozási uton nyerendenek, a románok is részesítendők.“

A meghívott 5 román bizalmi férfiu következő napon is megjelent a bizottság ülésén, a melyben még egyszer felolvasták a fennebb ismertetett módon átdolgozott törvényjavaslatot és uj alakjában egyhangúan elfogadták.

„Hazatértek a bizottság legszorgalmasabb tagjai, a szászok és románok – mondja Márki Sándor többször idézett és alapul vett tanulmányában – hogy most már minden erővel megakadályozzák az uniót, melyet idáig nemcsak elvben, hanem — harmadfél havi tanácskozásaik alatt — legtöbb részleteiben is elismertek. Az uralkodóház és a parlament közt nyiltan kitört

viszályban egyenesen amahhoz álltak s így nem érdekelhette őket többé, hogy a parlament mit határoz a bizottságban végzett munkálataikról. A történetirót — s én hozzáteszem: a politikust is — azonban mindenkor érdekelni fogja, hogy ez a bizottság mindent megkisérlett Erdély függő kérdéseinek — s ehez is hozzá teszem, a románság jogosultnak vehető kivánságainak — megoldásához és teljesítéséhez."

A fentebb ismertetett dolgok kiegészítéséül még csak a következőket akarom megemlíteni. Az 1848-iki erdélyi országgyülés elé adott királyi propositiók 6. pontja egyenes utasítást tartalmazott arra vonatkozóan, hogy az országgyülés vegye komoly tanácskozás alá az Erdélyben lakó románok állapotát úgy egyházi, mint politikai szempontból és azt igyekezzék egy új törvény segítségével rendezni. Az országgyülés azonban a kir. propositiók követelését az unió-torvénynyel elintézettnek vette. Minthogy a magyarországi márcziusi törvények kimondották a jogegyenlőséget az ország minden polgárára nézve faj, nyelv- és vallásbeli különbség nélkül — hangzék az erdélyi országgyűlés álláspontja — és az erdélyi országgyülés által kimondatván az unió, igy a magyarországi törvényekben kimondott jogegyenlőség Erdély minden lakosára is ki fog terjedni nyelv-, faj- és vallásbeli különbség nélkül s így nem forog fenn annak szüksége, hogy az erdélyi románok politikai és egyházi viszonyai külön törvénynyel rendeztessenek.

Most már joggal felvethető az a kérdés, hogy az erdélyi országgyülés nem követett-e el mulasztást, mikor a fennebbi hivatkozással elhárította magától a kir. propositiók által kivánt törvény meghozatalát? Vajjon, ha még június havában törvénynyé teszi azt, a mit az unio-bizottság fennebb ismertetett javaslata magában foglalt, nem vette volna-e elejét annak a véres polgárháborúnak, mely Erdélyben később kitört?

A román nemzetiségi történetirók és publicisták az erdélyi országgyülés ez eljárását nemcsak egyszerű mulasztásnak veszik, hanem világos jeléül annak, hogy a románoknak egyetlen jogos kivánságát sem akarta teljesíteni. Ha ez állana, akkor bizonyára az általa kiküldött unió-bizottság sem tette volna magáévá e törvényjavaslat tartalmát. Az erdélyi országgyűlés formailag és

lényegileg is egyaránt helyesen cselekedett, mert az unió kimondása után tényleg az ilyen törvények hozatala a közös népképviseleti alapon álló országgyülés feladata lehetett csupán. És ha a fennebb ismertetetthez hasonló törvényt hozott volna is, egyáltalan még sem akadályozhatta volna meg a véres polgárháborút, márcsak azért sem, mert a románság balásfalvi programmjában az a követelés, hogy a románság tétessék először negyedik törvényes nemzetté s aztán az unió tárgyában úgy kérdeztessék meg, nemcsak a magyar alkotmány szellemével ellenkezett, hanem teljesen forradalmi jellegű követelés is volt, melyet legitim alapon álló kormány és országgyűlés el nem fogadhatott. De ha a románok kivánsága kielégítést nyert volna, a bekövetkezett zavarok közepette a fegyveres összeütközés elkerülhetetlen lett volna mégis, mert a román vezetőknek, kik időfolytán az elmék és szivek uraivá lettek, titkos ideáljuk, mint a megelőző fejezetben kimutattuk, a Habsburgok uralma alatt álló Dakoromania volt, felépítve a magyar nemzeti állam romjain, bevezetőül a Habsburgoktól független, hatalmas és teljesen önálló Dakoromaniához, élén román nemzeti dinasztiával. A később bekövetkezett események még világosabbá fogják tenni, hogy a Barnutiu lelkétől vezetett 1848/49-iki román forradalmi mozgalmakkal megbékülni teljesen lehetetlen lett volna, nem emberi, hanem isteni belátással és bölcseséggel is.

VII.

A román határőrök akczióba vitele.

Az erdélyi közállapotok rövid szemléje az unió országgyüléstől augusztus végéig. A szászok küzdelme a szentesitett unió-törvény ellen. A közvélemény szerint a szászok és románok szövetséget kötnek az unió ellen. Miben állott tényleg e szövetség? A belügyminiszter intézkedései a növekvő román izgatások ellen. A kormányszék Béldi Ferencz grófot Szebenbe küldi kormánybiztosul. A Béldinek adott utasitás Kisérlet Barnutiu elfogására. Barnutiu szerencsésen elmenekül. Laurianu és Balasiescu elfogatása Barnutiu Orlátra menekül. Az orlát-vidéki román határőrök felizgatása. E határőrök megjelennek Szebenben és követelik a befogottak szabadon bocsátását. A szabadon bocsátás körülményei. Barnutiu és társai Orláton tovább folytatják izgatásaikat. A komité lefoglalt levéltára. Jegyzékváltás Laurianu elfogatása tárgyában az erdélyi kormányszék és az oláhországi kormány között. Nevezetes fordulat Bécsben augusztus közepétől szeptember végéig. Doblhoff államirata s ennek következései. Puchner engedélyezi az I. román határőrezred gyülését. E gyülés politikai természetü követelményeinek ismertetése. E gyülés fontossága a román mozgalmakat illetően. A II. román határőrezred akczióba vitele és Urbán alezredes magatartása. Az I. zászlóalj lázadása és kalandos története A julius 12-iki gyülés és követelései. Az unió-bizottág válasza e követelésekre. Urbán szeptember 7-én egy ujabb gyülést tart. E gyülés határozatai valóságos hadüzenetet képeznek szemben a magyar kormánynyal. Urbán jelentése a naszódvidéki helyzetről és inditványa. Megkezdi a sorozást és a puzsura-osztogatást.

Hogy a további fejleményeket megértsük, vissza kell térnunk Erdélybe s rövid szemlét tartanunk az oda való közállapotok felett. Említettük, hogy május elején báró Puchner mindenható titkára, Glanz Flórián Bécsből, hova az irányadó körök hangulatának kipuhatolására ment volt, azzal a hírrel tért vissza, hogy Ő felsége az uniót bevégzett ténynek tekinti s hogy legfelsőbb helyről az unió-ellenes mozgalmak semminemü erkölcsi támogatásra sem számíthatnak. Május 29-ről keltezve, Ő felsége a nádorhoz, a kormányzóhoz és báró Puchner főhadparancsnok-

hoz intézett legfelsőbb kéziratában az Erdélyben levő összes haderőt a nádor rendelkezése alá helyezte. Junius 17-én a nádor Bécsben feloszlatta az erdélyi udvari kanczelláriát, s egy pár nappal később a minisztérium teljhatalmú kormánybiztosnak Erdélybe báró Vay Miklóst küldötte. Julius 10. után a pesti első parlamentaris országgyülésre az erdélyi részek képviselői is többségükben csakhamar megjelentek. Julius 18-án pedig az erdélyi országgyülés az unió törvényczikk szentesítési záradékának felolvasása után bezáratott.

Az unió tehát királyilag szentesített törvénynyel bevégzett tény volt, a mi azonban nem akadályozta meg abban szász és román ellenségeit, hogy ellene ne izgassanak. A szász universitas, hogy a már áprilisban kimondott ellenállást nagyobb sikerrel folytathassa, junius 16-án elhatározta, hogy magát bizalmi férfiakkal fogja kiegészíteni és junius 26-án Salmen Ferencz szász comes elnöklete alatt, mint egy külön szász kormányzó testület, össze is ült. Ily módon ez idő szerint két egymástól független s egymás hatáskörébe vágó törvénytelen testület: a román nemzeti komité, és a szász universitás osztozott meg két törvényes tényezővel: a törvényes magyar kormányzattal és a főhadparancsnoksággal — az erdélyi végtelenül összezavarodott ügyek intézésében.

A közvélemény a román nemzeti komité izgatásai és a szász universitas magatartása között szoros összefüggést vélt találhatni. A magyar lapokban nyiltan meg volt irva, hogy pénzzel és utasításokkal a román komité tagjait a szász vezéregyéniségek látják el. A román komité ellen junius első napjaiban Szebenbe küldött vizsgáló-bizottság nyomára jött annak is, hogy a szászok a komité bujtogató tagjait pénzzel is támogatták, ami okiratszerüen, mint Vay Miklós kormánybiztos egy julius 8-ai hivatalos jelentéséből kitünik, csak azért nem volt bebizonyitható, mert a vádlottakat nem lehetett kihallgatni. „Én egy a gyülésekben jelen volt cs. kir. katonatiszt elbeszélése után igy jegyeztem fel azt — irja Jakab Elek". [1]) — A szász ispán, Salmen és a túlzó románok 1848. pünkösd szombatján junius 10-én esti

[1]) Szabadságharczunk történetéhez 198. l.

6—8 óra közt. több napi előértekezletek után abban egyeztek meg, hogy 1. az oláhok kötelezték magukat a szászok hadkontingensének is kiállítására. 2. a szászok a harczi szolgálatot tevő oláhoknak naponként fél kenyér és fél huszas — 25 új kr. fizetésére. 3. a szászok Szebenben az oláhok részére gymnasium építés végett ingyen adnak telket, 4. építésre a nemzeti pénztárból 30.000 frtot adnak. 5. beleegyeznek, hogy ezentúl a szász székekben az oláh ifjak is, ha kellő képességgel birnak, a gyakornokságtól fel a királybiróságig előhaladhassanak. 6. az oláh komité tagjainak, kik a két nemzetnek közös ügyeit intézik, 300 frttól 3000 frtig menő fizetést biztosítanak. 7. a mi ingó és ingatlan vagyont az oláh felkelők a magyaroktól elfoglalnak, kizárólag az övék lesz. Ez utolsó pontot Schurter osztrák tábornok hozta ajánlatba. Az egyességet nem foglalták irásba, de mindkét fél becsület alatt igérte megtartását."

Ha Jakab Elek ez előadását minden részletében nem is fogadhatjuk el feltétlenül igaznak, de annyit mégis ténynek vehetünk, hogy a szászok és a román nemzeti komité között a legszorosabb egyetértés uralkodott s hogy, ha nem is forma szerint hivatalosan, de bizalmasan esetről-esetre a teendőkre vonatkozóan, megegyeztek. E feltevésünket igazolja a n.-szebeni görög kel. főtanács ez időszerint még magyarbarát öt tagjának junius 7-ről a kormányszékhez intézett jelentése is, mely ide vonatkozó részletében következőképen hangzik: „E jelentésünknek oka egy, az idevaló szász bujtogatók által tegnap délután az új serfőző házban tartott gyülés, melyre meghivattak az oláh nemzeti bizottmány és az itt tartózkodó s ferde irányaikról ismeretes ifjak is, kik a szász bujtogatásokkal kezet fogva, nemcsak az oláh nemzeti bizottmány, hanem az összes oláh nemzet nevében és képében kikiáltották, hogy az unioról semmit sem akarnak tudni s megakadályozására mindent elkövetnek, a magyar és székely nemzetre kígyót-békét kiáltván. E gyülést ma délelőtt a szász nagy templom előtti téren szabad ég alatt tovább folytatták. Többen szónokoltak, mely gyülésnek — a mint értettük — végczélja az lenne, hogy a szászok az oláhokat maguk részére csábítva, együtt szegüljenek ellene az uniónak. E gyuléseken főszerepet vittek a szászok részéről Benigni és Schuller, a tanár,

— az oláhok részéről Pap Sándor, Román Konstantin, Szűcs János és hozzájok méltó kollegáik . . . Egyébiránt, ha jól értesültek, a szebeni helyihatóság is aligha nem egy kézre dolgozik a bujtogatókkal, úgy, hogy ott bárminő kormányi intézkedést máskép, mint a katonaság útján bajos lesz érvényesíteni." [1])

A magyar belügyminisztérium ez értesülések és jelentések alapján az erdélyi kormányszékhez egy rendeletet küldött, melyben tudomására hozza a kormányszéknek, hogy az erdélyi részekből olyan értesítéseket kapott, melyekből az tünik ki, hogy ottan, különösen a szászok földén még mindig aggasztó izgatottság uralkodik s hogy újabban Szebenben, de meg más helyeken is titkos oláh gyüléseket tartottak s hogy azokban oláh köpenyeg alatt szász kezek igyekeztek mások kárával saját bűnös czéljaikat elérni. Azért meggyőződvén arról, hogy szelidséggel és nagylelkű bánásmóddal semmit sem lehet elérni, meghagyja, hogy mindenütt az ilyen üzelmek ellen a legnagyobb szigorúsággal járjanak el. A kormányszék a belügyminiszter e rendeletére támaszkodva, teljes egyetértésben Vay Miklós kormánybiztossal, a szász földön minden titkos értekezletet eltiltott és meghagyta a szász comesnek, hivataláról való letétellel való fenyegetés alatt, a rendelet végrehajtását. [2])

Eltekintve attól, hogy e rendelet csak nagyon későn, augusztus 21-én érkezett Nagy-Szebenbe, a román komité, mely magát június elején hivatalosan feloszlottnak jelentette ki, üzelmeit a szász közvélemény és a szász autonom hatóságok jóakaró védelme alatt oly megbotránkoztatóan folytatta, hogy augusztus havában, a túlságos erélyességgel egyáltalán nem vádolható kormányszék is kénytelen volt erélyesebb rendszabályokkal lépni fel ellene. A kormányszék augusztus 7-én kelt rendeletével gróf *Béldi* Ferencz doboka-vármegyei főispánt kormánybiztosul küldötte Szebenbe azzal a határozott utasitással, hogy a törvénytelenül működő és hatóságilag betiltott román komité tagjait fogassa be s irományaikat foglalja le s a befogott komité tagokat vitesse Gyulafehérvárra s egyuttal utasitotta a szász

[1]) *Jakab Elek*: Szabadságharczunk történetéhez. 199—200. l.

[2]) *Eugen von Friedenfels*: Joseph Bedeus von Scharberg II. k. 57—58. l.

comest és Szeben város polgármesterét is, hogy hazafiúi és hivatalos kötelességükhöz híven, legyenek segítségére a kormánybiztosnak feladata teljesítésében.

Béldi megjelenve Szebenben, azonnal jelentkezett báró Puchner főhadparancsnoknál, ki terve végrehajtására az Uracca gránátosok egy félszázadát bocsátotta rendelkezésére. Nagy segítségére volt Béldinek egy Dobokai József nevű vörös-toronyi vámhivatalnok is, ki e minőségében az oláh mozgalmakat nemcsak állandó figyelemmel kisérte, de kitünően is ismerte. Augusztus 17-én este Dobokai a rendelkezésre álló granátosokkal a Mészáros-utczában levő „Medgyesi udvar"-t (ma Hotel Meltzer) megszállotta. Itt lakott Barnutiu egy földszintes utczai szobában. Dobokai a katonákat, hogy észre ne vegyék, hátulról az udvar mélyéből vezette Barnutiu szobája felé. Valaki azonban mégis észrevette a közeledő katonákat és figyelmeztette Barnutiut.

Barnutiu azonnal tisztában volt a fenyegető veszedelemmel. Nem sokáig habozott, hanem kiugrott az ablakon az utczára és a Bruckenthal-palota felé vivő sikátoron át a katonák mögé kerülve, elfutott. Szerencsésebb volt másnap Dobokai Laurianu és Balasiescu elfogatásával. Maiorescu ekkor szintén Szebenben volt s az elfogatástól csak úgy menekült meg, hogy a Pest felé induló deligeance-ra felugrott.

Barnutiu Szebenből a közelben fekvő Orlátra menekült, Novák román határőrezredbeli hadnagyhoz. Itt aztán a falu elöljáróival s a határőr-katonaság altisztjeivel együtt megállapodtak a további teendőkben. Elhatározták, hogy a román nép és a határőrség nevében monstre-deputáczió utján fogják követelni az elfogott komité-tagok szabadon bocsátását. Másnap Orlátról átmentek Vesztémbe Sandruk [1]) hadnagyhoz, majd Rakoviczára Ursz Dávid hadnagyhoz és ezek útján a vesztémi és rakoviczai román határőrséget is megnyerték tervöknek, valamint a szkoréi pap útján a szkoréiakat is. Augusztus 19-én este felé e négy falu lakossága papjai vezetése alatt imponáló tömegben jelent meg Szeben akkor még fenálló kapui előtt. Az idő estére járt és Szeben város elöljárói attól tartva, hogy a tömeg-

[1]) Sandruk hadnagy az ötvenes években Schöndruckra németesítette nevét.

ben bebocsátott románság valami nagyobb szabású rendetlenséget fog elkövetni, a kapukat bezáratták. A románok egész éjjel künmaradtak. Másnap, látva a szebeni elöljárók, hogy nincs okuk a város falai alatt táborozó románság kihágásaitól tartani, beengedték a románokat. Ezeknek egy számosabb küldöttsége megjelent báró Puchner elött, kérve a foglyok szabadon bocsátását. Puchner barátságosan fogadta a küldöttséget s megigérte nekik, hogy azonnal írni fog Kolozsvárra szabadon bocsátásuk érdekében. Puchner válasza azonban nem elégítette ki a románokat. Követelték, hogy azonnal bocsáttassa szabadon a foglyokat. Mikor látta, hogy a románok esetleg erőszaktól sem fognak visszariadni, elutazott Gyulafehérvárra, hogy az ottan időző báró Vay kormánybiztossal a foglyok szabadon bocsátására vonatkozóan megállapodjék.

A románok ugyan visszatértek falvaikba, de azért nem csillapodtak le. Augusztus 25-én újabb küldöttség sürgette Puchner helyettesénél, Pfersmann tábornoknál a foglyok szabadon bocsátását. Pfersmann kijelentette, hogy ő ugyan a főhadparancsnok nélkül nem intézkedhetik, de tekintettel a nagy izgatottságra, megigérte, hogy az esetben, ha a főhadparancsnok az nap haza nem jön, vagy este 7 óráig nem fog levelet küldeni, a foglyokat szabadon bocsátja. Este 7 órakor a szomszéd falukból beözönlött románság tömegével egyszerre elborította Szeben főbb utczáit s riadó éljenzéssel fogadta a börtönből kilépő Laurianut és Balasiescut, a kiket vállaira emelve, a kaszárnyával szemközt levő sarki vendéglő elé vitt. Itt Laurianu beszédet tartott a néphez, a melyben azt igyekezett a néppel megértetni, hogy őt nem a császár, nem is a császári kormány fogatta el, hanem csak a román nemzet ellensége, a magyar minisztérium. E beszéd után a tömeg nagy diadallal mindkét kiszabadított foglyot Orlátra vitte, hol Laurianu újabb beszéddel buzdította őket a kitartásra.

Ez incidens következtében a román nemzeti komité legtevékenyebb és legtekintélyesebb tagjai: Barnutiu, Laurianu, Balasiescu jóformán a katonai fegyelmet felmondott fegyveres erőt alkotó román határőrök kellős közepében telepedtek le, biztosítva ekként a magyar polgári kormányzat minden intézke-

dése ellen. Nem is maradtak tétlenül. Rögtön rajta voltak, hogy a nép felkeltett indulatát a magok czéljaira kizsákmányolják. Rábirták az I. román határőrezred irányadó rétegeit, hogy a főhadparancsnokságtól engedelmet kérjenek arra, hogy augusztus 27-én Orlátön egy nemzeti gyűlést tarthassanak a végből, hogy kivánataikat egy kérelemben összefoglalva, felsőbbségök tudomására hozhassák.

Az előadottakból meggyőződhetünk arról, hogy Béldi Ferencz expeditiójának egyéb positiv eredménye nem volt, mint az, hogy a komité irattára a kormányszék kezeibe került. Ez iratokat september 2-án Kolozsvárra átvitték, a hol Kovács István, Babb János és Makoldi Sámuel kormányszéki kanczellistáknak adták át megvizsgálás és jelentéstétel végett, a kik munkálatukkal szeptember 26-án lettek készen. Mindezek a körülmények arra kényszerítették a belügyminisztert, hogy az igazságügyminiszterrel egyetértve, a maros-vásárhelyi kir. táblánál az államellenes izgatások és bűnök kipuhatolására és üldözésére egy külön osztályt állítson fel.

Az augusztus 18-iki esemény, különösen Laurianu elfogatása, nagy zajt és feltunést keltett Romániában is, hol ekkor a tényleges hatalom a forradalmi kormány kezében volt. Ez a kormány Laurianu elfogatását, noha Laurianu tényleg magyar állampolgár volt s még romániai alkalmazottnak is csak félig lehetett tartani, a bukaresti osztrák konzulnál egy, a magyar kormánynak átadandó jegyzékben úgy jelentette be, mint a nemzetközi jogon ejtett sérelmet és határozottan kivánta, hogy a magyar kormány vagy bocsássa szabadon Laurianut, vagy közölje vele azon terhelő okokat, a melyeknek alapján befogatását elrendelte. A királyi kormányszék a román forradalmi kormány e jegyzékére adott válaszában Laurianu elfogatását a következőképen indokolta: „Bármennyire igyekezett az ország az oláh népet a korszellem által igazolt engedményekben részeltetni s a többi honlakókkal egyenlő jognakká tenni, mégis az engedményeket nem fogták fel mindenutt azon szellemben, a mint téve voltak; ellenkezően, a rosszakaratu bujtogatóktól megvakitott és félrevezetett nép sok megfontolatlan s az országra, mint rájok nézve veszélyes lépésekre ragadtatta magát, melyek

romboló következményeinek eltávolítása a kormány első és főfeladata. Az ily üzelmek vádjával sulyosan terheltek között van Treboniano Lauriani is, a mi az ország jelenlegi oly igen nehéz viszonyai között elfogatását s iratai lefoglalását eredményezte." [1])

A főhadparancsnokság az I. román határőrezred augusztus 27-ére kért nemzeti gyűlését két heti késedelemmel, szeptember 10-ére engedélyezte. Augusztus 18-tól szeptember 10-ig a naptár szerint nagyon kevés idő mult el, de annál több, ha az egymást gyorsan követő nevezetes eseményeket fogadjuk el az idő mértékéül. Augusztus utolsó harmadában terjesztette Ő felsége elé báró Doblhoff osztrák miniszter *„Staatschrift über das zwischen Ungarn und den übrigen Ländern Österreichs bestehende Band der Einigung"* czimű iratát, melyet Ő felsége augusztus 31-én legfelsőbb kézirat alakjában további miheztartás végett István nádornak megküldött s a mely lényegében nem volt egyéb, mint a Jellasich által még junius hóban kikötött békefeltételeknek államjogi elméletekbe burkolt ismétlése, azaz röviden szólva, sem több, sem kevesebb, mint hogy a magyar független hadügy-, külügy- és pénzügyminisztérium olvasztassék be a megfelelő bécsi közös minisztériumokba és hogy mindazon változásokat, melyek Magyarország alkotmányos életében márczius óta történtek, különösen az 1848 : III. 2. törvényezikket, mely az összbirodalom eszméjének szerintök oly nagy ártalmára van, mielőbb meg kell szüntetni, mert „az ausztriai császárságtól külön vált magyar királyságnak létezését politikai lehetetlenségnek kell nevezni." Szeptember 4-én pedig megjelent ama legfelsőbb királyi kézirat, mely Jellasichot mindazon méltóságaiba visszahelyezte, melyektől a junius 10-én kibocsátott kir. kézirat őt megfosztotta. Intőjel volt mindez a szebeni főhadparancsnok számára is, hogy észrevegye a nagy változást, a mely legfelsőbb irányadó körökben az unió-törvény meghozatala és szentesítése óta végbe ment. E forduló pontig báró Puchner, ha nem is lelkesedett az unióért, de loyalisan és becsületesen igyekezett visszautasítani magától minden unió ellenes törekvést. Most azonban

[1] *Jakab Elek*: Szabadságharczunk történetéhez. 345—346 l.

kötelességének ismerte ezeket az unió-ellenes áramlatokat, ha még nem is nyiltan, de legalább rosz akaratu semleges magatartásával bátorítani és erőhöz segíteni. Ez magyarázza meg, hogy egy pár napi késedelemmel miért engedte meg a román határőrök nemzeti gyűlését, melyet mint a katonai fegyelem megbontását, lelkéből ellenzett.

Az I. román határőrezred szeptember 11-én tartott nemzeti értekezlete kivánatait egy kérelemben foglalta össze, melynek politika jelentéssel biró részletei a következőkbe foglalhatók össze:

Követelik, hogy előzetes vizsgálat által konstatált büntény esetét kivéve, senkit se vessenek börtönbe. Kivánják, hogy azok ügyét, kiket ez ideig börtönbe vetettek, vizsgálják meg s ha valami közönséges büntettet követtek el, akkor ügyökben járjon el a rendes és illetékes biróság, ha pedig nem, akkor rögtön bocsássák őket szabadon. Jövőre senkit se vonjanak el semmi ürügy alatt saját biróságától. Egyuttal a gyűlés tiltakozik a magyar kormány által meghonosított terrorismus és rögtönitélő biróságok ellen. Követelik a jobbágyság, a robot és dézsma eltörlését. Kivánják a korlátlan gyülekezési, szólás- és sajtószabadságot. A nemzeti szabadság biztosítására szükségesnek tartják, hogy a román nemzet minden évben tartson egy ősgyűlést, a mely válaszszon egy állandó román nemzeti bizottságot. Miután a Balásfalván megválasztott nemzeti komité tagjait üldözik, e komité székhelye ezentul legyen Orlát és mindaddig maradjon az ezred védelme alatt, mig Ő felsége hatáskörében meg fogja erősíteni. A román nemzet egyházi ügyét, mint legfőbb hatóság intézze egy általános zsinat, melynek tagjai világi és egyházi férfiakból álljanak. A román egyházak legyenek függetlenek minden más egyháztól és állítsák vissza a régi román metropoliát hajdanában birt összes jogaival egyetemben. Minden románnak ugyanazon jogai legyenek, mint az osztrák monarchia bármelyik nemzetének. Ugyanazon joggal birjanak, nyelvök használata, iskoláik, papjaik s tanitóik és a közhivatalnokokat illetően, mint a többi nemzetek. Ha valahol valamelyik nemzet külön előnyöket vivna ki magának, a románok is részesüljenek mindez előnyökben. Az egyenlőség ez elve szerint töltessenek

be a hivatalok és állíttassék össze az országgyűlés. [1]) Egyuttal azt is kijelentették, hogy csak Ő felségének, a császárnak kormánya alatt kivánnak élni s a magyar hadügyminisztert nem ismerik el s rendeleteinek ép úgy nem egedelmeskednek, mint nem egedelmeskedtek eddig.

E kérelmet az ezred nevében, mint annak teljhatalmu képviselői aláirták: *Ursu* Dávid, *Novák* Mihály hadnagyok; ***Moldovanu*** János, ***Vesztemianu*** Antal lelkészek, *Banciu* János és ***Stezar*** Konstantin községi tanitók.

Az orláti gyűlés, mely ***Riebel*** őrnagy főfelügyelete és sugalmazása alatt folyt le, jelentékeny, sőt mondhatni forduló pontot képez az 1848/49-ki román mozgalmak történetében. Eddig a román mozgalmak intensivitásuk és nagy kiterjedésük mellett sem voltak egyébnek tekinthetők, mint helyi parasztmozgalmaknak. Most azonban, hogy a főhadparancsnokság tudtával, sőt felhatalmazásával ***Riebel*** őrnagy Orláton, *Urbán* alezredes pedig Naszódon a horvát és szerb granicsárok példájára a román határőröket is részesévé tették a lázadó román nép-mozgalmaknak, e mozgalmak fenyegető és fontos jellege azonnal szembeötlővé vállott.

Minekutána a II. (a naszódi) román határőrezred, már csak parancsnokának, *Urbán* alezredesnek egyéniségénél fogva is jelentékenyebb szerepet játszott az ezután lefolyt véres eseményekben, kötelességünk ez ezred ez időszerint való magaviseletével is foglalkozni és pedig egyenesen a román nemzetiségi törekvések szempontjából.

A II. román határőrezred élén a márcziusi mozgalmak idejében egész augusztus végéig *Jovich* ezredes állott. Kötelességtudó, becsületes régi módi osztrák katona, minden iniciativa, vagy magasabb szempont nélkül. Helyettese *Urban* alezredes volt. Bár sem hadvezéri, sem politikai tehetsége, sőt képzettsége sem volt, de a határozottság s az erély azt a mértékét, mely a nehéz és zavaros napokban annyira elengedhetetlen kelléke a közélet szinpadán szerepet kapott egyéniségnek, ellenségei sem tagadhatják meg tőle. A két őrnagy *Pop* Leo és *Hatfaludi* — az

[1]) Die Romänen der österreichischen Monarchie I. Heft 31—25. l.

első román, a második magyar — egyszerű átlagos osztrák törzstisztek voltak, készek a felsőbb parancsnak engedelmeskedni, de absolute képtelenek önmaguktól és önállóan bármit cselekedni. Urban, mihelyt látta, hogy Erdélyben az ügyek egyre zavarosabbak s a helyzet egyre érthetetlenebb lesz, hosszasabb szabadsággal azonnal Bécsbe ment, hol érintkezve a katonai körök irányadó egyéniségeivel, idejekorán tisztába jött azzal az állásponttal, melyet az udvari és katonai reakczionarius körök a magyar vívmányokkal és törekvésekkel szemben megmásíthatatlanul elfoglalni szándékoztak. Augusztus hóban visszatérve Bécsből, a betegsége miatt Naszódról elhelyezett Jovich ezredes helyett átvette az ezred parancsnokságát. Mielőtt elbeszélnők az Urbán szellemi vezetése alatt ezután történendőket, kötelességünk megemlíteni ez ezred életéből egy igen figyelemre méltó és nevezetes episodot.

1848. julius havában a hadügyminisztertől rendelet érkezett Naszódra, hogy az ezred I. zászlóalja keljen azonnal utnak és induljon a bácskai szerb lázadók ellen. Julius 23-án indult el a zászlóalj Naszódról és 26-án Deésre érkezett. Itt a zászlóaljat *Jablonsky* tábornok és *Schopf* m. kir. főhadbiztos várták azért, hogy a magyar alkotmányra feleskessék és régi zászlójukat a magyar hadsereg lobogójával felcseréljék. A határőrök mihelyt ezt meghallották, azonnal zugolódni kezdettek és két őrmestert Jablonsky tábornokhoz azzal a megbizatással küldötték, hogy nevökben jelentsék ki, hogy, ha már az esküt másodszor is le kell tenniök, csak a régi esküt követeljék minden hozzáadás nélkül, mert ők vérüket csupán csak a császárért és a császári házért hajlandók ontani.

Jablonsky, ki mint császári tábornok, maga sem igen rajongott a magyar alkotmányért és a magyar ügy diadaláért, a kérést teljesítette. Schopf főhadbiztos pedig azonnal helyből jelentést tett a minisztériumhoz a történtekről, a miben egyuttal tájékoztatta is a kormányt a Naszód vidékén uralkodó általános hangulatról s javasolta, hogy e vidékekre külön kormánybiztos küldessék. Javaslatát a kormány elfogadta és *Mihályi* Gábort később Naszódra küldötte teljhatalmú kormánybiztosul.

A zászlóalj Deésről Kolozsvárra, onnan Nagy-Váradra,

s majd Szegedre ment, hol négy napi pihenés után azt a parancsolatot kapta, hogy menjen Ó-Becsére a szerbek ellen. A katonák azonban a kapott parancsnak a leghatározottabban ellenszegültek és kijelentették, hogy akármiféle más ellenség ellen szivesen harczolnak, csak a szerbek ellen nem, mert azok ugyanazon császári zászlók alatt harczolnak, mint ők és ők saját zászlajukra s az az alatt szolgáló emberekre nem lőhetnek. Augusztus 13-án a helyett, hogy Ó-Becsére mentek volna, visszafordultak és még az nap este Bébára tértek vissza s ott töltötték a következő napot is. Itt az engedelmességet megtagadó katonákat Marcziányi ezredes, mint kormánybiztos felkereste és Pop Leo őrnagy és zászlóaljparancsnok közreműködésével rábirta őket, hogy visszatérjenek Szegedre. Ez alkalommal Marcziányi ezredes *Ordac* őrmestert, a ki a főbujtogató szerepét játszotta, elfogatta. A zászlóalj augusztus 15-én ért vissza Szegedre, hol hajóra szállítva, Szolnokra s onnan vasuton Váczra, majd később Pozsonyba vitték, hova augusztus 20-án érkeztek meg. Pozsonyban másnap szemlét tartott felettök Lamberg gróf lovas tábornagy (az, a kit később a lánczhidon a tömeg megölt), de a helyett, hogy a katonai engedelmesség megtagadásáért őket lefegyvereztette és ellenök a haditörvényszéki eljárást megindíttatta volna, megajándékozta három hordó borral s maga is végignézte, hogy miként mulatnak a megvigasztalódott román határőrök.

A következő napokban három részre osztották a zászlóaljat. Egyik rész Pozsonyban maradt, a másikat Sopronba és a harmadikat Lipótujvárra vezényelték. Szeptember első napjaiban Mészáros hadügyminiszter egy bizottságot nevezett ki az ügy megvizsgálására *Leitzendörfer* hadbiró közreműködése mellett, ki jelentését szeptember 20-án küldötte el a kihallgatások eredményéről Budára. E vizsgálattal azonban az ügy nem nyert befejezést. Az I. zászlóalj lázadásának története a későbbi eseményekkel kapcsolatosan még egy néhány jellemző episoddal gazdagodott. A Lipótujvárban elhelyezett rész október első felében ujra megtagadta a kivánt eskü letételét. Mikor Lipótujvárt a magyar katonaság végleg birtokába vette, a zászlóalj e része a más kettővel egyesítve, Váczra küldetett. Itt *Hrabovsky* táborszernagy ujabb kisérletet tett, hogy engedelmességre birja. A magyar

kormány megbizásából Gozsdu Manó és Papp Zsigmond román nemzetiségű képviselők is Váczra mentek, hogy mint románok szivökre beszéljenek az engedetlenkedő katonáknak. Hrabovszky kiséretével együtt szemlét tartott a zászlóalj felett és felszólította az eskü letételére. A tisztek előléptek és a kivánt esküt letették. Ekkor felszólította Hrabovszky az altiszteket is, hogy lépjenek elő a sorból és tegyék le az esküt. Az altisztek nem mozdultak, de a helyett az egész zászlóalj töltésre készen tartotta fegyverét. E nem várt intermezzo megdöbbentette Hrabovszkyt, ki meglepetésében csak annyit tudott mondani: „Was ist das? Verrath! Verrath! Zurück! Marsch!" mire a legénység, mint vezényszóra megfordúlt és visszatért a kaszárnyába. Az eskű letételből ezuttal sem lett semmi.

Az engedetlen zászlóaljat még az nap Pestre hozták, hol az „Ujépület"-be zárták. November 15-én átvezényelték az „Üllői kaszárnyá"-ba, a hol lefegyverezték. November 22-én Szolnokra vitték s mint hadifoglyokat Kis-Ujszálláson, Egyeken, Nádudvaron, Balmaz-Ujvároson elhelyezték. Parancsnokuk, Pop Leo őrnagy Budapesten maradt. Február 23-án Schuszter százados 70 honvéd fedezete alatt Szent-Jobbra vitte őket, honnan aztán egyenként megszökdöstek, ki a merre tudott, úgy, hogy csak 1849 augusztusában, a szabadságharcz teljes leveretése után gyült össze megint a sok kalandon átment zászlóalj.

Az unió-bizottság irományaiból[1]) tudjuk azt is, hogy a politikai mozgalmakba való beleavatkozást ez a II. román határőrezred még julius 12-én megkezdette, tehát az orláti gyűlés által oly zajosan előtérbe lépett I. román ezredet ezen a téren épen két hónappal előzte meg.

A főhadparancsnokság julius 1-én adott engedélye alapján — a mely engedélyt a naszódi püspökhelyettes és a papok kérésére Jovich ezredes eszközölte ki — az ezred területéhez tartozó 44 falu szabadon választott 2—2 követe julius 10-én egy gyűlést tartott, melyben óhajtásaikat egy, Ő felségéhez felterjesztendő kérelemben foglalták össze. E kérelmet *Boheczel* Sándor augusz-

---

[1]) *Márki Sándor*. Az erdélyi unió-bizottság. Budapesti Szemle. 1898 szeptember. 329. l.

tus 3-án mutatta be az unió-bizottságnak. E kérelemben a gyűlés következőképen nyilatkozott:

Mi, mint szélbeli katonák hűséget esküdtünk a császár és király Ő felségének és a legfelsőbb császári háznak; a mi megváltozhatatlan közakaratunk azon ünnepélyesen tett esküt jövendőre nézve is akárminő körülmények között megtartani és az egész monarchiáért, mint valódi harczosok vérünket, életünket feláldozni. 1. Ő felségének idei június 10-én a szélbeli katonasághoz intézett legfelsőbb manifesztuma nyomán és erre hivatkozva, nemzetiségünk, vallásunk és nyelvünk föntarthatását és biztosítását kérjük. Kivánjuk, hogy a hivatalbeli nyelv az armada nyelve maradjon; ha a magyar, tót, horvát szélbeli regimenteknél a nemzeti nyelv, mint hivatalbeli nyelv bevitetnék, ez esetben mi is a miénket használni kivánjuk, mint hivatalos nyelvet. Továbbá kérjük, hogy a mi nemzeti nyelvünkön írt kérelmeket tisztségeink elfogadják. 2. Közkivánatunk, hogy azon Ő felsége által szentesített ország-törvényczikk értelmében, melyek által a földbirtok szabaddá tétetett, a mi körünkben is a föld felett szabadon rendelkezhessünk, azon föld fiú- és leányágra átszállván; a föld pedig, minthogy környékünk katonáskodással van terhelve, csupán szélbelieknek adható el. 3. Kivánják, hogy nálok maradjanak az eddig is használt erdők, legelők és havasok, melyeket azonban az erdészet szabályai szerint használjanak. 4. A százalékjövedelmeket már 1849-től fogva saját pénztáruk számára árvereljék. 5. Községeik és templomaik pénztárait ők magok kezeljék s a szabadon választandó számvizsgáló bizottság elnöke a naszódi ezredes legyen. 6. A ruházati alapból ezentúl azokat az ifjakat segítsék, kik felsőbb iskolákba lépni, vagy akárminő művészetet vagy mesterséget kivánnak tanulni. 7. Legfelsőbb érdekben lenni tartjuk, hogy a mi regimentünkbe sorozandó idegen tiszturak, úgy minden császári királyi tisztek a mi nemzeti nyelvünket tökéletesen tudják. Ez idegen tiszteknek besoroztatása pedig csak úgy történhessék, ha a mi nemzetünkből is minden akadály nélkül más nemzeti regimentekbe tisztek befogadtatnak. 8. Az erzed eddigi iskolái mellé kivánatosnak tartják egy mathematikai iskola fölállítását és egy magyar tanító alkalmazását is. 9. Kivánják a monopoliu-

mok, a lisztmalmok és kereskedelmi taxák, a dombháti pósta-mester borvíz-raktáránál, a borgó-tihai és zsozsényi úti vámháznál való díjtalan őrállás megszüntetését s hogy a levélvivőket (ordonanszokat) csak hivatalos ügyekben használják. 10. Tartsák fönn községi hivatalnokaik gazdasági és rendőri törvényes hatáskörét s ezek szolgáltassanak igazságot, még pedig nyilvánosan, nyílt ajtók mellett, a lehető legrövidebben. 11. Egy bizottság bonyolítson le minden még függőben levő határpert. 12. A népképviselet alapján az ezred területén lakó 40.000 ember után két szabadon választott képviselőt kivánnak küldeni az országgyülésre. 13. Szünjenek meg a kincstári szolgálattételek s a tüzifa-behajtások a császári kir. katona- és más tisztek, valamint a személyzet számára. 14. A június 10-iki manifesztum értelmében az ő lelkészeiket is a többi vallásbeli lelkészszel együtt az állami kincstárból fizessék s az odavaló német tanítónak is jobb fizetést adjanak. 15. Ne akadályozzák őket a szomszédságukban levő sós források használatában. 16. Az összeirási lapból hagyják ki az előbbi állapotok szerint való kimutatást. 17. Az alkotmányt, melyre őket feleskeтni akarják, előbb nemzeti nyelvökön közöljék velök. 18. Ezredüket ezentúl 2. román ezrednek nevezzék s ez eredetöket mutató ily nevezettel tisztelje meg Ő felsége is nemzeti követségöket. 19. Fentartják magoknak, hogy — a mit most az idő rövidsége miatt nem tehettek — kivánataikat bővebben kifejtsék. 20. Végre elhatározták, hogy ezeket a pontokat hivatalos úton a főhadparancsnokságtól nyerendő engedelem alapján külön követség terjessze Ő felsége elé.

Az unió-bizottság a felolvasott kérelem meghallgatása után felkérte a minisztériumot: terjeszszen a ház elé törvényjavaslatot, mely kimondja, hogy 1. mint mindenütt, a két román ezred területén is teljesen megszüntet minden úrbéri viszonyt és hogy a két ezredhez tartozó egyének mindenféle erdőségnek teljes és örökös jogú birtokosa lesz — visszakapják azokat a havasokat, erdőket, vagy más javadalmakat, melyeket a községektől az ezred a maga fölállításakor foglalt el; azokat a részeket pedig, melyeket egyesek tulajdonítottak el, az állam magának tartja meg; 2. a novemberben kezdődő ülésszakra már országyülési

képviselőket küldenek; 3. a katonai parancs nyelve olyan lesz, mint a magyar hadseregnél. Községi és egyházi ügyeikben azonban anyanyelvöket biztosítják. Többi kivánságaikra nézve a magyar minisztérium meghallgatásuk után a méltányosság elvei szerint fog intézkedni.

Mihelyt Urban átvette az ezredparancsnokságot az eltávozott Jovich ezredestől, szeptember 7-re összehívta értekezletre a századok és községek képviselőit, a melyben kimondották, hogy nem ismerik el a magyar minisztériumot és pedig azért nem, mert annak összes eddigi tetteiben nem láthatnak más kitűzött czélt, mint azt, hogy Magyarországot összeveszítse a birodalommal s attól elszakítsa. Ők e törekvést árulásnak bélyegezik s el vannak határozva, hogy teljes erejökből küzdeni fognak ellene. Még életök árán sem engedik magokat megmagyarosíttatni s tiltakoznak az ellen, hogy a magyar kormány a nem magyar népek felett zsarnoki uralmat gyakoroljon s nemcsak az ő iskoláikba és egyházaikba akarja bevinni a magyar nyelvet, hanem még az erdélyi román ezredekbe is. Ez a nyelvi zsarnokság egyetlen oka, a miért a szerbek és horvátok fegyverrel keltek önvédelmükre s kitört a polgárháború. Erdélyben a román nemzetiség legártatlanabb nyilvánítását is akasztófával fenyegetik, a mit ők nem tűrhetnek. Erdélynek Magyarországgal való uniója ellen ők is tiltakoznak, mert azt a román nép akarata ellen a legutolsó országgyűlés csak terrorismus segítségével proklamálta. Miután az I. zászlóaljat kivitték Magyarországra, kivánjuk, hogy a II. zászlóalj mellé hívják be a harmadikat is, annyival inkább, mivel területünk népessége annyira sűrű, hogy még két más zászlóaljat: a negyediket és ötödiket is fegyverbe lehet szólítani. Azt az 1913 kovás puskát, melyet tőlök elvettek és a magyar nemzetőrségnek adtak, pótolják ki másokkal. Miután a *walach* név különféle gúnyos megjegyzésekre is okul, alkalmul szolgálhat, Ő felsége kegyeskedjék a román ezredeket jövőre németül „Romänische Regimenter“-nek neveztetni. [1])

A naszódi gyűlés e hadizenetnek is beválo nyilatkozatával azonban Urban nem elégedett meg. Jelentésében, melyet a

[1]) *Baritiu*, Istoria Transilvaniei II. köt. 205–206. l.

naszód-vidéki hangulatról és állapotokról a főhadparancsnoksághoz tett, egyuttal engedelmet is kért arra, hogy a nála nagy számmal jelentkező románok közül mintegy 10.000-et besorozhasson és azokból egy vadász-ezredet alkothasson. Egyuttal kérte a főhadparancsnokot, hogy küldjön e czélra kezeihez pénzt és elégséges számú fegyvert. A főhadparancsnokság azonban később előadandó okok miatt nem teljesítette Urban kérését. Urban ekkor kénytelenségből megelégedett azzal, hogy a maga felelősségére a jelentkezők közül mintegy 700 ujonczot besoroztasson. A többi jelentkező pedig csak egy kétfejűsasos igazolványt kapott. Ez volt az a hirhedt *pazsura*, melyről el volt terjedve a románok között, hogy tulajdonosát, mint a császár őszszeirt katonáját nemcsak mentessé teszi a magyar katonaságtól való besoroztatástól, de egyuttal fel is szabadítja a polgári hatóságok alól.

VIII.

A második balásfalvi gyűlés.

Az önkénytesek toborzásának megkezdése. Minő hatást tesz ez a szászokra és a románokra? Az ujonczozás elrendelése. Szeben és Brassó törvénytelennek nyilatkoztatják ki az ujonczozást. A komité fiatalobb tagjai izgatni kezdenek az ujonczozás ellen. Mivel izgatnak? A románság tettleg ellenszegül az ujonczozásnak. A lónai eset elbeszélése. A lónai véres executio nem töri meg az ellenállást. A román nép megtagadja az engedelmességet a közigazgatási hatóságoknak. Az általános zavart növeli a komité ujabb akcziója. Ez akczió czélja egy második balásfalvi gyűlés. Október 16-án megkezdődik a második balásfalvi gyűlés. B. Vay Miklós szerepe e gyűlésen. Barnutiu. Papiu Ilarianu és Laurianu is megjelennek e gyűlésen. E gyűlés a románságot katonailag szervezi. E szervezet ismertetése. A gyűlés két kiáltványt bocsát ki. Az uj komité Schurter tábornok október 29-én megjelenik Balásfalván és a románokkal egyezséget köt. Egy 22 tagú bizottság a gyűlés jegyzőkönyvét átadja Puchnernek. E jegyzőkönyv tartalma. Az uj román komité szervezi magát s ezt a főhadparancsnokság tudomásul veszi. B. Puchner szóbeli válasza a román küldöttséghez. Az urbériség mint oka és alkalma a románság mozgalmainak. Az erdélyi országgyűlés IV. és V. törvényczikke. Az erre vonatkozó vita ismertetése. Miért nem segíthetett a helyzeten a két törvényczikk? Az unióbizottság igyekezik e két törvényczikket megkorrigálni. A román nép hangulata. Hogyan praeparálta e hangulatot a román komité és a román intelligens ifjuság?

A magyar kormány még junius hónapban elrendelte, hogy toborzás útján 12 önkéntes zászlóalj állíttassék fel, a miből a nádor junius 8-ki rendelete szerint négy zászlóaljat Erdély tartozott kiállítani. A toborzás szép sikerrel indult meg, — a mi egyaránt megdöbbentette úgy a szász, mint a román vezetőket, mert nyilvánvaló tanujele volt annak, hogy a magyarság komolyan készül arra a harczra, melyet ellenségei provokáltak. Ezen kivül gróf Mikes Kelemen és gróf Bethlen Gergely julius közepe táján Kolozsvárott, alakitottak egy önkénytes lovas csapatot, míg egy hónappal később *Berzenczey* László nyert a kormány

részéről felhatalmazást arra, hogy Erdélyben egy huszárezredet alakithasson. Julius 11-én tartotta Kossuth Lajos azt a hires beszédét, melyben az országgyüléstől 40 millió forint és 200.000 honvéd megszavazását kérte, s a melynek következtében az országgyülés törvénynyel hatalmazta fel a kormányt, hogy 60.000 katonát előzetesen addig is, mig a törvény szentesitést nyerne, kiállithasson. Ebből a 60.000 ujonczból 8000 esett Erdélyre. A kormányszék ez intézkedés következtében el is rendelte az összeirást és a sorozást.

Legelőször Szeben tiltakozott a kormány ez intézkedése ellen. Szeptember 6-án tartott székgyűlésében az ujonczozásra vonatkozó miniszteri rendelet kihirdetése után egyhangulag tiltakozott e rendelet ellen azon a czimen, hogy miután a vonatkozó törvény még nincs szentesitve, torvénytelenséget foglal magában. Szeben után Brassó következett, a hol az ujonczozás kérdésében minden nemzetet külön szavaztattak meg. A szászok nem szavazták meg, mert szerintök az unió feltételeit nem teljesítették; a románok pedig azért nem, mert a minisztérium a román nemzetért még ez ideig nem tett semmit. A komité fiatalabb tagjai, a balásfalvi tanulók, a joghallgatók és a kanczellisták beutazták ujra az egyes vidékeket és a népet azzal izgatták az ujonczozás ellen, hogy 1. Ő felségének nem kell katona és hogy Kolozsvárra és Maros-Vásárhelyre csak az urak katonái mennek. 2. Az urak azért szedik most a katonát, mert a császárral háborut folytatnak azért, mert a császár a parasztságot az urak hatalma alól felszabadította és most az urak fegyveres erővel akarják kényszeriteni, hogy a jobbágyságot ujra visszaállítsa. Különösen Aranyos-széken, Torda, Alsó-Fehér és Küküllő megyékben folyt a legádázább izgatás. Több helyen a papokat arra kényszeritették, hogy az anyakonyveket rejtsék el az összeiró bizottság elől. A melyik pap nem engedelmeskedett, azt bántalmazták és veszélyes módon fenyegették is. Néhány helyen elkergették az összeiró bizottságot, sőt a tömeg ellenállása Aranyos-Lónán a mihálczfalvihoz hasonló véres összeütközést provokált.

Szeptember 11-én az összeiró-bizottság kiszállott Lónára. A bizottság a községházára hivatta a birót és esküdteket, hogy

legyenek segítségökre az összeirásban Ezek azonban kereken megtagadták az engedelmességet. Miután a hamarosan összecsődült tömeg fenyegető magatartást tanusított, a bizottság visszatért és a főispánnak jelentést tett. A következő napon a főispán kiment Lónára és az összegyült népnek személyesen igyekezett megmagyarázni az összeirás természetét és jelentőségét, valamint azt a kárt és veszedelmet is, mely az engedelmesség nyilt és makacs megtagadásából fog reájok háramlani. A nép nem hallgatott a főispánra, sőt vakmerősége és némelyek provokáló magaviselete oly fokra hágott, hogy egy oláh paraszt egyenesen feltett kalappal állított be a főispán elé a községházára. E provokáczió elől a főispán úgy akart kitérni, hogy felszólította a többieket is, hogy tegyék fel kalapjukat. A szóváltást, a mi ez illedelmi kérdés körül kifejlett, a tömeg ürügyül használta arra, hogy a főispánt ott hagyja.

A főispán látta, hogy itt szép szóval semmire sem lehet menni, azért a Tordán és Egerbegyen állomásozó katonaság parancsnokait felhivta, fegyveres segitség adására. Másnap a végrehajtás keresztülvitelére Szilvási főispáni biztos segédlete mellett és Baumgarten százados parancsnoksága alatt a szükséges fegyveres erő megérkezett Lónára. Több, mint ezer főnyi tömeg botokkal, csépekkel és vasvillákkal felfegyverkezve, a falu bejáratánál egy magaslaton foglalt állást. A katonaság utánok nyomult, de húsz lépésnyi távolságban megállott. A két fél egymással farkasszemet nézve, egy pár perczig teljesen némán állott. Ekkor Baumgarten százados oszlásra szólította fel a tömeget. A tömeg azonban mozdulatlanul maradt. Majd Szilvási főispáni biztos igyekezett őket magukviselete oktalan és veszedelmes voltáról meggyőzni. Ekkor, mintegy 2–3 óráig tartó alkudozás kezdődött, a mely azonban minden eredmény nélkül való volt. Mivel az idő már estére hajlott, Szilvási biztos felszólítására Baumgarten százados szuronyt-szegeztetve, a katonaságot rohamlépésben a tömeg felé vezette. Embernyi távolságban — mivel a tömeg akkor sem mozdult — megállította a katonákat s ujra figyelmeztette a népet ellenállásuk veszedelmes következményeire. Erre a tömegből valaki egy kővel arczba dobta egyik gyalogsági főhadnagyot, a minek az lett a következménye, hogy

Baumgarten százados tüzet vezényelt és 13 halottat, nagy számú sebesültet hátra hagyva, a tömeg szétszaladt.

E véres esemény a tömeg ellenállását azonban nem törte meg. Ha a nyilt ellenszegülés lehetetlen volt, akkor a sorozóbizottság által összeirt ifjak megszökdöstek, félreeső falukban, erdőkön, mezőkön összecsoportosultak, vasvillákkal, lándzsákkal felfegyverzett csoportokban jártak-keltek, példájok utánzására igyekezvén birni még a relative nyugodtabbakat is; terrorizálván a magyar birtokosságot és veszélyeztetvén a legnagyobb mértékben a személy- és vagyonbiztonságot. „Vidékünk naponként, — irja, október 1-ről a kolozsvári „Ellenőr-"nek tekei levelezője — ujabb-ujabb ijesztő eseteknek van kitéve. Mult hó 20-án reggel minden tekei lakost egy hirtelen rémülés siettete kimenni s mit látott? — Egy valami 100-ig való oláhságból álló testületet, mely nagy tyihogtatások között egy rongyos, mezitlábos és gatyás kormos czigány három hurú hegedűjén kinzott víg nóták kiséretében Tekén át vonult. Későbben ugyanez nap 6–7 rendbeli kisebb-nagyobb számból álló oláh sereg takarodott által a mezőség felől Monor felé. Ha kérdezték, honan jönnek? — azt felelték — a másik faluból — és hová mennek? — a másik faluba".

„Megyénkben — irja egy pár nappal későbbi datumú hivatalos jelentésében Belső-Szolnok megye főispánja, *Weér* Farkas — a rend teljesen felbomlott. A nép bőszültsége és tudatlansága a közigazgatást lehetetlenné teszi. Azt mondja: ő a naszódi katonai kormány alatt áll, a polgári tisztviselők neki nem panesolnak. Fegyverkezik, kaszáját egyengeti; csoportokban támadási terveket forral egyik-másik birtokos vagy tisztviselő ellen, kik a mint erről értesülnek, elmenekülnek, a merre lehet. A tisztviselők kijelentették, hogy többé semmi hivatalos eljárást a nép között végezni nem mernek." — Egy szóval, az állapotok kezdettek veszedelmesen hasonlítani a Hóra-lázadás idejebeli állapotokhoz.

A román nép e tömeges járás-kelését az Orláton és Naszódon történt dolgokon kívül leginkább a szebeni komité egy újabb akeziója idézte elő. A komité ugyanis szükségesnek tartotta, hogy ne csak a román határőrök manifesztálják ilyen

tömeges gyülekezetekben akaratukat és érzelmeiket, hanem a románság polgári állapotban levő hasonlíthatatlanul nagyobb tömege is. Kiadatott a jelszó egy második balásfalvi gyűlésre, a melyen azonban a népnek felfegyverkezve kellett megjelennie, hogy annál nagyobb terrorismust fejthessen ki minden irányban. Szeptember 16-án reggel mintegy 2000 főnyi, kiegyenesített kaszákkal, vasvillákkal, lándsákkal és itt ott kovás fegyverrel is ellátott tömeg lepte el Balásfalvát, azzal a kijelentéssel, hogy gyűlést szándékozik tartani. Második napon két követet küldöttek a gyűlésből Kolozsvárra, hogy Bálint Simon, Mikás Flórián és a többi foglyok szabadon bocsáttatását kérjék a kormányszéktől és egyuttal követeljék azt is, hogy az ujonczozási rendeletet, mivel a vonatkozó törvény még nincs szentesítve, vonja vissza és engedje meg, hogy a románság nemzeti gyűlést tarthasson kivánatai és sérelmei előadására. E közben, értesűlvén a minden előleges engedelemkérés vagy bejelentés nélkül összejött román gyűlésről, b. Vay Miklós kormánybiztos, Balásfalvára ment. Czélja volt a törvénytelen gyűlést feloszlatni. Időközben megjöttek Janku és Axente is mintegy 6000 főnyi eléggé jól felfegyverzett havasi mócz kiséretében. Vay kénytelen volt belátni, hogy az a katonai erő, melyet a kormányszék kérésére a főhadparancsnokság a román nemzetiségű *Klokocsán* (Clococeanu) őrnagy parancsnoksága alatt Balásfalvára küldött, a tömeg erőszakos feloszlatására elégtelen — miután biztosítást nyert a főbb vezetőktől, hogy kihágásoktól és erőszakoskodásoktól nem kell tartani, visszatért Kolozsvárra.

Szeptember 25-én megérkeztek Szebenből Novák hadnagy és katonáinak fedezete alatt Barnutiu, Laurianu és Papiu Ilarianu is. Ekkor megkezdődött az eddig csak előzetesen tárgyalt dolgok részletes és kimerítő megbeszélése. Mindenek előtt kimondották, hogy a magyar alkotmányt nem ismerik el, hanem követelik, hogy az áprilisi osztrák alkotmány Erdélyre is kiterjesztessék. Ebben a gyűlésben a katonai assistentia tisztjei is jelen voltak Clococeanu őrnagy vezetése alatt s a gyűlés ez irányban kimondott határozatához magok is helyeslőleg járultak hozzá. E tanácskozások alatt dolgozták ki a románság katonai organizáczióját is és pedig a következő módon: Minden fegyverfogható román

férfi 17 éves korától 50-ig tartozik fegyvert fogni. Egész Erdély 15 legióra oszlik. Minden legió élén egy *prefekt* áll, kinek helyettese a *subprefekt*. A legió zászlóaljra oszlik, melyeket a *tribunok* vagy helyetteseik a *vicetribunok* fognak vezetni. Egy zászlóalj áll 10 századból, melynek élén a *centurió* áll. Egy centurió alatt 100 fegyveres fog állani. Ez összesen 180 000 főnyi gyalog katonaságot tesz ki s ezenkívül még besorolnak minden legióhoz a lehetséghez képest 1000–1000 lovast úgy, hogy összesen a román nemzeti hadsereg 195.000 főből fog hadilábon állani.

S ez eljárásukat két nyilatkozatban Erdély lakosainak tudomására is hozták. Az elsőben, mely *Populus romanus* aláírással latin nyelven jelent meg, eljárásukat csak általános kijelentésekkel igyekeztek támogatni. A másodikban, mely „A balásfalvi gyűlés" nevében és aláírással kelt, bizonyos állítólagos konkrét tényekre és körülményekre hivatkozva, a következő kijelentéseket teszik:

Ő Felsége I. Ferdinánd császár márczius 15-én szabad sajtót engedett s jogot adott a nép felfegyverezésére, hogy nemzeti őrsereget alakithasson és elfogadta az alkotmányos kormányzás elvét az egész monarchiában. Június 23-án pedig a román nemzet ügyében úgy nyilatkozott, hogy annak szabadságában áll magát fölfegyvereznie; megigérte, hogy a románoknak román nemzetbeli tisztviselőik lesznek. A császár Ő felségétől adott ezen jogok következtében az 1848. szeptember 16-tól 28-ig Balásfalván összegyűlve volt román nemzet elhatározta: a közcsend fentartása tekintetéből fegyvert fogni s nemzeti őrsereget alakitani úgy, hogy minden 17-től 50 évig levő polgár kötelezi magát puskával vagy lándzsával, karddal, pisztolylyal s más hasonló fegyverrel ellátni úgy, mint eddig a nemesi rend ellátva volt s valamint márczius 15-ke óta fegyvere van a szászoknak s Ő felsége minden alattvalóinak.

Majd új komitét és pedig összesen 6 tagból állót választottak a május 15-iki gyűlésen választott 25 tagú komité helyébe s azt határozták, hogy ez legyen állandó mindaddig, míg a háborús mozgalmaknak vége nem lesz s a mely megerősitést nyervén a főhadparancsnokságtól, azzal, mint alárendeltje állandó összeköttetésben maradjon.

Október 24 én Janku csapatjával elindúlt. Axente és Jovianu is készen állottak mintegy 6000 főnyi móczczal, hogy Szebenbe menjenek a főhadparancsnoktól fegyvert, lőszereket és jó oktató tiszteket kérni. De nem kellett elindulniok, mert este felé megérkezett és pedig egész váratlanul Szebenből *Schurter* tábornok. „Mit keres most Schurter tábornok közöttünk — mondogatták az emberek — mikor már két hét óta gyűlésezünk és dolgainkat végezve, készen vagyunk az eloszlásra?" — írja Baritiu.[1]) — A misterium csakhamar kiderült. A tábornokok a román gyűlés lefolyására vártak és arra, hogy vége legyen azon kisérleteknek, melyekkel báró Vay be akarta vonni a románokat a forradalom sodrába. E két hét alatt a futárok folytonosan jártak-keltek Szeben és Balásfalva között. Miután Puchner meggyőződött a románok azon szilárdságáról, a melylyel el voltak határozva, bármi eszközzel is lerázni magokról a magyar zsarnokságot, gyorsan közéjök küldötte Schurtert, hogy azoknak főbb embereit még ott találja s velök alkudozásokba bocsátkozzék. A gyanakvó s a románokról nagyon rosszúl informált tábornokok attól féltek, nehogy a románok meghasonoljanak egymás között s a szász földön lakók a magyarok pártjára álljanak. Ez volt az oka, hogy mikor Schurter tábornok még aznap este, sőt másnap is tárgyalt a miéinkkel, ismételten azt kérdezte tőlök: „Seid Ihr einig, einig, einig?" — és csak miután háromszorosan is biztosították, hogy mindnyájan egy véleményen vannak, kezdett a tábornok kigombolózni s kevesebb óvatossággal mérlegelni szavait. Értesülvén arról, hogy ezerével szándékoznak az emberek Szebenbe menni, azt mondotta, hogy ezt ne tegyék, hogy megijeszszék a lakosokat, hanem küldjenek egy 22 tagból álló küldöttséget a főhadparancsnokhoz a gyűlés német nyelvre fordított jegyzőkönyvével és a kihallgatás alkalmával, melyet hiszi, hogy kapni fognak, kérhetnek mindent, a mit akarnak."

A gyűlés vezetői mindenben Schurter tábornok óhajtása szerint jártak el. Megválasztották a 22 tagú küldöttséget s attól a gyűlés jegyzőkönyve gyanánt német nyelven a következő kérvényt küldötték el a főparancsnokhoz azzal az óhajtással,

---

[1]) Istoria Transilvaniei II. köt. 246. l.

hogy azt, mint a román nemzet óhajtását, terjeszsze fel Ő felségéhez.

„A magyar terrorismustól s az abból következő kizsarolásoktól elfogatásoktól, szidalmaztatásoktól, erőszakoskodásoktól, üldöztetésektől és öldöklésektől kényszerítve, Erdély román népe 1848. szeptember 16-án Balásfalvára sietett, hogy ott szomorú állapotáról komolyan tanácskozzék és felsőbb helyen orvoslást keressen.“

„A román nép kéri:

1. A terrorista rendszer szünjék meg, a rögtönitélő biróságot oszlassák fel és a rendes jogszolgáltatás lépjen megint életbe. a) A terrorismus rendszeréből származott zsarolások, mint a zálogban elvitt marhák, gazdasági eszközök, fegyverek stb. megtérítés által tétessenek jóvá. b) A terroristikus rendszer életbeléptetése óta a társadalom bármely osztályából: parasztság, polgárság és értelmiség köréből — befogottakat haladéktalanul bocsássák szabadon.

2. Mostantól kezdve többé semmi terrorizáló rendszabályokat ne alkalmazzanak. a) Szünjék meg minden üldözés és senkit se fogjanak be törvényes eljárással igazolt bűntény esetén kivül. Senkit sem szabad illetékes birája jogköre alól elvonni. Tiltakoznak azon nyomozó biróság ellen, melynek felállítását Maros-Vásárhelyen a magyar minisztérium elrendelte. b) Mostantól fogva ne vigyenek többé katonai végrehajtást a falukra, hogy ily módon szabad utat nyissanak a megyei tisztviselők igazságtalan cselekedeteinek. c) A robot minden neme és fajtája megszünjék és addig is, mig egy úrbéri bizottság ki nem fog neveztetni, a volt földesurak és megyei tisztviselők zsarolásainak és zsarnokoskodásainak útja szegessék. d) Hogy a megyei tisztviselőknek ne engedjék meg az ujonczozási törvényhez hasonlóan Ő felségétől nem szentesitett törvények végrehajtását.

3. A közcsendesség biztositására a román községekben és kerületekben Ő felségének határozott engedelme értelmében a román nemzeti őrsereg fel fog állíttatni. Ez őrsereg felfegyverezésére a román nemzet a főhadparancsnokságtól épen annyi lőfegyvert, kardot, dobot stb. kér, mint a mennyit e czélra a magyaroknak és a szászoknak adtak.

4. Egy magyar, szász, román nemzetiségű parasztokból, polgárokból és értelmiségiekből álló vegyes bizottságot kell kinevezni, melynek az lesz a feladata, hogy a terroristikus rendszerből eddig folyt összes zsarolásokat, üldözéseket, elfogatásokat, erőszakoskodásokat és öldökléseket megvizsgáljon, megitéljen s értok elégtételt és kárpótlást szerezzen.

5. Egy urbéri-bizottságot kell kinevezni az összes nemzetekből és néposztályokból, hogy az minden surlódást az egykori földesurak és a most szabaddá lett parasztok között megvizsgáljon és elintézzen.

A román nép támaszkodva azon esküre, melyet május 15-én a szabadságmezőn tett, szilárdan ragaszkodik természetes és polgári jogaihoz, a nemzeti gyülésen hozott határozataihoz és a két román határőr-

ezred határozatait a magáévá teszi, de egyuttal elveti és semmisnek nyilatkoztatja mindazon lépéseket: (aláirásokat az unio érdekében, képviselő-választást a magyar országgyűlésre stb.), melyeket némely megcsalatott egyének ez idő óta azon általános határozatokkal és ünnepélyesen letett esküvel ellenkezően tettek és ennek következtében kinyilatkoztatja:

1. Hogy Erdély unióját Magyarországgal, mely ellen előzetesen is tiltakozott és a melynek országgyűlési tárgyalásába egyáltalában nem folyt be, egyáltalán nem akarja elismerni.

2. Nem ismeri el a magyar minisztériumot sem, mely következménye az uniónak.

3. Kijelenti, hogy csak közvetetlenül Ő felsége, a császár és az ő császári minisztériuma alatt akar állani és ez idő szerint Ő felsége legmagasabb parancsait a főhadparancsnokság utján akarja fogadni.

4. Kéri Ő felségétől egy általános nemzet- és népgyűlésnek mentől hamarabb való engedélyezését és összehívását, hogy azon nemzeti érdekeit megbeszélhesse; kéri továbbá a májusi gyűlésen megválasztott komité megerősítését, melynek tagjait a magyar minisztérium a legembertelenebb módon üldözte.

5. Kéri egy erdélyi országgyűlés mentől előbb való megnyitását, melynek tagjait a három nemzet tagjaiból az egyes nemzetek számarányának megfelelő számban választanák s melynek feladata lenne az ország jövendő állapotáról határozni.

6. Magáévá teszi az osztrák császári alkotmányt s annak Erdélyre való kiterjesztését is kéri.

7. Egy ideiglenes kormány kinevezését kéri Erdély számára. E kormány tagjai a magyar, szász és román nemzetekből vétetnének az egyes nemzetek számának megfelelő arányában. Ez ideiglenes kormány vezetné az ország ügyeit mindaddig, míg egy állandó tartományi kormány szerveztetnék.

Október 2-án fogadta Puchner a 22 tagu román küldöttséget s vette át a két hétig terjedő második balásfalvi gyűlés jegyzőkönyvét, mint foglalatát a román nemzet kivánalmainak. A hat tagu román komité: *Barnutiu*, *Balasiescu*, *Laurianu*, *Papiu Ilarianu*, *Brán* János és a maros-vásárhelyi fogságból épen a balásfalvi gyűlés ideje alatt szabadon bocsátott *Mikás* Flórián, mint valóságos román nemzeti kormány rendezte be magát Szebenben a Reisper-Gasse 26. számu Kinetti-féle ház emeletén. Egy pár nap mulva ügyei annyira megszaporodtak és hatásköre annyira kitágult, hogy szükségesnek látta magát ujabb tagokkal kiegészíteni. Igy ujabb tagul kinevezték *Aron Floriant* a bukaresti Szt.-Száva gymnasium volt tanárát, *Munteanu* Gábort a rimnicválceai papi seminarium volt tanárát, *Baritiu* Györgyot, a „Gazeta

de Transilvania" szerkesztőjét, *Almasianu* Dávid volt valeni tanárt, *Popoviciu-Barcianu* Szervián resinári fiatal ügyvédet, a két *Brote* testvért, *Banciu* János orláti tanitót. A főhadparancsnokság tudomásul véve a komité kiegészitését, a katonai kincstárból azok mindenikének 100—100 frt havi fizetést utalványoztatott ki. Axente Balásfalván maradt, körülbelül 15—20.000 jól-rosszul felfegyverezett tömeg élén, hogy ilyformán e helység, mint román nemzeti tábor, a román nemzeti véderőnek hadműködési alapul szolgáljon.

Báró Puchner főhadparancsnok az irásbeli felelettel sem sokáig késett. Október 9-én adta ki feleletül első proklamáczióját a román néphez, a melyben azt mondja, hogy az ország egyetlen hatósága sem hagyhatja figyelmen kivül a románok kérvényét, a mint azt ő meg is mondotta azon küldöttségnek, mely e kérelmet az elmult napokban neki átadta, a mikor arról is biztositotta őket, hogy az ország hatóságainak és az ő védelmére bizton számithatnak. Intézkedett, hogy az ország polgári hatóságai a kérelemben felsorolt panaszokat megvizsgálják, mi ha nem történnék meg, majd intézkedni fog, hogy ezeket felsőbb helyen orvosolják. „Legyetek tehát meggyőződve az igazságos támogatásról a veletek közölt feltételek alatt, a melyeket teljesitsetek és bármi történjék az országban, ne távozzatok a törvényesség utjáról s óvakodjatok minden olyan kihágástól, a mi veszedelmeztetné a személy- és vagyonbiztosságot. Fizessétek meg adótokat, mert semmit sem fognak tőletek igazságtalanul követelni. Ez az én barátságos és atyai tanácsom. És ha ezt követitek, a megpróbáltatás napjaiban, mely az összes népeket fenyegeti, — becsülettel, diadallal és hűséggel fogtok közreműködni a legboldogabb jövőnek felvirágoztatásában".

A szövetség a lázadó románság és a főhadparancsnokság között ily módon köttetett meg. Báró Puchner e proklamácziója azonban világosan mutatja, hogy mekkora bizalmatlansággal viseltetett az uj fegyvertárs iránt a főhadparancsnokság s hogy csakis a helyzet kényszerűsége birta rá, hogy keresse és igénybe vegye a felajánlott szövetséget. Utóvégre is, a katonaság, mint legitim állami institutio, egyrészt természetszerű idegenséggel viseltetett a tömeg forradalmi mozgósitásával szemben, másrészt

meg jól is ismerte azon aspirácziókat és szenvedélyeket, melyek a románság tömegét megragadták s melyeknek hivatalosan szabad utat engedni nagyon veszedelmes és óriási felelősséggel járó kisérlet volt.

Ha a történelmet igazán az élet mesterének tekintjük s annak előadásából csakugyan tanulni is akarunk, nem szabad kutatásainkat sem a fajszeretetnek, sem a nemzeti hiuságnak megállítania. Kimutatni, hogy saját fajunk hibái és tévedései mennyiben járultak a nemzetünket ért súlyos csapások, vagy végzetes katasztrófa előidézéséhez, sokkal becsesebb, sokkal hasznosabb szolgálat, mint a legszebb hazafias szavalat is saját ártatlanságunk bizonyítására és ellenfeleink befeketítésére. Nem szabad felednünk, hogy nemzetet vagy népet sohasem ért a történelem folytán szerencsétlenség vagy katasztrófa anélkül, hogy saját hibái, tévedései hozzá nem járultak volna a szerencsétlenség vagy katasztrófa felidézéséhez. Az 1848/49. román lázadás tényeit vizsgálva, kötelességünk rámutatni arra is, hogy mi vétke van Erdély magyar társadalmának abban, hogy a románság tömegét a román értelmiség fiatalsága oly könnyen harczba vigye a magyar állam és nemzet ellen és minden tartózkodás nélkül oda adja magát eszközül annak a katonai reakeziónak, a melytől ez ideig még semmi jótettben sem részesült, szemben azzal a kézzelfogható nagy jótéteménynyel, a melyben a magyar állam és nemzet őt a jobbágyság alól való felszabadítással s a közszabadságokban való részesítéssel igazság és tény szerint annyira lekötelezhette és megnyerhette volna?

Hogy az erdélyi kiváltságos nemzetek nem annyira a románok, mint inkább önmagok s a magyar nemzeti állam érdekei ellen mit vétkeztek az utolsó száz év alatt az urbérrel, nem nehéz kitalálni azokból is, a miket erre vonatkozóan e könyvben eddig mondottunk. E hibák, e vétkezések Erdély kiváltságos társadalma részéről folytatást nyertek a népfelszabadulás e napjaiban is. Már maga az a körülmény is, hogy a magyarországi XII. törvényczikk és az erdélyi IV. V. törvényczikkek publikacziója között heteknek, sőt hónapoknak kellett eltelnie, végzetes hiba volt, — a mit különben még az is sulyosabbá tett, hogy e két utóbbi törvényczikk is megoldatlanul hagyta azokat a pon-

tokat, melyek mint a régebbi erdélyi urbéri törvényhozás szerencsétlen hagyatékai, a legkényesebb természetűek s a legtöbb zavart és félreértést okozók voltak e zavaros időkben.

A junius 6-án tartott nemzeti ülésben a következő két törvényczikk került tárgyalás alá:

IV. törvényczikkely.

Az urbéreseken feküdt uri szolgálat (robot), dézma és pénzbeli fizetések e törvény által eltöröltetnek.

1. §. A törvényhozás a magán földesurak kármentesitését nemzeti közbecsület védpajzsa alá helyezi.

2. §. Ő felsége a magán földesuraknak akénti kármentesitése iránt, hogy az eddigi urbéri tartozásokkal felérő tőke-érték részökre a közállamány által hiány nélkül kifizettessék, a legközelebbi országgyűlésnek részletesen kidolgozandó törvényjavaslatot fog magyar minisztériuma által előterjesztetni.

3. §. A földesurak által eddig vett dézma fizetése megszünvén, önként következően elenyészik a földesurak kötelezettsége is ugyanazon dézma után járt királyi haszonbér ezutáni fizetésére nézve.

4. §. A helységek polgárai (eddig jobbágyok és zsellérek) azon telkek és földek használatában, melyek kezeiken találtatnak, bárminő természetüek is legyenek, nem fognak biróság közbejötte nélkül háborgattathatni, sem legeltetési, faizási és nádalási rendes és folytonos eddigi haszonvételeikben megszorittatni. Mindazonáltal, ha valamely telek és föld, melynek természete kérdés alá jött, a következő §-ban irt biróság elitélése nyomán tiszta majorságnak találtatik, az illető urbéres az elmaradott haszonvetelt is megtériteni köteles lesz. Épitményekre forditandó fák adása ezennel megszunik; egyszersmind az erdők jó karban tartására felügyelni a törvényhatóságoknak szoros kötelességökké tétetik.

5. § A magyar minisztérium egy főbiróságot és albiróságokat szükséges számmal fog haladéktalanul alkotni és működésbe tenni a végre, hogy azon eseteket, melyekben a földesurak és volt urbéreseik közt a föld természete folott kérdés forog fenn, az erdélyi torvények és magánjog elvei szerint sommásan elitéljék.

Ezen utoni itéletnyerés előtt, valamint földjétől, mely kezén van, meg nem fosztathatik, egyáltalán semminemű praestatiora nem kényszerittethetik (a következő 6. §-ban irottak kivételével) egy urbéres is.

6. §. Székelyföldön a tiszta majorságok közé értetik a székely örökség (siculica haereditas) is. Ennélfogva, minthogy az adófizető s fegyverviselő székelyek jószágai köztudat szerint többnyire tiszta székely örökségek, az ezeken lakó kolonusokra azon mentesség, mely más urbéresekre nézve e törvény nyomán rögtön életbe lép, csak azon esetben terjedhet ki, ha az emlitett adófizető, fegyvert viselő székely tulajdono-

sok az azelőtti §-ban irt biróságok előtt be nem bizonyíthatnák, hogy valamely telek és föld, mely kolonusaik kezén van, majorság vagy székely örökség.

7. §. Összesités és legelő-elkülönítés törvényes uton eszközölhetése nyilván fenhagyatik, miről részletileg intézkedni a közelebbi közös törvényhozás feladata leend.

8. §. Szőlők, mennyiben nem urbéri állományok közé tartozott helyekből felfogvák, a dézma-adás alól kivett helyek közé nem értetnek. A kocsmajog és egyéb kisebb királyi haszonvételek (regalék) eddigi birtokosaik használatában hagyatnak.

9. §. Uri és harmadnapos székek megszüntettetvén, a helységek polgárainak mind polgári, mind bünperei illető helyhatósági törvényszékekre utasíttatnak.

10. §. Oly földbirtokos ellen, kinek birtokához e törvény kihirdetése előtti adóssági követelések vannak, ez adósságok a kereskedési és kézművesi kamatlan kontók kivételével, a törvény további rendeletéig föl nem mondhatók és csupán a törvényes kamatok nem fizetése iránti követelések vétethetnek fel rajta birói eljárás útján, az adósság-tőkére nézve a statustól nyerendő kárpótlék biztositéki alapul szolgálván.

V. törvényczikkely.

Az urbéri kisajátitott magán uri javadalmak statusadóssággá változtatásáról.

1. §. A magyarországi folyó 1848-ki évi XII. törvényczikket Erdély törvényhozása is egész kiterjedésében magáévá teszi.

2. §. Az erdélyi volt urbéresek kisajátított tartozásainak volt földesuraik részére leendő kármentesítése alapjául Ő felsége kegyes jóváhagyásával az Erdély kebelében kincstári és országos egyéb jovedelmek általán, különösen pedig mennyire kiérendők leendenek, a sóaknák jövedelmei köttetnek le kijelölt hipotéka gyanánt, melyek is alapjául lesznek szolgálandók e kármentesítés czélszerűbb foganatosítása végett netalán felveendő országos kölesönöknek is, mi iránt a magyar minisztérium, (melynek igazgatása alá a kármentesítés kezelése mindenesetre tartozni fog) az előbbi §-ban elfogadott magyarországi törvény nyomán is a legközelebbi hongyülésen törvényjavaslatot terjesztend elő.

3. §. Az elfogadott magyarországi XII. t.-czik 4. §-nak Erdélyre alkalmazásául az igazságyminiszterium a földesuri kisajátitott haszon megbecsülésének helyessége ellen támadható kifogások sommás megitélésére Erdély számára is, mely e részben 6-ik kerületként tekintendő, egy 5 tagból álló és status által dijazandó választmányt nevezend haladék nélkül ki".

A nemzeti gyűlés az előterjesztett két törvényjavaslatot tárgyalás alá vette. A IV. t.-czikk 1. §-nak e kifejezése ellen:

„magánföldesurak" Szebenszék, Kolozsvár, Maros-Vásárhely, Erzsébetváros, Szamos-Ujvár és Gyula-Fehérvár követei kifogást tettek, kivánván, hogy a testületek is a magánbirtokosokéhoz hasonló tulajdonjoggal birt urbériségeik után kármentesítést kapjanak.

Teleki Domokos és *Szász* Károly azon nézetoknek adtak kifejezést, hogy a testületek birtokviszonya sokkal szövevényesebb, hogysem mindjárt e törvényezikkben lehetne róla intézkedni. Általános elvet kimondani nem lehet, mert akkor a kincstár jószágaiért is kárpótlást kellene fizetni, mi valóban különös lenne, hogy maga az állam saját birtokaiért fizessen saját magának váltságdijat. De a kérdés egy más szempont alá esik, mert e birtokok a kebelbeli szükségek fedezésére szoktak fordittatni; ha már elesik a birtok s ezáltal csökken a jövedelem, az állam feladata gondoskodni uj kútforrásokról a költségek fedezésére. Mindezek szükségessé teszik, hogy e tárgyról minden körülmények felölelésével egy külön törvényezikkely alkottassék.

A 4 5. §-nál némelyek a majorsági birtokot jobban szerették volna biztositani az urbéresek által való elsajatitástól s e végett Aranyosszék követei azt kivánták, hogy gyorsabb eljárás tekintetéből a minisztérium intézkedése előtt, most rögtön nevezzenek ki minden egyes törvényhatóságban biróságokat. E nézetet azonban nem fogadta el a többség és pedig azért nem, mert vagy földesuri önkényre adna alkalmat, vagy bizalmatlanságot árulna el a minisztérium ellen, — azért némi stilaris módosítással megmaradt az eredeti szerkezet.

A 8. § felolvasása után hangos zúgás és elégedetlenség tört ki a hallgatóság soraiban, mi arra birta Kemény Dénest, hogy keményen megleczkéztesse a hallgatóságot.

A jobbágy és földesur között való viszonyt a IV. törvényezikkely 4. 5. §-ai érintették legközelebbről és pedig azért, mert, a mint tudjuk, Erdélyben a jobbágy-birtok nagysága nem volt törvény által pontosan meghatározva. Nagyon bizonytalan volt általában, hogy mit lehessen colonicalis, és mit majorsági földeknek tekinteni? És ha életbe lépett volna e törvény, csakugyan sok teendőjök akadt volna a felállitandó urbéri biróságoknak. Konstatált dolog, hogy sokan a földesurak közül, figyelmeztetve

a megelőző évek urbéri mozgalmai által, már előzetesen igen sok olyan földet tettek majorsági földdé, a mit addig magok is, meg jobbágyaik is colonicalis földnek tekintettek. Az 1848-ki évek mozgalmas napjaiban a földesurak és a jobbágyok között éppen az ilyen vitás természetű földek miatt támadt a legtöbb viszálykodás és nagyon tévednénk, ha azt hinnők, hogy véres összeütközésre csupán csak a románokkal került a dolog. Belső-Szolnok megyének csak egyetlen járásában és csak augusztus havában négy községben: Kerlésen, Bilakon, Nagy-Sajón és Sófalván került véres összeütközésre a sor. E négy község közül Bilakon a szászok, Sófalván a magyar jobbágyok provokálták a karhatalmat. Hogy az összeütközések nagyobb számában mégis a románok szerepeltek, annak oka egyrészt bizonyára abban a körülményben keresendő, hogy az oláh jobbágyok száma óriási módon felülmulta a magyar és a kevés szász jobbágyság számát.

A nyilvános gyülésben báró Wesselényi indokolta e két törvényjaslatot és ez igen sok tekintetben nagyon figyelemre méltó beszédében a többek között e szavakat mondá: „Remélem és hinni akarom, hogy nincs senki itt, ki ne érezné vagy át ne látná örök igazság szólta helyességét s körülmények parancsolta szükségét annak, hogy mi is tegyük azt, mit a most már közös, akkor még csak testvér Magyarhon ez ügyben már hónapok előtt tett. Ha mégis volna ilyen: távozzék az innen, mert fertőztetné jelenlétével ez nap e termet.“ Nem tudom, hogy hányan voltak a kolozsvári redout nagy termében ezen a napon ilyenek, de hogy Erdély birtokosai közül, gazdagabbak és szegényebbek egyaránt nagyon sokan voltak, kik szerették volna a jobbágyságot régi formájába megtartani s kik annak eltörlését csak amolyan forradalmi kisérletnek tartották, melyet nyugodtabb és rendezettebb viszonyok között okvetetlenül *„vissza kell csinálni,“* aligha szükséges hosszasabban bizonyítgatnom. Még egy-két évtizeddel előbb is számtalan olyan nemesi kuriát lehetett találni, melyben a jelen minden bajáért és nyomoruságáért Kossuthot tették felelőssé, ki „felszabadítván a jobbágyot, a parasztból urat csinált és az úrból koldust.“ Az országgyülés kimondá — irja Kővári László[1] — miképp az úrbéresek junius

[1] Erdély története 1848—49-ben 96. l.

18-án az egész országban fel fognak szabadíttatni. A főkormányszék a helyett, hogy e tárgyban a néphez, papokhoz, földesurakhoz kiáltványokat intézett volna, elnézte a földesurak merészebbjeinek, hogy hátralevő napszámaikat katonai assistentia mellett is lerovassák, mit aztán vérrel kelle megfizetnünk. A kormány nem intézkedett, hogy a felszabadulás a népnél ünneppé tétessék; voltak mégis földesurak elegen, kik nem szívelhették, hogy az emberiség egy részénél csak fény, hatalom, gyönyör és gazdagság, a más részénél azonban csak rongy, engedelmesség, munka és szegénység legyen. Ezek a robotot előre elengedték s június 18-án úrbéreseiket udvaraikba gyűjtvén, barátságosan megvendégelték s polgártársaikká fogadták. Voltak, nem tagadjuk olyanok is, kiket a kárpótlás reménye sem tudott megvigasztalni, kik szerették a példabeszédet: „mikép falvaik felett még a csillag is nekik ragyog." Egyáltalán konstatálható dolog, hogy a törvény — nem tekintve azokat a visszaéléseket, a mikre mostan rámutattunk — Erdély számára késön lett készen. A jobbágyság, mely közvetetlen tapasztalásból tudta, hogy földesurainak nagy része, nemcsak hogy a felszabadulásnak nem volt barátja, hanem az elmúlt években még az úrbért sem akarta, ezt a törvényt nem mint nagylelkű adományt, hanem mint a helyzet parancsoló kényszerűségének eredményeit fogadta és egy cseppet sem érezte magát általa volt földesuraival szemben hálára kötelezettnek.

Az alsóház szeptember 13-iki ülésén arról volt szó, hogy az unió-bizottság által kidolgozott ugynevezett „erdélyi törvényjavaslat"-ot tárgyalják-e előbb vagy az úrbéri törvényjavaslatot? „Az ármány, mely megsemmisítésünket tűzte ki — mondá ez alkalommal a román nemzetiségű Pap Zsigmond [1] — mindenféle igéretekkel csábítja a népet. Az ilyen politika ellenében szinte ilyen ellenpolitikát kell használni, azért, hogy az ellenség számításaiban megelőztessék, az úrbért az erdélyi törvényjavaslat előtt kell tárgyalni." El kell ismerni, hogy az erdélyi unióbizottság még a szeptemberi események előtt jóval a Pap Zsigmond által jelzett álláspontra helyezkedett. Javaslataiban igye-

[1] *Pap Dénes*. A pesti magyar nemzetgyűlés 1848-ban II. k. 213. l.

kezett megkorrigálni az erdélyi IV. törvényczikk hézagait. Mindjárt második ülésében (július 23-án) tárgyalás alá vette e törvényt. Legelőször is azzal akart segíteni annak hézagain, hogy szabatosan meghatározni igyekezett azon sok vita és pörösködést képezhető kérdést: mely föld tekinthető úrbéri földnek? Vezérelvül kimondotta, hogy úrbéri földnek tekintendő mindaz, mi jelenleg a volt úrbéres kezén van. Ha ebben a földesúr vagy más, a kit illet, meg nem nyugodnék, tartozzék bebizonyítani, hogy az a föld, mielőtt a jobbágy kezére ment, allodialis tulajdon volt. A bizottság javaslata a jobbágy kezén hagyta a harminczkét évnél régebben tett irtásokat is, de allodialisoknak nyilvánította az újabbakat, melyeket a földesúr tiltakozásával nem törődve, eszközöltek. Ha a tiltakozás be nem bizonyítható, az irtás fele a jobbágyé, másik fele a földesúré lesz. Egyébiránt az annak idejében ezekre nézve kötött külön szerződések érvényben maradnak. A kérdésbe jöhető úrbéri földek illetősége felett határozó felső és alsó biróságokat a minisztérium nevezze ki. A felsőbiróság tiz s a minden kerületben felállítandó biróság pedig kerületenként 5 tagból álljon és pedig tekintettel az egyes nemzetiségekre, a szász törvényhatóságokra és lehetőleg a városi polgárokra is. [1])

Ilyen méltányos és igazságos módon igyekezett az unióbizottság megoldani a volt jobbágy és földesúr között a legtöbb félreértést okozó kérdést. A baj csak az volt, hogy az unió-bizottság e munkálkodásáról az erdélyi román jobbágyságnak absolute tudomása sem volt; de ha lett volna, akkor sem hitt volna neki, akkor sem bízott volna benne. A román nép elvesztette minden bizalmát az erdélyi magyar birtokosságban s ez a szomorú körülmény, fájdalom, nem volt egészen az ő bűne. „Nem bizom benned — mondá e napokban folyamodása átadásakor az őt biztató igazságügyminiszternek az erdélyi román paraszt. — Te is erdélyi ember vagy. Láttalak ott a minap!“ Bizalmát e népnek a balásfalvi theologusok, a marosvásárhelyi román kanczellisták és a kolozsvári román nemzetiségű joghallgatók foglalták le a magok számára. Az új idők evangeliumát ez a nép

[1]) Az erdélyi unió-bizottság. Budp. Szemle 1898. szept. 325 l.

csak az ő szájuktól tolmácsolva értette meg. Azt az igazságot, hogy mától fogva nincs többé földesúr és jobbágy, hanem csak a törvények előtt egyenlő jogú szabad polgár, e tolmácsolás után úgy értelmezte, mint azt Kemény Dénes az erdélyi országgyűlésen az úrbéri törvény tárgyalásakor a július 6-iki országos ülésben találóan megjegyezte, hogy mától fogva a paraszt az úr és a földesúr lesz jobbágy; azt pedig, hogy lejárt a tekintélyek kora úgy, hogy ezentúl nem parancsol sem a földesúr, sem a biró, sem a szolgabiró, sőt az összes vármegye sem; hogy nincs más igazság, nincs más törvény, mint a mit vezérei, az ifjak mondanak s a mit ezek vezetése alatt ő maga fog hozni saját külön országgyűlésén Balásfalván, hol előbb-utóbb mégis csak elhatározzák, hogy az a kérdés, melyik föld tekintessék a parasztok birtokában maradónak? — utóvégre is úgy oldassék meg általok, hogy a volt földesurak összes birtokát annak jobbágyai magok között felosztják és pedig már csak azért is teljes joggal és igazsággal, mert Erdély földe kétezer év óta az övék, a románoké és nem azon magyar földesuraké, kik ide isten tudja minő istentelen erőszakkal és ravaszsággal belopták magokat a románság nyakára s azt időfolytán megfosztották a magok javára jogaitól és földjeitől egyaránt. Balásfalván erről fognak tanácskozni s ha aztán a császártól fegyvert kapnak, majd visszaveszik a magyar földesuraktól elrabolt földjeiket is. Ez a gondolat, ez a vágy vitte a román nép nagy tömegét Balásfalvára s ezt az első sorban földosztó, kommunisztikus népmozgalmat igyekezett a szebeni főhadparancsnokság felsőbb helyről nyert utasítás következtében az állítólagos magyar forradalmi törekvések ellen a maga szintén állítólagosan jogos czéljaira hasznositani.

IX.

Az erdélyi magyarság lefegyverzése.

Az erdélyi események, mint következményei a magyarországi eseményeknek. Ez események nevezetesebbjeinek felsorolása. Szebenszék szept. 29-én felmondja az engedelmességet a magyar minisztériumnak. A szász universitas október 2-ki memoranduma. Az erdélyi magyarság az önvédelemre gondol. Ez önvédelem leghatalmasabb tényezője a székelység. Berzenczey okt. 15-re összehívja az agyagfalvi gyülést. Puchner terve a magyarság lefegyverzésére vonatkozóan. E terv keresztülvitelével a román felkelők bizatnak meg. E terv végrehajtásával kezdődik meg Erdélyben a véres polgárháború. Egyes kisebb epizódok. A kis-enyedi vérengzés. E vérengzések az agyagfalvi székely tábort akcióra birják. Ez akció részletei és kudarcza. A honvéd1mi bizottmány kiáltványa a románokhoz. Az erdélyi kormányszék megtorló intézkedései. Baternai, Simonis és Pop Vasilie kivégeztetése. A szebeni „Pacificatious-Ausschuss". Az oláh felkelőknek adott katonai utasitás. A főhadparancsnokság ez utasitásával bünrészessé tette magát a román felkelők vérengzéseiben. A román nemzeti komité okt. 19-ről keltezve két kiáltványt ád ki. Puchner október 18-ki kiáltványa és Saguna körlevele. Leményi október 21-ről kiadott pásztorlevele. A román komité felelete e pásztorlevélre. A lefegyverzés tovább folyt. Déva lefegyverezése. Solomon prefekt magatartása. Bem elismerő levele. Gyulafehérvár lefegyverzése. Axente lefegyverezi Alsófehér 120 községét. Az enyedi harczok. Axente csombordi táborának szétverése. A sikertelen krakói expediczió és gyászos következményei. Körösbánya lefegyverezése és a Brády-család legyilkolása. A zalathnai vérfürdő és Zalathna pusztulása. Gedeon tábornok és Puchner véleménye e kegyetlenkedésekről. Baritiu nyilatkozata. A császári tábornokokat azonban nem lehet felmenteni a felelősség alól. Helyesebb lett volna és emberségesebb a románság fegyverfogható részét besorozni a rendes csapatokba, mint igy a lázadó tömeget ráuszitani a magyarságra. B. Bedeus nyilatkozata e pusztitásokról. Részletek az 1848-iki erdélyi „Carmen miserabile"-ból. Moralis hatása ez öldökléseknek a későbbi erdélyi román-magyar viszonyokra. E vérengzés vezéreit szabadsághősöknek tekinteni durva inzultus az erdélyi magyarság ellen.

Az erdélyi események azonban csak következményei voltak a nagyobb szabásu magyarországi eseményeknek. A mint ott

világosabb, határozottabb és élesebb lett a nemzet és az udvar között való összeütközés, akként lesz Erdélyben is egyrészt nagyobb az ellenségeskedés a magyarság és másrészt a főhadparancsnokság, a románok és szászok között s a szövetség bensőbb és nyilvánvalóbb e három utóbbi között a magyar állami hatalom ellenében.

Szeptember 9-én járt az országgyűlés küldöttsége sikertelenűl Bécsben. Jellasich szeptember 11-én lépte át a Drávát s indította meg tényleg hadjáratát Magyarország ellen. 19-én hagyták oda a pesti országgyűlést Szeben, Medgyes és Ujegyház szász nemzetiségű képviselői. 21-én volt a nádor találkozása a Balaton mellett Jellasich-csal s ráközetkezően a nádor Bécsbe utazása és lemondása. 22-én jelent meg V. Ferdinánd „Népeimhez" czimű proklamácziója és rendelete a Magyarországon állomásozó császári hadcsapatokhoz, továbbá Lamberg gróf kinevezése a magyarországi császári hadcsapatok főparancsnokává és egyuttal magyarországi teljhatalmu királyi biztossá. A pesti nemzetgyűlésben pedig 23-án olvasták fel az uralkodó azon legfelsőbb kéziratát, melylyel a Doblhoff-féle „Staatschrift"-re 14 nap alatt választ kér. Szeptember 28-án a nép Lamberget a lánczhidon meggyilkolja; két nappal később Pákozdnál a magyar kormány csapatai Jellasichot megfutamítják és Görgei Csepelszigetén Zichy Ödönt felakasztatja. Október 3-án és 4-én Récsey Ádám grófot Ő felsége miniszterelnökké nevezi ki és egyuttal a képviselőházat fel is oszlatja. Többé már senki sem kételkedhetett, hogy a harcz a dinasztia és a magyar nemzet között a leghatározottabb és a legélesebb alakban kitört. A koczka el volt dobva és Erdélyben röviddel rá megkezdődött a legvéresebb polgárháboruk egyike, mintegy kiegészítő és gyászosabb részéül a magyar nemzet szabadságharczának.

Szebenszék szeptember 29-én tartott székgyűlésében a magyar minisztériumnak az engedelmességet felmondotta, kijelentvén, hogy annak ezután egyetlen rendeletét sem fogja elfogadni, ha azok a főkormányszék utján jönnek is kezeihez. Október 2-án a szász universitás egy memorandumot nyujtott be az udvarhoz, melyben kérte, hogy az eddigi Királyföld, mint autonom mark-grófság illesztessék bele a czentralis ausztriai birodalom

szerkezetébe. Ily körülmények között az erdélyi magyarság is kénytelen volt önvédelméről gondoskodni és természetesen ezen szempontból első sorban a kezdeményezés a székelységet illette, mint az erdélyi magyarság fegyveres erejének úgyszólván letéteményesét. Berzenczey László október 1-én 15-re az agyagfalvi rétre székely gyűlést hirdetett. Puchner október 6-ról kelt rendeletében meghagyta a székely katonaság tisztjeinek, hogy minden erejökkel azon igyekezzenek, hogy a székely határőrök a tervezett agyagfalvi gyűlésen ne vegyenek részt. Bár a kormányszék is ellene volt e gyűlésnek s bár Berzenczeynek a magyar minisztérium is meghagyta, hogy a feladatát képező toborzáson kivül ne avatkozzék semmibe, az agyagfalvi gyűlés október 16-án mégis megtartatott Mikó Imre gróf királyi biztossága alatt.

Az agyagfalvi gyűlés a következő határozatokat hozta: 1. a gyűlés: polgári és katonai elem egyformán, a maga tiszjeivel együtt leteszi Ő felségének a hűségesküt. 2. Oláh és szász hazája fiaival kiáltvány alakjában tudatni határozta, — hogy a székely nemzet hű marad a magyar királyhoz és a magyar alkotmányhoz és egyuttal a nem magyar nemzetiségekhez is testvéri vonzalommal viseltetik s jogaikat tiszteli, de megkivánja, hogy a szász és oláh nemzetiségek is hozzá hasonló érzelemmel viseltessenek, az uniót és a magyar kormányt ismerjék el, az országot pénzzel és katonával segítsék. 3. A székelység nem kezd harczot s nem is folytat, de a megyékben élő védtelen testvérei pusztulását hidegen el nem nézhetvén, azon esetre, ha ezen felhívásának sikere nem lenne, b. Vay kir. biztos október 15-iki rendelete folytán és a XXII. t.-cz. értelmében meghatározza, hogy az egész székelység nemzeti honvédsereggé alakul s addig is, mig az kellő módon megtörténhetnék, jelenleg az 5 székely szék 19—40 éves fiaiból 12.000 főnyi tábor alakíttassék, melynek már most fegyverrel biró része használtassék veszélyben levő megyei vérrokonai, másik része a királyi szék, a haza és alkotmány, harmadik része pedig nemzetőri zászlóaljakká alakulva s begyakorolva, a székely határoknak Moldova és Oláhország felől való oltalmazására. A szebeni főhadparancsnokságtól való függést megszüntetettnek nyilvánították ki s a kir. biztost felhívták, hogy a nem hazai kato-

naságot Erdélyből távolítsa el, a gyulafehérvári s a többi várakba rendeljen megbízható, főleg pedig székely katonaságot.[1])

Egy pár nappal azután, hogy Schurter tábornok megkötötte Balásfalván a szövetséget a románság vezetőivel, Puchner arra a kalandos gondolatra jött, hogy a magyar önkéntes csapatokat és nemzetőröket községenként és városonként lefegyverezteti részint a sor-katonaság, részint pedig a felfegyverezett román nép segítségével. Ez inkább ügyetlennek, mint ártatlannak látszó elhatározás a gyakorlatban annyi volt, mint a polgárháború furiáját Erdélyben elszabadítani. Puchner e tettét egy október 10-én kiadott köriratában a székelyek kihirdetett agyagfalvi gyűlésére való hivatkozással igyekezett igazolni, azt mondván, hogy szükséges a népet azért is lefegyverezni, nehogy az agyagfalvi gyűlés, támaszkodva a felfegyverzett magyarságra, megindítsa a többi nemzetek rég tervezett kiirtását.

A románságnak csakis Puchner e felhatalmazására volt szüksége, hogy megkezdje a magyarság lefegyverezésének véres jelenetekben annyira gazdag színjátékát. Első áldozata a főhadparancsnokság e sajátságos intézkedésének *Gyárfás* Elek szancsali birtokos volt, kit Balásfalva közelében egy csapat fegyveres román utja közben feltartóztatott s az önvédelmére magával vitt fegyvereitől meg akarta fosztani. Gyárfás nem akarta kiadni a fegyvert kezeiből s ezért őt a románok uti társával, Czirják József gazdatiszttel együtt a legnagyobb kegyetlenséggel megölték. Hasonlóképen a lefegyeverezés ürügye alatt ölték meg Veresegyházán Dobay Zsigmond birtokost egész családjával együtt. Krakkóban pedig Péchy Fereczneк orrát és fülét levágták. Veszszödön, Mihályfalván, Örményszékesen, Csanádon, Bolyavölgyén a Fronius, Földváry, Szalánczy, gróf Toldalagi udvarokat feldulták. Az összefogdosott, megvert, megsebesített magyar birtokosokat családjaikkal együtt a legdurvább szitkok és bántalmazások között mint foglyokat jobbára a balásfalvi táborba kisérték. Legmegdöbbentőbb volt azonban a kis-enyedi tragédia lefolyása. E községben a románokkal vegyesen, mintegy 200

[1]) *Pap Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhz. II. 150. l.

főnyi magyarság lakott — köztök számos kisebb-nagyobb birtoku nemes ember is — a kik egy kisded, de jól felfegyverezett nemzetőri csapatot alkottak. A környékbeli felfegyverezett nagy számú románság október 14-én rátört Kis-Enyedre s követelte, hogy a fegyvert a magyarok adják ki. Ezek azonban nem voltak hajlandók a kivánságnak eleget téve, magukat védtelenűl kiszolgáltatni a feldühödött román tömeg haragjának, azért egyik, erősebb kőfallal körülvett nemesi kuriába vonultak. A kapukat bezárták és készen állottak a védelemre. A románok rohammal akartak betörni a kapun. A bennlevő magyarság sortűzzel válaszolt, mire 4 román halva maradt a támadás színhelyén. Ekkor a románok felhagytak a szemben való támadással, hanem hátul kerülve, felgyujtották a gazdasági épületeket s így szövetségben a pusztító tűzzel, több ízben sikertelen támadást intéztek az ostromlottak ellen. A küzdelem estefeléig tartott s mikor látták a magyarok, hogy az egyre tovább harapódzó lángok miatt sem tarthatják tovább magokat, alkudozni kezdettek a támadókkal, kijelentvén, hogy hajlandók magokat megadni és a fegyvert letenni, ha életöket a románok meghagyják. A románok a feltételt elfogadták, a mire a magyarok a kapukat kinyitották és fegyvereiket letéve, egyenkint kezdettek kijönni az udvarból. A románok azonban nem tartották meg igéretüket. Megrohanták a védteleneket s a ki valami véletlen módon el nem menekülhetett; férfiakat, nőket, gyermekeket egyaránt legyilkolták. Összesen mintegy 130—140 magyart gyilkoltak meg csak ez egyetlen esetben.

Ilyen megdöbbentő események előzték meg az agyagfalvi székely gyűlést. Ezek s az ezekhez hasonló esetek egyre nagyobb számmal érkező hirei birták rá a gyűlést, hogy a megtámadott vármegyei magyarság védelmére habozás nélkül akczióba lépjen. A tervbe vett akczió kettős feladatot tűzött ki maga elé. A sereg egy része a Küküllő völgyén Balásfalva felé halad, hogy az odavaló román tábort szétverje. E tábor egyik szárnya gróf Lázár Dénes vezérlete alatt Radnót irányában nyomul előre az ott rakonczátlankodó románság ellen. A székely had középső része Zsombori ezredes alatt Maros-Vásárhelyt fogja megszállani, mintegy középpontjául az egész hadviselésnek. Jobbszárnya pedig Betzmann ezredes parancsnoksága mellett Szász-Regennek

tart, hogy onnan Urbánt kiverje s Erdély északnyugati részét is megszabadítsa Urbántól és szövetséges románjainak garázdálkodásától.

Az első ütközet Radnótnál volt, hol gróf Lázár Dénes verte szét Mikás prefektnek nagyszámú lándzsás csapatait, a mely a legnagyobb rendetlenségben futott Maros-Ludas felé. Szerencsétlenebbül járt Kálnoky Dénes, kit Kleiser császári őrnagy Sáros mellett megvert és visszavonulásra kényszerített. E veszteség volt oka, hogy Donáth ezredes a Küküllő völgyén előre haladó csapatait megállította és nem hajtotta végre feladatát, a balásfalvi román tábor szétrobbantását. Sokkal szerencsésebb volt a Szász-Régen felé működő haderő, mely október 31-én Szent-Jánosnál Urbán hadait megverte és a következő napon Szász-Régent is elfoglalta és Urbánt Besztercze felé visszanyomta. A székelység azonban Urbán felett kivívott diadalát nem sokáig élvezhette, mert Gedeon cs. kir. tábornok október 4-én csekély ellenállás után Maros-Vásárhelynél főhaderejüket szétverte s így a székelység ama vállalata, melytől a magyarság Erdély megmentését remélte, csúfos kudarczot vallott.

Nem az én feladatom ez idők harczainak történetét irni s azért e harczokat, csatázásokat csak annyiban érintem, a menynyiben a politikai mozgalmak egyes fázisainak megmagyarázásához okvetetlenül szükséges ezeket is érinteni.

A pesti középponti magyar kormány sem nézte tétlenül az erdélyi eseményeket s azok sorában a románság fegyveres mozgalmait. Október 10-én a honvédelmi bizottmány *Kossuth* Lajos és id. gróf *Eszterházi* Mihály aláirásával egy kiáltványt intézett az erdélyi román néphez, melyben felsorolván mindazon szabadságokat és jótéteményeket, melyekben a magyar nemzet testvéri szeretete részesítette a románságot, a leghatározottabb hangon felszólítja, hogy hagyjon fel ellenséges szándékaival és térjen vissza a békesség elhagyott utjára:

„Az ország kormánya megparancsolja nektek oláhok, egyenként és összesen, kik magatokat a bujtogatás által félrevezettetni engedtétek, hogy nyolcz nap alatt mindenki magát a rend és törvényes engedelmességnek alávesse; csendesen és jó polgárhoz méltóan viselkedjék s a zavargásnak és zendülésnek

bármely kis jelét adni ne merészelje, mert különben — a mily igazán az Isten az egekben van és az igazságot védi — a büntetés szigorúsága és kérlelhetlensége fog szállani a bűnösök fejére: és vitéz hadseregünk — mely csak most vert szét egy csapat hazaáruló, rabló csordát, ellenetek fog indúlni és akkoron jaj leszen minden zendülőnek és háromszorosan jaj minden bujtogatónak. Jobb lett volna akkor néktek nem születni, mert a kegyelemre és irgalomra senki az ellen-pártütők közül nem számolhat. De addig is megleend hagyva a magyar és székely népnek, hogy keljen fel és — mint a vihar — seperjen el minden hálátlan gazt, ki hazájának szabadsága ellen feltámad, anya- és testvérgyilkossá lenni nem irtózik; hogy keljen fel a magyar és székely nép tömegestől és irtson ki minden hazaárulót és pártütőt, ki a jó szóra hallgatni nem akar. Azért, a kinek vagyona és élete kedves, az hallja meg utolsó szavát a jóakaratú intésnek, mert ki ezt sem akarja megérteni, az lakolni fog. Földje elvétetik és ki fog osztatni a haza hű fiai között, maga pedig meg fog halni a bitónak és a fegyvernek halálával." [1])

A honvédelmi bizottság e rettenetesen harczias és fenyegető hangú felhivása azonban teljesen hatástalan volt és legfölebb is csak arra jó, hogy a későbbi román írók akként magyarázzák, hogy a románság, mikor megkezdette az imént jelzett öldökléseket, voltaképen nem tett egyebet, mint kényszerítve azon fenyegetésektől, melyek e felhivásban foglaltatnak és kiirtását megelőzendő, önvédelmére fegyvert fogott az életére törő támadó magyarság ellen. Az erdélyi kormányzat azonban már megelőzően sokkal keményebb elrettentő repressaliákhoz is nyúlt, mint az ilyen keményhangú felhivások és figyelmeztetések.

Körülbelül a honvédelmi bizottmány e proklamácziójának kibocsátásával egyidejűen, Bethlen Gergely egy csapatával Kolozsvár környékén Báréban elfogatta *Baternai* és *Simonis* tribunusokat. A foglyokat Kolozsvárra vitték, hol rögtönitélő biróság elébe állították, a mely biróság őket saját vallomásaik, a nálok talált okiratok s a bevallott tanusítások alapján, mint

[1]) *Baritiu:* Istoria Transilvaniei II. kot. 762. l.

az ország törvényes közállománya, törvényei, törvényesen constituált hatóságai ellen a legnyiltabb elátalkodottsággal felláza dókat, veszélyes lázítókat és bujtogatókat, a békének, a személy- és vagyonbátorságnak gonosz indulatú szándékos megzavaróit kötéláltali halálra itélte.[1]) Ugyanesak ez időtájt akasztották fel Maros-Vásárhelyen *Pop Vasilie*-t is, ki balásfalvi theologusból tribunnak csapott fel és a Maros mentén lázította a népet. Ez elrettentő példák azonban senkit sem rettentettek el és inkább arra valók voltak, hogy a tömeget még jobban felingereljék és hogy alkalmul s ürügyül szolgáljanak a legvéresebb visszatorlásra. Szebenben már szervezve volt a románok és szászok „Pazifications-Ausschuss"-a Pfersmann tábornok elnöklete alatt és mint valódi hadintéző-bizottság megkezdette gyászos működését. Ügykörét az október 24-én kibocsátott főhadparancsnoksági rendelet szabta meg. Összesen 6 tagja volt: két román, két szász, a tartományi biztosság egy tagja és egy vezérkari tiszt. Tagjai román részről a következők voltak: *Laurianu* Trebonianu, *Munteanu* Gavril; póttagok: *Brán* János és *Baritiu* György. Mikor később Laurianu Popasu Jánossal, mint egy küldöttség tagja Bécsbe ment, helyét Baritiu foglalta el.

Október 17-én adta ki a főhadparancsnokság a román felkelő csapatok harcztéri szolgálatára és alkalmazására vonatkozó utasításait. Bár nem érezzük magunkat hivatottnak a román lázadó csapatok haditényeinek megbirálására vagy csak elbeszélésére is, mégis szükségesnek látjuk ez utasításokat a következőkben megismertetni, mert bizonyos szempontokból nagyon érdekes világot vetnek magára a mozgalom politikai fejlődésének egyes mozzanataira is.

Ha el akarjuk kerülni megsemmisítésünket — mondják ez utasítások bevezető sorai — tömegesen össze kell gyűlnünk és ha az ellenség reánk ront, harczolnunk kell. Rend nélkül azonban nem lehet egyesülni és egyesülés nélkül nem lehet győzni!

Rendezzünk tehát általános felkelést és pedig a következő módon:

Minden falu vagy város szedje számba fegyverfogható

[1]) *Pap Dénes.* Okmánytár. II. köt. 140. l.

férfiait; fegyverezze fel puskákkal, lándzsákkal, kaszákkal vagy vasvillákkal; rendezze őket két sorból álló csapatba s állítson élökre egy kapitányt s ennek támogatására több alkapitányt. Egyetlen ilyen csoport se legyen kevesebb 150 és több 200 embernél. Ezeket aztán a százados oszsza 4 szakaszra és mindenik szakasz élére tegyen alkapitányokat. A puskásokat állítsa a csapat szélére. Ha a faluban 150 embernél kevesebb fegyverfogható ember van, akkor a falu egyesüljön a szomszéd faluval. Három ilyen csapat élére egy tribunt kell állítani.

Ha közelben császári lovasság vagy gyalogság van, vagy legalább szabályszerűen szervezett nemzetőrség, akkor a felkelők egyesüljenek velök és vessék alá magokat e csapatok parancsnokainak. Az ilyen felkelő csapatok azonnal katonai vezetőket fognak kapni, mihelyt kérnek. Három felkelő csapatot a csatarendben fokozatosan kell felállítani és pedig akként, hogy mikor megtámadják az ellenséget, egyik a másikat egyesült erővel támogathassa. A három csapat közül az ellenséget csak az támadhatja meg, a melyik legközelebb áll hozzá, a többi pedig szoros rendben jőjjön utána, de ne futva, és oldalról fenyegesse az ellenséget. Mikor az első csapat gyöngül vagy ingadozik, akkor a második gyorsan törjön az ellenségre, hogy a visszahuzódó első csapat ez alatt újra összeszedhesse magát. Ily módon törjenek egymásután az ellenségre mindaddig, a míg szükségesnek mutatkozik. Ha az ellenség megfutamodott, akkor a lőfegyveresek vegyék űzőbe, de csak egy csapattal, a másik kettő nyomuljon utána, de a legszorosabb rendben, úgy hogy készen legyenek mindig a segítség adásra, vagy szükség esetén újabb támadásra.

Azon visszamaradó *ellenséget, a melyik nincs megsebesülve, le kell fegyverezni, de ha ellenszegülne, akkor meg kell ölni. A falvakba bevonulva, félelmet és rettegést kell kelteni; visszavonulás esetén saját nagyobb biztonságuk kedvéért a hidakat le kell rontani s az ellenség útjába mindenféle akadályt kell támasztani, sőt ha nem lehet másképen, a falukat is fel kell gyujtani.* Ha az ellenség megszalasztaná valamelyik csapatot, úgy ez a csapat a hegyes vagy erdős vidéken szemeljen ki előre egy bizonyos gyülekező helyet s ott összegyülve, a szorosokat, vagy osvenyeket állja el és tartóztassa fel az ellenséget előhaladása útjában.

A lándzsával és más szúró eszközökkel ellátott csapat soha se ijedjen meg a lovasságtól, hanem szoros rendben álljon meg s ezalatt a puskások lőjjenek. Mentől hosszabb a lándzsa, vagy a kasza nyele, annál többet ér, mint védő és üldöző fegyver.

Az olyan községekben, hol könnyü lovas csapatokat lehet alkotni, a falusi birák azonnal lássanak az ilyen csapatok megalakításához és a lándzsákkal felfegyverezett felkelő lovasság azonnal csatlakozzék a rendes lovassághoz ott, a hol ilyen is van. A hol nincs ilyen s az ellenség részéről sem látszik lovas csapat jelenléte, ott a lovasság oldalt menjen vagy előőrsi szolgálatot teljesítsen. A hol tábort ütnek, ott a tábor biztosítására kémszemet és előőrsöt kell kiállítani. A felkelő csapat legfelsőbb parancsnoka adjon ki minden nap tábori jelszót. A hol a csapatnak alkalma nyílik hosszabb időzésére, ott állítsanak fel lármafát és szükség esetén annak meggyújtásával adjanak jelt; de egyúttal adjanak határozott és világos utasításokat is az őröknek, hogy e lármafát csak szükség esetén gyujtsák meg. [1])

Ez az utasítás képezte a felkelő román csapatok eljárásában a zsinórmértéket, a mely csapatok különösen annak két pontját hajtották végre jobb ügyhöz méltó mohó buzgósággal: az ellenségnek tekintett magyar faluk felégetését s a kezökbe esett fegyveres vagy fegyvertelen magyar foglyok legyilkolását. Ez utasítás idevonatkozó pontjai a legvilágosabban igazolják a főhadparancsnokság bünrészességét ama temérdek gyujtogatásban, egyes és tömeges mészárlásokban, melyek alól az 1848/49. román lázadást felmenteni semmiféle okoskodással sem lehet.

Október 19-ről keltezve, a román nemzeti komité két kiáltványt adott ki. Egyiket a román nemzethez, a másikat pedig a magyar és székely nemzethez czimezve. Különösebb figyelmet érdemel a magyar és székely nemzethez intézett proklamáczió, a mely *Lauriani*, *Barnutiu*, *Balasiescu*, *Cipariu*, *Micasiu* és *Branu* Jánostól aláirva jelent meg.

E proklamáczió szerint a császár összes népeit a szabadság és jogegyenlőség nagy áldásaiban részesitette, de egy vad töre-

[1]) *Baritiu*, Istoria Transilvanie II. köt. 302–304. l.

dék az időt és a nyert szép ajándékot arra használta fel, hogy a fejedelem homlokáról népei koronáját letépje, hogy a nagy közös hazát megbontsa és a hadsereget lassanként megsemmisítse, hogy a szabadság és egyenlőség helyébe a terrorismust, a nemzeti kiváltságokat és az egyes néptörzsek elnyomását s nemzetiségöktől való megfosztását tegye. A románság és e párttöredék között béke és egyesség nem lehet. E párttöredék ellen vére és vagyona feláldozásával fog küzdeni utolsó lehelletéig a románság. A románság azonban nem hajlandó összetéveszteni e párttöredéket az egész székely és magyar nemzettel, melynek jobb részéről azt hiszi, hogy képes lesz őszintén lelkesedni az általános szabadságért és egyenlőségért. Felhivják tehát a magyar és székely nemzetet, hogy egyesüljenek velök a császárért, hazáért, a jogért és a szabadságért való küzdelemben.

Ha azonban a magyarok nem hajlandók ez egyesülésre, akkor a románok megindítják a véres harczot és azt minden rendelkezésükre álló eszközzel addig folytatják, mig vagy győzni fognak, vagy elvérezni. Mindent el fognak követni, hogy magukat megerősítsék, ellenségeiket pedig gyöngítsék. A ki a győzelmet akarja, annak nem szabad visszarettennie a háború nehézségeitől. Azonban kijelentik, hogy szükség nélkül nem akarnak vért ontani s úgy akarják viselni a háborút, hogy ne sértsék meg az emberies érzést. Hasonlóra szólítják fel a magyarokat és székelyeket is. Kijelentik azt is, hogy e proklamáczióval nem fenyegetni, hanem csak óvni akarnak.

A megelőző napon, október 18-án *Puchner* adott ki egy manifesztumot, melyben kijelentette, hogy miután a nádor Magyarországból eltávozott s a minisztérium lemondott és a pesti országgyűléstől kinevezett kormányt (honvédelmi bizottmányt) nem lehet törvényesnek tekinteni, átvette Erdély kormányzatát és felszólít mindenkit, hogy térjen vissza a császár iránt való hűségre és engedelmeskedjék a főhadparancsnokságnak, mely Erdélynek egyetlen törvényes kormánya. Ugyanezen napon a pesti országgyűlésről visszatért Saguna is kiadott egy körlevelet, melyben meghagyta híveinek, hogy engedelmeskedjenek a főhadparancsnokság rendeleteinek, mert ez most Erdély törvényes kormánya. Egyuttal arra is fölhivta a románokat,

hogy jól fegyverkezzenek fel és legyenek készen védelmezni a törvényes kormányt bármely ellenség ellen.

Október 21-ről pedig Kolozsvárról keltezve, Leményi püspök adott ki egy körlevelet. Leményi e körlevelében beszámol híveinek, hogy az erdélyi országgyűlés megnyitása óta, mit tett s minő eredménynyel a románság érdekében? Hazatérvén népe közé, hogy az ne maradjon pásztor nélkül, elszomorodott szívvel és megdöbbenéssel tapasztalta, hogy némelyek békés emberek megölésére és Balásfalvára való hurczolására vetemedtek. Mindezeknek igazolásául megtévelyedett hívei azt mondják, hogy mindezt a császár védelmezése érdekében teszik. A császárt védelmezni kötelesség, de nagyon tévednek, ha azt hiszik, hogy a magyarok ellen harczolva, a császárt védelmezik. A magyarok a császárnak hű és engedelmes alattvalói akarnak maradni és csak azok ellen védelmezik magokat, kik felbujtogatva a császár gonosz támadóitól és néhány miniszterétől, az ország ellen felkeltek. Nemcsak a császárnak tartoznak engedelmességgel a románok, de az országnak is. Aztán a császár saját aláirásával erősítette meg a magyar minisztereket s parancsolta meg, hogy nekik engedelmeskedjék minden katonai és polgári hatóság. A császár maga erősítette meg a magyar országgyűlésen hozott törvényeket. Az országgyűlés által hozott s a császártól megerősített törvényeket nem lehet mindkét fél beleegyezése nélkül felbontani. Azért tehát felhivja híveit, hogy engedelmeskedjenek az ország törvényeinek, báró Vay Miklós kir. biztos és az ország törvényes hatóságai rendelkezéseinek s ne hallgassanak azokra, kik ellenkezőt hirdetnek, nehogy ily módon saját fajukat a boldogság helyett a romlás örvényébe taszítsák. [1])

A román nemzeti komité november 1-ről keltezett, Barnutiu elnök és Barutiu titkár által aláirt köriratával igyekezett Leményi püspök e körlevelét ellensúlyozni. E körlevél a 1848—49-ki román forradalmi mozgalmaknak kétségkivül egyik legjellemzőbb nyilvánulata volt. Azt hiszem, hogy inkább az események mozgató okait kutatva, mintsem magukat az eseménye-

[1]) Memorialul lui Andreiu baron de Saguna Tom. I. 197. és köv. lapok.

ket irva le, nem cselekszünk hiábavaló dolgot, ha e nevezetes körlevéllel egy kissé bővebben foglalkozunk már csak azért is, mert úgy a maga egészében, mint eszmemenetében egyaránt megérdemli e korszak nemzetiségi mozgalmai tanulmányozójának figyelmét.

„Testvérek — mondja e proklamáczió — bizonyára megértették eddig, hogy Erdélyország kormányzását a császár nevében az október 3-án kelt császári manifesztum értelmében a főhadparancsnokság vette át azért, hogy megszabadítsa az országot a gyilkolásoktól, rablásoktól és azon hallatlan istentelenségektől, melyeket Kossuthnak biztosai és emberei a magyar nemzetnek az egész világ előtt való szégyenére elkövetnek. Bizonyára azt is tudjátok testvérek, hogy okt. 18. óta csakis az erdélyiek azok, kik hűségesek a felséges császárhoz, a kik a Szebenben székelő császári főhadparancsnokságnak engedelmeskednek s hogy azok, kik a Kossuth-féle töredék biztosainak engedelmeskednek, mindnyájan hűtelenek és esküszegők."

„Azt is tudjátok testvérek, hogy az ország most két részre van osztva. Az eltévelyedettek Kossuthtal tartanak, de a legtöbb nép: szlávok, románok, horvátok, tótok, németek a felséges császárral. A Kossuth-féle töredékekkel csak a magyarok tartanak, de ők sem mindnyájan. Ne vegyük tekintetbe azt a nagyon sok magyar falut, melyeknek népe nem akar tudni semmit róla, csak tekintsük, hogy maga a híres Wesselényi is elfutott Pestről attól való féltében, hogy Kossuth őt is felakasztatja, mint Zichy grófot. És aztán Széchenyi, a legnagyobb magyar és mindnyájok között a legokosabb, látván, hogy Kossuth a magyarokat a végromlás szélére juttatja, megbolondult. Erdélyben Ő felségével, a császárral tart a főhadparancsnokság. A magyarok és a székelyek kevesen vannak és az egész világtól el vannak hagyatva, mivelhogy nem az igazságot védelmezik.

„Ne féljetek hát román testvérek, mert most az egyszer maga az isten is fog titeket védelmezni, ki azt akarja, hogy ebben az esztendőben a román nemzet is felemelkedjék a porból. Védelmezni fog titeket hadseregével a felséges császár, védelmezni fognak titeket a szászok, kik veletek együtt harczolnak a nemzeti szabadságért, a birodalom egységeért és a felséges csá-

szári házért. Kossuth és pártja előtt egyetlen nemzet sem szent, a magyar kivételével. Ő nem akar tudni semmit az ausztriai birodalomról, mely annyi száz év óta áll, hanem meg akarja ezt dönteni s helyébe egy magyar császárságot, vagy épen köztársaságot állítani az Adriai tengertől a Sulinaig. Látván a magyarok, hogy kevesen vannak és gyöngék és hogy körül vannak véve más nagyobb s hatalmas nemzetektől: románoktól, horvátoktól, szlávoktól és németektől s félve attól, hogy a szabadság azokat is egy színvonalra fogja emelni velök s így el fogják veszíteni zsarnoki uralmukat — mely alatt ezek a nemzetek ezer év óta nyögnek — elhatározták, hogy egyesítvén Erdélyt Magyarországgal, ki fogják vetköztetni mind e nemzeteket a nemzetiség szent öltözetéből és mindnyájukból csak egy nagy és hatalmas magyar nemzetet csinálnak."

„Ezt a császár nem akarja — és ezek a vad emberek nagyon dühösek Ő felségére, hogy miért nem engedi meg nekik, hogy megmagyarosítsák az összes románokat, szlávokat, horvátokat, tótokat, szászokat, németeket és zsidókat stb. — és miért nem engedi, hogy megbuktassák birodalmát és ledöntsék az ausztriai császárság trónját a dicsőséges császári házzal egyetemben. Ezek az emberek könyveket és kiáltványokat küldöttek az ország minden részébe, — küldöttek a románokhoz is, elnevezvén őket testvéreknek, hogy e hízelgéssel eltántorítsák a felséges császárhoz való hűségtől azért, hogy tartsanak velök."

„Román testvérek, vigyázzatok, nehogy megcsaljanak, mert ez emberek mást beszélnek és mást cselekszenek. Azt mondják, hogy a haza közös mindnyájunkkal és a jogoknak is mindnyájan közös birtokosai vagyunk és hogy ők a jogokban egyenlően osztoztak volna meg a románokkal, nem hagyván fel a magok számára egyetlen privilegiumot sem. És ha igy van, akkor ti magyarok, miért kértek 5, 10—20 ezer forintot attól, ki nyomdát akar állítani? Igy csak egyedül Kossuth állíthatna nyomdát, mint egyike azoknak, kik kezökben tartják a Duna-fejedelemségekbeli kereskedőknek útját s ki még a pokolból is pénzt tud előteremteni? Hát akkor miért kötitek a képviselőválasztás jogát ezenzushoz, hogy így az országgyűlésen csak azok a nemesek legyenek képviselve, kik meghíztak a románok verejtékén és

vérén? Miért adtatok nyelveteknek kiváltságot, hogy uralkodhassék a többi nyelvek felett, ha azt mondjátok, hogy eltöröltetek minden privilegiumot? Miért tartóztattátok le és verettétek agyon a román választókat Margittán és egyebütt, ha azt mondjátok, hogy a jogokat megosztottátok a románokkal? És miért nem engeditek meg, hogy a románok, mint nemzet léphessenek be az ország közös házába, hol közös törvények hozandók mindnyájunk közös boldogulására, a hol a nemzetek élete és halála felett rendelkező törvények alkottatnak s a hol halálos fenyegetések között hozatott meg az unió terroristikus törvénye, mely a románokat egy perczig sem kötelezheti, mivel az a román nemzet beleegyezése nélkül, sőt ellenére hozatott meg."

„Igy tehát román testvérek, öntudatotokban nyugodtak lehettek, mert a román nemzet Erdélyben soha egy pillanatig sem volt alávetve a magyar minisztérium törvényeinek s a minisztérium biztosainak s velök együtt mindazoknak, kik Kossuth pártjához tartoznak. Ezek a románokra nézve nem birnak törvényes értékkel s a románok nem is tartoznak nekik engedelmeskedni. Hallottátok: mit mondott Vay a románokhoz intézett proklamácziójában? Azt, hogy a magyarok szabadították fel a románokat a jobbágyság alól és a románok a köszönet helyett agyonverik a magyarokat. Nem igaz. A románokat Ő felsége, a császár szabadította fel; ki különösen márczius 15-ike és április 25-ike óta felnyitotta birodalmának minden kapuját, hogy a zsarnokság tisztátalan szelleme kimehessen és a népeket boldogító szabadság szelleme beléphessen rajtok. A magyarok ellenkezően, egész nyáron végrehajtásokat hoztak a románok nyakára. Megölték őket Mihálczfalván, Lónán; kifosztották, halálra verték Mikeszászán és Mezőörményesen s egyebütt. A románok nem öltek meg egyetlen magyart sem, míg Vay fel nem akasztotta Betraneanu Sándort, míg ki nem fosztották Új-Zsukot, el nem pusztították Vajda-Kamarást lakóival együtt. És mindezt a románok hősi türelemmel viselték."

„És mindezeket majdnem mind Vay miniszteri biztos követte el, a kit a románok mégis tisztelettel fogadtak balásfalvi gyűlésükben. Ezzel fizetett az emberséges fogadásért. Mielőtt Balásfalvára jött, bombával fenyegetődzött; azután pedig fel

akasztatta testvéreiteket. Miért? Azért, mert ők azt mondották a románoknak, hogy fegyverkezzenek fel ugyanazzal a joggal, a melylyel a magyarok és szászok fegyverkeznek. Mi joggal akasztatta fel őket? — ha csak nem azzal, melylyel a románok is felakaszthatták volna Vay miniszteri biztos urat? De a román nemzet — tanu erre a történelem — soha sem volt rossz gondolattal a magyar nemzet iránt s ez évben is a történelemben eddig elé ismeretlen türelemmel viseltetett mindaddig, míg mérsékletétől meg nem rabolta a terrorista párt, kényszerítvén, hogy éljen a védelem és a bosszú fegyverével. És épen ezért a történelem, mely a világot igazságosan itéli meg s a mely az okozatot nem választja el az októl; ennek a pártnak lelkét fogja megterhelni a faluk és városok elpusztításával, a barbár öldöklésekkel, a gyermekek felnyársalásával, az asszonyok prostituálásával, az ország lakosainak demoralizálásával s mindazzal, a mit a magyarok és a székelyek elkövetnek s a mivel a felizgatott és tőlük tanult románok erre felelnek."

„Ők gyujtották meg a tüzet s ki vádolhatja most azért a románokat, hogy ég a ház, melyet a magyar meggyujtott s kinek a vétke lesz, ha a magyar is oda ég? Ők szakították fel a csatornákat s ők idézték le a boszuló ég záporát. Ki vétke lesz, ha ők is bele fulladnak? E megjegyzések elegendők mindazokra a proklamácziókra, a melyeket idáig báró Vay adott s a melyeket még ezután fognak adni a Kossuthista magyarok. Román testvérek! Mikor Kossuth és Vay beszélni fognak még a testvériségről, mikor ez emberek azt mondják nektek, hogy megosztottak veletek minden jogot, akkor csak tekintsetek a hegyeken, s az utak szélén elhelyezett akasztófákra, akkor jusson eszetekbe mindaz a gyilkosság, rablás, mi ebben az esztendőben történt azért, hogy bennetek bizalmat keltsenek; akkor látni fogjátok saját szemetekkel a magyar testvériség emlékeit."

E bevezetés után lelkére köti a komité a román népnek, hogy ne vegye tekintetbe Leményinek, ki egyformán hűtlenné lett úgy a császárhoz, mint a román néphez e felszólítását.

„Román testvérek, ne higyjetek Kossuth, Vay és Leményi hazugságainak. Ne higyjétek, hogy Jellasichot és a többi császári tábornokokat megverték volna. Nem, ezek mindenütt győznek

Bízzatok jogaitokban és a népek atyjának, az istennek kegyelmében s legyetek meggyőződve, hogy az 1848-ki esztendő utolsó éve a magyar zsarnokságnak és elseje az elnyomott nemzetek feltámadásának." [1])

A kölcsönös nyilatkozatok és proklamácziók ez ideje alatt sem szünetelt a Puchner által megindított véres lefegyverezési művelet. Október 19-én Riebel őrnagy a maga határőrvidéki katonaságával és Solomon prefekt mintegy 5000-nyi lándzsás román felkelőivel Déva ellen vonult, hol a nemzetőrségen kívűl, mintegy 300 önkéntes és 80 ló nélkül való Hannover-huszár volt, a kik a túlnyomó erő elől Arad felé vonultak. Ezután Riebel és Solomon könnyü szerrel lefegyverezték az itt-ott még együtt levő csekély számú magyar nemzetőrséget és pedig jó-formán minden erőszak vagy vérontás nélkül. Berendezték a közös osztrák-oláh kormányzatot s az ő elvitázhatatlan érdemük, hogy Hunyad vármegye, mely a Hóra-lázadás idején annyi kegyetlen vérengzésnek volt színhelye, az 1848/49-iki mozgalmakban meglehetősen mentes maradt minden ilyen fajtájú embertelen vérengzéstől. Elismerte Solomon Miklós prefekt ez érdemét később Bem tábornok is 1849. február 9-ről kelt levelében, melyben Solomon Miklósnak a következőket irta:

„Értesültem, hogy ön a mostani zavarok ideje alatt, mint egy fegyelmezetlen néptömegnek vezére szigoruan ügyelt a rendre és arra, hogy minden szörnyű tett elkerültessék és ezzel ön e vidék hálóját érdemelte ki addig, míg más helyeken a legnagyobb iszonyatosságokat követték el. A magyar kormány nevében felhivom, hogy a rend és a közbiztonság fentartására ezután is ügyeljen s e czélból önt felhatalmazom arra, hogy egy saját csapatot tarthasson fenn, melynek költségeit a magyar kormány fogja viselni. Egyuttal mindenkinek, a ki e csapathoz tartozik, minden előbbi dologért teljes amnestia adatik és önnek, mint e csapat vezérének havonként 120 váltó forint fizetés és minden tisztjeinek, a kit ön kinevez, de a kiknek száma 30-nál nem lehet több, 30 v. frt fizetés utalványoztatik; az altisztek naponként 6 krt, a

[1]) Memorialul Archiepiscopului Andreiu baron de Saguna 263 s köv. lapok

közlegények 4 krt fognak kapni, a melylyel szemben önnek kötelessége lesz a fanatizált csőcseléket a személy- és vagyonbiztonság ellen elkövethető mindennemű kihágástól visszatartani."[1]) Solomon azonban nem vállalta el a Bemtől nyert megbizatást, sőt még nem is válaszolt Bemnek, hanem e levelet Szebenbe küldötte a román nemzeti komitéhoz. A rendre, a személy- és vagyonbiztonságra azonban tovább is őrködött Hunyad megye területén.

Október 21-én Borbánd és Maros-Portus felől reggeli öt óra tájban két fölkelő román csapat vonult Gyulafehérvár ellen. Mihelyt a városba értek, azonnal felgyujtották a várost körülbelül 5 helyen. A gyulafehérvári nemzetőrség azonban nem jött zavarba a támadásra, hanem a fölkelők ellen vonult s azt jól irányzott sortüzével 9 halottat elejtve s többeket közülök megsebesítve, kiűzte a városból. De a derék gyulafehérvári nemzetőrség nem sokáig élvezhette a kivívott diadal örömét, mert Horák várparancsnok a várból rájok izent, hogy ha le nem teszik fegyvereiket, ki nem tűzik a császári lobogót s a magyar minisztériumnak fel nem mondják az engedelmességet, azonnal halomra löveti a várost. E hatalmas kényszerrel szemben nem maradt egyéb hátra, mint a fegyvert kezökből kiadni s teljesíteni a többi kivánt feltételeket is.

Alsó-Fehérmegyének mintegy 120 községét pedig Axente Szevér prefekt fegyverezte le. Ezen a vidéken már tömérdek verontás, kisebb és nagyobb csatározások között történt meg a lefegyverezés. Október 20-án Axente egyik alvezére, Prodanu viceprefekt, a muzsinai román tábor parancsnoka levélben szólította fel Enyed városát, hogy adja meg magát, mert különben úgy elpusztítja, hogy benne kő kövön nem marad. Enyeden ekkor két század rendes katonaság volt és a következő napon, október 21-én Baumgarten százados vezetése alatt még 50 aranyos-széki székely huszár érkezett meg mintegy 420 tordai és aranyos-széki nemzetőr kiséretében. Ez a haderő az enyedi vadászcsapattal és a nemzetőrökkel, kiknek két kis ágyújok is volt, megtámadta október 23-án a fenyegetőző muzsnai román tábort

[1]) *Bariţiu*: Istoria Transilvaniei II. köt. 779—80. l.

és rövid küzdelem után szétverte. Másnap azonban már a rendes katonaság a kapott parancs következtében Gyulafehérvárra távozott a magyarok ellen.

Október 22-én indúltak ki Kolozsvárról 380 gyalog honvéd és 110 Mátyás-huszár kiséretében báró Bánffy János és gróf Bethlen Gergely, kik hallván Enyed szorongattatását, védelmére siettek. Útközben Nagy-Lak mellett a Maros balpartján megleptek egy 9000 főnyi oláh tábort és azt szétverték. E győzelem után október 24-én vonultak be Enyedre. Enyedet azonban a Hegyalja felől Axente tábora is fenyegette. Bánffy János, Bethlen Gergely és Baumgarten százados elhatározták, hogy szétverik ezt is és a Hegyalja magyarságát megszabadítják. Axente tábora Enyed közelében a Maros balpartján Csombord és Maros-Szt.-Király községek felett foglalt állást. A honvéd gyalogságot Bánffy, a huszárságot Baumgarten átvezették a Maroson s be sem várva, míg a nemzetőrség átkel a Maroson, két oldalról megtámadták az oláh tábort. Az oláhok futásnak eredtek, de menekülés közben mintegy 300-an elestek.

E közben tömérdek menekülő érkezett Enyedre, kik elbeszélték a kis-enyedi és zalathnai vérengzéseket s azt, hogy a hegyaljai magyarság legnagyobb része lefegyverezve, Krakkóban van az oláhok fogságában. Az enyedi haderő parancsnokai magokat elhatározták e hírek következtében a Hegyalja megmentésére s a krakkói foglyok kiszabadítására. Október 28-án indultak Bethlen Gergely és Bánffy János 250 honvéddel, 100 nemzetőrrel, egy század székely és egy század Mátyás-huszárral, Krakkó ellen. E vállalat azonban nem sikerült. A románok kemény ellenállása visszavonulásra kényszerítette a támadó magyarságot. A balsikerü vállalat gyászos eredménye az volt, hogy Krakkóban az oláhok legyilkolták a foglyokat.[1])

Zaránd megyében a lefegyverezés végrehajtására Buttyán (Buteanu) prefekt vállalkozott. Október 22-én több ezer főből álló oláh tábor jelent meg Körösbánya előtt. Betörnek a városba lefegyverzik a nemzetőrséget és elszedik mindenkitől a fegyvert. A városba menekült vidékieknek meghagyták, hogy azonnal

[1]) *Szilágyi Farkas*: Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben 11—13. l.

térjenek vissza falvaikba, mert nem lesz semmi bántódásuk. Többen útra kelnek. A Brády-család a körösbányai román lelkészt kérte fel, hogy kisérje el hazáig, a közelfekvő Brádig, nehogy utközben megtámadják a felkelő fegyveres román csapatok. Október 25-én alkonyatkor indul el, kocsikra ülve, a karaván. Tagjai voltak: *Brády* András és neje, *Brády* János nejével és leányaival, *Brády* Pál feleségével és féléves gyermekével, *Brády* Péter és Sándor, továbbá a közeli rokon *Kriscsóri* Ábrahámné leányaival. Alig értek ki a városból, csakhamar körülfogta őket mintegy 60 főből álló fegyveres tömeg. *Brády* Jánosék kocsiját a lovak elragadják s beleviszik a Körös vizébe. Ez a szerencséjök, mert így szerencsésen visszajutnak a városba. A többieket elfogják és Váka község alá hurczolják, hol még azon éjjel agyon verték őket a körösbányai román pappal együtt, kit a tűzbe dobtak. Tizenkilencz holttest fedte reggelre Váka alatt a fagyos talajt, közöttük 14 a Brádi-családból.

De iszonyatosságra és méreteire felülmult mindent a zalathnai vérfürdő. Október 23-án Zalathna előtt megjelent Dobra prefekt több ezerre rúgó táborával, hogy a városba bevonulva, annak lakosait lefegyverezze. Nemegyei bánya-adminisztrator, a nemzetőrség főparancsnoka rögtön haditanácsot tartott, melyben elhatározták, hogy az esetben, ha a románok császári katonaság kiséretében valamely császári tiszt vezetése alatt jönnek, akkor megadják magokat, de ha csupán oláh papoktól és tribunosoktól vezetett csordák törnek a városra, fegyveröket nem teszik le, hanem utolsó csepp vérig fogják tűzhelyüket védelmezni.

E haditanács után az asszonyok és a gyermekek a templomba vonultak, a férfiak pedig egész éjjel fegyverben állva, virrasztottak. Az oláh tábor az éjszakát nagy lármában a város alatt töltötte. Reggel szalmacsóvát kötöttek lándzsáik hegyére s úgy rontottak be a városba, követelve a fegyverek kiadását s azt, hogy e czélból házkutatást is tarthassanak, nehogy valakinél elrejtve fegyver maradjon. A megrémült magyarság, hogy elkerülje a kilátásba helyezett házkutatást, mely ürügy volt az értékesebb holmik elrablására, — alkudozásba bocsátkozott a román tábor vezetőivel. Az alkudozást magyar részről Nemegyei,

Császár, Borza bányabirósági ülnökök és dr. Knöpfler orvos vezették; közvetítők a zalathnai két román pap, a román eredetű Angyal és Nemes kamarai tisztek voltak. A nagy zaj között folyó alkudozásokból csak azt lehetett kivenni, hogy a támadók a nemzetőrség lefegyverezését s az összes fegyverek kiadását követelték. Többen a románok tömegéből azt is követelték, hogy ezeken kívül a magyarok adjanak még öt hordó bort és eskü alatt jelentsék ki, hogy a románok Sagunán és a balásfalvi püspökön kívül nem tartoznak senkinek: sem a vármegyének, sem a kormányszéknek engedelmeskedni.

Mikor a főbb dolgokban megegyeztek, az oláhok azt kiabálták: *pace* (béke), — a magyarok pedig a béke jeléül fehér kendőket lobogtattak. A békéből azonban semmi sem lett, mert az oláhok időközben türelmüket veszítve, elkezdettek gyújtogatni s az így támadt zavarban zsákmányolni. Ezt a nemzetőrség nem nézhette tovább s hogy a gyújtogatás és a rablás folytatását megakadályozza, sortüzet adott, a mitől egy néhány román elesett, a többi pedig kiszaladt a városból. Janku jelentésében a gyujtogatást és rablást elhallgatja s azt mondja, hogy a gőgös Nemegyei a tribunokkal folyó vitatkozás hevében ragadtatta el magát annyira, hogy tüzet vezényelt — s így a katasztrófát ő idézte elő.

A városból kiszaladt románok, egyesülve a künn levőkkel, ujra összeszedték magukat és betörtek a városba, felgyújtván a lándzsáikra tűzött égő szalmacsóvákkal az útjokba eső házakat. A magyarság, látva a tömegesen visszatérő románságot, azt hitte, hogy Janku is megérkezett a maga móczaival. E hir nagy pánikot idézett elő a magyarok sorai között s miután az égő város oltására gondolni sem lehetett s az egyre tovább harapózó égés lehetetlenné tette a városban maradást és reménytelenné minden további ellenállást, a magyarság elhagyta a várost és megkezdette a Gyulafehérvár felé való elvonulást; a menet, melynek hátvédét a fegyveres nemzetőrség alkotta, a lehető legszomorúbb látvány volt. Halálra rémült nők és gyermekek, betegek és öregek hiányos öltözetben házuk és értékes ingóságaik visszahagyásával halálos félelem és ezer aggodalom között huzódtak el a Gyulafehérvár felé vivő uton. Mögöttük az égő város, előttük a bizonytalan jövő.

Petrosanál útjok fennakadt. A szemközt jövő felkelők fegyveres tömege állotta el útjokat. A román származású Angyal és egy-két szász nemzetiségű bányahivatalnok megfordúltak és visszamentek az égő városba. Azt hitték, hogy ott, hol a románok ismerik őket s tudják, hogy nem tartoznak a magyarsághoz, bizonyára biztosabb az életök, mint itt az ismeretlen románság tömege között. A nemzetőrség utat tört az útját álló tömegen át és tovább folytatta szomorú vándorlását. Galacz és Fenes között a menet vezetői, a vállalat sikerében reményüket vesztve, elhatározták, hogy kisérletet tesznek a nyomukba tóduló románság vezetőivel békésen kiegyezni. Knöpfler orvos és Bara a magyarság nevében a következő békét kötötték a román vezetőkkel: A magyarok megadják magukat s fegyverüket leteszik. A románok azonban kisérjék őket Gyulafehérvárra és adjanak 20 szekeret a fegyverek, a nők és a gyermekek elszállítására. A románok elfogadták a békét. Elszedték a magyarok fegyvereit, 2 szekeret adtak a kikötött 20 helyett. Estére jutva, Preszákára érkeztek, hol az egész menet: magyarok és románok tábort ütöttek. A magyarokat egy kukoricza tarlón helyezték el, a románok pedig a két oldalt elterülő kaszálón telepedtek meg.

Meggyujtották a tábori tüzeket s azoknak világánál bővebb alkalmuk volt a kisérő románoknak a lefegyverzett magyarság egyes tagjait bővebben szemügyre venni. Igy telt el a legnagyobb rettegésben és aggodalomban az éjszaka legnagyobb része. Egyik lándzsás felkelő hajnal felé megpillantotta az öreg Koneczné arany fülbevalóját s e szavakkal — add ide vén boszorkány! — kiszakította füléből. Példája csakhamar követőkre talál. Elkezdették, ékszer után kutatva, a nőket megmotozni. A szegény magyar foglyok legnagyobb szerencsétlenségére egy Bihari Julianna nevü vagyonos urnőnél, ruhájában elrejtve 1000 aranyat találtak. Most már a prédakeresés és a zsákmányolási kedv általános lett. A nőket már nemcsak megmotozták, hanem kezdették le is vetkőztetni. Jullenbaum Antal hegybiró fiatal nejét egyenesen meztelenre akarta egy oláh erőszakkal vetkőztetni. Az asszony rémültében férje nevét kiáltja, a ki neje segítségére ugrik. A móczot torkon ragadja és ellöki nejétől. — Mit? — Te

még ellen mersz állani! — kiáltá az oláh és lándzsájával olyat üt a hegybíró fejére, hogy az vértől borítva rogyik a földre.

Az első vér kicsordulása elég volt arra, hogy a boszura és zsákmányra szomjas román felkelők neki essenek a fegyvertelen magyarságnak s kezdetét vegye a legszörnyűbb mészárlás, a melyhez hasonlót talán a tatárjárás óta sem látott Magyarország.

„Itt Preszákán — irja a „Honvéd“ czimű lapban a mészárlásból 120-ad magával szerencsésen megmenekült *Szabó* János ev. ref. lelkész — este a nedves térre lefektetik a magyarokat. Igen, lefektetik, mert senkinek felállani nem szabadott. Az elvett fegyvereket magok között felosztották. Most aztán elkezdődött a fosztás, rablás. Mindenkit mindenétől megfosztottak. A nőknek hajukat szétbontották: nincs-e ott drágaság elrejtve: a női szemérmet megsértették. Mindenek előtt a nőknek papucsaikat, a férfiaknak czizmáikat vették el. Egész éjszakán keresztül kutyáknak szidták, fenyegették, hogy a magyarokat kiirtják. Reggelre, október 24-én virradóra parancsolják a szegény kifosztott magyaroknak, hogy keljenek fel. És e szóra *indulj!* — minden fegyvert rájok sütnek. Boldog volt, kit golyó talált, mert a többit a legnagyobb, a legtigrisebb kínzások között lándzsákkal verték agyon. Nem kiméltek sem öreget, sem fiatalt; nem gyermeket, nem csecsszopót. Még az oláh nők is kapával verték agyon aszszonyainkat. Császár Zsigmondnénak lándzsával mellét átszurták, aztán egy lándzsanyelet döftek méhébe, levetkőztették egy ingre, s úgy hagyták ott. Három szopós gyermeknek anyjuk láttára nyakukat szakasztották el. *Farkas* László őrsereg kapitánynak előbb egyik, aztán másik lábát vágták le, — ismét egyik kezét s aztán a másikat, mig végre főbe ütötték.“

De nem folytatom tovább a szörnyü jelenet rajzolását, csak egyszerüen konstatálni akarom, hogy a preszákai vérfürdő áldozatai száma, mint azt az abszolut uralomtól 1851-ben elrendelt s Nahlik auditor által véghez vitt hivatalos vizsgálat megállapitotta, 640-re rúgott. Ebből 110 az értelmiséghez tartozott, a többi pedig kereskedő, iparos és bányamunkás volt. A meggyilkoltak holttetemei napokon át hevertek temetetlenül a preszákai kukoriczaföldön, kitéve a farkasok és a hollók prédájának.

Maga Zalathna városa egészen a tűz áldozatául esett. Elhamvadt mind a három temploma, minden középülete és száznál több magánház. Elpusztultak az összes bányaművek. A neki szabadult, féke vesztett tömeg elrabolt mindent, a mi csak keze ügyébe esett. Átkutattak minden házat, minden egyes lakást és elraboltak mindent, a mit csak megfoghattak. Egyedül a kincstár pénztárából 13 ezer darab aranyat és 20 ezer ezüst huszast, 6000 bankjegyet vittek el. A feltört pinczékből az utczára gurították a boros hordókat s úgy dőzsöltek a legvadabb orgiát ülve, míg Janku hallva az embertelen pusztítás hírét, Zalathnára nem jött s végét nem vetette a tatárjárás pusztításánál kegyetlenebb dulásoknak.

A kötet hátralevő részét megtöltené, ha azon kegyetlenségeknek csak válogatottabb részét is röviden leirnám, melyeket a román felkelők 1848 október 14-től a lefegyverezés ürügye alatt körülbelől november végeig elkövettek. Mikor Gedeon tábornok Maros-Vásárhelyen szétverte a székelyeket és visszatért Szebenbe, a román komité testületileg tisztelgett nála, hogy gratuláljon a kivívott fényes győzelemhez. Laurianu német nyelven, ékes beszédben üdvözölte a győztes tábornokot, ki nagyon hidegen válaszolt és csak annyit mondott, hogy nagyon sajnálja, hogy a komité vezetése alatt álló román felkelő csapatok annyi kegyetlenséget követtek el. Szebenbe visszatérve, az utak szélén mindenütt temetetlen holttesteket látott. Legalább temettessék el e szerencsétleneket. Még rútabbul járt Puchnernél a tisztelgő román komité. Az öreg tábornok a czifra üdvözlet meghallgatása után a következő szavakkal mordult a komitéra: „Az ország, Háromszéket kivéve, pacifikálva van. Ezt majd magam fogom pacifikálni. Tanácsolom önöknek, hogy fegyverezzék le népüket és ne tűrjenek több kegyetlenséget.“ — Baritiu erre azt felelte: „Le fogjuk fegyverezni, kegyelmes uram! Kegyetlenségeket nem tűrtünk meg soha; igyekeztünk teljes erőnkből, hogy kikerüljük azokat, de a magyar felkelők kegyetlenségei némi repressaliakat provokáltak.“ — „Repressaliakat? Úgy? — vágta vissza dühösen Puchner. — Ez esetben hát ágyuimnak egyik részét önök felé irányoztatom, a másikat pedig a felkelők felé. Értették?!“ — E kijelentés után kijöttünk a hetven éves

podagrástól — irja Baritiu [1]), ki e jelenetet elbeszélte — a ki e napokban is alig birt felkelni a pamlagról. A szegény öreg csalódott, keserüen csalódott. Az olyan emberekre hallgatva, mint Fronius és Bedeus, mint titkárja, Glanz Flórián, kik esküdt ellenségei voltak a románoknak, elvesztette Erdélylyel együtt összes reputáczióját is.“ No bizony, a román komité és prefektjei, mint a fennebbiekből láttuk, gyönyöröen megmentették Erdélyt és saját reputácziójukat.

„Egy sorezredbeli tiszt érdekes mozzanatot beszélt el nekem az 1848-ki október-novemberi viharos napokból, — irja Jakab Elek [2]) — a mi mély pillantást enged vetnünk b. Puchner lelkébe s felvilágosít arról, hogy tetszettek-e neki vagy nem azok, a mikkel – sokszor akarata ellen — megbizatott. „November elején, vagy kevéssel később, mint szolgálatbeli tisztnek, valamit jelentenem kellett. Csendesen léptem be a nagy terembe s előre haladva, láttam, hogy kabinettje ajtaja nyitva van s valaki neki valamit felolvas. Egyszer csak felkiálltott: „O mein Gott! mein Gott! zu welchen Schandthaten werde ich von diesen hohen Herren missbraucht werden!“ — Mint később megtudtam, épen Jánkunak Zalathna feldulásáról s lakói legyilkolásáról szóló jelentését olvasták fel neki.“

Hogy a nagy-szebeni cs. kir. tábornokok megborzadtak a román felkelők kegyetlenkedéseitől, érthető és természetes dolog, mert hiszen czivilizált emberek voltak s hogy szerették is volna megakadályozni a további kegyetlenségeket, azt is hisszük és elismerjük, de az erkölcsi felelősségtől őket felmenteni még akkor sem lehetne, ha a románokkal való szövetségre csakugyan Bécsből kaptak volna is utasításokat. Ők huzamosabb ideig Erdélyben éltek s igy tapasztalásból is tudhatták, hogy minő szomoru következményekkel fog járni, ha a román nép nyers tömegét mintegy hivatalosan rászabadítják a magyar birtokosságra s azzal is tisztában lehettek, hogy a magyarságot az általános zürzavarban, mikor úgyszólván Erdély összes törvényes hatóságai megszüntek funkczionálni, maga a létfentartás természe-

[1]) Istoria Transilvaniei II. kot. 214 l.

[2]) Szabadságharczunk történetéhez 416–417. l.

tes ösztöne fogja visszatartani attól, hogy önként kezei közül azt a fegyvert, melyben életének és vagyonának mégis némi biztosítékát látta a prédáló románsággal szemben, ki ne adja s e miatt ez a lefegyverzés véres összeütközések és erőszakoskodások nélkül nem fog megtörténni. A románság vezetői szavára hallgatva, örömmel sietett a császár zászlója alá. Közülük 20 - 25 ezeret besorolni, rendesen fegyelmezni és türhetően felfegyverezni nem került volna a főhadparancsnokságnak valami emberfölötti erőfeszitésébe. Ez a katonailag fegyelmezett 20—25.000 főnyi románság nemcsak katonai szempontból tett volna érdemesebb szolgálatot a még szervezetlen magyarság ellen, de elejét is vette volna annak a gyilkos emberpusztításnak, melyet a magyar nemzetnek még egy ellensége is a következőképen jellemez: „De hát mire való lenne itt feljegyezni a szétdúlt helységeknek nevét és a lemészárolt áldozatoknak számát? A mongolok betörése és a 16. 17. század harczaitól eltekintve, nem volt Erdélyben egyetlen olyan időszak sem, melyben az elszabadult szenvedélyek az egész országban annyi rablást, gyujtogatást és gyilkolást okoztak volna, mint ebben az esztendőben. Igazán méltó anyag egy Rogerius-féle „Carmen miserabile-"hez vagy pedig Miles Mátyás „Siebenbürgischer Würgengel-"éhez. E sorok írója 1848. decz. 3—6-ig Szebenből kiindulva, az ország északi részébe utazott. Az előtte nagyobb részt névszerint ismeretes nemesi udvarok százából alig látott 2—3-at sértetlenül. Majdnem mindenik községben még érezhető volt az a leirhatatlanul undorító pörzsszag, mely a felgyujtott gabonától származott s a pinczék telve voltak kiöntött szeszes italokkal mindenütt ezen az egyetlen, alig 30 mérföldnyi utvonalon is". [1])

Mikor Ő felsége az ötvenes évek elején először Erdélybe utazott, volt alkalma olvasni e gyászos napok „Carmen miserabile"-ját is azon alázatos folyamodásokban, melyekben a megölt áldozatok özvegyei vagy árvái segítségért s elvesztett javaik némi kárpótlásáért esedezve, hozzá benyújtottak. Ime egy-két mutatvány az erdélyi magyarság pusztulásának e siralmas énekéből:

---

[1]) *Eugen Friedenfels*. Joseph Bedeus von Scharberg II. köt. 81—82. l.

„Meggyilkolt férjemmel — írja Ő felségéhez beadott kérvényében Seress Benjamin benedeki jegyző özvegye — mi is menekülni akartunk. A nép azonban kért, hogy maradjunk, nem lesz semmi bántódásunk; védelmök alá vesznek. Ezen igéret daczára egyik éjjel a tömeg házunkra tört s engemet férjemmel s négy gyermekemmel együtt kiránczigáltak az ágyból s egy közeli házba hurczoltak, a hol már több, mint hetven ember volt összezsufolva. Itt töltöttük az éj hátralevő részét. Napköltekor valamennyiünket a szabadba vezettek s egy mély gödör mellé sorbaállítottak. Mi megadással tűrtük sorsunkat, mert nem hittük, hogy mind ennek mészárlás lesz a vége. Ekkor egy Száva Mitru nevű oláh így kiáltott rám: „Hol a pénz, mit a borért kaptál?“ Én megmondtam neki; ő azonban megragadván jobbomat, magával hurczolt. Ezalatt én a másik kezemmel osztönszerüen magam után vontam négy gyermekemet. Alig tettem néhány lépést, megkezdődött a mészárlás. Legelőször is a férjemet verték agyon, aztán sorba valamennyit. Egyedül egy földesúr leánya, Pál Mária bocsájtatott szabadon, meghajolván Thoma György nevezetű oláh legény abbeli kivánsága előtt, hogy feleségül megy hozzá. Néhány öreg embernek s egy pár asszonynak, kik a faluban maradtak, ez alkalommal megkegyelmeztek ugyan, de később az oláhok ezeket is agyonverték.“

„1848. október havában — irják e „Carmen miserabile“ egy másik fejezetét alkotó felség-folyamodásukban Benedek Józsefné és Szőllősy Elekné — férjeinkkel együtt sárdi birtokunkon szüretelni voltunk. Látva az oláhok előkészületeit, nagyobb biztonság kedvéért Gyulafehérvárra mentünk. Az oláh hordák azonban mindjárt másnap megtámadták ezt a várost is; felgyújtották úgyszólván az ágyúk torkában, a mi hihetetlenül hangzik ugyan, de mégis úgy történt. Mit tehettünk egyebet? Visszaindultunk ismét Sárdra. Az oláhok azonban üldözőbe vettek, ugy hogy útközben az Eszterházy-féle kastélyba menekültünk. Az oláhok azonban megostromolták az épületet s mi fogságba jutottunk. Jakabfy nevezetű földbirtokos szemünk láttára gyilkoltatott meg. Engem és Benedeknét össze-vissza vertek; férjeinket pedig egy pinczébe zárták. Innen aztán az átvonuló Jánku serege elé állították őket s a többi szerencsétlenekkel

együtt fölkonczolták. Minket, szegény özvegyeket pedig gyalog hajtottak tüskön-bokron át a Gyulafehérvárnál fekvő táborba. Itt szabadon bocsátottak. Erre mi, férjeink megcsonkított holttetemeivel Sárdra mentünk s ott eltemettük őket. Örökös veszedelem között, a legkegyetlenebb bántalmazásoknak kitéve, négy szomorú hetet töltöttünk itt; a tribunok ismételt könyörgéseink daczára sem engedték, hogy a községből kimozduljunk. Pénzünket pedig erőszakkal elvették. A sárdiakat nagy részt a sárdi, a kisfaludiakat pedig a kisfaludi oláhok gyilkolták le. Két határőrtiszt: *Munzáth* és *Schöndruck* (Sandruk) voltak a vezetőik."

Nem szivesen időztem az 1848/49-ki román lázadás e vérfagyasztó jeleneteinél, de szükséges volt, bárcsak nagy vonásokban is, rájok mutatnom azért, hogy megmagyarázhassam az erdélyi magyar társadalomnak egy igen sajátságos psichologiai állapotát, mely mindannyiszor jelentkezik, valahányszor csak napirendre kerül a román nemzetiségi kérdés. Az erdélyi magyar társadalmat ilyen alkalmakkor mindig bizonyos idegesség szállja meg, a mely nagyban megakadályozza, hogy e mozgalmakat kellő objectivitással tekinthesse. Az engesztelhetetlen gyülöletnek és a haragnak olyan jelenségei mutatkoznak ilyenkor, melyet a nem erdélyi ember nem tud megérteni. A ki azonban egy kissé behatóbban foglalkozott az erdélyi magyarság és románság utolsó száz évbeli egymáshoz való viszonyával, az előtt eléggé világosak és érthetők e sajátságos lelkiállapot és érzelem motivumai.

A román nemzetiségi szempontoktól vezetett román történetirás és publiczisztika Hórából nemzeti hőst csinált, az 1848/49-iki román lázadást pedig olyan nemzeti szabadságharczczá tette a nemzetiségi aspiracziók iránt fogékony román közvéleményben, a mely jogot ád minden olyan politikai követeléshez, melyet csak jogosan azok a nemzetek támaszthatnak, melyeknek tényleg voltak igazi nagy és nemes eszméktől hevített szabadsághősei és martirjai s a melyek végig küzdötték azokat a valódi szabadságharczokat, a melyeket a részrehajlatlan történetirás erkölcsi alapjuknál és jogos fegyvereik becsületes használatánál fogva ilyenekül ismert el. Az erdélyi magyar

társadalom Hóra öldökléseit s annak szörnyűbb és terjedelmesebb kiadását, az 1848/49-iki román lázadást, ilyenekül nem ismerheti el, mert úgyszólván, saját bőrén próbálta ki annak erkölcsi és eszmei értékét. Kinek dédapját Hóra parasztjai verték agyon, atyja, nagybátyja, vagy testvére ott mult ki Prodanu, Axente, Mikás, Bálint stb. felkelői lándzsáinak kínzásai alatt, kinek ősei laka még őrzi nyomait az állítólagos román szabadsághősök dúlásainak és gyújtogatásainak s a kinek alkalma van a román nép ama fenyegető gyülöletét közvetlen közelből tapasztalnia, mely mint reminiscentia visszamaradt e gyászos napok eseményeiből s a mely mindannyiszor jelentkezik, valahányszor sikerül a román nép érzelmeit mozgásba hozni a jelenlegi román nemzetiségi politika apostolainak, — annak tényleg erős és nagyon is érthető psychologiai okokból lehetetlen a jelentkező román nemzetiségi aspiracziókkal szemben objektiv álláspontra helyezkednie. Hórát szabadsághősképen ünnepelni s az 1848/49-ki román lázadás véres jeleneteit úgy dicsőíteni, mint egy magasztos nemzeti szabadságharcz küzdelmeit, az erdélyi magyar értelmiséggel szemben provokácziónál és durva inzultusnál tényleg nem is egyéb. Ha a románság azt akarja, hogy az erdélyi magyarság politikai és nemzeti törekvései iránt kellő objektivitással és testvéri jóakarattal viseltessék, e törekvések és aspirácziók jogosságának motivumai közül hagyja el Hóra, Axente stb. dicsőítését és azon mesterkélt forradalmi kultuszt, melynek semmi tényleges alapja sincs és a mely tényleg nem is egyéb, mint egy politikailag éretlen és kiskorú nép szomorú tévedése egyrészt, másfelől pedig eszközül való felhasználtatása oly faktorok részéről, a melyeknek álláspontja homlokegyenest ellenkezett a románság állítólagos politikai és szabadsági törekvéseivel.

X.

Az orosz csapatok behivása.

A marosvásárhelyi csata után Kolozsvár feladásáig. Katona Miklós és Teleki Sándor sikertelen kisérletei Kolozsvár felszabaditására. A szászok és románok megkezdik Erdély közigazgatási ujraszervezését. Baritiu erre vonatkozó nyilatkozata. A szászok és románok torzsalkodásai. Miért nem viseltetnek a szászok és a föhadparancsnokság bizalommal a románok iránt? A föhadparancsnokság és a román komité között való viszony szabályozása. Leményi letétele a püspökségről. Puchner decz. 28-ra összehivja a románok két felekezetének gyülését. Mit czélozott e taktikájával? Saguna eddigi magatartásának története és jellemzése. A deczember 28-iki szebeni román gyülés. E gyülés története és határozatai. Glanz Flórián közli a Pacificatious Ausschussal Bem diadalait. A román felkelök ujra mozgósittatnak a magyarság ellen. Saguna közli a Pacifications-Ausschuss román tagjaival az oroszok behivásának tervét. A román komité megdöbbenése. Az értekezlet elbeszélése Baritiu elöadása nyomán. A föszerepet Saguna játszotta. Miért irtóztak a románok az oroszok behivásától? Miért nem érzett Saguna aggodalmakat? Az „Ostdeutsche Post" czikkei. E czikkeket nemcsak a szászok, de a föhadparancsnokság is rosz néven veszi. A komiténak e czikkekért vezekelnie kell. Az oroszok behivásának folytatólagos története. Saguna és Müller Gottfried Lüdershez benyujtott kérvénye. Lüders válasza.

A maros-vásárhelyi székely tábor szétfutása után számba vehető magyar haderő Erdélyben csak Kolozsvárott és környékén volt. Egy pár nap mulva azonban onnan is kénytelen volt elvonulni s a tért teljesen a császári hadseregnek és szövetségeseinek engedni át. Urbán és Wardener tábornok egyesült serege november 10-én Deés városát megszállotta, a honnan Urbán Szamosujvárra ment s azt is elfoglalta. Ezt megelözöen két nappal, Losenau ezredes Nagy-Enyedet szállotta meg. November 13-án a Losenau támogatására rendelt román felkelö tábor pedig Felvinczet gyújtotta fel, majd pedig Gratze cs. kir.

százados vezetése alatt Tordát foglalta el. A császári haderő feles számú felkelő csapatokkal két oldalról közeledett Kolozsvárhoz. Holmi apróbb csatározások után a magyar haderő Csúcsa felé vonult, hova november 23-án érkezett meg: Kolozsvár pedig magát november 17-én a császári hadsereg kezébe adta, miután a hadsereg részéről igéretet nyert, hogy nem fog felprédáltatni és oláhokat sem visznek be a városba.

Teleki Sándor és Katona Miklós Nagy-Bányáról kiindulva, tettek még egy kisérletet Kolozsvár felszabadítására, de elvesztvén a szamosujvári csatát, e kisérlet minden komolyabb eredmény nélkül maradt. Háromszéket kivéve, november közepétől kezdve, az egész Erdély a császáriak és a román felkelő csapatok kezében volt, kik siettek is, a hol csak tehették, egy ideiglenes osztrák-román adminisztrácziót szervezni. A magyar vármegyéket, hol a románság túlnyomó többségben volt, a román komité rendezte be és pedig, miután a magyar értelmiség vagy elfutott, vagy le volt gyilkolva, — minden ellenállás és nehézség nélkül. Itt feltétlen urak voltak, nem úgy mint a Királyföldön, hol a két fegyvertárs több ízben csúfosan hajba kapott és ha a románok a császári hadseregtől nem féltek volna, nem egy helyen a szászokat is a magyarok sorsára juttatták volna. Erre vonatkozó fenyegetések román részről legalább nem hiányoztak.

Ne hogy részrehajlással és ferdítéssel vádoljanak, erre vonatkozóan Baritiut idézem, mint klasszikus tanut.

„Megkezdették — irja Baritiu [1]) — a municipiumok ujra szervezését, azaz a tisztviselők választását, mi meg is történt Fogarasban, Alsó-Fehérben, Hunyadban, Zarándban, de Felső Fehérnek egynehány elszórt községeit a szász minicipiumokba osztották be, a hová a románok egyáltalán nem akartak tartozni, hanem külön közigazgatást követeltek magoknak s e miatt veszekedés támadt a szászok és románok között. A veszekedésnek azonban más egyéb helyi, községi, személyi okai is voltak, a melyeket csak békeidőben, rendes pör útján lehetett volna elintézni. A szászok azonban a helyett, hogy azt mondották volna a románoknak, hogy legyenek egy kis türelemmel, mig

[1]) Istoria Transilvaniei II. köt. 373. és köv. lap.

vége lesz a háborúnak és az ország paczifikáltatik, a románokat communismussal kezdették vádolni . . . Az ujonczozást azonban nagy erővel folytatták, csak a Marostól délre eső román vidékekről, mintegy 3000 román ifjút soroztak be. A helyett azonban, hogy kölcsönösen sürgették volna ezeknek emberséges felöltöztetését, felfegyverezését és begyakorlását, elkezdettek veszekedni a komitékban ennek vagy amannak a szász papnak valamely adósságért zálogban elvett bivalya felett vagy más hasonló jelentéktelen dolgok miatt, melyeknek a fontos nemzeti kérdés szinét adták."

Érdekes, hogy a szebenvidéki románság egy részében egyáltalán semmi kedv sem volt a szászok érdekében magát besoroztatni vagy fegyvert fogni. Resinárra, Tiliskára, mert nem akart a nép felkelni, a „Pacifications-Ausschuss" ágyúkat küldött. Poplakán az oláhok házainak fedelét büntetésből lehuzatták. Hasonló drasztikus eszközökkel kapaczitálták a Szelistyeszékbelieket is. Hogy e sajátságosnak tetsző jelenségeket megérthessük, vissza kell emlékeznünk azon pörre, melyet a mult század közepétől kezdve a szelistyeiek és a resináriak folytattak a szászok ellen. E községekből egy néhány oláh papot is befogattak, hogy az ellenállást jobban megtörhessék. Ilyen atrocitások folytak ez időben ott is, hol a két szövetséges társ igyekezett berendezni magát a harmadik rovására. Viszont a románok, a hol csak tehették, a szászokkal is hatalmaskodtak. A sebeshelyi románság lefoglalta Szászsebes malmait és az azokban található gabonaféléket. Denzdorf községben megrohanták a szász pap házát; kirabolták s magokkal vitték az egyház levéltárát is. A szerdahelyi szászokat a főhadparancsnokság kénytelen volt a románok ellenében egy külön oda küldött lovas csapattal védelmeztetni.

A szászok e tapasztalatokon okulva, nem szűntek meg a főhadparancsnokságnál egyre panaszkodni a románok ellen és figyelmeztetni, hogy minő kellemetlen és gyászos következményei lehetnek annak, ha a rendes katonai erő meg nem akadályozza a románságot abban, hogy teljesen önállóan szervezkedjék és magát lehetően jól felfegyverezze. A magyarság október hó közepén megindított lefegyverzése következtében a

románok tekintélyes számú lőfegyver birtokába jutottak s így rövid idő alatt csapatjaik egy részét meglehetősen jól felfegyverezték. A főhadparancsnokság, illetően a szászok attól tartottak, hogy ha sikerül a románoknak jól felfegyverkezniök, ők lesznek az urak és nem elégednek meg a segédcsapatok alárendelt szerepével. Ez okból a főhadparancsnokság november 18-án kelt átiratában felszólította a román nemzeti komitét, hogy rendelje meg a vidéken levő prefekteknek és tribunoknak, hogy küldjék be Nagy-Szebenbe mindazokat a fegyvereket, a miket ez ideig a felkelő lándzsás román csapatok elvettek a magyaroktól, mert e fegyverekre szüksége van a rendes csapatoknak is, miután azok nagy fegyverhiányban szenvednek. A fegyverek e beszolgáltatásából azonban semmi sem lett, mert Háromszék ellenállása meggyőzte csakhamar a szászokat és a főhadparancsnokságot arról, hogy Erdély még nincs paczifikálva s hogy e miatt még szükség van a román felkelő segédhadakra. Mindazonáltal óvatosságból szükségesnek látta a főhadparancsnokság november 22-ről a román nemzeti komitéhez intézett átiratában megszabni a komité, a főhadparancsnokság és a román felkelő csapatok között való viszonyt, illetőleg e csapatokat némileg kivonni a komité hatalma alól és saját közelebbi rendelkezése alá vonni. Ez átiratában ugyanis kimondotta, hogy a komiténak jogában áll e csapatokat szervezni, fegyver alá hívni, a szolgálat idejét meghatározni, a prefekteket és tribunokat kinevezni, felfegyverezni, élelmökről gondoskodni, de e csapatok taktikai és stratégiai alkalmazásába vagy vezetésébe semminemű beleszólása nincs a komiténak, mert az kizáróan a katonai parancsnokok joga és hatáskörébe tartozó dolog csupán.

Közbevetőleg a novemberi események közül, mint idetartozót még csak azt akarom megemlíteni, hogy Puchner Lemény i püspököt november 9-ről keltezett rendeletével letette a püspöki székről és helyetteséül *Krajnik* Simon kanonokot nevezte ki. Leményi ellen Puchner legfőbb vádja az volt, hogy részt vett az erdélyi országgyűlésen, közreműködött az unió kimondásában és engedelmeskedett a magyar kormánynak s végül nem tért vissza székhelyére. A két előbbi, ha vétke volt Leményinek, oly vétek volt, melyben Puchner is osztályrészese volt a legteljesebb

mértékben, mert hiszen az unió-országgyűlésen, mint királybiztos vett részt s aztán egész szeptember hónap második feléig ő is teljesítette a magyar kormány rendeleteit. A harmadik vád sem vehető komolyan, mert hiszen Leményi nem azért maradt Kolozsvárott, mintha egyáltalán nem akart volna székhelyére visszatérni, hanem azért, mert neki ez időben Balásfalvára menni az absolut lehetetlenséggel volt határos. Tényleg Leményi, mihelyt Pestről Kolozsvárra érkezett, levélben kérdezősködött is Cipariu kanonoktól, hogy élete koczkáztatása nélkül visszatérhet-e Balásfalvára? Nemcsak Cipariu felelt tagadólag, de számos fenyegető levelet is kapott épen Balásfalváról, hogy életével játszik, ha székhelyére visszatér. Ettől eltekintve, Puchner fellépése még saját szempontjából is méltánytalan volt — az igazságról nem is beszélve. Leményivel szemben, mert a míg Puchner Sagunát, a ki Leményivel majdnem egyidejűen tért haza a pesti országgyűlésről, határozottan felszólította, hogy nyilatkozzék: elfogadja-e október 18-ról kibocsátott proklamáczióját minden következményeivel együtt, vagy ha nem, abban az esetben el fogja fogatni és Gyulafehérvárra kisérteti; addig Leményihez semmi ilyesféle felhívást sem intézett.

A deczember 2-iki trónváltozás hire Nagy-Szebenbe deczember 13-án érkezett meg és Puchner ezt négy nappal megelőzve, deczember 28-ra összehívta a románok nemzeti gyűlését és pedig nem úgy, mint a románok szerették volna s mint tették ez ideig két, illetően három esetben, hanem felekezetenkint külön-külön, a gör. keletieket Nagy-Szebenbe, és a gör. katholikusokat Balásfalvára. A balásfalvi gyűlés nem jöhetett össze azon változások miatt, melyek időközben az erdélyi csatatéren végbementek. A szebeni román gyűlés határozottan görög-keleti jellegű gyűlés volt. Puchner nagyon óvatos volt. A béke helyreállásának esetére nem akarta politikailag megkötni a bécsi kormány kezeit s azért e gyűlést nem mint nemzeti gyűlést hívta össze, hanem csak mint a gör. keletiek és gör. katholikusok külön tanácskozását. A románok tehát nem mint nemzet, hanem mint két külön felekezet szerepeltek de jure ekkor is. „A román mozgalmakból — írja Balcescu Ghicanak[1]) — a császári reakeziónak

[1]) *Ghica Ion*: Amintiri din pribegie 239. l.

volt haszna. Azonkivül a román komité, a mely Erdélyben a nemzet feje, teljesen a general commandó parancsai alatt áll, az irányítja saját czéljai érdekében. Hogy megszabaduljanak ebből a helyzetből, azt tanácsoltam a komiténak, hogy hívjanak össze egy nemzeti gyűlést, melyben szervezzék Erdélyt, mint román országot és nyilatkoztassák is ki ilyenül. Meg is tették, de az átkozott general commandó, hogy ezt paralizálja, két gyülekezetet hivott össze: az egyesült vallásu románokét és a nem egyesültekét."

A deczember 28-iki gyűlés azért is nevezetes, mert ezen a gyülésen lép voltaképen Saguna először határozott és nyilt akczióba a magyarság ellen. Hogy augusztus végeig Saguna mit csinált, az eddig mondottakból kitünik. Óvatos, lavirozó politikát folytatott, nagyon ügyelvén arra, hogy magát egy irányban se kompromittálja. Popea Nicolae Saguna életrajzában azt mondja, hogy Bécsből visszatérte után azért maradt Pesten, hogy a helyzetet tanulmányozza és hogy a román érdekeket s az üldözött románokat védelmezze. Laurianu [1]) azzal vádolja, hogy azért maradt Pesten, hogy a magyar miniszterekkel alkudozzék, még pedig saját előnyére és a románság kárára. Hogy Saguna az unió-bizottság munkálataival kapcsolatosan a románság javára minő tevékenységet fejtett ki, azt láttuk az előbbi fejezetekben. Baritiu és Popea azt mondják, hogy csak akkor távozott el Pestről, mikor Lamberg megöletése után élete sem volt többé biztonságban. Ez állításuk illusztrálására a következő esetet beszélik el. Történt ugyanis, hogy egy főpapi díszköntöshöz fekete bársony szövetet vásárolt és bélésül sárga selymet, diszítésül pedig arany paszomántot. Ezeket odaadta egy szabónak. Ez eset után csakhamar hire terjedt, hogy orosz zászlókat csináltat s egy sárga-fekete díszruhát, hogy a Pestre majdan diadalmasan bevonuló Jellasichot úgy fogadja. Titkárát, Bologa Jakabot az utczán a tömeg megkergette s nála házkutatást tartottak. Másnap Saguna elment Szemere belügyminiszterhez, hogy a történtekért elégtételt s a jövőre nézve, hasonló esetek ellen biztositást kérjen. Baritiu szerint Szemere azt felelte: „Hogy állhassak jót a püspök ur életéért, mikor a jelenlegi helyzetben a magamét sem tartha-

[1]) Die Romänen der österreichischen Monarchie I. 13. l.

hatom biztosnak." Azután elment Kossuthhoz, de ő sem tartóztatta az elutazástól, csak azt kötötte szivére, hogy maradjon meg szilárdul az áprilisi törvények mellett és saját proklamáczióiból átadott több példányt, hogy Erdélybe haza érkezvén, azokat püspöki megyéjének papjai között oszsza ki. Visszatérve Nagy-Szebenbe, csendesen, minden akcziótól tartózkodva maradt mindaddig, míg Puchner október 18-án — a mint épen az előbb említettük — fel nem szólította: nyilatkozzék, hogy magáévá teszi-e aznap kibocsátott proklamáczióját? Saguna kényelmesebbnek találta Puchner álláspontjához csatlakozni, mint sem magát Gyulafehérvárra fogságba hurczoltatni s azért október 19-ről kiadta már ismertetett főpásztori körlevelét, melyben határozottan a reakczió mellé állott. E főpásztori levelet kiadta ugyan, de nem avatkozott semmibe egészen deczember végéig, a mikor abban a hitben ugyanis, hogy a reakczió ügyének diadalma s a magyarok bukása véglegesnek tekinthető s így neki szemben a magyarsággal nincs semmi koczkáztatni valója, a román nemzetiségi mozgalmak élére állott, hogy azt véglegesen és visszavonhatatlanul beterelje a császári reakczió táborába; azért kézhez véve Puchner deczember 9-ről 4866. eln. szám alatt kelt átiratát, sietett deczember 28-ra összehívni a gör. keleti románok gyűlését.

Deczember 28-ra „*A római császárhoz*" czímzett vendéglő nagy termében a gör. keleti román értelmiségnek mintegy 250 tagja gyűlt össze Erdély Marostól délre eső részeiből. A főhadparancsnokság biztosokul *Pfersmann* tábornokot, *Glanz* Flórián főhadparancsnokági elnöki titkárt és *Klima* ezredes hadbirót küldötte ki. A gyűlés elnöke természetesen maga volt Saguna, ki d. e. 9½ órakor a gyűlést „egy — mint Lauriani mondja[1] — a fenforgó nehéz viszonyokhoz mért" hosszú beszéddel nyitotta meg. Mikor arra következett a sor, hogy a gyűlést vezető tisztikar megalakuljon, Saguna szétnézett a teremben s látta, hogy a komité gör. kath. tagjai, mint a néző közönség tagjai fenn a karzaton foglaltak helyet s azt is tudta, hogy a nemzeti komiténak, melynek tagjai vegyesen gör. katholikusok és gör. keletiek

[1] Die Romanen der österreichischen Monarchie I. Heft. 125. l.

voltak — jelentést kell tenni, illetőleg a forma kedvéért is beszámolni eddigi működéséről, — hogy ezt lehetővé tegye, felszólította Baritiut és Dunca Pált, kik mindketten gör. katholikusok voltak, hogy jöjjenek le a karzatról és mint a gyűlés jegyzői, foglaljanak helyet az elnöki asztal mellett a gör. kel. Hannia társaságában. Majd a tárgyalás folyamán felkérte a szintén gör. kath. Lauriant is, hogy tegyen jelentést a román nemzeti komité eddigi működéséről.

A mint a gyűlés jegyzőkönyvéből [1]) értesülünk, miután a jelenvoltak háromszoros éljennel vették tudomásul, hogy Ferencz József deczember 2-án a trónra lépett, egy tag azt az indítványt tette, hogy tegyék meg az ország kibékítésére szükséges előző lépéseket épen úgy, mint előbb megtették minazt, a mi szükség volt arra, hogy a törvénytelenségeknek és kegyetlenségeknek vége szakadjon s hogy csillapítsanak le minden oly szenvedélyt, a mi a jövőre nézve veszedelmet okozhatna. Egy másik tag véleménye az volt, hogy mielőtt a gyűlés bármit is határozhatna, szükséges előbb tájékoztatást nyernie arról, hogy a lefolyt másfél hónap alatt minő intézkedéseket tett a komité, mert csak így tudhatni meg, hogy mit kell és mit lehet még tenni? Ekkor szólította fel Saguna Lauriant, hogy számoljon be a komité eddigi tevékenységével. E jelentés meghallgatása után egy négy óra hosszáig tartó vita keletkezett, melynek eredménye a következő pontokba foglalt határozat volt:

1. A megyékben, kerületekben és székekben állítsák vissza a tisztségeket s azokat az egyes nemzetiségek számának arányában töltsék be és ezeket a tisztviselőket erősitsék meg hivatalukban. Ez intézkedés gyökerében el fog vágni minden anarchiát, mert ha a népnek olyan tisztviselői lesznek, a kikben bizik, engedelmeskedni is fog azok minden közigazgatási és békítő intézkedéseinek: ellenkező esetben pedig lesz kiket felelősségre vonni az ország kormányának. A tisztségek betöltése tehát oly feltétel, mely nélkül a béke nem állhat helyre az országban.

2. A balásfalvi kérelem s Ő felségének Innsbruckban kelt legfelsőbb elhatározásának értelmében nevezzék ki azt a bizottságot, melynek feladata megvizsgálni minden vitás dolgot a volt jobbágyok és földes-

---

[1]) Memorialul Archiepiscopului si Metropolitului Andreiu baron de Saguna, 229. és köv. lapok

urak között, továbbá a magánosok, községek és az egyes nemzetek között. Egy ilyen bizottság kiküldéseinek feltétlen szükségét még az aristokraták is elismerték saját országgyűlésökön. Számos jobbágy birtoknak bekebelezése az allodiális birtokba az összes vármegyékben különösen 1819 óta, továbbá az erdőknek, kaszálóknak, malmoknak és más községi birtokoknak a földesurak részéről történt erőszakos elfoglalása, nagy nyugtalansággal töltötte el a népet, mely alig várja, hogy egyszer már a döntés mind ez ügyekben megtörténjék.

3. Kivánják egy másik vegyes bizottság kiküldetését is, melynek az lesz a feladata, hogy megállapitsa mindazokat a károkat, melyek a rablások és gyujtogatások következtében estek s gondoskodni azok kárpótlásáról részint kegyes adakozások, részint pedig hadi adó útján, a melyet a lázadó városok és egyének tartoznak fizetni. Ha ezzel a bizottsággal nem fognak sietni, a községek nagy száma, ezer meg ezer család fog elpusztulni, a mi az államnak a jövőt tekintve, kimondhatatlan károkat fog okozni.

4. Adjanak szuronyos fegyvereket, a mintegy 15.000 főből szervezendő jól begyakorolt mozgó román nemzetőrségnek. Hogy békesség legyen, szükséges mindenekelőtt legyőzni az ellenséget, ez pedig csak alkalmas fegyverrel lehetséges; fegyver nélkül a hősök sem mehetnek semmire.

5. Gondoskodjanak ezen kivül még körülbelül 50.000 fegyverről a nép számára a nemzeti hitel terhére.

6. Nyissanak iskolákat és állitsanak fel Balásfalván és Nagy-Szebenben ideiglenes jogi tanfolyamokat addig is, míg az Ő felségétől kért egyetem megnyitható lesz. A tanuló ifjuság nem folytathatja a jelenlegi körülmények között jogi tanulmányait azokban a főiskolákban, hol eddig folytatta, egyrészt azért, mert ezeket most nem is nyithatnák meg, másrészt azért, mert nem is lenne tanácsos, hogy a román ifjak érintkezésbe jussanak azon magyar ifjakkal, a kiknek legnagyobb része még most is a lázadók táborában van.

7. A községeknek adjanak tüzifát a magánosok és a kincstár erdeiből, hogy a leégett falvakban meg ne fagyjanak azok, a kiknek fentartói hónapok óta a táborban időznek. Az épület és eszköznek való fák kiméltessenek, a levágott erdők ára pedig becsültessék meg.

8. A topánfalviak pörét a kincstárral a főhadparancsnokság ajánlja különös figyelmébe a császári udvarnak.

9. A gyűlés ragaszkodva a májusban és szeptemberben Balásfalván tartott gyűlések határozataihoz, ujra és ismételten tiltakozik az unió ellen, mint a haza minden szerencsétlenségének forrása ellen. Azt kivánják, hogy Erdély maradjon független, de alaptörvényei hozassanak összhangzatba az uj osztrák alkotmánynyal, melyet a román nemzet is elfogadott.

10. A kolozsvári kormányszék, mely pertid magaviseletével annyi-

szor kompromittálta magát, töröltessék el; rendeletei és intézkedései, melyeket ezután ki fog bocsátani, nyilváníttassanak semmiseknek, minthogy azok inkább csak zavart szítanak a helyett, hogy csillapítanának. Ezért a gyűlés tiltakozik e kormányszék minden tette ellen és jónak találja azon kérelmet, melyet a román komité e tárgyban a főparancsnokság útján Ő felségéhez terjesztett fel. Kéri továbbá, hogy b. Puchner elnöksége alatt egy olyan ideiglenes kormány állíttassék fel, melyben bizalma van az országnak s a mely végzi a közigazgatás és kormányzat teendőit mindaddig, míg a béke helyre áll és az ország viszonyai végleg szabályoztatnak.

11. A gyűlés kivánja, hogy Ő felsége erősítse meg az állandó román nemzeti bizottságot mindaddig, míg a nemzet magát szervezheti s a viszonyt az egyes nemzetek között egy általános országgyűlés rendezheti.

12. Mihelyt a körülmények megengedik, azonnal nyittassék meg az összes nemzetekből összeállított országgyűlés.

13. A nemzet támaszkodva a nemzetiségek egyenjoguságára, fentartja magának a jogot, hogy egy nemzeti főnököt választhasson, a kit Ő felsége meg fog erősíteni, és azt, hogy egy általános gyűlésen szervezkedhessék azokon az alapokon, melyeket az egész monarchia alkotmányozó gyűlése biztosítani fog az összes nemzetiségeknek.

E pontokba foglalt kivánságok enunciálása után többen az iránt intéztek kérdést a komitéhoz, hogy mit tett a szászok és románok között fenforgó vitás ügyek elintézésére s hogy ez ügyben intézett-e valami feliratot a főhadparancsnoksághoz, vagy Ő felségéhez? A gyűlés azután kijelentette, hogy egyáltalán nincs megnyugtatva a szász universitás e követelésekre vonatkozó feleleteivel, mert nem látja teljesítve a tett igéretek egyikét sem A szászok még azt sem szenvedhetik, hogy a községek jegyzőit és esküdtjeit szabadon válaszszák, hogy egyetlen román nemzetiségű tisztviselőt sem alkalmaznak a szászok még azon községekben sem, melyeket Felső-Fehérből és Küküllőből csatoltak a szász municipiumokhoz. Egyuttal tiltakoznak az ellen is, hogy a fundus regius szász-földnek neveztessék, miután ezt a földet a törvények szerint a románok a szászokkal egyenlő joggal birják.

Azután tiltakozott a gyűlés azon vádak ellen, melyeket a lázadók (a magyarok) a románok ellen emeltek s azokat egyszerűen hazug rágalmaknak nyilvánították.

Másnap, deczember 29-én a komité összes Szebenben levő tagjai épen együtt voltak és tanácskoztak, mikor egyszerre csak megjelent a főhadparancsnokság irodaszolgája és a komitét sürgősen b. Puchnerhez hivta. A mint felmentek a főhadparancsnokhoz, a lépcsőn szembe találták a főhadparancsnokság elnöki titkárát és Puchner jobb kezét, Glanz Flóriánt, ki e szavakkal fogadta a komité tagjait: Meine Herren, viele und schlechte Nachrichten! E bevezetés után felszólította őket, hogy csak menjenek be az iroda mellett levő terembe, mert a főhadparancsnok beteg és nem fogadhatja őket, ott majd informálni fogja az ujonnan érkezett rosz hirekről. E teremben aztán értesültek a román komité tagjai arról az általok nem is sejtett körülményről, hogy Bem visszafoglalta Kolozsvárt és Wardener tábornokot a visszavonulás közben megütötte a guta s hogy Urbán dandáráról sem lehet tudni semmit. Glanz a főhadparancsnok nevében meghagyta a komiténak, hogy siessen és még ez éjjel értesítse az alája tartozó prefekteket és tribunokat, hogy azonnal gyűjtsék össze csapataikat és legyenek elkészülve a harcz megkezdésére. A komité tagjai éjjeli 12 óráig maradtak a főhadparancsnokság épületében, a hol elkészítették a prefektekhez küldendő rendeleteket és utasításokat, melyeket hajnali 3 órakor a futárok széttvittek a szélrózsa minden irányában.

Két nap mulva Saguna magához hivatta a Pacifications-Ausschuss két román nemzetiségü tagját, Barnutiut és Laurianut s közölte velök, hogy a főhadparancsnokság azt akarja, hogy a románok és szászok hivják be segitségül a Romániában levő oroszokat. Barnutiu és Laurianu megdöbbenve adták e nem várt meglepetést a román komité tagjainak tudtára s kérték őket, hogy vegyenek részt a mindjárt megnyitandó közös tanácskozásban. Cipariu és Áron Flórián kijelentették, hogy ők nem mennek el a gyülésbe. A többiek bár kedvetlenül, de elmentek.

Az oroszok e behivása egyik legérdekesebb mozzanata az 1848/49-ki önvédelmi harcznak. Még ugyanez év január 14-én az „Ostdeutsche-Post" czimü hirlapban Szebenből keltezve, egy levél jelent meg, melyben a román komité tagjai nevében azt irták, hogy midőn a vegyes bizottság az oroszok behivását tárgyalta, a románok ellenezték. A behivás mellett egyedül csak

Saguna és Orghidán Rudolf brassai kereskedő szólaltak fel; a komité tagjai ellene küzdöttek és mikor aláirták, azt hitték, hogy csak ijesztgetés az egész, külömben kezöket hagyták volna inkább levágatni, mint ily aláirásra használtatni magukat.

Baritiu, a komité titkára, ki szemtanu és részes volt e dologban, így irja le e tanácskozást: [1] „A tanácskozás megnyitása után katonai részről élő szóval a következő inditvány tétetett: A két nemzet küldöttséget meneszt Bukarestbe, segítséget kérendő Lüderstől, Ő felségének, az orosz czárnak Moldvában és Oláhországban elhelyezett csapatai főparancsnokától. Az esetben, ha a két nemzettől kért segedelem megadatik, ő nagyméltósága, a főhadparancsnok tiltakozni fog az idegen hadcsapatoknak az országba való belépése ellen. És egyuttal biztosítja ő nagyméltósága a két nemzetet, hogy nem fognak soha felelősségre vonatni, hogy miért kérték e segélyt és ő nem is fog ellene szegülni az idegen csapatok bejövésének, sőt ellenkezően, minden szükséges intézkedéseket megtesz élelmezésöket s azon költségek fedezését illetően, a melyet ezeknek bejövetele fog okozni. A főhadparancsnokság imigyen formulázott indítványa minket, az értekezlet román és szász tagjait könnyen érthető okokból pillanatra megzavart, mert előzetesen semmi által sem voltunk informálva azon legujabb, de szigorú titkot képező alkudozásokról, melyek megelőzően a bécsi és szentpétervári udvarok között folytak, sem arról a kedvezőtlen helyzetről, melyben akkor az erdélyi császári csapatok voltak. A főhadparancsnok ösztönzi a két nemzetet, hogy kérjenek segítséget Oroszországtól és ő mégis tiltakozni fog az orosz csapatok ellen; ez az ellenmondás sehogy sem ment bele a mi fejünkbe.“

„Erre heves vita támadt, mely hosszan elhuzódott, annyival is inkább, mivel a főhadparancsnokság emberei nem igen igyekeztek fellebbenteni azt a fátyolt, mely az egész dolgot takarta. Annyira meg voltunk lepve, hogy még azt sem értettük meg, hogy a komité egynéhány tagja b. Salmennel az élokon azért küzdenek az orosz csapatok behivása mellett, mert attól félnek, nehogy Brassó és Szeben is Szász-Régen sorsára jussanak,

[1] Istoria Transilvaniei II. 100. és köv. lapok.

különösen Szeben, melynek a forradalmi párt még a nyáron megigérte, hogy úgy el fogja pusztítani, hogy nem marad belőle kő kövön."

„Némely bizottsági tag részéről nagyon komoly kifakadások voltak hallhatók. Igy Laurianu azzal vádolta a tábornokokat, hogy nem gondoskodtak az ujonczokról s hogy megmagyarázhatatlan módon kimélték a székelyeket s hallgattak az aristokraták besugásaira. Az öreg Benigni is, ki több éven át főhadparancsnoksági titkár volt, felkelt ültéből és néhány statisztikai adat idézése után azzal végezte beszédét, hogy a főhadparancsnokságnak van elég hadereje s így nincs is szüksége idegen segítségre. A Benignitől idézett statisztikai adatok hallatára szót kért b. Reichenstein Ferencz is és a többségre egész váratlanul e szavakkal végezte be beszédét: — Ha az ausztriai ház nincs azon helyzetben, hogy megvédelmezze Erdélyt azokkal az eszközökkel és haderővel, melyek tényleg most a tábornokok rendelkezésére állanak, akkor Ausztria nem is érdemli meg, hogy többé uralkodjék ez országban."

„Miután beszélt még két szász; egyik a javaslat mellett és a másik ellene, felkelt Saguna András püspök is és nagyon neki tüzülve — miután német nyelven élénk szinekkel írta le azt a tatárpusztítást, melynek részesévé lett az ország — azt állította, hogy a fegyveres erő, melylyel a főhadparancsnokság rendelkezik, épen csak annyi, hogy a felkelőket egy párszor meg lehessen verni, de a világért sem elegendő ahhoz, hogy meg lehessen akadályozni a boszu által okozott dúlásokat és azt, hogy ezek következtében az ország pusztasággá ne legyen. „Meg vagyok győződve uraim — mondá a püspök, hogy ha ez az ország a felkelők kezeiben és kényökre marad, az egy millió kétszázezer románból csak kétszázezer marad s a kétszázezer szászból csak húszezer." E szavakkal a püspök erősen fellélekzett s elővevén a püspöki keresztet, maga elé tette az asztalra és folytatta: — „Egy pár százezer hivőnek lelkipásztora vagyok s ennek folytán felelős is lelkiüdvösségökért. Látván az erős ellenállást, melylyel önök a főhadparancsnok úr ő nagyméltóságának kivánságát fogadják, én nem vehetem magamra a felelősséget mindama rosszért, mely az országot és a népet érni fogja; ezennel lemondok püspöki székemről."

„A püspök e magatartása mély hatással volt a jelenlevőkre. Egynéhányan azonban úgy a románok, mint a szászok közül még felszólaltak, követelvén a főhadparancsnoktól, hogy ha úgy akarja, hogy a nemzetek küldöttséget meneszszenek Bukarestbe, hát akkor mondjon le az eshetőleges tiltakozás gondolatáról, mert csak ez esetben mondhatja ki határozatát a gyűlés. E tárgyban küldöttségileg kérték fel a főhadparancsnokot. A küldöttség tagjai román részről Saguna püspök és Laurianu, a szászok részéről b. Salmen és még egy más hivatalnok volt. A küldöttség, mintegy félóra mulva azzal a hirrel tért vissza, hogy a főhadparancsnok nem fog tiltakozni az idegen segédcsapatok bejövetele ellen, s azt az igéretét, hogy a behivottak élelmezéséről gondoskodni fog, ez alkalommal is ismételte."

„A vita ekkor ujra megkezdődött, mert volt más nehézség is. A román komité tagjai semmiképen sem akartak beleegyezni, hogy az idegen csapatok a román nemzet nevében hivassanak be, mert az hazugság lenne, hanem csak azoknak nevében, kik alá fogják írni a jelenlegi értekezlet e határozatát. E pillanatban Brán János a zsebkendőt orra alá tartván, mintha orra vére megindult volna, kisomfordált a teremből és nem is tért többé vissza. Az aláírás hallatára még elsomfordált két szász is. Mindez azonban hasztalan volt, mert a gyűlésben résztvettek neveit jegyzőkönyvbe vették s a határozatot úgy mondották ki, hogy az idegen csapatok behívása szavazattöbbséggel történt. A jegyzőkönyvet az elnök s a titkárok egyike írta alá. A gyűlés végével Salmen elvette a jegyzőkönyvet s egy szekrény fiókjába zárta el. A románok duplikátumot kértek belőle, de Salmen azt felelte, hogy miután a gyűlés d. u. 4 órától este 9-ig tartott, most már késő, holnap eleget fog tenni a kivánságnak."

„A tanácskozás végén az egész dolgot mindnyajan úgy értelmezték, hogy az orosz segítséget nem az ország, nem a nemzetek és nem is a főhadparancsnokság hívja be, hanem csupán Brassó és Szeben városok. Tényleg úgy is volt, mint az kitünik a csapatokkal bejött parancsnokok utasításaiból és azon diplomácziai ügyiratokból, a melyek az ügyre vonatkoznak. A Lüders tábornokhoz küldendő követség tagjai voltak Szeben

részéről Saguna püspök és Müller Godfried tanár; Brassó részéről egy román kereskedő és egy szász városi tanácsos."

Igen érdekes és eredményeiben sok dologra világot vető kutatni: miért ellenezték a román komité tagjai az oroszok behivását? Mi volt az érdek, a miért a románok féltek az orosz szövetségtől? Azt hiszem, az alábbi nyilatkozatban megtalálható e félelem kulcsa is.

Barnutiu Maiorescu Jánosnak e tárgyban a következő érdekes levelet írta: Veszedelmes dilemmába jutottunk. Közelebbről akaratunk ellenére kénytelenek voltunk felhatalmazást adni Saguna úrnak és Müller Godfried szász tanárnak, hogy hívják segítségül az oroszokat. Saguna Bukarestből azt írja, hogy Lüders, Miklós czár tudta és híre nélkül nem adhat segítséget. Ma este azonban biztos értesítést vettem arról, hogy az orosz udvartól megjött az engedelem, hogy azonnal segítséget küldjön, mihelyt a nemzetek kérni fogják, de ezt a segítséget adja sans consequence . . . Mikor a felhatalmazást adtuk, azzal vigasztaltuk magunkat, hogy az egész vállalat úgy sem egyéb, mint szemfényvesztés. De ha mégis komoly dolog volna, nagyon veszedelmes lenne a románokra, mert a hadi költséget csak Moldovával és Oláhországgal fizettetnék meg. Jobb, ha meghalunk, mintsem titeket és bármely más román testvérünket eladjunk."

A román komité tehát attól félt, hogy az orosz az adott segítség fejében azt fogja kikötni Ausztriától, hogy Moldovára és Oláhországra kezet tehessen. Ez pedig nemcsak örökre kiszolgáltatná a fejedelemségek románjait azon orosz uralomnak, melyet annyira gyülöltek, de útját is állaná annak, hogy Moldovát, Oláhországot Erdélylyel és Bukovinával Ausztria egy fenhatósága alatt álló autonom államtestbe egyesíthesse és így megvalósuljon a Habsburgok uralma alatt álló Dakoromania, mely, a mint kimutattuk, közös ideálja volt az 1848/49-iki román mozgalmak vezetőinek. Saguna nem a román álmodozások emlőin nőtt fel politikai tekintetben s nem is érzett semmi közösséget a románság politikai törekvéseivel s azért lelkét semmi fájdalom sem kínozta, mikor az oroszok behivásával román felfogás szerint egyúttal az osztrák fenhatóság alatt álló jövendő

Dakoromániának is vége lett. Neki a románság csak lépcső volt az emelkedéshez s addig jó, míg annak hátán állva, az egyházi hierarchia legfelső lépcsőfokáig eljuthat. Reménységét a kétes magyar ügy eshetőleges diadalához nem köthette, sokkal biztosabbnak látszott, ha az osztrák császári birodalom ügyéhez csatlakozva, egyszerüen, mint alkalmas eszköz a románság érdekei ellenére is teszi azt, a mit tőle erről a részről követelnek.

A fennebbiekben kiemelt mozzanatok teszik érthetővé, hogy a románság miért igyekezett az oroszok behivásával elkövetett hazaárulás vádjától tisztára mosni magát. Ezek a lélektani mozzanatok okozták azt is, hogy Maiorescu János az „Ostdeutsche Post"-ban a már idézett czikket megírja. A szászság, sőt a főhadparancsnokság is rosz néven vették ezt a nyilvános mosakodást a román komiténak. A „Siebenbürger Bote" február 18-iki számában erélyesen rendreutasította a német hirlap levelezőjét, azt mondván, hogy mennyiben igaz és mennyiben nem a levelező állítása, az majd határozottan ki fog tünni az erre vonatkozó tárgyalási iratokból, melyeket annak idején úgy is felterjesztenek a bécsi birodalmi minisztériumhoz. Addig is azonban egész joggal kérdezheti: ki kényszeríthette volna és ki is kényszerítette a románokat arra, hogy a meghatalmazást aláírják? — Azon románokat, kik az országban semmiféle törvényes polgári hatóságnak sem engedelmeskedtek. Annyit már most is lehet állítani, hogy annak, hogy az orosz csapatok behivása szükségessé lett, első sorban oka a románok azon, az ország minden lapjában kikürtölt hazugnak bizonyult igérete volt, hogy 195.000 fegyverfogható románt fognak kiállítani, mert ez félrevezette nemcsak a szászok vezetőit, hanem magát a kormányt is, a mely e miatt egészen megnyugodva, sokfelé igénybe vett erejét máshol alkalmazta. Különben ez nem akar szemrehányás lenni azért, hogy a románok nem fegyverezték fel mind a megigért 195.000 embert. Isten mentsen ettől! Az eddigi próbák,melyeket a hareztéren mostanáig fellépett román csapatok felmutattak, eléggé határozottan bebizonyították, hogy mennyire alkalmasok a pacifikáció műveit előmozdítani. Azon gyújtogatási, rablási és vérengzési jelenetek nyomai, melyeknek Zalathna és Nagy-Enyed volt szinhelye, sokkal nehezebb

ben lesznek elenyésztethetők, mint azok, melyeket a Bem vezérlete alatt álló magyar lázadó sereg az egész országban maga után hagy.“

A román-szász fegyverbarátságnak ezzel kapcsolatosan még egy érdekes epizodját akarom megemlíteni. Az „Ostdeutsche-Post“ január 27-iki számában, minden bizonynyal az előbb tárgyalt levél irójától *„Details über die siebenbürgischen Kriegsereignisse“* czim alatt egy második közlemény jelent meg. E közlemény egyrészt keményen birálgatta a főhadparancsnokság egyes strategiai és taktikai intézkedéseit, másrészt pedig túlságosan kedvező szinben tüntette fel azokat az érdemeket, melyeket a román felkelő csapatok szereztek a császári hadsereg támogatásában. „Keserüen kell nevetnünk — irja a „Siebenbürger Bote“ idézett czikke — mikor olvassuk azon nagyhangu frázist, hogy „Axente Sever román prefekt, miután a császári csapatok mindenütt visszavonultak, nem tudta legióit feltartani s kénytelen volt Vingárd felé visszavonulni.“ Az idézetből nemde az tünik ki, hogy Enyed hőse csak akarata ellen és csak miután a császári csapatok mindenfelől visszavonultak, és elfojtott keserűséggel a miatt, hogy ily módon megvolt fosztva attól, hogy erejét összemérhesse az ellenséggel, retrográd mozdulatokat volt kénytelen tenni. Található valahol még ehez hasonló szörnyüséges arczátlanság? A magunk részéről azon szilárd meggyőződésben élünk, hogy az igazság büntető karja utól fogja érni mindazon gazficzkókat (s közülök Axente Szevér urat sem véve ki), a kik azon ürügy alatt, hogy a felfegyverzett népet az ellenség ellen vezetik, kegyetlenebbül lopnak, rabolnak és gyilkolnak az országban, mint magok a lázadók.“

E hirlapi rendreutasítás azonban, úgy látszik, nem volt elég. A komitének nyilvánosan is vezekelnie kellett. Márczius 4-én a „Siebenbürger Bote“-ban a román nemzeti komité aláirásával egy nyilatkozat jelent meg. E nyilatkozatban a komité kijelenti, hogy az „Ostdeutsche Post“-ban megjelent czikket nem a komité irta, sőt tagjai közül sem irta senki. Nem is osztozik a komité azon nézetekben, mik e két közleményben kifejezést találtak, sőt a mi a főhadvezetés egyes intézkedéseit illeti, azokról épen ellenkezően vélekedik, mint a szóban forgó két tudósitás

irója. „A mi pedig a főkérdést, az orosz csapatok Szebenbe és Brassóba való behívását illeti, a román komité deczember 30-án, ha kedvetlenül is, de hazánk reménytelen helyzetétől és a szükségtől kényszerítve, aláirását önként adta a meghatalmazáshoz, a nélkül azonban, hogy jelen lett volna azon tárgyalásokban, melyek később e tárgyra vonatkoztak és azon határozatában a szebeni katonai tanácsnak, melynek következtében aztán az orosz segélycsapatok tényleg bevonultak."

E nyilatkozat a legvilágosabb bizonyítéka annak, hogy a román nemzeti komité tényleg a főhadparancsnokság kezében egyszerű eszköznél nem volt egyéb. Tette azt, mit neki Puchner megrendelt s ha valamit olyat tett, a mi a főhadparancsnokságnak nem tetszett, hát rendreutasították érte, mint akármelyik alárendelt hivatalos közeget és szükség esetén, mint a fennebbi példa bizonzítja, vezekelnie is kellett. Legföllebb egyes tagjainak politikai naivitása gondolhatta, hogy önállóan, saját ideájuk szerint szolgálják saját külön román nemzeti ideáljaikat s hogy nem az osztrák reakczió czéljait mozdítják elő azzal, hogy a románság primitiv módon felfegyverezett csapatait Bem ágyui és a magyar honvédség sortüze elé viszik mészárszékre, hanem Barnutiu és Laurianu közös ideálját: a Habsburgok sceptruma alatt létre jövendő Dakoromaniát.

De térjünk vissza az orosz behívás okleveles történetének elbeszéléséhez. A közös békéltető bizottság (Pacifications-Comité) nevében a Sagunának és Müller Goldfriednek adott meghatalmazást deczember 31-én a szászok nevében D. A. *Zay*, *Benigni* József, *Wächter* József, a románok nevében pedig *Barnutiu*, *Cipariu* és *Balasiescu* irták alá. Ezt megelőzően, b. Salmen és Saguna a szászok és a románok nevében irásban értesitették Puchnert, hogy a két nemzet, kényszerítve a körülményektől, elhatározta, hogy az oroszokat be fogja hívni s egyuttal kérik, hogy ez elhatározásukat vegye Ő nagyméltósága helyeslően tudomásul. Következő nap Puchner irásban válaszolt Salmen és Saguna e beadványára. E válaszában a főhadparancsnok kijelenti, hogy miután az utóbbi napokban nagy számu felkelő csapat nyomult be Magyarországból Erdélybe s ő kénytelen haderejét ezek ellen oszpontosítani, minek valószinű eredménye a

lesz, hogy Brassó s talán a szász föld déli része is fedezetlenűl ki lesz téve a háromszékiek támadásának, kénytelen a legnagyobb sajnálatára kijelenteni, hogy nem tilthatja meg a két nemzet képviselőinek, hogy a mondott vidékek védelmére, miután saját csapatai erre elégtelenek, a kilátásba vett segítségkéréshez ne folyamodjanak, azért az oroszok behívását tudomásul veszi és Windischgrätz herczeg és Cordon hadügyminiszter útján Ő felségének tudomására is fogja hozni.

Lejátszván ezt az előre kicsinált szégyenletes hazaárulási komédiát, Saguna és Müller Godfried a számukra kiállított meghatalmazással utra keltek és Bukarestbe megérkezve, a következő folyamodást adták be Lüdershez, a Dunafejedelemségekben levő összes orosz haderő főparancsnokához:

„A legmagasbb örökös osztrák uralkodóházhoz hűséges két erdélyi nemzet: a szász és a román nagyon sokat szenvedett a tulzó magyar töredékkel folytatott harczban, melyben idáig is 200 román falu hamuvá lett, egy szász város és több virágzó szász község teljesen elpusztult és több mint 20.000 ember kinzások között meggyilkoltatott. Ennek ellenére is egy ideig e nemzetek az országban levő, habár csekély számu cs. kir. hadcsapatoknak szerencsés felhasználása következtében azt a reményt táplálták, hogy az annyira' forrón óhajtott békét sikerül fentartani az ország minden részében. Mivel azonban az utóbbi időben Magyarországból benyomult nagy számu ellenséges csapatok ezen cs. kir. csapatokkal szemben tulnyomó erőt alkotnak és az országban parancsnokló báró Puchner táhornokot kényszeriték, hogy a rendelkezésére álló császári érzelmű csapattesteket a káros következmények elháritása végett egy pontra vonja össze. Az ország egy nagy részéből ennek következtében a katonaság ki fog vonatni és igy az ellenségnek át fog engedtetni, a mely ezeken a részeken akadály nélkül fogja a két nemzet ellen folytatni az irtó háborút, ha gyorsan nem kéretik valahonnan segitség. Miután Ő felsége, a mi legkegyelmesebb császárunk nagyon távol van tőlünk s a magas kormánynyal való közlekedés utja is nagyobb részt el van vágva, az emlitett két nemzet a fenyegető helyzetben, hogy létét megmentse, kénytelen oly segitő eszközökhöz folyamodni, melyek alkalmasok lesznek neki az ellenség pusztitásai ellen a kivánt védelmet megadni, azért az alólirott meghatalmazottak útján, hogy elháritsák politikai és anyagi létök teljes megsemmisülését, az erdélyi határszéleken fekvő s a mi legmagasabb udvarunkkal barátságos viszonyban levő orosz császári csapatokhoz fordulnak a szenvedő emberiség nevében rendkivüli segitség adásért és konyorögnek Nagyméltóságod előtt, hogy a két nemzetnek megmentésére és a teljes pusztulásról való megvédelmezésére az

orosz császári csapatoknak mentől hamarabb való kirendelését kieszközölni kegyeskedjék".

Mint a meghatalmazottaknak a Pacifications-Comitéhoz január 10-ről irt leveléből tudjuk, Lüders kijelentette, hogy bármennyire is méltánylandónak tartja a két nemzet kérését, de, mivel erre vonatkozóan semmiféle meghatalmazása sincs, azt rögtönösen nem teljesítheti, de azonnal gyors futárt küld a czár Ő felségéhez Szt.-Pétervárra és reméli, hogy 8 nap alatt a válasz meg fog érkezni. Természetesen e választól fog függni, hogy a fegyveres beavatkozás lehetséges lesz-e, vagy sem.[1])

---

[1]) Lásd az erre vonatkozó levelezéseket „Memorialul archiepiscopului si metropolitului Andreiu baron de Saguna." Tom. I. 233—240. l.

XI.

Saguna politikai akcziója.

Bedeus véleménye Saguna útjáról. Az oroszok behivása miatt való mosakodások értéke. Saguna Bukarestből Olmützbe utazik. Ez utazás titkos okai és nyilvános ürügye. Február 4-én Olmützbe érkezik. Beszéde, melyet a február 6-iki audienczián tartott. Február vége felé megérkeznek a többi küldöttek is. Saguna a küldöttséget két bukovinai képviselővel is kiegésziti. Volt-e erre joga? A február 25-iki kérelem tartalma. A Bukovinával való egyesités eltérés az eddigi román politikai programmtól. Ő felsége válasza. Tisztelgések Prágában V. Ferdinándnál. Erre vonatkozó közlemények a „Wiener Zeitung"-ban. Az udvar neheztelése és a dementi története. Saguna levelezése a komitével. Román szász viszonyok és a komité pénzforrásai e levelezések szerint. A márczius 4-ki alkotmány és vezéreszméje. Saguna kérvénye, melyet márczius 5-én benyujtott a birodalmi minisztériumhoz. Márczius 12-én ujabb kérelmet nyujt be Saguna Ő felségéhez, melyben tiltakozik a Szászföld elnevezés ellen. Márczius 23-án ezt ismétli a birodalmi minisztériumhoz beadott kérelmében. Április 15-én tiltakozik a szerb vajdaság kikerekitése ellen. Saguna levelezései Puchnerrel, Urbán ezredessel, Hacmann bukovinai püspökkel, Windischgrätz herczeggel; különösen fontosak a Pop Zenobius-sal váltott levelek. Különféle memorandumok. A magyarországi nemzetiségek közös beadványa a birodalmi minisztériumhoz. E kérelem tartalma és aláirói. Bach miniszter felelete a románok kérvényére. E kérvény Sagunát nem elégiti ki. Ujabb folyamodást ad be. E folyamodás ismertetése. A gyorsan haladó események azonban e kérvényeket leszoritják a napirendről.

„Életéért aggódva — irja feljegyzéseiben Bedeus [1] — az esztendő utolsó előtt való napján elhagyá Saguna hazánkat s megszökvén, Bukarestbe ment, (a hol az oroszokat bevonulásra igyekezett birni); onnan később Csernovitzba, majd Lembergbe és Ausztriába, honnan csak a nyugalom teljes helyreállítása után tért vissza Erdélybe."

[1] *Eugen von Friedenfels*: Joseph Bedeus von Scharberg. II. 103.

Az oroszok behivásának imént elbeszélt történetéből világosan kitetszik, hogy abban a főszerepet Saguna játszotta. Ha ekkor összes befolyását, egyéniségének egész súlyát latba nem veti, a románok már csak az oroszoktól való természetes irtózásuk miatt sem mennek bele a nyilt hazaárulás e gyalázatos bűnébe s meglehet, hogy a szászok táborában is győz Reichenstein ismertetett felfogása. Az orosz invázió, ha szükség lesz rá, a két udvar között körülbelül már 1848 késő őszén el volt elvben határozva. Erdélyben e szükség már 1848 végén beállott, de nemzetközi politikai tekintetből nehéz volt e fegyveres beavatkozást a császári kormányzat nevében kérni akár Puchnernek, akár másnak. Az eshetőleges nemzetközi bonyodalmak kikerüléseért kellett a fennebb ismertetett komédia lejátszásával úgy tüntetni fel a dolgot, mintha nem a császári kormány tette volna az erre vonatkozó lépéseket, hanem a végső szükségtől erre kényszerített román és szász nemzet. Később, hogy a dolgot még enyhébb színben tüntessék fel, azt is eltagadták, hogy a behivás a két nemzet nevében történt volna s a valósággal ellenkezően azt állították, hogy az oroszokat csak Brassó és Szeben városok hívták be. Saguna, hogy a bécsi kormány előtt magának érdemeket szerezzen, magára vállalta, hogy a komédiát a Pazifications-Comite tagjaival eljátszatja.

Saguna azonban tapasztalt, okos és előrelátó ember volt. Mikor január 6-án értesült Lüderstől, hogy 18 nap előtt nem adhat határozott választ, hogy nyújthat-e segítséget vagy sem? — s hogy 18 nap mulva is az eredmény a Szent-Pétervárról jövő választól függ, meggondolta, hogy Erdélyben addig könnyen megtörténhetik, hogy a magyar fegyverek teljes diadalt aratnak s akkor neki, ki az oroszok tervezett behivásában a főszerepet vitte, egyáltalán nem lesz szerencsés dolog Erdélyben lennie, hát elhatározta, hogy nem tér vissza Erdélybe, hanem Bécsbe megy, hogy ott közel a tűzhelyhez, a maga előnyére érdemeinek számát még szaporítsa, vagy legrosszabb esetben is biztosítva legyen a magyarok büntetésétől és boszujától.

Deczember 13-án hiveinek egy főpásztori levelet s a román nemzeti komiténak eddigi működéséről egy jelentést küldve, Bukarestből via Csernovitz elindult Olmutzbe. Ez utazáshoz

alkalmas ürügye is volt, — az t. i., hogy átadja Ő felségének a deczember 28-iki román gyűlés kérvényét. A komitéhez írott jelentésében felhivta a komitét, hogy társait: Laurianut és Popasut is utasitsák, hogy a Bánságon, Szerbián és Horvátszágon át induljanak el ők is Bécs, illetően Olmütz felé.

Saguna Olmützbe február 4-én érkezett meg, hol Ő felségétől kihallgatást kért és két nap mulva, febr. 6-án nyert is. E kihallgatáson a román nemzet nevében Ő felsége előtt lényegileg a következő tartalmú beszédet mondotta:

Alázatosan jelentette Ő felségének, hogy a román nemzet nagy örömmel és lelkesedéssel értesült Ő felségének trónralépéséről és e nép nevében annak jobbágyi hódolatát teszi le most Ő felsége lábaihoz és kéri Ő felségét, hogy kegyeskedjék e nép iránt bizalommal viseltetni, mert hiszen e három millión felül levő nép még a zavarok kezdete előtt Balásfalván tartott május 15-iki gyűlésében ünnepélyes esküt tett a Habsburg-ház iránt való hűséget illetően. E hűségét azzal is bebizonyította, hogy épen e miatt van kitéve a magyar lázadók legbarbarabb üldözéseinek, a kik már több száz román falut égettek fel és több ezer egyházi és világi állású románt öltek meg. A román nemzet 1847-ben a Leiningen és Turski ezredek kiegészitésére 5000 és a mult évben 4000 ujonczot adott. E nemzet fiaiból áll a 2. román határőrezred is, mely nem vetette alá magát a magyar zsarnokság azon parancsolatának, hogy menjen harczolni a hűséges szerbek és horvátok ellen s e miatt fogságba hurczoltattak s most kénytelenek a Tisza partjain sánczokat ásni. Ez a nemzet az, melynek fiait a derék Urban ezredes még juliusban (?) a lázadók ellen vezette. Ez a nemzet az, mely ellenszegült a lázadó magyar kormány rendeleteinek a kibocsátott bankjegyeket és a követelt ujonczokat illetően, azt mondván, hogy csak Ő felségének parancsára fog ujonczokat adni a trón támogatására és ha szükség lesz, apraja, nagyja kész fegyvert fogni Ő felségéért. Ez a nemzet az, mely Puchner október 18-iki proklamácziója után sietett a császári csapatok köré gyülekezni és kitartással viselni azon polgári háború összes nehézségeit, melyet a lázadók provokáltak s mely meg van győződve, hogy politikai életének legfontosabb mozzanatához érkezett, a melyben a trónhoz való

rendíthetetlen hűségét szóval és tettel manifesztálni tartozik azért, hogy fegyverrel védelmezze meg az összes nemzetiségek egyenjogúságát és alkotmányos szabadságát a budapesti kényuralom ellen.[1])

Ő felsége nem csak kegyesen meghallgatta Saguna ez üdvözlő beszédét, hanem arra is felhatalmazta, hogy hozza nemzetének tudomására legfőbb császári megelégedését. Felkereste Olmützben az osztrák minisztereket is, kik az ő és a románság eddigi magatartásáról a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak és saját szavai szerint minden jóval biztatták.

Február vége felé megérkeztek via Bécs az erdélyi románok küldöttei is: Popasu és Laurianu is, hogy Saguna vezetése alatt átnyújtsák a császárnak a deczember 28-iki román gyűlés kérvényét. Saguna bécsi és olmützi időzését arra használta fel, hogy e csekély számú küldöttséget kiegészítse a Bécsben és Olmützben található magyarországi és bukovinai románokkal az összes ausztriai románság tekintélyesebb számú küldöttségévé. Igy bevonta e küldöttségbe *Hurmuzaki* Eudoxius és *Botnar* Mihály bukovinai reichsrathi kéviselőket is, azonkívül a bánsági románság képviseletében *Dobrán* János udvari ágenst, *Mocsonyi* János és *Mocsonyi* Luczián nagybirtokosokat is.

Nagyon természetes, hogy az ily módon kiegészített román küldöttség már nem elégedhetett meg azzal, a mit a deczember 28-iki szebeni gyűlés az erdélyi románok nevében kért. Többet és nagyobb dolgokat kértek február 25-i kelettel Ő felségéhez benyújtott kérelmükben, melyet, mint a román nemzet meghatalmazottjai a román nemzet nevében nyújtottak be. Hogy Sagunat, Laurianut, Popasut a szebeni román gyűlés meghatalmazta egy kérvény benyújtására, melynek tartalma azonos volt a gyűlés részletesen ismertetett jegyzőkönyvének tartalmával, tény. Eltekintve attól, hogy az alább ismertetendő kérvény lényegesen különbözik ettől, még román nemzetiségi szempontból is egész jogosan kérdezhetjük, hogy Hurmuzaki, Botnar, kitől kaptak megbizást arra, hogy mint a román nemzet képviselői és meghatalmazottjai szerepeljenek? Továbbá, hol és

[1]) Memorialul Archiepiscopului Andreiu baron de Saguna. I. 243–246. l.

melyik román gyűlés mondotta ki, hogy Erdély nemcsak a magyarországi román lakta területekkel, de egyuttal Bukovinával is egyesíttessék? Erről nemcsak a balásfalvi gyűléseken, de még a deczember 28-ki szebeni gyűlésen sem volt egy árva szó sem. Saguna még román nemzetiségi szempontból is teljesen jogtalanul és illetéktelenűl, a maga szakállára, minden megbízatás nélkül formulázott e kérelemben egy új román nemzetiségi politikai programmot.

A kérelem tárgyát Saguna és társai a következő 8 pontba foglalták össze:

1. Az osztrák államok összes románjai Ausztria kormánypálczája alatt, mint az összbirodalom kiegészítő részei egyesíttesenek egy önálló nemzetté.

2. Politikai és egyházi tekintetben nyerjenek önálló nemzeti közigazgatást.

3. Rövid idő alatt hivassék össze az egész nemzet számára egy általános kongresszus, hogy azon a nemzet magát konstituálhassa és pedig:

a) Választhasson egy Ő felsége által megerősítendő nemzeti főnököt, kinek czimét Ő felsége lesz kegyes megállapítani.

b) Választhasson egy Ő felségétől megerősítendő nemzeti egyházfőt, kinek a többi nemzeti püspökök alá lesznek rendelve.

c) Szervezhesse a románok községi és keruleti közigazgatását.

d) Szervezhesse iskolaügyét és megtehesse a szükséges képzőintézetek felállítására a kellő lépéseket.

4. A román nyelv legyen hivatalos nyelv a románokat illető összes dolgokban.

5. Évenként egyszer gyűljön össze az egész román nemzet saját érdekeinek időnkint szükségessé válható megbeszélésére.

6. Az osztrák birodalmi gyűlésben a románság számának megfelelő arányban legyen képviselve.

7. Az osztrák birodalmi minisztériumban egy külön szervezet legyen (román miniszter) a nemzeti érdekek képviseletére.

8. Ő felsége mostantól kezdve kegyeskedjék *„a románok nagyfejedelme"* czimét felvenni.

A román nemzetiségi politikusok és publicisták azt mondják, hogy ők a Balásfalván 1848. május 15-én megállapított román nemzeti programmtól soha el nem tértek. Sem többet nem kértek, sem kevesebbel meg nem elégedtek. Azonban ki merné józan észszel azt állítani, hogy az olmützi kérelem e pontjai

teljesen azonosak a május 15-ki állítólagos román nemzeti programmal?

Ő felsége e kérelem benyujtása alkalmával az összes románság ez állítólagos meghatalmazottainak a következő választ adta:

„Örömmel fogadom a bátor román nemzet hűségének és ragaszkodásának most nyilvánított kifejezését és hálával ismerem el a súlyos áldozatokat, melyeket trónomért és az összmonarchiáért hozott, szemben azon elvetemült párttal, a mely a polgárháborút felszította és makacsságával még fentartja. A hű román nemzet kérését beható megfontolás tárgyává tétetem és a legrövidebb idő alatt megelégedésökre elintéztetem.“

A siker tehát teljes és fényes volt. A császár szavát adta, hogy a románság fennebb ismertetett kivánalmai rövid idő mulva teljesíttetni fognak. A küldöttség három részre szakadt. Egyik rész Bécsbe visszatért, a másik rész Olmützben maradt, a harmadik pedig Prágába ment, hogy ott Ferdinánd császárnak köszönetet mondjon azon kiváló kegyes jóindulatáért, melylyel egész uralkodása, de különösen annak utolsó hónapjaiban viseltetett a román nemzet és törekvései iránt. E látogatás részleteit a küldöttség valamelyik tagja közzé tette a „Wiener Zeitung“-ban. E közlemények, úgy látszik, nagyon kellemetlen hatással voltak az olmützi udvarra, a honnan egyenesen magát Schwarzenberg miniszterelnököt utasították, hogy ott, a hol megjelentek, a „Wiener Zeitung“-ban dementáltassa. Schwarzenberg ezt közölte Sagunával, ki irásban igyekezett Schwarzenberget felvilágosítani, hogy ennek a dementinek minő rossz hatása lenne a románságra és kérte, hogy álljon el kivánságától. Schwarzenberg méltányolva a Sagunától felhozott okokat, elállott a kivánt dementitől.

Saguna és a szebeni komité között, a mennyire az akkori viszonyok megengedték, állandó levelezés volt. E levelezésben azonban semmi nyomát sem találjuk annak, hogy Saguna az épen most ismertetett kérelem tartalmát, a mely voltakepen egész programmváltozást jelentett, a szebeni komitéval megbeszélte vagy megismertette volna. Február 26-ki kelettel a szebeni komité egy levelet irt Sagunának, melyben különösen két mel

lékes körülmény érdemel figyelmet. Az első a román-szász viszonyokra vet igen érdekes és rikító világot. „Hisszük — írja a komité — hogy a lapokból és magán tudósításokból bizonyára értesült azon szörnyü háborús jelenetekről, melyeknek jóformán az egész Erdély a szintere és azon rágalmakról, cselszövésekről és mesterkedésekről, melyekkel a szász testvérek szakadatlanul üldözik a románokat“... A második, szintén ilyen érdekes világot vet a román komité pénzügyi forrásaira. „Azon összeköttetések, melyek méltóságodat báró Sinához fűzik s azon dolgok, melyeket e magas állásu egyéniségről velünk közlött, felbátorítanak arra, hogy kérjük méltóságodat, hogy igyekezzék őt rábirni, hogy legyen oszlopa és pártfogója a román nemzetnek és segítse befolyásával és nyujtott hitelével, hogy megvalósíthassa jogos kivánságait. Biztosíthatja őt méltóságod, hogy a román nemzet soha sem fogja elfeledni és humanus tetteinek a modern román történelem a legszebb lapjait fogja szentelni.“ Ugy látszik, hogy az olmützi küldöttség költségeit azon hitelből fedezték, melyet báró Sina nyújtott, meg lehet nem annyira a román ügyért érzett rokonszenvei, mint inkább azon ismeretség következtében, melylyel Saguna, de főleg annak nagybátyja, Grabovsky iránt viseltetett.

Egynéhány nappal az olmützi kérelem benyujtása után nevezetes dolgok történtek úgy Olmützben, mint az erdélyi csatatéren. Márczius 4-én jelent meg az a híres *császári manifestum*, mely a kremsieri, illetőleg az olmützi birodalmi gyűlést feloszlatta, miután annak több hónapon át folytatott tanácskozásai egy czélszerű birodalmi alkotmány szerkesztésére vonatkozóan — mint a manifesztum mondja — nem sikerültek. Ezenkivül a császári fegyverek Magyarországon való diadalmas előhaladása sokkal közelebb hozta az egységes Ausztria ujjászületését s így elutasíthatatlanul szükségessé is lett e nagy műnek alapjait tartós módon lerakni s e czélból az összes birodalom minden népe számára egy alkotmányt adni. „Ausztria népei! Csoportosuljatok császárotok köré — felhivással végződik e császári manifesztum, mely valóságos keresztlevele volt a hirhedt 1849. márczius 4-ki osztrák birodalmi alkotmánynak — vegyétek körül őt ragaszkodásotokkal és serény közreműködéstekkel és így a

birodalmi alkotmány nem fog holt betű maradni. Igy védfala lesz szabadságotoknak, kezessége a monarchia hatalmának, fényének és egységének. Nagyszerü a mű, de csak egyesült erővel fog létrejönni“! [1])

„Az osztrák császárság — mondja ez alkotmány 1. §-a — a következő korona-tartományokból áll: . . . . Dalmát-, Horvát- és Szlavonországok, a horvát tengerparttal, Fiume városa a hozzátartozó területtel, a magyar királyság, Erdély nagyfejedelemsége a szász földdel egyetemben és az ujra visszacsatolt Kraszna, Közép-Szolnok és Zaránd vármegyékkel, Kővár vidékével és Zilah városával, és a katonai határőrvidék.“ Tehát a magyar királyság társországaival együtt már többé nem önálló állam, hanem egyszerű korona-tartomány, mely mint ilyen, ez alkotmány bevezető 4. §-a szerint, önállóságát „csak azon korlátok között élvezheti, melyeket a jelen birodalmi alkotmány megenged.“

A mit a magyar államra vonatkozóan ez alkotmány bevezető §-ai csak igy általánosságban jeleznek, részletesebben és világosabban kifejezik a következő §-ok:

71. §. A magyar királyság alkotmánya csak annyiban marad fenn, hogy annak azon határozmányai, melyek ezzel a birodalmi alkotmánynyal nincsenek összhangban, érvényen kivül helyeztetnek és az összes nemzetiségeknek és az országban használatos nyelveknek egyenjogusága a köz- és polgári élet minden viszonyaiban alkalmas intézmények által biztosíttatik. Egy külön szabályrendelet fogja e viszonyokat rendezni.

72. §. A szerb vajdaságnak oly intézmények biztosíttatnak, melyek egyházi ügyeik és nemzetiségök megőrzése tekintetében a régibb szabadság-leveleken s az ujabbkori császári nyilatkozatokon alapulnak. A vajdaság más korona-tartománynyal való egyesítése küldötteinek meghallgatása után külön rendelettel fog elhatároztatni.

73. § Horvát- és Szlavonország, hozzáértve az odatartozó tengerparti vidéket, szintúgy Fiume városa s a hozzátartozó vidék. külön intézményeikkel, a birodalmi alkotmány által meghatározott kapcsolaton belül Magyarországtól teljesen függetlenül tartatnak fenn. A Dalmacziával való egyesítés tekintetében a végrehajto hatalom közvetitésével külön dalmát követek küldetnek ki, hogy az egyesulés módjai és felté-

[1]) Allgemeines Reichs-Gesetz und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgang 1849. Wien 1850. 149–150. lap.

telei iránt ezen országok tartomány-gyülésével értekezzenek. Az eredmény megerősités czéljából a császár elé terjesztendő.

74. § *Erdély nagyfejedelemségének belszervezete és alkotmánya a Magyarországtól való teljes függetlenségnek és az országot lakó nemzetek egyenjogúságának elvei szerint a birodalmi-alkotmánynyal összhangzásban egy uj országos szabályzat által fog megállapittatni. A szász nemzet jogai a birodalmi alkotmány határai között fentartatnak.*

75. §. A birodalom épségének oltalmára fennálló határőri rendszer teljes katonai szervezetében továbbra is fentartatik, s mint a birodalmi hadsereg kiegészitő része, a birodalmi végrehajtó hatalomnak lesz alárendelve. A határőrvidék lakosainak birtokviszonyaikat illetőleg külön intézkedés által ugyanazon jogok és kedvezések biztosittatnak, melyek a többi koronatartományok lakosainak már megadattak.

A magyar királyság állami önállóságát ez a márczius 4-ki oktroyált alkotmány teljesen megszüntette; beolvasztotta az osztrák birodalomba s a magyar nemzetet a nemzetiségek szinvonalára sülyesztette le, mint akárcsak a vendeket vagy szlovéneket. Az az osztrák birodalom, a melyik ez alkotmány alapján épült volna fel, az állami élet összes magasabb nyilvánulataiban kizárólagosan német lett volna, de a helyhatósági kormányzatban a nemzetiségi elv érvényesült volna. A centralizált birodalom egysége a nemzetiségi foederalismus alapjára volt helyezve. Vezéreszméje volt: a birodalom összes nemzetiségeit kielégiteni, hogy az egységes Ausztria czéljainak megnyerje. A hirhedt divide et impera elve volt itt látszólagos szabadelvü alakban feltámasztva az államalkotó és történelmi jogaikra támaszkodó politikai nemzetek rovására és az eddig csakis nemzetiségi szinvonalon álló ethnikai egyedek előnyére.

Az Olmützben időző Saguna kötelességének tartotta ez alkotmány közzététele után azonnal annak szellemében interpretálni az Ő felségéhez február 25-én benyujtott román nemzeti kérvény követeléseit. Márczius 5-én nyujtotta be a birodalmi összminisztériumhoz az alábbiakban ismertetendő kérvényt, mint részletesebb indokolását a román nemzet Ő felségéhez benyujtott kérelmének, azért, hogy az összminisztérium, mikor tárgyalás alá fogja venni, kellően és alaposan tájékozva legyen az egyes követelések természete és terjedelme felől s előre is informálva arról, hogy e kérelem követelései egyáltalán nincsenek ellentétben a most közzétett alkotmánynyal.

„Mindenekelőtt — mondja az összminisztériumhoz benyujtott kérelem — az első pont: az összes ausztriai románok egy nemzetté egyesítése Ausztria kormánypálczája alatt, mint az összmonarchia integrans része — érdemel különösebb figyelmet, mint a legfontosabb. A félreértést elkerülendő, kinyilvánítjuk, hogy ez önállóságot mi nem értjük másképen, mint csak a belső adminisztráczióban és a többi nemzetekkel szemben. A monarchia délkeleti legvégső határainál feküdve, körülvéve, sőt rendszeresen elnyomva azon nemzetektől, melyek velök együtt laknak, a románok különösen az utolsó hatvan év alatt gondolkozva helyzetökről és egész létökről, arra a meggyőződésro jutottak, hogy egész kiterjedésökben Európa művelt népeinek. mintegy előőrséül és a nyugati kulturának kelettel való közvetítőiül tekinthetők. Az osztrák románság különösen annak ébredt világos tudatára, hogy úgy számánál, mint földrajzi helyzeténél és származása, nyelve, erkölcsei és vallása közösségénél fogva a dunai fejedelemségek lakóival, hivatva van, hogy az osztrák monarchiának erős tagja legyen, úgy a szükséges egyensúly fentartására a monarchia belsejében a különböző néptörzsek között, mint pedig arra, hogy Keleten az Ausztriát megillető nélkülözhetetlen befolyást gyakorolhassa. Évek óta táplálja a nemzet kebelében e meggyőződést és igyekezett a román elem jelentős voltát a monarchia keleti részében érvényre emelni, de az előbbi rendszer nyomása alatt nem tudta kieszközölni a figyelembe vételt. Valahányszor igazán loyalis, úgy a román nemzet, mint a monarchia érdekeit egyaránt szivökön viselő férfiak szavukat felemelték, a román nemzet ellenségei nem mulasztották el soha, elhalmozni őket mindenféle gyanúsításokkal azért, hogy e nemzet felszabadítását meggátolják. Nevezetesen a mult nyáron, mikor a balásfalvi gyűlés küldottei Ő felségének, a jóságos Ferdinánd udvarához, Innsbruckba mentek, a kolozsvári gubernium azonnal sietett Bécsbe és Bécsből az erdélyi kanczellária útján Innsbruckba olyan informácziokat küldeni, melyek az egész nemzetet orosz érzelmüséggel gyanusították. És most, midőn az európai Törökországban lefolyt események után ez a románok ellen annyiszor használt vád elvesztette minden értelmét, ellenségei másfajtáju gonosz rágalmakat

találtak ki ellene. A román nemzet azonban deczemberben tartott szebeni gyűlésén ünnepélyesen és jogos megbotránkozással utasított vissza minden ilyen rágalmat."

„Még egy más, nem kevésbbé fontos szempontot sem szabad figyelmen kivül hagyni, nevezetesen azt a forrongást, mely a Duna jobb partján, európai Törökországban észlelhető. Azok a dolgok, mik ott egész csendben a jövőre nézve előkészíttetnek, a mit előbb csak sejtettünk, de a melyeknek elágazásáról és czélzatairól az utolsó hónapokban némit megtudhattunk, az a monarchia délkeleti határán lakó románokra ép úgy nyugtalanítók, mint magára az összmonarchiára és miután nekünk, a kik a közelben lakunk, több alkalmunk volt tájékozást szerezni magunknak e forrongások lényegéről és kiterjedéséről, mint románok és mint hűséges alattvalói a dinasztiának és az összmonarchiának, kötelességünknek tartjuk ezt a pontot a magas minisztériumnak sürgetően figyelmébe ajánlani. Egyrészt az önfentartás ösztöne, másrészt azon különleges viszonyok tudata, melyekben a monarchia román elemei vannak, a román nemzetben azt a meggyőződést keltették, hogy egyesítése egyetlen s a fennebb kifejtett értelemben önálló nemzetté egyesítése s egyuttal az összmonarchiának integráló s attól el nem választható tagjává tételében fogja feltalálni üdvösségét és teljesíteni küldetését úgy önmagát, mint Ausztriát illetően."

E meglehetősen hosszadalmas, messze kalandozó, sőt csűrt csavart okoskodásnak igazi veleje a következőkben foglalható össze: A román elemnek az egységes osztrák birodalom keleti részén úgy számánál, mint más egyéb körülményeinél fogva fontos szerepe és hivatása van. Egyesítése feltétlenül szükséges azért, hogy egyrészt, mint a monarchia különböző népelemei között annyira szükséges egyensúly tényezője szerepét betölthesse, másrészt pedig a Duna-fejedelemségekben lakó románokkal való rokonságánál fogva a monarchia Keletre való okvetetlenül szükséges befolyásának tényezője lehessen. Utal arra a körülményre is, hogy a románság a Balkánon észlelhető s a jövőre nézve nagy jelentőséggel biró forrongásokat magára nézve nem tartja megnyugtatónak s azért saját önfentartása érdekeitől vezettetve, jövőjét az osztrák birodalomhoz való csatlakozásban fogja

keresni; azaz, ha az osztrák birodalomban élő románok nemzetiségök biztosítására politikai autonomiához jutnak, okvetetlenül magokhoz vonják a Dunafejedelemségekben levő románokat is és így létrejön a Maiorescuék osztrák fenhatóság alatt álló Dakoromániája.

A feladat ez elméleti oldalának kifejtése után rátér a kérelem annak fejtegetésére, hogy a gyakorlatban a románság ez egyesítése hogyan s minő módon oldható meg? A kérelmezők nézete szerint a feladat e része csak úgy oldható meg, ha a területi kérdés teljesen figyelmen kivül hagyatik. Mintául az egyházi szervezet lenne vehető. Az egyes nemzetekre volna bizandó, hogy azok egy saját, a többi nemzetekkel szemben önálló központ körül csoportosuljanak. Alkalmas például szolgálhat erre a szász nemzet, a mely minden szétszórtsága mellett is, hiszen a déli szászokat az éjszakiaktól egy nagyon széles földterület választja el, mégis egy Comes alatt egy szász nemzeti universitásban vannak egyesítve. Még könnyebben keresztül vihető volna ez a románokra nézve, a kik a szóban forgó területeken kompaktabb tömegben laknak, mint a többi nemzetek.

A kérelem többi pontjai tulajdonképen ebből az egyből folynak és nem czéloznak egyebet, mint a román nemzet kifejlődését, a mely a császári állam minden népét megilleti s a melyet a román nemzettől sem lehet többé megtagadni. E jog gyakorlása szempontjából kéri az önálló nemzeti administrácziót egy általa választott s a császártól megerősített főnök alatt. Félreértések kikerülése végett megkivánják jegyezni, hogy a nemzeti főnök alatt nem értenek mást, mint a horvátoknál a bán, a szerbeknél a vajda és a szászoknál a Comes.

Márczius 12-én egy újabb kérelmet adott be Ő felségéhez Saguna, melyben tiltakozott a román nemzet nevében a birodalmi minisztériumtól hivatalosan használt „Szászföld" elnevezés ellen, melyet a márczius 4-ki alkotmány is elismert. A kérelmezők szerint a „Szászföld" elnevezés annyit jelent, hogy ezen a területen a korábbi őslakos, a románság alárendeltetik a később bevándorolt szászságnak. Aztán történelmi okoskodással igyekezik bebizonyítani, hogy a románok már a szászok beköltözése előtt őslakosai voltak a mai Királyföldnek s hogy a románokat

jogaiktól csak az 1438-ki unió trium nationum fosztotta meg, de ebbe a románok soha sem nyugodtak bele, hanem mindig tiltakoztak. A Szászföld elnevezés csak növelni fogja az idegenkedést és féltékenykedést e két nemzet között. Ezt csak úgy lehet elkerülni, ha Királyföldön lakó románokat politikai és adminisztrativ tekintetben kiveszik a szász jurisdikció alól.

Tizenegy nappal később, márczius 23-án egy második kérelmet a birodalmi összminisztériumhoz adott be ugyan e tárgyban. E beadványban hivatkozás történik arra, hogy Ő felsége, Mária Terézia 1770. augusztus 3-án keményen megrótta a szászokat azért, hogy a Királyföldre, mint Szászföldre kizárólagos jogot kezdettek magoknak vindikálni, azután egy 1820-ból származó másik királyi rendeletre, mely a többek között határozottan azt mondotta: „Natura fundi regii diversitatem jurium non admittit." Azonkivül az egyes szász-székekre vonatkozóan statisztikai adatokkal mutatja ki, hogy a Királyföldön a románok mintegy 133.887 lélekkel mulják felül a szászokat, csak az ország déli részében s éjszakon, Beszterczé vidékén még kedvezőbb a románokra nézve az arány.

Hasonló kérelemmel lépett fel Saguna a szerb vajdaság kikerítésével kapcsolatosan is három héttel később, április 15-én. Hogy a szerbek a szerb vajdaságba a bánságot is, melynek keleti részében meglehetősen kompakt tömegben lakik a románság — bele foglalták, a románokra oly sérelmet alkot, a mely ellenkezik a nemzetek egyenjoguságával. A szerbek e lépése nyilvánvaló bizonyítéka annak, hogy ők a magyarok példáját követve, uralkodni akarnak a románokon. Tiltakoznak az ellen, hogy a szerbek a magok külön nemzeti területét kiterjeszszék a románoktól lakott vidékekre is. Kérik, hogy a minisztérium rendelje el, hogy az egyes nemzetiségi területek határvonalainak megállapítása egy, az illető nemzetek tagjaiból összeállított bizottság feladatává tétessék. A mig a bizottság kiküldetnék, addig maradjon függőben a szerb vajdaság határainak megállapitása, különösen a bánságban, hol 800.000 románnal szemben csak 200.000 szerb lakik.

Ez időben Saguna csakugyan lázas tevékenységet fejtett ki a román követelések érdekében. Leveleket irt, informácziókat

küldözött minden jelentékenyebb egyéniségnek, a kiről csak gondolta, hogy tehetnek valamit a románság érdekében. Két izben irt Puchnernek, Hacman bukovinai püspöknek, Urbán ezredesnek, sőt Windischgrätz herczegnek, a magyarországi osztrák császári hadak főparancsnokának is.[1] Figyelemre méltóak levelezései Pop Zenobiussal is, ki Bécsben lakott s meglehetős összeköttetésekkel is dicsekedhetett. Igy márczius 12-éről keltezett levelében arra kéri Pop Zenobiust, hogy keresse fel Stadion minisztert, kinek Ő felsége véleményadás végett átadta a románok február 25-iki kérelmét és igyekezzék rábirni a minisztert, hogy azt kedvező értelemben intézze el. Pop Zenobius válaszában arról értesíti Sagunát, hogy Stadion oda nyilatkozott, hogy a kérelemnek első pontját: az összes ausztriai románok egyesítését nem igen lehet teljesíteni. Sagunát Pop Zenobius e tudósítása meglehetősen lehangolta: „Nagyságod e tudósítása — írja válaszában Saguna — keserű fájdalmat okozott, mert erre nem voltam elkészülve. Lehet, hogy ezen a kifejezésen: „nem voltam elkészülve“, ön csodálkozik, de higyjen nekem, hogy én magam is csodálkozom és kérdezem: vajjon lehetséges-e, hogy annak a nemzetnek kivánságait, mely kezdettől fogva századokon keresztül rendületlenül megőrizte a fejedelem iránt való hűségét, s a mely fiaival őrizteti a birodalom határait s a mely még azonkivül körülbelül 5 sorezredet állít ki s mely közelebbről mint — egy ember állott fel és sietett vérét a trónért patakokban ontani. . . . Istenem, ha egyesülhetett saját nemzeti főnökei alatt a horvát, szerb, magyar és szász, miért ne egyesülhetne a román is és miért ne nyerhetne nemzeti főnököt a hatalmas Ausztria uralkodása alatt?“

Az idő telt és pedig gyorsan, de azért a románok a birodalmi kormánytól nem kaptak semmiféle választ. E körülmény őket újabb és újabb kisérletre ösztönözte. Memorandumot nyujtottak be Jellasich-hoz is, hivatkozva a románok szolgálataira, a melyeket a monarchiának mostani nehéz helyzetében tettek s kérték Jellasichot, hogy vesse közbe magát ügyök érdekében. Egy másik kérelmet is fogalmaztak báró Welden táborszernagy, Windischgrätz utóda számára, de ezt nem küldötték el.

[1] Lásd e levelezéseket „Memorialul lui. Saguna“ 270. 278 l.

Mikor kérelmüket a minisztériumnál megsürgetve, sem jutottak semmi eredményhez, érintkezve a magyarországi szláv nemzetiségek egynéhány Bécsben élő, többé-kevésbbé jelentékeny korifeusával, elhatározták, hogy egy közös Memorandumot fognak benyujtani a birodalmi minisztériumhoz. A magyarországi nemzetiségek szövetségének ez első okirata főbb vonásaiban a következőket tartalmazta:

A márcziusi napok előtt az osztrák állam alapja a feudalismus volt. Ez volt alapja a kormánynak a népekhez, az egyes nemzetiségek és társadalmi osztályok egymáshoz való viszonyának. Az egyenlőség szelleme azonban egyszerre megrendítette az összállam e korhadt oszlopait s annak egész épülete megrendült. Az akkori uralkodónak bölcsesége azonban felismerte, hogy a kor szellemének megfelelő ujabb támasztékokat kell keresni a monarchia megrendült épületének számára. Ezért kimondotta a kormány felelősségének elvét. Ez, bár némileg helyreállította a megrendült egyensúlyt, de a rendes állapot visszatérése e nagy lökés után még nagyon távol volt. Olaszországban kitört a hamu alatt szunnyadó tűz; az osztrák németség azon törekvésében, hogy létrehozzon egy erős és egységes Németországot, hatalmasan kezdette rázni az állam máskülönben sem valami szilárd kapcsait. A birodalom keleti fele, Magyarország pedig felhasználva a helyzetet, szétszakította a régi köteléket s egy kizárólagosan magyar jellegü Nagy-Magyariáról álmodozva, létre hozta a monarchia egységét feloldó dualismust.

Ekkor Ausztria többi hűséges népeinek szívét mély aggodalom töltötte el. Különösen az össz-monarchia szláv és román fajú népei, e nemzeti tekintetben eddig páriák, voltak azok, kik a közös haza kétségbeejtő helyzetét leginkább felfogták. Hű szivökben haraggal s karjaikban megfeszült izmokkal várták a hű szláv népek és a románok a kedvező pillanatot, hogy örökölt hűségöket kimutatva, a birodalom szétrombolóira rohanhassanak. Igen, készen voltak a harczra, de nem úgy, mint előbb magáért a harczért, hanem Ausztria egységéért és szabadságáért. Ezuttal a harczban edzett küzdő előre akarta tudni a győzelem diját s ezért mondotta ki a jóságos Ferdinánd a nemzetiségek egyenjoguságát s állította oda, mint az állami épület-

nek egyetlen tartósságot igérő alapját. Most már a birodalom szétrombolóinak sorsa meg volt pecsételve. Olaszország a birodalmi egységnek megmentetett. Az osztrák nagy-németeskedőknek aknái szétromboltattak. Nagy-Magyaria pedig a nyilt lázadás útjára lépve, oly harczot vív, melynek Ausztriát érdeklő végleges eldőlése nem lehet kétséges, ha a nemzetiségek elméletben magasztos egyenjogusága a gyakorlatban is becsületesen keresztül vitetik és az ily módon felszabadított nem magyar nemzetiségeket a döntő küzdelemre bizalommal felhivják s e harczra kellőképen fel is szerelik.

A nagy politikai elveket a gyakorlatban minden kivétel nélkül kell megvalósítani, különben az államban kiegyenlíthetetlen surlódás és harcz fog uralkodni a szabály és a kivétel között, a mely csak arra való, hogy az állam erőit egy szükségtelen küzdelemben felemészsze és a népek szívében a jogérzetet meggyengítse, vagy onnan egészen ki is irtsa. Ilyen általános elv Ausztriában a nemzetek egyenjogusága és ez is a főjellemvonás, a melyik az új Ausztriát a márczius előttitől megkülönbözteti. Ez örök érvényü s egyedül igazságos elvre támaszkodva. szakadt el a nemes horvát nemzet az osztrákellenes Nagy-Magyariá-tól és szövetkezve a szerbekkel, síkra lépett akkor. mikor szégyennek tartatott Ausztriában az osztrák név, az egyenjoguságot igérő Ausztriáért. a mely körülmény a románság szívét, melyet a magyar zsarnokság már majdnem megtört és az észak-magyarországi tótság lelkét lángra lobbantotta egy oly harcz érdekében, mely, ha Ausztria jó csillaga is úgy akarta volna, azt okozta volna, hogy most Magyarországon nem folyna háború.

A nem magyar nemzetiségek iránt bizalommal nem viseltető politika azonban máskép akarta. A magyarok ellen vezérkedők késedelmeskedése, de főleg az, hogy bizalmatlankodva a nemzetiségekkel szemben, azoknak minden szabadabb mozgását lehetetlenné tették, — nemcsak nem vetette végét a háborunak, hanem a magyarok hatalmát annyira megnövelte, hogy ma már az állam kénytelen ellenök idegen segitséghez folyamodni. Ausztria becsületének e megcsorbulásáért felelősök azok. kik a szerbeknek annak idején nem adtak elég segitséget. a

román népet Erdélyben oda dobták a lázadók kése elé és a tótokat a magyarismus szempontjából Kossuthtal egy húron pendülő ó konzervativ érzelmeket hazudó kormánybiztosok üldözésének és gyanusításainak kitették.

Az egyenjogúságot alapjává tenni a jövő Ausztriájának, annyit jelent, mint szakítani végleg a márczius előtti Ausztriában uralkodott feudalismus elvével. A kettő egymást teljesen kizárja. Az állapot, melybe Ausztria népei léptek, teljesen új és ennek következtében újaknak kell lenniök azon elveknek is, melyek ezentul sorsát irányítják. Ez elveket meghamisítatlanul kell életbe léptetni s akkor a viribus unitis igazi jelszóvá lesz Ausztria népei előtt. A márczius 4-iki alkotmány valóban feladatául tűzte ki azt, hogy az egyenjogúság végre hússá és vérré váljon. Azt akarják, hogy Magyarországon is akként hajtassék végre ez alkotmány, mint végrehajtatott Ausztriában, mert ez a közzé tett alkotmány szövegéből nem tünik ki világosan, hisz Erdély, Horvátország és a szerb vajdaság kivételével Magyarországnak többi részeiben régi alkotmánya meghagyatik, s így több, mint öt milliónyi nem magyar nemzetiség, tehát Magyarország lakosainak többsége, továbbra is meghagyatik a magyarok uralma alatt, világos ellenmondásképen a kimondott egyenjogúsággal. Igaz ugyan, hogy a nemzetiségeknek az egyenjogúság szellemének értelmében olyan intézményeket helyeznek kilátásba (71. §.), melyek nemzetiségöket biztosítani igérik, de azért ez a kifejezés „a magyar korona országa" a nem magyar nemzetiségeknek: szlávoknak és románoknak kivétele nélkül van említve az alkotmány szövegében, tehát minden félreértés kikerülése végett kérik, hogy:

1. A tót nép, mint önálló s Magyariától semmi tekintetben sem függő korona-tartomány különösen megemlíttessék és a lehetséghez képest területileg is mentől hamarabb kikerekíttessék.

2. Hogy a román nép is elválasztassék Magyariától és Ausztria többi románjaival a román nemzet kifejezés határozott kitételével egyesíttessék egy korona-tartományba.

3. Az elvben kimondott szerb vajdaság mentől előbb területileg is kijeloltessék és a horvát országgyűlésen a vajdaság

képviselőinek egyetértésével kimondott s a hármas királysággal való politikai összeköttetés fentartásával a korona-tartományok sorába felvétessék.

Ezen igazságos kivánalmak teljesítésével a császártól ünnepélyesen adott alkotmányban kimondott nemzeti egyenjogúság igéje minden megcsonkítás nélkül való igazsággá lesz. Azonkivül, e kivánatok teljesítése Ausztria jövőjét illetően is nagy fontossággal bir. A jelenlegi alkotmány szerint minden egyes nép egyenlő joggal bir ugyan, de könnyen úgy lenne magyarázható, hogy a korona-tartomány jogának kivételével. Ezt a korona-tartományi jogot meg kell adni a nem magyar nemzetiségek mindenikének is, mert voltaképen ennek megadásában rejlik mindenik nemzetiség állami elismertetése. Nem szabad feledni, hogy a tulajdonképen való magyar elem mindig a legellenszegülőbb és a legmerevebb volt Ausztriával szemben. Igy volt Zápolya, Bocskai, Thököly, Rákóczi idejében s igy van most Kossuth idejében s nem tagadható, hogy egy esetleges helytelen szervezet esetében jövőre is Magyarország lesz az osztrák birodalom Achilles-sarka. Mert az osztrák állami egységgel teljesen ellentétes ezer évi multat, azok, kik annak előnyeit kizárólag élvezték, nem fogják gyorsan feledni s érdekeiket nem egykönnyen fogják alárendelni a birodalmi eszméknek. Lázadásokkal, összeesküvésekkel, a nyugtalanság állandó ébrentartásával alá fogják ásni Ausztria egységét, söt a kedvező körülmények s alkalmas pillanat megérkezése esetén teljesen tönkre is fogják tenni.

A gondviselés azonban ez ellen a nem magyar nemzetiségekben, a melyek elnyomatva a magyaroktól, nem várnak Magyariától semmi jót, védfalat adott, csakhogy ezt a védfalat czélszerűen meg kell erősíteni s a magyarság kezeiből kiragadni, mert ezzel nemcsak Ausztriát erősítik meg, hanem az eddig elnyomott nemzeteknek is igazságot fognak szolgaltatni. Ismeretes előttünk, hogy néhányan a szétugrasztott néhai konzervativ párt tagjai közül a sajtóban propagandát igyekeznek csinálni annak, hogy a nemzetiségek egyenjoguságat Magyarországon nem lehet keresztül vinni. E feltogas ellen kötelességünknek ismerjuk síkra szállani és ramutatni a következő dolgokra.

Igaz ugyan, hogy a magyarországi lázadás, miután Európának majdnem minden részéből anyagi, de főleg szellemi erőt nyert, bizonyos *politikai* fontosságra tett szert és egy részében jövendő czéljait tekintve, *politikai* jellegűnek is tekinthető, de főbb eszközeiben, jelenlegi helyzetében és közvetetlen czéljaiban és következményeiben *magyar-nemzeti*. Mondhatni, hogy e lázadásnak csak segédeszközei és eshetőleges további következményei csak *politikai* természetűek; múltja, jelene és közvetlen jövője tiszta *magyar-nemzeti* jellegű. A magyar elem kezdette e lázadást, az folytatja és kifejezett czélja sem egyéb, mint megalapítása egy Ausztriától független, kizárólagosan magyar nemzeti monarchiának. E küzdelemben a nemzetiségeket elnyomni és leigázni igyekező magyarismus harczol kétségbeesetten Ausztria egyenjogosító és egyenlősítő nagy elvével.

Az ó-konzervativ párthoz tartozó magyarok az egyenlőség és egyenjoguság elvét sohasem akarták alkalmazni a nem magyar nemzetiségekre. „Magyarországon nincs más nemzet, csak a magyar nemzet,“ volt harczi kiáltása nem régen a szétugrasztott ó-konzervativ pártnak is épen úgy, mint Kossuthnak. E kizárólagosan magyar és a nemzetiségeket leigázó elv érdekében küzdenek: Kossuth a magyar Alföldön karddal, az úgynevezett ó-konzervativ párt tagjai pedig, mint királyi biztosok az anti-magyar szellem leverésével, mint publicisták a közvélemény félrevezetésével, mint udvari emberek pedig végre a hadsereg műveleteinek késedelmeztető megbénításával. Egyszóval, nyelvvel, tollal, rágalmazással és cselszövéssel egyaránt oda hatnak, hogy a magyar nemzetiségek egyenjogusítása és felszabadítása megakadályoztassék és a magyaroknak márczius előtti befolyása továbbra is fentartassék.

Ennek a pártnak, mely voltaképen nem is párt, lett volna még valami értelme a márczius előtti Ausztriában, — de most, a nemzetiségek egyenjoguságának elvére alapított Ausztriában, semmi keresni valója sem lehet, mert hiszen ellensége annak az elvnek, a melyik most már életelve az egész államnak. A mi azt az állítást illeti, hogy a nemzeti egyenjogúság elve Magyarországon nem vihető keresztül, magunk is elismerjük, hogy az elv keresztül vitele sok nehézségbe fog ütközni,

de lehetetlennek tartani egyáltalán nem lehet. Minden nagy elv keresztülvitele az állami életben kétségkivül nehézségekkel van összekötve, de az igazság, mi az elvben rejlik, az állam egysége és a különböző nemzetek egymással békességben való élése megérdemlik ezt a kis fáradtságot. Fiat justitia, pereat mundus! Nem az egyoldalú uralkodás, hanem a különböző népek egyenjogúságának teljes és következetes keresztülvitele Ausztria nagy feladata. A márczius előtti kormányzati elvekhez való visszatérés hidja le van rontva. Ausztria a különböző nemzetiségek egyenjogusága nagy elvének keresztülvitelével együtt fog fenmaradni vagy bukni!

E kérelmet a románok nevében csak egyedül Saguna írta alá. A tótok részéről *Kozacsek* volt udvari káplán, *Hodzsa*, *Hurban* és *Stur*, a horvátok részéről pedig *Vraniczany* Ambrus, *Kukuljevics* Iván, *Mazuranics* és *Ojnoics* horvátországi reichsrathi képviselők. E kérelem tartalmához kevés szavunk van. Új benne csak a magyar ó-konzervativek ellen való támadás, melyből kitünik, hogy a nemzetiségek korifeusai azt, hogy a birodalmi minisztérium nem volt hajlandó minden kivánságukat teljesíteni, a magyar ó-konzervativek befolyásának tulajdonították. Azt hitték, sőt az erdélyi románok ezt, mint a deczember 28-iki szebeni román gyűlés alkalmával láttuk, nyiltan szemére is vetették a katonai parancsnokoknak, hogy a magyarokat kimélték, s e kimélet következtében sem a nemzetiségek hadi vállalatait nem támogatták kellően, sem a hadjáratot nem vezették elég erélylyel. Attól féltek, hogy az ó-konzervativ párt tagjainak sikerülni fog mégis valamit Magyarország állami önállóságának roncsaiból megmenteni a márcziusi alkotmány kereteiben s később, esetleges kedvező körülmények bekövetkezte esetén e roncsokból azt újra rekonstruálni.

Végre julius 18-án *Bach* miniszter aláírásával megkapták a románok február 25-én benyujtott kérelmükre az összes minisztérium nevében a választ is. E miniszteri válasz azt mondja, hogy a kérelem benyujtása után jelent meg a márcziusi alkotmány, a mely a birodalom különböző tartományaiban élő románok jogi helyzetének szilárd kiindulási alapot adott. A román nemzetiség egyenjoguságát a többi nemzetiségekkel ez alkot

mány kimondotta s egyúttal nemzetiségük kifejlődését is biztosította az egyes koronatartományok határai között. Ez alkotmány egyes intézkedéseinek életbeléptetésével a kormány épen most foglalatoskodik s ez intézkedések kellő alapot fognak nyújtani arra, hogy a románok nemzetisége az állami, községi, egyházi és iskolai életben megtalálja a fejlődés feltételeit s hogy a románságra nézve, a nemzeti egyenjoguság élvezete mentől előbb ténynyé váljék. A románságnak nincs egyéb feladata, mint a kormány rendszabályait bizalommal fogadni s a megoldandó nagy feladatban mértéket-tartó magatartással a kormány segítségére lenni. Azon férfiaknak pedig, kik a románság bizalmát birják, nincs más kötelességük, mint népökben mentől jobban meggyökereztetni azt a meggyőződést, hogy csak a kormányhoz való szilárd ragaszkodása lehet egyedüli biztosítéka nemzetisége kifejlődésének.

Egy szóval, a külön román területről, korona-tartományról, nemzeti főnökről, politikai és nemzeti egységről szó sem lehet. Nyugodjanak meg a románok abban, mit nekik a márcziusi alkotmány nyujtott s viszonzásul ragaszkodjanak a kormányhoz, mert ez az őszinte ragaszkodás egyetlen és legnagyobb biztosítéka nemzetiségök érvényesülésének. Csak hogy Saguna és társai nem voltak hajlandók megnyugodni a kapott atyai jó tanácsokban. Julius 30-án ujabb kérvényt nyujtottak be a birodalmi minisztériumhoz, feleletül a kapott válaszra.

Elismerik, hogy a márcziusi alkotmány kérelmök benyujtása óta nagyon lényeges változást okozott, de az is bizonyos előttök, hogy a románoknak nem adta meg a többi nemzetiségekkel való teljes egyenlőséget. E tekintetben hivatkoznak márczius 12-én és julius 18-án Ő felségéhez benyujtott folyamodásukra. A márcziusi alkotmány s azt megelőzően Ő felsége 1848. deczember 21-ről kibocsátott legfelsőbb kézirata biztosította a „Szász föld"-nek korona-tartományi jellegét s így önálló politikai individualitását a birodalom keretében, söt ez által a 200.000 főnyi szászságnak valóságos suprematiát is biztositott a Királyföldön lakó 300.000 főnyi románság felett. A birodalmi alkotmány 72. § a szerb vajdaságot önállósította s annak más korona-tartománynyal való egyesítését képviselőinek tetszésétől teszi

függővé. A mig ezt a politikai önállóságot a körülbelül 200.000-nyi szerbség megkapta, addig a 3 milliót számláló román nemzet, mely a birodalom megmentésének érdekében a most folyó háboruban a legnagyobb áldozatokat hozta, mert hiszen 400-nál több faluja égett le s 40.000-nél több embere pusztult el, nem nyerhette meg azt a jogot, hogy mint külön korona-tartomány politikai önállósághoz jusson. A románoknak, kik hűségesek voltak, még azt sem adták meg, mit a lázadó magyarok is megkaptak.

A bánsági és a Maroson felül lakó románok, miután Erdélytől el lesznek ujra választva, be fognak osztatni a magyar korona-tartományba. E korona-tartomány országgyűlésének tárgyalási nyelve a magyar lesz, a mi pedig egyenes ellenmondásban van a márcziusi alkotmány alapelvével: a nemzetiségi egyenjogusággal. Igy tehát ezen a tartománygyűlésen a románságot nem fogják képviselhetni olyan férfiak, kik az ő bizalmát teljesen bírják, mert hiszen képviselők csak azok lehetnek majd, a kik jól tudnak magyarul s a kik valószinüen e nyelv tudását saját anyanyelvök elhanyagolásának árán szerezték meg, vagy a magyar iránt való előszeretetükben egyenesen hűtlenek is lettek a románhoz. Eltekintve ettől a nyelvi kérdéstől, a magyar korona-tartomány-gyűlésen a márcziusi alkotmány értelmében a románok országos, községi, egyházi és iskolai életében a döntő súly a magyaroknak jutna, kik most fegyverrel kezökben adták tanujelét annak, hogy mekkora gyülölettel viselkednek a románok iránt.

A magyarországi részekben, hol a románok jó móduak, kisebbségök miatt, Erdélyben, hol számuk nagyobb, de szegények, a márcziusi alkotmány által feltételül tűzött aránytalanul magas cenzus miatt nem fog érvényesülhetni a románság nemzeti egyenjogusága vagy soha, vagy pedig csak beláthatatlan messziségü idők mulva.

Az itt felhozott körülmények és okok meggyőzhették a minisztériumot, hogy a román nemzet még nagyon távol van attól, hogy ugyanazon jogokat élvezze, mint azok a nemzetek, a melyek egy egészszé egyesülve, a márczius 4-ki birodalmi alkotmány által jogot nyertek arra, hogy nemzeti ügyeiket

külön nemzeti gyűléseken intézhessék másoknak minden befolyása nélkül, vagy a nélkül, hogy e befolyás rájok nézve káros lehetne. Világos tehát, hogy a román nemzet a teljes nemzeti egyenjogusággal nem dicsekedhetik, s hogy ez idő szerint nem alkalmazhatók rá az igazságügyminiszter leiratában említett előnyei a teljes egyenlő érvényesülésnek. Kérik tehát az összminisztériumot ujra, hogy a február 25-én, márczius 12-én és julius 18-án Ő felségéhez benyujtott kérelmüket az igazság, és a román nemzet általánosan elismert érdemeinek értelmében kegyeskedjék megfontolni és elintézni.

E nagyobb szabásu politikai akcziók ideje alatt Saguna még ráért a gör. kel. románság egyházi érdekeinek védelmezésére is. Igy julius 20-án kérelmet nyujtott be a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez azért, hogy a versecai gör. kel. püspökséget, mely Popovics István halálával üresedésbe jött, ideiglenesen addig is, míg e püspökség szabályszerűen betölthető lesz, bízza egy megbizható román egyénnek, Popescunak administráeziójára és hogy az elhunyt püspök hagyatéka ne küldessék be a karlóczai nemzeti pénztárba, hanem önállóan kezeltessék. Azonkivül hivassék össze mentől hamarabb egy kongresszus azért, hogy a gör. kel. románság magát egyházilag kifejezett kivánságához képest konstituálhassa.

A gyorsan haladó események azonban egyre ujabb meg ujabb helyzetet teremtettek úgy annyira, hogy az, a mit Saguna és társai ma kértek, holnap már túlhaladott álláspont lett. A széles alapon s nagy buzgósággal megindított és folytatott akeziónak nem lett semmi eredménye ez idő szerint, mikor a döntés a fegyverek feladata volt, azért a kérelmezések, alkudozások és tervezgetések köréből térjünk vissza az erdélyi csatatérre, hol igen fontos és nevezetes események történtek Saguna elutazása óta.

XII.

Axente a „tettek embere“.

Bem nevezetesebb haditettei Kolozsvár visszafoglalásától az 1848-ki év végéig. Czecz megszállja Tordát. A román prefektek akczióba lépnek. Popovics alprefekt megsarczolja Szászvárost. Enyed elpusztitását a közvélemény Axente-nek tuladonítja. Enyed elpusztulása Axente előadása szerint. Axente prefekti jelentése. Önvédelme. Ellenmondások Axente e kétféle előadásában. Ez ellenmondások miatt Axente ez előadását nem lehet megbizható forrásúl használni. Enyed pusztulásának magyar történetirói. Enyed elpusztulásának előzményei. Axente levelet küld Enyedre. Hogyan történt Enyed megtámadása. Salca tribun viselt dolgai. Igaz-e, hogy Enyedet Axente tábora gyujtotta fel? Bebizonyitása e kérdésnek. Igaz-e, hogy Enyed elpusztítását a román prefektek már előre elhatározták? Enyed pusztulásának hire megérkezik Tordára. Kisérletek az enyediek megmentése érdekében. A tövisiek magatartása. Szuini huszárszázados magaviselete és nyilatkozata. Puchner hivatalos átirata Enyed pusztulása tárgyában. Axente emberei Enyed elpusztítása után is folytatják véres munkájokat. A nagylaki, harii és boros-benedeki vérfürdők. Axente a „tettek embere“.

Bem tábornok, mint már emlitettük, karácsony első napján vonult be Kolozsvárra. Az előle menekülő Wardener tábornok egyelőre Enyedre vonult vissza; Urbán ezredes értesülvén Kolozsvár elfoglalásáról, még az nap este átkelt Apahidánál a Szamoson és gyorsan Bethlenbe huzódott. Bem sem vesztegelt sokáig Kolozsvárott, hanem gyorsan Urbán után nyomult s már deczember 29-én meg is támadta Bethlennél és egy rövid, de heves csatában megverve, visszanyomta egész Beszterczéig, hol két nappal később ujra megverte és négy nap mulva Borgó-Tihuczánál kikergette az országból. Bem Urbán kikergetése után Maros-Vásárhelyre ment, hogy összeköttetésbe helyezve magát a székelyekkel, azoknak haderejét magával egyesítse, s onnan sikerült támadást intézzen aztán Szeben ellen. Mig Bem Erdély

észak-nyugati felében diadalt diadalra aratott, addig a Maros és a Küküllő mentén rendkivül gyászos és véres események folytak le.

Czecz ezredes csapatja Tordáig nyomult előre azért, hogy magát az aranyos-széki székelységgel összeköttetésbe helyezze. A Torda, Medgyes, Szeben és Déva között elterülő vidék, miután Puchner a rendes cs. kir. csapatokat a Maros-Vásárhely felől támadó Bem ellen a medgyes-segesvári vonalra igyekezett központosítani, a román prefektek és tribunok hatalmába esett, kik nem is haboztak a kedvező alkalmat felhasználni arra, hogy november hó végén beszüntetett harczias akcziójukat a magyarság ellen, újra megindítsák. A támadást Popovics szászsebesvidéki alprefekt kezdette meg, ki január 5-én nagy számú táborával egyenesen Szászvárosra rontott. Itt, a hol szász közigazgatás volt s a hol a magyarság kezében nem hogy fegyver, hanem jóformán pálcza sem volt, azzal kezdette, hogy tábora számára a városra záros határidő alatt befizetendő hadisarczot vetett ki s a mig e sarczot megfizeti a város, addig azt követelte küldjön előbbkelő polgárai közül 12 kezest. Kirchner királybiró a kezesek adását kereken megtagadta, de félve az oláh tábor fenyegetéseitől, hozzá kezdett a hadisarcz felhajtásához s itt első sorban a vidékről ide menekült nemesség zsebét vették igénybe. Az Algyógyról beköltözött Kun Farkas egymaga 2000 forintot fizetett e hadisarczhoz. Popovics még csak 9000 forintot vágott zsebre, mikor Szebent a Kirchnertől küldött futár informálta Popovics garázdákodásairól s a főhadparancsnokság Popovicsot Szebenbe rendelte, tőle a pénzt elvette és a prefektségről elmozdította.

A mi azonban Szászvároson történt, az csak szelid lirai nyitány volt ahoz, a minek három nappal később Nagy-Enyed lett szinhelye. A közhit szerint Enyed elpusztításának hőse Axente Sevér volt. Illő és méltányos, hogy először őt magát hallgassuk meg a tekintetben, hogy miként esett meg e város elpusztulása?

Deczember 27-én — irja jelentésében Axente [1]) — Remer

[1]) Doue raporturi de ale acelora prefecti de legiuni romanesci. Sibiiu. 1884. 36. l.

eredestől azt a rendeletet vettem, hogy küldjek Enyedre 1000 vadászt és hogy lándzsásaimmal huzassak előőrsi kordont Tompaházától egészen Nagy-Lakig. Személyesen siettem Enyedre. hogy felvilágosítsam arról, hogy 1000 vadászt küldeni egyáltalán nincs módomban, és hogy azt sem látom át, miként lehessen ott lándzsásokkal előőrsi kordont vonni, hol a lőfegyver feltétlenül szükséges? Az ezredes igazat adott nekem és nem is követelte tőlem többé az 1000 vadászt, csupán csak azt tette kötelességemmé, hogy állítsak ki előőrsöket s időről-időre küldjek Kolozsvár felé kémszemlészeket. Röviddel ezután a császári hadsereg odahagyta Enyedet és visszavonult Gyulafehérvárra."

„Az emberek, kiket a háboru hosszas fáradalmai s az ősz elejétől kezdve a folytonos ide-oda utazás a táborba kifárasztott s a kik nem is voltak télire szükséges dolgokkal ellátva, s kiket nagyon lehangolt erejöknek folytonosan czél és haszon nélkül való igénybevétele, főleg pedig a császári csapatoknak Gyulafehérvárig való váratlan visszavonulása, — nem akartak már többé szivesen menni a táborba. Mindamellett mégis rendeletet kaptam a Medgyesen levő parancsnokságtól, hogy előbeni állásaimat ujra foglaljam el és neki küldjek szakadatlan tájékoztatásokat az ellenséges csapatok mozdulatairól. Tehát ujra kényszerítve voltam, hogy a paraszt népet fegyver alá hivjam egy szigoru proklamáczióval. Ennek következtében aztán a szegény nép nagyobb számmal össze is gyült Csombordra és kisebb csapatokban Tompaházára, Szt.-Királyra, Ujvárra és Nagylakra. 1849. január 5-én Balásfalváról Csombordra mentem s e pontok mindenikére egy-egy tribunt küldöttem, hogy kiállítsák az előőrsöket. Losenau ezredes is odajött a maga dandárával és a mi hátunk megett, Bocsárd községben erős állást foglalt. Tribunjaim, Germanu és Desianu számos néppel *Vladutiu* Miklós mezőségi prefekt vezénylete alatt Czintosnál foglaltak állást. Ezekkel én összeköttetésben állottam."

„Január 8-án azt a hirt kaptam, hogy Enyedre a mult éjjel magyarok érkeztek. Hogy az ilyen fajtáju hirek ne terjedjenek el s hogy magam is meggyőződjem a valóságról, rögtön lovasjárőröket s később egy nagyobb számu gyalog csapatot küldöttem Enyedre, a hová azt is megirtam, hogy készitsenek elő

szállást és élelmi szereket 1000 vadász és 5000 lándzsás számára. Az előre küldött csapatnak rendelete volt arra is, hogy házkutatásokat is tartson. E csapat és parancsnoka Negu centurio azt a hirt hozták, hogy a magyar csapat még nem érkezett Enyedre, de a lakosok minden perczben várják, sőt a vérmesebbek ebben a reményben már Kossuth-kalapokat és unió-kokárdákat is kezdettek hordani s hogy azok, kik a románok közeledtére annak idején, mint nemzetőrök vagy honvédek Tordára menekültek, hazatértek, de fegyver nélkül."

„Tehát, hogy elvágjam az enyediek és a tordaiak között az érintkezést, miután a főhadparancsnokságtól vett szigorú utasítások szerint ez a közlekedés magára a gyulafehérvári erődre is nagyon veszedelmes lehet, valamint Losenau csapatjaira is, azonnal rendeletet adtam egy csapat lándzsásnak, hogy Nikulicza János és Spalnaceanu centuriok parancsnoksága alatt menjen át a Maroson és őrizze az országútat mindkét oldalon Enyedtől Felvinczig s ha akárkit is találnak az úton, azt azonnal hozzák elém. Csakhamar visszatért Spalnaceanu centurio e rendeletem következtében 7 emberrel és 14 lőfegyverrel és jelentették, hogy az út két oldalán patrolirozva, csakhamar több, Tordáról jövő szekérrel találkoztak s mikor *halt!* szóval e szekereket meg akarták állítani, puskalövésekkel feleltek a szekerekről. A szekerek közül egyet elfogtak s azokat az embereket, a kik ellenszegültek, megölték, a többi tiz szekér elmenekült Enyed felé, de Nikulicza prefekt üzőbe vette őket. Eközben egyik ordonánczunk jelentette, hogy Enyed felől égést látott. Ez közülbelül esti 8 órakor volt s én Salca Simon tribunt 150 vadászszal rögtön Enyedre küldöttem, hogy nézze meg: mi okozta Enyeden a tüzet s ekközben riadót verettem. Salca visszatérve, jelentette, hogy a Tordáról szekéren érkezett magyarok a mi embereinkre lőttek a házakból és a kerítések mögől s mig itt elüzték a mieinket, addig a mieink más oldalon benyomulva a városba, egy szalmakazalt és három kunyhót felgyújtottak."

„Miután visszaküldöttem Enyedre Salca tribunt azzal az utasitással, hogy segitsen a tüzet eloltani teljes erejéből és fogja el a bünösöket, irtam Losenau ezredesnek is, a kinek dandára Bocsárdon volt s kértem, hogy küldjön katonai segitséget részint

azért, nehogy valami ellenséges lovasság elvágja útamat, részint azért, hogy magam is Enyedre mehessek, hogy embereimnek ott segítséget adhassak. Ellenkező esetben, engedje meg, hogy visszavonulhassak Balázsfalvára. Az ezredes azt felelte, hogy nem adhat egyetlen embert sem s hogy maradjak Csombordon, ha pedig valami nagyobb ellenséges csapat támadna meg, vonuljak vissza hozzá Bocsárdra. Éjfél felé Enyed minden oldalról lángba borúltnak látszott s tribunjaim jelentették, hogy nem birják megfékezni a szörnyü elemet. Ez a teljes igazság Enyed leégését illetően. Ez a város Losenau ezredes közönyössége miatt égett le, a ki csak 1½ óranyira volt az égő várostól s nagyon könnyen segíthetett volna s legalább is megakadályozhatta volna a tűz tovább terjedését."

E jelentés szerint Axente Enyed felégetésében ártatlan, mint a ma született gyermek. Egy előőrsi összetüzés alatt a románok felgyújtanak a város végén egy szalmakazalt és három viskót. Ebből tűz támad. Axente elküldi tribunjait, hogy oltsák el a tűzet, de ezek a legjobb akarat mellett sem birnak a szörnyü elemekkel. Maga is szivesen menne az enyedi tüzet oltani, de nem teheti, mert attól kell tartani, hogy a gonosz ellenség, mig ő Enyeden a tűzoltó nemes hivatását gyakorolja, rátör csombordi táborára és ártatlan lándzsásait egy szálig lekaszabolja. A szívtelen Losenau közelebb van Enyedhez, mint ő, de Enyed megmentésére még csak kis újját sem mozdította, holott ő erre oly szívrehatóan kérte. Enyed elpusztulásának oka tehát senki más, mint Losenau ezredes, a ki résztvétlenül nézte, mint lesz e véletlenül kigyuladt város a pusztító lángok martaléka.

Axente e jelentést 1849. végén irta. Negyvennyolcz évvel később a több oldalról jövő támadás ellen magát védelmezve, újra foglalkozik Nagy-Enyed elpusztulásával, s ekkor a következőket irja: [1])

„Január 6-án Vever századostól Medgyesről azt a rendeletet kaptam, hogy összes embereimmel azonnal menjek és szálljam meg a Maros balpartját hosszában Mihalczfalvától

[1]) Respuns la „Cartea Negra“ Brasov 1897

Radnótig. Miután Balásfalva környékéről összehívtam embereimet, január 8-án Péterfalván át Csombordra mentem, a hol feladatom volt embereimet szétosztani és a Marosvonalon elkuldeni fel egészen Ujvárig és le Kapudig. A mondott helyre érkeztem és pedig mintegy 20 fokos hidegben s azt gondolván, hogy azt a 6000 embert, a kikkel mentem, nem tudom elszállásolni a maros-parti 2—3 faluba, s hogy meg ne fagyjanak, Neagoi János és Hulea János kapitányokat Enyedre küldöttem, hogy értekezve a város birájával, 6000 ember számára rendeljenek szállást és élelmi szereket, hogy aztán másod nap onnan rendelkezhessem a Maros partjának megszállása tárgyában. De Enyed végzete úgy akarta, hogy Magyar Beczénél lovam, a melyiket lovagoltam, velem együtt leessék s én kificzamítsam ballábamat. E pillanatban nem éreztem valami nagy fájdalmat, de mikor újra lóra ültem s tovább haladtam, elkezdett nyilallani s iszonyú fájdalmat éreztem."

„Látva, hogy 2—3 napig vesztegelnem kell, mert se nem járhatok, se lóra nem ülhetek, azonnal írtam Enyed birájának, hogy ne várjanak, mert az este nem fogunk Enyedre menni. Mikor Csombordra érkeztem, jócskán beesteledett s embereim elszállásolását Procopiu János vadászkapitányra és Maior János tribunra bíztam. Engemet pedig a falu birája a református pap házába vezetett, ki még novemberben elszaladt Kemény István báróval Kolozsvárra. Beszállásolva a papné meleg lakásába, mert a papné nem menekült el férjével, mihelyt levetkeztem, levetvén nadrágomat is, lábamat egy hideg vizes edénybe tettem, hogy csillapítsa fájdalmaimat. Ebből a házból három napig nem jöttem ki, mikor lóra ültem, még mindig fájt, de én Ujvárra mentem, a honnan egy század honvéd elűzte a mi embereinket."

Axente azt írja könyvében, hogy a most idézetteket adta 1852-ben Wagner Kamill hadbiró előtt is jegyzőkönyvre, mikor Kabos Zsuzsánnának Ő felségéhez beadott panasza következtében Enyed elpusztítása tárgyában kihallgatták. Mind a két idézett részlet tehát hiteles és hivatalos jellegű vallomása Axentenek, azért formailag igazságukhoz semmi kétség sem férhet. Bizonyos ellenmondásokat azonban e két formailag egyaránt hiteles nyilatkozatban lehetetlen nem konstatálni, a mi Axente

Enyed elpusztítására vonatkozó tudósításainak a tényeknek megfelelő igazságát nagyon gyanussá, sőt kétségessé teszi.

Axente prefecti jelentésében egy szóval sem emlékezik arról, hogy lábát kificzamította. Wagner hadbiró előtt tett vallomásának pedig ez a sarkpontja. Prefecti jelentésében azt mondja, hogy már január 5-én Csombordra érkezett: vallomásában pedig úgy nyilatkozott, hogy január 8-án este felé. Prefecti jelentésében azt mondja, hogy Enyeden 5—6000 emberre rendelt szállást. Vallomásában azt mondja, hogy miután nem tudta 6000 emberét a marosparti 2—3 faluban elszállásolni, azért akarta Enyedet is igénybe venni. 1897-ben megjelent önvédelmében,[1] miután e 6000 ember közül csak mintegy 2200 emberéről tudja kimutatni, hogy Enyed elpusztításában nem vehettek részt, tagadja, hogy neki tényleg 6000 embere lett volna s azt mondja, hogy Enyedre csak azért írta, hogy 6000 emberrel fog odamenni, hogy az enyedieket megijeszsze, de tényleg nem volt neki 6000 embere. Ha ez igaz, akkor miért nem vallott így Wagner Kamill előtt is 1852-ben? Egyszerüen azért, mert akkor nem kivánta senki tőle, hogy mutassa ki, hogy összes emberei hol voltak Enyed felégetésének idején?

Axente azt mondja, hogy nem az ő tábora pusztította el Enyedet. De hát akkor ki tette, mert hiszen csak nem tulajdoníthatjuk az egész katasztrófát véletlen tűzveszedelemnek, mint azt prefecti jelentésében látszik feltüntetni, mert ha a tűzvész akkora mértékű pusztítása lehetséges is lett volna, ki verte agyon Enyed lakosainak egy részét s kik raboltak és fosztogattak az égő városban? Axente elég találékony és megfelel erre is. Azt mondja, hogy Enyed környékén, illetőleg Torda és Enyed között le egészen Tövisig mintegy 3—400 minden nemzetiségü gonosztevő csavargott s a véletlenségből kigyuladt Enyedet azok pusztították el és rabolták ki. „Enyed felgyujtói azok a román, magyar, czigány és kevés számú szász tolvajok voltak, kik a szászsebesi nemzetőrök és Gratze cs. kir. százados térparancsnok felvigyázata alól megszökve, minden oldalról ratortek Nagy-Enyedre azon 3—400 menekülővel egyetemben, kik az

[1] Respuns la „Cartea Négra“ 295—296. l.

akasztófától s a meggondolatlan aristokraták és mindenféle birtokosok boszujától félve, ezen a vidéken csavarogtak."[1]

Ily módon védelmezi magát Axente 1897-ben kiadott 353 lapnyi terjedelmü könyvében, melyben pozitiv bizonyító adat alig is van s mely nem egyéb, mint nagy részében Szilágyi Farkas „*Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben*" czimű könyvének tartalmi ismétlése, nem annyira tényeken alapuló adatok felsorolásával, mint inkább szófacsarásokkal és álokoskodással kisértve meg annak czáfolatát. Axente könyvének egyszerű elolvasása is meggyőzhet mindenkit, még a ki csak felületesen is tanulmányozta Enyed elpusztulásának gyászos történetét, hogy az forrásul vagy segédeszközül az igazság kiderítésére egyáltalán nem használható s azért más komolyabb és hitelesebb források alapján kisértjük meg Enyed pusztulásának történetét elbeszélni s annak megállapitását, hogy mennyiben lehet ezért Axentet felelőssé tenni?

Enyed pusztulásával több magyar író foglalkozott. Igy, időrendre első *Kemény* Gábor báró 1863-ban megjelent „*Nagy-Enyed és vidékének veszedelme 1848—49-ben*" czimű könyve. Legrészletesebb és adatokban legbővebb *Szilágyi* Farkas „*Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben*" czimű műve. Enyed e katasztrófáját rövidebben és tömörebben ugyanacsak e szerző „*Alsófehér-vármegye 1848—49-ben*" czimű adatokban rendkívül gazdag és becses monographiájának 228—237. lapjain is elbeszéli. E művek alapján, de az ide vonatkozó összes magyar, román és német nyelvű források tekintetbe vételével, a kiszabott tér szükéhez képest a következőkben összefoglalva, igyekezünk elbeszélni Nagy-Enyed gyászos pusztulásának történetét.

Deczember 31-én Wardener tábornok Enyed parancsnokává Gratze százados helyett a muzsinai román tábor prefectjét, Prodant nevezte ki; Prodan még az nap éjjel Enyedre jött táborából. Másnap reggel a még Enyeden időző császári katonaság, mintegy 19 tekintélyesebb enyedi polgárt elfogott és mindjárt az nap délelőtt elvitte magával Nagy-Szeben felé. A császári csapatok elvonulása után Enyed teljesen Prodán kezeibe került,

[1] Respunsul la „Cartea Néagra" 345. l.

a ki egy pár száz emberével azonnal meg is szállotta. Őrséget állított a városból kivezető utczák végeire és szigoruan meghagyta, hogy engedelme nélkül a várost senki el ne hagyja. A városi elöljáróságot magához rendelte és lelkökre kötötte, hogy a császár iránt való hűségben ne csak ők maradjanak meg, hanem igyekezzenek a várost is megtartani. Ez esetben nem lesz senkinek semmi bántódása. Ellenkező esetben azonban semmiről sem állhat jót.

Prodán meglehetősen komolyan vette igéretét s bár lándzsás őrcsapatai úgy nappal, mint éjjel időnként bejárták a város utczáit, nem lett senkinek semmi bántódása. Egy pár nap mulva azonban vészhirek kezdettek kerengeni. Előbb csak imitt, amott suttogták, később több oldalról hallatszó hirré vált, hogy az Enyed körül fekvő román táborok rá fognak törni a városra és azt úgy elpusztítják, hogy benne kő kövön nem marad. A minorita zárda főnöke, Viskóczy, ki e nehéz napokban Enyeden nem utolsó szerepet játszott, jegyzeteiben azt mondja, hogy e hirek keletkezése idején egy *Pajusán* Vaszi nevű oláh-lapádi román felkereste Enyeden régi ismerősét, Butyka József iparost és azt mondotta neki, hogy meneküljenek, mert Axentetől parancsuk van a várost elpusztítani. Január 3-án Vadadiné kapott Incze Mihály kamarai főorvostól egy levelet, melyben ez Gyulafehérvárról figyelmezteti, hogy Enyedről meneküljön minden áron, mert a város elpusztítása el van határozva s a pusztitás egy pár nap mulva be is fog következni. [1])

Mikor ezek a hiresztelések gyakoribbakká lettek, Viskóczy minorita házfőnök és dr. Vizi egyenesen meg is kérdezték Prodánt, hogy igazak-e e hirek? Prodán a leghatározottabban biztosította a kérdezősködőket s általok az aggódó polgárságot, hogy a szárnyra kapott hirek teljesen hazugok. A polgárságot Prodán e kijelentései nem tudták megnyugtatni. A városi tanács tagjai és a polgárok értelmesebbjei beható megbeszélés után abban állapodtak meg, hogy menjen egy kuldottség Tordára s kérje fel az ott állomásozó honvédség parancsnokát, hogy Enyedet mentse fel. Azonkívül, a ki tehette, elmenekult Enyedről. A

[1]) *Szilágyi Farkas*: Enyed pusztulasa 35. l.

legérdekesebb és a legfigyelemreméltóbb jelenségekhez tartozik azonban az, hogy Prodán, a ki, mikor január 1-én átvette a térparancsnokságot, szigorúan megtiltotta az Enyedről való távozást, most senkit sem akadályozott meg a menekülésben.

Czecz ezredes válaszában kijelentette, hogy nagyon sajnálja, de nem tehet semmit, mert Bemtől szigoru parancsa van, hogy Tordáról, mig tőle rendeletet nem kap, ne mozduljon sehová. A küldöttség ebbe nem nyugodott bele, hanem ifj. báró Kemény István utján Beöthy kormánybiztoshoz fordult. A tordai küldöttségből Enyedre csak ketten tértek vissza, a kik megvitték a szomorú hirt, hogy ne várják a felmentő magyar csapatokat. A szomorú hir rendkivül leverően hatott az egész városra, a mely most a katasztrófát kikerülhetetlennek tartotta.

A Tordán időző enyedi menekültek, értesülvén Czecz ezredes lesujtó válaszáról, elhatározták, hogy magok kisértik meg Enyednek az önvédelemre némi segítséget nyujtani. Január 7-én mintegy 20—30 enyedi férfi összeszedett valami 70—80 drb lőfegyvert és szekerekre ülve, elindultak Nagy-Enyed felé. Miután az enyediek az ősz óta le voltak fegyverezve, teljesen fegyvertelenül állottak az őket környező veszedelemben. Azok, kik e kisérletre magokat elszánták, úgy gondolkoztak, hogy ha sikerül 70—80 lőfegyvert Enyedre becsempészniök, ezzel némileg lehetővé teszik, hogy a teljesen magára hagyott város a végső szükségben legalább védelmét megkisérthesse. Czéljok azonban nem sikerült, mert Miriszló táján találkoztak Axente előőrseivel, a kik őket, mint azt Axente elbeszéléséből is láttuk, megtámadták s részint elfogták, részint pedig visszakergették Tordára.

Axente, a mint láttuk, prefecti jelentésében azt állította, hogy Enyed ez előőrsi összeütközés alkalmával gyuladt ki. Igen, de ez összeütközés január 7-én történt, Enyed pedig január 9-ére virradó éjjelen égett le. Tehát Axente védelmében ez a pont sem felel meg az igazi valóságnak.

Az enyediek rémülete másnap, január 8-án hágott tetőpontra, mikor Axente levele, melyben 6000 embere számára szállást és élelmet kér, nemcsak megérkezett a város elöljáróságához, hanem e levéllel együtt Axente két kapitánya, *Neagoi*

János és *Hulea* János is valami 20 fegyveres román kiséretében Enyedre jöttek, hogy az elszállásolás előmunkálatait végrehajtsák. Meg volt mindenki győződve, hogy Axente táborának Enyedre való beszállásolása egyenlő a város teljes kirablásával. Mihelyt a beszállásolás hire elterjedt, a polgárság azonnal nagy tömegekben gyült a városháza előtt levő térre, hogy a teendőkben megállapodjanak. Abban állapodtak meg, hogy megkisértik a Torda felé való tömeges menekülést. Viskóczy minorita házfőnök beszédet tartott erre az összegyültekhez s arra kérte őket, hogy maradjanak tűzhelyeiknél, mert itt mégis a legbiztosabb. Délelőtt 9 órakor lóháton a muzsinai táborból a városba érkezett, mint a mióta térparancsnok lett mindig, Prodán is. A városi tanács azonnal hozzá sietett s előadva a történteket, kérte, hogy hasson oda Axente-nél, hogy ne jőjjön seregével a városba. Prodán végig hallgatta a városi tanács előadását s azután nyugodt hangon kijelentette, hogy a polgárságnak nincs oka semmi aggodalomra, mert Enyed az ő hatáskörébe tartozik s oda ő nem is fog beereszteni semmiféle román tábort. Enyednek ez idő szerint ő a főparancsnoka s neki egyenesen érdekében is áll Enyed jóléte, mert a havasi vidéknek, mely alája tartozik, lakossága e városban adja el készitményeit s ugyanitt szerzi be szükségleteit. Enyednek nincs semmi nagy katonai büne. A maga részéről úgy fog vigyázni Enyedre, mint saját szeme világára. Legyenek tehát nyugodtan! [1])

Horváth István főjegyző és *Hank* főbiró délután 3—4 óra között kimentek a város végére mégis, hogy ott fogadják a bevonuló Axentét és táborát. Axente azonban nem jött, hanem 6 órakor egy irónnal irott levelet küldött, melyben tudtára adja a városnak, hogy 6000 főnyi hada most nem megy Enyedre, hanem a közel fekvő falvakban marad s azért ne várják. Este felé Prodán is bevonult törzskarával Enyedre. Hank főbiró Axente levelének vétele után a városi negyedmesterek utján azonnal értesitette a polgárságot arról, hogy Axente nem fog a városba jönni s igy hát mindenki nyugodtan maradhat. Prodánt és kisérőit a városi tanács egy Krisán nevü román származásu kovács mester

[1]) *Szilágyi Farkas*: Alsófehér vármegye 1848—49-ben. 232. l.

lakásán vacsorával vendégelte meg. Prodán, ki szemtanuk állítása szerint az egész idő alatt feltünően lehangolt és szomorú volt, mihelyt Enyedre érkezett, azonnal egy tekintélyesebb számu lőfegyverekkel ellátott csapatot állított ki a Csombord felé vivő Szentkirály-uteza végére, hogy senkit se ereszszen be a városba. Nyolcz óra tájban a Szentkirály-uteza vége felől nagy zaj és puskatüzelés hallatszott. Az Axentetől küldött Salca embereit kergette vissza ekkor Enyed végéből Prodan kiállított őrcsapata. Axente prefecti jelentésében azt mondotta, hogy ő Salcat Nagy-Enyedre azért küldötte, hogy megnézze, mi okból támadt a tüz, melyről neki emberei jelentést tettek? Salca tribun visszatérve, azt jelentette, hogy a tüz úgy támadt, hogy a Tordáról jövő szekereket Nikulicza tribun emberei egész Enyedig üzték, a hol ezek Nikuliczát lövésekkel fogadták és Nikulicza emberei ez alkalommal felgyujtottak a város végén egy szénakazalt és három viskót. Igen, de Nikulicza emberei a Tordáról jövő szekerekkel az előző napon ütköztek össze és aztán Enyeden a tüz nem is este 8 órakor ütött ki, hanem később. Viskóczy és Hank főbiró Prodántól a vacsoráról este 10 órakor távoztak, de még semmi tüzet sem vettek észre Enyeden. Ily kevés tényleges igazság van tehát Axente védekezésének harmadik tárgyi állításában is.

Este 8 órától, Salca tribun visszaüzetésétől Enyeden este 11 óra feléig teljes csendesség volt. Zajnak vagy égésnek semmi nyoma. A minoriták kolostorában Enyed értelmiségéből nagyon sokan kerestek menedéket ez éjjel. Számuk oly nagy volt, hogy nem fértek el a szobákban. A férfiak közül többen felváltva künn virrasztottak a zárt folyosón s annak Csombord felé néző ablakaiból figyelték meg a várost. Ugy, kevéssel 11 óra előtt valami sajátságos zaj volt hallható ebben az irányban. Lövést, kiabálást nem hallottak s azzal nyugtatták meg egymást, hogy lehet, csak a csombordi táborban van valami nagyobb mozgalom s annak zaja hallatszik, tompán zúgva a csendes téli éjszakában. A város területén nem lehet semmi veszedelemtől tartani. E zaj kezdete után mintegy negyed órával egyszerre pár lövés hangzott el az Alszeg nevü városrészben s aztán élénk lárma és kiabálás lőn hallható ez irányban. A folyosón őrködők

látva, hogy a veszedelem már benn van a városban, a történtekről azonnal értesítették Viskóczy házfőnököt, ki csak az imént tért vissza a Prodán tiszteletére adott vacsoráról.

Viskóczy téli felsőjét magára öltve, egyenesen Prodánhoz sietett, kit még 3—4-ed magával asztalnál borozgatva talált. Heves hangon szemére lobbantotta, hogy a városnak több izben tett azon igéretét, hogy az oláh tábortól meg fogja védeni, nem tartotta meg, mert ime a város ég s a berohanó oláhok az embereket gyilkolják s a mig ez kivül foly, addig ő ide benn nyugodtan borozik. Felhivta a Jézus nevében, hogy adott szavát váltsa be és a város megmentése érdekében tegyen meg minden tőle kitelhetőt s pap létére ne engedje, hogy a védtelen lakosságot legyilkolják s a várost elhamvaszszák. Prodán Viskóczy e szavaira szótlanul kardot kötött és eltávozott, hogy nézze meg, mi történik oda künn. Egy szemtanu azt irja, hogy Prodán szállásáról a veszély láttára a Sisak fogadóban elhelyezett embereihez ment, hogy azok segítségével rendet csináljon a városban. Emberei az uj-kollégiummal átellenben a vár északnyugati sarkán csoportosultak. „Itt Prodán lármázott, kardjával hadonázott és szitkozódott. Hogy saját embereit szidta-e vagy az Axente seregéhez tartozókat, arra nézve ismerőseim nem tudtak felvilágosítást adni, de hogy az oláhokat szidta, fenyegette, az bizonyos."

Az adatok összevetéséből egész határozottsággal meg lehet állapítani, hogy a városba betörő oláhság zöme a Váradi kert mögött a középső malom környékén huzódott be, s hogy a tulajdonképen való roham a *Magyar-utcza* végén vette kezdetét. A támadás főereje ennél fogva a Magyar-utczára is vetette magát, mely utcza az első roham után egy pár perczre már egész szélességében megtelt kiabáló, lövöldöző emberekkel. A kiabálásnál és a lövöldözésnél is nagyobb zajt okozott a kapuk döngetése és a bevert ablakok csörömpölése. Az iszonyú zajra az emberek felugrottak ágyaikból és féltettebb ingóságaikat magukhoz véve, menekülni igyekeztek, a merre csak lehetett. Az első éjjel a tűzvész még nem lett egészen általánossá. Még a gyilkolás sem öltött fölötte nagy méreteket a támadás első óráiban. A támadók czélja ugyanis az volt, hogy az értékesebb holmikat elrabolhassák. Ezt azonban nem tehették volna, ha magokat kizárólag a

gyilkolásra és gyujtogatásra adnák, mert ez esetben a lakosság vagyonára nem tehettek volna kezet és a tűz az értékesebb ingóságokat megsemmisitette volna. Volt annyi eszök a támadóknak, hogy Enyedet előbb kirabolják és lakosait csak azután gyilkolják le s házait szintén azután gyujtsák fel.

Hogy tisztába jöhessünk azzal a kérdéssel, hogy kik támadták meg Enyedet és kik gyujtották fel, szükséges épen Axente önvallomásai alapján s az események összevetéséből a következő tényeket konstatálni.

Mind a két fél állításából nyilvánvalóan kitünő tény, hogy Salca tribun csapatával január 8-án este 8 óra tájban megtámadta Nagy-Enyedet s hogy őt onnan Prodán őrcsapatai puskalövésekkel visszakergették. Az előadottakból az is tény, hogy Salca e támadását megelőzően Enyeden tüznek hire-hamva sem volt s e támadás következményeképen sem gyuladt ki még csak egy árva szénaboglya sem Enyeden. Axente jelentésében azt mondja, hogy Salca tribun visszatérése után azonnal riadót veretett s hogy Salcat azzal az utasitással küldötte vissza Enyedre, hogy embereivel segitsen eloltani a tüzet. Tehát Axente riadót veretett, azaz talpra állította egész 6000 főnyi seregét és megparancsolta Salcanak, hogy rögtön visszatérjen Enyedre, a honnan, a mint láttuk, megelőzően puskalövésekkel kergették el. Maga beszéli el Axente azt is, hogy a míg ezek történtek, ő addig Csombordon a kálvinista papné meleg szobájából ki sem mozdult. Axente mindezen állításait tényeknek fogadva, minthogy azok is, egészen világosan áll előttünk, hogy miként történt Enyed megrohanása.

Axente serege a riadó hallatára az egész vonalon talpra állott ugy 9 óra felé. Salca tribun pedig Csombordról visszaindult Enyedre. Miután innen két órával előbb puskalövésekkel verték vissza, nagyon természetes dolog, ha Enyed ellen most már nagyobb számu csapattal ment, mint előbb. Enyeden az emberek Salca ez ujabb támadásáról természetesen semmit sem sejtettek és bízva a falaik között levő Prodánnak és őrségének védelmében, legnagyobbrészt álomra hajtották fejoket. Éjjel 11 óra előtt azonban Salca tribun kétségtelenül nagyobb számú csapattal, mint első izben, Enyedet a Szent-Király uteza vége

felől megtámadja, a hol azonnal két részre is válott. A támadó csapat zöme az útról letérve, a „Váradi kert" háta megett, a mostani vasuti pályaudvar környékén haladott csendesen az „Alsó malom" környéke táján a Magyar-utcza irányában. Mikor az Alszeg-nek északi irányban fekvő részéhez érkezett, azonnal felgyujtott egy épületet a középső malom mellett. A csapat második része pedig ugyanazon Szent-Király-utczán haladt előre, a melynek végéről Prodán őrei 8 órakor visszaűzték. Prodán emberei közül azonban aligha állott most őrt valaki ez utcza végén, mert, a mint láttuk, a Sisak fogadóban voltak éjszakára koncentrálva.

Mihelyt az első lövések eldördülnek és a középső malom mellett az első épület kigyulad, a minorita rendházban összegyülekezetten virrasztók azonnal észreveszik a városra szakadt veszedelmet s egyikök, hogy figyelmeztesse polgártársait, félre veri a minoriták tornyának harangját. Nagy zaj, lárma támad egyszerre Enyeden s a házak egymás után gyúlnak ki a városban. Axente táborát, mely a város körül fekvő falvakban volt elhelyezve, mint láttuk, mindjárt 8 óra után alarmíroztatta s az készenlétben nézte, hogy Enyeden Salca tribun másodszori támadása után, mi történik. Axente pedig ki sem mozdult a csombordi kálvinista papné jó meleg lakásából és kificzamodott lábát hidegvizzel vontatva, nem hogy féken tarthatta volna, fegyelmezettnek egyáltalán nem mondható lándzsás hadát, hanem jóformán azt sem tudhatta, hogy mi történik oda künn. A mint Enyeden nagyobb lesz a zavar, a lárma és sűrűbben gyuladnak ki az egyes épületek, Axente hadának egyes csapatai úgy nyomulnak Enyedre, hogy részt vegyenek annak kifosztásában.

Az Enyedet megtámadó románság számát az általok keltett rémület hatása alatt kétségtelenül tulságig megnagyitják a magyar egykorú források és az e források alapján dolgozó későbbi magyar történetirók is. Hogy a fegyvertelen és a Prodán megigért védelmében megnyugodva, nagyobb részt éjszakai nyugalomra tért Enyedet felgyújthassák és kirabolhassák, kezdőül tökéletesen elég volt Salca tribun 2—300 főnyi csapata. Hisz a helyzet olyan volt, hogy perezről-perezre ujabb csapatok nyomulhattak az első csapat után, hogy részt vegyenek a kony

nyüvé lett zsákmányolásban és fosztogatásban. Hogy a január 9-re virradó éjjel csak egyszerű, még pedig kisebb erővel végrehajtott megrohanással van dolgunk, leginkább az bizonyítja, hogy a városnak csak könnyebben hozzáférhető része volt elpusztítva. A város nyugati része jóformán egész éjjel bántatlanul maradt és csak 9-én reggel kezdődött meg elpusztítása. 9-én délelőtt pusztították el az úgynevezett várat és rohanták meg a minoriták rendházát is. Annyi tény, hogy ha január 9-én reggel akár magyar, akár osztrák rendes katonai haderő vonult volna Enyedre, a várost még meglehetett volna menteni, mert a megelőző éjjelen aránylag még csak kevés pusztítás történt. Enyed elpusztulása január 9-én és 10-én lett teljessé. Apfler chevaux-legers főhadnagy az obrázsai magaslatokról január 9-re virradóan meglátva a pusztuló Enyedet, azonnal Losenau ezredeshez ment és könnybe lábadt szemekkel kérte, hogy adjon vezetése alá egy néhány lovaskatonát, hogy azokkal Enyedről megmenthesse jó ismerőseit. Losenau erre azt felelte: „Tudom, hogy Enyed ég, pusztul. A szerencsétlen várost lelkemből sajnálom, de megmentésére nem tehetek semmit.“

Enyed elpusztulása után, sőt még mai napig is erősen uralkodik a magyar közvéleményben az a hit, hogy Enyed elpusztítását a román prefektek Balásfalván tartott értekezletükön előre tervszerűen elhatározták. Tény az is, hogy az Enyed elpusztulását megelőző napokban ez a hir Enyeden meglehetősen el volt terjedve. Nincsen azonban semmi számbavehető bizonyiték, a mi ezt az állítást igazolná. Sehol semmi nyoma annak, hogy Enyed elpusztítása tervszerűen előre meg lett volna állapítva. Hogy előzetesen ilyen hirek szárnyaltak, azt sem fogadhatjuk el valami komoly bizonyítéknak. E hirek egyszerüen Zalatna, Felvincz stb. feldulásának analogiájára s egyes román részről hallható fenyegetések hallatára keletkeztek és Enyed teljes védtelenségének tényéből, mintegy magoktól érthetődően származtak. Tény azonban az is, hogy Enyedet januárius 9-re virradó éjjelen Axente csapatai rohanták meg és gyujtották fel. Az is tény, hogy január 9-én reggel Enyed még a végleges pusztulástól megmenthető lett volna, ha Axente vagy Losenau nem nézik tétlenül, hogy mint fosztogatja e várost a

különböző Enyed környéki román táborokból beözönlő felfegyverezett tömeg. Losenau, de még inkább Axente, személyes tekintélyöknél fogva egy-két száz fegyveres ember assistentiája mellett Enyedet megmenthették volna. Nem tették, hanem a katonai óvatosság ürügye alatt gyászos sorsára bizták, Pilátus módjára mosva kezeiket. Ez azonban sem Losenaut, sem Axentet nem menti fel a szörnyü felelősség terhe alól, különösen ez utóbbit nem, kinek semmi elfogadható oka sem volt arra, hogy január 8-án este 8 órakor Salca tribunt Enyedre küldje s még kevesebb arra, hogy mikor azt onnan Prodán csapatai visszaüzték, két óra mulva orozva, ujra Enyed ellen küldje s ily módon provokálja azt a szörnyü katasztrófát, mely az 1848/49-ki román mozgalmaknak egyik legnagyobb szégyenfoltja s a mely Axente nevét, akár hogyan is védekezzék s bizonyítgassa ártatlanságát, örökre megbélyegezte.

E katasztrófa részleteinek elbeszélése messze meghaladná e könyv kereteit s azért bármilyen háládatos tárgy volna is az érdekesség és a hatás keltése szempontjából, nem kisértem meg.

Enyed pusztulásának híre mindjárt január 9-én megérkezett Tordára, hová azt az egyes menekülők vitték meg. A Tordán levő tekintélyesebb enyedi menekültek azonnal felkeresték Czecz ezredest és keserű szemrehányások között sürgették, hogy azonnal inditson Enyedre egy erősebb fegyveres csapatot, hogy a mit meglehet menteni, mentsék meg. [1] Czecz azonban akkor is azt válaszolta, hogy katonai szempontok miatt Tordát nem hagyhatja el s így Enyed érdekében nem tehet semmit. Az enyediek e visszautasítás után Inczédi Sámuel honvédőrnagyhoz fordultak, de eredménytelenül. Végre este felé Hegyesi Ferencz honvédfőhadnagy vezetése alatt önkénytesen mintegy 200 honvéd elindult Enyed felé, de Tordától nem messze megfordult s egynéhány szemben talált enyedi menekülőt magához véve, visszatért Tordára.

Január 11-én Ujlaki Gusztáv honvéd-hadnagy vezetése alatt szekerekre ülve, egy másik önkénytes mentő csapat indult Enyedre, a melyhez mintegy 30—40 gyalog és egy pár, többnyire

[1] *Szilágyi Farkas*: „Alsofehér vármegye 1848—49-ben.“ 237. l.

lovas nemzetőr csatlakozott. E csapat még aznap este megérkezett Enyedre s az éj folytán összeszedett mintegy 300 menekülő enyedi polgárt s azt másnap Tordára szállította. Január 14-én pedig az Enyed körül levő császári rendes katonaságból, egy kisebb gyalog és lovas csapat vonúlt be Enyedre, a mely összeszedett egynéhány elrejtőzött enyedit s a szomszédos Fel-Enyed és Apahida községeken átvonulva, szintén magához vette az itt lappangó enyedi menekülteket, sőt Enyeden el is fogott egynéhányat a legvérengzőbb román csapatvezetők közül. Szintén császári katonák szedték össze a Csombordon, Magyar-Lapádon és a Magyar-Szentkirályon található enyedi menekülteket is, kiket a községekből rekvirált szekerekre rakva, részint Tövisre, részint Gyulafehérvárra szállitottak.

Időközben Tordára érkeztek Kolozsvárról Pogány György alispán, báró Kemény György főispán is, a kik erélyes módon sürgették Czecz ezredest, hogy Enyedre azonnal küldjön egy tekintélyesebb honvéd csapatot, sőt az enyedi és alsófehérmegyei menekültekből magok is szerveztek egy 70—80 főből álló nemzetőr-csapatot, melyhez a 150 főnyi egerbegyi nemzetőrség és több tordamegyei birtokos csatlakozott önkénytesen. Czecz ezredes engedve a sürgetésnek, egy nagyobb honvéd csapatot indított utnak Enyed felé Pereczi százados vezetése alatt, ki csak az imént jött mintegy 250 honvéddel Kolozsvárról Tordára. Január 16-án reggel indult el a mintegy 500—550 főnyi csapat 110 szekéren Tordáról s még aznap délután 2 órakor Enyedre ért minden nagyobb akadály nélkül s az ott talált román fölkelőket kiüzte s összeszedvén a romok közül, a közeli erdőkből és falvakból mintegy 700 menekültet, másnap visszaindultak Tordára, útközben is felszedvén több egyes menekülőt. A mentő csapatot azonban útközben majdnem katasztrófa érte, mert Axente, kinek ezalatt kificzamodott lába meggyógyult, felkelő csapatainak legnagyobb részével és két század román határőrrel Felvincznél útját állotta. Pereczinek azonban sikerült Axente seregét visszanyomni és csapatát a menekülőkkel együtt szerencsésen visszavinni Tordára.

Enyedről e katasztrófa napjaiban közel 2000 ember menekült el hiányos öltözetben jóformán minden nélkül. A legna

gyobb rész Torda felé vette útját, mások Tövisre, majd Gyulafehérvárra menekültek, sőt voltak olyanok is, kik egyenesen Balásfalvára vagy Szebenbe mentek. A menekülők közül nagyon sokan elpusztultak útközben, mások elfagyott tagokkal, betegen érkeztek meg oda, a hová igyekeztek. Több, szüleitől elszakadt vagy árván maradt gyermeket egyes románok vettek magukhoz, s ezek később nevökről és származásukról semmit sem tudva, mint románok nőttek fel. A közeli falvak magyar paraszt lakossága a menekülőket befogadta házába, elrejtette, ruhával, élelemmel a lehetőséghez képest ellátta, sőt becsületökre legyen mondva, a menekülőket még a román parasztok sem igen bántották útközben, mit főleg a román nők gyöngédebb lelkületének lehet köszönni. Különösebb elismerést érdemelnek a tövisi románok, kik Tömös István városbiró vezetése alatt már régebben egy 60—70 főnyi fegyveres csapatot szerveztek s ezzel most megakadályozták a közelben táborozó vérszomjas román felkelőket, hogy az oda menekült enyedieket megrohanják és kirabolják. Szerencséjök volt a Tövisre menekült enyedieknek az is, hogy Szuini határőr százados a maga csapatával épen a rettentő napokban érkezett Tövisre. Szuini a rakonczátlankodó románsággal szemben a legnagyobb erélylyel lépett fel. Tövis piaczán az ott összegyült, mintegy 2000 főnyi románság előtt a legkeményebb szavakkal itélte el azon ocsmány tettet, melyet a románság Enyeddel szemben elkövetett. Czirlea Mihály tövisi gör. kath. papot, mert ez a románokat az enyedi menekültek ellen lázította, hivatalától felfüggesztette, sőt később a főhadparancsnokság által el is csapatta. Bukur Gábor gáldi papot, ki kegyetlenkedéseivel tette magát hirhedté, Tövisről kiutasította azzal a fenyegetéssel, hogy ha lábát beteszi Tövisre, a piaczon 25 botot fog veretni rá. Papp György, a balásfalvi kerület főnöke Tövisre jövén, barátságos kézszorítással akarta üdvözölni Szuinit, a ki azonban e szavakkal utasította vissza a feléje nyujtott kezet: „Nekem az nem barátom, ki tolvajoknak és gyilkosoknak az elöljárója."

Axente csapatainak e gyalázatos tette hasonló megbotránkozást keltett a románok szövetségeseiben, a rendes osztrák császári csapatok vezéreiben is, a mint ez kitünik Puchner

azon rendeletéből, melyet medgyesi főhadiszállásáról küldött Szebenbe a főhadparancsnoksághoz s melyben erre vonatkozóan ezeket írja: „Ezek a czél nélkül való pusztítások, a melyeket a legszörnyűségesebb gyilkolási jelenetek kisérnek, meggyalázzák az emberiséget és minden emberiesen gondolkozóban a legjogosabb utálatot keltik fel és kiirthatatlan gyűlöletet keltenek azon nemzetek között, melyeknek földrajzi helyzetöknél fogva is szomszédos békében kell élniök. Teljesen osztozom azon jogos felháborodásban, melyet hadseregem ezen iszonyú pusztítások láttára érez és felhivom a főhadparancsnokságot, hogy e szörnyüségek és pusztítások végleges megszüntetésére tegye meg a szükséges intézkedéseket és a legkomolyabban hívja fel a román komitét, hogy teljes erejével hasson oda a román nemzetnél, hogy az ilyen gonoszságoknak, mely a nemzetiséget a legkétesebb világításba helyezi, vessen véget. Ha reményeim ellenére ezek a kegyetlenkedések a legrövidebb idő alatt meg nem szűnnek, kénytelen leszek kötelességemhez képest Ő felségének, a császárnak és királynak mindezt tudomására hozni, a mi minden esetre kedvezőtlen árnyékot vetne az egész román nemzetre." [1])

Puchner e rendelete azonban írott malaszt maradt, mert Axente tribunjai, centuriói és egyéb csapatvezetői Enyed elpusztításával sem elégedtek meg és engesztelhetetlen dühvel folytatták Alsófehér megye egyes jelentékenyebb községeiben a magyar lakosok tömeges legyilkolását. Január 18-án egyszerre a vármegye három tekintélyesebb községében: Nagy-Lakon, Hariban és Boross-Benedeken folyt a magyarság tömeges legyilkolása.

Január 18-ára virradó éjjelen Axente táborából, melyet a felvinczi ütközet meglehetősen szétzilált, a nagy-laki, káptalani stb. lándzsás felkelők Nagy-Lakra törtek s itt a magyar lakosságot, többnyire nőket és gyermekeket álmukból felverték s a leghiányosabb öltözetben lakásukból kihurczolták. Néhányat rögtön agyonverték, a többieket pedig a Maroshoz vitték s ott a hajókra behajtva, fejszékkel, botokkal és lándzsákkal agyonverték. Nem

[1]) *Szilágyi Farkas*: Alsófehérmegye 1848. Belen: Függelék. 147. l.

tettek külömbséget a nemes és jobbágy származású emberek között, hanem külömbség nélkül legyilkolták mindeniket. A kis gyermekeket a kerekek agyához vagy a falhoz verték. A hajón legyilkoltak holttestét pedig a Marosba dobálták. E vérengzésben 90 magyar veszítette életét. Egy nő anyaszült meztelenűl gyilkosai kezéből valahogy megmenekült s a 15—18 fokos hidegben majdnem félőrülten futott be Székely-Kocsárdra.

Hariban hasonló kegyetlenséggel 18 embert öltek meg. A legyilkoltak tetemeit temetetlenűl a szabad ég alatt hagyták s a csakhamar csonttá fagyott hullákkal gunyból kerítéseket támogattak. Később, mikor magok is megundorodtak a temettetlen hulláktól, a forrói völgyben egy patak medrébe hányták. de ott is temetetlenül hagyták. Az intelligens magyarság közül alig maradt meg egy-kettő életben. A Damó-családot egy Cziple nevü román földmíves mentette meg saját élete veszélyeztetésével. A református papot, Benedek Eleket azért hagyták életben, mert ő volt az egész Hariban németül tudó ember s rá szükségük volt, hogy legyen aki az előljáróságnak a főhadparancsnokság német rendeleteit megmagyarázza.

Boros-Benedeken egy, a felvinczi ütközetből hazatért Isztratyi Nikuláj nevü tribun a boros-benedeki és felső-gáldi román felkelők segítségével összefogdosta a boros-benedeki magyar nőket, gyermekeket és öregeket, szám szerint mintegy 150-et. Megjegyzendő, hogy a boros-benedeki magyarok, az október hó végén történt lefegyverezés után magokat Frink János gör. kath. pap oltalma alá helyezték. Az összefogdosottakat éjjelre a Somlyai-féle udvarba zárták. Reggel jelentették Frink János gör. kath. papnak, hogy a magyarok be vannak fogva és tanácsot kértek, hogy mit tegyenek velök? „Öljétek le őket mind, mert különben nekem kell őket eltartanom, mivel mindenükből ki vannak fosztva“ — felelte a pap. Másnap reggel kivezették a fogoly magyarokat a piaczra s onnan részint gyalog, részint szekereken a község délnyugati végére vitték, hol egy mély árok huzódott. A halálra hurczoltak az utczán meglátták Frink papot, ki — a románok vízkeresztje lévén, éppen a kereszttel járt. A szerencsétlenek hozzárohantak és kérték, hogy mentse meg őket, de Frink elutasitotta őket azzal, hogy neki most szen-

foglalkozása van és semmiféle más dologba nem vegyülhet. Mikor a szegény kétségbeesettek közül többen térdre borulva kérték, durván elkergette magától, mint olyanokat, kik őt szent kötelessége teljesitésében háborgatják. Ekkor a fegyveres románok a könyorgőket megrohanták s a nőket hajuknál fogva hurczolták az árok partjára. Itt letérdeltették s azután fejszékkel és lándzsákkal agyonverték s aztán az árokba lökték. A kisebb gyermekeket lándzsára szúrva dobálták édes anyjuk után az árokba. Közülök sokan még élve jutottak az árokba s csak később pusztultak el sebeikben vagy a borzasztó hidegben. Egyeseket válogatott kinzásokkal öltek meg. Igy az öreg Borza Lászlót letérdepeltették s pipát adtak a szájába ; ráparancsoltak, hogy szivja s aztán a pipaszárat oly erővel ütötték a szájába, hogy annak egyik vége a nyaka csigolyáján jött ki. Hunyadi Józsefnétől, kinek szemeláttára ölték meg a férjét és a fiát, azt követelték, hogy tánczoljon előttük, mert ez esetben nem ölik meg. A szegény asszony tánczolt, míg a többieket legyilkolták s végül röhögve őt is leütötték. Egy Antal Mária nevű hajadon térden állva könyörgött, hogy ne öljék meg. Ekkor előlépett egy fiatal román suhancz és a szerencsétlen leánynak házasságot ajánlott. A leány kényszerűségből elfogadta s igy mentette meg életét.[1]) A gyulafehérvári parancsnokság később, február elején egy polgári és katonai vegyes bizottságot küldött ki Boros-Benedekre. E bizottság számba vette az árokban temetetlenül heverő hullákat és 143 hullát talált ott.

— Igy ünnepelték Nagy-Lakon, Hariban és Boros-Benedeken Axente emberei a románok vizkeresztjét.

Axente Sever 1864. szeptember 17-én lépett be először a szebeni Landtag-ba s tartotta meg parlamenti szűzbeszédét. Épen a főtörvényszék ügyét tárgyalták. Beszédét e szavakkal kezdette: „Nitimur in vetitum cupimusque semper negata.“ — Ezt eddig gyermekekre alkalmazták, — ugy mond — de ő most a román követekre alkalmazza, kik között sok a gyermek. E szavakért az elnök rendre utasitotta és ő a rendreutasitás után

[1]) Lásd ez esetek leirását *Szilágyi Farkas*: „Alsófehér-vármegye története 1848—49-ben“ 259—283. l.

így folytatta beszédét: „Bocsánatot kérek, én nem vagyok szónok, hanem a *tettek embere*.“ Erre egyik román követ megbotránkozva kiáltotta közbe: „Nem vagyunk a táborban!“ – Szeptem- 21-én ujra felszólalt s felpanaszolta, hogy multkori beszédéért nemcsak a Gazeta de Transilvania rótta meg, de „egynehány fanatikus poltron, ki nem mer nyiltan fellépni, kezd pasquillusokat küldözgetni én rólam egyik-másik követhez, mivel én inkább a *tettek embere vagyok!*“ — „Tudjuk!“ — kiálták a románok. Hogy Axente csakugyan a tettek, de a gyalázatos tettek embere volt, nyilván bizonyítják Enyed feldulása, a nagy-laki, harii és boros-benedeki embertelen gyilkolások.

E gyalázatos és hitvány tettek embere ma is él Brassóban s az ötvenes évektől kezdve „Schwarzenberg herczeg kormányzó ajánlatára“ saját nyilatkozata szerint a magyar ***királyi várlakok és kertek fentartási** alap*“-jának jövedelméből 630 o. é. frt kegydíjat húz.

[1] L. Axente röpiratát: „*Válasz gróf Teleki Sándor urnak*“ 15. l.

XIII.

Csányi László kormánybiztossága.

Bem Puchnerrel való harczai. Czecz ezredes szétkergeti a balásfalvi román tábort. A szebeni csata és a szelindeki ütközet. Puchner ujabb lépései az orosz segítség tárgyában. Az orosz segítség megérkezése. A vizaknai csata. Solomon prefekt támadása Déva ellen. E támadás kudarczot vall. A piskii csata. Puchner ujabb orosz segítségért folyamodik, de nem kap. Puchner ujabb hadjárata. Szeben bevétele. A román felkelő seregek katonai értéke. A komité menekülése. A magyar kormány megkezdi a visszafoglalt Erdély közigazgatási ujra szervezését. A román irók e négy hónapos erdélyi magyar kormányzatot rémuralomnak nevezik. Baritiu erre vonatkozó nyilatkozata. A való tények vizsgálata. Bem 1848 deczember 6-diki és 27-diki proklamácziói. Amnesztia. Beöthy kormánybiztos lemond. Kossuth Csányi Lászlót nevezi ki kormánybiztossá. Hogyan itéli meg Csányi az erdélyi állapotokat? Álláspontja a nemzetiségek kibékitését illetőleg. Az erdélyi állapotok képe Erdély visszafoglalása idején. Teljes anarchia. Az önkéntes vadászcsapatok szervezése. E csapatok által elkövetett kihágások. Csányi ujra szervezi Erdély közigazgatását. E szervezés akadályai és eredményei. Az igazságügy ujra szervezése. A büntető törvényszékek permanenssé tétele. A rögtönitélő biróságok. A „Wiener Zeitung" vádjai e rögtönitélő biróságok ellen. A rögtönitélő birósági eljárás ismertetése. Ez eljárás megfelelt a modern büntetőjog követelményeinek. Megállapitása annak, hogy hány románt itéltek halálra e biróságok. Az elitéltek nem politikai bünösök voltak, hanem rablógyilkosok és gyujtogatók. A magyar közvélemény nem szereti e biróságot. Vukovics Sebő korlátozza e biróságok hatáskörét s végül megszünteti. A főispánok a törvényszékekre lehetőleg mérsékelően hatnak. Erre vonatkozó bizonyitékok. Csányi márczius 2-ról kiadott proklamácziójának ismertetése. Wlád Alajos e proklamácziót szóvá teszi a debreczeni országgyülésen. Ellentétek Bem és Csányi között. Csányi nézetei Bemről. Bem viszonya a kormánybiztosokhoz. Bem Szeben bevétele után általános amnesztiát hirdet. Csányi ezt hatáskörébe való beavatkozásnak veszi és Kossuthtól kér elégtételt. Kossuth Csányinak ad igazat. Bem ujabb amnesztiát igér a románoknak. Mi okozta, hogy Bem ilyen álláspontot foglal el? Magyarázata Csányi szigorubb álláspontjának. Csányi azonban nemcsak szigoru, de igazságos és Roth István Lajos kivégeztetése. Bem neheztelése e miatt s ebből folyó intézkedései.

Urbán kikergetése után Bem január 13-án Maros-Vásárhelyre érkezett, hogy a székelységet jelenlétével felbátorítsa s annak gyorsan ujraszervezett haderejét magához vonva, Szeben ellen döntő támadást intézzen. Ez okból mindjárt másnap a csiki székely határőrezred parancsnokát, Dorschnert hadi törvényszék elé idézte, de miután nem jelent meg, letette s helyébe az ezred parancsnokává Gál Sándort nevezte ki; Maros-Vásárhelyen pedig ujonczozást rendelt el. Bem e tevékenységét Puchner sem nézte tétlenül. Mihelyt értesült, hogy Bem Maros-Vásárhelyen van, azonnal megindult két gyalog és egy lovas dandárral Medgyesen át Maros-Vásárhely felé, hogy Bemet megtámadja és megsemmisítse. Bem a székelység haderejének megkezdett szervezését félbe hagyva, a rendelkezésére álló erővel január 16-án Puchner elé indult, kinek másnap Gálfalvánál útját állotta. A gálfalvai csatát Bem ágyui a magyarság javára döntötték el. Bem másnap a győzelem előnyeit szerencsésen kizsákmányolva, bevonult Medgyesre, 19-én pedig Nagy-Selykre s onnan Szelindekre egész Szeben szomszédságáig nyomult előre.

Mikor Bem Marosvásárhelyről kiindult, azonnal parancsot küldött Czecz ezredesnek is Tordára, hogy siessen Balásfalvára s ott szétverve az oláh felkelők táborát, menjen Vizaknára, hogy vele egyesülve, együttesen támadják meg Szebent. Czecz Bem parancsát január 16-án este kapta s mindjárt másnap elindult Balásfalva felé. Éjjel 3 órakor érkezett meg Elekesre s innét 18-án indult el. Az éjszakát Szancsalban töltötte, hogy az erősnek hitt román tábort másnap pihent erővel támadhassa meg. 19-én reggel támadták meg Czecz csapatai Balásfalvát, de alig dördült el egy pár ágyulövés, a rettenetesnek hitt oláh tábor szétszaladt a szélrózsa minden irányában és a város jóformán minden ellenállás nélkül az ott hátrahagyott magyar foglyokkal együtt a diadalmasan előnyomuló magyarság kezébe esett. Czecz csak nagy erőfeszítéssel tudta katonáit, kiknek lelke most, hogy az oláh lázadás ez egyik főfészke kezökbe esett, egészen eltelt boszuval, a fosztogatástól és a kegyetlenkedéstől visszatartani. Czecz hátrahagyva Balásfalva védelmére a 31.

zászlóalj két századát, azonnal Vizakna felé indult, hova január 20-án éjfél után 2 órakor megérkezett.[1]

Bem január 21-én reggel 7 órakor Szeben alatt állott egész haderejével. A csatát azonban elvesztette és még az nap este kénytelen volt Szelindekre visszavonulni. Puchner helyzete másnap még előnyösebben alakult, mert Brassóból jelentékeny haderővel Gedeon tábornok is megérkezett. Igy megerősülve, január 24-én megtámadta Bemet szelindeki állásában. A szerencse azonban Bemnek kedvezett s az osztrákok kénytelenek voltak visszahuzódni Szebenbe. Miután Szelindek egy része véletlenségből leégett, Bem is visszavonta táborát Vizaknára.

A szelindeki támadás meghiusulta meggyőzte Puchnert, hogy a rendelkezésére álló haderővel képtelen magát Bem ellen sikerrel védelmezni s ha valahonnan nem kap segítséget, Erdélyt okvetlenül elveszti. Timoni bukaresti konzul január 22-ről keltezve, azt irta Puchnernek, hogy Lüders orosz főparancsnok Kotzebue orosz főkonzul utján tudtára adta neki, hogy a Szent-Pétervárról érkezett futár az orosz segítségadás tárgyában azt az utasítást hozta, hogy ha tökéletesen helyesen is járt el Lüders, mikor a szebeni és brassói polgárok kérésére nem adott a székelyek ellen katonai segítséget, de a segítséget köteles lesz mégis azonnal megadni, mihelyt azt maga az erdélyi cs. kir. katonai kormány fogja kérni. A szelindeki sikertelen támadás után Puchner azonnal hadi tanácsot hivott össze, s mikor a tanácskozás alatt hire érkezett, hogy Brassó felé a Székelyföld határát a székelységnek mintegy 15,000 főnyi hadereje is átlépte, a hadi tanács azonnal egyhanguan elhatározta, hogy kérni fogja Lüderstől, mint erdélyi katonai kormány a maga nevében is az ilyen feltétel alatt kilátásba helyezett orosz segítséget.[2]

Lüders vevén az erdélyi cs. kir. katonai kormány e kérését, azonnal útnak inditotta a kívánt segítséget. Február 1-én vonult be Brassóba Engelhardt tábornok 6000 emberrel és február 2-án lépte át Vöröstoronynál a határt Skariatin ezredes 4000 emberével. Mihelyt megérkezett Szebenbe az orosz segédsereg, Puchner

[1] *Czetz János*: Bem erdélyi hadjárata 1848—49-ben 66—67. l.
[2] *Eugen Friedenfels*: Joseph Bedeus von Scharberg II. köt. 105—106. l.

másnap (február 4-én) Vizaknánál megtámadta Bemet s egy véres csatában keményen meg is verte. Bem Szerdahelyre, majd Szász-Sebesre vonult vissza. Szász-Sebesről Bem csak ügyes csellel menekülhetett Szászvárosra, folytonosan üldöztetve Kalliani és b. Stutterheim dandáraitól. Bem terve az volt, hogy Déva felé visszahúzódva, egyesüljön a Magyarországból benyomuló Beke alezredes dandárával. Hogy Beke alezredes előnyomulását megkönnyítse, még Vizaknáról elébe küldötte Kemény Farkast, ki február 5-én egy zászlóalj gyaloggal, egy osztály huszárral és 2 ágyuval meg is érkezett Dévára. Puchner még januárban felszólította a temesvári cs. kir. katonai parancsnokságot, hogy az Aradtól Erdélybe vivő Maros völgyét rakja meg elégséges számu katonasággal, nehogy ezen az úton a magyar csapatok betörhessenek Erdélybe. Temesvárról a Maros vonalára br. Wernhardt ezredest küldötték, kinek rendeletéből Csernojevics százados szállotta meg Déva környékét, hol, a mint tudjuk, a fölkelő románság haderejének élén Solomon Miklós prefekt állott. Mikor Solomon prefekt értesült, hogy Kemény Farkas ily csekély erővel szállta meg Dévát, elhatározta, hogy még aznap éjjel rátör Dévára, mintegy 6000 főnyi táborával és Kemény Farkast az éj sötétségében meglepve, egész csapatával együtt lekaszabolja. Az elhatározást csakhamar követte a tett. Február 6-ára virradó éjjen Solomon tábora megtámadta Dévát három oldalról. De a támadás a biztos siker reményében egy kissé tulságos nagy zajjal s a város végén levő szalmakazalok felgyujtásával kezdődvén, Kemény Farkas hirtelen összeszedte pihenni tért seregét s a betörőket jól irányzott kartácslövésekkel fogadta. Rövid küzdelem után Solomon tábora, mintegy 200 halott s tömérdek sebesült hátrahagyásával szétszaladt.[1]) A meggondolatlan prefekt később Csernojevicset, meg a dévai vár parancsnokát, Runkán századost okozta e kudarczért, azt hányván szemükre, hogy e támadását elmulasztották kellőképen támogatni. A dévai éjszakai támadás után 3 nappal később történt a híres piskii ütközet, melylyel Bem Puchner ellen való hadjáratának első szakasza dicsőséges befejezést nyert.

---

[1]) *Baritiu*: Istoria Transilvaniei. II. köt. 447—448. l.

A piskii csata után Kemény Farkas február 11-én Stutterheim dandárát Alvincznél megverte, a minek az lett a következménye, hogy Puchner Szebenbe volt kénytelen ismét visszavonulni. Bem pedig egy merész hadmenettel ujra Medgyesen üthettte fel főhadiszállását. Puchner belátta, hogy a küldött orosz segítség nem elég arra, hogy Bemet Szeben lőtávolán kivül sikeresen megtámadhassa, ha e vállalatában az oroszok nem támogatják. E czélra azonban nagyobb számu orosz segítségre volt szüksége s ezért ujabb küldöttséget menesztett Lüdershez, a ki kijelentette, hogy ez idő szerint nincs módjában több segítséget küldeni. Puchner kényszerítve e körülményektől, ujabb támadásra határozta el magát. Márczius elsején indult ki Szebenből ez ujabb hadjáratára s Bem hadtestét sikerült is neki Medgyesről kiszorítani s azután abban a hitben, hogy Bem oda vonult vissza, Segesvár ellen indult. Bem azonban egy merész kanyarulattal s hihetetlen gyorsasággal Puchner háta mögött márczius 11-én Szeben alatt termett és azt el is foglalta.

A román komité tagjai mihelyt meghallották az első magyar ágyuszót, azonnal Puchner helyetteséhez, Pfersmann tábornokhoz mentek s kérdést intéztek hozzá: „Nem volna-e helyes dolog, ha a komité a maga pénz- és levéltárával együtt Vöröstoronyra vonulna s ott várná be a dolgok lefolyását?“ — „Paperlapap! — volt Pfersmann válasza. Önök, komités uraim, ugy látszik, nagyon félénkek. Szeretnének úgy-e megint Vöröstoronyra szaladni, mint január 21-én? Na, de ne féljenek, hisz mindössze is ma csak a rebellis Kemény Farkas vezetése alatt levő, szétugrasztott lázadó csapattal van dolgunk. Ezzel pedig csapataink két óra alatt készen lesznek.“

Pfersmann tábornok e nyilatkozatából nagyon könnyü kiolvasni, hogy nem valami hizelgő véleménynyel volt a komité tagjainak egyéni bátorságáról s a mint látszik, a román segédcsapatok katonai értékéről sem. E véleményt illetően Pfersmann tábornoknak s vele együtt a cs. kir. osztrák tiszteknek meg volt a maguk alapos okuk. Igy január 21-én, mikor Bem Szebent első izben megtámadta, a román nemzetőrök tisztjei fegyveröket eldobva, futottak el kijelölt helyeikről, a mint azt a főhadparancsnokságnak február 10-ről kiadott rendelete bizonyítja. E rende-

letben a főhadparancsnokság azon intézkedését, hogy az összes nemzetőrséget nemzetiségi különbség nélkül egy parancsnok alá rendelte, azzal indokolja, hogy erre azért van szükség, mert különben a jövőben is megtörténhetik az, a mi január 11-én Szeben védelménél megtörtént, hogy a román nemzetőrök tisztjei kijelölt helyeikről fegyvereiket eldobva, elfutottak s így épen a legfontosabb helyeket hagyták a legszükségesebb időben minden védelem nélkül. A főhadparancsnokság e rendeletében foglalt vád ellen a szebeni román nemzetőrség parancsnoka azzal védekezett, hogy ez azért történt, mert a román nemzetőrségnek adott fegyverek teljesen rosszak voltak s azonkivül minden fegyverhez csak négy töltést kaptak. Mellesleg megjegyezve, a román komité sem hagyta válasz nélkül a főhadparancsnokság e nevezetes rendeletét. Válaszában, mely egyik igen érdekes dokumentuma a szászok és románok akkor fennállott kutya-macska barátságának, rámutatott arra, hogy mikor a főhadparancsnokság beleegyezett a román haderő legiók szerint való rendezésébe, a román nemzetnek a katonai szervezet tekintetében is autonomiát adott. A főhadparancsnokság e rendelete, melylyel a román nemzetőrséget is a szász nemzetőrség főparancsnoka alá helyezi, megsértette a román nemzet autonomiáját, a melyet a román nemzet el van határozva, minden körülmények között megvédelmezni s ha ezt a Királyföldön nem akarják meg-megtartani, annak nagyon szomorú következményei lehetnek, mert e tényben ők nem láthatnak egyebet, mint a szászok részéről kisérletet saját elnyomatásukra.[1])

A fennebb futólag vázolt harczok legtöbbjében a román felkelők, mint segédcsapatok vagy portyázók tényleg csakugyan részt vettek, hogy mily eredménynyel, azt megitélhetjük abból is, hogy a „*Der Revolutionskrieg in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849.*“ *czimü* mű szerzője, maga is több helyen nagyon kicsinylőleg nyilatkozik azon szolgálatok katonai értékéről, melyeket a román felkelők e harczokban a rendes császári hadseregnek tettek. Rendes katonai erővel vívott harczokban nem is jutott nekik előkelőbb szerep, mint hogy „ágyutöltelékül“ szol

[1]) *Kőváry László*: Erdély története 1848—49-ben. 192. lapon.

gáljanak, a mint mondani szokták. A legtöbb esetben pedig nem hogy hasznára lettek volna e csatákban a császári hadseregnek, hanem egyenesen akadályul szolgáltak, sőt káros hatással is voltak nem egyszer a csata kimenetelére, a mennyiben akárhányszor már a legelső ágyúlövésre megfutamodva, a félelem ragadós voltánál fogva, magokkal ragadták a rendes hadsereg egyik másik hadoszlopát is.

De térjünk vissza e kitérés után Szeben ostromához. A komité tagjait a gyorsan fejlődő napi események csakhamar meggyőzték, hogy a helyzet nem olyan kedélyes, mint azt Pfersmann tábornok gondolta. Mikor látták, hogy az ostrom egyre komolyabb és keményebb lesz s a román származású *Circa-Oprea* zseni kapitány szavaiból is megértették, hogy Szeben elveszettnek tekinthető, menekülésre gondoltak. Baritiu értesült erről legelőször s azonnal közölte Cipariuval, ki rögtön elindult Resinar felé. Azután elment felkeresni Barnutiut és Balasiescut is, hogy figyelmeztesse őket a menekülésre. Gondoskodásuk főtárgya volt a komité pénz- és irattárát megmenteni. A pénzt Balasiescu vette magához; az irattárt pedig a Romániából Szebenbe menekült Golescu-né szennyes fehérneműi közé csomagolták egy ládába s úgy vitték el Vöröstoronyra. Balasiescu menekültében szemben találkozott Bem honvédjeivel s úgy vágta ki magát, hogy a honvédek elé menő szebeni magyarok közé állva, hatalmasan éltette Kossuthot. A honvédek nem tudták, hogy ki élteti ily lelkesen Kossuthot s engedték, hogy menjen, a merre akar. Igy szorultak ki Erdélyből Bem győzelmei következtében a román nemzeti komité tagjai.

Szeben bevétele után csakhamar az egész Erdély, Gyulafehérvár és Déva vár kivételével, melyeket császári őrség tartott megszállva, a magyarok kezébe esett. A román felkelésnek is vége lett mindenütt, kivéve az Érczhegységekben, a móczok földjén, mintegy 100 □ mérföldnyi területen, hol mintegy 150.000 főnyi románság lakott, melynek fegyverfogható része felett Janku rendelkezett, mondhatni teljhatalommal. Ide vonultak felfegyverkezett népök legjavával Axente, Prodan, Buteanu, Moldovanu, Vladutiu stb. prefektek is, kiket Bem győzelmei a Maros, a két Küküllő völgyeiből és a Szamos mentéről kiszorítottak. Ezokból

az erdélyi Érczhegységbe felhúzódott román haderő tényleg sokkalta nagyobb volt, mint a mennyit e vidék lakossága egymagára kitudott volna állítani.

Szeben bevétele után — az itt jelzett területet kivéve — a magyar kormányzat igyekezett Erdélyben berendezkedni és a mennyire csak lehetséges volt, a teljesen felforgatott társadalmi rendet, a személy- és vagyonbiztonságot helyreállítani. Ez alig négy hónapig tartó magyar kormányzatot a román nemzetiségi irók nem győzik eléggé sötét szinekkel rajzolni annak illusztrálására, hogy a diadalmas magyarság minő szörnyű eszközökkel és ázsiai zsarnoksággal igyekezett nemcsak megboszulni magát, de a románságot egyenesen ki is irtani.

„Miután Bem kiment Erdélyből a bánságba — írja Baritiu,[1]) Csányi László teljhatalmú kormánybiztos majdnem absolut hatalmú úrként maradt itt. Nagy tehetségű ember volt, de mint köztársasági politikus gyülölt minden monarchiát és vérmérsékleténél fogva boszuálló zsarnok is volt. Ez az ember egy másik zsarnoknak, Beöthynek jött helyébe szintén Magyarországból és Kossuthnál kieszközölte, hogy az megdorgálja Bemet azért, hogy a románok és szászok számára másodszor is amnesztiát hirdetett. Csányi azonnal vérbiróságokat állított fel az egész országban és pedig a Szászföldön a románok és a szászok számára négy rögtönitélő biróságot és hét büntető törvényszéket. A szászok összes közpénztárait lefoglaltatta s a szász közigazgatást felfüggesztette. A postát, a tartományi biztosságot és a kincstárt áthelyezte Kolozsvárra. A lefegyverzést 48 óra alatt halálbüntetés terhe alatt rendelte el . . . Brassóban és Szebenben a menekültek vagyonát a magyar állam számára — azoknak lakásait, házait és raktárait hivatalosan lepecsételtetve, lefoglaltatta. . . . Ápril 4-ről kelt rendeletével a szász nemzetet megfosztotta minden közvagyonától s azt a magyar állam javára elkobozta. Különösen április 16-ka után, miután az általa rendőrfőnökké kinevezett Dobokai működését megkezdette, a terrorizmus és a vagyonelkobozások száma napról-napra növekedőben volt. A magyar családok ezrei kezdették a román köz-

[1]) *Baritiu*: Istoria Transilvaniei II. kot. 188. és kov. lap.

ségeket és családokat megfosztani vagyonuktól azon ürügy alatt, hogy Csányi uralmát megelőzően őket is megfosztották vagyonuktól. . . . Bizonyos önkénytes csapatokat kezdettek felállítani a városi polgárokból és a szegényebb nemesekből azon ürügy alatt, hogy segítsenek a közcsend helyreállításában és fentartásában. Ezek a csapatok csakhamar valóságos fosztogató bandákká alakultak át és pedig annál könnyebben, mert a falusiak termesztvényeiket nem mervén a városi piaczokra vinni, a városi lakosság kezdett nagy szükséget érezni az élelmi szerekben és a tüzifában. Ennek következtében ezek a jól felfegyverkezett önkénytesek kisebb-nagyobb csapatokban kimentek a falukra s ott ezer ürügyet találtak, hogy összeraboljanak minden szárnyast, juhot, disznót, de különösen vágnivaló szarvasmarhát. E miatt magok a magyarok adták e csapatoknak a „tyúkász sereg" gúnynevet, mivel a falvakra tett kirándulásaik alkalmával lelőtték nemcsak a szárnyasokat, hanem a malaczokat és disznókat is, aztán hazavitték családjaiknak, hogy legyen mit egyenek. . . . Kossuth eltörölvén a Bemtől kihirdetett amnesztiát, szabad kezet adott Csányinak és vértörvényszékeinek. Sőt mi több, minden tiszt, minden magyar, minden renegát, sőt némely zsidó is páratlan szemtelenséggel birói szerepet arrogált magának a románok életével és vagyonával szemben. Az egész román nép proscribálva és törvényen kivül volt helyezve. A rémuralom e négy hónapja alatt ezt a proscriptiót nemcsak az erdélyi, de a magyarországi és bánsági románságra is alkalmazták. A felkelők jelszava Erdélyben kezdettől fogva a román nép kiirtása vagy legalább számának minimumra apasztása volt. A fegyvertelen, s valamely be nem bizonyított főben járó bűnben el nem itélt embert 12 órai statarialis eljárás után vagy a nélkül egyszerűen házában, udvarán, a mezőn, az úton vagy a köztereken kivégezni csak a gyáva banditák bűne, melyet minden antik és modern czivilizált nép egyaránt elitél. Junius 4-ig, míg Bem a Bánságból Szebenbe visszatért, a terroristák a fennebb jelzett módon több mint 4000 fegyvertelen embert végeztek ki. A felingerelt és megborzadt tábornok mindjárt junius 6-ról azt írta Kossuthnak, hogy a vérbiróságoknak zsarnoksága és boszúvágya a franczia rémuralom vértörvényszékeit idézték fel lelké-

ben s azért felszólítja Kossuthot, hogy szüntesse be a vérbiróságok működését. . . . Kossuth és kormánya azonban Bemnek, a czivilizált embernek e megjegyzéseit nem vették tekintetbe. Csányi és czinkostársai tovább folytatták a román vér ivását egészen a császári csapatok Erdélybe való visszatéréséig. Igy történt aztán, hogy junius 6-ka után is tovább folytatták a fegyvertelen emberek legyilkolását, úgy hogy a paczifikáczió után kiküldött hivatalos bizottságok az így megöltek számát 4834 lélekre teszik. Később ez a szám 6000-re lőn helyesbbítve, és pedig azon körülmény folytán, hogy az 1851-ben kiküldött első bizottság eljárása idejében az új osztrák kormánynak még nem sikerült volt kezet tennie e vérbiróságok jegyzőkönyveire és levéltáraira, sőt ekkor még az egyes családok sem voltak tisztában azzal, hogy egyes tagjaik élnek-e még valahol, vagy megölettek, sőt egyes falvakba az erre vonatkozó hirdetések és felszólítások még el sem jutottak volt.“

Igy rajzolják a román írók Erdélyben a magyar forradalmi kormányzat négy hónapját. Kötelességünk megvizsgálni, hogy ez esetben is mi a valóság? Mit mondanak a tények?

Bem 1848. deczember 6-án adta ki Nagy-Váradon „Szózat“-át, melyben Erdély összes lakóival tudatja, hogy az erdélyi hadsereg teljhatalmú főkormányzását átvette. Nemzetiség-politikai álláspontját e proklamácziójában a következő szavakkal jelzi: „Mindenki, nemzetiség, vallás- és rangkülönbség nélkül egyenlő s bármely hivatal viselésére ugyanazon jogai vannak, ha az államnak becsületes és hű fia s a megkivántató képesítéssel bír. Jóllehet a hivatalos nyelv a magyar, a nemzetiségek belügyeinek intézésénél a magyar mellett saját anyanyelvüket is használhatják. Mindenki nyelv- és vallásküllönbség nélkül a kormány részéről egyforma oltalomban részesül.“ A ki e könyvben az előzményeket csak futólagos figyelemben is részesítette, az láthatja, hogy Bem itt röviden kifejezett álláspontja teljesen megegyezik a magyar kormányférfiakéval, a magyar parlamentével, sőt mondhatni az egész 1848-ki magyar közvéleményével is. Kolozsvár visszafoglalása után, deczember 27-én Bem kolozsvári főhadiszállásáról egy újabb proklamácziót intézett Erdély lakosaihoz. „Magyarország alkotmánya által bizto

sított szabadság ismét életbe lép — mondja e proklamácziójában. — *Mindennemű politikai vétkekért általános bocsánat biztosíttatik az egész országra nézve.* Ámde, midőn a multra fátyol vettetik, midőn az eltévelyedettnek kegyelmes bűnbocsánat adatik, figyelmeztetem egyuttal az ország minden lakosát, hogy az alkotmányos kormány ellen elkövetendő minden újabb politikai vétek haditörvényszékileg fog büntettetni." Igaz ugyan, hogy e proklamáczió, mely az eddig elkövetett bűnökért általános amnesztiát adott, mint Bem proklamácziója, Bem saját aláirásával jelent meg, de azért nem szabad felednünk, hogy e proklamácziót teljes egyetértésben adta ki a táborában levő kormánybiztossal, Beöthyvel, kit pedig Baritiu épen olyan zsarnoknak tart, mint utódját Csányit.

Ez előzmények után azonban térjünk át Csányi működésére, annyival is inkább, mivel a román történetiróknak és publiczisztáknak Bem ez irányú tevékenysége ellen semmi kifogásuk sincs, sőt Beöthy ellen sem igen tudnak és nem is igen szoktak semmi konkrét vádat felhozni. Miután Beöthy betegeskedése miatt lemondott az erdélyi kormánybiztosi állásról, Kossuth a Dráva vidékéről, hol szintén mint kormánybiztos működött, Csányi Lászlót küldötte Erdélybe teljhatalmu kormánybiztosul. Csányi Kolozsvárra 1849. január 31-én érkezett meg. Éles esze, elfogulatlan tekintete azonnal felismerte a helyzet minden nehézségét. „Erdély a legborzasztóbb jelenetek szinhelye — írja február 3-ról Kossuthnak. [1] — A vérengző események, rablások, gyújtogatások még mindig napirenden vannak és azok kölcsönösen gyakoroltatnak egy helyt az oláh, másutt a magyar által. Mozgó őrseregek alakulnak, feladatuk a feldúlt, békevesztett Erdély nyugalmának visszaszerzése s e végre az oláh falvaknak lefegyverzése, a fellelhető gyilkosoknak, rablóknak, gyujtogatóknak összefogdosása. De fájdalom, a könnyű alakulásra a rablásvágy is szolgál ingerül, mi minden eddigi intézkedések daczára gyakorlatba is vétetik s még nagy távolban mutatkozik a kilátás annak megszüntetésére." Csányinak

[1] *Márki Sándor.* Csányi László Erdélyben. Erdélyi Muzeum 1897. VIII. 429. l. és IX. f.

Márki Sándor által az „Erdélyi Muzeum" fennebb idézett füzeteiben ismertetett levelezéseiből kitünik, hogy mindjárt Kolozsvárra érkezte első napjaiban tanácskozott egyes befolyásos férfiakkal arról, hogy miként lehetne lecsendesíteni a lázadó románokat? A mint Hosszu László kővárvidéki helyettes főkapitánynak február 22-ről írta — ismerte a haza vészes állását és azt a nagy föladatot, mi az esetre is, ha ellenségeit legyőznék, abban áll, hogy kiengeszteljék a fölzaklatott nemzetiségek egymás iránt gyülöletet lehelő kedélyét. Úgy volt meggyőződve, hogy az elámított szegény nép, ha jó bánással képessé teszik a dolgok helyes felfogására, ha ma feszítsd meg-et is kiabált, holnap a legszebb jutalmat: az elismerést és a szeretetet nyújtja. Véleménye szerint a népnek a lázadástól való elvonására s a nemzeti ügyhöz való csatolására a leghathatósabb szer a megtérők személyének és vagyonának biztosítása. Midőn a kolozsvári mozgó nemzetőrök a szent-lászlói és nagylétai oláhoktól elvett zsákmányt magoknak megtartották, holott kötelességük épen az lett volna, hogy az oláhoktól elvett tárgyakat eredeti tulajdonosainak visszaadják vagy pedig a hatóságoknak beszolgáltassák, mint bűnösöket keményen megrótta és szigorú megbüntetésüket követelte. Midőn tudomására jutott azon kegyetlenség, melyet Babos őrmester Mező-Őrön elkövetett, február 26-ról elrendelte, hogy azonnal rögtönitélő katonai biróság menjen ki a helyszinére, mert „az ilyen példa több hasznot hoz, mintha száz oláhot felakasztanának. Erdély érdeke okvetetlenül megkivánja s parancsolja, hogy az ily kihágások a legszigorúbban büntettessenek, mert különben a háborúnak vége sohasem lesz, a nép a bujtogatók kezei közé játszatik s elvégre is a roppant vér- és pénzáldozat után egy sivatag ország lesz Erdély."

Mikor Bem győzelmei után a magyar birtokosság és értelmiség kezdett visszatérni elhagyott birtokaira, az egyes falvakat jóformán üresen és minden polgári rend nélkül találta. 1848/49. telén egészen az időpontig — mint szemtanuk elbeszéléseiből tudjuk [1]) — a többségükben oláhoktól lakott vármegyék területén alig volt intelligens társadalmi osztályhoz tartozó magyar ember.

[1]) *Szilágyi Farkas*: Alsófehér vármegye 1848—49-ben. 289. l.

A nagyobbrészt teljesen feldúlt községeknek csak némelyikében lehetett egy-egy intelligens magyar embert találni. Ezek is többnyire özvegy nők, árván maradt gyermekek, egy-egy odahaza rekedt ref. pap, tanító, gazdatiszt. És mit kellett e szegény otthon rekedteknek szenvedniök! A románok ablakaikat beverték, lakásaik ajtait leszedték és elvitték. Némelyikről a jobbacska téli ruhát is lehuzták, élelmi szereikből, ingóságaikból kifosztották. A nemes urinőket keresztnevükön szólítva, tegezték; az özvegyeket és lányokat, épen úgy, mint Hóra idejében, kényszerítették, hogy a községbeli román férfiak közül válaszszanak maguknak férjet. Lakásaik ablakjai alatt éjjelenként ordítoztak s fenyegették, hogy reggel majd elfognak bánni velök. Állandóan kutya magyar, ördög fajzat, undok dögvészes nép stb. szidalmakkal illették.

Ily nyomorúlt állapotban találták a hazatérők az otthon maradtakat, a kik aztán elpanaszolták átélt súlyos szenvedéseiket. Ékesebben szóltak azonban mind e panaszoknál a feldúlt és leégetett udvarházak és kastélyok. A felvert gabonások, az üres pinczék, a felprédált csűrök és asztagok, egy szóval a tökéletes pusztulás ama képe, mely a visszatért birtokos szemei előtt feltárulva, annak lelkét keserűséggel és boszuvágygyal töltötte el. A román nép, mely vezetőitől felbujtva, e gyalázatos fosztogatásokat és garázdálkodásokat elkövette, maga is érezte viselkedésének szégyenletes voltát. A falukban megjelenő birtokosok s az őket kisérő fegyveres erő láttára, mint felriasztott vadak menekültek tömegesen az erdőkre, vagy rejtőzködtek el odahaza. Nagyon kevés jobbágynak volt bátorsága odahaza maradni és volt földesurával szembe nézni. Ezek aztán magukat porig alázták, szidták és átkozták vezetőiket, kik őket elámítva, ily gyalázatos tettek elkövetésére birták.

Nagyon érthető tehát, ha a volt földesurak most már a fájdalomtól és megtorlás vágyától eltelve, több ízben tovább mentek, mint a mennyi nyugodtabb körülmények között és más fajtájú előzmények mellett megengedhető lett volna. Legelőször is, ezek a mindenükből kifosztott földesurak volt urbéreseiktől, mint káruk okozóitól, annak megtérítését követelték. Néhol a tettüket megbánt román parasztok erre önként hajlandónak

is mutatkoztak, de a kártérítés módjára és mértékére nézve csak ritkán tudtak megegyezni. Miután a románság jóformán félesztendeig, 1848. szeptemberétől 1849. február végéig, minden törvényes adminisztráczió nélkül teljesen fékevesztett életet élt, melyben az enyém és tiéd között való külömbséget jóformán elfeledte, szükségesnek mutatkozott a rend és közcsend helyreállítására és fentartására bizonyos közeget rögtönözni. Az egyes városok és nagyobb községek, mihelyt magyar kormányzat alá kerültek, azonnal hozzá láttak e czélra önkénytes vadászcsapatok szervezéséhez. E csapatokat a románok nem jó szemmel nézték, mert rendkivül nehezökre esett nyakukat ujra a törvény és a társadalmi rend igájába hajtani. A kisebb-nagyobb összeütközések, különösen az első időkben, a román parasztok és a csapatok között napirenden voltak, annyival is inkább, mert a visszatért földesurak e csapatok segítségével igyekeztek visszaszerezni nem egy esetben azon ingóságaikat, melyeket egyes parasztoknál felismertek, de a melyeket e parasztok vonakodtak visszaadni. Ilyen esetekben többször megtörtént, hogy e vadászcsapatok, melyeknek soraiban nem egy olyan egyén volt, a kinek hozzátartozói valamelyike a román lázadók lándsái alatt vérzett el, — keményen, sőt igazságtalanúl is bántak el a románokkal. Alsófehérmegyében, a batizi hegyen egy ilyen vadász csapat 17 olyan batizházi oláhot lőtt agyon, a kiket pedig csak mint foglyokat kellett volna felsőbb rendeletből Maros-Ujvárra kisérniök. Ilyen esetek más helyeken is előfordultak.

Röviden, mikor Csányi Erdélybe jött, akkor a haza e részében nemcsak háboru volt, de megrögzött teljes anarchikus társadalmi állapotok is uralkodtak. Első feladata volt ezen segíteni s e czélból Erdély közigazgatását és büntető igazságszolgáltatását a viszonyoknak megfelelően, a lehető legnagyobb gyorsasággal rendezni. Február 7-én felhivta a főispánokat, kormánybiztosokat és megyei tisztviselőket, hogy azonnal térjenek vissza megyéikbe, mihelyt azok felszabadultak a törvénytelen uralom alól és szervezzék vármegyéjöket, még pedig ne a régi erdélyi, hanem egyöntetüen magyarországi mintára. Miután az országgyülés a rendes tisztujításokat eltiltotta, ne tartsanak tisztujító közgyűlést, hanem e tisztviselőket nevezzék ki ideiglenes minőségben az

olyan egyének közül, a kiknek erélyét és eszét ismerik s a kikért elvállalhatják a felelősséget. Hogy a főispánok és kormánybiztosok inkább kapjanak alkalmas közigazgatási tisztviselőket, kijelentette, hogy azoknak fizetését fel fogja emelni.[1] A főispánok és kormánybiztosok azonban nem igen siettek a megyék magyarországi lábon való szervezésével, részint azért, mert nem találták ez új szervezetet az erdélyi viszonyokhoz alkalmasnak, részint, mert egyáltalán nem rendelkeztek elégséges számú alkalmas egyéniséggel. Nagy nehézséget okozott Csányinak az adminisztráczió rendezésében az is, hogy e háborús időkben nem volt megvonva, — de nem is igen lehetett — a biztos határvonal a polgári és katonai kormányzat hatásköre között. E miatt a két külön hatáskörben működő tisztviselők között nem egy félreértés és összeütközés támadt. Hogy e tekintetben mily nagy volt a zavar, leginkább illustrálja az a körülmény, hogy ápril 12-én kiadott rendeletével maga a hadügyminiszter volt kénytelen felszólalni az ellen, hogy a katonai hatóságok ne avatkozzanak a polgári hatóságok eljárásába. Mind e nehézségekkel azonban Csányi a viszonyokhoz képest sikeresen megtudott birkózni. Április végén Erdély közigazgatása már meglehetősen szervezve volt, noha az állapotok még április közepe táján is olyanok voltak, hogy a szolgabirák az egyes román községekbe csak fegyveres nemzetőrök fedezete alatt mehettek ki. Néhol a fegyveres nemzetőrök kiséretében jövő szolgabiró közeledtének hirére a községből az összes lakosság elszaladt s e miatt a szolgabiró nem volt képes a község élére elöljáróságot tenni.

A közigazgatással párhuzamosan igyekezett szervezni az Erdély akkori viszonyai között annyira fontos büntető igazságszolgáltatás ügyét is. Mindjárt február 7-én rendeletet bocsátott ki a vármegyékhez, melyben meghagyta, hogy a megyékben levő rendes büntető törvényszékek addig, mig a körülmények kedvezőbben nem alakulnak, permanencziában maradjanak. Az eddigelé szokásban volt egy büntető törvényszék helyett azonban minden megyében kettő alakíttassék. Mindenik ilyen

---

[1] *Márki Sándor*: „Csányi László Erdélyben." Erdélyi Múzeum 1897, 497. l.

megyei büntető törvényszék álljon egy elnökből, négy közbiróból és egy jegyzőből. Ez utóbbinak azonban nincs szavazati joga. Az összes birákat a főispán, vagy annak nem létében, a megyei kormánybiztos nevezi ki, de két törvényszékre való eloszlásukat magok az összes számú birák eszközlik. Az elnököt is maguk a birák választják maguk közül. Az egy évnél nagyobb fokú itélet felebb vihető és pedig egy e végre, országos biztosilag ideiglenesen választott birósághoz, melynek székhelye Kolozsvár. A rögtönitélő törvényszékek pedig eddigi minőségökben meghagyatnak.

Elérkeztünk ahoz a ponthoz, a melyet illetően román részről a legsúlyosabb vádakat szokták emelni Csányi és működése ellen. Az előbbi lapokon Baritiuból idézve, megemlítettük. hogy1851-ben az akkori osztrák kormány egy hivatalos vizsgálattal igyekezett konstatáltatni,hogy Erdélyben Csányi vésztörvényszékeinek mennyi áldozata volt. E vizsgálat eredménye a hivatalos „Wiener Zeitung“ 1851. augusztus 28-ról kiadott számában jelent meg, a hol azt állítják, hogy rögtönitélő bíróságok Erdélyben a Beöthy kormánybiztos által január havában kiadott utasítások alapján működtek s ez utasítások szerint az itélet meghozatalára, beleszámítva a vizsgálatot és kihallgatást is, összesen 3 órai idő volt engedve. A román nemzetiségi történetirók és publiczisták, mint Baritiu fennebbi idézetéből is alkalmunk volt látni, a „Wiener Zeitung“ e czikkét véve alapul, állítják, hogy a Csányi-féle törvényszékek minden szabályszerű eljárás és törvényes formaságok nélkül 3 vagy legfölebb 12 óra alatt a kezökbe esett románokat kivégezték.

Szükséges lesz ez állítások tarthatatlanságának kimutatásáért egy kissé bővebben foglalkozni az 1849-ki forradalmi magyar kormányzat alatt szokásban volt rögtönitélő birósági eljárással.

A rögtönitélő birósági eljárást legelőször a hadügyminiszter 1849 január 28-án kiadott 121. és 127. eln. számú rendeleteivel igyekezett ujra szabályozni. Ez ideig a régi statarialis eljárást követték szükség esetében. A közvéleményt azonban a hadügyminiszter rendelete nem elégítette ki. Halász Boldizsár február 8-án egy törvényjavaslatot terjesztett az országgyűlés elé a rög

tönitélő birósági eljárásról. E javaslatot a debreczeni országgyűlés február 13-án némi módosításokkal elfogadta és mint törvényt életbe is léptette.

E február 13-ki törvény szerint minden rögtönitélő biróság egy elnökből és négy tagból álló vegyes biróság volt, a mennyiben elnöke egyaránt lehetett katona vagy polgári állású egyén, míg tagjai közül kettő mindig katona és kettő polgári egyén volt. Eljárását a következő határozmányok szabták meg.

A vádlott egyén átadása után legföljebb 24 óra alatt a biróság elé volt állítandó. A biróság azonnal összeül és az eljárási szabályok felolvasása után annak tagjai leteszik az előirt esküt. A vádlottnak joga van önmagát védeni, vagy védőt nevezni meg és ha ezt, a biróságtól erre felszólíttatva, 6 óra alatt nem tenné meg, részére a biróság hivatalból fog védőt kinevezni. A vádlottat sem vallomásra, sem másnemü nyilatkozattételre nem szabad kényszeríteni. Ha önkényt kiván nyilatkozni, nyilatkozata a biróság jelenlétében pontosan fel fog jegyeztetni s az előtte felolvastatik s azután, ha akarja aláirja, — a biróságnak azonban valamennyi tagja köteles aláírni. A tanukat és pedig első sorban a vádlottét s aztán a közvádlóét, a biróság a vádlottal szembesítve hallgatja ki. A tanukhoz kérdést intézhetnek: a vádlott, a közvádló és a biróság tagjai, vagy a vádlott védője. A tanuk nyilatkozatai feljegyeztetnek s nyomban felolvastatván, a biróság tagjai által aláiratnak. A tanuk kihallgatása után a közvádló bővebb vizsgálatot is kérhet. E czélból a tárgyalás felfüggeszthető, de 12 óránál hosszabb a felfüggesztés ideje nem lehet. Ha a vádlott kivánja az eljárás felfüggesztését azért, hogy ellenpróbáit beszerezhesse, a biróság szótöbbséggel fogja meghatározni az időt, hogy meddig függeszthető fel az eljárás. A biróság azonban tartozik arra figyelemmel lenni, nehogy az idő rövidsége az ellenpróbák megszerzését lehetetlenné tegye. Ily esetekben a biróság köteles mindent elkövetni, hogy a vádlottnak ártatlanságát netalán bizonyitó ellenpróbák megszereztessenek. Ha a vádlott tetten éretett, vagy a felhozott s általa meg nem gyengített bizonyítékok oly erősek, hogy a vád valósága kétségtelen, akkor a biróságnak joga van a felfüggesztést megtagadni. Ha az eljárás fel nem függesztetett

vagy felfüggesztés után a határidő leteltével újra megindíttatott, a közvádlónak és a vádlottnak tanui rendesen kihallgattattak, a közvádló röviden előadja ismét a vádat és annak próbáit. Ezután pedig a vádlott, vagy védője mondják el azt, mit a védelemre szükségesnek látnak, melyek után a bíróság külön szobába vonulván, itéletet hoz s az itéletet minden tagja aláirja. A vádnak bebizonyítására mulhatatlanul szükséges a vádlottnak a körülményekkel összhangzó elismerése, vagy ennek hiányában legalább két kifogás nélküli teljes hitelű tanunak összhangzó bizonyítása. A vádlottnak akár elmarasztalására, akár teljes felmentésére minden tagnak egyhangu beleegyezése szükséges. Elmarasztalás esetében csak halálos büntetést mondhat a biróság, mely mindenkor puskapor és golyó által hajtatik végre; felmentés esetében pedig a vádlott azonnal szabadon bocsátandó. Ha a vádlott sem el nem marasztaltatott, sem teljesen ártatlannak nem találtatott, a köztörvény szerinti rendes biróságnak általadandó. A rögtönitélő biróság itéletétől sem felebbvitelnek, sem kegyeleméri folyamodásnak helye nem lehet, hanem a vádlottra kimondott halálos itélet a vádlottnak azonnal kihirdettetik és 3 óra mulva a biróság egyik tagjának jelenlétében végrehajtatik. A rögtönitélő biróság eljárásának minden egyes esetre nézve az eljárás megkezdésétől az itélet végrehajtásáig számítandó háromszor 24 óra alatt teljesen be kell fejezve lennie. Kivétetnek e szabály alól azon esetek, melyekben az eljárás a vádlott kérelmére ideiglenesen felfüggesztetett. Ilyen esetekben a háromszor 24 óra az eljárás ujabb megkezdésétől számíttatik. Az egész rögtönitélő eljárás nyilvános. Kivételnek helye ettől csak akkor van, mikor ezt fontos állami érdekek kivánják meg.

Ez volt az a rögtönbiráskodó törvény, melynek alapján a Csányi által Erdélyben felállított úgynevezett vérbiróságok működtek. Ha már most összehasonlítjuk azt az eljárást, melyet e törvény megszabott, az osztrák hadbiróságok eljárásával, a mely szerint úgy a szabadságharcz alatt, mint annak lefolyása után az osztrákok itéletet hoztak a kezökbe esett magyar foglyok felett, lehetetlen jólesö érzettel nem konstatálnunk azt az óriási különbséget, mely e kettő között a román történetirók és publiczisztták által annyira megbélyegzett magyar rögtönitélő

eljárás javára fellelhető. A magyar rögtönitélő birósági eljárásban a vád a védelemtől teljesen el van választva, a védelem szabadsága biztosítva s a vádlottnak minden eszköz kezébe adva arra, hogy magát védhesse s végül biztosítva a legnagyobb garancziák egyike: a nyilvánosság is. Az osztrák haditörvényszékek eljárási szabályaiban mindennek nyoma nemcsak ekkor nem volt, de még ma sincsen. Az 1849-ki forradalmi kormány e büntetőjogi eljárása teljesen modern és méltó a jogállamhoz minden tekintetben. Intézkedéseiből világosan kitetszik, hogy az a sokat emlegetett 3 órai idő egyszerűen ferdités, mert a legrövidebb eljárás háromszor 24 órára volt szabva s ez a három óra az itélet kimondása után az itélet végrehajtására vonatkozott csupán. Volt azonkivül e törvénynek egy olyan §-a is, mely alkalmas modus procedendit volt hivatva teremteni arra, hogy a biróság a törvény szigorán enyhíthessen, s ez abban állott, hogy megengedte a biróságnak, hogy ha nem lehetett a teljes ártatlanságot konstatálni, a vádlottat átadva a rendes törvénykezésnek, a törvény szigora mintegy enyhíttessék annak sérelme nélkül.

Hogy Baritiunak és társainak azon állítása, hogy ezek a vérbiróságok Erdélyben 6000 embert végeztettek ki, mily absurd és czélzatos hazugság, kitünik a következő tényekből és adatokból. Alsófehérmegyében biróság elé állítottak összesen 105 vádlottat. [1]) Ebből halálra itéltek összesen 35-öt. E 35 között is 3 magyar volt. Ezek között két gör. kath. papot leszámítva — a kiket csak erős képzelettel lehetne a politikai bűnösök közé számítani — a többi mind gyujtogatásért, rablásért és gyilkosságért volt pörbe fogva. Hogy az 1851-ki hivatalos nyomozó bizottság minő módszerrel hozta ki az ismeretes óriási számot, azt épen az alsófehérmegyei rögtönitélő biróság esetéből láthatjuk. Igy az alsófehérmegyei románok 1849. deczember 30-án Gyulafehérvárról keltezve, egy folyamodást adtak be Ő felségéhez, melyben erre vonatkozóan a következő állítás foglaltatik: „Maros-Ujvárott Kemény István, Pogány György, Pogány Károly és a két Miksa vérbirák közel 300 románt itéltek halálra

[1] *Szilágyi Farkas:* Alsófehér-vármegye 1848—49-ben. 346. l.

és lövettek főbe. Egyetlen egy napon 150 lövetett főbe s minden lövésnél azt kiáltották: „Cantati! Desteptate Romane!“ — Ezzel szemben a való tényállás az, hogy Maros-Ujvárott halálra itéltetett 32 román.

Nézzük meg most egy másik megyében, Belső-Szolnok és Doboka megyében e rögtönitélő biróságok működését. A deési kir. törvényszék levéltárában levő 1849. évi börtönfelügyelői könyvben 418 rab van feljegyezve.[1]) Ebből elszökött 18; elitéltetett 2—5 évig 29; 5—15-ig 54; 2 héttől 5 évig 113. Több-kevesebb botütés után elbocsáttatott 62; meghalt itélet-hozatal előtt 3; megjegyzés nélkül van 53 és ***halálra itéltetett 6***. Köztudomásulag legtöbb kihágás a románok részéről épen e két megyében történt s igy minden bizonynyal is e két megyében akadt legtöbb teendője a Csányi-féle rögtönitélő biróságoknak és mégis a halálraitélt és kivégzett románok száma e két megyében öszszesen 38 volt. Engedjük meg, hogy Kolos, Hunyad, Küküllő stb. megyékben összesen kétszer annyit itéltek halálra, mint e két megyében, úgy sem lehet a rögtönbirósági itélet következtében kivégzett románok számát 100-nál többre tenni, már pedig 100-tól 6000-ig még tisztességes összeg van. Tényleg azonban ötvenre sem rúgott az így elitélt románok száma s ezek között politikai bűnösnek minősíthető alig egy-kettő. A nagy többség kivétel nélkül czégéres gonosztevő, rabló és gyilkos. Hogy mily skrupulozitással jártak el ezek a törvényszékek, különösen, ha intelligens és némi társadalmi súlylyal biró ember volt a vádlott, az kitünik ***Mánu*** Gábor esetéből is. Őt Frink, br. Huszár egyik gyilkosa, elitéltetése alkalmával azzal vádolta, hogy részes volt báró Huszár meggyilkolásában, illetőleg, hogy ő vitte volna a meggyilkolt Huszár fejét egy zsebkendőbe kötve, Naszódra Urbánhoz. A törvényszék húsz tanut hallgatott ki és a vádlottat felmentette, mint ártatlant.

Különben tartozunk az igazság érdekében azt is konstatálni, hogy a magyar közvélemény egyáltalán nem rajongott ezekért a rögtönitélő biróságokért, sőt maga a kormány sem.

[1]) *Kádár József*: Belső-Szolnok- és Doboka megye 1848—49-ben 201. lap.

Vukovics Sebő igazságügyminiszter mindjárt tárczája átvétele után, május 5-én rendeletet bocsátott ki, melyben intézkedett, hogy még azon vádlottaknak is, kik védőjöket megnevezni vonakodnának, vagy védelmökre talán szegénységök vagy álszégyen miatt ügyvédek vállalkozni nem akarnának, legyen hivatalból kirendelt védőjök. Ugyane napon odautasította a vésztörvényszékeket, hogy az eljárásuk körébe tartozó vétségi esetek következtében befogottak névjegyzékét a vádnak és a dolog körülményeinek kimutatása mellett most azonnal, jövőben pedig minden 8 napban fölterjeszszék hozzá. Pár nap mulva, a rögtönitélő törvényszékek számát az egész országban, Erdélyt is ide számítva, összesen 10-re szállította le. Május 11-én szivére kötötte a közvádlóknak, hogy a honárulás tárgyában a nemzetgyűlés által alkotott törvényeket szorosan szemök előtt tartsák és semmi olyan feladást, mely az említett törvényekben elősorolt tényekre nem vonatkozik, a vésztörvényszék elébe ne terjeszszenek, különösen, hogy minden olyan esetet, mely a haza elleni tényleges cselekvésen vagy izgatáson nem alapszik, vádtárgyául ne tekintsenek. Junius 20-án pedig a vegyes rögtönitélő biróságokat megszüntette s Pesten állított fel egyetlen törvényszéket.

Azonkivül a főispánoknak határozott utasításaik voltak, a rögtönitélő biróságokra, ha szükségét látják, mérséklő befolyást gyakorolni.

„Weér Farkas főispán — írja Kádár József[1]) — mint utasításai tanusítják, nagy mértékben folyt be az itéletek szelidítésére s ha itt az egyesek túlbuzgalma folytán hozott itéletet nem mérsékelhette, a Kolozsvárott levő ilynemü felebbviteli törvényszéknél, melynek elnöke volt, érvényesítette befolyását. Ez ok miatt sokan köszönhették neki életben maradásukat. Humanus voltát bizonyítja a márczius 29-én tartott gyűlésen való beszéde, mely kijelenté, hogy a terrorismusnak nem barátja; a bűnt sujtani, az ártatlanokat védelmezni, a nem nagy bűnösökön könnyíteni kötelessége. E beszédében egyuttal inditvá-

[1]) Belső-Szolnok és Doboka megye története 1848—49-ben Deés 1890. 175. lap.

nyozta a börtönök kijavíttatását is. Szónoklata varázserővel birt, a többség indítványát elfogadta.“ Egyáltalán a Csányi-féle rögtönitélő biróságok ellen emelt szörnyűséges vádak a valóban megtörtént tények vizsgálatánál, nagyon szerény méretekre zsugorodnak össze s bátran elmondhatjuk, hogy nem volt a világon talán sehol hasonló mozgalom, a melyben a győző megtorlásának oly kevesen estek volna áldozatul a politikai bűnösök közül, mint ez idő alatt Erdélyben.

Csányi első proklamáczióját Erdély népeihez, illetőleg a szászokhoz és a románokhoz 1849. márczius 2-án bocsátotta ki. „Oláhok! Ti, az osztrák tisztek és cselszövények által tévutra vezetett elámított, szerencsétlen oláhok! — irja Csányi e proklamácziójában. — Nincs az emberi emlékezetben, nincsen a történetek végetlen lapjain nyoma a ti szabad nemzeti életeteknek; szolgák voltatok a rómaiak, szolgák a vándor népek uralma alatt, szolgák később is, az utóbbi ezredévek során át, csak a magyar deríté rátok a mult évben a szabadság hajnalát. A magyar tépte szét szolgaságtok kötelékeit,- a magyar emelt fel titeket a szabad polgárok sorába, megajándékozván tulajdon joggal, szabad földdel; egyenlővé téve szegényt, gazdagot az emberiség jogainak élvezetében és ti, kik szolgai járomban hívek voltatok — ingyen nyert szabadságtokban köszönet, hála és hűség helyett a magyar védtelen falvakat feldúljátok, kiraboljátok, leégetitek, lakosait álom között, védtelen állapotban meglepitek, meggyilkoljátok és azoknak fajtáját, kik veletek sok századokon jóban, rosszban osztozó társaitok voltak, kiirtani törekesztek.“

„Oláhok! Vannak a béketűrésnek is határai. Az egyesült haza, a jó anya eddig kegyelettel igyekezett titeket az engedelmességnek, a törvények tiszteletének ösvényére visszavezetni, — de van hatalma, van kiapadhatatlan erőforrása az engedetleneket, s a hűtlenségben makacsokat vétkükhöz mérve, kiérdemelt büntetéssel sujtani. Oláhok! gyilkoló, rabló szerencsevadász tribunjaitok, prefektjeitek, centurioitok vérengző vezetése alatt mától számított 8 napot tüzök ki számotokra a megtérésre és mindazoknak, kik ezen idő alatt visszatérnek falvaikba, földukre, bünbocsánatot hirdetek, — egyedül az elrablottak visszaadását

tevén kötelességökül. Fel tehát oláhok! — szálljatok le a zordon havasokból, keljetek ki táboraitokból, hol előbb-utóbb az egyesült Magyarország legyőzhetetlen ereje vakmerőségtek álmaiból kiragad benneteket. Oláhok! — térjetek vissza a törvények iránti engedelmességre — akkor hivlak titeket vissza a szabad polgári élet terére — sok szenvedéssel összecsatolt kóborló, vándor, rabló életetek neméből — a mikor Urbán, ámító orgazdátok, megveretve, kiüzetett az országból — s így a kire többé nem támaszkodhattok és a kire egyébként is hiába támaszkodnátok. Győzelem után nyujtom tehát nektek a béke olajágát; fogadjátok azt el, különben a legszigorúbb büntetésre számíthattok, mert ezennel nyilvánítom, hogy az, a ki az engedelmességre 8 nap alatt vissza nem térend, minden, akárhol található vagyonainak elvesztésén kivül, a testi büntetésnek vétkéhez mért fokozatában részesülend, ellenben nyugodtak és meggyőződöttek lehettek arról, hogy a mult év márczius havi szentesített törvények mindenkor életben fognak tartatni és az egyesült hazának lakosai soha többé a szolgaság jármába igáztatni és jobbágyságra köteleztetni nem fognak. Az egyenlőség felállított elve oly malaszt, melyben különbség nélkül minden polgár, ki a törvényeket tiszteli, egyaránt részesül.“ [1])

Csányi e proklamácziójának különösen az a része szolgáltatott okot sok kifogásra és kemény kritikára, melyben a 8 nap alatt vissza nem térő románokat testi büntetéssel — vulgó botozással — fenyegeti. Fel is szólalt ellene magában a debreczeni országgyülésben a márczius 8-ki ülésen a román nemzetiségü *Wlád* Alajos, ki ez alkalommal e proklamáczióról következőképen nyilatkozott: „Az említett proklamáczióban nem kevesebb foglaltatik, mint a sokszor emlegetett testvériség elvének keserű szatirája. Nem akarok ezen proklamáczió egyes pontjaihoz szólani, azokra talán a hirlapokban teszem meg észrevételeimet, hanem egy oly tényre akarom a házat figyelmeztetni, mely a czivilizácziónak és az emberiség szent ügyének érdekébe vág. Legelébb is Csányi azt mondja az oláhoknak, hogy térjenek meg s többféléket elé hord nekik, utoljára avval fenyeget-

[1] Honvéd 57. szám.

vén őket, hogy a kik 8 nap alatt meg nem térnek, testi büntetésben fognak részesíttetni. (Nagyon helyesen! Úgy kell!) Én felfogom az önök ingerültségének okát, mely az erdélyi oláhok által állítólag elkövetett s véleményem szerint szerfelett nagyítva előadott kegyetlenségek feletti boszuságukból ered s megbocsátom önöknek felindulását, midőn e tárgyról beszélek. (Nevetés) Nem is akarok a bűnnek palástolására felszólalni, mert keblem is fogékony a szelidebb érzelmek befogadására (zaj) s kivánom, hogy a ki bűnös, lakoljon, de ne a czivilizácziónak rovására. (Csak úgy, a mint lakolhat). Furcsa, önök mindig azzal állanak elő, hogy Austria méltánytalanul s embertelenül bánik azon vidékekkel, melyeket elfoglal s mily szomorú sors vár reánk, ha az országot megtalálná hódítani (talán nem igaz?); de mit mondanak hozzá, hogy Csányi a forradalom által képviselt szabadság részére bottal akarja megnyerni az oláhokat, testi büntetéssel fenyegetvén azokat, ha bizonyos idő alatt meg nem térnek. Uraim! – én is azon népnek tagja vagyok s ámbár sajnálkozom azon a szerencsétlen vidékeken, de kötelességemnek érzem, mint azon népnek képviselője szót emelni.“ [1])

Wlád e felszólalását, mint a közbeszólásokból látjuk, az országgyülés nem hallgatta nyugodtan és türelemmel. Nyomban fel is szólalt utána Abonyi képviselő, ki Wlád felfogását helyre igazítani törekedvén, a testi büntetést olyképen igyekezett magyarázni, hogy feltehető Csányiról, mint humanus emberről, hogy a testi büntetés alatt nem botozást értett, hanem börtönbüntetést, mert tulajdonképen ez is testi büntetés. A Csányi proklamácziójában kilátásba helyezett testi büntetés azonban tényleg botbüntetés volt. A kisebb bűnösöket bizony a törvényszékek 25—50 botra itélték s a végrehajtás után szabadon bocsátották. Junius hó elején pedig az országgyűlés mindenféle testi büntetést eltörölt s igy megszünt Erdélyben is a botozás.

Hátra van még, hogy megvizsgáljuk a Bem és Csányi között fennforgó konfliktust is.

Csányi nagy tisztelője volt ugyan Bemnek, de több izben

---

[1]) *Wlád Alajos:* A román nép ügye. 1863. 83—84. l.

kénytelen volt vele ellentétes álláspontot foglalni el, eltekintve attól, hogy Bemnek nem egy hadi mozdulatát nagyon is aggályosnak s hadakozásmódját minden genialitása mellett is „szelesnek" találta. Igy Bem február 22-én felszólítást intézett a székelyekhez az iránt, hogy jelentkezzenek a végből, hogy Beszterczе vidékét velök gyarmatosítsa. Csányi ellene volt e tervnek, mert az időt és a körülményeket nem tartotta alkalmasnak ilyen nagyobb szabású telepítési tervek keresztül vitelére. Czecz és Bauer őrnagy, kik erdélyi működése alatt a legközelebb állottak Bemhez, emlékirataikban összhangzóan kiemelik, hogy a polgári egyéneket kerülte és szinte elkedvetlenedett, ha kormánybiztosokkal kellett érintkeznie. Nem akart, Kossuthot kivéve, maga fölött, vagy maga mellett senkit elismerni. Bauer nyilatkozata szerint, ha a hadügyminiszterhez kellett jelentést tenni, mindig nagy fáradtságba került rábirni, hogy a jelentést aláirja. Ha Bem mellett valami szintelen s minden önállóság és erély nélkül való kormánybiztos működött volna Erdélyben, akkor ellentétről közte és a kormánybiztos között szó sem lett volna, de Csányi önállósága és erélye csakhamar provokálta ezt a nézeteltérést. Bem Szeben bevétele után nem igen vette tekintetbe Csányi fennebb ismertetett keményhangu proklamáczióját, hanem azonnal, mihelyt az osztrákokat és oroszokat kiverte Erdélyből, a megtérőknek általános amnesztiát igért minden, a multban elkövetett bűnért. Csányi nem szivesen türte e hatáskörébe való avatkozást és Kossuthnál keresett orvoslást. Kossuth nem is késett Csányi felfogásának igazat adva, Bemet márczius 18-áról Czibakházán kelt levelében figyelmeztetni, hogy amnesztia hirdetésével a kormány politikáját ne előzze meg s a szászoknak teendő igéretekkel ne kösse meg a kormány kezét, hanem a maga részéről is hasson oda, hogy azokat, kik az oroszokat behívták, mentől hamarabb honárulásért haditörvényszék elé állítsák. Bem, mielőtt Kossuthnak e levelét vehette volna, márczius 21-éről Brassóban ujabb kiáltványt bocsátott ki, melyben az eltávozottakat felszólítja, hogy térjenek vissza a hazába. „A magyar kormány meg fog nektek bocsájtani, hiszen ugy is eléggé meg vagytok büntetve a lélekismeret furdalása által, mely benneteket hosszú éveken át üldözni fog,

midőn kegyetlenségeitekre fognak emlékeztetni s midőn a közvélemény elítél.“

Tény azonban, hogy Erdély pacifikációját illetően Bem és Csányi között nemcsak személyi, hanem jelentékeny elvi ellentét is forgott fenn. Csányi azt hitte, hogy a román és szász lázadókat előbb szigorú erélyességgel kell rendre szorítani és csak a béke teljes helyreállítása után gondoskodni az esetleg jogos kívánalmak kielégítéséről. Bem meg volt győződve, hogy a teljes bűnbocsánattal és az alkudozások terére való lépéssel meg lehet nyerni a románokat a magyar szabadság ügyének. Bemet e gondolatra a romániai menekültekkel való érintkezés vitte. Szeben bevétele után e menekültek nevében Boliac Caesar lépett Bemmel érintkezésbe. Az ő tudtával indította meg Brassóban a román magyar kibékülés organumát, az „Expatriatul“-t.

„Hat hónapi börtön és üldözés után, irja Boliac e lap első számának vezérczikkében — a hazájából elmenekült Román Számüzött felnyithatja szemét és szabadon vehet lélekzetet, hála a magyar fegyvereknek és Bem tábornoknak, a szabadság ez arkangyalának, ki villámával lesujtotta a zsarnokság démonjait és megtisztította az eget. Román testvérek, kik annyi töredékre vagytok oszolva és osztva! Hasson át titeket az az igazság, hogy a mostani háboru nem ez, vagy ama nép, nem ez, vagy ama császár között foly, hanem hogy mai nap az egész Európában csak egyetlen küzdelem van: a szabadság és a zsarnokság, a népek és a trónok között ..... A mig a román aludt szolgaságban s a mig a népnek képmutató zsarnoka nevetett fájdalmán, látva, hogy gyenge és műveletlen, az alatt a magyar felemelkedett és felébresztette őt is lethargiájából és felszabadította hire s tudta nélkül a jobbágyság szolgaságából, — földet adott neki s testvérévé fogadta a törvények előtt és szabadságot adott, hogy kifejthesse minden testi és erkölcsi képességeit. És ő, a helyett, hogy felfegyverkezzék, küzdeni felszabadítója mellett, a helyett, hogy felkeljen a közös ellenség ellen, minden erejével azon küzd, hogy megint abba a szolgaságba jusson, a melyben volt. Óh milyen tévutra vezetés ez a pokoli kamarilla részéről! Jutott-e eszetekbe óh román testvérek, hogy a kamarilla, melynek bátorsága volt lábbal tiporni a magyaroknak tett

esküt, a kiktől pedig volt oka félni, a mely harczol Olaszországban, csak hogy ne kelljen alkotmányt adnia, a mely tartományainak legszebb fővárosait összebombáztatta, sőt összelövette még azt a székvárost is, melyben ősei uralkodtak, megadná nektek ezt az alkotmányt és megosztaná uralmát veletek? Nem látjátok, hogy harczra hív fel titeket üres kézzel! — és hogy igéretei mind kétszinüek és csak hogy gyengíthessen titeket, fegyvertelenül küld a magyarok ágyuinak torka elé. De a mi még ennél is fontosabb, az abban áll, hogy csupán a magyarokkal való egyesülés adhat erőt szemben a pánszlávizmussal, a mely óriási léptekkel terjeszkedik nemzetünk fölé, hogy beolvaszsza magába. A pánszlávizmus hősei úgy irták le előttetek a magyarokat, mint holmi vadállatokat, a melyek embereket esznek. És belépvén a győzedelmes magyarok házaitokba, közületek életét, vagyonát és becsületét senkinek sem bántják. Hasonlítsátok most már össze ellenségeteknek, a magyaroknak viselkedését barátaitoknak, az oroszoknak viselkedésével — látni fogjátok, hogy melyik volt a kettő közül emberségesebb?"

Ily szellemben és ily hangon volt irva Boliac „Expatriatul"-ja eleitől végig. Boliac Brassóban, Balcescu előbb Magyarország délvidékein, majd Debreczenben csináltak propagandát a román-magyar kibékülésnek, Bemet tekintve mindnyájan a legalkalmasabb közvetítőnek e béke alkudozásokban. Bem örömmel fogadta e békeajánlatokat s úgy volt meggyőződve, hogy kiszorítván Erdélyből az osztrákokat, most már semmi sem áll útjában a békének, hacsak a magyar közigazgatás és igazságszolgáltatás túlságosan megtorló szigora a románságot a makacs végletességbe nem fogja kergetni. Csányi Kolozsvárott exkluziv magyar környezetben élvén, hozzá nem jutottak el ez alkudozások hirei. A román emigransoknak nemcsak messze volt Kolozsvár, de túlságosan exkluziv magyarnak is látszott arra, hogy az alkudozások fonalának kigombolyítását ott kezdjék meg. Bem a román magyar kérdést, úgyszólván nemzetközi vonatkozásaiban fogta fel, mig Csányi tisztán a magyar legalitás szempontjából. Ez okozta első sorban e két férfiu között az amnesztia, vagyis a románok paczifikácziója ügyében a nézet-eltérést.

Bemet azonkivül a román magyar kérdésnek részletei nem

is érintették. Ő nagyobb dolgokkal volt elfoglalva, az ellenség megverésével. A részletek: az egyes faluk felégetése, kastélyok feldulása, a fegyvertelen magyar családok legyilkolása, melyek Bem három hónapos téli hadjárata alatt is állandóan napirenden voltak, nem az ő közvetlen tudomására hozattak, hanem a Csányiéra. A román felkelő bandák által szorongatott magyarság sem Bemtől kért segítséget, hanem Csányitól. Csányinak gondolkozását a napi események kötötték le s akadályozták meg abban, hogy Bem ideális és internáczionális álláspontjára helyezkedjék. Csányit a napok szomorú és véres eseményei győzték meg arról, hogy a fegyveres román felkelők nem sokat törődnek Bem amnesztiát hirdető proklamáczióival és nem is igen gondolnak Boliac „Expatriatul"-jának fejtegetéseire, hanem ahol csak tehetik, égetnek és rabolnak. Ezért igyekezett erővel és megtorlással élni ott, hol a szép szó nem fogott. Intézkedéseiben azonban a szigoruságot az igazsággal és méltányossággal tudta párosítani mindig. Igy nemcsak azt rendelte el, mindjárt Bem amnesztiájának kihirdetése után, hogy a zavargásokban elidegenített vagyont a portyázó csapatok igénybevételével kutatás segítségével mielőbb visszaszerezzék, hanem azt is, hogy a visszaélések elkerülése végett minden portyázó csapattal egy-egy fizetett megyei tisztviselő járjon, mint biztos. A biztos pedig a csapattal a faluba érkezve, először is a papot, vagy papokat, a birákat 12 módosabb gazdával együtt eskesse fel az alkotmányra, a kormány iránt való hűségre, a törvényes tisztviselőkhöz való engedelmességre; tegye kötelességökké a rablott dolgok kiadását, az elrejtetteknek felfedezését. Állítsák elő a bujtogató vezéreket s főbb bünösöket, adják ki lőfegyvereiket, hadiszereiket és szolgáltassák kézbe azok eltitkolóit; különben őket magokat is állítsák rögtönitélő biróságok elé. Tegyék kötelességökké, hogy egyikök se vegyen részt a vidékökbeli oláhok esetleges csoportosulásaiban, hanem jelentsenek fel minden gyanús mozgalmat, a rendet és csendet pedig helységeikben megzavarni ne engedjék. A helységokbe tévedt gyanús egyéneket vagy bujtógatókat, prefekteket, tribunokat, centuriokat, vagy a bitor hatalomtól ilyenképen elnevezett rabló főnököket, fogják el azonnal. Magok a csapatok azonban óva

kodjanak minden visszaéléstől [1]. Csányi rendet és engedelmességet akart feltétlenül, Bem pedig békét.

Midőn Szemere Bertalan elnöklete alatt a minisztérium megalakult, Csányi, mint közlekedési miniszter tárczát vállalt e minisztériumban és helyét május 6-iki kinevezéssel Szentiványi Károly gömöri főispán foglalta el. A Csányi-féle rogtönitélő biróságok felállításuktól junius 20-án történt feloszlatásokig politikailag és társadalmilag jelentékeny embert egyetlen egyet itéltek halálra s az sem román volt, hanem szász, *Roth* István Lajos. „Ez idő alatt — irja Czecz tábornok [1]) — az emberiség és szabadság szelleme uralkodott az egész országban. Csak egy esetben, Roth lelkész elitéltetésénél volt kénytelen a katonai főkormányzó sajnálkozni, hogy idejekorán nem értesittetett, hogy ezen, a kormány főbiztosa által elrendelt intézkedést megakadályozhatta volna, mert a többiek, kik a rendkivüli törvényszékek által elitéltettek, kevés számmal voltak s ezek is bebizonyult rablógyilkosok, gyujtogatók."

A boszuság és sajnálat, melyet Roth kivégeztetése miatt érzett, birta rá Bemet, hogy a Bánságból való visszatérte után junius 5-én kiadott parancsában, kijelentse, hogy hirdetett amnesztiáját fenntartja s hogy a legszigorubban fog fellépni mind azok ellen, kik ezt tekintetbe nem véve, akarata ellen cselekednek s hogy junius 6-áról kelt levelében felhivja Kossuthot, hogy e törvényszékek működését tiltsa be, nem pedig azon állitólagos irtózat, melyet benne a román történetgyártók eleven képzelődése szerint azon tömeges kivégeztetések keltettek volna, melyek e biróságok itélete alapján hajtattak végre a román nemzeti szabadság hősein.

[1] *Márki Sándor*: Csányi László Erdélyben. Erdélyi Muzeum 1897. VIII. 439–440. l.

[2] Bem erdélyi hadjárata 1848—49-ben 126—127. l.

XIV.

A dakoromán epos.

Az erdélyi Érczhegységek állapota 1848 deczemberétől a piskii csatáig. Csutak őrnagy küldetése és feladata. Az Érczhegységek körülzárása. Miért nem akart Bem nagyobb erővel fellépni a havasok ellen? Alkudozások a román felkelőkkel. Kik vezették ez alkudozásokat? Ki volt Drágos? Drágos küldetése. Axente álláspontja. Jancu érintkezésbe lép Drágossal. Az első tanácskozás. Drágos jelentése e tanácskozásról. Drágos visszatér Debreczenbe. Minő utasításokat ád Kossuth Drágosnak? Drágos visszatér Debreczenből. Bevonulása Abrudbányára. Jancu népgyülést hív össze. Az abrudbányai alkudozás. A román népgyülés és lefolyása. Másnap is tovább foly Abrudbányán a tanácskozás. Az abrudbányai magyarok és Drágos. Hatvani átveszi Csutak helyett a brádi sereg parancsnokságát. Ki volt Hatvani? Hatvani megérkezése Abrudbányára. Jancu eltávozik Abrudbányáról. Hatvani viselt dolgai Abrudbányán. Drágos levélváltása Jancuval. Jancu összeszedi Topánfalván a maga embereit. A románok támadása Abrudbánya ellen. Hatvani visszavonulása. Drágos megöletése. Drágos nem volt áruló. Kossuth levele Hatvanihoz. Mit magyaráz ki e levélből a román történetírás? E magyarázat czélzatosan téves volta. Dobra agyonlövetése. Buteanu kivégzése. A románok vérengzése Verespatakon és Abrudbányán. Hatvani második szerencsétlen expeditiója és szomorú következményei. Axente akcziója a Gyulafehérvárat körül záró magyar csapat ellen. Axente bejut a várba. Axente künn reked a várból. A prefektek támadása kudarczot vall az ostromzárlatot fentartó magyar sereggel szemben. Kemény Farkas expedicziója a havasok ellen. Kemény Farkas visszavonulása. Bem kombinativ támadást rendel el a havasok ellen. E kombinativ hadjárat terve. Az oroszok betörése lehetetlenné teszi e haditerv keresztulvitelét. Hatvani expedicziója. A funtenellai katasztrófa. Dakorumán legenda és epos. Ez epos politikai konzekvencziái.

1848. deczembere óta az erdélyi Érczhegységek Magyarország felé eső oldalán, Zaránd- és Biharmegyében, le egeszen a Maros vonaláig, Beke alezredes őrködött, nehogy e hegységekből a felkelő móczok lecsapva, esetleg Nagy-Váradot és vidékét is veszedelmeztessék. Február első napjaiban azonban Beke al-

ezredest Bem tábornok magához vonta Erdélybe s dandárától megerősítve, vívta meg a piskii csatát. A piskii csata után Bem Csutak őrnagyot a sebesültekkel Nagy-Váradra küldötte, hogy ott megfogyott zászlóalját kiegészítve, várja be a hadügyminisztérium további rendelkezését. Beke alezredes eltávozása után a fennebb jelzett vonalon visszamaradt őrség parancsnokságát Véber János őrnagy vette át. Február 16-án a hadügyminiszter Vébert vissza hívta és Csutak őrnagyot nevezte ki e haderő parancsnokává. Csutak őrnagy alig 2000 főnyi katonasággal és 8 darab kisebb kaliberü ágyuval rendelkezett, mikor Nagy-Halmágyra érkezve, átvette a parancsnokságot. E csekély számú haderőt is aránytalanul hosszú vonalon kellett elhelyeznie. Nevezetesen Nagy-Halmágytól dél-nyugat felé Jószáshelyen át Butytyinig, továbbá észak-nyugat felé Belényesen át majdnem Nagy-Váradig[1]) kellett folytonosan őrködnie s a sokkalta nagyobb számu ellenséget fékentartania. Csutak akczióját e hegységek ellen csak 20 nap mulva, márczius 10-én kezdhette meg. Márczius 11-én elfoglalta Felső-Váczát és utána mindjárt Kőrösbányát is. Kőrösbányáról előhaladva, Brádról is kiverte az ellenséget, majd Zdrapcznál és Mihelénynél Buteanu prefekt csapatait űzte ki az itt rögtönzött sánczokból.

Szeben bevétele után az Érczhegységekben táborozó románság szorongattatása megkezdődött Erdély felől is. Csúcsától elkezdve, Bánfi-Hunyadon, Tordán, Enyeden át le Gyulafehérvár mellett egész Déváig erős katonai kordont húztak. E katonai kordon centrumával Tordára támaszkodott, hol Eglofstein alezredes és Trangus őrnagy voltak a parancsnokok, mig Enyedtől délnyugatra, félkörben kanyarodva, a zarándi operáló dandárig, Kemény Farkas csapatai őrködtek és vágták el a román felkelőket a gyulafehérvári őrséggel való összeköttetéstől és együtt működéstől. Ez ostromzárlatnak egyelőre nem volt más czélja, mint a felkelő románságot megakadályozni abban, hogy hegyeikből lecsaphassanak a szomszédos völgyek helységeinek pusztítására és lassankint addig szorongatni, mig vezéreiben megérlelődik a gondolat a fegyverletételre. Bem ugyanis, mint

[1]) *Csutak Kálmán:* Aradi fogságom alatt irt adatok. Pest 1868. 33. l.

már az eddigiekből láttuk, bízott a magyarok és románok között való béke létrejövésében s azért nem akart nagyobb erővel fellépni a havasok ellen, eltekintve attól, hogy bánsági hadjárata sikerének biztosítására szüksége volt minden Erdélyben nélkülözhetetlen katonájára.

Bem győzelmeinek s általában a magyar fegyverek diadalmas előhaladásának hírei, melyek e havasok közé is elhatottak, valamint a román emigransok békeszerző akcziója, s Csutak őrnagy erélyes és sikeres fellépése, — melynek azonban folytatása ide nem tartozó okok miatt — nem volt kezdetének megfelelő, egyaránt hatással voltak arra, hogy a havasi románság vezéreinek lelkében a kibékülésre való hajlandóság egyre növekedjék. Azon kivül a debreczeni országgyülés román nemzetiségű tagjai már megelőzően is mindent elkövettek, hogy a románságot, ha csak lehetséges, kibékítsék a magyarokkal. E képviselők több ízben szóba hozták Kossuth előtt e kibékülésnek nemcsak szükségét, de lehetőségét is. Mikor Kossuth magáévá tette a kibékülés eszméjét, e képviselők közvetítésével akart érintkezésbe lépni Jancuval és társaival. A többi között, különösen három képviselő látszott alkalmasnak e küldetésre. Nevezetesen Buda Sándor, Pap Zsigmond és Drágos János. Kossuth választása Drágosra esett. Érdekes, hogy e három képviselő között valóságos versengés folyt, hogy melyikök teljesítse e missiót. Buda Sándor még panaszkodott is Kossuth előtt, hogy választása nem reá esett.

Azon tragikus szerepnél fogva, melyet Drágos e kor történetében játszott, szükségesnek véljük egyéniségével egy kissé részletesebben foglalkozni. Született Nagy-Váradon 1810. márczius 5-én. Atyja kisbirtoku nemes és nagy-váradi háztulajdonos volt. Családja Erdélyből, valósziníűen Szász-Régen vidékéről vándorolt át Biharmegyébe. Iskoláit Nagy-Váradon végezte s jogi tanulmányai befejezése után csakhamar megyei esküdt, majd szolgabiró lett. Mint megyei tisztviselő, természetesen feltétlen híve volt az akkori rendszernek, melynek Biharban főképviselője, Tisza Lajos administrator volt. A dako-román történetírás, mint nemzetiségéről teljesen megfeledkezett renegátot szereti feltüntetni, a mi egyáltalán nem felel meg az igazság-

nak. Soha, egy perczig sem tagadta meg, hogy román. Előfizetője volt a „Gazeta de Transilvania"-nak, a Laurianu által Romániában kiadott „Magazinul istoric pentru Dacia" czímű történeti folyóiratnak, Gavra aradi tanár iratainak, sőt Korda András birtokossal párbajt is vívott egy ízben a miatt, hogy az a vármegyei közgyűlésen Drágos nemzetiségét gúnyolódva vetette szemére. E párbajban súlyosabban meg is sebesült. Az első pesti országgyűlésre a belényesi kerület, melynek román választói majdnem kizárólagosan gör. katholikusok voltak, a gör. kel. vallásu Drágost választotta képviselőjévé, viszont a csékei kerület gör. kel. vallásu román választói az ő ajánlatára választották meg a gör. kath. vallásu Gozmant.[1] Mint parlamenti képviselő, egyike lett Kossuth legbuzgóbb párthiveinek. Mikor 1849 április 14-én kimondották a Habsburgház trónvesztését, Drágos indítványozta, hogy a tény ünnepélyesebbé tételére tegyék át a gyűlést a nagy templomba.

Drágos elindulván Debreczenből, április 19-én érkezett Brádra, a honnan rögtön levelet írt Jancunak és Buteanunak, kérdezve tőlük, hogy nem volnának-e hajlandók vele, mint Kossuth megbizottjával, a békéről tanácskozni? Jancu Drágos levelét véve, azonnal Abrudbányára ment s annak tartalmát közölte Axentevel. Axente ellene nyilatkozott minden tanácskozásnak Kossuth megbizottjával, mert szerinte a románok nem bizhatnak a magyaroknak semmiféle igéreteiben.[2] Jancut nem elégítette ki Axente nyilatkozata s azért megmutatta e levelet az Abrudbányán időző többi prefekteknek is, a kiknek nagyobb része úgy nyilatkozott, hogy semmi esetre sem lehet a román ügy ártalmára, ha Drágossal tanácskoznak. Ezért rögtön levelet irt Drágosnak, melyben tudomására hozta, hogy prefekt kollégái társaságában hajlandó vele Mihelényben (Mihályfalva) találkozni. Drágos, Jancu e levelét mindjárt másnap (április 20-án) megkapta, mint az Sánta György bihari alispánhoz és zarándi kormánybiztoshoz ugyanazon napról írott leveléből kitűnik.

---

[1] *Sterca-Sulutiu Josif*: Joan Dragos. Transilvania 1898. Nr. II–III. 26—27. l.

[2] Doue raporturi de ale aceloru prefecti de legiuni romanesci. Sibiiu 1884. 53. l.

Drágos a kitűzött időben a tanácskozásra meg is jelent. Jancut, Buteanut, Dobrát, Vladutiu és Boer alprefekteket már ott találta. E tanácskozás eredményéről Drágos Sánta kormánybiztoshoz április 25-ről írt levelében számol be: [1] „röviden csak azt írom meg, hogy én a felkelt román nép főnökeivel összejöttem, tőlük megértettem, miszerint ők a magyar hon javára s annak függetlenségének lehető megállapítására fegyvereiket leteendik, ha a kormány annak becsülettel leendő letételöket elfogadja.“ Egyelőre Jancuék fegyverszünetet kértek és a kötendő béke pontjaira vonatkozóan bővebb utasításokat. Drágos kijelentette, hogy Kossuth részéről nincs felhatalmazva fegyverszünet engedélyezésére, azért visszamegy Debreczenbe s ott Kossuthtól úgy a fegyverszünetre, mint a békealkudozás pontjaira nézve részletesebb utasításokat fog kérni. Drágos még mielőtt útra kelt volna, sietett Kossuthot azonnal értesíteni az alkudozások eddigi kedvező eredményéről, a mit Kossuth április 26-án a következő szavakkal sietett is tudomására hozni az országgyülésnek: „Igen örvendetes tudósítást vettem arra nézve, hogy egyik képviselőnk közreműködése következtében a legjobb remény, valószinűség, sőt csaknem bizonyosság áll előttünk, hogy az erdélyi oláh népfaj, átlátva megcsalattatását, a fegyvert le fogja tenni s a törvény iránti engedelmességre visszatér.“ [2] Drágos még ez nap megérkezett Debreczenbe és Kossuthot szóval is informálta alkudozásai eredményeiről. Kossuth a béke feltételeit egy Drágoshoz intézett levélbe foglalva adta át Drágosnak, hogy meghatalmazása jeléül a román prefekteknek előmutathassa.

Kossuth e részletesebb utasításokat tartalmazó levelének a béke feltételeire vonatkozó része a következőket foglalja magában:

„Ha a fellázadt román nép a fegyvert leteszi, s a status iránti hűséghez, a kormány iránti engedelmességre visszatér, én ezennel biztositom őket, hogy részeseivé lesznek a közös jognak, a közös szabadságnak Magyarország minden lakosával nyelv- és vallásküllönbség nélkül. Ezzel

[1] *Hegyesi Márton*: Biharvármegye 1848—49-ben. Nagy-Várad 1885 333. lap.
[2] „*Közlöny*“ 1849. 91. szám

mindent megadtam, a mit egy status polgárainak képes nyujtani. Ha kevesebbet adnék a románoknak, szolgákká alacsonyitanám őket, minek gondolatjától Isten őrizzen. Én nem szolgákká tenni akarom, hanem sok századi szenvedéseiket s szolgaságukat megszüntetni óhajtom. Ha ellenben többet adnék, másokat tennék szolgákká, mit igazságos ember nem kivánhat."

„A mi a nyelvet illeti, sem én, sem a magyar nemzet más ajkú polgártársaink nyelvét elnyomni nem akartuk soha, nem is akarjuk: mi csak annyit akartunk és akarunk, hogy valamint egy az ország, úgy annak diplomatikai nyelve országgyűlésen s országkormányzatban egy legyen, mert különben az ország fenn nem állhat. E mellett azonban minden nyelvnek és népiségnek nemcsak szabad használatot és fejlődést akarunk engedni, hanem ezen fejlődést a czivilizáczió érdekében elő is mozdítani, s azért tudtul adhatja ön bárkinek, hogy a román nép nyelvének szabad használatát úgy egyházaikban és iskoláikban, mint a községi életben is garantirozom: nemcsak, sőt a mennyiben iskoláik jobb rendezésének s tudományos emelésének költségeit már létező saját alapítványaik nem birnák, a statusnak segedelméről szintazon mértékben biztositom, mint a miképp bármely más nyelvű s vallású honpolgárok nevelésének költségeiről a status gondoskodni fog."

„Ezeken kivül biztositom azt is, hogy a ki nem ügyvéd által, hanem maga személyében intézend a kormányhoz folyamodást, azt bármi nyelven teheti. Az esküdtszéki és szóbeli eljárás büntető ügyekben be lévén hozandó, magát a törvényszék előtt élőszóval ki-ki védelmezheti s a kormány gondoskodni fog, hogy a törvények s kormányi körrendeletek a nép nyelvén is közhírré tétessenek s örömest fogok segédkezet nyujtani arra, hogy az oláh nyelv magasabb tudományos kimívelése minden czélszerű módokkal előmozdíttassék. A mi vallásukat illeti, a lelkiismeret szabadságát isteni jognak vallom és biztosítást adok, hogy a keleti egyház vagy görög nem egyesűltek vallásának papjai s egyházi dolgaiknak a status felügyelete mellett önmagok általi szabad intézését garantirozom, miként ebbeli szándékom valóságát önnek saját tudomására a legközelebbi időkben tettel is bizonyítottam." [1])

[1]) A függetlenségi nyilatkozat után alakult minisztérium azonnal elhatározta egy nemzetiségi törvényjavaslat készitését. Szemere elnök és belügyminiszter azonnal érintkezésbe tette magát az országgyűlés különböző nemzetiségű tagjaival és velök közösen megállapitotta e törvény főbb elveit. Kossuth itt erre czéloz. De hogy Kossuth még előbb is gondolt a román papság érdekeire, bizonyitja ez alábbi rendelete, melyet Csányi László kormánybiztoshoz intézett: „A honvédelmi bizottmány határozata szerint az oly szegénységgel küzdő lelkészeknek, kiknek évi jövedelme 300 pengő forintig nem rúg fel, pótlék-dij adatása rendeltetvén, ezennel megbizatik országos biztos ur, hogy az oly jobb érzelmű oláh pópáknak

„Valamint szintén gonddal leszek arra, hogy román ajku polgártársaink a jogegyenlőségnek alapján a status polgári és katonai hivatalaiban minden részrehajlás nélkül érdem és tehetség szerint részesíttessenek, egy szóval, közös jog, közös szabadság és törvények minden jótékonyságainak közös élvezete, nyelvöknek nemcsak szabad használata, hanem fejlesztése és ápolása, vallásuknak s egyházi szerkezetöknek tiszteletben tartása, egyenlő oltalma és pártfogolása, ez az, a mit a béke és kiengesztelődés indulatával ajánlok a román népnek. A ki többet akar, az el akarja darabolni az országot és zsarnok akar lenni mások felett, a ki pedig ezt akarja, azt a haza ellenségének nyilatkoztatom s vele, mint ilyennel bánni, mint a nemzetnek elhatározott akarata, úgy nekem kötelességem."

Kossuth azután mindenkinek amnesztiát igér, ki visszatér a törvények iránt való hűségre, „azon embernek kivételével, ki magas egyházi állásával s a nép bizalmával istentelenül visszaélt. Isten és haza iránt tartozó kötelességeit gyalázatosan megszegve, nemcsak a román ajku népet lázadásra elcsábította; hanem még azon, soha meg nem bocsátható honárulásra is vetemedett, hogy saját hazája népének legyilkolására idegen fegyveres erőnek az országba betörését fölhívni, ösztönözni és eszközölni nem iszonyodott és mindezt tevé úgy, hogy egyszersmind honáruló vétkeinek közepette előttem s az ország kormányábani társaim előtt figyelmünk és vigyázatunk mézes szavakkali elaltatására hazug képmutató szerepet játszani elég alávaló volt. Ez embernek neve: Saguna András!"

Drágos Debreczenből Kossuth levelével elindulva, május 3-án Abrudbányára érkezett. „Csütörtökön, május 3-ik napján — írja a Drágos kiséretében levő szemtanu fiatal tanuló, Antonescu István egykoru jelentésében [1]) — Bucsesdről több tribunok, kapitányok s az ott levő román tábor parancsnoka, Jámbor kiséretében délben érkeztünk Abrudbányára. Itt a főbirónál szállásoltak el, az öröm, melyet a városi néppel éreztettünk, leirhatatlan; rögtön a városban tartózkodó román vezérek odajöttek, mint megváltójuk tiszteletére; este beérkezett Jancu is Topánfalváról."

---

felsegélyezésére, kik szegénységüknél fogva erre méltán igényt tarthatnak, addig is, mig ama pótlék-dijak mily arányban leendő kiszolgáltatása iránt a beszerzendő biztos adatok nyomán lehetend intézkedni, ezen pótlék-dija fejében némi előlegezéseket tenni sziveskedjen." Debreczen, 1894. február 14-én. (E rendelet eredetije dr. *Barabás* Béla orsz. képviselő ur birtokában van. Közölve volt az „Erdélyi Hiradó" 1894 szeptember 6-iki számában.)

[1]) *Sterca Su lutiu*; Joan Dragos Transilvania 1898. II—III 32. l

Mint már említettük, Axente ellene volt a béke-alkudozásoknak és rögtön, mihelyt értesült Drágos szándékáról, azonnal írt a hegyek között időző prefekteknek s óvta őket mindenféle alkudozástól. Azt írta nekik, hogy nincs joguk alkudozásokba bocsátkozniok a magyarokkal, mert nem képviselik a román nemzetet s így annak nevében nem is köthetnek békét. Ha a magyarok őszintén békét akarnak a románokkal, forduljanak a császárhoz, vagy a román nemzeti komitéhez. Janeunak is azt a tanácsot adta, hogy mielőtt a magyarokkal véglegesen egyezkednék, hívjon össze népgyűlést, hogy a nép is nyilatkozhassék ez ügyben. Janeu, bár nem értett egyet a kérdés lényegét illetően Axente-vel, de a népgyűlés eszméjét elfogadta és tényleg megelőzően Topánfalvára népgyűlést hívott össze. Axentével egybehangzó véleményen volt Bálint prefekt is. Ő is azon nézeten volt, hogy a császári kormány és a román komité tudta nélkül a prefektek nem köthetnek békét, sőt még békealkudozásokba sem bocsátkozhatnak. Ily értelemben informálta leveleivel Bálint is a többi prefektet.[1])

Május 4-én Abrudbánya főbirájának, Boer alprefektnek lakásán Drágos előleges értekezletet tartott Janku, Buteanu, Dobra, Moldovanu Vasilie stb. prefektek társaságában s ott részletesen megállapodtak a békepontozatokban s a holnapi népgyűlés elé terjesztendő határozati javaslatban. Az értekezlet vége után Drágos tiszteletére Sulutiu Simon a prefekteket magához ebédre hívta. Szombaton, május 5-én reggel Drágos a prefektek társaságában Topánfalvára ment a népgyűlésre. „A tenger nép — írja Antonescu István már idézett jelentésében — már tudva némileg miért, nagy örömmel eljött és pedig fegyvertelenül. Az emberek arczán olvasni lehetett az óhajtott szent békességrei hajlandóságot. Déltájban Janeu összeszedvén embereit, a város melletti szokott helyen, szabad ég alatt beszédjét elkezdette, melyben előadta összejövetelük indokait és a szent békességre híven intette s egyszersmind az említett küldött személye sértetlenségéről, tiszteletéről is beszélt. Azután a nép kebeléből egy négy tagú küldöttséget nevezett ki, mely azonnal a

[1]) Dosie raportum stb. 18. l.

küldött után ment s őtet a nép kebelébe nagy vivátok között vezette be. A küldött ur előadta, hogy egy vér és vallásból való velök s ennélfogva őt, mint testvért és jóakarójukat tekintsék s benne ne kételkedjenek, mert ő nemzete boldogságát akarván előmozdítani, teljes testvéri bizalommal s őszinte szeretettel ment hozzájuk. Előadta küldetésének czélját és egy saját nyelvükön készült szónoklattal ünnepélyesen az óhajtott békességre felhívta őket. Előmutatván a magyar kormány elnökének manifestumát, annak foglalatát saját nyelvükön megmagyarázta, mit a románok hallván, leírhatatlan örömmel elfogadták, tiszta szívből és lélekből hódolatukat kijelentvén, kinyilatkoztatták, hogy ellenséges fegyvereiket leteszik. Eddigelé úgy tudták, hogy a magyar a szabadság szent malasztját elrabolni, s őket nemzetiségöktől, vallásuk és nyelvök használatától megfosztani akarja, de most az ellenkezőt látva, a magyarral készek kezet fogni azon feltétel alatt, hogy reájok fegyveres erőt ne küldjenek és hogy ők küldöttséget fognak meneszteni a magyar kormányhoz, hódolatukat kijelentendő és kéréseiket kieszközlendő, miről Drágos küldött ur a magyar-elnök ur nevében őket biztosítá, hogy mindezek beteljesedni fognak. Ily nagy sikerrel koszorúzva végződött a topánfalvi népgyűlés. Innen a román vezérekkel együtt, Jancut kivéve, ki ott maradt másnapig, estvére visszajöttünk Abrudbányára."

Ez egykoru, román egyéniségtől származó tudósítás, minden későbbi tendencziózus román forrás ellenkező állítása ellenére is határozottan bizonyossá teszi, hogy Axente, Bálint prefekteket és személyes híveiket leszámítva, a magyarokkal való kibékülést az összes felkelő móczság: vezérek, értelmiség és nép egyaránt lelkesedéssel üdvözölte. Május 6-án Drágos és a vele Topánfalváról visszatért prefektek Abrudbányán tovább folytatták a tanácskozást, mintegy ratifikálva a topánfalvi népgyűlés határozatait. Mikor Drágos Topánfalváról visszaérkezett, azonnal elrendelte a magyar lobogók kitüzését a város középuleteire. A tanácskozás az abrudbányai unitárius templomban folyt, hol déltájban Jancu is megjelent és résztvett a tovább folyó tanácskozásban. E tanácskozást megelöző napon Drágos elrendelte, hogy Geringer Mátyás szücsmestert és Fulop Jakab

zsidót, kit Klokocsán őrnagy csapatai a piskii csatában elfogtak s Abrudbányán voltak fogságban, azonnal bocsássák szabadon s nekik menedéklevelet adva, engedjék haza utazni.

Az abrudbányai magyarok előtt Drágos egyénisége egészen ismeretlen volt s miután folytonosan és kizárólag csakis a román vezérekkel társalogva, mintegy szándékosan is kerülni látszott az abrudbányai magyarokkal való érintkezést, küldetésével együtt magaviselete is nagyon gyanusnak tetszett. A békekötés leple alatt cselt véltek lappangani s attól féltek, hogy mielőtt a magyar csapatok oda megérkeznek, a románoktól le fognak gyilkoltatni. Geringer és társa Abrudbányáról Brád irányában utaztak és Mihelényben találkoztak Hatvani guerilla-őrnagygyal, ki mintegy 1200—1500 főnyi csapatát egészen idáig vezette. A szabadon bocsátott két fogoly Hatvani előtt tolmácsolta az abrudbányai magyar polgárság túlnyomó részének hangulatát és gyanúját Drágos működésének őszinteségét illetően. Ekkor Hatvani csapatát sorakoztatva, katonáihoz azt a kérdést intézte: volna-e kedvük Abrudbányára bevonulni? az egész csapat lelkesülten igennel felelt.[1]) Igy indult aztán el Hatvani Abrudbánya felé.

A zarándi haderő parancsnokságában április végén változás történt. Csutak őrnagyot a zarándi polgári hatóságok zsarolásért és hamis vádaskodásért feljelentették és Bem haditörvényszék elé állíttatta. Helyébe Bem ajánlatára Kossuth Hatvanit, egy guerilla csapat parancsnokát nevezte ki.[2]) Hatvani a maga guerilla csapatát Biharmegyében Kokad és Álmosd vidékein szervezte, de már ekkor is oly hitványul viselte magát, hogy a vármegye bizottsági ülése márczius 7-én önkénykedései miatt Karácsonyi Lajos kokadi jegyző panasza folytán Csanády Sándor főszolgabirót azon utasítással küldötte ki vizsgálat foganatosítására, hogy ellenszegülés esetén magát Hatvanit is

[1]) *Szilágyi Farkas*: Alsófehérvármegye 1848—49-ben 311. l.

[2]) „Zaránd megyében Hatvani (egy ember, ki nem is katona, csupán guerilla vezető és semmit sem tud, de a kinek a tábornok ur Csutak őrnagy helyett a parancsnokságot átadatta: a hadtestet és az ágyúkat elvesztette" — írja Kossuth Bemnek május 26-ról. L. Kossuth Lajos levelei Bem altábornagyhoz. Pest 1870. 78—79. l.

fogassa be.[1]) Csutak emlékirataiban azt állítja, hogy a csapat felszerelésére adott pénzt is elköltötte és e miatt csapata legnagyobb része csak amolyan mezitlábos, vasvillás felkelőkből állott s hogy vizsgálat is volt ellene keletkezőben. Meggondolatlan tettét is Csutak szerint azért követte el, hogy sikerülte esetén e vizsgálat következményeitől, mint diadalmas vezér könnyü szerrel megszabadulhasson.

A tanácskozás még folyt, midőn egyszerre Jancunak hírül hozták, hogy Hatvani csapata közeledik Abrudbánya felé. Jancu azonnal kérdést intézett Drágoshoz, hogy mit tud a hír valódiságáról. Drágos azt felelte, hogy neki Hatvani közeledtéről nincs semmi tudomása, de nem is hiszi, hogy igaz lenne. Kevés idő mulva, ujabb értesítés jött, a mely már a leghatározottabban állította, hogy Hatvani körülbelül már Abrudbánya határába érkezett. Jancu, mihelyt megbizonyosodott a hír valódiságáról, csendesen azonnal eltávozott nemcsak az értekezletről, hanem Abrudbányáról is Verespatakra. Drágos pedig lóra ülve, azonnal Hatvani elébe lovagolt és figyelmeztette őt tettének esetleges balsikerü következményeire és saját vállalata érdekében kérte, hogy térjen vissza és jelenlétével ne veszedelmeztesse a már-már teljesen létre jött békét. Hatvani azonban nem hallgatott Drágosra, hanem az esteli órákban bevonult Abrudbányára.

Hatvani, csapatát elhelyeztetvén Abrudbányán, Kovács József róm. kath. plébánosnál szállott meg. Kovács plébános a románoknak engesztelhetetlen gyülölője volt, ki az elfogult és korlátolt gondolkozásu, hiu Hatvanit nem szűnt meg ingerelni a románok ellen, a minek az lett a következése, hogy Hatvani még azon éjjel beszedette az abrudbányai románoktól a fegyvert és egy pár abrudbányai és abrudfalvi román polgárt pedig, kiknél elrejtve fegyvert talált, befogatott.[2]) Ez alatt egy román egy őrségre kiállított honvédet agyonlőtt. A gyilkost másnap elfogták és épen az agyonlőtt honvéd temetése idején vitték Hatvani elé. Hatvani „Ez a gyilkos oláh?" — kérdéssel kardot

---

[1]) *Heggesi Márton* Bihar vármegye 1848–49-ben. Nagy-Várad 1885 146. lap.

[2]) *Szilágyi Farkas*: Alsófehér vármegye 1848–49-ben. 312. l.

rántott és a szerencsétlent levágta, a mellette álló honvédtisztek közül is egynehány kardjával rávágott az összerogyó oláhra.

Drágos, Hatvani bevonulása és erőszakoskodó fellépése után sem vesztette el még reményét a tekintetben, hogy a békét sikerülni fog létrehoznia. Még május 6-án este Bengescu vicze-tribuntól egy levelet küldött Jancunak, melyben szemrehányásokat téve neki, kérte, hogy térjen vissza. Miután Jancu nem válaszolt e levélre, Andreica tribuntól, Jancu kendvenczétől egy második levelet is küldött. Mivel Jancu erre sem válaszolt, május 8-án egy harmadik levelet is írt. Jancu e levélre csak annyit válaszolt: „Közöttünk már csak a fegyver dönthet". Jancu Hatvani bevonulásában a béke megszegését, söt árulást látott s azért szabadulást csak a fegyveres fellépésben látott. Verespatakra távozva, azonnal intézkedett, hogy a felkelő románság fegyveres ereje összegyűljön Topánfalvára, hová csakhamar Axente és Bálint is bevonultak fegyvereseikkel. Jancu, mikor május 8-án Drágosnak azt a választ adta, hogy közöttük már csak a fegyver dönthet, Topánfalván mintegy 10—12.000 jól felfegyverzett románság felett rendelkezett.

Míg Jancu Verespatakon és Topánfalván összeszedte a románság fegyveres erejét, Abrudbányán Hatvani is folytatta a maga szerencsétlen működését. Márczius 7-én Abrudbánya főterén a magyarság népgyűlést tartott. A gyűlésező magyarság közé egy részeg román keveredett, ki fenhangon helyeselte, hogy a románok a Verespatakra küldött magyar futárt lelőtték. Hatvani ezt meghallotta s egy fiatal tisztnek megparancsolta, hogy vágja le, a mi meg is történt. Ugyanekkor egy pár románt fel is akasztatott azért, hogy nálok fegyvert találtak elrejtve. Dobra, Buteanu prefekteket és Boer Jánost, Abrudbánya főbiráját pedig elfogatta. Ez utóbbit azonban az abrudbányai magyarság kérésére szabadon bocsáttatta. Összes katonai intézkedése abból állott, hogy Verespatakra két század honvédet küldött.

Jancu pedig szilárdul és ügyesen készítette elő támadási tervét, melyben nagy segitségére volt, a főhadparancsnokság által annak idején katonai tanácsadóul melléje rendelt Ivanovics százados is. Jancu haderejét 6 részre osztotta. Egyik rész Verespatak ellen indult, a második Axente vezetése alatt a „Naphe

gyet" szállotta meg, egy rész pedig, hogy Hatvani visszavonulási útját elvágja, a Brád felé vezető utat szállotta meg; fele pedig egyenesen Abrudbánya ellen indult. Május 8-án déltájban az abrudbányai magyarok észrevették, hogy a „Hóra-hegy"-ről egy nagy román fegyveres csapat ereszkedik le Abrudfalvára. Hatvani ellenök egy század gyalogságot s egy nehány huszárt küldött, kik rövid küzdelem után visszakergették a támadókat. Május 9-re virradó éjjelen a Verespatakra küldött katonaság, nem tudva ellenállani a román felkelők támadásának, a verespataki nemzetőrség és nagy számu magyar menekült társaságában visszatért Abrudbányára. Délután 4 órakor Jancu egész haderejével négy oldalról intézett támadást a város ellen. Hatvani csak ekkor ismerte fel helyzetének veszedelmes voltát. Liptai századost némi fegyveres erővel utnak indította Brád felé, hogy onnan segédcsapatokat hozzon. Liptai azonban nem juthatott el Brádra, mert, mint fennebb említettük, Jancu csapatai a brádi utat is elállották. Majd futárokat indított Dévára Forró ezredeshez, hogy küldjön segítséget, de hasztalanul, mert a futárok az ellenség kezeibe esve, nem juthattak el Dévára. A harcz május 10-ére virradó egész éjjelen folyt. Éjfél után kivonulásra határozta el magát. Reggeli négy órakor indult el a menekülőkkel együtt 2000 főre tehető csapat Brád felé. Elől ment a 3 ágyu, az ágyuk után a menekülők és a podgyász-szekerek s végül a katonaság. Mikor a menet a Csernicza patak mentén elhuzódó keskeny völgyben a Disza-hidhoz ért, a keskeny átjárót megszálló románság a menetet erős puskatűzzel fogadta. Az ágyuk tüze azonban visszanyomta a románokat, mire valaki elkiáltotta magát: „Vissza, mert a székelyek segítségre jönnek!" Az erre támadt nagy zavarban a katonaság, mintegy 200 menekülő polgárral átment a hidon és szerencsésen el is jutott Brádra, mig a menekülők legnagyobb része, az előbb idézett kiáltástól félrevezettetve, visszatért Abrudbányára. A románság nem üldözte tovább az elvonuló magyarokat, hanem a visszatérő menekülők nyomaban berontott Abrudbányára.[1])

Hogy mi történt Drágossal, azt következőképen irja le *Simionasiu* János, Sulutiu Simon özvegyének előadasa után,

[1]) *Szilágyi Farkas*: Alsófehér vármegye 1848–49-ben. 314–315. l.

kinek házában ölték meg Drágost: „Teoc Tódor és *Corches* János, Jancu táborabeli kapitányok állottak azok élén, a kik Drágos után kutattak. . . . Ezek több lándsás kiséretében csakhamar Sulutiu Simonhoz mentek és azt kérdezték: „Hol van Drágos?“ Tagadó feleletet kapván, azzal fenyegetőztek, hogy ha nem adják ki, akkor felgyujtják a házat s a körülötte levő épületeket s ez esetben majd előjön. Az öreg Sulutiu Simon e fenyegetésre sem akarta elárulni. Hallván Drágos a pinczében e fenyegetést, kiabálni kezdett, hogy nyissák ki az ajtót, hogy jöjjön ki. Kinyitván a pinczeajtót, kijött a pinczéből és belépett a házba. Teoc Tódor és Corches, miután elvették tőle minden pénzt, értéktárgyat és iratokat, a mi nála volt,[1]) kilökték az udvarra a lándsások közé. Két albaki lándsás azonnal főbe, majd hasba szúrta lándsájával s azután a szó teljes értelmében szétvagdalták. Értelmi szerzői tehát Drágos megöletésének Teoc Tódor és Corches János voltak, végrehajtói pedig az említett két albaki lándsás. Drágos testét megfosztották minden ruhájától s kidobták az udvarajtóba közszemlére. Ilyen állapotban volt Drágos holtteste, mikor kis idő mulva Jancu a helyszinére érkezett, ki látván a meggyilkolt Drágost, egész lelkében megszomorodva, könnyes szemekkel ez emlékezetes szavakat mondá: „Oly vitézül harczoltatok a honvédekkel, hogy szeretnélek mindnyájatokat megcsókolni, de hogy megöltétek Drágost, nagyon megszomorítottátok lelkemet.“ Az öreg Sulutiu Simon, használván az e közben beállott csendességet, bányászaival az utczán át elvitette a holttestet unokatestvéréhez s ott letétette a fal mellé az eresz alá. Este pedig ugyancsak az ő bányászai Remetey József gyógyszerész kertjében elásták egy nagy kőrisfa alatt. Miután ez alkalommal több holttestet bele dobtak a folyóba, azt hitték, hogy a Drágosét is beledobták. Maga Jancu is azt hitte. Hat évig pihent itt Drágos. Ekkor Holnapi, nagyváradi főszolgabiró Abrudbányára jött s itt az öreg Sulutiu Simonnétól értesült, hogy hol

[1] „A gyilkosok nála 325 aranyat találtak. Egyikök nekem akart adni ez összegből 15 aranyat, de én méltatlankodva utasitottam vissza és megdorgáltam“ — irja Moldován Vasilie „Memorii din 1848—49“ 139. l.

nyugszik Drágos. Titokban exhumáltatta és Nagy-Váradra vitette, hol aztán véglegesen eltemettetett.[1]

Hatvani később elbeszélendő második, még szerencsétlenebb expedicziója alkalmával a felkelő románságnak Hatvani podgyászával együtt Kossuth egy Hatvanihoz küldött levele is kezei közé esett. E levelet egész terjedelmében fogom alább közölni, mert e levelet a román nemzetiségi történetirás arra használta, hogy belőle azt magyarázza ki, hogy ha Drágos jó hiszeműen cselekedett is, Kossuth őt mégis felhasználta arra, hogy a románokat rászedje. Azaz Kossuth Drágost csak azért küldötte Abrudbányára, hogy az alkudozásaitól félrevezetett s a magyar békeajánlatokat készpénznek vevő románságot ez alatt egyidejűen Hatvanival megtámadtassa. Tehát, ha Drágost fel is menthetni az árulástól, Kossuthot a hűtlen szószegéstől és a ravasz cselvetéstől semmi szín alatt. Kossuth áldozatul dobta Drágost, hogy megcsalhassa a románokat. Drágos sorsa, közös sorsa minden oly románnak, ki bízva a magyarokban, azoknak ügyét szolgálja. A magyarok, mint eszközt fel fogják használni a románság megcsalására s azután nem törődnek vele, mint a kifacsart czitrommal.

„E hó 6-ról 73. számu felirata következtében értesítem önt — írja Kossuth Hatvaninak e levelében[2] — hogy miután eddigi parancsnoksága alatt rendes katonai csapatok is s általjában oly erő vagyon egyesülve. mely a rendes hadseregnek a hadi tudományokban jártas tagjait igényli parancsnokul, a hadügyminisztérium már felszólittatott, hogy Csutak őrnagy helyét egy magasabb rangu törzstiszt által mielőbb pótolja ki; kinek ön is szintén alá lesz rendelve.“

„Drágos képviselő eljárását illető jelentését köszönettel veszem s értesitem, hogy abbeli nézeteit én is osztom s Drágosnak ugyan az ön futára által beküldött jelentésére azt válaszoltam, hogy a lázadókkal semmiféle alkudozásba, sem az amnesztia magyarázásába nem ereszkedem, — a kinek kegyelem kell, folyamodjék, a kormány fog tudni megkegyelmezni, hol annak helye lesz s egyuttal oda utasitottam, hogy a kivánt fegyverszünet vagy alku létesitése ürügye alatt a hadjarast semmi szin alatt fel ne tartóztassa, mit is a végett közlök önnel, hogy utodja megérkeztéig is ez értelemben és pedig teljes erélylyel folytassa működését, semmi mellékérdekeket figyelemre nem méltatva.

Kelt Debreczenben, Május 11-n 1849.

[1] *Sterca-Sulutiu Josif*: Dragos. Transilvania. 1898. Nr. II. III. 55. l.
[2] *Baritiu*: Istoria Transilvaniei II 786. l.

Klapka tábornok „Emlékiratai"-ban [1]) erre vonatkozóan a következőket írja: „Drágos országgyülési képviselő, humanus és felvilágosult ember, maga is román születésü ember volt e fontos küldetéssel (békealkudozások) megbízva. Abrudbányára ment, a hol ekkor Janku tábora volt, hogy ott egyelőre fegyverszünetet kössön. Már az alkudozások meglehetősen előrehaladtak és a valódi helyzetről felvilágosított románok, már készek voltak úgy félig elfogadható feltételek alatt letenni a fegyvert, mikor az e vidéken felállított mozgó őrség parancsnoka, idő előtt való harczvágytól űzetve, s úgy tüntetve fel a dolgot, mintha Drágos és a románok áruláson törnék a fejöket, Kossuthtól engedelmet kért, hogy a hegyeik közé visszahuzódott románokat megtámadhassa. A helyzetet a magyarokra nézve oly kedvezően festette, és a bekövetkezhető eredményt oly fényesnek tüntette fel, hogy Kossuth hitelt adva jelentéseinek, parancsot adott neki a támadásra. Hatvani, így hívták ezt az elvakult parancsnokot, daczára azon hadügyminiszteri rendeletnek, mely megtiltott neki minden támadást Abrudbánya ellen, míg az alkudozások be nem végződnek."

A román nemzetiségi történetirók és publicziszták Klapka e nyilatkozatát is fel szokták hozni annak bizonyítására, hogy Kossuth csakugyan kétszinű, sőt szószegő volt és Hatvaninak titokban parancsot adott a támadásra, míg Drágos épen az ő megbizatása folytán, alkudozásaival tudtán kívül ugyan, de mégis ámította a galád orv-támadásról semmit sem sejtő románokat. Előttünk van mind a két bizonyíték. Kérdés azonban az, hogy mit olvashat ki az elfogulatlan és tárgyilagos történetiró e két bizonyítékból?

Kossuth ez inkriminált levelét május 11-én irta, tehát épen azon a napon, a melyiken már Hatvani expeditiója Jancu csapatai által meg volt semmisítve. Kossuth e leveléből azt is megtudjuk, hogy Hatvani jelentését május 6-ról és pedig Abrudbányáról irta, mint az abból is kitünik, hogy Drágos jelentését is ugyanazon futár vitte Kossuthhoz Debreczenbe, a melyik Hatvaniét. Az is világos, hogy Klapka azon nyilatkozata, hogy Hatvani Kossuthtól engedelmet kért és kapott, hogy a románokat

[1]) Német kiadás 45—46 l.

megtámadhassa, nem vonatkozhatik másra, mint Hatvani e május 6-ki jelentésére. Mindezekből pedig a leghatározottabb bizonyossággal következik, hogy Hatvani május 6-án Kossuth tudta, engedelme nélkül és a hadügyminisztérium határozott tilalma ellenére vonult be Abrudbányára, tehát tettéért csakis egyedül ő felelős és miatta sem Drágost, sem Kossuthot józan észszel és csipetnyi igazságszeretettel álnokságról, vagy hűtlen szószegésről vádolni egyáltalán nem lehet. Kossuth e levelét Hatvani első expedicziójának megsemmisítése után Brádon kapta s bizonyára ez a levél volt egyik fő oka, hogy május 17-én második szerencsétlen expedicziójára induljon.

Hatvani Brádra való menekülése közben az elfogott Dobra alprefekt, ki a Drágossal folytatott tárgyalások alatt a magyarokkal való kibékülés legbuzgóbb szószólója volt, el akart menekülni, az őrizetére bizott katona azonban futás közben lelőtte. Buteanu jó formán önként ment Hatvani csapatával. Második, még szerencsétlenebb expedicziója balsikere miatt való dühében Jószáshelyen május 23-án felakasztatta, a „mi tőle szintén otromba lovagiatlan eljárás volt, mert Buteanu vala az egyik tekintélyes román férfiu, ki az abrudbányai és verespataki magyarság rendkivül sanyarú helyzetét 1848 október végétől elviselhetővé igyekezett tenni s e mellett az 1849-ik év tavaszán a magyar-román kibékülés ügyét is teljes erejével igyekezett előmozdítani.“ [1]) A diadalmas románok is a szerencsétlen abrudbányai magyarokon iszonyú kegyetlenkedéseket vittek véghez. Tóth György ügyvéd hajadon leányát négy felé vágták, egy másik fiatal leánynak húsát faragták le testéről. Ez alkalommal mintegy 500 abrudbányai és verespataki magyar polgár esett áldozatul a béke ügyével együtt Hatvani galád fellépésének s a románok ez által provokált bosszúálló dühének.

Hatvani Kossuth ismertetett levelének vétele után egy második abrudbányai expedicióra határozta el magát. Az előbbi napokban megtizedelt csapatait kiegészítve egy erős székely gyalog századdal, 2 szakasz székely huszárral és egy század halálfejes német legionistával, május 16-án felszólította a május 10-én vele Brádra menekült abrudbányai és verespataki nemzet-

[1]) *Szilágyi Farkas*: Alsófehér vármegye 1848—49-ben. 321—322. l.

őröket, hogy csatlakozzanak hozzá az abrudbányai és verespataki magyarság megszabadítására. A felszólítottak, számszerint mintegy 186-an, örömest csatlakoztak a második expediczióhoz, annyival is inkább, mert alig volt köztök olyan, a ki ne aggódott volna otthon maradt övéinek sorsa miatt.

Hatvani csapata ez alkalommal valamivel számosabb volt, mint első ízben, de azért korántsem elégséges arra, hogy az előbbi fényes siker által felbátorított s rendkívül előnyös helyzetű ellenség ellen sikeres támadást lehessen vele intézni. Komoly katona, ki az ilyen vállalkozások természetével és nehézségeivel tisztában van, nem is indult volna meg 1500—2000 főnyi csapattal egy oly előnyös poziczióban levő s legalább is ötszörte nagyobb ellenség ellen. Ilyenre csak egy oly minden katonai ismeret nélkül való könnyelmű kalandor vállalkozhatott, mint Hatvani.

Hatvani csapatával május 17-én indult ki Brádról s utját ez alkalommal nem Bucsesd, hanem Blazsény felé vette és 18-án délután 3 órakor ellenállás nélkül bevonult Abrudbányára, a honnan még az nap fegyveres csapatot küldött Verespatakra épen úgy, mint az előző alkalommal. Hatvani bevonulásának hírére a prefektek azonnal kiadták a gyülekezésre a jelt. Megharsantak a havasi kürtök és minden csapat elfoglalta támadásra készen a számára kijelölt helyet. Verespatak felett Andreica tribun foglalta el állását azon a dombon, a hol első ízben állott. Kornya és Bucsum táján Vladutiu prefekt szállotta meg a fontosabb pontokat Olteanu és Faur tribunok társaságában. Ez képezte a román haderő balszárnyát. Sturtznál, Abrudbányától nyugatra Groza Simon s a Csernicza mentén Moldován Vasilie prefekt Aiudán s más tribunok társaságában foglalta el a Brád felé visszavonulás utját. Jancu pedig a sereg zömével Kerpenyesnél állott, a tartalék pedig Ivanovics százados parancsnoksága alatt Topánfalván elhelyezve. Egy szóval Hatvani Abrudbányán a felkelő románság által minden oldalról be volt kerítve.

Május 19-én a harcz az egész vonalon kitört. Különösen heves volt Verespatakon és Cserniczán. A románság e napi harczának eredménye az volt, hogy Hatvani csapatai mindkét helyről visszanyomattak a városba. A következő napon virradat-

kor újra megkezdődött a harcz. A magyarság ismételt támadást intézett Verespatak és Korna felé. Miután ez irányban nem sikerült semmi előnyt kivívnia, Hatvani ujra Csernicza felé intézett támadást, hogy a Brád felé való visszavonulás utját, melyet bevonulása alkalmával nagy könnyelműen fedezetlenűl hagyott, az ellenségtől megtisztítsa, de Groza Simon csapatai Sturtz felől támadva, makacs küzdelem után a magyarokat visszaszorították a városba. E közben Ivanovics százados is előnyomult Topánfalváról a tartalékkal egész Kerpenyesig. Május 21-én a románság döntő csatára készült Kerpenyes felől is, honnan a teljes erővel való támadás idáig azért késett, mert Bálint prefekt csapatára vártak. Bálint 8—9 óra között megérkezett s így a támadás Abrudbánya ellen minden oldalról megindult. Hatvani látván, hogy nem tudja magát tovább tartani, délután 1 és 2 óra között megkezdette visszavonulását a Zalathna felé vivő uton. Sikerült is neki minden nagyobb nehézség nélkül egész Cserbig előhaladni. Itt azonban a szoros útnál a románság a sziklás oldalokról jól irányzott puskalövésekkel, közéjök gurított szikladarabokkal óriási zavart és fejveszteséget idézett elő a menekülő magyarság soraiban. Hatvanit elhagyta esze és bátorsága. „Huszárok előre! Tiszt urak mentsük meg magunkat!" kiáltással futni kezdett. Állítólag a menekülő polgárokat, kik a szaladó huszárok lovainak kantárába kapaszkodtak, lelövette, hogy futásukban ne akadályozzák. A rend teljesen felbomlott s a csata öldökléssé fajult. Egyedül a székely gyalogság nem vesztette el fejét. Sortűzzel és szuronyrohammal magának utat nyitva, távozott Zalathna felé. A német legió a négy ágyút, hogy az ellenség el ne vehesse, körbe fogva védelmezte. A bucsumcserbi hídnál a móczok azonban megtámadták s a sziklákról lehengerített kövekkel soraikat meggyérítve, miután töltényeikből is kifogytak, rövid harcz után felkonczolták. Mondják, hogy sokan a legionariusok közül, hogy a vad ellenség kezébe ne essenek, utolsó töltényükkel magokat lőtték agyon. Az egész legióból életben csak 6-an maradtak, kiket az oláhok aztán Zalathnára vittek fogságba, honnan később a magyarok kiszabadították.

A katonaság nagyobb része szerencsésen megmenekült, de annál irtózatosabb mészárlást vittek végbe a bucsum cserbi

hidnál a románok a polgárság között. A mészárlásnak itt Jancu vetett véget. Az életben maradottak az Ompoly völgyét elhagyva, „Dupa piatra" felé vették utjokat s ez volt szerencséjök, mert különben a zalathnai uton a felkeltett románság mind egy lábig legyilkolta volna őket. Itt sem vonulhattak el minden veszedelem nélkul. Egyes kisebb csoportokat, többnyire nőket és gyermekeket, az asszonyok verték agyon kövekkel és baltákkal. Másokat a sziklákról ledobott kövekkel verték agyon. Nagyobb részök azonban estére jutva, mégis elérkezett Bucsesdre. Itt közülök mintegy 200-an a román pap udvarára tértek be pihenni. A falu lakossága azonban rájok rohant s egy részüket kegyetlenül legyilkolta; a másik csak futással mentette meg életét. Verespatakon ez alkalommal 334 magyart öltek meg, Abrudbányán pedig közel 1000 embert. Ha Hatvani veszteségét 900-ra becsüljük, úgy ez a szerencsétlen második expediczió, mintegy 2200 magyar életébe került.[1] A tér szüke nem engedi meg, hogy e mészárlás egyes szörnyű jeleneteit felsoroljuk, de elég legyen ennek jellemzésére Jancunak ismeretes szavait idézni, melyeket ez alkalommal intézett prefekt társaihoz: „Elég legyen már az öldöklés, mert már vérem is fagyni kezd ereimben."

A Hatvani felett nyert diadal felbátorította a havasi románságot, mely most már nemcsak védelemre, de egyuttal támadásra is gondolt azon magyar haderő ellen, mely Gyulafehérvár körülzárásával volt megbizva. Axente tábora épen Hatvani második expediczíójával egyidejüen, május 17-én Munzáth cs. és kir. főhadnagy vezetése alatt délután 2 óra tájban az ugynevezett puskaporos bástya tájékán megtámadta a körülbelül 35—40 főnyi honvéd őrséget, melyet onnan el is űztek. A lövések és a támadás zaja a borbándi magyar tábor figyelmét felkeltette s onnan rögtön 3 század gyalogot, egy félszázad huszárt, egy ágyut és egy roppentyüt küldtek a támadó románság ellen. E segítség azonban későn érkezett, mert a támadó, mintegy 800 főnyi románságnak sikerült a vár ágyuinak védelme alatt, a vár falai közé szerencsésen bejutni.

Az is tény, hogy Axente nem ment egészen hivatlanul a várba, mert báró August várparancsnok, még május 7-ről fel-

[1] *Szilágy Farkas* Alsofehér vármegye 1848 49-ben. 321—323. l.

szólította Axentét, hogy a havasi románsággal nagyobb szabásu tevékenységet igyekezzék kifejteni a vár felmentésére s így joggal hihette, hogy embereivel együtt nem lesz épen hivatlan vendég. A várparancsnokság azonban többet várt a románok közreműködésétől, nemcsak azt t. i. hogy egy sikerült meglepetéssel áttörve valahol az ostromzárt, bejusson a várba, nem annyira a védelem erősítésére, mint inkább az élelmi szerek fogyasztására, hanem azt, hogy egészen szétrobbantsa legalább egy oldalról az egyre kellemetlenebbé váló ostromzárlatot.

Hatvani második expedicziójának megsemmisítése után, május 22-én és 23-án Bálint, Vladutiu, Moldován, Vasilie és Jancu Ivanovics cs. és kir. százados jelenlétében hadi tanácsot tartottak s elhatározták, hogy mialatt Axente ki fog törni a várból, ők három ponton egyszerre fogják megtámadni az ostromló magyar sereget és pedig Axente Borbándnál, a már említett puskaporos bástyánál, a jobb szárnyat Maros-Portusnál Vladutiu és a balszárnyat Tövisnél pedig Bálint támadják meg. Ivanovics kapitány az egész vállalatot helytelenítette és sikertelenségét előre megjósolta.[1]) Épen ez időben tartottak Gyulafehérvárott is haditanácsot Axente és társai bevonásával. E hadi tanács elhatározta, hogy a várban levő 800 főnyi románság, támogatva a várőrségtől, egy kirohanással tüntesse ki magát. Axente és társai, vágyva a kitünhetés e kedvező alkalmára, örömest beleegyeztek a tervbe. Nem vették észre, hogy az egész csel, melynek nincs más czélja, mint kellemes módon megszabadulni a kellemetlen vendégektől. A románság magaviseletéből és nyilatkozataiból a várparancsnokság meggyőződött, hogy ha a magyar ostromló sereget a felkelő románság szét fogja robbantani, az igy természetszerűen a románság előnyére billent tulnyomóság mérlegét Axente és társai arra fogják használni, hogy a várat a magok kezébe kerítsék. Ezért a várparancsnokság ugy intézte a rohamot, hogy a kirohanó románság a magyarok által ugy elvágassék a vártól, hogy oda többé vissza ne térhessenek. A kitörésre a május 26-ra virradó éjjel volt kitűzve és pedig ismét a puskaporos bástya irányában. A kirohanás oly szerencsésen is sikerult, hogy a románság egy meglehetősen heves éjjeli harcz után a borbándi

[1]) *Baritiu* Istoria Trasilvaniei II. köt. 543. l.

magyar haderő által úgy elvágatott, hogy a várba összesen csakis 97 román felkelő térhetett vissza.

A kinrekedt Axente most már Munzáth főhadnagy kalauzolása mellett szivesen vállalkozott arra is, hogy részt vegyen azon terv végrehajtásában, melyet a román felkelők május 23-án az abrudbányai haditanácsban állapítottak meg. Május 31-én e terv értelmében Axente Munzáth főhadnagy katonai vezetése alatt ujra a puskaporos bástya irányában támadott, Borbánd ellen nyomulva, Vladutiu pedig Portus ellen intézett támadást, Bálint pedig, mint a román haderő balszárnya Tövis ellen intézett rohamot. A magyar sereg jókor észrevevén Axente támadását, Borbándról és Portusról a puskaporos bástya irányában erős rohamot intézett az előre törő románság ellen. A roham oly erős volt, hogy a románság nem tudott ellenállani, hanem folytonosan tüzelve, visszavonult a közeli erdőbe. A honvédek egy része homlokban támadta a románságot, a másik rész pedig hátuk mögé igyekezett. Erre a románság megfutamodott. A futó tömeget a huszárok egész Tótfaludig űzték. Épen ilyen kudarczot vallott Maros-Portusnál Vladutiu támadása is. A futó románság egy része Poklos felé menekült, a másik pedig a Marosnak rohant. Tövisnél Bálint csapata Diód felől nyomult a Juhász őrnagy vezénylete alatt álló két század gyalogságból, egy szakasz huszárságból s egyetlenegy ágyúból álló haderő ellen. A harcz a tövisi völgyben fejlett ki, honnan a magyarok folytonosan visszahúzódva harczoltak egész nap. Másnap reggel 7 órakor Borbándról és Nagy-Enyedről tekintélyesebb segítség érkezett, mely a románokat szétszórta és a havasok közé kergette.[1] Axente és Bálint, többször idézett jelentéseikben e harczokat ugy tüntetik fel, mint holmi nagy diadalokat, a melyekben épen tizszer annyi magyar esett el, mint román. A valóság épen megfordítva áll, noha nem lehet elvitatni, hogy a román felkelők elég ügyesen s elég bátran is harczoltak. Jellemző, hogy e harczokat a gyulafehérvári őrség csak mint közönség nézte a nélkül, hogy a támadó románokat a legkevésbbé is támogatta volna párhuzamos akczióval.

[1] *Szilágyi Farkas* Alsófehér vármegye 1848—49-ben 370—374. l.

A Bánságból visszatért Bem tábornok báró Kemény Farkas ezredest bizta meg, hogy kellő készülettel indulva, ugraszsza szét a havasi románság fegyveres erejét. Kemény Farkas 4000 emberrel, 18 könnyű ágyúval, 4 röppentyűvel indult ki Déváról junius 3-án. Előcsapatát Forró ezredes vezette, a hátvédet pedig Inczédi László őrnagy. Junius 7-én érkezett Kemény Farkas Brádra s a következő napon megindult Abrudbánya felé. Bucsesdnél Groza tribun állotta utját, de egy pár ágyúlövéssel Groza embereit szétugrasztotta. Délután 1 órakor a Vulkán-hegy és Blazsény között ütközött össze újra a román felkelőkkel, hol jóformán egész nap folyt a szétszórt csatározás. Junius 9-én Csurilászánál kellett szétkergetnie az újra összecsoportosuló oláhokat. Junius 11-én már Sohodolnál és délután Abrudbánya közelében a Sohár-hegynél volt kemény összetüzése a románokkal. „Látni kellett volna ez utazást — írja a hadjáratban résztvett Gabányi százados.[1]) — Torlaszok, sánczok, meredek kőszikLák, jobbról és balról a szüntelenül nyugtalanító móczok, a szó teljes értelmében járatlan utakon kellett ágyúinkat keresztülvinnünk. A sereg egyrésze utat csinál, másik része ágyúkat s ütegkocsikat vontatott fel a hegyekre, a harmadik része pedig ezen idő alatt verekedett. Látni kellett volna ez utazást, hogy a havasok közötti hadjáratról fogalmunk lehessen." Tényleg a havasok ellen intézett e hadjáratoknak az volt a legnagyobb bajok, hogy az egyetlen katona, Kemény Farkas is, ki e hadjáratok közül a legjobban előkészítettet vezette, igen kitünő és vitéz főtiszt volt ugyan, de a hegyi hadjáratról fogalma sem volt. Bizonyítja ezt az a laikus előtt is feltünő mulasztás, hogy egyetlen magaslatot sem szállott meg sehol, hanem megelégedett azzal, ha röppentyűivel a közeli hegyekről a románságot a lőtávolból elkergette. Nagyon természetes, hogy ily módon tartós eredményt és döntő sikert egyáltalán nem lehetett biztosítani.

Báró Kemény Farkas bevonulva Abrudbányára, egy század honvédet Zalathna felé küldött, hogy seregét ily módon a Nagy-Ágról oda küldött Kovács százados csapatjával összeköttetésbe helyezze. Kovács százados ugyanis Nagy-Ágról junius 3-ról

[1]) „Honvéd." 147. szám.

indult el Zalathna felé, tehát épen azon a napon, a melyen Kemény Farkas Déváról elindult. Még az nap Zalathna alá érkezett, de nem vonult be a városba. Junius 4-én, 5-én és 6-án összeszedte a zalathnai megmaradt magyarságot és Magyar-Igenre vitte. Innen azonban Stein ezredesnek, a Gyulafehérvárt ostromló magyar haderő parancsnokának rendeletére junius 8-án visszatért Zalathnára, hol egyesült a Kemény Farkastól Abrudbányáról ideküldött honvéd századdal.

A sohárhegyi, illetőleg az abrudbányai ütközet után báró Kemény a felkelő románságot egész a móczok főhadiszállásáig, Topánfalváig űzte. Topánfalva előtt hatalmas földsánczok emelkedtek s azonkivül a községet körülvevő hegyek is erős fegyveres román tömegektől voltak megszállva s azért a magyar haderő nem vonult be Topánfalvára. Junius 12-én mind a két fél nyugodtan maradt elfoglalt állásában s az ily módon beállott nyugalmat b. Kemény arra használta fel, hogy Jancut levélben szólította fel a béketárgyalások megkezdésére. „Közöttünk csak a kard dönthet" — volt Jancu válasza ezúttal is. Junius 13-án a románok támadólag léptek fel. Hevesen és nagy tömegekben támadtak, úgy, hogy Kemény szükségesnek látta futárt küldeni Abrudbányára segélycsapatokért. A segélycsapatok meg is érkeztek, de nem volt szükség rájok, mert a támadó románságot Kemény csapatai a segítség megérkeztéig visszaverték. Báró Kemény, mihelyt megszállotta Abrudbányát, azonnal, még junius 11-én két század honvédet küldött Verespatakra. Ez a csekély haderő azonban nem birt ellenállni Bálint seregének és junius 13-án visszavonult Abrudbányára. Báró Kemény értesülvén erről, nehogy esetleges visszavonulási útja Abrudbányára Verespatak felől teljesen elvágassék, még az nap délután visszahuzódott Abrudbányára.

B. Kemény Farkas egyszerre azon szomorú tapasztalatra jutott, hogy csapatait az éhség kezdette fenyegetni. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy első sorban az alig járható hegyi utakat véve tekintetbe, nagyon kevés élelmi szerrel keltek útnak, másrészt pedig az, hogy a harczolva előnyomuló sereg nyomában a hegyekre felkergetett felkelők a sereg elvonulása után ujra összecsoportosultak és annak több élelemszállitó kocsiját elfogták. „Az ellenség kifogyott az élelmi szerekből — mondja

Jancu emlékiratában — junius 12-én este Kemény katonái utolsó kenyerüket ették s éhségüket csak korpával és kukoriczával enyhítették, miket az Abrudbányáról elmenekült lakosok házaiban találtak.“ Kemény most már ujra alkudozásokra gondolt. Junius 14-én levélben hívta fel úgy Vladutiu, mint Bálint prefekteket értekezletre.

Junius 15-én a románok minden oldalról általános támadást intéztek Kemény dandára ellen. Czéljok volt Keményt teljesen beszorítani Abrudbányára. E czélból Bálint összeköttetésben a bucsumiakkal, Verespatakról támadott, mint balszárny. Kerpenyesnél Codoreanu csapatai nyomultak előre s ezeket Sohodol felől Gombos tribun támogatta. Ez volt a közép, mely Vladutiu prefekt főparancsnoksága alatt állott. Sohodol és Sohár között állottak Andreica, Russu és Olteanu tribunok egészen Cserniczáig elhuzódva, kissé hátrább, délkeletre Sturtznál Groza Simon támogatta a jobb szárnyat. A román források szerint e nap rendkivül véres volt, mert a románok több ízben annyi vitézséggel támadtak és oly kitartással küzdöttek, hogy estére jutva, Kemény Farkas a harcz makacssága miatt való elkeseredésében így kiáltott fel: „Az ördög verekedjék pópákkal!“

A prefektek még az nap éjjel hadi tanácsot tartottak, hogy a másnapi ujabb támadás részleteit megbeszéljék. Mielőtt azonban a románok támadhattak volna, másnap hajnalban Kemény megkezdette visszavonulását. Mindenek előtt, hogy a román felkelők figyelmét elvonja visszavonulásának irányától, erős támadást intéztetett Csernicza ellen, azért, hogy a román vezetők gondolják azt, hogy Brád felé fog visszavonulni. Egyidejüen Forró ezredes vezetése alatt egy erős csapatot küldött Zalathna felé, kiegészítve utászokkal, hogy a hidakat állítsák helyre s az utakból a torlaszokat eltávolítva, a sereg elvonulását lehetővé tegyék. A Csernicza ellen intézett támadás nemcsak a román haderő jobb szárnyát bontotta meg, hanem a többi csapatok figyelmét is erre a pontra irányozta, a mi épen alkalmas volt arra, hogy Kemény dandára a visszavonulást megkezdhesse. A sereg a Forró ezredes által kitisztított úton gyors menetben vonult Zalathna felé és pedig minden nagyobb baj nélkül egész a bucsum-cserbi hidig. Itt a románok abban a hitben, hogy sikerül

megismételni a Hatvani második expedicziója alatt e hídnál lefolyt mészárlást, minden oldalról rárontottak Kemény dandárára. A katasztrófát azonban Forró ezredes éberségének s a sereg hátvédét vezető Inczédi László vitézségének sikerült elhárítania s Kemény dandára ily módon két hetes hadjáratából még az nap szerencsésen megérkezett Zalathnára, a honnan másnap levonult Magyar-Igenben. A sereg annyira ki volt merülve, hogy Magyar-Igenbe egy pár napi pihenőt kellett tartania.

Kemény hadjáratainak sikertelensége meggyőzte Bemet arról, hogy a havasokat kombinált támadás nélkül elfoglalni nem lehet. Ujabb hadjáratot rendelt el s a hadműködés vezetésével Zarziczki ezredest bízta meg. Keménynek Zarziczki terve szerint a zalathnai úton kellett újra Abrudbányára menni. Trangus őrnagy pedig az Aranyos mentén fog egyenesen Verespataknak nyomulni s e tájban egyesülve Keménynyel, Kerpenyesen át a románság ellenállásának középpontja, Topánfalva ellen fognak együttesen hatolni. Hogy az ellenség hátban is igénybe legyen véve, Szépszögi őrnagy Gyalu felől fogja a Magurát megszállani, Buzgó őrnagy és Vasvári csapata pedig Bánffy-Hunyadból kiindulva, Meregyón át egyenesen Mariselig nyomúl előre s ott a fensíkon a Gyaluból előbb elindult Szépszögi őrnagygyal egyesűlve, Topánfalva felé fog haladni, hogy Jancu móczait hátba fogja, míg Kemény szemben támadja.

Tagadhatatlan, hogy ha ez a terv végrehajtatott volna, a román felkelésnek egy csapással vége lett volna, mert a móczok egy ilyen kellő erővel végrehajtott kombinált támadásnak nem tudtak volna sikerrel ellenállani. Mielőtt azonban a terv végrehajtásába bele kezdettek volna, híre érkezett, hogy az oroszok Beszterczénél betörtek az országba. Bem azonnal visszaparancsolta az expedicziót. Bem rendelete idejekorán megérkezett mindenüvé, csak Bánffy-Hunyadra nem. A Bánffy-Hunyadon levő haderő a következő egyes hadcsapatokból állott. A 49-ik zászlóaljnak 1 százada, az 50-ik zászlóaljnak 2 százada, a 123-ik zászlóaljnak 4 ik százada és az 5-ik századból 3 szakasz; 2 udvarhelyi ujoncz székely vadászszázad, mely még egyenruházva sem volt; 1 szakasz halálfejes német legionista, 1 szakasz bihari lovas nemzetőr (25 ember) és a Vasvári Rákóczi szabadcsapatának 3 százada. Összesen tehát 10 gyalog század.

Körülbelül 1500 gyalog, 25 lovas és két kis ágyu, kiegészítve 100 főnyi fejszés útcsináló oláhval. Ezt a haderőt Buzgó őrnagy parancsnoksága alá helyezte Bem. Ez expediczió egyik részese, Borsos József hadnagy azt állítja, hogy Bem e rendelkezése miatt úgy Vasvári, mint tisztjei nehezteltek s Buzgóval szemben mindvégig tartózkodók és hidegek voltak.[1])

E kis haderő julius 4-én különböző pontokból: Incsel, Valkó, Meregyó és Bánffy-Hunyadból indúlva ki, estefelé megérkezett Mariselre. Mikor a Marisel melletti fensík tisztására kiértek, azonnal észrevették az erdőszélen csatasorban álló oláhokat. A Rákóczi-csapat első százada pillantotta meg először az ellenséget és Szarukán hadnagy rohamot vezénylett, de egy lövés szíven érte. Rövid csetepaté után a románokat elkergették. Marisel községbe nem vonultak be, hanem mellette egy dombon tábort ütöttek. Az éjszaka csendesen, minden különösebb inczidens nélkül telt el. Borsos említett tudósításában az állítja, hogy ez alatt futár érkezett, a ki azt a parancsot hozta, hogy azonnal térjenek vissza Bánffy-Hunyadra. A futár megérkezése után haditanácsot tartottak. Buzgó azon a nézeten volt, hogy a vett parancsot teljesítsék és vonuljanak vissza. Vasvári és tisztjei ezt a leghatározottabban ellenezték. Azt mondották, ha már itt vannak, szégyen volna a románok láttára elvonulni, hanem ha már feljöttek, keressék fel az ellenséget és arassanak fényes diadalt. A haditanács ezt a nézetet tette magáévá.

Másnap reggel rendkivül aggasztó körülménynek tűnt fel mindnyájok előtt, hogy Szépszögi Gyalu felől nem érkezett meg a Magurára. Draveczkyt lovasaival elküldötték, hogy Gyalu felé haladva, keresse fel Szépszögit s ha nem találná, akkor keressen Gyalu felé alkalmas utat a levonulásra. Ez alatt két honvéd jelentette, hogy az utat, a melyen feljöttek, az oláhok az éjen át több helyen bevágták és eltorlaszolták. Ezért Pessen hadnagy vezetése alatt 3 szakasz honvédet a 100 fejszés oláhval visszaküldötték az út kitisztítására. E napon már az oláhság mindenfelől nagy tömegekben mutatkozott a hegyek ormain. A honvédek azonban könnyűszerrel minden egyes kisérlet alkalmával visszakergették őket. Éjjel a havasi kürtök jeladása minden ol

[1]) 1848—49 Történelmi Lapok 1895 évi folyam 102 l.

dalról hallható volt annak jeléül, hogy a móczok támadásra készülnek. Draveczki visszaérkezve, jelentette, hogy Szépszöginek nyoma sincs és hogy Gyalu felé alkalmas lejárót nem talált, mert az út ez irányban mindenütt rendkivül meredek és azonkivül a móczoktól el van állva minden oldalról.

Julius 6-án megkezdődött a visszavonulás, melynél a hátvédet a 2 székely vadászszázad alkotta. A mariseli hegyéltől a topánfalvi uton a visszavonulás egész a Funtenellaig [1]) minden baj nélkül történt. Itt már egy hosszú mély út kezdődik. A csapat zöme a mély útban csendesen előre vonult, de mikor a hátvédet alkotó két ágyú és a székelyek a mély úthoz érkeztek, egyszerre a magaslatról kemény sortűz köszöntötte őket. A székelyek azonban a támadókat mintegy félórai küzdelem után elriasztották. A székelyek parancsnoka Pivány százados a két ágyut negyed órai közzel egymásután a csapat elvonuló zöme után küldötte. A visszavonulást fedező székelyeket Korkes (Corchesiu) tribun csapatai támadták meg.

A mariselieknek — irja Jancu jelentésében [2]) — mindjárt segítségére küldöttem Korkes Miklóst 68 vadászszal, mellé adva Olteanu tribunt is. Julius 5-én este Korkes Funtenellahoz érkezett vadászaival. Éjszaka Korkes és alvezérei a küzdelemre készültek. Embereik közül kiválasztották a legderekabbakat és a legjobban felfegyverkezetteket. Összesen 120 vadászt és 317 lándsást. Ezt a kis csapatot 3 csoportra osztotta és még ezen az éjjel Funtenellanál 3 olyan fontos ponton felállította, hol a lázadóknak el kellett vonulniok. A mieink helyzete nagyon kedvező volt. Korkes erre vonatkozó későbbi nyilatkozatában azt mondja, hogy mikor a magyarok julius 6-án délelőtt vissza kezdettek vonulni, sűrű köd volt úgy annyira, hogy nem lehetett látni. Ő azonban ismerte a köd természetét. Megparancsolta embereinek, hogy feküdjenek le a földre, mert akkor egészen kényelmesen láthatni az ellenség lábait. Emberei a köd alatt látva a honvédek lábait, biztosan tüzelhettek.

[1]) A katonai térképen Golub névvel van jelölve e hely.

[2]) Raportulu lui Avramu Jancu prefectu alu unei legiuni romanesci Sibiiu 1884 64—65 l.

Az ut Funtenella ezen részén még nem nagyon mély. Helylyel-közzel tisztások is vannak, de mindenütt, a hol nehezebbé és járatlanabbá lett az út, a móczok újabb támadást intéztek a székelyek ellen. Az ujoncz székely vadászok derekasan tartották magukat, de később nem tudtak kellő ellenállást kifejteni s tüzelésök gyengülni kezdett s egy helyen, a hol az út mélyebb és szorosabb lett, a móczok rohama elől megfutamodtak. Ekkor Buzgó, körülbelül a mély út közepén, Vasvári 3 századát hátra küldötte a székelyek támogatására. Azonban a minden oldalról előretörő lándzsás oláhokat nem tudták visszaűzni. Igy haladtak előre a mély út hátralevő részén oláhok és magyarok a leggyilkosabb kézi tusában egészen azon kis tisztás helyig, melyen most a Vasvári-emlék áll s mely körülbelől 1000 lépésre van a Hév-Szamostól. Itt egyik ágyú fel volt állítva s abból lőni kezdették a móczokat, mire a móczok támadásukkal felhagyva, hátrább vonultak. A tisztáson túl újabb, mintegy 300 öl hosszúságú mély út kezdődött, a hol újra véres kézi tusa keletkezett a székelyek, Vasvári csapata és az oláhok között. Nem birták kitartani az oláhok elkeseredett és dühös rohamát. Mikor a mély utat elhagyva, a következő tisztásra értek, elkezdettek szaladni, ki a merre tudott. Buzgó őrnagy igyekezett megállítani a futókat. Bőven kijutott a kardlapból is, de az ijedtség általánossá vált s a futókat nem lehetett rendbe szedni. Egyik ágyú már előre haladt. A másik fel volt mozdonyozva, de a mozdonyszög eltört és a fogat a mozdonyszekérrel elrohant. A visszamaradt ágyú körül irtózatos harcz keletkezett. Vasvári társaival körülvette az ágyút és makacsul védelmezte. Egy albaki oláh, Todea Szimion azonban mellbe lőtte. Vasvári eleste után már többé ellenállásról szó sem lehetett. Menekült ki merre tudott. Az életben maradt honvédek a Hév-Szamoson átgázoltak. Itt aztán Buzgó őrnagynak sikerült a rendet helyreállítani. Csatarendbe állva, sortűzzel fogadták az előnyomuló oláhokat, kik erre aztán visszahúzódtak a fenyvesekbe. Az erősen megtizedelt magyarság így vonult aztán Bánffy-Hunyadra.

Az itt előadottak foglalják magokban az 1848/49-ki román felkelők azon fegyvertényeit, a melyek katonai szempontból komolyan figyelembe vehetők. Nem is késett e sikereket a

dakorománn történetirás és publiczisztika a maga czéljaira kizsákmányolni. Szerinte nagy harczok voltak a fennebb elbeszéltek, melyekben Jancu és prefectjei mindannyiszor egy-egy erős magyar hadtestet semmisítettek meg. Jancu e fegyvertényeivel a történelemben idáig szerepelt legnagyobb hadvezérek sorába küzdötte fel magát s a románság méltó próbáját adta a túlnyomó számú ellenséggel vívott e harczokban annak, hogy méltó utóda Traján vitéz legionariusainak. „Virtus romana rediviva!"

Hóra a dakorománn felfogás szerint csak martirja volt a román nemzeti szabadságnak, Jancu azonban dicsőségkoszorúzta hőse és diadalmas hadvezére. Most már nemcsak martirjai vannak a románság nemzeti szabadságának, hanem diadalmas hősei is. A magyarság többé nemcsak gyáva zsarnok, hanem több csatában vitézül legyőzött ellenség is. Vae victis! Nincs joga többé ama kiméletre, melyben eddig a románság félénk tartózkodása részesítette. A legyőzött ellenfél, bár a szerencsés körülmények ügyes és ravasz felhasználása következtében utóbb ujra felülkerekedett, el lehet rá készülve, hogy sorsa ujabb és teljesebb lesz, ha még egyszer kenyértörésre kerül a dolog, mert a románság karját megedzette ezekben a diadalmas szabadságharczokban.

A dako-román történetirók és publiczisták eleven képzelme nemzeti eposszá tette ez apró harczokat. A valóság piczinyke tényeit a költői képzelődés történelmi korszakot alkotó eseményekké magasztosította. A havasi mócz idealis alakká, a régi római vitézség ujra ébresztőjévé és modern képviselőjévé lett. A hagyomány legendává tette a valóságot és nemzeti eposszá azt a harczot, melynek sikerét a románság számára egyedül a magyar csapatparancsnokok könnyelműsége és katonai tapasztalatlansága tette lehetővé. „Én magam is láttam — írja Balcescu Miklós [1] — azokat a szörnyű móczokat, kiket a magyar vitézek ijedelme úgy írt le előttem, mint holmi vadállatokat, a melyek előjönnek a hegyodukból, hogy öljenek és ragadozzanak. Igenis, láttam őket feldühödve s ellenségeiket fana-

[1] *Jancsó Benedek*. „Szabadságharczunk és a dako-román törekvések." 67. l.

tikusan gyülölve. S ebben az időben, mikor szivem szerte volt zúzva, látván mindenütt a román nemzetet idegen ellenségeitől letiporva és szorongatva, boldog lettem, mikor ez óriási hegytetőkön, a felhők között tüzes, hatalmas román életre és román nemzetiségre akadtam. És micsoda fanatikus lelkesedéssel üdvözöltek mind e parasztok, mikor elmondottam: azért jövök, hogy hozzak üdvözletet csodálatos vitézségökért és kivánjak szerencsét küzdelmeikhez testvéreik részéről. Micsoda mély hallgatással fogtak körül, mikor a román nemzet erejéről, számáról és elterjedéséről beszéltem a földön, melyet az Isten nekik adott és arról a nagyságról, mely rájok a jövőben vár . . . . . . Az asszonyok sem maradtak el sem bátorságra, sem nemzeti érzületre nézve. A hegyek csúcsairól a kőtömegek záporát zúdították alá, melyek meggyérítették az ellenség zászlóaljait. Dalaik sem voltak többé, mint előbb a fájdalom és az öröm énekei, hanem hazafisággal és nemzeti érzülettel telt dalok. Hallottam Abrudbánya romjai között egy ifjú, magas termetű, szép havasi leányt édes és fájó dalt énekelni. Egy ifjú, boldog román leányról énekelt, kit Flórának hívtak s ki azért volt boldog és szerencsés, mert román leány és itáliai eredetű volt; boldog volt, mert nem tud magyarul; anyja sem tudott egy szót sem; boldog volt, mert csak azt szerette, a mi román és esküt tett, hogy sohasem fog magyart szeretni, a míg csak a földön egy román lesz. Ez az érzéstől megittasult dal, ez a fehér és piros arczu szép leány s Abrudbánya megpörzsölt s kormos romjai, a melyek engem körülvettek s a magyar sírok dombjai, melyeket magam mellett láttam, mély hatást tettek rám. Mintha egy csodás látvány állott volna előttem; mintha a román nemzetiség geniusza állott volna az idegen ellenség sirdombja felett, énekelve a feltámadás dalát."

Ez az eposz egyes részleteivel együtt mélyen be van vésődve a román intelligenczia lelkébe. Azon komoly kritikai szellem, mely hivatva van a valóság tényeit kibontani a legenda mithikus homályából, valószinűen még nagyon sokáig fog váratni magára a román irodalomban, már csak azért is, mert ezt az eposzt, ezt a legendát jobban lehet értékesíteni politikailag, mint a való igazságot. A nemzeti öntudatnak lényeges alkotó

része volt és lesz mindig a nemzet katonai dicsőségének érzése. Mikor a nemzeti öntudatot ébresztgetni kezdik a nemzet hivatott vagy hivatatlan vezetői, első dolguk ennek a harczi dicsőségnek érzelmeit felkelteni a lassan ébredő tömeg szivében. A hol ez a harczi dicsőség a nemzet multjánál fogva — mint a románoknál is, hiányzik — ott segítségre szokott jönni a képzelődés, a mese, a mely legendát teremt és eposzt alkot. A nemzetiségi izgató, a politikus, sőt az államférfiú sem veti meg a nemzeti eposzból származó e naiv hitet, hanem felhasználja a maga czéljaira. Ezért van olyan nagy szerepük a nemzetek életében a történelmi hazugságoknak. E történelmi hazugságok nem egyszer voltak inspirálói nagy tetteknek s fontos történelmi mozgalmaknak. A ki történelmet ír, e hazugságok felett nem térhet egyszerűen napirendre. Köteles szemökbe nézni, hogy megismerje a mögöttök lakozó igazságot s hogy megitélhesse azokat az eseményeket, melyeknek igazi kútforrásai tényleg e hazugságok voltak.

XV.

Az epilogus.

Jancu a romániai emigransok közvetítésével ujabb alkudozásokba bocsátkozik. Miért volt Jancu a történtek után is hajlandó ez alkudozásokra? Ez alkudozások eredményei: a román-magyar kiegyezés és a román legiora vonatkozó szerződés főbb pontjai. A debreczeni országgyülés nemzetiségi politikája Az első nemzetiségi törvény létrejövetelének körülményei. A nemzetiségi törvény ismertetése és a rávonatkozó nézetek. A világosi fegyverletétel és következménye Erdélyre vonatkozóan. B. Wohlgemuth Erdély teljhatalmu kormányzója. Erdély uj közigazgatási felosztása. E felosztás semmivé teszi a románságnak minden eddigi reménykedését. Saguna akcziója Erdély paczifikácziója után. Fellépése Clam Gallas ellen. Kérvényezés egy román jogakadémia tárgyában· Saguna Szebenbe visszatérve, megkezdi egyháza ujra szervezését. Összeütközése e tárgyban Wohlgemuthtal. A román bizalmi férfiak sikertelen akcziója Bécsben. Dobra udvari agens levele Sagunához. Saguna válasza. Miért lett Saguna gyanus? Az aradmegyei és a bánsági románok akcziója. Wohlgemuth intézkedései a románság lefegyverezésére. Axente nem akar engedelmeskedni. Axente befogatása. A szászok lázadás elökészítésével gyanusítják a román prefekteket. E jelenségek gyanussá teszik magát Sagunát is. Wohlgemuth október 29-ki át irata Sagunához. Saguna önvédeleme. Saguna tényleg vissza is huzódik a románok ügyétől. Erdélyi Vazul nagyváradi gör. kath. püspök kérvényének ismertetése. Saguna a kérvényezésekben nem vesz részt, nanem requiem tartását rendeli el az elesett császári katonákért. A román hösöknek Topánfalván emlékmü állítását tervezi. E tervet elejti. Vádak Saguna román nemzeti érzülete ellen. Egy 37 tagu küldöttség megy Bécsbe. E kérelem tartalmának ismertetése. E kérelem minden siker nélkül marad. A román bizalmi férfiakat hazaküldik Bécsből. A prefektek orosz érdemjeleket kapnak és anyagi jutalmat. Leményi végleges letétele és uj gör. kath. püspök választása. Sterca-Siulutiu püspök egyénisége. Schwarzenberg és a románok között való viszony jellemzése.

Jancu még Hatvani második támadása után sem volt idegen a magyarokkal való kibéküléstől. Bizonyítja ezt azon körülmény is, hogy a romániai emiagransokat, kik a román-magyar kibékülés tervével jöttek hozzá, tárt karokkal fogadta. Balcescu

átölelvén, e szavakat mondotta: „Ilyen ember kell nekem, mert csak ilyen ember áll közel szivemhez!“ — Sőt tovább ment, Andreica tribunnal, ki neki kedvencze volt és Adiudeanu-val egy emlékiratot fogalmazott, melyben kötelezte magát, hogy a román népet előkészíti a kibékítéshez. „Van szerencsém értesíteni — irja Kossuth Bemnek — hogy Balcescu ur, az oláh pártnak teljhatalmazottja, mint a havasi oláhok megbizottja, Jankunak egy iratát terjesztette be hozzám, a melyben a vezetők ünnepélyesen kötelezik magokat, hogy a népet előkészítik az unióra s addig is, míg az egész nép meg lesz nyerve ez ügynek, szigoruan megtartják a semlegességet hadainkkal szemben mindaddig, míg ők, a havasiak meg nem támadtatnak.“ Jancu jól ismerte sikertelenségét azon akcziónak, melyet Saguna Olmützben és Bécsben kifejtett. Mindazt, mi ez akczió következtében 1849. márczius 4-től történt a bécsi kormány részéről, Jancu olybá vette, mint a románság kijátszását. E miatt több ízben úgy nyilatkozott társai előtt: „Nem hiszek a németnek, mert úgy érzem, hogy csak eszköznek akarnak felhasználni.“ Hajlandó volt mindez okok alapján a magyarokkal alkudozni, mert lelkében úgy volt meggyőződve, hogy annyi jogot győzelem esetén is fognak a magyarok biztosítani a románságnak, mint a márczius 4-ki osztrák alkotmány.

Ez ujabb alkudozásokat Jancuval Balcescu Miklós és *Gozman* román nemzetiségü képviselő vezették. Helyszűke miatt ez alkudozások menetét nem tárgyalom, csakis eredményeit ismertetem meg az alábbiakban.[1])

Balcescu és a Kossuth között folyt alkudozásnak eredménye egy törvényjavaslat lett, mely alapját képezte volna a magyarok és a románok között való kibékülésnek. Jancura vonatkozóan Balcescu nak Bem által is elfogadott terve az volt, hogy Jancu magyar tábornoki kinevezést kapjon és a magyar kormány által katonailag jól felszerelt móczaival Kis-Oláhországba vonuljon az oroszok ellen harczolni, Jancu maga is hajlandó volt

[1]) Az erre vonatkozó részletek „*Szabadságharczunk és a dako-román törekvések*“ czimü könyvemben olvashatók. E művem az itt elbeszélt eseményeknek nemzetközi politikai vonatkozásait tárgyalják s azért e könyvemhez kiegészítő olvasmányúl ajánlhatom azoknak, kik e kérdés iránt érdeklődnek.

e tervbe menni. Bem tábornok értesülve ez alkudozások eredményéről, augusztus 8-án írt is Facsetről Jancunak, hogy csapataival együtt azonnal jöjjön Facset alá. Természetesen Jancu e kivánságnak már csak azért sem tehetett eleget, mert ekkor már a magyar ügy nyilván bukottnak volt tekinthető.

A román-magyar kibékülés ez alkalommal a következő tartalmu törvényjavaslat alapján történt volna:

1. §. Az oláh szó használata megszünik s helyette a román szó lesz érvényben.

2. §. A román nemzetiség jogait törvényekkel garantálja a magyar kormány.

3. §. A magyar nyelv lesz a törvényhozás nyelve és a közügyek adminisztrácziójában is addig a fokig, míg azt az állam egysége megkivánja.

4. §. A kizárólagosan román népességű megyékben a román nyelv használatba vétetik. A jegyzőkönyvek nyelve párhuzamosan magyar és román lesz. Az országggűléssel és a kormánynyal való közlekedés nyelve a magyar lesz.

5. §. A jelenleg létező s az ezután felállítandó iskolákban a tanítás nyelve román lesz e megyékben.

6. §. Mikor behozzák a szóbeli eljárást az elsőfoku törvényszékeknél, ezek előtt a pörök egyaránt folyhatnak román vagy magyar nyelven.

7. §. A románoknak jogukban áll saját anyanyelvükön kérelmezni.

8. §. A gör. kel. románok teljes szabadságot fognak élvezni egyházuk és iskoláik igazgatásában.

9. §. A közoktatásügyi minisztériumban a gör. keletiek számára külön ügyosztály lesz ugyanazon valláson levő hivatalnokokkal.

10. §. A gör. kel. egyházak és iskolák ugyanazon előnyökben fognak részesülni, mint a többi felekezetek egyházai és iskolái.

11. §. A pesti egyetemen a gör. keletiek számára is fel fog állíttatni egy theologiai fakultás.

12. §. A románok — a kormány beleegyezésével — egy kormánybiztos felügyelete alatt egyházi és iskolai ügyeikben sinodusokat tarthatnak.

13. §. Azokban a községekben, melyekben a román lakosság túlnyomó, a nemzetőrség nyelve a román lesz.

14. §. A románok ép úgy fognak minden külömbség nélkül alkalmaztatni az állami hivatalokban, mint a többi állampolgárok.

15. §. A románok, kik felkeltek a magyarok ellen, a fegyvert a magyar hatóságok kezeibe le fogják tenni.

16. §. Általános amnesztia fog adatni mindazon románoknak, kik az utóbbi eseményekben kompromittálva voltak.

17. §. A felkelt románok, miután letették fegyveröket, felesküsznek a magyar függetlenségre, a kik ezt vonakodnak megtenni, az amnesztiából kizáratnak.

Tervbe volt véve egyuttal egy román legio szervezése és julius 14-én az erre vonatkozó szerződést is megkötötték. E szerződés indokolása azt mondja: „A magyar kormánynak épen úgy, mint a romániai szabadelvű mozgalmak vezéreinek az a közös meggyőződésük van, hogy úgy a magyar, mint a román nemzet topografiai helyzeténél, érdekei azonosságánál, de különösen azon veszélynél fogva, mely panszláv részről mindkettőjöket fenyegeti, különösen tartozik egymást segíteni s ugyanazon zászló alatt harczolni a panszlavismus ellen és a szabadság védelmére, mint harczoltak egykor közösen a kereszténységet védelmezve. Ezek a tekintetek ösztönözték a moldva-oláhországi hazafiakat arra, hogy a magyar kormánynak javaslatot tegyenek egy román legio alakítására, mely Magyarországon az osztrákok és az oroszok ellen fog harczolni, mint olyanok ellen, kik közös szabadságukat veszedelmeztetik."

A legio ügyében kötött szerződés a következőkben foglalható össze: A román önkénytesek Erdélynek valamelyik, Oláhországgal határos városában fognak összegyülekezni. A magyar kormány egyelőre csak egy zászlóaljat fog felfegyverezni és ellátni. A többi zászlóaljak fokozatosan fognak felállíttatni. A tisztek, altisztek és katonák zsoldja ugyanaz lesz, mi a magyar hadseregben. A zászlóalj áll 6 század sorgyalogságból, egy osztály lovasból, négy ágyuból és egy egészségügyi szerkocsiból. Egy század 150—200 önkénytesből fog állani. A legio a magyar kormány rendelkezése alatt fog állani. A ki a legioban szolgált, az egyuttal megkapja a magyar állampolgári jogot is. A vezénylet nyelve a román. A tiszteket a századosig a legio parancsnoka fogja ajánlani és a magyar kormány erősíti meg. A parancsnokot a nemzeti párt és az emigraczió külön meghatalmazottjai fogják kijelölni. A legio addig köteles szolgálni, míg a háboru tart. A legio tagjai hűséget esküsznek Romániának és Magyarországnak s kötelezik magokat, hogy harczolni fognak a szabadságért és a magyar függetlenségért.

E szerződést aláírták a románok részéről Balcescu, mint a román emigráczió ügynöke és Boliac Caesar, mint speczialis

meghatalmazott. Magyar részről Kossuth, ki ezzel a záradékkal írta alá: „Elvben elfogadom. A részleteket Bem tábornok fogja közelebbről meghatározni, ki erre fel van hatalmazva.“

Hogy a románoknak adott azon engedmények, melyeket az előbbiekben ismertettünk, nemcsak amolyan ad hoc igérgetések, vagy békeajánlatok voltak, hanem egyenes következményei a magyar forradalmi kormányzati és politikai rendszernek, kitűnik abból a jól ismert körülményből is, hogy a magyar kormány, mihelyt a tavaszi győzelmek egy kis időt és érkezést adtak neki, mindjárt munkába vette a nemzetiségek kibékítését. Mihelyt a függetlenségi nyilatkozat után megalakult a minisztérium, Szemere elnök és belügyminiszter azonnal elhatározta egy nemzetiségi törvényjavaslat készítését, szándéka lévén az uj kormány törvényalkotó munkásságát ezzel kezdeni meg. Azonnal érintkezésbe tette magát a debreczeni képviselőház különböző nemzetiségű tagjaival és megállapította annak főbb elveit.

Az események meglepő fordulatai azonban megakadályozták, hogy e törvényjavaslatot a képviselőház még Debreczenben tárgyalhassa. A minisztertanács azonban kimondotta, hogy a julius 2-án Pesten megnyilandó országgyűlés rendszeres munkálatai között ez legyen az első. Az orosz betörés azonban lehetetlenné tette e törvényjavaslat tárgyalását Pesten is. A Szegedre költözött országgyűlés azonban haladéktalanul tárgyalás alá vette, úgy gondolkozván, hogy ezzel nemcsak régi kötelezettséget fog beváltani, de egyúttal talán el is fogja érni, hogy a legfőbb veszedelem pillanatában a nemzetiségek be fogják látni, hogy az mindnyájok létét fenyegeti, nemcsak a magyarokat, s így a közös védelemre békejobbot nyujtanak.

„Ha az ország kormánya – mondja Szemere jul. 21-iki s a törvényjavaslat elfogadását ajánló beszédében – a kegyetlenségeket hasonló kegyetlenségekkel torolta volna meg, azóta talán béke volna, talán a sírnak békéje. De ez nem történt, hanem felhasználtattak a szellemi erőnek minden eszközei a testvériség százados kötelékeit ismét összefűzni. Felvilágositásokat, magyarázatokat, proklamácziókat ezrenként osztogattunk szét. A sajtónak minden becsületes hatalmát felhasználtuk. Támogattuk a képviselőket be

kéltető törekvéseikben s támogattuk azt is, ki eme törekvéseinek szerencsétlen áldozata lett épen saját testvérei által (Drágos). Tudtuk, hogy a havasföldi mozgalmak vezérei a románokra nagy befolyást gyakorolnak és ezen befolyást igénybe vettük. Tudtuk, hogy a rácz lázadás táplálékát Szerbiából is veszi — s nem késtünk felvilágosítani a szerb fejedelmet és kormányát, közölvén vele nézeteinket a Magyarországon levő külön népfajok jogainak értelmezéséről s nézeteink ott teljes méltánylásra találtak. Nem szalasztók el a kibékülésnek egy pillanatát, nem tartózkodtunk elveinket pontokba foglalva, előadni. S mi lett következménye? Körülbelül az, hogy míg győztünk, addig tetszettek, mihelyt azonban a hadjáratban szerencsénk csillaga némileg borulni kezdett, feltételeinkre, ajánlatainkra kitérőleg, elhalasztólag válaszoltak. Szóval a legőszintébb, a legbecsületesebb eljárásunk rendszerint csalfasággal, sőt árulással találkozott. Czélunk egyébiránt ebben sem volt más, mint az ország függetlenségének és polgári szabadságának biztosítását siettetni egyrészről, másrészről pedig a kegyetlenségek meggátlása által a szelid humanitásnak uralkodását helyreállítani annyira, hogy forradalmunk fődicsősége, a szelíd és békés fejlődés az embertelen terrorismus vérnyomai által meg ne fertőztessék. Úgy voltak e pontok szerkesztve, hogy hasonló jogokat egy ország sem ád a maga határain belől az apróbb nemzetiségeknek."

A forradalmi kormány e javaslatának akadtak ellenzői is, még pedig a radikál pártból. „Úgy szólának — írja Szemere az aradi vár megszemlélésére utazott Kossuthnak — mintha még 1832-ben élnénk, midőn a magyar minden, a rácz és az oláh csak jogtalan nép volt."

„Maga a született aristokratából demokrata-polgárrá lett gróf Batthyányi Kázmér — írja Horváth Mihály [1]) — keményen megrótta a törvényjavaslatot ellenzők hűtlenségét a szabadság, egyenlőség elvéhez s jelesen szólt ennek megalapítása érdekében. Szemere pedig egyikét mondá azon szabatos, szép beszédeinek, melyekkel egyaránt meggyőzni és gyönyörködtetni tudta hall-

[1]) Magyarország függetlenségi harczának története. III. köt. 358. l.

gatóit. Kereken kimondá, hogy a többi nemzetiségek kivánatainak magyar arisztokrácziai felfogása, ha abból a nemzet valahára ki nem emelkedik, tönkreteszi Magyarországot. Ezen majdnem egy óráig tartó remek szónoklat hatása alatt megszégyenülve némultak el azon áldemokraták s radikálok, kik nyelvökön mindig népszabadságot hordának, de annak határait csak addig terjesztették, míg saját érdekeiknek kedvezett. Hogy a képviselőház a törvényjavaslatot oly kevés ellenzéssel emelte törvénynyé, részben legalább Szemere beszédének lőn eredménye."

Ez első nemzetiségi törvénynek tartalma a következő pontokba vonható össze:

„*A Magyarország határai között levő minden nemzetiségek szabad kifejlődése a következő intézkedések által biztosíttatik*:

1. A kormányzati, igazgatási, törvényhozási és katonai hivatalos nyelv a magyar marad; az országban divatos többi nyelvekre nézve a következő szabályok érvényesek:

2. A községi gyűléseken mindenki a maga nyelvén szólhat: a jegyzőkönyv nyelvét a többség szabadon határozza meg.

3. A megyei gyűléseken minden e joggal birók tetszésök szerint magyarul vagy saját nyelvükön szólhatnak. Azon megyékben, melyekben valamelyik nemzetiség a lakosság felét meghaladja, a jegyzőkönyv, ha a többség úgy kivánja, ennek nyelvén vitetik. A levelezések azonban a kormánynyal s más hatóságokkal magyarul folynak.

4. Az esküdtszékeknél s első folyamodásu biróságoknál, midőn az eljárás szóbeli, a 3-ik pontban kimondott elv alkalmazandó.

5. A nemzetőrség vezényleti nyelve ugyanaz lesz, melyen a községi ügyek tárgyaltatnak.

6. Az elemi iskolákban az oktatás mindig a község vagy az egyház nyelvén történik.

7. Az anyakönyvek s általában az egyházi ügyek nyelve mindig az egyházi község nyelve lesz.

8. Folyamodásaikat a magánosok bármely hatósághoz tetszés szerint bármely nyelven intézhetik.

9. Az óhitű egyház zsinata minden évben összehivandó és oly szabadon határozhat minden vallási és iskolai ügyek felett, mint a többi vallások. A zsinat jogához tartozik megválasztani a püspököket és határozni azon kérdés felett: vajjon a szerb és a román nemzet egyházilag egyesülve maradjon-e vagy külön váljon egymástól?

10. Az ó-hitűek egyházai és iskolái mindazon előnyökben részesülnek, melyeket az állam a többi vallásbeliek egyházainak és iskoláinak engedményez.

11. Az ó-hitűek önmagok igazgatják s kezelik egyházi és iskolai alapítványaikat.

12. Az ó-hitű egyházbeliek számára a budapesti egyetemen theologiai tanítókar alapíttatik.

13. A kinevezések mindennemű hivatalokra és méltóságokra egyedül érdem és képesség szerint történnek, minden tekintet nélkül a nemzetiségre és vallásra.

14. A kormány felhatalmaztatik, illetőleg köteleztetik az e törvényben kifejezett elveket foganatba venni.

15. A kormány felhatalmaztatik s megbizatik különösen a tekintetben, hogy a szerbek és románok méltányos kivánatait meghallgatván, minden alapos sérelmeiket megszüntesse, akár saját hatalma, akár a nemzeti gyűlés elébe terjesztendő törvényjavaslat által.

16. Végre a kormány teljes hatalommal ruháztatja fel a nemzet nevében amnesztiát adni mindazoknak, kik meghatározott idő alatt a fegyvert leteszik s a nemzeti függetlenségre hitet tesznek le.

Horváth Mihály azt mondja, hogy e nemzetiségi törvénynek eredményét tekintve, csak az a hibája volt, hogy nem 1848 márcziusában alkottatott. Azok, miket e kötetben a román nemzetiségi törekvések fejlődéséről, inditékairól és czélzatairól előadtunk, világossá teszik, hogy a románok márcziusban sem elégedtek volna meg vele. Ők külön román territoriumot kértek s a magyar állam integritásának megbontását, az egységes magyar államnak nemzetiségi tartományokból álló foederativ állammá való átalakitását. Ezt a magyar nemzet a legnagyobb veszedelem pillanatában, a bukás előestéjén sem adta meg, hát hogyan adhatta volna meg 1848 márcziusában.

A forradalmi magyar kormány e nemzetiségi törvénye úgy a nemzetiségek, mint a mi részünkről sokféle megitélésben részesült. Pártszempont, egyéni elfogultság, a dolgok előzményeinek nem tudása, mind hozzájárultak ahoz, hogy róla mentől több balitélet terjedjen el. A nemzetiségek azt mondják, hogy e törvény meghozása a forradalmi magyar kormány részéről az őszinteség erkölcsi alapját nélkülözte. A magyarok, szerintök, így okoskodtak: a játékot elveszítettük, most már igérhetünk a nemzetiségeknek mindent, mert a teljesítésre úgy sem lesz alkalmunk. A világot sikerül vele elámítanunk s elhitetni: ime mily szabadelvűek és nagylelkűek voltunk a nemzetiségek iránt s azok, mint Ausztria zsoldosai mégis ellenünk voltak. Aztán

meg a győzelmes Ausztriának is hagyunk egy kellemetlen ajándékot, mert a nemzetiségek mondhatják majdan a győzelmes Ausztriának, látod, a magyaroknak ellenségei voltunk s azok mégis mennyi joggal és szabadsággal kináltak meg minket, hogy titeket cserben hagyjunk. Mi azonban hívek maradtunk hozzád. Illő és méltányos, hogy te, a ki a mi barátunk vagy, többet adj, mint adtak volna ellenségeink. Ez okoskodás azért nem állja meg a sarat, mert e törvény egy hajszállal sem igért többet a nemzetiségeknek, mint a márczius 4-iki osztrák alkotmány, sőt annyiban kevesebbet, hogy semmiféle tartományi autonomiáról sem tudott.

Magyar részről azt hozták fel e törvény ellen, hogy tulságosan sokat adott a nemzetiségeknek s így előkészítette volna a magyar állam felbomlását. A kik így okoskodnak, feledik, hogy a magyar nemzet legnagyobb politikai diadalainak egyike, a kiegyezés után hozta meg a sokat emlegetett nemzetiségi törvényt. Hasonlítsa össze bárki a különböző viszonyok tekintetbe vételével e két törvényt, meggyőződhetik róla, hogy ez az 1849-iki voltaképen nem adott a nemzetiségeknek több jogot, mint az 1868-iki, sőt egy pontja, a mely arról szól, hogy a gör. keletiek számára is fog felállíttatni theologiai fakultás a pesti egyetemen, oly dolog volt, melyet a gör. keleti papság hazafias nevelésének érdekében csak mélyen sajnálhatunk, hogy hiányzik az 1868-iki törvényből.

Az orosz és osztrák nagyobb hadierő azonban leverte a magyar szabadságharczot. Görgei a fegyvert letette és Kossuth Törökországba menekült. Erdély katonai kormányzója báró *Wohlgemuth* Lajos altábornagy lett. Melléje polgári biztosul *Bach Eduardot*, Bach Sándor miniszter testvéröcsesét adták, ki maga mellé tanácsadóul *Glanz* Flóriant, Puchner volt titkárát vette, mint olyan embert, ki teljesen jártas az erdélyi ügyekben.

Wohlgemuth tábornagy mihelyt egy kevéssé tájékozta magát Szebenben, azonnal útra kelt, hogy Erdélyt ily módon közelebbről megismerhesse. Saguna volt 1848-iki titkárát, Bologa Jakabot vette maga mellé román tolmácsul. Visszatérvén Szebenbe, szeptember 24-én kiadott rendeletével Erdély eddigi felosztását semmisnek nyilvánította s egyúttal 6 nagyobb ka-

tonai kerületre osztotta: 1. szebeni kerület 494.164 lakossal. Ez magában foglalta a 11 szász széket, u. m. Szeben, Szászváros, Szászsebes, Szerdahely, Medgyes, Ujegyház, Nagysink, Kőhalom, Segesvár, Brassó és Beszterczé székeit és vidékeit. Ehez kapcsolták még a feloszlatott Felső-Fehérmegyének ezen székek területére eső községeit, Hunyadmegye beszögellő részeit, Erzsébetvárost és Küküllőmegyének „13 falvak“ név alatt ismeretes határhelységeit, végül a mai Maros-Torda megyéből Petelén kezdve azon községeket, melyek Tekéig és Beszterczéig terjedve, Beszterczé vidékét, mintegy kikerekítették. Ezt a kerületet hivatalosan is úgy tekintették, mint Szászföldet (Sachsenland), a régi „Királyföld“ jogi utódát. 2. A károlyfehérvári kerület, mely magában foglalta Hunyadmegyét, Zarándmegyét, Alsó-Fehérmegyét s Küküllőmegyének nagy részét. Lakosainak száma mintegy 448 ezer volt. Ezt ethnographiailag román területnek tekintették. 3. A kolozsvári vidék állott Kraszna, Közép-Szolnok megyékből, Aranyosszékből, továbbá Kolozs-, Torda-, Dobokamegyéknek és Kővárvidékének nyugati feléből. Lakosainak száma 458.000 volt. Ezt ethnographiailag és politikailag is magyar területnek tekintették. 4. A rettegi vidék, mely csaknem az egész Belsőszolnok megyéből, továbbá Kolozs-, Torda-, Dobokamegyék északkeleti feléből állott. Lakosainak száma 230.000 volt. E vidék is románnak tekintetett ethnographiailag. 5. Az udvarhelyi kerület, mely állott Maros-, Udvarhely-, Csik- és Háromszékmegyékből s Felsőfehérmegyének Háromszékre eső községeiből. Ez székely vidéknek tekintetett. 6. A fogarasi kerület, mely a régi Fogaras vidékéből állott, azzal a különbséggel, hogy Sárkányt Szeben vidékéhez csatolták, mig a hajdani Felsőfehérmegyének szomszédos községeit pedig hozzákapcsolták. Lakosainak száma 60.000 volt.

E kerületek élén egy katonai parancsnok és egy polgári biztos állottak. A municzipialis élet helyét az ostromállapothoz mindenben hasonlatos absolut katonai kormányzat foglalta el. A közigazgatás minden ágában, egészen le a községi életig a lehetséghez képest teljesen német volt. Az egyes kerületek fennebb érintett nemzetiségi jellege csak annyiban domborodott ki, hogy az alsóbb fokú administrativ hivatalnokokra vonat-

kozóan az adminisztrácziót rendező utasítások kivánatosnak jelezték vidékenként a magyar vagy román nyelv tudását.

Különösen sérelmes volt a románságra a szebeni kerületnek, mint tisztán német vidéknek, illetően kizárólagos Szászföldnek szervezése, mivel e területen a lakosság tényleges többsége a román volt. Sulyosbította a románság e sérelmét az a körülmény is, hogy a Szászföld területi egységének fennmaradását a márczius 4-ki osztrák alkotmány is biztosította, mig a románoknak ilyen területi autonomiát sem a márczius 4-ki alkotmány, sem az ország szeptember hóban tényleg végrehajtott ideiglenes uj szervezete sehol sem biztosított. Sőt a Szászföldéhez hasonló sérelem érte a románságot az ujonnan szervezett szerb vajdaságban is, melynek keleti felében, Krassó-Szörény-, Temes- és Torontál megyékben mintegy 800.000 román rendeltetett alá egyházi és politikai tekintetben a szerbségnek. Nem szerveztek külön kerületet az Arad-, Bihar-, Szatmár- és Máramaros megyékbeli románság számára sem, hanem egyszerüen beosztották a Tiszántuli kerületbe.

Az uj rendszer első hónapjaiban végrehajtott e területi felosztásnál semmi sem igazolhatta volna kézzelfoghatóbban, hogy Sagunának és társainak előbb részletesen ismertetett akcziója teljesen kudarczot vallott s hogy Bécsben a románság annyiszor emlegetett állítólagos nagy szolgálatait egyáltalán nem hajlandók az olmützi kérelemnek megfelelően egy külön román herczegség felállításával honorálni.

A románságot az osztrák politika feltétlen szolgálatába Saguna vitte belé. A kudarcz és a keserű csalódás e napjaiban tett-e valamit arra, hogy a románság követeléseiből a lehetségesebbeket megvalósítsa? Térjünk vissza tehát azon tevékenységhez, a melyet e férfiu a világosi fegyverletétel után kifejtett.

Miután az orosz csapatok az általános orosz invázió alkalmával ujra betörtek Erdélybe, a Bemtől kiszoritott osztrák csapatok is bevonultak Romániából Clam Gallas altábornagy vezetése alatt. Clam Gallas Brassóba érkezvén, azonnal egy proklamácziót bocsátott ki a szászokhoz, mint a császárhoz hű maradt erdélyi nemzethez. Clam Gallas e proklamácziójában a románokról egy árva szóval sem tett emlitést, a mi a románok-

nak rendkivül zokon esett. Egy példányt Bécsbe küldöttek Sagunához, ki Ő felségétől kihallgatást kért és e sérelmet, elégtételt kérve, elpanaszolta. Majd e kihallgatás után Schwarzenberg miniszterelnököt kereste fel, ki Sagunának tudomására hozta, hogy Clam Gallas e tapintatlanságával magát alkalmatlanná tette arra, hogy Erdély kormányzója lehessen.[1]) Hogy Saguna ez állítása mennyiben felel meg a valóságnak, nem tudom megítélni, de annyi tény, hogy Erdély kormányzójává csakugyan nem Clam Gallast, hanem Wohlgemuth altábornagyot nevezték ki.

Mielőtt Saguna visszatért volna Bécsből Erdélybe, a cs. kir. közoktatásügyi miniszterhez egy kérelmet fogalmazott, melyet szeptember 1-én, a még mindig Bécsben időző román nemzeti megbizottak nyujtottak be. E kérelemben egy román jogakadémia felállítását kérelmezték, tekintettel arra, hogy a 3 milliónyi románságnak a gör. kath. románok balásfalvi és belényesi gymnasiumait leszámítva, semmiféle magasabb fajtáju iskolája sincs és hogy a románoknak, kik a legutóbbi polgárháború alkalmával szemben állottak a lázadó magyarokkal, absolute lehetetlenné vált a magyarokkal közös tanintézeteket látogatni. Különben is a román ifjakra nézve e magyar iskolák látogatása minden realis és tudományos haszon nélkül való lenne, mivel ez iskolákban a tudományokat a még fejletlen s a románoknak különösen nehéz magyar nyelven tanítják. E román jogakadémia székhelye Balásfalva lenne s egyelőre hat tanszéket állítanának fel, egyenként 800 frt javadalmazással. A román jogakadémia fentartási költségeit az erdélyi politikai alapokból lehetne fedezni.

Saguna Erdélybe való visszatérése után azonnal hozzá fogott egyházmegyéjének egyházi és kulturalis rendezéséhez. Rögtön összehívta a sinodust és elhatározta egy egy éves theologiai tanfolyam felállítását és két tanárral egy másik egy éves tanfolyamot a leendő gör. keleti tanítók számára. Ez utóbbit illetően Wohlgemuth báró kormányzóval konfliktusba is keve-

[1]) Memorialul Archiepiscopului si Metropolitului Andreiu baron de Saguna. Tomul I. 357. l.

redett, a mennyiben ez utóbbi Orláton egy hat hónapos tanfolyamot szervezett a gör. kel. román tanítók számára. E tanfolyam tanáraiul a volt határőrvidéki iskolák többnyire német nemzetiségű és katholikus vallásu tanitóit nevezte ki. Saguna ezt sérelmesnek találta a gör. keleti egyház autonomiájára és tiltakozott ellene. Tiltakozását kellő siker is követte, a mennyiben hat hónap mulva az orláti tanfolyam megszűnt.

A román bizalmi férfiak nagyrésze még mindig Bécsben időzött, de absolute semmit sem tudtak kieszközölni a románság számára. Összes vívmányuk abban állott, hogy *Mocsonyi* Pétert a bánságba császári biztosul és *Manu* Pétert a rettegi kerületbe polgári adlatusul nevezték ki a kerületi katonai parancsnok mellé. Dobran udvari agens október 30-án kelt levelében ez okból kérte Sagunát, hogy menjen fel Bécsbe, mert ott többet tehet a románság érdekeiért. Saguna november 10-ről kelt levelében azt felelte e kérésre, hogy nem mehet, mert Szebenben ez utazását félre magyaráznák s valószinű, hogy a kormányzótól ez utazásra engedélyt sem kapna. Csak közelebbről kapott egy átiratot a kormányzótól, melyben ez figyelmezteti arra, hogy papsága titkos gyüléseket tart, hogy némelyek az országban ide-oda utaznak, hogy bizonyos kérelmek számára aláirásokat gyűjtsenek, sőt még egyenesen őt is vádolta ilyen titkos bujtogatással. Nézete szerint oda kellene hatni, hogy a bécsi kormány informácziók adása végett az erdélyi románság egynehány bizalmi férfiát Bécsbe hivja. Ha ezt a Bécsben időző román megbizottak ki tudják eszközölni, örömest fog Bécsbe menni s hiszi, hogy ott becsülettel fel fog léphetni.[1])

Érdemes megvizsgálni, hogy mi volt az oka annak, hogy a gör. kel. román papság, sőt maga Saguna is gyanuba keveredett b. Wohlgemuth előtt?

Az előbbiekben érintettük, hogy az ország uj területi felosztása rendkivül fájdalmasan érintette a románságot, mert ezzel világossá lett, hogy a bécsi kormánynak egyáltalán eszeágában sincs egy külön autonom román tartomány kikerekítésével jutalmazni a románság állítólagos nagy szolgálatait. A románság

[1]) Memorialul lui Andreiu baron de Saguna. Tom. I. 381. l.

ebbe a bevégzett ténybe egyáltalán nem nyugodott bele. Fegyverhez nem folyamodhatott, tehát a kérvényezéshez fordult. Vidékenként, egyes püspöki megyénként, értekezleteket tartottak ugy Erdélyben, mint Magyarországon, hogy azokon a külön román tartomány érdekében kérvényeket készítsenek és írjanak alá. Legelőször Arad megyében kisérlették meg egy ilyen gyülés megtartását. A gyülést meg is tartották s abban a kérvény szövegét megállapították s annak átadásával *Szerb* Tivadart, *Babes* Vinczét és *Popovics* Gergelyt bizták meg. Az ostromállapot nem kedvező az ilyen gyüléseknek és kérvények gyártásának. Aczél János kormánybiztos keményen megfenyegette a gyülés összehivóit, a mi még jobban elkeserítette a románokat, kik — mint Dobran agens írta Sagunanak — Bécsben oda igyekeztek hatni, hogy Aczél János állásáról elmozdíttassék és helyét Mocsonyi Péterrel töltsék be. Ebből semmi sem lett ugyan, de azért az aradi küldöttek november 15-én kérvényüket mégis benyujtották Bécsben.

A szerb patriarka mindjárt szeptember hóban engedelmet kapott a cs. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztertől arra, hogy az összes gör. keleti püspököket összehívhassa egy szinodusra. E szinodusnak programm szerint feladatai közé tartozott a gör. kel. románság egyházi ügyeiben is határozni azon okból, hogy a karlóczai szerb patriarka egyuttal feje a gör. kel. románságnak is. Ez is sulyos sérelem volt, mert hiszen a megelőzőkből ismerjük, hogy a magyar kormány még a fegyveres mozgalmak kitörése előtt megigérte a románságnak, hogy ki fogja venni a gör. kel. szerb hierarchia hatalma alól s hogy e pont első sorban mindig ott szerepelt a románság mindenik határozatán vagy kérvényén. A Bécsben időző román megbizottak e tárgyban is kérést adtak be a cs. kir. összminisztériumhoz, a melynek természetesen nem lett semmi eredménye.

Deczember hóban a bánsági románság is egy 600 aláírással ellátott kérelemben tiltakozott az ellen, hogy a többi románságtól elszakítva, beolvasztatott a szerb vajdaságba. Erdélyben is ilyen monstre kérvényezés volt tervbe véve. E kérvényezésnek legbuzgóbb hívei természetesen a gör. kel. román papok voltak. E kérvényezés éle első sorban a külön Szászföld és az ekkor

megnyilatkozott szász törekvések ellen lett volna irányozva s e miatt nagyon érthető, ha a szászok a románok e mozgalmait nemcsak élénk figyelemmel kisérték, de siettek is Wohlgemuthnál denuncialni.

A Wohlgemuth oldala mellett működő *Glanz* Florian, az altábornagy figyelmét, okulva az előadott szörnyűségeken, azonnal felhivta a román felkelők lefegyverezésére, mihelyt Erdélyből a magyar haderő kiszorítottnak s egyáltalán a magyar szabadságharcz sorsa eldöntöttnek volt tekinthető. B. Wohlgemuth e figyelmeztetés következtében augusztus 11-ről kelt rendeletében Erdély minden polgárát a leghatározottabban utasította, hogy fegyvereit az illetékes hatóságoknak szolgáltassa be. Jancu e rendelet következtében seregét fel is oszlatta, de Bálint és Axente fegyverben maradtak. Bálint bevárta, mig Clam Gallas altábornagy augusztus 26-án Kolozsvárott egyenesen megrendelte neki, hogy népét fegyverezze le és bocsássa szabadon, mi augusztus 31-én meg is történt Mező-Peterd községe mellett. Miután a román prefektek ennyire késedelmeskedtek seregeik hazabocsátásával, Wolgemuth altábornagy szeptember 2-ról egyenesen elrendelte a felkelő román csapatok lefegyverezését és eloszlatását. „Miután a lázadás Magyarországban és Erdélyben már tökéletesen le van győzve, az oláh nemzet védserege, melyet a törvényes kormány védelmére oly nagy készséggel kiállított, szükségtelenné vált." Axente seregét a rendelet vétele után sem oszlatta el, sőt egyenesen mozgalmat indított meg oly irányban, hogy a román vezetők a magok embereivel Balásfalván egy nagy román nemzeti tábor alakítására gyüljenek össze, sőt még a környékbeli szász községeket is kényszerítette, hogy e táborba küldjenek fegyverfogható embereket. Axente e hatalmaskodása b. Wohlmuthot erélyes fellépésre kényszerítette. Elfogatta Axentét és hadi törvényszék elé állíttatta. A megindított vizsgálat eredménye az lett, hogy a hadi törvényszék november 24-én hozott végzésében Axentet két hónapi fogságra itélte, a mit azonban tekintettel előbbi érdemeire csakhamar elengedtek neki.

A szebeni kormány azt is gyanusan nézte, hogy az erdélyi román vezetők állandó összeköttetést tartanak fenn a romániai

emigransokkal. A szász közvélemény már előbb is sejtette, hogy a románok a dolgok uj rendjével elégedetlenek lévén, valamiben törik fejöket. Ezért gyanusította folytonosan revoluczionalis velleitásokkal a szász sajtó a románokat, sőt a „Siebenbürger Bote" egyenesen odáig ment, hogy a kormánytól azt követelte, hogy az eshetőleges nagyobb bajokat megelőzendő, egy-két volt prefektet és tribunt köttessen fel. Ezek a körülmények okozták, hogy a katonai kormány a „Gazeta Transilvaniei"-t betiltotta s a románság volt forradalmi vezetőit rendőri felügyelet alá helyeztette, sőt a szebeni kerületből több papot befogatott azért, hogy a lakosságot a szász hatóságok ellen bujtogatták.

E jelenségek birták rá Wohlgemuth altábornagyot, hogy október 29-ről egy rendkivül energikus hangu átiratot küldjön Sagunának. Ez átiratban Wohlgemuth mindenekelőtt konstatálja, hogy értesülései szerint a román papság titkos gyüléseket tart és politikai működést fejt ki azért, hogy kérvényeket fogalmazzanak. Némelyek közülök, hogy aláirást gyüjtsenek e kérvények számára, a nép között vidékről vidékre utaznak. A legnagyobb megdöbbenésére még azt is hallotta, a mit azonban nem hihet, hogy maga Saguna is ez irányban működik és élénk részt vesz az ilyen titkos tanácskozásokban és lépésekben. Szemben a román papság e magatartásával, kötelességének tartja Sagunának tudomására hozni, hogy a papságot nem tartja olyan szervezetnek, a melynek hivatása körébe tartozik a politikai dolgokba való vegyülés. Ellenkezően, kötelességük, különösen a legutóbb lefolyt zavarok után kibékítő irányban működni és a népet a kormány jó szándékairól felvilágositani s azt a hatóságok iránt való bizalmában megerősíteni.

Saguna, mihelyt megkapta a kormányzó ez átiratát, azonnal személyesen hozzásietett, hogy aggodalmait eloszlassa. A szóbeli felvilágosításokkal nem érte be, hanem november 13-ról kelt felterjesztésében Saguna mindenekelőtt kijelenti, hogy számos bizonyítékkal tudja igazolni, hogy egyetlen alkalmat sem mulasztott el arra vonatkozóan, hogy papságát a legbehatóbb módon figyelmeztesse arra, hogy a népet az Ő felsége iránt való ragaszkodásra és a kormány rendelkezései iránt való engedelmeskedésre intsék és tanítsák. Ezért szilárdul meg is

van győződve, hogy papságát, melynek soraiból többen martirhalált haltak uralkodójukért, a felhozott vádak nem érhetik. A mi pedig a saját személye ellen felhozott vádakat illeti, nem akar multjára hivatkozni czáfolatul, hanem azt mégis kéri, hogy e vádak ellene ne általánosságban emeltessenek, hanem hely, idő, személyek és tárgy megnevezésével, hogy igy a konkréte felhozott vádakat megczáfolhassa.

Hogy Saguna a papsága ellen felhozott vádak igazságát tagadja, az bármennyire érthető és természetes is, még sem bizonyíték a mellett, hogy a gör. kel. román papság semmi részt sem vett volna e mozgalmakban. Ellenkezően, rendkivül nehéz lett volna neki, sőt egyáltalán érthetetlen és indokolatlan is a dolgok uj rendjébe közömbösen belenyugodni. Az elmult másfélévnyi időszak zavaraiban és zivataros eseményeiben ez a papság oly előkelő szerepet játszott s a maga fontosságáról annyira meg volt győződve, hogy psychologiailag is lehetetlen lett volna magát teljes nyugodtsággal bele helyezni a minden politikai szerep és jelentőség nélkül valóság tudatába. A mi pedig Sagunát magát illeti, annyit feltétlenül ténynek fogadhatunk el, hogy ő a maga részéről papságát nem bátorította semmi ilyes akczióra, noha e papság rendkivül sokat várt e tekintetben tőle.

Sterca Sulutz szilágysági gör. kath. vikárius és később balásfalvi érsek október 28-ról egy félhivatalos levélben üdvözölte Sagunát, a melyben a leghizelgőbb szavakkal jellemezte érdemeit a közelmultból s adott kifejezést azon reménységének, hogy most még többet és nagyobbakat fog tehetni a nemzeti érdekekért. „Mindez iratok csak sajgó fájdalmakat okoztak szivemnek, — irja „Emlékiratai"-ban — mert bennök olyan aspiracziókat láttam kifejezetteknek, melyek nem fognak megvalósulhatni, mert hiszen előre éreztem közeledtét nemzeti ügyünkre és érdemes férfiainkra vonatkozóan egy szélvészes zivatarnak." Igen, érezte és tudta, hogy a románok nem fognak semmit kapni, s hogy ha támogatni fogja a megindult mozgalmakat, eddigi érdemei nem fogják a kegyvesztettségtől megmenteni. Ő pedig érvényesülni akart, ha lehet a románság révén, ha nem, pedig annak ellenére is. Mindenesetre az ő érdeme

hogy Erdélyből ez időben egyetlen olyan kérelem sem ment fel a bécsi udvarhoz a román nemzetiségi aspiracziók érdekében, mint felment Arad megyéből, a bánságból és mint a minőt felküldött a románság nevében a nagyváradi gör. kath. püspök, *Erdélyi* Vazul 1850. január havában.

Ez utóbbi kérelem tartalma, minekutána híven és a maga egészében fejezi ki a románság akkori politikai aspiráczióit, megérdemli, hogy az alábbiakban részletesebben foglalkozzunk vele.

Erdélyi Vazul e kérelemben mindenek előtt konstatálja, hogy a magyarországi románság nagy örömmel vette tudomásul a márczius 4-ki osztrák alkotmányt, továbbá azon kegyelmes válaszokat, melyeket Ő felsége különböző alkalmakkor adott a románok küldöttjeinek. Azután rátér holmi történet-politikai fejtegetésekre, melyekben azt igyekszik bebizonyítani, hogy a magyarság megfosztotta a románságot a mult századokban azon politikai önállóságától és jogaitól, melyekkel hajdanta birt s igy a románság valóságos szolgája lett vidékenként, hol a magyaroknak, hol a szászoknak, hol a szerbeknek. A márczius 4-ki alkotmány minden nemzetnek megadja a birodalom keretén belől a tartományi önállóságot, csak a románságnak nem.

A románoknak voltak hajdan Magyarországon vajdaságaik és nem kaptak önálló szervezetet. A szerbeknek ilyen vajdaságuk Magyarországon soha sem volt és mégis megkapták az uj alkotmányban a szerb vajdaságot. Sőt nemcsak megkapták e vajdaságot, hanem Temes, Krassó és Torontál vármegyékben mintegy 800.000 románt egyenesen alá is rendeltek a szerbeknek úgy egyházi, mint politikai tekintetben. Ugyanez alkotmány 74. §-a nemcsak biztosítja az erdélyi szász nemzet jogait, hanem egy császári külön kézirat a „Királyföld" hajdani nevezetet egyenesen „Szászföld"-re is változtatja és ily módon a régebben ott lakó többség alá fog rendeltetni a később betelepedett kisebbségnek.

A márcziusi alkotmányban Magyarországnak és Erdélynek minden népe önálló nemzeti létet, saját képviseletet és igazgatást nyert, csak a román nem, a melyet ott hagytak most is a többi nemzetek szolgálatában a nélkül, hogy róla ez alkotmány-

ban még csak egy szócskával is megemlékeztek volna. A románok, mikor látták, hogy a császári korona és trón veszedelemben van, azt hitték, hogy megérkezett a kellő alkalom arra, hogy hűségökkel a szolgaságból való felszabadításukat kiérdemeljék. A balásfalvi szabadságmezőn mindjárt a mozgalmak kezdetén esküt tettek a császári ház iránt való hűségre. Ez esküjöket megtartották, minek az a következése lett, hogy a harczokban mintegy 40.000 román elesett és 400 román község hamuvá égett. Hogy mennyi papot végeztek ki, hány templomot égettek le és raboltak ki, azt nehéz lenne elősorolni. Nagyobb áldozatot sem a szerbek, sem a horvátok, sem a szászok nem hoztak és ők mégis nemzeti önállósághoz jutottak.

A hű román nemzet azonban bizalommal van a császári szó iránt és meg van győződve, hogy ő is részesülni fog a nemzeti létben és a mint a magyaroknak kormányzójok, a szászoknak nemzeti grófjok, a szerbeknek vajdájok, a horvátoknak bánjok van, úgy a románoknak is saját soraikból egy külön prefekt vagy kormányzó fog adatni. Továbbá, mint a többi nemzeteknek meg van a magok külön nemzeti kormányuk, ugy a románoknak is meg fog adatni Balásfalva székhelylyel a külön nemzeti kormány, a hol egyuttal székelni fog a külön nemzeti prefekt is, a kinek aztán alá lesz rendelve az összes románság Erdélyből, Bánságból, továbbá a szomszédos Arad, Bihar, Szatmár és Máramaros megyékből, a kik a többi népektől területileg nagyon könnyen elválaszthatók.

Csak ez intézkedések végrehajtásával lehet eleget tenni az alkotmány alapelvét alkotó nemzetiségek egyenjoguságának. E nélkül az elv nem találhat semmi alkalmazást a románságra. A minisztérium julius 18-ról 1382. szám alatt Bach miniszter által felelve, azt mondotta, hogy a nemzeti önállóság azon teljes mértéke, melyet a többi nemzetek megkaptak, nem adható meg a románoknak is, mivel ez ellentétben van ugy az összbirodalom, mint a többi nemzetek érdekeivel. A minisztérium ez álláspontja nem fogadható el, mert ellenkezően, a mi a románságnak a birodalomhoz való viszonyát illeti, az csak az általános békét és egyetértést mozdíthatja elő, ha a román nemzet is épen ugy, mint a többiek külön nemzeti kormányt és önálló létet kap. Mig

viszont csak a viszálkodás és a féltékenykedés előidézője lehet az, ha egyes nemzeteknek kiváltságok osztogattatnak, a másiktól pedig a nemzeti lét kellékei: a nemzeti igazgatás és képviselet megtagadtatnak. A románságnak viszonya a birodalomhoz nem akadálya, sőt egyenesen megköveteli, hogy a románok erre vonatkozó kivánságai teljesíttessenek. A mi a többi nemzetekhez való viszonyát illeti, a tekintetben is kevesebb akadály forog fenn, mint akár a szászokat, akár a szerbeket illetően. Ha fel lehetett állítani Magyarországtól elkülönítve a szerb vajdaságot, ha a márcziusi alkotmány 73. §-ban Horvát- és Szlavonországokat Magyarországtól függetlennek lehetett nyilatkoztatni, a 74. §-ban Erdélyt el lehetett választani Magyarországtól, mi állhat annak utjában, hogy a román kormányszék hatásköre kiterjesztessék az összes erdélyi, bánsági, aradi, bihari, szathmári és máramarosi románságra s az, mint teljesen önálló s más nemzetek lakóhelyéül nem szolgáló egységes terület kikerekíttessék és „Románföld"-nek neveztessék?

Érdekes, hogy Saguna már mindezen kérvényezésekben nem vett részt. Nemcsak, hogy nem engedi meg papjainak az ilyen kérvények érdekében való agitálást, hanem még propter formalitatem sem írt alá egyetlen ilyen kérvényt sem. A helyett azonban körlevélben hívja fel papságát a közelgő karácsonyi ünnepek alkalmával, hogy tartsanak gyászisteni tiszteleteket a háborúban elhullott cs. kir. katonákért. E pásztorlevélnek minden során meglátszik, hogy mennyire igyekezett Wohlgemuth kormányzót meggyőzni arról, hogy ő mily távol áll minden olyas mozgalomtól, a mi az ő hűségére és loyalitására a legtávolabbról is árnyékot vethetne. Egyuttal azonban arra is vigyáz, nehogy kompromittálja magát a románság szemében. Deczember 24-én levelet ír b. Wohlgemuth altábornagynak s abban engedelmet kér arra, hogy gyüjtést indíthasson meg egy, a császárért folytatott kitartó küzdelemben elesett románok emlékére állítandó nagyobb szabású szoborra vagy oszlopra. Nézete szerint a felállítandó emléknek legalkalmasabb helye Topánfalva lenne, mert ezen a vidékeken harczolt a románság diadalmasan és annyi dicsőséggel a császári ház ellenségeivel. Wohlgemuth altábornagy ez emlék

felállítását elvileg nem tartotta helytelennek, de ezt későbbi időkre kivánja hagyatni.

Figyelemreméltó dolog, hogy Sagunának ezután sohasem jutott eszébe ez alkalmasabb időkre halasztott tervet megint életre kelteni. Meggyőződésem szerint Saguna e tervet nem is azért pendítette meg, hogy megvalósítsa, hanem csak azért, hogy e terv híre elterjedve a románság körében, erősítse az ő erős és változatlan román nemzeti érzületébe vetett hitét a tömegnek. Erre a hitre neki ez időben meglehetősen nagy szüksége volt, mert a román vezetők közül egyre többen kezdettek kételkedni érzelmei és eddig követett politikája tiszta románságában. Többeknek eszébe jutott nemcsak Varga Katalin elfogása, hanem az is, hogy 1847-ben, mindjárt püspöki széke elfoglalása után egy sátoros ünnepen a „Te Deum"-ot s a „Marire" egyházi himnuszt szerb nyelven énekelte, a min jelenlevő hivei annyira megbotránkoztak, hogy nyomban el akarták hagyni a templomot [1]. Azt is egyre többen kezdették szemrehányóan emlegetni, hogy a magyar jegyzőkönyvi nyelvet a szinodusban ugyan ezzel egyidejűen spontán, minden kivülről jövő kényszer nélkül meghonosította, Laurianu [2]) nyiltan szemére hányta kétértelmű magatartását 1848 nyarán budapesti időzése alkalmával. Papiu Ilarianu pedig a fennebbi vádakat Saguna kétes román nemzeti érzületéről nyiltan hirdette. [3])

Saguna e tartózkodása azonban nem vette el a románok kérvényezési kedvét. 1850-ben egy 37 tagu küldöttség ment fel. illetőleg gyült össze Bécsben a régebbi idő óta ott időző bizalmi férfiakkal együtt. E küldöttséget voltaképen senki sem küldötte, mert megelőzően semmiféle gyülés sem adott erre vonatkozóan megbizást nekik. Magoktól mentek. Tagjai megvoltak szokva, hogy necsak önmagukat tekintsék a román nemzet képviselőinek, hanem mások is úgy tekintsék őket. El kell azonban azt is ismerni, hogy Sagunát kivéve, benne volt e küldöttségben mindenik román vezérférfiú, a ki az elmult két évben jelentékenyebb szerepet játszott s azért, ha formailag nem is, de tényleg csak-

[1]) *Josifu Sterca Siulutu*: „Din Memoriulu". III 26. l.

[2]) „Die Romänen der österr Monarchie" I. Heft. p. 13.

[3]) Istoria romanilor din Dacia superiore.

ugyan a románság képviselőinek tekinthették magokat. E küldöttség tagjai a következők voltak: *Cipariu* Timotheus, *Barnutiu* Simon, *Laurianu* Trebonianu, *Balint* Simon, *Maiorescu* János, *Mihali* Gergely zalathnai esperes, *Jancu* Ábrahám, *Florianu* Áron, *Popescu* Ghenadie theologiai tanár, *Mocsonyi* Péter, *Dobran* János udvari agens, *Szerb* Tivadar, *Pomutiu* Konstantin, *Babes* Vincze, *Cermena* Péter, *Popoviciu* Gergely, *Maioru* János, *Popasu* János. Márczius 6-án fogadta e küldöttséget Ő felsége, a mely alkalommal egy kérelmet nyujtottak be.

E kérelem is mindenekelőtt azon sérelemmel foglalkozik, a mely a románságot az uj területi beosztás következtében érte az által, hogy a kompakt tömegben lakó románság számára külön román terület sehol sem hasíttatott ki. A második gravamen az volt, hogy még a majdnem kizárólagosan románoktól lakott területek és járások élére sem tettek román nemzetiségü tisztviselőket. Igy a kolozsvári kerületbe biztosnak Groisz Gusztávot nevezték ki, a ki a lázadó kormány alatt, mint Kolozsvár polgármestere aláírta azon köszönő feliratot, melyet azért küldöttek a kormánynak, hogy Magyarországot „a zsarnok, hitszegő Habsburg-Lotharingiai ház"-tól megszabadította. Hasonló módon az egyes járások élére is olyan kompromittált egyéneket állítottak, mint Kenyeres Károly, Nagy Elek, Bálint Elek stb., holott az utasitások 9. §-a határozottan mondja, hogy „az összes kompromittált egyéniségeket nemcsak a vármegyei, szék- és városi hivataloktól kell megfosztani, hanem nem szabad megtürni, mint esküdteket, jegyzőket és iskolai tanítókat sem."

Ezek a nem román tisztviselők aztán nem hogy pártfogolnák a lefolyt háborukban annyit szenvedett román népet, hanem egyenesen üldözik. Különösen áll ez azon 80.000 főnyi románságot illetően, melyet az udvarhelyi kerületbe osztottak be. Egy hajszállal sem jobb, sőt még rosszabb a sorsuk azon románoknak, kik a szebeni kerületbe osztattak be. A szász tisztviselők mindenféle ürügyet igyekeznek kitalálni a románok üldözésére, a kiket igyekeznek a kormánynál egyuttal be is feketíteni. Katonai segédkezés mellett bezárják, megbotozzák a románokat, ugy hogy egyenjoguságról egyáltalán szó sem lehet. Ellenkezően, a románok valóságosan szolgái a többi nemzeteknek.

A kisebb administrativ tisztviselők közül számosan vannak olyanok a románok lakta területeken is, a kik egy szót sem tudnak románul. A románoktól hasonló hivatalokat illetően sokkal több képességet kivánnak, mint a többi nemzetiségbelitől s azonkivül mindenféle ürügyek alatt mellőzik őket és akadályozzák előhaladásukat. A német nyelvet kizárólagos hivatalos nyelvvé tették még a járási közigazgatásban is: e miatt a járási biztosoktól és albiztosoktól is megkövetelik a német nyelv tudását, holott ezt az utasítások nem követelik meg s e nyelv tudása egyáltalában alkotmányosan egyetlen nem német koronatartomány lakosától sem követelhető meg.

A közigazgatás több helyen arra kényszeríti a románokat, hogy az egyes volt földesurakat kárpótolják azon károkért, melyek őket az imént lezajlott háboruban érték. Megtörtént az is, hogy egyes birtokosok leégett épületeit a községbeli románokkal közigazgatási közbelépés útján épitették fel. A mindenéből kifosztott, fedél nélkül hagyott román nép semmi kárpótlásban, semmi segítségben sem részesül. A becsületes és császári házhoz hű románokat a magyarok és a szászok feljelentésére, vagy a legtöbbször névtelen denuncziálásra is befogják s ha több heti vizsgálati fogság után ártatlannak találtatva, el is bocsátják, az ok nélkül feljelentő vagy denuncziáns semmi büntetésben sem részesül s az ártatlanul meghurczolt románok sem kapnak semmi elégtételt.

Ily körülmények között kötelességüknek tartják az összminisztériumhoz azzal a kéréssel fordulni, hogy az Ő felségéhez 1849. február 25-én benyujtott kérelmet kegyeskedjék ujra megfontolás alá venni s ennek alapján elrendelni, hogy

1. Az ideiglenes területi beosztás a románok által lakott vidékekre vonatkozóan, a mennyiben ellentétben áll a románokat illetően a nemzetek egyenjoguságával, ez alapelvnek megfelelően még a tartomány-gyülés összehivása előtt helyesbittessék és a román nemzet ne rendeltessék egyetlen más nemzet alá sem, hanem közvetlenül a központi kormány alá azért, hogy a képviselőválasztásoknál a surlódások, melyek az általánosan felébredt nemzeti érzületnél fogva esetleg könnyen véresekke

is lehetnek, — elkerültessenek s hogy az alkotmányos választási szabadság minden korláttól ment lehessen.

2. Hogy a románok a közhivatalok betöltésében népök számának arányában vétessenek tekintetbe és hogy az előttök kompromittált felebbvalók elmozdíttassanak.

3. Hogy a román nyelv nemcsak az egyházban és iskolában, de a hivatalban, a köz- és polgári élet minden viszonyaiban (mint azt a birodalmi alkotmány 71. §. mondja) érvényesüljön.

4. Hogy a román vezetők, az imádott fejedelem e kipróbált hívei, többé ne üldöztessenek, papjaik ne börtönöztessenek be és hogy a hűséges román nép jövőben többé ne terrorizáltassék.

5. Hogy valamint a szászoknak, kik a románokhoz képest csak jelentéktelen veszteségeket szenvedtek és a szerbeknek, a kik szintén nem állottak ki keményebb megpróbáltatásokat, ugy a románoknak is, kik erős megtizedeltetés után jóformán minden földi javaik elvesztésével életöket megmentették, szenvedett káraiknak és jelenlegi inséges helyzetöknek megfelelő kárpótlás és segély nyujtassék, hogy ily módon annyi ezer özvegy, árva, minden koru és nemü szenvedő a nyomortól megmentessék.

6. Hogy a román nemzet kiképeztessék és nemzetisége kifejlesztessék, megfelelő alkalmas helyen állíttassék fel egy román egyetem, továbbá alapíttassanak más egyéb tan- és nevelő-intézetek is mentől hamarabb, hogy a románság megszabaduljon azon circulus vitiosustól, melyben mint mostanig, egy részt elzáratik előle a művelődés minden eszköze, másrészt pedig a műveltség és a kvalifikáczió hiánya állandóan szemére vettetik. Ez okból a legmelegebben ajánlják a közoktatásügyi miniszternek az 1849. szeptember 11-én beadott azon kérvényük elintézését, melyben egy román jogakadémia felállítását kérték, nehogy az ifjuság, mely két drága évet különben is elveszített, továbbra is foglalkozás nélkül maradjon. [1])

Ha összehasonlítjuk a kérvényeket azon ujabb Memorandumokkal, Tiltakozásokkal, melyekkel az ugynevezett román nemzetiségi párt el szokta árasztani a hazai és a külföldi sajtót,

[1]) Lásd mind e kérvényeket „Memorialul archiepiscopului si metropolitului Andreiu baron de Saguna". Tom. I. 385—408. l.

lehetetlen észre ne vennünk köztök még a kifejezésekbeli hasonlóságokat is. Semmi sem tetszik nekik. Mindenben, mindenütt és mindenki üldözi őket. Hivatalokat nem kapnak, vagy ha kapnak, nem elegendő számmal s ha megkapták, akkor nem haladhatnak, mert a más nemzetbeli fellebbvalók üldözik őket. Nyelvöket az idegen nemzetiségü tisztviselők nem tudják, nem is akarják megtanulni, sőt egy helyen még azt is kimondják, hogy azt az idegen nemzetbeli tisztviselők épen ugy nem képesek megtanulni, mint absolute alkalmatlanok arra, hogy a román ember dolgát, ügyét-baját igazságosan, a román nép érzelmeinek és hajlamainak megfelelően eligazíthassák.

Ő felsége a küldöttségnek megigérte, hogy kormányával behatóan megfogja vizsgáltatni a románok összes eddig beadott kérvényeit. Ez ujabb kérvényt Ő felsége legfelsőbb kanczelláriája áttette a belügyminisztériumhoz, a hol az eddigi elintézetlen román kérvények szomorú sorsára, a papirkosárba jutott. A küldöttség hosszasan várt az igért feleletre, de midőn látták, hogy az egyre késik, lassanként haza szállingóztak. Csak egynehányan maradtak ott. Végre a bécsi rendőrség ezeknek is értésökre adta, hogy jól teszik, ha szépen haza mennek. Cipariu kanonokot pedig a vallás- és közoktatásügyi minisztérium figyelmeztette, hogy már eleget tanulmányozott Bécsben s foglalja el kanonoki stallumát, hol bizonyára akad elég teendője.

A román vezérférfiak nemzeti jogokért kérelmeztek. Bécsben azt gondolták, hogy ezt a nemzeti ügyért való nagy buzgóságot lecsillapíthatják, ha egyeseket hajlamaiknak megfelelő módon megjutalmaznak.

Lüders orosz tábornok a román prefektek számára az orosz czárnál egynehány kitüntetést eszközölt ki. Ezeket a kitüntetéseket megérkezésök után Bécsből leküldötték Erdélybe. *Jancu*, *Bálint*, *Axente* a Szent Anna-rend II. osztályát kapták. Majd egy pár hónappal később a bécsi kormány is 24.000 forintot küldött e prefekteknek azon költségeik kárpótlásául, melyeket 1849 márcziusától augusztusig tettek a havasok védelmezése közben. Egy év mulva ezután 60.000 frt kárpótlást adott Ő felsége azon román templomok számára, melyek a háború pusztításai közben leégtek vagy kiraboltattak.

A balásfalvi gör. kath. püspökség, mióta Leményit Puchner önhatalmúlag letette, püspök nélkül, árván volt. Báró Wohlgemuth, hogy formailag rendbe hozza azt, a mit Puchner elhibázott, 1850 márczius havában felhivta Leményit, hogy „24 óra alatt feltétlenül mondjon le püspöki székéről, mert ellenkező esetben a legnagyobb szigorúsággal fog eljárni." Leményit Wohlgemuth e kategorikus felszólítása Kolozsvárt találta. Mikor első meglepetéséből felocsudott, azonnal elküldötte a kolozsvári gör. kath. esperest Urbánhoz, hogy hozza tudomására lemondását. [1]) Lemondása után pár nappal egy ujabb rendelet érkezett Bécsből, mely őt a legrövidebb idő alatt Bécsbe parancsolta. Az agg főpap azonnal Bécsbe utazott, a hol a franciskanusok kolostorába internáltatott. Nem is hagyta el e fogságát egész halála napjáig, a mely 1861 márczius 29-én következett be. 1850 julius 26-ról kelt legfelsőbb elhatározásával Ő felsége elrendelte a püspökválasztó zsinatot; kormánybiztosokul *Gebel* Károly tanácsost és *Erdélyi* Vazul nagyváradi gör. kath. püspököt nevezvén ki. E püspökválasztó gyülésre csak egyházi tagok hivattak össze, világiak egyáltalán nem. A Bécsben időző román küldöttek gör. kath. vallású tagjai közül egynehányan a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez kérvényt adtak be az iránt, hogy a régi törvényes szokáshoz híven világi képviselők is meghivassanak e püspökválasztó zsinatra. E kérelemnek azon ürügy alatt, hogy elkésve nyujtották be, helyt nem adtak s így a püspökválasztást csak az egyháziak ejtették meg és pedig a következő eredménynyel. A beadott 207 szavazat közül *Sterca Siulutiu* Sándor szilágysági vikarius 96 szavazatot kapott, *Alutan* Konstantin 79-t és *Papfalvi* 12-t. Ezek közül Ő felsége *Sterca Siulutiu*-t erősítette meg a püspöki széken. Az uj püspök később majdnem oly jelentékeny szerepet játszott a gör. kath. egyházban, mint Saguna a gör. keletiben. Működésének méltatása azonban a következő korszakba tartozik s azért itt csak elég legyen róla annyit említeni, hogy egy ízben még Saguna is dakoromannak nevezte.

1851 elején Wohlgemuth altábornagyot sürgősen Bécsbe

[1]) Dr. *Alexandru Grama*: Istoria Basericei romanesci unite cu Roma. Blaj. 1884. 154–156. l.

hívták. Utközben beteg lett Budapesten és meghalt. Helyébe 1851 április 29-én *Schwarzenberg* Károly herczeg altábornagyot nevezték ki Erdély kormányzójává és csakhamar Bach Edét, Wohlgemuth polgári adlatusát is visszahívták. A román írók Wohlgemuthot ugy igyekeznek feltüntetni, mint a románság nagy ellenségét és Schwarzenberget, mint a románság barátját. Egyik ép oly kevéssé igaz, mint a másik. Hogy a román vezetők politizálásával szemben minő álláspontot foglalt el a hivatalos osztrák politika, leghivebben kifejezi azon beszélgetés, melyet a „Gazeta de Transilvania“ szerkesztője, *Muresianu* folytatott *Weiss von Starkenfels* bécsi rendőrfőnökkel, mikor ez 1852-ben Ő felségét Erdélybe kisérte. Muresianu megunván azt a sok chicane-t, a melyben a katonai kormányzat rendőri közegei részesítették, Weiss von Starkenfelshez fordult abban a reményben, hogy ha tisztába hozza dolgait e hatalmas urral, mentve lesz jövendőben ezektől a kellemetlen chicane-októl.

— „Hát mi haszna lehet — kérdé Weiss von Starkenfels Muresianutól — ha ön román nyelvű lapot szerkeszt?

— Méltóságos uram! — rendkivül sok és nagy haszna van a nép mívelését és felvilágosítását tekintve.

— „Ah, bah! Ezzel a lappal akarja ön oktatni és felvilágosítani a népet? Azt tanácsolom önnek, hogy hagyjon fel minden román lapszerkesztéssel. Ő felsége kormánya jobban tudja és ismeri, mint ön, hogy minő tanítás való a román népnek s azért egyáltalán nincs szüksége az ön lapjára“.

Ha egyáltalán szeretetről van szó, azt hiszem, hogy Schwarzenberg herczeg, Wolgemuth altábornagy s velök együtt az absolut osztrák rendszer kisebb és nagyobb hatalmasságai is Sagunával együtt azt tartották: „Ich liebe die Walachen, aber die Romänen nicht!“ — Azaz csak arra az oláhra volt szükség, a kit a magyarság ellen tetszésök szerint bármikor kijátszhattak, de nem arra a románra is, a ki szolgálatai fejében jogokat, politikai és nemzeti önállóságot kért.

XVI.

Az epos hősének bukása.

Az uj rendszer első korszaka bezáródik. E korszakot a felség utazása zárja be. Mit vártak ez utazástól a románok? Ez utazás eredeti terve. A románság püspökei utján kisérleteket tesz az eredeti utiterv megváltoztatására. Igyekvéseiket siker is kiséri. Előkészületek Ő felsége fogadtatására a havasok között. Jancu öröme és kalandos terve Ő felségének fogadtatását illetően. E tervből nem lett semmi. Ő felsége Felső-Vidrán meg sem nézi Jancu szülőházát. Ő felsége bevonul Topánfalvára. Jancu késő este elfogadást akar kieszközölni Ő felségétől. Elutasittatása. Jancu eltünik Topánfalváról és másnap nem jelentkezik a kilátásba helyezett audienciára. Mi volt ennek oka? Különféle magyarázatok. Az igazi ok az, hogy Jancu már ekkor meg volt zavarodva elméjében. Jancu egyénisége ád a románok 1848/49-ki mozgalmának némi eleven tartalmat. Jancu életrajza. Jelenet az 1847-ki kolozsvári országgyülés alkalmával. Jancu és Vasvári találkozása. Jancu egyéniségének jellemzése. Jancu párbeszéde Bálint prefekttel. Jancu jellemzése a magyar iróknál. A magyarság bizonyos fokú méltánylással viseltetett mindig Jancu iránt. Jancu befogatása 1849. deczemberében. Jancu lediktálja jelentését Maiorescunak. Maiorescu rábirja, hogy a 37-es küldöttséggel Bécsbe menjen. Bécsből kiutasítják. Kinálják hivatallal, de nem fogadja el. Visszautasitása 1852-ben elborult lelkivilágát teljesen összezúzza. 1852-ben ujra elfogják. Gyulafehérvárról Szebenbe viszik. Hóka prépost Gyulafehérvárt arczul üti. E brutalitás végleg őrültté teszi izgatott lelkét.

A tisztán katonai absolutismus körülbelül 1850 közepéig tartott. Schwarzenberg kormányzóvá történt kineveztetése után e katonai absolutismus helyét lassanként a provizoriumnak nevezett polgári absolutismus váltotta fel, mely körülbelül három évig tartott. Ezt a korszakot Erdélyben egy igen nevezetes esemény zárta be, Ő felségének utazása. Ez utazástól Erdély összes népei: magyarok, szászok és románok egyaránt nagyon sokat vártak. A románok nagy előkészuleteket tettek, mert azt hitték, hogy ez utazás kedvező alkalom lesz arra, hogy a fiatal feje-

delem felismerve a román nép-elem fontosságát, annak nemzeti és politikai kivánságait e fontossághoz mérten teljesítse is.

Ő felsége a bánságból jövet, Zámnál lépte át Erdély határát. Az eredeti utiterv az volt, hogy a Maros mentén felmenve, Déváról Gyulafehérvárra, onnan pedig Szebenbe menjen. Szebenből Brassón át folytatná útját Háromszék-, Csik- és Udvarhelymegyéken át Maros-Vásárhelyre s innen a Mezőségen át Kolozsvárra. Ez utiterv nem tetszett a románoknak, mert Ő felsége ez utat követve, oly keveset látott volna a románságból, a mi nem lett volna elég arra, hogy e népelem fontosságáról meggyőződhessék. A román vezetők azt szerették volna, hogy Ő felsége Erdély földjére lépve, először is azon havasi vidéket utazza be, mely három év előtt tanuja volt a románság azon harczainak, a melyeket a császár ellenségei, a magyarok ellen vívott akkor, mikor a most annyira elkényeztetett szászok szépen belenyugodtak a forradalmi magyar kormány uralkodásába. Hogy az utazás eredeti terve a románok kivánságának megfelelően megváltozzék, a két püspöknek, Sagunanak és Sterca-Siulutiunak közbenjárására volt szükség. A két püspök tényleg minden tőle kitelhetőt elkövetett, hogy a románság kivánata beteljesedjék.

Igyekezéseiket siker is követte, a mennyiben Ő felsége Erdély földjére lépve, valósziuűen vonzatva a havasi táj ék megragadó szépségeitől is, elhatározta utja megváltoztatását, még pedig a románoktól óhajtott irányban. Ez utazás után sokáig, sőt mondhatni maig is foly a gör. keleti és gör. katholikus románok között a vita, hogy ezt a fordulatot Sagunának vagy Sterca-Sulutznak sikerült- e előidéznie? Kölcsönös szemrehányásokkal és valószinűen minden alap nélkül való vádaskodásokkal egyik fél sem takarékoskodik.

Mihelyt híre terjedt a románságban, hogy Ő felsége meg fogja látogatni a havasokat, azonnal nagyobb szabású sürgés-forgás keletkezett a volt román prefektek és tribunok között. Elhatározták, hogy a havasi román népet a maga teljes pompájában fogják bemutatni Ő felségének. Össze fog gyülni minden prefekt és minden nevezetesebb tribun, ki magát a havasi románok harczaiban kitüntette. Meg fognak mutatni a felséges vendégnek minden olyan helyet, a mely tanuja, szinpadja volt a

császár iránt rendületlen hűségű román nép ugynevezett hőstetteinek. Lehetetlennek tartották, hogy ha a tervezett imponáló lelkes fogadtatás sikerülni fog, Ő felsége ne adja meg a románoknak azt, a mit hűségök jutalmául kérni soha meg nem szüntek.

E váratlan fordulatnak rendkivül örvendett Jancu is, mert érezte, hogy abban, a mi történni fog, első sorban neki lesz döntő szerepe. Egy kissé nagyon is elragadtatva személyének fontosságától, Ő felségének fogadtatására rendkivül bizarr tervet gondolt ki abban a meggyőződésben, hogy azt ki is viheti. Terve a következő volt: Mikor Ő felsége kiséretével együtt felérkezik a „Gaina" tetőre, Jancu édes anyja lóháton, kezében román nemzeti zászlót tartva, fogja üdvözölni s így kalauzolja be Felső-Vidrára, hol atyja, házának tornáczán várja s mikor Ő felsége a ház előtt elmegy, az öreg Jancu megkinálja ősi mócz szokás szerint, mint vendégét, egy pohár borral és az ifjú császár az út fáradalmait Jancu szülőházának födele alatt fogja kipihenni.

Nem tudjuk, hogy Jancu e tervét közölte-e a császár utazását rendező egyéniségekkel, vagy nem, de annyi bizonyos, hogy a Jancutól tervezett részletekből semmi sem lett. Felérkezvén Ő felsége kiséretével együtt a Gainára, ott megreggelizett s egy kissé kipihenvén magát, utját tovább folytatta. Beérkezvén Felső-Vidrára, a környékbeli papság egyházi ornatusban Jancu háza előtt várta Ő felségét abban a reményben, hogy tényleg be fog oda térni. Ő felsége azonban a ház felé sem nézett, hanem „vorwärts Gendarmen" vezényszóval jelt adott az út megállás nélkül való folytatására. Ő felsége Jancu házát meg sem nézve, annál kevésbbé állva meg előtte, elhaladt Topánfalva felé, a hova estére jutva érkezett meg. Topánfalván Kalcher bányaorvos özvegyének házába volt beszállásolva. Mihelyt elfoglalta szállását, mint a szemtanú Löwenhardt elbeszéléséből tudjuk, a ki az Ő felsége kiséretében volt csendőrség parancsnoka volt,[1] azonnal éjjeli nyugalomra tért. A ház körül nem maradt más, mint két csendőr az ajtóban és Löwenhardt az udvarban. Kisé-

[1] *Josef Sterca-Siulutiu*: „Biografia lui Avram Jancu" Sibiin 1897. 26—27. l.

rete pedig a közeli szomszédságban levő vendéglőben vacsorázott és telepedett le.

Löwenhardt, a csendőrség parancsnoka azt az utasítást kapta, hogy senkit, ha maga Schwarzenberg herczeg, a kormányzó jőne, se ereszszen be Ő felségéhez. Röviddel azután. hogy Ő felsége lenyugodott, többektől a kapuig kisérve, Jancu belépett a Kalcher-ház kapuján. Löwenhardt, ki Jancut személyesen is ismerte, azt kérdezte tőle, hogy mit akar? Jancu azt válaszolta, hogy be akar menni Ő felségéhez. Löwenhardt értésére adta, hogy lehetetlent akar, mert a császár alszik és különben is a legszigorúbb rendelete van, hogy senkit se ereszszen be hozzá. A beszélgetést meghallván gróf Grüne hadsegéd is, belépett az udvarba s Löwenhardttól a zaj oka után tudakozódott. Jancu gróf Grüne hadsegédnek is tudomására hozta szándékát. a ki ujra ismételte, hogy Ő felségéhez most nem lehet senkit bebocsátani. Jancu azonban nem akart kivánságától elállani. mire gróf Grüne határozott, de udvarias hangon biztosította, hogy reggel a kivánt kihallgatást okvetetlenül meg fogja kapni. Miután Jancu erre sem távozott el, gróf Grüne az utczaajtó felé indulva, azt mondotta Löwendhardtnak: „Különben ön ismeri a tett rendelkezéseket és tudja is, hogy mit kell tennie!“ — Grüne gróf eltávozott, Löwenhardt pedig karon fogta Jancut s az utczaajtóhoz vezetve, azon kituszkolta az utczára, becsukván utána az ajtót is. Ezután Löwenhardt a zsandárokat kiküldötte az utczára, hogy nézzék meg, nem történik-e oda künn valami rendetlenség? Az őrvezetővel pedig magához hivatta Jancu egyik volt tribunját, *Teoc* Tódort s azt kérdezte tőle, hogy hol van Jancu. „Becsületszavamra mondom, haza ment“ — volt a válasz.

Igy végződött Jancu annnyiszor s annyi változatban emlegetett és elbeszélt audiencziája a valóságban. Konstatálható tény, hogy Ő felsége másnap, ha Jancu jelentkezett volna, elfogadta volna feltétlenül. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy gróf Grüne reggel kérdezte, hogy hol van Jancu és miért nem jelentkezik audiencziára? Jancu azonban nem volt látható sehol és nem is tudta senki, hogy hová lett? Mikor Ő felsége augusztus 2-án Kolozsvárra bevonult, Jancu, engedve Sterca-Siulutiu

püspök felszólításának, 50 lovas móczot vezetett, többnyire volt tribunjaiból és centuriójaiból, mint román banderiumot. Emberei kérték, hogy menjen velök együtt audiencziára Ő felségéhez. Jancu e kérésre azt felelte: „Ha kényszerítetek, elmegyek, de akkor tudjátok meg, kénytelen leszek a móczok pörének védelmezéséről lemondani." — „Inkább ne menj audienczára — volt a válasz, — de a móczok ügyét ne hagyd el!"

Már most az a kérdés: miért nem jelentkezett Jancu Topánfalván reggel audenczára Ő felségénél? Azok a román írók, kik e kérdés megfejtésével foglalkoztak, nagyon különféle magyarázatokat találtak ki. A legtöbben intrikát keresnek. Egyik rész azt mondja, hogy Barnutiu és Maiorescu, a kikkel ez ügyben megelőzően levelezett, beszélték le arról, hogy Ő felsége előtt megjelenjék. Másik rész meg Sagunát vádolja azzal, hogy Schwarzenberg kedvéért, a kinek egyáltalán ellenére volt Jancu tervezett szerepeltetése, ügyes intrikával kivitte, hogy Jancu az audienczától elriasztassék.

Láttuk, hogy Jancunak minő sajátságos terve volt Ő felsége fogadtatását illetően. Ilyen tervet ép elmével intelligens ember, a kinek csak halvány sejtelme is van arról, hogy egy hatalmas császár fogadtatása minő körülmények és minő tekintetek szigorú szemmel tartásával szokott történni, bizonyára ki nem eszel. Ilyent keresztül vihetőnek csak egy megbomlott agy tarthat. Az egykorú s az események hatása alatt álló felfogás román részről az is volt, hogy Jancunak ez alkalommal tanusított magaviseletét semmi egyéb sem magyarázhatja meg, mint az, hogy elméje tulajdonképen már ekkor meg volt bomolva. Sterca-Siulutiu püspök abban a véleményben volt, hogy Jancut elméjében egészen megzavarta az az öröm, a melyet a miatt érzett, hogy Ő felsége meg fogja látogatni a móczok földjét, az ő dicsőségének egykori szinhelyét. A „Gazeta de Transilvania" leírván Ő felsége ez utazását, azt mondja: „Jancu egyszerre váratlanul eltűnt társai köréből s a mi ez eltünést még szomorúbbá teszi, a mit különben sokan nem akarnak hinni, egészségének hirtelen való oly megváltozása volt, a mely lehetetlenné tette, hogy a többiek sorában megjelenhessék." Édes anyja azt mondotta, hogy, mikor Ő felségének fogadtatására az előkészü-

letek folytak, fia Kasovitzán gombát evett s ez mérgezte meg annyira, hogy esze elment.

Tagadhatatlanul Jancu volt az 1848/49-iki román mozgalmaknak nemcsak legérdekesebb, de legtisztességesebb alakja is. Hogy e mozgalomban volt az eszméktől és az elvektől vezérelt szabadságharczból is valami parányi rész, azt egyenesen Jancunak köszönheti a románság. Jancu nélkül a román lázadás durva vérengzésnél, melyet a nép egyrészt rablási vágyból, másrészt pedig az osztrák reakcziótól szánalmas eszközül felhasználva elkövetett, egyéb még a dakorománn történetírók és publiczisták felfogása szerint sem lehetett volna. Hogy a dakorománn történetírás és publiczisztika legalább a maga közönsége és a viszonyokkal ismeretlen külföld előtt e lázadást némi sikerrel szabadságharcz szinében tüntethette fel, az egyenesen Jancu egyéniségének és eljátszott szerepének köszönhető. Ez okok miatt kötelességünk Jancu egyéniségével, mint az 1848/49-iki román mozgalmak főhősével, egy kissé részletesebben foglalkoznunk.

Jancu Ábrahám született 1824-ben Felső-Vidrán. Atyja, Sándor, előbb uradalmi erdőkerülő volt az erdélyi kincstár erdeiben, később községi biró. Értelmes, jó külsejü s az odavaló viszonyokhoz képest jó módu ember volt. Elemi iskoláit Topánfalván és Abrudbányán végezte. Az algymnasiumot Zalathnán. A felső gymnasiumot és a jogi tanfolyamot pedig a kolozsvári kath. lyceumban. Egyike volt mindvégig a legszorgalmasabb és a legjobb tanulóknak. A jogi tanfolyam elvégzése után az erdélyi kormányszéknél akart magának alkalmazást szerezni, de nem lévén nemes ember, nem juthatott be. Ezért Maros-Vásárhelyre ment a királyi táblához joggyakorlatra azzal az elhatározással, hogy ügyvéd lesz. Az 1846-ki erdélyi országgyűlésen a kir. tábla is megjelent, mint az országgyűlés kiegészitő része s ez alkalommal az ügyvédi vizsgálatra készülő Jancu is szorgalmasan látogatta az üléseket. Különösen az úrbér s a vele kapcsolatos ügyek érdekelték. Mikor az úrbéri törvény elfogadása után báró Kemény Dénes elkeseredéssel kiáltott fel: „A szent nép nevében tiltakozom!" — Jancu is jelen volt a karzaton. A jelenet hatása alatt annyira fel volt ingerülve, hogy barátja, Sterca-Siulutiu József attól félve, hogy még valami botrányt okoz, szelid keny-

szerrel az ülésteremből kivezette és lakására hazavitte. Az úton Sterca-Siulutiu csendesítő szavaira így kiáltott fel: „Barátom! Ne haragudj reám, de akárminő jó román is vagy, még sem érezheted azt a fájdalmat, a mit én, mert te és családod nem vagytok rabok, mint én és családom! Mikor ez a nemes báró, ki úgy beszélt, mint egy félisten, azt mondotta, hogy még az a három rőfnyi föld sem a miénk, a mi be fogja testünket födni, szerettem volna le ugorni közéjök, hogy a falhoz vágjam őket. Nem bölcseleti és humanitarius okokkal lehet meggyőzni ezeket, hanem Hóra lándzsájával."

Mikor májusban az erdélyi országgyűlésre az úgynevezett mározinsi ifjuság Pestről lement Kolozsvárra, Vasvári Pál viszszautaztában Sterca-Siulutiu Józsefnek társaságában kirándulást tett az abrudbányai havasokra csak azért, hogy Jancut is meglátogathassa. „Alig telt el öt percz, hogy Jancu és Vasvári találkoztak — irja Sterca-Siulutiu[1]) — olyan heves vitába kezdettek, mintha nem most látták volna egymást először az életben, hanem régi ellenfelek lettek volna. Ebéd után lovakat hoztak, hogy kiránduljunk a hegyek közé. Mikor a szobából kimentünk az udvarra, Jancu és Vasvári még mindig vitatkoztak. Mikor Vasvári felült a lóra, Jancu azt mondotta neki: Uram, ha engem megtisztelt látogatásával, akkor nem elégszem meg egy félnappal. Maradjon nálam s reggel egy pompás vezetőt adok „Funtanella" felé. Mikor két óra mulva visszatértünk, ujra hozzá fogtak egymás kapaczitáczniójához. Én nyugton hagytam őket s gyönyörködtem vitatkozásukban. Végre egyszer Vasvári a következőket mondotta: „A mit elhibázott a kolozsvári országgyűlés, azt helyre hozza a pesti, csak legyen meg az unio, ha másképen nem, hát a fegyver hatalmával." Erre Jancu, mintha kigyó marta volna meg, egyszerre felugrott a székről s egészen elhalványodva, így kiáltott fel: „Nehogy az ördög e lépésre csábítsa önöket, mert akkor vége van mindennek. Tudja meg, hogy én Hóra unokája vagyok, a ki épen ebben a házban, a melyben most vagyunk, növekedett fel s a ki mint vértanu kerékbe törve halt meg. Én kész vagyok az ő útját követni, de az

[1]) O lacrima ferbinte. Brasov. 1877. 48. lap.

uniot nem fogadom el.“ Mikor a következő reggel búcsút vettek egymástól, Vasvári így búcsuzott el Jancutól: „A viszontlátásra a pesti országgyűlésen!“ — Hamarabb a csatatéren, mint ott — veté ellen Jancu. „Akkor hát ott“, hangzék Vasvári búcsúszava. Vasvárit végig kisértem hegyi utján. Gondolataiba mélyedve hallgatott. Egyszerre mély hallgatását e szavakkal szakította meg: „Ez a Jancu rendkivüli ember; hidegvérű és tehetséges. de mikor nemzetének szenvedéseiről beszél, valóságosan fanatikus; szemei szikráznak s bennök lehet látni a forradalom meggyujtott fáklyáját!“

Ábrándos, rajongó fiatal ember volt, egyik legérdekesebb tipikus alakja a negyvenes évek ifjuságának. Nemzetiség, nemzeti szabadság, általános emberi jogok, egyenlőség, függetlenség és világszabadság voltak azok az eszmék, a melyek e nemzedék jobbjainak lelkivilágát eltöltötték. A nagy franczia forradalom legendái voltak csodálatuk tárgyai s lelkök hő vágya, e forradalom kiváló alakjaihoz testben és sorsban hasonló lenni. A kritika, a kételkedés még nem bántotta ifju lelköket; hitök szilárd és rendíthetetlen volt a forradalomban, mint a társadalmi és politikai megváltás egyetlen eszközében. Jancu is született idealis forradalmár volt, mint akárcsak Petőfi, Vasvári, vagy a többi magyar ifjú. Ugyanazon eszmevilágban, ugyanazon szellemi légkörben nőtt fel, mint a korabeli magyar ifjak. A milieu közösségét csakis a race külömbözősége bontotta meg. Jancu csak származására, fajára nézve volt román, de nem egyuttal eszmevilágára, gondolkozásmódjára is, mely exkluziv magyar nevelésénél fogva egy hajszállal sem külömbözött a budapesti és a kolozsvári ifjuságétól. A nagy külömbséget, mely egyéniségét elválasztotta Axente, Bálint, Moldován stb. egyéniségétől, ez a körülmény magyarázza meg. Ez utóbbiak a balásfalvi iskola eszmekörében nőttek fel, magukba szíva ez iskolának faji szempontoktól vezetett történelmi és politikai doktrináit, azon korlátoltsággal és kicsinyes gyülölködéssel egyetemben, a mely ez iskola alapitóinak és későbbi vezéreinek elszigetelt társadalmi helyzetéből és egyoldalu tudományosságából származott.

Axente „Respuns la Cartea négra“ czimű művében azt mondja: adjanak hálát az istennek a magyarok, hogy az 1848-49.

mozgalmakban Jancu és társai helyett a románok élén nem egy Baternai, Todorán és Teoc állottak, mert akkor a Székelyföldet kivéve, magyarság Erdélyben életben nem maradt volna. Jancura vonatkozóan Axenténak igaza van, mert annyi tény, hogy Jancu nemcsak maga nem kegyetlenkedett, de ha csak tehette, mindig megakadályozta, hogy társai se kegyetlenkedjenek. Örökké emlékezetes marad az abrudbányai mészárlás után Bálinttal folytatott következő beszélgetése.

Jancu : Nem tűrhetem tovább az efféle vérengzéseket. Elég volt, hiszen a vér is kezd megfagyni ereimben.

Bálint : Ej, lágy málé ! Beh kár, hogy téged magunk között elsőnek tettünk s neked ezt a rangot és hatalmat adtuk.

Jancu: Kár, vagy nem kár, de többé az én akaratommal ilyen vérengzés nem fog történni.

Bálint : Hát elfelejtetted, hogy mit fogadtunk Balásfalván ? Nemde arra esküdtünk, hogy nem kiméljük a magyart, még az anyja méhében sem !

Egyszóval, tökéletesen igaza van Popp A. E.-nek, ki „Jancu és az oláh forradalmárok“ czimü tanulmányában azt mondja, hogy Jancut nem lehet Axente, Bálint és a többi román népvezérekkel egy kalap alá fogni. Más és nemesebb anyagból volt teremtve, mint ezek. Humanusabb, gyöngédebb és a magyarok iránt jobb indulatu volt, mint a többiek. Ugyanilyen értelemben nyilatkozott Moldován Gergely is Jancu egyéniségéről „A móczok földén“ czimű tanulmányában és más egyéb irataiban is. Erdélyben nagyon sokan tudják, hogy Jancut a bányavidéki magyarság, mely ez irtózatos háborúban a legtöbbet szenvedett, jobbnak, nemesebbnek tartotta, mint társait. Több magyar nemesi család, hogy élve megmenekülhetett a móczok dühétől, egyenesen Jancunak köszönhette.

A magyar elfogulatlanságot és az igazságérzetet semmi sem jellemezheti jobban, mint az, hogy az elismerést Jancutól egyetlen magyar író sem tagadta meg, ki az 1848/49-iki eseményekkel foglalkozva, kénytelen volt Jancu tetteiről és egyéniségéről is megemlékezni. Igy *Lukács* Béla, ki ifjuságát épen ezen a vidéken töltötte el, a „Hazánk és a Külföld“ 1856. 55. számában Jancura vonatkozóan ezeket írja : „Tragikus végzetü egyé-

niség áll előttünk. Ez az alak, a mely a sors csapásai alatt öszszegörnyedt, s a szörnyű viharok nyomait viseli magán, hajdan daliás volt, mikor pompás nemzeti öltözetében százezreknek osztogatta parancsait. Azt a lelket, a mely egykor e szép alakban lakott s a mely önmagával meghasonolva, most pusztulóban van, egykor a legnemesebb eszmék lelkesítették." *Réthy* Lajos a „Vasárnapi Ujság"-ban Jancuról megemlékezve, a többi között azt írja: „Azok a magyar családok, a melyek a Jancu kezeibe estek, boldogok voltak, mert a férfiak életét és a nők becsületét megvédelmezte." Egy szóval, a magyar történetirás és publiczisztika soha sem tagadta, hogy Jancu humánus ellenfél volt, a kit elvek lelkesítettek.

Mikor már életének utolsó évtizedében teljesen elzüllve, könyöradományokból tengette életét, akkor sem jutott eszébe egyetlen magyarnak sem, hogy kigunyolja, vagy szívtelenül elutasítsa. Ellenkezően, a vidékbeli magyar értelmiség segítette legszivesebben, a hol csak tehette és Jancu is legkevesebb vonakodás nélkül épen a magyaroktól jövő segítséget fogadta el. A bányavidéken különben elterjedt nézet maig is, hogy Jancut szive, lelke, gondolkodása még e viharos napokban is a magyarokhoz vonzotta, de körülményei és helyzete az ellentáborba sodorták és legnagyobb részben e dilemmának tulajdonítható későbbi elmezavara is. Tény az is, hogy az 1848-iki román prefektek és tribunok között ő volt az egyetlen, ki nemcsak rokonszenvezett a magyarokkal, de lelkesülni is tudott azon magasabb eszmékért, a melyekért emezek küzdöttek. Az egyetlen, ki nem anyagi haszonlesésből, nem boszujának kielégítése szempontjából fogott fegyvert. A mig Axente és társai kegydíjakat élvezték és hivatalokat fogadtak el nemcsak az abszolut bécsi kormánytól, de később a magyar államtól is, addig Jancu megvetette az osztrák alamizsnát; éhezett, szomjazott inkább és eltűrte az osztrák beamterek durva bánásmódját, a kik a hála és az elismerés fejében egyszerüen bebörtönözték.

Hogy csakugyan jobb és nemesebb anyagból volt gyúrva, mint társai, azt világosan bizonyítja életének tragikus végződése is.

Mikor Jancu 1849 augusztus havában feloszlatta csapatait,

még bizott abban, hogy a románság nem harczolt ingyen. A gyorsan egymást követő események azonban meggyőzték, hogy balsejtelmei csakugyan alaposak voltak, mert a német csak felhasználta őket. Novemberben befogták, mint már említettem, *Axente* Severt, továbbá *Puian, Teslován* és *Román* János alprefekteket s a szász hatóságok panaszára *Lebu* Pável, *Constantin* Jeremiás, *Sinai* Miklós papokat és deczemberben a halmágyi piaczon magát Jancut is. Egy pár nap mulva szabadon bocsátották s befogatását azzal mentegették, hogy tévedésből történt.

1850 elején Maiorescu és társai elhatározták, hogy egy számosabb tagu küldöttség kérje Ő felségétől az 1849 február 25-én beadott kérelemben foglalt kivánalmak teljesítését. E lépés előkészítéséhez és sikerének támogatásához feltétlenül szükséges volt a prefektek viselt dolgait is irásba foglalva, Ő felsége elé terjeszteni annak illusztrálására, hogy a románság a trón védelmében vérét ontva, magát csakugyan kitüntette. Maiorescu lejött Bécsből és Jancut felkeresve, rábirta, hogy jelentését működéséről neki lediktálja. Később ugy magyar, mint román részről Maiorescunak szemére vetették, hogy Jancu jelentését ő hamisította. A valóság azonban az, hogy e jelentést tényleg Jancu mondotta tollba Maiorescunak, a ki leirta és a stilusbeli hibákat kijavítva, letisztázta s ez alakjában ujra átadta Jancunak elolvasás végett. Jancu elolvasván e jelentést, nemcsak hitelesnek találta, de aláirásával meg is erősítette.

Maiorescu ez alkalommal arra is rábirta Jancut, hogy a tervbe vett küldöttségben ő is részt vegyen. Jancu résztvételét azért tartották szükségesnek, mert ugy voltak meggyőződve, hogy ő, mint a román vitézség hőse, már csak puszta jelenlétével is nagyban hozzá fog járulni ahoz, hogy a románság szolgálataiért politikai kivánalmainak teljesítésével megjutalmaztassék. Jancu 1850. márczius havában a küldöttséggel együtt megjelent Bécsben. Ő felsége a küldöttséggel együtt őt is elfogadta, valamint Schwarzenberg Felix miniszterelnök is. Jancu kisérletet tett arra is, hogy Ő felségétől külön kihallgatást nyerjen. Külön kihallgatás helyett azonban a rendőrfőnök elé idézték, a ki őtet hizelgő szavak kiséretében kinálta meg érdemrenddel és jöve-

delmező hivatallal. „Nem érdemrendért harczoltam — felelé büszkén Jancu — hanem nemzetemért. Aztán annak idején nem is igy egyeztünk meg“. Alig ért haza szállására, a rendőrség rendelete mindjárt utolérte. E rendeletben meg volt neki a legszigorubban parancsolva, hogy 24 óra alatt feltétlenül hagyja el Bécset. Jancu nem várta be a 24 órát, hanem azonnal útnak indult. Később, mikor a havasok között félőrülten bolyongott, többször emlegette e kalandját, tréfásan mondogatván: „Elmegyek én még Bécsbe, mert jussom van 24 órához s azt ki akarom ott ülni.“

Jancut ez a csapás teljesen kiábránditotta. Tisztában volt azzal, hogy a román nép meg van csalva. A sok vérontásnak, a falvak és városok elhamvasztásának tehát ez volt a jutalma. Életének legszebb álmai, büszke reménysége egyszerre szétfoszlottak. Nemesebb és becsületesebb volt, mint társai s azért nem elégedhetett meg egyéni kárpótlással, bármily kecsegtetők is voltak azok. Több izben ajánlatot tettek neki, hogy ha elhagyja passiv álláspontját, s csatlakozik, társai példáját követve, az uj rendszerhez, Bécsben neki 2000 forintos hivatalt adnak, vagy ha Erdélyben akar maradni, 1600 frtost. Jancunak a hivatal nem kellett. Otthon maradt hegyei között, kedves móczai körében. 1850. végén végrendeletét is megcsinálta. Minden ingó és ingatlan vagyonát egy felállítandó román tannyelvü jogakadémia alapjára hagyta: „szilárdul meg lévén győződve, hogy a törvények fegyvereivel harczolók ki fogják vívni nemzetemnek jogait“. Mikor elméje már meglehetősen el volt homályosodva, a kivívandó nemzeti jogok egyike, nézete szerint, abból állott, hogy ezt a jogakadémiát Topánfalván állítsák fel, a másika pedig abból, hogy ugyancsak Topánfalván állítson az állam egy gőzfürdőt is.

Kedélye egyre jobban elborult, sőt atyjával is meghasonlott. Atyja nem helyeselte, hogy nem akar semmi hivatalt vállalni, s hogy makacsságával teljesen lehetetlenné teszi a kormánynak, hogy kitünő érdemeit kellőképen méltányolhassa. Közbe jött kegyetlen csalódása 1852-ben a felség utazása alkalmával, mely hatalmas lökést adott arra, hogy lelki világa megzavarodjék. Őrülete teljesen elő volt készítve. Csak egy lökés, egy rázkódás kellett még csupán, hogy örök éj boruljon lelki világára. Ez a

lelki rázkódás nem sokáig váratott magára. Ő felsége utazása után csakhamar megjött.

A móczok régi pöre, mely okul szolgált Hóra lázadásának s alkalmas anyagául Varga Katalin izgatásainak, még nem volt elintézve. Mikor a kataszteri munkálatok ezen a vidéken is 1852-ben megkezdődtek, a móczok e kataszteri munkálatok keresztülvitelét magukra nézve sérelmesnek találták. Tiltakoztak ellene, sőt tettlegességekre is vetemedtek. Jancu megelőzően többször szolgált a móczoknak ügyvédi tanácscsal s ezért Szebenben azt hitték, hogy a móczok e zavargását is ő szítja. Meglehet, hogy attól is tartottak, hogy az elégedetlen s a dolgok uj rendjébe egyáltalán bele törődni nem tudó Jancu a nép látható elégedetlenségét nagyobb szabásu zavargások támasztására is fel fogja használni, elhatározták befogatását.

Hogy elfogatása nagyobb zajt ne üssön a havasi móczság között, valami ürügy alatt beidézték Gyulafehérvárra, s itt fogságra vetették. A móczság között nagy izgatottságot szült Jancu elfogatásának híre. Az izgatottság oly nagy volt, hogy a hatóságok a legkomolyabban tartottak attól, hogy a móczok be fognak törni Gyulafehérvárra és Janeut erőszakkal is ki fogják szabadítani a fogságból. Ezért katonai fedezet alatt titokban Nagy-Szebenbe küldötték. Szebenben nem zárták be, hanem csak internálták és pedig egyik régi ismerősének, Macellariu Illésnek házához. Ez alkalommal ujra hivatallal kinálták meg. Janeu visszautasított mindent, sőt költségeinek megtérítését sem akarta elfogadni. Mikor Schwarzenberg megbizásából Heydte ezredes kérdezte, hogy mennyi kiadása volt Szebenben, azt felelte: semmi. Macellariu a valóságnak megfelelően kénytelen volt elmondani és kijelenteni, hogy ez nem áll, mert neki tartozik 100 forinttal és a „Medgyesi udvar" vendéglősének is tudomása szerint 200 frttal. Janeu erre azt felelte: Majd ki fogja fizetni apám! Heydte erre 500 forintot adott Janeunak, a ki, mikor kijöttek Heydte hivatalából, e szavakkal nyujtotta át Macellariunak: „Nesze és fizess ki mindent!" Janeu atyja egy pár nap mulva a történtek után Nagy-Szebenbe ment és fiát, ki már akkor nem volt többé ép elméjű, haza vitte magával Felső-Vidrára.

De hát mi történt Janeuval Gyulafehérvárott, a mi lelkét

annyira megzavarta, hogy mikor Szebenbe vitték, őrültségében senki sem kételkedhetett többé? Engedjük őt magát elbeszélni ezt a katasztrófát.

1855. október 28-án — írja Sterca-Siulutiu József[1] — mikor Sterca-Siulutiu püspököt érseki hivatalába beigtatták, Jancu is Balásfalvára ment. Itt legelőször is őt kereste fel, hogy nagybátyjánál egy kérelmét közvetítse.

„Istenem — mondá Jancu ez alkalommal — ha eszembe jút, hogy ezek a németek, a kiknek az ügyéért én is harczoltam, s a kik diadalmaskodtak is, mily megvetéssel és gyülölettel viseltetnek a románok iránt, a kik véröket ontották, mig ők ki voltak kergetve az országból, majd megszakad a szivem. Ha eszembe jút, hogy két év előtt, mikor Gyulafehérváron fogoly voltam, mily pimaszul bántak velem . . . Egy délután volt. Börtönöm előtt sétáltam, elgondolkozva a sors iróniáján, szemben a román néppel, az emberek hitványságán, s azokon, kik mindnyájan itt voltak bezárva: Hóra, Varga Katalin s végezetre én. Amazok a várban, én pedig a városban. Egyszerre csak oda jön a börtönfelügyelő Höhn, a ki meg volt bizva az én felügyeletemmel is. Miután sétálni akart menni, felszólított, hogy térjek vissza börtönömbe.“

„A ki nem volt rab, nem tudja, milyen becses a levegő és az Isten napsugara. Kértem, hogy hagyjon künn még egy kissé. Nem akart engedni. Akkor én azt mondottam, hogy az idő még nem telt el, a meddig még jogom van künn lenni. Hm. Szegény fejem! Elfelejtettem, hogy rab vagyok és a rabnak nincs joga. Ekkor ő rám rivalt. Én pedig részint azért, hogy uralkodhassam indulataimon, részint pedig azért, hogy ne alázkodjam meg előtte — vagy talán magam sem tudom miért? — tovább folytattam utamat. Ekkor ő engem megfogatott s erőszakkal kisértetett be börtönömbe. Mikor benn voltam, mind a két kezemet megvasaltatta. Óh Istenem, Istenem!“ . . .

Ekkor Jancu elfordította fejét — mondja Sterca-Siulutiu — de én két könnyeseppet láttam, mint két drága gyöngyöt legördülni arczán. Ezután mind a két kezével betakarta szemét és

[1]) Biografia lui Avram Jancu 39—33. l.

elfojtott, de fájdalommal telt hangon folytatá tovább: „Istenem! Mennyi hittel és bizalommal harczoltunk én és a nép s ime most gonoszabbul bánnak velem, mint az ellenség.“

És aztán, mintha valamely őt kínzó gondolatot akarna elkergetni magától, elhallgatott. . . . Egyszerre csak felugrott a székről, arcza halvány lett, mint a halotté s öklei összehuzódtak, mintha a görcs fogta volna meg; felnézett az égre és szemeiben villámok czikáztak s melléből nehéz nyögés tört elő, olyanforma, mint a hegyek közül kirohanó vihar zúgása.

„És mit gondolsz, barátom! Miután látta Höhn, hogy bilincsbe vagyok verve, pofon ütött, — pofon ütött többször egymás után. Óh a gazember, óh a gazember! Szerencséje, hogy bilincsbe voltam verve, mert szertezúztam volna. . . .!“

Ezek a brutális pofok adták meg az utolsó és végzetes lökést arra, hogy Jancu agyát az őrület homálya végleg elborítsa. Az érzékeny és nemes szívű férfiú érezte, hogy e pofokban a diadalmas hatalom brutalitása azt a hálát fizeti ki neki, a melylyel adósa maradt. Ezek a pofok Jancuval szemben a rút hálátlanság szimbolumai voltak, de társaival, Axentevel, Bálinttal, Prodannal, Barnutiuval és Sagunával szemben szimbolumai a történelem igazságszolgáltatásának, mert ők, a kik a román népet belevitték az 1848/49-ki kegyetlenkedésekbe s embertelen vérengzésekbe, saját fajukat alacsonyították le a félvad népek erkölcsi szinvonalára s ezért a történelem végső itélete nem is lehet egyéb a homlokukra nyomott bélyegnél, melyet viselni fognak az idők végtelenéig.

TARTALOM.

Lap

III.

Az 1848–49-iki román lázadás.

